

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Скупштина града Крагујевца

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2011)

Књига I
СТРУКТУРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Уређивачки одбор

- проф. Слободан Штетић, декан
Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу
проф. др Милош Ковачевић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
проф. др Драган Бошковић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
проф. др Бранка Радовић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
проф. др Анђелка Пејовић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
доц. др Маја Анђелковић
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо
Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија
проф. др Ала Татаренко
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
доц. др Зринка Блажевић
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
проф. др Миланка Бабић
Филозофски факултет Универзитета Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
проф. др Михај Радан
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
проф. др Димка Савова
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
проф. др Славка Величкова
Филолошки факултет, Универзитет „Пајсије Хиландарски“, Пловдив, Бугарска
проф. др Јелица Стојановић
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Одговорни уредник

Проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти

- Проф. др Радоје Симић
Проф. др Радмило Маројевић
Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Радивоје Младеновић
Проф. др Јелица Стојановић
Проф. др Анђелка Пејовић

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у
Крагујевцу
(28–29. X 2011)

Књига I

СТРУКТУРНЕ
КАРАКТЕРИСТИКЕ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Крагујевац, 2012.

О ТРИ КЊИГЕ СА ЧЕТИРИЈУ ТЕМАТСКИХ СЕКЦИЈА ШЕСТОГ МЕЂУНАРОДНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ“

Шести међународни научни скуп „Српски језик, књижевност, уметност“, који је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу одржан 28. и 29. октобра 2011. године наставио је именом и бројем томова традицију пет претходних скупова. Резултати и са овог шестог скупа доносе се у трима томовима: у првоме тому штампају се резултати везани за тематску област српскога и с њим контрастираних језика; други том доноси резултате везане за тематску област књижевности, а трећи том резултате везане за тематску област уметности. За разлику од претходних скупова, овај, шести биће упамћен по тематском проширењу у оквиру области уметности. У овоме зборнику, наиме, уметност није заступљена само музиком, него и сликарством. Тако су први пут на овоме шестоме научном скупу своје место нашле све дисциплине које се студирају на Филолошко-уметничком факултету – и језик, и књижевност, и музика и примењена уметност. Први пут трокњижје са научног скупа одражава научно-уметничку суштину и међуусловљеност научно и уметничких области што се изучавају на Филолошко-уметничком факултету. Свака од тих области била је на Шестом међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност“ својом засебном општом темом. Основна лингвистичка тема, раздељена у низ подтема, била је *Структурне карактеристике српскога језика*, књижевни теоретичари, историчари и критичари бавили су се темом *Бог: књижевности, култура и криза идентитета*, теоретичари музике за тему су имали *Језик музике: музика и идеологија*, док су примењени уметници обрађивали тему *Реч и слика: иконографија и иконографски метод*. Језику и књижевности посвећени су посебни томови овога зборника, док су реферати из окриља обеју уметности штампани у једном, „уметничком“ зборнику.

Треба такође нагласити да су лингвистичка и књижевна тематика скупа сагласне темама двају четворогодишњих пројекта што се изводе на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије: лингвистичког, чији је руководилац проф. др Милош Ковачевић, *Динамика структуре савременог српског језика* (178014), и књижевног, чији је руководилац проф. др Драган Бошковић, *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* (178018).

На Шетом међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност“ са рефератима је учествовало 160 научних истраживача, и то 130 из земље и 30 из иностранства (Русије, Украјине, Велике Британије, Италије, Бугарске, Пољске Румуније, Хрватске, БиХ, Црне Горе и Македоније), што га по свим критеријумима Министарства просвете и науке сврстава у међународне скупове. Сви на скупу поднесени реферати, што због неажурности референата, што због строжих рецензентских критеријума, нису нашли места у овим трима зборницима. Али највећи део јесте: што посредно указује на квалитет самога скупа, а

у што ће се непосредно уверити свако ко буде консултовао ове зборнике. Они ће, уверени смо, бити незаобилазна литература свима онима које научно буде занимала тематика којом се ови зборници баве.

Крагујевац, септембра 2012.

Уредници

О ЈЕЗИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА ШЕСТОГ МЕЂУНАРОДНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ“

На Шестом међународном скупу „Српски језик, књижевност, уметност“ основна лингвистичка тема била је *Структурне карактеристике српскога језика*. То је тема која је подразумевала преиспитивање структурних нивоа и њихових јединица, како у оквиру појединих граматичких дисциплина тако и у њиховом међуодносу. Зато је ова тема пре свега захтевала преиспитивање – понајпре употребом нових лингвистичких метода и приступа – системсколингвистичких решења везаних за различите структурне нивое анализе: од фонолошког до синтаксичког и стилистичког. Провођене анализе најчешће су биле вишеаспектне: најчешће структурно-семантичке, и структурно-стилистичке. Готово све анализе тицале су се структурних аспеката српскога језика, с тим да српски језик није био репрезентован само својом стандарднојезичком реализацијом, него и у својим различитим дијалекатским, супстандардним и функционалностилским манифестацијама. Уз то су у немалом броју радова структурне карактеристике српскога језика истраживане контрастивно, у поређењу са различитим језицима: енглеским, француским, немачким, шпанским, руским, бугарским, грчким, албанским и мађарским. Те поредбене анализе по правилу су модификовале досадашње једнојезичке анализе разматраних структурних чињеница српскога језика, али и језика с којима је српски контрастиран.

Овај ће зборник зато, код свих оних који се њиме буду користили, бити запамћен по броју покренутих структурних питања, по начину њиховог решавања, по методолошкој утемељености проведених истраживања, по отварању низа досад неотворених питања.

И као такав, овај зборник – будући да је лингвистичка тема Шестог међународног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“, а она је била *Структурне карактеристике српскога језика* – представља значајан допринос истраживањима у оквиру пројекта *Динамика стурктура савременог српског језика* (178014), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије а чији је руководица проф. др Милош Ковачевић.

Разрадом различитих аспеката *структурних карактеристика српскога језика* у овоме зборнику се бави педесет и девет радова из пера седамдесет лингвиста из различитих лингвистичких српских и европских центара, лингвиста различитог унутарлингвистичког усмерења, међу којима је ипак највише србиста.

Ти радови на најбољи начин сведоче о научној вредности лингвистичког дела овога научног скупа. У то ће се, више смо него сигурни, уверити сви они који се буду користили овим зборником, а њим ће се морати користити сви они које или дата тема занима, или пак сами желе придонети неком од аспеката њеног истраживања.

САДРЖАЈ

О три књиге са четирију тематских секција Шестог међународног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“ / 5

О језичкој књизи зборника са Шестог међународног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“ / 7

Саша Ристић

Корпус српског језика у Рјечнику ЈАЗУ – филолошки програм Ђуре Даничића / 13

Радоје Д. Симић

Функционално-стилиски и општи статус мита као културолошке и књижевне појаве / 23

Јелена Р. Јовановић

Наратолошки и функционално-стилски приступ народној причи ’Ђевојка бржа од коња’ / 33

Милош М. Ковачевић

Синтаксичком конверзијом и семантички условљен везани ред ријечи у савременом српском језику / 41

Бобан М. Арсенијевић

Координација предлога различите рекције у српском језику / 55

Билјана М. Мишић Илић

О dvema коплативним конструкцијима са атрибутивно употребљеним vlastitim imenicama / 67

Мирјана Мишковић Луковић

Релеванција и когнитивни ефекти: маркирање контрастивног односа у српском језику / 79

Срећко Танасић

Пасивне реченице у прози Иве Андрића / 93

Димка В. Савова

Пасив и његова повезаност с текстом у светлу деагентивности / 103

Миланка Ј. Бабић

Епистемичка модалност у дневној штампи републике српске / 115

Спирхиња Р. Сићејанов, Марина М. Николић

Применљивост теорије семантичких локализација у проучавању категорије степена / 129

Веселина В. Ђуркин

Проблем везника посл(и)је него што / 139

Тања З. Русимовић

Адјективне реченице с релативизатором *који* и неодређеним детерминатором у антецеденту / 151

- Кристина М. Драговић*
Континуиране и дисконтинуиране реципрочне
конструкције у српском језику / 159
- Биљана Б. Радић Бојанић, Сабина Ј. Халуџка Решеџар*
Комуникативна динамика у именичким сложеницама у српском језику / 169
- Марџин С. Стефанов,*
Номинализоване конструкције и декомпоновани /
перифрастични предикати у науци, језику и тексту / 181
- Владислава Ж. Ружић*
Фраеолошки модели у новинским насловима / 191
- Nadežda R. Silaški*
Naslovi u sportskoj štampi kroz prizmu teorije pojmovne integracije / 201
- Тиана М. Тошић*
Средства реченичне кондензације у новинским
насловима на енглеском и српском језику / 211
- Анђелка Д. Пејовић*
О ублажавању језичког исказа и *политички коректним*
језику у новинском дискурсу / 219
- Јелена Р. Даниловић, Марџа В. Димитријевић*
О суфиксу *-er* у новинарском стилу: порекло,
значење и фреквентност лексема / 233
- Јоргана Марковић*
Језик деце предшколског узраста између стандарда и дијалекта / 245
- Видан В. Николић*
Пчела (*apis mellifica*) као симбол у српској традицији
(етнолингвистички аспекти) / 253
- Радиовоје Младеновић*
Дијалектизми у поезији Милоша Прелића Мишевчанина / 267
- Никола И. Рамић*
Опште карактеристике дијалекатске лексике / 289
- Тања З. Милосављевић*
Дијалекатска лексика којом се изражава однос
према материјалним добрима / 299
- Ненад Ивановић*
Субконверзија у српском језику (функционално-семантички аспект) / 307
- Сања Ж. Ђуровић*
Укрштање глаголских врста у конјугацији глагола (*-маћи* / *-макнути*) / 323
- Драгана Вељковић Сџанковић*
Концептуализација бола у српском језику / 335
- Јелена Љ. Сјасић*
Слојевитост политичког говора / 351
- Милка В. Николић*
Стилистика дидаскалија у савременој српској драми / 357

- Нада Арсенијевић*
Употреба српског језика у дијаспори: нека запажања
у српско-мађарском билингвизму / 369
- Ана С. Јовановић, Ивана Ј. Вучина Симовић*
Одлике и потребе наставе српског као завичајног језика / 383
- Евелина Грозданова*
О неким правописним принципима у бугарском и у српском језику / 397
- Dragana M. Drobnyak, Snežana U. Gudurić*
Бела, црна и сива боја у српској и француској фразеологији / 403
- Тијана В. Ашић, Милана Л. Додић*
О процесуалном и егзистенцијалном представљању
радње у српском и француском језику / 413
- Веран Ј. Станојевић*
Асоцијативна анафора у српском и у француском језику / 421
- Даница Недељковић*
О једном типу каузалних и каузално-финалних прилога у немачком језику и
еквивалентним перифрастичким изразима у немачком и српском језику / 431
- Предраг Ј. Мушавцић, Дарко Ж. Тодоровић, Ана В. Сивачки*
Кулинаризми у савременом српском, грчком и албанском језику / 443
- Божинка Пејтронјевић*
Оглашавање радних места на универзитету– жанр, дискурс,
текстна врста (На материјалу немачког и српског језика) / 459
- Савка Н. Блажојевић*
Текстуални конектори за изражавање логичких односа у
српском и енглеском академском дискурсу / 477
- Бранка Л. Миленковић*
Елементи комуникативне компетенције у писаном дискурсу
студената на матерњем и страном језику / 489
- Снежана Вучковић*
Причам ти причу или како моћ идеолошки конструише јавни дискурс / 501
- Марко М. Јанићијевић*
Европеизација српског уставног дискурса / 507
- Марина Јањић*
Русија и Србија: у Европској унији или ван ње? –
метафоризацијом до концепције стварности / 515
- Тијана С. Весих Павловић*
Метафоре пловидбе у српском и енглеском језику:
когнитивнолингвистички приступ / 531
- Gordana D. Dimković Telebaković*
Struktura uvoda naučnih radova na srpskom jeziku u
oblasti saobraćajnog inženjerstva / 541
- Julijana J. Vučo*
О једном мање познатом српско-италијанском речнику / 551

Ивана Палибрк

Графостилистички аспект СМС порука / 557

Борјан Георгиев Јанев, Иван Петров Чобанов

За србските женски лични имена, образувани чрез конверсия / 567

Герѓана Аџанасова Петикова

Женските римски митологични имена в србската антропонимична система в сравнение с бугарската и руската / 577

Милена Пенчева Нецова, Герѓана Аџанасова Петикова

За мжките лични имена от библејски и христијански (грчки) произход в србската антропонимна система в сравнение с англиската / 589

Жељка Љ. Бабић

Превод у служби тумача културе / 601

Стана РИСТИЋ
Институти за српски језик САНУ
Београд

КОРПУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У РЈЕЧНИКУ ЈАЗУ – ФИЛОЛОШКИ ПРОГРАМ ЂУРЕ ДАНИЧИЋА

У раду је представљен филолошки програм Ђуре Даничића на основу његове концепције за израду *Рјечника хрватскога или српскога језика*, његовог лексикографског рада и основних карактеристика корпуса самог Рјечника.

Кључне речи: филолошки програм Ђ. Даничића, Даничићева концепција израде Рјечника ЈАЗУ, корпус српског језика у Рјечнику ЈАЗУ

1.1. У раду се опште карактеристике корпуса *Рјечника хрватскога или српскога језика* (Рјечника ЈАЗУ), засноване на концепцији Ђ. Даничића, представљају као део филолошког програма овог врсног историчара језика, филолога, утемељивача Вукове реформе књижевног језика, оснивача овог речника, скупљача грађе, његовог првог лексикографа и редактора. Мисли се пре свега на онај део Даничићевог филолошког програма који је заснован на његовом ставу о јединству језика српског и хрватског, као језика једног народа са два имена. То јединство је имплицитно показано репрезентативном хронолошком и територијалном заступљеношћу грађе и извора за израду Рјечника, као и начином њеног лексикографског представљања, а експлицитно концепцијом израде речника, коју је Даничић, заједно са методологијом лексикографског рада, изнео у *Огледу*, први пут објављеном 1878. год. у Загребу.

1.2. Циљ је да се филолошка активност Ђ. Даничића у домену лексикографског рада, заснована на изнетом, и данас донекле испроблематизованом ставу о јединству српског и хрватског језика, вреднује не само у контексту времена у коме је живео и стварао овај значајни српски филолог, него и у контексту садашњих актуелних језичких и друштвено-политичких прилика. У том смислу, овом приликом биће показан значај Даничићевог рада на успостављању територијалног и историјског континуитета између савременог српског књижевног језика, заснованог на народном језику, и старијих типова српског књижевног језика са ненародном основом.

1.3. Истовремено, позивајући се на литературу, настојаћемо да покажемо да Даничићев филолошки програм, посматран у резултатима његовог целокупног рада, не одступа од вуковске парадигме, без обзира на то што у полазном становишту експлицитно назначеног јединства хрватског и српског језика носи политичко-филолошки предзнак илирско-јагићевске парадигме (исп. Милосављевић 1997: 35–38). Ово компромисно решење, наметнуто ондашњим друштвено-политичким и језичким приликама, озваничено је Бечким књижевним договором 1850. год., којим је Вуков филолошки програм реформе српског књижевног јези-

ка прихваћен и у Хрватској од стране хрватских филолога.¹ Међутим, за разлику од Србије у којој Вукова реформа књижевног језика није институционално спроведена, у Хрватској је спровођење те реформе институционално организовано у тек формираној Југославенској академији. Као носилац програма изабран је Ђуро Даничић, ондашњи најпознатији српски филолог, који се, стицајем различитих околности, нашао у Загребу и који се прихватио ове одговорне дужности. У новим друштвено-политичким околностима, правећи неке формалне уступке, Даничић је, како показује његов лексикографски рад на Рјечнику ЈАЗУ, и даље спроводио свој филолошки програм просрпски оријентисан² и заснован на вуковским начелима. Зато би се таква његова активност и данас морала свестрано и објективно вредновати, а не да се једнострано, и то пре свега у политичке сврхе, ставља у контекст хрватског филолошког програма и идеје југословенства.³

1.4. Ако се пође за чињеницама које нуди корпус Рјечника ЈАЗУ и остала документација, која прати израду овог великог лексикографског дела у његовој почетној фази, добија се објективна слика о раду и деловању овог великог научника, чији би пример и на језичко-политичком и на филолошком плану могао да буде поучан за успостављање садашњег конзистентнијег српског лингвистичког програма, и то како у вођењу толерантније језичке политике у очувању јединства савременог српског језика на читавом простору тако и на стварању јединствене стратегије око формирања електронског националног језичког корпуса и системског описа савременог језичког стања.

2.0. За објективнију оцену Даничићевог рада и његове вредности, најпре ће у општем цртама бити представљен друштвено-историјско и језичко-политички контекст у коме је Даничић живео и деловао.

2.1. Према Белићу, Даничић је у почетку свога рада био под утицајем Миклошићевих и Вукових погледа, али се тог утицаја брзо ослободио (Белић 1925: 33, 47). После тога је кренуо својим путем, и у одређивању посебности српског и хрватског језика руководио се најпре критеријумом како тај језик сами писци називају (в. Даничић 1857: 1). У Хрватској он је знао само за писце који су писали чакавски (П. Хекторовић, Х. Луцић, А. Мажуранић), а не и за писце који су писали на штокавском дијалекту (Доминико Златарић, нпр.), па је Даничић овај дијалекат идентификовао са хрватским језиком (Белић 1925: 48).⁴ Касније он одступа од става да су Хрвати само чакавци, образлажући то чињеницом да су разлике између чакаваца и оближњих штокаваца по Далмацији и Хрватској врло мале, а дубокој старини да тих разлика скоро и нема, па пошто их у старини

1 О тзв. предрасудама у тумачењима Бечког књижевног договора и о његовом другачијем тумачењу в. Милосављевић 1997: 30–33 и Ковачевић 2007: 52–53.

2 Даничић је, као рођени екавац, и сам прихватио јужно наречје под утицајем Вуковог културно-националног рада, јер га је сматрао специфичним обележјем српства, често говорећи овим наречјем док је боравио у Бечу (исп. Стојићевић 1925: 136), а као уреднику Рјечника замерано му је не само због већег броја српских извора из новог језика 19. века у односу на број хрватских извора него и због превелике заступљености српскословенских извора у корпусу речника (исп. Маретић 1976: 33; Винце 1981; 393–394).

3 Политичку позадину Даничићевог става о јединству хрватског и српског језика и његове улоге у остваривању јагићевског језичког програма истицали су и његови савременици. Тако је, према Белићу, Миклошић мислио да је Даничић у овом свом ставу подлегао „југословенском покрету“ и њиховој идеји националног јединства Срба и Хрвата (Белић 1925: 60), што је данас, у време политички изрежиране језичке дезинтеграције, актуелизовано у ставу да је „догађај са Даничићем био превасходно политички“ (исп. Милосављевић 1997: 39–40).

4 Свој овакав став о посебности хрватског језика Даничић је научно разрадио и образложио у раду о разликама између српског и хрватског језика (1857: 1–59).

нема, штокавски и чакавски подједнако су српски и хрватски, те нема основа да се постојеће разлике именују посебним именом као хрватски језик. Он је имао у виду и чињеницу да осим Хрвата који говоре кајкавски и чакавски, „има народа који говори сасвијем овако као и ми, али се не зове Србима него Хрватима, а то име љуби и њиме се поноси“, на основу чега закључује да су Срби и Хрвати један народ, само имају два имена (нав. дело: 58–59). Тако је и Даничић за заједнички језик преузео назив „хрватски или српски језик“, као један од више назива који су се употребљавали међу илирцима.⁵

2.3. Када је нови језик, инаугурисан Вуковом борбом, био прихваћен као књижевни у Србији, Даничић је заједно са Вуком, Миклошићем и хрватским представницима потписао у Бечу 1850. године познати књижевни договор, којим је тај Вуков језик прихваћен као заједнички књижевни језик Срба и Хрвата.⁶ У даљој активности Даничић се прихватио „да то велико Вуково дело усаврши и употпуни тиме, што је узео да тому новому књижевному језику, у сврху регулисања његова развоја у будућности испита прошлост“ (Булат 1925: 292–294), и то тако што ће саставити речник у којем ће бити, како је у Огледу истакао, „рјечи које имамо у књижевнијем споменцима, у књижевности и изван ње, што се могло дознати, од најстаријих времена до нашег времена“ (Даничић 1976: 6)

2.4. Своју бригу око реализовања Бечког договора, због отпора који је постојао и у Хрватској и у Србији, Даничић је делио са С. Новаковићем. Отпор у Хрватској, у виду паралелног деловања две неусаглашене филолошке школе, Ријечке и Загребачке, нарочито му је сметао у практичној делатности, па и у редакцији академијског речника, јер је постојала могућност да у Академији преовлада мишљење да се речник пише „загребачком граматицом и правописом“ (исп. Стојићевић 1925: 137). Међутим, своју решеност да истраје у примени новог правописа и граматике износи у Огледу (Даничић 1976: 9).

3.1. За праћење Даничићевог филолошког програма, вратићемо се на његов текст Огледа (1976), у коме даје основне карактеристике грађе за Рјечник ЈАЗУ и износи концепцију и методологију израде речника. Наиме, Даничић се на позив Југославенске академије знаности прихватио веома одговорног и тешког задатка да приступи изради речника на основу сакупљене грађе, у којој је и сам учествовао и под чијим је надзором грађа прикупљена у току десет година. У кратком року је направио концепцију и методологију израде речника, коју је представио у Огледу, и које су се у основи држали сви каснији уредници речника. По овој концепцији, задатак Рјечника би био да представи преглед историјског развоја новоприхваћеног књижевног језика од најстаријих књижевних споменика до 19. века. Он је био уверен да се из прегледа историје тог језика могу установити извесна правила која би се могла применити за „дотеривање“ норме и отклањања ограничености употребе новоуспостављеног језика у његовом почетном ста-

5 Миклошић и даље остаје при своме мишљењу да су чакавски и штокавски два различита језика, а по његовим и Вуковим идејама, којима су поистовећивали дијалекте са језицима, Хрвата готово да и није било, јер су Хрвати само чакавци, штокавци само Срби, а кајкавци само Словенци (Белић 1925: 60).

6 Код Хрвата је било отпора примени овог договора, јер су се њему супротставиле две школе, Ријечка (Курелац) и загребачка (Вебер Ткалчевић), које нису ни међусобно биле сагласне, а нарочито је био снажан утицај Загребачке школе. Представници тих школа спроводили су и у пракси своје идеје о књижевном језику и правопису чак и у издањима Југославенске академије, што је отежавало Даничићев рад на Рјечнику (Стојићевић 1925: 136).

дијуму преузимања функције књижевног језика, као и за даље његово систематско и правилније језичко развијање (исп. Булат 1925: 292).

3.2. У свом лексикографском приступу језичкој грађи Даничић разликује два периода у развоју језика, стари и нови период, и по његовом Огледу у корпус речника ће ући : „ријечи које имамо у књижевнијем споменицима ... од најстаријих времена до нашег времена. Нашим временом нијесам рад казати дана ни година у коме живимо или у које је живио когод кога смо познавали, него мислимо на оно што је за то вријеме учињено у историји нашега језика, а учињено је да је народни језик са својом правилношћу и чистотом обзнанjen и постао закон и са сваке стране признан за закон у књижевности нашој. Тјем се завршује једно вријеме а друго истом настаје: завршује се старо вријеме, којему је на крају народни језик у данашњем свом станју, а настаје ново, којему је на почетку тај језик“ (Даничић 1976: 6).

3.3. На хронолошкој равни Даничић својом концепцијом речник одређује као историјски и као речник савременог језика излазећи у сусрет потребама свога времена. У складу са Бечким договором требало је да се у једном тезаурусном речнику представи и нормира лексика тек установљеног заједничког српског и хрватског књижевног језика, заснованог на народном језику, односно да се промовише нови књижевни језик. Тај нови језик је на синхронном плану, већим својим, стабилнијим и писаним делом, још увек био утемељен на старијим типовима књижевних језика са народним и ненародним основама, а мањим својим, још нестабилизованим делом почео је изграђивати нове основе на народном језику. Тим новоустановљеним књижевним језиком завршавало се једно „старо“ време, а почињало је друго „ново“ време у развоју књижевног језика. То се у тезаурусном речнику, у складу са ондашњом језичком реалношћу, могло представити само обједињавањем језичке грађе онако како је конципирао Даничић, а не, како су предлагали неки његови савременици, израдом два различита речника: историјског речника са писаним изворима од 12. до 19. века и речника савременог језика са изворима из 19. века.⁷ Свој став Даничић аргументовано образлаже у Огледу: „У ово се ново вријеме тјем језиком ... засијевају гдјекоје врсте књижевности, а више их се још и не засијева; ако ли се гдје и плода што за језик показује од те сјетве, тај плод ваља још видјети како ће се у своје вријеме одржати, како ће га primitи и што ће с њим чинити његово вријеме. С тога такве ријетке првине новoga времена не могу још учи у рјечник у ком се хоће да покаже језик у својој историји“ (Даничић 1976: 6).

3.4. У концепцију израде речника Даничић је применио и уградио историјску методологију по угледу на Примов речник немачког језика и Литреов речник француског језика (исп. Даничић 1976: 8 и Рогич 1975: 142–143), са циљем да он свом народу да такав речник у којем ће се огледати живот појединих речи, почевши од ембрионалног стадија, корена, па све даље у правцу већих или мањих морфолошких промена и комбинација, пратећи њихов развој и гранање у свим фазама развоја, од најпримитивнијих облика до „модерне компликоване културности“ (исп. Булат 1925: 291). Међутим, у ондашњим српским и хрватским језичким приликама Даничићу, као оснивачу историјске лексикографије савременог књижевног језика, било је веома тешко установити континуитет развоја народног језика преко писаних књижевних споменика старог времена, који су све до

7 Тако је Маретић изнео своје неслагање у вези са спајањем грађе старог и новог језика, поред осталог и због тога што би грађу из „живог (народног и књижевног) језика“ требало оставити за извесно време, оптимално потребно за стабилизацију лексичких појава и промена (Маретић 1976: 32–33).

15. века били писни ненародним језиком, уносећи само понегде одлике из народних говора (исп. Булат 1925: 292–293). Он је проблем решио тако што је у корпус речника, осим извора „старог времена“ укључио и изворе „средњег времена“, изворе тзв. „покрајинских, локалних књижевности“ (дубровачке, бококоторске, далматинске, босанске, славонске, књижевности Срба у Угарској и кајкавске књижевности), чији су писци од 15. до 18. века, на широком простору српског и хрватског језика стварали на народном језику.⁸ Историјски карактер речника истицан је не само преко успостављања корена⁹ за главне речи и навођења свих варијантних облика речи него је уз сваку обрађену реч бележено време њеног појављивања, време њене акценатске и друге морфолошке или значењске промене, као и време до када се употребљавала нека реч.

3.5. На просторној равни речником су обухваћени писани извори са читавог простора некадашњег заједничког српскохрватског језика са ондашњим културним и књижевним центрима (Београдом, Загребом, Новим Садом, Сарајевом, Дубровником и др.), као и говори са тих простора, чија је лексика скупљана и слата Академији углавном у виду збирке речи. Лексика народног језика допуњавана је и из писаних извора „средњег“ и „новог времена“: из покрајинских књижевности,¹⁰ из Вуковог Рјечника српског језика, из Вукових и Даничићевих дела, као из објављених народних умотворина различитог жанра. Осим извора штокавског дијалекта, узимани су и извори чакавског дијалекта, с тим што је лексика кајкавског дијалекта веома рестриктивно узимана, па је и због овога Даничићев поступак наишао на многе критике хрватских филолога (в. Маретић 1976: 33 и Винце 1981: 393). Даничић је овакав свој поступак образложио у самом Огледу, истичући да у хрватском језику његовог времена кајкавске речи говоре само кајкавци, а да их је некад говорио и „остали народ“ по крајевима највише удаљеним од кајкаваца у којима се мешају оба говора. По њему би у речник свакако требало унети оне кајкавске речи које се јављају у књигама, као и оне које су из кајкавског говора „ушле у обичај“, и то тако што ће се такве речи само наводити, без примера и у облику који имају у говору „осталог народа“, уз напомену да је преузета из кајкавског, са навођењем изворног кајкавског облика. Литературу писану на кајкавском треба, према Даничићу, остављати „провинцијалному рјечнику“ (Даничић 1976: 6–7).

8 О значају књижевног и језичког раздобља „средњег времена“ у стварању заједничког српског и хрватског језичког и културног простора и његовом утицају на водеће српске и хрватске филолошке програме у 19. веку в. Милосављевић 1997: 17–25: „Литература која се неговала на народном језику није више имала превасходно верски карактер ... Тако је језик постао чинилац веће интеграције на читавом простору, посебно на штокавском или штокавско-чакавском. Таква ситуација учинила је природним да се неки од најзначајнијих српских писаца из доба националног препорода, Доситеј и Вук, пре свега, наслоне на традицију истојезичке браће католичке вероисповести“ (нав. дело: 20).

9 На слабости овог дела лексикографског рада Ђ. Даничића указали су рецензенти Огледа С. Новковић и В. Ткалчевић (исп. Винце 1981: 393, 394), а в. и Маретић 1976: 44; Стојићевић 1925: 134, 139.

10 Утицај извора покрајинске књижевности на лексику 19. века показују потврде из Рјечника, па су тако речи, које се данас осећају као типично хрватске, осим хрватских извора (у највећем броју из Шулекових речника), потврђене и црногорским изворима, што указује или на њихову приморску распрострањеност на далматинско-дубровачко-црногорском простору, или на континенталну славонско-босанскохерцеговачко-црногорску распрострањеност (в. Малић 1981: 60; исп. и Рогич 1975: 146–147).

4. После, углавном, позитивних рецензија на Оглед,¹¹ Академија је дала Даничићу потпуну слободу у изради речника, тако да је он за две године, радећи до смрти, израдио и уредио први том Рјечника (1880–1882 од А до *чешуља* и део другог тома од *чеша* до *чобо*).¹² Метајезик на коме је израђиван речник је српски књижевни језик, ијекавског источнохерцеговачког типа штокавског дијалекта, са Вуковим новим фонетским правописом и вуковски нормираном граматицом. Тај језик у Огледу и у наслову Рјечника назива се „хрватски или српски језик“, док се за употребу у Србији и на другим просторима његове употребе препоручује назив „српски или хрватски језик“.

5.1. Према оцени многих ондашњих и савремених лингвиста Даничићев лексикографски рад на Рјечнику ЈАЗУ, па и сам Рјечник, веома високо се вреднују. Тако је С. Новаковић истакао да другу фазу у развоју српске лексикографије, после прве коју представља Вуков Рјечник обрадом народног језика, представља *Рјечник хрватскога или српског језика*, започет од стране Ђ. Даничића¹³, у коме је дата детаљна историјска обрада тог народног језика. У њему је представљено све што је било народно у прошлости и што се сад у живом народном језику и почецима књижевног језика опажа. Тај речник, по Новаковићу, „обухвата у једно састављене основице Вукова Рјечника и Даничићева Рјечника из књижевних старина, и шири те основице истим начином на западне стране народа, по књижевним споменицима“ (Новаковић 1893: 4а–5а). Даничић је, како се истиче, овим Рјечником обрађиваним новим историјским методама, ударио темељ нашој новијој научној лексикографији. Сва његова претходна дела као да су била велика припрема за израду оваквог речника, који је уствари синтеза његовог научног рада (исп. Булат 1925: 292).

5.2 Значај Рјечника, односно филолошког програма Ђуре Даничића, реализованог у овом монументалном делу, поред осталог, и у томе је што је на основу филолошки утемељене концепције, која је речничком грађом и обрађеном лексиком потврђена, показано јединство вуковског књижевног језика на читавом простору, који је захватао штокавски дијалект, што је било пресудно да је тај језик Бечким књижевним договором прихваћен и као хрватски књижевни језик. Тим чином су чакавски и кајкавски дијалекти у даљем развоју књижевног језика код Хрвата изгубили свој традиционални књижевни статус, што је показано у Рјечнику ЈАЗУ не само маркирањем лексике ових дијалеката него и њеним рестриктивним представљањем. Тако, према Јонкеу, Академијин Рјечник представља и нормативни речник, којим се нормира нови народни језик, новоштокавски ијекавски с новим облицима и акцентима, а и пионирско дело којим се „утврђује“ нови књижевни језик у Хрватској (Јонке 1976: 78).¹⁴ Овај Рјечник, својом широко обухватном грађом показује колико је неосновано и погрешно

11 Његов Оглед доживео је веома позитивну рецензију од Миклошића, али су негативне рецензије дали Јагић, Брикнер, нешто блаже Срезневски, Вебер и Павић, а најобјективнију и веома опрезну критику дао је С. Новаковић у својој рецензији одајући поштовање самом аутору. То су биле замерке стручне природе, али их Даничић није прихватио, него је прве свеске речника урадио по истој методологији, држећи се позитивне Миклошићеве оцене (исп. Булат 1925: 288–289 и Винце 1981: 393–394).

12 Датум завршетка овог дела, наведен у другом тому Рјечника, јесте 13. новембар 1882. год., а Даничић је преминуо 17. новембра исте године.

13 Култивацију ове фазе у лексикографији Ђ. Даничић је, према С. Новаковићу, већ најавио *Речником из књижевних старина српских*.

14 По оцени савремених хрватских лингвиста, Рјечник ЈАЗУ је значајан и по томе што је информативан, нормативан, историјски, дијалекатски и етимолошки речник (Тафра, Финк 2007: 233).

постављати територијалне, државне и националне границе језичким појавама које, независно од језичке и сваке друге политике, следе свој развојни пут на свим нивоима, одржавајући континуитет на просторној и временској равни са историјским развојем језичког система у целини.

6.0. Јединство књижевног језика српског и хрватског, представљено у Рјечнику ЈАЗУ, упркос свим негирањима и у Даничићево и у садашње време, показано је и језичким чињеницама у раду Д. Малић (1981), чији ће се најважније резултати као додатни прилог укратко представити.

6.1. Ауторка је упоређујући око 1000 примера из Рјечника ЈАЗУ, и то на различитим језичким нивоима (лексичком, фонетском, творбеном, па и синтаксичком), имала за циљ да провери заснованост ставова о тзв. језичким разликама између хрватског и српског језика, које су износили неки познати лингвисти на обе стране. У детаљном прегледу изабраних одредница из Рјечника, групишући их у одређене скупине (домаће и позајмљене речи, речи из свакодневног говора и на речи из духовне сфере, затим термилошка лексика) (нав. дело: 27–59), дошла је до закључка да је Академијин рјечник „обиљем свог језичноповијесног материјала далеко бољи показатељ јединствености хрватско-српског језичког дијасистема од најранијих времена него хрватско-српских језичких разлика, и то на свим разматраним разинама“ (Малић, 1981: 60). Наиме, примери су показали да су све (или готово све) језичке појаве могуће на читавом хрватско-српском језичком подручју. Мало има основних речи које се неће наћи у понеком извору, старијем или новијем, и с језичког подручја на којем данас нису у употреби, односно да нису саставни део његове стандарднојезичке норме. Захваљујући лексичким варијантама, представљеним у Рјечнику на хронолошкој и територијалној равни, показано је да су готово све гласовне појаве, сви творбени елементи, као и језичке позајмљенице, могући на читавом хрватско-српском језичком простору (нав. дело: 60).¹⁵ Тако је и ово истраживање показало да грађа Рјечника ЈАЗУ потврђује јединство српског и хрватског језичког дијасистема у току читавог историјског развоја, и да је књижевна употреба речи често била много више заједничка у прошлим вековима када није било свести о припадности језика Хрвата и Срба једном језичком систему, а да се главнина разлика, као последица засебних развојних токова, почела јављати управо у време прокламовања књижевнојезичког хрватско-српског заједништва (нав. дело: 62).

7.1. Представљене карактеристике грађе Рјечника ЈАЗУ резултат су Даничићевог филолошког програма, који је свој историјски приступ развоју савременог језика засновао на синхронијским принципима, одређујући његове временске и просторне координате језичким чињеницама које се „виде и чују“ у одређеном времену, уважавајући живи језик његових носилаца и откривајући његове законитости и развојне тенденције у његовој предисторији, односно у језику његових ранијих епоха сачуваних у писаним изворима. Његов филолошки програм, установљен у време језичке интеграције, показује своју универзалну вредност тиме што је актуелан и у савременим условима језичке дезинтеграције и самосталног развоја српског језика на временској и просторној равни. Његовом

15 Ауторка констатује да се у старијем раздобљу, на пољу духовне надградње, многе грчке позајмљенице налазе у хрватским изворима, и то било под утицајем глагољашких језичких споменика, у којима је снажно присутна црквенословенска традиција, било да су наслеђе класичне образованости хрватских ренесансних и постренесансних писаца (нпр. Марулића), као и касније високообразованих класицистичких интелектуалаца 18. века (Катанчић, Канижлић и др.) (Малић 1981: 60).

применом у језичкој пракси, дескрипцији и прескрипцији статус језичких појава на просторној и временској равни одређивали би се на основу синхронизацијских принципа њихове „видљивости и чујности“, са истовременим уважавањем утицаја језичког наслеђа, и то не само из старијих развојних периода него и из претходног периода српскохрватског језичког заједништва.

7.2. Овај период, гледано из историјске перспективе, представља лингвистички успешно реализован програм успостављања временског и просторног континуитета између савременог српског језика и његових старијих књижевних епоха, и то не само преко његове народне основе, историјски утемељене у Даничићевој концепцији и изради Рјечника ЈАЗУ, него и преко његове књижевне основе, изграђиване у периоду скоро два века. Концепцију књижевног развоја српског језика у његовом раној фази засновао је Стојан Новаковића на уверењу да се српскохрватски језик до краја 19. века „стабилизовао“ и „консолидовао“ и да представља стабилан основ за даљи развитак. Свој лингвистичког програма, у складу са даничићевском традицијом, представио је у виду лексикографске платформе за израду новог тезаурусног речника српског књижевног језика (исп. Грицкат 1988: 8). Та платформа је реализована у полувековној припреми концепције и методологије израде таквог речника, а са израдом томова Речника САНУ она се непрекидно допуњавала и развијала у оквиру Београдске лексикографске школе.

Литература

Белић 1925: Белић, Александар, Језичко јединство Срба, Хрвата и Словенаца код Ђуре Даничића и његових савременика, *Даничићев зборник*, Српска краљевска академија, Посебна издања, Књига LV, Филозофски и филолошки списи, књига 15, Београд – Љубљана, 28–71.

Булат 1925: Булат, П. К., Даничић у светлу Академског „Рјечника“, *Даничићев зборник*, Српска краљевска академија, Посебна издања, Књига LV, Филозофски и филолошки списи, књига 15, Београд – Љубљана, 288–294.

Винце 1981: Vince, Zlatko, *Odjek Daničićeve koncepcije Akademijina Rječnika*, *Zbornik o Ђури Даничићу*, САНУ, ЈАЗУ, Београд – Загреб, 391–400.

Грицкат-Радуловић 1988: Грицкат Радуловић, Ирена, Проблеми описне лексикографије, *Присјутна беседа одржана на Свечаном скупу Српске академије наука и уметности*, Глас СССЛП Одељење језика и књижевности, Књига 13, САНУ, Београд, 7–13.

Даничић 1857: Даничић, Ђ., Разлике између езика српскога и хрватскогъ, *Гласник друштва српске словесности*, Свезка IX, Београд, 1–59.

Даничић 1976: Daničić, Đuro, *Ogled, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dodatak – materijali o Rječniku*, Svezak 97, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Urednik Lj. Jonke, 5–9.

Јонке 1976: Jonke, Ljudevit, О значењу и употреби Академијина рјечника, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dodatak – materijali o Rječniku*, Svezak 97, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, Urednik Lj. Jonke, 77–82.

Ковачевић 2007: Ковачевић, Милош, Однос српског и српскохрватског књижевног језика, *Српски језик и друштвена креињања*, Књига 1, Зборник радова са научног скупа 2006, ФИЛУМ, Крагујевац, 51–62.

Малић 1981: Малић, Драгица, Рјечник ЈАЗУ као показатељ јединствености хрватско-српског дијалекта и посебности варијаната стандардног језика, *Наш језик*, Нова серија, Књ. XXV, Св. 1–2, Институт за српскохрватски језик, Београд, 24–62.

Маретић 1976: Maretić, Tomo, Crtice o Rječniku naše Akademije, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dodatak – materijali o Rječniku*, Svezak 97, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, urednik Lj. Jonke, 15–54.

Милосављевић 1997: Милосављевић, Петар, *Срби и њихов језик, Хрестоматија*, Народна и универзитетска библиотека, Приштина.

Новаковић 1893: Новаковић С., *Предлог Српској краљевској академији учињен 5. априла 1893, да се опшочне књижевне грађе за академијски Српски Речник, и да се за њај посао установи у Академији Лексикографски Одсек*, посебно издање (прештампано из листа „Јавор“), Земун: Штампарија Јове Карамата.

Рјечник ЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio I, A – чељуља, Обрађује Ђ. Daničić, JAZU, Zagreb 1880–1882.

Роговић 1975: Роговић, Павле, Рјечник хрватског или српског језика и његов први уредник Буро Даничић, *Наш језик*, Нова серија, Књ. XXI, Св. 3, Институт за српскохрватски језик, Београд, 141–150.

Стојићевић 1925: Стојићевић, А., Лескин о Даничићу, *Даничићев зборник*, Српска краљевска академија, Посебна издања, Књига LV, Филозофски и филолошки списи, књига 15, Београд – Љубљана, 124–154.

Тафра и Ж. Финк 2008: Тафра, Б. и Финк, Ж., Хорватская лексикография, *Теория и история славянской лексикографии, научные материалы к XIV съезду славистов*, Ответственный редактор М. И Чернышева, Москва, 220–244.

КОРПУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА У РЈЕЧНИКУ ЈАЗУ – ФИЛОЛОШКИ ПРОГРАМ БУРЕ ДАНИЧИЋА

Резиме

У раду је показано да филолошки програм Буре Даничића, представљен на основу његове концепције за израду *Рјечника хрватског или српског језика*, његовог лексикографског рада и корпуса самог Рјечника, припада вуковској језичкој парадигми, јер се њиме успоставља јединство Вуковог књижевног језика на читавом штокавском подручју, као и територијални и историјски континуитет између савременог српског књижевног језика, заснованог на народном језику, и старијих типова српског књижевног језика са ненародном основом.

Слана Ристић

Радоје Д. СИМИЋ¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет²

ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛИСКИ И ОПШТИ СТАТУС МИТА КАО КУЛТУРОЛОШКЕ И КЊИЖЕВНЕ ПОЈАВЕ

Задатак предложеног рада јесте – размотрити теоријске и практичне аргументе за дефиницију митског дискурса са функционално-стилског гледишта. Аутор долази до уверења да је митски дискурс заправо културна и језичка подлога на којој су изграђени функционални стилови, а сам је синкретична појава која за ту диференцијацију не зна.

Кључне речи: мит, народна прича, функционални стил, колоквијалност, култура.

1. Уводне напомене

1. Ако постоји тема у науци о човеку, а и у науци уопште, о којој се највише писало и размишљало, и о којој влада највеће шаренило погледа и мишљења – то је свакако мит. Од Платона наовамо у тој теми су се опробала многа најугледнија имена светске науке и филозофије. За нас је у овој прилици у средишту питање функционално-стилске припадности мита овој или оној врсти вербалне делатности и вербалних структура. Јасније речено, водићемо расправу о тексту мита, о његовим особеностима и функционално-стилској припадности. На први поглед, свака дилема је исхитрена јер мит, побогоу, припада књижевности, и то је једна од књижевних врста. Али отворимо ли најближу нам књигу посвећену миту – зборник радова насловљен кратко *Мити* (1996) – наићи ћемо, између осталих многобројних, и на наслове прилога типа *Религија и митологија: сличности и разлике, Митологија и филозофија* (83), *Мити и политика* (233, 243), *Мити и историја* (297, 305), *Сказнања* (бајка) и *мити*. Ако је мит упоредив са овако диверзним врстама текстова, те ако је такође препознатљив у односу на сродне врсте вербалних производа, онда је то дакле симптом да је мит по нечему посебан, друкчији од свих осталих, те да на поменутих релацијама, на релацијама мит/религија, мит/филозофија, мит/књижевност и др., као и на другим могућим, нигде нема идентитета. По једном угледном приручнику (РКТ 1992: 439–440): „митска прича је истовремено и морални кодекс, политичко-правна повеља, историја и економија племена, алхемијска формула, песничка реч – и истовремено није још ниједно од тога. Гледан из перспективе развијене свести, м(ит) је израз културе у којој посебне форме друштвене свести, као што су религија, право, морал, наука и уметност, још нису диференциране“. „Мит није некакав жанр као што је то, на пример, прича – одлучна је у свом ставу О. Фрејденберг (у: Проп 2002: 14). – Мит настаје – по њој – спонтано. Сликковна представа у облику неколико метафора, у којој нема логичке, наше формално логичке узрочности, и где су ствар, про-

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Рађено у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (178014).

стор и време схваћени нерашчлањено и конкретно, где су човек и свет субјектно-објектно недељиви, и када је тај посебан систем конструкционих представа изражен речима, називамо га митом...“ (39). Сликoвита је и народна прича, за коју се такође може утврдити да настаје ’спонтано’. Ни у њој нема ’формално логичке узрочности’, итд. Ту не постоји битна разлика. Али, мит је по свој прилици ипак ’посебан систем конструкционих представа изражен речима’, јер се у њему свет заиста не схвата рашчлањено (сем евентуално на линији ’добро-зло’ или сл.), те је метаморфозом могуће преобраћање човека у стену, животињу, небеско тело итд. – и појављивање у мноштву обличја. Човек и природа на тај начин схватају се као једно.

2. На првом месту, према томе, ваља нагласити да се мит стриктно разликује од свих видова књижевног стваралаштва, чак и од фолклора³, са којим је формално најсличнији. „Миф и сказка отличаются не по форме, а по своей социальной функции“ – утврђује један из плејаде руских проучавалаца мита И. М. Тронски (у: Проп 2002: 14).

а) Као и књижевност, и мит се служи сликовитим изразом. Али сликовитост књижевног казивања и мита нису идентични по функцији. „Сликовитост митова... никако није алегорија. Мит је мање-више брижљиво изабрано рухо за апстрактну мисао. Сликовитост је неодвојива од мисли. Она представља облик у којем је доживљај постао свестан“ (Франкфорт и др. 1967: 14). Слика у бајци, и књижевно-уметничком изразу, има за циљ да живом представом предмет учини пре свега привлачним, док је реч та која тај предмет описом посредује примаоцу; у миту слика има функцију апстракцијског средства: она сажима апстрактну мисао, која нема другог средства за знаковно предочење. Реч је на том ступњу развоја језика сувише крута и неподесна за исказивање мисли одвојене од предметности. По Е. М. Мелетинском (без г.: 167): „Првобитном мишљењу је... својствена изузетно слаба развијеност апстрактних појмова (што, као што је познато, обилата потврђују етнолингвистички подаци), услед чега се класификација и логичка анализа остварују прилично незграпно помоћу конкретних очигледних представа, које су, међутим, способне да стичу знаковно, симболичко својство, не губећи своју конкретност. Непосредан материјал првобитне логике постаје елементарно-чулно опажање, које омогућује да се пореко сличности и неспојивости чулних својстава остварује процес уопштавања без одвајања од конкретног“. Конкретно речено: ’зло’ је (кукавичлук, неверство, издаја, безобзирност или сл.) било могуће представити једино као тотем заштитник непријатељског племена, док је сопствени тотемски лик оличење ’добра’.

б) О. Фрејденберг открива читаву палету дистинкција на релацији мит–фолклор, које схвата као развојне ступњеве фолклорног стваралаштва из мита (1987: 268): „Основни ступњеви преображавања мита у народну причу су: детритуализација и десакрализација, слабљење строге вере у истинитост митских ’догађаја’, развој социјалног измишљаја, губитак етнографске конкретности, замењивање митских јунака обичним људима, митског времена – баснословно-не-

3 Многи истраживачи стриктно двоје уметничку књижевност од фолклора. „У античкој књижевности – извештава О. Фрејденберг (1987: 27–28) – постоји исти сликовни материјал који се може наћи... у фолклору. Али он у књижевности има друкчије значење него у фолклору, и већ функционише као посебно својство, у виду поетских категорија... – Е. М. Мелетински (без г.: 162), истичући заслуге К. Леви-Строса, заједно с њим доказује „изузетан значај фолклора као међукарике између мита и књижевности“, одбацујући „механичко изједначавање мита, фолклора и народне мудрости“.

одређеним, слабење и губљење етиологичности, преношење пажње са колективних судбина на индивидуалне и са космичких на социјалне, што је условило појаву низа нових сижеа и неких структуралних ограничења“. „Сликовитост митова... никако није алегорија. Мит је мање-више брижљиво изабрано рухо за апстрактну мисао. Сликовитост је неодвојива од мисли. Она представља облик у којем је доживљај постао свестан“.

3. „Казујући митове – мисле тројица аутора књиге о односу мита и филозофије (Франкфорт и др. 1967: 14), полазећи од уверења да је суштина књижевности у функцији забаве, – древни људи нису то чинили у намери да буду забавни. Нити су тражили да непристрасно и без потоњих побуда разумно објасне природне појаве... Битно је да се прави мит разликује од легенди, сага, бајки и вилинских прича. Све ове могу да имају примесе мита... Али прави мит приказује своје слике и замишљене глумце не у духу поигравања маште, него с пуним ауторитетом. Он овековечава откровење...“

Према томе, мит ваља узети озбиљно, јер он открива значајну, ако и недоказиву истину. Али мит нема свеопшност и јасноћу једног теоријског тврђења. Он је конкретан, мада тражи да буде неодољив својом разложношћу. Он тражи признање верника, а ни не помишља да пружи доказе...“

4. Мит се може узети као првобитни вид апстрактног расправљања о свету, дакле као првобитна форма 'филозофирања'. Он је између осталог и симптом потраге за местом човека у реалном и духовном простору који га окружује. Диркем је учинио важно откриће доказавши да тотемска митологија моделује родовску организацију и сама служи за њено одржавање. „Али не треба заборавити – додаје Мелетински (без г.: 42) – да се митови и обреди обраћају човековој индивидуалној свести углавном ради прилагођавања појединца социјуму, преображавања његове психичке енергије у корист друштва, схваћену на одређени начин“. „Још више него усклађивањем појединца и социјума, мит се бави усклађивањем узајамних односа социјалне групе са природном средином. Мит је дубоко социјалан и, чак, социоцентричан, будући да вредносну скалу одређују друштвени интереси рода и племена, града, државе“ (Мелетински без г.: 172). Али мит по себи ипак ни издалека није исто што и филозофија, јер је друкчији по суштини и мисаоног садржаја и вербалног израза. Филозофија је, по настанку и природи својој, заправо негација мита, „јер – како исправно мисли Е. Касирер (1985: 15) – тек разрачунавајући се са митским мишљењем, филозофија успева да постигне строгу формулацију свог властитог појма и да стекне јасну свест о свом сопственом задатку“. „Развитак античке филозофије – на истој линији је и Е. М. Мелетински (без г.: 14) – започео је рационалном изменом схватања митолошке грађе и, природно, поставио је проблем односа рационалне спознаје према митолошком приповедању“.

5. „Митологија је у суштини учење о боговима и прича о боговима“ – изјављује Е. Касирер (1985: 28) позивајући се на Шелинга. То би могло значити да је мит облик првобитне религијске свести. Али религијска свест, у свом функционалном домену, представља у неку руку негацију митског мишљења, јер је изникла из њега потирући нека његова битна својства, а једнострано развијајући друга. „Митови и обреди чине формалну основу два различита облика идеологије, фолклора и религије... И религија и фолклор у целини (али на различите начине) примају у себе један исти, стари значењски материјал, заснивају се на њему и ап-

сорбују га...“ – али апсорбујући га и прерађују по другим законитостима, по законитостима свака свог посебног опстанка и развика (Фрејденберг 1987: 22)⁴.

б. Неки теоретичари, увиђајући особеност положаја мита у кругу културолошких појава, и његову стварну неупоредивост са свима осталим, покушавају решити загонетку његове природе тако што га стављају у ред лингвистичких факата, неутралних на линији између етичко-естетичких и делатно-практичних вредности.

а) Потебњанско схватање о речи као централној појави не само језичке материје него и уметности речи – истраживачи мита проширују и на мит, тврдећи да је овај у суштини праоснова свега вербалног изражавања, а да је поникао из речи као такве. ...Теснај связь между словом, мифами, священными рассказами племени, с одной стороны, и его ритуальными действиями, моральными действиями, с другой стороны (Фрејденберг 1987: 22).

б) Према Шелингу (1989: 117) – врло је прихватљиво да се „митологија уопште схвати само као виши језик, пошто је језик, наравно, сасвим схематски“.

в) Е. Касирер (1985: 225) мит, језик и религију ставља на исти план, и истражује њихове међуодносе на основи њихове узајамности. „У развика језичких облика – према њему – разликовали смо три стадијума, које смо означили као стадијуме мимичког, аналогичког и симболичког израза. Нашли смо да је карактеристика првог ступња то што што у њему још не постоји истинска тензија између језичког 'знака' и оног садржаја опажања на који се он односи, већ то двоје, штавише, теже да се утопе једно у другом и да се узајамно подударе. Знак, као мимички знак, покушава да у свом облику непосредно изрази садржај, да га, тако рећи, унесе у себе и апсорбује. Тек постепено ту наступа удаљавање: растућа диференцијација, и посредством ње се тек и постиже основни карактеристични феномен говора, раздвајање гласа и значења...“. Митска свест би по овоме била заснована на аналогичком типу мишљења: „За првобитну свест, – мисли О. Фрејденберг (1987: 34) – један предмет јесте и други; зато овде нема места ни за какво преношење значења с једног предмета на други. А митске метафоре, разне врсте митских слика, постају 'пренесене' у оном тренутку када предмети престају да налазе свој 'одраз' (објашњење) у митској слици, када дође до разилажења значењске садржине и њене формалне стране.

7. Мит је изгледа настао када је људски род почео стицати способност апстракције: када је човек осетио потребу да себи представи и да схвати, као и да другима на неки начин представи, неке опште истине о себи и свом окружењу. Тај сложени и нада све значајан ментални напор био је остварив једино помоћу средстава која су појединцу и колективу стајала на располагању – помоћу представа појединачних ствари, и самих тих ствари у улози ознака. Када је употребио нпр. штап не да би се тукао него да би, машући њиме, указао на своју надмоћ над противником, или када је покретом руке у знак позива да седне придошлица, да уђе у обитавалиште или да се прихвати хране, показивао своју добру вољу, мирољубивост или благодаклоност – човек је истовремено откривао своју способност да изрази апстрактне појмове. А не заборавио да је он то чинио упо-

4 „Фолклор – по њеним даљим мислима (Фрејденберг 1987: 26) – постоји упоредо са религијом, која инсистира на веродостојности свога сазнања света; међутим, сам фолклор... једном својом страном гледа у традицију, чија се веродостојност сматра непролазном (наспрост религији, он верује само у та лѳгика, у светост онога што је једном „утврђено“, а не у срж ствари); својом другом страном антички фолклор гледа у уметност, где је све засновано на илузорности. То је његов пут напретка“.

требом конкретних физичких објеката или радњи, покрета итд. Ако ову мисао преведемо на колосек размишљања о знаку и значењу, освестићемо се пред генијалним открићем Ф. В. Ј. Шелинга да „оно што је опште има значење помоћу посебног“ (1989: 117).

8. Али митско мишљење није рационално у данашњем смислу речи, јер нема механизма за утврђивање чињеница, њихову свесну квалификацију и класификацију. „Митологија је израз једино могућег сазнања, које још не поставља никаква питања о веродостојности онога што сазнаје, па због тога и не постиже сазнање“ (Фрејденберг 1987: 26). Мисаона материја не постоји по себи него само као одсев препознавања предметног еквивалента – дакле ознаке, која је укључује у себе без остатка. Вук је племенски заштитник, и сви чланови племена су ’вукoви’: они немају сопствене индивидуалности.

9. „Сложен карактер мита – помало је енигматичан Ерих Ауербах (1978: 15), свестан свог ауторитета великог познаваоца суштине књижевности и сродних вредносних система – могли бисмо да сведемо следећим речима: мит је облик поезије која превазилази поезију утолико што објављује једну истину; један облик размишљања који превазилази размишљање утолико што хоће да доведе до истине коју објављује; облик акције, обредног става, који се не остварује у акту, него мора да се објави и с речи у поетском виду истине“.

2. Један побочни пример

1. Опште је мишљење да народна прича само вањским обликом, каткада и по тематици коју узима за подлогу нарације, подсећа на мит. Чини се да она развија и проширује поетски анекс мита, који је овоме само једно од изражајних средстава, док се прича у целини облачи у поетско рухо. Уз то прича садржи и друге нове елементе, нпр. религијске натруне, историјске реминисценције из ближе прошлости итд. Наравно, и религија је са своје стране, поникавши из мита, укључила у своје догматско ткиво мноштво митских мотива, утичући на њихов статус и вредносни лик. „Хришћанство је – по компетентном мишљењу Н. И. Толстоја (2001: XIV) – само делимично уништило доста лабаву и у неком смислу прилично аморфну структуру паганства, поставило га у нове услове и потчињило својој, значајно вишој хијерархији вредности. Актуелно хришћанство дало је паганским митолошким ликовима и представама... статус нечисте силе, негативног духовног начела, која је била супротна ’крсној’, чистој и светој сили. У фолклорним представама небо су заузеле небеске, праведне и божанске силе, а подземље, подземни свет, мочваре, јаме и јаруге, нечисте и тамне силе. Земља је место на коме се боре та два света и начела, а човек и његова душа – центар те борбе.“

2. Зато народна прича није изравни начин илустрације митског нарацијског ткива нити садржинске ин идеолошке његове. Али се ови моменти на неки начин могу препознати и пажљивом анализом идентификовати. Чини се да је митски свет по правилу добио обележја ’другог’, неземаљског вилајета где обитавају ’нечисте силе’. У причи о Крварићу Марку (у: Чајкановић 1999: 19–31), нпр. – Марка је отхранила крва, па ја одрастао велики и снажан. У потери за ’старцем од палца’ он доспе у подземни свет.

Кад он сишао доље, ал’ ту, мој бате, све саме неке пећине. Он ти сад угоди кроз те пећине, па гони, па гони, боме дође ти он на једно лијепо поље, а дугачко ти је и широко, једини мој Бого, не можеш га очима прегледати. Он угоди тијем пољем, па хај-

де, па хајде, боме дође на једно мјесто, а ту игра коло самијех баба. Он им назове Бога, а оне ће њему:

„Бог дао, човјече с онога свијета, Бог дао! А како је тебе невоља амо догнала?“

Бабе га упуте да иде даље, и он наиђе на коло жена, а затим и на коло девојака.

Мили Боже, дјевојке лијепе као смишљене, не знаш која је од које љепша, која л' ђеђернија.

Ту марко нађе и старца.

Он хтједе сад да убије старца, али овај га замоли да му опрости живот, „јер“, вели, „сад ме се не требаш више бојати..., него, ако ми опростиш живот, казаћу ти нешто што ће ти донијети среће за цијели живот.

Старац му покаже језеро и у средини дрво на којем је гнездо 'тице орлетице' која не може да сачува пород од 'змије шестокрилке'. Он крене к језеру у гнезду.

Кад он тамо, ал' изиђе из језера она змија шестокрилка, па се поче пењати уз онај ја-блан, да поједе тичиће тике орлетице. Кад он то видје, зграби брже неку велику кијачу, па уцмекла змију, и баци је онаку мртву у језеро, па се онда успуже на врх јаблана гдје је било гнездо са тичићима. Кад он тамо, а то у гнезду млади; али нијесу то тичићи, него велике тичурине, каквијех он није никада видио; па добили већ крила и перје као и стари... – Сад се наш Марко умијеша међу тичиће, и они га покрију својим крилима тако да се није могло познати да је он ту. Тек што су га тичићи сакрили, али ево ти њихове матере, тике орлетице. А то ти је тика, мој брате, да јој се чудом не можеш начудити. Свако јој је крило два клатра широко, а тијело као суд десетак, кљун јој је толики да би највећи човјек могао стати у њ.

Марко сада уз помоћ птице предузима изузетно тежак посао да се врати 'са онога свијета', и тај се посао срећно оконча „те је поживио још дуго, срећно и задовољно“.

4. Тако изгледа, лишена за ову прилику мање интересантних појединости, прича о путовању у подземни, заправо 'онај' свет. Ништа нарочито, сем што се приповедач труди да истакне необичност тамошњих прилика и предимензионираност облика живота. Али нарочито је то што Марко, убивши 'змију шестокрилку' преокреће судбину тамошњих житеља и усмерава је у правцу срећног исхода. Тиме његов лик добија обресе херојских ликова митских прича који спасавају свет из канџи злих духова, и постају творци среће свог племена или сл. Дакле митски хероји и заштитници. Наш пример је, наравно, у великој мери преиначена митска прича, али се у њему ипак осећа нешто од духа и натприродне атмосфере мита.

3. Закључак

1. Но вратимо се нашој расправи. Потребно је утврдити особености да-тог текста који га карактеришу као причу која инклинира миту. Немамо прецизних описа бајки који би их тако квалификовали, па ћемо се опет послужити неизравним поређењима. Узећемо опет у помоћ Ауербаха и његова разматрања о историјској реалности у тексту уметничке књижевности. Ауербах на једном месту пореди Хомера и Библију, па каже (1978: 24–25):

„Хомер остаје са целом својом материјом у легенди, док се материја Старог завета, што прича даље тече, све више приближује историјском; у причама о Давиду преовлађује већ историјски извештај. И тамо се још налази много штошта што припада легенди, као, на пример, приче о Давиду и Голијату; ипак се много

тога, управо оно што је најбитније, састоји од ствари које известитељи познају из властитог заједничког доживљаја или из непосредног сведочанства. Али разлику између легенде и историје може нешто искуснији читалац у већини случајева открити. Колико је тешко, и колико је потребно историјско-филолошког образовања да би се у историјском извештају одвојило истинито од фалсификованог или од једнострано осветљеног, толико је у целини лако разликовати уопште легенду од историје. Њихове структуре су различите. Чак и тамо где се легенда не одаје одмах елементима чудесног, појављивањем познатих митова, пренебрегавањем месних и временских условности или сличним, она се најчешће брзо препознаје по својој композицији. Тече претерано глатко. Избрисано је све што скреће, сваки отпор услед трења, све остало, секундарно, што не улази у главне догађаје и главне мотиве, све нерешено, посувраћено и колебаљиво, што ремети јасан ток радње и јединствен смер актера дела. Прича коју заједнички доживљујемо или за коју сазнајемо из сведочанстава оних који су је заједно доживели развија се много нејединственије, противречније и замршеније; тек када је у неком одређеном подручју уродила резултатима, у стању смо да је њиховом помоћу донекле средимо, а како нам често поново постаје сумњив ред до којег верујемо да смо дошли, како се често питамо да ли нас дати резултати нису навели на сувише једноставно сређивање онога што се првобитно одиграло! Легенда сређује материјал једнозначно и категорично, исеца га из остале повезаности света, тако да се ништа не може умешати уносећи пометњу, и она зна само за једнозначно одређене људе, за које је пресудан мали број пресудних мотива, људе који нису у непрекидности свога делања и осећања ничим оштећени⁵.

2. Прво што би се имало рећи управо поводом последње реченице Ауербахове, јесте да је текст народне бајке у начелу глађи од текста митске приче.

а) Приповедна нит бајке има још пречишћенији вид од мита: лишена је свих конкретности које се тичу актера, места и времена збивања: „Био један цар, па имао три сина и једну кћер, коју је у кафезу хранио и чувао као очи у глави“⁵. Неидентификовани цар неидентификованог царства негде на свету: све је дакле лишено свих неравнина које би настале услед изукрштаности праваца конкретног догађања и хтења и жеља оних који су у њих умешани.

б) Глаткоћа не долази само од пречишћености мотивских целина већ и од пажљивог односа према језичкој материји. Финоћа приповедања осећа се у свакој речи, у избору метафоричких обрта, у синтакси и фразеологији. Овај исечак из 'Чардак ни на небу ни на земљи' не садржи ни једну сувишну реч, иако би на другоме месту подуго поређење 'као очи у глави' испало рогобатно. Оно је овде толико складно урезано у ток причања да се и не примећује као споредни рукавац који не помера причу, него служи као квалификатор.

3. Хоћемо рећи да је бајка у ствари поетски савршено остварење, до крајности избрушено временом и вештим мајсторством народног приповедача. Наравно, ова врста литературе своје квалитете испољава у специфичном смеру, у смеру развоја приче о догађајима, запостављајући све остале правце уметничког обликовања језичке уметнине сем линеарног⁶. Мит очито нема тих и таквих текстовно-језичких квалитета. Он је затечен на нешто нижем ступњу развоја говорног и приповедног умећа, јер су слике мање савршене, а језичка потка још недовољно складна. Зачудо, симптоме тога стања налазимо и у нашој причи о Кра-

5 Чардак ни на небу ни на земљи, у: СНБ 2004: 11.

6 В. о томе више у: Симић–Јовановић 2010.

варићу Марку. Та би се особеност могла свести на општу неумешност казивача записане верзије. Али и не би морала, него би се могло помислити и да је недо-вољно пречишћена тематска база утицала на извесне неусклађености самог ка-зивања.

а) Видна је тежња ка неумереној хиперболи, и да ова остаје више вербалног типа него што се преобраћа у сликовити опис. Сем слике подземља и птичјег по-рода и мајке, у нашој причи има и дргих, покатакд живахних описа, али они ипак не иду у ред најбољих литерарних пасажа. Такав је нпр. кратак опис дивова:

Ишао је он тако, ишао, боме дође усред шуме пред једну колибу. Пред колибом сједе двије грдне јуначине, страшно их је било погледати, а неколи с њима бесједити.

– или живахна слика малог и пркосног старца:

Овдје у овој шуми има ти неко чудо од старца. То ти је баш права пеља; немаш га шта видјети, та није ти ван колик палац, а брада му од лакта; да нема оно браде и да не јаше на зецу, управ могао би га погазити у трави. Ти си видио нашу јакост, али шта је то према јакости тога чуднога старца? С толиком нашем снагом, нијесмо му ипак кадри ништа учинити.

б) Наш текст садржи и мудрословне пасаже, такође неуобичајене за народ-ну причу.

б1) Најистакнутији је онај поводом зле маћехе, који потиче од самог припо-ведача:

Али кад се у некога усели зло, онда ту не помаже ништа. Можеш слободно звијезде скидати с неба, и метати му круну на главу, не можеш га направити друкчијим него што је. Злоћо остаје злоћо, и бадава ћеш све чинити, али му нећеш угодити.

б2) Није мање интересантно ни расуђивање Краварићево о добру и злу; чини га низ мудих изрека о томе предмету, попут оних које је скупио Вук и назвао их народним пословицама, а после њега и други проширивали и допуња-вали Вукову збирку:

„Поклањам ти, старче, живот..., јер нијесам рад да ико на мене зажали, а још мање да ме прате чије сузе и клетве; волим неправду трпљети, него ли је чинити; добрим се и непријатељ придобија, а злим се и пријатељ одбија; нека ти је дакле прост живот, кад ти је мио толико, а мислим да ћеш и ти, ако си човјек, знати шта ти ваља чинити“.

4. Крајњи закључак који се намеће после ове расправе и прегледа грађе јесте да је мит, и овако искоса сагледан, преко остатака и имитација његових струк-турних карактеристика у народној причи, – нешто различит од народне приче, и да те разлике наводе на мисао о архаичнијем облику народног стваралаштва од оног који је до нас допро преко записа овог последњег. Митски дискурс није тако савршен као онај у народној бајци, а није ни истог састава ни истих структурних својстава. Сем наративних у њега су уткани и други пасаже, бар описнога и ра-суднога садржаја.

4. Епилог

1. На крају нам ваља промислити о функционално-стилој страни митског дискурса. На први поглед рекло бисе да је то 'примитивнија' верзија народне приче, према томе подврста колоквијалног стилског комплекса (исп.: Симић–Јовановић 2002: 189. и д.). Али колоквијалност није блиска митолошком изра-зу, не само по тематици, ма да је свакако и она у вези са мудрословним дискур-сом, него и по томе што је митски дискурс ипак у неку руку плански грађен – представља дакле културолошку појаву у цивилизацијском смислу ове речи, не

у општем смислу служења човековом опстанку и напретку као друштвеног бића. „Цивилизација је – како је тврдио још Хумболт (1988: 96) – очовечење народа у његовим спољним установама и облицима и унутрашњем уверењу које се на то односи. Култура додаје том оплемењивању друштвеног стања науку и уметност“. Али култура како је схваћена у овом раду, није искључиво цивилизацијска појава како је схвата Хумболт, дакле оног стадијума у развоју човечанства кад су се јавиле држава и њене установе, већ и ранијих, предржавних облика друштвене организације. Поготову је таква усмена култура и њена продукција, где заправо као први облик спада мит.

2. Мит се у светлу ових расуђивања мора сместити у сферу натколоквијалне језичке и духовне продукције, али ипак не спада ни у један од изграђених функционалних стилова, како су дефинисани у *Основима теорије функционалних стилова* (Симић–Јовановић 2002). Мит је историјски претходио језичкој диференцијацији на функционалне стилове, исто као што је родовско уређење којем је служио као културни глас – претходило познатој подели рада на посебне области људског производног и мисаоног ангажовања. То је синкретички дискурс онога доба које није имало потребе за диференцираним изразом културе, него је све било садржано у једном дискурсном облику – миту.

Извори

СНБ 2004: *Српске народне бајке*, Београд: Креативни центар.

Чајкановић 1999: В. Чајкановић, *Српске народне приповећке*, Београд: Гутенбергова галаксија.

Литература

Ауербах 1978: Е. Ауербах, *Мимесис – приказивање стварности у западној књижевности*, Београд: Нолит.

Касирер 1985: Е. Касирер, *Филозофија симболичких форми, други део: митско мишљење*, Нови Сад: Дневник и Књижевна заједница Новог Сада.

Мелетински без г.: Е. М. Мелетински, *Поетика мита*, Београд: Нолит.

Мит 1996: *Мити (зборник радова)*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Проп 2002: Вл. Ј. Проп, *Историческе корни вольшебной сказки*, четв. изд., Москва: Лабиринт.

РКТ 1992: *Речник књижевних термина*, Београд: Институт за књижевност и Завод за уџбенике.

Симић – Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Симић–Јовановић 2010: Р. Симић, Ј. Јовановић, 'Наратолошка структура народне приче', у: *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, Научни скупови, књ. 10, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, 11–23.

Толстој 2001: Н. И. Толстој, *Словенска народна веровања. У: Словенска митологија – енциклопедијски речник*, ред. Св. М. Толстој и Љ. Раденковић, Београд, XIV.

Франкфорт и др. 1967: М. и Х. А. Франкфорт, Ц. А. Вилсон, Т. Јакобсен, *Од мита до филозофије*, Суботица – Београд: Минерва.

Фрејденберг 1987: О. Фрејденберг, *Мити и античка књижевност*, Београд: Просвета.

Хумболт 1988: В. фон Хумболт, *Увод у дело о кави језику и други огледи*, Нови Сад.

Шелинг 1989: Ф. В. Ј. Шелинг, *Филозофија уметности*, Београд: Бигз.

ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛИСКИ И ОПШТИ СТАТУС МИТА

Сажетак

Аутор у раду покушава дефинисати и објаснити положај мита као језичке појаве у систему функционалних стилова. Анализом грађе показује да је мит унеколико различит од народне приче. Затим теоријски поставља мит у положај културног темеља људске цивилизације, а лингвистички га дефинише као синкретички дискурс који још не познаје диференцијацију језичке продукције по систему функционалних стилова.

Радоје Симић

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет²

НАРАТОЛОШКИ И ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛСКИ ПРИСТУП НАРОДНОЈ ПРИЧИ 'ЂЕВОЈКА БРЖА ОД КОЊА'

Аутор анализира – са наратолошког и функционално-стилског становишта – народну причу 'Ђевојка бржа од коња', и утврђује да – и по општем тону, и по начину вођења радње, и по емоционалној боји описа, а и по неким додатним елементима – ова приповетка колико подсећа на атмосферу народне приче са митолошким елементима, толико и на у извесној мери интелектуализирану верзију народног стваралаштва новијих времена.

Кључне речи: наратологија, бајка, народна прича, шаљива прича, мит, композиција.

1. Неколике уводне напомене

1. Народна прича, поникавши из мита, носи извесна битна својства позната само народној књижевности, у неким детаљима и неким текстовима и обележја дубоке старине³. Мит је, наиме, у раним фазама цивилизације имао функцију општег идеолошког, социјално регулативног и едукативног апарата⁴, а бајка – иако његов континуант – изгубила је неке вредности мита и постала блиска дечјој језичкој уметности⁵, и намењује се и данас деци, ако не другде – онда бар у школским програмима. У овом раду поставили смо себи задатак да у народној причи *Ђевојка бржа од коња*, анализирајући је са наратолошког становишта, потражимо симптоме њеног порекла од митске приче.

2. Наратологија, како је схватају књижевни теоретичари и културолози, заправо се бави екстерним моментима текста, актерима његове организације и функционисања, дале аутора, наратора итд., као и вањским изгледом: да ли је монологичан по постању или хетероген, тј. да ли потиче од једног приповедача/наратора или више њих. Отуда термини дијегетичност, дијалогизам, интертекстуал-

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Рађено у оквиру пројекта *Динамика стурктура савременог српског језика (178014)*.

3 „Мотиви у причама, и нашим и туђим – мисли с правом В. Чајкановић (1994: 23), – често су врло старински, и засецају у далеку, магловиту прошлост људског рода“. Чајкановић наводи мотив људске жртве, људождерства, одбацивања деце итд.

4 „Казујући митове, древни људи нису то чинили да буду забавни. Нити су тражили да непристрасно и без потоњих побуда разумно објасне природне појаве... Битно је да се прави мит разликује од легенди, сага, бајки и вилинских прича. Све ове могу да имају примесе мита... Али прави мит приказује своје слике и замишљене глумце не у духу поигравања маште, него с пуним ауторитетом. Он овековечава откровење...“ – Франкфорт–Вилсон–Јакобсен 1967: 14.

5 „Основни ступњеви преображавања мита у народну причу су: деритуализација и десакрализација, слабљење строге вере у истинитост митских 'догађаја', развој социјалног измишљаја, губитак етнографске конкретности, замењивање митских јунака обичним људима, митског времена – баснословно-неодређеним, слабљење и губљење етиологичности, преносење пажње са колективних судбина на индивидуалне и са космичких на социјалне, што је условило појаву низа нових сижеа и неких структуралних ограничења“. – Фрејденберг 1987: 268.

ност итд. Лингвисти се не могу задовољити оваквим приступом тексту/дискурсу, и то најмање из разлога што се овим не додирују особености текста и унутрашњи састав. Не додирују се заправо проблеми нарације, дескрипције, аргумен- тације, интерпретације итд., који у сваком случају спадају под кишобран дисциплине са називом наратологија.

3. У нашој анализи коју намеравамо предузети корисно је поћи од књиже- вног текста, и од појма композиције. Општа дефиниција укључује све облике излагања, и по њој је композиција (PKT 1992: 390, s.v.): „начин на који се разли- чити елементи књижевног дела (догађаји, ликови, ситуације, теме, мотиви) по- везују у јединствену уметничку целину“. – Наспрам те опште стоји она која за предмет има народну причу. Та је дефиниција много простија, јер је текст приче много простији; по њој је композиција заправо „повезивање епизода“, „посред- ством јунака“ (Самарџија 1997: 62). Овде се истичу само два из низа помену- тих момената – догађај и време. Владимир Проп, бавећи се 'морфологијом бајке', дакле општим структурним својствима народне приче, своди ову на апсолутни минимум, на линеарност као најбитнију особеност. Термин 'линеарност' сугери- ра једнодимензионалност, одн. реализовање искључиво динамичког принципа у попуни мотивског састава приче. Реч је о доживљајима јунака, дакле догађаји- ма⁶, функцијама ликова, а не о самим ликовима, објектима, њиховим својствима, стањима, мислима или сл. „Под функцијом ми разумемо поступак лика одређен с обзиром на његов значај за ток радње... Стални непроменљиви елементи бајке јесу функције ликова независно од тога ко и како их изводи. Они чине основне саставне делове бајке“ (Проп 1982: 28).

4. Сн. Самарџија (1997: 14) истиче 'формулативност', тј. састављеност из приповедних образаца – као једну од најважнијих структурних композици- оних особености народне приче. Ти обрасци чине фабулу, која је и по њеном мишљењу искључиво линеарне структуре. По Самарџији, причу чини низ 'епи- зода' од којих се састоји њена главнина, а остало су уводне и завршне 'формуле'. На истим позицијама је и В. Латковић (1967: 88) када утврђује да на свом почет- ку прича има 'стереотипно' „Био један човек...“. „Затим се хронолошки, али без тешње узрочно-последичне повезаности, нижу догађаји који најчешће предста- вљају авантуре главног јунака скопчане са великим опасностима, извршавање тешких задатака да би се дошло до циља и сл. На крају се све завршава срећним исходом по главног јунака“. Из досадашњег кратког разматрања проистиче ми- сао да је бајка заправо саздана од наративног текста, да код ње дескрипција – и ако се нађе – не игра никакву улогу у композицији текста. Са овога гледишта у другом раду смо анализирали⁷ причу 'Златна јабука и девет пауница', а сада се

6 У каснијим истраживањима он и експлицитно потврђује ову особеност народне приче, и описује је као „чудесну динамику радње“. „У фолклору прича се води само ради повести о томе шта се дешава“ (Проп 1976: 90, 91). У дужем изводу његово значајно разматрање гласи: „Расказчик или певец и слушатель интересуются только действием и больше ничем. У них нет никакого интереса к обстановке действия как таково. Эпические, повествовательные жанры не знают искусства портрета. Расказчику все равно, как вглядят баба, или солдат, или старуха, о которых повествует сказка. Царевна должна быть красавицей, но расказчик отказывается описать ее... – Наружность персонажа или совсем не описывается, или же даются отдельные детали, характеризующие не индивидуальность, а тип героя как действующего лица... – Стремления описать пейзаж нет. Лес, река, море, степи, городские стены упоминаются, когда герой через них проезжает, но к красоте пейзажа расказчик равнодушен. Несколько иначе... дело обстоит в лирике“.

7 Исп.: Симић–Јовановић 2010: 11–23.

намеравамо бавити приповетком "Ђевојка бржа од коња"⁸, позивајући се по потреби на поменути рад.

2. Макроструктурна својства

1. Текст приче коју анализирамо није сувише дуг, па ћемо га најпре навести да се упознамо са садржајем, и да добијемо извештај дојам о његовом садржају.

Била је некака ђевојка која није рођена од оца и мајке, него је начиниле виле од снијега извађена из јаме бездање према сунцу Илијнскоме, вјетар је оживио, роса је подојила, а гора лишћем обукла и ливада цвијећем накитила и наресила. Она је била бјеља од снијега, руменија од ружице, сјајнија од сунца, да се таке на свијету рађало није нити ће се рађати. Она пусти глас по свијету да ће у тај и у тај дан на томе и на томе мјесту бити тркија, па који је младић на коњу претече да ће бити његова. Ово се у мало дана разгласи по свему свијету, те се просаца скупи хиљаде на коњма да не знаш који је од којега бољи. И сам царев син дође на тркију. Ђевојка стане на биљегу и сви просиоци нареде се на коњма а она између њих без коња, него на својим ногама, па им онда рече: „Ја сам онамо поставила златну јабуку, који најприје до ње дође и узме је, ја ћу бити његова, а ако ја прва к њој дођем и узем је прије вас, знадите да ћете ви сви мртви на оно мјесто остати, него пазите добро што чините“. Коњаници сви се погледају и сваки се у себе уздаше да ће задобити ђевојку, па рекоше између себе: „Знамо одиста да не ће она ни једноме од нас на ногама одбјећи, него неко од нас, а ко, тогај ће Бог и срећа данас помоћи“. Те тако кад ђевојка руком о руку пласну, сви потекоше у један трем. Кад је било на по пута, богме се ђевојка одвојила бјеше, јер пусти некака мала крила испод пазуха. У то укори један другога, те приошинуше и ободоше коње, и пристигоше ђевојку. Кад она виђе, извади једну длаку из главе, те баци и они исти час узрасте страшна гора да не знадоше просци ће ће ви куда ће, но тамо амо те за њом, а она опет далеко им одвојила, а они ободи коње и опет је стигоше. А кад ђевојка виђе злу и гору, пусти једну сузу, док – букнуше страшне ријеке, те се за мало сви не потопише, за ђевојком нико више не пристајаше до самога царава сина, те он плиј на коњу те за њом, али пошто виђе да му је ђевојка одмакла, закле је три пута именом Божјим да стане и она стаде на ономе мјесту на којему се нађе; онда је он ухвати, те за се на коња врже, и преплива на сухо, па се упути једном планином дома, али кад дође у највисочију планину, обазре се, кад ли му ђевојке нема.

2. У очи најпре пада сâм почетак бајке. За разлику од подуже приче о златним пауницама, нпр., или које друге, где се почетак састоји само од уобичајене формуле са функцијом да сабере инвентар ликова и главних других реалија, овде је иницијални део развијен у опширан опис главне јунакиње.

а) У почетним формулацијама као да преовлађује склоност ка нарацији, јер се девојка карактерише по рођењу и раној судбини: „Била је некака ђевојка која није рођена од оца и мајке, него је начиниле виле од снијега извађена из јаме бездање према сунцу Илијнскоме, вјетар је оживио, роса је подојила, а гора лишћем обукла и ливада цвијећем накитила и наресила“. Но те су формулације на својој страни толико засићене необичним метафорама, да више личе на лирски уметнички стил индивидуалног поетског него колективног фолклорног типа. Уз то, ове метафоре звуче ипак сувише интелектуалистички кад се упореде са евентуалним сличним фигурама просечног текста народне бајке: „вјетар је оживио, роса је подојила, а гора лишћем обукла и ливада цвијећем накитила и наресила“.

8 Приповетка *Ђевојка бржа од коња* објављена је у Вуковој збирци. Вук ју је добио од Вука Врчевића, а овај ју је забележио највероватније у Боки, јер на то упућују извесни филолошки и материјални моменти. Ми смо је преузели из књиге *Српске народне бајке* (2004: 195–197) у којој пише да су приче преузимане од Вука без икаквих измена.

Када се, међутим, у видном пољу има лирска народна поезија, могуће поређење резултира закључком да је наша прича делом засићена лиризмом, дакле да на неки начин ступа у гранични појас приповедне прозе према лирској поезији.

б) За наведенима следе пасажии класичног описа, рекосмо непознатог народној бајци фолклорне провенијенције: „Она је била бјеља од снџега, руменија од ружице, сјајнија од сунца, да се таке на свијету рађало није нити ће се рађати“. Низ поређења поново је засићен метафоричким сјајем идеалне лепоте, и натопљен сентименталном емоционалношћу карактеристичном не за традиционалног сеоског приповедача, него заправо за интелектуални амбијент старијих времена.

3. Сижејна потка приповетке у основи је типична за народну причу. Организује се такмичење потенцијалних просаца, па ко победи – добиће девојчину руку. Али и ту се јављају неки моменти који ову причу чине изузетном.

а) Најпре, главна јунакиња бива уплетена у несвакидашња збивања не деловањем сплета околности и међуљудских реалних и фантастичних односа, него логиком свог натприродног порекла и моћи које отуда црпе. Она својом вољом, и уз помоћ тих моћи, покреће радњу и контролише њен ток све до неочекиваног финала приче.

б) Девојка сама сазива просце на 'тркију', сама руководи њоме, а толико је сигурна у повољан исход по себе да свима даје предност дозвољавајући им да се такмиче јашући на коњима, а она стаје „између њих без коња, него на својим ногама“. Када осети да није у толикој предности, она прибегава необичним чинима: најпре пушта крила, затим длаку из своје косе, која прераста у непроходну шуму, и на крају сузу из ока која се створи великом поплавом.

в) Пред таквим силама одустају сви такмичари сем цара сина, који јој такође није дорастао, али је заклиње богом, те ова бива принуђена да суспрегне моћ и привидно му призна победу: „за ђевојком нико више не пристајаше до самога цара сина, те он плиј на коњу те за њом, али пошто виђе да му је ђевојка одмакла, закле је три пута именовом Божјим да стане и она стаде на ономе мјесту на којему се нађе“.

4. Крај приче доноси такође изненађење у односу на просек народних бајки. Место срећног завршетка необичних догађаја, исход је овде обележен чудним догађајем, нестанком девојке⁹: „онда је он ухвати, те за се на коња врже, и преплива на сухо, па се упути једном планином дома, али кад дође у највисочију планину, обазре се, кад ли му ђевојке нема“.

5. Природа ове приче као да није једнозначно конципирана, већ лавира између митолошке и шаљиве поруке. Ако је прибројимо приповеткама митолошког карактера, то можемо учинити уз услов да признамо одсуство драстичнијих сцена којих митолошки дискурс по правилу није лишен. Више силе, додуше на драматичан начин, ометају утакмицу међу просцима и слушаоца доводе до спознаје о немоћи људској и моћи натприродних сила, али ипак без трагичних елемената у фабули (иако девојка најављује смрт такмичара у случају неуспеха).

9 „Вила у брак са човеком не улази добровољно већ зато што су јој на превару одузете њене натприродне моћи (крила и окриље). Без њих она заправо и не може да се врати своме свету јер му више не припада, те период који проводи међу људима – далеко од свог правог боравишта и лишена свог правог идентитета – за њу представља деградацију и непожељно стање које прекида оног часа кад поврати крила и окриље (такође на превару) и одлети у гору“. – Детелић 1996: 14. Као да ова прича у позадини има сет идеја о зачараној вили претвореној у лепу девојку, коју тек удаја и преварна растава ослобађају чини.

Ако причу сврстамо у ред шаљивих, јер шаљив тон намеће у крајњој линији комичан исход такмичарских напора, који самоуверено ступају у 'тркију', потајно очекујући лаку добит, а жалосно завршавају одустајући од ње (чак и царев син бива принуђен да моли девојчину милост заветујући је богом да стане), онда је шала ипак изведена донекле драматичним фабуларним детаљима. Такмичари бивају сабијени у густу шуму тако да морају бирати само један пут, онај којим пролази девојка, затим се нађу у несавладивој воденој стихији.

6. И по општем тону, и по начину вођења радње, и по емоционалној боји описа, а и по неким додатним елементима – *Ђевојка бржа од коња* колико подсећа на атмосферу народне приче са митолошким елементима, дакле донекле архаичније од просека, толико и на у извесној мери интелектуализирану верзију народног стваралаштва новијих времена. Тај је утисак може бити мотивисан стварним 'женским' начином причања, у које свакако може бити умешан бакин емоционални тон. А може бити и одјек некакве 'лектире' директно или индиректно доспеле у амбијент из којег потиче наша прича.

а) У сваком случају не може се сматрати типичним за народну причу опис преживљавања такмичара пред сâм почетак трке: „Коњаници сви се погледају и сваки се у себе уздаше да ће задобити ђевојку, па рекоше између себе: 'Знамо одиста да не ће она ни једноме од нас на ногама одбјећи, него неко од нас, а ко, тогај ће Бог и срећа данас помоћи'“.

б) Није типичан ни разговор такмичара у тренутку кад први пут доживе укупан пораз: „Кад је било на по пута, богме ђевојка одвојила бјеше, јер пусти некака мала крила испод пазуха. У то укори један другога, те приошинуше и ободоше коње, и пристигоше ђевојку“.

б. На крају, вредан је помена и један моменат који пада у очи када се пореде описи девојке с почетка приче са онима како напредује излагање. А то је стално померање перспективе приповедања, од свакодневног ка необичном и чак чудесном.

а) Девојка је на почетку представљена као сушта лепота и доброта, симбол младости и чедности: „Она је била бјеља од снијега, руменија од ружице, сјајнија од сунца, да се таке на свијету рађало није нити ће се рађати“.

б) Извесно померање скопије настаје кад девојка храбро и безобзирно разгласи такмичење као услов своје удаје, и онда сама руководи њиме: „Она пусти глас по свијету да ће у тај и у тај дан на томе и на томе мјесту бити тркија, па који је младић на коњу претече да ће бити његова... Ђевојка стане на биљегу и сви просиоци нареде се на коњма а она између њих без коња, него на својим ногама“.

в) Даље метаморфозе долазе током описа такмичења. Девојка се показује сасвим у новом светлу јер развија натприродна својства која прелазе линију људских особина и залазе у сферу чудеснога и чуднога: „Кад је било на по пута, богме ђевојка одвојила бјеше, јер пусти некака мала крила испод пазуха“. Чудновата својства у градацији нарастају, јер кад је просци поново сустигну, „извади једну длаку из главе, те баци и они исти час узрасте страшна гора да не знадоше просци ће ће ни куда ће, но тамо амо те за њом“. Врхунац градације представља страшна поплава коју изазива њена суза: „А кад ђевојка виђе злу и гору, пусти једну сузу, док – букнуше страшне ријеке, те се за мало сви не потопише, за ђевојком нико више не пристајаше до самога царева сина“.

г) Чудновата природа девојчина посебно се испољава у финалном догађају, кад она просто нестане: „онда је он ухвати, те за се на коња врже, и преп-

лива на сухо, па се упути једном планином дома, али кад дође у највисочију планину, обазре се, кад ли му ђевојке нема“.

3. Микроструктурна својства

1. Микроструктурна својства текста најбоље је пратити преко површинских, дакле језичких елемената. Узећемо у разматрање лексички састав. Унапред тим поводом ваља напоменути да су, и поред разноврсних семантичких преклапања, глаголске речи углавном по значењу динамичке јер се њихова велика већина односи на покрет, догађаје, дешавања итд., док су остале по статусу статичне речи. При томе су придеви по правилу ангажовани за означавање особина и релација, бројеви за квантитет, прилози за месне и временске односе итд. Ово су све наравно само опште карактеристике врста речи, и непрецизно одражавају стварност – али у суштини тачно дефинишу општи карактер самих врста речи.

2. Иако је текст сразмерно невелик, нећемо одустати од статистичке анализе речничког фонда, јер ће нам она омогућити прецизније поређење са већ обрађеним приповедним формама. Дакле, речнички фонд изгледа овако:

Именице	73
Глаголи	82
Заменице	67
Придеви	21
Бројеви/предлози	64
Везници	66
Прилози/речце итд.	23
Укупно	396

а) Скоро изједначен број именица и глагола (73 : 82) колико је изненађујући као доказ статуса наше приче, толико је очекиван с обзиром на горња објашњења. Текст пред нама на тај начин добија карактер неке прелазне формације између фолклорног у ужем смислу и ауторског уметничког приповедног дискурса.

б) Висока заступљеност заменичких речи између осталог је сведок извесне тежње ка сажетости причања, али не само сажетости, него и формулативности оне врсте која не тражи апсолутну прецизност у чињеницама: „Она пусти глас по свијету да ће у *шај* и у *шај дан на шоме* и на *шоме мјесту* бити тркија, па који је младић на коњу претече да ће бити његова. Ово се у мало дана разгласи по свему свијету, те се просаца скупиле хиљаде на коњма да не знаш који је од којег бољи. И сам царев син дође на тркију“.

в) Придеви, прилози и сл. – ако се посматрају као експонент описа – могу се узети за одређивање карактера текста уопште, па и нашег. Укупно 21 придевска реч према 396, колико износи целина лексичке масе наше приче, драстично је висок по броју у односу на свега 34 од 1256, како стоји у причи о златним пауницама. По томе ова прича такође искорачује према уметничком приповедном тексту (93 придева од 1145 речи).

2. Репертоар везничких речи, пре свега услед краткоће текста, сразмерно је сиромашнији него у оба претходна текста:

И / ни/нити	19
А / па / те / али / него / но	26

Који / што	4
Кад / док	5
Да	10
Ако	1
Јер	1

а) По богатству напоредних везника *Ђевојка бржа од коња* приближава се причи о златној јабуци и пауницама.

б) Али по томе што познаје апстрактне везе (јер, ако) наша овдашња прича на неки начин инклинира приповедном поступку уметничке прозе.

3. Општи поглед на нарацијску структуру ствара утисак о унеколико друкчијем приповедном ткиву *Ђевојке брже од коња* у односу и на типичан фолклорни наративни дискурс, а и на одговарајући ауторски уметнички текст. Бацимо још један поглед на крај приповетке да бисмо се у то осведочили:

А кад ђевојка виђе злу и гору, пусти једну сузу, док – букнуше страшне ријеке, те се за мало сви не потопише, за ђевојком нико више не пристајаше до самога царава сина, те он плиј на коњу те за њом, али пошто виђе да му је ђевојка одмакла, закле је три пута именом Божјим да стане и она стаде на ономе мјесту на којему се нађе; онда је он ухвати, те за се на коња врже, и преплива на сухо, па се упути једном планином дома, али кад дође у највисочију планину, обазре се, кад ли му ђевојке нема.

Не да делује скраћено, него врло сажето овај одломак са кратким пасажима и често драматичним прелазима.

4. Закључак

1. Анализа *'Ђевојке брже од коња'* и поређење на једној страни са типичном народном бајком, а на другој са одговарајућим ауторским уметничким текстом, дала је неке врло интересантне резултате.

2. Пре свега, на тематском плану *'Ђевојка бржа од коња'* садржи неке елементе митолошке провенијенције, које ову причу карактеришу као архаичнију од бајки у правом смислу речи. Ту у првом реду мислимо на натприродна својства девојке, а у другом и на метаморфозу њеног лика од мекане женске емоционалности преко чврсте одлучности, до округлог односа према просцима, и на крају до способности да избегне последице свог понашања тако што ће ишчезнути из реалног света.

3. Затим, на плану емоционалног тонуца прича представља јединство лирски интонираних пасажа, на почетку приповетке, и све тврђих и драматичнијих како одмиче нарација. При крају улазимо у сферу необичних, чак и загонетних догађаја.

3. Даље, на плану изградње сижеа, дакле на плану фабулирања тематских целина, *'Ђевојка бржа од коња'* у крајњој линији тежи сажетости и драматици брзе смене догађаја.

4. Дакле, анализом ове приче долазимо да јасних симптома њеног порекла. У подлози текста као да стоји нека архаична легенда о суровом пределу о вили као становници тог предела која се истиче суровим односом према људима. Према

томе, митски елементи који су још добро разазнатљиви стоје у позадини бајковитог сижеа ове приче. Она чини прелаз између митског и бајковитог причања.

Литература

- Детелић 1996: М. Детелић, 'Од мита до формуле', у: *Мити (зборник радова)*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Латковић 1967: В. Латковић, Народна књижевност, Београд: Нолит.
- Проп 1976: В. Проп, *Фолклор и дейстџивийелностџ*, Москва: Наука.
- РКТ 1992: *Речник књижевних термина*, Београд: Институт за књижевност и уметност и Нолит.
- Самарџија 1997: Сн. Самарџија, *Поетџика усмених џрозних облика*, Београд: Народна књига и Алфа.
- Симић-Јовановић 2010: Р. Симић, Ј. Јовановић, 'Наратолошка структура народне приче', у: *Савремена књижевностџ за деџу у науџи и настџави*, Научни скупови, књ. 10, Јагодина: Универзитет у Крагујевџу, Педагошки факултет у Јагодини, 11-23.
- СНБ 2004: *Срџске народне бајке*, Београд: Креативни центар.
- Франкфорт-Вилсон-Јакобсен 1967: М. и Х. А. Франкфорт, Џ. А. Вилсон, Т. Јакобсен, *Од митџа до филозофије*, Суботиџа - Београд: Минерва.
- Фрејденберг 1987: О. Фрејденберг, *Митџ и антиџичка књижевностџ*, Београд: Просвета.
- Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Сџудије из срџске релиџије и фолклора (1925-1942)*, Београд: СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партеџон.

НАРАТОЛОШКИ И ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛСКИ ПРИСТУП НАРОДНОЈ ПРИЧИ 'ЂЕВОЈКА БРЖА ОД КОЊА'

Сажетак

Аутор народну причу 'Ђевојка бржа од коња' пореди на једној страни са типичном народном бајком, а на другој са ауторским уметничким текстом. Утврђује да ова бајка на тематском плану садржи неке митолошке елементе; на плану емоционалног тонуса она представља јединство лирских пасажа и драматичних делова наратиџа; док на плану изградње сижеа тежи сажетости и драматиџи брзе смене догађаја.

Јелена Јовановић

Милош М. КОВАЧЕВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

СИНТАКСИЧКОМ КОНВЕРЗИЈОМ И СЕМАНТИЧКИ УСЛОВЉЕН ВЕЗАНИ РЕД РИЈЕЧИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду¹ се анализи подвргавају критеријуми који условљавају везани (граматикализовани) ред ријечи у савременом српском језику. Показује се да везани ред ријечи имају: а) из ритмо-мелодијских разлога енклитике, б) из разлога синтаксичке конверзије приједлог *ради* (у случајевима када творба текстуалног конектора почива на постпостављању приједлога), в) падежно подударни облици субјекта и предикатива у супстантивним идентификационим реченицама са антепозицијом копулативног глагола. Показује се, при том, да стилистички критеријум увијек стоји у подлози слободног реда ријечи.

Кључне ријечи: ред ријечи, везани ред ријечи, слободни ред ријечи, енклитике, синтаксичка конверзија, стилистички ред ријечи

1. О приступу анализи реда ријечи

Општепознато је да се при анализи реда ријечи заправо и не говори о распореду ријечи као морфолошко-лексичких јединица, него о распореду синтаксичких компонената: синтаксема, синтагми, клауза, па чак и реченица у тексту. Зависно од тога која се интегрантска јединица узима за анализу, односно од тога који јој је компонентни састав, могуће је, а и пожељно, разликовати: а) унутаркомпонентни ред ријечи, тј. ред ријечи у конститутивним конструкцијама: скупу ријечи *и/или* синтагми, и б) међукомпонентни ред ријечи, тј. ред ријечи у реченици и тексту.

Поред тих дистинкција, или чак и прије њих, потребно је правити дистинкцију између „апстрактног“ и „конкретног“ реда ријечи, тј. дистинкцију између основног граматичко-семантичког (неактуализованог, неконтекстуалног) реда ријечи, и актуализованог (контекстуалног, контекстуално условљеног) реда ријечи. Уопштено говорећи, први се односи на реченицу као апстрактну језичку јединицу, а други на реченицу као конкретну комуникативну јединицу или исказ. Распоред компонената у та два типа јединица – у реченици као језичкој и као комуникативној јединици – условљен је различитим критеријумима, због чега се они не смију (методолошки) мијешати.

1.1. О основном граматичко-семантичком реду ријечи

Основни граматичко-семантички ред ријечи, како је то у литератури већ утврђено (Силић 1984), задат је прије свега семантичким међуодносом субјекта и предиката, а он заправо може бити четворострук, зависно од тога какав логикосемантички међуоднос успостављају појмови у субјекту и предикату. А тај

1 mkovacevic31@gmail.com

Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије

однос, у литератури је такође утврђено (Силић 1984: 9–10), може бити четворострук: 1. активан, што значи да „произвођач производи радњу“, па јој зато и претходи, нпр. *Студент пише*, 2. пасиван, што значи да произвођач „трпи радњу“, па зато он и долази послје „радње“, нпр. *Написано је од студента*; 3. квалитативан, што значи да се појму у субјекту предикатом приписује нека особина, па зато субјекат као носилац особине нужно долази прије особине, нпр. *Студенту су вриједни*, и в) родно-врсни, што значи да се субјектом и предикатом изражава однос врсте и рода, па врста као логички ужа од рода изражена субјектом претходи роду израженом предикатом, нпр. *Слон је животиња*.

Када се субјекту и предикату у активном односу дода још и објекат, онда на нивоу реченице као апстрактне језичке јединице добијемо основни семантичко-граматички ред ријечи с обзиром на распоред основних чланова реченице: *субјекат-предикат-објекат*, нпр. *Марко пише пјесме*.

Наведене карактеристике реда ријечи не подразумевају распоред самих ријечи у реченици, него распоред синтаксема као минималних јединица синтаксичке функције (Золотова 1988: 4) без обзира да ли су оне изражене једном пунозначном лексемом или скупом пунозначне и непунозначних лексема.

А у разматрању реда ријечи неопходно је укључити и „унутарсинтаксемски“ ред компонената, тј. ред компонената унутар вишелексих изражених реченичних конституената односно чланова. Тај унутарсинтаксемски ред компонената првенствено је условљен граматичко-семантичким статусом непунозначних ријечи, које се по правилу распоређују испред пунозначних. Тако приједлози, везници и већина партикула по правилу долазе испред пунозначне ријечи, као нпр.: *Он не одлази ових дана од куће*; *Дошли су отац и мајка*; *Он ни историју није учио из уџбеника*, и сл.

1.2. О контекстуално укљученом или актуализованом реду ријечи

Контекстуално укључени или актуализовани ред ријечи одлика је искључиво реченице као комуникативне јединице, тј. исказа, и условљен је тематско-ремаатским рашчлањивањем реченице, односно актуелним рашчлањивањем реченице, које не подразумева просту актуализацију само теме и реме, него неријетко и датог и новог у њиховом саставу као њихових конституената. (О темељним особинама актуелног рашчлањивања реченице прије свега у вези са проблематиком реда ријечи обавјештајно се говори нпр. у: Силић 1984, Поповић 1997, Пети Стантић 2006).

Да то покажемо на само једном примјеру – на примјеру *Реал је побиједио Интер*. У основном граматичко-семантичком реду компонената остварује се само распоред S (Реал) + P (је побиједио) + O (Интер)². У контекстуално укљученом (актуализованом) реду ријечи дата исказ може одражавати како распоред S+P+O (када је нпр. одговор на питање: *Кога је побиједио Реал?*), тако и распоред O+P+S (када је одговор на питање: *Шта се догодило с Реалом?*). И не само те распореде. Јер, „основни је семантичко-граматички (неактуализирани, контекстуално неукључени) ред компонената у реченицама о којима је ријеч S+P+O, а актуализирани (контекстуално укључени) ред компонената S+P+O, S+O+P, P+S+O, P+O+S, O+S+P или O+P+S. Управо зато што то неки не уважавају праве (методолошке) грешке“ (Силић 1984: 14).

2 Символи S, P, O значе: S–субјекат, P–предикат, O–објекат.

Из тих разлога ред ријечи у синтаксемама (тј. реченичним конституентима) и исказу према критеријуму „везаности“, односно „слободе“ битно се разликују. „Док је редосљед ријечи унутар конституената реченице релативно чврст, редосљед основних конституената реченице је релативно слободан у смислу да није детерминисан толико синтаксичким факторима него прагматичким. Може се рећи да је синтаксички неутралан редосљед конституената Субјекат–Глагол–Објекат (SVO). Прагматички немаркиран редосљед је Тема–Рема. Често је субјекат уједно и тема, а глагол и објекат су рема. Ако су субјекат и објекат познати саговорницима и глагол не доноси неочекивано значење, редосљед конституената је SVO. Ако су и субјекат и објекат и глагол нови у дискурсу, редосљед конституената је поново SVO“ (Кордић 1997: 45–46).

2. О слободном и везаном реду ријечи

На основу свега напријед реченог, а у синтаксичкој литератури познатог, могло би се закључити да је темељна разлика између граматичко-семантичког (контекстуално неукљученог) и актуализованог (контекстуално укљученог) реда ријечи у томе што се граматичко-семантички може окарактерисати као *везани ред ријечи* (јер ту распоред компонената условљавају синтаксичко-семантички чиниоци), док се актуализовани може одредити као *слободни ред ријечи* (зато што у њему распоред компонената условљавају прагматички чиниоци).

Наведени се критеријум, међутим, по правилу не уважава у синтаксичкој литератури као битан критеријум диференцијације везаног и слободног реда ријечи. И то зато што се проблем слободног и везаног реда ријечи заправо везује само за реченицу као комуникативну јединицу, тј. исказ, тако да се у освјетљавању проблема слободног или везаног реда ријечи увијек у обзир узима „комуникативна или актуелна парадигма реченице“ (Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 389), чије су варијације задате различитим чиниоцима. А међу чиниоцима који условљавају везану или слободну линеаризацију реда ријечи четири су, по нашем мишљењу, најбитнија:

1. *ритмо-мелодијски*, који „регулишу“ распоред енкликата,
2. *семантички*, који за резултат има промјена значења језичке јединице,
3. *конверзивни*, који као резултат има промјену морфосинтаксичког статуса језичке јединице, и
4. *стилистички*, чији је резултат различита „стилска варијантност“ језичке јединице.

У досадашњој синтаксичкој и граматичкој литератури углавном је скретана пажња на ритмо-мелодијску и стилистичку условљеност реда ријечи, с тим да је увијек истицано да ритмо-мелодијски чиниоци стоје у подлози везаног, а стилистички у подлози слободног реда ријечи.

Циљ овога нашега рада није само у томе да проблематизује наведена два у литератури често „претресана“ критеријума, него и да их доведе у везу са до сада у литератури неукључиваним критеријумима конверзивности и промјене значења (семантике) као разлога „везаности“ реда ријечи. Основни циљ овога рада заправо јесте разјашњење улоге семантике и (синтаксичке) конверзивности у „везаној линеаризацији“ унутаркомпонентног (синтаксемског) и реченичног реда ријечи.

2.1. Ритмо-мелодијска условљеност распореда енклитика

Дуго се, посебно у граматичкој литератури, сматрало да распоред енклитика одражава граматички везани ред ријечи. (Исцрпан преглед литературе о распоређивању енклитика даје Поповић 1997: 285–288). Насупрот таквом ставу стоји чињеница да се распоред енклитика „не ограничава граматичким, него ритмо-мелодијским чиниоцима. За граматiku је свеједно хоће ли енклитика бити овдје или ондје у исказу“ (Силић 1984: 17). Граматичко-семантички ред ријечи, поновимо, одлика је реченице као апстрактне јединице, па је за њу само битно о којим је реченичним члановима ријеч, и какав је њихов семантички међуоднос, али не и то којим се типом синтаксема (морфосинтаксичких ријечи) ти чланови изражавају. Јер, у граматичком реду ријечи субјекат је субјекат, а објекат објекат без обзира на то да ли се изражава именицом или енклитичким обликом замјенице.

У оквиру актуализованог реда ријечи „мјесто се енклитика одређује друкчије него мјесто компонената о којима је досад било говора, јер оне, као ритмички чиниоци, нарушавају актуално рашчлањивање те раздвајају компоненте које значењски припадају једна другој“ (Силић 1984: 28). И у научној и у граматичкој литератури по правилу се констатује да је распоред енклитика потпада под везани ред ријечи, јер је строго утврђен (уп. нпр.: Станојчић, Поповић 1992: 362–263; Кордић 1997:46; Поповић 1997: 283–364). Енклитике, без обзира да ли долазе појединачно или у низу, увијек заузимају друго мјесту у реченици (које може бити или иза првог реченичног конституента или иза прве ријечи првог конституента). Везаност енклитике за другу позицију у реченици у литератури је по правилу „тумачена ритмичким разлозима. Будући да је позиција непосредно после прве ортотоничке речи реченице обележена интонационим падом (као ритмичким маркером наглашености иницијалног реченичног члана), друга, интонационо депресирана реченична позиција привлачи енклитике као атоне граматичке компоненте. Друкчије речено, друга, постиницијална реченична позиција је компатибилна с енклитикама као атоним реченичним компонентама“ (Павловић 2011: 34). У тој другој позицији у простој реченици или пак у постконекторској позицији у везничкој клаузи сложене реченице (изузев у клаузама с везницима *и*, *ни* и *а*), енклитике се, уколико их је више, нижу једна за другом према сљедећем редосљеду:

а) упитна енклитика *ли*

б) глаголске енклитике:

- презент помоћног глагола *бићи* (осим трећег лица једине *је*): *сам, си, смо, сће, су*;

- презент помоћног глагола *хћи(ј)ети*: *ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ће*;

- аорист помоћног глагола *бићи*: *бих, би, би, бисмо, бисте, би*;

в) замјеничке енклитике у дативу: *ми, ти, му, јој, нам, вам, им*;

г) замјеничке енклитике у акузативу: *ме, те, га, је/ју; нас, вас, их*;

д) замјеничке енклитике у генитиву: *ме, те, га, је; нас, вас, их*;

ђ) рефлексивна ријечца *се*;

е) глаголска енклитика *је* (треће лице сингулара презента помоћног глагола *бићи*).

Такав распоред низа енклитика потврђују и сљедећи примјери из нашег корпуса са комбинацијом најмање двију накнадно курзивно истакнутих енклитика:

(1) Наводно су му се власти извиниле. (Вечерње новости, 13. 8. 2011, 8); Кад ће *џи* се стриц вратити из Америке? (Политика, 13. 8. 2011, КУН, 1); Да ли су се насмејали ембаргу на робу из Србије...? (Печат, 12. 8. 2011, 7); Тамо у древној Хелад *су му се* указале за светску економију спасоносне идеје. (Печат, 12. 8. 2011, 3); ...ми имамо своју филозофију и морамо је се држати (Блиц, 1. 7. 2012, 38); Ипак, ми смо током турнира јачали и сада *их се* не плашимо (Блиц, 1. 7. 2012, 39); Испитују да ли је било злоупотреба (Блиц, 15. 8. 2011, 11; наслов); Занима ме да ли ће и против Бабића бити поднета пријава (Вечерње новости, 15. 8. 2011, 46); Мост ме је задивио. (Вечерње новости, 15. 8. 2011, 17); Рекао сам пред концерт: Гуча ће се запалити! И успео сам – запалио сам је! (Блиц, 15. 8. 2011, 25); Нашли смо га. (Вечерње новости, 16. 8. 2011, 29); Наши коментатори спортских такмичења у току преноса мечева и утакмица највише личе на забринути лекарски конзилијум који се из минута у минут пита да ли ће наши спортисти издржати ..., да ли *их је* савладао умор (Печат, 7. 10. 2011, 3); Када би им се дала слобода избора, Срби из Републике Српске би више волели да буду независни. (Вечерње новости, 8. 10. 2011, 8); ...остаје да нас у серијалима муче питањима да ли су нам Руси пријатељи и „ко ради за Русе“ (Печат, 7. 10. 2011, 3); Баш ме брига, сам ју је напао, сам нека се и брани. (Вечерње новости, 4. 3. 2012, 23); Певач се већ три месеца забавља с Јеленом из Београда, али ју је тек сада показао у јавности. (Курир, 6. 3. 2012, 27); ...а побеђивала ју је у последња два сусрета. (Вечерње новости, 17. 8. 2011, 37); Често ју је држала у рукама. (Вечерње новости, 21. 8. 2011, 24) и сл.

Као што се види, груписање партикула чини непрекинути низ, с тим да „једно од основних својстава енклитичких низова јесте кластерска 'затвореност' која онемогућава разбијање енклитичке групе инкорпорирањем ортотоничке јединице између два атона (енклитичка) кластерска члана“ (Павловић 2011: 38). Осим тога, општеприхваћено је мишљење да „што се тиче међусобног распоређивања груписаних енклитика, оно је у потпуности граматикизовано“ (Поповић 1997: 368). То мишљење, међутим, подложно је сумњи (и преиспитивању) кад је у питању распоређивање акузативне енклитике *ју* у групи са дативном енклитиком и глаголском енклитиком *је*, као нпр.:

?Он *ју јој је* купио.

Он *јој ју је* купио.

?Да ли *ју јој је* он купио?

Да ли *јој ју је* он купио?

Према у литератури датим моделима (в. нпр.: Поповић 1997: 290; Кордић 1997:46), дативна енклитика нужно претходи акузативној, тако да би „граматикализовани“ распоред био само у другом и четвртом примјеру, док би први и трећи примјер били „неграматични“. Будући да смо у корпусу забиљежили само комбинацију акузативне енклитике *ју* са глаголском енклитиком *је* и то увијек у распореду *ју је*, а будући да се ни у литератури не наводе друкчије комбинације, ослонац за процјену (не)граматичности датих низова енклитика могло је једино бити властито језичко осјећање. А оно је подједнако колебљиво у погледу обје парадигматске варијације, и оне са *јој ју* и оне са *ју јој*. Зато нам се чини да енклитика *ју*, за разлику од свих других акузативних енклитика, не мора имати строго фиксиран распоред кад се комбинује са дативном енклитиком, будући да је језичком осјећању подједнако (не)обична и кад је антепонирана и кад је постпонирана дативној енклитици. Али ту на језичком осјећању засновану претпоставку тек треба да потврди или оповргне, у неком будућем истраживању, богат функционалностилски разнородан корпус с реализацијом наведених партикула у низу.

2.2. Семантичка условљеност реда реченичних конституената

Распоред конституената никад у комуникативно укљученом (актуалном) реду ријечи не доводи до амбигвизма, до вишезначности исказа. Двозначност или вишезначност јесте одлика реченице изоловане из текста, тј. посматрања реченице одвојене од текста чији је конститутивни дио. И то и тада само у случајевима *морфолошке хомонимије реченичних чланова*: субјекта и објекта, с једне стране, и субјекта и именичког предикатива, с друге стране. „У том случају, пошто се ради о језику са слободним, а не фиксираним редом речи, ни међусобни распоред ових чланова ни њихов распоред у односу на глагол не могу послужити за диференцирање њихових синтаксичких функција“ (Поповић 1997: 238).

Ево најприје за потврду неколико исказа с хомонимношћу субјеката и објекта, и њихове у загради дате семантичке интерпретације:

Тајне депеше потврдиле оно што се одавно зна: да *Вашингтон* подржава *један од најкорумпиранијих режима* у свету [→ 1. *Вашингтон даје подршку једном од најкорумпиранијих режима у свету* / 2. *један од најкорумпиранијих режима у свету даје подршку Вашингтону*] (Политика, 4. 12. 2010, 3: поднаслов); *Бирмингем ... дочекује захуктали Тошнхем* [→ 1. *Бирмингем на свом шерену дочекује захуктали Тошнхем* / 2. *Захуктали Тошнхем на свом шерену дочекује Бирмингем*]. (Политика, 4. 12. 2010, 37); *Свети помаже Београд* [→ 1. *Свети помаже Београду* / 2. *Београд помаже свету*]. (Вечерње новости, 7. 12. 2010, 19: наслов); *Бостон разбио Њујорк* [→ 1. *Бостон је убједљиви побједник у мечу с Њујорком* / 2. *Њујорк је убједљиви побједник у мечу с Бостоном*]. (Курир, 23. 3. 2011, 20: наслов); *Порто дочекује шпански Виљареал* [→ 1. *Порто је домаћин шпанском Виљареалу* / 2. *Шпански Виљареал је домаћин Порту*]. (Вечерње новости, 28. 4. 2011, 47: поднаслов); *Злашбор трује Црни Рзав* [→ 1. *Злашбор доводи до шровања Црног Рзава* / 2. *Црни Рзав доводи до шровања Злашбора*] (Вечерње новости, 15. 7. 2011, 9: наслов); Према његовим речима, *шалас врућина* на целом Балкану и већем делу средње Европе изазвао је *прилив врелог ваздуха* из западне Африке [→ 1. *шалас врућина довео је до прилива врелог ваздуха из...* / 2. *прилив врелог ваздуха из западне Африке довео је до шаласа врућина на целом Балкану*] (Вечерње новости, 24. 8. 2011, 11); *Шалке на врху стигао Бајерн* [→ 1. *Шалке се на врху придружио Бајерну* / 2. *Бајерн се на врху придружио Шалкеу*] (Блиц, 22. 1. 2012, 36: наслов); *Тајије једу гљивице* [→ 1. *Тајије „се хране“ гљивицама* / 2. *Гљивице „се хране“ тајијама*] (Вечерње новости, 25. 10. 2011, 10: наслов) и сл.

Пошто у српском језику „распоред субјекта и објекта није устаљен, тј. грамаатикализован, стога [он ни овдје] не може да буде сигнал синтаксичке функције“ (Поповић 1997:228). Разлоге зашто „у овим случајевима ни иначе није дошло до *граматикализовања међусобног распореда субјекта и објекта*, односно што тај распоред није добио диференцијалну функцију“, Љ. Поповић види у томе што се „у функцији субјекта, ако је већ изречен посебном речју, најчешће јављају оне категорије именичких речи код којих је диференцијација између номинатива и акузатива најбоље спроведена: именице које означавају личности и личне заменице“ (Поповић 1997: 230).

Двозначности нису, међутим, подложни само искази с хомоформношћу субјекта и објекта, него и они с *хомоформношћу субјекта и именичког предикатива*, као нпр.:

Безакоње је закон (Вечерње новости, 11. 10. 2011, 8: наслов); ...и сви *термини* су *приштинска измишљотина*. (Вечерње новости, 11. 10. 2011, 3); *Организовани криминал* је код нас екипни *спорт*. (Вечерње новости, 23. 10. 2011, 22); *Није фудбал математика*. (Блиц, 3. 6. 2012, 38) и сл.

У наведеним и сродним примјерима и субјекат и именски део предиката исказују се у облику номинатива³, с тим да овдје конгруенција уопште не може или врло мало може да помогне, будући да се род и број не морају у српском језику управљати само према субјекту, него то може бити и према супстантивној ријечи у предикативу, тј. „постоји двојака могућност конгруенције“ (Симић 2000: 328), као нпр.: *Храна њежова бијаше/ бијаху шумске јагоде*. Због тога се логичним чини закључак да у оваквим примјерима, „пошто је распоређивање реченичних чланова граматички слободно, тј. пошто распореди субјекта и објекта и субјекта и именског дела предиката нису граматикализовани, ред речи не може да неутралише морфолошку хомонимију ових реченичних чланова“ (Поповић 1997: 369).

Иако логичан, наведени закључак само је дјелимично тачан. Тачан је ако се о реду ријечи говори на нивоу прости обавјештајне реченице, али није тачан када је у питању ред ријечи у зависним везничким клаузама у сложеној реченици. Јер у *везничким зависним клаузама сложених реченица падежно поударни номинативни субјекат и именички предикатив „творе“ везани ред ријечи*, тј. имају граматикализован распоред, што потврђују и следећи примјери:

Чувар је помислио да је *љачкаш адвокати* (Правда, 5. 10. 2009, 19); Као да сам ја она, или као да је *мајка она* – тако се наши ликови преклапају. (Р. Рисојевић, 10); Да је *Дачић Тадић*, расписао би изборе одмах. (Блиц, 23–24. 4. 2011, 2); Да је *Николић Тадић*, не би се освртао на опозиционог штрајкача жеђу и глађу. (Блиц, 5101, 23–24. 4. 2011, 2); Да је *Тадић Дачић*, вероватно би Мира Марковић писала колумне у вили на Дедињу. (Блиц, 23–24. 4. 2011, 2); Да је *Тадић Николић*, улични протести и представе не би били фарсични плагијат. (Блиц, 23–24. 4. 2011, 2); Зашто је уврежено мишљење да је *песник – занесењак?* (Вечерње новости, 13. 8. 2011, 25); Ја не могу да се помирим са тим да је *књига роба*. (Вечерње новости, 13. 8. 2011, 24; Војислав Карановић); Ономе коме је *књига роба*, визија света је пијачна тезга. (Вечерње новости, 13. 8. 2011, 24; Војислав Карановић); Као да је хтео, у незнању, да макар на час себи олакша, да припита да ли је још увек на сцени идеолошки расцеп којим се доказује недоказиво – да је *раји мир*, да је *слобода ројство*, да је *зверско бомбардовање хуманитарна мисија*, да је *тероризам демократија*. (Печат, 28. 10. 2011, 27); И наша су европејска и НАТО деца заборавила да је *слобода вечно начело* људског духа, да је *дух слобода*. (Печат, 28. 10. 2011, 27); Знајући да је мирна глава врхунац културе, а *смирености језик* којим говоре најбољи, Коштуница је задао висину себи и својој речи. (Печат, 16. 3. 2012, 10; Матија Бећковић); и сл.

У свим наведеним и сличним примјерима иза субјунктора слиједи копулативни глагол (везано мјесто копуле) последије кога долазе двије супстантивне лексеме (двие именице, двије замјенице, или комбинација именице и замјенице) у функцији субјекта и предикатива. У наведеним клаузама ред ријечи има семантички диференцијалну улогу, граматикализован је – јер предикативу нужно мора претходити субјекат. Именица иза енклитике (без обзира на граматичко-семантичке односе субјекта и предиката) нужно има граматичку функцију субјекта и прагматичку улогу теме, а слиједећа именица граматичку функцију предикатива.

3 Двозначност ових конструкција може послужити и као основа за творбу вица, што потврђује и следећи примјер:

Улази човек у кафану и с врата каже:

– *Политичари су будале!*

– Немој да вређаш!

– А ти си политичар?

– Нисам, ја сам будала! (Вечерње новости, 1. 4. 2012, 23).

катива и прагматичку службу реме. У наведеним реченицама промјена реда компонента нужно би довела до промјене значења клаузе. Тако нпр. у првој реченици – Чувар је помислио да је *пљачкаш адвокат* – тема је *пљачкаш* па се ремом, тј. именичким предикативом врши његова идентификација, па клауза значи „човјек који пљачка је адвокат“. У реченици с пермутацијом супстантивних лексема – Чувар је помислио да је *адвокат* *пљачкаш* – тема је *адвокат* а ремом се врши његова идентификација, тако да клауза значи „човјек који обавља адвокатске послове пљачка“. Овакве клаузе дијеле структурно-семантичке особине *суйстантивних* реченица којима се саопштавају *класификационе* информације, типа *Београд је престоница Србије*. (в. нпр. Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: 107).

Пошто у досадашњим истраживањима реда ријечи није обрађена пажња на специфичности остварења тематско-ремаатских садржаја у зависним клаузама, логично је да није ни било могуће издвојити овај тип везаног реда ријечи у класификационим супстантивним клаузама са падежно подударним субјектом и предикативом. То тим прије што у простој обавјештајној реченици овакав распоред није могућ, али је зато могућ у интерогативној и екскламативној реченици, која такође подразумева граматикализован положај субјекта и предикатива: Да ли је *пљачкаш поштар*? Да ли је *поштар пљачкаш*? Зар је *пљачкаш поштар*! Зар је *поштар пљачкаш*!

Све наведено упућује на недвосмислен закључак: у српском стандардном језику како зависне везничке клаузе тако и просте упитне и узвичне реченице у којима последице везника, односно оператора упитности и/или узвичности, долази копула иза које слиједе падежно истоврсне именице у функцији субјекта и предикатива – имају везани (граматикализовани) ред ријечи, јер прва именица нужно врши прагматичку функцију субјекта (а прагматичку функцију теме) а друга функцију предикатива (и прагматичку функцију реме).

2.3. Синтаксичка конверзија редом ријечи

У српском стандардном (књижевном) језику везани ред ријечи не остварује се само у наведеним структурним типовима супстантивних класификационих реченица, односно клауза, него може бити условљен и *синтаксичком конверзијом*. Под синтаксичком конверзијом овдје подразумевамо редом ријечи условљену промјену синтаксичко-функционалног статуса одређене синтаксичке конструкције. Најбољи примјер за то пружају генитивне приједлошко-падежне конструкције с приједлогом *ради*, следећег типа:

Нашој школи се одузима део, ионако недовољног простора, а заузварт се не нуди алтернатива. *Примера ради*, већ су нам иселили библиотеку. (Вечерње новости, 10. 10. 2011, 34); Није ово први пут у историји Срба да се нађу између Сциле и Харибде. Тако су се, *примера ради*, Срби из Угарске нашли пред сличном дилемом 1861. године (Печат, 30. 12. 2011, 27; Василије Крстић); *Примера ради*, прошло је око пола века, а Кина не признаје независност Тајвана. (Печат, 29. 7. 2011, 46); *Примера ради*, „на црвено слово“ се већ гласало 2008. године. (Вечерње новости, 4. 10. 2011, 3); Сличну муку муче грађани у готово свим деловима града, па се тако, *примера ради*, на Новом Београду чекало најмање сат и по на прилазак шалтеру. (Блиц, 19. 8. 2011, Б3); Тако се, *примера ради*, ноторна преговарачка издаја „узвишено“ промовише у „философију преговора“ (Печат, 18. 11. 2011, 3); *Поређења ради*, Партизан је прошлог лета, када је ушао у Лигу шампиона, довео десеторицу нових играча. (Вечерње новости, 19. 6. 2011, 40); *Поређења ради*, ову одредбу нема ниједан европски закон о кинематографији. (Вечерње новости, 26. 12. 2011, 15); Интегрисана граница је, такође, појам који све чешће улази у употребу. Реч је, иначе, о граници између држава. *Појашњења*

ради, то је иста граница какву имамо са Хрватском. (Печат, 2. 12. 2011, 7); *Истине ради*, ваља истаћи да сам, практично, сам себи измакао тренерску фотељу. (Вечерње новости, 21. 7. 2011, 18); *Подсећања ради*, Николина ће највероватније бити једно од заштитних лица „ружичасте телевизије“ у новој програмској шеми (Курир, 2. 9. 2011, 20); *Прецизности ради* само онима који шпијају за Американце се признаје да нешто раде. (Печат, 183, 16. 9. 2011, 3) и сл.

У свим наведеним примјерима генитивну приједлошко-падежну конструкцију чини веза именице и приједлога *ради*, баш у том распореду. Та конструкција најчешће долази на почетку реченице, и увијек има функцију *шекстуалног конектора*. То, дакле, није обична приједлошко-падежна конструкција у функцији прилошке одредбе намјере (финалне прилошке одредбе), него финални текстуални конектор. Стављање *ради* испред именице у оваквим би примјерима датој конструкцији укинуло конекторски статус, а тешко да би се већи број примјера могао сматрати граматички допустивим с „граматички“ уобичајеним антепозитивним положајем приједлога. У питању је, према томе, конверзијом условљен граматикализован (везани) унутарконституентски (синтаксемски) ред ријечи.

Овакви текстуални конектори финалног семантичког типа, датим реченице „примичу“ или чак „подводе“ под реченице са компрехензивном модалношћу. Искази с оваквим конекторима готово да дијеле све битне карактеристике исказа са компрехензивном модалношћу, која „представља квалификацију разумљивости исказа, као оцену коју говорно лице даје о адекватности форме исказа његовом садржају и могућностима саговорника да исказ правилно разуме. У ту сврху говорно лице користи изразе који уводе прецизније, алтернативне или адекватније облике од оних који су за исти или сличан пропозитивни садржај већ употребљени, дакле изразе као што су *друзим речеима*, *друкчије речено*, *џо јестџ*, *џрема џоме*, *на џримеџ*, *наџме* итд.“ (Пипер 2005: 646). Тако се нпр. конектор *џрим(ј)ера ради* у великом броју примјера може супституисати „компрензехивним изразом“ *на џрим(ј)ер*, што потврђује и у загради дате трансформације двају сљедећих примјера:

Лако сам могао да изгубим неке раније мечеве, као против Цонге, *на џримеџ* [→ *џримеџа ради*], али сам успео да прођем до финала. (Вечерње новости, 12. 6. 2012, 48); Није ово први пут у историји Срба да се нађу између Сциле и Харибде. Тако су се, *џримеџа ради* [→ *на џримеџ*], Срби из Угарске нашли пред сличном дилемом 1861. године (Печат, 30. 12. 2011, 27: Василије Крестић) и сл.

Осложњеност модалним значењем компрехензивности, уз неграматичност падежне конструкције с граматички уобичајеним антепозитивним положајем приједлога више је него довољан показатељ да је дата конструкција, захваљујући реду ријечи, синтаксички конверзив, тј. да је добила статус текстуално-финалног, а неријетко и текстуално-финално-компрехензивног конектора.

2.4. *Стилистичка условљеност реда ријечи*

Осим приједлога *ради*, у српскоме језику и приједлог *уџркос* може доћи и у препозицији и у постпозицији у односу на супстантивну лексему, што потврђују сљедећи примјери:

а) – Прасац један, да би ли прасац! Е, баш ће се удати, *њему уџркос*, нек зна, ето ти! (Бранко Топић, Глава у кланцу, ноге на вранцу); Јер се културни живот на сајму, ако не *њима уџркос* – у сваком случају одвија мимо њих. (Вечерње новости, 1. 11. 2010, 36: Владимир Кеџмановић); Да би после тих притисака – прецизније, *њима уџркос* – у јавност изашли Јоргованака Табаковић и Веља Илић (Печат, 13. 4. 2012, 8–9) и сл.

б) Но, *ујркос томе*, његова популарност у Србији као да расте. (Печат, 15. 6. 2012, 21); Да ли сте, *ујркос личног усјеху*, забринути због свега што нам се дешава? (Вечерње новости, 28. 8. 2011, 3); Наредио је карабињерима да је, уколико онде и остане, не дирају *ујркос полицајском часу*. (М. Тохољ, 232) и сл.

Примјери дативних приједлошко-падежних конструкција с приједлогом *ујркос* из групе (а) разликују се од оних из групе (б) само по положају приједлога. У примјерима из групе (б) приједлог заузима граматички уобичајен антепозитивни положај у односу на супстантивну лексему или синтагму, док у примјерима из групе (а) приједлог долази у постпозицији, има дакле за приједлозима не својствену, неуобичајену позицију. Али промјена позиције приједлога овдје није довела до промјене граматичког статуса конструкције, него само до стилистичког. Постпозитивни као онеобичајени положај приједлога конструкцијама из групе (а) прибавља статус стилистички маркираних, у односу на које су оне из групе (б) стилистички немаркиране. Наиме, постпозитиван положај приједлога дату конструкцију подови под анастрофу као стилску фигуру, будући да анастрофа, баш као и дата конструкција, „подразумијева измјену мјеста двију компонента које у општеупотребној конструкцији по правилу слиједе једна за другом“ (Ковачевић 1998: 30). Будући да носи само „стилистичко значење“, промјена реда ријечи у конструкцијама с препозицијом (б) и постпозицијом приједлога *ујркос* показатељ је слободног, стилистички условљеног, реда ријечи.

Поређење конструкција с приједлогом *ради* и оних с приједлогом *ујркос*, показује да су оне у погледу могућности положаја приједлога у односу на супстантивну ријеч подударне, али да та подударност изостаје с обзиром на посљедице које примјена уобичајеног реда ријечи може изазвати. Наиме, постпозиција приједлога *ради* може довести до синтаксичке конверзије приједлошко-падежне конструкције, док се синтаксичка конверзија искључује у конструкцијама с приједлогом *ујркос*.

Прама томе, генитивна приједлошко-падежна конструкција с приједлогом *ради* и дативна приједлошко-падежна конструкција с приједлогом *ујркос* сусрећу се и подударају у стилистички условљеном реду ријечи. Стилистички условљен ред ријечи у конструкцији с приједлогом *ради* имамо у свим примјерима у којима се тај приједлог може премјештати из постпозитивног у антепозитивни положај, уз чување исте синтаксичко-семантичке вриједности приједлошко-падежне конструкције, и само уз измјену њене стилске маркираности. Баш као у свим случајевима конструкција с приједлогом *ујркос*. При том, стилистички карактер анастрофичног положаја приједлога увијек имамо у случајевима у којима тај приједлог не долази уз појединачну супстантивну лексему, него уз супстантивну синтагму (а), будући да синтагматска структура супстантивне јединице уз коју долази приједлог искључује могућност синтаксичке конверзије, као нпр.:

а) Нису се ни пашенози, *задовољства* и *блудне забаве ради*, међу собом размењивали као што се у најновије време могло чути по Италији. (М. Тохољ, 139); Чему толика стечевина ако не *ради изградње духовних добара*? (М. Тохољ, 139); Када је Сара Радојева навршила шеснаесту годину, отац је, *њезина добра ради* – како је мајчина болест не би омела и сатрла, предаде ујаку у Никшић да се, уједно, и какву послу обучи. (М. Тохољ, 174); ...разговетан и наоко молећив и пријатан глас, уз покоју реч незаног значења, објашњаваше како је војска потегла чак са севера Италије *ојшишега добра и мира ради*. (М. Тохољ, 224); Дужне су [наше власти], напротив, да открију ко им је, када и шта обећавао? Као што су – *сојствене веродостојности ради* – обавезне да кажу који су нови захтеви, уколико постоје. (Блиц, 24. 8. 2011, 9) и сл.

Упореди ли се примјери са стилистички маркираним постпонованим *ради* са анализираним примјерима у којима постпоновано *ради* омогућава синтаксичку конверзивност, могло би се закључити да је основна разлика међу њима у томе што конверзивно *ради* долази иза монолексичке супстантивне јединице, а стилистичко *ради* иза супстантивне (координиране или субординиране) синтагме. Такав закључак само је дјелимично тачан. Конверзивно *ради* заиста се остварује само у конструкцијама са једном супстантивном лексемом, али се стилистичко *ради* не остварује само уз супстантивне синтагме него и уз појединачне супстантивне лексеме. Зато је структурна дистрибуција стилистичког *ради* шира од структурне дистрибуције конверзивног *ради*. Стилистичко *ради* остварује се у самосвојним структурним условима (уз супстантивне синтагме), али и у условима својственим конверзивном *ради*, тј. уз појединачне супстантивне (именичке или замјеничке) лексеме, као нпр.:

б) Крајем августа ове снаге наредбом више команде упућене су од Грахова према Фочи, *ради садејства* са убаченим снагама са Златибора. (М. Тохољ, 230); Спор би плануо, на пример, када Илија успутно, тек *оријентације ради* у новом и непознатом свету, припомене о времену и околностима повезаним са великим хумјачким устанком. (М. Тохољ, 237); Наравно, имајте на уму да бисте, *равношеже ради*, морали да имате и причу, ако не и снимке, жртва садашњих жртва. (Блиц, 23. 10. 2011, 8; Радослав Петковић); И ја сам својевремено производио *радију* од банаана, али чисто *експериментна ради*, да видим на шта то личи. (Прес, 27. 11. 2011, 2); *Истинне ради*, треба рећи да су се готово све странке промениле у последњих петнаестак година (Печат, 30. 12. 2011, 38; Слободан Ракитић); Није циљ да укидамо одељења *зашва-рања ради*, већ само у оним случајевима где не постоје образовни и економски разлози за њихово постојање. (Блиц, 15. 1. 2012, 9; Жарко Обрадовић); *Уверљивости ради*, у једном тренутку су видео везом из Београда убацили у расправу и Јована Пелина, српског историчара. (Печат, 23. 3. 2012, 41); *Појашњења ради*, ево конкретног примера. (Печат, 21. 10. 2011, 3) и сл.

У свим наведеним примјерима структурно-синтаксички услови реализације исти су оним у којима се остварује конверзивно *ради*. Приједлог *ради* долази у постпозицији иза једне једине супстантивне лексеме. Али је битна „граматичка“ разлика између ових и примјера с конверзивним *ради*. Постпозиција конверзивног *ради* подразумева везани ред ријечи, а постпозиција стилистичког *ради* почива на слободном реду ријечи. Управо због тога конверзивно *ради* није могуће реализовати и антепозицији, а да конструкција остане граматична, док промјена положаја стилистичког *ради* не изазива граматичке него само стилистичке разлике у исказу. Зато је у свим напријед наведеним примјерима могуће постпозитивно *ради* пребацити у антепозицију у односу на супстантивну ријеч, а да се „граматичност“ конструкције не доведе у питање. Промјена постпозитивног антепозитивним положајем приједлога само стилистички маркираној даје статус стилистички немаркиране конструкције. Зато је основна диференцијална црта између стилистичког и конверзивног *ради* у томе што у односу на супстантивну лексему конверзивно *ради* подлијеже правилима везаног реда ријечи, јер се остварује само у постпозицији, док стилистичко *ради* подлијеже правилима слободног реда ријечи јер је оствариво, уз неједнаку стилистичку вриједност, и у препозицији и у постпозицији у односу на супстантивну лексему. Томе су најбољи показатељ лексички подударне конструкције са конверзивним и стилистичким *ради*, каква је нпр. приједлошко-падежна конструкција *појашњења ради* у сљедеће два примјера:

Интегрисана граница је, такође, појам који све чешће улази у употребу. Реч је, иначе, о граници између држава. *Појашињења ради* [→ *Ради појашињења], то је иста граница какву имамо са Хрватском. (Печат, 2. 12. 2011, 7); *Појашињења ради* [→ *Ради појашињења*], ево конкретног примера. (Печат, 21. 10. 2011, 3).

Из свега наведеног јасно је да стилистички разлози стоје у подлози искључиво слободног реда ријечи. Стилистички критеријум, дакле, никад сам не условљава везани ред ријечи.

3. Закључак

Да закључимо. Везан и слободни ред ријечи (компонента) одлика је само реченице као комуникативне јединице, тј. као исказа. Четири су критеријума који стоје у подлози варијација реда ријечи у синтаксичкој парадигми реченице, а то су:

- а) *ритмо-мелодијски*, који „регулишу“ распоред енкликата,
- б) *семантички*, који за резултат има промјена значења језичке јединице,
- в) *конверзивни*, који за резултат има промјену морфосинтаксичког статуса језичке јединице, и

4. *стилистички*, чији је резултат различита „стилска варијантност“ језичке јединице.

Посебну пажњу посветили смо сементичком и конверзивном критеријуму реда ријечи. Показано је да та два критеријума у одређеним условима нужно условљавају везани ред ријечи. Изневјеравање везаног реда ријечи у таквим случајевима синтаксичким конструкцијама задаје или статус аграматичних (критеријум конверзивности), или пак битно мијења њихово значење (семантички критеријум). Дата два критеријума, дакле, имају диференцијалну или морфолошко-семантичку, или пак синтаксичко-семантичку улогу.

Извори

а) књижевноумјетничка дјела:

М. Тохол – Мирослав Тохол, *Звона за Тројицу*, Београд: СКЗ, 2010.

Р. Рисојевић – Ранко Рисојевић, *Господска улица*, Нови Сад: Матица српска, 2010.

б) новине:

Блиц – *Blic*, дневне новине из Београда.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.

Куир – *Kurir*, дневне новине из Београда.

Печат – *Печат*, недељне новине из Београда.

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.

Правда – *Правда*, дневне новине из Београда.

Прес – *Press*, дневне новине из Београда.

Литература

Золотова 1988: Г. А. Золотова, *Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*, Москва: Наука.

- Золотова, Онипенко, Сидорова 2004: Г. А Золотова, Н. К Онипенко, М. Ю. Сидорова, *Коммуникативная грамматика русского языка*, Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 2004.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Стилске фигури и књижевни шекси*, Београд: Треник, 1998.
- Кордић 1997: Snježana Kordić, *Serbo-Croatian*, Munchen – Newcastle: LINCOM Europa, Languages of the World, Materials 148, 1997.
- Павловић 2011: Слободан Павловић, Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LIV/2*, Нови Сад, 2011, 31–52.
- Пети Стантић 2006: Anita Peti Stantić, О kakvu je redu riječ?, *Filologija* br. 46–47, Zagreb, 2006, 227–238.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Модалност, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Простра реченица*, Београд, Нови Сад: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, 2005, 636–648.
- Поповић 1997: Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1997.
- Силић 1984: Josip Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb, Liber, 1984.
- Симић 2000: Радоје Симић, *Основи синтаксе српскога језика. I: Теорија исказних форми*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен, 2000.
- Станојчић, Поповић 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамађика српскога језика: Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника, 1992.

СИНТАКСИЧКОМ КОНВЕРЗИЈОМ И СЕМАНТИЧКИ УСЛОВЉЕН ВЕЗАНИ РЕД РИЈЕЧИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

- Р е з и м е -

Везан и слободни ред ријечи (компонента) одлика је само реченице као комуникативне јединице, тј. као исказа. У раду се анализи подвргавају критеријуми који условљавају везани (граматикализовани) ред ријечи у савременом српском језику. Везани ред ријечи тако имају: а) из ритмо-мелодијских разлога енклитике, б) из разлога синтаксичке конверзије приједлог *ради* (у случајевима када творба текстуалног конектора почива на постпонувању приједлога), в) падежно подударни облици субјекта и предикатива у супстантивним идентификационим реченицама са антепозицијом копулативног глагола. Изневјеравање везаног реда ријечи у таквим случајевима синтаксичким конструкцијама задаје или статус аграматичних (ритмо-мелодијски критеријум и критеријум конверзивности), или пак битно мијења њихово значење (семантички критеријум). Дати критеријуми, дакле, имају диференцијалну или морфолошко-семантичку, или пак синтаксичко-семантичку улогу. Анализа је, уз то, показала да стилистички критеријум увијек стоји у подлози слободног реда ријечи.

Кључне ријечи: ред ријечи, везани ред ријечи, слободни ред ријечи, енклитике, синтаксичка конверзија, стилистички ред ријечи

Милош Ковачевић

Бобан М. АРСЕНИЈЕВИЋ¹
Филозофски факултет у Нишу²

КООРДИНАЦИЈА ПРЕДЛОГА РАЗЛИЧИТЕ РЕКЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад истражује координацију предлога различите рекције, указујући да је ова конструкција неправедно обележена као неграматична. На основу квантитативног корпусног истраживања и анкетања говорника, показује се да је најрелевантнији фактор за граматичност координације предлога њихова међусобна контрастираност на семантичком или прагматичком плану. Након дискусије последица које ова сазнања имају за норму српског језика, препоручује се модификација прескриптивних правила према дескриптивном и теоријском увиду изнесеном у раду.

Кључне речи: координација, предлози, рекција, контраст, елипса, норма

1. Увод

Када је реч о директној координацији предлога различите рекције, нормативни приручници и референтне граматике српског језика у потпуности су саслагасни у оцени да стандардни српски језик искључује ову конструкцију. Два се предлога могу координирати, и делити заједничку именичку допуну, само уколико оба траже допуну у истом падежном облику. Наизглед, оваква генерализација је емпиријски заснована у суду говорника.

- (1) а. испред и иза цркве, уз и низ реку
- б. *из и ка граду, *са и због свог пријатеља

Овим се питањем баве и бројни језички приручници. Разрешујући језичке недоумице, Клајн (1992: 131) објашњава: ”Нису добри спојеви као *превоз са и на станицу, лејови из и за Сарајево, проблеми у и око ‘Студенца’*, јер употребљени падеж одговара само другом, а не и првом од два предлога.” Сама чињеница да се нашао међу недоумицама, сугерише да суд говорника у домену проблема координације предлога различите рекције, па тиме и употреба оваквих координација, није увек у складу са нормом. Клајнови примери то додатно илуструју: наведене конструкције се заиста често проналазе не само у колоквијалном регистру, већ и у другим, званичнијим и вишим функционалним стиловима. Још су карактеристичнији примери под (2)

- (2) а. рукавице са и без прстију, кафа са и без шећера
- б. за и против Исидоре Секулић, за и против уклањања барикада

¹ * Адреса: Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш, електронска пошта: b.arsenijevic@gmail.com

² ** Рад представља истраживање које је део пројекта „Динамика структура српског језика“ (178014), финансираног од стране Министарства просвете и науке Републике Србије.

Системске језичке недоумице, попут оне којом се бавимо у овом раду, обично су знак да или норма, као ограничени, дискретни подухват, не досеже емпијску комплексност једне граматичке појаве, или је у језичком систему у току промена која директно погађа одговарајућу појаву. И у једном и у другом случају, недоумицу треба прихватити као знак да се норма преиспита и размотри њено кориговање како би ближе одговарала живом језику, предмету нормирања.

Када говорници језика учестало 'греше', или исправније речено: одступају од норме, у употреби одређене граматичке конструкције, можемо бити сигурни да они носе другачији граматички систем у релевантном домену. Сваки систем можемо моделовати, а моделовање нам у оваквом случају може помоћи да препознамо којим се правилима руководе говорници градећи конструкције које норма одбацује. Ситуација у Клајновим примерима, као и у примерима под (2), па чак и под (16), укључује допуну предлога која се, у немогућности да се сложи са захтевима оба предлога, слаже само са другим (то јест последњим, ближим) предлогом у координацији. Ни колоквијални говорник, ни Клајн, ни други нормативисти не узимају у обзир примере где падеж одговара спецификацији првог (даљег) предлога у координацији, као у (3).

- (3) *рукавице са и без прстима, *кафа са и без шећером,
*за и против Исидору Секулић, *за и против уклањање барикада,
*превоз са и на станице, *летови из и за Сарајева, *проблеми у и око
'Студенту'

Контраст између примера под (2) и оних под (3), где су потоњи сваком говорнику далеко неприхватљивији, додатно упућује на то да статус примера по образцу илустрованом у примерима под (2) не може бити изједначен са потпуном неграматичношћу.

Најзад, да правило засновано на истој рекцији није довољно да раздвоји граматичне од неграматичних примера показује и чињеница да многи предлози исте рекције дају граматички деградирану координацију уколико деле заједничку допуну.

- (4) а. ?узела је кутије са и из ормана,
б. ?знакови поред и испред дрвета,
в. ?остало је много одеће у и на коферу,
г. *добрио је нервни слом због и иза зграде,
д. *представио нам се без и уместо њих.

Док се примери (4г-д) могу објаснити општим ограничењем да се могу конгруирати само предлози који циљају исту димензију значења (дакле не узрок и место нити друштво и статус), остали примери звуче деградирано из неког другог разлога. Опис синтаксе српског језика непотпун је без прецизног модела који објашњава и ову чињеницу.

У овом раду, бавимо се статусом конструкције која укључује координацију предлога различите рекције и допуну у падежу какав тражи члан координације најближи самој допуни, као под (2). На основу корпусног истраживања спроведеног помоћу интернет претраживача Google, анкете спроведене на говорницима различитих дијалеката, и анализе општих карактеристика српског језика када је реч о синтаксичким односима када у њих ступа координација, излажемо нов, детаљнији и емпиријски адекватнији модел координације предлога различите рекције, односно услова под којима је ова конструкција у српском језику грама-

тична. Модел се превасходно заснива на ексклузивно контрастивном међусобном односу координираних предлога и слагању са најближим чланом координације. На крају рада, кратко се осврћемо на однос према граматичкој норми језика, и нарочито на услове за њено мењање.

2. Аспекти језичке типологије

Разматрање емпиријског статуса посматране конструкције, као и правила које уводи норма: да се координирају (делећи допуну) само везници исте рекције, почињемо погледом у ситуацију у другим језицима са блиским синтаксичким системом. У немачком језику, који поседује сличан предлошки систем српском, и морфолошки мармира падеже, ситуација је врло слична. Велики је број ситуација где се предлози не могу координирати, али ове ситуације укључују и предлоге заједничке рекције. За наш рад је најважније то да у немачком, као и у српском, постоји и изванредан број парова предлога који се могу координирати иако им се рекције разликују. У примеру под (5), предлог *in*, који тражи допуну у дативу, и предлог *im*, са акузативном рекцијом, координирају се и добијају допуну у акузативу – складно захтевима другог (ближег) предлога.

(5) Es	gibt	viele	Sehenswürdigkeiten	in _{dat}	und	um _{acc}	die _{acc}	Stadt.
то	има	много	знаменитости	У _{дат}	и	око _{acc}	члан _{acc}	град
'Ima mnogo znamenitosti u i oko grada'				немачки, <i>te Velde 2005:39</i>				

У језицима без морфолошког мармирања падежа, проблем координације предлога различите рекције не може ни постојати. Занимљиво је да у оваквим језицима остају ограничења у координирању предлога која се односе на друге факторе, попут оних илустрованих на српским примерима под (4).

(6) ?the traffic signs next to and behind the tree енглески

Ово упућује да су проблеми и законитости са којима се срећемо универзални, и потврђује да они нису искључиво, па ни доминантно, везани за питање рекције.

Са аспекта језичке типологије, у домену синтаксе координације, српски језик спада у тип који дозвољава да синтаксичке односе са другим реченичним члановима успоставља не само читава координација, него и само један њен члан. Тако код координације именичких израза, атрибут, или финитни глагол када су у субјекатској позицији, може конгруирати са читавом координацијом, али и са једним њеним чланом – оним који му је у линеарном низу ближи.

- (7) а. На ливади су пасле краве и волови.
 б. Шатори и постеље, које су поделили војницима у логору, смрделе су на влагу и буђ.

Исти синтаксички образац: успостављање синтаксичких односа са ближим чланом координације, примењен је у примерима којима се овај рад бави. Од два координираних предлога, падеж допуне која је постпозитивна одговара другом, њој линеарно ближег предлогу. Како је прескриптивно правило да се могу координирати само предлози са истом рекцијом очигледно дедуктивно изведено (да је засновано на живој језичкој употреби, врло брзо би се сусрело са контра-примерима), можемо приметити да не само што га емпиријски материјал не подржава, већ и његов теоријски основ садржи погрешне премисе и генерализације.

Чињеница је да се не могу сви предлози у српском језику координирати, али правило засновано на рекцији даје погрешне предикције о томе које су координације могуће, а које су неграматичне, и у сукобу је са типолошком карактеризацијом координације у српском језику у живој употреби.

3. Фреквентност примера: Google

Примери координираних везника различите рекције јављају се са високом вредношћу у различитим регистрима српског језика. Ради равномерне заступљености регистара, али и ради што већег обима корпуса и лакоће претраживања, учесталост јављања оваквих примера смо проверили помоћу интернет претраживача Google. Пронађен је јако велик број примера са координацијом предлога *са* и *без* (преко два милиона са везником *и*, више од три и по милиона са везником *или*), *за* и *проиш* (више од пет милиона са везником *и*, око пола милиона са *или*, с тим да овде до 50% примера има елидирану именичку допуну или допуна има синкретичност генитива и акузатива), али и не тако уобичајених комбинација, попут *кроз* и *око* (преко седам хиљада примера са *и*, око две и по хиљаде са *или*), те још необичније *на* и *покрај* (неколико стотина примера са *и*, али преко две хиљаде са *или*).

Сразмерно обиму корпуса, свака појава која се јави са више од пет стотина инстанци, може се сматрати статистички значајно потврђеном. Координација предлога различите рекције је, дакле, граматична конструкција српског језика, гледано са аспеката његове живе употребе.

4. Хипотеза

Истраживање емпиријске грађе засновано пре свега на увиду који је делимично описан у претходној секцији, индикувало је следећу хипотезу:

Иако рекција јесте фактор у грамаћичком стању координације два или више предлога, важнију улогу игра степен и тип контрастивности између координираних везника.

За конкретизацију природе и механизма утицаја наведених фактора, било је неопходно дубље и прецизније истраживање, које смо провели путем анкете о прихватљивости језичких израза.

5. Анкетно испитивање судова прихватљивости

Анкета је спроведена на 67 испитаника, старости 19–66 година и различитих нивоа образовања, међу којима је било 38 женских и 29 мушких испитаника. Дијалекатска структура је укључила 23 говорника са призренско-тимочког подручја, а равномерно су била заступљена остала подручја унутар граница Србије. Два испитаника су из Херцеговине, и један из Хрватске. Сви говорници су на контролним питањима манифестовали компетенцију у новоштокавском падежном систему.

Анкета је садржала 30 реченица, међу којима 20 експерименталних и 10 контролних. Међу експерименталним реченицама, неке су биле доследно пренесене из ексцепиране грађе са интернета, а друге састављене на основу ексцепираних реченица као узора. Било их је 10 са координацијом предлога исте рекције и 10 са координацијом предлога са различитом рекцијом, и у обе ове групе, по пет

их је било са семантичким контрастом (антонимношћу) међу предлозима, и пет без контраста. Реченице су оцењиване на скали од -3 до 3, а анкета је дата уз објашњење да се од испитаника тражи да оцене граматичку прихватљивост сваке од реченица, независно од семантичког садржаја и уклопивости у један или други контекст. Такође, од сваког испитаника су након урађене анкете тражена објашњења за три до пет реченица означених најнижим степеном прихватљивости.

Статистичком обрадом података, пре свега смо покушали да установимо одрживост хипотезе формулисана у секцији 4. Како је обрада показала да се поједина груписања високо или ниско оцењених реченица не могу у потпуности објаснити параметром контрастивности, покушали смо да идентификујемо и додатне факторе који су утицали на резултате.

Анкета је у потпуности потврдила хипотезу. Реченице са семантичким контрастом међу координираним предлозима, узетим независно од рекције (*са и без, за и прошив, исјред и иза, унушар и изван*), имале су просечну оцену 1,4, док су реченице са координираним предлозима без семантичког контраста показале прихватљивост на нивоу -2 (*у и поред, исјред и на, помоћу и умесйо, изнад и иза*). Рекција се такође показала као релевантан фактор, али са мањом статистичком значајношћу (1,2 : -1,1).

Највиши степен прихватљивости показала је координација предлога са ексклузивним семантичким контрастом, односно тамо где денотат једног предлога представља комплемент денотата другог (*са и без, за и прошив, унушар и изван*), затим само нешто нижу оних где је један предлог неексклузивна супротност другог (*исјред и иза, исјод и изнад, у и око*), те далеко нижу код предлога међу којима је контраст благ, ослабљен постојањем других, директније супротних кандидата (*на и у, из и ка, исјред и исјод*). Показало се такође да у појединим случајевима семантички контраст међу координираним предлозима може бити надомештен контекстуално сугерисаним контрастом, као у примеру (8).

(8) Једно упутство каже да поклопац долази на мотор, а друго да стоји поред њега, али ми нисмо успели да га намонтирамо ни на ни поред мотора.

Овакав контраст, где контекст ограничава скуп могућих односа, искључујући сваку додатну алтернативу, и супротстављаћи тако значења два предлога, назваћемо прагматичким контрастом. Прагматички контраст је неминовно присутан где год постоји семантички, али обрнуто није неопходно случај.

Истраживање је показало значај још два фактора. Један је редослед предлога, где су боље оцењене реченице које прате изван природни редослед предлошких значења (*са и без* је боље него *без и са, за и прошив* него *прошив и за, унушар и изван* је боље од *изван и унушар, исјред и иза* од *иза и исјред* итд). Свега два примера са обрнутим редоследом била су укључена у анкету, и то један са заједничком рекцијом предлога и један са различитом, и њихов просечни степен прихватљивости достигао је -2,7. Ради се о појави која заслужује засебно лингвистичко, али и општије когнитивно истраживање, и најдиректније се везује за картографске приступе синтакси (Rizzi 1997, Cinque 1999).

Други фактор који је установљен односи се на синтаксичку функцију предлошке конструкције. Гледано само на нивоу примера са предлозима различите рекције, атрибутивна употреба је показала далеко виши укупни просечни степен прихватљивости (око -0,2), у односу на адвербијалну (-1,8). Могуће је да је разлог овакве расподеле додатна варијација код адвербијално употребљених конструкција услед чињенице да допуна може тражити падеж одређен предлогом или акузатив ако конструкција носи значење циља. Тако би у примеру (9)

предлог *у*, да се нашао ван координације, могао да се комбинује са допуном у акузативу или локативу (са разликом у значењу). Координација ускраћује ову информацију.

(9) Кад год се зачуло звоно, видео сам га како трчи у или испред трпезарије.

Две фреквентне комбинације предлога: *са* и *без*, те *за* и *против*, нису показале осетљивост на фактор синтаксичке функције. Ово упућује да су услед високе фреквентности ове две комбинације стекле статус колокације.³

Резултати анализе анкете табеларно су приказани у Табели 1, где већи број фактора у интеракцији одређује граматичност координације, али је одсуство и семантичког и прагматичког контраста пресудно јер координацију чини неграматичном без обзира на друге факторе. Дељење заједничке семантичке димензије једнако је ригидан фактор јер његово одсуство имплицира немогућност успостављања контраста (контраст се може представити као заузимање вредности блиских двама различитим половима исте скале, а скала подразумева заједничку димензију). Заједничка рекција није ригидан фактор већ резултира само делимичном деградацијом граматичности, и може се надокнадити идиоматским статусом конструкције.

Табела 1

	прагм. контраст	семант. контраст	заједничка димензија значења	заједничка рекција	адв. ф-ја/рекција
испод и изнад	√	√	√	√	није релевантно
са и без	√	√	√	*	*/√
уз и изнад	?	*	√	√	није релевантно
иза и због	?	*	*	√	није релевантно

6. Интензификована координација

Неколико испитаника у анкети је при образлагању негативних оцена појединих примера навело да би примери звучали боље ако би се везник јавио и пре првог члана координације. Ову смо оцену проверили додатном анкетом спроведеном на свега пет испитаника, у коју смо уврстили петнаест реченица: пет контролних, пет са полисиндетски интензификованом координацијом (*и са и без*), и пет са само једним везником. Анкета је показала статистички значајно преферирање примера са интензификацијом.

- (10) а. ^(?)Има доста разлога за и против њиховог плана.
 б. Има доста разлога и за и против њиховог плана.

3 Аутор дугује захвалност Владислави Ружић за указивање на могућу идиоматску природу неких координација.

Овакав налаз је додатна подршка хипотези о релевантности контраста: интензификација не само што појачава контраст међу предлозима, већ и уноси елементе контраста тамо где их нема на основу семантике предлога, те тиме доприноси граматичности реченице.

7. Зашто контраст?

Експериментално добијени емпиријски подаци, корпусни материјал, али и теоријске и типолошке особине српског језика потврђују хипотезу формулисану у секцији 4:

Иако рекција јесте фактор у грамаћичком стањусу координације два или више предлога, важнију улогу игра стајен и стај контрастивности између координираних везника.

У овој секцији, покушаћемо да се дотакнемо експланаторне димензије, и дамо одговор на питање зашто је контрастивност кључан фактор у граматичности координације везника различите рекције.

Lasnik (2002), те многи синтаксичари након њега, примећују да елипса, осим фонолошких и фонетских, показује и извесне синтаксичке ефекте. Уз извесну симплификацију, њихов се увид може сажети на следећи начин:

Елипса погађа оградичене сегментне у хијерархијској синтаксичкој структури двају израза, под условом идентичности: сегмент се елидира само ако је потпуно идентичан са фонолошки реализованим сегментом у локалном синтаксичком домену. Формална обележја која своје синтаксичке позиције налазе изван ових структура могу бити нејодударна: иако ће и она остати нереализована услед елипсе њихових фонолошких носилаца, ово неће учинити елипсу неграмаћичном.

Илустрацију дајемо на следећем примеру.

- (11) а. Јован је појео три јабуке, а Јелена ће **осам**.
 б. Јован је појео три јабуке, а Јелена ће појео осам јабуке.
 в. Јован је појед-о три јабуке-е, а Јелена ће појед-ти осам јабуке-а.

Схватајући елипсу без оградe коју уводи Lasnik, реченица под (11а), елидирана је верзија неграматичне реченице под (11б), јер само та реченица омогућава елипсу под пуним фонолошким и синтаксичким идентитетом. Да бисмо избегли 'аболацију' неграматичних реченица, следећи Lasnika, уводимо реченицу под (11в), у којој елипса погађа одговарајуће елементе пре нивоа на коме подлежу флексији, остављајући инфлективне морфолошке елементе недирнуте. Иако синтаксички присутни, ови елементи не добијају фонолошку реализацију јер су морфо-фонолошки зависни у односу на елидирани елементи.

Најчешћи локус елипсе јесу координиране конструкције (такав је случај и са примером под (11)). Са аспекта и информацијске структуре, елипса погађа стару информацију, и обилази фокалне, нарочито контрастиране елементе (поново потврђено примером (11) – масним словима одштампани чланови под (11а) одолевају елипси иако су укљештени између елидираних чланова). Заправо, елипсу и омогућује управо тај однос између контрастивно фокалних, прозодијски наглашених елемената, и носилаца старе информације, са позадинским, slabим прозодијским садржајем. Овим успостављамо потпуну паралелу са координацијом предлога различите рекције.

- (12) а. рукавице са и без прстију
- б. рукавице са прстију и без прстију
- в. рукавице са прсти-ма и без прсти-ју

Елипса лексичког дела допуне првог предлога, омогућена идентичношћу са лексичким делом допуне другог предлога, оставља и падежни наставак без носиоца, те и он остаје фонолошки нереализован.

Преостало је само питање зашто елипса погађа искључиво позицију првог члана координације. Разлог је проклитичка природа предлога у српском језику. У случају елипсе допуне другог предлога, други предлог би остао без члана у односу на који успоставља проклизу. Како, као посебна реч, притом контрастивне семантике, овај елемент не може бити елидиран, настала би фонолошки неприхватљива структура.

8. Норма

Једна од последица изнесене дискусије је да позитивна прописана норма српског језика садржи једно правило које је у сукобу са граматичким осећајем просечног говорника, као и са теоријским и типолошким карактеристикама граматике српског језика. Једна последица овакве ситуације је да се изванредан део корпуса српског језика, прецизније део корпуса оних регистара који се свесним напором саображавају прескриптивним препорукама, прилагодио погрешно одређеној нормативној препоруци.

Питање које се намеће је како реаговати у домену прескрипције: заменити старо правило новим, сложенијим и теоријски и емпиријски адекватнијим, или оставити све како је и било. Покушаћемо да представимо три најважнија аргумента против промене, и након дискусије, закључити у корист модификовања стандарда у домену предлошке координације.

Разлози против замене прописаног правила:

1. Стандард је вештачка творевина, он не мора да одговара говорним варијантама.
2. Мењањем стандарда велики корпус српског језика остаје формално ван опсега позитивне стандардне граматике српског језика.
3. У питању је стилистичка, не граматичка норма, и граматички аргументи не важе.

Први аргумент износи истиниту тврдњу, али подлеже додатном одређењу. Заиста не постоји ниједна жива, говорна варијанта једног језика према којој се одређују сви аспекти нормативне граматике. Ово никако не значи да је норма ослобођена било какве везе са говорним језиком. Значи само да јој је остављена слобода да одабере варијанту чију ће ситуацију инкорпорирати. Најважније је да се ово питање поставља само тамо где варијанте једног језика имају различита граматичка решења за исту појаву.

Основни разлог за постојање сваког наддијалекатског варијетета је споразумевање међу говорницима различитих граматика. Тамо где се ове граматике разликују, решење једне од њих се уздиже на ниво норме. Тамо где се све варијанте поклапају, инваријантне граматичке особине, најједноставнији су материјал за процес нормативизације. Оне просто улазе у стандард онакве какве јесу, без икаквих интервенција. Никакве географске или социјалне варијације, мимо утицаја актуелне прескрипције, не могу се препознати у употреби предлошке координације. Самим тим нема ни потребе да норма проscribe иста осим онога

што дескриптивни граматички приступ препозна као заједничку црту свих варијетета српског језика.

Други аргумент садржи и логичку грешку, и грешку у примени на координацију предлога различите рекције. Логичка грешка је у томе да третира језик као статичну појаву, па тиме и његов идентитет везује за једно стање, за један временски пресек. Сваки језик, па и српски, у непрестаној је промени, и два различита временска пресека могу показати значајне разлике у граматичком систему. За стандард је много важније да што боље обједињује корпус говорника и текстова једног језика на синхронијском плану, него да то чини у времену. Како су ове две тежње међусобно искључиве, где језици изузетно конзервативне норме обично показују и највећу разуђеност на плану географске и социјалне варијације, намеће се закључак да је у интересу норме управо да укључи што више аспеката граматике инваријантних по димензијама раслојавања, односно да између више могућности увек бира ону која је заступљена у граматици што већег броја говорника.

Грешка у примени односи се на чињеницу да за граматику предлошке координације предложена у овом раду, свака конструкција која је граматична за позитивну норму – остаје једнако граматична. Другим речима, не постоји ни један једини пример који би модификована норма препознала као неграматичан и тиме елиминисала из некаквог корпуса 'легитимних' српских текстова.

Најзад, када говоримо о стилистичкој норми, можемо разликовати два њена нивоа. Један је ниво функционалне стилистике, који обично нуди ставове по обрасцу: граматичко правило Γ_1 део је регистра P_1 , док граматичко правило Γ_2 више одговара регистру P_2 . Јасно је да овај образац не можемо применити на проблем координације предлога различите рекције, јер смо за правило које ову координацију обележава као неграматичну установили да је вештачко и да не одговара ниједној живој варијанти српског језика.⁴ Ово вештачко правило донекле је утицало на стање у појединим регистрима, али ради се о маргиналном утицају који би релаксирање норме врло брзо неутралисало. Социјално раслојавање језика је жив процес који се опире прописивању: ниједан говорник српског језика неће сести да неки регистар учи из приручника, већ ће регистре усвајати кроз социјалну интеракцију.

Други је ниво естетски, и нуду ставове по обрасцу: лепше је рећи А, него Б. Након векова човековог бављења естетиком и појмом стила, није потребно доказивати да је стил индивидуална појава која кореспондира са природом личности, контекста, те да лепо није увек неопходно пожељна естетска карактеристика нашег деловања, укључујући и језичко деловање. Стилске препоруке овог типа сличне су популарној психолошкој литератури о успеху, срећи и задовољству у животу: оне на основу псеудоначиних ставова препоручују одређене образце у доменима где универзалних образаца нема и не може бити.

Најздравији и најефикаснији приступ норми је динамичан приступ, који омогућава да стандардни језик што ближе прати живи језик у његовом процесу

4 Могуће је поставити питање зашто је вештачко правило неприхватљиво, ако је већ стандард вештачки језик. Стандард је, као што је дискусија у овој секцији сугерисала, вештачка комбинација природних граматичких правила. Вештачка граматичка правила нису у складу са когнитивном природом језика уопште, а обично су у сукобу и са граматичким системом конкретног језика о коме је реч. Због овога, таква граматичка правила се тешко уче, недоследно примењују, и могу довести до вештачки изазваних граматичких промена и убрзаног раслојавања језика. Најзад, увек је практичније имати правило које бар неки говорници језика неће морати да уче.

промене, и тиме уз практичну сврху превазилажења препрека које долазе из варијације, и уз минимизацију напора за његово усвајање, остаје и кохизивни фактор међудијалекатске динамике. Српска нормативна литература обилује примерима овог типа, где прескриптивно правило претходи озбиљном дескриптивном ангажовању, и у великом броју таквих случајева дешава се да прескриптивно правило буде вештачко правило које не одговара не само емпиријској ситуацији у језику, већ ни самој природи језичког граматичког система, али услед инерције, конзервативизма и ауторитарног приступа норми и нормирању остаје на снази и отежава и комуникацију, и усвајање стандарда, али и дескриптивно и теоријско бављење језиком.

9. Закључак

У раду смо се позабавили појавом координације предлога различите рекције у српском језику, указујући на високу фреквенцију оваквих конструкција у корпусној грађи, као и на либералне судове граматичности код говорника српског језика, упркос ригидном ставу нормативне граматике да је оваква конструкција неправилна, неграматична, и не треба да се употребљава. Показали смо да заједничка рекција представља само један, и то маргиналан, фактор у координирању предлога, док је најзначајнији фактор присуство и снага контрастивног односа међу координираним предлозима. Ову смо чињеницу објаснили улогом елипсе код координације предлога, и заложили се за модификацију прескриптивних граматичких правила у складу са адекватнијом дескриптивном сликом понуђеном у раду.

Литература

- Cinque 1999: Cinque, Guglielmo, *Adverbs and Functional Heads. A Cross-linguistic Perspective*, New York: Oxford University Press.
- Lasnik, H. 2002. On repair by ellipsis, у *Proceedings of the 2002 LSK Summer Conference, Volume I: Forum Lectures and Paper Presentations*, 23–36.
- Клајн 1992: Клајн, Иван, *Речник језичких невоумица*, Београд: HOЛIT.
- Rizzi 1997: Rizzi, Luigi, The Fine Structure of the Left Periphery, у L. Haegeman (ред.) *Elements of Grammar*, Amsterdam: Kluwer, 281–337.
- te Velde 2005: te Velde, John R. *Deriving coordinate symmetries*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

KOORDINACIJA PREDLOGA RAZLIČITE REKCIJE U SRPSKOM JEZIKU

Summary

The paper investigates into the syntactic and semantic restrictions on the coordination of prepositions with different case requirements in Serbian language. While traditional grammar takes a prescriptive perspective, and marks this construction as one that should be avoided, a quantitative and experimental investigation pursued as the empirical base of the paper, as well as the typological syntactic properties of coordination in Serbian, suggest that the construction is both frequent and judged as grammatical by the speakers. Still, certain pairs of prepositions yield mild to strong ungrammaticality effects – irrespective of the cases selected. The paper shows that the central factor is the semantic and/or pragmatic contrast among the coordinated prepositions. The relevance of contrast is explained in terms of the elliptic nature of the construction. A discussion of the consequences of the findings presented on the normative description

of Serbian language are discussed, suggesting that a modification of the prescriptive grammar is the best solution.

Keywords: coordination, prepositions, case selection, contrast, ellipsis, normative grammar

Boban M. Arsenijević

Biljana M. MIŠIĆ ILIĆ¹*Univerzitet u Nišu,
Filozofski fakultet, Departman za anglistiku²*

O DVEMA KOPULATIVNIM KONSTRUKCIJAMA SA ATRIBUTIVNO UPOTREBLJENIM VLASTITIM IMENICAMA

U radu se identifikuju dve konstrukcije sa kopulom i atributivno upotrebljenom vlastitom imenicom kao imenskim predikativom u imenskom predikatu (tipa *On je (pravi) N* i *Nije on (nikakav) N*, pri čemu je *N* atributivno upotrebljena vlastita imenica, čiji primarni referent predstavlja najvišu vrednost nekog skalarnog atributa. Analizirane su morfosintaksičke, sintaksičke i pragmatičke karakteristike ovih konstrukcija, pri čemu je najznačajniji ilokucionni efekat koji govornik postiže – pozitivna, odnosno negativna evaluacija referenta označenog subjektom rečenice u odnosu na atribut koji se pripisuje referentu vlastite imenice u imenskom predikativu. Interpretacija ovakvih iskaza zasniva se na inferenciji i podrazumeva brojne pretpostavke koje sagovornici imaju o međusobnom zajedničkom znanju, uverenjima i kontekstu.

Cljučne reči: pragmatička sintaksa, kopulativne konstrukcije, imenski predikativ, vlastite imenice, atributivna upotreba

1. Uvod

U ovom radu želimo da skrenemo pažnju na dve konstrukcije sa kopulom i atributivno upotrebljenom vlastitom imenicom kao imenskim predikativom, koje se svojim leksičkim, sintaksičkim i, naročito, pragmatičkim karakteristikama mogu izdvojiti kao poseban tip.

Iako se, šire gledano, radi o istoj opštoj kopulativnoj konstrukciji, nužno je razlikovati dva tipa, jedan u potvrdnom, a jedan u odričnom obliku, a upravo zbog uočenih karakteristika, koje će biti izložene u radu, smatramo da se može govoriti o dvema konstrukcijama sa sintaksičkim, pragmatičkim i diskursnofunkcionalnim specifičnostima.

Dve konstrukcije o kojima je reč mogu se formalizovano predstaviti na sledeći način, pri čemu je *X* subjekat rečenice a *N* imenski predikativ, vlastita imenica, upotrebljena atributivno, a ne referencijalno:

Tip A: **X   Kopula   (*pravi*) N**

(1) On je (*pravi*) Don Žuan.

Tip B: **X   Kopula   (*neg*) (*nikakav*) N**

(2) Niš nije Beograd.

(3) Nisam ja Rokfeler.

1 bmisicilic@gmail.com

2 Rad je deo projekta 178014 *Dinamika struktura srpskog jezika* koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

U radu će najpre biti predstavljen teorijski okvir rada koji čine kratak pregled relevantne srbističke gramatičke literature, kratak pregled prvenstveno semantičke, a zatim i stilističke i pragmatičke literature koja se tiče upotrebe vlastitih imenica, kao i osvrt na pragmatičku literaturu, prvenstveno na radove koji se bave pretpostavkama o zajedničkom znanju učesnika u komunikaciji, kao i taksonomijom nove i date informacije u diskursu. Centralni deo rada čini opis i analiza identifikovanih konstrukcija u smislu leksičkih, sintaksičkih i pragmatičkih karakteristika i diskursnih funkcija. U zaključku ističemo specifičnost ovih, do sada neobrađenih konstrukcija u srpskom jeziku, kao i opštiji značaj uključivanja pragmatičkog aspekta u opis jezika u upotrebi.

2. Teorijski okvir

2.1. Srbistička gramatička literatura o kopolativnim konstrukcijama

U srbističkoj gramatičkoj literaturi konstrukcije koje su predmet ovoga rada nisu posebno obrađivane, ali svakako spadaju u kopolativne konstrukcije sa imenskim predikatom, podvrsta imenski predikat sa imenskim (imeničkim) predikativom u nominativu³. Kopula u ovim rečenicama je glagol *jesam/biti* u odgovarajućem obliku. Imenica u imeničkom predikativu služi za identifikovanje i za kvalifikovanje subjekta, za karakterizaciju subjekta, upotrebljena je u službi prideva, određuje subjekat, pripisuje mu jednu ili više osobina koje su karakteristične za imenički predikativ (Stanojčić i Popović 1990/2004: 224–225; Stevanović 1986: 41–42; Piper i dr. 2005: 491)

Stevanović (1986: 42) ističe značaj konteksta za interpretaciju kopolativnih konstrukcija sa vlastitim imenom u imeničkom predikativu: „u svakoj prilici će se iz smisla celog konteksta moći da odredi šta se upravo označava upotrebom imena subjekta u predikatu.“

Ono što je karakteristično za srbističku literaturu jeste da se u opisu mešaju morfološki, sintaksičkofunkcionalni, semantički, čak i diskursno-kontekstualni kriterijumi, bez razgraničenja i strože formalizacije, naročito ovih poslednjih. U analizi dve kopolativne konstrukcije u ovom radu pokušaćemo da razdvojimo ove kriterijume, a posebno da postavimo neke pragmatičke i diskursne parametre koji imaju uticaja na interpretaciju ovih konstrukcija.

2.2. Vlastite imenice

Vlastite imenice su posebna kategorija imenica koje imenuju osobe, geografske pojmove, institucije, objekte, itd. i najbolji su primer jezičkih izraza koji imaju jedinstvenu i ličnu referenciju. U mnogim jezicima vlastite imenice, a pogotovo lična imena, najčešće nisu deskriptivne (čak i kada etimološki vode poreklo od deskriptivnog iskaza – *Nadežda, Predrag, Mokra gora, Suva reka, Donji Do*,...). Vlastite imenice imaju prvenstveno referencijalnu upotrebu, da se identifikuje određeni entitet. Ali, postoji i deo značenja koji se odnosi na skup atributa koje ima referent vlastite imenice, za koji govornik zna i veruje da postoji, i da slušalac takođe deli to znanje i uverenja.⁴ Na taj na-

3 Mrazović (2009: 548) ovu sintaksičku funkciju naziva predikativnom dopunom u nominativu. Piper i dr. (2005: 125) za ovaj nominativ kažu da je u funkciji semantičkog jezgra uz kopulu.

4 Za ovaj deo značenja vlastitih imenica važno je napomenuti da njima označeni konkretni entitet treba da bude poznat i na neki način istaknut u određenom društveno-kulturnom kontekstu. To znači da postoje mnoge zajedničke asocijacije i konotacije koje se vezuju za neko konkretno vlastito ime (u nekim teorijama, to je intenziono značenje, tj. intenzionalnost, odnosno pojmovno referiranje, za razliku od ekstenzionalnosti, tj. činjeničnog referiranja (Lyons 1995: 294–301).

čin, vlastita imenica može da se koristi i atributivno, tj. da označi neki entitet/koncept koji odgovara deskriptivnom sadržaju primarnog referenta vlastite imenice.⁵

Među vlastitim imenicama posebno su zanimljiva lična imena, koja mogu biti upotrebljena i tako da lično ime jedne osobe referira na drugu osobu i da joj time pripiše neke atribute za koje se veruje da ih poseduje primarni referent vlastitog imena. Sa tačke gledišta stilistike, može se smatrati da se radi o podvrsti stilske figure antonomazije⁶. U jednom skorašnjem radu, gde je bilo reči o pragmatičkoj interpretaciji iskaza sa atributivno upotrebljenim vlastitim imenicama, predložen je termin ‚atributizacija‘, upravo da bi se istakla ne stilističko-retorička vrednost, već kognitivno-komunikacioni, pragmatički aspekt ovakve upotrebe ličnih imena (Mišić Ilić 2012).

U anglističkoj literaturi iz pragmatičke sintakse postoji termin ‚epitomizacija‘, koji označava upravo jednu specifičnu nekanoničnu sintaksičku konstrukciju u engleskom jeziku (npr. *William Shakespeare he is not*). Ova konstrukcija, koja spada u tzv. konstrukcije za pakovanje informacija, specifična je leksički, sintaksički, pragmatički i intonaciono, a za nas je značajna činjenica da je jedan rečenični element, inicijalni, upravo atributivno upotrebljena vlastita imenica, koja predstavlja epitom, najvišu vrednost neke osobine.⁷ Upravo po tome se i atributivno upotrebljene vlastite imenice u konstrukcijama koje su predmet ovoga rada i razlikuju od, recimo, stilske figure antonomazije. Osim toga, kako se radi i o sintaksički specifičnim konstrukcijama, predložili bismo za njih naziv *epitomizacijske kopulativne konstrukcije*, čime bi se istakla njihova leksička, sintaksička i, naročito, pragmatička specifičnost u odnosu na druge kopulativne konstrukcije u srpskom jeziku.

Piper i dr. (2005: 53) navode da se lična imena mogu koristiti u značenju predstavnika određenog ponašanja čiji je tipični predstavnik nosilac imena. Ono što upotrebu ne samo ličnih imena, nego i vlastitih imenica upošte u konstrukcijama koje su predmet ovoga rada razlikuje od upotrebe koju navode Piper i dr. jeste da se ne radi samo o ponašanju već i o mnogim drugim osobinama, kao i to da nosilac imena nije tipični, već najbolji, najjači, prepoznatljivo najkarakterističniji predstavnik tih osobina, dakle, epitom.

3. Analiza dveju kopulativnih konstrukcija

3.1. Korpus i metodologija

Korpus na kome je vršeno istraživanje čine primeri upotrebe dve navedene konstrukcije koje smo identifikovali prvenstveno u govornom jeziku na televiziji i u ličnoj komunikaciji, ali i u pisanom jeziku, koji su uglavnom činili intervjui objavljeni u štampi, što se takođe može smatrati jednom vrstom govornog jezika prenetog u pisani medijum. Kako se radi o sintaksičkoj konstrukciji specifičnih pragmatičkih karakteristika i diskursne vrednosti, nužno je bilo da se primeri uvek beleže u kontekstu u kome su bili upotrebljeni, tako da smo beležili ne samo neposredni jezički već ponekad i situacioni kontekst. Ovo je naročito važno zbog same prirode pragmatičkih istraživanja, to

5 O referencijalnoj i atributivnoj upotrebi u Donnellan 1966, Lyons 1977, Saeed 200

6 Antonomazija je retorička figura koja ima dva oblika. Jedan je kada se se neka titula ili epitet koristi umesto vlastitog imena (recimo, *Otac nacije* za Dobricu Ćosića u Srbiji, ili za Franju Tuđmana u Hrvatskoj). Drugi oblik, značajan za naš rad, jeste onaj u kome se vlastito ime osobe koja je poznata po nekoj osobini koristi da označi drugu osobu koja ima istu osobinu. Detaljno o antonomaziji u Kovačević 2000: 77–90.

7 Engl. *epitomisation*, prvi put obrađeno u Ward 1983, videti i u Ward, Birner i Huddleston 2002: 1381–1382.

jest zbog analize jezika u upotrebi. Takođe, važno je napomenuti da su osim primera iz korpusa, za potrebe analize neki primeri i modelovani.

3.2. Leksičko-semantičke karakteristike

U prvom segmentu analize biće prikazane leksičko-semantičke karakteristike obe imenice upotrebljene u ovim kopulativnim konstrukcijama, tj. i subjekta i imenskog predikativa. Posebno ćemo se osvrnuti na karakteristike imenskog predikativa, jer je upravo to ono što ove konstrukcije najočiglednije izdvaja od ostalih kopulativnih konstrukcija sa imenskim predikativima. Pogledajmo nekoliko primera, koji sintaksički pripadaju i gore navedenom tipu A [X Kopula (*pravi*) N] i tipu B [X Kopula (neg) (*nikakav*) N].

Subjekat rečenice X je imenička fraza u nominativu koja je najčešće realizovana kao lična zamenica (gornji primeri 1 i 3). Nije retko da je subjekat izostavljen, ali se podrazumeva iz glagolskog oblika, kao u primeru (4). U korpusu je nađeno i nekoliko vlastitih imenica u funkciji subjekta, kao u gornjem primeru (2).

(4) Pravi je Don Žuan.

U korpusu je nađeno i nekoliko primera subjekta koji je imenička fraza sa zajedničkom imenicom:

(5) Žena ti je Majka Tereza.

Ono što je bitno jeste da zajednička imenica mora biti određena, definitna. U (5) marker određenosti je posesivni dativ lične zamenice 'ti' u značenju 'tvoja'. Međutim, u korpusu nije nađena nijedna neodređena zajednička imenica. Primeri (5a) i (5b), sa subjektom u neodređenom značenju bili bi negramatični, ali ukoliko im se doda marker određenosti, pokazna ili neodređena zamenica, postaju sasvim prihvatljivi. U (5b) jedino se može prihvatiti generička upotreba, u značenju *neke žene (ali ne svaka)*.

(5a) ? (Ta) Žena je Majka Tereza.

(5b) ?? (Neka) žena je Majka Tereza.

Imenski predikativ N je, po definiciji ove konstrukcije, vlastita imenica. U korpusu su nađena gotovo isključivo lična imena, u jednini, upotrebljena atributivno, a ne referencijalno. Ono što je bitno jeste da primarni referent vlastite imenice, odnosno ličnog imena, ne samo da poseduje određenu osobinu (A), već se u određenom socio-kulturnom kontekstu može smatrati najvišim stepenom te osobine, superlativom, epitomom. O ovome će više biti reči u delu rada koji se bavi pragmatičkim karakteristikama ovih konstrukcija.

Potrebno je istaći da vlastita imenica u imenskom predikativu može biti i referencijalno, identifikaciono upotrebljena. Recimo:

(6) Majka ćerki: Ispred zgrade ti je ona drugarica, Milica, što ne izađes da se igrate?
Ćerka: Nije ona Milica, ona je Marija.

Jednostavnim testom kao što je umetanje prideva *pravi/a* može se proveriti da li se radi o referencijalnoj ili o atributivnoj upotrebi, jer umetanje nije moguće kod referencijalne upotrebe. U gornjem dijalogu nije moguće reći:

(6b) * Ona je prava Marija.

Takođe, da parafraziramo primer (5a), rečenica *Ta žena (u belom) je Majka Tereza*, mogla bi biti upotrebljena i referencijalno, ali samo u kontekstu gde, recimo, neko na slici pokazuje Majku Terezu.

3.3. Sintaksičke i morfosintaksičke opcije

U okviru sintaksičke analize dve kopulativne konstrukcije biće razmotreno nekoliko parametara: moguće sintaksičke varijacije u redu reči i prisustvu/odsustvu subjekta u rečenici, kao i da li postoje neka ograničenja kada se radi o glagolskom vremenu i vrsti rečenice. Važno je istaći da se kod ovih razmatranja uvek misli na to da li je to moguće u atributivnoj interpretaciji imenskog predikativa N, a ne referencijalnoj.

3.3.1. Kod tipa A u korpusu su nađene dve sintaksičke varijacije. Jedna je sa iskazanim inicijalnim subjektom, ilustrovana primerom (1), pri čemu imenski predikativ može opciono biti modifikovan atributom-intenzifikatorom *pravi* (ili nekim sličnog značenja, recimo, *istinski*). Druga varijacija je sa izostavljenim subjektom, ilustrovana primerom (4), pri čemu je obavezan inicijalni intenzifikator.

Tip A: X Kopula (*pravi*) N → On je (*pravi*) Don Žuan.
                   Pravi kopula N   → Pravi je Don Žuan.

U korpusu nisu nađeni primeri, ali bi mogla biti moguća i sintaksička opcija sa inicijalnim intenzifikatorom i subjektom iza kopule: *Pravi je on Don Žuan*.

Kada se radi o glagolskim vremenima, u korpusu su nađeni isključivo primeri sa prezentom, ali moguće bi bilo i neko prošlo vreme, preterit (7a-b) ili imperfekt (7c-d). U tom slučaju, moguće su sintaksičke varijacije i sa inicijalnim glagolom (7b,d):

- (7) a. On je bio (*pravi*) Don Žuan.
       b. Bio je on (*pravi*) Don Žuan (u mladosti).
       c. On beše (*pravi*) Don Žuan.
       d. Beše on (*pravi*) Don Žuan (u mladosti).

Takođe, moguće je i buduće vreme:

- (8) a. On će biti Đoković za neku godinu.
       b. Biće on Đoković za neku godinu.

Potencijal je nađen u zavisnoj rečenici (9a), ali bi bio moguć, sa modalnim glagolom i u nezavisnoj (9b), dok bi varijanta bez modala, kao u (9c), zahtevala poseban kontekst.

- (9) a. Da bi bio Tesla, čovek mora da ode iz ove zemlje.
       b. On bi mogao biti Tesla.
       ? c. On bi bio Tesla.

Kada se radi o tipu rečenice, moguć je upitni oblik, ali je prihvatljiviji uz neke markere modalnosti ili neodređenosti (10a):

- (10) a. Da li je on (možda) (neki) Don Žuan?
       ? b. Da li je on Don Žuan?

Odrični oblik bi sintaksički bio moguć, ali onda to postaje upravo konstrukcija tipa B, koja se razlikuje od tipa A ne samo sintaksički po obliku, niti samo logičko-semantički po negativno-pozitivnoj polarnosti već i po delu pragmatičkog značenja, o čemu će biti više reči u odeljku 4 ovog rada.

3.3.2. Tip B kopulativne konstrukcije sa atributivno upotrebljenom ličnom zamenicom kao imenskim predikativnom je u odričnom obliku i sintaksički je nešto raznovrsniji nego tip A. U osnovnom obliku postoji inicijalni subjekat, a može biti i invertovan sa kopulom (prva dva donja primera, isti kao primeri 2 i 3 gore). Subjektat može biti i izostavljen, pri čemu imenički predikativ stoji na uobičajenom mestu, iza kopule (treći primer dole), ali imenički predikativ može biti i invertovan, tj. inicijalan (posled-

nji primer dole, takođe primer 16 niže). Imenički predikativ može biti modifikovan odričnim ili neodređenim pridevom *nikakav* ili *neki*.

Tip B:	X Kopula (neg) (<i>nikakav</i>) N	→ Niš nije Beograd.
	Kopula (neg) X (<i>nikakav/neki</i>) N	→ Nisam ja Rokfeler.
	Kopula (neg) (<i>nikakav/neki</i>) N	→ Nisam Rokfeler.
	N kopula (neg)	→ Stefan nije.

Kada se radi o glagolskim vremenima, u korpusu su, pored većine primera u prezentu, nađeni i primeri u prošlom vremenu (11a) i budućem vremenu (12a), a moguće bi bile i sintaksičke varijacije (11b) i (12b).

(11) a. Nije on bio neki Ajnštajn u gimnaziji.⁸

b. On nije bio neki Ajnštajn u gimnaziji.

(12) a. Neće on (nikada) biti Đoković.

b. On nikada neće biti Đoković.

Čisto sintaksički, upitno-odrični oblik je moguć, ali značenje nije isto. Pri atributivnoj interpretaciji, rečenica *Da li ja nisam Rokfeler?/Nisam li ja Rokfeler?*, ukoliko se Rokfeler shvati kao epitom atributa bogatstva, kao i u iskaznoj rečenici, jedino može da znači *Da li /zar ja nisam bogat kao Rokfeler?*, tj. da je subjekat evaluiran pozitivno na skali bogatstva. A to značenje je upravo suprotno od onog u iskaznoj rečenici.

3.4. Pragmatička analiza

U razmatranju pragmatičkih aspekata identifikovanih konstrukcija, polazimo od pretpostavke da u sistemu značenja postoji i deo koji prevazilazi semantičko kompoziciono značenje koje predstavlja spoj leksičkog značenja reči i njihove sintaksičke kombinacije, a to je upravo pragmatičko značenje. Najopštije, kod pragmatičkog značenja podrazumevamo da govornik saopštava više nego što je eksplicitno rečeno, da to značenje nastaje u procesu u kome ga govornik saopštava a slušalac interpretira i da interpretacija zavisi od konteksta (prema Yule 1996).

U pragmatičkoj, i uopšte funkcionalističkoj sintaksi često se neki deo značenja opisuje frazom 'to zavisi od konteksta'. Međutim, najčešće se u analizama ne govori ni o kakvim konkretnim kontekstualnim pokazateljima koji određuju značenje i utiču na njega. U ovom radu, ne ulazeći u konkretne primere i leksičku analizu, jer to prevazilazi temu rada, ukazujemo na izvesne teorijske konstrukte kojima bi se delimično mogao formalizovati uticaj konteksta i ta formalizacija primeniti na analizu konkretnih primera.

Konkretno, za potrebe analize u ovom radu, kao i izvesne formalizacije pragmatičkog značenja, smatrali smo korisnim prvenstveno dva teorijska konstrukta:

- pretpostavku da postoji nešto što predstavlja znanje koje je zajedničko govorniku i slušaocu i da govornik, formirajući svoj iskaz, ima izvesne pretpostavke o tom zajedničkom znanju;

8 Ovaj primer je vrlo zanimljiv za semantičku i, naročito, pragmatičku analizu. Očigledno je da je govornik koji je ovo izgovorio, čime nije posebno visoko evaluirao uspeh u gimnaziji subjekta rečenice *on*, smatrao da je referent imeničkog predikativa, Ajnštajn, epitom inteligencije, i da subjekt *on* nije bio posebno uspešan i istaknut u gimnaziji. Pragmatički, govornik pretpostavlja da slušalac deli njegovo znanje i mišljenje i da je u stanju da prepozna i referenta imeničkog predikativa *Ajnštajn* i osobine na koju referira, inteligenciju i uspeh u školi, a čije prisustvo odriče subjektu *on*. Međutim, istorijske činjenice, oko kojih je govornik u zabludi, jesu da A. Ajnštajn u školi nije bio baš dobar đak. U pragmatičkoj analizi postavlja se pitanje da li slušalac i kako, čak i kada zna tačne istorijske činjenice, (može da) interpretira iskaz upravo onako kako je govornik želeo.

- razradu ideje o tome da u diskursu postoji poznata i nova informacija koju je dala E. Prins (Prince 1992), a kasnije je razrađena i donekle modifikovana u pragmatičkoj literaturi (Birner i Ward 1998). To je ideja da se stepen poznatosti informacije u diskursu može taksonomski predstaviti kao presek dveju dihotomija. Informacija može biti poznata u odnosu na diskurs (PD), tj. najčešće prethodno direktno pomenuta ili nova u odnosu na diskurs (ND), tj. nije bila prethodno pomenuta. Takođe, informacija može biti poznata u odnosu na slušaoca (nešto što slušalac zna, kao deo svog znanja o svetu, a nije ranije pomenuto u diskursu, PS) ili nova u odnosu na slušaoca (NS). Kombinacijom ove dve dihotomije, moguće su sledeće kombinacije:

Poznata u odnosu na diskurs (PD) i Poznata u odnosu na slušaoca (PS)
Nova u odnosu na diskurs (ND) i Nova u odnosu na slušaoca (NS)
Poznata u odnosu na slušaoca (PS) i Nova u odnosu na diskurs (ND)

Logično, jedino nije moguće da informacija bude nova u odnosu na slušaoca a poznata u odnosu na diskurs.

3.4.1. Pragmatičke pretpostavke i njihova realizacija

U analizi pragmatičkog značenja identifikovanih konstrukcija, trudeći se da formalizujemo deo značenja koji prevazilazi leksičkosemantičko i sintaksičko značenje i potiče ‚od konteksta‘, postavili smo izvesne pretpostavke⁹ i proverili na materijalu iz korpusa.

1. Referent subjekta X (čak i kad je leksički izostavljen) mora biti nešto za šta govornik pretpostavlja da je poznato u diskursu i u svesti slušaoca u momentu iskaza (PD; PS).

Potvrda za ovu pretpostavku nađena je u korpusu: X je zamenica, ili je sintaksički izostavljen (što se može činiti samo sa kontekstualno poznatim subjektima) ili je određen, kontekstualno prisutan. Nije bilo (neodređenih) imeničkih fraza. Ovu karakteristiku smo razmatrali u odeljku, 3.2, a naročito prilikom analize primera (5, 5a i 5b): *Žena [+odred.] je Majka Tereza.*

2. Primarni referent imenskog predikativa N mora biti poznat slušaocu (PS), mada ne mora da bude u slušaćevoj svesti u momentu iskaza (dakle, može biti nov u odnosu na diskurs, ND).

Pogledajmo ponovo primer (3), ovoga puta kao (13), dat u kontekstu:

(13) (Otac kaže sinu odbijajući da mu poveća džeparac):

Nisam ja Rokfeler.

Govornik veruje da slušalac zna ne samo identitet primarnog referenta vlastitog imena N, tj. ovde *Rokfeler*, već i kakve su mu osobine i da može da prepozna na koju konkretnu osobinu govornik misli. U ovom slučaju, u razgovoru o novcu, otac želi da istakne da ga nema za povećanje džeparca. Izgovarajući rečenicu, on pretpostavlja da slušalac, tj. sin zna ko je Rokfeler i da prepoznaje da otac smatra Rokfelera epitomom bogatstva. Mogli bismo primetiti da se očigledno radi o malo starovremenskom ocu, jer bi savremenim generacijama ime, recimo, Bila Gejtsa ili nekog od savremenih bogataša pre bilo epitom, ali ovde se radi o nagomilanom, višegeneracijskom kulturološkom

⁹ Pretpostavke su delimično bazirane na onima koje je koristio Word (Ward 1983) prilikom analize epitomizacije u engleskom.

iskustvu. Čak i ako sin ne zna ko je Rokfeler, može zaključiti da se radi o nekome ko je izuzetno bogat.

3. Referenti X i N moraju biti uporedivi na osnovu nekog atributa (A), istaknutog u svesti i govornika i slušaoca, i to tako da N bude VIŠI od X na skali tog atributa.

Tip A: X Kopula (*pravi*) N → On je (*pravi*) Don Žuan.

Govornik veruje da i slušalac zna i veruje da je Don Žuan epitom zavodništva.

Kao što se vidi na skali, u tipu A kopulativne konstrukcije referent subjekta X približava se, gotovo poklapa sa najvišom vrednošću atributa A, čiji je epitom primarni referent imenskog predikativa N.

Na osnovu ovoga inferencijom se može zaključiti da je referent subjekta X pozitivno evaluiran u odnosu na referent imenskog predikata N. U našem konkretnom primeru, da je subjekat *on* po atributu zavodništva gotovo ravan referentu imenskog predikativa, epitomu, *Don Žuanu*.

Tip B: X Kopula (*neg*) (*nikakav*) N → Nisam ja Rokfeler.

Govornik veruje da i slušalac zna i veruje da je Rokfeler epitom bogatstva.

Kao što se vidi na skali, u tipu B kopulativne konstrukcije referent subjekta X nalazi se znatno niže u odnosu na najvišu vrednost atributa A, čiji je epitom primarni referent imenskog predikativa N.

Na osnovu ovoga inferencijom se može zaključiti da je referent subjekta X negativno evaluiran u odnosu na referent imenskog predikata N. U našem konkretnom primeru, da je subjekat *ja* po atributu bogatstva znatno niže od referenta imenskog predikativa, epitoma, *Rokfelera*.

Potrebno je istaći da pozitivna, odnosno negativna evaluacija na skali atributa ne zavisi od toga da li se radi o pozitivnoj ili negativnoj osobini jer se ne radi o semantičkoj interpretaciji značenja, već o pragmatičkoj pozicioniranosti na skali atributa. Moguća je, dakle, pozitivna evaluacija čak i kada se radi o negativnoj osobini u tipu A, tj. da je X pozitivan, visoko kotiran na skali negativne osobine.

(14) Šefica mu je (*pravi*) Hitler.

U primeru (14), govornik pozitivno evaluira subjekat X u odnosu na epitom, imenski predikatv N, koji je u ovom slučaju poznat po mnoštvu negativnih osobina. Govornik pretpostavlja da slušalac može da prepozna o kojim se konkretno osobinama radi, pa, recimo, neće smatrati da se radi o osobinama antisemitizma i militarizma (po kojima je Hitler poznat, ali koje nemaju kontekstualne veze sa predmetom razgovora). Govornik referira na Hitlerove osobine nehumanosti i strogoće (koje su asocijativno logičnije u kontekstu odnosa nadređenih i podređenih u firmi), očekuje da slušalac prepozna te osobine i da pravilnom inferencijom zaključi da je subjekat, *šefica*, visoko evaluirana na skali tih, negativnih osobina.

Takođe, u tipu B kopulativne konstrukcije, i u slučaju da je N epitom neke negativne osobine, X je negativno evaluiran, tj. niže kotiran na skali te negativne osobine, tj. nema toliki stepen te negativne osobine.

(15) OK, šefica ti je gadna, ali nije Hitler.

U primeru (15) kopulativna konstrukcija koju ispitujemo je ona koja se nalazi u suprotnoj odričnoj klauzi. Govornik negativno evaluira (neiskazani, ali iz prethodne klauze vidljivi) subjekat X u odnosu na epitom, imenski predikativ N, Hitlera. Kao i u primeru (14), govornik referira na Hitlerove osobine nehumanosti i strogoće i očekuje da slušalac prepozna te osobine i da pravilnom inferencijom zaključi da je subjekat, *šefica*, niže evaluirana na skali tih, negativnih osobina, dakle ima ih u manjoj meri.

3.4.2. Odnos sintakse i pragmatike

U kopulativnoj konstrukciji tipa B, zanimljivo bi bilo ispitati na primerima, kao i na testiranju ispitanika, da li se *samo* na osnovu konstrukcije može izvući deo pragmatičkog značenja, tj. da je subjekat rečenice X negativno evaluiran, a da je imenski predikativ N nešto visoko evaluirano na nekoj skali? Da li čak i kada slušalac ne zna konkretno ni identitet ni konkretnu osobinu imenskog predikativa N, iz same konstrukcije u kontekstu može da pretpostavi da se radi o nekom/nečem visoko vrednovanom?

Razmotrimo primer (16):

(16) (Posle koncerta Teofila Milenkovića)

M: Kako je bilo?

V: Pa..., Stefan nije.

Pretpostavka je da posetioci koncerta malog violiniste Teofila Milenkovića veoma dobro poznaju karijeru njegovog znatno starijeg brata, svojevremeno 'čuda od deteta' Stefana Milenkovića i da procenjuju da mlađi brat ipak nema virtuoznost i harizmu starijeg. Međutim, čak i bez tog znanja, moglo bi se zaključiti da u odnosu na Teofila, referent imenskog predikativa, Stefan, jeste više vrednovan. Čak i kada je sintaksa prilično izmenjena u odnosu na kanonični oblik za ovu konstrukciju, (izostavljeni subjekat, a imenski predikativ u invertovanoj poziciji), čini se da je sama sintaksička konstrukcija i osnovna logika dovoljna za pragmatičku interpretaciju o visokoj evaluaciji referenta imenskog predikativa u odnosu na subjekat. Naravno, interpretacija jeste lokalno konverzaciono kontekstualna, u konkretnim detaljima.

Kako bismo proverili značaj same konstrukcije za interpretaciju o visokoj evaluiranosti imenskog predikativa N, nezavisno o kakvim se osobinama radi, pogledajmo sledeći dijalog:

(17) BA: Da li imaš i slajdove i hendaute?

BM: Naravno, nisam ja Miloš.

Neposredno pred odlazak na naučni skup, razgovarala sam sa kolegom lingvistom, koji je postavio gornje pitanje. Moj odgovor može se interpretirati na razne načine. Osnovna pretpostavka je da ja verujem da i kolega i ja poznajemo nekog Miloša, koji nam je oboma poznat, možda po tome da je zaboravan i profesionalno nepripremljen. Izgovorivši gornju rečenicu, ja sebe stavljam niže na skali zaboravnosti i nepripremljenosti, a pošto su u pitanju negativne osobine, ta negativna pozicioniranost na negativnoj skali u stvari logički predstavlja pozitivnu evaluaciju.

Međutim, u ovom specifičnom i konkretnom kontekstu, dajući odgovor, ja kao govornik pretpostavljam da moj kolega poznaje referenta imena Miloš, tj. da zna da mislim na kolegu Miloša Kovačevića i da svakako ne mislim na zaboravnost i nepripremljenost, već, u našim lingvističkim krugovima, na osobinu prof. Kovačevića da na skupovima izlaže bez slajdova i bez hendaute, čak često i bez ikakvog papira podsetnika, a uvek koherentno i ubedljivo iz glave. Rekavši ovakvu rečenicu, ja sebe, kao nekoga

ko koristi i slajdove i hendaute, čak i ako ne čitam rad nego govorim, sebe stavljam negde niže na skali većih konferencijskih izlagača nego što je prof. Kovačević.

I u ovom primeru svakako se radi o neposrednom lokalnom konverzacionom kontekstu, ali čak i kada se ne zna ko je referent imenskog predikativa N, konkretni Miloš, niti o kojim se konkretnim osobinama radi, smatramo da je moguće inferencijom shvatiti da je subjekat *ja niže* evaluiran od N, bilo da se radi o negativnoj osobini (recimo, nepripremljenost), ili o pozitivnoj osobini (recimo, veština izlaganja).

4. Zaključna razmatranja

4.1. U radu smo identifikovali dve kopulativne konstrukcije sa vlastitim imenicama na mestu imenskog predikativa i opisali ih u glavnim leksičkim, sintaksičkim i pragmatičkim aspektima, sa ciljem da se izdvoje kao specifični tipovi, i predložili smo za njih naziv *epitomizacijske kopulativne konstrukcije*.

Smatramo da je pragmatički aspekt ovih konstrukcija vrlo bitan, jer interpretacija ovakvih iskaza nije prost kompozicioni zbir leksičkog i sintaksičkog značenja. Ovim radom otvorili smo ovo pitanje, a vidimo i mnoge pravce daljeg istraživanja pragmatike ovih kopulativnih konstrukcija. Pre svega bi trebalo razraditi precizniju specifikaciju elemenata i uslova vezanih za kontekst jer je interpretacija iskaza u jezičkoj komunikaciji višestruko kompleksan proces. Takođe, analiza ovih konstrukcija u smislu govornih činova bila bi zanimljiva jer bi se moglo utvrditi koji se sve govorni činovi njima mogu iskazivati, kao na primer kritika, pohvala, pravdanje.

Sa tačke gledišta veze sintakse, pragmatike i fonologije, bilo bi zanimljivo ispitati fonologiju, tj. intonaciju ovih konstrukcija u poređenju sa običnim kopulativnim konstrukcijama sa imenskim predikativom.

4.2. Na kraju, naglasimo i teorijske implikacije ovakvog istraživanja. Smatramo da za razumevanje jezika u upotrebi leksički i sintaksički opis nije dovoljan, već treba dati celovit opis koji će uključiti i pragmatiku. Pragmatički opis pak sa svoje strane, mora biti zasnovan na pragmatičkim teorijskim konstruktima. Fraza, to zavisi od konteksta koja se neretko čuje kao nešto što može da pokrije sve, ipak nije adekvatna fraza u lingvističkom opisu i interpretaciji. Veliki zadatak koji se stalno postavlja pred pragmatiku jeste da proba da formalizuje te kontekstualne parametre, naročito pri uspostavljanju veze između sintakse i pragmatike.

Literatura

Birner i Word 1998: B. Birner, G. Ward, *Information Status and Noncanonical Word Order in English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Donelan 1966: K. **Donnellan**, *Reference and Definite Descriptions*, *Philosophical Review* 75(3): 281–304.

Kovačević 2000: M. Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura*. 3. izd. Kragujevac: Kantakuzin.

Lajonz 1977: J. Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lajonz. 1995: J. Lyons, *Linguistic Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mišić Ilić 2012: B. Mišić Ilić, *Inferencija u jezičkoj komunikaciji: nekoliko tipova specifične upotrebe vlastitih imenica*. Jezik, književnost, komunikacija: jezička istraživanja. Ur. B. Mišić Ilić i V. Lopičić. Niš: Filozofski fakultet.

- Mrazović 2009: P. Mrazović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavača knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Piper i dr. 2005: P. Piper, I. Antonić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*, Novi Sad/Beograd: Matica srpska / Beogradska knjiga, Institut za srpski jezik.
- Prins 1992: E. Prince, The ZPG letter: subjects, definiteness, and information-status. In *Discourse Description: Diverse Analyses of a Fund-raising Text*, eds. S. Thompson and W. Mann, 295–325. Philadelphia: John Benjamins.
- Said 2003: J. Saeed, *Semantics*, London: Blackwell Publishing.
- Stanojčić i Popović 1990/2004: Ž. Stanojčić, Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Stevanović 1985: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik, II tom Sintaksa*, Beograd: Naučna knjiga.
- Word 1983: G. Ward, A Pragmatic Analysis of Epitomization: Topicalization It's Not. *Papers in Linguistics* 17: 145–161.
- Word, Birner i Hadlston 2002: G. Ward, B. Birner and R. Huddleston, Information Packaging. In *The Cambridge Grammar of the English Language*, ed. R. Huddleston and G. Pullum, 1363–1447. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jul 1996: G. Yule, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.

TWO COPULATIVE CONSTRUCTIONS WITH ATTRIBUTIVELY USED PROPER NOUNS

Summary

The paper identifies and examines two syntactic constructions with a copula and an attributively used noun as the subjective complement. They can be exemplified as the affirmative one, type A – *On je (pravi) N* and the negative one, type B – *Nije on (nikakav) N*, where N stands for an attributively used proper noun whose primary referent is taken as the highest value of some scalar attribute. The paper analyses morpho-syntactic properties of major sentence elements in these constructions, possible syntactic variations, as well as their pragmatic characteristics. Among the pragmatic characteristics specially relevant is the illocutionary effect that is achieved – the speaker evaluates the referent of the sentence subject as positive (in type A) or negative (in type B) in relation to some salient attribute that s/he ascribes to the referent of proper noun in the subjective complement. The interpretation of such utterances is based on the process of pragmatic inference and takes into account numerous presuppositions that the collocutors have about the mutual knowledge, shared beliefs and the context.

Key words: pragmatic syntax, copulative constructions, subjective complement, proper nouns, attributive use.

Biljana M. Mišić Ilić

Мирјана МИШКОВИЋ ЛУКОВИЋ¹
 Филолошко-уметнички факултет у Крађујевицу

РЕЛЕВАНЦИЈА И КОГНИТИВНИ ЕФЕКТИ: МАРКИРАЊЕ КОНТРАСТИВНОГ ОДНОСА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду испитујемо семантичке реализације контрастивног односа између пропозиционалних форми из перспективе когнитивно-прагматичке теорије релеванције. Предмет рада ограничавамо на маркере *али*, *међу тим* и *ипак*. На корпусу који чине изоловани примери и ексцерпти из штампаних медија, контрастивност повезујемо с појмом когнитивног ефекта који се употребом маркера истиче, како би исказ испунио саговорничково очекивање релеванције уз најмањи утрошак напора при тумачењу.

Кључне речи: експликатура, импликатура, когнитивно окружење, контрастивност, маркери дискурса, релеванција.

1. Увод

Предмет анализе овог рада јесу речи подвучене у примерима (1) – (3). Сматра се да оне означавају контрастивне (или адверзативне) односе међу јединицама које повезују:

- (1) Схватила сам да је био у праву. Али, нисам то могла да му признам.
- (2) Схватила сам да је био у праву. Међу тим, нисам то могла да му признам.
- (3) Схватила сам да је био у праву. Ипак, нисам то могла да му признам.

Стевановић сврстава *али* у везнике, *међу тим* и *ипак* у речце:

везници [...] чија је служба означавање односа између било којих речи и било којих облика речи везаних тим везницима, као и између скупова речи и између реченица различитих врста [...]

речце, којима се увек нешто нарочито истиче, а то је пре свега другог лични однос према ономе што се казује [...]

(Стевановић 1986: 171)

Док *али* означава супротност, *међу тим* се користи за истицање супротности (1986: 382/384). Потоња „сложеница“, према Стевановићу, не значи ‘међу тим’ него ‘супротно томе’:

имамо често промењено значење посебних речи, односно промењено оно значење које су те речи имале док су се посебно употребљавале. А с променом значења [сложеница] промењен је редовно и облик њихов.

(Стевановић 1986: 400)

1 mirjanamiskovic@yahoo.co.uk

2 Овај рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

Велчић (1987: 56) сврстава ове речи у „конекторе супротности“ или „адверзативе“: везнички конектор *али*, као и сложени конектор *иако ... ипак*, користи се за „издвајање различитог унутар постојећег као потенцијално допуштање (издвојено је важније)“ док се приложни фразеологизирани конектор *међушим* користи за „разлике у различитостима као потенцијално додавање (подједнако вредновање разлика)“ (1987: 68).

Овај рад није компаративно-експозиторне природе, у смислу прегледа приступа наведеним речима у савременој србистици. Мишљења лингвиста, која смо навели, служе нам само као уводна илустрација у проблематику којој у овом раду прилазимо из перспективе једне савремене прагматичке теорије о тумачењу исказа, као што је теорија релеванције (Спербер и Вилсон 1986/1995). Циљ овог рада је да ближе испита категорију контрастивности (тј. супротности или адверзативности) према начину на који се она испољава у изабраним речима и то из два угла: једна је когнитивно-семантичка дистинкција између концептуалног и процедуралног језичког кодирања, друга је прагматичка дистинкција између експлицитног и имплицитног значења исказа. Основни поступак који у раду примењујемо у анализи семантичког значења и прагматичких функција контрастивних маркера заснива се на Грајсовом (1989) методолошком принципу, да значења не треба увећавати преко потребе. Другим речима, идемо ка утврђивању семантичког значењског језгра за дате изразе а остала потенцијална значења приписујемо утицају контекста.

Семантичко-прагматичка анализа коју у раду спроводимо неодвојива је од општијег питања како се искази тумаче. За потребе овог рада ослањамо се на верзију кодно-инференцијалног модела комуникације теорије релеванције (Спербер и Вилсон 1986/1995 и Карстон 2002), који укратко представљамо у наредном делу.

2. Оптимална релеванција у интерпретацији исказа

Насупрот семиотичком моделу комуникације, који је искључиво кодне природе, инференцијални модел комуникације почива на хипотези о кодној поддетерминацији пропозиције исказа. Постоји, наиме, јаз између семантичке репрезентације реченице (логичке форме) и пропозиције (мисли) која се у исказу саопштава, који се премошћује прагматичким процесима. Интерпретација је, стога, процес инференцијалног препознавања говорникових намера.

Како би се, дакле, одвијао интерпретативни процес? Замислимо да говорник исказе следећу реченицу:

(4) Схватила сам да је био у праву.

Када саговорников лингвистички парсер идентификује дати акустички (или визуелни) стимуланс као језички, долази до низа детерминистичких, граматичких, пресликавања и добија се, као аутпут, логичка форма реченице употребљене у исказу (4). Непотпуна логичка форма улази у саговорников прагматички процесор где се инференцијално развија, на основу прагматичких процеса, да би остварила пуну пропозиционалност (и постала истиносно-вредносна јединица). То је основна пропозиција исказа или експликатура. Однос логичке форме и експликатуре исказа (4) шематски је приказан у (5):

(5) а. логичка форма

$[v_1 \{ \text{прошло} \} [\text{СХВАТИТИ} (X \{ \text{једнина, женско} \})]] v_{ii} \{ \text{прошло} \} [\text{БИТИ У ПРАВУ} (Y \{ \text{једнина, мушко} \})]]$

б. пропозиција исказа/експликатура

‘Мара_x је схватила да је Јован_y био у праву [нпр. што се наљутио]’

Експликатура се може подвести под опис вишег реда као што је опис говорног чина или пропозиционалног става. Тако исказ (4) може да има следеће експликатуре вишег нивоа (основна експликатура (5б) је означена са *E*):

(6) а. опис говорног чина

‘Мара каже да је *E*’

б. описи пропозиционалног става

‘Мара верује да је *E*’

‘Мари је жао што је *E*’

Док је експлицитни план комуникације („шта је говорник рекао“) кодно-инференцијални амалгам, имплицитна комуникација је у потпуности инференцијална („шта је говорник мислио да каже“). Наиме, когнитивни систем саговорника, на основу исказа, одабира најистакнутију контекстуалну претпоставку да би извео (од говорника) намеравани контекстуални закључак. Међутим, поред ове јаке импликатуре, исказ може да има и низ слабијих импликатура, али је за њихово извођење искључиво одговоран саговорник. Другим речима, за разлику од слабих, јаке импликатуре имају кључну улогу у разумевању онога што је говорник намеравао да саопшти. Илуструјемо ово примером (7):

(7) а. контекстуална премиса

‘Ако неко схвати да је неко други био у праву, то ће му и признати’

б. екпликатура

‘Мара је схватила да је Јован био у праву’

в. јака импликатура

‘Мара ће признати Јовану да је био у праву’

г. слабе импликатуре

‘Мара и Јован ће се помирити/венчати’

‘Мара и Јован ће ићи у биоскоп/на море’

‘Јован ће Мари купити бунду’

...

Ипак, интерпретативни процес није нужно секвенцијалан, од експлицитног ка имплицитном садржају, него долази до узајамног паралелног прилагођавања интерпретативних хипотеза (контекстуалних претпоставки, експлицитног садржаја и контекстуалних закључака), које се подешавају, док се не постигне стабилно инференцијално стање. Прагматички процесор, рецимо, може да приступи контекстуалним премисама и закључцима пре него што лингвистички парсер потпуно обради логичку форму, дакле, пре него што дође до прагматичког обogaћења логичке форме. Осим тога, неће све претпоставке да буду подједнако важне за успешно тумачење исказа, нити ће све претпоставке да буду активирани; на пример, стандардно ће се активирати пропозиционални став ‘Мари је жао што је *E*’ (уместо пропозиционалног става ‘Мара верује да је *E*’), јер је овај став битан за извођење импликатура, док ће се, рецимо, опис говорног чина (6а) активирати ако је исказ дат узлазном интонацијом па, стога, генерира другачији скуп импликатура.

Овим долазимо до суштинског, когнитивно-прагматичког, питања о томе шта регулише и ограничава интерпретативни процес. Као свакодневни учесници у вербалној интеракцији искуствено знамо да је комуникација брз, рефлексиван и аутоматски процес, који се одвија „на вези“, то јест, да до свесног про-

мишљања и интерпретативне анализе махом долази након комуникацијског неуспеха (или када нам је из неког разлога потребно да анализирамо изговорене или написане речи).

У теорији релеванције (в. нпр. Спербер и Вилсон 1986/1995 и Карстон 2002) сматра се да је комуникација регулисана (несвесним) когнитивно-комуникативним принципом релеванције, који овде сумирамо као претпоставку о оптималној релеванцији говорниковог исказа: говорников исказ је *довољно релевантан* да завреди саговорникову пажњу (тј. процесуални напор у тумачењу исказа) а истовремено је *најрелевантнији* ако се узму у обзир говорникове способности и склоности. Релеванција, као прагматички утемељен принцип, компаративне је природе: расте у односу на број адекватних когнитивних ефеката које саговорник добија на основу исказа, чиме се мења или обогаћује његово когнитивно окружење, али и опада у зависности од напора који саговорник улаже приликом тумачења.

Три су типа когнитивних ефеката на основу којих искази испуњавају саговорничково очекивање релеванције: говорников исказ може да потврди и тиме ојача неку саговорникову постојећу претпоставку, или да буде контрадикторан некој саговорничковој постојећој претпоставци, коју саговорник потом одбацује ако верује говорнику и, коначно, исказ може да се комбинује са претпоставком активираним у саговорничковом когнитивном окружењу да би довео до намераваног контекстуалног закључка. Интерпретативна стратегија, коју саговорници несвесно и аутоматски примењују у комуникацији, заснива се на претпоставци о најмањем уложеном напору. Другим речима, следимо пут најмањег напора у израчунавању когнитивних ефеката (тј. тестирамо интерпретативне хипотезе према степену до којег су нам когнитивно доступне) и заустављамо процес када нам се испуни очекивана релеванција исказа (или га прекидамо ако не можемо да протумачимо исказ).

Иако је извођење контекстуалне импликације најбитнији когнитивни ефекат који се остварује у успешној комуникацији, у фокусу нашег рада је, заправо, други тип – контрадикција и елиминација постојећих претпоставки – који узимамо као основу за објашњење контрастивног односа.

3. Маркирање контрастивног односа: али, међушим, ипак

На основу комуникативног модела, који смо приказали у претходном делу, можемо сада преформулисати циљ нашег рада. Семантичко-прагматичка анализа контрастивних маркера *али*, *међушим* и *ипак* своди се на питање како ови изрази доприносе релеванцији исказа, то јест, балансу добијених когнитивних ефеката и уложеног процесуалног напора у тумачењу.

Семантичко значење испитујемо према концептуално-процедуралној дихотомији која спада у домен језичке (или преводне) семантике (у оквиру лингвистичког парсера) док се прагматичке функције сагледавају према комуникативном нивоу на ком се испољавају (домен прагматичког процесора): експлицитном (основна експликатура и експликатура вишег нивоа) или имплицитном (имплицатуре) (в. нпр. Блејкмор 1987, 1996, Блас 1990, Карстон 2002 и Мишковић Луковић 2006).

У раду се ограничавамо на иницијалне положаје маркера, то јест, анализирамо примере чија је структура P_1, M, P_2 (где је P_1 пропозиција исказа који претходи маркеру (M) а P_2 пропозиција коју маркер уводи). Приметићемо само

да маркери испољавају различит степен парентетикалности: *али* се јавља у иницијалном положају у исказу док су *међутим* и *ипак* синтаксички мобилнији, јер поред иницијалног, могу да се јаве и у медијалном положају; *ипак* се, изузетно, може јавити и у финалном положају када је обично интонацијски истакнут.³

3.1. Семантичко значење и изражајичке функције

Наша основна хипотеза је да *али*, *међутим* и *ипак* нису семантички празни изрази (тј. пуки попуњивачи или поштапалице) него да имају јасно семантичко значење иако оно није концептуалне већ процедуралне природе. Другим речима, ако би кодирали концепте, морали би да буду конституенти концептуалних репрезентација исказа у којима се јављају те би њихово значење могло да се негира, што није случај:

(8) Мара: Схватила сам да је био у праву. Али/међутим/ипак, нисам то могла да му признам.

Сара: Није тачно.

Сарин исказ у примеру (8) тумачи се као да негира P_1 ('Мара није схватила да је [Јован] био у праву [што се наљутио]') или да негира P_2 ('Мара је могла да [Јовану] призна [да је био у праву [што се наљутио]]'). Међутим, исказ се не може тумачити као негација контрастивног односа између P_1 и P_2 . С обзиром да подвучени изрази не потпадају под опсег негације, не могу да имају концептуално значење. (Штавише, њихово значење није ни истиносно-вредносне природе, јер не утиче на услове под којима су P_1 и P_2 истинити.) Дакле, процедурално значење ових маркера улази у прагматички процесор као информација о врсти инференцијалне обраде концептуалних репрезентација P_1 и P_2 , то јест, као индикатор прагматичког процеса у који дате репрезентације ступају.

Следеће питање које морамо поставити јесте како се ово опште (језичко-или преводно-) семантичко значење испољава за сваки маркер засебно и, у вези с тим, на који начин оно доприноси релеванцији исказа?

3.2. Али

Наша дефиниција је да *али* у структури P_1 , M , P_2 процедурално кодира однос логичке неконзистенције. Ово ћемо објаснити позивањем на концепт когнитивне структуре негације (P_2 , K) (где је P_2 нова пропозиција која улази у саговорников когнитивни систем а K скуп приступачних претпоставки) (Јошимура 1997). Наиме, когнитивно окружење састоји се од претпоставки које саговорник може да репрезентује и прихвати као (вероватно) истините у датом тренутку. Контекст у ком се исказ интерпретира подскуп је претпоставки које је саговорник заиста репрезентовао. Когнитивна структура негације (шематски приказана у (9)) представља саговорничково ментално стање у ком се P_2 поставља напореда са K , али је са овим скупом у контрадикцији:

(9) (P_1 , {..., P_2 , ...})

3 Анализирајући грчку партикулу дискурса *taha* ('можда', 'изгледа', 'привидно'), Ифантидоу (2000: 140) каже да раније јављање маркера у исказу указује на његов значајнији интерпретативни потенцијал, јер се каснији положаји обично тумаче као примисао или корекција исказа.

Међутим, иако су P_1 и P_2 у контрадикцији, P_1 није нужно $\neg P_2$.⁴ Како је циљ обраде информација промена у K таква да K садржи најверодостојније, међусобно конзистентне, присупачне претпоставке, немогуће је да K похрани две контрадикторне пропозиције.⁵

Пример (10), шематски приказан у (11), на основу прагматичке интерпретације у (12), илуструје везу између когнитивне структуре негације и процедуралне семантике маркера *али*:

- (10) а. Пеђа: Матеја Средић је мој најбољи друг.
б. Неша: Али, слагао те је!

(11) (Матеја Средић је Пеђин најбољи друг, {..., Матеја Средић није Пеђин најбољи друг, ...})

(12а) премиса (P_1)
'Матеја Средић је Пеђин најбољи друг'
премиса (K)
'Најбољи другови не лажу једни друге'
контекстуална импликација
'Матеја Средић не лаже Пеђу'

(12б) премиса (P_2)
'Матеја Средић је слагао Пеђу'
премиса (K)
'Најбољи другови не лажу једни друге'
контекстуална импликација
'Матеја Средић није Пеђин најбољи друг'

Видимо да се *али* јавља као индикатор прагматичке интерпретације (12б) на основу исказа (10б) и прагматичке интерпретација (12а) на основу исказа (10а), што значи да се између P_1 ('Матеја Средић је Пеђин најбољи друг') и P_2 ('Матеја Средић је слагао Пеђу') успоставља однос зависне релеванције. *Али* сигнализира да импликатура исказа P_2 ('Матеја Средић није Пеђин најбољи друг') у когнитивном окружењу које садржи информацију P_1 ('Матеја Средић је Пеђин најбољи друг') доводи до контрадикције. *Али* у наведеном примеру кодира процедуру да саговорников (Пеђин) когнитивни систем треба да идентификује логичку неконзистенцију која ће се разрешити одбацивањем једне (слабије) претпоставке, те да је такво разрешење управо онај когнитивни ефекат који треба да се добије на основу говорничког (Нешиног) исказа.⁶

Наша дефиниција да *али* семантички кодира логичку неконзистенцију у структури P_1 . *Али*, P_2 произилази, дакле, из две компоненте: неопходном услову о когнитивној структури негације и ограничавању релеванције на плану импликатуре. То, другим речима, значи да *али* не учествује у процесу формирања пропозиција (тј. значење маркера *али* не утиче на процес прагматичког обогаћења

4 Симбол ' $\neg$ ' користимо да означимо негацију.

5 У ствари, приликом тумачења исказа, саговорник може да концептуално представи две међусобно контрадикторне информације, али се оне неће обе задржати у когнитивном окружењу него ће једна, као мање веродостојна, морати да буде одбачена (Спербер и Вилсон 1986/1995).

6 *Али*, наравно, нема референцијалну вредност (тј. не утиче на успостављање односа у постојећем или могућем свету). У вези с примером (10), то не значи да ће Пеђа мислити да Матеја Средић није његов најбољи друг нити ће значити да Матеја Средић заиста није Пеђин најбољи друг. *Али* напросто маркира врсту инференцијалног процеса у који ступају дате концептуалне репрезентације.

логичких форми да би се добиле истиносно-вредносне концептуалне репрезентације) него да олакшава саговорнику приступ контекстуалним претпоставкама које му омогућавају да P_2 интерпретира тако да се експлицитно или имплицитно генерира пропозиција која је у односу логичке неконзистенције са пропозицијом добијеном на основу P_1 .

Пример (1), овде поновљен као (13), илуструје један вид логичке неконзистенције ('импликатура P_1 – али – експликатура P_2 ')

- (13) Схватила сам да је био у праву. Али, нисам то могла да му признам.
- P_1
 P_2

То је, заправо, *директна* логичка неконзистенција, јер се импликатура исказа који претходи маркеру пориче експликатуром исказа који следи маркеру. Наиме, P_1 заједно са контекстуалном премисом 'Ако неко схвати да је неко други био у праву, то ће му и признати' омогућава извођење импликатуре 'Говорник ће признати датој особи да је била у праву'. Овај инференцијални закључак се по том директно пориче у P_2 .

Пример (14) илуструје други вид логичке неконзистенције ('импликатура P_1 – али – импликатура P_2 ')

- (14) Саја је добар мајстор. Али, воли да завири у чашу.
- P_1
 P_2

Ово је *индиректна* логичка неконзистенција, јер се импликатура исказа који претходи маркеру пориче импликатуром исказа који следи маркеру. Наиме, P_1 заједно са контекстуалном премисом 'Ако је неко добар мајстор треба га запослити' генерира импликатуру 'Саја треба запослити'; с друге стране, P_2 заједно са контекстуалном премисом 'Људи који воле да пију [алкохол] нису поуздани радници' генерира импликатуру 'Саја не треба запослити'. Ове две импликатуре ступају у однос логичке неконзистенције која ће се разрешити одбацивањем слабије импликатуре.

Ексерпти (15) – (18) илуструју употребу маркера *али* у јавним медијима:

- (15) Почела га је подучавати и водити с њим све више времена, доносила му књиге поезије и упознавала га с истакнутим припадницима париског друштва, све док после неколико месеци нису постали љубавници. Али она је у њихову везу донела и поприлично хаоса: одрасла по борделима, где јој је радила мајка, и циркуским шаторима, где јој је радио отац, одмалена је градила потпуно искривљену слику односа мушкарца и жене.

Г86

- (16) Не чудим се што се географска пометња прави с оне стране Атлантика, јер – далеко је Америка, па ко ће тамо знати шта је шта овде. Али и Европа, па и западна, прихватила је ову нову географију.

П15

- (17) Извозу окренута привреда Швајцарске и даље напредује здравом стопом раста од 2,4 одсто. У јулу је извезла робу за 16,6 милијарди франака, три одсто више него у јуну.

Али, неумољиви раст франка прети привреди Швајцарске. Уникредит банка пише да „већ постоји могућност од око 50 одсто да ће до рецесије доћи до краја године.“

П11

(18) Питање: Осећате ли поново терет популарности?

Одговор: Само кад видим себе у жутој штампи и прочитам злонамерне или увредљиве коментаре на свој рачун. Али решење је да то не читате, то ради већина људи који се баве јавним послом.

G25

У примеру (15), P_1 генерира импликатуру о складном односу љубавника, која се директно пориче експликатуром P_2 , да је један од љубавника нарушио склад. У примеру (16), на основу P_1 (али и околног текста који говори о терминолошкој неадекватности појма *западни Балкан*, који су измислиле Сједињене Америчке Државе, наводно, из незнања услед просторне удаљености) изводи се импликатура да овај термин не прихватају просторно блиске земље (тј. земље које чине Европску заједницу), што се експлицитно пориче у P_2 . Слично је и с примером (17): експликатура исказа који *али* уводи пориче импликатуру која се добија на основу претходних исказа, да раст швајцарског франка поспешује швајцарску привреду. У примеру (18), напротив, имамо други тип логичке неконзистенције: импликатура која се добија на основу постављеног питања и првог дела одговора на питање о терету популарности (који је последица неадекватног медијског извештавања), наиме, да јавне личности читају „жуту штампу“ те имају терет популарности, пориче се импликатуром исказа који *али* уводи, то јест, да нема терега популарности јер се таква штампа не чита.

Као резиме одговора на питање које смо поставили у делу 3.1. закључујемо да се маркирање контрастивног односа конективом *али* испољава на следећи начин: на семантичком плану, *али* процедурално кодира информацију о логичкој неконзистенцији (између аспеката пропозиција које доводи у везу); на прагматичком плану, *али* доприноси релеванцији исказа на имплицитном нивоу комуникације тиме што непосредно истиче когнитивни ефекат контрадикције и елиминације неке постојеће претпоставке чиме се, уједно, смањује саговорников процесуални напор.

3.3. Међутим

Пре него што сагледамо начин на који је *међутим* сличан или различит од *али* у маркирању односа контрастивности између P_1 и P_2 , укратко ћемо упоредити мишљења лингвиста, која смо навели у уводном делу.

Према Стевановићу (1986), *али* има општије значење у односу на рестриктивнију употребу речи *међутим*, која истиче супротност између P_1 и P_2 . Велчић, напротив, каже да се истакнутост P_2 остварује употребом конектива *али* („издвојено је важније“, 1987: 68), док је конективом *међутим* ова истакнутост неутралисана („подједнако вредновање разлика, 1987: 86). Ово, међутим, не објашњава зашто се *али* може користити као иницијална реч у дискурсу, дакле, када нема вербализације P_1 док *међутим* не може. Замислимо ситуациони контекст у ком се Пеђа и Неша туку око Пеђине играчке Гормита:

(19) а. Пеђа: Али, врати ми Гормита!

б. Пеђа: ?*Међутим*, врати ми Гормита!

Прихватљивост примера (19а) можемо објаснити успостављањем логичке неконзистенције између Пеђиног одговора и, с обзиром да ништа друго није било изречено, ситуације у којој он мора да се бори да би повратио своју играчку, на основу контекстуалне претпоставке ‘Ако је играчка Пеђина, онда Пеђа може да очекује да ће му бити враћена’. Рестриктивност контекста у ком се *међутим*

јавља, у односу на *али*, заправо значи да осим маркирања другог типа когнитивних ефеката, *међушим* кодира и неку додатну информацију. Ипак, не мислимо да се таква информација своди на истицање супротности. Штавише, интуитивно нам се чини да је у структури P_1 . *Међушим*, P_2 , управо P_1 истакнут (тј. P_2 има подређену улогу).

Да бисмо објаснили интуитиван осећај да употреба маркера *међушим* ствара утисак да поред говорничког исказа „постоји ту још нешто“, враћамо се Стевановићевој опсервацији да *међушим* више не значи ‘међу тим’. Губитак семантичке композиционалности и промена значења добар је показатељ да је овај маркер од почетног, концептуалног, стекао процедурално семантичко значење. Ипак, не чини нам се да се веза с концептуалним значењем у потпуности изгубила код изворних говорника (отуда утисак да „постоји ту још нешто“).

Мишљења смо да *међушим*, као и *али*, доприноси релеванцији исказа на имплицатурном плану тиме што умањује процесуални напор у интерпретацији, истичући други тип когнитивног ефекта, али делимично. У недостатку бољег термина, ово ћемо провизорно назвати *релевантним форсирањем когнитививног окружења*. *К*, као што смо рекли, не може да похрани две контрадикторне пропозиције. Улога маркера *али* је да саговорнику поспеши интерпретативни пут тако што ће довести у однос логичке неконзистенције аспекте интерпретације P_1 и P_2 од којих ће слабија претпоставка (тј. аспект интерпретације P_1) бити одбачена. Процедурална информација коју *међушим* семантички кодира јесте да заустави инференцијални процес у интерпретацији повезаних исказа тако што ће форсирати *К* да задржи логички неконзистентну претпоставку аспекту интерпретације P_2 . (Употребом маркера *међушим*, говорник сигнализира саговорнику да је спреман да прихвати релеванцију P_1 .) Когнитивни ефекат који се онда добија на основу интерпретације повезаних исказа не укључује елиминаторни део.

У примеру (196) нема вербализованог P_1 те нема ни аспекта интерпретације чију би релеванцију говорник прихватио. Напротив, у примеру (2), који овде понављамо као (20), успоставља се услов за релевантно форсирање *К*:

(20) Схватила сам да је био у праву. *Међутим*, нисам то могла да му признам.

Међушим усмерава саговорничков интерпретативни процес за P_2 на такав начин да *К* задржи имплицатуру добијену на основу P_1 (‘Говорник ће признати датој особи да је била у праву’) управо зато што је за говорника P_1 и даље релевантно.

Ексерцпти (21) – (24) илуструју употребу маркера *међушим* у јавним медијима:

(21) То је било давно и заборавило се. Од те 2001. године, када је у народу врло вољен и поштован гувернер умро, прошло је 10 година, а од тог времена у центрима широм Србије, сви стари апарати за дијализу, као и апарати за припрему воде за дијализу су замењени новим. *Међутим*, недавно је председник Савеза бубрежних инвалида Србије, Никола Грубер објавио податак да је око 60 одсто оних који иду на дијализу, а таквих је у Србији 4.600 – оболело од хепатитиса Це.

П15а

(22) Из кабинита реис-ул-улеме Исламске заједнице Србије у Новом Пазару јуче је саопштено да је врховни поглавар ове верске заједнице нападнут прексиноћ код Рашке, око сат и по после поноћи, док се аутомобилом враћао из Београда. *Међутим*, у информативној служби Полицијске упра-

ве у Краљеву кажу да је према досадашњим сазнањима, највероватније реч само о „неспоразуму у саобраћају“.

П8

- (23) За Србију није добро да остане изоловано острво. Нити ја то желим као председник републике, нити то желе грађани Србије. *Међутим*, уколико се постави неприхватљив услов за добијање статуса кандидата ми морамо јасно да кажемо нашим европским партнерима и пријатељима да је такав захтев немогућ.

П6

- (24) Питање: Показују ли Катарина и Олга жељу да стану пред камеру, било као глумице, било као ТВ водитељке?
Одговор: [...] Не дозвољава ни мени да је фотографишем, у таквој је фази, а млађа сестра је прати и у томе, као и у свему осталом. *Међутим*, код ње су веће шансе за сценску каријеру, пошто Олга пева, игра, засмејава друштво и тражи публику.

Г25

У примеру (21), део експликатуре P_2 , да је више од половине бубрежних болесника у Србији оболело од хепатитиса Це, логички је неконзистентан импликатури добијеној на основу P_1 , наиме, да нема нових случајева ове болести јер имамо нове апарате; употреба маркера *међуиштим* истиче когнитивни ефекат контрадикције, али уз задржавање наведене импликатуре јер је за говорника P_1 и даље релевантна премиса.⁷ У примеру (22), *међуиштим* сигнализира конјункцију релеванције аспекта интерпретације P_1 (о интенционалности напада на верског поглавара мањинске заједнице) и експликатуре P_2 (о случајности или „обичности“ описаног догађаја) с којом стоји у односу контрадикције. Исто је и с примерима (23) и (24): задржавање релеванције премисе о неопходности прикључења у Европску заједницу у контексту премисе о потенцијалном неприкључењу, односно, релеванције премисе да говорникова деца не показују жељу да следе исту или сличну професију у контексту премисе да једно дете испољава предуслове за такав избор.

Као резиме одговора на питање које смо поставили у делу 3.1. закључујемо да се маркирање контрастивног односа конективом *међуиштим* испољава на следећи начин: на семантичком плану, *међуиштим* процедурално кодира информацију о задржавању логичке неконзистенције у контексту који садржи релеванцију контрадикторне премисе; на прагматичком плану, *међуиштим* доприноси релеванцији исказа на имплицитном плану комуникације тиме што истиче не само когнитивни ефекат контрадикције (без елиминације) него и избор контекста. Оваква дефиниција с једне стране објашњава зашто не очекујемо да се скупина али *међуиштим* јави у исказу (изузев, можда, у функцији попуњивача или поправке говорниковог исказа) а с друге стране потврђује и ближе осветљава опсервацију да се овај конектив користи за „разлике у различитостима као потенцијално додавање“ (Велчић 1987: 68, наше истицање).

7 У даљем тексту постаје евидентно зашто говорник задржава релеванцију P_1 : појава болести се повезује с лошим хигијенским навикама медицинских радника.

3.4. *Ипак*

Ипак, у поређењу са *међушим*, још даље одступа од *али* као централног члана језичких израза којима се маркира контрастивни однос у српском језику, који смо, из прагматичке перспективе, повезали са другим типом когнитивних ефеката у одговору на питање о релеванцији исказа у којима се дати конективи употребљавају. Да бисмо то објаснили, позивамо се на дистинкцију која се у теорији релеванције прави између дескриптивне и интерпретативне употребе језика (Спербер и Вилсон 1986/1995).

Дескриптивно употребљен исказ описује постојеће или пожељно стање ствари те се заснива истинитости. Интерпретативно употребљен исказ, напротив, заснива се на сличности, јер садржи репрезентацију којом се представља нека друга репрезентација.⁸ За разлику од *али* и *међушим*, који су у овом раду (имплицитно) анализирани као маркери дескриптивне употребе језика, *ипак* анализирамо као маркер интерпретативне употребе језика, дакле, као индикатор метареизентације.

Ипак је сличан маркеру *али* (и маркеру *међушим*) у домену процедуралног кодирања семантичког језгра: информације о логичкој неконзистенцији. Оно по чему се *ипак* разликује од *али*, а по чему је сличан изразу *међушим*, јесте у кодирању додатне информације. Показали смо да поред инференцијалног сигнализирања одређеног когнитивног ефекта, употреба речи *међушим* има и функцију индикатора начина на који саговорник треба да одабере контекст у коме ће интерпретирати повезане исказе.

У прагматичком смислу, *али* и *међушим* релеванцију исказа повезују на импликатурном плану, дескриптивно. Информација коју *ипак* процедурално кодира нешто је сложенија. С једне стране, *ипак*, као и *међушим*, кодира информацију о избору контекста у ком ће се P_2 интерпретирати, али тако да K садржи метареизентацију (тј. интерпретацију неке пожељне репрезентације). P_1 и P_2 су онда логички неконзистентни искази о имплицитној метареизентацији у K тако да P_2 , за говорника, има већи значај. С друге стране, употреба израза *ипак* сигнализира и инференцијално формирање екпликатуре вишег нивоа да ће саговорнику P_2 можда бити необично или неочекивано у контексту. Као илустрација послужиће нам ексцерпт из сопствене дискусије:

- (25) Губитак семантичке композиционалности и промена значења свакако нам је показатељ да је овај маркер од почетног концептуалног стекао процедурално семантичко значење. *Ипак*, не чини нам се да се веза са концептуалним значењем у потпуности изгубила код изворних говорника.

P_1 и P_2 дају логички неконзистентне одговоре на имплицитну метареизентацију 'Да ли се веза са оригиналним концептуалним значењем изгубила?': P_1 имплицира да јесте, P_2 екплицира да није (у потпуности). Уз то, *ипак* сигнализира да је P_2 донекле неочекивано у контексту. Вратимо се сада примеру (3), који овде понављамо као (26):

- (26) Схватила сам да је био у праву. *Ипак*, нисам то могла да му признам.

⁸ Уопште узев, говорников исказ је интерпретација мисли коју говорник намерава да саопшти саговорнику. То може да буде говорникова или саговорникова мисао, мисао неког другог лица или, пак, мисао коју говорник уопштено приписује некоме или људима уопште (Спербер и Вилсон 1986/1995).

Маркер сигнализира саговорнику да структуру P_1 . Ипак, P_2 , тумачи на следећи начин: релеванција P_1 је у метареференцији 'Да ли је говорник признао даој особи да је била у праву?' на коју P_1 имплицира потврдан (видети (7в)), а P_2 екплицира одречан одговор, и да је информација P_2 неочекивана у контексту.

Ексерпти (27) – (29) илуструју употребу макрера *ипак* у јавним медијима:

(27) Како би се што боље припремио за тако велик изазов, од скромних прихода издвајао је значајан део за часове плеса и сценског наступа, све чвршћи у уверењу како ће успети и у метрополи. Ипак, то није било нимало лако: започео је Други светски рат, део Француске је био окупиран, а младићи Монтанових година били су обухваћени радном обавезом, па је поход на Париз морао да причека боља времена.

Г84

(28) Ионако болесном Јанковићу погоршало се здравствено стање, морао је да затражи лекарску помоћ. Прво интернисте, а потом и неуропсихијатра. Ипак, сада је добро.

П17

(29) Извесно је само да су се обе стране потрудиле да незванично „процури“ да је атмосфера на ручку била много боља, да се разговарало опуштеније, да су помињана креативна решења ... Ипак, различити ставови о паралелним органима, изречени у четири ока – нису повучени.

П156

У примеру (27), *ипак* сигнализира интерпретацију претходног дела дискурса као да садржи метареференцију 'Да ли је Монтан одмах отишао у Париз?'. На основу P_1 изводи се закључак да јесте, који стоји у односу логичке неконзистенције са истакнутим, мада неочекиваним, одговором у P_2 . У примеру (28), *ипак* уводи P_2 , да је Јанковић, супротно очекивању, у добром здравственом стању, те да је потребно да се P_2 интерпретира као релевантан одговор у K који садржи контрадикторну претпоставку која је такође релевантан одговор на метареференцију 'Да ли је Јанковићу било спаса?' У примеру (29), P_2 је у контрадикцији са импликатуром P_1 а оба су релевантни одговори на метареференцију 'Да ли су Меркел и Тадић на путу да се сложе око северног Косова?'

Као резиме одговора на питање које смо поставили у делу 3.1. закључујемо да се маркирање контрастивног односа конективом *ипак* испољава на следећи начин: на семантичком плану, *ипак* процедурално кодира сложену информацију да је пропозиција коју уводи логички неконзистентна претпоставци у K која је релевантна као одговор на метареференцију; на прагматичком плану, *ипак* доприноси релеванцији исказа и на имплицитном и на експлицитном плану комуникације, јер поред истицања когнитивног ефекта контрадикције и елиминације и избора контекста, олакшава извођење експликатуре вишег нивоа да P_2 , иако, супротно очекивању, за говорника има већи значај.

4. Завршне напомене

У раду смо испитивали, из когнитивно-прагматичке перспективе, категорију „контрастивности“ („адверзативности“ или „супротности“) према начину на који се она реализује употребом израза *али*, *међушим* и *ипак*. Полазне хипотезе биле су претпоставке о кодној поддетерминацији исказа и когнитивном

избору контекста. Основно питање је било како наведени изрази доприносе оптималној релеванцији исказа у којима се јављају, дакле, у смислу истицања когнитивног ефекта исказа и смањивања процесуалног напора у његовом тумачењу.

Ако бисмо однос између три израза представили у једном моделу концентричних кругова који се шире ка спољашности, значењско језгро, оличено у маркеру *али*, кодира информацију о логичкој неконзистенцији и инференцијално поспешује извођење импликатура на основу информације о семантичком ограничењу намераваног когнитивног ефекта (уп. Блејкмор 1987). Следећи круг, оличен у маркеру *међуџим*, поред овог језгра, садржи и информацију о избору контекста, коју смо дефинисали као релевантно форсирање когнитивног окружења. Оба маркера доприносе релеванцији исказа на импликатурном плану. Од језгра најудаљенији круг, оличен у маркеру *иџак*, релеванцију семантички ограничава и на импликатурном и на експликатурном плану. Периферност потоњег члана, огледа се и у маркирању интерпретативне, наспрам дескриптивне, употребе исказа.

Предложена значења, наравно, служе као основа за даљу разраду и проверу на једном ширем корпусу који би укључио не само интра- него и интертурнусну употребу испитиваних маркера. Рецимо, да ли је дефиниција коју смо предложили за маркер *иџак* експланаторно адекватна, јер се овај израз, за разлику од маркера *међуџим*, може јавити иницијално у дискурсу (тј. без вербализације P_1) и у скупинама *али иџак* и *међуџим иџак*. Осим тога, потребно је обавити и социопрагматичке анализе корпуса да би се испитале метајезичке функције ових израза, то јест, употребе које нису непосредно везане за пропозиционални садржај исказа. Општи циљ је, наравно, да се у семантичко-прагматички опис модела централних и периферних чланова укључе сви изрази који имају обележје [+ контрастивност] у српском језику.

Да бисмо подстакли истраживања о језички маркираној контрастивности и проверили предложене дефиниције, наводимо, на крају, пример из корпуса, који илуструје (делимично јукстапонирану) употребу испитиваних маркера:

- (30) [...] могући јаз између Андрића и текуће продукције. Међуџим, није нама био циљ да Андрића и његово дело „дивинизујемо“ тим чином. Али, установљене вредности се на наки начин морају очувати. Као што Ви, Тања, мислите да можда исте те или сличне вредности морамо преиспитивати. Донекле, свакако. Ипак, у коначном збиру мора да превагне неки констративни принцип, афирмација вредности.

П7

Библиографија

- Блас 1990: R. Blass, *Relevance relations in discourse: A study with special reference to Sissala*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Блејкмор 1987: D. Blakemore, *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell.
- Блејкмор 1996: D. Blakemore, *Understanding Utterances: An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Велчић 1987: М. Велчић, *Увод у лингвистику џекста*. Загреб: Школска Књига.
- Грајс 1989: P. H. Grice, *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Ифантидоу 2000: E. Ifantidou, Procedural encoding of explicatures by the Modern Greek particle *taha*. In G. Andersen and T. Fretheim (eds.), *Pragmatic Markers and Propositional Attitude*. Amsterdam: John Benjamins, 119–143.

Јошимура 1997: A. Yoshimura, Procedural semantics and metalinguistic negation. In R. Carston and S. Uchida (eds.), *Relevance Theory: Applications and Implications*. Amsterdam: John Benjamins, 105–122.

Карстон 2002: R. Carston, *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.

Мишковић Луковић 2006: М. Мишковић Луковић, *Семантика и прагматика исказа: маркери дискурса у енглеском језику*. Београд: Филолошки факултет.

Спербер и Вилсон 1986/1995: D. Sperber and D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна Књига.

Корпус

Г25: „Интервју: Ивана Зарић“, недељник *Gloria*, 23. август 2011., стр. 25.

Г84: „Француз који је освојио Холивуд“, недељник *Gloria*, 4. октобар 2011., стр. 84.

Г86: „Француз који је освојио Холивуд“, недељник *Gloria*, 4. октобар 2011., стр. 86.

П6: „Интервју са Борисом Тадићем: Наши интереси не угрожавају нико“, дневни лист *Политика*, 27. август 2011., стр. 6

П7: „Ускраћивање признања је штетно“, дневни лист *Политика*, 17. октобар 2011., стр. 7.

П8: „Саобраћајка или напад на реиса Адема Зилкића“, дневни лист *Политика*, 27. август 2011., стр. 8.

П11: „Франак прети Француској“, дневни лист *Политика*, 27. август 2011., стр. 11.

П15: „Да ли се Србија ‘преселила’ на запад“, дневни лист *Политика*, 14. октобар 2011., стр. 15.

П15а: „Уводник“, дневни лист *Политика*, 14. октобар 2011., стр. 15.

П15б: „Уводник“, дневни лист *Политика*, 27. август, 2011. стр. 15.

П17: „Због три нуле право код психијатра“, дневни лист *Политика*, 2. септембар 2011., стр. 17.

RELEVANCE AND COGNITIVE EFFECTS: SERBIAN CONTRASTIVES

Summary

This paper explores the semantics and pragmatics of the Serbian contrastives *ali* ‘but’, *međutim* ‘however’ and *ipak* ‘nevertheless’. Working within the relevance-theoretic framework and applying a core/periphery approach to the notion of contrast, I analyse the three discourse markers as having a core semantic meaning of logical inconsistency, which is not of a conceptual but of a procedural nature. While *međutim*, just like *ali*, constrains relevance at the level of implicit communication, *ipak* encodes an additional instruction about an inferential development of a higher-level explicature, viz. the proposition introduced by the marker might deny the interlocutor’s expectation of relevance but is, nonetheless, to be interpreted as strongly asserted.

Mirjana Mišković Luković

Срето ТАНАСИЋ¹

Институт за српски језик САНУ, Београд²

ПАСИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У ПРОЗИ ИВЕ АНДРИЋА

У раду се разматра употреба пасивних реченица у различитим прозним дјелима Иве Андрића, с циљем да се утврди да ли је њихова фреквенција свуда иста. За савремени српски језик карактеристично је повећано присуство оваквих реченица. Анализа треба да покаже да ли о томе свједочи и књижевно дјело нашег нобеловца и да се на основу ње утврди карактер њихове употребе и функција у анализираним Андрићевим дјелима.

Кључне речи и изрази: Српски језик, књижевно дјело, пасив, пасивне реченице

У овом раду говорићу о једном типу реченица у прозним дјелима Иве Андрића. То су реченице које су образоване у складу с принципима пасивне дијатезе. Пасивна дијатеза је у директној опозицији према активној дијатези. Пошто се у нашим граматицима и данас често заобилази потпуније и системско представљање реченичних конструкција образованих у складу с принципима пасивне дијатезе, а понекад се под пасивом подразумева и нешто што у моме, и не само моме, приступу не сматра за пасивну реченицу, добро је на почетку рећи у најкраћем шта се овдје подразумева под пасивним реченицама

Реченице образоване у складу с принципима пасивне дијатезе карактеристичне то да се у позицији субјекта налази именица која на семантичком плану представља пацијенс и, сагласно томе, да се у позицији субјеката никад не може наћи именица која на семантичком плану означава агенс. Уз то, пасивну дијатезу карактерише компонента динамичности. Прва два елемента дефиниције управо се тичу односа елемената семантичког и синтаксичког плана, а формулисани су седамдесетих година прошлог вијека у лењинградској лингвистичкој школи³, а који до данас нису доведени у питање⁴, а у српској лингвистичкој науци их је прва почела примјењивати Ксенија Милошевић. Трећи елеменат – својство динамичности, који подразумева постојање процеса у ситуацији која се исказује предикатом у времену коме се та ситуација приписује, посебно је значајан кад је поприједи пасивна реченица с трпним придјевом у саставу предиката – због његове семантичко-синтаксичке комплексности будући да трпни придјев у своме семантичком потенцијалу садржи и глаголску и придјевску компоненту⁵. Елеменат динамичности је важан критеријум за разликовање реченице с пасивном дијатезом од формално исте реченице с именским предикатом. На основу реченог може се закључити да пасивну дијатезу исказују само реченице с прелазним

1 sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

2 Рад је настао на пројекту 178021 – Опис и стандардизација савременог српског језика, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Харковски, ур. 1970.

4 Види Храковски 2000.

5 Компоненту динамичности увела је у дефиницију пасивне дијатезе Ксенија Милошевић у рад у Милошевић 1972.

глаголом у предикату; на ту обавезност се овдје само скреће пажња ради потпуније информације о условима образовања пасивних реченица.

У српском језику пасивна дијатеза се исказује на два начина – реченицама са трпним придјевом у предикату и реченицама без трпног придјева, дакле с непрелазним глаголом у предикату, а са елементом *се* који показује да се ради о пасивној дијатези. Обје ове конструкције су хомонимичне: њима се не исказује само пасив. Проблем хомонимије се разрјешава најчешће у оквиру реченице, понекад и у оквиру ширег контекста. Смисао идентификације пасивне дијатезе састоји се у препознавању оних поменутих елемената из дефиниције пасива као врсте дијатезе. Важно је препознати ону синтаксичку јединицу у реченици којом се именује пацијенс и открити доказе да у ситуацији исказаној предикатом учествује агенс, а, кад је посриједи реченица с трпним придјевом, утврдити постојање компоненте динамичности. Треба нагласити: сложени су путеви идентификације пасивне дијатезе у овим, хомонимичним, конструкцијама, како у једној тако и у другој, али о томе се овдје неће говорити, будући да је о томе писано у српској литератури о пасиву; ту су посебно значајни радови Ксеније Милошевић, а и сам сам о томе писао у више наврата (Танасић 1982; Танасић 2005а; Танасић 2005б)⁶.

У складу с учењем лењинградске школе и његовом примјеном на српску језичку ситуацију од стране Ксеније Милошевић, под агенсом се подразумева онај учесник у ситуацији исказаној пасивном конструкцијом који се одликује тиме да (може да) изазива и контролише вршење радње, а то је људско биће или институције односно асоцијације људи. Дакле, кад реченицу *Већар је разбио стакло* трансформишемо по моделу пасивне – она нема агенс, као што га није билу ни у овој полазној. Од седамдесетих година прошлог вијека, и у лингвистици на Западу је актуелизовано питање дефинисања агенса. Тако се по Џорџу Лејкофу узима као најбитније својство агенса примарна одговорност за вршење радње (према Ивић 2000: 465), а Д. А. Крусе сматра битним својством агенса улагање сопствене енергије (према Ивић 2000: 465). С овим је сагласно и мишљење И. Шлезингера, према коме се прототипичност агенса у потпуности досеже ако су дошле до изражаја сљедеће његове одлике: способност да оствари промјену једног стања у друго, као и да ту промјену узрокује и контролише (према Ивић 2000: 466). И ове дефиниције јасно сугеришу да улогу агенса може имати само човек и његове асоцијације и институције. Сваки други вршилац радње, па и овај у наведеном примјеру, не може се сматрати агенсом.

За српски језик је карактеристично да се пасив исказује дјвјема конструкцијама: једна је конструкција са трпним придјевом и одговарајућим помоћним глаголом, друга је рефлексивна конструкција са прелазним глаголом у предикату, гдје је *се* присутно у реченици у функцији образовања пасивне реченице, није дакле посриједи глаголско *се*. И једна и друга конструкција је хомонимична не исказује само пасив. Ова са трпним придјевом своју хомонимичност дугује трпном придјеву који се у реченици двојачко понаша: једном као глагол и тада се ради о пасивној реченици, други пут губи глаголску компоненту и тада је посриједи реченица с именским предикатом. У рефлексивној конструкцији хомонимичност се заснива на чињеници да према великом броју прелазних глаго-

6 У овим мојим радовима се наводи литература релевантна за проблематику пасива усрпском језику, сад и посебно скрећем пажњу на радове Ксеније Милошевић кад је у питању проблем идентификација пасивне дијатезе у једној и другој конструкцији.

ла постоје повратни глаголи па се у реченици мора утврдити о којој се дијатези ради. Такав случај имамо у сљедећим примјерима: *Дјеца се воде за руке; Дјевојке се љубе.*

Српски језик је одавно изгубио могућност исказивања агенса инструменталом, како је то, рецимо, у руском и данас. Умјесто инструментала одавно се учврстио генитив с предлогом *ог*, није то тек с појавом новог књижевног језика. Значи, није чињеница да се у савременом српском језику агенс ријетко исказује заснована на повлачењу инструментала из те функције, већ је ријеч о слабој валенцији за агенс и још понечему. Прије се може рећи да је повлачење инструментала из агентивне службе омогућено слабом валенцијом за агенс. Кад је о агенсу ријеч, треба напоменути да наша језичка норма не дозвољава експлицитно исказивање агенса у рефлексивним реченицама које исказују пасивну дијатезу (Милошевић 1972; Станојчић и Поповић 2005).

Некада је код нас у (и у литератури) владало мишљење како за српски језик није карактеристичан пасив. То није или није сасвим тачно. Нису све језичке употребе (функционални стилови⁷) подједнако отворене за овај тип реченице. Данас, кад на стандардни језик гледамо другачије, кад имамо у виду стилску разуђеност и разноврсност српског стандардног језика, можемо рећи да је и за наш језик карактеристичан пасив. Милорад Радовановић (2007: 245) истиче да је међу језичким појавама које би са становишта стандарднојезичке норме требало преиспитати јесу и пасивне конструкције, чија продуктивност расте. Стога се и моје интересовање за ову тему може схватати и као мали прилог томе задатку, а, с друге стране, подстакнуто је увјерењем да је удио Иве Андрића у изграђивању савременог српског језика значајан, а стицајем околности српски лингвисти нису у овој години у српским земљама организовали ни један научни скуп, ни зборник посвећен тој теми. Првенствени циљ овог рада јесте да се мало подробније размотри присуство и понашање пасивних реченица у Андрићевој прози. Међутим, овим се даје и прилог за сагледавање те појаве у српском језику; језик књижевности на својствен начин представља књижевни језик у цјелини, са свом његовом данашњом стилском раслојености⁸.

У овом раду анализирана је употреба пасивних реченица у сљедећа три прозна дјела иве Андрића: *Знакови поред њуша*, *Жена на камену* (збирка приповједака) и *Травничка хроника*.

Уочљиво је да се ова дјела разликују у погледу присуства пасивних реченица у њима. Тако се у књизи *Знакова поред њуша*, коју сам за овај рад прегледао, показало као карактеристично то да пасивне конструкције, иако су присутне, нису посебно уочљиве. Навешћу из те књиге неколико примјера пасивних конструкција с трпним придјевом.

7 О функционалном раслојавању стандардног језика и функционалним стиловима, како се они у овом раду схватају видјети у књизи Тошовић 2002.

8 Није случајно и неоправдано што се у малој Академијиној граматици руског језика у предговору наводи да је грађа узимана искључиво из књижевних дјела – не зато што аутори сматрају да други функционални стилови нису релевантни, већ зато што се по њима сви други функционални стилови налазе умјетнички преосмишљени и изражени у књижевноумјетничком стилу (*Крашкая руская грамматика*, ур. Н. Ю. Шведова и В. В. Лопатин, Москва 1989, стр. 5).

[1]

1. После сам потпуно заборавио на ту ствар са братом кога не показују, али јуче сам је се, после толико година, поново сетио и чуо глас којим је некада речена (8).

2. На једном од најлепших слапова који пада и отиче поред самога друма *по-стављен је* надалеко видан натпис који казује да та вода није за пиће... (10).

3. Кад је увођењем авионског саобраћаја *омогућено* брзо путовање на Гренланд, прва званична делегација Данаске владе донела је букет свежих ружа... (24).

4. И сви ће они исто тако, неко пре неко после, *бити спуштени*, грубо или пажљиво, у своје гробове.

5. Празнични дани су сада прошли и у новинама као и на радију *објављена је* јуче следећа вест ... (141).

Претпоследњи примјер је наведен као потврда да и ова проза зна за исказивање пасива овом конструкцијом и кад је по сриједи исказивање будућности. Тај примјер се међу наведеним издваја још по нечему. Наиме, једино у тој реченици се субјекат јавља на првој позицији у реченици, у осталим примјерима долази иза предиката. То је у складу с комуникативним циљем сваке од тих реченица – без обзира на то што су те именице из објекатске позиције промовисане у субјекатску, као да је њихово значење пацијенса утицало да остану на мјесту на коме би се налазиле и да је посриједи активна реченица.

Сад само као потврду да се пасив исказује и рефлексивном конструкцијом у овој књизи наводим неколико примјера.

[2]

1. Госпођа Н. је молила председника Општине, кога је добро познавала и с којим је била у неком сродству, да нареди да се *посеку* те липе (25).

2. Мислим о неком путнику који би прошао овуда, жедан, ноћу, кад се натпис *не види*, али вода *чује* и *осећа*, сагнуо се и пио слатко док потпуно не угаси жеђ (10).

Све то да би се *продужио* живот тиме што *ће се* дете *спасити* од страшне смрти (17).

Слично је и са Андрићевим приповијеткама. Овом приликом имао сам пред собом збирку под насловом *Жена на камену* у издању Нолита, коју је издавач објавио поводом седамдесет година живота Иве Андрића, добитника Нобелове награде за књижевност за 1961. годину – како стоји на почетку књиге. Збирка има 384 странице.

Пасив се такође сусреће, не баш ријетко, а може се рећи да је његово присуство готово није посебно уочљиво. Тако се у приповиједи *На обали* налазе често овакве конструкције са именским предикатом, код којих је дакле потиснута глаголска компонента, па се не може рећи да се ради о пасивним реченицама, какве случајеве илуструју следећи примјери:

[3]

1. ... иако је и сам био сав *најежен*, усне му помодреле, а очи *замућене* од многог купања и роњења (44).

2. Деца су била *збуњена* и нема (62).

Међутим, у приповијеткама *Мустафа Маџар* и *Аникина времена* јављају се и реченице у којим се исказује пасив.

[4]

1. Било је дана када је *удављено* по шездесет зликоваца за једну ноћ (83).
2. И тишина је глува, а у њој *се чује* крв како насједа без престанка (81).
3. ... док Мустафа не изради план: да *се*, мало повише, *начини* сплав и ноћу спусте низ воду (69).
4. Једне године *се пронесе* глас да је погинуо, и како је био недружеван и млад, брзо га заборавише (68).
5. Они који *су одбијани* долазили су поново, у нади да ће поправити своју двоструку бруку: што јој одлазе и што неће да их прими... (178).
6. ... они који *су једном били примљени* нису више могли да се зауставе
7. Умерен по природи и строго држан *од оца и старијег брата*, Михаило је раније ретко пушио ... (171).

Уочава се појава рефлексивних пасивних реченица, за које је карактеристично да српска језичка норма не дозвољава исказивање агенса у њима. Партиципски пасив је рјеђи, и није се нашао ни један случај са експлицитним именовањем агенса. Слична ситуација је и у приповиједи *Ђорџан* и *Швабица*. Може се, дакле, рећи да се у приповијеткама Иве Андрића јављају пасивне реченице, али оне нису тако честе да би на себе скретале пажњу. Нисам уочио примјере пасивних реченица с трпним придјевом код којих је исказан и агенс конструкцијом *од + генитив*, како се данас он исказује у српском стандардном језику. То није зато што Андрић не познаје ту конструкцију, већ зато што комуникативни циљ није био такав да би требало директно исказати агенс, а на њега се у реченици или ширем контексту (примјери 5 и 6) довољно прецизно може указати, што је писцу ових приповједака било и довољно. То се може закључити и на основу седмог примјера, гдје је уз трпни придјев који није у саставу предиката исказан агенс.

Другачија ситуација је кад је ријеч о роману *Травничка хроника*. Овдје се пасивне реченице јављају нешто чешће. Очекивано, у роману се јављају пасивне реченице у оба модела – у рефлексивним конструкцијама и са трпним придјевом у предикату. Навешћемо неколико примјера са рефлексивном конструкцијом која исказује пасив.

[5]

1. Тамноплава кабаница је била широко раскопчана на грудима, да *се виде* позлаћена дугмета (26).
2. Кућа *се чисти*ла, *доштеривала*; У њој је *извођен* низ промена, како би се колико год је могуће *прилагодила* потребама нових становника (56).
3. *Не може се све објаснити* ни *разумети* – говорио је Давил уморно ... (78).
4. *Наслућивала се* Босна, мукла земља, и ув аздуху *се већ осећала* студена патња без речи и разлога (87).
5. Понајвише се говори о кухињи, *изазивају се* сећања на јела и вина из других крајева Француске, *чине се* поређења са турским начином исхране... (133).
6. Неколико пута је изговорио Наполеоново име, питајући везира шта ће казати свет кад види да *се кажњава* најтежом казном један угледан првак ... (209).
7. Везир, изненађен, наредио је да *се поведе* истрага и да се види шта је било с ферманом и бератом... (95).

Ради се о пасивној дијатези: у позицији реченичног субјекта је именица у номинативу са значењем пацијенса. Интрересантно је да се реченични субјекат ни у овим реченицама не налази често на првом мјесту, чешће долази иза предикатске синтаксеме, сем у примјеру два. Као што је напоменуто, агенс се не исказује, али он се увијек може идентификовати – из контекста или је то подразумевани појам за неку радњу, како је у посљедњем примјеру: истрагу води за то надлежно лице.

Чешће се јављају конструкције с трпним придјевима. Овдје ћу навести неке примјере таквих конструкција. Овом приликом се нећу бавити питањем хомонимије, зато наводим само конструкције у којим је исказана пасивна дијатеза.

[6]

1. И ти француски официри који су долазили као савезници, на молбу турске владе, *дочекивани* су већ у Ливну погрдним повицама руђе ... (42).

2. Престале су нове наредбе, али су старе и даље *извршаване* слепо и механички (43).

3. И кад је *постављен од Талерлана* за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка на дужност у Милано *био примљен од генерала*, који је желео да му лично даде упутства ... (64).

4. Наводи своје раније заслуге у служби, истиче своју скромност да и сада да све од себе, али преклиње да *буде премештен* са овога положаја (147).

5. Чинило му се да лепо чује сваку своју реч као туђу. Све *би преведено* (206).

6. Фон Митерер је *био обавештен* о вредности руске победе и пореклу трофеја.

7. Неколико пута је изговорио Наполеоново име, питајући везира шта ће казати свет кад види да се кажњава најтежом казном један угледан првак само зато што је *сматран* француским пријатељем и што је *лажно оптужен од Аустријанаца* (209).

8. До вечери била се по целој вароши проширила вест да је лекар Аустријског конзулата јавно изјавио вољу да пређе у ислам и да *ће* сутра бити на свечан начин *пошурчен* (302).

9. Излажући се да *буде најважнији од узбуњене светине*, фра Иво је доприо до лекареве куће... (302).

10. На крају, све је *зачињено новим Тахир-беговим рефлексјама* о пролећу.

У неким примјерима се у истој сложеној реченици јављају оба типа пасивних конструкција. Занимљиво је питање распореда рефлексивних и конструкција с трпним придјевом. Тамо гдје би СЕ конструкција била недовољно прецизна употребљен је пасив с трпним придјевом. Тако је у примјеру четири: важно је да се пуковник не премјешта сам, већ га премјештају по његовој молби, у примјеру седам: *је сматран* – да је овдје рефлексивна пасивна конструкција, тешко би било препознати пасивну дијатезу. Исти случај је и у сљедећем, осмом, примјеру. Ако би се пасивне реченице у примјерима четири и осам трансформисале у активне, у позицији предиката морао би се наћи облик презента, никако футура другог, што свједочи да се ни у пасивним реченицама не јавља облик футура

другог, као што се понегдје тврди за овај овблик⁹. Овдје бих скренуо и на пети примјер са пасивниом реченицом гдје је трпни придјев у саставу предиката који се јавља у облику аориста. Може се рећи да се у роману *Травничка хроника* налазе пасивне реченице које могу илустровати све оно што је битно кад је посриједи пасивна дијатеза у српском језику, као да је од нашег великог писца граматичар наручио да илуструје све карактеристике пасивне дијатезе.

Кад је посриједи пасивна дијатеза, увијек је занимљиво питање агенса. У том погледу опет *Травничка хроника* добро илуструје стање у савременом српском језику. Агенс се јавља у роману, не често, али се јавља. Овдје су наведена три таква примјера (три, седам и девет) да би се на њима могло показати када се Аг исказује за то резервисаним средством. Није то увијек зато што се из реченичног или нешто ширег контекста не би могао утврдити агенс, може се рећи да је прије свега агенс исказан у скалду с реченичном перспективом: комуникативни циљ захтијева да се агенс посебно истакне. Рецимо, у примјеру број седам у реченици је агенс директно исказан јер је у датом контексту било посебно важно нагласити да је капетана оптужила супротна, аустријска, страна. И све се то уклапа у стил овога дјела, које одликује присуство стилизације. У трећем примјеру за синтаксему агенса везује се и сљедећа односна реченица. У првом и десетом примјеру подвучени чланови реченице илуструју могућност идентификације агенса неким другим синтаксемама. То је посебно карактеристично за савремени српски језик, који се карактерише појавом номинализације.

Овдје се неће говорити о неким другим начинима индиректног сигнализовања податка о агенсу – одређене предлошко-падежне конструкције. И њихово јављање у роману *Травничка хроника* само свједочи о томе да он на најбољи начин илуструје понашање пасивних реченица у савременом српском језику.

Ако се запитамо откуд у овоме роману већа фреквенција пасивних конструкција него у *Знаковима* и приповијеткама, одговор се може потражити у карактеру самог дјела. Познато је да је Андрић користио историјске изворе за писање овог романа. Утицај докумената и стилизација¹⁰, тј. опонашање административног стила отворили су врата пасивним конструкцијама. То је и разумљиво кад се има у виду карактер овога дјела. Ријеч је о историјском роману који је писан уз директно ослањање на историјску грађу. Пишући о томе како је у роман уграђено много стварних докумената, Мидхат Шамић је показао да су документи различито коришћени, некад готово дословно преузимани, и да су служили у многим ситуацијама у роману: у оцртавању ликова, описивању појединих догађаја, разговору личности (Шамић 1962). Ту је, разумљиво, доста и докумената који имају административни карактер. А у таквим текстовима се отвара простор за пасивне реченице. Овдје се неће нашироко говорити о томе како се Андрић користио историјским документима у писању овог романа, то тема овог рада и не подразумева, а то је довољно уосталом показивао сам М. Шамић, уз то, десетак година по објављивању Шамићевог дела и Лешић у књизи *Језик и књижевност дјело* (Свјетлост Сарајево). Само ћу, ради илустрације, навести неколико примјера. Већ је наведена Андрићева реченица: „И кад је постављен од Талерлана за секретара нове Цисалпинске Републике, Давил је пре поласка

9 О овом сам писао, али из, не баш претјеране, скромности не наводим све своје библиографске јединице које имају везе с темом овог рада.

10 О појму стилизације у књижевном дјелу опширно се говори, са примјерима историјске стилизације, и раду Тошовић 1988.

на дужност у Милано био примљен од генерала, који је желео да му лично даде упутства ...“ М. Шамић цитира докуменат на томе мејесту: „...Чим је Давид био именован на ово важно мјесто, одлучио је да у одсуству амбасадора, *посјетити генерала Бонапарту...*“ (Шамић 1962: 39). Или други примјер, гдје Андрић пише о сусрету два конзула уочи почетка рата између њихових држава. Ту је и слѣдећи дио дијалога међу конзулима: „Надам се, драги господине, да *ће* рат *бити* *избежљив*, али ако до њега дође, да *ће* *бити* *вођен* без мржње и да неће дуго трајати (423). Шамић наводи и тај дио из историјског документа: „... налазим да *ће* рат *бити* *вођен* без анимозности и кратко трајати“ (Шамић 1962: 174). Знао се Андрић у одређеним случајевима послужити и летописима босанских фрањеваца, а за писање овог романа и других својих дјела он је имао и списе из десетина француских путописа по Босни и дјела која се на неки начин тичу и Босне¹¹. Јасно је да су ти исјечци из докумената умјетнички преобликовани и уклапани у умјетникову визију консулских времена. Они нам свједоче о томе да је роман *Травничка хроника* таквог карактера да у њему има простора за елементе административног стила, који карактерише веће присуство пасивних реченица.

Дјела

Иво Андрић, *Знакови поред пиша*, књига друга, Политика, Београд, 2005.

Иво Андрић, *Жена на камену*, Нолит, Београд, 1962.

Иво Андрић, *Травничка хроника*, Нолит, Београд, 1981.

Литература

Ивић 2000 – Милка Ивић, *О модификајтору „улоге“ АГЕНС*, Јужнословенски филолог LVI/1–2, Београд, 463–467.

Милошевић 1972 – Ксенија Милошевић, *Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са шириним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*, Књижевни језик I/3–4, Сарајево, 63–86.

Новаковић 2012 – Јелена Р. Новаковић, *Француска путописна литература у Андрићевим записима*, Научни састанак слависта у Вукове дане 41/2, Београд, 671–682.

Радовановић 2007 – Милорад Радовановић, *Стари и нови стили, Сремски Карловци – Нови Сад*.

Станојчић – Поповић 2005 – Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика савременог српског језика*, Београд.

Танасић 1982 – Срето Танасић, *Пасивне конструкције у савременом српскохрватском језику*, Радови Института за језик и књижевност IX, Сарајево, 65–124.

Танасић 2005а – Срето Танасић, *Опозиција референцијалности/нереференцијалности и пасивна дијалеза*, Синтаксичке теме, Београдска књига, Београд, 95–101.

Танасић 2005б – Срето Танасић, *Глагол између реченице и рјечника*, Синтаксичке теме, Београд, 110–127.

Тошовић 1988 – Бранко Тошовић, *Стилизација*, Књижевна историја 12 (45), Београд, 91–123.

Тошовић 2002 – Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд.

¹¹ О томе се говори у раду Новаковић 2012.

Храковски 2000 – В. С. Храковский, *Дијалези и залози (штрицајтх лејт сјустја)*, Слово в тексте, Сборник статей к семидесятию академика Ю. Д. Апресяна, Москва, 466–474.

Храковски, ур. 1970 – В. С. Храковский, *Катџегорја залога. Мајтериали конференцији*, Ленинград.

ПАССИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПРОЗАИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ ИВО АНДРИЧА

Резюме

В предлагаемой работе рассматривается употребление пассивных предложений в прозаическом творчестве Иво Андрича. Заметно, что их наличие не совсем одинаково во всех эго прозаических произведениях. частотность употребления предложений данного типа меньше в *Придорожных знаках (Знакови поред пуџа)* чем в *Травницкой хронике (Травничка хроника)*. Автор считает, что причина такого распределения связана с природой названных произведений. *Травницкая хроника* исторический роман, базирующийся на исторических документах и поэтому в ней наличествуют в большой степени элементы административного стиля, чем раскрываются большие возможности для употребления в ней пассивных предложений.

Срећо Танасич

Димка В. САВОВА¹

Софијски универзитет „Св.Кл.Охридски“
Факултет за славистику
Катедра за словенске језике

ПАСИВ И ЊЕГОВА ПОВЕЗАНОСТ С ТЕКСТОМ У СВЕТЛУ ДЕАГЕНТИВНОСТИ

У реферату се предлаже да се употреба пасива повеже са захтевима текста у који је укључена пасивна конструкција, тј. да се функционално ова категорија сагледава на језичком нивоу који је виши од реченице – на нивоу говорне активности и текста.

Кључне речи: деагентивност, пасив, говорни облик, текст, прагматика.

Пасив, као и остала језичка средства за изражавање категорије деагентивности – неодређенолични предикати, безлични пасив и др., с формалне тачке гледишта припадају језичким нивоима морфологије и синтаксе, али с функционалног гледишта припадају нивоу прагматике и текста.

1. Да бисмо могли да користимо термин *деагентивности*, који је у литературу увео Прашки лингвистички кружок, употребљавамо термин *агенс* у његовом нетрадиционалном тумачењу, које укључује: 1) живог и свесног вршиоца; 2) доживљавача; 3) неживог вршиоца; 4) каузатора. У вези с формулисањем категорије деагентивности уводимо и појам *предикативни основни елементи* (ПОЕ), којем се у датом исказу приписује *предикативно обележје* (ПО), а то двоје сачињава *првобитну предикативну структуру*. Задњим термином бележимо првобитну организацију пропозиције и њеног садржаја, која се најпре врши у говорничковој свести. Када се предикативни основни елемент налази на почетку реченице, то може да буде субјекат (у другим случајевима – локализатор) и од њега се надаље разгрће садржај исказа. Такав предикативни основни елемент називамо *полазним ПОЕ* и сматрамо да је структура једног исказа која укључује *полазни субјективни ПОЕ + предикативно обележје* прототипична за приказивање сваке агентивне пропозиције. То значи да код пропозиција за радњу која се не врши сама од себе говорник у својој свести има идеју о постојању агенса које му се ова радња приписује.

Тада деагентивношћу зовемо **уклањање агенса из дефинисане на тај начин позиције полазног субјективног ПОЕ**. На пример, када у агентивном исказу: *Мама кува јело у кухињи* с полазним ПОЕ *мама* и с предикативним обележјем *кува јело*, које му се приписује, уклонимо из полазног ПОЕ агенс, можемо добити различите врсте деагентивних исказа, уп.: *Јело се кува у кухињи*; *У кухињи се кува јело*; *У кухињи се кува*; *У кухињи кувају* и сл. У деагентивним исказима у позицији полазног ПОЕ, којему се приписује предикативно обележје, могу се налазити или пацијенс (*јело*), или локализатор (*у кухињи*).

Сматрамо да осим прототипичне за сваку агентивну пропозицију структуре с *полазним ПОЕ*, која укључује *субјекат + предикативно обележје*, постоји

1 dimkasav@abv.bg

и друга изузетно фреквентна предикативна структура: *уводећи ПО + очекивани ПОВЕ*, која је типична за одређену врсту предиката који се не приписују ПОВЕ познатом из ранијег текста, него сами уводе у когнитивни простор слушаоца до сада непоменути ПОВЕ, којему се истовремено с увођењем они још и приписују; нпр.: *У кухињи кувају* (уводећи ПО) *мама и бака* (очекивани ПОВЕ); *У кухињи се кувају* (уводећи ПО) *разноразна јела* (очекивани ПОВЕ). Код ове предикативне структуре на почетку исказа стоји или подразумева се локализатор, а очекивани ПОВЕ (субјекат) налази се иза предиката.

Код пасива деагентивна трансформација, која се врши над агентивном варијантом дате пропозиције, уклања из ПОВЕ агенс. Даље, у складу с наведене 2 основне врсте предикативних структура делимо и пасив на 2 врсте. Када је након уклањања агенса из позиције *полазног ПОВЕ* у ту позицију смештен пацијенс, називамо пасивни облик пасивом **обележја**, а када пацијенс остаје на свом месту иза предиката, мада се обликује као субјекат (тј. предикат се с њим слаже граматички) и смешта се у позицију *очекиваног ПОВЕ*, говоримо о пасиву **догађаја**. Докле год код пасива **обележја** предикативно обележје поново карактерише неки основни елемент, који више није агенс, већ пацијенс (нпр.: *Јело* (полазни ПОВЕ) *се кува* (ПО) *у кухињи*), и субјекат се, нормално, налази испред предиката, код пасива **догађаја** се у свест слушаоца уводи један целовит догађај (који није подељен на поменути у претходном тексту ПОВЕ, којем би се у својству нове информације приписивало предикативно обележје), и тада се субјекат налази иза предиката. Такав је пасив, као што смо рекли, код друге врсте предикативне структуре исказа – оне с *очекиваним ПОВЕ*; нпр.: *У кухињи се кува јело*.

Деагентивност је факултативна категорија, пошто говорник одлучује да је искористи под утицајем неких ванјезичких разлога везаних за његове комуникативне намере, или разлога у вези с текстом, мада може готово увек да исту пропозицију изрази и у агентивној варијанти. У свом реферату даље осврћемо се на један део тих разлога за избор деагентивне, конкретније овде – пасивне варијанте изражавања пропозиције (у другом свом раду бележимо, без претензија да будемо потпуно исцрпни, 20-так таквих разлога). Будући да те разлоге сагледавамо на бази писмених текстова (наша грађа је из лепе књижевности и из публицистике²), говорићемо о *особинама текста*, или о *факторима за избор пасивне конструиције*. Веома често на деагентивни избор говорника могу утицати две или више таквих особина у комбинацији.

2. Један од најфреквентнијих чинилаца који преферишу употребу пасива (мада – поновићемо то – пасив, као и други деагентивни облици, јесте категорија која је факултативна те се најчешће може заменити агентивним исказом) јесте **приказивање датог призора** преко говорног облика³ ОПИСИВАЊА ситуације која обухвата резултате неких прошлих радњи или радње које се тренутно врше, али се доживљавају као „статус кво”, као да су то догађаји који постоје истовремено у датом тренутку. Најчешће се описивање призора изражава у презентацији целине преко њених делова и састоји се од двеју врста у зависности од односа између делова и целине. Делови који се код описивања издвајају могу се, на-

2 Капор М., *Фолклористи*, 3., 1985 ;Капор М., *Хало*, Београд, Б., 2002; Лазаревић Л., *Приповејке*, Б. 1996; Новаковић М., *Страхи и његов слуга*.

3 Под *говорним обликом* имамо у виду конвенционалну, причвршћену уз одређени облик типизирани у језичкој свести говорника датог језика конкретну комуникативну намеру: изражавање прескрипције, уопштења, констатације, тврдње итд.

равно, изразити и у агентивним конструкцијама; међутим, кад они играју улогу пацијенса уз дати предикат, код овог говорног облика говорник преферише да их представи помоћу пасивне конструкције.

Уколико презентација иде од делова према целини (можемо то условно изједначити са мисаоном операцијом **синтезе**), онда се ова целина изграђује увођењем у текст појединих детаља, у резултату чега се на крају формира један укупан приказ. У примеру који следи имамо управо такву презентацију приказа помоћу постепеног увођења елемената који га сачињавају: *Онда се наново пришуњам на прстима до велике собе, па провирих кроз кључаоницу. Гледам. **Сто** насред собе. Око њега разбацане столице; две или три преишурене... **Застор** на столу свучен с једне стране скоро до половине. По њему разбацане карше, испреваљиване шолџе, пуну ширину и пейела од дувана...* (болдом истичемо поједине елементе приказа). Код увођења елемената из приказа који се на тај начин описује предикативна структура пасивних исказа најчешће укључује увођећи предикат и очекивани ПОЕ – тј. то су конструкције са пасивом **догађаја** и са субјектом **иза** предиката. Таквом предикативном структуром говорник концентрише читаву пажњу слушаоца (односно, читаоца) на очекивани ПОЕ. Агентивне трансформације наведених реченица ослабиле би ову когнитивну наглашеност издвојених детаља, осврћући се и на агенсе у њиховом својству полазног ПОЕ, зато је пасивна варијанта прикладнија за стабилније визирање тих детаља у саговорничковој свести.

У ствари, два од детаља из овог примера припадају оној другој врсти коју бисмо упоредили са мисаоном операцијом **анализе**. Код ње је правац обрнут – од целине неког укупног приказа у говорничковој свести, који бисмо могли изједначити са фрејмом⁴, постепено се одвајају детаљи који се описују, карактеришу или се о њима приповеда, при чему се на тај начин ОПИСУЈЕ читава ситуација. Ова врста презентације приступа детаљима приказа, иако они нису до тог тренутка самостално уведени, као да се они подразумевају, као да се природно истичу и познати су у оквиру основног појма, фрејма, зато се они најчешће изражавају одређеном дескрипцијом и заузимају позицију полазног ПОЕ, којему се приписује предикативно обележје. Такву „аналитичку” презентацију имамо у реченицама из вишенаведеног примера: ***Сто** насред собе... **Застор** на столу свучен с једне стране скоро до половине* (фрејм стола уводи и застор на њему); *Око њега разбацане столице; две или три преишурене...* (уведени скуп столица укључује и *две или три* од њих).

Аналитички тип описа с фрејмом имамо и у следећем примеру:

*Ми смо већ били огуђлани, само је мајка плакала и бринула се. Како да није, болан? **Трговина** забављена. **Момак** се један по један ошћушиша. Све иде као у несрећној кући, а новци се шроше као киша. У приповеци одакле је овај текст прича се о тешкој кризи у коју је запала породица једног малог дечка (у којег се аутор уживео). О кризи се детаљно прича, описују се породични односи, поступци оца и мајке. У конкретном примеру се у дечакову свест ова криза упечатиле као приказ који обухвата фрејм о трговини као људској активности уопште с елементима: трговина, особље, новац. Приповедач ове елементе издваја као кон-*

4 Овај термин тумачимо у духу Филмора – као: „унификоване конструкције знања или повезане схематизације искуства” (Филмор 1988:54) или Ван Дејка – като јединицу знања која је организована око неког концепта и која садржи ”основну, типичну и потенцијално могућу информацију која се асоцира с једним или другим концептом” (Ван Дејк 1989:16–17).

кретне детаље који се подразумевају те их стога ставља у позицију полазног ПОЕ (где се обично налази већ познати појам) и субјекта.

3. Следећа врста особина текста везана је за говорни облик који зовемо ПРЕСКРИПЦИЈОМ неупућеном конкретном адресату. Искази у овом говорном облику изражавају неку препоруку или, обрнуто – неку забрану да се одређена радња врши (ове су радње увек итеративне) или не врши, али имају и још једну особину – та се препорука или забрана не упућује конкретном саговорнику у директном тексту (у зависности од употребе она се може упућивати неком конкретном лицу, али у подтексту), већ неком генерализованом лицу.

У својој грађи имамо само два таква примера, мада у другим текстовима, на пример – у народним пословицама и изрекама и др., овај облик може да буде много фреквентнији.

У следећем примеру: *Неко звони: „Послала мама јабуке у шлафроку!“ Добри комисијски обичаји налажу да се никада не враћа празна посуда у којој смо нешто добили* садржи се управо такав исказ у говорном облику ПРЕСКРИПЦИЈА: *Никада се не враћа празна посуда*, која није никоме конкретно упућена, и у том исказу се агенс радње *враћајући празну посуду* не може синонимно изразити чак ни универзалним квантификатором, уп.: **Нико не враћа празну посуду**, јер се у трансформисаној варијанти изражава ТВРДЊА да не постоји ниједан такав агенс, док је значење оригиналног исказа модално (=не треба враћајући празну посуду), а о броју па чак ни о постојању самог агенса нити се нешто тврди, нити се одриче. Исти случај имамо и у примеру: *Треба знајући: јагњетина се не окреће на ражњу свакога дана. Она је једно од ређких националних јела која жубе свој укус ако се пеку код куће, у рерни.*

Иако је код ове врсте говорног облика препорука модалног карактера, та се модалност не изражава на лексички начин, уз помоћ лексеме *треба* и сл., већ целом синтаксичком конструкцијом са рефлексивним пасивним обликом, а обично још и понеким елементом из контекста; у првом примеру – уз помоћ предикације *обичаји налажу*, а у другом примеру – уз помоћ прве простице реченице: *треба знајући*. Уколико се такав израз самостално употреби, поново ће услови његове употребе помагати то „прескриптивно“ тумачење. То може бити, рецимо, ситуација дијалога, када ће претходне реплике заједно с говорниковом интонацијом усмеравати слушаоца на прескриптивни смисао. У случају да се такав исказ нађе у неком тексту изоловано – као цитирана пословица, из овог инкорпорирајућег текста ће се поново моћи „прочитати“ одговарајући говорни облик, рецимо: *Није случајно што ситари људи кажу: Не прави се рачун без крчмара!* Међутим, уп. готово исту реченицу као горенаведена реченица о јагњетини, али у другом говорном облику – у ПРИПОВЕДАЊУ, где она више не изражава значење прескрипције: *У овом селу су се сивари јуно промениле. Јагњетина се не окреће на ражњу свакога дана*, људи се ређко кад ухватише да израју коло.

Код разматране у овој тачки врсте семантичких особина текста пасивна конструкција се исто може заменити синонимном конструкцијом, у овом случају – конструкцијом која се обично сматра активном – инфинитивом. Међутим, према нама је код њега дијатеза исто толико промењена у односу на агенс колико и код пасивне конструкције – обе конструкције су деагентивне, код обеју је конкретни агенс из тзв. активне конструкције (уп.: *Петар окреће јагњетину сваки дан*) уклоњен: *Не окрешајући јагњетину сваког дана!* = *Не окреће се јагњетина сваког дана!* Разлика је само у појачаном императивном значењу које инфинитивни облик придаје исказу. Агентовна синонимна конструкција била би, евен-

туално, реченица с генерализованом лексемом *човек* и са лексички израженом модалношћу: *Треба знаћи: човек не сме окретајти јагњетину на ражњу сваког дана!*

4. Изузетно је фреквентан други фактор за избор пасива који условно зове-мо ЦЕНТРАЛНИ ЛИК и код којег у одломку који се обично састоји од неколико реченица аутор говори о једном те истом објекту, који смисаоно уједињује текст. Тај објекат може да у различитим предикацијама заузима различите аргументе, али кад се с датим предикатом нађе у улози пацијенса, аутор више воли да употреби пасивну конструкцију да би задржао централни лик. Та врста употребе пасивних конструкција семантички је блиска конструкцијама у говорном облику ОПИСИВАЊА, али код њега аутор не „посматра” један целовит приказ, од којег ће издвајати и описивати поједине детаље, него обрнуто – у центру његове пажње је један исти објекат, посматран с различитих страна и у различитим ситуацијама.

4.1. Најближе разматраној пасивној употреби у говорном облику ОПИСИВАЊА налази се семантичка подврста фактора ЦЕНТРАЛНИ ЛИК, којом се објекту даје **карактеристика** (у говорном облику ПРИПОВЕДАЊА), јер је код ове употребе динамичност у стању објекта сведена на минимум, као што нема развоја ни у стању описиваног призора код говорног облика ОПИСИВАЊА.

4.1.1. На пример, у једном поприлично опширном тексту, издвојеном у посебан одељак, М.Капор пише о салати званој „српска”: о томе од чега се прави, о томе да се не може наћи у старим куварима, да је широм света српска кухиња позната само по тзв. македонској салати итд. Размишљајући и даље о српској салати, аутор каже: *Српска салата је још исецканица! Има у њој и суза (...) и љутице (...), расјарчана је и измешана баш као и данашњи политички животи Срба* (словима у болду истичемо централни лик). Објекат који се прати дуж читавог одељка у овом се примеру налази у *полазном субјекатском ПОЕ* прве и треће просте реченице (у трећој се реченици подразумева), а изражавана предикативна обележја јесу карактеристика истог објекта.

4.1.2. Није обавезно да се карактеристика изражава именским пасивним обликом глагола – трпним глаголским придевом, мада је то, несумњиво, фреквентније изражајно средство. Срећу се и карактеристике изражене помоћу глаголског предиката (пасивом с повратном речцом) – обично у предикацији с модалним глаголом *моћи*, који предикацији придаје генерализовано значење, а агенс исто постаје генерализованим. Најчешће се тај генерализовани суд може замењивати именицом *човек* с генерализованим значењем, која означава исто генерализованог агенса, нпр.: *Тако, имамо националне зигове, верске, језичне... Испод њих се не може ископати тунел, јер су пустили предубоке невидљиве корене* (уп. замену са *човек*: *Испод њих човек не може ископати тунел, јер су пустили предубоке невидљиве корене*).

Међутим, понекад таква синонимна замена није могућа – из семантичких или синтаксичких разлога. На пример, реченица: *Ali utisak koji je na njih ostavila Mima Laševski može se zaista meriti samo čudom* улази у оквир једног одломка у којем аутор прича какав утисак на комисију оставља дефиловање јунакиње романа на модној писти – тај се утисак приказује на различите начине преплићући се с линијом приповедања, а у наведеној реченици карактерише се преко употређивања с чудом. Иако је у овом примеру агенс генерализован, он се не може заменити именицом с генерализованим значењем *човек*. Разлог томе крије се у околности да догађај који игра улогу атрибута за пацијенс уз предикат *мериши*,

јесте конкретан, једнократан, а није итеративан каквим мора бити увек са именицом *човек*. Зато, ако променимо глаголски вид предиката, догађај ће постати итеративним и добићемо исказ: *Али ушисак који је на њих **осишављала** Мима Лашевски могао се заиста мериши чудом*, онда је могућа и синонимна замена с именицом *човек*, уп.: *Али ушисак који је на њих **осишављала** Мима Лашевски **човек** је могао заиста мериши чудом*.

4.2. Близу описивања ситуације и карактерисања објекта по свом слабом степену изражавања динамичности и глаголности налази се и она врста употребе пасивних конструкција разматраног типа која изражава **резултат** извршене радње пре тога, нпр.: *Огледе /**Београђани**/ у хоиел само када се разводе иа **их** Београђанке избаце напоље. Тада лажу поршире да **им** се кућа преуређује, јер **им** је непријатно да признају како су избачени; *Spavali smo zajedno и njegovom **krevetu** kada su ostala dva **ležaja** bila zauzeta – леда уз леда; *Kada је освајам на улици, pravim за **њу** vatromete,..., zapanjujem **је** poznavanjem stihova и citata – **она** ide potpuno hipnotisana tragom mojih duhovitosti... – zavarana је mojim otrcanim repertoarom; *Odjedanput на **nas** troje pada snop svetla. Iz tame **nas** gledaju oči pune mržnje. Spremni **smo** da kidamo, а opet, prikovani за svoja mesta strahom što **smo** iznenada izvučeni iz bezbedne tame, zaslepljeni reflektorom koji otkriva izvakane cipele, pokisla ramena. Код презентације резултата радњи извршених на једном истом објекту због семантике глаголских облика значење целе реченице је најчешће статично и учествује у опису неког стања (међутим, уп. прва два примера, где говорник не описује стање већ пасивним конструкцијама: *су избачени* и *била су заузећа*, изражава резултат прошле радње једноставно као чињеницу укључену у приповедање). Међутим, за разлику од врсте пасивних конструкција из т.2. – за описивање призора – конструкције из примера овде учествују у опису само једног објекта, који се не дели на посебне детаље или елементе фрејма о њему. И овде говорник чешће преферише пасивну конструкцију када објекат о којем прича или који описује игра у датој пропозицији улогу пацијенса, зато што помоћу пасива задржава водећу и уједињујућу улогу објекта у одломку. Када централни лик није пацијенс, али за њега говорник уводи помоћу пасива **догађаја** неки пацијенс везан уз њега, поново је пасив прикладнији него агентивна конструкција јер концентрише пажњу на пацијенс који се уводи.****

4.3. Код презентације ЦЕНТРАЛНОГ ЛИКА, наравно, могу се преносити не само резултати прошлих радњи већ и саме те **радње** које се врше на датом објекту. У зависности од темпоралног плана којем припада изражавана радња, можемо ову групу пасивних конструкција поделити на оне које изражавају радњу у 1) прошлом реализованом плану и у 2) нереализованом плану. Осим тога – у прошлом реализованом плану изражавана радња може да буде: а) конкретна, једнократна прошла радња, може да буде б) итеративна радња из прошлости, а може да буде и в) прошли процес. Нереализоване радње, са своје стране, могу да се поделе на: а) будуће радње и на б) радње праћене модалношћу. За актуелну радњу која се налази у садашњем плану имамо само један пример (код осталих примера са радњом у презенту заступљене су неке друге особине текста о којима ће даље бити речи). Та чињеница није случајна и говори о томе да језичка свест у већој мери перцепира радње као оне о којима се приповеда пасивно приказане пропозиције које су у прошлом или будућем плану, односно – у иреалном плану, управо пасивно приказане пропозиције радњи које се актуелно врше.

Понекад се један исти централни лик може изразити различитим кореферентним изразима или дужим фразама. На пример, у тексту: *Било како било,*

стари Вајферт није подносио само једну ствар у служби – то су чиновници који пију у радно време! Онај кога би ухватио нацврцано, добијао је на лицу места отказ. Да се ово Вајфертово правило примени у данашње време, Београд би остало без већине службеника! најпре се у читавој реченици представља реакција строгог послодавца, а после тога се та предикација номинализира у синтагми ово Вајфертово правило, која реферише према истом догађају који у задњој реченици јесте централни лик и игра улогу пацијенса, зато говорник преферише пасивну конструкцију.

Понекад је кореферентност синтагми којима се реферише према једном те истом централном лику прикривенија, па се на први поглед не може пронаћи. У једном пространијем тексту М. Капор прича о Берлинском зиду, о музеју политичког бекства итд., док на крају епизоду завршава реченицом: *Не, нисам уживао у томе што су Немци кажњени на овај начин, време је избледело мржњу коју сам као дечак осећао према њима*, где пропозиција са формално досад неуведеним субјектом Немци уопштава све појаве о којима је аутор раније причао у вези с Берлинским зидом и које се, у ствари, уједињују по томе што се тичу Немаца и њиховог живота. Зато и у овом примеру имамо употребу пасива у приповедању о ЦЕНТРАЛНОМ ЛИКУ.

Ево још примера изражавања глаголских радњи помоћу пасива у приповедању о ЦЕНТРАЛНОМ ЛИКУ: *Енциклопедије пишу да је кафа до 16. века расла искључиво у источној Африци, и то у Етиопији. Одакле је пренета у Арабију; Међушим, српска салата званично не постоји... Она је, изгледа, послератно кулинарско откриће. Не би ме зачудило да је измишљена 1974., у исто време кад и шадашњи Устав; ... хтео сам само да додирнем овај зид, где се најближе срећу Запад и Исток... подигнути је за само једну ноћ, између суботе и недеље 13. августа 1961. године,...*

Као што смо раније поменули, понекад и више од једног чиниоца може да утиче на избор пасива. У реченици: *Тако је у пролеће 1990. пошито незапажено прошло и ошварање прве печењарнице у Београду ... Нека буде забележено: прва печењарница после рата ошворена је у броју 128 на Јужном булевару* предикат у пасивном облику је одабран, с једне стране, због околности да је пацијенс прошле конкретне радње ЦЕНТРАЛНИ ЛИК, који се разматра у пространијем одломку текста – уведен је у првој реченици, а затим је у пасивној реченици стављен, као већ познат, у позицију полазног ПОЕ. С друге стране, пасивни облик је у принципу много чешћи код одређених предиката који се користе у текстовима с одређеном жанровском наклоношћу (в. о том чиниоцу даље), какав је запravo предикат *ошварати* (неку *приредбу*), уп.: *Изложба је ошворена јуче; Изложба се ошвара данас.*

4.3.3. Већ смо изразили претпоставку о слабијој наклоности наше језичке свести да приказује као пасивне радње оне које се тренутно одвијају – једини пример у нашој грађи који изражава такву радњу (у презенту) и код којег није умешан неки други чинилац за избор пасивне конструкције (ПРЕСКРИПЦИЈА или неки други од оних који следе), јесте следећи: *То је због тога што у Београду Београђани обично спавају код куће. Одлазе у хотел само кад се разводе па их Београђанке избаце напоље. Тада лажу портице да им се кућа преуређује, јер им је непријатно да признају како су избачени.* У овом примеру, као и у осталима, пасивни избор направљен је због присуства централног лика – Београђана – о којима аутор приповеда стављајући их у различите пропозиције.

5.1. Као посебан случај пасивних конструкција с ЦЕНТРАЛНИМ ЛИКОМ, које смо горе размотрили, можемо према синтаксичком критеријуму издвојити једну врсту конструкција, често помињаних у литератури, код којих појам који се у датој реченици уводи као **рема** у следећој реченици постаје **тема**, о којој се истиче нова рема – зато ову групу условно називамо РЕМА-ТЕМА. Код њих у другој реченици, која је најчешће зависна релативна реченица уз прву, појам који је најпре уведен као рема постаје тема, врши улогу пацијенса уз други предикат, заузима место субјекта, а предикат је у пасивном облику и врши улогу нове реме, нпр.: *Ако ми заиста ишша недостијаје у земљама благостиња, то је онај ришуални врући бурек (рема) који (кореферентна тема) се једе с ноџу у периферијским буреџиницама и пекарама после непросијаване ноћи око пет изјутра...* (нова рема).

Конструкције из ове групе могу се исто користити у генерализованом суду с модалним глаголом *моћи*, где би се могли синонимно замењивати именицом с генерализованим значењем *човек* (наравно, уколико немају семантичка ограничења која им намеће семантика предиката или неке структурне особине). На пример, у тексту: *Због чега, уошше, ишшем о Зиду /Берлинском/? Због тога ишшо је то зид који дели два светиа, а ишак може да се додирне и ошшиа; на њему може да се слика до миле воље и да се пише све шшо коме падне на памети* нема никаквих посебних семантичких захтева пред вршиоцем радње додиривања и опипавања зида, односно, писања на њему, па је зато =... *зид који дели два светиа, а ишак човек може да га додирне и ошшиа... и може да пише све шшо му падне на памети*. Као што се види, у оригиналној – пасивној – варијанти у задњој зависној предикацији, уместо енклитике кореферентне са субјектом *човек му* из трансформације с општим судом, коришћена је неодређена заменица *коме* (=некоме) у неререферентном значењу, што је чини кореферентним подразумеваним генерализованим агенсом. Овде је агенс у оба деагентивна облика генерализован.

У вези са овде разматраном групом, вреди обратити посебну пажњу на једну синтаксичку подврсту агентивних реченица по којој се српски језик разликује од аналитичког бугарског. Позицију на самом почетку реченице, када се у њој не налази субјекат у полазном ПОЕ, ми именујемо термином *шошник*. У језицима с падежима, попут руског и српског, ову позицију много природније заузима пацијенс – директни објекат, за разлику од аналитичких језика као што су бугарски и енглески. У бугарском језику та позиција топика, заузета пацијенсом, представљена је дуплираним објектом – уп. превод српске реченице: *Маму су дочекали на станици* на бугарском: *Мама са я посрещнали /я посрещнаха на гараща*. Док у српском (и руском) језику синтаксичке конструкције с таквим топиком говорници језика прихватају као стабилне, у бугарском језику су оне разговорне и у великој мери се замењују пасивним конструкцијама у којима се пацијенс налази у полазном ПОЕ и игра улогу субјекта, уп.: *Мама е била посрещнаща на гараща*, или, уколико је говорнику стало до деагентивног облика предиката, а не до почетне позиције пацијенса, пацијенс заузима одговарајуће место иза предиката у неодређеноличном облику, уп.: *Посрещнали са мама на гараща*.

У ексцерпираној грађи из српског језика имамо много примера таквих синтаксичких конструкција с објектом у топику, при чему је код свих изражени агенс одговарајуће радње – живо биће, уп.: *Најпре, шу нам је Саборна црква, коју је 1845. подигао кнез Милош, а извели је панчевачки мајстори у барокном стилу; Луксузни „Бенеџонов“ бушник налази се у непосредном суседству оријентал-*

не посласличарнице, коју води вредни Горанац; ... *da sam jedini preostali ludak na mrtvoj straži jednog vremena које су већ сви заборавили.*

Иако је у српској граматици позиција живих бића у улози вршиоца у пасивној конструкцији нормирана као агентивна одредба у генитиву с предлогом *од*, чињеница да у читавој нашој грађи из савремених текстова немамо ниједан такав пример можда говори да у савременом језику (уколико се може судити према тројници аутора) норма пренебрегава у знатној мери нагиње на штету активних конструкција о којима је овде реч. У грађи имамо другу варијанту пасивних конструкција – са вршиоцем који је неживо. Те конструкције су сасвим обичне и фреквентне у савременом језику, уп.: *Соба је била окречена... не!... осветљена ... не! ... озарена неком фосфорасиом, љубичасиом неком... ја не знам ни сам каквом свејлошћу!*; *Bio je lep na neki divlji, seoski način. U isto vreme, malčice trpav. Nedodirnut gradskim smradom; Kada se izviču,..., studenti se povlače sa balkona, zatvaraju prozore i grad je opet kao što je bio – tužan i zavejan tišinom.*

Можемо уопштити да када пропозиција као агенс укључује живо биће, савремени српски језик много чешће преферише агентивну предикацију са објектом у топику. Када пропозиција као агенс укључује неживо, пасивна конструкција има и даље стабилне позиције у језику..

6. Горе смо поменули и други фактор за избор пасива, који називамо **жанровском предодређеношћу** и који се своди на преферисање пасива због тога што дати предикат семантички припада лексици која је посебно фреквентна у неком одређеном жанру за који је пасив карактеристичан. На пример, има пропозиција које су типичне за административно-правни стил, који се, због карактера текстова у којима се користи, одликује смањеном глаголношћу предикација на рачун повећаног броја номинализација, пасивних конструкција, конструкција с глаголским придевом итд. У тексту: *Једнога дана умире и она /мама/. После сахране, нашем усјелом човеку саопштијавају да се стјан враћа ојшћини Врачар, којој и припада* друга реченица се од прве, а и од карактера целог публицистичког текста у који је укључена, разликује по свом административном звучању, што је у ствари уметничко средство за дочаравање лика одговарајуће општинске службенице, која то саопштење изговара. Пасивна конструкција од предиката *враћајући* овде звучи управо у духу административних текстова. У духу бесосећајног административног текста звучи и следећи пример: *Ту су нам, најпре, две основне врсте /кафе/: максузија (...) и сикшеруша, којом се дискретно даје до знања гостима да је њосећа завршена.* Изразито административно и типично за време социјализма звуче пасивне конструкције и у следећем тексту: *Машица се дешавало, стиолари, ипак, свакога дана рендишу дрво. Пекари месе хлеб, не чекајући да се усагласе стиавови. Бебе долазе на свети, не чекајући да се реализују дугорочни планови...* У задњим двома реченицама то „жанровско“ звучање одиграва додатну семантичку улогу у супротстављању два света којима припадају одговарајуће пропозиције: мешање хлеба и рањање деце, с једне стране, и усаглашавање неидентификованих стајалишта и реализација дугорочних планова, с друге стране.

7. Следећи чинилац који говорника тера да одабере пасив јесте позиција у неком тексту која датом исказу придаје значење **уопштеног почетка**, који поставља неки проблем који се даље конкретизује и изјашњава, или обрнуто – **уопштеног финализујућег** значења, које обликује дати одломак као смисаоно завршен и исцрпљен. Мада се, наравно, у овој улози употребљавају и активни искази, пасивном конструкцијом говорник експлицира одговарајућу комуникативну

намеру. Такву уопштавајућу улогу могу вршити обе врсте пасивних конструкција, мада је фреквентнији партиципски пасив.

На пример, у одломку: *Кад их имамо, комшије су нам, иначе, много ближе и од најближе родбине. Њих смо изабрали сами – рођаке, нисмо! Комшије су знале сваку ствар коју смо имали у кући; **п**ред њима није било ничега да се крије. Остивљали смо им преко летића кључеве од стана...* извојена реченица ставља почетак краткој причи о томе како обично породица која некуд одлази поручује својим комшијама да им заливају цвеће, како се у таквом једном случају с неким расејаним познаником аутору нешто догодило итд.

На другом месту аутор прича о пршуту – како га прстима једе са групом својих пријатеља, док га једна Енглескиња за њиховим столом једе ножем и виљушком па уз њега наручује још и дињу. Најзад аутор изјављује: **Неке ствари се айсолутно морају јесити прстима** и тиме завршава тему о пршуту.

Док се рефлексивним пасивом, као што се види, може како почињати, тако и завршавати нека целина текста, с партиципским пасивом у грађи имамо само примере с финализујућим значењем, што је и објашњиво имајући у виду резултативно значење, које ова врста конструкција често има. На пример, у једном целом малом поглављу аутор прича о отварању првог кинеског ресторана у Београду и о догађајима око тог отварања. Писац завршава поглавље на следећи начин: *П. С. После четири месеца „Хонконг“ је зашворен. Победио је „Старац Вујадин“* (име крчме која се пре тога налазила на његовом месту).

Уп. и друге примере: ... *Давали су га /новац/ као заложу да их више нећу узнемиравати, ништа није изражиши. Да се реше беде! Но, моја висока улична школа глумарења била је већ завршена – постојао сам искусан велеграчки пацов и умео да се снађем; ... Најзад, **чај је скиван** и ми га ћутећи ријето...*

8. У наведеним реферату факторима за избор пасивне уместо активне (и агентивне) варијанте приказивања једне пропозиције могу се додати и други: констатација неке чињенице; пасив који је задат као обавезан због пре тога употребљеног другог деагентивног облика; пасив с глаголима за перцепцију; синтаксички паралелизам; обезличавајући пасив и др. Мада ће код таквих особина текста говорник чешће изабрати пасивну синтаксичку конструкцију, као што смо рекли, деагентивност, а заједно с њоме и пасив, јесу углавном факултативна језичка категорија, која омогућује употребу у једном истом контексту двеју алтернативних варијанти (у овом случају – активне или пасивне конструкције), а избор дате варијанте није повезан с граматичким особинама датог језика, већ с намерама и личношћу говорника и с особинама његовог текста.

Литература

Ван Дејк 1989: Т.А. Ван Дейк, *Јзык, познание, комуникация*, М. 1989.

Филмор 1988: Ч. Филмор, *Фреймы и семантика понимания – у: Новое в зарубежной лингвистике*, XXIII, М., 1988, 52–92.

ПАСИВ И ЊЕГОВА ПОВЕЗАНОСТ С ТЕКСТОМ У СВЕТЛУ ДЕАГЕНТИВНОСТИ

Резюме

В работе в самых общих линиях представлены концепции о предикативной структуре и о категории деагентивности, в которую помещен и пассив как одно из ее средств выражения. Говорящий делает свой выбор употребить факультативное пассивное (и деагентивное) отображение пропозиции вместо агентивного под влиянием определенных факторов, связанных с особенностями текста. Часто таким фактором является речевая форма описания, которой отображаются результаты прошедших действий или статукво, составленное параллельно совершаемым действиями. Когда говорящий выговаривает синтаксически представленную (а не лексикально – с помощью модального глагола) прескрипцию, которая не отправлена никому конкретно, чаще всего говорящий тоже прибегает к пассиву. Очень частотен пассив в текстах, где автор в целом отрывке говорит о каком-то центральном персонаже – объекте, который обеспечивает смысловую связанность. Разновидностью этого употребления является использование двух соседних предложений, где рема первого из них превращается в следующем предложении в тему. В работе упомянуто еще два фактора, под воздействием которых говорящий делает деагентивный (пассивный) выбор перспективы, с которой представляет данную пропозицию – это жанровское предпочтение пассива и обобщающее начальное или финальное положение высказывания.

Димка В. Савова

Миланка Ј. БАБИЋ¹

Универзитет у Источној Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за српски језик и књижевност

ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ У ДНЕВНОЈ ШТАМПИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

У раду² се анализирају језичке јединице којима се изражава епистемички став говорног лица према садржају пропозиције. Тај тип модалности посматра се у оквиру предиката надређене клаузе у сложеној реченици са допунском да-клаузом, као и у оквиру семантичко-комбинаторичких могућности модалних партикула.

Кључне ријечи: модалност, базична модалност, деонтичка модалност, епистемичка модалност, интродуктивна партикула, имперсонална реченица

1. О модалности

У литератури се модалност одређује и као појмовно-логичка и као лексичко-граматичка лингвистичка категорија. Под модалношћу логика подразумева модалитете *нужности* и *могућности* и издваја, углавном, четири типа: *алетичку* или модалност истине, *епистемичку* или модалност знања, *деонтичку* или модалност обавезе и *еџзистенцијалну* или модалност постојања (в. Шеших 1983: 352–353). У лингвистици постоји мноштво дефиниција модалности, уже и шире схваћене. Србистика (сербокроатистика) под модалношћу подразумевају изражавање *обавезе, допуштања, забране, нужности, могућности* и *сисобности* (Стевановић 1969: 567, 652), не бавећи се детаљније њеном класификацијом³, а дефинишући је као категорију „са значењем односа казиваоца према садржају изреке и односа садржаја изреке према стварности (односа онога што се саопћава према њихову реалном остварењу)“ – (Симеон 1969/1: 837). Тиме се издвајају два основна њена типа – *објективна* или *базична* и *субјективна* модалност. Базичном модалношћу исказује се однос између садржаја исказа и реалности кроз категорију глаголског начина, док се субјективном модалношћу, као факултативним обиљежјем, одређује став говорника према садржају исказа (в. Симеон 1969/1: 837; Панфилов 1968: 78). Ова два типа, различито термилошки одређена, издвајају скоро све лингвистичке теорије које се модалношћу баве, па се тако *субјективна* модалност назива у њима *пропозиционална* или *епистемичка*, док се *објективна* термилошки одређује као *модалност догађаја* или *неепистемичка*. Класификације у којима се издвајају три типа разлажу *нееписте-*

1 rasovaca@yahoo.com

2 Рађено у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика (178014)*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Нешто одређенији приступ класификацији модалних поткатегорија приказан је у *Синтакси савременог српског језика: Проста реченица* (Пипер и други 2005, 636–649), гдје се издвајају следећи типови: *модалност реалности/иреалности (објективна или асретивна)*, *деонтичка и општаивна*, затим *субјективна модалност*, са подтипovima као што су *епистемичка, имперцептивна, метајезичка, аксиолошка* и *експресивна* модалност.

мичку модалност на *деонтичку* или модалност обавезе и *динамичку* или модалност способности, док се у оквиру *епистемичке* често издваја и *евиденцијалност* (= говорно лице прима информације од неког другог извора)⁴ као њена поткатегорија (в. Палмер 1986; Трбојевић Милошевић 2004). У литератури се, дакле, дају различите класификације категорије модалности, под утицајем њеног врло широког семантичко-прагматичког домена, али се у њима као инваријанта увијек издваја поткатегорија субјективне модалности и *епистемичка* модалност, као један њен тип. Лексичко-семантичке и граматичке специфичности њене реализације посматрамо у функционалностилском контексту разноврсних жанрова дневне штампе у Републици Српској.

2. О епистемичкој модалности

Под *епистемичком* (од старогрчке ријечи *episteme*) модалношћу подразумева се модалност знања која се ослања на говорникову претпоставку или процјену, увјереност или неувјереност у истинитост изреченог садржаја исказа. Односи се на степен сигурности који изражава говорно лице када сматра да је оно што тврди у пропозицији истинито. Тај став је увијек субјективан и може да изражава различите степене као што су *могућност* („могуће је да је тако“), *увјереност* („вјерујем да је тако“) или *сиђурност* („мора бити да је тако“). Према начину на основу кога се износи тврдња, према поријеклу става издваја се *директна* – то је став о садржају пропозиције на основу личног запажања говорника или на основу његовог знања и *индиректна* – подразумева знање о пропозицији на основу извјештавања од стране других субјеката. Индиректна епистемичка модалност подразумева епистемичку дистанцу говорног лица, па је поменуте теорије називају *евиденцијалношћу* (Палмер 1986) или *имперцептивношћу* (Пипер и други 2005) и сматрају је подтипом *епистемичке* модалности. У новинарском подстилу заступљен је врло често индиректни тип, којим се успоставља однос између ставова говорног лица и извора информација, јер комбиновањем тих двају носилаца става, штампа постиже неке од својих задатих циљева, као што су интенција објективности у преношењу информација и манипулативности у увјеравању корисника да су пласирани садржаји истинити. Извор информација у таквим контекстима изражен је у облику тзв. ауторског МИ (нпр. „како смо сазнали“), садржан у називу новина или агенције (нпр. „изјавио је за Глас“), на њега се упућује преко дидаскалије у директном говору (нпр. „тврди Босић“) или парафразирањем његових ријечи (нпр. „по његовом мишљењу“). На његово обликовање утичу екстралингвистички услови – друштвени односи који се одражавају у етикетама номиновања извора, као и сам жанр. Тим подтипом нећемо се бавити јер нам је предмет истраживања *директна епистемичка модалност* зато што она суштински одражава дефиницију у којој је основни критеријум да *језичким средствима мора бити експлицитан субјективни став говорног лица према садржају пропозиције, његов став нејасно (са)знања о реализацији садржаја пропозиције*.

Међутим, значење модалности прилично је дисперзивно, па епистемичку модалност није увијек лако разграничити од осталих типова. Модалност као значењска категорија не везује се за прецизно денотирање, а то значи да модалне

4 Ова врста става којим се изражава да се говорно лице позива на информације које не прима непосредно, него од стране другог извора, назива се у литератури и имперцептивношћу (Пипер и други 2005, 645)

јединице у контексту реализују своје доминантно значење, уз секундарна. Отежавајућу околност представља и то што су неке од јединица лесичко-семантички маркираних модалношћу полисемичне и могу да служи за изражавање њених различитих типова, па самим исказом није увијек јасно издиференциран њен тип, тј. могућа је и разноврсна интерпретација њеног значења. Зато је модалност као семантичка категорија неријетко условљена актуализовањем значења у контексту. Показује то и се слједећи примјер који се издвојен, без ширег контекста, може схватити и као примјер тзв. *динамичке* модалности (= модалност способности) и као примјер *епистемичке* модалности:

1) ...*Душанка Мајкић сматра да је Изетбеговић својим писмом упутио поруку да су Бошњаци спремни на мобилизацију ако не остваре шежњу један брђанин – један глас* (Блиц, 20. октобар 2011, 2).

Деонтичко значење овај примјер има уколико *спремни на мобилизацију* прогумачимо у значењу „способни су, тј. увјежбани су и организовани да се мобилишу“, а епистемичко уколико га ишчитамо са значењем „могуће је да ће се мобилисати уколико се не оствари то што очекују“.

3. Језичке јединице за изражавање епистемичке модалности

Став говорног лица према садржају пропозиције изражава се у језику штампе разноврсним језичким јединицама, од којих су неке и лексичко-граматички типичне јединице модалности, као модални глаголи и модалне ријечце, а неке то бивају у конструкцијама као што су разни типови предикатских конструкција у којима се актуализује значење фактуалности помоћу именица, прилога и придјева са семантиком увјерености, могућности, процјењивања, и сл. Модалност, дакле, посматрамо на: I) формално-граматичком плану, при чему се скреће пажња на морфосинтаксичке могућности глаголских облика у оквиру структуре разних типова предиката, као и на II) лексичко-семантичком, гдје посматрамо модализовање помоћу неконституентских јединица – модалних ријечи и израза. Граматичка анализа подређена је семантичкој.

I. *Епистемичности у оквиру предикатских интродуктивне клаузе*

Модални став говорног лица у језику штампе граматикализован је врло често у синтаксичкој структури сложене реченице, и то у оквиру предиката надређене клаузе. Њоме се исказује модални став према садржају пропозиције у форми уведене или интродуктивне⁵ *да*-клаузе, допунско-изричног карактера. Предикат са модалним значењем исказује се свим структурно-синтаксичким типовима – глаголским и именским/прилошким, простим и сложеним.

А) Прости глаголски предикат са модалним значењем става говорног лица према пропозицији исказаној допунском *да*-клаузом исказује се глаголима из семантичког поља мишљења, говорења или опсервације. Глагол у функцији предиката може бити у личној форми са граматичким субјектом у првом лицу (2а) или у имперсоналној форми – са експлицираним логичким субјектом (2б) или без њега (2в):

2а) *Мислим да нам је свима после утакмице са Смедеревом самопоуздање порасло* (Press RS, 17. 10. 2010, 40); *Сматрам да је моја одлука о одузимању*

5 Термин посуђен из Ружић 2006: 87.

чина и одликовања поштојуно законитиа (Press RS, 17. 10. 2010, 15); *Можда мислиће да то није проблем за Ес-Ен-Бе, али тврдим да јесте* (Press RS, 17. 10. 2010, 2).

2б) *Немам довољно увида у рјечник својих колеџа... Мени се чини да је без примјера и ђрађе, поштово без фразеологије која је врло значајан дио језика* (Аваз, 8. 1. 2011, 13); *Ми још нисмо урадили прогнозу за зиму, али све ми се чини да причају о најхладнијој зими* (Press RS, 17. 10. 2010, 7).

2в) *Ипак, чини се да би неке ствари у Мостару могле кренутии набоље након јучерашње састанка* (Независне новине, 19. 10. 2011, 4); *Чини се да важна тиштула или докиторати наука не помажу људима да схватије јадно стиање* (Независне новине, 19. 10. 2011, 25).

У датим примјерима изражена је директна епистемичка модалност којом се експлицира став говорног лица према садржају пропозиције уведене да-клаузе, али са различитим семантичким нијансама модалног става, које су условљене субјекатско-предикатском везом. Уколико је говорно лице граматички маркирано, као што је то у примјерима (2а) и (2б), став је непосредно личан. Ако је говорник неодређен у форми интродуктивне клаузе (2в), и модални став је дистанциран, уопштен. Експонент те релације у персоналној конструкцији (2а) јесте глагол у првом лицу (*мислим, сматрам, тврдим*), док је то у имперсоналној (2б) дативни логички субјекат (*Мени се чини, ... све ми се чини*). Примјери из групе (2в), без деиксе говорног субјекта, упућују на епистемичку дистанцу која укључује искуство стечено на основу посредних опсервација или других извора – приближно имперцептивној посредности. Те примјере могуће је посматрати и у оквиру интродуктивних модалних партикула, насталих конверзијом од презентских алолекси које – када се употријебе у уопштеним контекстима који не упућују на лице – губе статус глагола, па према томе и предикативности, и постају партикуле (в. Ковачевић 2009: 173–192).

Глаголи *тврдити*⁶ и *сматрати*⁷ изражавају став у оквиру свога примарног значења, док је то за глагол *мислити* једно од секундарних значења, у коме се тај глагол удаљава од примарног когнитивног, а појачава модално, са приближном вриједношћу „вјерујем“, „сматрам“. У том значењу глаголи *мислити* и *сматрати* семантички су еквиваленти⁸, док је значењем глагола *тврдити* категоричније изражен став увјерености у садржај пропозиције. Сви ти глаголи подразумевају тип контемплативног искуства субјекта, док глагол *чинити се* подразумева перцептивно искуство, о чему свједочи контекст: *Немам довољно увида у рјечник својих колеџа... Мени се чини да... > „Непознат ми је рад колега, али чини ми се, тј. опајам да“; Ми још нисмо урадили прогнозу за зиму, али све ми се чини да > „Непозната ми је прогноза за зиму, али чујем, тј. опајам да...“.*

Б) Сложени глаголски предикат у свом саставу садржи обавезно модални или модализовани глагол са епистемичким значењем.

3) *Прво желим да нагласим да су људи на северу, причам о обичним људима, врло пријатни и мирни* (Press RS, 17. 10. 2010, 6); *Може бити да са Браћом постојнемо добар резултати* (Press RS, 17. 10. 2010, 40).

6 Тврдити – „казивати, износиити нешто као непобитну истину“ (Речник 2007: 1305)

7 Сматрати – „а. имаити о нечему суд, мишљење, мислити“ (Речник 2007: 1244)

8 Мислити – „1. умом, разумом стварати мисли, долазити до идеја, судова, закључака; расуђивати... 3. б. веровати, замишљати, сматрати“ (Речник 2007: 715).

Значење сложеног предиката *желим да нагласим* носи став увјерености у истинитост садржаја пропозиције, а он је посебно појачан семантиком глагола *нагласишти*, који лексикализује интензификацију тврдње исказане пропозицијом. Модални глагол *моћи* и иначе спада у епистемичке модале јер изражава однос према пропозицији као могућност у коју се вјерује. Конструкција *може бити* исказује значење вјероватноће средњег степена, еквивалентно партикули *можда*, као њена аналитичка форма⁹

В) Именски или прилошки предикат модалност исказује на основу семантике именица, придјева или прилога у саставу предикатива.

4а) Сви смо велики оптимисти и надамо се најбољем (Press RS, 17. 10. 2010, 40); *Не играмо како можемо, али не желим да будем песимиста*. Вјерујем *да можемо до побјеге* (Независне новине, 19. октобар 2011, 44); ... нисам оптимиста *да ће се сви одазваћи сасијанку и да ће се нешто договорити* (Глас Српске, 29. 12. 2010, 6); Нисам оптимиста и не видим ни *када ће бити нови сасијанак у вези са шом шемом, а камоли када ће бити формиран Савјет министара, рекао је Радојичић* (Независне новине, 19. октобар 2011, 5).

4б) Више сам него сигуран *да наши људи хоће да инвестирају у своју земљу* (Глас Српске, 29. 10. 2011, 6); *Ево, да не кажем милион посто, али сам скоро апсолутно сигуран да су то глупости!* (Press RS, 17. 10. 2010, 7); – Не могу бити сигуран *да ХДЗ и СДА желе рјешење ове ситуације* (Независне новине, 19. октобар 2011, 10); Уверен сам *да ће нас то довести до фајнал-фора* (Press RS, 20. 10. 2011, 46).

4в) Могуће је *да се деси да је на аутомобилу мијењан само један дио, те да само он не испуњава норме* (Глас Српске, 29. 12. 2010, 9); Јасно је због чега *лопови краду такозване плаве табле* (Press RS, 20. 10. 2011, 3); *Да ли је ИНА најлашња услуга*, није познато, али је потпуно јасно *да ова корупционашка афера...* (Глас Српске, 29. 12. 2010, 5); Добро је познато *да је Драгичевић кадар бившег председника Хрватске...* (Глас Српске, 29. 12. 2010, 5); Изгледно је *да ће се узроци отклонити, рекао је Петровић* (Независне новине, 19. октобар 2011, 10); *То су узроци које је потребно отклонити, али то није изгледно* (Независне новине, 19. октобар 2011, 10); У Босни и Херцеговини је све изгледније *да њединци не схватају да мајке једнако отлакују синове које су изгубиле у рату* (Блиц, 20. 10. 2011, 2); Тачно је *да премијер у експозеу није најавио улазак Србије у ЕУ до краја Владиног мандата, али није тачно да је најавио да ће се земља само „кретати у шом оравиу* (Блиц РС, 4. 12. 2010, 3); Очигледно је *да се налазимо на најдоњој граници по стандарду у Европи* (Независне новине, 19. октобар 2011, 10).

4г) *Босић: „Тешко је предвидјети којим ће путем наступи ова политичка криза“* (Независне новине, 19. октобар 2011, 4); Тешко је рећи, али вјерујем *да ћемо доћи до нових података* (Блиц, 4. 12. 2010, РС, 3); *Шушановац је рекао да је тешко рећи шта је изазвало тај ванредни догађај...* (Глас Српске, 29. 12. 2010, 17).

4д) Тешко *да ће Звезда Ђурићу сласти било какве писмене гаранције јер се то никад до сада није радило* (Press RS, 17. 10. 2010, 35); *Како сада ствари стоје,*

9 Можда – „речца којом се означава могућност, вероватноћа: може бити (да), могуће је (да), није искључено (да), постоји могућност (да)“ (Речник 2007: 725).

тешко да ће комисија до децембра успјети да нађе заједничким проблем (Независне новине, 19. 10. 2011, 13).

Корпус показује да се у конструкцијама са именицом у предикативу као модализатором става говорног лица (4а) најчешће реализује један члан антонимијског пара *ојштимиста* – *песимиста*, према моделу *ојштимиста сам* – *нисам ојштимиста*, односно *песимиста сам* – *нисам песимиста*, са значењима: *ојштимиста сам* = „вјерујем“, *нисам ојштимиста* = „не вјерујем“; *песимиста сам* = „не вјерујем“, *нисам песимиста* = „вјерујем“.

Предикатске конструкције са овим именицама формирају се као персоналне, углавном у првом лицу сингулара или плурала, а то је лице којим се граматикују говорник – индивидуални (сингулар) или инклузивни (плурал). И једна и друга именица могу бити негиране, па су конструкције са овим антонимијским паром занимљиве и по томе што укључивањем граматичке негације копулативног глагола (*је*)*сам*–*нисам*, негирана конструкција добија семантичку вриједност свога антонимијског пара. Тако се успостављају релације са подударним значењима у увјереност пропозиције коју у форми *да*-клаузе уводе: *ојштимиста сам* = *нисам песимиста*, односно у неувјереност: *песимиста сам* = *нисам ојштимиста*. Негирана конструкција уноси степен експресивности у израз јер сабира граматичку негацију и лексичко значење и трансформише их у значење епистемичког става увјерености или неувјерености у истинитост садржаја пропозиције. Посебно се то постиже одричном конструкцијом са именицом *песимиста* (*нисам песимиста*), у којој се множи граматичка (*нисам*) семантичка (*песимиста*) негација и даје афирмативно значење става увјерености говорног лица у садржај пропозиције. Осим тога, негиране форме са афирмативним значењем одражавају у језику штампе очљиву стилску доминацију аналитички маркираних конструкција над синтетичким.

Модални став изражен на овај начин врло често је интензиван понављањем лексичко-граматички различитог, а сличног семантичког садржаја, као што је то постигнуто у примјеру „Нисам оптимиста и не видим ни када ће бити нови сасџанак...“, гдје се значење конструкције *нисам ојштимиста* = „не вјерујем“ појачава и одричним презентом „не видим“. Обје конструкције редуплицирају значење „Не могу бити сигуран да ће се уопште догодити оно што се садржајем пропозиције износи“. Сличан вид појачавања значења остварује се и на текстуалном нивоу, као у примјеру „Не играмо како можемо, али не желим да будем песимиста. Вјерујем да можемо до побједе“, гдје је парафразирано значење модалне конструкције *не желим да будем песимиста* = „желим да вјерујем“ и експлицитно је редуплицирано предикатом наредне реченице (Вјерујем да можемо до побједе).

Конструкције са модализатором придјевом (4б) којим се изражава епистемички став најчешће подразумевају семантику придјева *сигуран* и *увјерен*. И ове конструкције се реализују најчешће у првом лицу, а оба придјева изражавају семантику увјерености/неувјерености говорног лица у садржај пропозиције. Значење неувјерености постиже се негативном формом копулативне конструкције (*не могу бити* *сигуран*, *нисам* *увјерен*). Модални став може бити слабији или јачи, а степеновање става такође у новинском изразу скоро подразумева аналитичку форму компарације придјевског значења. У забиљеженим примјерима за то служе конструкције квантификативних или квантификативно модалних прилога *више него*, *ајсолућно*, *скоро* и сл. Конструкцијама *више него* и *ајсолућно* уз придјев *сигуран/увјерен* изражава се максималан степен епистемичког

става увјерености у садржај пропозиције, док се изразом *скоро* (*скоро сам сиђуран*) незнатно снижава.

Конструкције са прилогом модализатором епистемичког става (4в) синтаксички су имперсоналне, а степен вјероватноће или могућности експлициран је лексичким значењем модалног прилога. У корпусу су врло фреквентне конструкције овог типа, а најчешће употребљавани модални прилози јесу: *изгледно, евидентно, јасно, очигледно, сиђурно, познато, могуће* (*изгледно је/није изгледно, евидентно је/није евидентно, тешко је/није тешко, сиђурно је/није сиђурно, познато је/није познато* и сл.). Конструкције *изгледно је* и *могуће је* изражавају приближно исти степен епистемичког става који садржај пропозиције оцјењује као могућ. Јачи степен увјерености носе конструкције *јасно је* и *сиђурно је*, док прилози *очигледно* и *евидентно* уносе у степен увјерености и компоненту чињеничности, фактивности претходног знања или опажања, што говорном лицу омогућује да изрази категоричније своју увјереност у садржај пропозиције. Тај степен може бити компаративно појачан (*У Босни и Херцеговини је све изгледније да пјединци...*), и то не само компаративом прилога (*изгледније*) него и партикулом *све*, која појачава степен компаратива. Степен епистемичког става појачавају и прилошке лексеме са квантификативним значењем *пошћуно* и *добро* (*али је потпуно јасно да ова корупционашка афера...*; *Добро је познато да је Драгичевић...*).

Одричне форме прилошко-предикатских конструкција (4в) изражавају значење сумње и неувјерености у реализацију садржаја који процјењују, осим одричне форме са модалним прилогом *тешко* (4г), која има такође значење могућности или увјерености (*није тешко предвидјети да* = „могуће је предвидјети/ (по)вјеровати да“), јер негација копуле модификује негативно значење прилога у афирмативно. И обрнуто, афирмативна конструкција са модалним прилогом *тешко* изражава негативан епистемички став, став незнања или неувјерености (*Тешко је предвидјети којим ће путем наставити ова пољитичка криза* = „Не знам/нисам сигуран у то којим ће путем наставити ова политичка криза“). Специфичност конструкције *тешко је* (4г) у односу на остале прилошке предикације из групе примјера (4в) јесте и у томе што се конструкција *тешко је* не допуњава директно да-клаузом као у примјерима (4в), него тек преко инфинитива глагола говорења или опсервације (*предвидјети, рећи*).

Посљедњи примјери (4д) уврштени су у ову групу јер их можемо посматрати као структурну елизију копулативне компоненте (тј. *Тешко да ће Звезда* < „Тешко је (по)вјеровати да ће Звезда“ = „не вјерујем“, „сумњам“; *Тешко да ће комисија до децембра усидјети* < „Тешко је (по)вјеровати да ће комисија“ = „не вјерујем“, „сумњам“). С друге стране, могућа је и њихова интерпретација у оквиру модалних партикула, у оквиру које овај тип одговара епистемички негативно маркираним судовима – изражава сумњу као неувјереност у реализацију садржаја пропозиције. Примјери са инфинитивним допунама (*предвидјети, рећи*) уз конструкцију *тешко је* омогућују, на основу семантике самих глагола и негативног значења (модалног) прилога *тешко* интерпретацију цијеле конструкције као модалног става са значењем „не знам“, „нисам сигуран“. Јединственост значења датих конструкција са инфинитивом упућује на то да је у питању синтаксичка конверзија модела реченице са прилошким предикатом и инфинитивним субјектом, нпр. *Пјевајти је забавно*, несводљивог парафразирањем на јединствено значење у коме би се поништила семантика компонената (*Забављам се; *Пјевам), као што је то могуће у нашим примјерима. Такође је уочљиво да се експлицитније модално значење и одређенији став (не)увјерености постиже формом редукованом

на интродуктивну партикулу (*Тешко да ће Звезда*), него реченично аналитичком (*Тешко је рећи, Тешко је предвидјети*), која садржи и компоненту имперцептивне дистанце говорног лица у односу на садржај пропозиције.

Г) Посебно често, типично за ову врсту текста, епистемички став се изражава описно, декомпонованом конструкцијом типа *изразишти наду, изразишти очекивање, изразишти увјерење, имашти сумње* и сл. Конструкције могу бити у личној (5) и у уопштено личној форми (5а):

5) *Имам сумње да СДП с једне стране и два ХДЗ-а, с друге стране, не желе да буде ријешена* (Независне новине, 19. 10. 2011, 4) *...већ је рекао да је од 1990. године увек било све како је она странка предлагала* и изразио наду *да ће Србија ипак кренути ка Европи* (Блиц, 20. октобар 2011, 5).

5а) *Постоји основана сумња да је у позадини свега много бизарнији моштив – шрансфер играча* (Press RS, 17. 10. 2010, 4).

Семантички се дати примјери схватају према трансформацији перифрастичног предиката у модални став средњег степена увјерености/неувјерености, тј.: *Имам сумње* = „сумњам, нисам увјерен да желе...“; *Изразио наду* = „нада се“ = „изражава извјесно очекивање/увјерење да ће Србија кренути ка Европи“.

Врло сличан њима је и примјер (5а), са такође могућом трансформацијом глаголске именице у глаголски облик (*Постоји основана сумња* > „Основано се сумња“). Глагол *постоји* у уопштено личној форми изражава епистемички модални израз са сниженим степеном увјерености, који у ствари уводи одређену епистемичку дистанцу говорног лица према истинитости пропозиције, приближавајући га имперцептивности тзв. другог извора информација. Ова конструкција одговара трећем од услова које М. Радовановићев наводи као неопходне за номинализацију предикације¹⁰, а која се одвија: „...в) у екстралингвистички условљеним контекстима у којима је семантички релевантно саопштишти податак о претходној друштвеној институционализованој акцији (чина) чију укљученост репрезентује предикација која је у питању“ (Радовановић 2007: 58). Од семантике лексема које улазе у модалну конструкцију, зависи и степен увјерености, који може бити слабији или јачи: *имао сам ушисак* = „чини се, вјероватно“; *постоји основана сумња* = „врло вјероватно“, при чему степен појачава семантика придјева *основана* уз именицу *сумња*, која у датом контексту реализује значење увјерености¹¹; *постоје индиције* = „можда, могуће је“. Честа заступљеност номиналних структура, укључујући и номинализацију у оквиру предиката интродуктивних реченица (фреквентност именског/прилошког и перифрастичног предиката), одражава процес који је жанровски условљен и обиљежава и новинарски подстил.

У корпусу је забиљежен и као фреквентан перифрастични предикат са глаголима *имашти/постојашти*, без глаголског еквивалента у српском језику. У тим кон-

¹⁰ Декомпоновање предиката М. Радовановић, који се том проблематиком врло исцрпно бавио, сматра врло продуктивним процесом, екстралингвистички или лингвистички условљеним (в. Радовановић 2007)

¹¹ Лексема *сумња*, као и глагол *сумњати*, са значењем „1. а. *имашти, осећати сумњу, неверицу у истинитости нечега, показивати резервисаности у погледу чега*“ (Речник 2007: 1288), спада у енантосемијске ријечи јер може да реализује супротна значења, тј. *Сумњам да је то истина* може да значи и „Вјерујем (до одређене мјере) да је то истина“ и „Не вјерујем (до одређене мјере) да је то истина“.

струкцијма глагол *имајти* појављује се и у личној (5б) и у егзистенцијално-имперсоналној презентској конструкцији 3. лица, као и глагол *постојати* (5в):

5б) Имао сам утисак *да могу после сваке акције да постигну* *џо* (Press RS, 17. 10. 2010, 40).

5в) Постоје индиције *да из вандализма у граду и на стадиону стоје људи који су незадовољни* (Press RS, 17. 10. 2010, 4); Постоје индиције *које показују могућности усложњавања...* (Глас Српске, 29. 12. 2010, 16).

Примјери (5б) и (5в) представљају – према Радовановићу – такође један од три услова за декомпоновање предиката, који се региструје: „...а) посебно у оним ситуацијама када према девербативним именицама (дакле, номинализованим, нереченичним сигналама предикације), најчешће у случајевима када су оне позајмљене из других језика, у актуелној компетенцији говорних представника српскохрватског језичког стандарда *не постоје еквивалентне фонолошко-морфолошке адаптације глаголских лексема* (дакле, вербалних, реченичних сигнала предикације) – нпр.: *Вршиши трансакцију, Имајти интенцију, Показивајти тенденцију, Извршиши злочин* и сл.“ (Радовановић 2007: 57). У српском језику нема глаголског еквивалента за конструкције *Имам утисак*, или *Постоје индиције*. Семантика примјера *Имао сам утисак да...* одговара модалном ставу средњег степена увјерености субјекта у садржај пропозиције, док је значење конструкције *Постоје индиције да...* маркирано епистемичком дистанцом субјекта, тј. укључује и компоненте имперцептивности врло уопштеног извора, аналогно значењу имперсоналне конструкције *Чини се да*.

II. Епистемички став исказан модалним партикулама/прилозима

Морфолошком категоријом модалних партикула или модалних прилога модификује се став говорног лица или субјекта исказа према садржају пропозиције. У анализираном корпусу забиљежене су модалне ријечи које се у граматичким класификацијама и примарно сврставају у модалне партикуле (Мразовић и Вукадиновић 1990: 407–412), односно у модалне прилоге (Ивић 1978: 8), као што су *сигурно, наравно, заиста, вјеровашно, очито, очигледно* и сл. Осим њих, за модификацију говорниковог става у новинским текстовима служе и оне модалне партикуле које су, обезличене и измијењено лексикализоване, процесом конверзије настале од глаголских алолекси, као што су *изгледа, истада*, и сл. Разјашњавајући статус модалне епистемичке партикуле *мора* (= „сигурно“, „свакако“, „вјерујем да“ и сл.), настале конверзијом од презентске алолексе са деонтичким значењем обавезе, М. Ковачевић упућује на то да су конструкције епистемичког става са модалним прилозима у позицији предикатива (нпр. *Очито је да су побједили*) аналогне конструкцијам у којима је носилац става интродуктивна модална партикула (нпр. *Очито да су побједили*), синтаксички неукључена, али која такође уводи допунску *да*-клаузу. Ковачевић разјашњава и синтаксички статус интродуктивне партикуле, сматрајући да „Интродуктивне партикуле такође отварају мјесто *да*-клаузи, али не представљају предикате, него заједно са уведеном *да*-клаузом чине једнопредикатску просту реченицу“ (Ковачевић 2009: 169). Исти статус имају модалне партикуле, настале конверзијом од глаголских алолекси, посебно када су интонционо издвојене, нпр. *Он, изгледа, неће доћи*¹². Те пре-

12 О критеријумима конверзије и категоријалне транспозиције глаголских алолекси у модалне прилоге/партикуле видјети у раду М. Ковачевића *Глаголске алолексе као модалне ријечи* (Ковачевић 2009: 173–191).

зентске алолексе у безличној форми трећег лица, када за себе не везују друге реченичне конституенте, функционишу у посматраном корпусу као модалне партикуле (или модални прилози). Модалне партикуле су синтаксички неконституентне, али се на два начина повезују са остатком конструкције са којим граде, као што је већ речено, „једнопредикатску“ реченицу. Тако оне, слично претходно анализираним реченичним конструкцијама са модалном функцијом, могу да као интродуктивне партикуле уводе допунску *да*-клаузу (6) или да „изнутра“ модализују исказ, при чему у корпусу углавном нису интонационо издвојене (6а), али то могу бити (6б):

б) – Наравно да никога нисам гурео ни хваћео за ревере и оковраћник (Блиц, 20. октобар 2011, 5); Изгледа да је дворана ничија јер нико није био заинтересован да решимо проблем (Блиц, 20. октобар 2011, 19); Испада да нисмо добро реаговали (Press RS, 17. 10. 2010, 16); Очигледно да су се прерачунали у шрошковима (Блиц, 20. октобар 2011, 19); Очито да досадашња дијагноза није дала резултате (Блиц, 20. октобар 2011, 7).

ба) Козара сигурно неће играћи за некога, већ за себе (Блиц, 20. 10. 2011, 37); Сигурно немам рак, јер да га имам, већ бих умрла (Блиц, 4. 12. 2010, 9); Заиста нисам очекивала да људи знају ко сам, а камоли да ми прилазе (Блиц, 20. 10. 2011, 19); Покушали су да зајале српску заштитаву у акцијама које су вероватно синхронизоване (Press RS, 17. 10. 2010, 6); Највероватније ћемо у ширајк стићи на почетку другог полугодишња (Блиц, 4. 12. 2010, РС, 6); .. висока доза радијације је на вероватније настала после кише (Блиц, 20. октобар 2011, 7); То очито смета Институту за несретне особе БиХ, који је основан да стигне у крај манипулацијама о броју жртава и несретлим. (Блиц, 20. 10. 2011, 2); То нас сигурно неће спасти (Блиц, 20. 10. 2011, 6); Очигледно се неопходно ствара нервоза и врши притисак на брзо конституисање власни на нивоу БиХ (Глас Српске, 29. 12. 2010, 6); – Њихови ставови су отприлике познати... – рекао је Додик за Радио-телевизију Р. Српске по доласку у Вашингтон (Блиц, 20. октобар 2011, 2); С обзиром на учинак у том мечу и расположење у ком се нашао после, можда би најбоље било да је прескочио судреј у Марибору (Press RS, 20. 10. 2011, 43).

6б) Комитети за нормализацију фудбала ће, највероватније, бити укинути... (Press RS, 20. 10. 2011, 44); Шта нам то данас нуди Евројска унија? Изгледа, све мање и мање (Независне новине, 19. 10. 2011, 13); Ријеч је о четворици или петорици људи или лобиста који су, изгледа, далеко јачи него што је држава (Независне новине, 19. 10. 2011, 6); Али то само по себи није грех, ваљда (Press RS, 17. 10. 2010, 15).

Примјери показују да је питање (а)синтаксичности наведених партикула условљено не само њиховом категоријално-синтаксичком конституентношћу него и тиме да ли је процес конверзије тих конструкција у чисте модале у одређеној комуникативно-прагматичкој ситуацији доведен до краја. То се посебно односи на модалне партикуле настале од алолекси глагола, при чему се оне доводе у једнаку позицију са „правим“ модалним партикулама јер на исти начин могу да уведу допунску *да*-клаузу (Наравно да никога нисам гурео ни хваћео за ревере и оковраћник : Изгледа да је дворана ничија јер нико није био заинтересован да решимо проблем), као и да буду интонационо издвојене и изостављиве из структуре исказа (Комитети за нормализацију фудбала ће, највероватније, бити укинути... > Комитети за нормализацију фудбала ће бити укинути... Ријеч је о четиво-

рици или *петоорици људи или лобиста који су, изгледа, далеко јачи него што је држава* > *Ријеч је о четворици или петоорици људи или лобиста који су далеко јачи него што је држава*). Њиховим изостављањем изостаје епистемички став говорног лица, али се не мијења синтаксичка структура реченице нити пропозициони садржај. И њихови семантички садржаји су еквивалентни, па је тако епистемички став партикуле *изгледа*¹³ блискозначан ономе који изражавају партикуле *могуће*¹⁴, *можда*. Структурно-лексичке карактеристике датих глаголских алолекси потврђују, сматрамо, и њихову категоријалну транспозицију у модалне партикуле.

Епистемичким партикулама, зависно од њиховог лексичког значења, изражава се модални став различитог степена увјерености говорног лица у истинитост садржаја пропозиције. Анализирани примјери, уопштено посматрано, одражавају тростепену скалу епистемичког модалног става: а) као *могућности*, б) као *увјерености* и в) као *сигурности* да садржај мора бити такав како се пропозицијом и тврди.

Степен могућности изражавају модалне партикуле *изгледа*, *испада*, *можда* и *оштрилике*. Варијације у оквиру тог степена садрже додатне конотације. Тако је ријечца *можда* најрепрезентативнији представник значења могућности јер се њоме, према рјечничкој дефиницији означава могућност (= „постоји могућност да“). Модалне партикуле *изгледа* и *испада* садрже и компоненте закључивања на основу претходне перцепције која је ширег карактера, али обухвата и садржај пропозиције (*Шта нам то данас нуди Европска унија? Изгледа, све мање и мање*). Семантика лексеме *оштрилике* снижава степен увјерености говорног лица у истинитост пропозиције и подразумева закључивање по слободној процјени, по којој је садржај пропозиције носиоцу субјективног става познат до одређене мјере (*Њихови ставови су отприлике познати...*).

Модална партикула *вјероватно*, са значењем „*то свој ирилици, доста сигурно, извесно, свакако*“ (Речник 2007: 140) изражава говорнику процјену садржаја пропозиције као извјесну према његовим познању прилика које се на тај садржај односе (*Покушали су да зајале српску заставу у акцијама које су вероватно синхронизоване*). Еквивалентно значење у изражавању степена увјерености исказује се и партикулом *ваљда*, која се дефинише као „*речца за изрицање оправдане, природне претпоставке, уверености у нешто: вероватно, то свој ирилици, свакако*“ (Речник 2007: 128), с тим што у забиљеженом примјеру, интонационо издвојена у финалној позицији, садржи и нијансу емоционалног наглашавања (*Али то само то себи није грех, ваљда*). Лексемом *највјероватније*, као модалним суперлативом, појачан је степен вјероватноће, тј. говорно лице исказује врло висок степен увјерености да ће се ситуација означена пропозицијом реализовати (*Највјероватније ћемо у ширајк ситуици на почетку другог полугодия*).

Виши степен увјерености у истинитост садржаја пропозиције у анализира-ним примјерима изражава се модалним партикулама *сигурно*, *очигледно*, *очистио*, *наравно* и *заиста*. Партикулом *сигурно* изражава се „са највећим поуздањем“ говорникова увјереност у садржај пропозиције, тј. да је тачно то што се пропозицијом тврди (*Сигурно немам рак, јер да га имам, већ бих умрла*). И модални прилог *заиста* изражава степен увјерености као стваран, природан, а то значење додатно интензивира партикула *наравно* (*Наравно да никога нисам журао ни хва-*

13 Изгледати – „...1.б. (безл.) *стварати утисак, чинити се*“ (Речник 2007: 453).

14 Могуће – „1. б. *изводљиво, остварљиво*“ (Речник 2007: 723).

шао за ревере и оковраћник), која служи за „појачавање онога што се износи: разумљиво, природно, разуме се“ (Речник 2007: 787). Модалне партикуле очигледно и очигледно исказују висок степен увјерености говорног субјекта, утемељен на основу његовог увида у чињенице које обухватају и садржај пропозиције.

4. Закључак

Епистемичка модалност, којом се изражава став говорног лица према садржају пропозиције у оквиру тростепене скале *могућности* – *увјерености* – *сигурности*, изражава се у дневној штампи Републике Српске језичким јединицама које су функционално и/или категоријално модалне. Функционална модалност остварује се у оквиру сложене реченице, и то у предикату уводне или интродуктивне клаузе, надређене допунској клаузи са везником *да*, која садржи пропозицију. Реализација модалног става у оквиру предиката условљена је лексичко-семантичким садржајем глаголске (глаголи говорења, мишљења или опсервације, са семантиком субјективне оцјене) или лексеме у саставу предикатива (именице, придјева или прилога). Категоријална модалност реализује се помоћу модалних партикула (модалних прилога), а степен увјерености предодређен је лексичким значењем модалне партикуле, уколико није додатно појачан неком квантификативном јединицом (нпр. *вјероватно* – *највјероватније*, *очигледно* – *више него очигледно*). Разлика између тих типова исказивања епистемичког става више је синтаксичке, а мање семантичке природе, јер је уочљива семантичка еквивалентност између конструкција са модалним прилошким предикатом и конструкција са модалним партикулама, посебно када су оне у интродуктивној позицији (Очигледно је да *се* *непошребно ствара*... : Очигледно да *се* *непошребно ствара*...). Анализирани примјери показују и одређени степен синтаксичке обавезности партикула у интродуктивној позицији, што упућује на елизију дубинске конструкције у којој су те модалне партикуле биле у саставу неглаголског предиката. С друге стране, будући да је већина модалних партикула настала конверзијом или од прилога или од глагола, уочљива је и веза конверзива са њиховим исходним категоријама (нпр. *чини се* може да се посматра и као предикација и као партикула). С обзиром на природу корпуса, видна је и тенденција формирања декомпонованих модалних конструкција жанровско-идиоматског карактера (*имам утисак*, *постоје индиције*) којима се изражава епистемички став, уз одређену епистемичку дистанцу.

Корпус

Блиц, 20. 10. 2011.

Блиц РС, 4. 12. 2010.

Глас Српске, 29. 12. 2010.

Независне новине, 19. 10. 2011.

Press RS, 17. 10. 2010.

Литература

Велчић 1987: М. Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.

Ивић 1978: М. Ивић, *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог, XXXIV, Београд, 1–17.

- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, *Одледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мразовић и Вукадиновић 1990: Р. Мразовић, З. Вукадиновић, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Палмер 1986: F. R. Palmer, *Mood and modality*, CUP.
- Панфилов 1968: V. Z. Panfilov, *Grammar and Logic*, The Hague, Mouton.
- Пипер и други 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Простја реченица*, Београд, Нови Сад: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, Матица српска.
- Радовановић 2007: М. Радовановић, *Стиари и нови сјиси (Одледи о језику и уму)*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Речник 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Ружић 2006: В. Ружић, *Дојунске реченице у савременом српском језику*, Нови Сад: Матица српска.
- Сименон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, knj. I*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Станојчић и Поповић 1995: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамајиика српскога језика за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1969: М. Стевановић, *Савремени српскохрвајски језик II, Синтакса (Грамајиички сисџем и књијевнојезичка норма)*, Београд: Научна књига.
- Трбојевић-Милошевић 2004: I. Trbojević-Milošević, *Modalnost, sud, iskaz: Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

EPISTEMIC MODALITY IN DAILY PREEES OF REPUBLIC OF SRPSKA

Summary

Epistemic modality refers to the modality of *knowledge* that is based on a speaker's evaluation or judgment, belief or disbelief in the truth of the content of the proposition. It refers to the amount of certainty which is expressed by the speaker when he thinks that what his proposition claims is true. Such a stance is always subjective and it can express different levels of certainty such as *possibility* ("it is possible to be so"), *belief* ("I believe it is so") or *certainty* ("It must be so"). In the language of newspapers epistemic modality is expressed by means of different linguistic forms, which can be typical lexico-grammatical forms of modality as well as modal verbs and modal particles. Some of those forms also happen to be in constructions such as predicate constructions of a different type in which the factual knowledge is being actualized by means of nouns, adverbs and adjectives with the semantics of belief, possibility, evaluation, etc. Therefore, modality is being investigated on the formal-grammatical level, while at the same time attention is paid to the morpho-syntactic possibilities of temporal and non-temporal verbal forms in predicate structures of a different type, as well as on the lexico-semantic level where modalization by means of non-constituent forms, such as modal verbs and expressions is being observed.

Milanka J. Babić

Страхиња Р. СТЕПАНОВ, Марина М. НИКОЛИЋ¹

Филозофски факултет, Нови Сад
Институт за српски језик САНУ, Београд²

ПРИМЕНЉИВОСТ ТЕОРИЈЕ СЕМАНТИЧКИХ ЛОКАЛИЗАЦИЈА У ПРОУЧАВАЊУ КАТЕГОРИЈЕ СТЕПЕНА

У овом раду посветићемо посебну пажњу експланаторним могућностима теорије семантичких локализација (ТСЛ) у проучавању и интерпретацији категорије степена у српском језику. Пошто је циљ рада утврђивање могућности описа и тумачења семантичке категорије степена помоћу теорије семантичких локализација и појмовне метафоре, одлучили смо се да, помоћу научног апарата ТСЛ-а, представимо диферентивне односе који се формирају у оквиру сложених реченица савременог српског језика, и то у два типа реченичних комплекса: у *компаративним* (*поредбеним*) и *пропорционалним* реченицима.

Кључне речи: теорија семантичких локализација, компаративне реченице, пропорционалне реченице, синтакса, српски језик

1. Увод

Према теорији семантичких локализација (ТСЛ) у основи идеје степеновања налазимо представу *скеале* на којој се локализује интензитет неког квалитета или величина неког скупа, при чему од природе локализатора и објекта локализације, као и начина интерпретирања тог односа, зависи и синтаксички облик који носи одговарајуће значење.

Оправданост оваквог приступа у проучавању и интерпретацији категорије степена налазимо у потреби да се лингвистички опис истих или сличних појава (и значења) које се у језику реализују на различите начине формулише истим метајезиком колико то, наравно, (језичка) природа посматраних и анализираних феномена дозвољава и омогућава. Приликом степеновања у сложеној реченици долази до поређења двеју „ситуација“ одражених у одговарајућим пропозицијама; прва, а коју сматрамо **објектом локализације**, пореди се с другом, **локализатором**,³ која има функцију полазне вредности на скали. Таква је

1 straxns@eunet.rs; marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

2 Овај чланак је резултат рада на пројектима „Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања“ (178004) и „Опис и стандардизација савременог српског језика“ (178021) које у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Када је реч о терминима (*локализатор*, *објекат локализације*, *оријентир*) које користимо у овој раду, они се употребљавају према значењу које им додељује проф. Предраг Пипер (2001). У когнитивној теорији (нпр. код Ланакера, Талмија и др.) ови термини (и неки други који се у Пиперовој терминологији не спомињу) имају унеколико другачија значења – *трајектор* (енг. *trajectory*) означава једног учесника (актера) у сценарију (одговарао би објекту локализације), *оријентир* (енг. *landmark*) представља референтну тачку (одговара опису термина локализатор). Ова два Ланакерова актера (трајектор и оријентир) настала су према когнитивном (психолошком) моделу фигуре (*Figure*) и основе (*Ground*). Термини *објекат локализације* и *локализатор*, иако са додате изменењем значењем, користе се и међу српским когнитивистима, с тим да је под објектом локализације схваћена фигура, а под локализатором – основа. Трећи, пак, термин *оријентир*, другачије се користи у когнитивној лингвистици у односу на теорију семантичких локализација

замишљена скала *приближна, нумеричка*, па се разликују следеће упоредне релације: *нулта*, тј. *еквативни степен*, и степени мање, веће или највеће (потпуно или максималне) удаљености од полазне референтне тачке, тј. *диферентивни степени*.

Растојање између градуелног локализатора и објеката локализације, које конретизује **оријентир**, може бити мање или веће, што у терминима теорије семантичких локализација означава *проксималну* или *дисциалну градуелност*, а локализација објекта може бити, у степеновању, *изнад*, *испод* или *у нивоу* локализатора.

Наше истраживање показало је да је диферентивност у сложеним реченицама као вид скаларне (градуелне) екстралокализације занимљивија за проучавање у односу на еквативност, која је како формално тако и семантички једноставнија од диферентивности. Из тог разлога одлучили смо се да, помоћу научног апарата ТСЛ-а, представимо диферентивне односе који се формирају у оквиру сложених реченица савременог српског језика, и то у два типа реченичних комплекса: у *компаративним (поредбеним)* и *пропорционалним реченицама*.⁴

Разлог због којег смо одабрали ове клаузалне типове лежи у томе што смо трамо да се наведене зависне реченице налазе у центру семантичке категорије степена, тј. да оне представљају типична (сложено)реченична средства за изражавање степена као категорије. Треба наравно истаћи да категорију степена можемо *de facto* свугде срести, јер се и интезитети процеса (радњи) а и особине, својства предмета (феномена) могу самеравати и упоређивати, па је категорију степена отуда могућно (су)идентификовати и у другим реченичним типовима (тако се нпр. адверзативност такође може тумачити као вид истицања степена и сл.), али за ову прилику, смо трамо, најприменије приказати како се теоријом семантичких локализација објашњава категоријално значење степена у, за њу, двама централним хипотаксичким моделима.

У анализирани корпус ушли су примери реченица из различитих функционалних стилова савременог српског језика преузети из говорног језика, писаних извора и са интернета.

2. Диферентивне компаративне клаузе

У систему реченичне субординације српског језика М. Стевановић (1974: 885) издваја тзв. поредбено-начинске клаузе као тип адвербијалних зависних реченица, за које је карактеристична двојакост – будући да се може утврдити и начинска и поредбена значењска компонента. Иако се, дакле, врло често скупно представљају, начинске и поредбене клаузе могу се и раздвојено посматрати, јер је једнима тежиште на опису начина вршења радње управне реченице, док је

(Кликовац 2000; 2003: 215–238). За разлику од присталица ТСЛ-а, когнитивисти под тим појмом подразумевају део локализатора, пошто је локализатор основа која има улогу референцијске тачке према којој се локализује (смешта), односно *оријентир* објекат локализације.

4 Првобитна идеја аутора овога рада била је да поред ова два типа зависнослужених реченица обр ради и две врсте независнослужених реченица градуационог типа (*антиресистивне градуационе реченице*, с везником *не само да/што... него и*, и *градуационе реченице велике неједнакости*, с везником *а камоли/некамоли*); међутим, од намераваног плана морали смо ипак одустати – пре свега због обима рада, али и због тога што смо сматрали да ћемо поступити кохерентније уколико на једном месту анализирамо само зависнослужене, а на другом месту само независнослужене реченице. Отуда ћемо се у другом раду бавити искључиво *антиресистивним градуационим реченицама* и *градуационим реченицама велике неједнакости*, а овде пак само компаративним и пропорционалним реченицама.

другима тежиште на исказивању поређења с оним што је исказано главном реченицом. Компаративне реченице даље можемо класификовати према критеријуму једнакости/неједнакости између онога што се њима означава и онога што се исказује управном реченицом. То је и основна дистинкција у оквиру ове групе: *еквивалентне* компаративне реченице (*Јуче су фудбалери Црвене звезде победили Партизан као што су то прошле недеље учинили и фудбалери Војводине*) и *диферентивне* компаративне реченице.⁵ Овим се (диферентивним) реченицама могу упоређивати идентичне предикације (предикати) у различитим околностима, затим реализована радња с проскрибованом (нормативном/жељеном) или пак различите радње које поседују конективни елемент (који омогућава да се такве две неидентичне радње самеравају). Када је реч о идентичним предикацијама, онда се различовни елементи тих двеју клауза међусобно пореде тако што се вредност/квалитет/квантитет одређеног појма, ситуације (или особине) прве клаузе пореди с вредношћу/квалитетом/квантитетом истоврсног појма, ситуације (или својства) исказаног у другој (поредбеној) клаузи, и који се узима као параметар/степен на (имагинарној) скали према коме се ситуација у првој клаузи испоређује.

Формално гледано могу се разликовати два типа компаративних клауза. У I. типу компаративних клауза увек постоје *две радње* које се пореде. Оне могу бити реализоване или нереализоване (хипотетичке односно предвиђене за остварење у будућности), но у овом другом случају битно је да се као такве могу регистровати. Такође, те две радње могу бити, као што је речено: експлициране, идентичне и реализоване у различитим околностима (примери под а), идентичне и реализоване у различитим околностима, али друга радња није експлицирана (примери под б)⁶ или се пак различите радње доводе у везу, уз постојање заједничке (конективне) скале и која омогућава њихово поређење (примери под в). У прве две (под)скупине, дакле, друга, тј. испоредна (компаративна) клауза функционише као локализатор, а прва (испоређујућа) као објекат локализације (а притом је реч о *рејризним*⁷ предикацијама):

5 М. Ковачевић (2003: 46–47) истиче следеће о поредбеним (поредбено-начинским) реченицама: „Не улазећи у шире разматрање међуодносно начина и поређења у сложеним реченицама, чини нам се да је начин и поређење неопходно разматрати у међуодносно, с тим да се могу издвојити најмање три подтипа начинских и поредбених реченица, и то: а) чисто начинске реченице, нпр. оне с везницима: (*шако*) *да, шако што, шиме да/што, на шај начин да/што*, б) чисто поредбене реченице, гдје нпр. спадају све поредбене реченице по неједнакости, и не само оне, с везницима: *него што, него да, него кад, него док, него ако, него(ли)...* ц) поредбено-начинске реченице (*као што, као да, како*).“

6 У овом подтипу I. групе компаративних реченица у површинској реализацији имамо наизглед две различите предикације, али је на дубинском плану јасно да је реч о елипис репринго предиката који функционише као допуна површинске реализоване субординиране предикације. Једни разлог због којих смо издвојили ове реченице у посебан подтип I. типа компаративних реченица јесте у томе што – да би се нешто упоређивало – мора постојати *заједничка скала* (која омогућава компарирање), а која овде није експлицирана (него се на нивоу експликатуре реконструише). Уп. нпр. пример (б₃): *Платићу ти више него што заслужиеш [да ти буде плаћено].* (АСК: Д. Ђосић *Корени*) (ОЛ – КОЛИЧИНА НОВЦА КОЈА ЋЕ БИТИ ДАТА, Л – КОЛИЧИНА НОВЦА КОЈА БИ ТРЕБАЛА БИТИ ДАТА//проскрибовано, О – ВИШЕ НЕГО)

7 Иако је реч о идентичним, репризираним предикацијама, поједина се категоријална обележја глагола који творе предикације могу разликовати (исп. први пример где се јављају глаголи различитог вида – свршеног и несвршеног: *погледаши ~ гледаши* и сл.)

(а₁) Лауш га погледа прекорно, па ипак га погледа далеко попустљивије *него штио* га је малочас гледао и упита га кад ће поново доћи. (АСК⁸: Д. Ненадић, *Дорошјеј*) (а₂) Данас је заиста урадио више *него штио* је јуче урадио. (Разг.) (а₃) Пре четири године су уживали много већу подршку *него штио* је уживају сад пред ове изборе. (Блиц, 16. X 2011) (а₄) И тишина је друкчија овде *но* [је] на пустој пучини кад једра клону. (Стевановић 1974: 887, В. Петровић) (а₅) Познајем Новака боље *него штио* он себе познаје. (Правда Online, 26 мај 2011)

(б₁) Она то рече гласније *него штио* је смела [да каже]. (Стевановић 1974: 887, А. Исаковић) (б₂) Насте пијуче нешто нижим гласом *него* је почела [да пијуче] (Стевановић 1974: 887, В. Калеб) (б₃) Платићу ти више *него штио* заслужујеш [да ти буде плаћено]. (АСК: Д. Тосић *Корени*) (б₄) Испало је боље *него штио* смо се надали [да ће испасти]. (Разг.)

(в₁) Џенифер Лопез – боље глуми *него штио* пева. (Mondo, 25. окт. 2011) (в₂) Клинци боље шутирали *него штио* је председник бранио. (Press Online, 1. септ. 2011) (в₃) Просечна жена увек је рађе лепа *него* паметна, јер просечна жена зна да просечни мушкарац боље види *него штио* мисли.
(www.sanjalica.com/izreke_citati/mudre_saljive_izreke_poznatih.php, приступљено сајту 1. нов. 2011)

И у иреалним (хипотетичким) диферентивним компаративним реченицама (*него да*) заправо опет наилазимо на елипсу, тачније редукцију репризног предикатског конституента у поредбеној клаузи (попут примера у б-скупини), па се јавља само завршни сегмент који указује на хипотетичну (иреалну) околност у којој би се (из)вршила радња истоврсна с оном којој налазимо у главној реченици:

(г₁) Уморио сам се више *него да* сам радио цео дан. [←Уморио сам се више него што бих се уморио да сам радио цео дан] (Станојчић–Поповић 2002: 326) (г₂) Воли га више *него/но да* му је брат. [←Воли га више него што би га волео да му је брат.] (Станојчић–Поповић 2002: 326)

У овим, као и другим нееквативним, тј. диферентивним реченицама, објекат локализације је изван опсега локализатора (уколико локализатор визуелизујемо као дводимензионалну/хоризонталну површину), односно испод или изнад тачке локализатора (уколико локализатор перципирамо као подељак на вертикалној оси неке скале), па се, према томе, једино може говорити о екстралокализацији (посредној или ексклузивној локализацији).

Неке друге (прецизније) параметре локализације једино је могуће исказати лексичким средствима: лексемама које својим значењем указују на удаљеност или близину објекта локализације од локализатора. На пример, у примеру (а₁) лексемом *далеко* (*попустљивије*) сигнализира се дистални однос између локализатора и објекта локализације (велика удаљеност). И речнички чланак (Речник МС) показује полисемичност речи *далеко*, којој је у основи просторна семантика, преко које се даље развијају друга значења. Четврто значење (наведено у РМС) ове лексеме каже да се њоме „истиче велика разлика, одсуство везе између чега”, што показује да је реч о дисталном односу, али и да у основи овакве

8 Антологија српске књижевности – www.ask.rs.

колокабилности (синтагматичности) израза *далеко попустиљивији* можемо наћи представу пута на којем лоцирамо одређене тачке које затим упоређујемо – у датом примеру те би тачке биле: 1. начин на који Лауш сада гледа (ОЛ) и 2. начин на који је Лауш малопре гледао (Л). Према томе, *могалиишеи* (начин) вршења неке радње (*гледаши*) доживљава се као *иуи*(овање), а издвојене два тачке на том путу (опозиција *иу/ближе/близу* : *иамо/далеко*) као локализатор и према њему детерминирани објекат локализације.⁹

За разлику од овог позиционог критерија, кинетички (директивни) критериј (аблативност / адлативност / перлативност // локатив)¹⁰ у локалистичкој анализи на реченичном нивоу није применљив. У поредбеним реченицама, на супрот предлошко-падежним конструкцијама, није могуће одредити о каквом је типу просторног односа реч (који се у ПП конструкцијама лако идентификује захваљујући глаголу и падежном облику именске фразе), осим уколико се не узме у обзир и агентивни трајектор/агенс (АТ) а радња исказана предикатом не сагладава са тачке гледишта тог агенса.¹¹ У том би се случају претходна реченица могла интерпретирати на следећи начин:

(a₁) Лауш (АТ) (...) [га сада погледа] далеко попустиљивије (ОЛ) него иио (О) га је малочас гледао (Л) и упита га кад ће поново доћи.

Узимајући у обзир да је реч о контролисаној (свесној) радњи (*гледаши*), за коју је у потпуности одговоран агенс (*Лауш*), чији се начин реализације интерпретира у два временска одсека T₁ и T₂ (*малочас*_{T₁} и *сада*_{T₂}) – други (попустиљивији) начин гледања_{T₂} (ОЛ) у садашњем тренутку може се тумачити као свестан одмак од крутог (далеко мање попустиљивог) начина гледања_{T₁} (Л), па је утолико начин гледања_{T₂} настао, у оваквој интерпретацији, као резултат аблативног кретања (одмицања) од локализатора.

У II. типу компаративних реченица немамо поређење двеју радњи на основу околности/квалитета/кванитета у двама различитим ситуацијама (или поређење једне предикације с проскрибованом), него имамо сагледавање (процеђивање) једне радње у контексту две радње истог семантичког поља, тј. о, условно речено, апроксимативној номинацији неке радње. Другим речима, док претходни тип компаративних реченица обавезно подразумева две радње било идентичне (у различитим околностима) било различите (са моно или хетеросубјекатским конституентом), у овом типу реч је о покушају детерминирања једне радње/активности, која се, будући да ју је тешко одредити (именовати), позиционира између две тачке на скали начина вршења те активности, наликуюћи више једном него другом начину вршења. Утолико су ове компаративне реченице специфичније: пошто је реч о локализовању једне („неидентификоване“) радње између два локализатора, може се, условно, говорити о интерлокализацији, а пошто је та радња ближа једном полу него другом, могло би се говорити и о јуксталокали-

9 Дискурсно посматрано, може бити интересантно и то што начин вршења радње који се сравњује још увек не говори о томе колико је он у складу с ауториталном позицијом наратора, али такво упоређивање јесте процена коју врши сам наратор.

10 Ово су заправо четири „макропадежа“ који се у локалистичкој теорији користе за означавање просторних односа.

11 Рецимо, Белај (2009: 48) у својој анализи наводи и следећу реченицу у којој фигурира и агенс: «Тражио је (AG) срећу (TR) *гдје* (DL-OR) је нема. (*lokativnost*)» Чини нам се да би се – због природе ове месне реченице – локативност могла утврдити и без увођења агенса у локалистичку интерпретацију, али свакако да успостављање и овог члана може помоћи при утврђивању „макропадежних“ типова на реченичном нивоу.

зацији. Ове су компаративне реченице по правилу везане за компаративни облик *више*:

(д₁) Шкрипну капија. Ево и Боре. Више трчи *него* *ишло* иде. Разбарушен. Задихан. (К¹²: С. Божовић *Теби, моја Долорес*) (д₂) Маријана више сриче слова *него* *ишло* чита. (Разг.) (д₃) Он више галами *него* *ишло* озбиљно прети. (Разг.)

Две радње истог семантичког поља (у првом примеру реч је о курзивним глаголима, у другом о гл. когнитивних вештина, а у трећем о гл. директивног чина) самеравају се: то поређење почива опет на (претпостављеном) критерију начина вршења тих активности. Таква скала подразумева неколико тачака на оси: нпр. у првом примеру – 1. ићи изузетно споро, једва се кретати = милети // 2. ићи споро // 3. ићи нормалном брзином // 4. ићи нешто већом брзином // 5. ићи брзо = трчати, итд. Тако и онај ко посматра Борино кретање није довољно сигуран како би одредио (именовао) то кретање, па се одлучује за оквирну процену, између трчања и кретања нормалном брзином. Иако ближе трчању, то још не значи да је Борино кретање заиста и трчање, али се, по процени посматрача те активности, Борина радња приближава тој тачки на скали.

У дубинској структури овог типа компаративних реченица препознаје се предикација „наликовати/личити“:

То како се Бора креће, то *више* наликује на трчање *него* на ходање.

То како Марија изговара речи неког текста *више* личи на срицање слова него на читање.

На основу анализе може се закључити да постоје два типа компаративних реченица: I. тип карактерише постојање идентичне (или сличне) предикације у обема клаузама уз разликовање околности у којима се она остварује, а те се околности (обично начин реализације глаголске радње) пореде (околности реализације једне предикације сравањују с околностима друге предикације), где се првотна понаша као локализатор (Л) а друготна као објекат локализације (ОЛ). У оквиру овог типа разликујемо подтипове (а), (б), (в) и (г), већ према томе да ли је и како експлицитан објекат локализације (поређења). У реченицама II. типа имамо неидентичне предикације које се сагледавају као покушај детерминације (именовања), но идентификација тих предикација почива опет на (претпостављеном) критерију начина вршења радњи, који се могу поредити.

3. Пропорционалне реченице

О пропорционалним реченицама у нашој се лингвистици донедавно није подробније писало. Тек је М. Ковачевић посветио веће прилоге овом сложенем реченичном комплексу (2003а и 2003б), указујући на језичке особености ових реченица, тако да се ми нећемо детаљније бавити њиховим структурним карактеристикама.¹³ Навешћемо само оно што је битно за нашу анализу – како М. Ковачевић запажа, ове се реченице „слажу са чисто поредбеним реченицама по томе

12 Електронски корпус српског језика – www.korpus.matf.bg.ac.rs.

13 Напоменућемо једино да су, по М. Ковачевићу (2003б: 51), „порпорционалне реченице [...] типични пример корелативних реченица, на везничком плану постоји суднос замјеничко-упућивачких ријечи који чине везнички скуп (комплекс). Корелатори никад не стоје у контактном положају, тј. никад се не остварује структурна верзија сложене реченице у којој би везивни елемент зависне клаузе долазио непосредно иза катафорског корелата у основној клаузи, него су елементи корелативног пропорционалног везника увијек у дистактном положају“, а када је реч о структурно-семантичком плану, онда се може још додати и да „корелативни дијелови везника нису, међутим,

што се зависном клаузом у пропорционалним реченицама никад не одређује начин вршења радње основне клаузе (па су с те стране подударне с реченицама којима се обилежава/изражава поређење по неједнакости), док се с друге стране садржаји који се пореде увијек у односу једнакости, па су по тој особини оне подударне с наведеним поредбено-начинским реченицама; заправо су подврста поредбених реченица којима се изриче једнакост”. Како смо на почетку рада истакли да се нећемо бавити еквативношћу, претходно речено би значило да ове реченице излазе изван корпусног и проблемског оквира који смо одредили. Међутим, из дефиниције пропорционалних реченица, у којој се тврди да су то „оне и само оне зависносложене реченице у којима су садржаји клауза у односу пропорције, што значи да измјена особине изражене зависном клаузом подразумева исти степен измјене особине изражене основном клаузом” (Ковачевић 2003б: 48), ипак произлази да и оне могу бити предметом овог рада. Рекли бисмо да се у овим реченицама констатује 1. промена степена (разлика) изражености односа у једној и у другој ситуацији понаособ, 2. исти или супротан смер промена, 3. реципрочна повезаност тих двеју ситуација, и 4. исти темпо промена.

У Академијиној *Руској грамајници* (РГ), у оквиру сложених реченица, издвајају се „реченице састављене с два компаратива”, за које се каже да их карактерише особен вид међусобне везе, јер се „обележје, исказано компаративом у главној реченици, самерава с обележјем, исказаним компаративом зависне реченице” (РГ 1980: 492), уз опаску да компаративни облик у главној реченици може стајати и у таквом саодносу с компаративним обликом у зависној, да овај други (из зависне клаузе) представља *фон (позадину)* на коме се јавља први компаратив (из управне реченице).¹⁴

(1) *Што* сам више учио, више сам знао. (Разг.)

(2) *Што* сам више учио, мање сам знао.

(3) *Што* *год* сам се више уздржавао да останем прибран и миран, *све* сам више дрхтао. (АСК: Д. Ненадић, *Дорошеј*)

(4) Ја сам се у почетку бојала, али *уколико* се расправа више развијала, *ушто* *лико* су ми се разлози и закључци чинили тежи и основанији. (К: Б. Ђосић, *Кроз књиже и књижевности*)

Овде, за разлику од компаративних реченица, обавезно постоје два компаративна израза што значи да локалистичку теорију можемо применити конструшући две скале, чији су локализатори (у на обе скале) имплицирани.

Упркос експлицираној компаративној корелацији (исказаној помоћу два компаратива), која може навести на локалистичку интерпретацију у којој би се две предикације понашале као реципрочне једна спрам друге (па би се, отуд, могле тумачити уједно и као објекти локализације и као локализатори), предикације се у пропорционалним реченицама могу примереније представити следећим локалистичким моделом:

подједнако значајни: корелативни елемент зависне клаузе структурно је обавезан, док је корелативни елемент у структури основне клаузе структурно је факултативан“ (Исто, 52).

14 Још се у овој *Грамајници* напомиње да се (1980: 493) „реченица с везником *чем* и *чем...што* употребљава особито често у случајевима када се обележје, о коме се саопштава у главној реченици, одређује не по узамној вези с другим обележјем [оним у зависној клаузи], него по условима реализације. Ти се услови описују у зависној клаузи“: *Мороз сильней, пусыйнней пуйть, чем дале на восток (...), в полях было тихо, но шине в лесу и как будто светлей чем дале – деревья все выше, а мени длинней и длинней (...)*.

Што сам више учио /у односу на оно колико сам пре учио/, више сам знао /у односу на оно колико сам знао пре, када сам мање учио/. → Више учим него што сам учио (пре) и више сам знао него што сам знао (пре).

Тако се пропорционалне реченице могу заправо тумачити као компримирани компаративне реченице, с имплицираним (изостављеним) другим делом (оним који је локализатор):

Што сам више учио (ОЛ) него пре (Л) – више сам знао (ОЛ) него пре (Л)

Структурно обележје пропорционалних реченица је и имперфективни глаголски вид оба предиката (и субординиране и суперординиране клаузе), а несвршени гл. вид подразумева трајање, тј. „вршење радње без ограничења трајања у времену” (Стевановић 1974: 531). За нашу би интерпретацију можда било, још примереније, уместо опозиције *трајности* (*неограничености*)/*шренуишности* (*ограничености*), указати на Риђановићево тумачење видске опозиције у српском језику: овај аутор сматра да је у основи видске глаголске дихотомије критериј *деливостии/неделивостии*, што значи да свршени вид перципира и именује неку ситуацију као целину (*шотшивности*), док несвршени вид неку ситуацију доживљава као структуру (*нешотшивности*). У пропорционалним реченицама радња се перципира као (континуални) процес у оквиру којег се могу издвојити поједине тачке, које је та радња (у своме трајању) „прошла”, али које могу служити као моменти за упоређивање. Отуда се у пропорционалним реченицама појављују (искључиво) глаголи нетотивног типа: јер перфективни подразумевају завршеност/„целовитост”, па различите тачке/пресеци у трајању, које су имплициране структуром пропорционалних реченица и који се код имперфективних могу издвојити, код глагола перфективног вида не могу бити делимитирани и међусобно компарирани, баш због тога што је реч о свршеном тренутку радње (пунктуалност/схватање радње као *неделивие целине*).

Двема скалама се објашњава однос пре и после на скали; њима се уједно објашњава и корелација која је сада настала, заправо чињеница која „сада/после” важи, а која се износи пропорционалном реченицом: *Што сам више учио, више сам знао*. Да би се она тумачила, мора се узети у обзир управо она почетна (или претходна) тачка која експлицира однос између учења и знања. Та корелација подразумева еквативни однос (кореспондентних реченица): Колико учим_{много пре}, толико знам_{много пре}.

Однос радње и њене последице кореспондира с почетним односом па се еквација (пропорција) одржава и после одређеног протока времена; али се региструје и диференција (степен померања на скали).

Каткад, међутим, долази до „изневеравања” категорије очекиваности, другим речима, појављује се „неочекивана последица” између узрокујуће (зависне) пропозиције и главне пропозиције (реченице), на пример: *Што више учим, мање знам*. Овај тип пропорционалних реченица прати промена степена (разлика) изражености односа у једној и у другој ситуацији понаособ али, сада, *супрошан смер* промена: «више учим : спрам пређашњег „мањег учења”, али мање знам : спрам пређашњег „већег знања”». Упркос супротном смеру, локалистички посматрано, пропорционалне предикације се понашају и корелирају као и у осталим примерима – као локализатор (пређашње стање) и објекат локализације (ново/садашње стање).

Закључак

На основу спроведене анализе, сматрамо да је пожељно описивати и објашњавати постојање и функционисање семантичке категорије степена помоћу теорије семантичких локализација и концептуалне (когнитивне) метафоре. Метафоризацијом просторних односа могуће је успоставити теорију која доприноси кохерентности самог моделâ степеновања у језику. С друге стране, уколико је један принцип и/или метајезик погодан за описивање различитих семантичких категорија (које на први поглед могу деловати веома удаљене), као што је то показала теорија семантичких локализација у примени на разне непросторне семантичке категорије, наша је хипотеза да и категорија степена показује изоморфне и изофункционалне особине са базичним просторним принципом категоризације, што није неважно јер се тиме степеновање може повезати са низом, мање или више блиских, семантичких категорија (нпр. спацијалности, темпоралности, модалности, итд.)

Литература

- Белај 2009: В. Belaj, Prostorna značenja na razini složene rečenice. *Zagrebačka slavistička škola*. (www.hrvatskiplus.org)
- Ивић 2004: М. Ивић, Неочекиваност и њене прагматске ознаке у српском, *Јужнословенски филолоџ*, LX. Београд: Институт за српски језик САНУ. 15–20.
- Кликовац 2000: D. Klikovac, *Semantika predloga: Studija iz kognitivne lingvistike*. Београд: Филолошки факултет.
- Кликовац 2003: D. Klikovac, О метафорамa у српском језику чiji је изворни домен однос садржавања, *Језик, друштво, saznanje*. Београд: Филолошки факултет. 215–238.
- Ковачевић 2003а. М. Ковачевић, Пропорционалне у систему поредбених конструкција са значењем једнакости, *Грамаџичке и сџилистичке теме*. Бања Лука: Књижевна задруга. 97–140.
- Ковачевић 2003б. М. Ковачевић, Пропорционалне конструкције у савременом српском језику, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 31/1, Београд: МСЦ, 45–61.
- Пипер 2001: Р. Piper, *Језик и простор*. 2. допуњено издање. Земун – Београд: Библиотека XX век – Ћигоја штампа.
- Пипер 2009: П. Пипер, О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици. *Јужнословенски филолоџ*. LXV. Београд: Институт за српски језик САНУ. 65–88.
- Русская граммаџика* (1980): *Русская граммаџика* (II том – Синџаксис) Москва: Издательство Наука.
- Риђановић 1976: М. Riđanović, *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*, Cambridge: Slavica
- Станојчић–Поповић 2002: Ж. Станојчић и Љ. Поповић, *Грамаџика српског језика*. Уџбеник за средње школе, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1974: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (Грамаџички сисџеми и књижевнoјезичка норма)*. Београд: Научна књига.
- Талми 1983: L. Talmy, How Language Structures Space. Pick/Acredolo (eds.): *Spatial orientation: Theory, research and application*. Plenum, NY 225–282.

ПРИМЕНИМОСТЬ ТЕОРИИ СЕМАНТИЧЕСКОЙ ЛОКАЛИЗАЦИИ В ИССЛЕДОВАНИИ КАТЕГОРИИ СТЕПЕНИ

Резюме

В этой статье мы сосредоточили наше внимание на экспланаторных возможностях теории семантической локализации в исследовании и интерпретации категории степени на примерах два типа гипотаксических структур – сравнительные придаточные предложения и придаточные предложения пропорционального согласования. Обоснование такого подхода находится в необходимости определить лингвистическое описание тех или похожих явлений и значений, реализующихся в языке различными способами, одним и тем же метаязыком, в той степени в которой языковая природа анализируемых явлений это позволяет. Метафоризация пространственных отношений позволяет создание теории, способствующей когерентности самой модели градуальности в языке. С другой стороны, если один принцип и метаязык пригоден для описания различных семантических категорий (которые на первый взгляд могут казаться несвязанными друг с другом), как это показала теория семантической локализации в применении к разным семантическим категориям непространственного значения. Наш гипотез, что у категории степени свойства изоморфные и изофункциональные с основным пространственным принципом категоризации, позволяет связать градуальность с рядом более или менее близких семантических категорий (*темпоральности, локальности, модальности и т. д.*)

Ключевые слова: теория семантической локализации, сравнительные придаточные предложения, придаточные предложения пропорционального согласования, синтаксис, сербский язык.

Сирахиња Сипанов, Марина Николич

Веселина В. ЂУРКИН¹

Универзитет у Новом Саду

Педагошки факултет у Сомбору²

Катедра за језик, књижевност и библиотекарство

ПРОБЛЕМ ВЕЗНИКА ПОСЛ(ИЈ)Е НЕГО ШТО

У раду се на примјерима из различитих функционалних стилова, уз преиспитивање ваљаности аргументације на којој се у литератури заснива (не)оспоравање везничког статуса конструкције *посл(иј)е него што*, врши анализа структуре, значења и настанка сложеног везника *посл(иј)е него што*, тј. анализа услова под којима је могло доћи до срастања прилошке лексеме *посл(иј)е* и диферентивног поредбеног везника *него што* у квалитативно нову синтаксичку јединицу — сложени временски везник *посл(иј)е него што*.

Кључне ријечи: временски везници са значењем постериорности, диферентивни поредбени везник *него што*, сложени везници, *посл(иј)е него што*

1. Структурно истовјетна са сложеним везником *пр(иј)е него што*, везничка структура *посл(иј)е него што* готово да се и не помиње у сербокроатистичкој граматичкој и научној литератури, изузев у неколико радова, при чему, обично, изостају примјери којима би њен везнички статус био потврђен. Сасвим су опречна и становишта у научној литератури, настала као резултат реакције на чињеницу да су поједини аутори дату везничку конструкцију (и/или њену варијантну форму) већ уврстили у списак временских везника, почев од тога да дата структура, премда није постала члан система темпоралних везника, ни по чему није неграматична (Антонић 2004), до тога да јој се, због некомпаративног значења прилошке лексеме у њеном саставу (*посл(иј)е*), одричу системност и граматичност (Ковачевић 2010а).

1.1. У своме раду посвећеном проблему изоморфности једног типа временских и поредбених реченица, у којем на примјерима из различитих функционалних стилова савременог српског језика анализира структуру, значење и настанак временског везника *пр(иј)е него што*, коментаришући Катичићев списак временских везника, односно везничких израза („*кад љод, док љод, докле љод, све док, само док, једва што, тек што, након што, посл(иј)е него, прије него, посл(иј)е него што, прије него што*“³, Ковачевић (2010: 50) каже да аутор није навео нити један примјер за потврду из простог разлога што таквих примјера нема забиљежених како у савременом српском језику тако и у дијахронији. Без обзира на то што је слог *је* у прилогу *посл(иј)е*, према наводима из дијахроне литературе, узет из компаратива (РЈАЗУ 1935: 915), Ковачевић сматра да прилог *посл(иј)е* „никада у српском језику није имао статус компаративне ријечи“, што се лако да провјерити немогућношћу употребе *него*-допуне као верификатора

1 veselinaso@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 Динамика структура савременог српског језика, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

3 Катичић 1986: 220.

компаративног значења неке лексеме у српском језику, те као неграматичне наводи реченице типа **Он је дошао после него Марко*, с објашњењем да „из непостојања компаративног значења прилога *посл(и)је* нужно проистиче несистемност и неграматичност везничког споја *посл(и)је него штио*“ (Ковачевић 2010а: 50).

Посредно на то, по његовом мишљењу, упућује и чињеница да га ни С. Павловић (2009) у својој студији о старосрпској зависној реченици не помиње. Стога аутор закључује да прилог *посл(и)је*, за разлику од прилога *пр(и)је*, није могао партиципирати у настанку сложеног везника *посл(и)је него штио* преко модела структурисања диферентивних поредбених реченица (Исто, 50).

1.2. Бива и да један те исти аутор, у различитим радовима, и сам има потпуно супротно мишљење у погледу постојања ове везничке конструкције. У својој монографији о временској реченици И. Антонић тврди да „*kada se radi o ekstenzivnoj subordiniranoj klauzi jezički sistem omogućava samo vezničku konstrukciju NAKON ŠTO budući da *posle (nego) što ne postoji*“ (Антонић 2001: 134), доводећи при том у питање и њено постојање на хрватском говорном подручју, тиме и вјеродостојност списка темпоралних везника које Катичић наводи. Насупрот реченоме, и насупрот Ковачевићевој тврдњи, у раду *Темпорална клауза стандардног српског језика у дијахроној перспективи* стоји закључак ауторке да „сложена везничка структура ПОСЛЕ НЕГО (ШТО) / ПОСЛЕ (НЕГО) ШТО никада није постала члан система темпоралних везника мада, строго узевши, ни по чему није неграматична“ (Антонић 2004: 419).

1.3. У својој књизи *Ред речи у реченици* у поглављу посвећеном проблему распоређивања помоћних ријечи, у оквиру посебног одјељка „*Везнички сјојеви са што и да*“, Љ. Поповић каже да „Поред зависних везника који се састоје само од једне речи постоје и изрази“ са везничком функцијом састављени од два дела, при чему је други део везник *штио* или *да*, нпр. *као штио, него штио, пре него штио, зашто штио, умешто штио, осим штио, као да, него да, умешто да, шако да, будући да*, и сл. [истицање наше], додајући да се такви изрази обично распоређују као један блок, „тј. да њихови делови чине континуирану секвенцу, с тим што се цео израз, као и обични зависни везници, распоређује на почетак реченице“ (Поповић 2004: 246–247). Оно што је за нас овом приликом битно не састоји се толико у реченом, колико у ономе што садржи напомена коју аутор даје у вези с везничким изразима, а то је да се код временских везника јављају и варијанте без везника *штио*, при чему за потврду не наводи само примјер употребне варијанте везника *прије него штио* (који је једино и наведен у скупини примјера за везничке изразе) — *прије него*, већ и примјер реченице са везником *послије него штио* односно његове варијантне форме *послије него* или, другим ријечима казано, не доводи у питање граматичност ни системност ове структуре као ни компаративни статус прилошке лексеме *послије*:

У близини опази Рајачевића и Палачка и сиретино се удаљи прије него су га примијештили (Поповић 2004: 247, Лалић-С, 152). — *То би доиста била иронија судбине да кукавна сџара заглави од бомбе, послѣје него се онако чудно сџасила зайлеџаја цријева* (Поповић 2004: 247, Десница, 20).

1.4. Везник *послије него штио* и његова варијантна форма *послије него* помињу се и у новијој кroatистичкој граматичкој литератури (Барић и др. 2005: 486, Катичић 1986: 220) као везнички изрази којима се уврштавају временске реченице, по правилу, без опримјерења и коментарисања његовог статуса у

систему темпоралних везника. Једино се у граматички групи аутора Барић и др. даје напомена у вези са типом исказа у којима се појављује форма *послије него*⁴. У раду посвећеном проблематици сложених везника и везничких скупова аутори Вукојевић, Худечек (2007: 291) међу временске сложене везнике уврштавају и везник *послије него* не дајући при том никакав коментар изузев опаске у вези са његовим морфолошким устројством („*vremenski prilog + čestica nego/ no*“).⁵

Спој *послије него* налазимо и у РМС, у примјеру којим се илуструје употреба прилошке лексеме *послије* уз везнике *како*, *него*, гдје се каже да прилог *послије* уз дате везнике „значи исто што и везник“:

после ијек. **послије** I прил. (...) г. (с везницима: *како*, *него* значи исто што и везник) *послије*, *како*, *када*. — Тек, *послије него* су измијенили неколико ријечи, ћехаја ћипи (Андрић, РМС). *После како*⁶ се нова друштвена формација учврстила, нестали су одмах претпотопни колоси (КР 1924, РМС).

2. Имајући на уму до сада речено, као и забиљежене примјере темпоралне клаузе са спорним везником *посл(и)је него шћо*, оправдано је поставити питање да ли је везник *пр(и)је него шћо* заиста уникатан у систему адвербијалних везника, односно је ли то једини везник настао конјункционализацијом компаративног прилога и диферентивног поредбеног везника *него шћо*.

У одговору на ово питање, с једне стране, најједноставније би било поћи од податка који, у вези са компаративним статусом прилошке лексеме *посл(и)је*, даје дијахрона литература, што би истовремено значило да је дати прилог могао учествовати, једнако као и антонимски прилог *пр(и)је*, у настанку сложеног везника *посл(и)је него шћо* преко модела поредбених реченица за неједнакост. Међутим, чињеница да су само четири примјера ове везничке структуре, односно њене варијантне форме *посл(и)је него*, забиљежена у језику наших писаца (Андрић, Дучић, Матавуљ, Десница)⁷, те да се у нешто већем броју (који је, уколико се има на уму огромност и репрезентативност претраженог корпуса текстова, ипак, релативно мали) јавља тек код савремених говорних представника, указује на то да није упутно заобићи Ковачевићев коначан суд у разматрању овога проблема (проблема везника *посл(и)је него шћо*):

Друге вечери, *послије него* [→ *послије него шћо* / *након шћо* / *послије*] *нисмо дође*, сјели фратри да вечерају (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, АСК); — Тек, *послије него* [→ *послије него шћо* / *након шћо* / *послије*] су измијенили неколико ријечи, ћехаја ћипи (Андрић, РМС); — То би доиста била иронија судбине да кукавна стара заглави од бомбе, *послије него* се онако чудно спасила *зайлеијаја цријева* (Поповић 2004: 247,

4 „У лежњенијем исказу у тој преоблици се јављају и везнички изрази *након што* и *послије него*“ (Барић и др. 2005: 492).

5 Аутори се експлицитно не изјашњавају о томе да ли је дата структура само варијантна форма везника *послије него шћо*, или је посриједи једина могућа форма, баш као што не помињу ни то да ли је дата везничка јединица уобичајена у савременом језику или је карактеристична искључиво за старије фазе развика стандардног језика.

6 Аутори Вукојевић, Худечек признају овом споју статус сложеног везника, уз напомену да за њега нису нашли потврду у прегледаном корпусу савремених текстова, наводећи, при том, за поткрепу један примјер из корпуса старијих текстова: „*Ovo prvo moje oveće djelo ugleda svijet, poslie kako je u rukopisu već dvanaest godinah staro. M. Kraljević*“ (Вукојевић, Худечек 2007: 291).

7 И. Антонић (2004: 419) каже да је било спорадичних покушаја да се у систему темпоралних везника створи конкурентска форма сложеном везнику *пре него шћо* — *после него шћо*, наводећи при том за примјер Јована Дучића, у чијем језику се могу наћи потврде дате везничке структуре, уз напомену да је ријеч о писцу који својом дијалекатском базом припада западнијем дијелу језичке територије.

Десница, 20). — Неко је љубоморан и пре него је постао заљубљен, а остао је љубоморан чак и *после неџо шћшо* је био заљубљен (Антонић 2004: 419, Дучић, 38).⁸

И ако прихватимо аргументацију коју Ковачевић износи, забиљежени примјери, ипак, обезбјеђују услов да спој *посл(и)је неџо шћшо* стекне статус предмета анализе, док би чињеница да је И. Антонић у своме корпусу забиљежила свега пет примјера сложеног темпоралног везника *након шћшо* — подсјећамо да је ријеч о функционално поливалентној грађи ексцерпираној из извора који припадају раздобљу од друге половине XIX вијека до деведесетих година XX вијека — те да га потом уврстила у систем темпоралних везника српског стандардног језика, са прогнозама које су се показале тачним⁹, могла послужити као противаргумент приговору који би се, евентуално, могао изрећи на рачун малог броја забиљежених примјера¹⁰.

2.1. Стога би најприје ваљало показати на који начин је прилошка лексема *посл(и)је* могла доћи у контактну позицију са *неџо*-допуном (синтагматског или клаузалног типа) као верификатором компаративног значења лексема у српском језику, што је први предуслов за настанак сложеног везника *посл(и)је неџо шћшо*.

2.1.1. Кренимо од самог објашњења значења ове лексеме датог у Речнику српског језика, гдје видимо да се у самом поступку експланације значења као синонимни наводе прилози *касније*, *доцније*¹¹. Будући да се и једна и друга прилошка лексема, са којима је супституентан прилог *посл(и)је*, у српском језику врло често појављују уз допуну *неџо*, логично је претпоставити да је управо та чињеница придонијела да се прилог *посл(и)је* уопште нађе у контактном положају са *неџо*-допуном, што за посљедицу има и зачетак стварања услова за развитак компративног значења дате лексеме. То нам доказују сљедећи примјери и њихове трансформације:

а) *касније/ доцније* → *посл(и)је*

Писали смо и *после* [→ *касније/ доцније*] брисали (PCJ). — Sve to sam saznao tek *kasnije* [→ *посл(и)је*] (KCCJ). — Svi nepravedni moraju da dođu. Neko *ranije* [→ *пр(и)је*], неко *kasnije* [→ *посл(и)је*] (KCCJ). — Upoznali smo *docnije* [→ *после*] i gospodu ... (KCCJ). — Lucidnost će sigurno *docnije* [→ *после*] doći (KCCJ).

б) *касније/ доцније* + *неџо* (*шћшо*)

... voz "Beograd ekspres" ubuduće će iz Beograda polaziti tri sata *kasnije nego* do sada, ... (KCCJ). — Listova je bilo manje i pojavili su se *kasnije nego* u Nemačkoj ... (KCCJ). — (...) brod je na odredište stigao sat i po *kasnije nego što* je bilo planirano; ... (KCCJ). — Iduće nedelje ujutru, vreme u koje je doručkovao *docnije nego* radnim danom, ona ga skrušeno

8 J. Дучић, *Јушара с Леушара*, Речи о човеку, Београд: Арс Либри, 1995, 38.

9 „U mojoj građi našlo se svega pet primera s veznikom NAKON ŠTO i svi su zabeleženi u jeziku novina koje datiraju iz poslednjih par godina. Spoj NAKON ŠTO u funkciji veznika temporalne klauze, po svemu sudeći, pojavio se u novije vreme. Sistemski gledano ima velikih izgleda da se on ustali u sistemu temporalnih veznika, jer je semantički specifikovan, za razliku od veznika POŠTO, koji još jedini može imati značenje posteriornosti u okviru temporalne identifikacije orijentacionog tipa, ali koji nije u dovoljnoj meri semantički diferenciran prema značenju kauzalnosti. Šta više, imajući u vidu iz kojih izvora potiču primeri s veznikom POŠTO (naime, većina je iz starijih izvora), moglo bi se reći, da se, u savremenom standardnom srpskom jeziku, ovaj veznik postepeno povlači iz semantičkog polja temporalnosti i širi u polje kauzalnosti“ (Antonić 2001: 134).

10 Важно је рећи да се број примјера увећава чак и у релативно кратким размацима између два претраживања грађе на интернету, што би могло указивати на тенденцију ширења ове везничке конструкције у језику.

11 *после* јек. *послије* I . прил. а. *по истјеку неког времена, касније, доцније*. – Писали смо и *после* брисали.

zamoli da dođe da doručuje s njim, ... (KCCJ). — ... stizala je kad ranije, kad **docnije nego što** je računao i činila mu je, uopšte, nepredviđenih teškoća (Ceobe, KCCJ).

2.1.2. Веома су важну улогу у стварању услова за настанак везничке јединице *посл(и)је* *него* *што* имали контексти у којима се прилошка лексема *посл(и)је* нашла у напоредном односу са прилошком лексемом *пр(и)је*, као лексема супротног, антонимског значења. Сам редослијед навођења (који је иначе фреквентнији у језику)¹² ових двију лексема погодовао је да се лексема *посл(и)је* нађе у контактної позицији са поредбеним диферентивним везником *него* *што*:

Јел то да урадимо *пре или после* *него* *што* их позовемо да приђу да помогну да кореографија испадне како треба? (www.delije.net/forum/viewtopic.php?p=237370&sid...). — .. не умиремо ни *пре* ни *после* *него* *што* је одређено (predanje-ms.blogspot.com/2011/02/blog-post_05.html). — Провери koliko ti je ostalo *пре* *i* *после* *него* *што* играш па чеš да знаš неку оквирну цифру, ... (www.sk.rs › Forum Sveta kompjutera › Test Run › Aplikativni softver); — (ko kaže da nije ništa operisala?) *пре* неку год. u nekom časopisu su objavili njenu sliku *пре* *i* *после* *него* *што* je napumpala usta (www.ana.rs/forum/viewtopic.php?t=4304&start=240);

2.1.2.1. Изоставимо ли у наведеним примјерима прилошку лексему *посл(и)је*, добићемо реченице с везником *пр(и)је* *него* *што* у којима су у поредбени диферентивни однос доведени временски садржаји, односно у којима компаративна лексема *пр(и)је* има значење *раније*, а „Прилог *пр(и)је* само је у значењу *раније* (док се сва друга спомињана значења искључују) могао с поредбеним везником *него* *што* прерасти у сложени временски везник *пр(и)је* *него* *што*“ (Ковачевић 2010а: 47):

Јел то да урадимо *пре* [*→ раније*] *него* *што* их позовемо ... — Proveri koliko ti je ostalo *пре* [*→ раније*] *него* *sto* [почнеш] играш па чеš да знаš неку оквирну цифру, ... — Pre neku god. u nekom časopisu su objavili njenu sliku *пре* [*→ раније*] *него* *што* je napumpala usta.

Јасно је да је овакав тип примјера (контекста) био идеалан за утирање пута ка стварању нове везничке јединице у систему темпоралних везника — *посл(и)је* *него* *што*, која би по значењу била супротна сложеном везнику *пр(и)је* *него* *што*, али истовјетна по принципу настанка¹³:

... да то урадимо *пре или после* *него* *што* их позовемо [*→* (да то урадимо) *пре* *него* *што* их позовемо или (да то урадимо) *после* *него* *што* их позовемо]; ... не умиремо ни *пре* ни *после* *него* *што* је одређено [*→*... (ни) *пре* *него* *што* је одређено (ни) *после* *него* *што* је одређено / нити умиремо *пре* *него* *што* је одређено, нити умиремо *после* *него* *што* је одређено]; — Пре неку годину су објавили њену слику *пре* *и* *после* *него* *што* је напумпала уста [*→* ... *пре* *него* *што* је напумпала уста и (објавили су њену слику) *после* *него* *што* је напумпала уста].

2.2. Комбинован с неким количинским прилогом, као нпр. *дуго*, *много*, *мало* и сл., или пак с именичком лексемом са значењем времена¹⁴ која може бити употребљена сама или у саставу неке прилошке синтагме с временским количинским значењем, као нпр. *дан*, *година*, *шренушак*, *десетшак дана*, *неколико мину-*

12 Далеко је већи број примјера оваквих напоредних конструкција у језику у којима се као прва компонента јавља лексема *пр(и)је*, а као друга, њој супротна лексема по значењу, *посл(и)је* (*пре* и *посл(и)је*, *пре* или *посл(и)је*, ни *пре* ни *посл(и)је*). Слабије су учесталости конструкције са обрнутим редослиједом (*посл(и)је* и *пр(и)је*, *посл(и)је* или *пр(и)је*).

13 То би практично значило да се лексеми *посл(и)је* у оваквим контекстима, и ако претходно није имала компаративно значење, постепено отварао пут ка задобијању компаративног статуса у савременом српском језику.

14 Именице са значењем јединице временске мјере (*моменаш*, *шренушак* и сл.) или именице са значењем природних периода времена (као нпр. *дан*, *година* и сл.).

ћа, мно*го* *го*дина, неколико дана, неколико *ћ*рену*ћа*ка, мјесе*ц* дана и сл.), прилог *посл(и)је* представља пилонски антецедент допунској поредбеној клаузи с везником не*го* *шћо*, и тада, као подређени или надређени члан количинске синтагме, не може учествовати у формирању нове темпоралне везничке јединице *посл(и)је* не*го* *шћо*, што потврђују следећи примјери:

Nisam te ni ja pratio ali sam ti video kola *дан после* *него* што сам их видео овде на форуму; ... (www.vrelegume.rs > ... > Automobili > Automobili članova; 13. 3. 2011). — Беспредметно је можда реаговати на оптужбе да сте криви, само зато, што сте радили код nekoga, који је оптужио *мно*го *го*дина *после*, *него* што сте радили код njega, за нешто што је било у времену, много година пре *него* што сте га и познавали (*бе*чејски-*мо*заик.rs/sh/321/20/2049/; 13. 3. 2011). — *Дуго* *после* *него* што су људи завршили са послом, завршили су игре на http://www.casino.com/kući, ... (www.rockserbia.net/.../1428-the-offenders-u-novom-sadu-reportaza.html; 13. 3. 2011). — Значи ако ради са onim testom iz apoteke да сачека *10*та*к* *дана* *после* *него* што би требала да добије ... (www.trudnoca.net > ... > Trudnoća i porod > Зачеће и контрацепција; 13. 3. 2011). — Народна одбрана првобитно, основана је овде у престоници Београду 1908. године, *не*колико *дана* *после* не*го* *шћо* је Аустроугарска анексирала Босну и Херцеговину (www.snd-us.com/index.php?option=com...id...; 13. 3. 2011). — *Мало* *послије* *него* сам отворио ову тему, нашао сам човјека који га има и ето... (www.renaultforumsrbia.com > Renault > Tuning; 13. 3. 2011).

2.2.1. Интензификаторске партикуле употријебљене испред прилога *посл(и)је* такође спречавају процес повезничења датог лексичког скупа *посл(и)је* не*го* *шћо*. Оне само наглашавају значење датог прилога, што се види из следећих примјера:

Jedino nam ostaje da se nadamo i da se trudimo, да *и* *после* *него* што се чује "Rez!", останемо заједно и иза кулиса. (2. Zena kojoj se divim twilight-serbia.ace.st/t626-pomoc-oko-domaceg, 14. 3. 2011); — Остajемо у контакту *и* *после* *него* што клијент прихвати понуду и успjешно крене са новим послом (www.connectu.me/me/index.php/...zone/commitment-to-candidates; 14. 3. 2011). — (Љубомора постоји и гдје нема љубави.) Neko је љубоморан и прије *него* је постао залjubljenim, а остао је љубоморан *ћак* *и* *после* *него* што је био залjubljen (Дучић, О љубомори; detrimagazin.com/.../Odlomci-Razni%20autori... – Босна и Херцеговина, 16. 10. 2011).

И једна и друга група наведених примјера открива нам начин на који је дошло до прерастања споја прилошке лексеме *посл(и)је* и поредбеног везника не*го* *шћо* у сложени временски везник *посл(и)је* не*го* *шћо*.

2.3. Нашавши се у контактної позицији с поредбеним диферентивним везником не*го* *шћо*, прилог *посл(и)је* унио је оно значење на основу којег ступа у антонимски однос с прилошком лексемом *п*р(и)је¹⁵, а то је значење „слијеђења“ (односно значење прилога *кас*није), у везнички скуп *посл(и)је* не*го* *шћо*, при чему је управо та компонента добила архисемску улогу¹⁶. Новонастали везник *посл(и)је* не*го* *шћо* изражава значење постериорности радње надређене клаузе у односу на радњу зависне, односно значење антериорности радње зависне клаузе у односу на радњу надређене. Илустроваћемо речено примјерима забиљеженим у нашем корпусу:

Izraelски borbeni avion napao је danas rampe за ispaljivanje raketa у појасу Gaze, *после* *него* што [→ након *шћо* / *п*ошћо] је најмање šest raketa palo на југ (www.pressonline.

15 „Прилог *п*р(и)је само је у значењу *раније* (док се сва друга спомињана значења искључују) могао с поредбеним везником не*го* *шћо* прерастати у сложени временски везник *п*р(и)је не*го* *шћо*“ (Ковачевић 2010а: 47).

16 Исп. Ковачевић 2010а: 47.

rs/sr/vesti/globus/agency.html?position=1151; 13. 3. 2011). — Mada, znam da se Voja Brajović nešto žestoko posvađao sa SNP-om **posle nego što** [након *што* / *шото*] је отказано... (forum.b92.net/topic/40115-pozoriste/page__st__30; 13. 3. 2011). — **Posle nego što** [→ након *што* / *шото*] се root disk učita, prikazaće се prompt за пријављивање (логовање) (lackbook.ns-linux.org/installation-partitioning.html; 13. 3. 2011). — **Posle nego što** [→ након *што* / *шото*] је са в.д. директором Момчилом Дрвдџијом, (...) , пошао и обилазак погона, овог 250 година старог предузећа, Динкић је одржао петоминутни састанак иза затворених врата (www.razmena.org/sh/26/1/220/; 13. 3. 2011). — Imam ovaj mob i još uvek nisam sasvim formirala bateriju, **posle nego što** [→ након *што* / *шото*] sam ga punila prvi put 12 sati baterija mi je trajala 1 dan ... (www.mobilnisvet.com/mobilni/1469/Nokia/7500-Prism/; 13. 3. 2011). — Stiće се utisak да они који су ту нешто продавали нису отишли на vrijeme, као да су nered napravili **poslije nego što** [→ након *што* / *шото*] су дошли чистачи?! (www.glastb.com/arhiva/948/svjedocanstva.htm; 13. 3. 2011). — Pošto се то десило **posle nego što** [→ након *што* / *шото*] су ми умњаци порасли, htjela sam да чујем шта наши стручњаци мисле (Ишла сам да видим ортодентисту, www3.serbiancafe.com/lat/diskusije/mesg/119/.../zdravlje-zuba.html?; 13. 3. 2011) — Potom је ставио šumece tablete i rekao да ако флашу стави у замрзивач да ће вода заледити **poslije nego što** [→ након *што* / *шото*] се šumece tablete istope (www.facebook.com/topic.php?uid=41963184865&topic...; 13. 3. 2011).

Регистровани смо и неколико примјера варијантне форме овога везника *посл(и)је неџо*:

Друге вечери, **послије неџо** [→ послије него што / након што / пошто] *писмо дође*, сјели фратри да вечерају (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, АСК); — Тек, **послије неџо** [→ *послије неџо што* / *након што* / *шото*] су измијенили неколико ријечи, ћехаја Ђипи (Андрић, РМС); — То би доиста била иронија судбине да кукавна стара заглави од бомбе, **послије неџо** се онако чудно *спасила заплетијаја цријева* (Поповић 2004: 247, Десница, 20). — **Posle nego** [→ *послије неџо што* / *након што* / *шото*] Tatarsi Dravu prebrodiše, odeli se Bela IV* sa obitelji i sa dvorom svojim iz Zagreba put Spleta (Spalato), ... (books.google.com/books?id=Wvo8AAAAIAAJ...; 16. 3. 2011) — ово је i meni zapalo у око... исто као i kad се taj njegov drug буди **posle nego** [→ *послије неџо што* / *након што* / *шото*] су upali доле... (www.b92.rs/info/komentari.php?nav_id=499445; 16. 3. 2011) — Pošto је те године угарски краљ Stefan II био заратио са Vizantincima, njegove čete udoše i у Niš i, **posle nego opljačkaše Nišljije**, проследише свој пут према Sofiji (istorijanisa.wikidot.com/bruno-lovric-istorija-nisa, 16. 3. 2011).

Само су три примјера овога везника (његове варијантне форме) из књижев-ноумјетничког стила, сви остали примјери углавном су регистровани у грађи прикупљеној са интернета сајтова, махом са форума. Може се, дакле, рећи да највећи број примјера потиче из разговорног функционалног стила, тачније из његове писане реализације, док мањи број забиљежених примјера води поријекло из текстова публицистичког карактера (новински чланци, вијести).

3. Кад је ријеч о варијантним формама сложеног везника *посл(и)је неџо што*, поставља се питање да ли је то искључиво форма *посл(и)је неџо*. Говорећи о сложеном везнику *након што* као јединој везничкој конструкцији коју језик омогућава за обиљежавање значења постериорности радње главне у односу на редњу зависне, јер конструкција „**poslije (nego) što*“ не постоји, И. Антонић исто-времено, стављајући у заграду елемент *неџо*, и признаје и одбацује конструкцију *посл(и)је што* као варијантну форму везничке структуре *посл(и)је неџо што*. То је потпуно подударно са ауторкиним тумачењем настанка сложеног везника *пр(и)је неџо што*, по којем произлази да су сложени везници *након што* и *пр(и)је*

неџо шћџо генеративно изоморфни¹⁷, што примјећује Ковачевић уз констатацију да се у литератури игнорише чињеница да су дати везници само привидно генеративно изоморфни, те да су заправо „примјер суштинске хетероморфности, јер је везник *п̄р(и)је неџо шћџо* настао конјункционализацијом споја компаратива прилога ПР(И)ЈЕ и поредбеног диферентивног везника НЕГО ШТО (при чему се искључује могућност убацивања било какве па и катафорске замјеничке лексеме између компаративног облика прилога и лексеме *неџо* као верификатора те компаративности), а везник *након шћџо* настао је комбиновањем предлога НАКОН из елидираног прилошког израза НАКОН ТОГА и везника ШТО, како је настао и највећи број сложених везника (в. Ковачевић 1998: 234–245), али не и везник ПР(И)ЈЕ НЕГО ШТО“ (Ковачевић 2010а: 48–49).

Ако бисмо на темељу реченог хтјели образложити настанак везничке конструкције *посл(и)је шћџо*, независно од сазнања да ли постоје примјери којима би била потврђена њена употреба или не, исправно би било претпоставити да је та конструкција генеративно изоморфна са сложеним везником *након шћџо*, што ће рећи да је настала у процесу уједињења временског прилошког израза предлошко-замјеничког типа *посл(и)је п̄оџа* и општезависног везника *шћџо* уз обавезну редукацију катафорски употријебљене демонстративне замјенице *ћџо* у генитивној форми [*посл(и)је п̄оџа шћџо* → *посл(и)је шћџо* као *након п̄оџа шћџо* → *након шћџо*]. Ово тим прије што у језику не постоји везничка форма **п̄р(и)је шћџо* (као варијантна форма сложеног везника *п̄р(и)је неџо шћџо*) која би била структурно подударна форми *посл(и)је шћџо*.

Пишући о проблемима у настави везника и везничких конструкција, тј. указујући на грешке у употреби везника и везничких конструкција током учења српског језика као страног (другог) језика, В. Крајишник посебно упозорава на коришћење лексема *након* и *посл(и)је* као равноправних у творби везничког споја, као на једну од грешака, истичући да „*након* и *после* јесу предлошки синоними, али се не могу користити као синоними у творби везничког споја, те је немогуће рећи *после шћџо*“ (Крајишник 2011: 635). У прилог реченоме не иду следећи примјери:

Posle što [→ *након шћџо*] su mu „Majke Srebrenice“ dobacivale da je „ubica“, nakon što su mu odbili sve njegove zahteve, (...), generala Ratka Mladića su na kraju, bez obrazloženja, udaljili sa suđenja. (www.freeberty.net/index.php?topic/351-ratko-mladic-udaljen..., 10. 8. 2011). — ... *posle što* [→ *након шћџо*] sam rekla da volim prirodan "slope" – pokazao mi je sa rukama na mojim grudima (...) kako će stojati anatomski i kako okrugli ... (www.plastic-surgeon.rs › ... › Мамопластика (кореција груди), 12. 6. 2011). — „Sutra, znaćemo mnogo više, *posle što* [→ *након шћџо*] nam se sopstvene tajne otkriju kroz snove“ ... (www.izvitoperenavila.com/lammas.html, 10. 8. 2011). — Savet Evropske Zajednice za generalne poslove i spoljne odnose od 27. januara 2003. god. je formalno odobrio predlog direktive (...), *posle što* [→ *након шћџо*] je u okviru Saveta, u novembru 2002. god., sklopljen politički sporazum (www.meltingpot.org/stampa323.html, 10. 8. 2011). — *Послије шћџо* [→ *након шћџо*] се спојио са Фејном, Мордијет у Фејну прави жудњу за утицајем ... (sr.wikipedia.org/wiki/Википедија.../Точак_времена_и_Дина); — *Послије што* [→ *након шћџо*] *ga* је SDP odbio da formira vlast tj. da уду u коалицију, Fahrro Radončić се намјерно противи свему што Vlada одлучи... (www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=25&p=5939224)

17 „Вишечлане форме које функционишу као temporalni veznici представљају комбинацију примарно различитих форми: предлог + везник + заменички облик ШТО: PRE NEGO ШТО, предлог + заменички облик ШТО: NAKON ШТО...“ (Антонић 2001: 344).

Из наведених примјера очигледно је да се у новије вријеме у темпоралном везничком систему, као конкурентно везничко средство сложеном везнику *након шћџо*, јавља конструкција *џосл(иј)е шћџо*. Два су разлога, која су, по нашем мишљењу, могла потаћи настанак нове везничке јединице у субпољу постериорности поред већ постојеће *након шћџо*. Први је синонимност лексема *џосл(иј)е* и *након*, а у вези с тим и постојање, у језику изразито фреквентних, синонимних прилошких израза (приједлошко-замјеничког типа) са значењем времена (тј. значењем постериорности), у чијој творби управо учествују приједлози *џосл(иј)е* и *након* — *џосл(иј)е џоџа* и *након џоџа*. Чињеница да се везник *џосл(иј)е* који „није у довољној мери семантички диференциран према значењу каузалности“ (Антонић 2001: 134), а који једини поред семантички спецификованог везника *након шћџо* може имати значење постериорности, „postepeno povlači iz semantičkog polja temporalnosti i širi u polje kauzalnosti“ (Исто, 134), била би други разлог настанка нове семантички спецификоване везничке јединице која би погинула упражњено мјесто у систему. Овдје свјесно пренебрегавамо чињеницу да и конструкција *џосл(иј)е неџо шћџо* такође припада субпољу постериорности из простог разлога што дата конструкција није у истој мјери ослобођена контекста као конструкције *џосл(иј)е шћџо* и *након шћџо*. Наиме, у интерпретацији реченица с везником *џосл(иј)е неџо шћџо* често није лако избјећи проблем семантичке двосмислености (уосталом, као ни код реченица са сложеним везником *џр(иј)е неџо шћџо*)¹⁸, јер се као критеријум идентификације сложеног везника *џосл(иј)е неџо шћџо* узима критеријум паузе, што значи да прилошку лексему *џосл(иј)е* сматрамо дијелом везника уколико иза ње у говору нема паузе, и тада је реченица временска; уколико пак иза лексеме *џосл(иј)е* долази пауза, она није дио везника већ пилонски антецедент везнику *шћџо*, а реченица је тада структурисана као поредбена.

4. **Да сведемо.** У новије вријеме, у језику савремених говорних представника српског језика, појавиле су се двије темпоралне везничке јединице за изражавање значења постериорности — *џосл(иј)е неџо шћџо* и *џосл(иј)е шћџо*, и то прије свега у писаном виду разговорног функционалног стила и у текстовима публицистичког карактера (вијести, новински чланци).

Прва (*џосл(иј)е неџо шћџо*) се појављује као семантички опонент везнику *џр(иј)е неџо шћџо* и генеративно је изоморфна са њим. Другим ријечима, њоме се обиљежава значење постериорности радње надређене клаузе у односу на радњу зависне клаузе, а структурно је истовјетна са везником *џр(иј)е неџо шћџо*, тј. настала је конјункционализацијом компаративног пилона и диферентивног реалног поредбеног везника. Статус компаративне лексеме (иначе споран у српском језику) прилог *џосл(иј)е* могао је стећи захваљујући чињеници да је синониман са прилошком лексемом *касније* (значи и комутабилан с њом), за коју је сасвим уобичајена контактна позиција са *неџо* односно *неџо шћџо*-допуном, баш као и захваљујући чињеници да је антониман са лексемом *џр(иј)е* и да је стога и било могуће његово појављивање у конструкцијама напоредног типа [*џр(иј)е* и

18 „У временском значењу компоненте везника *џр(иј)е неџо шћџо* не могу се ничим разбијати, оне чине чврсто јединство. **Неријетко, међутим, остаје могућност двоструке интерпретације таквих примјера — и као поредбених и као временских** (истицање наше). Наиме, ако лексему *џр(иј)е* сматрамо дијелом везника, тј. ако иза ње у говору не долази пауза (...), реченица је временска, ... Ако пак лексему *џр(иј)е* сматрамо пилонским антецедентом везнику *неџо шћџо*, онда иза ње долази пауза, па она може бити и дистанцирана (одвојена) од везника, тако да је реченица структурисана као поредбена, ...“ (Ковачевић 2010а: 47–48).

посл(и)је, *п̄р(и)је* или *посл(и)је* и сл.] које су се нашле у непосредном додиру са поредбеним диферентивним везником *не*го* шћо* (као његов антецедентни пилон), при чему је контактна позиција лексеме *посл(и)је* и везника *не*го* шћо* условљена редослиједом којим се, обично, наводе дати прилози (као елементи напредне конструкције), а за који би се могло рећи да је резултат лексичке семантике датих прилога.

Друга (*посл(и)је шћо*), настала у процесу уједињења временског прилошког израза приједлошко-замјеничког типа *посл(и)је шћога* и општезависног везника *шћо*, уз обавезно изостављање катафорски употријебљене демонстративне замјенице *шћо*, генеративно је изоморфна и истозначна са сложенима везником *након шћо* [уп. *након шћога шћо* → *након шћо* и *посл(и)је шћога шћо* → *посл(и)је шћо*]. Настанак ове везничке јединице поред већ постојеће *након шћо* у субпољу постериорности мотивисан је двјема чињеницама. Прва се тиче синонимског односа лексема *посл(и)је* и *након*, као и постојања, у језику изразито фреквентних, синонимних временских прилошких израза (приједлошко-замјеничког типа) у чијој творби управо учествују. А друга има везе са повлачењем везника *посл(и)је шћо* из поља темпоралности у поље каузалности, чије мјесто у систему треба да попуни нова везничка јединица (*посл(и)је шћо*) специјализована за изражавање значења постериорности радње главне у односу на радњу зависне клаузе.

Списак скраћеница

АСК — *Анџологија српске књижевности*

КССЈ — корпус савременог српског језика

Извори

Анџологија српске књижевности, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>

www.korpus.matf.bg.ac.rs

<http://www.rastko.rs/knjizevnost/>

Српски електронски речник, развојна верзија, www.rasprog.com

Литература

Антонић 2001: I. Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačaka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Антонић 2004: И. Антонић, „Темпорална клауза стандардног српског језика у дијахроној перспективи“, у: *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица, Нови Сад, Београд, 413–412.

Барић и др. 2005: E. Barić, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, V. Zečević, M. Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.

Катичић 1986: R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU, Globus.

Ковачевић 2010а: М. Ковачевић, „О изоморфности једног типа временских реченица и поредбених реченица за неједнакост“, у: *Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (30–31. X 2009)*, Књига I, *Језички сисџем и употреба језика*, Крагујевац, 43–52.

Ковачевић 2010б: М. Ковачевић, „Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу постериорности“, *Српски језик*, XV/ 1–2, Београд, 77–103.

Крајишник 2011: В. Крајишник, „Проблеми у настави везника и везничких конструкција“, *Српски језик*, XVI, Београд, 627–636.

Павловић 2009: С. Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Поповић 2004: Љ. Поповић, *Ред речи у реченици* (друго издање), Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Рјечник ЈАЗУ 1935: Рјечник хрватскога или српскога језика, књ. XI, sv. 50, ЈАЗУ, Zagreb, 1935.

РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

PROBLEM OF THE CONJUNCTION POSL(IJ)E NEGO ŠTO

Summary

Taking examples from different functional styles, and, at the same time, questioning the validity of the construction: *posl(ij)e nego što* given in literature, this paper analyzes conditions under which adverb *posl(ij)e* and differential comparative conjunction *nego što* merge into a qualitatively new syntactic unit – complex time adverbial *posl(ij)e nego što*.

The analysis shows that, recently, there emerged in the speech of contemporary speakers of Serbian, particularly in written realization of the spoken functional style, as well as in texts of journalistic nature (news, newspaper articles), two temporal conjunctions for expressing temporal relation of posteriority – *posl(ij)e nego što* and *posl(ij)e što*. The first is a semantic opposition to the conjunction *pr(ij)e nego što* and it is genetically isomorphic with it, while the second, which came into existence in the merging process of the temporal adverbial *posl(ij)e toga* and general dependent conjunction *što*, with mandatory omission of cataphorically used demonstrative pronoun *to*, is structurally and semantically the same as complex conjunction *nakon što* [*nakon toga što* → *nakon što*, *posl(ij)e toga što* → *poslije što*].

Keywords: temporal conjunctions with the meaning of posteriority, differential comparative conjunction *nego što*, complex conjunctions, *posl(ij)e nego što*.

Veselina V. Đurkin

Тања З. РУСИМОВИЋ¹*Докторант Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу*

АДЈЕКТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ КОЈИ И НЕОДРЕЂЕНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ У АНТЕЦЕДЕНТУ

У раду се полази од става да одређеност не мора увек да подразумева познатост, а то значи да неодређени детерминатори који реферирају о непознатости супстантива у антецеденту могу га чинити одређеним тако што га издвајају у скупу могућих референата и на тај начин га индивидуализирају, тј. функционишу као квантификатори.

Како неодређени детерминатори могу бити употребљени референцијално и неререференцијално, истражујемо у којим се условима адјективна клауза остварује као нерестриktivна, односно рестриktivна.

Кључне речи: одређена и неодређена референцијалност, неререференцијалност, анафора, катафора, рестриktivност, нерестриktivност

1. Увод

Према критеријуму одређеност/неодређеност антецедента, адјективне клаузе генерално делимо на рестриktivне и нерестриktivне. У раду се ограничавамо на употребу релативне заменице *који*, зато што је то најфреквентнији релативизатор адјективних клауза. Специфичност коју адјективној клаузи даје коришћење релативне заменице као везивног средства јесте „двофункционалност везивне речи: и функција везника и функција члана зависне реченице“ (Ковачевић 1998: 46). Иако је традиционално одређивана као придевска заменица, у раду полазимо од става Јованке Радић (2009: 217) која према референцијално-семантичком критеријуму заменицу *који* одређује као заменицу која има непосредну референцу, а карактерише је семантичко-категоријални принцип целовитости, што значи да релативна заменица *који* замењује именицу у релативној клаузи, тј. релативизатор *који* анафорски упућује на супстантивни антецедент и на тај начин заступа антецедент у адјективној клаузи и врши неку од функција, тј. представља „формални субјекат (...) или објекат“ (Симић/Јовановић 2002: 1030).

У анализи издвајамо улогу формалног конституента антецедентове синтагме – детерминатора у одређивању адјективне клаузе као рестриktivне или нерестриktivне. Термин детерминатор односи се на *неодређене*² заменице као и на реч *један*, који својим сталним садржајем додају референцији именичког појма извесну количину одређености.

2. Рестриktivност/нерестриktivност адјективне клаузе

Досадашње граматике указују, мање или више, на разлику између рестриktivних и нерестриktivних адјективних клауза. Тако Дмитриев (1961: 358) сматра да релативна клауза у српскохрватском језику увек има нерестриktivно значење

1 tanjarusimovic@yahoo.co.uk

2 Термин *неодређене* за ову врсту придевских заменица је дискутабилан, на шта ће додатно указати и резултати наше анализе у овом раду.

ако испред именице стоји неодређена заменица *неки*. Насупрот овоме, Стевановић користећи термине атрибутски/апозициони карактер релативних клауза истиче да „прве од њих, као и атрибути, одређују раније неодређене, а друге, као апозиције, већ одређене појмове“ (1991: 851). Такође, исти аутор тврди да ако је адјективна клауза рестриктивна (атрибутска) могу стајати „корелативи уз управне речи“ *онај* (*она, оно*), *тај* (*ша, што*), *такав* (*таква, тако*), као и „друга која одредбена реч, најчешће заменица *неки*“ (1991: 852). Дакле, неслагања су евидентна.

Када говоримо о семантичкој разлици која постоји између релативних реченица, говоримо у ствари о разлици у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. о дихотомији *рестриктивности/нерестриктивности*. Илустрације ради навешћемо два примера:

(а) *Весџи КОЈЕ су у току тога месеца долазиле* све су више утврђивале аге и бегове у њиховом опортунистичком мишљењу (И. Андрић, 131).

(б) Изгледало је да ће *бели, дрвени моси, КОЈИ је претурио преко себе три века без трага и ожиљка*, остати и под новим царем непромењен (И. Андрић, 164).

Релативне клаузе у примерима (а) и (б) различито се односе према свом антецеденту. У примеру (а) релативна клауза спецификује значење антецедента. Из класе издваја се поткласа, а исказ надређене клаузе важи само за поткласу спецификовану релативном клаузом. Анулирање релативне клаузе довело би до промене смисла надређене клаузе. Дакле, реч је о рестриктивној релативној клаузи. Међутим, у примеру (б) релативна клауза не спецификује значење антецедента јер је оно већ спецификовано, тако да се релативна клауза може анулирати без промене смисла надређене клаузе. Значи, говоримо о нерестриктивној релативној клаузи (в. Михаиловић (1973: 164–165) и Кордић (1995: 25–30)).

У раду се полази од чињенице да релативна (адјективна) клауза има нерестриктивни карактер уколико је супстантивна јединица са формално присутним анафоричким³ елементом у свом саставу. Међутим, ако је супстантивна јединица са формално присутним катафоричким⁴ елементом у свом саставу релативна реченица има рестриктивни карактер.

3. Неодређени детерминатор у антецеденту

Већ смо истакли да под неодређеним детерминатором подразумевамо неодређене придевске заменице (*неки, некакав, некоји, икоји, којиџод, какавџод* и број *један* употребљен у некардиналном значењу). Како су у корпусу најфреквентнији неодређени детерминатори *неки* и *један*, они су овом анализом и најчешће обухваћени.

Неодређени детерминатор може бити референцијалан (када се има у виду нешто што је реално) и неререференцијалан (када се има у виду нешто што још није у домену реалности, што се представља као могуће, те зато не може бити познато). За неодређене детерминаторе *неки* и *један* ауторке Мразовић/Вукадиновић (1990: 243) кажу да се помоћу њих истиче непознатост референта. Исти-

3 Анафора означава процес или резултат упућивања на неки елемент који претходи датој језичкој јединици. „Анафорска референција је један од начина за означавање идентичности онога што се исказује и онога што је већ исказано“ (Кристал 1988: 24).

4 Катафора означава процес или резултат упућивања једне језичке јединице на неку другу јединицу која јој следи. „Катафоричко упућивање је један начин да се означи истоветност онога што се изражава и онога што ће се тек изразити“ (Кристал 1988: 115).

чући разлику између *неки* и *један* М. Ивић (1990: 55) сматра да *неки* наглашава неодређеност, а *један* индивидуализираност. Силић (1992–93: 410) наводи да се помоћу речи *један* у хрватском језику „начелно изражава категорија неодређености“ тако да би се „могло говорити о члану“. Наш став подудар се са закључком Милке Ивић која је показала да се лексема *један* не може третирати као неодређени члан (в. Ивић 1971: 119). Кордић сматра да пошто се у хрватском језику семантичка опозиција познатост/непознатост не обележава за сваку именицу као у језицима са граматичким чланом „неодређени детерминатор се користи ако се значење ‘непознатост’ жели посебно истаћи“ (1995: 99).

Ако се детерминаторима *неки* и *један* изражава неодређеност, тј. исказује непознатост референта, очекивало би се да ће уследити рестриктивна адјективна клауза и да ће се њоме одређивати референт именичког појма у антецеденту. Међутим, већ и истраживања Дмитријева и Кордићеве показују да присуство неодређеног детерминатора *неки* доприноси нерестриктивности релативне клаузе јер се детерминатором *неки* референт обележава као непознат, али се и издваја у скупу свих могућих референата именичког појма. „Таквим издвајањем, индивидуализовањем референта постиже се његова одређеност“ (Кордић 1995: 99). Ауторка даље истиче да исто важи и за детерминатор *један* „с том разликом да он чак и више истиче индивидуализираност референата (...) још је склонији нерестриктивној одредби“ (1995: 100).

Наведени аутори под термином *одређеност/неодређеност* подразумевају познатост/непознатост, поменуто у предходном тексту. Станојевић је прецизније истичући да се одређени и неодређени именски изрази могу употребити референцијално и неререференцијално, али „тек у домену референцијалних употреба одређеност номиналне синтагме подразумева познатост, док неодређеност подразумева непознатост њихових референата“ (Станојевић 2010: 125). Међутим, ми сматрамо да ни у оквиру референцијалне употребе лингвистичка категорија одређеност/неодређеност и когнитивна категорија познатост/непознатост нису еквивалентне, тј. не могу се изводити једна из друге. То значи да поред тога што познатост именски израз чинити одређеним, именски израз може бити одређен, а да је ипак непознат (ситуације када ентитет, иако идентификован, није познат – *неки Пера Перућ*).

Када је о одређености реч, треба поменути став аутора Арсенијевић/Станковић (2009: 246), који поред познатости за категорију одређеност везују и *јединственост*, *специфичност*⁵, као и *временску неограниченост*. Такође, за нас је релевантно дефинисање одређене референцијалности које узима у обзир и говорника и саговорника. Тако да о одређености говоримо и „ако контекст омогућава говорном лицу: 1) да идентификује индивидуу на коју упућује именска синтагма и 2) да закључи да је и саговорник идентификовао исту индивидуу“ (Станојевић 2010: 128).

5 Арсенијевић/Станковић (2009: 246), наводе примере израза са специфичним значењем који садрже број *један* употребљен са некардиналним значењем (пр. *Хоћу да купим сто* (било који) неодређено, неспецифично; *Хоћу да купим један сто* 1. један одређен, спецификован, али дотад непознат у дискурсу, 2. један одређен, спецификован, одраније познат у дискурсу). Наведени примери показују да неодређени детерминатор *један* у ствари учествује у одређивању референта на који се односи.

3.1. Нерестриктивности адјективне клаузе са неодређеним детерминатором у антицеденту

Најпре смо издвојили примере у којима је у антecedенту само неодређени детерминатор уз супстантив, који указује на непознатост референта, али и којим се референт издваја у скупу свих могућих референата именичког појма, док је садржајем адјективне клаузе референт и идентификован и то тако да се опсег референце именичког појма није мењао. Детерминатори *неки* и *један* су на тај начин анафорски употребљени тако да је адјективна реченица која следи нерестриктивна:

(1) Пре но што ће сести у кола он хоће лично да види некога црнца, КОГА зову Коњушар и КОЈИ треба да ме служи док сам у Сикасоу. (Р. П. Африка, 94);

У примеру (1) у оквиру надређене клаузе у функцији предиката налази се глагол перцепције који чини одређеним, иако непознати, објекат перцепције. Адјективном клаузом је тај објекат, тј. антecedент и идентификован, али и даље непознат. Реконструисаћемо овај пример тако што ћемо анулирати адјективне клаузе:

Пре но што ће сести у кола он хоће лично да види некога црнца, КОГА зову Коњушар и КОЈИ треба да ме служи док сам у Сикасоу. (Р. П. Африка, 94) [← Пре но што ће сести у кола он хоће лично да види некога црнца.]

Реконструисани пример могуће је читати двоструко. У контексту дискурса из којег је ексцерпиран пример, именски израз *некога црнца* има специфичну интерпретацију и представља референцијални израз. Међутим, мимо контекста исти именски израз може имати неспецифичну интерпретацију (*било који*) и представљати неререференцијални израз.

У нашем корпусу фреквентнији су примери где идентитет референта није релевантан када је информативност надређене клаузе у питању, већ је за његово одређење важна особина, својство или околност везана за референта, а представља садржај адјективне клаузе. Како детерминатор *један* наглашава индивидуализираност референта именичког појма, он означава да референт реално постоји и да се о њему не говори као о представнику класе⁶.

И кад је конститутивни елемент именичке синтагме с неодређеним детерминатором властита именица, уследиће нерестриктивна адјективна клауза:

(2) Неки Арапин, КОЈИ чучи у доколици на вратима, зграњава се да дечаци уопште и питају могу ли ја ући, те најенергичније објављује: да се то не може, не може и никако не може! (Р. Петровић, 122); Ја сам пријатељ са једним Бретонцем, КОЈИ се зове Роберт Л'Вотр. (Р. Петровић, 3); Професор је у недостатку глобуса употребљавао главу једнога нашега друга, некога Сретена Јовића, КОЈИ је одиста био тако глат да је представљао прави покретни глобус. (Б. Нушић, 68);

У првом и другом примеру из групе (2) властита именица реферира на колектив, а неодређеним детерминатором врши се индивидуализирање, издвајање из скупа чиме се постиже одређеност референта именичког појма.

6 С тим у вези, изузетак представља пример: Познато је колико је једном црнци, код КОГА љубомира уопште не постоји у облику у коме код нас, част да му белац почасту жену или кћер својом пажњом (Р. Петровић, 9). Овде детерминатор *један* има значење *било који*, тј. референт је представник класе, али садржај адјективне реченице представља опште знање о скупу референата, тако да поново говоримо о нерестриктивној адјективној клаузи.

Међутим, у трећем примеру исте групе супстантив је властито име⁷ којим се именује уникатни референт, дакле и без неодређеног детерминатора уследиће нерестриктивна клауза и са њим. Овај пример доказује како за одређеност референта именичког појма није кључан идентитет, већ неко својство (специфичност, јединственост) које је за надређену клаузу релевантно.

Међу нерестриктивним клаузама могуће је уочити разлике. Тако издвајамо типове ових клауза:

(3) Догодило се да му је **један црнац**, КОИ је знао да Вуија занима тај инсекат, донео на место инсекта цвет. (Р. Петровић, 14);

У примеру (3) нерестриктивна клауза је уметнута у надређену носи споредну информацију, ближа је пресупозицији, информативно је мање важна од надређене, тј. могуће ју је изоставити, а да се не угрози информативност надређене клаузе. Овај тип нерестриктивних адјективних клауза, чија су својства, у ствари, својства свих нерестриктивних клауза назваћемо *парентетички*⁸:

(4) Ја и данас познајем **једног чиновника** КОИ је учио граматiku кад и ја, и КОИ ми се жали да га она само буни у животу. (Б. Нушић, 53); Њихова преокупираност универзалном граматиком рано је сведочанство о **једном предмету интересовања КОИ ће поново оживљавати у каснијим епохама**. (Р. Бугарски, 30); Код Панинија се већ налазе **неки појмови и неке аналитичке процедуре без КОИХ би се тешко могле замислити данашња индоевропска и општа лингвистика, али који су** – што није шире познато – у европску науку ушли тек када се западни свет упознао са његовом граматиком. (Р. Бугарски, 32–33); Од играча је најзанимљивији **неки старац, КОИ над младићем** што му је пар у игри врти мач као да ће га посећи. (Р. Петровић, 37);

Примери (4) са детерминаторима *неки* и *један* у антецеденту такође показују да је адјективна клауза која следи нерестриктивна. Али за разлику од претходног примера, за ове нерестриктивне адјективне клаузе карактеристично је да се налазе на крају надређене клаузе, текстосемантички се понашају као самосталне предикације и доприносе изградњи дискурса, информативно су једнако вредне као и надређена, тако да њиховим изостављањем надређена клауза губи на информативности. Овај тип нерестриктивних клауза назваћемо *континуативним*⁹ и сматрамо да су оне врло фреквентне када је у антецеденту неодређени детерминатор.

3.2. Рестриктивности адјективне клаузе са неодређеним детерминатором у антецеденту

У досадашњој литератури (Дмитријев 1961; Кордић 1995) инсистирало се на томе да након неодређеног детерминатора у антецеденту (нарочито *неки* и *један*) следи нерестриктивна адјективна клауза. Поставља се питање да ли након неодређеног детерминатора у антецеденту може уследити рестриктивна клауза:

(6) Кад би се у **некој босанској касаб** КОЈА лежи поред главног друма помолела поворка са слоном, деца би са смехом и веселим дозивањем истрчала пред њу (И.

7 Пипер (2005: 935) сматра да уколико је конститутивни елемент именског израза с неодређеном референцијалношћу властита именица (која по дефиницији увек има одређено референцијално значење), онда њена неодређена одредба у форми игноратива уноси значење с могућном пејоративном конотацијом „мало коме познати“.

8 Овај термин уводи Лехман (в. Lehmann 1984: 272–273).

9 Исто.

Андрић, 50); А осим тога, људима из чаршије било је од самог почетка много стало да на неки начин сазнају још коју појединост о везиру, ..., не би ли тако назрели бар **нека „враташца“** кроз КОЈА би му се могло прићи. (И. Андрић, 54);

Наведени су примери у којима се неодређени детерминатори употребљавају са семантиком „*било који*“, тј. неререференцијални су тако се неодређеним детерминатором најављује да ће садржајем адјективне клаузе бити изречено својство које је критеријум за издвајање подскупа референата. Ререференцијалност именичког израза у антецеденту зависи и од граматичког значења предиката, тј. од модалног значења надређене клаузе. У оваквим ситуацијама неодређени детерминатор има катафоричку референцу, тј. адјективна реченица има рестриктивни карактер. Међутим, и када је неодређени детерминатор референцијалан може уследити рестриктивна адјективна клауза:

(7) Брат ваше жене, има ли он **једну тицу КОЈА** лепо пева? (Б. Нушић, 75).

У примеру (7) именски израз *једна тица* јесте одређен за говорника, међутим за саговорника је исти тај израз неодређено референцијалан, што значи да је неопходна одредба да би исказ био информативан. Такође, интерогативност надређене клаузе има неодређено значење, односно садржај надређене клаузе, тј. егзистенцијални глагол као њен предикат јесте чинилац који захтева адјективну клаузу као обавезну, неиспустиву, тј. рестриктивну. Такође, узлазна интонација и емфатички акценат неодређеног детерминатора показатељ је катафоричке референце.

(8) Данас су донели **једнога КОЈИ** је био побеглао и стигао до тресетних мочвара; кре-нуо ваљда у наш крај, напамет, управљајући се према северном сунцу за леђима (В. Стевановић, 230); **Једнога КОЈИ** је превише тумарао околу мора сам да задавим (В. Стевановић, 232); И као да су то били два воза одвојени временом (**један КОЈИ долази и други КОЈИ неће доћи**) оба су наши, нама намењени, час желимо један, час други, проклињући их (В. Стевановић, 236); Има две публике, **једна КОЈА симпатише твојој уметности и друга КОЈА** јој симпатише док си млад (Б. Нушић, 131).

У примерима (8) лексема *један* више није детерминатор, јер као једини члан именског израза она представља супстантиват¹⁰ те остварује и референцију и синтаксичку функцију читаве номиналне фразе. Сталном садржају заменице придодат је општи садржај (*човек*) или садржај преузет из контекста (*воз, публика*). Тако *један* има исту референцу као читав именски израз, нашом терминологијом експлицирано – представља *ендоцентрични*¹¹ *антецедент*. Ендоцентрични антецедент на себе преузима емфатички акценат и катафоричком референцом упућује на садржај адјективне клаузе који квалификује референта подразумева-ног у антецеденту. У првом и другом примеру из групе (8) лексема *један* употребљена је у некардиналном значењу, док је у трећем и четвртном примеру исте групе примарно кардинално значење.

10 Адјектив употребљен у супстантивној функцији Ковачевић (2000: 267) назива *суйстантивацијом*. Супстантивна функција адјектива резултат је процеса *функционалне транспозиције или функционалног преоброзовања* неке синтаксичке категорије речи. На тај начин, адјективна синтаксичка категорија у одређеним лексичко-синтаксичким условима преузима синтаксичку функцију супстантивне категорије речи, али при том не губи своја категоријална својства (в. Ковачевић 2000: 265–267).

11 Овакав антецедент који се односи на групу синтаксички повезаних речи, у којој је једна реч функционално еквивалентна групи, тј. синтагматски контекст у антецеденту сводљив је на конституент, назвали смо *ендоцентрични антецедент*.

4. Закључак

Истраживањем смо показали да неодређени детерминатори када су референцијалани указују на непознатост реалног референта, али и функционишу као квантификатори који референт именичког појма издвајају из скупа могућих референата тако да се издвајањем постиже његова одређеност, што адјективну клаузу чини нерестриктивном. То значи да је у српском језику могуће да именски израз буде одређен иако је непознат, јер за надређену клаузу не мора бити релевантна идентификација референта, већ неко својство, специфичност. Анализирајући нерестриктивне клаузе дошли смо до закључка да парентетички тип нерестриктивних клауза јесте присутан и уз ове детерминаторе, али је много фреквентнији континуативни тип нерестриктивних клауза. То и не чуди кад се узме у обзир да се неодређеним детерминатором најчешће само сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту до индивидуализације, а да је квалификација ипак везана за адјективну клаузу.

Анализа је показала и да нерестриктивност адјективне клаузе након неодређеног детерминатора у антецеденту није правило. Када је неодређени детерминатор неререференцијалан (са значењем *било који*), тј. функционише као општи квантификатор и означава нешто потенцијално и нереално, онда он катафорички упућује на адјективну клаузу која сужава опсег скупа референата именичког појма у антецеденту, дакле, адјективна клауза је рестриктивна и самим тим неиспустива. И када неодређени детерминатор има неодређену референцијалност, модалност надређене клаузе или егзистенцијални глагол у предикату надређене клаузе захтеваће адјективну клаузу као обавезну, тј. рестриктивну. Такође када неодређени детерминатор представља ендоцентрични антецедент, по правилу ће уследити рестриктивна адјективна клауза на коју детерминатор реферира катафорички.

Извори

- Ivo Andrić, *Priča o vezirovom slonu*, Zagreb: Mladost, Sabrana djela, knj. 5, 1963.
 Видосав Стевановић, *Тесџаментџи. Роман у 52 бдења*, СКЗ коло 1. XXIX књ 526, Београд 1986.
 Растко Петровић, *Африка*, www.ask.rs
 Бранислав Нушић, *Ауџобиоџрафија*, www.ask.rs
 Ранко Бугарски, *Језик у контексту*, Београд: Чигоја штампа/ XX век, Сабрана дела, књ.8, 1997.

Литература

- Арсенијевић/Станковић 2009: Бобан Арсенијевић и Бранимир Станковић, „Неодређени придевски вид у одређеним окружењима“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. 1, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 241–252.
 Дмитријев 1961: Петр Андрејевич Дмитриев, „Значения определительных придаточных с относительным местоимением који“, *Јужнословенски филолог*, 25: 355–364.
 Ivić 1990: Milka Ivić, „On the Slavic word for *one* in the predicate-noun determiner position“, *Sapostavitelno ezikoznanie*, 15, 4–5: 53–55.

- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Рашка школа.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац, Кантакузин
- Kordić 1995: Snežana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb, Matica hrvatska.
- Kristal 1998: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Nolit.
- Lehmann 1984: Christian Lehmann, *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Konpendium seiner Grammatik*, Tübingen.
- Михаиловић 1973: Љиљана Михаиловић, „Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици“, *Зборник Филозофског факултета у Нишу*, 1, 159–176.
- Mrazović/ Vukadinović 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad, Sremski Karlovci: Dobra vest, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антоноћ, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Радић 2009: Јованка Радић, „Заменички систем и заменица себе, се“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 213–226.
- Silić 1992–93: Josip Silić, „Aktualizator jedan u hrvatskom jeziku (uvodna razmišljanja)“ *Filologija*, 20–21: 403–411.
- Симић / Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Станојевић 2010: Веран Станојевић, О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику, у: М. Ковачевић (ред.), *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, књ.4, том 1, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 123–135.
- Стевановић 1991: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II (синтакса)*, Београд, Научна књига.

АДЈЕКТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ КОЈИ И НЕОДРЕЂЕНИМ ДЕТЕРМИНАТОРОМ У АНТЕЦЕДЕНТУ

Резиме

У раду се полази од става да одређеност не мора увек да подразумева познатост, а то значи да неодређени детерминатори који реферирају о непознатости супстантива у антецеденту могу га чинити одређеним тако што га издвајају у скупу могућих референата и на тај начин га индивидуализирају, тј. функционишу као квантификатори. У овим условима адјективна клауза остварује се као нерестриktivна. Међутим, ако је у питању нерестриktivна употреба неодређеног детерминатора или неодређено референцијална употреба где модалност надређене клаузе или егзистенцијални глагол захтевају адјективну клаузу говоримо о рестриktivној клаузи. Такође, када неодређени детерминатор представља ендосентрични антецедент, по правилу ће уследити рестриktivна адјективна клауза на коју детерминатор реферира катафорички.

Tanja Rusimović

Кристина М. ДРАГОВИЋ¹
 Универзитет у Новом Сагу
 Филозофски факултет
 Одсек за германистику

КОНТИНУИРАНЕ И ДИСКОНТИНУИРАНЕ РЕЦИПРОЧНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У српском језику се одређена реципрочна ситуација може исказати континуираним и/или дисконтинуираним реципрочним конструкцијама. Циљ овога рада јесте да представи две наведене врсте конструкција, да објасни разлику између њих, као и да учини транспарентним када се употребљава једна, тј. друга врста реципрочне конструкције. У раду се примењују методе трансформације, супституције, парафразе и компонентне анализе, а долази се до закључка да сам одабир врсте конструкције (у ситуацијама када је то могуће, тј. у ситуацијама које то дозвољавају), као и њено тумачење, не зависе искључиво од унутарјезичких фактора, већ учестало и од ширег лингвистичког или пак ситуационог контекста.

Кључне речи: реципроцитет, континуирана реципрочна конструкција, дисконтинуирана реципрочна конструкција, реципрочни маркер, реципрочна маркираност, српски језик

СКРАЋЕНИЦЕ

ACC	акузатив
ADJ	придев
ADV	прилог
ADVPP	предлошко-падежна конструкција у функцији прилога
OBJ	објекат
AUX	помоћни глагол
CONJ	конјункција
DAT	датив
FEM	женски род
GEN	генитив
GPR	глаголски придев радни
IMPF	несвршено
INDIR	индиректан
INSTR	инструментал
LOC	локатив
MSC	мушки род
NEG	негација
NOM	номинатив
PF	свршено
PL	плурал
PERF	перфекат
PREP	предлог
PRES	презент
RECIP	реципрочно
REFL	рефлексивно
SG	сингулар
SUBJ	субјекат
SUBS	именица

1 nena10@verat.net

Увод

При анализи реципрочне конструкције (било да је у питању континуирана или дисконтинуирана), заправо се увек разматра њен семантички, тј. значењски опсег. Другим речима, реципрочна конструкција свакако указује на учеснике реципрочне радње или стања, као и на њихов међусобни однос, који мора бити истоветан (или скоро истоветан²), тј. реципрочан. Такође, при интерпретацији реципрочне (или потенцијално реципрочне) реченице, одређени ситуациони или шири лингвистички контекст учестало имају одлучујућу улогу. Да би се нека реченица протумачила на одређени начин, потребно је – у многим случајевима – имати информације које превазилазе оне исказане датом реченицом. Значи, појам реципроцитета обухвата не само синтаксичка и семантичка, већ у себе укључује и прагматичка обележја.

Дистрибуција континуираних и дисконтинуираних реципрочних конструкција је следећа:

- **Континуирана реципрочна конструкција** се употребљава када сви учесници реципрочне ситуације имају исти значај за онога ко реченицу изговара или пише.

- **Дисконтинуирана реципрочна конструкција** се примењује када особа која реченицу продукује жели да истакне једног или више учесника реципрочне ситуације (од неког укупног броја учесника).

Како би се анализирале континуиране и дисконтинуиране реципрочне конструкције у српском језику, неопходно је претходно прецизирати врсте реципрочне маркираности у српском језику, а оне су у директној вези са применом одређене (врсте) реципрочне конструкције. Такође, потребно је обратити нарочиту пажњу на рефлексивно-реципрочну полисемију, као тип вишезначности који се најчешће јавља у учестало само привидно реципрочним конструкцијама српскога језика, јер је овај тип – када је, уосталом, и српски језик у питању – у непосредној вези управо са две наведене врсте реципрочних конструкција: континуираним и дисконтинуираним.

Реципрочна маркираност

Реципрочна маркираност у српском језику се најједноставније може приказати следећом шемом:

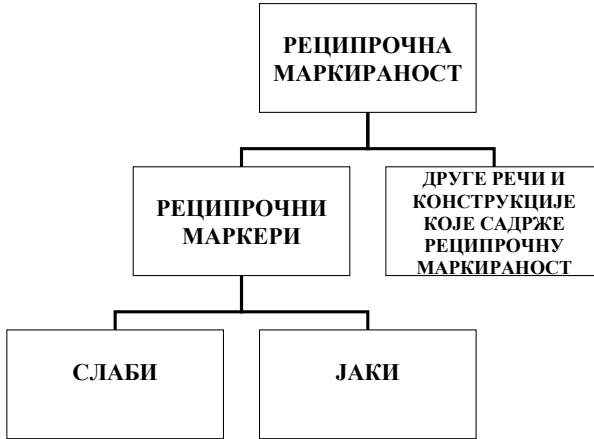
Значи, реципрочна маркираност се у српском језику може изразити тзв. реципрочним маркерима, али и другим речима или пак конструкцијама које садрже реципрочну маркираност.

Реципрочни маркери могу бити слаби и јаки (в. Кемер 1993). У српском језику постоји само један слаби маркер: „се“. Јаких маркера у српском језику има више, од којих су најфреквентнији: „међусобно“, „узајамно“ и „један другог(а)“.

Примери ће показати да се многи реципрочни маркери могу међусобно замењивати, а да се неки чак могу и употребљавати истовремено, тј. у једној те истој реченици комбиновати.

2 Међутим, овде о томе неће бити речи, јер би тиме били превазиђени предвиђени оквири рада.

шема бр. 1

Рефлексивно-реципрочна полисемија

Рефлексивно-реципрочна полисемија на нивоу реченице је у српском језику могућа, и то у оним реченицама у којима се појављује само слаби маркер „се“.

Ова врста вишезначности није универзална (в. Беренс 2007).

Пример бр. 1:

Маша и Марија се чешљају.
NOM.SG CONJ NOM.SG REFL ∨ RECIP 3PL.PRES
 SUBJ

Могуће интерпретације:

1. рефлексивно: И Маша и Марија чешљају себе, тј. свако себе чешља.
($L \rightarrow$ REFL „се“)
2. реципрочно: Маша и Марија се чешљају међусобно. ($\rightarrow$ RECIP „се“)
(L Ова реципрочна конструкција јесте континуирана.)

Наведени пример ($\rightarrow$ пример бр. 1) не дозвољава никаква даља тумачења. По томе се овај пример разликује од наредног, који дозвољава и трећу интерпретацију.

Пример бр. 2:

Петар и Иван се туку.
NOM.SG CONJ NOM.SG REFL ∨ RECIP 3PL.PRES
 SUBJ

Могуће интерпретације:

1. реципрочно: Петар и Иван се међусобно туку. ($\rightarrow$ RECIP „се“)
(L Ова реципрочна конструкција јесте континуирана.)
2. реципрочно, али дисконтинуирано: Петар и Иван се туку, али не међусобно, већ са неком другом особом или неким особама. $\rightarrow$ Зато је ова реципрочна конструкција дисконтинуирана. ($\rightarrow$ RECIP „се“)
- ?3. рефлексивно: Свако себе туче: Петар себе, а Иван себе. ($\rightarrow$ REFL „се“)

Уколико се горе наведеној реченици (→ примеру бр. 2) дода неки јак реципрочни маркер, нпр. „међусобно“ или „узајамно“, значење реченице ће бити сужено, и то тако да се интерпретација реченице своди на само једну могућност, а у овом случају на реципрочно тумачење.

Пример бр. 3:

Петар и Иван се међусобно туку.
NOM.SG CONJ NOM.SG RECIP RECIP 3PL.PRES
 SUBJ

Такође, значење исте реченице (→ реченице под бр. 2) може бити сужено, тј. сведено на искључиво реципрочну интерпретацију, тако што ће слаб реципрочни маркер „се“ бити замењен јаким реципрочним маркером „један другог(а)“.

Пример бр. 4:

Петар и Иван један другог(а) туку.
NOM.SG CONJ NOM.SG RECIP 3PL.PRES
 SUBJ

Реципрочни маркери „међусобно“, „узајамно“, „узајмице“, итд. су непроменљиви, док се реципрочни маркер „један другог(а)“ у својој целости мења с обзиром на род и број, а само његов други члан може подлећи и промени по падежима. Када се заменички израз „један другог(а)“ употребљава без уметнутих предлога, тада је увек у питању прави реципроцитет. Када се заменички израз „један другог(а)“ употребљава са уметнутим предлогом или предлозима, тада може, али не мора бити у питању прави реципроцитет, већ се може радити и о феномену псеудореципроцитета, тј. о псеудореципрочним конструкцијама.

Реципрочне предлошко-падежне конструкције

Три врсте предлошко-падежних конструкција у српском језику могу исказивати реципроцитет:

- a) оне које се састоје од јаког реципрочног маркера „један другог(а)“ и уметнутог предлога;
- b) предлошко-падежна конструкције „између себе“³ и „међу собом“, као и предлошко-падежна конструкција „inter se“⁴, која је преузета из латинског језика; као и
- c) одређени број фразеологизама.

3 Спој „између себе“ не мора нужно бити реципрочан, тј. нема увек реципрочно значење, као што приказује пример који следи:

Марија је морала да се одлучи између
 NOM.SG AUX.3SG IMPF.GPR.SG.FEM EMPTY 3SG.PRES RECIP

Ивана и Петра.
 GEN.SG CONJ GEN.SG

(Међутим, треба напоменути да сама лексема „између“ увек има реципрочно значење, тј. да увек указује на реципроцитет.)

4 Ова, из латинског језика преузета предлошко-падежна конструкција, знатно се ређе користи у српском језику у односу на друге реципрочне предлошко-падежне конструкције.

Све три наведене врсте предлошко-падежних конструкција истовремено представљају јаке реципрочне маркере, те захтевају да (исказани или неисказани) субјекат у реченици обухвати све учеснике реципрочне акције⁵. Предлошко-падежне конструкције које се састоје од јаког реципрочног маркера „један другог(а)“ и уметнутог предлога, као и предлошко-падежне конструкције „између себе“, „међу собом“ и „inter se“ могу се појављивати **искључиво у континуираним реципрочним конструкцијама**. Реципрочни фразеологизми се такође пре свега јављају у континуираним реципрочним конструкцијама.

а) Реципрочни маркер „један другог(а)“ се састоји од бројева који имају функцију заменица, те је заправо у питању заменички израз који представља комплексан логички субјекат, а – пошто је у питању реципроцитет – истовремено и комплексан логички објекат. Уметање предлога између основног броја „један“ и редног броја „други“ (у одговарајућем роду, броју и падежу⁶) мења значење јаког реципрочног маркера „један другог(а)“, али – при настанку сложеније конструкције – реципрочно знаћење у највећем броју случајева опстаје (осим када је у питању горе споменути псеудореципроцитет). У зависности од врсте предлога који бива уметнут, могу настати различите врсте предлошко-падежних конструкција, које – осим значења реципроцитета – могу имати и следећа значења:

- локалитета (нпр.: „један поред другог(а)“, „један насупротив другог(а)“, итд.),
  - каузалитета (нпр.: „један због другог(а)“, итд.),
  - заједништва („један с(а) другим“),
- и могу бити у питању
- рекцијске предлошко-падежне конструкције, како их је назвала Р. Маринковић (нпр.: „један о другом(е)“, „један за другог(а)“, итд.).

Пример бр. 5:

Корачале _____ су _____ спорим корацима **једна** _____ **ка⁷ другој**.
 IMPF.GPR.3PL.FEM AUX.3PL ADJ NOM NOM.SG.FEM DAT.SG.FEM
 3PL.PERF ADV RECIP

б) Предлошко-падежне конструкције „међу собом“ и „inter se“ јесу синонимни и увек су реципрочне, док је предлошко-падежна конструкција „између себе“ само понекад синонимна са „међу собом“ и „inter se“, тј. није увек у својој целости реципрочна, те не представља увек маркер реципрочности.

Пример бр. 6: „између себе“

Петар и Марија су _____ о томе _____ хтели
 NOM.SG CONJ NOM.SG AUX.3PL INDIR.OBJ IMPF.GPR.PL.MSC
 SUBJ _____
 └──────────3PL.PERF──────────┘

да одлуче **између себе**.
 3PL.PRES GEN.PL.RECIP

5 О овоме детаљније витеги у: Драговић 2011.

6 При чему је број/заменица „један“ увек у номинативу, док број/заменица „други“ може бити у зависним падежима, али не и у номинативу, јер та конструкција (спој „један други“) нема реципрочно значење.

7 У питању је предлог локалитета.

с) Предлошко-падежне конструкције могу бити и фразеологизми који имају прилошку функцију, а истовремено и функцију јаких реципрочних маркера. Њихова структура је следећа:

руку под руку	→ ACC.SG + PREP + ACC.SG
раме уз раме	→ ACC.SG + PREP + ACC.SG
очи у очи	→ ACC.SG + PREP + ACC.SG
лице у лице	→ ACC.SG + PREP + ACC.SG
лицем у лице	→ INSTR.SG + PREP + ACC.SG
у четири ока	→ PREP + број у функцији придева + GEN.SG

Пример бр. 7:

Они	су	се	гледали	<u>лице(м) у лице.</u>
SUBJ	AUX.3PL	RECIP	IMPE.PRT.PL.MSC	ADVPP.RECIP
		3PL.PERF.MSC.RECIP		

Када је у питању неостварена радња (жеља, хтење), тада се наведени реципрочни фразеологизми могу употребити и у **дисконтинуираним реципрочним конструкцијама**.

Пример бр. 8:

Петар	жели	да разговара	<u>са Маријом</u>	<u>у четири ока.</u>
NOM.SG	3SG.PRES	3SG.PRES.RECIPsem	INSTR.SG	ADVPP.RECIP

Реципрочно маркине именице

Велики број именица српског језика у себи садржи реципрочно значење⁸. За овај рад су релевантне оне реципрочне именице које се односе на „улоге“ које људи могу имати; нпр: сарадник/сарадница, цимер/цимерка, комшија/комшиница, сустанар/сустанарка, итд.

Пример бр. 9:

сарадник ↔ сарадник

- a. Петар је Иванов сарадник. (→ дисконтинуирани реципроцитет)
 3SG.PRES NOM.SG.RECIPsem
- b. Иван је Петров сарадник. (→ дисконтинуирани реципроцитет)
 3SG.PRES NOM.SG.RECIPsem
- c. Петар и Иван су сарадници. (→ континуирани реципроцитет)
NOM.SG CONJ NOM.SG 3PL.PRES NOM.PL.MSC.RECIPsem
 SUBJ

Наведени примери показују да се реципрочне именице које се односе на „улоге“ људи могу примењивати како у континуираним, тако и у дисконтинуираним реципрочним конструкцијама.

Примена дисконтинуираних реципрочних конструкција

Дисконтинуиране реципрочне конструкције се у српском језику нужно примењују у следећим ситуацијама:

⁸ Овде је реч о тзв. семантичком реципроцитету (→ RECIPsem).

1. када је одређени учесник реципрочне акције или ситуације за онога ко реченицу продукује битнији у односу на неког другог члана или неке друге чланове те акције или ситуације, тј. када постоји жеља/намера да се одређени члан или чланови издвоје, тј. посебно истакну / буду у фокусу. То је јасно представљено у примеру бр. 8 и примеру бр. 9 (под а и под б), а и пример бр. 2 (2. тумачење) приказује такву ситуацију. Међутим, требало би обратити пажњу и на следеће четири реченице (пример бр. 10, а–d):

Пример бр. 10:

- a. Петар се потукао са Иваном.
 SUBJ RECIP PE.GPR.SG.MSC INSTR.SG
 3SG.PERF INDIR.OBJ
- b. Петар се потукао јуче.
 SUBJ RECIP PE.GPR.SG.MSC ADV
 3SG.PERF
- c. Петар се потукао у школском дворишту.
 SUBJ RECIP PE.GPR.SG.MSC ADVPP
 3SG.PERF
- d. Петар се потукао.
 SUBJ RECIP PE.GPR.SG.MSC
 3SG.PERF

У све четири наведене реченице (пример бр. 10, а–d) тему разговора представља Петар. У реченици 10a Иван заузима синтаксичку позицију индиректног објекта. У реченицама 10b и 10c Иван, тј. други учесник реципрочне акције, се не спомиње, тј. индиректног објекта у реченицама нема, већ се на истом месту појављују прилошке одредбе за време (у реченици 10b) и место (у реченици 10c), које такође могу бити изостављене, што доказује реченица 10d. Значи, особа са којом се Петар потукао је у датом ситуационом контексту ирелевантна, те се примењује дисконтинуирана реципрочна конструкција. Реципроцитет као феномен је свакако присутан, јер је за тучу потребно барем двоје⁹. На овај тип реченица, у којима је одређени учесник реципрочне акције или ситуације за онога ко реченицу продукује битнији у односу на неког другог члана/чланове те акције или ситуације, учестало наилазимо у жутој штампани.

Пример бр. 11:

- И поред свих својих веза са манекенкама са светских модних писта,
 INSTR.PL
чувени бразилски фудбалер
 SUBJ
 се на послетку ипак оженио девојком из родног села.
 REFL PE.PRT.SG.MSC.RECIPsem INSTR.SG
 ┌────────── 3SG.PERF ─────────┘

2. када се исказује имперсоналност

⁹ Глаголи „тући се“ и „потући се“ спадају у природно реципрочне глаголе, тј. у питању је, као и код реципрочно маркираних именица, тзв. семантички реципроцитет, баш као што је то случај и са глаголима „љубити се“ и „пољубити се“.

Пример бр. 12:

Неке девојке из Петровог разреда су се већ љубиле.
SUBJ ADJ _____ AUX.3PL RECIP IMPF.GPR.PL.FEM
GEN.SG [3PL.PERF]

3. када је реч о навикама и/или особинама

Пример бр. 13:

Петар је добар дечко:
SUBJ 3SG.PRES NOM.SG
не пије и не туче се.
NEG 3SG.PRES CONJ NEG 3SG.PRES RECIP

4. када се ради о генерализованим, тј. уопштеним исказима

Пример бр. 14:

Тада се људи нису љубили на јавним мес-
тима.
RECIP NOM.PL AUX.3PL.NEG IMPF.PRT.PL.MSC ADJ SUBS
[3PL.PERF] LOC.PL

Закључак

Учесници реципрочне ситуације или активно врше одређену радњу једни над другима (реципроцитет акције, који је увек привремен), или се пак (привремено или трајно) налазе у истоветном односу/стању.

У континуираним реципрочним конструкцијама исказани или неисказани субјекат обухвата све учеснике реципрочне акције или реципрочног стања, тј. субјекат мора бити у множини.

У дисконтинуираним реципрочним конструкцијама „једна страна“ реципрочне акције или реципрочног стања заузима место исказаног или неизказаног, али свакако из контекста познатог субјекта у реченици, док „друга страна“ заузима место објекта, при чему тај објекат такође може, али не мора бити исказан. Међутим, за разлику од субјекта, објекат може бити изостављен или чак потпуно непознат.

Литература

Беренс 2007: L. Behrens, Backgrounding and Suppression of Reciprocal Participants: A Cross-Linguistic Study, *Studies in Language*, 31(3), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

Бусман 1990: H. Bußmann, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart: Kröner.

Дамљановић 1991: Д. Дамљановић, магистарски рад „Исказивање реципрочности у руском и српскохрватском језику“, Београд: Филозофски факултет.

Драговић 2008: K. Dragović, магистарски рад „Reziprozität im Serbischen“, Bochum: Ruhr-Universität.

Драговић 2011: K. Драговић, Улога броја учесника у реципрочној акцији/ситуацији при тумачењу реципрочних структура српскога језика, у: М. Ковачевић (ред.), *Радови Филозофског факултета*, бр. 13, књ. 1, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 327–340.

Гаст и Хас: V. Gast i F. Haas, On reflexive and reciprocal uses of anaphors in German and other European Languages, u: E. König i V. Gast (red.), *Reciprocals and Reflexives: Cross-linguistic and Theoretical Explorations. Current Trends in Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Глик 2000: Н. Glück (red.), *Metzler-Lexikon Sprache*, Stuttgart; Weimar: Metzler.

Хајм и др. 1991: I. Heim i dr., Reciprocity and Plurality, *Linguistic Inquiry* 22(1):63–101.

Ивић 1961–1962: М. Ивић, Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме 'се' у српскохрватском језику), *Јужнословенски филолоџ*, XXV, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 137–151.

Ивић 1968: М. Ивић, О дубинском моделу словенске просте реченице са семантичким обележјем 'анонимност субјекта', *Књижевност и језик*, XV/2, Београд, 5–12.

Ивић 1971: М. Ивић, Лексема 'један' и проблеми неодређеног члана, *Зборник за филолоџију и лингвистику*, XIV/1, Нови Сад: Матица српска, 103–120.

Ивић 1995: М. Ивић, О речима које исказују људски створ у најнеодређенијем смислу (= On words denoting humans with maximal indefiniteness), *О зеленом коњу, Нови лингвистички огледи*, Београд: Словограф, Библиотека XX век.

Ивић 2005: М. Ивић, *Синтакса савременог српског језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Ивић 2006: М. Ивић, О тзв. 'транзитивним именицама' које означавају људска бића, *Језик о нама*, Београд: Библиотека XX век.

Кемер 1993: S. Kemmer, *The middle voice*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

Клајн 2002: И. Клајн, *Речник језичких недоумица*, четврто, прерађено и допуњено издање, Београд: Чигоја штампа.

Московљевић 1997: Ј. Московљевић, Лексичка детранзитивизација и анализа правих повратних глагола у српском језику (= Lexical Detransitivization and the Analysis of true reflexives in Serbian), *Јужнословенски филолоџ*, LIII, Београд: Институт за српски језику САНУ, 107–114.

Петровић и Дудић 1989: В. Петровић и К. Дудић, *Речник глагола са грамађичким и лексичким доунама*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Пипер 1984: П. Пипер, *Propositi reflexiva* у српскохрватском језику, *Зборник Матице српске за филолоџију и лингвистику*, XXVII–XXVIII, Нови Сад: Матица српска, 633–639.

Пипер 1986: П. Пипер, Реципрочност и рефлексивност у словенским језицима, *Јужнословенски филолоџ*, XLII, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 10–20.

Поповић, Станојчић 1992: Љ. Поповић и Ж. Станојчић, *Грамађика српскога језика*, друго, прерађено издање, Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства.

Радовановић 1990: М. Радовановић, О 'безличној реченици', *Списи из синтаксе и семантике*, Сремски Карловци: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића; Нови Сад: Добра вест.

Риђановић 2003: М. Riđanović, *Totalni promašaj* (prikaz „Gramatike bosanskoga jezika“ Dž. Jahića, S. Halilovića i I. Palića), drugo izdanje, Sarajevo: TKD Šahinpašić.

Симеон 1969: Р. Симеон, *Енциклопедијски речник лингвистичких назива (на 8 језика: хрватско-српски, латински, руски, њемачки, енглески, француски, италијански, шпанолски)*, Загреб: Матица Хрватска.

Стевановић 1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, четврто издање, Београд: Научна књига.

Стевановић 1989: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, четврто издање, Београд: Научна књига.

KONTINUIERLICHE UND DISKONTINUIERLICHE REZIPROKE KONSTRUKTIONEN IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

In Bezug auf die Satzstruktur unterscheidet man im Serbischen kontinuierliche und diskontinuierliche reziproke Sätze. Demnach kann man reziproke Situationen durch kontinuierliche und diskontinuierliche Sätze ausdrücken.

- Falls alle Teilnehmer der reziproken Handlung oder des reziproken Zustandes für denjenigen, der den Satz verfasst, in der bestimmten Situation den gleichen Wert haben, wird eine kontinuierliche reziproke Konstruktion angewandt.

- Falls die Person, die den Satz erstellt, einen oder mehrere Teilnehmer von einer gesamten Anzahl X hervorheben möchte, dann werden diskontinuierliche reziproke Konstruktionen angewandt.

In kontinuierlichen reziproken Sätzen umfasst das ausgesagte oder nicht-ausgesagte Subjekt alle Teilnehmer der reziproken Situation und muss demnach in der Form des Plurals sein.

In diskontinuierlichen reziproken Sätzen belegt „eine Seite“ der reziproken Handlung oder des reziproken Zustandes die Stellung des (grammatischen) Subjektes und die „andere Seite“ die Stellung des (grammatischen) Objektes des (reziproken) Satzes, wobei diese ausgesagt oder nicht-ausgesagt sein können.

Es wurde im Text bewiesen, dass diskontinuierliche reziproke Konstruktionen in folgenden Situationen angewandt werden:

1. falls „eine Seite“ der reziproken Handlung oder des reziproken Zustandes im bestimmten Kontext relevant bzw. die „andere Seite“ irrelevant ist (→ „eine Seite“ ist das Thema bzw. steht im Fokus);
2. falls man Impersonalität ausdrückt;
3. falls es sich um habituelle Eigenschaften oder habituelle Handlungen handelt;
4. falls es sich um generalisierte Aussagen handelt.

Schlüsselwörter: Reziprozität, kontinuierliche reziproke Konstruktion, diskontinuierliche reziproke Konstruktion, Reziprozitätsmarker, reziproke Markierung, serbische Sprache.

Kristina M. Dragović

Биљана Б. РАДИЋ БОЈАНИЋ¹, Сабина Ј. ХАЛУПКА РЕШЕТАР

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет²
Одсек за англистику

КОМУНИКАТИВНА ДИНАМИКА У ИМЕНИЧКИМ СЛОЖЕНИЦАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се посматрају именичке сложенице у савременом српском језику с тачке гледишта функцијске перспективе реченице (Згал 1969, Згал и др. 1973) са циљем да се на основу корпуса сложеница, ексцерпираног из Речника Матице српске и Клајн (2002) утврди како се комуникативна динамика реченичних елемената огледа у сложеници насталој од ње (нпр. X чини₁ добро₂ = X је добро₂ чини₁ шељ), те у којој је мери могуће на основу комуникативне динамике елемената у реченици предвидети која ће бити структура сложенице (X ждере₁ месо₂ = X је месо₂ ждери₁, X брани₁ од кише₂ = X је кишо₂ брани₁, али X има жуш₁ кљу_н₂ = X је жушо₁ кљу_н₂ ац).

Кључне речи: сложенице, функцијска перспектива реченице, комуникативна динамика, принцип фокуса на крају, принцип фокуса на почетку.

1. Увод

У приступу Прашке школе (Згал 1969, Згал и др. 1973, 1986; Фирбас 1974) комуникативна динамика (енг. *communicative dynamism*) представља својство елемента који одражава релативни степен важности који му говорник приписује у поређењу с другим елементима у реченици. Другим речима, делови реченице/исказа разликују се у погледу мере у којој доприносе даљем развоју комуникације. Комуникативна динамика се поима као инхерентно својство комуникације које се очитује у сталном развијању ка достизању комуникативне намере говорника, и то од праве теме (енг. *topic proper*) до правог фокуса (енг. *focus proper*). Положај елемената у реченици у директној је вези с њиховим степеном комуникативне динамике. Контекстуално условљени елементи, тј. елементи у реченици које говорник представља као лако доступне, истакнуте у слушаочевом памћењу и чији референти у тренутку говора већ постоје у свести, како говорника тако и слушаоца, сматрају се мање динамичним од контекстуално неусловљених делова реченице/исказа који представљају нову информацију и прототипично се јављају у фокусу реченице. Комуникативна динамика је у складу са системским редоследом елемената³ у фокусу реченице, док у тематском делу комуникативна динамика зависи од истакнутости елемената (енг. *salience*).

1 radic.bojanic@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру Пројекта бр. 178002, под називом *Језици и културе у времену и простору*, који финансира Министарство за образовање и науку Републике Србије. Ауторке изражавају искрену захвалност др Бобану Арсенијевићу и другим учесницима конференције који су питањима и корисним примедбама допринели квалитету овог рада.

3 Линеарни редослед зависних елемената који одређује структура језика. У необележеном случају он је идентичан хијерархији комуникативне динамике.

Комуникативна динамика односи се на варијацију у степену комуникативне вредности елемената у реченици/исказу (Гринбаум и Кверк 1990), прототипично од најнижег (позната информација) до највишег степена (нова информација). Будући да је нова информација фокус процеса комуникације, принцип фокуса на крају (енг. *end-focus principle*, Халидеј 1967, Гринбаум и Кверк 1990, Халупка-Решетар 2008) налаже да се најважнија информација смести на крај реченице/исказа.

Однос између реченица и полиморфемских лексема уочило је више аутора (Маршан 1965а, 1965б; Липка 1976, 1992, и др.), па тако Липка (1992: 86–87) овај однос назива кондензовањем информација (енг. *information condensation*) и доводи га у везу са принципом језичке економије. Анализирајући примере из Маршан (1965а и 1965б), Липка (1992) указује на чињеницу да различите номинализације могу да се изведу из једне исте реченичне парафразе, у зависности од тога шта се у датом комуникационом чину сматра старом, а шта новом информацијом (нпр. реченична парафраза *X зна све* може да буде номинализована као *свезналац*, *свезналаштво*, *свезналица* и *свезнање*). Стога ће стара информација у реченичној парафрази бити полазна тачка у процесу номинализације, док ће нова информација бити у фокусу пажње јер сужава значење површинске синтагме.

Исто тако, у сложеним речима могу да се идентификују два дела са различитим степенима комуникативне динамике (Маршан 1965а, 1965б; Липка 1976, 1992): детерминатум и детерминант. Детерминатум је елемент који садржи познате информације из реченичне парафразе и успоставља однос референције између језичког и вањезичког ентитета. Дата сложена реч припада подврсти детерминатума и сматра се његовим хипонимом (нпр. *земљорадник* је врста *радника*). У семантичком смислу, детерминатум је доминантан елемент, јер може да замени целу површинску синтагму уз извесни губитак специфичности значења, док је у морфолошком смислу доминантан јер одређује врсту речи целе површинске синтагме и добија флективне суфиксе. Из перспективе комуникативне динамике, детерминант је битнији део јер доноси нове информације. Он модификује детерминатум и сужава његово значење, тако да сложене лексеме имају већи степен семантичке специфичности у односу на свој управни елемент садржан у детерминатуму (нпр. *пољопривреда* на супрот *водопривреда*).

Док реченица има највећи степен комуникативне динамике на крају (у складу са принципом фокуса на крају, Халидеј 1967, Гринбаум и Кверк 1990), јер се ту обично налазе елементи који носе нове информације, сложена лексема најчешће има фокус на почетку, јер је њен први елемент детерминант, тј. носилац нове информације. Стога се може рећи да се сложене лексеме руководе принципом фокуса на почетку (енг. *front-focus principle*), који је утврђен у истраживању вршенем махом на енглеским сложеним лексемама (Радић 2005).

У овом раду се истражује комуникативна динамика у сложеним речима, тачније у именичким сложеницама, са циљем да се утврди да ли поменути принцип фокуса на почетку делује и у именичким сложеницама у српском језику, односно да ли је структура сложенице (услед деловања принципа фокуса на почетку) обрнута у односу на њену реченичну парафразу (у којој делује принцип фокуса на крају).

Корпус који се у раду анализира ексцерпиран је из Речника Матице српске и Клајн (2002). Након категоризације сложеница по творбеним моделима, за сваку од њих установљена је реченична парафраза, те је поређена комуникативна ди-

намика у површинској и дубинској реализацији да би се утврдиле правилности и евентуална одступања.

2. Типологија именичких сложеница

У литератури о творби речи сложеницама се све до недавно посвећивало врло мало пажње. Зато не изненађује ни чињеница да је и њихову структурну типологију истински разрадио тек Клајн (2002), иако је било и раније, у мањој или већој мери успешних, покушаја да се класификују (именичке) сложенице (в. нпр. Белић 1949, Стевановић 1964, Рамелмајер 1975, и нарочито Барић 1980, Киршова 1993 и Вукићевић 1995).

Сложенице се могу дефинисати као јединице настале творбеним поступком слагања двеју или више слободних или везаних основа, и то помоћу спојног вокала (-о- или -е-, нпр. *џромобран*, *кућевласник*) или без њега (нпр. *времејлов*), и обједињујући их семантички, акценатски и морфолошки.⁴ Услед тежње да се све основе, а нарочито оне у првом делу сложенице, сведу на двосложни калуп ради боље кохезије сложенице, најчешће се од суфиксалне изведенице узима само првобитна основа без суфикса (тј. долази до скраћивања прве основе, иако је и суфикс неопходан за значење, нпр. *шопиловод* уместо *шопилошлов). Такође се често дешава да је један од два дела сложенице непрозиран, лишен значења, а то је већином, али не увек, случај с првим делом сложенице (нпр. *цразиљук* али и *водомап*).

У погледу међусобног синтаксичког односа делова сложенице Клајн (2002) доказује да је оправдано говорити само о два категоријама (илустровано само примерима именичких сложеница):⁵

(а) напоредним или координативним сложеницама, у којима оба дела припадају истој врсти речи и, као то и назив сугерише, међусобно су равноправни, попут *југоисток*, *бабадевојка* или *даниноћ*; и

(б) субординативним сложеницама, које карактерише неравноправан однос делова, као у *дивокоза* (придев+именица), *главобоља* (субјекат+предикат), *младожења* (предикат+апозитив), *добродошлица* (прилог+глагол), *гародавац*, *дрводеља*, *власћољубље* (глагол+објекат), императивне сложенице попут *врширеј* и *сецикеса* (глагол+објекат) али и *смрдибуба* (глагол+субјекат), итд.

На семантичком плану, сложенице се, следећи Маршан (1969), Бауер (1983), Катамба (1993), Плаг (2003), Спенсер (2004) и друге модерне лингвисте, деле на ендоцентричне и егзоцентричне. Док првој групи сложеница припадају оне чије је укупно значење једнако значењу управног дела (нпр. *риболовац* је врста ловца) суженом према значењу одредбеног дела (ловац *на рибу*) или (у случају координативних сложеница) оба дела носе (равноправан) део значења сложенице (нпр. *жушо-смећ*), у другу групу ваља класификовати оне случајеве у којима значење није изражено ни првим ни другим делом за себе, већ сложеница означава нешто

4 У овом смислу, оне се разликују од сраслица, које су нужно састављене од делова који се у истом облику и у истом поретку могу јавити и као синтагме (нпр. *благодан*, али не и *веш(-)машина*), али и од полусложеница у којима оба дела задржавају своје значење и акценат, што се у писању одражава цртицом између њих (нпр. *шери-бренди*, в. Клајн 2002: 28–29).

5 Исти аутор истиче да свака синтаксичка класификација има само релативну вредност (в. нпр. разлику између координативних сложеница *жушо-смећ* (делом жуто, а делом смећ) и *жушосмећ* (који има боју између жуте и смеђе) и др.) и наглашава потребу да се за сваки поједини тип сложенице да опис заснован на конкретним и несумњивим обележјима.

што се мора реконструисати на основу њих (нпр. *сецикеса* није ни врста сечења ни врста кесе већ крадљивац новца, џепарош).

Поједностављујући класификацију дату у Клајн (2002), у овом раду ће се именичке сложенице разврстати према врсти речи којој припада први део сложенице, јер је јасно да је други њен део именица, било да је основа или формант. Другим речима, будући да је циљ рада да установи да ли постоји корелација између степена комуникативне динамике основа/форманата од којих се сложеница састоји и њихове улоге у реченичној парафрази сложенице, а имајући у виду напомене изнете у претходном одељку о могућности извођења више номинализација из исте дубинске структуре, у наставку неће бити неопходно разликовати суфиксалне од несуфиксалних сложеница јер је у сложеницама попут *риболовац* и *риболов*, насталим од исте дубинске структуре *Х лови рибу*, дубински однос између делова исти, само је реализација различита, зависно од тога шта се сложењем жели именовати.

У складу с овим, именичке сложенице овде ће се делити на следећи начин:

(а) именица+именица⁶ (нпр. *ловочувар*, *кућегазда*, *душебрижник*, *сипрујомер*, *бакорез*);

(б) придев+именица (нпр. *сладолед*, *дебелокожац*, *пунемоћник*);

(ц) заменица+именица (нпр. *самољубље*, *свезналица*, *сваштоједац*);

(д) (редни) број+именица (нпр. *петтоугао*, *двокрилац*, *шросед*, *првоипитишник*, *друголигаш*, *првороткиња*);

(е) глагол+именица (нпр. *исичушура*, *куйипродаја*);

(ф) прилог+именица (нпр. *шанкопреља*, *многобожак*, *краснојис*, *далековод*).

У наставку рада свака од ових категорија именичких сложеница посматраће се и анализирати појединачно да би се утврдио однос степена комуникативне динамике основа/форманата у реченичној парафрази у поређењу са њеном површинском реализацијом.

3. Анализа корпуса

У овом одељку разматраће се семантичка структура именичких сложеница, тј. однос између елемената у синтагматском низу (реченичној парафрази) и у површинској реализацији сложенице. Јасно је да се координативне сложенице не могу укључити у овакву анализу будући да су оба дела оваквих творевина подједнако важна, а њихов редослед у дубинској структури не може се једнозначно утврдити (нпр. *куйипродаја* је и врста куповине и врста продаје али ове радње нису у хронолошком редоследу него се дешавају истовремено). Такође ће се утврдити управни елемент (енг. head) у сложеницама јер се претпоставља да ће се у складу са горепомнутим принципима оне јавити у обрнутом редоследу у односу на припадајуће реченичне парафразе. У анализи ће се избегавати потпуно непрозирне сложенице (имена појединих биљака и животиња, нпр. *рунолист*, *мравозуб*) зато што се код њих не могу са сигурношћу утврдити синтаксички и семантички односи међу елементима.

У наставку дајемо преглед сложеница према врсти речи којој припада први део сложенице (колона 1), уз њихове реченичне парафразе (колона 2), семантичку усмереност (ендоцентричне или егзоцентричне, колона 3), те назнаку о томе да ли је сложеница обрнути одраз реченичне парафразе (колона 4).

6 Под термином 'именица' овде подразумевамо и именичку основу као и суфиксалне именице.

сложеница	реченична парафраза	семантичка усмереност	обрнут одраз?
именица + именица			
хвалоспев	спев је у хвалу/пун хвале	ендоцентрична	да
земљорадник	Х ради на земљи	ендоцентрична	да
бродовласник	Х је власник брода	ендоцентрична	да
робовласник	Х је власник робова	ендоцентрична	да
ловочувар	Х чува од (криво)лова	ендоцентрична	да
водокотлић	Х је котлић за воду	ендоцентрична	да
парочистач	Х чисти паром	ендоцентрична	да
кућегазда	Х је газда куће	ендоцентрична	да
земљоуз	земља је уска	ендоцентрична	не
мореуз	море је уско	ендоцентрична	не
душебрижник ⁷	Х брине о души	ендоцентрична	да
бродолом	Х је сломио брод	ендоцентрична	да
струјомер	Х мери струју	ендоцентрична	да
благобран	Х брани од блага	ендоцентрична	да
месојед	Х једе месо	ендоцентрична	да
људождер	Х ждере људе	ендоцентрична	да
бакрорез	Х је рез(ан) у бакру	ендоцентрична	да
главосек	Х сече главе	ендоцентрична	да
кождер	Х дере кожу	ендоцентрична	да
злотвор	Х ствара зло	ендоцентрична	да
рукопис	Х је (на)пис(ан) руком	ендоцентрична	да
рукомет	Х меће руком	ендоцентрична	да
путоказ	Х показује пут	ендоцентрична	да
рукољуб	Х љуби руку	ендоцентрична	да
редослед	Х следи ред	ендоцентрична	да
стихотворац	Х ствара стихове	ендоцентрична	да
риболовац	Х лови рибу	ендоцентрична	да
пословођа	Х води посао	ендоцентрична	да
ноћобдија	Х бдије ноћу	ендоцентрична	да
водиолија	Х лије воду	ендоцентрична	да
судопера	Х пере судове (у њој)	ендоцентрична	да
крвопролиће	Х пролива крв	ендоцентрична	да
злослутник	Х слути зло	ендоцентрична	да
ловокрадица	Х краде у лову	ендоцентрична	да
књиговодство	Х води књиге	ендоцентрична	да

7 РМС бележи и облик душебрижник.

телохранитељ	X храни тело	ендоцентрична	да
жалопојка	X поји жалосно	ендоцентрична	да
дрворезница	X реже дрво	ендоцентрична	да
колотечина	X тече у колу	ендоцентрична	да
придев + именица			
висораван	раван је висока	ендоцентрична	да
сладолед	лед је сладак	ендоцентрична	да
мрзовоља	воља је мрска	ендоцентрична	да
жутокљунац	X има жут кљун	ендоцентрична	не
дебелокожац	X има дебелу кожу	ендоцентрична	не
кривоверац	X је криве вере	ендоцентрична	не
пуновласник	X је пуни власник	ендоцентрична	не
самовлашће	X сам влада	ендоцентрична	не
свевлашће	X има сву власт	ендоцентрична	не
самољубље	X љуби самог себе	ендоцентрична	да
самоспаљивање	X спаљује самог себе	ендоцентрична	да
заменица + именица			
самокрес	X креше самог себе	ендоцентрична	да
самогвор	X ствара самог себе	ендоцентрична	да
свезналица	X зна све	ендоцентрична	да
сваштоједац	X једе свашта	ендоцентрична	да
свеждер	X ждере све	ендоцентрична	да
број + именица			
двовласник	X је власник (у) две (државе)	ендоцентрична	да
стокућа	X (обилази) сто кућа	егзоцентрична	не
двоброј	X је дво(струки) број	егзоцентрична	не
тростих	X има три стиха	ендоцентрична	не
петоугао	X има пет углова	ендоцентрична	не
једнобожац	X има једног бога	ендоцентрична	не
двокрилац	X има два крила	ендоцентрична	не
двоумица	X има два ума	ендоцентрична	не
двометраш	X има два метра	ендоцентрична	не
шестопрег	X има шест упрегнутих (коња)	ендоцентрична	не

тросед	X има три седишта X ломи (светло) у два (зрака)	ендоцентрична ендоцентрична	не
дволомац	X је потписао први	ендоцентрична	да
првопотписник	X је у првом тиму	ендоцентрична	да
првотимац	X је у другој лиги	ендоцентрична	не
друголигаш	X је родила по први (пут)		не
првороткиња			да
глагол + именица			
разбибрига	X разбија бригу	егзоцентрична	не
испичтура	X испија чутуру	егзоцентрична	не
паликућа	X пали кућу	егзоцентрична	не
вртигуз	X врти гузом	егзоцентрична	не
вртиреп	X врти репом	егзоцентрична	не
вадичеп	X вади чеп	егзоцентрична	не
прилог + именица			
танкопреља	X преде танко	ендоцентрична	да
хитропреља	X преде хитро	ендоцентрична	да
многобожац	X (има) много богова	ендоцентрична	не
краснопис	X пише красно	ендоцентрична	да
раноранилац	X рани рано	ендоцентрична	да
истомишљеник	X мисли исто	ендоцентрична	да
далековод	X води далеко	ендоцентрична	да
дуборез	X реже дубоко	ендоцентрична	да

На основу примера из корпуса може се видети да је већина именичких сложеница ендоцентрична и да је у највећем броју случајева површинска реализација сложенице обрнут одраз њене реченичне парафразе. Такође су уочљиве неке тенденције у погледу односа семантичке усмерености сложеница и поштовања принципа фокуса на почетку, о чему ће више речи бити у наредном одељку.

4. Дискусија: уочене тенденције

Анализа корпуса указује на постојање великог броја ендоцентричних именичких сложеница које поштују принцип фокуса на почетку, па представљају обрнути одраз реченичне парафразе, нпр. *X чисти₁, паром₂ – паром₂чисти₁ач₁*. Иако је, строго гледано, структура ове и сличних сложеница са суфиксом *X₁ чисти₂, паром₃*, постоји велики број сложеница са нултим суфиксом, нпр. *злотвор* или *стирујомер*, које се анализирају на исти начин као и сложенице са морфолошки реализованим суфиксом и због тога се те две групе овде неће раздвајати. Стиче се утисак да је ова категорија именичких сложеница прототипична у погледу распореда елемената од комуникативно динамичнијег ка комуникативно мање

динамичном. Међутим, треба имати у виду да корпус који је анализиран у оквиру овог рада обухвата само именичке сложенице, као и да је у савременом српском језику творба сложеница готово ограничена на полусложенице углавном настале по узору на енглеске, нпр. *веб-сјраница*, *бизнис-класа*, *арџи-дирекџор*, *мас-медији*, итд.

Другу групу сложеница чине еноцентричне сложенице у којима се не поштује принцип фокуса на почетку. Овде спадају сложенице чији је први елемент именица, придев, прилог или број (основни или редни), а заједничко им је то што у реченичној парафрази поменути елементи модификују именицу која је управни елемент, нпр. *море₁уз₂ – море₁ је уско₂*, *криво₁верац₂ – Х је криве₁ вере₂*, *мног₁божац₂ – Х има мног₁ богова₂*, *дво₁крилац₂ – Х има два₁ крила₂*, *прво₁шимац₂ – Х је у првом₁ шиму₂*.

У трећу групу именичких сложеница спадају егзоцентричне сложенице које не поштују принцип фокуса на почетку, већ се у њима елементи сложенице појављују у истом редоследу као и у реченичној парафрази са растућим степеном комуникативне динамике. Структуре које се јављају у оваквим сложеницама су (основни) број+именица, нпр. *шро₁стих₂ – Х има шри₁ стиха₂* (врста строфе), те глагол (у императиву)⁷+именица, *исти₁чушур₂ – Х истица₁ чушур₂* (особа која учестало пије алкохол). У овим сложеницама је такође очуван редослед елемената из реченичне парафразе, што се може објаснити чињеницом да сложеница не садржи номинални елемент у облику суфикса који би га сврстао у класу именица. Зато се, претпоставка је, једина именица у реченичној парафрази задржава као други елемент и у сложеници, па се тако *Х пали кућу* реализује као *паликућа* (а не као очекивано **кућейалиштељ*).

5. Закључак

У раду су се разматрале именичке сложенице у српском језику с циљем да се утврди да ли оне представљају одраз редоследа елемената из припадајуће реченичне парафразе, односно да ли је степен комуникативне динамике елемената дубинске структуре обрнут у односу на степен комуникативне динамике елемената површинске структуре (сложенице). У корпусу ексцерпираним из Речника Матице српске и Клајн (2002) уочена су три типа сложеница: (1) еноцентричне сложенице које поштују принцип фокуса на почетку, (2) еноцентричне сложенице које не поштују принцип фокуса на почетку, те (3) егзоцентричне сложенице које не поштују принцип фокуса на почетку.

Осим што су уочена ова три типа, установљено је да постоји извесни степен корелације између врсте речи првог елемента сложенице и припадности једном од поменутих три типа сложеница: ако је први део сложенице глагол, извесно је да ће сложеница бити егзоцентрична и да неће поштовати принцип фокуса на почетку, док нпр. ако је тај елемент број или придев, пука морфолошка анализа неће бити довољна да се одреди да ли ће сложеница бити ено- или егзоцентрична, нити да ли ће поштовати принцип фокуса на почетку. Међутим, утврђивање реченичне парафразе указује на семантички однос између елемената сложенице, а тиме и открити да ли се у њој поштује принцип фокуса на почетку. Тако нпр. у сложеницама чији је први елемент број (нпр. *пешоузао*, *двометраш*,

7 Ово је најчешће тумачење глаголског дела оваквих сложеница (Белић 1949, Стевановић 1957, 1964; Кишова 1993, Вукићевић 1995, Клајн 2002), иако постоји и виђење да се ради о презентској основи глагола (в. Бабић 1986).

првојошћисник), уколико сложеница укључује и глаголски елемент, нпр. глаголска основа са именичким суфиксом, она ће (бити ендоцентрична и) поштовати принцип фокуса на почетку. Уколико се пак у сложеници не може препознати глаголски елемент (нпр. *шросћих*, *првошћимац*), поменути принцип се неће поштовати (док семантичка усмереност сложенице тиме није условљена).

Иако је овде представљена анализа „правих“ сложеница (пошто у корпусу нису укључиване полусложенице типа *рум-шорша* и *чичак-шрака*), занимљиво би било испитати да ли поменути механизми делују и у новијим полусложеницама у српском језику будући да оне углавном бивају или преузете из енглеског језика или настају по енглеском творбеном моделу именица+именица. Предвиђање је да ће такве лексеме бити у складу са принципом фокуса на почетку, као што је то случај са *веб-сћраница – сћраница је на вебу*, *мас-медији – медији су масовни*, *бизнис-класа – класа је за бизнис(мене)*.⁸ Да би се то са сигурношћу утврдило, потребно је проширити овде представљену анализу на ову врсту лексема. Други могући правац даљег истраживања сложеница тиче се језичког нивоа који условљава редослед елемената у реченицама и сложеницама (као и у другим сложеним речима у српском, тј. префиксацијама и суфиксацијама): док је ред речи у реченици у српском језику условљен дискурсом/информацијском структуром реченице, у сложеницама је, чини се, граматика (граматичке категорије) пресудан чинилац. Ако се ова претпоставка покаже тачном, било би занимљиво поредити ове податке са подацима из других језика, нарочито оних у којима је ред речи у реченици највећим делом условљен граматиком, док редослед елемената у сложеницама зависи од информацијске структуре тј. од комуникативне динамике (нпр. енглески језик).

Литература

- Бабић 1986: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU, Globus.
- Барић 1980: E. Barić, *Imeničke složenice neprefiksarne i nesufiksarne tvorbe*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Бауер 1983: L. Bauer, *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Белић 1949: A. Belić, *Savremeni srpskohrvatski književni jezik. II deo: Nauka o građenju reči*, Beograd: Naučna knjiga.
- Бибовић 1971: Lj. Bibović, On the word order of subject and predicate in English and Serbo-Croatian from the point of view of functional sentence perspective, *Yugoslav Serbo-Croatian/English Contrastive Project, Reports* 5, 1–10.
- Данеш 1974: F. Daneš, Functional sentence perspective and the organization of the text, u: F. Daneš, (red.), *Papers On Functional Sentence Perspective*, Prague, the Hague and Paris: Academia, Mouton, 106–128.
- Фирбас 1974: J. Firbas, Some aspects of the Czechoslovak approach to problems of functional sentence perspective, u: F. Daneš, (red.): *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague, the Hague and Paris: Academia, Mouton, 11–37.
- Гринбаум и Кверк 1990: S. Greenbaum & R. Quirk, *A Student's Grammar Of The English Language*, London and New York: Longman.

⁸ Чињеница да је у овим сложеницама бар један елемент англицизам припада другом пољу истраживања, те се тиме овде нећемо бавити, али в. Прћић (2011).

- Халидеј 1967: М. А. К. Halliday, Notes on transitivity and theme in English. Part II, *Journal of Linguistics* 3, 199–244.
- Халидеј 1974: М. А. К. Halliday, The place of 'functional sentence perspective' in the system of linguistic description, u: F. Daneš, (red.), *Papers On Functional Sentence Perspective*, Prague, the Hague and Paris: Academia, Mouton, 43–53.
- Халупка Решетар 2008: S. Halupka Rešetar, Položaj informacionog fokusa i red reči u srpskom jeziku, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXXIII-2, 311–321.
- Ивић 1976: М. Ivić, Problem perspektivizacije u sintaksi, *Južnoslovenski filolog* 32, 29–46.
- Катамба 1993: F. Katamba, *Morphology*. New York: St. Martin's Press.
- Киршова 1993: М. Kiršova, O nekim vrstama srpskohrvatskih imeničkih složenica, *Naš jezik* XXIX, 192–196.
- Клајн 2002: I. Klajn, *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 1*, Beograd, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska.
- Клајн 2003: I. Klajn, *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku 2*. Beograd, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika, Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska.
- Липка 1976: L. Lipka, Topicalization, case grammar, and lexical decomposition in English, *Archivum Linguisticum* VII/2, 118–141.
- Липка 1992: L. Lipka, *An Outline Of English Lexicology*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Кастовски 1986: D. Kastovsky, Problems in the morphological analysis of complex lexical items, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, 93–107.
- Маршан 1965а: H. Marchand, The analysis of verbal nexus substantives, *Indogermanische Forschungen* 70/1, 57–71.
- Маршан 1965b: H. Marchand, On the analysis of substantive compounds and suffixal derivatives not containing a verbal element, *Indogermanische Forschungen* 70/2, 117–145.
- Милојевић: 1996: J. Milojević, *Gramatika reči*, Beograd: Matematički institut SANU, Filološki fakultet.
- Плаг 2003: I. Plag, *Word-Formation in English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Прћић 1995: Т. Prčić, *Agentivni sufiksi u savremenom engleskom jeziku (morfosintaktički i semantički aspekti)*. Neobjavljena doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet.
- Прћић 2011: Т. Prčić, *Engleski u srpskom*, 2. izdanje, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Радић 2005: В. Radić, Information flow in polymorphemic words in English, *British and American Studies* XI, 359–368.
- Рамелмајер 1975: М. Rammelmeyer, *Die Deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- Силић 1984: J. Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Спенсер 2004: А. Spencer, English (Indo-European: Germanic), u: G. Booij i dr. (ur.), *Morphologie/Morphology* Vol 2, Berlin/New York: de Gruyter. 1255–1267.
- Станојчић и Поповић 1995: Ž. Stanojčić i Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Стевановић 1957: М. Stevanović, Imperativne složenice, *Naš jezik* VI-VII, 6–18.
- Стевановић 1964: М. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, knjiga I. Beograd: Naučna knjiga.
- Тејлор 1989: J. R. Taylor, *Linguistic Categorizations. Prototypes In Linguistic Theory*, Oxford: Clarendon Press.
- Вукићевић 1995: D. Vukićević, Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 38/1, 127–174.

Згал 1964: P. Sgall, Functional sentence perspective in a generative description, *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 2, 203–225.

Згал и др. 1973: P. Sgall, E. Hajičová, E. Benešová, *Topic, focus and generative semantics*. Kronberg: Taunus.

Згал и др. 1986: P. Sgall, E. Hajičová, J. Panevová, *The Meaning of the Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht/Boston: Reidel.

COMMUNICATIVE DYNAMISM IN NOMINAL COMPOUNDS IN SERBIAN

Summary

The paper analyzes nominal compounds in contemporary Serbian from the standpoint of functional sentence perspective (Sgall 1969, Sgall et al. 1973) in an attempt to establish a correlation between the degree of communicative dynamism of the elements of the compound and their role in the sentential paraphrase of the compound.

The Prague school approach views the utterance as a process of gradual development of meaning, where every part of the utterance contributes to the communicative value of the utterance to a greater or lesser extent, where every element in the utterance is more or less communicatively dynamic. The thematic parts of the sentence are usually placed at the beginning and, since they introduce old/given information, they have the lowest degree of communicative dynamism. On the other hand, the rhematic part of the sentence, especially its focus, has the highest degree of communicative dynamism (Firbas 1974).

Based on a corpus of compounds drawn from the Dictionary of Matica srpska and Klajn (2002), the paper aims at establishing how communicative dynamism of sentential elements is reflected in the corresponding compound (e.g. $X \text{ čini}_1 \text{ dobro}_2 = X \text{ je dobro}_2 \text{ čini}_1 \text{ telj.}$). Furthermore, the paper tries to establish the extent to which it is possible to predict the structure of the compound on the basis the communicative dynamism of sentential elements ($X \text{ ždere}_1 \text{ meso}_2 = X \text{ je meso}_2 \text{ žder}_1$, $X \text{ brani}_1 \text{ od kiše}_2 = X \text{ je kišo}_2 \text{ bran}_1$, but $X \text{ ima žut}_1 \text{ kljun}_2 = X \text{ je žuto}_1 \text{ kljun}_2 \text{ ac.}$).

Key words: compounds, functional sentence perspective, communicative dynamism, end-focus principle, front-focus principle.

Biljana Radić Bojanić, Sabina Halupka Rešetar

Мартин С. СТЕФАНОВ¹,

*Софијски универзитет „Св. Климент Охридски”,
Факултет за словенске филологије, Катедра за словенску лингвистику*

НОМИНАЛИЗОВАНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ И ДЕКОМПОНОВАНИ / ПЕРИФРАСТИЧНИ ПРЕДИКАТИ У НАУЦИ, ЈЕЗИКУ И ТЕКСТУ

Истраживање је извршено на основу материјала из српског и бугарског књижевног језика с краја XIX и почетка XX века. У реферату су најпре представљена нека општа запажања о месту номинализованих конструкција и декомпованих/перифрастичних предиката у српској и бугарској лингвистици. Даље се разматра њихова улога синонимних изражајних средстава – синтаксичких и граматичких. Реферат се усредсређује такође на поједине функционалне могућности тих језичких структура условљене њиховим специфичним формално-структурним особинама. Наглашава се важност номинализованих конструкција и декомпованих/перифрастичних предиката у периоду стабиловања и кодификовања синтаксичких норми двају књижевних језика и интензивног функционално-стилског раслојавања.

Кључне речи: номинализоване конструкције, декомповани/перифрастични предикати, књижевни језик, српски језик, бугарски језик

0. Номинализоване конструкције (НК) и декомповани/перифрастични предикати (ДП/ПП) се у модерним књижевним језицима одликују својим функционалним могућностима и стилском вредношћу, а тиме привлаче и пажњу истраживача. Постоје различита схватања о тим језичким структурама и различити термини којима се они именују. С обзиром на то, потребно је на почетку осврнути се на терминолошка и методолошка решења коришћена у раду.

Термином номинализована конструкција именују се падежне конструкције (имају се у виду и централне синтаксичке функције), са предлогом или без предлога, с девербативним и деадјективним именицама, дакле конструкције у чијој се дубинској структури може реконструисати предикација у финитном глаголском облику. Термини декомповани предикат и перифрастични предикат употребљавају се напореда.

Изнета запажања илустрована су језичким материјалом из српског и бугарског језика с краја XIX и почетка XX века. Попис извора представљен је на крају текста. Истраживање није контрастивног карактера, него се примери наводе напореда за оба језика. Изабрани приступ условљен је чињеницом да овај текст тежи илустровању појава везаних за употребу и функционисање НК и ДП/ПП. Наиме, у том погледу разматране конструкције имају много заједничких карактеристика у оба језика (и не само). Једино се у првом делу текста, у којем је представљен уопштен преглед проучавања процеса номинализације и декомпованања предиката у српској и бугарској науци, изнета запажања компарирају.

1. Иако су процеси номинализације и декомпованања предиката веома карактеристични за књижевне језике у прошлом веку, њихов се настанак не везује за тај период, што потврђују и дијахронијска испитивања НК и ДП/ПП. У вези

1 slavistika@yahoo.com

с тим, ваља напоменути да се у другој половини XIX века у граматичкој и лингвистичкој литератури у Србији и Бугарској посвећивала пажња НК², а интересовање се развијало даље у XX веку. Још у раним радовима забележена је комутабилност између НК, с једне, и одговарајућих финитних глаголских облика и реченичних конструкција, с друге стране, дакле могућност да оне функционишу као синонимна средства, а исто тако и њихова улога у изражавању неких логичко-семантичких односа. Запажања су више интуитивног карактера, али сведоче о научном интересовању за ову појаву. Илустрације ради могу се навести радови: Ђуре Даничића (*Српска синтакса. Део први*, 1858), Стојана Новаковића (*Српска граматика*, 1902² (1894)), Љубомира Стојановића (*Српска граматика за I разред гимназије*, 1913¹¹), Ивана Момчилова (*Грамајика на новобългарския език*, 1881⁴ (1868)), Манола Иванова (*Синтаксис на българския език*, 1901), Александра Теодорова-Балана (*Методична грамајика за долните класове на средни училища. Кн. 1, Кн. 2*, 1899, 1900), Љубомира Милетича (*Един важен недостигајќ в нашия книжовен стил*, 1893; *Синтактични неправилности в книжовния ни език*, 1905).

Истраживање НК и ДП/ПП у српској и бугарској лингвистичкој науци развија се у различитим правцима. Та је чињеница условљена природом језичких датости у оба језика, али исто тако и традицијом у приступу теми. Обе појаве су међу најпроученијима у српској лингвистици у последњих тридесет пет година, а снажан подстицај за то дали су познати радови Милорада Радовановића *Именица у функцији кондензатора* (1977) и *Декомпоновање предиката (на примерима српскохрватског језика)* (1977). Те се језичке структуре проучавају с обзиром на своје специфичности на формално-структурном, функционално-семантичком и нормативно-стилском плану, у синхронијском и дијахронијском аспекту. Све то налази одраз и у новијој граматичкој литератури – нпр. у *Грамајици српскохрватског језика за странце* (1990) и *Синтакси савременог српског језика. Проста реченица* (2005). Обе појаве се разматрају с обзиром на процесе номинализације и декомпоновања предиката, а њихово проучавање се развија напореда.

У бугарској лингвистици испољавају се многе разлике у том погледу. С једне стране, истиче се чињеница да се ДП/ПП сврставају у фразеологију, и тачније – у фразематику. Тај приступ доводи до недостатка адекватног описа њихових формално-структурних особина, функционално-семантичке и стилске вредности. Сам процес декомпоновања предиката не разматра се посебно. У нешто ширем контексту, с обзиром на процес анализације у бугарском језику, на ДП/ПП у дијахронијском аспекту осврнула се Антоанета Попова (Попова 2008: 7–100). С друге стране, у бугарској су науци НК (али не процес номинализације предиката) раније добиле одговарајући опис (у складу с онодобним достигнућима лингвистичке мисли) у поређењу са српском (Милетич 1893, 1905). Међутим, даља истраживања усредсређују се углавном на творбене и лексичко-семантичке особине именица које завршавају на *-не* и *-ние*, с обзиром на разлике између њих. Граматичка и лингвистичка литература подударају се у том погледу. Тек је у последње време Јана Пометкова изнела подробнији опис конструкција с именицама на *-не* (само с њима) са гледишта процеса номинализације предиката и с обзиром на појаву синтаксичке синонимије (Пометкова 2003).

2 У ствари, разматрају се углавном конструкције с девербативним именицама које завршавају на *-не/-ние* у бугарском и на *-ње* у српском језику. ДП/ПП још увек нису дефинисани у науци, али се понеки пример појављује у неким од наведених дела.

2. Разлози који условљавају постојање двеју појава (НК и ДП/ПП) двојаког су карактера – лингвистичког и екстралингвистичког, а њима се може додати још и приолошки фактор. Наиме, поимање радњи, стања и особина помоћу „опредмећивања” стоји у непосредној вези с концептуализацијом стварности која нас окружује. Специфичан статус тих конструкција разматра се често у науци, истичу се различите њихове карактеристике и предности. Циљ овог текста је да истакне неке њихове особине, које се обично или ретко, или уопште не проучавају.

2.1. На првом месту ваља поменути улогу НК и ДП/ПП као синонимна изражајна средства. Као што је већ речено, НК привлаче пажњу истраживача још у другој половини XIX века, и то није случајно. На то их упућује развој књижевних језика у том периоду, у којем су ове језичке структуре све чешиће. У обе лингвистичке науке појављују се нормативистичке препоруке против њихове употребе, а уместо њих препоручују се одговарајући финитни глаголски облици. У XX веку те се препоруке постепено „ублажавају“ и постају „гипкије“, јер полако долази до сазнања да ове конструкције представљају богат извор за обогаћивање изажајних могућности књижевног језика неопходних за испуњавање модерних функционалних захтева.

Ваља напоменути да је, упркос нормативистичким препорукама, употреба НК и ДП/ПП у оба језика расла, а саме језичке структуре добијале на стилској и функционалној вредности. Вредна пажње је њихова улога у време интензивног функционално-стилског раслојавања и стабилизовања и кодификовања синтаксичких норми двају књижевних језика. Њихова функција је веома важна с обзиром на интелектуализацију језика и трагање за апстрактнијим и сажетим изражавањем. Емпиријски материјал показује да су се крајем XIX и почетком XX века ове конструкције одликовале стилистичким и функционалним карактеристикама сходним онима којима се одликују данас.

Могућност за синонимну употребу произлази из чињенице да су финитни глаголски облици и конструкције с девербативним и деадјективним именицама семантички комутибилни, док се у формално-структурном и граматичком погледу они разликују. Улога НК и ДП/ПП као синонимна изражајна средства може се добро уочити на примерима у којима се они употребљавају напоредо са финитним глаголским облицима деривираним од исте основе у непосредном контексту. Наравно, НК и ДП/ПП не могу бити потпуно еквивалентни финитним глаголским облицима, у најмању руку због различитих функционалних карактеристика двају типова конструкција. Та се чињеница уочава и у лингвистичким радовима из XIX и почетка XX века, у којима се, међутим, понекад превидља улога облика добијених номинализацијом. Уп. нпр.:

*У ствари су кнезови ђоџубљени 23. а Хаџи-Рувим 29. јануара 1804. године, али је њихово ђоџубљење доиста у једној вези и у једном истом плану (СН 53). Што се тиче ђосмаџрања, има ово да се зајамити. Прво: што чешиће будемо имали прилике да ђосмаџрамо ствари које ђо својој природи остављају утиске на нас, ..., то ћемо пријемљивији бити за те утиске (БП 15). В 678 година **обсаждаш** ошново Солун, а в 685. **градџи прешџријава ојасна обсада** ош **сјединенише** славјански ђлемена... (ИШ 20).³ Когаџо хунскише наследници, аваритше, ојустошиха Средна Евроџа, имџераџор Иракли (VII в.) **џокани** њакои славјански ђлеме-*

3 Бугарски примери су фонетски прилагођени савременој норми. У правописном, граматичком и лексичком погледу примери се придржавају оригинала. Изворни правопис сачуван је и у српским примерима.

на да слязати в римскиите владения, за да ги употреби кајто ограда против нахлуването на аварите. Србо-хрватските, ..., се отигоаха с житошност на императорската **покана** и се заселиха в днешните си краища (ЮИ 100).

2.2. Често се наводи и то да су НК и ДП/ПП језичке јединице којима су својствене одређене екстралингвистичке карактеристике, као на пример: економичност, синтетичност, безличност, неовременост, немодалност, статичност и сл., па се зато оне повезују с оним функционалним стиловима, који теже специфичнијем исказу, које одликују интелектуализованост, уопштено, апстрактност тематике.

Формално-структурне и граматичке карактеристике НК и ДП/ПП омогућавају им да на себе преузимају функцију изражавања (кондензовања) неких граматичких значења (категорија), као што су: пасив, кондиционалност, модалност, глаголски вид. На тај начин они могу функционисати и као граматички синоними, а синонимно значење ових конструкција остварује се у њиховој дубинској структури. Реализовање додатних граматичких значења врши се на лексичком нивоу. Тиме се, поред осталог, елиминише и експлицитно изражавање, на пример, модалног или пасивног значења.

Могућност изражавања пасива лексичким средствима уочена је одавно у лингвистичкој науци. У српској и хрватској лингвистици, иако с различитих тачака гледишта, о лексичко-пасивним конструкцијама пишу Миливој Алановић и Бранимир Белај (Белај 2002; Алановић 2009). Док Бранимир Белај полази од старијих радова Вилема Матезијуса и Елене Махачкове, које надограђује савременим достигнућима семантичке синтаксе, Миливој Алановић даје предност улози тематизације у пасивним реченицама. Оба приступа се узајамно допуњују и преклапају. Примери лексичко-пасивних облика запажају се и у овде коришћеном емпиријском материјалу. У текстовима се такође издвајају примери паралелне употребе пасивних реченица са финитним и нефинитним (ДП/ПП) глаголским облицима (граматички и лексички пасив). Уп. нпр.:

*Он је доцније, ... , написао пространу студију о песнику, која је, са мноштво страна, **смањена** као исцрпна. Но, и ако у студијама Вуловићевим има мноштво тачног и истинитог (нарочито у првој у којој је он, као први „природни критичар”, с истинским осећањем за лепоје Јакшићеве поезије, нарочито што је у њој најлепшега, иако да **би ова његова студија могла носити још и име** (≈ би могла бити именована још) антологије из Јакшића), ја држим да о поезији Јакшићеве **још није речена последња реч.** (ЉН 25); Очеvidно је да су дахије мање мислиле на оно што је почео спремати Карађорђе у Шумадији и преко Мораве у Ресави и Браничеву, али је јасно да су и о томе **извештаје имали** (≈ су и о томе извештени били). Јер су о разговору међу Максимом Губеревчином и попом Марком у Остружници **извештени били**, одлучили су да одмах предузму кораке на све стране, а нарочито напред средина у Ваљеву. (СН 51); **Постројаването на елеватори е в шљсна сврзка** с (≈ е тјасно сврзано с) **износа и с квалитивеното подобрене на храните, коишто се изирацаат** в странство. (СР 39); **Тя не е получила установено и одределено име** (≈ тя не е именувана по определен и установен начин), **зашто нееднакво са били схвацани нейните крајни цели:** ... (ЮИ 113).*

Слично томе појављују се и ДП/ПП са модалним или евалуативним значењем, дакле предикати у којима је модалност имплицитна. Ова појава се може илустровати на примерима конструкције *бити + за + deverбалтивна именица/съм + за + deverбалтивна именица*. О тим конструкцијама су у бугарској лингвистици

писале Ана Димова и Христина Дамјанова (Димова 1983; Дамјанова 2010), модална нијанса уочава се и у њиховом тумачењу у раду Иване Лазих Коњик (Лазих Коњик 2006). Овде ваља додати да је њихова дубинска (семантичка) структура сложенија, јер се у њих, поред модалног, реализује и пасивно значење. У ову групу се могу сврстати и ДП/ПП с вербалном компонентом *имајти* и неким девербативним именицама, у којима се 'присвојност' или 'егзистенција' трансформишу у 'могућност' испољавања лексичког садржаја дате именице. И ове се конструкције појављују напоредо са финитним глаголским облицима с модалним или евалуативним значењем. Уп. нпр.:

Могло би се, можда, у име даље карактеристике спољне стиране Јакишићева певања, указати и на то да се ни у једној другој песника нашег не сусрећемо тако често са рајавим гласом р, као у њега. За ово му ја не бих имао шта замерити; код другога песника би овај роџаџизам можда и био за осуду (≈ бисмо ... можда и морали осудити) и непријатно би нас дирао, ... (ЉН 61). По мом немеродавном мишљењу, Здружа треба да га преводима највише места у својим издањима. За то има много разлога (≈ то се може на много начина образложити) и ја их не мислим наводити (ПП 11). И не е за чудо (≈ И не треба да се чудим) ако този поробен народ е изпаднал в такава злочестини... Ввзразането у сѣседниште им чехо моравци в начало на сегашното столетие можа да възбуди движение и у тях (ЈОИ 109). Времето не може, разбира се, да утаси ония мошиви, коишто произлизат от самите условия на производството; но за тях пак е по-лесно да се намери от арбитражите едно разрешение, удовлетворително, за двете стирани. Арбитража не е едно винаги сполучливо разрешение на борбите между господари и работници; но такава неопримливо разрешение няма (≈ но те не могат да се разрешат неотразимо?) (СР 31).

Поред пасива и модалности, неличним глаголским облицима (и то НК) може се изразити и модционалност. Могућност изражавања модционалности у оквиру просте реченице у српском језику описао је Предраг Пипер (Пипер 1998). У тим случајевима номинализована конструкција кондензује условну предикацију, која се може сместити пре или иза главне предикације у финитном глаголском облику. У емпиријској грађи су, мада у нешто мањем обиму, забележени и примери напоредне употребе финитних и нефинитних модционалних облика. Иначе, ни ове конструкције нису ретке, али се у њима понекад, поред модционалне, може претпоставити и друкчију интерпретацију. Уп. нпр.:

Ово треба запамтити као врло важно упућство. Оно се оснива на начелу, изреченом на челу претходног параграфа, да се савршенство постижава вежбањем (≈ ако се вежба), да, према томе, треба учинити неколико покушаја ако хоћемо да постигнемо успех (БП15). Његово певање можемо разумети само тако, ако знамо какав је човек био Јакишић. За то није потребно да имамо пошуне биографије његове, ниш је потребно, у недостигању биографије песникове (≈ ако нам биографија песникове недостаје) каква би нам за то пошребовала:..., прибегавајти казивању оних који су га из ближе познавали, – ... (ЉН 30). Реформите са кашо арсеника: в оидределени дози (≈ ако са дозирани добре?) закреивајт организма; ако надминајт дозата, стивајт ошровни. ... с нештрпениешто (≈ ако си нетърпелив?) да се предприматит всички полезни реформи оидеднаж – а да се изкаратит те тичешком, може да се оидројастит сѣвсем финансовото стипуанство на државата (СР 41). ... Икономическите и социалните реформи шоваратит бюджетта, но, ако

са прокарани разумно, постојено и с план, могаи да повдигнаи много народноио благосјстојание (СР 42). **Ако обаче имейо на селоио Wlikata не е, може би, славјанско, ио село Chelmata в окр. Кранџа и малкоио оствровче Danista, срецу нос Lianas, иринадлежаше към Кефалония, свџсем не изглеж-даи да имаи италијанско или грџико име. ... На о-в Левкада, описан подробно ои Порч, славјанско име носји селатиа Draganon и Polirena (Полийина), а има и други названия (Wornika, Siwota, ириси. Wliko) коио неџи ще се ука-жати **ири подробно разџлеждане** (≈ ако се разгледат подробно) славјански (ИШ 33).**

2.3. Као што је већ истакнуто, у основу НК и ДП/ПП стоји „опредмеђивање“ или супстантивирање радњи, стања и особина. Супстантивирањем они добијају карактеристике именица, а тиме и друкчије синтаксичке могућности. Уклања се низ ограничења у погледу њиховог распореда у реченици. Добијене конструкције су знатно „покретљивије“ па на тај начин чине и исказ „гипкијим“. Граматички карактер именица омогућава им ту слободу употребе у реду речи. То доприноси функционалном обогашивању разматраних језичких структура, те их чини врло погодним за организовање тематско-ремаатске структуре текста у случајевима када је реч о радњама, стањима и особинама. Уп. нпр.:

*Основооци су видели **пошребу** шакоџ казивања и створили су Загруџу (ПП 5–6). **Пошреба ова** постоји, јер књижара и издавача нема а књижевни фондови џошово су пресџали а моџли би да раде (ПП 6). Пре но ишџо преџемо на расираву самоџа ишџања, – да бисмо јасно знали о чему је реч, ваџало би моџда **даи дефиницију** укуса у почейку оваквоџ прешреса. Али **дефиниције** морају бити нарочио среџне ако желимо да нам за нашу пошребу добро послуже (БП 1). **Дефиниције** су, меџуиш, реџко кад среџне, још реџе корисне, и кад би човеку било доиушџено мало више смелосџи, моџло би се реџи да су оне у највећем броју случајева леџа иџра, и мало ишџа више (БП 1–2). Ои појавиш на Фалмерайеровия шруд се бџа минали вече четџирдесетџ години, иа и џоречиџе филелински чувџтва, ..., **бџа усџели да поизџинаи.** **Тая охлада**, наченала досџа рано в известни крџдове и на коџио оиџасџи се џџљи и самџа Фалмерайерова хиоџеза и оиџаянаџа сџроџива на џакои елинофили, има несџмненно ишџу добро, че разџврза најџлно рџџеи на криџикаџа ... (ИШ 5). Една џољама и ваџна частџ ои неџа се закључава **в уиравленио на обџиниџе. Вџрху обџинскоио уиравление** сџџестџуваи в полийиџескаџа наука разни мненя (СР 10).*

2.4. У анализираним текстовима издваја се још једна особина НК и ДП/ПП. Ове конструкције употребљавају се и у функцији кључних речи. Под кључним речима се овде има у виду вишеструко понављање одређених речи у датом тексту – речи које изражавају основне (кључне) за излагање појмове, који стоје у вези с основном тезом аутора и темом његовог излагања. Када овакве кључне за излагање речи означавају апстрактне појмове (радње, стања, особине), врло погодно средство у ту сврху су НК и ДП/ПП. Разлог за то је њихова кондензованост (НК), боља могућност за нијансирање (ДП/ПП) и већа „покретљивост“.

Ова њихова функција реализује се у различитим варијантама. У неким случајевим се углавном једна девербативна или деадјективна именица истиче својом употребом (у НК или ДП/ПП), док је у другима тешко издвојити само једну. Понекад различити делови текста захтевају различите кључне појмове. Наравно, могли би се навести и други примери, али излагање тог аспекта ће се у овом тексту ипак ограничити.

Тако на пример у тексту Павла Поповића, који дискутује делатност Српске књижевне задруге и у којем је основна тема приступ установе одабиру књига за објављивање (али не само), девербативна именица *избор* се вишеструко понавља у различитим НК и ДП/ПП. Глаголски облици изведени од исте основе су такође чести. Уп. нпр.:

Многи, ..., престајали су са плаћањем улога и, незадовољни избором књига, одабирају сами, кућујући по антикварницама поједине свеске. (ПП 4); Избор је, због овога, врло шежак. (ПП 8); Од осталих лиричара може се учинити један избор. (ПП 10); Само, при целом овом избору, треба јако пазити. (ПП 13); Задружа би, може бити, могла ... обратити већу пажњу на избор књига него на каквоћу издања. (ПП 17); ... према оном што смо утврдили о задатку Задружину и избору који јој је потребно учинити... (ПП 19); Избор има да се врши и у старијим нашим местима, и у данашњим и ... (ПП20); Они који се тог избора лаше, морају бити добри познаваоци књижевности и разумне судије литерарне. (ПП 20).

Иста се појава може уочити и у тексту Богдана Поповића, у којем је основна тема излагања васпитање укуса у читатељској публици у Србији. Отуд и честа употреба девербативне именице *васпитање* у различитим конструкцијама, као и других именица, глагола и придева изведених од исте основе – *васпитаност*, *васпитати* (*васпитавати*) и *васпитан*. Уп. нпр.:

... васпитање укуса своди се на васпитање њих појединих особина и способности. (БП 2); ... али ће врло велика разлика бити у успеху васпитања према нарочитим диспозицијама људи: толика да кад је реч о васпитању укуса, морамо изнећи на првом месту, ..., да је један од најважнијих услова за васпитање доброг кријичара, од природе нежна осетљивост, пријемљивост духа и душе за количину, каквоћу и јачину уписака. (БП 3); То је најбоље књижевно васпитање које му наставник може дати... (БП 18); ... такво васпитање... требало би да може да се изведе без ичије помоћи. (БП 18); ... а при васпитању, више но изде, ваља се чувати неоснованих предрасуда и излишне педантности научног или боље научничког уобежења. (БП 29); ... природно је да ће читање, у васпитању ..., бити први услов за свако напредовање. (БП 30).

У тексту Јордана Иванова, који разматра словенску узајамност кроз векове, ова се појава може такође уочити. У уводу и другом делу његове студије, под насловом „Славјанската взаимност в историята и литературата”, међу кључним речима су следеће девербативне и деадјективне именице: на првом месту *взаимност* (и од ње изведени придеви и прилози), а исто тако и *обичност*, *обединение*, *единство* итд. С друге стране, у првом разделу, с насловом „Разделение на славјаните”, у којем је аутор описао управо обрнуту тенденцију, противну идеји о узајамности, поменуте речи се ретко појављују. Уп. нпр.:

*Да проследим, ако и на крајко, всеславјанската **взаимност** и **съзнание**; ... ; и възможниите реални сгоди, коишо бихме могли да извлечем ош славјанскошо ойпознване и **задружност**... (ЈОИ 99); Тази мисъл за славјанска **взаимност**, ... , е бивала именувана различно: славјанска **взаимност**, славјанска **идея**, славјанофилство, панславизъм, славјански **въпрос**, славјанство, Славия и **пр.** (ЈОИ 113); ... **што** за едни славјанофилството състои в стремлениешо да се **постигне** религиозна, државна и езикова **общност** между ойделниите славјански народи... (ЈОИ); **Пръв исторически ойит за всеславјанско **единство**** **представява државаша Само** (627–662). (ЈОИ 114); ... **стремежити** ... **за обе-***

динение, било на цялото славянство, било на одделен само обсег оти него... (ЮИ 54); ... а шук ще видим как книжнината е бивала често ръководителка на славянската **взаимност**. (ЮИ 54); Колкото и да бяха трудни обстоятелствата за поддържане духовното **единство**... (ЮИ 57).

Ова појава присутна је и у обимнијим, дужим текстовима као што је текст Стојана Новаковића. Међутим, с обзиром на тему и обим овај текст је далеко богатији различитим кључним догађајима па је у њему тешко издвојити само једну девербативну или деадјективну именицу као кључну за излагање, која би се истицала својом употребом. Много су честе следеће девербативне именице: *сеча*, *погубљење*, *сукоб*, *напад*, *бој*, *састанак*, *избор* и др. Употреба одређених именица преовладава у одређеним деловима текста. С обзиром на чињеницу да се ради о историјском тексту, богатом догађајима, девербативне именице су врло погодно средство за изражавање различитих односа између посебних радњи, углавном временских, али исто тако и узрочно-последичних и других. Уп. нпр.:

*Ваља одмах наименовати да се сувермено схватиње акције ослобођења с поштиним планом унапред смишљеним, који је само **поводом сече** кнезова узети у извршење, нигде у првим изворима у том облику не представља.* (СН 36); *А познао је како су ове две ствари биле изговор и повод како **погубљењу** Хаџи-Рувима 29. јануара 1804. у Београду тако и **погубљењу** ваљевских кнезова.* (СН 43–44); *На **погубљење** пак кнеза-Алексе и Илије Бирланина у Ваљеву, и Хаџи-Рувима из Боговаће кренуо се био собом Фочић Мехмед-ага, понесавши и ухваћено писмо мајору Мишезеру које је **пред погубљењем** народу прочитано...* (СН 51); *После **напада** на Карађорђа, ..., дружи је знашан догађај дизање устанка и **избор** старешине ..., а шрећи је први **сукоб** с Турцима.* (СН 65); *... јер се Карађорђе, измакавши од **напада**, упутио к северу од Тополе...* (СН 70); *По Јокићу **сукоб је тај био после избора** вођа...* (СН 71); *... што је прво зајочет у ствари устанак, па се пошом **приситуило к избору** вођа и организовању устанка.* (СН 73); *Може се мислити да су ови писци мешали дан **напада** на Карађорђа и његова првог **сукоба** с Турцима с даном **избора** у Орашцу...* (СН 76); *... и уговори се место за **састанак**...* (СН 89); *То значи да је **бој** на Дрлути био после избора вођа – и после састанка у Орашцу* (СН 95).

У тексту Симеона Радева, који такође одликује тематска разноврсност, можемо разграничити тематску групу неличних глаголских конструкција (НК и ДП/ПП) с именицама *борба*, *усилија*, *грижи*, *старание*, *гаранции*, *защита* итд. у функцији кључних речи. Текст износи ангажмане Народно-либералне партије према својим бирачима, као и запажања о обавезама државе уопште, што објашњава и употребу више кључних речи, које су, међутим, тематски повезане. Уп. нпр.:

*Трябва, значи, на чиновниците да се дадат оти закона **гаранции**...* (СР 13); *Днес в България липсва всяка **гаранция**...* (СР 13–14); *Гаранции на личните права може да даде само административното правосъдие.* (СР 14); *Административното правосъдие дава **защита** на населението срещу произволиите...* (СР 14); *За да се намалити произволиите ввоблице и да се създаде една **предохранителна защита**...* (СР 14); *... ш.е. **грижиите**, които **полага** държавата, за да зашати народното здраве.* (СР 14); *Много голяма важност имат и **грижиите** на държавата за...* (СР 15); *Тия **грижи** са били предмет на най-голямо внимание при изработването на програмата на Народно-либералната партия.* (СР 15); *Известно е, че производството на паикули и шехния*

износ се увеличиха мно̀го благодарение на з̀рижиѝе на д-р Генадиева. (СР 35); В то̀ва на̀правление з̀рижиѝе на д̀ржаватѝа не мо̀гат да се с̀рат само на риболовстѝвотѝо (СР 38).

3. Проучавање НК и ДП/ПП у српском и бугарском језику с краја XIX и почетка XX века неопходно је јер је то период у којем ове језичке структуре развијају своје синтаксичке функције и функционалне вредности. Тај се процес може повезати са стабилизовањем синтаксичких норми двају књижевних језика, с обзиром на то да НК и ДП/ПП функционишу као синтаксички синоними финитних глаголских облика или реченичних конструкција. Уједно, то је време у којем се наставља функционално-стилско раслојавање двају језика и ове конструкције полако добијају различита значења и нијансе, те стилистичку специјализованост.

НК су у српској и бугарској лингвистици забележене још средином XIX века, када истраживачи увиђају њихову функцију синонимних изражајних средстава. ДП/ПП се у то време још увек не поклања посебна пажња у науци. Међутим, на примеру српских и бугарских текстова с краја XIX и почетка XX века може се закључити да су на функционално-семантичком и стилском нивоу и НК и ДП/ПП већ добро развијене језичке јединице. Поред тога, мора се нагласити и подударност на плану употребе и функционисања тих језичких структура у српском и бугарском језику (и не само).

Захваљујући својим формално-структурним и функционално-семантичким карактеристикама НК и ДП/ПП одликују се великом изражајном моћи. Њихова функција синтаксичких и граматичких синонима показана је на примеру узајамног допуњавања између личних и неличних глаголских облика у непосредном контексту. У раду су представљена и запажања о неким ређе помињаним особинама ових конструкција које су веома значајне за интелектуално изражавање – на изабраним примерима представљена је улога НК и ДП/ПП у тематско-ремаатској организацији текста, а исто тако и у истицању кључних појмова у излагању.

Извори

БП – Б. Поповић, О васпитању укуса, у: *Огледи из књижевности и уметности I*, Београд: Издање С. Б. Цвијановића, 1914, 1–46.

ЉН – Љ. Недић, Ђура Јакшић, у: *Из новије српске лирике. Критичке студије*, Београд: Штампарија Краљевине Србије, 1893, 21–62.

ПП – П. Поповић, Српска књижевна задруга, Београд: Штампарија Д. Димитријевића, 1897.

СН – С. Новаковић, *Уста̀нак на дахије 1804*, Београд: Државна штампарија, 1904.

ИШ: И. Шишманов. *Славянски селища в Крити и на дру̀гитѝе ост̀ргови*, София: Придворна печатница (брата Прошекови), 1897.

КК: К. Крџтев. *Млади и стари. Критически очерци върху днешната̀ българска лѝтерату̀ра*, Тутракан: Издание и печат на Мавродинов, 1907.

СР: С. Радев. *Начала и искания на Народно-либералната̀ партия̀*, София: Печатница на Т. Пеев, 1911.

СР ГС: С. Радев. *Начала и искания на Народно-либералната̀ партия̀*, София: Печатница на Т. Пеев, 1911, 47–51 (реч на ген. Савов).

ЮИ: Ю. Иванов. Славјанската взаимност в миналото и сегашното, *Български преглед*, год. 5, кн. 4 – декември, Софија: Дружество „Общи труд“, 1898, 99–123; год. 5, кн. 5 – јануари, 1899, 54–67.

Литература

Алановић 2009: М. Алановић, Лексичко-синтаксичка средства пасивизације, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 38/1, Београд, 123–135.

Белај 2002: В. Belaj, Nominalizacija kao strategija pasivizacije, *Suvremena lingvistika*, 53–54, Zagreb, 11–30.

Дамянова 2010: Х. Дамянова, Конструкции с отглагольными номинализациями на -не в болгарском языке и их русские соответствия, *Болгарская русистика*, 1–2, Софија, 44–52.

Димова 1983: А. Димова, Модалните конструкции SEIN + ZU + INFINITIV – СЪМ + 3А + NOMEN ACTIONIS, *Съпоставително езиковедие*, VIII, кн. 1, Софија, 35–43.

Лазич Коњик 2006: И. Лазич Коњик, Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, 49/1, Нови Сад, 219–305.

Милетич 1893: Л. Милетич, Един важен недостаток в нашия книжовен стил, *Български преглед*, кн. 2, Софија, 91–113.

Милетич 1905: Л. Милетич, Синтактични неправилности в книжовниот ни јазик, *Училищен преглед*, год. 10, кн. 6, Софија, 521–534.

Пипер 1998: П. Пипер, О кондиционалности у простој реченици, *Јужнословенски филолог*, 54, Београд, 41–57.

Пометкова 2003: Ј. Пометкова, *Синонимни синтактични конструкции за изразување на обстојателствени и одредителни одношења во современниот български јазик*, Русе: Лени Ан.

Попова 2008: А. Попова, *За аналитизма на българскиот јазик*, Софија: Ето.

NOMINALIZED CONSTRUCTIONS AND DECOMPOSED/PERIPHRASTIC PREDICATES IN LINGUISTIC SCIENCE, LANGUAGE AND TEXT

Summary

This paper deals with the processes of nominalization and decomposition of the predicate, and precisely – it researches nominalized constructions and decomposed/periphrastic predicates. The observations are based on Serbian and Bulgarian empirical material from the end of 19th and beginning of 20th century. First of all, the article represents some data about the main directions of both linguistic sciences, Bulgarian and Serbian, on this topic. The following part of the article aims to shed light on some characteristics of the nominalized constructions and decomposed/periphrastic predicates which are rarely mentioned. Nominalized constructions and decomposed/periphrastic predicates are viewed as rich synonymic resource – syntactically and grammatically. The text analyzes also the role these structures have in organizing topic-focus articulation and their role as key words. As a conclusion it is necessary to mention that nominalized constructions and decomposed/periphrastic predicates contribute to the functional variety of the language and improve the level of abstraction.

Key words: nominalized constructions, decomposed/periphrastic predicates, literary language, Serbian language, Bulgarian language

Martin Stefanov

Владислава Ж. РУЖИЋ¹**ФРАЗЕОЛОШКИ МОДЕЛИ У НОВИНСКИМ НАСЛОВИМА²**

Акцента у овом раду стављен је на различите фразеолошке моделе у насловима дневних новина са српског говорног подручја. Приметно је да новинари често искоришћавају фразеолошки и паремиолошки потенцијал језика, прилагођавајући фраземе и познате изреке актуелном друштвено-политичком контексту, тако што, мање-више успешно, мењају њихов састав и граматичко-семантичку структуру. Они то чине не само да би дали поуку и ефектно сажели поруку, већ пре свега зато да привуку пажњу ширег читалачког круга, да свој израз што више приближе њиховом традицијском коду, а при том да га осавремене, иновирају испољавајући на тај начин своју креативност, инвентивност, домишљатост.

Кључне речи: новинарски дискурс, фразеологија, модификације, експресивност, стандардизованост језичког израза

1. УВОД. За публицистички стил уопште узев, нарочито за новинарски подсти, карактеристична је жанровска разноврсност, информативност, објективност, окренутост ка читалаштву са циљем да се дејствује на њега снагом речи и слике итд.³ Језички израз новина одликује економичност, сажетост, јасност, као и стандардизованост, устаљеност језичких средстава и конструкција, али и експресија (Костомаров: 1971). Лишене одређених техничких, аудио-визуелних ефеката доступних другим мас-медијима, као што су нпр. радио и телевизија, новине немају ту брзину преноса информације и спектакуларност, али писана порука коју преносе може трајније да делује на реципијенте (Петровић 1989а: 16). Зато је за језик новина битна и аутентичност, и иновативност (Јоцић 1997: 6), као и „експресивност“, како би се разбила „монотоност информација и једноличност синтаксичких средстава и жанрова“ (Милановић 2002: 98).

1.2. Испитујући улогу устаљених фразеолошких израза у дневним новинама са подручја српског, односно хрватског језика у својој књизи *Новинска фразеологија* (Петровић 1989), закључила сам да се новинари често служе фразеолошким и другим експресивним или стилски обележеним језичким средствима, која су углавном лако препознатљива и изузетно погодна за употребу у језику новина.⁴ Усмерена ка предмету информације и ка адресатима, она доприноси већој комуникативности и експресивности новинарског језичког израза, а посебно истицању личног става новинара према предмету информри-

¹ vlaslo@ptt.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта Стандардни српски језик, бр. 178004, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

³ То је, могло би се рећи, својеврсна мешавина стилова: „креће се од фактографске једнозначности до граница поетске многозначности“ (Лексикон новинарства: 1979, 184).

⁴ У фразеологију, у ширем смислу речи, спадају и устаљени изрази, пословице, изреке, сентенце, тзв. крилатице и др., које су део културног наслеђа једног народа, док фразеологију у ужем смислу чине *фразеолошке јединице* (тзв. фразеолошки изрази или обрти, фраземе, фразеологизми, устаљени спојеви речи, идиоми ...). В. код Мршевић Радовић: 1987, 11–24.

сања, тако да могу утицати на реципијенте, на формирање јавног мњења, давање и прихватање оцена и ставова о каквим појавама, на изграђивање укуса, етичких вредности и сл.⁵

У тежњи да буде креативан, а ипак разумљив ширем кругу читалаца, новинар често модификује на разне начине познати израз, народну изреку, замењујући, рецимо, неку њену лексичку компоненту другом, проширујући израз новом лексемом, или стављајући цео фразеологизам, односно изреку, у неочекивани контекст, а понекад градећи нови израз контаминацијом двају израза.⁶ Нпр.: *У лажи ширити већи порез; Сити ситиома верује; Оде маси у саламу;*⁷ *Ширајк са две оштрице* (Блиц, 4.2.2004); *Веронаука на уставном тасу* (Д, 27.6.2003).⁸ Такви изрази с разлогом најчешће заузимају комуникативно најистакнутије делове новинарског текста као што су наслови, наднаслови, поднаслови итд. Наслови у новинама треба да буду изазовни, интригантни, духовити, као нпр.: *Поклопу се у зубе гледа* (ВН, 3.11.2006); *Филм наш насушни* (Д, 1.11.2003); *С вером у бога и властито памети* (Д, 18.12. 2003); *И комисијина крава жива и здрава* (ВН, 21.11.2003)⁹. Као што показују приложени примери, фразеологија у новинске поруке уноси национални и књижевно-уметнички колорит, емоционалну обојеност, сликовитост, а при том се њома често на ефектан начин вреднују појаве око нас (Луковић: 1996, 148–151).

1.3. Примери за ово истраживање ексцерпирани су из различитих дневних новина са подручја Србије – Блица (Б), Вечерњих новости (ВН), Гласа јавности (ГЈ), Дневника (Д), Политике (П), Грађанског листа (ГЛ), Курира (К), Експрес Политике (ЕП) – које су излазиле у последњих десетак година.¹⁰ Анализом је обухваћено око 80 наслова.

Циљ истраживања био је да се покаже каква фразеологија преовлађује у нашим новинама, посебно у политичким коментарима и полемикама,¹¹ тачније, како су њома моделовани новински наслови. Сагледана је њена употреба интертекстуално, у датом друштвено-политичком и социокултуролошком контексту, како би се они садржаји који се њома преносе и путем новина актуализују повезали са неким опште културним обрасцима, сазнањима и искуствима новинара и прималаца порука.

2. АНАЛИЗА. Када сам говорила о функционално-стилској раслојености фразеологије новина у својој књизи (Петровић 1989в: 35), одвојила сам књижевну фразеологију чији су извори фолклорно стваралаштво, митологија, библија, белетристика итд., од оне фразеологије која је настала тако што су преузимани и, при том често модификовани, актуелни наслови популарних филмских, драмских или музичких остварења, телевизијских емисија и др. (Уп.: не-

5 В. о обележјима публицистичког стила у књизи Василеве (1982) и Тошовића (2002: 229–329).

6 Ауторке Ковачевић и Михаљевић сматрају да су такви изрази окационалног карактера (2003: 397).

7 Прва три примера су узета из моје књиге *Новинска фразеологија* (1979).

8 О томе какве све трансформације доживљавају овакви изрази писала сам раније у неколико наврата (Петровић: 1982, 1989, 1997, 2003).

9 Новинар је оваквом преобликом наше изреке *Да комисији црне крава* хтео да пренесе поруку која би имала другачији, супротан смисао, а то је да је неходно више толеранције међу нама, па је питао познате личности како оне разумеју ту поруку и да ли је прихватају.

10 Уз сваки пример назначен је извор одакле је преузет и скраћеница.

11 Ђурић истиче да се фразеологија употребљава баш у таквим поджанровима публицистичког стила (2003: 183).

верни Тома, Пандорина кућија, кисело жрожђе са новонасталом фразеологијом У раљама животија; Неки нови клинци; Ко то тамо пева?; Маратонци шрче почасни круж).

Примери фразеологије из новинских наслова говоре о томе да су у језику наших новина на посебан начин обједињене традицијске устаљене језичке форме са елементима архаичног, интернационалног, митолошког, књижевног, фолклорног, колоквијалног; дати су културно-историјски обрасци спознаје света са другачијим, осавремењеним, понекад неочекивано иновираним језичким изразом. Посредством таквих експресивних језичких средстава новинару полази за руком да актуелне политичке теме повеже са националном културом, нашом баштином. Тако је у свести рецепијената евоцирана првобитна митска или историјска слика која је у исти мах пресликана на тренутно актуелну друштвену ситуацију. Ако је иновирани фразеолошки израз примерен датом контексту, он може учинити савршеним спој традицијског и савременог, имагинарног и стварног (Петровић 1989а: 133–137). Али то није увек случај, као што показују примери анализирани у овом раду.

2.1. ИМЕНИЧКИ МОДЕЛИ ИНТЕРНАЦИОНАЛНЕ И ИЗВОРНЕ ФРАЗЕОЛОГИЈЕ. Наслове наших новина често структурирају фразеолошке синтагме састављене од именице и придева или предлошке конструкције, чији су извори митолошки, историјски или фолклорни а који су формалнограматички уклопљени у дато окружење. Такав израз обично је везан за експлицирани, евентуално имплицирани денотат у позицији тематског субјекта, којем се приписује какво специфично обележје или активност, што илуструју примери доле с *интернационалном*, као и *изворном*, националном *фразеологијом*, која је покаткад добро употребљена, а покаткад посве непримерено. Упореди први успели пример и шести пример семантички неприхватљивог споја фраземе *врзино коло* са глаголском лексемом *заилести*, будући да је овом фраземом већ конотирана замршеност каквог случаја.

1. МУП – ШАЛТЕР ЗА ТАНТАЛОВЕ МУКЕ (ГЈ, 31.7.2011)
2. СРБИЈА У ПОЛИТИЧКОМ ГОРДИЈЕВОМ ЧВОРУ (П, 5.11.2010)
3. ПОЛИТИЧАР ПОПУЊАВА ПАНДОРИНУ ФУДБАЛСКУ КУТИЈУ (Б, 7.7.2011)
4. ВРБАСКИ КАНАЛ ИЗ ПАНДОРИНЕ КУТИЈЕ [Реч је о запуштеном каналу пуном смећа.] (ГЛ, 12.11. 2003)¹²
5. НЕЗАВИСНОСТ ОТВАРА ПАНДОРИНУ КУТИЈУ (ГЈ, 26. 11. 2007)
6. СУША ЗАПЛЕЛА ВРЗИНО КОЛО [Реч је о тужби дирекције за робне резерве неготинског „Житомлина“.] (ВН, 29.1. 2004)
7. ПРОКРУСТОВА ПОСТЕЉА ЗА КУЛТУРУ (ВН, 26. 10. 2007)¹³
8. АЗОТАРА ИСПОД ЖИТА [Реч је о малверзацијама унутар фабрике.] (Д, 29. 2.2004)
9. ДА НЕ БУДУ ПОЛИТИЧКА ПОТЕМКИНОВА СЕЛА [Реч је о томе да се власт боји да ће децентрализација факултета, односно реформа универзитета, бити неуспешан политички потез.] (Д, 15.2. 2004)
10. ЛАБУДОВА ПЕСМА ТОНИЈА БЛЕРА? (ВН, 8. 5. 2006)
11. АЛАЈБЕГОВ ЗАКУП [У питању је кривично дело злоупотребе службеног положаја.] (ГЛ, 17/18. 1. 2004)

12 Објашњење контекста у коме је употребљен израз дат је у загради иза сваког примера кад год је то било потребно. Овај пример, рецимо, илуструје непознавање семантике израза *Пандорина кућија*.

13 *Прокрустова постеља* значи: „калуп који никад не одговара нечему” (МФР).

12. ГУБЕР КРАЋИ ОД ПОПУЛИЗМА [Реч је о нереалним захтевима великих европских држава, што изазива код осталих негодовање.] (Д, 29.2. 2004).

У 2. и 8. примеру познатим именичким фразеолошким изразима придодат је присвојни придев *полиитички*, а у 3. примеру придев *фудбалски*, чиме је разграђена њихова структурно-семантичка целовитост. У нашем изразу *Алајбегова слама* извршена је неприхватљива замена именичке компоненте другом именицом – *закуј*, која је другачије семантизована, па се више не може пренети информација о томе да је то оно што никоме не припада. Изгледа да је новинар таквом неочекиваном модификацијом хтео изазвати знатижељу.¹⁴ И последњи наведени пример *краћи ѓубер* указује на потпуну структурно-семантичку разградњу израза *пружији се спрема ѓуберу*, јер се нашао у поредбеној вези са лексемом популизам.

2.2. ПАРЕМИОЛОШКИ МОДЕЛИ. У нашим новинама, посебно у насловима, користе се *пословице*, као и друге изреке, сентенце или крилатице које често доживљавају извесне модификације, што илуструју одабрани примери (од бр. 13 до бр. 22).¹⁵ На неприхватљиве варијације познатих изрека (нпр. *Боље врабац у руци, него Прибој на Лиму! Ко другоме јаму копа, физички рад ради!*) осврће се песник Љубивоје Ршумовић у свом кратком, занимљивом напису под насловом *Бораве пословице* (ВН, 4.8.2011, 14). Он наиме сматра да многи „народи засигурно не би дозволили да се праве ћорава посла од пословица, па их не би извртали као ми, па с горчином примећује да изврнуте пословице „губе основни смисао, порука је исмејана, није више мудра него је тривијална!“¹⁶

У нашим новинама, међутим, има наслова моделованих преобликованим изрекама, тако да упечатљиво обележе актуелна друштвена збивања, дају праву слику прилика на јавној сцени, а понекад говоре с извесним подсмехом, критичком или хумористичком нотом о нашем менталитету, манирима, односу власти према народу, о неким карактеристичним, шире распрострањеним друштвеним појавама. У следећим примерима познатих изрека углавном се чува њихова граматичка структура, а само је делимично или у потпуности измењен лексички састав, што може бити и ефектно. То су увек аутономне, комуникативно завршене целине које чувају своју основну синтаксичку структуру.

13. НИЈЕ ШИЈА, НЕГО МАКАЗЕ [Реч је о прописивању републичке и савезне заставе у Новом Саду] (ВН, 23.3. 2004)
 14. НА МЛАДДИМА (И) МОДА ОСТАЈЕ (ВН, 1.12.2003)
 15. ОДЕ СЛАСТ У ПРОПАСТ [Реч је пропалом роду шећерне репе.] (Д, 3.12.2003)
 16. ДА КОМШИЈИ ЦРКНЕ ЛАНЕ [Реч је о избору наше песме Лане моје за Евровизију.] (Блиц, 10.3.2004)

14 Говорећи о прагматичкој улози модификација фразеологије новина, Паризоска (2007: 176) закључује да се тако „изазива знатижеља читатеља, због тога што представљају необичан помак у односу на канонски облик и значење фразема.“

15 У литератури постоји термин *антипословице* за нове изреке, односно преиначене старе. Направљен је *Речник српских антипословица*, у чијем предговору аутор објашњава значење тога термина: „Антипословице су експресивни изрази настали као резултат врло различитих структурно-семантичких трансформација не само пословица, већ и изрека, крилатица, афоризама, познатих политичких парола, фраза, изјава и еуфемизама ... За разумевање већине антипословица неопходно је познавање социјалног и језичког контекста у којем су настале.“

16 За друге народе пословице су, каже Ршумовић, „бакље говора, школа за народ, лек за душу, ризнице језика.“ Даље наводи како је изрека „*Богати једе кад хоће, сиромаш кад може*, која дубоко и горко слика једно социјално стање, грубим скраћивањем релативизована: Богат једе кад хоће, а сиромаш неће!“

17. И ПОСЛЕ ДОС-А ДОС (Курир, 17.11.2003)
18. ПРЕМА ПАРТИЈИ И ПОСАО?! (ВН, 3.11.2006)
19. У заводу Луј Пастер месечно се јави око 80 особа на преглед на беснило: САМО СЕРУМ ГЛАВУ ЧУВА (ВН, 29. 9.2009)
20. ЛОПАТА ЈЕ ИЗ РАЈА ИЗАШЛА! [Протојереј Перановић изјавио је поводом оптужби за кршење људских права батинањем зависника у центру Црна река чији је он руководилац: решење за проблеме јесте батинање тј. лопатање](Б, 30. 5. 2009)
21. УЗДАЈ СЕ У СЕ И У БРАЋУ РУСЕ (ВН, 3.04.2011)
22. ПО ЈЕЛЦИ СЕ НОВА ГОДИНА ПОЗНАЈЕ (Д, 21.12.2003)
23. ПОСЛЕ НЕГЛАСАЊА НЕМА КАЈАЊА (Д, 20.12.2003).¹⁷

2.3. НОВОКОМПОНОВАНА ИЛИ (ПАРА)ФРАЗЕОЛОГИЈА (пароле, наслови уметничких дела, рефрени, пошалице итд.). Несумњиво велику фреквентност у нашим новинама у наведеном периоду има, а и раније (80-их година 20. века) је било тако (Петровић: 1989), тзв. *пиратњичка фразеологија*, у чијој су основи наслови најбољих филмова, романа, драма, телевизијских серија, популарних песама или рефрени музичко-сценских и драмских остварења, из дечјих игара и песмица, политичке паролe, слогани, неке изреке итд. Таква фразеологија може се сматрати новокомпонованом, помодном или оригиналном индивидуалном творевином, која има мање-више ефемерну вредност, али новинари покушавају да је сачувају, да актуализирају поруке наведених фраза, тако што их уграђују у дати друштвено-политички и социокултурни контекст, уз одговарајуће преоблике.¹⁸ Често замеђују једну реч (понекад и више речи) из некад важеће паролe, наслова каквог уметничког дела, рефрена какве песме итд. – другом, пригодном речју с одређеним денотативним значењем, а понекад обрну редослед речи у датом изразу, или пак структурно разграде наслов какве песме, романа, филма, драме, а покатакд га ставе га у другачије лексичкосемантичко окружење. То могу бити инвентивне, духовито срочене преоблике, али и невешти, неуспешни, па чак и гротескни покушаји да се по сваку цену буде иновативан, речит, духовит. В. примере доле и објашњења у фуснотама:

24. ДРУЖЕ „БИВШИ,“ МИ ТИ СЕ КУНЕМО [Специфичности српске политичке сцене. Странке које су несигурне саме у себе склоне су да се крију иза имена својих бивших председника – Ђинђић, Шешељ, Милошевић.] (Д, 21. 11. 2003)¹⁹
25. Готовинске кредите *на дуге стазе* банкарци наплаћују папрено – ДИНАР УЗМЕШ, ВРАТИШ ДВА²⁰ [За кеш зајам на 120 месеци, банци се враћа дупло више ... .] (ВН, 2. 11. 2006)
26. РАДО ПЕТАР ИДЕ НА РОБИЈУ²¹ [Одлазак на издржавање месечне казне уз пeсмy.] (ВН, 1. 3. 2004)

17 У својим истраживањима језика јавне комуникације М. Јоцић примећује да се у медијима „ствара урбани језичко-комуникацијски амалгам са обележјима: ново, модерно, неуобичајено ... привлачно за публику, али не и обавезно пристојно и разумљиво.“ (2000: 290).

18 Испитујући улогу наслова у спортској штампи у оквиру своје студије ауторке Силашки, Ђуровић, Бојанић тврде да „културолошки утемељене метафоре“ које су иначе веома честе у насловима спортских рубрика „повећавају експресивност и фигуративност спортског дискурса.“ За њих су то примери попут: *Кад су цветале Лале* (уместо тикве, према наслову романа М. Михајловића), како би се описала победа Војводине.

19 То је пародија на познати слоган из поратног времена за владавине комунисте Јосипа Броза Тита (од 50-тих година 20. века до 1980): „Друже, Тито, ми ти се кунемо...“

20 Духовито срочен слоган, који подсећа на политичку паролу, смишљену у време социјалистичког режима негдашње југословенске државе: „Узми кућу, врати стан.“

21 Код Срба постоји слоган *Радо иде Србин у војнике*.

27. НЕКИ НОВИ КЛИНЦИ²² [„Отпор“ постаје политичка странка.] (Д, 19.11.2003)
28. Зрењанин: КО ТО ТАМО КРАДЕ?²³ (Курир, 28.11.2003)
29. КО ТО ТАМО УЗУРПИРА [Реч је о учесталим случајевима неовлашћеног мешања у послове професионалаца у ловачким организацијама.] (ГЛ, 17/18.1.2004)
30. ДРЖАВА УЗВРАЋА УДАРАЦ²⁴ [Држава се спрема да смени Динкића, јер је дао Националној штедионици експозитуре ЗОП-а без надокнаде.] (ЕП, 4.2. 2004)
31. КАД МАГАРЦИ УТИХНУ И ПОЛЕТЕ²⁵ [Реч је о положају човека у Србији.] (ГЛ, 28.2. 2004)
32. КУПУЈ, КУПУЈ, АЛ' ГЛАВУ НЕ ГУБИ²⁶ (Д, 19.11.2003)
33. БУХИН ЛЕТ ИЗНАД ЗАТВОРСКОГ ГНЕЗДА²⁷ [Најчуванији притвореник напустио београдски ЦЗ. Полиција преузела обавезу да Чумета чува и сачува до суђења српској мафији, па макар га крили и у иностранству.] (ВН, 24.11.2003)
34. КАТАСТРОФА ТРЧИ ПОЧАСНИ КРУГ²⁸ [Реч је еколошкој катастрофи у Америци а у току је председничка кампања Џ. Буша.] (ВН, 25.12.2003)
35. ЈЕВРЕЈСКА ИМОВИНА У РАЉАМА СРПСКЕ РЕСТИТУЦИЈЕ.²⁹
36. ПРАВОСУЂЕ У РАЉАМА ПОЛИТИКЕ (Д, 8.12.2003)
37. ПУСТИ ПУЖЕ, ЛЕВИ РОГ³⁰ [Непопуларност социјалдемократских идеја о једнакости и солидарности.] (Д, 29.2. 2004)
38. ПУСТИ, ПУЖЕ, СТОМАК [Хит бизнис у Србији.] (ВН, 30.11.2003)
39. НА СВАКОМ ЂОШКУ ИЛИ КЛАДИОНИЦА ИЛИ ПРОДАВНИЦА ЛОЗОВА ЧЕКАЈУ ГОДОА³¹ (Б, 31. 5. 2009)
40. ЧЕКАЈУЋИ САВАОТА³² (Б, 31.5.2009)
41. ГОДИНА КОЈОЈ СУ ФАЛИЛИ САМО СКАКАВЦИ³³ (Д, 26.11.2003)
42. ГОДИНЕ КОЈЕ СУ ПОЈЕЛИ ВАМПИРИ [Александар Саша Петровић ... у тој 1973. – „години вампира“, у време климакса Титове диктатуре и идеолошког терора, у доба свакојаких пошаста и људских гадости, доживљава огроман ударац. ... бива избачен са Факултета драмских уметности због студентског филма Л. Стојановића Пластични Исус.] (ВН, 4.9. 2011)
43. ЂИХУ ЂИХУ СРЕМАЧКИМ ПРУГАМА (Д, 30.11.2003)³⁴
44. МЕЂУ СРБЉЕМ И МЕЂ СНОМ³⁵ (Б, 20. 6. 2009)

22 Ово је рефрен Балашевићеве песме *Неки нови клинци*.

23 Овакви и слични наслови алудирају на наслов нашег чувеног црнохуморног филма *Ко што тамо ђева?* редитеља Слободана Шијана из 1980. То је српска комедија апсурда.

24 Наслов је моделован према наслову чувеног научнофантастичног филма Ђорђа Лукаса *Империја узвраћа ударац* из 1980, који је снимљен као трећи у циклусу *Звездани ратови*.

25 Овде је сасвим непримерено искоришћен наслов чувеног филма *Кад јагањци утихну*, награђеног са неколико Оскара, чиме је потпуно измењена порука, чак је гротескно изврнута.

26 Овај наслов је пародија на комични филм *Љуби, љуби, ал главу не губи* из серијала *Луде године* (сниманог 80-их година 20. века) З. Чалића.

27 Измењени наслов филма Милоша Формана из 1975. *Летш изнад кукавичијеџ гнезда* (добитник пет Оскара) нашао се у новинама да симболично повеже положај оптуженог мафијаша са положајем главног лика из тог филма. Међутим, то је неупоредиво.

28 Јасно је да је неприкладна замена речи *маратлонци* из наслова драме Душка Ковачевића.

29 Реч је о искоришћеном наслову филма *У раљама живоша* Рајка Грилића из 1984.

30 Овде су преиначене речи из дејче стиховане игре: *Пустии, пужу, рогове*.

31 Драма Самјуела Бекета *Чекајући Годоа* послужила је као основ за структурирање овог наслова, али је нејасно какву је поруку новинар желео пренети.

32 У овом примеру Годо је замењен другом, библијском личношћу: Савато је заповедник небеске војске.

33 Овде и у следећем примеру алудира се на Пекићев роман *Године које су појели скакавци*.

34 Наслов је моделован на основу рефрена *Ђиху, ћиху, ћиху, ху* из песмице *Ивин воз*, коју је написао чувени дејчи песник Јован Јовановић Змај.

35 У Србији, по мишљењу новинара, нема јасног система вредности, осећаја сигурности или било какве извесности, влада неко међустање, али пре би се могло рећи да је хаотично стање.

45. ДОБРО ДА ГОРЕ НЕ МОЖЕ БИТИ³⁶ (Д, 16.2.2004)
 46. АКАДЕМИЈА САНАК ПУСТИ³⁷ [Реч је о неоствareној жељи фолк певачице Вики Миљковић да упише глуму.] (ВН, 29.1. 2004)
 47. Разл. манифестације окупиле два милиона домаћих и страних гостију – У РИТМУ МУЗИКЕ И НОВЦА (ВН, 21.8. 2011).³⁸

Путем таквих, углавном модификованих старих или нових слогана, фраза, наслова преносе се поруке које важе за тренутне друштвено-социјалне, економске, културне прилике, а асоцирају на некадашњу стварност, то су алегорије, често су у питању метафоричко-метонимијска повезивања описане ситуације, односно садржаја поруке, са насловима познатих светских или наших књижевно-уметничких остварења. Структуриране су на различите начине, а у основи задржавају изворну форму али не и лескички састав.

2.4. ФРАЗЕОЛОШКИ ПРОФЕСИОНАЛИЗМИ. Посебан слој фразеологије новина, да тако кажемо, представљају тзв. професионализми – устаљени изрази преузети из различитих области деловања човека: спорта, филма, позоришта, музике, сликарства, саобраћаја, војске, поморства, школске средине и др., који имају у датом семиотичком систему своју знаковну и значењску вредност.³⁹ Семантичком транспозицијом целог слободног скупа речи везаног за дату област деловања настаје нови израз, нпр. *гасиши пожар* (у привреди), *изаћи на сцену* (у политици), у чијој је основи заправо жива слика ситуације која је пренета на друге животне призоре. У новинама најфреквентнији су они који припадају сферама свакодневног живота, спорту, школској пракси, саобраћају, забави и др. То се може се објаснити тежњом новинара да свој језички израз приближи читаоцима који су сами припадници разних професија и тако им учини доступном и привлачнијом тематику, али у томе се често претерује. Илустроваћу то мањим бројем примера из насловних делова наших новина.

2.4.1. Оно што је предмет прихватања или одобравања често добија у новинским насловима *зелено светло* (*Донаштори чекају зелено светло*, Д, 26. 2. 2004, 2) или му се даје *црвени карџон* (*Црвени карџон адвокатишима*, Блиц, 10. 3. 2004 – реч је о забрани рада адвокатима Душана Крсмановића, коме се суди за учесника у убиству Зорана Ђинђића), *свишћају се рампе* и *заврћу славине* (*Нови Сад Универзијади заврће славину?* Д, 29. 5. 2009).

Актуелни друштвени процеси су предмет преиспитивања или неизвесности (*Приватизација под лућом*, Д, 8.12. 2003; *Ветеринари инспектори у контроли шрговина у Новом Саду: Храна под лућом*, В.Н. 15.8.2011; *Невладици аграрни пројекти предмет контроле: Под лућу ће и новац и дело*, В.Н. 4.8. 2011; *Мир под знаком шипања*, Д, 6.3. 2004; *Извоз под знаком шипања*, Д, 11.3. 2004), сви смо сад већ *под будним оком камере*, па је и *Школска година под будним оком камере* (Блиц, 4. 9. 2009), а *Веронаука на уставном тасу* (Д, 27.6. 2003). Понешто је на поправном испиту (*Пошиси за сипајус гробља на поправном*, Д, 28.11. 2003), док

36 Изузетан хумористично-романтични филм *Боље не може* из 1997. Џејмса Брукса преведен је код нас *Добро да боље не може бити*, па је новинар реч *боље* заменио речју *горе* направивши парадокс.

37 То је део стиха чувене Змајеве дечије песме *Рибарчети сан*, што је послужио новинару да се подсмехне изјави фолк певачице.

38 Стихови *Замисли животи у ритму музике за плес* из филма Јуре Стублића послужили су за моделовање новинског наслова, који је преиначен у складу са поруком која се желела пренети.

39 О томе сам први пут писала у књизи *Новинска фразеологија* (Петровић: 1989), где сам показала како настају такви изрази и колика је њихова учесталост у новинама.

Савезништво полаже шежак испиш (ВН, 2. 6. 2009), а чак је и *Главни претрес* положио испиш (ВН, 23. 3. 2004). Многи *Локали* иду на добош (Д, 11. 3. 2004), што важи и за *Већ хиљаду некретнина на добошу!* (Више од 1000 некретнина иде на добош због немогућности грађана и предузетника да отплаћују кредите, ВН, 4. 9. 2011), а мораће чак и *Бебе на кредит* (ЕП, 4. 2. 2004), пошто многи парови у Србији без порода немају новца за лечење стерилитета и вештачку оплодњу.

Неко је под пером новинара на нишану, некоме се задаје *низак ударац*, а *лојше* *сиушијају* штрајкачи (*Сиушијене лојше до даљнеж*, ВН, 24. 12. 2003; реч је о штрајку запослених у „ЈУЕС-стилу“ Србија) или: *Брисел сиушија лојшу* (ВН, 1. 9. 2008).⁴⁰ Кад Влада предлаже три правосудна закона, онда је *Правда по мери Европе* (Д, 2. 9. 2011).

Новинари истичу да се често ради иза затворених врата или кулиса (нпр. *Суђење Докићу иза затворених врата*, Д, 30. 5. 2009), а *Иза кулиса приватизација* (Д, 13. 12. 2003).

Веома су фреквентни изрази преузети из спорта, друштвених игара, поморства, из административно-правног речника итд. *Демократије хваћају залеи* (Д, 6. 3. 2004), док један мафијаш диже сидро (*Родољуб Драшковић дижао сидро*, Д, 20. 7. 2011), други: *Леђија има кеца у рукаву* (Д, 5. 5. 2004), а *Новосађани живе на реверс*.⁴¹ Кад је реч о поскупљењу хлеба, онда су *Све карше ошворене* (ЕП, 12. 3. 2004).

2.4.1. Међу оваквим устаљеним изразима има нових које не бележе речници (*живеи на реверс*, *жураиш под шејих*, *повући ручну*, *скинути хийошеку*), који ће се својом све учесталијом употребом у новинама сигурно усталити и прихватити са тим значењем транспонованим на други семантички план, те тако постепено постају део нашег вокабулара (нпр. *уловиши у мирне воде*, *сиушиши лојшу*). Но, претерана и несувисла употреба у новинарским текстовима истих устаљених скупова речи, преузетих из различитих области деловања, води ка десемантизацији и шаблонизацији језичког израза новина, као и банализацији оних садржаја који се преносе таквим језичким средствима, што се може пратити на страницама наше штампе.

3. ЗАКЉУЧЦИ. Примери, ексцерпирани из новина са српског говорног подручја, показују како богати фразеолошки слој језика новинари користе да би креирали своје поруке везане за нашу социјално-културолошку, друштвено-политичку и економску стварност. На основу фразеологије у новинским насловима могуће је пратити дешавања на јавној сцени Србије у протеклих десетак година. Увидом у знатно ширу грађу утврдили смо како су фразеологијом концептуализовани битни сегменти нашег друштва, наше свакодневице, у чијем су средишту обично јавне личности или обичан човек, а при том су фокусиране углавном неприхватљиве, непожељне појаве и кретања у нашем друштву и држави, оно што погађа највише оне који немају моћ и утицај да промене нешто боље. О томе новинар пише и са дозом ироније, хумора.

Можемо приметити да је у нашим новинама све израженија тенденција ка модификовању познатих фразеолошких израза, као и стварању (пара)фразеологије која моделује новинске наслове. Уочено је да у тим насловима преовлађују: а)

40 Сама фразама *сиушиши лојшу* има значење: опрезније, промишљеније поступати (према шестомном Речнику Матице српске).

41 Новинар упозорава да 300 000 Новосађана није ни свесно да живи на реверс и да сваког часа оно што су за живота стекли може да се претвори у пепео (ГЛ, 17/18.1.2004) због лоше протипожарне заштите.

именичке или глаголске фразеолошке синтагме најчешће измењеног лексичког састава или граматичке структуре, чији су извори интернационална и изворна фразеологија, б) паремиолошки модели (познате пословице и изреке, мање-више модификоване), в) новокомпонована или (пара)фразеологија (по структури то су модификоване реченице или полуреченице) и г) разни фразеолошки модели тзв. професионализама који су различито структурирани, углавном као синтагме и предлошке конструкције, а припадају различитим сферама човековог рада, забаве и живота, ономе што чини нашу свакодневицу, тако да се то може лако пренети на друге области деловања и призоре из живота, са јавне, културне и политичке сцене, па је блиско коду ширег читалачког круга, врло препознаљиво и, углавном, разумљиво, али не увек прихватљиво.

У тежњи да пажњу већег броја читалаца усмери на свој текст и да му озбиљне, незанимљиве политичке теме и друге садржаје приближи, новинар управо употребљава експресивна језичка средства, познате фраземе и фразеологију различито функционално-стилски обележену и често модификовану. У потрази за другачијим, новим изразима, он преузима и пароле, и фразе, и наслове разних уметничких дела, прекраја их, парафразира, но та иновативност и креативност може бити на штету информативности, па и доброг укуса или семантичке и граматичке прихватљивости самих исказа, а сама експресија ради експресије има супротан ефекат. То илуструју и приложени примери (пара)фразеологије из новинских наслова. Наслови са фразеологијом уопште, а и сами новинарски текстови, говоре о томе колико у јавни језик све више продире оно што припада домену сувопарног административно-правног, књишког, популистичког, разговорног, па и колоквијалног изражавања. Томе би ваљало посветити много више пажње у будућим истраживањима.

Литература

- Васильева 1982: А.Н. Васильева, *Газетно-публицистический стиль речи*, Москва: Русский язык.
- Ђурић 1997: Д. Ђурић, *Новинарски лексикон*, Београд: Вечерње новости.
- Јоцић 1997: М. Јоцић, *Језик јавне комуникације, Зборник са саветовања Култура језика*, Нови Сад: Република Србија–АП Војводина. Извршно веће АПВ, Секретаријат за остваривање права националних мањина, управу и прописе. Нови Сад, 5–12.
- Јоцић 2000: М. Јоцић, *О новинама у језику јавне комуникације. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 289–294.
- Ковачевић 2005: В. Ковачевић, М. Мihaljević, *Frazemi u publicističkome funkcionalnom stilu (modifikacija, kontaminacija i transformacija frazeološke strukture)*, *Semantika prirodnog jezika i matajezik semantike*, Zagreb–Split: Hrvatsko društvo za primenjenu lingvistiku, 393–404.
- Костомаров 1971: В.Г. Костомаров, *Русский язык на газетной полосе*, Москва: Московский университет.
- Лексикон новинарства* 1979: Београд: Савремена књига и савремена пракса.
- Луковић 1996: М. Луковић, *Специјални стилови*, у књ: *Српски језик на крају века* (ред. М. Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 143–159.
- Милановић 2000: А. Милановић, *Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила*, *Српски језик*, 1–2, 623–639.
- Милановић 2002: А. Милановић, *Настанак српске новинске фразеологије*, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 30/1: 97–104.

Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме*, Београд: Филозофски факултет Београдског универзитета.

Мршевић-Радовић 2006: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије – Чигоја штампа.

Parizoska 2007: J. Parizoska, Pragmatigki aspekti modifikacija frazema u novinskim naslovima, *Slavenska frazeologija i pragmatika*, Zagreb: KNJIGRA, 173–182.

Петровић 1982: В. Петровић, Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXV/2, 103–111.

Петровић 1989а: В. Петровић, Новинска фразеологија између традиције и супкултуре. *Јазикот и културата*. *Зборник на трудови*, Охрид, Скопје, 133–138.

Петровић 1989б: В. Петровић, Новински коментар у светлу језичких појава у новинама. *Књижевни језик*. XVIII, 3. Сарајево, 149–156.

Петровић 1989в: В. Петровић, *Новинска фразеологија*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Петровић 1997: В. Петровић, Употреба фразе у публицистичком стилу. *Зборник радова са савештовања Култура језикам*, Нови Сад: Република Србија – АП Војводина. Извршно веће АПВ, Секретаријат за остваривање права националних мањина, управу и прописе, 14–19.

Петровић 2003: В. Петровић, Експресивност и стереотипност језичког израза новина са српског говорног подручја, *Probleme de filologie slavă*. XI. Timișoara, 63–73.

Силашки 2009: Н. Силашки, Т. Ђуровић, Б. Радић Бојанић, Б., *Javni diskurs Srbije, Kognitivističko-kritička studija*, Београд: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

PHRASAL MODELS IN THE HEADLINES

Summary

By researching the features of the Serbian newspapers discourse, headlines in particular, the author concludes that journalists frequently resort to national and international phraseology, commonly changing its lexical content and structure and coining new expressions by putting them in old patterns, or creating new, productive ones. They use, more or less effectively, the informative potential and expressiveness of familiar expressions and wise sayings, in order to convey their view of the world through these linguistic devices, or to evaluate the phenomena and actors of the social trends in their focus. A thought synthesized in this way is marked, more effective, easy to remember and communicate.

Key words: Serbian language, newspapers discourse, newspapers phraseology, modifications, expressiveness.

Ružić Vladislava

Nadežda R. SILAŠKI¹
Univerzitet u Beogradu
Ekonomski fakultet²

NASLOVI U SPORTSKOJ ŠTAMPI KROZ PRIZMU TEORIJE POJMOVNE INTEGRACIJE

Sa stanovišta teorije pojmovne integracije (Fokonje 1994; Koulson i Oukli 2000; Fokonje i Terner 2002) u radu analiziramo inovativne, kreativne i nekonvencionalne naslove u sportskoj štampi na srpskom jeziku koji su rezultat pojmovnog sažimanja. Korpus istraživanja sastoji se od oko 50 primera naslova uglavnom ekscerpiranih iz dnevnog lista *Sportski žurnal* tokom 2010. i 2011. godine. U radu primerima naslova ilustrujemo i objašnjavamo funkcionisanje pojmovne integracije putem sažimanja dva ulazna prostora u pojmovni amalgam. Rezultat su jednokratne tvorevine koje nastaju zbog potrebe da naslovi u sportskoj štampi budu efektni i upadljivi, ali izuzetno retko bivaju leksikalizovane jer su po pravilu privremenog karaktera.

Cljučne reči: teorija pojmovne integracije, naslovi, sportski diskurs, srpski jezik

1. Uvod

Naslovi u dnevnoj sportskoj štampi retko nas faktografski obaveštavaju o *rezultati-*ma sportskih takmičenja, koji su, po izlasku iz štampe dnevnih novina, u vreme ogromne brzine protoka informacija i postojanja elektronskih medija, prvenstveno interneta, po prirodi stvari već „stara vest“. Mnogo češće se takve novine čitaju zbog komentara novinara, izjava igrača, analiza nadmetanja, predviđanja rezultata, kladenja, itd. To je jedan od razloga izrazite figurativnosti naslova u sportskoj štampi – suvoparno, informativno prikazivanje rezultata začinjeno je nekonvencionalnim izrazima radi privlačenja pažnje i predstavljanja teme članka na način koji će između čitaoca i novinara, a posredno i novina kao takvih, izgraditi međusobnu bliskost i privrženost. U ovom pogledu naslovi u štampi imaju istu ulogu kao i naslovi i slogani u reklamnim oglasima – da privuku pažnju i potrošača podstaknu na kupovinu reklamiranog proizvoda.

Čak i kada naslov čitaoca obaveštava o rezultatu neke utakmice, novinari to čine na način koji neobaveštenog čitaoca dovodi u nedoumicu u pogledu onoga što se takvim naslovom htelo reći. Takva neretka nerazumljivost naslova u sportskoj štampi ljudima koji nisu ljubitelji sporta ima za cilj da stvori utisak ekskluzivnosti kod redovnih čitalaca, pripadnika uže diskursne zajednice, govornika sportskog argoa, koji funkcionišu unutar istog žanra. Dekonstrukcija značenja naslova u sportskim novinama zato iziskuje razumevanje nekoliko vrsta paralelnih pojmovnih preslikavanja (v. Silaški 2009a, 2009b, 2009c), te je u mnogim slučajevima teško, pogotovo bez predznanja ili čak pasioniranog praćenja sporta, razlučiti pravo značenje pojedinih naslova.

U ovom radu, sa stanovišta teorije pojmovne integracije (Fokonje 1994; Koulson i Oukli 2000; Fokonje i Terner 2002), analiziramo inovativne, kreativne i nekonvenci-

1 silaskin@sbb.rs

2 Ovaj rad rezultat je istraživanja obavljenog u okviru projekta Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije br. 78002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

onalne naslove u sportskoj štampi na srpskom jeziku, koji su rezultat pojmovnog i/ili leksičkog slivanja. Korpus istraživanja sastoji se od oko 50 primera naslova uglavnom ekscerpiranih iz dnevnog lista *Sportski žurnal* tokom 2010. i u prvoj polovini 2011. godine. Nekoliko naslova potiče i iz sportske rubrike dnevnog lista *Blic*, kao i iz nedeljnika *NIN*. U radu primerima naslova ilustrujemo funkcionisanje pojmovne integracije putem sažimanja dva ulazna prostora u pojmovni amalgam koji ne preuzima samo svojstva svakog ulaznog prostora, već se odlikuje novonastalom pojmovnom strukturom, čija se sastav razlikuje od prostog zbirnog sastava dva ulazna prostora. Pokazujemo kako se značenje pojmovno-leksičkog amalgama kreira u hodu, „onlajn“, dok mentalni prostori zavise od konteksta, tj. od specifične situacije u kojoj se značenje dinamički konstruiše. Takve jednokratne *ad hoc* tvorevine rezultat su potrebe da naslovi u sportskoj štampi budu efektni i upadljivi, ali izuzetno retko bivaju leksikalizovane jer su po pravilu privremenog karaktera i traju onoliko dugo koliko traje interesovanje za sportski događaj koji takve tvorevine kroz formu naslova najavljuju ili opisuju.

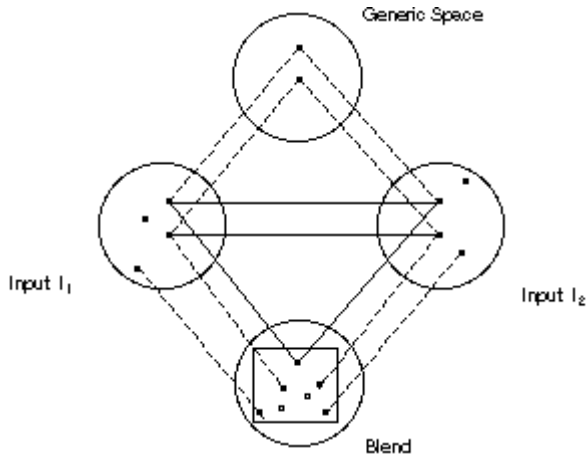
2. Teorijski okvir

Teorija pojmovne integracije nastala je unutar šireg okvira kognitivne lingvistike, kao odgovor na pojedine manjkavosti dve teorije: teorije *pojmovnih metafora* (Lejkof i Džonson 1980), koja nije u potpunosti uspevala da objasni pojedine pojmovne fenomene, kao i Fokonjeove teorije *mentalnih prostora* (1994). Teorija pojmovne integracije (ili pojmovnog sažimanja), koju su prvobitno izložili njeni začetnici Fokonije i Terner (1994) objašnjava procese na osnovu kojih se stvaraju nove pojmovne strukture. Možda najbolji način da se objasni teorija pojmovne integracije, kako predlažu pojedini autori³, jeste njeno kontrastiranje sa teorijom pojmovne metafore i metonimije, koja i sama potpada pod širi domen kognitivne lingvistike. Ključna razlika između ove dve teorije sastoji se u sledećem: pojmovna metafora i metonimija funkcionišu na osnovu kognitivnih modela pohranjenih u dugoročnoj memoriji, te se zato bave proučavanjem već ustaljenih pojmovnih preslikavanja, dok se pojmovna integracija, mada se i sama ponekad zasniva na kognitivnim modelima, odvija „onlajn“, te mentalni prostori zavise od konteksta, tj. od specifične situacije u kojoj se značenje dinamički konstruiše. Nadalje, metafora predstavlja jednosmerno preslikavanje sa izvornog na ciljni domen, dok pojmovna integracija po pravilu podrazumeva preslikavanja sa dva ulazna prostora na treći, integrisani prostor, sa sažetom novonastalom pojmovnom strukturom (Ungerer i Šmid 2006).

Teorija pojmovne integracije operiše sa nekoliko termina, od kojih su najvažniji mentalni prostori (eng. *mental spaces*) – ulazni prostori (eng. *input spaces*), generički prostor (eng. *generic space*) i pojmovni amalgam (eng. *conceptual blend*). Mentalni prostor je „mali pojmovni paket koji se konstruiše u toku mišljenja i govora za potrebe neposrednog razumevanja i delanja“ (Terner i Fokonje 1995: 30). Za razliku, dakle, od pojmovnih domena karakterističnih za teoriju pojmovne metafore, teorija pojmovne integracije operiše sa mentalnim prostorom kao osnovnom jedinicom kognitivne organizacije. *Mentalni prostor* je delimična i privremena reprezentativna struktura koju govornici konstruišu tokom mišljenja ili govora o percipiranoj, zamišljenoj, prošloj, sadašnjoj ili budućoj situaciji (v. Grejdi i dr. 1999). *Generički prostor* sadrži apstrakne informacije o ulogama, okvirima i shemama koje su zajedničke ulaznim mentalnim prostorima. Pojmovni *amalgam*, odnosno sliveni prostor (engl. *blended space*), ne sa-

3 V. npr. Ungerer i Šmit (2006).

stoji se isključivo od ulaznih prostora, „već se odlikuje novom, emergentnom pojmovnom strukturom, čiji se sastav razlikuje od sastava dva ulazna prostora“ (Ungerer i Šmid 2006: 259). To je novonastala struktura koja je rezultat selektivnog projektovanja i kreativnog kombinovanja izabranih aspekata strukture svakog ulaznog mentalnog prostora i njihovom interakcijom. Osnovni dijagram mreže pojmovne integracije na Slici 1 prikazuje načine preslikavanja između mentalnih ulaznih prostora, generički prostor, kao i novonastalu strukturu – pojmovni amalgam.

Slika 1 – Osnovni dijagram (Izvor: www.markturner.org)

Mreža pojmovne integracije na Slici 1 sadrži četiri mentalna prostora: dva ulazna prostora, jedan generički prostor i amalgam, te tako predstavlja minimalnu mrežu. Međutim, složenije mreže mogu sadržati nekoliko ulaznih prostora i nekoliko amalgama. (v. Fokonje i Terner 2002: 47).

3. Naslovi u sportskoj štampi

Pojmovno posmatrano, odnos između naslova novinskog članka i njegovog sadržaja u suštini je metonimijskog karaktera: naslov stoji za sadržaj članka, jer je njime obuhvaćen najistaknutiji i najrelevantniji deo novinske priče, dok se njeni detalji dalje elaboriraju u samom članku. Iz tog razloga, neophodno je da naslov bude upadljiv, istaknut i dovoljno zanimljiv kako bi privukao pažnju i podstakao čitaoca da se udube u sadržaj teksta. Zato su naslovi u štampi bremeniti različitim vrstama pojmovnih preslikavanja, metaforom, metonimijom i pojmovnim amalgamima, jer svi oni predstavljaju kognitivnu prećicu za poimanje sadržaja celog članka, dok istovremeno predstavljaju nepresušni izvor kreativnosti i stilske raznolikosti, a time i pogodan korpus za jezička istraživanja.

Naslovi u sportskoj štampi predstavljaju odličan materijal za analizu konstrukcije značenja putem pojmovne integracije, jer, kako tvrde Ungerer i Šmid (2006: 268), leksičke slivenice⁴ (kojima se ovde i bavimo, mada se pojmovna integracija, na planu

⁴ O slivenicama sa morfološkog aspekta u engleskom i srpskom jeziku v. npr. Lerer (2003, 2007), Bauer (1983), Bugarski (2003), Klajn (2002), Kemer (2003), Frat (2005). O međujezičkim slivenicama v. u Rasulić (2008).

i forme i sadržaja, ispoljava na različitim jezičkim nivoima) predstavljaju pravi test za analizu pojmovne integracije, pogotovo one slivenice koje, ili su kratkog veka i nikada ne budu konvencionalizovane, ili su namerno kreirane kao privremeni i jednokratni fenomeni. Primeri slivenica u naslovima u sportskoj štampi, reklo bi se, spadaju u obe ove kategorije. Naime, njihovo trajanje je skoro uvek ograničeno vremenom u kojem je zbivanje koje opisuju aktuelno (a to vreme je, kad su u pitanju sportski događaji, osim u izuzetno retkim slučajevima, veoma kratko). Nadalje, često su slivenice u takvim naslovima skovane posebno za neku konkretnu priliku, veoma se retko koriste više od jedanput, te kao takve nikada ne postaju konvencionalizovane i leksikalizovane u srpskom jeziku, već ostaju jednokratne i kratkotrajne tvorevine koje padaju u zaborav onog trenutka kad prestaje aktuelnost određenog sportskog događaja.

Takođe je veoma važno istaći značaj faktora vanjezičke stvarnosti u kreiranju i razumevanju pojmovnih amalgama u naslovima u sportskoj štampi. Upravo iz tog razloga – nepoznavanja detalja vanjezičke stvarnosti – naslovi izazivaju zbunjenost i neodmicu oko tumačenja značenja kod ljudi koji nisu pasionirani pratioci sportskih dešavanja u nas i u svetu. Drugim rečima, naslovi su u velikoj meri zavisni od konteksta, retko stižu dekontekstualizovano značenje, pa su time i loši kandidati za leksikalizaciju. (v. Ungerer i Šmid 2006: 270).

4. Analiza nekoliko primera leksičkih i pojmovnih slivenica

Analiza procesa pojmovne integracije po pravilu započinje izborom primera za koji se pretpostavlja da uključuje integraciju, a zatim se prelazi na opis pojmovne strukture u svakom prostoru u mreži pojmovne integracije. Dakle, polazi se od pojmovnog amalgama kao gotovog produkta, koji se zatim razlaže na mentalne prostore (ulazne i generički) koji se integrišu i učestvuju u tvorbi značenja, pri čemu se razmatraju i pojedini elementi mentalnih prostora, tačnije ulaznih prostora, koji se projektuju na generički prostor⁵ i pojmovni amalgam. Zatim se analizira struktura u amalgamu, integrisanom prostoru, pri čemu je potrebno usredsrediti se na poreklo pojedinih njegovih aspekata u odnosu na ulazne prostore. Drugim rečima, analizira se iz kojih je ulaznih prostora slivenica nasledila pojedine aspekte svoje strukture, pri čemu se insistira na razlikama između strukture novonastalnog amalgama i struktura ulaznih prostora (v. Koulson i Oukli 2000).

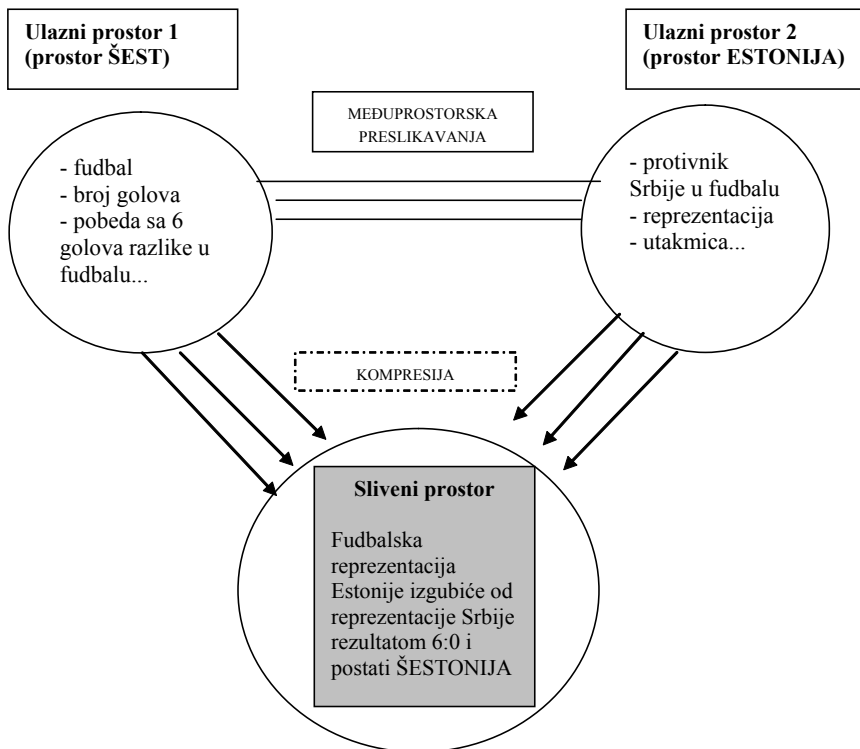
Slivenice predstavljaju tipičan primer pojmovnih amalgama u kojima dolazu do integracije i na planu forme i na planu sadržaja. Naime, ne samo što dolazi do selektivnog pojmovnog sažimanja aspekata ulaznih prostora i njihove integracije u novonastalu strukturu, amalgam, već se i formalno, kombinacijom dve reči i/ili delova dve, pa čak i više, reči, spajaju i jezički elementi u konstrukciji značenja.

Ovde ćemo sa nekoliko primera naslova u sportskoj štampi pokazati kako se konstruiše značenje naslova koji sadrže slivenice, pa ćemo obratnim postupkom, njegovom dekonstrukcijom, ilustrovati mehanizam pojmovne integracije, prema principima sadržanim u gore već opisanoj teoriji.

5 Ovde ćemo, pojednostavljenja radi, ali i u skladu sa mišljenjem pojedinih autora (v. npr. Ungerer i Šmid 2006 [1996]) izostaviti iz mrežnog prikaza četvrti, generički prostor, jer on „ne doprinosi onome što smatramo bitnim za razumevanje mrežnog modela” (Ungerer i Šmid 2006: 259).

4.1. Neka bude Šestonija (Blic, 8. okt. 2010.)

Na planu forme, ovaj prilično inventivan i efekatan naslov sadrži slivenicu nastalu od reči *šest* i *Estonija*. Sledeći principe analize procesa pojmovne integracije, najpre definišemo ulazne prostore koji učestvuju u izgradnji značenja, a koji su ključni za razumevanje gornjeg naslova. U pogledu vanjezičkog konteksta⁶, od ključnog je značaja naše saznanje o predstojećoj fudbalskoj utakmici između reprezentacija Srbije i Estonije, koja je trebalo da bude jedna od odlučujućih u kvalifikacijama za Evropsko prvenstvo koje će se održati 2012. godine. Na planu sadržaja, prvi ulazni prostor, *šest*, aktivira naše saznanje o rezultatima fudbalskih utakmica uopšte, a to saznanje sadrži i takav aspekt koji nam govori da broj 6 u kontekstu fudbala, ukoliko se odnosi na broj postignutih golova od strane jednog tima, predstavlja izuzetan i redak uspeh na fudbalskim terenima.

Slika 2 – Mrežni prikaz morfološke i pojmovne slivenice „Šestonija“

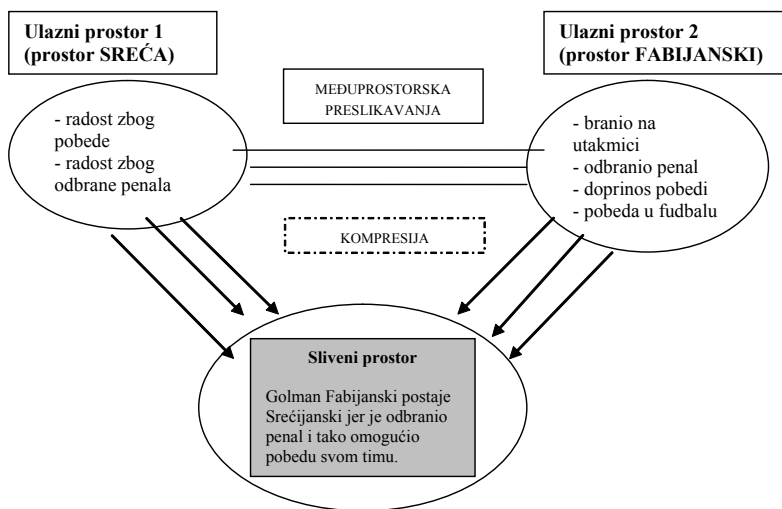
Drugi mentalni prostor, *Estonija*, aktivira reprezentaciju te države u fudbalu, kao protivnika Srbije u predstojećoj, veoma važnoj utakmici. Kada se ta dva mentalna prostora putem procesa selektivne projekcije kompresuju, sliju u jedan i izgrade pojmovni amalgam, dalje omogućen i zgodnom fonološkom sličnošću dve reči koji učestvuju u slivanju, te delimičnom preklapanju slova i glasova, u svesti čitalaca koji pročitaju ova-

⁶ Zahvaljujem se Matiji Silaškom, vaterpolisti VK Zemun, na pomoći pri odgonetanju značenja naslova koji su uzeti kao ilustracija u ovom radu.

kav naslov stvara se slika o ubedljivoj pobjedi naše reprezentacije u predstojećoj utakmici. Aspekti te slike nisu prisutni u ulaznim prostorima, već je do nje došlo tek nakon što su se dva ulazna prostora spojila u jedan. Pomoću pojmovne integracije, Estonija je postala *Šestonija*, tj. fudbalski tim koji će reprezentacija Srbije ubedljivo pobediti sa 6:0. Preslikavanje struktura ulaznih prostora na amalgam očigledno je, dakle, i na planu forme i na planu sadržaja. Novonastali pojmovni i leksički amalgam poseduje strukturu koja ga razlikuje od oba ulazna prostora, mada se njegova struktura sastoji od elemenata preuzetih iz oba ulazna prostora. Novonastala struktura odlikuje se značenjem koje nije puki zbir značenja dva ulazna prostora.⁷

4.2. Srećijanski je heroj (Blic, 30. sept. 2010.)

Ovaj naslov sadrži inovativnu slivenicu, koja istovremeno predstavlja i primer pojmovnog amalgama. Vanjezički kontekst je i ovde neophodan za potpuno razumevanje značenja. Dva su ulazna prostora koja se ovde prepliću: prvi prostor je *sreća*, koji aktivira sledeće aspekte – radost zbog sportske pobjede, radost zbog odbranjenog penala (konkretni povodi za osećanje sreće), koji se prepliću sa drugim ulaznim prostorom *Fabijanski*, što je prezime golmana fudbalskog kluba Arsenal. Vanjezički kontekst, opet presudan za pravilno razumevanje naslova, sadrži naše saznanje o tome da se odigrala utakmica između fudbalskih timova Partizana i Arsenala, saznanje o imenu golmana fudbalskog kluba Arsenal Lukašu Fabijanskom, činjenici da je Partizan tu utakmicu izgubio, kao i da je tom porazu možda i presudno doprineo upravo golman Fabijanski koji je odbranio penal. Kada se ta dva ulazna prostora putem kompresije i međuprostorskih selektivnih preslikavanja sliju u jedan, rezultat je leksička slivenica, tj. pojmovni amalgam koji nasleđuje delimičnu strukturu ulaznih prostora, ali rezultira novonastalom strukturom koja se od njih razlikuje. I za razumevanje ovog pojmovnog i leksičkog amalgama neophodno je široko vanjezičko iskustvo i poznavanje neposrednog konteksta koji je i doveo do njegovog nastanka.

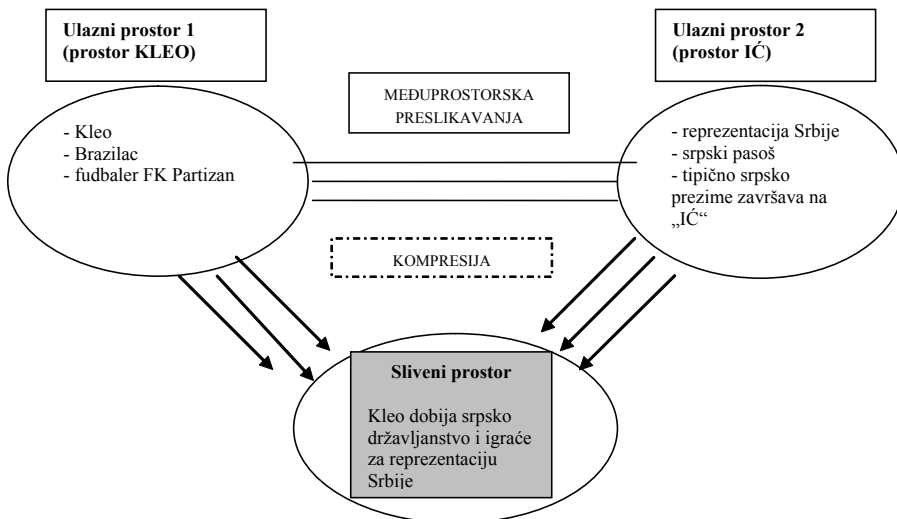
Slika 3 – Mrežni prikaz morfološke i pojmovne slivenice „Srećijanski“

7 O novinarskom preterivanju u naslovima svedoči i činjenica da je tu utakmicu Srbija izgubila sa 1:3!

Sličan primer pojmovnog amalgama objavljen u engleskoj štampi (u tabloidu *The Sun*) istim povodom glasilo je *Happy Anski is Gunners' hero*⁸, tako da ne možemo biti sigurni da li je tok razmišljanja engleskog i srpskog novinara bio istovetan (i tako rezultirao istim pojmovnim amalgamom), ili je novinar iz Srbije prema istom modelu pojmovne integracije kreirao svoj, prevedeni, naslov.

4.3. Kleo(vić) pali topa (Sportski žurnal, 19. okt. 2010.)

U ovom naslovu pojmovni amalgam je nastao preslikavanjima i interakcijom dva ulazna prostora. U prvom ulaznom prostoru javlja se Kleo, brazilski fudbaler koji je u vreme objavljivanja ovog naslova igrao za fudbalski klub Partizan, što je njegova karakteristika koja je izabrana za preslikavanje na pojmovni amalgam. U ovom ulaznom prostoru konceptualizuje se i saznanje o Brazilcima kao tradicionalno dobrim fudbalerima. Ulazni prostor 2 (na morfološkom planu IĆ) u stvari konceptualizuje državu Srbiju i njenu fudbalsku reprezentaciju, kojoj bi Kleo, ukoliko stekne srpski pasoš i postane državljanin Srbije, bio dobrodošla dopuna. U ovom ulaznom prostoru je i opštepoznata činjenica da srpska prezimena najčešće završavaju na „ić“. Ulazni prostor *Kleo* i ulazni prostor *Srbija* povezani su međuprostornim preslikavanjima vitalnih odnosa „identiteta“ fudbalera i države, koji su kompresovani i rezultiraju slivenim prostorom. U slivenom prostoru se svojstvo Srbije, da joj se stanovnici najčešće prezivaju na „ić“, preslikava na ulazni prostor 1, prostor *Kleo*, što rezultira novonastalom strukturom u kojoj je Kleo, brazilski fudbaler, postao srpski državljanin dobijanjem srpskog pasoša, što znači da će zaigrati za reprezentaciju Srbije. Naravno, to u naslovu nije eksplicitno navedeno, što od naslova ne treba ni očekivati, posebice onih figurativnih.⁹

Slika 4 – Mrežni prikaz morfološke i pojmovne slivenice „Kleo(vić)“

8 <http://www.thesun.co.uk/sol/homepage/sport/football/3157440/Lukasz-Fabianski-is-Arsenals-goalkeeping-hero.html>.

9 U istom periodu u štampi se pojavio još jedan naslov nastao na osnovu istovetnog mehanizma pojmovno-leksičke integracije: Familija Kleo(vić), *Sportski žurnal*, 24. sept. 2010.

Sličan primer pojmovnog amalgama pojavio se u sportskoj štampi 2008. godine nakon više nego uspešnog učestvovanja naših teniserica i teniserki na Otvorenom prvenstvu Francuske, Rolan Garosu. Kada je Ana Ivanović pobedila u singlu, štampu su preplavili naslovi koji su sadržali primer pojmovnog amalgama, *Rolan Garošević*, kako bi se istakla odlična igra naših teniserica na turniru. Velika je verovatnoća da je ovaj pojmovni amalgam bio preuzet iz francuske sportske štampe, u kojoj se pojavio u vidu karikature, ali sa istim tekstom, *Roland Garrosevic*, odnosno *Roland Garrosic*, što govori o rasprostranjenosti pojmovnih amalgama u svim jezicima, a time i o pojmovnoj integraciji kao opštem procesu ljudskog mišljenja.

Još jedan primer izvanredne jezičke kreativnosti predstavlja naslov *Barselona, pe-pfektan tim* objavljen u NIN-u 2. decembra 2010. godine. Naslov je objavljen neposredno posle ubedljive pobeđe fudbalskog tima Barselona nad tradicionalnim protivnikom Realom od 5:0, u utakmici u kojoj su do punog izražaja došle sposobnosti trenera Barselone Dozepea Guardiole, čiji je nadimak Pepe, te je tako *perfektan* tim postao *pepfektan*! Bez ove vrste predraske protumačiti ovakav naslov bilo bi izuzetno teško, čak i nemoguće! Nakon iste utakmice, a zanimljivo, i u istim novinama, objavljen je naslov *Barselona poma(h)nitala!*, eklatantan primer spajanja „kreativnog mišljenja i stvaralačke upotrebe jezika“ (Rasulić 2008: 284), pri čemu ovde dolazi do spajanja elemenata iz dva jezika, što rezultira međujezičkom slivenicom.¹⁰ Navešćemo još nekoliko naslova iz našeg korpusa za čiju analizu ovde nažalost nemamo prostora, a čija višeslojnost značenja iziskuje ulaganje priličnog kognitivnog napora: Džek(o)pot Juventusa! (*Blic*, 6. okt. 2010.), Loebotomija (*Sportski žurnal* 4. okt. 2010.), Prizemljio Golub(jev) (*Sportski žurnal*, 15. mart 2011.), Đoković spreman za grend slom Mareja (*Blic*, 30. jan. 2011.), MUOćo Barsa (*NIN*, 2. dec. 2010.), itd.

5. Zaključak

U ovom radu cilj nam je bio da predstavimo funkcionisanje pojmovnog slivanja na planu forme i sadržaja unutar okvira teorije pojmovne integracije. Na primeru nekoliko naslova iz sportske štampe na srpskom jeziku pokušali smo da predočimo mehanizam nastajanja neobičnih i nekonvencionalnih naslova koji su rezultat leksičkog i pojmovnog slivanja. Premda je teorija pojmovne integracije vremenom trpela raznovrsne kritike (v. npr. Gibs 2000 ili Grejdi 2000), koje su se najviše odnosile na činjenicu da ona objašnjava pojmovne fenomene *post hoc*, da je uglavnom interpretativnog karaktera i bez dovoljne sistematičnosti i neophodnih generalizacija potrebnih svakoj teoriji, smatramo da se pomoću nje može objasniti nastanak mnogobrojnih primera kreativnih, nekonvencionalnih i idiosinkratičnih jezičkih i pojmovnih tvorevina koje, iako u suštini metaforične prirode, izmiču objašnjenju unutar teorije pojmovne metafore.

Primeri pojmovne integracije u naslovima u sportskoj štampi kojima smo se bavili u ovom radu predstavljaju eklatantne primere nekonvencionalnih tvorevina koje je neizvodljivo analizirati na osnovu dvodomenskog modela karakterističnog za teoriju pojmovne metafore. Mišljenja samo zato da, i pored određenih manjkavosti, teorija pojmovne integracije ima unutar šireg domena kognitivne lingvistike svoje mesto, kao dopuna ili korekcija mnogo popularnijoj i češće primenivanoj teoriji pojmovne metafore. Kao izraziti predstavnik figurativnog diskursa, sportski diskurs, a posebice naslovi u sportskoj štampi kao njegov najistaknutiji deo, predstavlja veoma plodno tlo za pri-

¹⁰ *Manita* na španskom znači „mala ruka“, a u kontekstu poraza od 5:0 konceptualizuje se kao 5 raširenih prstiju (poraz sa 5 golova razlike).

menu teorije pojmovne integracije u dekonstrukciji značenja (pa i forme) naslova. Uz pomoć teorije pojmovne integracije jedan jezički i pojmovni fenomen možemo sagledati kroz novu, dinamičku prizmu, shvatajući tako kognitivni mehanizam zaslužan za njegovu tvorbu.

U tom smislu, ovaj rad treba shvatiti kao pokušaj jednog lingviste da uz pomoć jezičkog znanja (i uz sasvim malo onog sportskog) otkrije smisao i značenje minimalističkih tekstova (među koje spadaju i naslovi), namenjenih prvenstveno onima koji dobro vladaju vanjezičkim kontekstom u kojima su ti tekstovi i nastali.

Literatura

- Bauer 1983: L. Bauer, *English word-formation*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Bugarski 2003: R. Bugarski, *Žargon: lingvistička studija*, Biblioteka XX vek: Beograd.
- Fokonje 1994: G. Fauconnier, *Mental Spaces: aspects of meaning construction in natural language*, Cambridge: CUP.
- Fokonje i Turner 1994: G. Fauconnier, M. Turner, *Conceptual projection and middle spaces*, La Jolla, California: Cognitive science technical report 9401.
- Fokonje i Turner 2002: G. Fauconnier, M. Turner, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York: Basic Books.
- Frat 2005: P. Frath, Why is there no ham in hamburger? A Study of Lexical Blends and Reanalysed Morphemisation, *RANAM (Recherches Anglaises et Nord-Américaines)* 38: 99–112. Strasbourg: Université de Strasbourg.
- Gibs 2000: R. W. Gibbs, Making good psychology out of blending theory, *Cognitive Linguistics* 11, 347–358.
- Grejdi 2000: J. Grady, Cognitive mechanisms of conceptual integration, *Cognitive Linguistics* 11, 335–345.
- Grejdi i dr. 1999: J. E. Grady, T. Oakley, S. Coulson, Blending and metaphor, in: G. Steen & R. Gibbs (eds.), *Metaphor in cognitive linguistics*, Philadelphia: John Benjamins. URL: <http://markturner.org/blendaphor.html>. 20. mart 2008.
- Kemer 2003: S. Kemmer, Schemas and lexical blends, in: H. Cuyckens, T. Berg, R. Dirven and K.-U. Panther (eds.), *Motivation in Language: studies in honor of Günter Radden*, 69–97.
- Klajn 2002: I. Klajn, *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. 1. *Slaganje i prefiksacija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Novi Sad: Matica srpska.
- Koulson i Oukli 2000: S. Coulson, T. Oakley, Blending basics, *Cognitive Linguistics*, 11–3/4, 175–196.
- Lerer 2003: A. Lehrer, Understanding trendy neologisms, *Rivista di Linguistica* 15 (2): 369–382.
- Lerer 2007: A. Lehrer, Blendalicious, in: J. Munet (ed.), *Lexical Creativity, Texts and Contexts*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Rasulić 2008: K. Rasulić, Srpsko-engleske tvorenice u svetlu teorije pojmovne integracije, u: M. Radovanović, P. Piper, *Semantička proučavanja srpskog jezika*, Beograd: Sanu, 269–289.
- Silaški 2009a: N. Silaški, „*Valjak gazi punom parom* – metafora i metonimija u naslovima u sportskoj štampi“, u: B. Mišić Ilić, V. Lopičić (ur.), *Jezik, književnost, identitet: jezička istraživanja*. Zbornik radova sa Treće međunarodne multidisciplinarne konferencije u organizaciji Filozofskog fakulteta u Nišu, prvi tom, Niš: Filozofski fakultet u Nišu, 186–198.
- Silaški 2009b: N. Silaški, Sportski diskurs u svetlu kognitivne lingvistike – konceptualizacija pobeđe i poraza u naslovima, *Nasleđe*, VI, No. 14/1, 107–121.

Silaški 2009c: N. Silaški, Topic-triggered metaphors in newspaper headlines, in: R. Superceanu, D. Dejica (eds.) *Professional Communication and Translation Studies*, Proceedings of the 6th International Conference, 3–4 April 2009 Timisoara, Vol. 2, Issue 1–2, Timisoara: Editura Politehnica, 59–66.

Terner i Fokonje 1995: M. Turner, G. Fauconnier, Conceptual Integration and Formal Expression, *Metaphor and Symbolic Activity*, 10:3, 183–203.

Ungerer i Šmid 1996: F. Ungerer, H.-J. Schmid, *An introduction to cognitive linguistics*, London and New York: Longman.

NASLOVI U SPORTSKOJ ŠTAMPI KROZ PRIZMU TEORIJE POJMOVNE INTEGRACIJE

Summary

Under the theoretical framework of Conceptual Blending Theory in this paper an attempt has been made to analyse innovative, creative and unconventional headlines in sports discourse in Serbian which are the result of conceptual blending. On the basis of the selected corpus of about 50 examples of headlines, mainly excerpted from a sports daily *Sportski žurnal* during 2010 and 2011, we have illustrated the functioning of conceptual integration by means of blending two or more input spaces into a conceptual blend. We have also demonstrated how the meaning of conceptual blends is created online, while mental spaces depend on the context in which the meaning is dynamically constructed. Such one-off creations result from the need of journalists and newspaper reporters to formulate effective and eye-catching headlines. However, they are rarely or almost never lexicalised and conventionalised due to their temporary and contextually dependent transitory nature.

Key words: Conceptual Blending Theory, headlines, sports discourse, Serbian.

Nadežda R. Silaški

Тиана М. ТОШИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

СРЕДСТВА РЕЧЕНИЧНЕ КОНДЕНЗАЦИЈЕ У НОВИНСКИМ НАСЛОВИМА НА ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Са циљем разматрања и упоређивања средстава језичке кондензације у енглеском и српском језику, у раду ће се анализирати првенствено наслови дневне штампе у оба језика, односно информативна „натовареност“ новинских наслова као типично елидираних структура са максималним ефектом на комуникативном плану. Поред одређења типова реченичних кондензатора, као потенцијалне карактеристике журналистичког функционалног стила српског, односно енглеског језика, пажњу ћемо посветити и њиховој заступљености.

Кључне речи: кондензација, журналистички стил, новински наслови

1. Увод

Реченична кондензација, као један од механизма језичке економије, подразумева процес исказивања клаузе нереченичним средствима, првенствено вербидима и глаголском именицом. Поред редуковања структуре реченице, односно изостављања финитног глагола, долази и до сажимања значења, те површинске форме могу мимо контекста бити схваћене двозначно. Како М. Ивић, позивајући се на Талмија, примећује (2005: 7), количина информативног садржаја уграђеног у реченицу варира у различитим језицима, односно да наизглед структурно проста реченица може формално садржати одређене нереченичне елементе, чију дубинску конструкцију, међутим, можемо разумети као граматички и семантички сложенију. Једини начин да се до те структуре допре јесте путем реконструкције имплицитног предиката на основу језичког осећања. Синтаксички посматрано, кондензоване структуре могу фигурирати у централним (субјекат, објекат) или пак периферним функцијама када кондензују нека од базичних реченичних значења (каузалност, темпоралност, концесивност итд. (Радовановић 1990: 26), односно када имају улогу неке прилошке одредбе.

Узевши претходно у обзир, циљ рада је да се размотре типови кондензатора заступљених у енглеском и српском језику, а потом и одређење реченичног значења које се најлакше и најфреквентије „утрађује“ у структуру реченице. Будући да се реченична кондензација (надаље РК) сматра одликом појединих функционалних стилова, нарочито административног, научног и публицистичког (Радовановић 1990), овде ћемо упоредити да ли се РК у том смислу разликује у два језика из којих је грађа ексцерпирана, односно да ли се може сматрати једним од стилогених средстава публицистичког стила.

1 tiana_tosic@yahoo.com

2 Овај рад урађен је у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

На основу критеријума (не)посредне деривације из дубинског семантичког еквивалента, Радовановић (1990: 14) дели кондензаторе у две групе, а) прва укључује инфинитив, партиципе, девербативне именице, девербативни прилоге, девербативне придеве, деадјективне именице, б) док се у другој налазе апозитиви, именице које нису изведене од глагола или придева, лексички сигнали пресупозиције (Опет је дошла – била је раније) и, уопште, примери чија реконструкција зависи од конкретне лингвистичке и екстралингвистичке контекста. Овом приликом ћемо се бавити само оним примерима које је могуће непосредно деривирати, односно првом групом.

Корпус овог рада сачињен је од наслова дневне штампе доступне у електронској форми на енглеском и српском језику. На одабир овакве грађе, насуспрот читавим текстовима, утицала је чињеница да наслови услед просторне лимитираности теже високом степену концизности, што нам дозвољава да очекујемо присуство РК. Анализи погодује и то што наслови формално не представљају део везаног текста, мада је за потпуно разумевање једног мањег броја примера потребно прочитати и пропратни садржај. Како Радовановић (1990: 17) на више места указује, ни кондензатори у насловима нису потпуно аутономни, јер је нужно укључити екстралингвистички контекст попут властитих очекивања и претпоставки, или предзнања о теми. Овде је важно напоменути да су приликом анализе искључени они примери које никако није могуће реконструисати мимо контекста пропратног чланка. Таквих „апсолутних“ примера је јако мало, док су најчешћи случајеви семитранспарентних наслова који препуштају читаоцу да домисли ко су агенси укључени у процесе денотирани, рецимо, номиналним изразом.

Осим поменутог, наслови су за разлику од пратећег текста и стилски уобличени са циљем да привуку пажњу читаоца (Јовановић 2007: 56), што нам дозвољава да проматрамо кондензацију као потенцијални стилогени поступак и уопштемачине стилског обликовања у датом функционалном стилу у оба језика. Наслови, начелно, у свим стиловима заузимају јаке позиције текста. Осим тога што графички привлаче пажњу, они преносе информацију на језички ефектан начин, те се може рећи да над референцијалном и конативном функцијом доминира поетска, јер поруке скрећу пажњу на себе (Катнић Бакаршић 1999: 60).

Недостатак оваквог корпуса огледа се у чињеници да се дневна штампа не преводи, те наслови немају своје праве еквиваленте, што резултира у немогућности да одредимо фреквентност и типове кондензатора на истој грађи (као, рецимо у књижевноуметничком стилу). Оно што нам преостаје, дакле, јесте да посебно размотримо „трендове“ реченичне кондензације у српском и енглеском језику и да их сепаратно квантификујемо. Тако добијене резултате ћемо на крају упоредити и продискутовати.

2. Анализа грађе на српском језику

Из дневних новина *Полиџика онлине* и *Блиц* преузети су сви наслови неколико издања из октобра и маја 2009. и 2011., што укупно чини нешто мање од 1.000 наслова из свих тематских области. Противно очекивањима да је РК заступљен у овој стилу, од укупног броја пронађено је свега 87 примера у којима је неки сегмент наслова кондензован. То можемо објаснити чињеницом да су наслови махом синтагме или прости реченице са, готово по правилу, изостављеним помоћним и често лексичким глаголом. Будући да нас интересује сажимање ре-

ченичног садржаја и преваходно семантичко одређивање зависне према главној клаузи, овде се бавимо само примерима који представљају сложене структуре.

Анализа наслова у српском језику показала је да домаћи новинари преферирају девербативну именицу као средство кондензације. Ово не изненађује уколико се осврнемо на опширно описивање овог средства код Радовановића (1990), управо у склопу датог функционалног стила. Још можемо да закључимо да су инфинитив, герунди и деадјективна именица једнако ретко заступљени кондензатори, будући да су пронађени у мање од пет примера понаособ.

2.1. Инфинитив је уочен у свеукупно три наслова на иницијалној позицији, али нигде у функцији кондензатора. Овај нефинитни облик се, наиме, јавља у такозваним неправим или модификованим цитатима елидираних конструкција, где би имао функцију комплемента:

- (1) УНС: Разјаснити нејасноће око оптужнице против новинара ← Потребно је разјаснити... (П 20. 10. 2011.)
- (2) Дачић: Сачувати мир на Косову ← Потребно је/ неопходно је сачувати (Б 20. 10. 2011.)
- (3) Укинути Србији визе до краја године ← Потребно је/ неопходно је укинути визе (Б 20. 05. 2009.)

2.2. Пронађена су свега три примера глаголског прилога садашњег и то у улози кондензатора реченичног значења средства (инструмента) (пример (5)). У примерима (4) и (6) герунд садашњи је експонент субординиране темпорално-симултане реченице.

- (4) Хари Белафонте заспао чекајући интервју ← Х. Б. је заспао док је чекао интервју
- (5) Уштедите новац купујући доњи веш ← ...тако/ тиме што ћете купити...
- (6) Након 72 године брака умрли држећи се за руке ← ...док су се држали...

2.3. Само у једном наслову уочен је глаголски прилог прошли, највероватније услед чињенице да је реч о вести из света, неспретно (неправилно) преведене, чији је еквивалент енглески садашњи партицип.

- (7) Крис Мартин: Освојио сам лутрију оженивши Гвинет ← (Као да) освојио сам лутрију када сам оженио Гвинет (примери 4–7, Б 20. 10. 2011.)

У прилог томе да је овај партицип преводом стигао у домаћу штампу сведочи његово не тако уобичајено симултано значење (поред примарног којим упућује на временску anteriornost (Пипер и др. 2005: 469)). Тако смо у неким електронским страним часописима наишли на следеће наслове *Chris Martin: 'Marrying Gwyneth was like winning the lottery'*³, али и на *'I won the lottery marrying Gwyneth Paltrow' says Chris Martin*⁴. Оба наслова садрже нефинитну кондензовану зависну клаузу као експонент дубинске реченице која се у случају може реконструисати као ← *I won the lottery (metaphorically speaking < like) when I married Gwyneth.*

Логички план овог примера у обадва језика (нарочито због имплицитног као) дозвољава и интерпретацију према којој је субординирана клауза узрок главне предикације.

3 <http://www.athomemagazine.co.uk/home-a-garden/4861-chris-martin-marrying-gwyneth-was-like-winning-the-lottery>, преузето у октобру 2011.

4 <http://www.marieclaire.co.uk/news/celebrity/531836/i-won-the-lottery-marrying-gwyneth-paltrow-says-chris-martin.html>, преузето у октобру 2011.

2.4. Свакако најфреквентнији кондензатор у језику домаће штампе је глаголска именица (Ndev), која предствља основ процеса номинализације. У следећој табели су сумирани појавни облици овог кондензатора у различитим предлошко-падежним конструкцијама:

за+ Ndev	због+ Ndev	о+ Ndev	после+ Ndev	од+ Ndev	у+ Ndev	на+ Ndev	при+ Ndev	Без предлога	укупно
15	11	4	3	3	2	2	1	39	80

Из табеле се јасно ишчитава да је глаголска именица у „слободном“ облику најзаступљенија. У улози субјекта у грађи се јавља осам пута, док се на месту комплемента јавља у тридесет једном примеру. Реконструисане у финитне клаузе на месту комплемента кондензују значења „да“ допунске клаузе (19 примера). Такође сажимају значења тзв. пропратних околности и уведене су помоћу *шине шито*, *иако шито* (8 примера), а спорадично кондензују узрочно (3 примера) и темпорално значење (1 пример примећен у корпусу).

(8) Неурологија Градске болнице чека премештање ← чека да буде премештена (П 24. 10. 2009.)

(9) Изостанак сведока одложио суђење Звездану Терзићу ← Суђење је одложено због тога што је сведок изостао (Б 20. 10. 2011.)

Када је реч о предлошко-падежним конструкцијама, једино оне са предлогом *о*, *због* и *при* имају једнообразно значење. У осталим случајевима, семантика кондензованог садржаја варира. Рецимо, предлог *за* испред глаголске именице може сажимати значење *узрока* (←због, зато, јер), посредног или непосредног циља (←да би се...), али у једном „проблематичном“ примеру (12) може означити или локацију, када се реконструише путем релативне реченице, или може означити циљ у зависности од тога да ли предлошку конструкцију везујемо за именицу која јој претходи или за глагол управне предикације.

(10) Данас пресуда Симовићу и Калинићу за учешће у убиству Ђинђића ← Данас ће пресудити ... јер су учествовали у убиству... (Б 24. 10. 2011.)

(11) Покрајински ДС гласа за измене Статута ← гласа да би се/ са циљем да се Статут измени...

(12) Кинези снимили терен за изградњу тунела ← су снимили терен на коме ће изградити тунел/ Да би изградили тунел, снимили су терен (примери 11–12, Б 01. 10. 2009.)

Интересантно се понаша и предлог *после*, који сам по себи означава anteriornost кондензоване клаузе. Међутим, у неколицини примера је за само саопштење ово значење тек секундарно, јер доминацију препушта логичком плану када се зависна клауза сматра узроком предикације у управној реченици.

(13) Убио стрица после свађе око имања ← Убио је стрица пошто су се посађали око имања/ Свађа је била разлог убиству (Б 20. 05. 2009.)

Девербативна именица са предлогом *у*, противно очекивању, не кондензује локативно значење, већ темпорално, односно симултано. Како имамо само два примера ове конструкције нема места генерализацији, али је чињеница да се обе реченице могу реконструисати уз помоћ *ипривремено*, *за време*, *када*.

(14) Пет мртвих у рушењу хеликоптера у Белорусији ← када се срушио...(Б 20. 10. 2011.)

Конструкција са *на* се јавља два пута, у прилично „окамењеним“ контекстима: *на спавању*, у значењу временске симултаности са управним предикатом, и *чекају на преглед*, из чије се дубинске структуре (←чекају да их неко прегледа) читава да глаголска именица кондензује комплемент.

2.5. Најзад, уочен је и један пример деадјективалне именице.

(15) Пуцао из пиштоља због љубомре и ранио девојку у бутину ← ...јер је био љубоморан...(Б 16.10.2011.)

3. Анализа грађе у енглеском језику

Грађа је преузета из електронске верзије дневних новина *The New York Times*, и то из по неколико издања објављених у фебруару, априлу и мају 2009. и мају и октобру 2011. Анализирано је око 800 наслова из свих тематских области, а уочено 39 примера кондензације клаузе. Ова релативно ниска фреквентност РК се може објаснити чињеницом да су новински наслови на енглеском углавном једноставнији у погледу структуре, односно прибегавају пре парцелацији него кондензацији. Такође је примећена значајна употреба герунда и партиципа у улози реченичног субјекта и глаголске комплементације, па би њихова употреба и на другим позицијама (адвербијала рецимо) могла да доведе до конфузије и засићености штампе нефинитним облицима. Поново истичемо да ни у овом сегменту нисмо разматрали инстанце кондензатора у изолованом положају, већ једино у корелацији са другом, управном предикацијом.

3.1. Најучесталији кондензатор у енглеском језику је, свакако, садашњи партицип, који захваљујући свом прилошком карактеру лако сажима различита значења, али такође може имати улогу атрибута или глаголског облика. Као и у српском, овај партицип се показао нарочито погодним за изражавање темпоралног, резултативног и узрочног значења.

(16) Virus's Tangled Genes Straddle Continents, Raising a Mystery About Its Origins ← ...and as a result raise... (30. 04. 2009.)

(17) Driver Dies After Aiming Car at Dutch Royals ←...after he had aimed ...(01.05.2009.)

(18) Former South Korean President Returns Home After Questioning ←...after he had been questioned/ after he had questioned...(02. 05. 2009.)

(19) Seeking Cudgel, Republicans Return to National Security Issue ← Because they seek ...(05. 02. 2009.)

(20) Legal Cost for Throwing Monkey Wrench Into the System ←Someone should pay legal costs because s-he has thrown... (10. 10. 2009)

Због структурних разлика међу језицима, у српском нема примера кондензованих релативних реченица, док су у енглеском сасвим уобичајене.

(21) Fair Ball Is Ruled Foul, Helping Yankees Escape ← ...which helped...(10. 10. 2009.)

(22) Car Plows Into Crowd Celebrating Dutch Queen ←... Crowd who were celebrating...(01. 05. 2009.)

Уочен је и по један пример садашњег партиципа који кондензује значења *пројраинне околности* и *резултата*.

(23) Ex-Leader of Honduras Signs Accord Clearing Path for Return ←... in this way/ and as result clears Path...(примери 24–25, 23. 05. 2011.)

(24) Banks Amass Glut of Homes, Chilling Sales ← ...homes, and thus chill sales

Карактеристични за енглески су и примери којима се сажима главна уместо зависне клаузе, као и употреба кондезатора који реконструисани изражавају координативни уместо очекиваног субординираног односа са главном предикацијом.

(25) Republicans On the Trail, Going It Mostly Alone ← ...and they go on it ... (10. 10. 2009.)

3.2. Употреба прошлих партиципа је уобичајена у атрибутивној функцији, као што је у српском заступљен радни глаголски придев, али као такви нису узети у разматрање. Уочено је свеукупно седам примера у којима прошли партицип сажима различите типове субординираних клауза, те стога остаје нејасно да ли ово средство типично кондензује неко одређено значење.

(26) An Inventory Of Curiosities, Tales Included ← ...which includes tales... (пелативна клауза) (22. 05. 2011.)

(27) Born on Sideline, Cheering Clamors to Be Sport ←...(even though) it was born on sideline, should become/ be sport (концесивно значење) (23. 05. 2011.)

(28) Viacom Profit Falls 34%, Hurt by Ad Sales ← ... as it was hurt ... (узрочно значење) (примери 28–30, 01. 05. 2009.)

3.3. Слично примерима на српском језику, ни у енглеском се инфинитив није показао продуктивним. Њега, међутим, одликује значењско јединство— у свим примерима сажима финалну адвербијалну реченицу, односно значење циља.

(29) To Aid Mexico, Google Expands Flu Tracking ← in order that...

3.4. У делу корпуса на енглеском језику нису уочени примери девербативне или деадјективалне именице као кондензационог средства. Разлог томе можемо потражити у самом устројству језика и далеко већој употреби герунда и других нефинитних облика као обавезног комплемента. Такође, именице деривирани из глагола су далеко заступљеније у сложеним именским синтагмама. Верујемо да би корпус већег обима сигурно дао реалнију слику употребе ових средстава.

(30) California Reporting Big Population Gain ← gain, v. > gain, n.

4. Дискусија и закључна разматрања

У овом делу ћемо се осврнути на неке уочљиве заједничке граматичке особине које уневезално дефинишу журналистички стил, али и на оне дистинктивне.

Елипса је неизоставна у енглеским и насловима на српском језику. Најчешће је реч о помоћним, али и пунозначним глаголима, што резултира потпуном доминацијом крњег перфекта, активног и пасивног. Неки аутори тако примећују да се стил наслова мења у складу са темом, односно озбиљношћу текста. Грицкат (1966: 83), рецимо, разликује оне наслове који претходе озбиљним, политичким или неутралним вестима и наслове који претходе текстовима забавног садржаја. У дијахронијском проматрању наслова дневне штампе на српском језику, Марковић и Марјановић (2010: 33) долазе до сличног закључка истичући да су озбиљне теме праћене комплекснијим и информативним насловима, док кратки, експресивни наслови који употребом различитих фигура постижу јак ефекат постају одлика забавних тема. У складу са тематском орјентацијом, крњи пер-

фекат ауторке препознају као најупечатљивију граматичку особину наслова који изражава новост и изненађење, док пуни перфекат одговара „мирним темама“. Другим речима, наслови са лудичком функцијом, према ауторкама, не могу бити информативни. Са друге стране, примери наслова на енглеском језику, од којих су само неки укључени у рад, сведоче да се елизидија и кондензација као поступци својствени датом стилу примењују независно од тематике. Упркос томе, упадљива је разлика у проценту кондензованог садржаја у двама језицима, па 8.7% наслова на српском, односно 4.8% на енглеском језику садржи кондензовану клаузу. Овакви резултати не значе нужно да су наслови на једном од језика комплекснији, већ да се средства за увећање информативне вредности разликују. Као што смо видели у претходном сегменту, међу уоченим кондензаторима по заступљености предначе девербална именица у српском и садашњи партицип у енглеском језику. Иако је реч о формално различитим језичким јединицама, значењски се у многим случајевима могу сматрати еквивалентима. Разлика међу њима је дистрибутивна, будући да се у српском глаголске именице равномерно јављају у слободним и везаним падежним конструкцијама, док се енглески партицип углавном јавља без предлога или у темпоралној клаузи уведеној везницима *when* (trailing) и *after* (questioning). У том смислу овде остајемо дужни да другом приликом размотримо идеју о предлогу као кондензатору реченичног значења коју Радовановић, позивајући се на М. Ивић и неке друге ауторе, узгред помиње (1990: 18).

Новински стил универзално тежи апстрактним, обезличеним, дистанцираним порукама (Тошовић 2002: 317), а номинализација као подтип кондензације једнако је призната у оба два језика. Као што је поменуто, граматичка структура српског језика дозвољава широку употребу глаголске именице у предлошко-падежним конструкцијама, док се непостојање конгруенције у енглеском експлоатише формирањем именских композиција. Радовановић примећује (1990: 31) да су у српском двоструке номинализације ретке, а троструке још ређе, док се овакво стање чини уобичајеним за енглески језик и све стилове сем разговорног када се у номиналној сложеници све именице сем последње користе атрибутивно.

Поред поменутих заједничких, али у различитој мери заступљених, одлика, примећен је и један контраст. У енглеској штампи се кондензација везника, али исто тако и помоћних глагола реализује употребом запете као својеврсног сигнала напоредне конструкције, узрока и последице или неког другог садржаја.

(31) Republicans On the Trail, Going It Mostly Alone ← ...and they go on it.. (10. 10. 2009.)

(32) Iceland Volcano Erupts, Diverting Flights South ← Because the volcano has erupted, flights divert south (22. 05. 2011.)

У уводном делу рада поставили смо за циљ одређивање типа информације која се најлакше уграђује у структуру просте реченице. У оба језика реч је о базичним значењима времена, узрока и циља, и ређе пропратне околности. У српском се поред поменутих често изражава и инструментално значење какво није уочено у енглеском.

Извори

Дневне новине *Блиц*, доступне на www.blic.rs

Дневне новине *Политика*, доступне на www.politika.rs

Дневне новине *The New York Times*, доступне на www.nytimes.com

Литература

Грицкат 1966: И. Грицкат, Наслови—посебна категорија писане речи, *Наш језик* 15/ 1–2, Београд, 77–95.

Ивић 2005: М. Ивић, О „малим клаузама“ и сличним синтаксичким конструкцијама, у: А. Младеновић *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 48/1, Нови Сад: Матица српска, 7–11.

Јовановић 2007: Ј. Јовановић, Стилска анализа новинског чланка, *Књижевности и језик*, 54/1–2, Београд, 51–64.

Катнић Бакаршић 1999: М. Катнић Бакаршић, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Society Institut, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program.

Марковић и Марјановић 2010: М. Марјановић, Н. Марковић, О језичким иновацијама у публицистичком стилу на примерима наслова из дневне штампе, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ред.), *Језик, књижевности, промене –језичка исцртавања*, Ниш: Филозофски факултет, 29–41.

Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика – простија реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ- Београдска књига – Матица српска.

Радовановић 1990: М. Радовановић, *Сјиси из синтаксе и семантике*, Сремски Карловци—Нови Сад: Издавачка књижница Зорана Стојановића.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

MEANS OF CLAUSE CONDENSATION IN NEWSPAPER HEADLINES IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

Based on the analysis of the headlines in English and Serbian daily press, the paper is aimed at identifying the means of clause condensation as well as the grammatical and semantic aspect these tend to compress. Nonfinite forms, verbal nouns and adjectives have been quantified and described for both languages respectively. Considering the fact that this tool of language economy is known to be typical of certain functional styles, the secondary goal becomes comparison of clause condensation in the two languages as a potential stylistic device. Consequently, some of the general but also distinct characteristics of journalist functional style in English and Serbian are being discussed.

Tiana M. Tošić

Анђелка Д. ПЕЈОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за хиспанистику

О УБЛАЖАВАЊУ ЈЕЗИЧКОГ ИСКАЗА И ПОЛИТИЧКИ КОРЕКТНОМ ЈЕЗИКУ У НОВИНСКОМ ДИСКУРСУ

У раду се истражују језичка средства којима се ублажава језички исказ у новинском дискурсу и помоћу којих се, стога, манипулише значењем у новинском тексту. Механизми амортизовања језичког исказа и политички коректног језика примењују се на различитим језичким нивоима, а у новинском дискурсу се превасходно испољавају на лексичко-семантичком. Рад преиспитује проблеме друштвене рецесије новинског дискурса, као и ефекте који настају изменама лексичко-семантичког плана, „повећањем“/„умањењем“ фигуративности, пратећи тако идеолошко кодирање (политички коректног) дискурса.

Кључне речи: еуфемизам, политички коректан језик, новински дискурс, анализа дискурса, деконструкција значења

*Богови ништа лепше нису подарили човеку
од величанства речи!*
Квинтилијан

Увод

Колика је моћ речи, изговорених или записаних, можемо да се уверимо готово свакодневно, у најразличитијим ситуацијама: када неко покушава да нас увери или разувери у нешто, када и ми сами покушавамо то исто (попут речитих и сигурних адвоката из америчких филмова), када неко жели да свали кривицу на некога, затим у административним текстовима: молбама, захтевима, итд. Према је основна улога речи, односно језика уопште, комуникативна, тј. у преношењу поруке, знања и информација, језик је моћно средство којим се постижу и други циљеви који се не могу окарактерисати као усколингвистички. Језик и речи су, тако, веома важно „маневарско средство“ којим је могуће манипулисати понашањем и мишљењем других људи. Отуда, када говори о дискурсу, здравом разуму и идеологији, Ферклаф (1989) истиче да је оно што се назива здравим разумом у великој мери одређено поседовањем моћи и доминацијом у друштвеном или институционалном контексту. За Ферклафа (1989: 22), језик је облик друштвене праксе, односно језик јесте друштвено условљен процес. Аутор зато наглашава да су језички феномени друштвени феномени посебне врсте, а друштвени феномени – (делом) језички феномени:

„Језички феномени су друштвени у смислу да кад год људи говоре, слушају, пишу или читају, то раде на начин који је друштвено одређен и има друштвене ефекте. Чак

¹ atolimir@gmail.com

Овај рад урађен је у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

и када су људи у највећој могућој мери свесни своје индивидуалности и мисле да су далеко од друштвених утицаја – ‘у кругу породице’, на пример – и даље користе језик на начине који су подређени друштвеној конвенцији. А начини на који људи користе језик у својим најинтимнијим и личним општењима нису друштвено одређени само породичним односима, него имају и друштвене ефекте у смислу да доприносе одржавању (или, уистину, промени) ових односа.“ (Ферклаф 1989: 23).

Потврду оваквог схватања места језика у друштву, налазимо и код Јелене Филиповић (2009: 46), која истиче да

„обрасци језичког понашања, са једне стране, представљају рефлекс културних модела и идеологија, али, са друге стране, језичко понашање такође потврђује или оспорава, одржава или мења одређену идеологију“.

Вратимо се, међутим, историјски уназад. На проблем односа моћи и речи указивало се још у античко доба, од када датира и реторика. Квинтилијан ју је дефинисао као вештину лепог говорења, на супрот граматички која је позната као вештина правилног говорења (Лозберг 1990: 83). Опет, значење појма реторика мењало се у различитим епохама, па су тако поједини филозофи видели у њој вештину заваривања (Атенеј), практично знање које доприноси ужитку (Горгија), уметност говорништва (Цицерон) итд. (Пуханте 2003).² Од самих почетака реторике, добар говорник био је не само онај који је естетски лепо и реторички вредно формирао своје беседе, колико и онај који је своје противнике успевао да увери или разувери, чиме је стицао велико поштовање и углед у друштву.

Елементи, методе и ефекти реторике неоспорно се употребљавају и у политичком дискурсу модерног доба: манипулисање језиком, уверавање, вербално надметање,³ маханизми су којима се и савремено политичко „беседништво“ користи. У једном од претходних радова (Пејовић 2007) говорили смо о томе како се новински језик некада поистовећује са језиком политике или језиком политичара. Као неке од заједничких одлика политичког и новинског дискурса Гереро Саласар и Нуњес Кабесас (2002: 24–26) наводе следеће:

- присвајање нових речи, страних речи и техницизама;
- оба се употребљавају у сврху да убеде своје слушаоце, односно читаоце у нешто;
- у извесном моменту оба могу бити „политичка“, из разлога што у језику медија преношење или непреношење одређене вести може или мора бити идеолошки обојено;
- у оба дискурса се прибегава својеврсном „продужавању“ исказа (на пример, употребом идоматских израза или пословица и изрека);
- употреба еуфемизама;

2 Беседници попут Платона, Аристотела, Квинтилијана и Цицерона утврдили су строга правила за конструисање реторичког дискурса и увели различите методе којима је могуће постићи и изазвати одговарајуће, жељене ефекте и реакције.

3 Занимљиво је истраживање које је спровео Санћес Гарсија (2009) а које се тиче структуралних метафора у политичким дебатама у Шпанији. Аутор запажа да припадници опозиције знатно више прибегавају употреби метафора, за разлику од припадника и лидера деснице, као и то да се „променом улога“ мења читава ситуација. Тако је Хосе Марија Аснар употребљавао двоструко већи број метафора него његов тадашњи „политички противник“ Фелипе Гонсалес у време владавине социјалиста, док се доласком Аснарове Народне партије на власт та ситуација променила „у корист“ Гонсалеса. Исти је случај и када је у питању Хосе Луис Родригес Сапатеро: као опозиционар, у својим говорима је често употребљавао метафоре, док је, доласком на власт, његов дискурс постао више „технички“ и „институционални“.

- употреба жаргонизама, из крајње прагматичних разлога, када год је потребно приближити се слушаоцима односно читаоцима.

Свакако да се не може говорити о потпуном поистовећивању ова два дискурса, будући да је домен употребе новинског језика знатно шири. Такође, примећено је да се у новинском језику све више употребљавају колоквијални изрази, устаљене синтагме, пословице и изреке, којима новинари прибегавају када желе да изазову неки посебан ефекат код читалаца, скрену пажњу на одређене ситуације или ставове, дочарају неки догађај, увере читаоца у нешто итд, а вероватно је ово последње оно што односи превагу међу заједничким особинама језика новинара и језика политичара, будући да политичари, пре свега, теже да буду убедљиви и сликовити (Пејовић 2007: 157).

Оно што такође привлачи пажњу у политичком а отуда и у новинском дискурсу јесу извесни механизми ублажавања или слабљења језичког исказа, што поново указује на језичко манипулисање или манипулисање језиком. Ови механизми су разноврсни⁴, и зависе од језичког нивоа на којем се манифестују (Албелда Марко 2010). Најизразитији су они лексичко-семантички, који се називају еуфемизмима. Албелда Марко (2010) сматра да значајну подгрупу еуфемизама чини *политички коректан језик*, мада се у нешто ширем смислу речи они могу и поистоветити.

Еуфемизми и политички коректан језик

Термин *еуфемизам* потиче од грчке речи *euphēmismós*, која значи 'ублажавање'. У питању је „реторичка фигура којом се израз ублажава, тако што се уместо непосредног и правог израза за неугодне, застрашујуће или непристојне појаве и појмове користе блаже, улепшане и пријатније речи“ (Поповић 2007). Слично томе, Лењадо Гарсија (2000: 14) дефинише еуфемизам као реч или израз који се употребљава уместо оне речи или израза који се, из различитих разлога, сматра *нејројисним* за говорника или саговорника у одређеном *контексту*. Основна функција еуфемизма, према томе, јесте замена, јер се он употребљава уместо неког другог термина чије негативне конотације желимо да избегнемо или ублажимо. Стога је еуфемизам у директној везу са *табуом*. Реч *табу* потиче из малезијско-полинезијских језика, а односи се на оно што је забрањено, што не сме да се додирне, види, нити изговори, јер, према веровањима примитивних народа, речи имају моћ да учине стварним оно што означавају (Касас Гомес 1986: 15). Еуфемизам, према томе, има исто денотативно значење као и табу, односно као реч или синтагма која се жели избећи, али се њихово конотативно значење битно разликује. Употреба еуфемизама сведена је на одређена семантичка поља у којима се, посматрано очима припадника једне одређене културе, огледа стварност окарактерисана као табу (смрт, болест, физички недостаци, расне и полне разлике, итд).

4 Уопштено говорећи, механизми амортизовања језичког исказа разликују се у односу на ниво на којем се примењују. Тако се на паралингвистичком нивоу манифестују помоћу интонације и гестова, на фонетском долази до замене појединих фонема (*Иди у першун*) и до скраћивања речи (*алкос*, за 'алкохоличар', *наркос*, за 'наркоман'), на морфолошком нивоу се истичу творбени процеси, на пример, суфиксација (*дебељушкаст*), префиксација (веома је продуктиван префикс не: *неистина*, *недело* и сл), итд, на синтаксичком изостављање (*Иди у п.м.*), а на лексичком и семантичком нивоу ови механизми су нарочито бројни и занимљиви, што се показује даље у раду.

Према Хачинсоновој енциклопедији, термин *политичка коректност* односи се на сет либералних ставова према друштву и образовању, као и на терминологију која се за те ставове везује. Бити политички коректан значи бити сензитиван на несвесно испољен расизам и сексизам, као и на друге облике дискриминације.⁵ Сам термин је настао у Сједињеним Америчким Државама и односио се на тип дискурса којим се, наводно, поштују националне и друге мањинске групе са друштвене маргине. Циљ употребе политички коректног језика било је искорењивање мишљења и ставова који могу бити штетни по одређене друштвено угрожене мањине и групе (пре свега жене, имигранте, особе са инвалидитетом, итд.) употребом нових или већ постојећих речи које су у свакодневној употреби, а које немају негативну конотацију. Дакле, решење за одређене друштвене проблеме потражено је у језику. Међутим, да ли се употребом политички коректних термина, и уопште еуфемизама, заиста показује поштовање према другом или таква средства пре доприносе друштвеном заваривању, будући да се неки друштвени феномени не називају „правим именом“, питања су око којих се полемике када се говори о овој теми.⁶

Управљати јавним мњењем свакако је најлакше и најсистематичније путем медија, који, како наводи Ферклаф (1989: 49), имају „прикривену моћ“, захваљујући томе што су учесници у дискурсу удаљени у простору и времену; штавише, медијски дискурс је, практично, једностран, што значи да искључује интеракцију и размену мишљења. Линд (2004) у политичкој коректности види идеологију која тежи да промени сва правила, формална и неформална, која руководе односима међу људима и институцијама; она жели да промени понашање, размишљање, па чак и речи које употребљавамо. У извесној мери, истиче аутор, то је већ и постигнуто, јер „свако или све што контролише језик, контролише и мисли“ (Линд 2004: 5)⁷. Грихелмо (2008: 528) такође наглашава да онај ко одређену идеју успе да назове одређеним именом почиње и да управља њоме; то је прин-

5 Преузето из Глумбић (2005: 11).

6 Још у античко доба се размишљало и полемисало о „лепоти“, али и о „улешавању“ речи. Тако је, на пример, у разговору са Хермогеном Сократ дотакао тему „улепшавања“ језика, те каже: „(...) Зар не знаш да су језичке називе, који су првобитно успостављени, већ увелико измешали они који су хтели да те речи звуче високопарно, па су им додавали *слова* и избацивали, само ради *блавогласја*, те су потпуно извитоперене од тог *улепшавања*, а у и услед деловања времена (...) Али тако, по моме мишљењу, поступају људи којима уопште стало до истинитости, већ само дотерују изговор, те додавањем тих силних наслага на првобитне изразе на крају постижу да ниједан човек више није кадар да разуме право значење неке речи.“ (414 cd) (Платон, *О језику и сазнању*, стр. 33)

7 Линд (2004: 6) повлачи паралеле између политички коректног језика као културног марксизма, с једне, и класичног, економског марксизма, са друге стране. Аутор истиче следећих пет подударности: 1) у оба случаја ради се о тоталитарним идеологијама (политичка коректност је, заправо, забранила слободу говора, слободу штампе, чак и слободу мишљења); 2) оба имају моночињенична објашњења историје („културни марксизам“ показује да је историја у потпуности објашњена групама (одређених полом, расом или сексуалним опредељењем) које имају моћ над другим друштвеним групама; 3) оба варијетета марксизма проглашавају извесне групе врлим, честитим, а друге рђавим, *a priori*); 4) оба прибегавају истом средству: експропријацији (казнени закони против неистомишљеника и давање привилегија групама које фаворизују); 5) обе врсте марксизма примењују метод анализе креиран тако да покаже исправност њихове идеологије у свакој ситуацији (за класичне марксисте то је економија, док је за културне марксисте то лингвистика: деконструкција значења; обе методе доприносе да се искриви слика чињеничног стања и уобличи се у унапред одређене закључке). Из свега наведеног Линд закључује да је политичка коректност, дакле, пука варијанта марксизма, додајемо, и језичко-политичког тоталитаризма.

цип који добро познају они који се баве економијом, правом, политиком. Језик медија је, како наводи аутор, „препун прељубничких појмова који настоје да засладе стварност и фаворизују најразличитије интересе“ (Грихелмо 2008: 529).⁸

Анализа корпуса

Корпус на коме смо засновали ово истраживање чине новински текстови из неколико дневних листова у Србији.⁹ Њихова анализа показује да српски, баш као и многи други језици у својој друштвеној употреби, познаје и прибегава ономе што се назива политички коректним језиком и, уопште, механизима ублажавања исказа, и то у различитим областима: политика и дипломатија (рат, тероризам, национализам...), економија (сиромаштво, криза, глад...), свакодневни живот (разлике између друштвених слојева, полне разлике, материјална ситуација, болести¹⁰, несреће и природне катастрофе итд.). Политички коректан језик и еуфемизми уопште се, дакле, користе у сврху ублажавања исказа, те се од негативне идеје ка неутралној конотацији, а многе од употребљених конструкција су толико учестале да постају клишеи. Медији су (не)свесни посредници, преносиоци социо-политичких утицаја и идеологија, и из новинског се језика поменути изрази, као и многи други, преносе даље, услед чега се може говорити и о одговорности медија када је у питању употреба језика (Пејовић 2007: 165).¹¹

У новинском, баш као и у политичком дискурсу, у највећој мери су искоришћена стилскојезичка лексичка и семантичка средства. Еуфемизми и елементи политички коректног језика којим „говоре“ новинари веома често су преузети од политичара, тј. из политичког дискурса, те је логично да се, као такви, продударају како у овим дискурсима тако и у различитим језицима („оружани сукоб“, „колатерална штета“, „хуманитарна катастрофа“, „мировне снаге“, „одбрамбени рат“, итд.). Ипак, осим ових, већ устаљених конструкција у многим језицима, новинари прибегавају и сопственим језичким креацијама.

Када су у питању лексичка средства, на примерима из корпуса уочава се да новински дискурс, баш као и политички, употребљава еуфемизме у сврху синонимије (нпр. *ликвидирати*, *елиминисати*, *неутралисати*, *уклонити*, *сипраишеши поразити* = 'убити' некога). Различите лексеме се семантички неутралишу у

8 „У периоду од 1991. године до данас, политичка коректност изазвала је значајно подозрење на више од 130 америчких универзитета, који су се огласили ставом да је реч о новом облику контроле ума. С друге стране, на неким факултетима студенти изражавају велику нелагодност због могуће нехотичне употребе политички некоректних термина“ (Глумбић 2005: 20).

9 У питању су дневни листови *Вечерње новости*, *Полишика* и *Блиц*.

10 Занимљива су запажања Глумбића (2005) о „судбини“ менталне ретардације у политички коректном дискурсу. Наиме, аутор наводи да је термин *ментална ретардација* у Великој Британији замењен синтагмом „ометеност у учењу“ (*learning disability*). Међутим, према навођењима аутора, ова два термина „не представљају идентичне клиничке ентитете“ те не могу бити употребљени као синоними, услед чега је, посматрано са научног становишта, и створена терминолошка конфузија: једни аутори користе ову синтагму за означавање развојне дислексије, развојне дикалкулације и сл, док је други употребљавају као еуфемизам за менталну ретардацију. Аутор закључује да су термини који се не користе искључиво у научним публикацијама изложенији променама денотације и конотације (Глумбић 2005: 12).

11 Лакић (2010) истиче да су се многи аутори бавили питањем објективности медија; Ферклаф (*Fairclough*) и Фаулер (*Fowler*), између осталих, истичу да је у медијима увек присутно идеолошко залеђе, односно да се вести увек приказују из одређеног идеолошког угла. Стога аутор закључује да „sve što se kaže ili napiše reflektuje neki ideološki stav, pri čemu jezik nije samo odraz određenog mišljenja, već aktivan učesnik u kreiranju društvenih odnosa“ (Лакић 2010: 275).

одређеном контексту, те на тај начин функционишу као синоними. Међу њима су очигледне стилске разлике, али посматрајући глобално текст, општи утисак бива знатно ублажен, јер се њима скреће пажња читалаца са речи које директно пупућу на „проблематичне“ теме.

- „У Јемену ликвидиран Анвар ал Авлади, један од двојице са врха листе најтраженијих непријатеља Америке.“ (*Политика*, 1. 10. 2011, стр. 2)
„Околности његове ликвидације нису биле познате у петак пре подне: преноси се само да је убијен у забаченом делу Јемена (...) док је путовао између два места. (...) Главна непознаница је да ли су у томе учествовале и америчке снаге или оружје, с обзиром на овдашњу контроверзу у чијем је средишту дилема да ли држава може да без судске пресуде врши ашеншанше на сопствене држављане.“ (...) „Ова ликвидација, после убиства Бин Ладена и елиминације последњих месеци неколико проминентних лидера Ал Каиде у Пакистану, овде се тумаче као потврда исправности Обамине стратегије циљања терористичких лидера, у Пакистану, Авганистану, Јемену и Сомалији, било уз помоћ „дронов“ беспилотних летелица, било специјалним командоским акцијама.“ (...) јача и уверење да су САД сасвим близу реализације главног циља: да „стратешки поразе“ и неутралишу Ал Каиду. Нестанак Авлакија у сваком случају је тежак губитак за ову већ увелико обезглављену организацију.“ (*Политика*, 1. 10. 2011, стр. 2)

У значајној мери је присутна и употреба сложених лексема, превасходно фразема (идиоматских израза). Рекло би се да ове конструкције имају двојаку функцију: док, с једне стране, ублажавају исказ, јер се употребом израза избегава нека реч негативне конотације, са друге постижу управо супротан ефекат, јер се стилски више истичу од простих лексема. Ево неколико примера:

- „Уколико захтев ни овог пута не уроди плодом, Унија послодаваца тек формирани Покрет привредника најављују бојкот уплате овог намета све док се пропис не измени. (...) Када се погледају подаци о приходима државе, може се претпоставити да држава неће имати слуха за захтеве привреде.“ (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 8)
- „Одлуком о забрани параде, полиција је пресекала Гордијев чвор у који се последњих дана уплела читава српска јавност.“ (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 6)
- „Уколико не жели да јој закон остане мртво слово на папиру, држава ће морати да казни све који послушају вође мањинских народа и не одазову се пребројавању.“ (*Вечерње новости*, 30. 9. 2011, стр. 4)

Тенденција ка аналитичким структурама уочава се и у употреби устаљених глаголско-именичких синтагми, односно лексичких колокација, и декомпонованих предиката, који се употребљавају уместо њима (парцијално) еквивалентних простих глагола (нпр. извршишти претрес уместо претресишти).

- „Новосадска полиција синоћ је око 20 сати у Темерину лишила слободе осморицу младића због кршења јавног реда и мира (...)“ (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 13)
- „Током разговора констатовано је да је неопходно уложити напоре да економски односи и сарадња Србије и Португалије достигну ниво политичких односа (...)“ (*Политика*, 5. 10. 2011, стр. 5)

- „Он је изразио сумњу у верзију да се Бајић обесио.“ (*Вечерње новости*, 23. 9. 2011, стр. 12)
- „Посебно су исказали *интерес* на пословима везаним за обновљиве изворе енергије и прераду отпада.“ (*Блиц*, 15. 10. 2011, стр. 7)

Такође се уочава специфична употреба страних речи и термина, као и латинских израза:

- „(...) да уколико нису у могућности да отплаћују своје зајмове, искористе *зрјес период* до годину дана, продуже рок отплате или да преведу кредит у евре. (...) (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 9)
- „Како нам је речено, *дрес код* који од сада важи мораће да се примењује и на све госте који службено долазе у посету у просторије Владе (...)“ (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 3)
- „Европски политички врх замислио је да ЕФСФ постане оперативан средином октобра, када иначе Грчкој прети банкрот, ако не добије осам милијарди евра *шранише* кредита.“ (*Политика*, 1. 10. 2011, стр. 3)
- Због забране *прајда* организатори блокирали Теразије. (*Блиц*, 2. 10. 2011, стр. 8)
- „Високи званичници Палестинске ослободилачке организације најавили су да ће наредних дана расправљати о предлогу да се Блер прогласи *персоном нон гратиш*.“ (*Политика*, 1. 10. 2011, стр. 2)

Још једно занимљиво лексичко(-семантичко) средство јесте и уопштавање, које се огледа у употреби лексема које имају знатно широк спектар значења, која се уобличавају у контексту (*акција*, *чињеница*, *конфликт*, итд). У питању су лексеме које би могле да се окарактеришу као значењски подспецификоване¹², и код којих се уочава деловање процеса семантичке истрошености.

- „Мировњаке забрињавају нове *акције* Приштине, али безрезервно стају на њену страну.“ (*Вечерње новости*, 30. 9. 2011, стр. 6)
- „И док званични Београд тражи независну истрагу, коју би спроводио Унмик, још нису синхронизоване *акције* на релацији Еулкс-Кфор-КПС.“ (*Политика*, 30. 9. 2011, стр. 5)
- „Узрок *инцидент*а вожња неприлагођеном брзином. Гужве у центру града.“
 „Мање од пола сата било је довољно да се у престоници догоде чак четири *удеса* у којима је један моториста теже повређен. *Инцидент*и су се догодили у изузетно прометним, широким улицама (...) У другој *незгоди* која се догодила на Панчевачком мосту учествовали су теретно и путничко возило. Возач камиона после овог *инцидент*а је побегао са места удеса. У готово истом тренутку, у 13.35 часова, дошло је до *саобраћајне несреће* на улазу на Бранков мост, са београдске стране. Мотоциклиста се буквално „закуцао“ у сивометалик „шкоду“ београдских регистарских таблица. (...) С обзиром да се *незгода* догодила неколико метара од аутобуског стајалишта, срећна околност је да нико од путника (...) није страдао. (...) Недуго потом, у 15.10, догодила се *саобраћајка* у Новом Београду (...).“ (Ј.Д.Љ.-П.З.С.) (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 18)
- „(...) напад на новинара Мерсида Аговића и сниматеља Туфика Садовића најоштрије су осудила оба новинарска удружења и Бошњачко национал-

12 Више о томе видети у Ивић 2005: 73–81.

но веће (БНВ), тражећи реакцију државних органа и привођење напасника правди.“ (Блиц, 29. 9. 2011, стр. 17)

- „Оптужница која је ових дана пристигла из Београда (...) изазвала је јуче реакцију сисачког бискупа Владе Кошића, који својој држави чак предлаже и одређене дипломатске потезе.“ (Политика, 29. 9. 2011, стр. 4)

Када су у питању семантичка средства новинског дискурса, нарочито се истичу перифраза, метонимија, метафора, литота и конструкције блиске оксиморону.

Перифраза је „вишечлани опис, дакле конституција, којом се из стилских разлога замјењује проста или мање сложена језичка јединица којом се може изразити исти појам“ (Ковачевић 2000: 159–160). Полазећи од Аристотелове *Ретиорике*, Ковачевић наводи да се перифраза често користи „као замјена за непристојне, ласцивне ријечи и уопште за разне врсте „неподобних“ и ситуацијски неприкладних (грубих) израза. Тада се она изједначаје са *еуфемизмом*“ (Ковачевић 2000: 166). Стога такве перифразе аутор назива *еуфемистичким перифразама*.

- „Стефановић је (...) навео да је Србија и даље за преговоре са званичницима ЕУ и САД о решењу проблема на северу Косова насталих оружаном акцијом Кфора на ненаоружане грађане и једностраним потезима Приштине на царинским прелазима (...)“ (Политика, 29. 9. 2011, стр. 1)
- „Војна интервенција није добила подршку Немачке (...)“ (Политика, 2. 10. 2011, стр. 6)
- Министри финансија из Групе 20 развијених земаља и земаља у развоју расправљали су синоћ (...) (Блиц, 15. 10. 2011, стр. 7)
- „Стипендије су припале ученицима из социјално угрожених породица, а намењене су за подршку школовању талентоване деце (...)“ (Блиц, 1. 10. 2011, стр. Б4)
- „У протеклих годину дана, промет у радњама за социјално угрожене грађане био је више него удвостручен.“ (Политика, 1. 10. 2011, стр. 10)
- „Шарени дефиле учесника кретаће се парком уз жонглере и мажореткиње, а карневалску атмосферу употпуниће деца и млади без родитељског надзора из Дома „Јован Јовановић Змај“ (...)“ (Блиц, 1. 10. 2011, стр. Б4–Б5)
- „Србијашуме“ славе две деценије постојања и Међународну годину шума. Тим поводом, за октобар је планирано озелењавање школских паркова, обданишта, као и дворишта дома за децу омењену у развоју у Трстенику.“ (Вечерње новости, 29. 9. 2011, стр. 8)
- „(...) 22 ромске породице избегле са КиМ а привремено смештене у такозваном шаторском насељу у Краљеву добиће нове станове. (...) Тако ће, како је и комесар Цуџић објаснио, од 11 колективних центара колико их је било на подручју Краљева остати само један у Матарушкој Бањи. Локација за изградњу 15 станова намењених породицама из тог колективног центра већ је додељена (...)“ (Политика, 29. 9. 2011, стр. 16)
- „Разговори (...) о најновијој ситуацији на северу Косова после оштре уопштебе силе над Србима на административном прелазу Јариње су завршени јуче пре подне у Бриселу.“ (Политика, 29. 9. 2011, стр. 1)
- „Како сазнајемо, обе жене су биле психијатријски случајеви (...)“ (Вечерње новости, 23. 9. 2011, стр. 13)
- „С обзиром на то да је у нашем друштву степен толеранције насиља врло висок, писци Преднацрта законика сматрали су да треба изричито пред-

видети забрану физичког кажњавања деце (...).“ (*Политика*, 2. 10. 2011, стр. 11)

- „Појединци из војног правосуђа су у јавности чак износили *увредљиве квалификације* за двојицу убијених младића.“ (*Блиц*, 30. 9. 2011, стр. 14)
- „Без обзира на *различите политичке тонове*, парламент је до сада успео да усваја законе. (*Вечерње новости*, 29. 9. 2011, стр. 2)
- „ (...) нови порез нагнаће инвеститоре да одселе капитал на *мање захтевне шере*.“ (*Политика*, 1. 10. 2011, стр. 3)
- „Из Републике Српске *дувају другачији политички ветрови*.“ (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 10)

Ковачевић (2000), међутим, подвлачи да „није свака перифраза еуфемизам (...) нити је сваки еуфемизам перифраза“, а потврда овог последњег су примери које даље наводимо у раду.

Метонимија (од грчке речи *metonymia* – замена имена) је „*употреба једног знака (имена) уместо другога знака за предмете или појаве који су повезани неким логичким изванјезичким односом*. Метонимија, дакле, подразумева супституцију једнога знака другим, с тим да између тих знакова нема значењске повезаности, него ту супституцију омогућава логичка веза њихових денотата“ (Ковачевић 2000: 45).

- „*Тешка механизација* разрушила је барикаду у моменту док еј Фарид Зариф, шеф Унмика, разговарао са локалним руководством општине у Лепосавићу.“ (*Политика*, 1. 10. 2011, стр. 6)
- „Најновији успех – ЦИА и *друге америчке службе* одавно тесно сарађују са јеменским колегама (...)“ (*Политика*, 1. 10. 2011, стр. 2)
- „Прво позитивно искуство је, истичу саговорници, свођење „*коалиционих циљева*“ на минималну меру.“ (*Политика*, 2. 10. 2011, стр. 6)
- „Тешко је рећи да ли су у праву они који сматрају да Србија припада првом реду земаља по броју *дугих и кратких цев* у поседу грађана (...)“ (*Блиц*, 2. 10. 2011, стр. 14)

Метафора (од грчке речи *metaphora* – пренос), најопштије узев, је „стилска фигура у којој је један предмет или појава описан помоћу другог њему сличног“ (Поповић 2007). Детаљно износећи одлике метафоре, узимајући у обзир сличности и разлике у односу на друге њој блиске стилске фигуре али и семантичке појаве које су у директној вези са метофаром (полисемија, на пример), Ковачевић (2000: 38–39) дефинише метафору као „лексички, синтагматски или реченични језички израз у коме нужно постоји сукоб између једнакости и разлике, који се разрешава превладавањем разлике за рачун једнакости“. Ево неколико примера из штампе у којима су употребљене метафоре као еуфемизми, односно политички коректни језички искази:

- „*Треће доба*“ није баук (*Вечерње новости*, 1. 10. 2011, стр. 19)
- „Председник Србије Борис Тадић, који диктира политику Србије према Косову, *направио је* последњих месеци *низ погрешних појеза* (...)“ (*Блиц*, 1. 10. 2011, стр. 2–3)

Литота је „говорна фигура која се заснива на наглашавању нечега кроз негирање његове супротности“ (Поповић 2007). „Тако је негација, и то синтаксичка, иманентна особина литоте као стилске фигуре“ (Ковачевић 2000: 123). Погледајмо неколико примера:

- „Најновије заштравање реторике председника Европске комисије према лидерима држава, који су одобрили Барозов други мандат, јуче није оставио добар утисак на међународне финансијере који су уложили милијарде евра на урушеоном финансијском тржишту ЕУ.“ (Политика, 1. 10. 2011, стр. 3)
- „Фотокопирање целих књига више неће бити дозвољено, осим ако је реч о делима чији су примерци распродати пре најмање две године.“ (Политика, 14. 9. 2011, стр. 1)
- „Већина жена је писмена, мада је образовање за њих нешто лошије него за мушкарце. Бављење жена спортом уопште се не охрабрује.“ (Вечерње новости, 2. 10. 2011, стр. 13)

Оксиморон: према Ковачевићу (2000: 93), оксиморон (од *oksys* = оштар и *moros* = луд, што обједињено даје *ошироумна лудоси*), „подразумијева синтаксичку конструкцију у којој су спојени међусобно семантички неспојиви, противурјечни, односно контрадикторни појмови. Друкчије речено, оксиморон у синтаксичку конструкцију обједињује лексеме које су носиоци противурјечних појмова“. У питању су конструкције на које већ свакодневно наилазимо у медијима, као што су *хуманитарни райи*, *мировне снаге*, и сл, а ево још неколико примера блиских оксиморону:

- „Срби у појачаном броју бране остале барикаде, а *најетни мир* ремете једино хеликоптери Кфора (...).“ (Вечерње новости, 29. 9. 2011, стр. 6–7)
- „Европљани до сада нису улагали у противваздушну одбрану и *подршку ватром* из ваздуха.“ (Политика, 2.10. 2011, стр. 6)

Вероватно један од најпознатијих примера оксиморона (или антифразе) јесте синтагма „хуманитарна катастрофа“, која се употребљава у свим европским језицима, па и шире. Овај, сада већ, ма колико изгледало невероватно, устаљени спој био је веома чест у време војне интервенције на Србију, марта 1999. године. Полазећи од примарних значења ових лексема (именица *катастрофа* означава несрећан догађај који озбиљно ремети нормални поредак ствари, док је придев *хуманитаран* синоним за 'доброћудан, милостиван, добротворан'), несумњиво је да катастрофа никада не може бити хуманитарна, „ма колико у томе настојали новинари, спикери, водитељи и остали предводници у мишљењу“ (Лопес Дијас 2003: 162).

Увидом у речник еуфемизама савременог шпанског језика Лењадо Гарсије (2000) примећујемо неке од поменутих лексема и израза, али и многе друге које нисмо навели у раду а на које наилазимо готово свакодневно у медијима, као на пример:

acción (Mil 'guerra, ataque, agresión'), *daños colaterales* (Mil 'muertos, heridos, víctimas'), *conflicto* ('guerra'), *defraudar* [a hacienda] (Econ y Pol 'robar dinero público, engañar en el pago de los impuestos'), *discriminación positiva* (Pol y Soc 'discriminación'), *económicamente desfavorecido* (Soc 'pobre'), *enfermo mental* (Med y Soc 'loco'), *fuerzas armadas* (Mil 'ejército'), *intervención* (Mil. 'guerra'), *guerra de liberación* (Hist y Mil 'guerra civil', 'golpe de estado'), *limpieza étnica* (Mil y pol 'genocidio'), *operación militar* (Mil 'guerra'), *recursos humanos* (Trab 'trabajadores, empleados, mano de obra'), *revisión de tarifas* (Econ 'subida de precios'), итд.¹³

13 Акција (Војн 'рат, напад, агресија'), *колатерална штета* (Војн 'мртви, рањени, жртве'), *конфликт* ('рат'), *проневерити, ушати* [шорез] (Екон и Полиј 'красти државни новац'), *позитивна дискриминација* (Полит и Соц 'дискриминација'), *социјално угрожен* (Соц 'сиромашан'),

Ове лексеме и изрази, који припадају различитим регистрима, потврђују колико су еуфемизми и „политички коректан“ језик свеприсутни у савременом друштву и колико су наменски пласирани и усмерени ка јавном мњењу. Њихова „универзалност“, односно постојање апсолутних еквивалената у различитим језицима показује да многи од њих готово да функционишу као термини. Ипак, нешто их битно разликује од термина у правом смислу те речи: док су термини стручни или научни називи за одређене појмове и јасно и прецизно упућују на одређени семантички садржај, еуфемизми и политички коректни изрази то чине у једној искривљеној, али свакако улепшаној форми, и у одређеним сферама људског живота.

Завршне напомене

Закључићемо овај рад са неколико теза:

– Према су механизми ублажавања језичког исказа новинарског и политичког дискурса бројни и разноврсни, често се преплићу те исказ бива и вишеструко слојевит и знатно ублажен.

– Многи еуфемизми и „политички коректне“ речи и изрази припадају одређеном регистру (политичком, привредном, економском, медицинском, судском, итд), али путем новинског дискурса улазе и у свакодневни језик. Отуда постоје примери истих конструкција које имају апсолутне еквиваленте у више језика, те готово да функционишу потпут термина.

– Занимљиво би било урадити исту овакву анализу у дијакронијској равни, те упоредити новине од пре неколико деценија са данашњим, како би се уочили почети и промене у „развоју“ политички коректног језика и принципу амортизовања језичког исказа уопште.

– Иако новински дискурс обилује еуфемизмима и политички коректним изразима, преузетим превасходно из политичког дискурса (или пак инспирираним њиме), у њему су уједно присутна и средства којима се језички искази чине интензивнијим. При том, често се ти искази односе на исте табу теме које се желе избећи. Да ли је у питању „вагање“ новинара и балансирање исказа или не, или недвосмислено идеолошко „пласирање“ информација у одређени друштвени миље, ма колико се трудили да стварност заоденемо у што лепше и нежније рухо, она је ипак ту, таква каква јесте. Осим тога, упечатљиви наслови и још упечатљивије слике у новинама чине да, ма колико да је „амортизована“ или „пречишћена“ вест која се износи, тема која се обрађује већ изазива довољно страха, незадовољства, па и гнушања, те се питамо колико и да ли било који ублажен и улепшан израз могу и треба да је маскирају. Закључимо са Хорватом (2007: 28), који с правом тврди да

„данашњи експес политичке кorektnosti zapravo otkriva nesposobnost da se doista nadиду чинјенични узрочи разизма или сексизма. Terminologija tzv. odbrambenog rata или rata protiv terorizma која је mrtve civile nazivala „kolateralnim žrtvama“ (...) nije ništa drugo nego pokušaj da se unište svi tragovi Realnog. Osim što „politička korektnost“, dakle, skriva jedan sveprisutan problem globalnog i multikulturalnog svijeta, она veoma često dovodi do apsurdna i groteske.“

душевни болесник (Мед и Соц 'лудак'), оружане снаге (Војн 'војска'), интервенција (Војн 'рат'), ослободилачки рати (Истор и Војн 'грађански рат', 'државни удар'), етничко чишћење (Војн и Полици 'геноцид'), војна операција (Војн 'рат'), људски ресурси ('радници, запослени, радна снага'), ревизија тарифа (Екон 'поскупљење').

Речници:

Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Лењадо Гарсија 2000: J. M. Lechado García, *Diccionario de eufemismos*, Madrid: Verbum.

Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Литература

Албелда Марко 2010: M. Albelda Marco, Atenuación, eufemismos y lenguaje políticamente correcto, en M. Aleza Izquierdo (coord.), *Normas y usos correctos en el español actual*, Valencia: Tirant lo Blanch, 341–374.

Бел & Гарет 2003: A. Bell & P. Garrett (eds.), *Approaches to media discourse*, Oxford: Blackwell Publishers. [доступно на:

http://books.google.es/books?id=ujGG6FQha98C&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false ; приступљено 26. 9. 2011]

Ван Дајк 1993: T. A. Van Dijk, Teun, Principles of critical discourse analysis, in *Discourse & Society*, vol. 4(2), 249–283.

Гереро Саласар и Нуњес Кабесас 2002: S. Guerrero Salazar & E. A. Núñez Cabezas, *Medios de Comunicación y Español Actual*, Málaga: Aljibe.

Глумбић 2005: N. Glumbić, Sudbina mentalne retardacije u politički korektnom diskursu, *Istraživanja u defektologiji*, vol. 4, br. 6, 11–21.

Грихелмо 2008: A. Grijelmo, *El estilo del periodista*, Madrid: Taurus.

Ернандо 1990: B. M. Hernando, *Lenguaje de la prensa*, Madrid: Eudema.

Ивић 2005: M. Ivić, *O rečima*, Beograd: XX vek.

Касас Гомес 1986: M. Casas Gómez, *La interdicción lingüística: mecanismos del eufemismo y disfemismo*, Cádiz: Universidad de Cádiz.

Ковачевић 2000: M. Ковачевић, *Стилистика и грамаишка стилиских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Лакић 2010: I. Lakić, Analiza medijskog diskursa o ratu, u V. Vasić (ur.), *Diskurs i diskursi* (zbornik u čast Svenki Savić), Novi Sad: Filozofski fakultet, 269–282.

Лењадо Гарсија 2000: J.M. Lechado García, *Diccionario de eufemismos*, Madrid: Verbum.

Линд 2004: W. Lind, “Political Correctness”: A Short History of an Ideology, A product of the Free Congress Foundation. [доступно на http://www.lifesite.net/ldn/2005_docs/PC1.pdf ; приступљено 26. 9. 2011]

Лозберг 1990: H. Lausberg, *Manual de retórica literaria*, Gredos: Madrid.

Лопес Дијас 2003: Mª D. López Díaz, De catástrofes que no son «humanitarias», en P. Fernández Martínez (coord.), *Lengua y comunicación: norma frente a uso*, Madrid: Editorial Universitas, 161–165.

Меје 2009: A. Меје, *Како речи мењају значење*, Београд: Службени гласник.

Пејовић 2007: A. Пејовић, Фразеологија у језику шпанских новина, *Наслеђе*, 8, 155–167.

Платон 1977: Платон, *О језику и сазнању*, Београд: Реч и мисао.

Поповић 2007: Т. Поповић, *Речник књижевних штермина*, Београд: Логос Арт.

Пуханте 2003: D. Pujante, *Manual de retórica*, Castalia: Madrid.

Санчес Гарсија 2009: F. J. Sánchez García, Usos metafóricos del lenguaje político español. La metáfora estructural en los debates sobre el estado de la nación, en P. Cantos Gómez & A. Sánchez Pérez (eds.), *Panorama de investigaciones basadas en corpus*, Murcia: Universidad de Murcia, AELINCO, 989–1007.

- Талбот 2007: M. Talbot, *Media discourse. Representation and Interaction*, Edinburgh, Edinburgh University Press. [доступно на:
http://books.google.es/books?id=dKmxlGQgULYC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false ; приступљено 26. 9. 2011]
- Ферклаф 1989: N. Fairclough, *Language and Power*, London: Longman.
- Фернандес Лагуниља 1999: M. Fernández Lagunilla, *La lengua en la comunicación política II: La palabra del poder*, Madrid: Arco Libros.
- Филиповић 2009: J. Filipović, *Моћ речи. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Хорват 2007: S. Horvat, *Protiv političke korektnosti*, Beograd: XX vek.

ACERCA DE LA ATENUACIÓN DE LA EXPRESIÓN LINGÜÍSTICA Y EL LENGUAJE POLÍTICAMENTE CORRECTO EN EL DISCURSO PERIODÍSTICO

Resumen

En el presente trabajo se investigan los mecanismos lingüísticos con los que se atenúa la expresión lingüística en el discurso periodístico y con los que, consecuentemente, se manipula con el significado en el texto periodístico. La investigación está basada en un corpus procedente de la prensa serbia (los diarios *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic*). El análisis demuestra que el serbio, al igual que otras muchas lenguas en su uso social, recurre a lo que se denomina lenguaje políticamente correcto y, más generalmente, a los mecanismos de la atenuación lingüística, en diferentes ámbitos de la vida. Los medios de comunicación son intermediarios (in)conscientes, transmisores de ideologías e influencias socio-políticas, y a partir del lenguaje periodístico las construcciones empleadas penetran en el lenguaje cotidiano, por lo cual se puede hablar también de la responsabilidad de los medios en cuanto al empleo lingüístico. Los eufemismos y los elementos del lenguaje políticamente correcto presentes en el discurso periodístico frecuentemente provienen del discurso político; de ahí que coincidan en diferentes lenguas y funcionan casi como términos. Se observan los siguientes mecanismos léxicos empleados con el fin de atenuar la expresión lingüística: empleo de diferentes eufemismos como sinónimos, empleo de unidades léxicas complejas (locuciones, colocaciones léxicas y funcionales), extranjerismos, palabras y expresiones latinas, lexemas semánticamente gastados (“acción, conflicto, hecho”, etc.). En lo que se refiere a los mecanismos semánticos, los más productivos son circunloquios, metonimia, metáfora, litote y construcciones cercanas a la antifrasis.

Palabras clave: eufemismo, lenguaje políticamente correcto, discurso periodístico, análisis del discurso, deconstrucción del significado.

Andelka Pejović

Јелена Р. ДАНИЛОВИЋ¹, Марта В. ДИМИТРИЈЕВИЋ

*Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет
Ниш, Филозофски факултет*

О СУФИКСУ *-ER* У НОВИНАРСКОМ СТИЛУ: ПОРЕКЛО, ЗНАЧЕЊЕ И ФРЕКВЕНТНОСТ ЛЕКСЕМА²

Утицај страног суфикса *-er* је у српском нарочито почео да се осећа током деведесетих година прошлог века па је питање какав је он данас, нарочито у језику новина, медијуму који одражава друштвене токове и промене. Како бисмо истражили порекло, значење и фреквентност лексема које садрже овај суфикс, анализирали смо примере ексцерпираних из издања четири дневна листа: *Политика*, *Вечерње новости*, *Блиц* и *Курир*. Резултати показују да се *-er* и даље јавља искључиво са страним основама, понајвише енглеским, да је његово доминантно значење још увек *nomina agentis* али и да је дошло до значајног пораста речи са значењем *nomina instrumenti*.

Кључне речи: суфикс *-er*, позајмљенице, творбена основа, фреквентност, новинарски стил

1. Уводне напомене

Привредни, политички и културни контакти до којих долази између два народа неминовно резултирају језичким контактима, односно међусобним позајмљивањем лексема. Тако су речи из многих европских језика, између осталог и француског, немачког и енглеског, временом обогатиле лексикон српског. Те позајмљенице су са собом донеле и специфичне фонолошке и морфолошке карактеристике, попут фонетских алтернација, страних основа и афикса. Надаље, романизми су, у својству језика посредника, довели до прилива латинизама и грецизама, односно интернационализама (Шипка 2006), који се данас јављају у већини европских језика као заједнички слој препознатљиве лексике својствене термилошком апарату науке, технике, политике, уметности, књижевности и општеастрактном делу речника (Ивић, Клајн, Пешикан и Брборић 1991). Међутим, „свакако најјачи инфлузивни ток у последњим деценијама, са сталним порастом прилива, јесу англицизми“ (Шипка 2006: 102), чије се присуство осећа у свим сферама живота, о чему сведочи и Речник новијих англицизама (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001) са укупно 950 одредница. Поставља се питање да ли се суфикс *-er*, кога садржи стотинак лексема у поменутом речнику, и за који се сматра да се у српском језику углавном јавља у именицама изведеним од страних основа (Бабић 2002), учврстио као творбени елемент и почео појављивати и са домаћим основама, као што је то био случај, примера ради, са суфиксима *-изација*, *-иста* и *-изам* (Ђорић 2008; Милојевић 2010). Уз то, како изведенице у чијем је саставу овај суфикс у енглеском језику имају различита значења (*nomina agentis*, *nomina instrumenti*, *nomina actionis*, *nomina loci* и сл.), питање је које значење пре-

1 jelenadaniilce@gmail.com

2 Рад је написан у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

овлађује у савременом српском језику³. Али о томе ће више бити речи након прегледа досадашњих радова који су истраживали ову тематику.

2. О пореклу, значењу, структури и употреби лексема са суфиксом *-ер* у српском језику

Клајн наводи да је порекло суфикса *-ер* у српском двојако (2003: 228): са једне стране јавља се са кратким *e*, у речима позајмљеним из немачког и енглеског (нпр. *борер* < нем. *Bohrer*, *бојлер* < енгл. *boiler*), док се са друге појављује са дугим *-ѐр*, као последица француског *-eur* (нпр. *џренажер* < *trainageur*) и *-aire* (нпр. *диспансер* < *dispensaire*), мада се о разлици у дужини самогласника данас више не може са сигурношћу говорити. Што се тиче творбено-семантичког аспекта, увержено је мишљење да изведенице са суфиксом *-ер* означавају особу, вршиоца радње (Бабић 2002: 359; Клајн 2003) и да се углавном јављају са глаголским основама (нпр. *аранжер*, *дезерџер*, *лакирер*, *жонглер*) а каткад и именичким, у англицизмима као што су *докер*, *џанкер* или *рејер* (Клајн 2003), док су деривати са неживим значењем малобројни и највећим делом воде порекло од основа *-оваџи* или *-ираџи* (Ибид, нпр. *класер*, *амортизер*, *транспортиер*). Са овим се не слаже Живковић (2010) која је, истражујући значење овог суфикса у компјутерском регистру у српском, дошла до закључка да именице овог типа углавном означавају уређаје. Са друге стране, у творбеном смислу, како наводи Бабић (2003), једино је у случају лексема *џлетер* примећено да се *-ер* јавља и са домаћим основама.

Важно је истаћи да су неки деривати са суфиксом *-ер* стилски обележени, нарочито ако им је таква и творбена основа (Ибид), што можемо илустровати примерима попут *џџребер*, *шверцер* и *швиндлер*. Да је суфикс *-ер* веома популаран и актуелан управо у сфери жаргона, писао је и Ранко Бугарски (2006), који је његову употребу дефинисао анализирајући корпус од преко 3200 жаргонизама и сливеница сакупљених из различитих извора; међу њима је било и 110 примера са суфиксом *-ер*. Бугарски је дошао до закључка да се овај суфикс користи за “именовање припадника група, нарочито омладинских, дефинисаних омиљеном музиком, одевањем, ставовима или карактеристичним делатностима” (Ибид: 75). Такође, он је приметио да је употреба суфикса *-ер* обележена негативним набојем јер се он употребљава за обележавање особина или навика људи, и такве примере класификовао је у три категорије:

- у прву спадају одомаћени народски жаргонизми (нпр. *џибер*, *сељобер*, *џелиџер*, *џуланфер*, *шалабајзер*);
- у другој су се нашли „скорашњи називи страног порекла или инспирације“ (Ибид: 75) попут *махер*, *дунџер*, *шусџер*, *илихџер*, *фенсер*, *блефер*;
- док у трећу скупину спадају изрази из уличног и лоповског жаргона типа *дилер*, *друкер*, *шанер*, *шњакер*, *џиџер*, *сџарџер*.

Међу управо наведеним примерима има англицизама, па и германизама (нпр. *џелиџер*, *махер*, *шусџер*), један турцизам (*џуланфер*) и неколико псеудоанглицизама – речи у којима се комбинују енглеска творбена основа и су-

3 О усвајању енглеских изведеница и сложеница које садрже суфикс *-ер* код ученика енглеског језика као страног којима је српски матерњи видети код Даниловић и Димитријевић (2011) или Јовановић (2009).

фикс *-er* а које у самом енглеском језику не постоје (нпр. *фенсер*, *блефер*). Што је још важније, Бугарски (2006) тврди да се овај наставак већ у приличној мери одомаћио у српском јер се додаје и домаћим основама (у примере које он наводи спадају, између осталог, *кавџер* ‘кавгација’, *џрубер* ‘грубијан’, *џолер* ‘гоља’ или *ринџер* ‘физикалац’ док се у речнику жаргона Драгослава Андрића (2005) може наћи *парадајзер* ‘носоња’, *бејтонер* ‘џак који иде на поправни испит’, *ћоркер* ‘затвореник, робијаш’ и *џасер* ‘лажов’, уколико основе од којих су настали ови деривати сматрамо домаћима).

О ширењу суфикса *-er* говорио је и Данко Шипка (2006: 111) који је овај процес довео у везу са лексичким променама деведесетих година прошлог века које су имале “далекосежне системске последице, како у творбеним, тако и у граматичким структурама“. Тада је творба постала, како он каже, гипкија, „а број афиксоида знатно је повећан“ (Ибид: 111). Да је дошло до експанзије страних творбених елемената у српском, а међу њима и наставак *-er*, слаже се и Ђорић (2008: 119) који сматра да је она последица тенденције ка интернационализацији, као и да се најактивније манифестује у сложеним номинативним формацијама. Међу примерима које он наводи да би илустровао ову појаву многобројни су у они у којима се суфикс *-er* јавља као саставни део друге компоненте, нпр. *еџо-џријер*, *џлам рокер*, *мини бомбардер*, *џорџабл џлејер*, *џајл џровајдер*, *хидро сџидер*, *хџиџ мејкер*.

На основу свега наведеног можемо закључити да је суфикс *-er* у знатној мери присутан у лексикону савременог српског језика, да се појављује у жаргонизмима и хибридним формацијама, али и да нема рецентних података о његовом присуству у дневној штампи, о доминантном значењу твореница које га садрже или фреквентности истих. Фреквентност лексема са одређеним афиксом може се сматрати показатељем стања у језику и назнаком промена (Шипка 2006), поготово када за одређени страни наставак постоје домаћи еквиваленти, а разлози за наклоњеност страним творбеним елементима често су социолингвистичке природе (уп. Ејчисон 2001; Саили 2008).

3. Кратак преглед одлика новинарског стила

Новинарски стил је веома препознатљив и у многоме се разликује од књижевно-уметничког стила писања – прича коју новине желе да испричају мора да буде јасно предочена и без превише додатака, експлицитна и пуна живота (Пејп и Федерстон 2005: 49). С тим у вези, у новинарском свету развио се дискурс који се одликује специфичним вокабуларом, стилем и ритмом. Језик новина је ангажован и активан, а не лењ и пасиван (Ибид: 51). Поред тога, услед ограничења у погледу места и броја речи (Ибид: 62), новинари се често руководе принципом економичности: што краће, то боље.

Иако је новинарски стил веома препознатљив, публикације се међусобно разликују не само по динамици штампања и излагања, већ и по питањима као што су цитати, правопис и интерпункција, употреба великог слова и сл., а код нас и по томе да ли се штампају латиничним или ћириличним писмом.

Дефинисање и опис новинарског стила, као једног од функционалних стилова, спада у предмете изучавања стилистике (Голубовић 2009: 141), али не треба занемарити ни поднаучну дисциплину *лингвистика медија* која у данашње време уводи нове методе у проучавање језика и стила медија (Ибид).

И данас, као и кроз историју, језик новинарског стила одражава политичке и друштвене промене (Конбој 2010: 1). Са друге стране, није могуће превидети чињеницу да употреба језичких средстава утиче на усмеравање јавног мњења, што медије и аудиторијум доводи у неку врсту међузависног односа. С тим у вези, Голубовић (2009) је у свом раду анализирао везе између друштвених промена, са једне стране, и језичко-стилских промена са друге. Анализа ове ауторке пружила је квантитативно-квалитативно виђење везе између карактеристика језика медија и ванјезичких фактора, односно специфичних друштвених фактора присутних у нашем друштву, и то на примеру дневне штампе. Установљено је да је у српској дневној штампи учесталост употребе нестандардне лексике знак да у питању није пролазни тренд, већ да та лексика полако постаје неотуђив део лексикона штампаних медија.

Поред друштвених и политичких промена, у двадесетом веку на језик новинарства утицао је и нагли развој технологије и електронских медија, који је услед једноставнијег повезивања људи довео до тога да су језици у све чешћем и све јачем контакту, као и то да се утицај неких језика осећа више од других. Језик новина морао је да се мења у складу са овим новонасталим трендовима и да их прати, јер новинарски наратив одсликава тренутак у коме је настао. Самим тим, он је по својој природи динамичан, а данас све више окренут жаргону, колоквијалном језику и веома личном стилу писања (Конбој 2010: 103).

У бити новинарске професије је да, поред информисања јавности, привуче што већи број читалаца. То значи да језик којим се аутори у својим чланцима служе мора бити пријемчив публици којој су те публикације намењене, што непосредно утиче на стил и избор лексике у текстовима. Један од начина приближавања текста новој групи читалаца је и употребом већ поменуте нестандардне лексике. Данашње време карактерише обиље англицизама у српском језику, не само у говору младих, већ и у штампи, на телевизији, у науци и политици, што се одразило и на публицистички стил. Прилив нових речи довео је до тога да се јавио посебан стил са специфичном лексичком структуром која одступа од норми стандардног језика, а која у исто време отвара могућност за даља језичка истраживања.

Тај специфичан облик новинарског језика, који је постао општеприсутан и изузетно утицајан, до те мере да се двадесети век може назвати његовим веком, је онај који се лако може препознати и у таблоидима (Конбој 2010: 2). Њега првенствено одликују сензационалност и забавни садржај, елементи које је аудиторијум почео редовно да очекује од свих средстава јавног информисања.

4. Методологија истраживања

У складу са чињеницом да „језик новина реагује на све што се одиграва у животу друштва, па самим тим мора бити отворен према језичкој пракси“ (Јовановић 2010: 315), одлучили смо да истражимо

- да ли постоје разлике у фреквенцијности речи које садрже суфикс -ер између гласила која се штампају латиничним (*Блиц*, *Курир*) и ћириличним писмом (*Политика*, *Вечерње новости*), односно између ‘озбиљне штампе’ (Јовановић, 2010) и оне за коју би се могло рећи да је ‘озбиљна’ у мањој мери;

- која су значења лексема са овим суфиксом (да ли он и даље првенствено означава лица или инструменте/уређаје, то јест, живе/неживе референте);
- у којој мери се суфикс *-ер* јавља са домаћим творбеним основама; као и
- које су лексема са суфиксом *-ер* најчешће у употреби.

За потребе нашег рада одлучили смо да сакупимо корпус репрезентативан за новинарски стил тако што смо током двонедељног периода, од првог до четрнаестог априла 2011. године, свакодневно прикупљали издања четири најпродаванија листа: *Полишика*, *Вечерње новости*, *Блиц* и *Курир*⁴. Након детаљне анализе свих примерака ових новина, њих укупно 56⁵, експерпирали смо изведенице и сложенице које садрже суфикс *-ер* а које се јављају било у свом основном облику (нпр. *лидер*) било као деривати, то јест, чланови творбеног гнезда (нпр. *лидерски*) и дошли до следећих закључака.

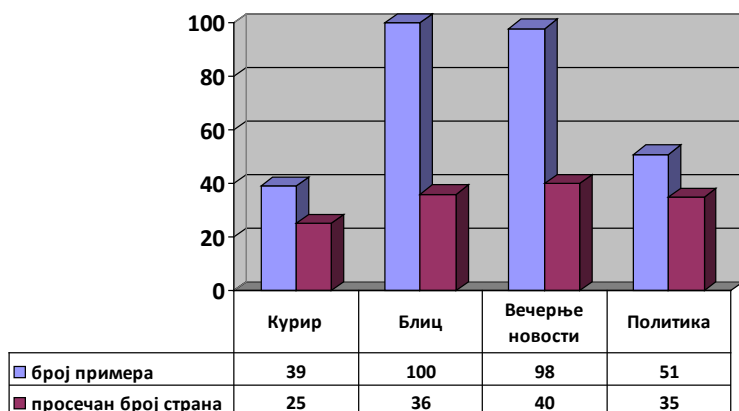
5. Резултати и дискусија

Многе од лексема које смо издвојили имају своје деривате, што указује на висок степен њихове адаптираности (Гортан Премк 1997). Забележили смо деминутиве, облике који означавају жену која обавља неку професију или је припадница неке групе (нпр. *генсерка*, *џакерка*, *ширикерка*, *џанкерка*), као и придеве изведене од именица са суфиксом *-ер* (нпр. *волонтиерски*) и нове именице (нпр. *шиџојерица*, *колиџојерство*).

У погледу броја различитих лексема које садрже суфикс *-ер* а које се могу наћи у новинама које се штампају латиничним или ћириличним писмом, уколико погледамо резултате које смо добили (Графикон 1), постаје јасно је да није било неких већих разлика (*Курир* и *Блиц* посматрани заједно наспрам *Полишике* и *Вечерњих новости*), што указује на то да врста писма није довела до већег продирања лексема које садрже овај наставак, мада је приметно да *Блиц* предњачи у броју поменутих речи у односу на остале, па стога не изненађује чињеница да смо највећи број нових, до сада незабележених лексема пронашли управо у овом листу. Али о томе ће више бити речи у једном од наредних параграфа.

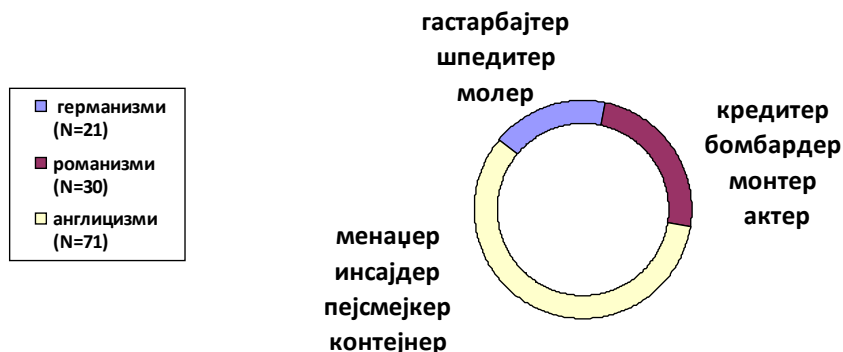
4 Како подаци о тиражу појединих дневних новина и њиховој продаји варирају, ослонили смо се на истраживање које су агенције Ирекс и Стратедик маркетинг спровеле у новембру 2006. на 1.650 испитаника. Према тим подацима најчитанија су била управо ова четири листа. (Извор: http://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=225145) Исти дневни листови чинили су део корпуса у истраживању Голубовић (2009).

5 Истраживање није обухватило додатке које су поједини бројеви новина садржали, попут Новости Бизнис, Новости Ауто, Новости Доктор у кући, ТВ Новости, Блиц Књига, ТВ Блиц, Блиц Магазин Плус, Политикин Ауто свет, Политикин Магазин, Политика Некретнине, Моја Кућа, Политикина ТВ Ревија, Политика Путовања итд. јер смо желели да се фокусирамо на уобичајене секције, фељтоне, колумне и извештаје које дневна штампа пласира својим читаоцима, као и да би број анализираних страна у сваком броју био исти, али и зато што нас није интересовала лексика која је својствена одређеним професионалним жаргонима. Изузетак представља јубиларни, двадесетхиљадити број *Вечерњих новости*, који је изашао 7. 4. 2011. и тог дана био штампан на 64 стране, без специјалних додатака.

Графикон 1. Број лексема које садрже суфикс *-er* у дневној штампи

Највећи број лексема које садрже суфикс *-er* потичу из енглеског, као што се могло и очекивати, с обзиром на планетарну доминацију овог језика – њих у корпусу има значајно више у односу на број позајмљеница из француског, а поготово немачког језика.⁶

Графикон 2. Број позајмљеница у корпусу праћен примерима

Наишли смо и на изванредан број псеудоанглицизама, немачких псеудоанглицизама и француских псеудоанглицизама – ту спадају већ добро познате лексеме *фудбалер*, *тенисер*, *рекордер*, *шанкер*, *шиминкер*, *џезер*, *гардеробер* и *фасадер*, а од новијих ту су *фолкер*, *симбијизер*, *прогнозер* и *шиџлер*.

Иако би се могло претпоставити да се овај суфикс данас активно користи и са домаћим основама, наши подаци говоре супротно – постоји свега неколико

⁶ Порекло примера које смо ексцерпирани утврдили смо у Великом речнику страних речи и израза (Клајн и Шипка 2006), Речнику новијих англицизама (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001), Речнику српског језика (Вујанић и др. 2007), Речнику српскохрватског књижевног и народног језика (1959–2006) и Лексикону страних речи и израза (Вујаклија 2003).

аналожних твореница: једна од њих је *кошџетер*, настала по узору на англицизам *голџетер*, а друга је *саморекламер*, сложеница настала од лексема француског порекла *рекламер* и српске лексема *сам*, уз додавање спојног вокала *-о-*.

Како новински стил неретко обилује жаргонизмима, наши подаци показују да су од жаргонизама које је Драгослав Андрић навео у својој књизи (2005), у широј употреби *бајкер*, *дилер*, *фрајер*, *рејер*, *швалер*, *панкер*, *позер*, *шмекер* и *џелијтер*.

Што се тиче семантичког аспекта ових лексема, односно питања које значење суфикса *-ер* доминира у лексемама у српском језику, можемо закључити да лексема и даље већином означавају лице/живог референта (вршиоца радње, носиоца неке особине, припадника одређене групе), али да је приметан пораст броја лексема које означавају неживе референте, односно, оруђа/инструменте, а има и оних које се не могу сврстати ни у једну ни у другу групу, што опет говори у прилог тези да стране речи са суфиксом *-ер*, постајући саставни део нашег лексикона, са собом доносе и специфичности у погледу значења.

значење	лице, живи референт	оруђе или инструмент, неживи референт	нити лице, нити оруђе или инструмент
број лексема	76	31	15
примери	<i>хакер</i> , <i>букмејкер</i> , <i>џејмер</i> , <i>профитер</i> , <i>поентер</i> , <i>шујтер</i> , <i>сџикер</i> , <i>нокаутер</i> , <i>сџиријер</i> , <i>ауџсајдер</i> , <i>сервисер</i> , <i>дисџечер</i> , <i>боксер</i> , <i>сноубордер</i>	<i>скенер</i> , <i>кулер</i> , <i>амортизер</i> , <i>емитер</i> , <i>плејер</i> , <i>компијутер</i> , <i>лансер</i> , <i>пројектор</i> , <i>блендер</i> , <i>трансмисер</i> , <i>шренажер</i> , <i>сиојлер</i>	<i>бестселер</i> ⁷ , <i>галопер</i> ⁸ , <i>флајер</i> ⁹ , <i>трилер</i> ¹⁰ , <i>олдџајмер</i> ¹¹

Табела 1. Значење лексема са суфиксом *-ер*

У нашем корпусу нашло се и неколико англицизама који се не појављују као одреднице у Великом речнику страних речи и израза (Клајн и Шипка 2006), нити у Речнику новијих англицизама (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001), Обратном речнику српскога језика (Николић 2000) у коме је грађа сакупљена из неколико речника страних речи и израза или Обратном речнику нових и незабележених речи (Оташевић 2003):

(1) *контролер*

Bazirano је на USB 2.0 *kontroleru* poslednje generacije, tako da u radu sa njim možete ostvariti solidne brzine transfera.

Blic, 13. 4. 2011., 23

7 Бестселер је 'књига или неки други производ који се добро продаје' (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001: 40).

8 Галопер је 'коњ који учествује у галопским тркама' (РСАНУ, књ. III: 179).

9 Флајер је 'летак који се дели у рекламне сврхе' (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001: 94).

10 Трилер је 'књига, филм или позоришни комад с узбудљивом и напетом радњом, обично усредсређеном на неки злочин који остаје неразрешен до самог краја' (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001: 264).

11 Олдџајмер је 'старински аутомобил који се чува и цени као раритет или антиквитет' (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001: 173).

(2) *драјвер*

У неком тренутку скапирам да у истој улици из контра смера фурају празни такси *драјвери*, што ће рећи да (из неког разлога) – ја stojim на погрешној страни.

Blic, 11. 4. 2011., 20

(3) *слајдер*

Уз овај пакет spremili смо и три телефона: „monte *slajder*“, „čemp“ и „star 2“ које можете купити за само један динар уз одговарајуће пакете „prenesi и dopuni“.

Blic, 6. 4. 2011., 22

(4) *џолфер*

Ипак, Меси зарађује далеко мање од америчког *golfera* Тајгера Вудса, који инкасира 53 милиона евра за 365 дана, што га чини најплаћенијим спортистом света.

Blic, 10. 4. 2011., 36

(5) *филер*

Fileri су препарати различитог хемијског састава и постојаности који се користе да би се попunile боре и различите неправилности на лицу.

Blic, 4. 4. 2011., 23

(6) *џлајдер*

У њима ред и лепота preparirаних leptira заувек раширених крила, а Isidor svakog зна „у главу“: јужни lastin repak, пругасти бели, пурпурни vladar, sedefovac, пругасти *glajder*, индијска sova, јужни orandž tip, apolon, balkanski šafranovac, prelivalica да не lomimo језик компликованим латинским називима.

Blic, 5. 4. 2011., 13

(7) *винер*

Ana Ivanović и Andrea Petković, док су играле у дублу у Мајамију, имале су договор да једна другу финансијски награђују за поене попут ас сервиса и *vinera*, а новца су разменјивале током мећа.

Blic, 3. 4. 2011., 35

(8) *електрошокер*

ELEKTROŠOKER samoodbrambeni апарат 60000v атестиран, legalan, малих димензија, повољно

Blic, 3. 4. 2011., 36

(9) *хедлајнер*

Ако сте 2008. били разочарани отказивањем њеног наступа на Egzitu, M.I.A. ће се ове године сигурно појавити као један од *hedlajnera* популарног фестивала, saznaje ексклузивно „Blic“.

Blic, 14. 4. 2011., 24

и (10) *рушпер*

„ЛОЦИТЕКОВ“ РУТЕР НЕОБИЧНОГ ИЗГЛЕДА И ОДЛИЧНИХ КАРАКТЕРИСТИКА

Вечерње новости, 10. 4. 2011., 22

Забележили смо и романизам *деминер*

Vrhunski обућен *deminer* или pas за откривање наркотика кошта и до 50.000 евра.

Kurir, 8. 4. 2011., 6

и германизам *грајфер*

ПОТРЕБАН РАДНИК НА ГРАЈФЕРУ ЗА УТОВАР УГЉА

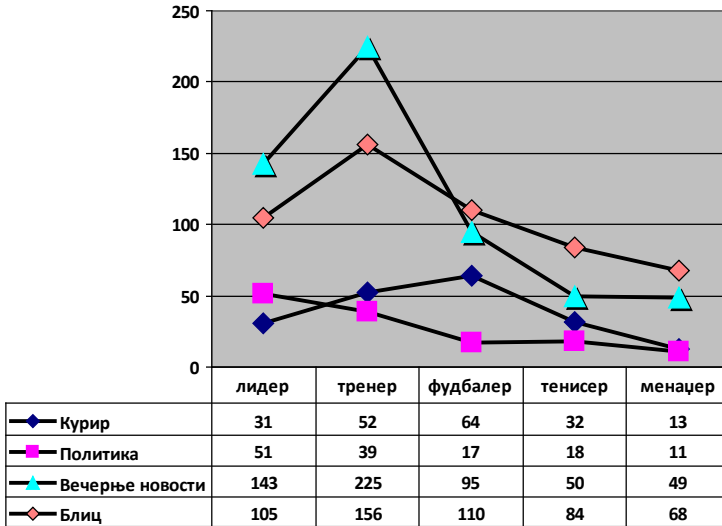
Вечерње новости, 9. 4. 2011., 39

којих такође нема у доступној литератури која се бави страним речима у српском.

Што се тиче морфолошке структуре лексема које садрже наставак *-ер*, ми се тим аспектом нисмо бавили јер је наша анализа показала да су испитане лексеме већином позајмљенице, уз омањи број псеудоанглицизама, у складу са ставом Боже Ђорића (2008: 42): „уколико је таква [позајмљена] реч изведеница, она такву структуру има само у језику даваоцу, а уколико се на терену језика примаоца почну образовати речи помоћу страног суфикса, онда се творбена анализа може вршити само са позиција језика примаоца.“

За крај, интересантан је податак да у најфреквентније лексеме са суфиксом *-ер* спадају *фудбалер*, *тренер* и *тенисер*, као и *лидер* и *менаџер* према којима постоје српски еквиваленти (Васић, Прћић и Нејгебауер 2001), што указује на степен помодне употребе речи енглеског језика које потискују домаће (Шипка 2006).

Графикон 3. Најфреквентније лексеме са суфиксом *-ер* и број њиховог појављивања у корпусу

6. Закључак

У светлу свега наведеног, може се рећи да се суфикс *-ер*, ако је судити по примерима из дневне штампе, у савременом српском језику првенствено јавља у лексемама енглеског порекла, што је још једна потврда о степену утицаја енглеског језика на нашим просторима. Као што смо видели, постоје назнаке да се наставак и даље користи за стварање псеудоанглицизама али је његово јављање са домаћим основама изузетно ретко. Изван сфере жаргона, не може се, зато, говорити о суфиксу *-ер* као о веома популарном и продуктивном.

Са друге стране, евидентно је да развој технологије, нарочито у области рачунарства и информатике, доводи до све већег броја англицизама са значењем *nomina instrumenti* у нашем језику, као и да новинари активно доприносе процесу позајмљивања лексема. Будућа истраживања могла би, стога, да покажу које ће се од лексичких иновација које смо забележили усталити у лексикону, као и да ли ће их бити више, нарочито оних насталих по угледу на лексеме *кошгешер* и *саморекламер*.

Литература

Андрић 2005: D. Andrić, *Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih izraza* (друго, знатно допуњено издање), Београд: Zepher Book World.

- Бабић 2002: S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Бауер 2003: L. Bauer, *Introducing Linguistic Morphology*, Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Бугарски 2006: R. Bugarski, *Žargon*, Beograd: Čigoja štampa.
- Васић, Прћић, Нејгебауер 2001: V. Vasić, T. Prčić, G. Neugebauer, *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.
- Вујаклија 2003: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза* (шесто, допуњено и редиговано издање), Београд: Просвета.
- Вујанић и др. 2007: М. Вујанић и др., *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Голубовић 2009: Б. Голубовић, Употреба нестандартне лексике у светлу савремених друштвених кретања на примеру новинског стила српске штампе, у М. Ковачевић (уред.), *Зборник радова са III међународног научног скупа Српски језик, књижевности, уметности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 141–160.
- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемја и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Даниловић, Димитријевић 2011: Ј. Даниловић, М. Димитријевић, Суфикс -er у енглеском језику: деривати, сложенице и процес њиховог усвајања код ученика енглеског језика као страног, *Наслеђе*, 20, 123–141.
- Ејчисон 2001: J. Aitchison, *Language Change: Progress or Decay?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Живковић 2010: S. Živković, Sufiksi za tvorbu imenica u engleskom jeziku i njihovi ekvivalenti u srpskom u компјутерском регистру, *Комunikација и kултура online*, 1(1), 197–211.
- Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 1991: П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Језички приручник*, Београд: БИГЗ.
- Јовановић 2009: N. Jovanović, *The acquisition of compounds in primary school*, Neobjavljeni master rad, Beograd: Filološki fakultet.
- Јовановић 2010: Ј. Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа (језичке и стилске особине новинарства)*, Београд: Јасен.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у српском језику (суфиксација и конверзија)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Клајн, Шипка, 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Конбој 2010: М. Conboy, *The Language of Newspapers: Socio-Historic Approaches*, London: Continuum.
- Милојевић 2010: М. Milojević, On productivity of suffix -izacija (-ization) in publicistic style, *Journal of Linguistic Studies*, 1/2010, 33–36.
- Николић 2000: М. Николић, *Обратни речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, Институт за српски језик САНУ: Палчић.
- Оташевић 2003: Ђ. Оташевић, *Обратни речник нових и незабележених речи*, Београд: Алма.
- Пејп, Федерстон 2005: S. Pape, S. Featherstone, *Newspaper Journalism: A Practical Introduction*, London: Sage.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–2006.
- Саили 2008: Т. Säily, *Productivity of the suffixes -ness and -ity in 17th-century English letters: A sociolinguistic approach*, Unpublished MA thesis, Helsinki: University of Helsinki.
- Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Чигоја штампа.
- Шипка 2006: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

THE SUFFIX *-ER* IN THE JOURNALISTIC STYLE OF WRITING: ORIGIN, MEANING AND FREQUENCY

Summary

The suffix *-er* is one of the most productive suffixes in English which enables speakers to form agentive or instrumental nouns from almost any verb (Bauer, 2003). According to the data found in the relevant literature, its influence on Serbian first started spreading during the 1990s (Šipka, 2006; Ćorić, 2008). However, English was not the only source of *-er* forms in Serbian since many a word was borrowed from German or French as they abound in similar formations. Nowadays we, therefore, wonder what the status of this suffix in contemporary Serbian is, especially in the language of the daily press, a medium known for reflecting social trends and changes. To explore the origin, meaning and frequency of words containing the suffix *-er*, we compiled a corpus representative of the journalistic style of writing, by collecting, over a two-week period, the daily publications of *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic* and *Kurir*. The *-er* lexemes were then excerpted from these papers, in an attempt to find proof for the hypothesis that this suffix, as a consequence of the processes of internationalization and globalization, is more and more often attached not only to bases borrowed from foreign languages but also to native, Serbian bases. Our results have disputed this claim, showed that the majority of words with the suffix *-er* are loanwords from English, as well as indicated that their dominant meaning is an agentive one, although a significant increase in the number of nouns with an instrumental meaning is rather noticeable.

Key words: suffix *-er*, loanwords, base, frequency, journalistic style

Jelena R. Danilović, Marta V. Dimitrijević

Јордана МАРКОВИЋ
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за српски језик

ЈЕЗИК ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА ИЗМЕЂУ СТАНДАРДА И ДИЈАЛЕКТА¹

У раду је дата анализа језика деце предшколског узраста у доба када поседују извесне језичке компетенције и када на њихов говор утичу бројни фактори, од којих су најзначајнији породица, тј. окружење, обданиште (за информаторе су узета деца која иду у обданиште) и телевизија. На тај начин се формира њихов говор као идиом између стандарда и дијалекта.

Кључне речи: језик, говор, дете, дијалекат, породица, обданиште, телевизија.

0. Овај осврт инспирисан је једном Белићевом констатацијом из *Дијалеката* да је „подједнако узимао грађу из језика старица, стараца, људи средњег доба и деце“ (Белић 1905: XXXIII). У овом тренутку тешко је пронаћи децу као информаторе из руралних средина стога што се по правилу испитују говори оних крајева у којима готово да не живе деца. Али о деци као информаторима у урбаном средини, вреди размишљати. Усвајање говора код најмлађих последица је многих фактора. Стога сам се одлучила за осврт на говор најмлађе популације, на говор оних код којих још увек нема агресивног притиска стандардног идиома путем школе.

1.1. Одмах је јасно да истраживање говора деце није лак и брз посао. Заправо, овакво истраживање би представљало обиман и опсежан посао, за који је потребно и пуно времена и пуно информатора, а и резултати би морали бити спој бројних опречности. Да би се оваквом послу приступило, мора се најпре сагледати душствена ситуација истраживаног терена – ко насељава те просторе и одакле су досељене поједине породице, са каквим су образовањем родитељи деце, да ли деца иду у обданиште или их чувају бабе и деде, какав је друштвени и социјални статус родитеља, па и баба и деда, да ли их чувају жене које нису чланови породице и који је њихов говорни идиом, као и други мање или више значајни фактори.

Ако дете потиче из средине у којој се у свакодневној комуникацији по правилу користи дијалекат, ако га чувају баба и деда који се такође служе дијалектом, ако је упућено на комшилук који се служи приближно истим дијалектом, дете ће већ са првим речима усвајати дијалекат и то ће бити његов идиом до поласка у школу. Чак ни моћна телевизија и привлачни цртани филмови неће битно утицати на његов говор. Са потребом да се другачије говори, суочиће се тек поласком у школу. То би, и према Белићу, били добри носиоци народног говора и добри информатори.

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство за науку и просвету Републике Србије.

То значи да се појављује проблем избора информатора, те да и у овој категорији има више поткатегорија.

Стога сам се определила за једну групу и то је она на коју су утицај, већ на самом почетку, извршили различити, али приближно исти фактори. Узорак чини десеторо деце приближно истог узраста различитог пола, чији су родитељи најмање са средњошколким образовањем², и која иду у обданиште. Тиме сам утицај на моделирање говорног идиома ове деце свела на три приближно иста фактора: утицај родитеља, неминовни утицај телевизије, тј. цртаних филмова³ и утицај обданишта⁴. Сматрала сам да су остали утицаји мањи, будући да деца највећи део дана проведу у обданишту, време пре и после тога са родитељима и да у кући често гледају телевизију⁵. Дакле, бабе и деде и комшилук, тј. средина временски краће делују, те је и њихов утицај мањи.

Заједничко свим испитаницима јесте и место боравка – сви живе у Нишу. Наравно, место боравка је веома важно, те ће овако добијени резултати бити валидни једино за крај у којем је испитивање вршено.

1.2. Узорак чине деца између четири године и шест година⁶. У овом периоду дете је већ овладао основним језичким инструментима и основним језичким структурама и остварује праву вербалну комуникацију. Заправо, већина истраживача дечјег говора сматра да се граматичко учење завршава око пете године, тј. да је у четвртој или петој години завршено усвајање усменог говора.

Искуство у разговору са децом овог узраста показало је да поседују извесне језичке компетенције, тј. свесна су употребе језика и реагују на извесне појаве (не каже се *бомбон*, него *бомобона*; не каже се *ручак*⁷, него *ручак*, смејући се изговарају погрешно акцензоване речи са намером да изазивају родитеље: *шакó* итд.).

1.3. У овој категорији евидентан је и проблем прикупљања грађе. Снимање на диктафон је обично неуспешно, те је бележење једина валидна метода. Заправо, до грађе се могло доћи на два начина – кроз дијалог са околином или кроз егocентрични говор, тј. говор наглас који нема функцију комуникације, већ настаје као вид монолога, тј. гласног размишљања или представља монолог удвоје⁸.

То ме подсетило на податак да већина истраживача развоја говора и усвајања језика код деце заправо редовно бележи говор своје деце или својих унучади⁹, који потом подвргава анализи. Из тих разлога ми се учинило умесним да моји

2 Определила сам се за овај ниво сматрајући да и факултетски образовани родитељи, уколико то није факултет језичког смера, имају језичке компетенције на нивоу средње школе.

3 Утицај медија на говор деце може бити позитиван, али, према неким истраживачима може допринети и да деца не проговоре или проговоре касно. Овај утицај може се огледати и у усвајању читавих реченица и њиховој репродукцији у комуникацији са околином.

4 О овоме вид. и у: Јоцић 2006: 18.

5 О значају ТВ на децу говоре бројни аутори. За телевизију се тврди да је један од најомиљенијих облика забаве деце, али подељена су мишљења – њој се приписују многа корисна, али и многа штетна дејства на најмлађу популацију (Јоцић 2006: 152–172).

6 Чињеница је да дете већ са три године обично може да изговара све гласове, склапа реченице и споразумева се са околином.

7 Из техничких разлога је знак за дугоузлазни акценат обележен експираторни, а тако ће бити и надаље.

8 О егocентричном говору код деце говори Виготски тумачећи Пијажеов став у вези са тим и каже за такав дечји говор да дете „не интересује да ли га слушају, оно не очекује одговор, не осећа жељу да делује на саговорника или да му нешто стварно саопшти“ (Вигорски 1977: 67).

9 Вид. Браун 1981: 47–50, као и Јоцић 2006: 6–7.

главни информатори буду моји унуци¹⁰ – они су и били инспирација за овај осврт, од њих је дошао највећи део грађе, а грађа коју сам добила од друге деце послужила је за проверу и потврду закључака до којих се дошло.

1.4. Стручњаци који се баве деčјим говором обично се интересују за развојни говор – када, на којем узрасту које гласове и облике дете треба да усвоји и која евентуална одступања од просека. У овом осврту том проблематиком се нећу бавити.

1.5. Фонетски ниво нисам подвргла анализи – деца овог узраста владају фонолошким, али не и фонетским системом. Отуда ће изостати осврт на тај део изузев прозодије¹¹.

За мене није важно хоће ли дете рећи *Ђовђе* уместо *Ђорђе* – то је предмет развоја говора. Заправо, говор неких мојих испитаника карактерише тзв. *феномен фис*, тј. чињеница да деца одлично чују и разумеју одрасле и у стању су да уоче разлику код одраслих и онда када сами не могу да изговоре одређене гласове, тј. они су компетентнији у фонологији но што су у стању да покажу. Тако један од мојих информатора каже да се *иџва са циџвом* и ја, будући да не видим чиме се игра, питам *да ли се иџра са циџлом*, на шта он одговара: „Не, иџвам се *циџвом сџо се вџи*“. – „А, иџраш се *чиџром*?“ – „Да, *циџвом*“.

Дакле, за мене је у овоме осврту важно хоће ли дете рећи: „Ово *ће биџи* вакета“ или „Ово *ће да буде* вакета (ракета)“.

2. Дакле, ако деца проговоре онако како чују, а са одрастањем већ чују носилоце релативно различитих идиома, поставља се питање какав ће онда бити њихов говор и шта ће усвојити као свој говор или као престижни говор у том узрасту.

2.1. Прикупљени материјал показао је да се у говору ове категорије деце предшколског узраста региструју три специфичности: елементи стандардног језика, елементи народног говора и, неминовни, само деци својствени модели који су последица логичког размишљања и покушаја да се сагради жељени облик према граматичком моделу који је дете усвојило и онда када то правило не важи.

Стандардне форме нећу посебно наводити, већ ћу се на њих позивати онда када говорим о нестандартним облицима, а паралелно са њима јављају се и стандардни.

3. 1. Оно што већ са првом речју деца овога краја усвоје и за шта није ни потребно наводити примере пошто је сваки пример доказ јесте акценат – експираторни за разлику од стандардног четвороакценатског. Заправо, акценат је прва нестандартна црта у говору деце овога краја, али не обавезно и место акцента. Место акцента ће варирати – од стандардног до дијалектског, али јавиће се и речи са неким видом хиперкорекције: *дечџк, друџџр, забрањено вође; Пџкушај ши*.

Деца овог узраста исправљаће одрасле када приметите да су померили место акцента у говору, нпр. у разговору са неким ко се служи дијалектом, у односу на акцентовање речи у свакодневном говору и у општењу са њима.

3.2. Следећа дијалекатска језичка црта долази до изражаја тек у тренутку када дете почиње да употребљава футур као граматичку категорију и представ-

10 То су шестогодишњи Ђорђе Коцић и четворогодишњи Дарко Стаменковић.

11 Примера ради не може се установити да ли деца овог узраста чују и да ли изговарају полугласник. Употреба полугласника у говору овога краја јесте једна од значајних архаичних језичких особина. Међутим, деца не овом узрасту многе гласове изговарају као полугласник: *вџи се* (врти се), *шџи* (трчи) и сл.

ља употребу конструкције *да + презент* уместо инфинитива. Инфинитив се на овом географском простору ретко чује и дете неће често бити у ситуацији да га чује, а неће бити ни потребе да га употреби. Као допуна глаголима непотпуног значења, ако то буде неопходно, јавиће се *да + презент*: *Ти покушаваш да ме уда-риш да падне*.

Стога ће приметан дијалектизам доћи тек у доба усвајања футура. Имајући у виду чињеницу да сва деца гледају цртане филмове, она ће отуда усвојити и стандардне форме, будући да их у свом окружењу не чују.

Тако ће се јавити:

облици простог футура: *Чекај, узећу ово блашо, Уништићу му кузлу, Узећу га, Згазићу њега;*

облици сложеног футура (са инфинитивом): *Ја ћу овај шипај узети, Ово ће бити ракетта, Ја ћу извести принцезу, Он ће покушати да уђе, Кад буде време борбе, ја ћу навалићи, Ја ћу уништићи кузлу, ја неће имаћи кузлу и сл.*

Ипак, дијалекатски лик футура јавиће се много чешће и то у облику:

енкл. облик пом. глагола + да + презент: *Ја ћу ти да ставим, Пази, овде ћу да ставим блашо, Онда ћу да га згазим, Ђе да те опусте, Ја ћу да знам, Ђе да нешто покушамо, Ви ћете да улетите у борбу и онда ћемо да се бијемо са Баш-Челиком, Ја ћу да будем Дан;*

енкл. облик пом. глагола + презент: *Са ће се овде зезну, Ђу га згазим, Њему ће падне на главу комјутер, Ја ћу будем Дан;*

и са негацијом: *И сада нећу имам ашто* итд.

Ипак, не може се тврдити да је облик футура без инфинитива искључиво у употреби, иако су поједини моји „помагачи“ у бележењу грађе били изненађени и затечени чињеницом да њихова деца не употребљавају инфинитив. Готово редовно се истовремено јављају и један и други модел – и стандардни и дијалекатски. Према начину на који их употребљавају може се тврдити да владају и једним и другим моделом и готово песнички, како не би понављали једно исто, користе оба модела:

Ја ћу ти да ставим ... чекај, узећу ово блашо... Пази, овде ћу да ставим блашо;

Онда ћу да га згазим ... ћу га згазим, згазићу њега;

Али ко ће бити, сви ће по реду да се споје ... Прво ћемо да се играмо бакугана ... Е ја, играћемо се бакугана.

3.3. Деца која припадају овој социјалној групи доста рано усвоје падежне облике. Још при изговору првих речи, тј. реченичних модела од једне речи, дакле – у фази употребе холофразе, тј. моноремних исказа¹² (стадијума једне речи, која, у ствари, функционише као реченица¹³) она почну са употребом падежа. Тако дајући неки предмет детету једна од присутних особа упућује тај предмет другој особи по детету говорећи: „Дај ово деди“. Дете тај предмет пружа особи којој је упућено изговарајући: *Деди*¹⁴. То значи да се у таквим ситуацијама већ упо-

12 Овакав термин употребљава се у Јоцић 2006: 115.

13 Према проучаваоцима дечјег говора, већ после фазе брбљања, следи фаза реченице (од једне речи, а потом од две) до 24. месеца (Слобин 1981: 157).

14 Идентични модел забележила је и М. Јоцић. Она каже да дете употребљава холофразу *Мами* у значењу *Идем маме* (Јоцић 2006: 117).

требљава датив¹⁵. Потом следи фаза од две речи,¹⁶ тј. стадијум „двочланих исказа“ (Слобин 1981: 164), у којој се опет јављају падежни облици: *Иде маме* = Иде код маме¹⁷.

Међутим, временом, са ширењем простора на којем проводи више времена, под утицајем обданишта – васпитачица и друге деце, са усвајањем сложенијих реченичних модела јавиће се и колебање у употреби падежа, тј. дублети:

*Он њуџује на санке, Да ѓа удари са санке;
 Кад се ја борим са џо зло;
 Ја ћу да будем овај са црвена усџа, са црвеним усџима ћу да будем, ја ћу да
 будем са црвеним усџима¹⁸;
 У џеј су ми ... у џеју су ми; Да их имам мноџо у џеју;
 Где џе ѓребе? – У ѓрло.*

Облици хиперкорекције, у овом случају употребе локатива уместо акузатива, такође су забележени: *Ми кад смо ишли у Форуму, видели смо велики џерен и велику лоџу, Немој да се мешаш у иѓри, Он ми се меша у иѓри, Он ми се меша у сиру, меша ми се у ручку, у јелу ми се меша.*

3.4. Удајање објекта представља језичку црту која карактерише све прирзренско-тимочке говоре и сврстава се у балканистичке појаве. Регистровани пример: *Ја замало муву да је ухваџим* може се приписати овој категорији, али може се сврстати и у последице невештог живог говора. Међутим, у дипломском раду Милице Крстић, у коме она анализира језик свог двогодишњег сина Илије, наводи се више таквих модела: *Мене ме боли; Јесџе ли ми мени куџили* и сл.

4. Посебну групу представљају веома интересантни и маштовити облици саграђени логично. Деца усвајајући граматички систем¹⁹ настоје да сачине правилне облике, тј. облике како претпостављају да би требало да изгледају²⁰. Образовање нових речи, као облик самосталног обогаћивања речника у облику изведених речи и сложеница, представља карактеристику регистровану код свих посматраних испитаника. Овај елемент говори о чињеници да дете прибегава економичности тако што на основу већ стечене говорне навике ствара нове речи.

Нове речи: *Иди у одмараоницу.*

Номинатив множине: *Ауџи нису за јело, То су њени браџови.*

Једнина саграђена аналошки према облику множине: *Да ѓреџворе овоџ болесноџ људа у корњачицу.*

15 Оваква тврђња стоји и код М. Јоцић (Јоцић 2006: 125), што је потврда да се овај падеж усваја веома рано.

16 Овакве реченице проучаваоци развоја дечјег говора називају „телеграфским“ реченицама (вид. Браун 1981: 50).

17 О усвајању падеже код деце која усвајају српски језик говори Мирјана Јоцић (Јоцић 2006, *Усвајање и развој падежног система српског језика*, 111–130).

18 Овакве моделе М. Јоцић назива „самоисправљањем“ и региструје их на млађем узрасту (Јоцић 2006: 126–127).

19 По Дејвиду Мекнилу, „за нешто мање од две године дете стекне потпуно знање о граматичком систему свог матерњег језика“ (Мекнил 1981: 63).

20 О томе Ричард Кромер каже: „Скуп правила којих се дете одређеног узраста придржава, доводи до посебних грешака“ (Кромер 1981: 122), наводећи да је то процена „са становишта граматике одраслих“ (Кромер 1981: 122), јер „дететов граматички систем има одлике које нису исте као у моделу одраслих“ (Кромер 1981: 122).

Аналошка појава непостојаног *a*: *будани смо, дунула у продаваца* (продавца, Ајд.).

Колебање у вези са одређеним фонетским појавама: *Да се чуватише од тих земљаца* (земљака); *Она је појела ситишу земјака*.

Аналогија је разлог и за појаву бројних итератива типа:

Не знамо где се поручава (поручује). *Шта он тачно смерава*. *Згажавам тхе, мама, склони ногу*. *Мама, знаш ли како се ова оловка појачава и угашава*. *Како се овде извађава батерија*.

Ове форме послужиће и за грађење глаголских именица: *Нема просишвање*.

Веома рано се јављају облици радног глаголског придева од презентске основе: *Ја сам донесао, Јеао* (јео) *сам*.

О дечјој „маштовитости“ говоре и следећи примери:

Твој ауто је озеленео (позеленео, постао зелен), *а мој ожушео* (пожутео, постао жут).

После „исправке“ од стране одраслих, дете схвата и прихвата исправни облик: *Твој је оиетш пожушео и мој је позеленео, твој е променио боју*.

Али, пошто облик бива прихваћен, гради се и следећи по том обрасцу: *Онда ти пожушјава* (постаје жуто) *и позеленјава* (постаје зелено).

5. Дакле, деца испитиване категорије пре поласка у школу обавезно су усвојила експираторни акценат – мада не увек и нестандартно место акцента, релативно добро владају падежним системом, уз могућност употребе општег падежа као дублетног модела паралелно са стандардном формом и појаву хиперкорекције у виду употребе локатива у служби акузатива; готово да не употребљавају инфинитив као допуну глаголима непотпуног значења, али употребљавају га при грађењу футура, градећи сложени футур (са инфинитивом) или прости футур, али чести су и дијалекатски ликови футура са помоћним глаголом и презентом или конструкцијом да + презент. Облици удвојеног објекта раритетни су у овој фази. Све наведене дијалекатске особине представљају типичне дијалекатске црте карактеристичне за овај крај српске језичке територије и спадају у иновације ових говора.

Посебно је значајно да са развојем говора расте број дијалекатских црта, а смањује се број аналошких деци својствених облика. Ово представља фазу у развоју говора код деце пре поласка у школу. Утицај школе учиниће неке измене. Те измене кретаће се у правцу усвајања стандардних форми, али неке дијалекатске црте ће опстајати паралелно са стандардним, а неке – попут употребе општег падежа, тј. аналитичке деklinације, увећаваће се у додиру са говором друге деце, али и окружења, док ће један тип особина, као што је изостанак инфинитива, постајати једина форма у употреби.

Литература

Белић 1905: Александар Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.

Браун 1981: Роџер Браун, Прве реченице детета и шимпанзе, *Развој говора дететаша*, Приредила Надежда Игњатовић-Савић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 39–61.

Виготски 1977: Лав Виготски, *Мишљење и говор*, Нолит, Београд.

Јоцић 2006: Мирјана Јоцић, *Језик, комуникација, развој*, Дневник – Новине и часописи, Нови Сад.

Кристал 1987: Дејвид Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Нолит, Београд.

Кромер 1981: Ричард Кромер, Развој језика и сазнања – когнитивистичка теза, *Развој говора деце*, Приредила Надежда Игњатовић Савић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 77–133.

Магић 1959: Миодраг Магић, *Говор малоџ деце*, Издавачко предузеће „Рад“, Београд.

Мекнил 1981: Дејвид Мекнил, Стварање језика, *Развој говора деце*, Приредила Надежда Игњатовић Савић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 63–75.

Слобин 1981: Дан Слобин, Универзалије у граматичком развоју деце, *Развој говора деце*, Приредила Надежда Игњатовић Савић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 155–170.

ЯЗЫК ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОМЕЖДУ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА И ДИАЛЕКТА

Резюме

В этой статье рассматривается язык детей дошкольного возраста. Анализируется язык детей которые ходят в детский сад. Формирование языка этих детей зависит от многих факторов, но три являются более важными чем другие: влияние семьи (особено родителей), детского сада и телевидения.

У детей этого возраста уже есть некоторые знания языка – они поправляют свой язык под влиянием окружающей среды.

В языке детей этого возраста отражается влияние литературного языка и диалекта.

Ключевые слова: язык, дети, диалект, семья, детский сад, телевидение.

Јордана Маркович

Видан В. НИКОЛИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Училишњски факултет Ужице

ПЧЕЛА (APIS MELLIFICA) КАО СИМБОЛ У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ (ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ)

У раду¹ се говори о пчели као симболу у српској традицији: светој и благословеној „домаћој животињи“, која по организацији рада и живота подсећа на људску заједницу. У једноставним књижевним облицима присутни су термини из пчеларства (*Вредан као пчела; Ври као у кошници; Учала му секира у мег*). Пчела је једина животиња за коју се симболично каже да *умире* (као и човек), а не да липше или угине.

Од пчеле су производи **мед** – симбол за нешто слатко (*Слашко као мег*) – и **восак** (*Скујо као восак*), од кога се производи свећа: која пружа светлост (ослобађа од мрака) и светост (ослобађа дух од профаног).

Кључне речи: пчела (*Apis mellifica*), пчела као симбол, производи пчела: мед и восак; веровања око пчела; пчела у једноставним књижевним облицима

„Onaj ko bi ispitivao izvrsnu građu pčelinjeg saća, tako divno prilagođenu svome cilju, a ne bi bio ispunjen osećanjem zanosnog divljenja, morao bi biti ograničen čovek“ (Č. Darwin)

0. Увод. – Пчела је домаћа животиња која је, поред свилене бубе, једини потпуно припитомљени инсект у служби човека. И после толико времена откако је човек „упознао“ пчелу, „велика је штета што тако мало знамо о том маленом створењу које је истовремено највеће чудо живе природе“ (Терзин 2010: 7).

У нашем времену – (а) када модерна наука која се на било који начин бави пчелом као инсектом и „домаћом животињом“ и пчеларством као важном привредном граном застарева сваких од три до пет година; (б) када је савременом технологијом установљено да на пчелињим ногама има 54 алата за скупљање, складиштење и прераду меда и полена; (в) када је укрштањем две врсте пчела у Јужној Америци добијена „пчела убица“ (најпродуктивнија у производњи меда у односу на друге савремене врсте) али која полако „креће у освајање“ према Северној Америци – пчела је универзални симбол без померања значења, симбол који је искристалисан дугом традицијом: од библијских мотива до петрифицираних малих фолклорних форми као и тема и мотива у већини жанрова.

1. Шта је то пчела – Да би се лакше схватила симболика пчеле у српској традицији (с јасним наслеђем из словенске и уопште светске баштине), на почетку дугујемо одговор на питање: шта је то **пчела**?

„Пчела (лат. *Apis*). Социјални инсект из реда опнокрилаца, који израђује техничко гнездо, кошницу, и производи мед и восак. У кошници се налазе три типа јединки: *матиница*, оплођена женка која полаже дневно по 2500 јаја и живи више година; неколико стотина мужјака, *џрушова*; и више десетине хиљада стерилних женки, *радилица*, које у летњем периоду живе само неколико недеља; оне граде ћелије саћа од *воска*, хране колонију *поленом* и *нектаром* сакупљеним по

¹ Овај рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178014, који се реализује уз финансијску подршку Министарства за науку Републике Србије.

цвећу и бране се отровном жаоком која се налази на крају трбуха“ (*Нова енциклопедија у боји*, књ. II, Вук Караџић, Београд 1978, стр. 1470).

2. О старини гајења пчела говори се у стручној литератури:

„Човек познаје пчеле још од најстаријих времена. Loveći животиње и skupljajući razne plodove за своју храну, mogao је у šupljem дрвећу и pećinama да открије пчеле и мед. До меда се никад није лако dolazilo. Пчеле су увјек branile своја gnijezda. Kad је човек открио vatru, olakšao је pljačkanje пчела. Divljak није јео само мед, него и saće са leglom“ (Katalinić и dr. 1968: 13).

„Сачувана пчеларска терминологија, добрим делом заснована на прасловенском речничком фонду, говори да су Срби из своје прапостојбине пренели и вештину пчеларења“ (*Лексикон српског средњег века*, 1999: 606).

2.1. У изворима српскога средњег века помињу се пчеле и производи од пчела:

„У Србији је [...] пчеларство имало велики значај; оно је било много на цени пре употребе шећера и бољих средстава за осветљење. Кошнице (старосрп. *оулије оулишије*) постављене су између шуме и ливада у нарочитим уљаницима под надзором уљара. Краљ и манастири имали су велике уљанике. Поред воска и меда, јако је била омиљена медовина (старосрп. *медь*). Дубровчани су дозволили ово пиће на тргу Брсково, док се, најзад, уговор с Котором 1279, није овом и за Дубровчане и за Которане учинио крај. У оба града строго је било забрањено вино за продају мешати с медом, да не би ова мешавина конкурисала домаћем вину; тако замећ[е]но вино (*molza, mellatum*) смело се само правити за домаћу потребу“ (Јиречек 1984, књ. 2: 155–156).

2.2. Краљ Милутин у једном писму каже: „Пчелари да не раде друге послове, нека буду само пчелари“. Тиме је од *nomina agentis* добијен *nomina professional* (што ће потврдити и литература која се бави средњим веком, али и презиме *Пчелар* које налазимо у Вуковом *Српском рјечнику* (в. т. 19. 1.).

У историји је познато: када је цар Душан оснивао један манастир у Призрену, бележио је међе пчелињака на Слатини, то је учино да и други не би држали пчеле на том простору. Имао је десет пчелара и сигурно неколико хиљада кошница.

2.3. Познато је да су Турци у средњем веку тражили од манастира да део пореза плаћају у натури (пчелињим производима) према броју кошница, али има података који говоре да су се и сами бавили пчеларењем (Ердејановић 1951: 18).

„О замаху које је пчеларство у балканским земљама добило сведоче речито турски дефтери XV века, који верно одсликавају затечено стање. Десетак од кошнице прикључен је редовним спахијским приходима, убиран је или у новцу или у натури, а од пчелињака са мање од 10 кошница узимана је ачка по кошници“ (*Лексикон српског средњег века*, 1999: 608).

2.4. И касније, под другим освајачима на Балкану, бављење пчеларењем било је врло рано регулисано законима. Тако је било и у Аустрији, која је била земља „реда и закона“: „У време Марије Терезије је traženo да се народ што више бави pčelarenјem. Tada је donet познати *Patent o pčelarstvu*“ (Katalinić и dr. 1968: 16).

3. Без обзира да ли се у прошлости пчела гајила или је пчеларење било везано за скупљачку делатност из природе (као и сваки други лов), основни производи пчеле су били мед и восак. У модерном пчеларству побуде гајења пчела се наслањају на традицију али су се и прошириле:

(1) Мед и восак (и полен);

- (2) Отров који служи у медицинске сврхе (и у алтернативној медицини);
 (3) Опрашивање биљака.

3.1. Шта каже историја о судбини меда као пчелињег производа? – “Kroz vijekove med je bio najveća poslastica i lijek, a mitologija nam priča da je bio hrana bogovima“ (Katalinić i dr.: *Pčelarstvo*).

Дакле, мед као готов производ био је људска храна, али је и служио на пријему гостију, као и на свадби када је пуница требало да „одобровољи“ зета да почне јести и да му све буде слатко у животу као мед – чиме је попримао симболику у одређеном ритуалу. С друге стране, како то потврђује митологија, мед је био храна и боговима. На овај начин и једно и друго – као храна људима у одређеним обредима и као храна боговима – мед се приближава симболу у највишем степеном градицији да је нешто слатко (*Слатко као мед*). Мед се мешао са вином у чувеном средњовековном пићу *медовина*, који су пили владари и властела.

3.2. „Пчела је животињца за велико поштовање, није толико због меда, колико због воска од кога се граде свеће за цркву и за сваку богомољу“ (Милићевић 1984: 69). Свећа је давала светлост (ослобађање од мрака) и пружала светост (ослобађање од профаног) и зато није ваљало да се сваки восак употребљава за прављење посебних свећа: „Восак од умрле кошнице многи држе да је грехота узимати за молитвене свеће; за свеће треба восак од кошнице живе, подрезане“ (Милићевић 1984: 70).

„Воштана свећа схвата се у хришћанству као бескрвна жртва богу јер је од пчеле као симбола чистоте. Пчели се придаје епитет часне, богоразумне, методичне. Писац Физиолога поучава: *Пчела јест ђ Божија*“ (*Лескикон српског средњег века*, 1999: 608).

3.3. У модерном пчеларству у културном свету придаје се посебна важност пчели у опрашивању биљака. „U Americi i Zapadnoj Nemačkoj poljoprivrednici plaćaju pčelarima da u vrijeme cvatnje dosele pčele na njihove plantaže radi oprašivanja i oplodnje voćaka, a tako i drugih biljki“ (Katalinić i dr. 1968: 19). У нашој пракси је сасвим другачије: пчелари плаћају место где постављају своје кошнице у сеоби на нову „пашу“. Познато је да у Америци неки пчелари држе само пчеле за опрашивање биљака на туђим фармама за гајења племенитих врста воћа и поврћа.

4. Како смо видели, не може се говорити о пчели и њеним основним производима а да се не дотакнемо пчеле као симбола. Шта је симбол?

„Riječ *simbol* (grč. *symbolon*, ‘znak’, ‘znamenje’) označava konkretan predmet koji, po konvenciji ili po asocijaciji, upućuje na nešto što ima šire i univerzalnije značenje. Po tom ‘upućivačkom značenju’ on se može definisati kao *znak posebne vrste*: kao *znak*, jer označava, predstavlja ili sugeriše nešto drugo nego što je on sam, a *znak posebne vrste*, jer u njemu konkretno i pojedinačno upućuju na opšte. Ponekad se definiše jednačinom: predmet (ili njegova slika) + ideja = simbol“ (Lešić 2008: 43–44).

5. У српској традицији, као и уопште у словенском свету, пчела се доживљава као чист, божји створ. Символика пчеле је укореењена и у великим светским митологијама

Обиље хришћанске симболике у комплексу веровања условљено је првенствено тиме што су се она лако уклапала у опште оквире о пчели као о добром бићу и неуморној трудбеници, о „домаћој“ животињи која доноси корист.

Класификација животиња на „позитивне“ и „негативне“ у неким случајевима је релативна; али у негативне животиње у траговима паганских култова пре свега спадају оне које су табуиране, тј. ритуално „нечисте“, на пример: *врана*, *вук*,

завран, змија, кукавица итд. У позитивне животиње увек се убрајају овца и пчела (в. шире: Николић 2009: 109–138).²

Пчела је једина животиња за коју се (као и за човека) каже да *умире*, а не да угине и липше.

6. На чему се заснива **симболика** пчеле? – О томе се говори у *Rečniku simbola* (1983: 486):

(1) „Simbolizam pčele zasniva se na njezinoj marljivosti i na uređenju košnice“;

(2) „Ugledajte se na razboritost pčela – savetuje Teofil Filadelfijski i navodi ih kao primer duhovnog života redovničkih zajednica“;

(3) „U egipatskoj umjetnosti i predajama, pčela simbolizira dušu. Sunčevog je podrijetla: pčela je rođena iz suza boga sunca Ra, koje su pale na zemlju“;

(4) „Zbog meda i žaoke, pčela se smatra Kristovim amblemom: s jedne strane blagost i milosrđe, a s druge izvršenje pravde: Krist-sudac.

Ponašanje pčela spram matice i osrtalih pčela tako је uređeno i savršeno да one postaju uzorom kršćanskih vrlina, то више што је примјерна и njihova čednost, коју је slavio već Vergilije“.

7. Данас се може чути, не само међу скептицима, да због загађености природе све више нестаје пчела и да је то најава еколошке катастрофе. Пчелари тврде да би после нестанка пчела за кратко време (око пет година) неумитно нестала и људска цивилизација (када се зна да се биљке природно не би опрашивале без пчела).

И у средњовековној традицији, у најави „последњих времена“, као мотив у епској народној поезији јавља се страх од нестанка пчеле као свете животиње:

Кад нестане овце и пшенице,

Кад нестане **пчеле** и цвијета,

Настануће посљедње вријеме:

Кум ће кума звати да се суде,

А брат брата вијат' по мегдану...“ (Милићевић 1984: 69).³

8. Пошто је пчела на различите начине била присутна у животу човека развијена су веровања и гатања везана за ову необичну животињу:

(1) У антропогеографској области Златибору: „Много се гата око пчела. Пред кошница набијају на коље коњске и волујске главуче *због злих очију*. Да би се пчеле *дале*, ракија из чаше не враћа се у чутуру да се не би ројеви враћали у кошницу. Кад се рој стресе у кошницу, покрије се ова неком *вјенчаном аљином* (која је била у цркви на вјенчању) и пчела *неће да бјежи*. Ако некоме што позајмљују, изнесу сами пред кућу; кад неко веже коња у дворишту где има пчела, мора га одрешити неко из саме куће. Кад се роји кошница и да би се рој пресавио на грану, жена клечећи на земљи виче: *земљи, мацо*. Кад се кошница украде, пчеле пропадају. Пчеле се нарочито *даду* ономе, ко их запати са три стране (једну купи, другу украде, а трећу добије на поклон). Не дају пчеле живе, јер се боје да им не *пођу назад*“ (Мићић 1925: 435).

2 У пчеларској терминологији синоним за пчелу је *мушица*. У старијој исламској традицији пчелињи восак нема ону примену као што има у хришћанској. О томе сведочи Константин Михаиловић из Островице у делу *Јаничареви усјомене или Турска хроника* (Споменик СКА, књ. CVII, Београд 1959, стр. 4): „А кад сам питао погане зашто лојане свеће пале, зар не би било боље да пале воштане свеће на гробовима умрлих и храмовима, одговорили су да богу треба да се приносе на жртву брав а не мушице“.

3 Овај мотив је чест у српским епским народним песамама, уп. *Женидба кнеза Лазара*.

(2) „Пчела – животиња коју сматрају светом и благословеном. Велики је грех убити пчелу, а верује се да ће назадак у сваком раду снаћи и онога ко је нехотице убије. Кад пчела угине, каже се да је умрла. Негде се верује да душа умрлога прелази у пчелу“ (*Српски митолошки речник*, 1989: 376).

(3) „Пчеле ко нађе у дрвету, па дрво закрсти, сматра се као газда тих пчела. Али он, пре него што би дрво закрстио, добро гледа да није дрво гдегод пре тога закрштено“ (Милићевић: 1984: 69).

(4) „Жене у Старом Адибеговцу никад не продају млеко и мед средом и петком због пчела, да им се роје“ (Ердељановић 1951: 164).

(5) „Око пчеларника међу на прошће главе од мрцине: коња, говечета итд., да би то сваки прво видео па тек онда кошнице те да их не би урочио“ (Грбић 1909: 354).

(6) „Ко има у Азбуковици пчеле, па му вештице краду мед, он онда тражи овна или овцу, и то црну без белешке, па је закоље и огули, и ножем сву утробу и црева испара па је метне на кованлук, и ту је остави да се ва усмрди. тада верује да вештице више ен смеју доћи да једу мед“ (Тројановић 2008: 41).

(7) „Ако ко коме поклони улиште с пчелама, онда мора даровани, кад понесе улиште својој кући, какав год новац даровати, јер се поклонитељу иначе никад не би више дало у пчелама“ (Тројановић 2008: 41).

(8) У студији „Простачке заблуде“, непознати аутор половином 19. века упућује на народне заблуде које се односе на нека веровања која немају научна утемељења. Издвајамо једно веровање везано за пчелу:

„Има их који верују у особиту осетљивост пчела, осетљивост по којој би оне делиле радост и жалост са домаћином; понегде се још и кошнице у црно завијају кад је жалост у кући, а у црвено кад је радост“ (*Српски леџопис*, 1867–1869, књ. 12, стр. 336).

9. Пчела и производи од пчела били су живо присутни у „позитивним“ обредима и обичајима у српској традицији.

(1) Стари сват од сватова напија старом свату од дома овако:

„Стари свате господине, добре ти сиједе! [длаке на глави] Кадгод је од бремена доброћа, све трчи чела на љепоту цвијећа, тако и ја тебе те тебе. Ја идох по свијету ка’ и чела по цвијету и тражих нећу ли наћи бољег од тебе, а ја не могах ни ка’ тебе, а камо ли бољег од тебе...“ (Караџић 1971: 76–77).

(2) У свадбеним обичајима мед је имао важну функцију као симбол будућег благостања младенаца:

„У кућу дјевојка ваља да уђе преко простртог ћилима под којијем је мушки гатњак и мали ножић црнијех корица, да би мушку дјецу и јунаке рађала. На кућном прагу сретне свекрва своју невјесту и заложил је три пута медом из очице, али не акд она зине, него је заварају па јој изненада очицу тури у уста; по том јој да од рода како мушко дијете, те га по трипут подижући од земље пољуби па му онда дарује мараму...“ (Караџић 1971: 84)

(3) Здравница у здравље домаћиново:

„Когод му из дома ходио, лијепи глас по свему свијету носио, као што носи чела по медену цвијету“ (Караџић 1971: 112)

(4) „Припевавају“ сватови на свадби:

„Одби се Стана од рода
Каконо чела од роја...“ (Караџић 1971: 245).

(5) Здравница „у друштву какоме“:

„Ти мене пружио у руку, пружио и тебе Бог срећу у дому, примакли ти коњи на путу, а волови кад били на тегу, овце и кривице на млијеку, а челе с медом у уљанику, и свака честита срећа на свијету!“ (Караџић 1971: 115).

(6) Пчела као мотив у народној здравици *Пчеле ши небо йомрачиле*:

„Чаша ти пуна, рука ти дуга, срце ти весело, веселио те бог у овај дом, под овај кров. У твојој се кући свака срећа свила. У дому ти се рађала мушка дјечица, у брду ти расла винова лозица, а у пољу класала пшеница бјелица. Твоје торове бог напунио витоногим коњима, вилорогим воловима и виторогим овновима! Овце ти се хиљадиле, краве ти катун промушиле, а пчеле ти небо помрачиле!“

10. Развијена су веровања о пчелама у годишњем циклусу о појединим великим празницима у православном календару:

(1) „Мноштво је народних обичаја и веровања о Стевањдану. Најраширења радња о овом дану је изношење божићне сламе из куће. Пажљиво пометена, слама није бацана, јер се верује у њену плодотворну моћ, већ је стављана ради подстицања рода и напредовања у ракле дрвећа, **пчелињак** или привредне зграде“ (Недељковић 1994: 84).

(2) „У Шумадији се уторак сматра наплаштим даном, а код већине словенских народа се, такође, насупротив понедељку, сматра најнесрећнијим даном у седмици. По народном веровању, уторком не треба ништа око **пчела** радити ма ни привирити“ (Недељковић 1994: 91).

(3) „Пчеле ко нађе у дрвету, па дрво закристи, сматра се као газда тих **пчела**. Али он, пре него што би дрво закристио, добро гледа да није дрво гдегод пре тога закрштено“ (Милићевић 1984: 70).

(4) „У Црној Гори на јесењи Крстовдан се пости и тог се дана туку **пчеле**. Прво парче саћа домаћин преломи, па истог дана после вечере половину баца преко свога дворишта на туђе имање, а други део баци у ватру да сасвим изгори. Напомињем да тог дана треба свако од укућана макар мало меда да окуси“ (Тројановић 2008: 41).

(5) „У Црној Гори на Спасовдан, пре зоре, бацају мало тамњана и воска у ватру на огњишту. Ово се чини да се **пчеле** добро роје и доста меда купе“ (Тројановић 2008: 41).

(6) „Уочи Ђурђевдана, или Спасовдана, треба болесник да преноћи под биљком јасенком, пошто претходно донесе за вилу жртву у вино, води, **меду**, погачи („вечеру вили“), и онда ће му вила или донети лек, или му га саопштити у сну“ (Веселин Чајкановић, *Спшара сриска религија и мишологија*, СКЗ и други, Београд 1994, стр. 242).

11. Символика пчеле била је „подесна“ да развије лезезу значења у малим фолклорним формама.

11.1. Пчела и термини из пчеларства у пословицама и поређењима:

(1) „Вама је пала секира у мед“ (Андрић 2011: 115).⁴

(2) „Зарадио к’о пчела на брису.“

(3) „Свега има, само нема бијелих ’чела“.

11.2. Пчела у поређењима у средњовековној српској књижевности:

⁴ Ова пословица се често чује у варијанти *Учала му кашика у мед*.

(1) Доментијану је блиска слика о матици као основи пчелињег друштва: „Прилепи се душа моја к богу, за њим је летела [...] као пчела за својом матицом“ (Лексикон српског средњег века, 1999: 608).

(2) Свети Сава каже да су на његовог оца Стефана Немањића устали многи иноплеменици и „обидоше га јако пчели сат“ (Лексикон српског средњег века, 1999: 608).

(3) У средњовековним биографијама, у Служби Тирилу, „Друга песма“, у низу вокативних анафора је једно поређење у коме се види да је највећи степен слаткости био мед (в. *Сшара српска књижевности*, приредила Јелена Стојановић-Ђорђевић, Рад, Београд 1986, стр. 36):

О уме огњени,
о гласна трубо,
о славују певљиви,
о ластавицо говорљива,
о језиче слађи од меда у казивањима,
Тирило блажени, све нас помени.

11.3. Пчела се често јавља у поређењима (у народној и уметничкој књижевности) (уп. Стојичић 1994):

(1) „Вредан к’о пчела.“

(2) „Лијен к’о трут.“

(3) „Пуна кућа као медени сат.“

(4) „Скупо као восак.“

(5) „Прав као свијећа.“

(6) „Ври као у кошници.“

(7) „Собе су биле уске и **збијене као ћелије у саћу**, а испод ових соба околнаоколо ишла је уска и климава дрвена дуванана: по њој су без престанка шкрипале и одјекивале кораци путника“ (Андрић, Ђерзелез 1991: 7).

(8) „Одлаз’те по свијетку, / кано чела по цвијетку“ [у басми].

(9) „Когод му из дома ходио, лујепи глас по свему свијету носио, као што носи чела по медену цвијету“ [у здравици].

(10) „Одби се Стана од рода / каконо чела од роја“ [у свадбарској песми].

(11) „Слатка као мед“ (Откровење 10, 9–11; Језикиљ 3, 1–4);

(12) Необично је поређење у једном примеру из научног функционалног стила које се приближава најфинијим ортима у поетском стилу – где је сегмент који се пореди истоветан са сегментом с којим се пореди. Ево тог примера:

„Nauka је otkrila da su **pčele pametne kao pčele**“ (Terzin 2010: 335).

11.4. Пчела као симбол се јавља у метафори – „скраћеном поређењу“:

(1) У легенди *Девојкин камен*, из предела Јасенице, када су се заволили момак и девојка, заклели су се на верност. Чекали су јесен па да купе сватове.

„Момак – жива жеравица, девојка – ’чела вредница“ (Паунић 2002: 26).

(2) „У тој **преваљеној кошници** прве ратне јесени, изненађења и чуда било је на претек...“ ((Ђопић 1964: 22).

11.5. Пчела као денотат у загонеткама:

(1) Имам овцу рогачу на глави јој погача, она ваља дуката. [**Пчела и улиште**].

(2) Мотовило вило / по гори се вило, / кући долазило, / соли не лизало. [**Пчеле**].

(3) Ни брадвом брадвито, ни сврдлом сврдлито, а све рупа до рупе. [**Саће у кошници**].

(4) Одлети пата и долети пата, а донесе два ивера златна. [**Пчела**].

(5) Паде зука на милај, / и запјева: дај ми, дај! / да ја Богу дара дам. [**Пчела на цвијету**].

(6) Подиже се без рука ратник из покривена лука с војском без оружја. [**Рој**].

11.6. Пчела у сентенцијама у делу П. П. Његоша (в. *Речник Његошева језика*, књ. I–II):

(1) „Да бог даде унапријед више. / Што би биле пчеле без матице?“ (Његош).

(2) „Збуњене су пчеле без матице. / А какве су са много матица?“ (Његош).

(3) „Тијесна су врата уљанику; / за међеда скована сјекира“ (Његош).

11.7. Фразеологизам **мед му капље (тече) с језика (из уста)** – „који вешто, глатко, умилато говори, који је благ на речима“ (РМС, РСАНУ) (уп Мршевић 2008: 24).

11.8. Свијећа „као бескрвна жртва богу“ јавља се у заклетви:

„Горио као свијећа“.

12. Пчела се јавља као „сведок откупљења“ у мотиву скривене везе са библијским јеванђељем:

„Pčele su božanskim providenjem, predznanjem i sveznanjem upisane u srž Jevanđelja još u vreme sudija, hiljadu i dvesta godina pre nego što se Jevanđelje ispunilo i Hristos rodio“ (Терзин 2010: 421).

Када је млади Самсон са оцем и мајком дошао до винограда Тамнатских на њега је пошао млади лав, али је дух Господњи сишао и растргао лава као јаре, али после неколико дана „у мртвом лаву **рој пчела и мед**“ (Судије 14, 8–9).

13. Пчела се јавља као тема у легенди [*Како је пчела поцрнела?*]:

„Направи Бог воденицу. Све је лепо направио, само никако није могло да му испада жито међу камење. Бог дозове ђавола да види је ли добро направио воденицу. Ђаво уђе у воденицу, види шта је Бог направио, али ништа не рече, него оде своме друштву. Бог онда прати пчелу да иде да слуша шта ће ђаво причати о воденици. Пчела одлети и падне ђаволу на капу. Кад ђаво дође друштву, сви га стану питати како је Бог направио воденицу и ваља ли. Ђаво им онда каже: ‘Све је лепо направио, само се није сетио да направи *чекешало*, те да му жито само пада под камен и да се меље.’ Чувши то пчела звркне и одлети. Ђаво сад тек виде да је пчела слушала шта је он говорио, па ће јој рећи: ‘Т...а ти јео ко те пратио!’ Пчела све исприча Богу, али од срама поцрни и тако је и данас црна“ (Грбић 1909: 353).

14. Мотив пчеле (челац) у народној приповеци (*Лаж за ојкладу*):

„Кад ја бијах у младо доба стари чоек, онда ми имадијасмо много кошница, па бих их ја свако јутро бројао, и све бих челе побројао, а кошнице не могу. Кад једно јутро пребројим челе, а то нема најбољега челца; онда ја брже боље оседлам пије-вца, па узјашем на њега, и пођем тражити челца. Кад доћерам траг до мора, а то он отишао преко мора, а ја за њим трагом. Кад пријеђем море, а то чоек ухватио мога челца у ралицу, па оре просо. Ја повичем на њега: „То је мој челац, откуд теби мој челац?“ А чоек одговара: „Брате! ако је твој, ето ти га.“ Па ми да челца, и још пуно торбу проса од изора. Онда ја

упртим торбу с просом на леђа, а седло с пијевца пребацам на челца, те челца узјашем, а пијевца поведем у поводу, да се одмара.“

15. И у причи *Краљ и чобанин* надмећу се краљ и чобанин ко ће да више слаже:

„Одговара чобан: „Прометну ми се она шеница: све никоше букве и јеле.“ Тада краљ рече. „Ох, ту би много штете!“ А чобан прихвати: „Ту мене није штете, већ ми је корист.“ Вели му краљ: „Како и може бити корист кад ти се толико шенице прометну?“ Чобан му одговори: „Јере налаће једно јато чела, па све притиште оне букве и јеле, ни се виђе гране ни коријена.“ Тада вели цар: „То је добро кад толико долеће чела.“ А чобан прихвати: „Валај није добро, но је зло.“ Опет цар: „Што море?“ А чобан одговори: „Пропече сунце Илијско, па се отопи они кљук и мед па се просу по долини вас.“ Тада краљ рече: „Вала и јест ту било зло.“ А чобан прохвати: „Валај није зла, него добра.“ Опет пита краљ: „Како море?“ А чобан одговори: „Ја ухватих једну буху, и заклах је, па је одријех на мијех и набих три стотине товара.“ Тада краљ рече: „Валај баш јест то лажно зборити.“ (Караџић 1988: 149–150).

16. У басмама се јавља *пчела*: (а) у поређењима или (б) у каталогу „далеких места“ где треба послати болест:

(1) Паде мува на међеда; / није ништа било, / **наудила колико ’чела на брус**“ (Раденковић 1982: 32).

(2) „Издате, брате, иди си одатле, / ја ћу те одатле истерам, / кано овцу из ледину, / кано бабу из рубину, / **кано пчелу из трмчину!**“ (Раденковић 1982: 63).

(3) „Па га њега распратио, / по свет, **како ’чела по цвет.**“ (Раденковић 1982: 88).

(4) „Сави пупак на мешину / (...) **кано пчелу у кошницу**“ (Раденковић 1982: 235).

(5) „Одлаз’те по свијетку, / **кано чела по цвијетку**“ (Раденковић 1982: 339).

(6) „Ајде из меса, месњачо! / У широке ширине, / у високе висине, / у морске дубине; / ће поп не долази, / (...) ће **чела** не зуји...“ (Раденковић 1982: 257).

17. Пчела у народној лирској поезији:

(1) У љубавној лирској народној песми „О, госпођо, срце моје!“ (*Ерлангенски рукопис*, песма број 196) јавља се мотив *пчеле и меда*:

„Хе, госпођо, срце моје,
висока си као јела,
сниско летиш како пчела.
Твоја уста пуна меда,
моје срце пуно једа.
Дај ми мало твога меда,
нек растворим срцу једа...“

(2) У успаванци [*Мајка Јова у ружи родила*] јавља се каталог благослова (*Анџологија народних лрских пјесама*, 1958: 192):

„Мајка Јову у ружи родила,
ружица га на лист дочекала,
бела вила у свилу повила,
а пчелица медом задојила,
ластавица крилом покривала,
нек је румен ко ружа румена,

нек је бијел ко бијела вила,
нек је **радин ко пчела малена**,
нек је хитар као ластавица.“

18. Детаљи из живота пчеле који су као аналогije ушли у људско искуство:

(1) **Живи за друге.** – „Свака пчела радилица на крају трбуха има отровну жаоку којом се брани од непријатеља. Нажалост, може да је употреби само једном у животу. Жаока је повезана са отровном жлездом, али и са другим унутрашњим органима. Зато при убоду, у телу жртве остаје и део утробе пчеле што доводи и до њене смрти. На овај начин страдају многе радилице, најчешће бранећи кошницу од разних нападача. Ипак, жртвовањем својих живота оне најчешће омогућавају живот својим многобројним сестрама. Треба нагласити да су ови пожртвовани „ратници“ дуги само око 1,5 цм, да су тешки само неколико грама и да имају само пола милиграма отрова. То их не спречава да нападну сваког уљеза који угрози њихову заједницу“ (Симоновић-Милошевић 2006: 139).

Трутови немају жаоку и зато нису опасни по човека и друге пчелиње непријатеље. Пошто се цео процес рада заснива на пчелама радилицама којих има неупоредиво више него трутова (који имају само функцију оплодне матице, а после их пчеле радилице избацују из кошнице), оне су практично прве **амазонке** у природи одакле су могле бити прототипови за оне легендарне жене које су се „ослобађале“ мушкараца у племену и биле ратници са одсеченом левом дојком да би лакше могле да разапињу лук и стрелу на грудима.

(2) **Партогенеза.** – „Partenogeneza – девојачко рађање, начин размножавања пчела без оплодне. Пчела сама полаже јаја без матице“ (шире: Каталинић и др. 1968; уп. Ђорђевић 1905: 280–286).

(3) **Б(и)јела пчела.** – *Бела пчела* у родбинским односима јесте „потомак у четвртом колону“, унуково унуче, књижевно *прајараунуче*, народно *бијела пчела* (в. Таноцки 1986: 31).

Марта Бјелетић у студији „Беле пчеле“ (Бјелетић 2001) термилошку синтагму *беле пчела* анализира са више аспеката: (а) као родбински назив; (б) као пчеларски термин, (в) као фразеологизам и (г) као апокрифни мотив.

(4) **Пчела убица.** – Пчеле убице су добијене укрштањем једне врсте афричке пчеле са пчелама у Јужној Америци да би се добила медоноснија пчела. „Ugnjetavane u Africi hilajdama godina, pčele su, kako smo im neoprezno otkrinali vrata, uzvratile udarac i izvršile svoj smrtonosni pohod na Južnu i Centralnu Ameriku, slično kao latinski konfiskadori četiri veka ranije“ (Терзин 2010: 334).

(5) **Сребрна пчела.** Бајка *Плачко и Смејачко* почиње: „У време када су светом летеле **сребрне пчеле**, у Улици кестенова расла су два дечака“ – и то симболизује неко бајковито романтично време у некој утопистичкој земљи.

19. База *пчела* јавља се у ономастици:

19.1. У антропонимији је презиме *Пчелар* постало, вероватно, од *nomina professionalia*:

Пчелар Илија, из Неготина, претплатник на Вуков *Српски рјечник*, друго издање (в. Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*, Сабрана дела Вука Караџића, књига једанаеста (том 2), Просвета, Београд, стр. 1160).⁵

19.2. У топонимији је честа база *пчела*. Када је реч о фреквенцији номеклатричних назива као номинационих база по животињама у српској топонимији, Јован

5 Није нам познато лично има са базом *пчела*, али после популарног цртаног филма „Маја Пчелица“ понека Маја добија надимак *Пчелица*.

Цвијић је пронашао око 140 назива, од тога је 19 по коњу, 18 по врани, **по пчели 10**, по орлу и голубу 6 (Цвијић 1987: 98). То је знак колико је пчела била присутна као симбол именована, тј. показује тачност латинске сентенције *Nomen est omen*.

У српској топонимији база **пчела** често је са аферезом: **пч > ч**, а и они случајеви у којима није елидирано иницијално праскаво **п** вероватно су са ликом који је настао под утицајем књижевног и административног језика. Ради илустрације наводимо примере са оба фонетска лика у иницијалном положају:

- (1) село *Челарево*, у Банату;
- (2) стена *Челине* испод планине Јањач, у Старом Влаху;
- (3) *Чела*, део Херцег Новог;
- (4) село *Челице*, на путу близу Прибоја, код Рутоша (Гиљфердинг 1972: 116).
- (5) село *Пчелице*, пескара код Крагујевца (Каниц 1991, књ. 1, стр. 312).
„Одличан песак за калупе стално је у довољним количинама обезбеђивала оближња Пчелица“ (Каниц 1991, књ. 1, 312);
- (6) село *Пчелице*, у Левчу (Каниц 1991, књ. 1, 621).

20. У лексичи српскога језика непријатељи пчела добили су имена према бази *пчела* или производу од пчела: (а) изведеница **пчеларица** и (б) сложеница **медвед**.

(1) *Медвед* (*Ursus*) у традицији српскога народа је осведочени непријатељ пчела зато што у природи разваљује пчелиња гнезда у потрази за медом.

(2) Птица *пчеларица* (*Merops apiaster*). – „**Пчелариче** (*Meropidae*). *Lepotice* Starog sveta su pčelarice. To su lepo građene, a još lepše obojene, vrlo društvene ptice. Njihova prava domovina su topla područja, pa samo jedna od njihovih 25 vrsta živi u Evropi. To je **пчеларича** (*Merops apiaster*). Spada u veće vrste svoje porodice. Dugaška je do 28 sm. [...] Misli se da se pčelarice najradije hrane insektima koji bodu, jer ona pljačka košnice a isto tako i гнезда оса, bumbara i stršljenova“ (Brem 2004: 329).

У модерном пчеларству јављају се и следеће термилошке синтагме пчелињих непријатеља:

- (1) *Вошћани мољац* (*Galleria mellonella*) – лептирица пепељасте боје, крије се у недоступним деловима кошнице, улаже своја јаја у саће.
- (2) *Пчелиња ваи* (*Branula coesa*) – што на латинском значи *слепа*, то је мува без крила, а није слепа како јој је у имену.
- (3) *Пчелињи курјак*, оса самица која се гнезди у земљи.

Уместо закључка

(1) Вероватно ниједна привредна грана није толико унапредовала као пчеларство, али је симболика укорењена у српској традицији, као и другим словенским и светским културама, остала нетакнута према ономе што је сачувано у сфери духа, али и лексичи везаној за материјалне остатке културе везане за пчелу.

Дакле, пчела је као симбол присутна у свим аспектима односа човека према овој светој и благословеној животињи.

(2) Од свих живих бића по својој организацији „друштва“ (термин из пчеларства за све пчеле у једној кошници) инсект пчела (*Apis mellifica*) најближа је организацији људског друштва или обрнуто.

(3) Пчела је „домаћа животиња“ која је, поред свилене бубе, једини потпуно припитомљени инсект у служби човека. И најбољи познаваоци пчеларства кон-

статују да и после толико времена откако је човек „упознао“ пчелу, „велика је штета што тако мало знамо о том маленом створењу које је истовремено највеће чудо живе природе (Терзин)“

(4) Символика пчеле као „друштвеног бића“ у свести људи све више добија у домену аналогije према човеку „као свесном друштвеном бићу“. Тако су сва три типа јединки – матица, радилица и трут; пчелињи производи: мед (*Слатико као мед*) и восак (*Скујо као восак*) и кошница и уљаник и саће – добили одговарајућу симболику.

(5) „У извесном погледу друштво инсеката превазишло је људску заједницу. Свака јединка која је довољно одрасла да може да ради има посла: незапослености нема. Сваки инсект ташно зна како да аобавља свој посао у заједници: нико га не мор учити томе. Међу члановима друштва нема, такорећи, никаквих свађа. Али – нема ни слободе. Зато ми више волимо наше заједнице, упркос мана без којих ниједне нема“ (Берта Морис Паркер: *Ризница природе*).

(6) Пчеле су прве амазонке, којима се приписује да се „понашају“, као да су свесна бића која имају свест о жртвовању за заједницу.

(7) Пчела је у грбу Матице српске у Новом Саду. Девиза је: „Пчела је много, али је матица само једна.“

(8) Воштана свећа у хришћанству се схвата као бескрвна жртва богу јер је од пчеле као симбола чистоте.

(9) Употреба мотива и тема у везаних за пчеларство и живот пчела за поређења у књижевним делима (од Библије, преко средњег века до данашњих дана) говори колико је пчела поштована, „а њен труд служио као узор“.

Извори и литература

Андрић, Иво (2011): „Знакови“, у: *Приче о особењацима и малим људима*, Лагуна, Београд, стр. 109–122.

Андрић, Иво (1991): „Пут Алије Ђерзелеза“, у: *Знакови*, Сабрана дела, књига осма, Прoсвета и др., Београд.

Антологија народних лирских њесама, избор и белешке Војислав Ђурић, Матица српска – СКЗ, Нови Сад – Београд 1958.

Бјелетић, Марта (2001): „Беле пчеле“, *Кодови словенске културе*, бр. 6, Београд, стр. 106–118.

Brem, Alfred Edmund (2004): *Život životinja*, Mono & Manana, Plato, Beograd.

Гиљфердинг, А. Ф. (1972): *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*, „Веселин Маслша“, Сарајево.

Грбић, Саватије М. (1909): „Обичаји код пчелара“, у: *Српски народни обичаји из Среза бољевачког*, Београд, САН, стр. 352–356.

Дашто ми ти дашто – народне загонетке и шаљиве приче, које је скупио и на свет издао Вук Стеф. Караџић, БИГЗ 1972.

Ђорђевић, Тих. Р. (1905): „Фолклорне белешке. Партеногенеза“ у: *Српски књижевни гласник*, књ. XIV, бр. 4, стр. 280–286.

Ердељановић, Јован (1951): *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, Српски етнографски зборник, књ. 44, САН, Београд.

Ерлангенски рукопис. Зборник старих српскохрватских народних њесама, (1987), популарно издање, приредили: Радослав Меденица и Добрило Аранитовић, Универзитетска рижеч, Никшић, 1987.

- Један члан „Србске матице“: „Простачке заблуде, предрасуде и празноверице, у: *Српски леџопис*, за годину 1867, 1868 и 1869, издаје Матица српска, Нови Сад, год. ХЛІ, књ. 12, стр. 290–357.
- Јиречек, Константин (1984): *Историја Срба*, Друга књига: „Културна историја“, Слово љубве, Београд.
- Каниц, Феликс (1991): *Србија, земља и становништво, од римског доба до краја ХІХ века*, прва књига, СКЗ, Београд.
- Караџић, Вук (1971): *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Караџића, књига седамнаеста, Просвета, Београд.
- Караџић, Вук (1988): *Народне српске приповијестике (1821) / Српске народне приповијестике (1853)*, Сабарана дела Вука Караџића, књ. трећа, Београд, Просвета.
- Katalinić, Josip i drugi (1968): *Рћеларство*, Nakladni zavod Znanje, Zagreb,
- Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић (1998): *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САН, Интерпринт, Београд.
- Лексикон српског средњег века* (1999), приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Knowledge, Београд.
- Lešić, Zdenko (2008): *Теорија књижевности*, Službeni glasnik, Београд.
- Милићевић, Милан Ђ. (1984): *Животи Срба сељака*, Просвета, Београд.
- Мићић, Љубомир Ж. (1925): *Златибор, антропогеографска истраживања*, Насеља и покрело становништва, књ. 19, СКА, Београд.
- Мршевић-Радовић, Драгана (2008): *Фразеологија и национална култура*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд
- Недељковић, Миле (1994): *Календар српских народних обичаја и веровања за простиу 1995*, Агенција Ваљевац, Ваљево.
- Николић, Видан (2009): *Nomen est omen (ономастички прилози)*, Учитељски факултет, Ужице.
- Паунић, Драган (2002): *Ржан, Јасеница у леџенди*, Бен Акиба, ИПП Миљковић, Смедеревска Паланка.
- Рора, Vasko (1979): *Od zalata jabuka. Rukovet narodnih umotvorina*, Nolit, Београд.
- Раденковић, Љубинко (1982): *Народне басме и бајања*, Градина – Ниш, Јединство – Приштина, Светлост – Крагујевац.
- Речник Његошева језика*, Вук Караџић и др. Београд, Титоград, Цетиње, 1983. књ 1–2.
- Sikimić, Biljana (1996): *Етимологија и male folklorne forme*, Institut za srpski jezik SANU, Београд.
- Симоновић-Милошевић, Лепосава (2006): *Занимљиви свети животиња*, књ. 1, Просветни преглед, Београд.
- Словенска митологија*, енциклопедијски речник, редактори Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, Zepher Book World, Београд 2001.
- Стојичић, Ђоко (1994): *Сјај разговора. Лексикон српских изрека*, Дечје новине, Горњи Милановац.
- Tanocki, Franjo (1986): *Rječnik rodbinskih naziva*, Radničko sveučilište „Božidar Maslarić“, Osijek
- Terzin, Tomislav (2010): *Medonosna pčela – jevanđelje prirode*, Preporod, Београд.
- Тројановић, Сима (2008): *Главни српски жртвени обичаји*, Службени гласник, Београд
- Ђопић, Бранко (1964): *Осма офанзива*, Просвета – Београд, Свјетлост – Сарајево, Веселин Маслеша – Сарајево.

Цвијић, Јован (1987): *Антропогеографски списи*, Сабрана дела, књ. 4 (том 1), САНУ, Књижевне новине, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Chevalier, J. – A. Gheerbrant (1983): *Rječnik simbola*, Nakladni zavod МН, Zagreb.

ПЧЕЛА (APIS MELLIFICA) КАО СИМБОЛ У СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ (ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ)

Резиме

У овом раду се говори о инсекту пчели (*Apis mellifica*) као симболу у српској традицији, „домаћој“ животињи коју сматрају светом и благословеном. Једно „друштво“ пчела у кошници по организацији рада и живота подсећа на људску заједницу и зато су у једноставним књижевним облицима пчела и термини из пчеларства присутни у поређењима, метафорама или аналогијама (*Вредан као пчела; Ври као у кошници; Упала му сикира (кашика) у мед* и сл.).

Пчела је једина животиња за коју се симболично каже да умире као и човек, а не да липше или угине. Од пчеле су производи **мед** (*Слајко као мед*) и **восак** од кога се производи свећа.

Кључне речи: инсект пчела (*Apis mellifica*); врсте пчела: матица, радилица и трут; производи пчела: мед и восак; пчела као симбол; веровања око пчела; пчела у једноставним књижевним облицима.

Vidan V. Nikolić

Радивоје МЛАДЕНОВИЋ¹
Филолошко-уметнички факултет у Крађујевцу

ДИЈАЛЕКТИЗМИ У ПОЕЗИЈИ МИЛОША ПРЕЛИЋА МИШЕВЧАНИНА²

У прилогу се разматра употреба дијалектизама у поезији написаној локалним златарским говором Милоша Прелића Мишевчанина. Дијалектизми као стилистички релевантни, зато што одступају од језичких норматива књижевнојезичког стандарда, присутни су у књижевним делима српских писаца, не само старијих него и новијих. Типови стилогености који се срећу код других српских писаца срећу се и у поезији Милоша Прелића. У раду се дијалектизми разматрају кроз стилофонолошки, стилomorфолошки, стилосинтаксички и стилосемантички сегмент.

Стилофонолошко и стилomorфолошко маркирање текста лако се перцепира као дијалектизам са којим се остварује квалитетна комуникација. Отежана комуникација са дијалекатизмима у лексици условљена је различитим лексичким фондовима, посебно када аутор употребљава турцизме, који су непознати мањем или већем делу савремених корисника књижевног језика.

Дијалекатски језик у поезији М. Прелића односно поезија у дијалекту, није довела до банализације, пошто она не представља реплику фолклорне књижевности. Удаљавање од фолклорне стилистике омогућило је дијалекатски поетски језик који је – одвојен од фолклорног наслеђа – приближен модерној поезији, вршећи тако универзализацију овога наслеђа на начин сличан оном у поезији Матије Бећковића.

Кључне речи: дијалектизми, херцеговачко-крајишки дијалекат, типови стилогености, удаљавање од фолклорне стилистике, универзализација

1. У прилогу се разматрају дијалектизми у поезији Милоша Прелића Мишевчанина, рођеног у Мишевићима, на Златару, и то у два збиркама: *Вако ми је казашо* и *Небеско шочило*³. М. Прелић је члан је Удружења књижевника Србије.

Збирка *Вако ми је казашо* има три циклуса. Први циклус, *Вилино коло*, написан је дијалекатским језиком херцеговачко-крајишког типа, друга два – *Носћалгија* и *Миленијумско размеђе* писани су српским књижевним језиком екавског изговора. Ретко и у екавски текст продире лексички дијалектизми, док фонетских нема.

Збирка *Небеско шочило* структурисана је кроз три циклуса песама: *Генеза у њраску*, *Извидница у магли*, *Суза у Наосу*. Присуство дијалектизама је различито у различитим циклусима.

Песме у циклусима *Генеза у њраску* и *Суза у Наосу* писане су српским књижевним језиком екавског изговора. У првом циклусу доминирају космички мотиви, у другом су песме о српским манастирима и хришћанском календару.

У циклусу *Извидница у магли*, који је везан за родни крај, песме су писане локалним говором. Песма *Куда ћемо земљо*, која се привидно из локалног улива

1 radivoje.mladenovic@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру научног пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете и науке Владе Републике Србије

3 У навођењу примера збирке песама ће бити обележене симболима ВК (*Вако ми је казашо*), НТ (*Небеско шочило*).

у општенационално, писана је екавским књижевним језиком. И њу аутор, међутим, боји уносом лексичких дијалектизма (Куд би могли, куд по *карамлуку*?, Куд би могли по овом *ћориљу*?, Да ли има жалосније Земљо / ... (од) Зараслих *мочила*, отрулих *ћурија*).

2. У обема збиркама М. Прелића функционише диглосија, пошто аутор своје песме пише или српским књижевним језиком екавског изговора, или су песме написане локалним говором са Златара, који својом укупном структуром припада југозападносрбијанском поддијалекту херцеговачко-крајишког дијалекта. Суђећи по језичком систему који је заступљен у песама које су написане дијалекатским језиком, у овом делу србијанских говора ијекавштина је и даље стабилна. Према овом податку треба бити опрезан, пошто други извори о говорима овога дијалекта сведоче о експанзији екавштине. Очигледно је да је аутор, свестан значаја чистоте дијалекатског језика као стилског средства, свесно истраживао дубље слојеве аутохтоног дијалекатског система.

С обзиром на новоштокавски тип говора, радикалних разлика у односу на основну граматичку структуру српског књижевног језика нема. Локална обојеност, међутим, препознатљива је у низу особина несвојствених српском књижевном језику ијекавског изговора.

2.1. У поезији Милоша Прелића избор једног од два типа језика највећим делом условљен је позицијом песника према себи и другима. Однос ЈА И ЈА, који укључује и однос ЈА И МОЈИ ИЗ ЗАВИЧАЈА, мотивише се употребом локалног варијетета, кондензованог у поетски израз, као модела у коме песник комуницира са собом и онима који су му због заједничке локалне припадности најближи. Духовни завичај песника подразумева, дакле, дијалекатски систем као маркер тог завичаја.

Овај део поезије М. Прелића није епигонска фолклорна креација, пошто је поетска логика дијалекта остварена модерним поетским изразом кроз универзализацију и поетизацију.

Однос ЈА И ДРУГИ КОЈИ СУ СИМБОЛ укључује у комуникацију оно и оне који за аутора имају надлокални, општенационални, универзални значај (универзум, ја и Бог и божанско, ја и историја, национална прошлост у садашњости). Оваква позиција аутора мотивише избор књижевног језика екавског изговора, који у хијерархији вредности припада варијетету вишем од локалног говора.

Једини продор дијалекатског система у књижевни језик огледа се у дијалекатској подлози избегавања неких вокалских група на слабој морфемској граници, што доводи до њиховог сажимања и у текстовима писаним књижевним језиком екавског изговора (*реко*, *моџо*, па и *виго*).

3. У прилогу се разматра употреба дијалектизама у поезији написаној локалним златарским говором. Дијалектизми – као стилистички релевантни зато што одступају од општеважећих језичких норматива – присутни су у књижевним делима српских писаца, не само старијих него и новијих. Типови стилогениости који се срећу код других српских писаца срећу се и у поезији Милоша Прелића. У раду се дијалектизми разматрају кроз стилофонолошки, стилморфолошки, стилсинтаксички и стилосемантички сегмент.

Стилофонолошко и стилморфолошко маркирање текста лако се перцепира као дијалектизам са којим се остварује квалитетна комуникација. Отежана комуникација са дијалекатизмима у лексици условљена је различитим лексичким фондовима, посебно када аутор употребљава турцизме, који су иначе непознати мањем или већем делу савремених корисника књижевног језика.

Дијалекатски језик у поезији М. Прелића односно поезија у дијалекту, није довела до банализације, пошто она не представља реплику фолклорне књижевности. Удаљавање од фолклорне стилистике омогућило је дијалекатски поетски језик који је – одвојен од фолклорног наслеђа – приближен модерној поезији, вршећи тако универзализацију овога наслеђа на начин сличан оном у поезији Матије Бећковића.

3.1. Као илустрација употребе локалног говора наводи се одломак песме из збирке *Небеско* точило *Једна локална леџенда о Светом Сави*, у чијој је основици локална легенда, што аутору даје могућност да користи дијалектизме:

А једном *неђе*, на једном скупу
Безбели на неком великом сабору
 И *безбели* о неком великом свецу
 (*Јошеи* нико не зна кад се то десило
 Али о томе се *вуда одувијек* прича)
 Веле грдан *свијетѝ* беше *се счеѝио*
 А народ, *ко но* народ, уста не затвара
Све лањски сњеџови и *Јанкови конаци*
 Ова *вође* – рекла ово, онај *нође* – *вико* оно
 Овај *овоџ шревио*, онај оног испратио...

Ниоткуда, одједном *се међу њиџ* створио
 Ко с небеса пао, *ил* из земље *нико*.
 Моџо је то бити и поп и калуђер
 Све је *моџо* бити, сем обичан *чоек*
 Било како било, био *ко џој* био
 Свима се, однекуд, познат учинио.

4. Циљ овога рада није да да детаљнији дијалекатски опис говора Мишевића, српског насеља чији је говор, као свој матерњи, понео Милош Прелић Мишевчанин и употребио као језик у делу песама.

Поређењем дијалекатског система који се реконструираше на основу поетског материјала са описом говора Златара и говора околних области србијанског Полимља, који су већ поуздано описани у монографији М. Николића (Николић 1991), дошло се знатне подударности. Оваква подударност потврдила је да је Милош Прелић поуздан носилац говора роднога села, с напоменом да је аутор свесно кориговао резултате екавизације локалног говора, која је и иначе захватила ијекавске говоре у Србији.

Научни допринос материјала поезије М. Прелића треба тражити у чињеници да Мишевићи нису били пункт у коме је М. Николић прикупљао материјал за дијалекатски опис, па је тако дијалекатска област – која је и иначе у монографији М. Николића поуздано описана у најбољој традицији српске дијалектолошке школе, обogaћена новом грађом.

Фонетски и фонолошки дијалектизми

Вокализам

4.1. Судбина јата

Рефлекси јата бележени у језику поезије М. Прелића писане дијалекатским језиком одражавају графичку књижевног језика ијекавског изговора – /ије/ односно /је/. Сложено питање о фонетској реализацији и фонолошком статусу

континуаната јата у говорима србијанског Полимља, али и на ширем ареалу, није оставило трагове у дијалекатском језику М. Прелића. Констатација о процесу екавизације србијанских јекавско-ијекавских говора (Николић 1991: 225), такође, нема убедљивих потврда у језику М. Прелића.

4.1.1. С *осталијем* народом да се *умијешамо*, Што имасмо – *йонијесмо* у једној зобници (8, ВК), У ово сам *вијека* сто пута видио (9, ВК), Нашу *ријеку* мого би тор гуља попити; Далеко јесте, *йрсовијетша* није (10, ВК), Сад да нисмо нека трса *мимосвијетина*, Да нам није лакше *мријетши* но живљети (19, ВК), Онакијез несоја није нисам срео; Кад припекне она *звијезда* небеска; Из *онијез* стопа врућ сомун купују (20, ВК), *Ријечи* једне не сватик (22, ВК), Завезо се ко *циријева* (23, ВК), Свирачи, сабајле, иду *уз ријеку*; Па ме уз ону страну имаде *сайријетши* (25, ВК), Толико су Тубићи Петру *йријетшили*; Тако се *зайтрије* Дикова кућа (33, ВК); Цио је свој *вијек* ишо го и бос (30, НТ), Кукала вам јатка од сад *до вијека* (31, НТ), Не дадок ти *мријетши*; И *занавијек* нећеш (35, НТ), Нису се ни *йрревили*, но *лијепио* тучили (37, НТ), Веле грдан *свијетш* беше се счетио (38, НТ), све живо *замрије*; свјетлица *сијеву*; прогледајте *слијетши* (39, НТ), Да нам *йод снијез* западне ливада (41, НТ), Ил се нешто важно у *свијетш* десило, Љеб *бијели* врућ (50, НТ), Жао ми је вође *овијез* богаља (58, НТ), и од тице *млијека* (50, НТ), А ономад кад ти затражик *дијетше* (51, НТ), Мемла кипи, *циједи* (55, НТ).

У циклусу *Носталгија* (ВК), писаном књижевним језиком екавског изговора, среће се дијалектизам *сијело* („посело“): Свикосмо се да нема *сијела* (43), Оду жају ноћи, примакну се славе / *За сијела* време је, или за сватове (60). Ијекавски облик опстаје пошто је за аутора ослабљена етимолошка веза са мотивном речи, а и сам обичај „сијела“ везан је за родни крај и руралну културу.

4.1.2. Ми смо, *вође*, шњегли ко с небеса (7, ВК), Ако своје немаш *ниђе*⁴ присто ниси; да се *увјеримо* (8, ВК), *Зайјева* (23, ВК), остадок у *мјестшу* (25, ВК), Ни сам не могу *вјеровати* (26, ВК), *није вјерово* (27, ВК), Шта ће нам, онда, *ијесме* и *ијесници* (40, ВК); ко што *мјесец* око Видовдана; Тога часа, кажу, *свјетлица* сијеву (39, НТ), а они му ништа неће *вјеровати* (47, НТ), Нико *није* (48, НТ), А ни вамо за тебе више није *мјестша* (58, НТ).

Именица „човјек“ јавља се редовно као *чоек*. Облик не треба сматрати екавизмом, пошто је настао испадањем /j/ из сугласничке групе /vj/, са накнадним слабљењем и губљењем интервокалног /j/:

Онај ти је *чоек* поручио (12, ВК), да је један *чоек*; једном тај *чоек* (37, НТ).

У Гмн. заменичко-придевске промене, судећи по проју примера, присутно је уопштавање наставка тврдих основа, са рефлексом јата /ије/. Присутни су, међутим, и примери са уопштеним наставком меких основа (в. т. 5.2.1.1).

4.1.3. У групама /јат + ј + о/, у радном гл. придеву јд. м. р. доследан је фонетски икавизам:

Цио дан шједим (17), *Цио* је свој вијек (30, НТ), *Сшио си* у гужву ће те нико не зна (57, НТ), нас *си исмијаво* (58, НТ).

4.2. Односи међу вокалима

4.2.1. Финалне групе /-ао/, некада и /-ео/ сажимају се у /-о/. О снази дијалекатске особине сведочи чињеница да се група /-ао/ доследно сажима у /-о/ и у текстовима писаним књижевним језиком екавског изговора.

4 Остале примере са јекавским јотовањем в. у т. 4.3.5–4.3.5.3.

4.2.2. Афереза

Јер, још колко јуче, није било *вако* (16, ВК), *волико* зинуло (17, ВК), они ће *нако*; Па *нако*, асли без ичега (20, ВК), *нако* босоноге (22, ВК); Али *вуда* нећеш, Од сад *вуда* нећеш (35, НТ), Сваки декик окреће се час *вако*, час *нако* (37, НТ), Да се икад *вако вуда* састајемо (42, НТ), А онда се *вуда* неки глас пронесе, А свако се *вамо* још луђи вратио (57, НТ), А ни *вамо* за тебе више није мјеста (58, НТ).

Примери с аферезом у дијалекатском језику М. Прелића потврђени су и у материјалу М. Николића (Николић 1991: 204).

4.2.3. Синкопа

Јер, још *колко* јуче (16, ВК), Знали су они *колко* смо нокосни (34, ВК), Виђе ли *колко* иг идаше (13, ВК).

Једини пример заменице са очуваном гупом /лик/ – *Толики* људи ђецом су се клели (34, ВК), на први поглед могу упућивати на инфилтрат из књижевног језика. Грађа у монографији М. Николића, међутим, такође потврђује присутност облика ове заменице односно прилога са и без синкопе (Николић 1991: 204–205).

Материјал М. Прелића потврдио је присуство облика са синкопом именице „ораница“ – У оним *орницама*, крај Драгове крушке (27, ВК)⁵.

4.2.4. Лабијализација вокала

Забележена су три примера лабијализације вокала /а/ у /о/⁶ уз билабијале:

Но, *богоши* Вукмане мани се ћосања (49, НТ), *Боџоми* сам мислио нећу жив претећи (50, НТ), Ко *бојоџи* одоше да нешто науче (57, НТ).

Консонантизам

4.3. Инвентаром сугласника језик поезије М. Прелића не разликује се од околних говора хрецеговачко-крајишког типа, чији су носиоци православни Срби. Опозиција по палаталности африката опстаје. Фрикатив /х/ је испао из система, /ф/ је посведочено мањим бројем примера. Најмаркантнија иновација у консонантизму је присуство палаталних фрикатива /с', з'/

4.3.1. Африкате

У језику поезије М. Прелића дистрибуција африката је стабилна, што је и обележје говора Срба на подручју Златара.

Као маркантна дијалекатска особеност у језику поезије М. Прелића издваја се доследна замена /ђ/ са /ј/ у речци *џођ*:

Како *џој* знаш и умијеш (12, ВК), Куд *џој* пођемо – виде нас њини; Што је *џој* требало (14, ВК), Ђе *џој* да сам – на путу сам (17, ВК), Кад *џој* пођемо – очамамо; Ђе *џој* замакнемо, у чуду се видимо (18, ВК), Кад шта *џој* обучеш – мало ти (20, ВК), Што *џој* су шћели (32, ВК).

Нема напредног облика *џођ*, како је показао дијалекатски материјал М. Николића из непосредног дијалекатског окружења (Николић 1991: 290–291). Оваква доследност у говору Мишевића може значити или да је доврше-

5 Уп. са присуством овакве синкопе на другим тачкама словенских балканских говора (Младеновић 2001: 141)

6 Уп. са овом особиниом у ближем и ширем окружењу (Николић 1991: 220).

на стабилизација новог облика *џој*, или да је М. Прелић свесно инсистирао да дијалекатски маркантном облику.

4.3.2. Судбина /x/

Констатација М. Николића о судбини /x/ условљеној конфесионалном припадношћу носилаца говора у србијанском Полимљу (Николић 1991: 265–282), потврђена је у потпуности материјалом дијалекатске поезије М. Прелића: из говора Срба /x/ је елиминисано из система.

Супституцијама /x/ дијалектизми поезије М. Прелића припадају југоисточном поддијалекту херцеговачко-крајишког дијалекта (Николић 1991: 276–279, Ивић 2009: 19, Окука 2008: 78).

4.3.2.1. У заменичко-придевској промени, у позицији где је морфолошки релевантно, на месту /x/ среће се /г/ у Гмн.

Осим *с ониџ*, *некиџ*, *ђавољиџ*, *куџија* (9, ВК), колко *иџ* идаше (13, ВК), Могли смо без *ониџ* *друџиџ*, А нисмо могли без *њиниџ* (14, ВК), Безбели оно *од њиџ* чуло (17, ВК), *Онакијеџ* несоја ниђе нисам срео, А сваки живи зна *иџ* ко злу пару (20, ВК), Не доводите *иџ* у ове литице; Не моремо *иџ* привијати на убоје (40, ВК); Не могаде *иџ* нико више препознати (38, НТ), *Међу њиџ* створио се (39, НТ), *Масниџ* руку (45, НТ), Не чује ли *од друџиџ*, чуће ваљда *од нашиџ* (47, НТ), Да је ико *од нашиџ* пред Господа крочио (48, НТ), Кажу цио свијет у *њиџ* ће гледати (57, НТ), Жао ми је вође *овијеџ* богаља (58, НТ).

4.3.2.2. Заменик /к/ среће се као морфолошко обележје 1л. јд. аориста / имперфекта:

Ја ти *се скаменик* (22, ВК), *Не знадок* тај вакат (23, ВК), Товар жита *изамљек* једва; само што *се ѓримик*; *осџагод* у мјесту, *не моџагод*; нит *се сџиџок*; *Најежик се сав*; Кад и ја *зачук* неку јеку (25, ВК), Отараси се весели Вукота / *Овиџ*, *нашиџ*, *земаљскиџ* мука; Нашо сам вала проклетство нечије / *Брзијеџ* дана доћи ће ми главе (29, ВК); *Не дагод* ти мријети (35, НТ), А ономад кад ти *заштражик* дијете (51, НТ),

Заменик /к/ потврђен је у малом броју основа делу именица:

А мене спопала нека *дркџавица* (50), *Максуз*⁷ ће свратити па безбели отићи / Па некоме, неђе, на тамонеком мјесту / Причати... (47, НТ), Онај максум од ђетета / Божија *макања*⁸, чеперак га нема (17, ТК).

4.3.2.3. Испадање /x/ без заменика:

Да се љуцки *саранимо* (8, ВК), Кад се с јесени отегне пуста *суовица* (10, ВК), Окренула се нека *суовица* (25, ВК), А *од суовице* земља се отвори (20, ВК), јопет *њини*, виде нас *њини* (14, ВК), дигну ону главу *маниџу* (20, ВК);

једна глава, *иљаду* аваза (16, ВК), *Љеб* бијели врућ (50, НТ);

али и *сиром* (35, НТ), у тај *ма* (45, НТ).

4.3.2.4. Заменик /с/ среће се у аориској основи глагола „хтети“:

Све до сад си мого, и то куд *си сџио*⁹ (35, НТ), *Сџио си* у гужву ће те нико не зна (57, НТ).

7 Према тур. *mahsus*.

8 Именица је позајмљеница из турског језика (тур. вулг. *mahana*).

9 Види и примере овакве супституције у Николић 1991: 279.

4.3.3. Судбина /ф/

Број лексема са /ф/ није велики:

Још увијек пробија солунски *фронџи* (19, ВК), Те, пусте, *фурсације* и зграница (34, ВК), Она далга *фењер* је, сваки час, тулила (40, ВК).

Са заменом /ф/ са /в/:

Виђе ли с ким се *тревџише* (13, ВК), ко ће ме *тревџиши* (43, ВК), Е, вала још да ми би *тревџиши* (20, ВК).

После упрошћавања групе /хв/, потврђено је /в/ у примеру: И да читамо, не бисмо *сваџиши* (40, ВК).

4.3.4. Ново јотовање

Од интереса је ново јотовање у групама /сј, зј/, пошто је јотовање осталих група подударно са стањем у књижевном језику.

У материјалу се нашло мало потврда, и то само за групу /сј/, што потврђује констатацију М. Николића да је овакво јотовање у групи /зј/ потврђено малим бројем примера (Николић 1991: 297). Како је и иначе у књижевним делима, и овде М. Прелић нови палатални фрикатив /с'/ бележи као групу /шј/.

Они, *шаија* сорта, гологлави (20, ВК).

Јотовање је остварено и у аналошки створеној групи /сј/ у прилогу „сјутра“: Макар, *ијуџира*, да се љуцки саранимо (8, ВК), Од данас *го ијуџира* (48, НТ).

Именица „тамјан“ потврђена је са јотовањем групе /мј/:

Таки ни богу *шамљана* не дају (21, В, ВК).

4.3.5. Јекавско јотовање

Јекавско јотовање захватило је – с различитом доследношћу – све сугласничке групе настале после замене краткога јата групом /је/. Јотовање је доследно остварено у свим групама, осим у групама у чијем су првом делу лабијали.

Због општеобухватности јекавског јотовања на читавој територији јекавско-ијекавских и јекавских говора, у раду се не разматрају групе л, н + ј.

4.3.5.1. Д, т + ј:

Ми смо, *вође*, шњегли ко с небеса; Ако своје немаш *ниђе* присто ниси; *вође* се десили; Да је *неђе* земље више од обојка (8, ВК), више *ниђе* нећеш чути (9, ВК), Прође седам *неђеља*; Немаш *ђе* ни самљети (10, ВК), *Виђе* ли с ким се тревџише; *Виђе* ли да ли те *виђеше*; *Виђе* ли ишта сумљиво (13, ВК), Постили смо и по шест *неђеља* (14, ВК), *Ђе гој* да сам; Онај максум од *ђеџеша* (17, ВК), *Ђе гој* замакнемо, у чуду се видимо (18, ВК), Онакијег несоја *ниђе* нисам срео (20, ВК), *Виђелина*, бисер би бројио (22, ВК), би *виђелина* (27, ВК), *Што гој су ићели* (32, ВК), *виђе* шта све бити море; Толики људи *ђецом* су се клели (34, ВК); *Виђели* Јегдомира, онако спечена (29, НТ), Нити *иђе* мирујете (30, НТ), Нико ме неће ко канару *виђеши* (35, НТ), *Неђе* Светог Саву на путу је тревџио (37, НТ), А једном *неђе*, на једном скупу; Ова *вође* – рекла ово, онај *нође* – вико оно (38, НТ), Данас *вође* не би било ни нас (42, НТ), Седам *неђеља* нисам виђо чаршије (46, НТ), Надали смо се, *иђе* ће ишта се десити; *неђе* ће Бога и за нас имати (47, НТ), Нико *ниђе* у свијету (48, НТ), Ако некад није *неђе* записато (49, НТ), Ако очи имаш и сам ћеш *виђеши* (57, НТ), Жао ми је *вође* овијег богаља (58, НТ).

4.3.5.2. С, з + ј:

Јотовање је потврђено у глаголским облицима с основом (-)сѣг-, (-)сѣш-
И овде се /с'/ бележи групом /шј/.

Њини већ *заијели*; *Шједе* кући (15, ВК), Знало се ко *иједа*; што не *иједнем*;
цио дан *иједим*; (17, ВК), *Шједи*, дигни се; *Шједи* ће си, ноћ ко и свака (39, ВК), а
ми таман *ијели* да ручамо; *Шјећа* се, вели, дана из прошлости (45, НТ), *Шјећаиш*
ли се Обраде (51, НТ).

4.3.5.3. П, б, м, в + ј:

Материјал из Мишевића потврђује већ уочену особину говора србијанског
Полимља да је јекавско јотовање лабијала најдоследније у аористној основи гла-
гола Белићеве седме врсте (Николић 1991: 289). Изван ове скупине глагола, овак-
во јотовање у језику поезије М. Прелића није потврђено.

а. По реду смо мрли и *живљели* (16, ВК), Да нам није лакше мријети но *жи-
вљети* (19, ВК), Поново *проживље* те несрећне ратове (28, ВК), Живимо ко што
смо и *живљели* (40, ВК), докле *ће живљети* (30, НТ), не даш ми *живљети* (35,
НТ), И не слуги шта све може *истирљети* (42, НТ), Боље да смо *оглувљели*, него
ово чули (43, НТ).

У примеру Тревилло нас једино што смо ми *мржљели* (48, НТ) могућа је ана-
логија према према глаголима типа *живљели*, како претпоставља М. Николић
(Николић 1991: 290), али је могућа и дисимилација по назалности у новијој основи
мотивисаној именицом *мржња*.

б. Јекавско јотовање одуствује из примера: *Зайјева* (23, ВК), Ни сам не могу
вјеровати (26, ВК), *није вјерово* (27, ВК), а они му ништа неће *вјеровати* (47,
НТ),

Неко планинка, неко *мјешаја* (16, ВК); *Надути се вјешар* (29, НТ), ко што
мјесеци око Видовдана (39, НТ), *свјетлицца* сијеву (39, НТ), *остадох у мјесту* (25,
ВК).

4.3.6. Дистрибуција сугласничких група

4.3.6.1. Ограничење у дистрибуцији сугласничких група /с, з, х + предњо-
непчани сугласник/ – унутар речи, затим у сантхију – има за последицу замену
денталног фрикатива прењонепчаним фрикативом.

Потврђени су само примери са преласком /с/ у /ш/.

Ми смо, вође, *шљегли* ко с небеса (8, ВК), А су, једном, међу људе *шљегли*
(21, ВК), Знало се чија је *пошљедња* (17, ВК), Немој да ти није *пошљедње* речено
(36, НТ).

Са очуваном групом потврђени су:

Све лањски *сњегови* (38, НТ), Веле грдан свијет беше *се счетио* (38, НТ).

4.3.6.2. Јопет би *ш њима* говорили (14, ВК), Ми *ш њом* не би вако ни ћосали
(19, ВК), *Ш њим* ти се лијепо загуше (20, ВК), Најприје ће бити да би *ш њим* ћосали
(29, НТ), Приче ће причати, *ш њиме* ће ћосати (47, НТ).

4.3.6.3. Група /xh/ замењена је групом /шћ/ у примеру Што гој су *шћели* (32,
ВК). Асимилација по месту и начину изговора извршена је пре испадања /х/, и
то – како показује материјал и М. Николића – искључиво у глаголу „хтјети“¹⁰.
На евентуалну асимилацију у групи /сћ/ упућује облик овога глагола *сћио*, по-
тврђен у говорима србијанског Полимља, али и језику М. Прелића (в. т. 4.3.2.4).

10 Николић 1991: 314–315.

4.3.6.4. Финална група /-ст/ упрошћава се испадањем плозива. Нема потврда са финалним сугласничким групама /зд, шт, жд/.

Ваљда мисле да су нека *личнос* (20, ТК), Сем, *под сџарос*, овим врљавим очима (40, ТК); Да оставиш *млагос* (58, НТ).

Очувана група у примеру Постили смо и по *шестѝ* неђеља (14, ВК), вероватно не одражава дијалекатско стање¹¹.

4.3.6.5. Медијална група /дн/ опстаје у новој презентској основи глагола „бити“ (в. т. 6.1):

А никако да им *бидне* потаман (20, ТК), За све басташни, сем да *бидну* људи (32, ТК), Већ да *бидне*, од Бога, сунца и ведрине (41, НТ).

Група се упрошћава у:

Више потке *исѝане* но што је основе (37, НТ).

Број потврда није велики, али довољан да потврди закључак М. Николића о понашању ових група у области србијанског Полимља (Николић 1991: 304–306).

4.3.6.6. О судбини групе /вј/ у именици „човјек“ в. т. 4.1.2.

4.3.6.7. Дисимилацијом по палатлности група /мњ/ > /мљ/ у примерима:

Виђе ли ишта *сумљиво* (13, ТК), Неко се на *сламљачи* пребијо (16, ТК).

4.3.6.8. Замена старије групе /кћ/ групом /шћ/ у именици „кћи“, иначе стабилисана у говорима србијанског Полимља (Николић 1991: 309, 371), потврђена је и у језику М. Прелића:

Своје *ићери* (31, ВК).

4.3.6.9. Африкатизација на слабој морфемској граници за /тс/ > /ц/ нашла је потврду и у језику поезије М. Прелића:

Макар, шјутра, да се *љуцки* саранимо (8, ВК).

У примеру Да си ишта *људско* у себе примио (35, НТ) реконструисана је етимолошка група под утицајем стандарднојезичког облика.

4.3.6.10. У турцизму *иксан* (< тур. *insan*) група /нс/ > /кс/:

Жив *иксан* се мора свачему надати (42, НТ). В. и примере у т. 8.3.1.

4.3.6.11. /пт-/ > /т-/:

Упекла звијезда, *ѝице* зијевају (45, НТ), и од *ѝице* млијека (50, НТ).

4.3.6.12. /мт/ > /нт/:

Затанѝи што ће ти, неписмен, Срето рећи (9, ВК).

Оваква сонантска група бележи се и у Николић 1991: 302.

4.3.7. Судбина /ж/ у презенту глагола „моћи“

Заменом /же/ у /ре/у презенту глагола „моћи“, језик М. Прелића одражава дијалекатско стање говора србијанског Полимља (Николић 1991: 253):

Кад Дико виђе шта све бити *море* (34, ТК), *Не моремо* иг привијати на убоје (40, ТК).

4.3.8. Протетичко /ј-/

Загварање иницијалног вокала захватило је и већи број лексема од оних у књижевном језику.

Како ли је у тим *Јевројама* (9, ВК), И *јојети* ми он понови (12, ВК), *Јојети* би ш њима говорили (14, ВК), А, *јојети*, у љето (20, ВК), А, *јојети*, у глуво доба (22, ВК), *Јоје* си ударио преко мог имања (35, НТ).

11 На овакав закључак упућује опис судбине оваких сугласничких група у Николић 1991: 308.

4.3.9. Метатеза

Дијалекатски маркантна метатеза је она која је остварена у прилозима *вође* (: оvdје), *нође* (: ондје), чиме се остварује симетрија с прилозима *ниђе*, *неђе*. Судећи по материјалу М. Прелића, у Мишевићима је довршена стабилизација облика поменутих прилога са метатезом¹²:

Ми смо, *вође*, шњегли ко с небеса, *вође* се десили (8, ВК), Данас *вође* не би било ни нас (42, НТ), Жао ми је *вође* овијег богаља (58, НТ); онај *нође* – вико оно (38, НТ).

Морфолошки дијалектизми

Именице

5. У облицима именица језик поезије М. Прелића показује високу подударност са вуковском књижевно-језичком нормом.

Именица „ред“ пришла је им. на -а ж. р. *Моја реда* код бога одавно је прошла (31, НТ).

5.1. Двосложни мушки хипокористици

Двосложни хипокористици м. р. од личних имена и присвојни придеви изведени из ових имена изједначени су с деклинацијом именица типа Марко. Овом особином говор Мишевића одражава стање говора србијанског Полимља и – шире – ареала који чини југоисточна грана ијекавских говора, и то не само херцеговачко-крајишког типа¹³. У језику поезије М. Прелића није потврђен морфолошки тип ових имена на -е, иначе забележен као мање продуктиван у студији М. Николића (341–342).

Ено, *Симо Срећов* (18, ВК), А *Тодова* Перса (19, ТК), У оним орницама, крај *Драгове* крушке (27, ВК), *Диков* Петар бијаше јединац (31, ВК), Море *Арсо*, коно што смо и ми (34, ВК), Резилише гредом на сва уста / Крмељивог *Дика*, каљорука (34, ВК), Тако се затрије *Дикова* кућа (35, ВК).

Турцизам „бабо“ такође припада овом деклинационом типу:

Није ти то рђо остало *ог баба* (35, ВТ).

У примеру: Неђе Светог *Саву* на путу је тревиио (37, НТ) – именица остаје неадаптирана под утицајем стабилног имена свеца.

5.1.2. Падежни синкретизам Дмн./Имн./Лмн. доследан је (*људима*, *женама*, *селима*).

У ономе нашем вису и *кршима* (8, ВК), Изгазе *џрањама* онај народ несретни (21, ВК), Сватови на *коњима* од куће кренуше (25, ВК).

5.1.3. Именице pluralia tantum

Именица pluralia tantum „прса“ јавља се као *џрси*, чиме се ојачава морфолошки тип на -и ових именица, пошто М. Николић бележи – поред облика на -е – и *јасли*, *наћви* (Николић 1991: 361).

Ко оно на брвну, право *џрси* у *џрси* (37, НТ).

5.1.4. Облици мн. им. „говедо“

Дмн./Имн./Лмн.: Обадали се с *говедима* (43, НТ).

12 Нису потврђени примери без метатезе, који се – као факултативни – иначе наводе за говор србијанског Полимља (Николић 1991: 324–325).

13 Уп. са материјалом М. Николића (Николић 1991: 341–342). В. На овом месту и литературу о овом питању.

Гмн.: Мислили кад се не миче *од зоведи* / Да и не зна ништа боље *од зоведи* (29, НТ).

Заменичке и придевске речи

5.2. Препознатљиви облици неодређеног придевског вида потврђени су мањим бројем примера у језику поезије М. Прелића. На основу ових потврда не може се тврдити да је очувана наслеђена морфосинтаксичка дистинкција, мада упућује на присуство именичке промене придева, иначе потврђене већим бројем примера како у непосредном (Николић 1991: 385–387) тако и нешто ширем окружењу (Николић В. 2001: 197).

Бог те, тако *нагрдна*, убио (13, ВК), Нећеш разминуту мимо мене *жива* (35, ВК), И *сићу* би иксану биле гладне очи (50, НТ).

5.2.1. У заменичко-придевској промени потврђени су наставци и меких и тврдих основа.

С осталијем народом да се умијешамо (8, ВК).

5.2.1.1. У Гмн. стабилан је наставак *-ијеџ* / *-иџ*¹⁴.

Онакијеџ несоја ниђе нисам срео (20, ВК), Из *онијеџ* стопа врућ сомун купују (20, ВК), Нашо сам вала проклетство нечије / *Брзијеџ* дана доћи ће ми главе (29, ВК), Жао ми је вође *овијеџ* богаља (58, НТ).

Осим *с ониџ*, *некиџ*, *ђавољиџ*, *кутија* (9, ВК), Могли смо без *ониџ* *друџиџ* / А нисмо могли без *њиниџ* (14, ВК), Отараси се весели Вукота / *Овиџ*, *нашиџ*, *земалскиџ* мука (29, ВК), Не чује ли *од друџиџ*, чуће ваљда *од нашиџ* (47, НТ), Да је ико *од нашиџ* пред Господа крочио (48, НТ).

Један пример са продором именичког *-а* у Гмн. – Него пут под ноге па се назад врати / Да не би било и *џркија*¹⁵ ријечи (58, НТ) може упућивати на адстратни слој из оближњих крајева у Црној Гори, где је овакво преосмишљавање у заменичко-придевској промени обично.

5.3. Заменице за каквоћу

Маркантни дијалектизам – старији облици заменица за каквоћу одређенога вида без проширења придевским суфиксом – изразито доминирају. Само је у једном примеру забележен – највероватније под утицајем књижевног језика – облик са *-џв*¹⁶.

Али ето *каки* смо ти ми (14, ТК), *Таки* ни богу тамљана не дају (21, ТК),

Таки им разговор (30, НТ), Али каква чељад, *џака* и питања (30), Нисмо *џаки* били (48, НТ), *Наки* људи (57, НТ).

Али каква чељад, *така* и питања (30).

14 Без потврда је Гмн. с наставком *-ије*, иначе доминатан у материјалу М. Николића из говора србијанског Полимља (Николић 1991: 391–394).

15 Уп. са примерима у Николић 1991: 393–394

16 Потврде типа *какав* у говору Србијанског Полимља, иако малобројне, М. Николић сматра делом аутохтоног дијалекатског система (Николич 1991: 403). Убедљиво су бројнији примери типа *каки* (Исто, 404–405).

Глаголи

6. Србијански полимски говори конјугацијом се не разликују од источно-херцеговачког просека (Николић 1991: 431), тако да се не одликују већим бројем дијалектизама овога типа.

Од маркантних особина које нуди језик поезије М. Прелића писан дијалекатским језиком, доследно је чување инфинитива на *-ићи*, затим знатно присуство аориста, и то како свршених тако и несвршених глагола. Имперфекта нема много.

6.1. Глаголске основе остају стабилне, с напоменом да је веће продуктивности грађење итеративних глагола суфиксима *-ава-*, *-ива-*, већ констатоване у говорима србијанског Полимља (Николић 1991: 493–497).

У ово сам вијека сто пута видио / Некога, ко је од читавог мала / Једну једину краву *имавао* (9, ВК), На мобама, вазди, козбаша је *биво* (31, ВК), Божићу се усред љета *обнађивали* (38, НТ).

У презентску основу помоћног глагола „бити“ продрла је аористна: Већ да *бидне*, од Бога, сунца и ведрине (41, НТ).

6.2. Глаголски облици

6.2.1. Инфинитив показује изразиту стабилност у свим употребама. Декомпозиција у конструкцију /да + презент/ није својство говора у чијој је основици дијалекатски језик поезије М. Прелића.

Сви употребљени примери потврђују констатацију М. Николића о стабилности инфинитива на *-ићи* / *-ћи* у говорима србијанског Полимља (471–473).

Овог ће Васкрса *бићи* четрес година (5, ВК), Не могадох *маћи* ни *писнући* / Нит се стигок *прекрстићи* / Нит честито богу *помолићи*; Па ме уз ону страну имаде *саиријети*; Седам дана не могадох на ноге *стиаћи* (25, ВК), Ни сам не могу *вјеровати* (26, ВК); Мого му је готов вршај *закиснући* / *Надући* се вјетар – *расиурићи* плашће / *Ошкинући* кљусе, зијан *починићи* (29, НТ), Знао је он *рећи*, знао је *умући* / На мегдан *изићи*, с пута *се склонићи* (30, НТ), Не дадох ти *мријети*, не даш ми *живљети*; Нико ме неће ко канару *виђети* (35, НТ).

6.2.2. Систем претерита карактерише жива употреба аориста, како свршених тако и несвршених глагола, што није неочекивано с обзиром на природу текста и инсистирању на доживљености, али и на стању у говорима србијанског Полимља (Николић 1991: 474–476), затим редукован имперфекат. У текстовима није потврђен плусквамперфекат.

6.2.2.1. Аорист:

Примере за 1л. јд. аориста в. у т. 4.3.2.2.

Сублизу *би* и Ђурђевдан (5, ВК), Овако нешто и *не би* казато (7, ВК), *би* виђељина (27, ВК), А највеће *би* чудо, чудо над чудима (38, НТ),

Виђе ли кад се тучише; *Виђе* ли колко иг *идаше*; *Виђе* ли с ким *се шревише*; *Виђе* ли да ли те *виђеше* (13, ВК),

Исиунисмо и потоњу пуклину (8, ВК), Што имасмо – *ионијесмо* у једној зобници (8, ВК), Сватови на коњима од куће *кренуше* (26, ВК), *Резилише* гредом на сва уста / Крмељивог Дика, каљорука. / *Помињаше* чергу ушљиву (34, ВК), Читаво *ћибре искресасмо* (39, ВК); Од толико питања *немадоше* друго; *Не иишаше* умори ли, да л би запалио (30, НТ), *Не могаде* иг нико више препознати; *Стиадоше* славити и посте постити. / *Писаше* манастирима торове оваца. / *Куйоваше*

црквама звона и иконе. / Куда, причало се, да је Сава прошло / *Идоше* да љубе те светачке стопе (38, НТ), Ко бојоги *одоше* да нешто науче (57, НТ).

6.2.2.2. Имперфекат

У текстовима је углавном потврђен имперфекат глагола „бити“, који се јавља у два облика – основном *бијаше* и ређем – вероватно унетим из књижевног језика – *беше*.

Помрчина нека пусто *бијаше* (5, ВК), Диков Петар *бијаше* јединац, *Бијаше* клета устока поткочила (39, ВК); Тај једвачек *беше* кршан момак (31, ВК);

Што *имасмо* – понијесмо у једној зобници (8, ВК), Ми се ту нешто *скањивасмо* (39, ВК).

6.2.3. Свођење облика помоћног глагола у потенцијалу на општи облик *би* нашло је одраза у дијалекатском језику:

Да, икако, могадосмо, *не би се мицали* (8, ВК).

6.2.4. У облицима трпног придева дијалекатски је маркирана експанзија наставка *-и*¹⁷:

Казатио ми је; *Казатио* да и ја једну прокаменим (7, ВК), Све што је *казатио* ко да није *казатио* / Ако некад није неђе *зайисатио* (49, НТ).

Синтаксички дијалектизми

7. У основици дијалекатског система на коме је написана поезија М. Прелића, уочава се изразита стабилност обличке дистинкције дирекције и локације. Миграциона кретања Срба из суседних крајева Црне Горе ка Златару (Николић 1991: 423), међутим, донела су и слабљење дистинкције, па су потврђени и ретки примери у којима је уз глаголе мировања употребљен облик акузатива¹⁸:

Да му Господ није позив оправио / Ил се нешто важно у *свијети десило* (50, НТ), Ниоткуда, одједном се *међу њиџ* створио / Ко с небеса пао, ил из земље нико (39, НТ). А највеће би чудо, чудо над чудима / Да се неки свијет *проноћ*¹⁹ преобрати (38, НТ).

7.1. Стабилност источнохерцеговачке основице говора огледа се у чувању словенског генитива:

Некад више нећеш чинити *зијана* (35, НТ), А ни вамо за тебе више није *мјестиа* (58, НТ), Седам нећеља нисам виђо *чаршије* (46, НТ).

7.2. Употреба средњег рода са значењем ниподаштавања потврђена је у једној песми:

Јуче *оно Рељино*, знаш, *оно ћојаво* / *Изишло је*, замисли, из војног осижера. / Вукадин га је видио, а *није се ни крило* / *Изђељецало* је одонуд ко утвара нека (44, НТ).

Лексика и фразеологија

8. Питање шта је а шта није део књижевног језика лакше се разрешава у оном делу језика који се односи на фонетско-фонолошке, морфолошке и синтаксичке особености, пошто су граматичка правила јасно дефинисана и стабилисана

17 М. Николић бележи већи број примера с оваквом експанзијом (Николић 1991: 485).

18 Уп. са детаљним разматрањем стабилности дистинкције дирекције и локације у говору србијанског Полимља у Николић 1991: 423–430.

19 О могућем другачијем објашњењу примера в. т. 8.1.2.

на. Знатно је теже одредити статус лексеме у оквиру односа књижевног и дијалекатског језика.

Тежини одређивања статуса појединих делова језичког система доприноси варијантност српског књижевног језика, затим динамични развој књижевног језика вуковског типа. Тежини одређивања статуса лексичког инвентара који се среће у поезији М. Прелића доприноси и недовршеност описа општег лексикона српског језика, чија је израда у току.

У класификацији употребљене лексике у песмама М. Прелића писаним дијалектом примењен је критеријум:

а) лексика која је заједничка са књижевним језиком није посебно разматрана, пошто се може сматрати територијално немаркираном,

б) лексика која је са аспекта савременог српског књижевног језика необична, територијално омеђена и део је живог лексикона дијалекта у најширем смислу, предмет је интересовања у прилогу. Међу овом лексиком су и неке лексеме које се налазе у речницима српског књижевног језика, али које – очигледно – не припадају активном фонду, а саставни су део активне дијалекатске лексике.

Сложено питање о инвентару лексикона неког варијетета – како књижевног језика тако и говора односно дијалекта, разрешено је на овај начин с обзиром на то да су реалije различите на различитим територијама, да су различите у различитим генерацијама, у културама – урбаној и руралној, у различитим друштвеним слојевима. Оваква различитост подразумева и различит инвентар лексема укупног инвентара. Творбени и лексичко-семантички системи, даље, у оквиру појединих територијалних варијетета нису подударни са овим сегментима лексичког система књижевног језика.

На удаљавање инвентара у оквиру дијалекатског лексикона поезије М. Прелића од савременог књижевног језика свакако је пресудно утицало смањење удела лексике турског порекла у књижевном језику, која је у дијалекатски маркираном слоју руралне области којој припада М. Прелић и даље присутна у већем обиму. О снази турцизама у дијалекту говори одсуство морфолошке адаптације непроменљивих придева на *-ли* (*безбели, асли*). Оријентализми на *-ли* су и иначе чести у делу херцеговачко-крајишког дијалекта (Окука 2008: 64), коме припада језик поезије М. Прелића.

Укупни састав дијалекатске лексике у песама М. Прелића упућује на то да потпуну комуникацију са њом могу имати носиоци херцеговачко-крајишког дијалекта у непосредном али и ширем окружењу, пре свега у југоисточном поддијалекту.

Природа рада не дозвољава детаљнију етимолошку анализу нити коментаришање лексичко-семантичког гранања неких лексема, посебно турцизама. Ограниченост простора, такође, смањује и могућност детаљније творбено-семантичке анализе. Подробније праћење распрострањености појединих изолекса отежано је или онемогућено одсуством публикованих лексичких збирки са ужег и ширег окружења око дијалекатске области којој припада М. Прелић. С обзиром на то да је према Мишевићима и околним насељима текла снажна миграциона струја из Дробњака, наводи се присуство лексема у Вуковом Српском рјечнику из 1818.

У коначном одређивању значења појединих лексичких дијалектизама имао сам помоћ песника Милоша Прелића Мишевчанина.

8.1. Творбени аспект (префиксација)

8.1.1. *Сублизу* би и Ђурђевдан (5, ВК), *сублизу* би и Ђурђевдан (22, ВК).

Употребом префикса *су-* у прилогу инсистира се на временски непосредној близини. Овако префиксовани прилог не бележи се у описима дијалекатских система са којима језик М. Прелића показује блиску сродност (Николић 1991: 505, Николић В. 2001: 232), а није забележен ни у Вук 1818.

8.1.2. Предлог „преко“ најчешће има лик *про*, настао сажимањем вокалске групе после испадања интервокалног /к/. М. Николић бележи предлошко-падежне конструкције са *про* (Николић 1991: 216). У поезији М. Прелића предлог је најчешће забележен као префикс уз именице које имају прилошко значење. Значење али и употреба одговарајућег падежног облика потврђује да је у питању предлошко-падежна конструкција. На овакав закључак упућује и пример – Оно наше најмлађе, наша миљеница / Пружи се *про шејсије*, преко цјеле пите (45, НТ), у коме је забележен предлог *про* + генитив, али и предлог *преко* +.

Одједном смо, некако, вође се десили / *Пробрда* банули, ни од ког позвани (8, ВК), Некуд се мора, немаш шта чекати / Далеко јесте, *просвијетла* није (10, ВК), *Пројража* никуд не мрдамо / За остали свијет и не маримо (40, ВК).

У примеру А највеће би чудо, чудо над чудима / Да се неки свијет *проноћ* преобрати (38, ВТ) – можда је *проноћ* употребљено као прилог, мада се не може искључити предлошко-падежна конструкција са брисањем дистинкције дирекције и локације (в. т. 7.1.).

8.1.3. У примеру Ошкринем *наојрез* врата (22, ВК) предлошко-падежна конструкција пришла је прилозима.

8.1.4. С обзиром на то да се у грађи М. Николића наводи за *инаић* (Николић 1991: 209), бележење М. Прелића *зинаић* није нови префиксовани облик именице већ резултат факултативне аферезе у предлошко-падежној конструкцији за *инаић*.

И занавијек нећеш, ето *зинаић* нећеш (34, НТ), Али вуда нећеш, знај да *зинаић* нећеш (35, НТ).

8.2. Лексика словенског порекла

– На мобама, *вазди*, козбаша је биво (31, ВК). Уп. са истим обликом у Николић 1991: 218.

– *Виђелина*, бисер би бројио (22, ВК), би *виђелина*... / У оним орницама, крај Драгове крушке (27, ВК). „Месечина; светлост у сумрак“²⁰

– Мого му је готов *вршај* закиснути (29, НТ). Уп. Вук 1818: 37. „Снопље жита сложено за једну вршидбу; гумно“

– Диков Петар бијаше јединац.../ Тај једвачек беше кршан момак / Висок и *гледан*, оком да га иштетиш (31, ВК). „Леп спољашњим изгледом, згодан“

– Резилише на сва уста / *зредом* Крмељивог Дика, каљорука (33, ВК). „Редом; по реду један па други“

– Е, вала још да ми би тревити / Иксана који би њима *зрмачио* (21, ВК), И свако *зрмачи* за својим комадом (45, НТ). „Кренути брзо и нагло; потрчати ка некоме“

20 Значење лексеме у дијалекту, потврђено од стране М. Прелића, обележено је наводницима.

- Кад се с јесени отегне пуста суовица / Нашу ријеку мого би тор *жуља* попити (10, ВК). „Лоша, слаба, неухрањена овца“
- А, јопет, у глуво доба / *Доцкан* да би се омркло (22, ВК). „Касно; у одмакло, позно доба“
- Ја би сву ти *дроб* сад вође просуо (35, НТ). Уп. Вук 1818: 149. „Утроба; трбух“
- Кад данас остаде посна ми лубина / Нек остану посне и ове ми *дроње* (46, НТ). Уп. Вук 1818: 150. „Поцепана, подерана одећа; стара одећа којој се не придаје значај“
- Ударила *жарига* (55, НТ). „Коприва“
- Мого му је готов вршај *закиснути* (29, НТ). „Поквасити се“
- И *занавијек* нећеш (34, НТ). „Заувек“
- Њима се двапут није говорило. / Те, пусте, *фурсације* и *згранила* (33, ВК). „Особа плахе нарави“
- *Изгљецало* је одонуд ко утвара нека (44, НТ). „Тешко, несигурно и неравномерно ходати, шепати“
- Кукала вам *јајика* од сад до вијека (31, НТ). „Женска особа у великом јаду, у невољи“
- Диков Петар бијаше јединац... / Тај *једвачек* беше кршан момак (31, ВК). „Прворођено дете, обично у познијим годинама родитеља, које се чекало са највећом жељом“
- Може ли у мрклој ноћи, без месеца / Усред глумила, у сате ситне / Хукнути *јејина* ил’ рикнути говече (47, НТ). Именица је ономотопејског порекла по звуку који испушта сова (Скок *јеј*). Уп. Вук 1818: 284. „Сова“
- Резилише гредом на сва уста / Крмељивог Дика, *каљорука* (33, ВК). „Прљава, запуштена особа“
- Нагиштала вода, тамо, с једног клика (10, ВК) „Усамњени овећи камен“
- Кад данас остаде посна ми лубина / Нек остану посне и ове ми *дроње* (46, НТ). „Горњи део човечјек тела, торзо“
- Кад, пусто, дигну ону главу *манићу* (21, ВК). Уп. Вук 1818: 384. „Луд“
- Сад да нисмо нека трса *мимосвијетина* / Да нам није лакше мријети но живљети (19, ВК). „Који се не придржава уобичајених правила понашања, неконвенционалан“
- Неко је био за чаршију, неко за стоку / Неко планинка, неко *мјешаја* (16, ВК). Уп. Вук 1818: 405. „Женска особа која припрема храну у сточарском насељу у планини са торовима и колибама“
- *Најшишћала* вода, тамо, с једног клика (10, ВК). „Нарастати, набујати, надоћи (о води)“
- Божићу се усред љета *обнађивали* (48, НТ). „Очекивати да ће се нешто догодити, надати се“
- би виђелина... / У оним *орницама*, крај Драгове крушке (27, ВК). Уп. Вук 1818: 519. „Њиве које су некада оране, које су заливадиле“
- Окренула се нека суовица / Вода *осегла*, јазом утањила (25, ВК). „Опасти, смањити се (о води), секнути“
- У воденици *очамак* ти ја (25, ТК), 29. Кад гој појемо – *очамамо* (18, ВК) Уп. Вук 1818: 536. „Доћи са закашњењем, одоцнити“
- Неко је био за чаршију, неко за стоку / Неко *иланинка*, неко мјешаја (16, ВК). Уп. Вук 1818: 562. „Женска особа која музе, сири у сточарском стану у планини са торовима и колибама“

- И у клисури дивље хучала / Надошла вода, ломећи се о *илаиције* (45, НТ) (Скок *platica*). Уп. Вук 1818: 562. „Веома стрма обала“
- Ко камен воденички врти се у тепсији / *Појасак*, а ми таман шјели да ручамо (45, НТ), 148. *Појасак* је, стигла су ми чељад / Не дам разминути, скупа ћемо ручати (49, НТ). Вук 1818: 602. „Прва, јутарња паша; враћање стоке са прве паше“
- Бијаше клета устока *пошкочила* / У цип-цио дан би мећава (39, ВК). „Веома јако дувати (о ветру)“
- Не доводите иг у ове литице / Ђавоља *џрла* и чалије (40, ТК). Уп. Вук 1818: 668. „Место на коме се земља одвојила и претворила у прах“
- Казато да и ја једну *џрокаменим* (7, ВК). „Безвољно изговорити, изрећи“
- А преко Јавора, некуд у Србију / Ови крвници се *џроноћ* иселише (35, ВК). „У току ноћи, ноћу“
- Нити се ширити по мојој *џушињи* (34, НТ). „Запуштена, напуштена имовина; запуштени пољопривредни посед“
- Моја *реда* код бога одавно је прошла (31, НТ). „Скуп онога што долази једно иза другог, ред“
- Овом нашем јаду ви *би се свећали* (15, ВК). „Радовати се туђој несрећи“
- Из чиста мира, из плавети неба / Тога часа, кажу, *свејшлица* сијеву²¹ (39, НТ). Уп. Вук 1818: 751. „Муња“
- Свикосмо се да нема *сијела* (43, НТ), Одужају ноћи, примакну се славе / За *сијела* вријеме је, или за сватове (60, НТ). Уп. Вук 1818: 760. „Вечерња седељка, посело“
- Ми се ту нешто *скањивасмо* (39, ВК). „Колебати се, бити у недоумици“
- Што нокосам сам, па мобу окупљам / Не би ли *скосили* оне ливадчине (41, НТ). „Косом покосити траву; довршити кошење“
- Жив се осушио, ко срп *се скучио* (29, НТ). „Учинити кривим; згрбити се, згрчити се (о телу)“
- Затворићу ја тебе у јатару ко *сџужа* (34, НТ). Уп. Вук 1818: 785. „Пуж“
- А ономад кад ти затражик дијете / Док орем Главицу да *сџуче* волове (51, НТ). „Водити волове, управљати воловима испред, бити испред волова (о орању)“
- Тако се затрије Дикова кућа... / Доље, неђе, *сублизу* Трудова (35, ВК). „Веома близу“
- Кад се с јесени отегне пуста *суовица* / Нашу ријеку мого би тор гуља попити (10, ВК), Кад припекне она звијезда небеска / А *од суовице* земља се отвори (20, ВК), Окренула се нека *суовица* (25, ВК). „Дуготрајно време без кише, суша“
- Веле грдан свијет беше се *счећиио* (38, НТ). „Скупити се, сабрати се на једном месту“
- Небеско *шочило* (НТ). „Усек на падини брда, планине којим се спуштају стабла или други материјал“
- Само зими неке *шрање* је обуво (30, НТ). „Стара, поцепана обућа“
- Сад да нисмо нека *шрса* мимосвијетна / Да нам није лакше мријети но живљети (19, ВК), Још покојна Пава одавно је рекла / Да нам је та *шрса* из увоза стигла (29, НТ). „Врста, сорта, сој (о људима)“

21 Уп. са присуством ове именице у Николић 2007: 1201).

– Виђе ли кад се *шучише* (13, ВК), Нису се ни тревили, но лијепо *шучили* / Ко оно на брвну, право прси у прси (37, НТ), Од кад се *шучише*, отад приче кренуше (38, ВТ). „Међусобно се ударати (о људима), тући се“

– Узма иг дабогда узела / Па да им је илач од смрти (21, ВК). „Узетост, парализа“

– Бијаше клета *устока* поткочила / У цип-цио дан би мећава (39, ВК). Уп. Вук 1818: 873. „Источни ветар, кошава“

– Бијаше клета *устока* поткочила / У *цип-цио* дан би мећава (39, ВК). „Узет у целини, сав, потпун“

– Мук мукује *чекшало* (55, НТ). „Дашчица изнад воденичког камена, низ коју пада зрневље из коша“

– Али, најприје ће ми душу узети / Онај максум од ђетета / Божија макања, *чейерак* га нема (17, ВК). Вук 1818: 898. „Дужина од врха палца до врха кажипрста; нешто мало“.

– Дигнем се с оне *шишице* (22, ВК). Уп. Вук 1818: 925. „Даска“

8.3. Лексика несловенског порекла

8.3.1. Турцизми

У анализи турцизама коришћени су Шкаљић 1984, затим Петровић 212, али и знање призренског турског говора аутора овога прилога.

Највећи део турцизама посведочених у језику поезије М. Прелића припада лексичком фонду различитих балканских народа који су били у непосредном или посредном контакту са турским језиком и оријенталном културом. У том смислу овај рад у једном свом сегменту може допринети успостављању формалних и семантичких балканских дијалекатских изоглоса турцизама²², и то тзв. „народних“ турцизама (Петровић 2012: 362).

– Само ли ријеч заустим / Биће једна глава, иљаду *аваза* (17, ВК) (< тур. *avaz*). Уп. Вук 1818: 2. „Глас“

– Шта ли ће онај *агаљ* код војног осијека (44, НТ), (< тур. *adalet*). „Умно заостала или физички неспособна особа“

– Па нако, *асли* без ичега / Ш њим ти се лијепо загуше (20, ВК), 76. Доку *асли* голу виђали (34, ВК) (< тур. *asli*). „Заиста“

– Миш се трка *ашулом* (55, НТ), (< тур. *hatul*). „Дрвене греде које се водоравно полагају у зид од черпића; шупљина на зиду под стрехом“

– За све су стигли, ко да иг чекало / За све *басшашни*, сем да бидну људи (32, ВК) (< тур. *basti*). „Особа која је у стању, која може, која зна да уради различите послове“

– Онај ти је чоек поручио / (Ти *безбели* знаш који то) (12, ВК), *Безбели* оно од њиг чуло (17, ВК), А једном неће, на једноме скупу / *Безбели* на неком великом сабору / И *безбели* о неком великом свецу (38, НТ), Максуз ће свратити па *безбели* отићи / Па некоме, неће, на тамонеком мјесту / Причати... (47, НТ), (< тур. *besbelli*). „Сигурно, наравно, заиста“

22 О статусу и значају турцизама за статус и односе унутар Балканског језичког савеза в. Десницкая 1998, Соболев 2004 а: 62–64, Петровић 2012: 362–363

- Прије но што посијемо, *берићети* би сањали (48, НТ) (< тур. *bereket*). „Обилан род; обилна летина“
- Ријечи једне не сватик / А све ми би некако *бетино* (22, ВК) (< тур. *bed*). „Који изазива страх, тескобу“
- Кад он сања сви су на *бијузур* (18, ВК) (< тур. *bihuzur*). „Узнемиреност, оме-теност од кога или чега“
- Запиштале неке свирале и *борије* (26, ВК), (балкански турцизам *boru*). „Труба од коре дрвета“
- Подигла се *буџија* (55, НТ), (< тур. *buđi, buđi*). „Прашина“
- Сад је *вакаџи* дошо таки (17, ВК), Не знадок тај *вакаџи* (23, ВК), (< тур. *vakit*). „Време, доба“
- А трубе свирају ко на сабору / (Ко *вакџиле* о Илиндану – на Сувом Бору) (26, ВК) (< тур. *vaktiyle*). „Некад, у своје време“
- Она *далџа* фењер је, сваки час, тулила (39, ВК), (тур. *dalga*). „Олујни ветар“
- Сваки *декик* окреће се час вако, час нако (38, НТ), (< тур. *dekika, dakika*). „Минут, тренутак“
- Ма куд ћете у овај *дењиз* (39, ВК), (< тур. *deniz*). „Необично велики, огроман“
- Не требају нам пјесници / У овој нашој *дрлији* (40, ВК), Од Бога је грешније, у нашој *дрлији*, / Да нам под снијег западне ливада (41, НТ) (< tur. *dirli*). „Сиромашан крај, забит, недођија“
- Да си макар и за *зеру* сада одличнији (58, НТ), (< тур. *zerre*). „Сићушни делић, трунчица“
- *зијан* починити (29, НТ), Никад више нећеш чинити *зијана* (35, НТ) (< тур. *ziyan*). „Штета“
- И занавијек нећеш, ето *зинати* нећеш (34, НТ), Али вуда нећеш, знај да *зинати* нећеш (35, НТ) (<тур. *inat*). „Пркос, тврдоглавост“
- Нас си узо на зуб, нас си исмијаво, / А они су се, тамо, с тобом *ибреџили* (58, НТ), Толико су Тубићи Петру пријетили / Да су се живи *ибреџили*. (33, ВК), (< тур. *ibret*). „Шалити се на нечији рачун, спрдати се; чудити се нечему или некоме“
- Узма иг дабогда узела / Па да им је *илач* од смрти (21, ВК) (< тур. *ilaç*). „Лек“
- Е, вала још да ми би тревити / *Иксана* који би њима грмачио (21, ВК), Нема више мене, негдашњег *иксана* (35, НТ), Жив *иксан* се мора свачему надати (42, НТ), Данашњем *иксану* никад доста (18, ВК), Е, вала још да ми би тревити / *Иксана* који би њима грмачио (21, ВК), А кад се они за *иксаном* природе / Гори су били од сваке канаре (33, ВК) (< тур. *insan*). „Човек, особа“
- Тако је било доскора / Бар, у нашој *јаџари* (16, ВК), Затворићу ја тебе у *јаџару* ко спужа (34, НТ), 133. Не би пуштали да нам кисну откосо / Оно мало оставили, *јаџару* заклопили (43, НТ) (< тур. *yatak*). „Зграда за становање, кућа; породични дом“
- Куд би могли, куд *џо карамлуку* (26) (< вероватно преко тур. *Karaman*). „Мркла ноћ, тамнина“
- На колико моба *козбаџа* је био... (30, НТ), На мобама, вазди, *козбаџа* је биво (31, ВК) (< српско *коса* + тур. *baş*). „Најбољи косац који приликом косидбе иде први међу косцима“

- Сад сам их својим очима виђела / Носећи *крабљачу* од тора (33, ВК), (< тур. *krba*). „Дрвена посуда са две ушице при врху“
- Нећеш више моћи гладни *крбуљашу* (34, НТ), (< тур. *krba*). „Изразито дебео човек“
- Али, најприје ће ми душу узети / Онај максум од ђетета / Божија *макања*, чеперак га нема (17, ВК), (< тур. *bahane*, вулг. *tahana*). „Беба, мало дете“
- Онај *максум* од ђетета / Божија *макања*, чеперак га нема (17, ТК) (< тур. *masum*). „Нејако дете“
- *Максуз* ће свратити па безбеди отићи / Па некоме, неђе, на тамонеком мјесту / Причати... (47, НТ), (тур. *mahsus*). „С одређеном намером, свесно“
- Пашће ме лећи само ко *меуиша* / Ђе гој да сам – на путу сам (17, ВК), (< тур. *meuyit*). „Мртвац“
- Ни маћи, нити шта рећи / Завезо се ко цријева / Укопо ко клик / Па, некако, читаво *замеишио* (22–23, ВК), (< тур. *meuyit*). „Упорно ћутати, уздржавати се од говора“
- Опрости ми Маријо Блага / Што *нокосан* сам, па мобу окупљам (41, НТ), Знали су они колко *смо нокосни* (33, ВК), Но, боготи Вукмане мани се *ћосања* / *Нокосан сам*, имам стотину послова (49, НТ) (< тур. *poksan*). „Којем нешто мањка, недостаје“
- Преко главе претури глад и *нокосишињу* (28, ВК) (< тур. *poksan*). „Немаштина“
- Предама *са њајанше* / Жижак збраја годове (55, НТ) (< тур. *paıvand*). „Горња хоризонтална гредица за спајање рогова на крову“
- Јер, кад Тубићи стану да *резиле* / Пропиштаће ти мајчино млијеко (33, ВК), *Резилише* гредом на сва уста / Крмељивог Дика, каљорука (33, ВК), (< тур. *rezil*). „Вређати; осрамотити, обрукати, понизити“
- Свирачи, *сабајле*, иду уз ријеку (25, ВК) (< тур. *sabahile*). „Зором, у зору“
- Не знају они за стид и *севај* (21, ВК), (< тур. *sevar*). „Добро дело које за службује божју награду“
- Ни *шабуши* ти неће вуда пронијети (35, НТ) (< тур. *tabut*). „Мртвачки сандук“
- Читаво *ћибре* искресасмо (39, ВК), (< тур. *kibrit*). „Кутија шибица“
- Ми ш њом не би вако ни *ћосали* (19, ВК), Вама је само до неког *ћосања* (37, ВК), Сем, под старос, овим врљавим очима / Да гледамо како с нама *ћосају* (40, ВК), Најприје ће бити да би ш њим *ћосали* (29, НТ), Приче ће причати, ш њиме *ће ћосаши* (47, НТ), Но, боготи Вукмане мани *се ћосања* (49, НТ), Да са тобом *не ћоса* и старо и младо (58, НТ), (< тур. *köse*). „Шалити се, надмудривати се“
- Што ти отац сваља кад турасмо *ћуприју* (58, НТ), (тур. *köprü*). „Мост“
- Ни крив, ни дужан / Излио *ћушека* (38, ВК), (< тур. *kötek*). „Батине“
- Већ да бидне, од Бога, сунца и ведрине. / Нек је бар за *увар*, кад се гријех чини (41, НТ), (можда према тур. *vakıf*). „Корист, материјална добит“
- Не доводите иг у ове литице / Ђавоља прла и *чалије* (40, ВК) (< тур. *çalı*). „Место са испреплетеним ситним бодљикавим растињем, шикара“
- Запантио је и турске аге бегове / Ко *чивити* плаве убојне подливе (30, НТ) (< тур. *çivit*). „Модра боја“
- Очи избегили низ *цагу* гледајући (47, НТ) (< тур. *cadde*). „Цеста, друм, пут“

8.3.3.2. Позајмљенице другоџ ѝорекла

Позајмљеница другог порекла нема много у дијалекатском систему коме припада језик поезије М. Прелића.

– Нико ме неће ко *канару* виђети (35, НТ), А кад се они за *иксаном* натуре / Гори су били од сваке *канаре* (33, ВК) (< вероватно према лат. *Canis familiaris*). „Домаћа животиња сродна вуку, пас“

– Ко да никад нисмо се ни на путу *шревили* (15, ВК), Е, вала још да ми би *шревити* / *Иксана* који би њима грмачио... (21, ВК), ко ће ме *шревити* (43, НТ), Неђе Светог Саву на путу је *шревио*. / Нису се ни *шревили*, но лијепо тучили / Ко оно на брвну, право прси у прси (37, НТ) (< нем. *treffen*). „Сусрести се, затећи, наћи“

Глагол *шревити* прикључује се лексичким дијалектизмима, пошто се среће само у значењу „сусрести, затећи, наћи“, које је иначе необично за књижевни језик.

– Њима се двапут није говорило. / Те, пусте, *фурсације* и зграница (33, ВК), (вероватно према арумунском *fur*, *лопов*, *хајдук*²³). „Онај који другога држи у зависном, подређеном положају“

– А све ми би некако бетно / И све на *једној цеки* (22, ВК) (< итал. *zessa*²⁴; у изразу *једна цека*). „На исти начин, на истом нивоу“

– Из магазе жаба циља / Прву четврт *кроз цийун* (56, НТ). (Нејасног порекла). „Сужени део на дну воденичног корита“

Фразеологизми

9. Поезија М. Прелића није богата фразеологизмима.

– Диков Петар бијаше *јединац*... / Тај једвачек беше кршан момак / Висок и гледан, *оком да га ишшейти* (31, ВК). „Нанети физичку или моралну штету, оштетити, покварити“

– А свак живи зна иг *ко злу ѝару* (21, ТК). „Знати добро све о некоме“

– Ни маћи, нити шта рећи / *Завезо се ко цријева* / *Укојо ко клик* (22–23, ТК). „Потпуно бити без активности“

– Није помагало – *ни ош ни благош* (33, ТК), 145. Нико нам не рече *нићи ош ни благош* (48, НТ). „Говорити и ружно и лепо о некоме без користи“

– Ти још не знаш с ким се *качиш* / *А осињак си дирнуо, гују начейио* (34, НТ). „Бити у непријатној, неповољној, опасној ситуацији“

– А народ, ко народ, уста не затвара / *Све лањски сњегови и Јанкови конаци* (38, НТ). „Причати дуго и непотребно о нечему неважном“

– *Нас си узо на зуб*, нас си *исмијаво* (58, НТ). „Чинити пакости некоме“

– Нека вас је *шревелика уја сад узела* (31, НТ). Вук 1818: 857. „Понашати се неконтролисано, полудети“

23 В. Младеновић 2006: 113.

24 Скок *сека*

Скраћенице цитиране литературе

- Десницкая 1988: Десницкая, А. В. (1988). *Типы лексических заимствований и вопросы образования, балканского языкового союза*. Славянское языкознание. X Международный съезд славистов. Москва, 131–150
- Ивић 2009: Ивић, Павле (2009). *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића
- Младеновић 2001: Младеновић, Радивоје (2001). *Говор шарџанске жупе Гора*. Српски дијалектолошки зборник XLVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Младеновић 2006: Младеновић, Радивоје. (2006). *Романски израгови у ономастици северношарџанских говорора* (стр. 99–116). *Probleme de filologie slava – Вопросы славянской филологии – Проблемы словенске филологије*. XIV. Timisoara: Universitatea de vest din Timisoara, Facultatea de litere, istorie si teologie, Catedra de limbi si literaturi slave
- Николић 1991: Николић, Мирослав (1991). *Говори србијанског Полимља*. Српски дијалектолошки зборник XXXVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Николић 2007: Николић, Мирослав (2007). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска
- Николић В. 2001: Николић, Видан (2001). *Моравички и горњостуденички говори*. Монографије, серија IV, број 3. Београд: Научно друштво за неговање српског језика
- Петровић 2012: Петровић, Снежана (2012). *Турцизми у српском призренском говору*. Монографије 16. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Окука 2008: Окука, Милош (2008). *Српски дијалекти*. Загреб: Просвјета
- Скок: Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
- Соболев 2004а: Соболев, А. Н. (2004). *Општи истраживања тјуркизма у балканским дијалектима (I)*. *Zeitschrift für Balkanologie*, München – Wiesbaden, 40/1, 61–91.
- Соболев 2004б: Соболев, А. Н. (2004). *Општи истраживања тјуркизма у балканским дијалектима (II)*. *Zeitschrift für Balkanologie*, 40/2, München – Wiesbaden, 206–229
- Шкаљић 1985: Škaljić, Abdulah (1985). *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost

DIALECT WORDS IN THE POETRY OF MILOŠ PRELIĆ MIŠEVČANIN

Summary

This article is about the use of dialect words spoken in Krajina/Herzegovina that are found in the poetry of Miloš Prelić Miševčanin. Dialect words are stylistically relevant, because they deviate from the standard linguistic norm and can be found in works by both modern and traditional Serbian writers. Stylogene types that can be found among other Serbian authors are also present in Miloš Prelić's poetry. The author analyzes dialect words through stylophonological, stymorphological, stysyntactical and stylosemantic segments.

Effective communication with the text is enabled by the author's use of dialect features, and it thus becomes stylophonologically and stymorphologically marked. Difficulties in communication arise because of his use of dialect words, especially when the author uses Turkish loanwords, which are more or less unknown to modern native speakers of standard Serbian.

Dialect features in Miloš Prelić's poetry, that is, his poetry written in dialect, does not sound banal, because it is not a replica of folk literature. Distancing from folk stylistics enabled the use of dialectal poetic language which is, although apart from folklore heritage, similar to the language of modern poetry; this heritage thus became universal and similar to the heritage found in Matija Bečković's poetry.

Key words: dialect words, dialect of Herzegovina/Krajina, stylogene types, deviation from folklore stylistics, universalization

Radivoje Mladenović

Никола И. РАМИЋ¹*Филолошко-уметнички факултет у Крађујевицу***ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЛЕКСИКЕ**

У овом раду² се говори о општим карактеристикама дијалекатске лексике и специфичностима дијалекатских лексичких система у оквиру општег лексикона језика. Настоји се образложити како су варирања у том погледу посљедица специфичних околности у којима се дијалекти обликују, а њихове манифестације, заједно са варијацијама на осталим нивоима језичке структуре, обиљежја која дијалекте и издвајају унутар једног језичког система. Измјене на лексичком плану најбрже се одвијају – због дјеловања развојних законитости унутар самог система, и због интерференција система. Неједнакости дијалекатских лексикона по обиму, по заступљености и обухвату појединих лексичких скупова и лексичких поља, неподударности полисемантичких структура појединих лексема и др. ипак не доводе у питање органско јединство свих тих територијалних варијетета, међусобно и са другим врстама варијетета унутар јединственог језика – због обима и карактера њихових заједничких језичких црта.

Кључне ријечи: језик, дијалекат, лексикон, лексема, семема, говор, ријеч.

0. Органско јединство језика и дијалекта разумије се и по дефиницији језика, када се под тим појмом подразумева „апстрактни систем на коме се заснива целокупна говорна одн. писмена активност једне заједнице“ (Кристал 1999: 153), и по дефиницији дијалекта, када се он разумије као регионално дистинктиван варијетет језика (исп. И: 64). Као и друге варијетете језика (настале социјалним и др. врстама раслојавања), па и стандардизовани идиом, поред особина које су заједничке и које потврђују то јединство, и дијалекте одликује низ специфичности. Резултати раслојавања показују се на свим нивоима језичке структуре. Дијалекти јесу варијетети који функционишу као заокружени системи, са конкретним граматичким структурама и скуповима ријечи, али сви у оквиру заједничког језика, а њихови лексички подсистеми укључују се у општи лексички систем. На лексичком плану дијалекатске специфичности посебно лако су уочљиве, пошто су на том структурном нивоу измјене које су резултат раслојавања најобимније и најбрже се одвијају – због унутрашњег развоја лексикона и због интерференција разних врста. Карактер и обим тих измјена различито се манифестују, и тако значајно обиљежавају дијалекте.

1. Ако се језик разумије као систем знакова, па се лексема као јединица лексикона посматра као језички знак, ентитет који се састоји од ознаке и означеног, односно ентитет који има израз и садржај, онда се односи између различитих варијетета једнога језика морају посматрати и са аспекта варијација у сфери израза, и са аспекта варијација у сфери садржаја знака. А дијалекти се диференцирају због варијација у објема сферама. И једна и друга врста разлика реализују

1 nikola_ramic@yahoo.com

2 Рад је урађен у оквиру пројеката 178014: *Динамика структура српског језика* и 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

се у ријечима и у њима се огледају, због чега имају и лексиколошки карактер и захтијевају посматрање на лексичкој равни.

2. Разноврсне и многобројне системске фонетско-фонолошке и граматичке промјене у развоју језика нису увијек подједнаке ни по хронологији вршења, нити се на исти начин реализују на читавој територији језика. Неједнак је и обухват ријечи у којима се такве промјене огледају, било да се ради о некадашњим, у неким случајевима веома старим промјенама проузрокованим дјеловањем закона који одавно више нису на снази – па се само по сачуваним резултатима промјена препознају, било да се ради активним процесима који се не спроводе подједнаким интензитетом у комплетном језичком материјалу на читавој језичкој територији. Све се то одражава на промјене у лексикону и огледа се при реализацији језика у ријечима, које се због тога могу појављивати са неједнаким формама у различитим идиомима.

2.1. Тако је могуће да је исти семантички садржај придружен фонетски различитим склоповима истих лексема, нпр. *мех, мијех, миј, ми ... дџеда, дјед, ђед, дид ... жлица, лажница, лџница, ожица, ужица* итд. у различитим територијалним варијететима,³ или да се у истом локалном говору појављују форме типа *шрећи, шрећина, дјеца, ђела, мећеш, диш, недиља*⁴ и др., као и да се дијалекатска специфичност огледа у категоријама облика због морфемских неподударности (којима се могу придружити и разлике друге врсте), па је исти падежни однос исказан са *са деверовима, са деверима, ш ђеверије, са ђеверим, с диверовма*⁵ и сл., затим да творбене разлике у *пољар* и *пољак*⁶ („онај који чува поље ...“) не проузрокују разлике у значењу. Нема разлика у значењу иако су изражена варирања израза ни у примјерима типа *дошао ~ дошо ~ доша, осушићии ~ ошущићии ~ осуш^ићии* итд., а сваки од наведених фонетских ликова може се јављати као мање или више изражена одлика појединих дијалеката.

2.2. Дијалектизми такве врсте нису из сфере лексикона, него су из других нивоа језичке структуре, али се тичу и лексикона због тога што се увијек манифестују у ријечима. У неким случајевима они се директно преводе на тај ниво језичке структуре лексикализацијом фонетских или граматичких чињеница: *сикира* у екавским говорима, *ведро* или *видра* у ијекавским, *ваздан, ваздањи* и сл. је широко посвједочено и у најпрогресивнијим штокавским говорима, форма *ђело* чува се само у устаљеним фразама „изићи ће *ђело* на виђело“, „учинио крвно *ђело*“ и др. тамо гдје је уобичајено *дјело* (исп. Вуковић 1974: 180).

2.3. Све ове и сличне варијације које су из сфере израза језичкога знака јесу појаве које, заједно са лексичко-семантичким дијалектизмима, одликују поједине дијалекте и разграничавају их од других дијалеката и стандарднојезичког идиома,⁷ а када се разумије да су неке између њих одабране као погодне за стан-

3 Све примјери за које није потребно наводити строгу убикацију због тога што се у њима огледају општепознате црте које обиљежавају поједине дијалекатске формације, а од којих су неки ликови стандардизоване форме.

4 Примјери у којима се огледају домашјаи и обухват нових јотовања, а они су разноврсни, посебно у резултатима најновијег (јекавског) јотовања на читавом ијекавском подручју (исп. Вуковић 1974: 175–181; наведени примјери су из говора ијекаваца са подручја доњег Ливањског поља, в. Рамић 2010: 69–71).

5 Распрострањене форме инструментала множине именица мушкога рода које се у дијалектима јављају маркиране на различите начине.

6 Обје форме су стандардизоване и у дијалектима подједнако распрострањене (Речник СЈ).

7 То је у складу са дефиницијом дијалекта као регионалног варијетета неког језика који се одликује конкретним скупом ријечи и граматичких структура (исп. Кристал 1999: 64–65; Траск 2005: 55–57).

дардизацију, онда су одлика и дијалекта у којем се јављају, и одлика стандардног језика.

3. Лексичко-семантичке дијалектизме или покрајинизме (исп. Радовић Тешић 2009: 164; Рамић 2012: 305–316), односно варијације у лексикону које се тичу лексичких јединица и њихових значења, опет је потребно посматрати и према разноврсним критеријумима класификовати, али првенствено са становишта семантичког садржаја и утврђивања мјеста појединих јединица или лексичких слојева у лексичком систему. Усредсређивање на тај ниво језичке структуре и његово описивање у складу са техникама и методама дисциплина које се баве лексиконом у сврху је потпуније дескрипције свакога идиома, али увијек са свијешћу о стању чињеница на другим језичким нивоима.⁸ Тако је због тога што лексички ниво није нешто изоловано унутар језичког система⁹ и не може се на задовољавајући начин описивати не узимајући у обзир узајамне конститутивне и друге односе међу јединицама са свих нивоа. Лексичке посебности дијалекатских формација манифестују се на различите начине, а тичу се и обухвата лексикона локалних идиома, и карактера јединица које у њима функционишу.

3.1. Мада је одговор на питање колико лексичких јединица функционише у неком од дијалеката немогуће дати,¹⁰ па дијалекатске лексиконе на тај начин и није могуће упоређивати нити их у том погледу карактерисати, несумњиво је да и такве разлике постоје. Знатније разлике постоје и због тога што су различити дијалекти, због друштвено-историјских околности у којима су се налазили њихови носиоци, на нејаднак начин били изложени утицају различитих страних језика, па је логично да је лексика која је тако преузимана у њима неравномјерно заступљена. Да би се у то увјерили довољно је упоредити грађу у дијалекатском рјечнику неког говара који је смјештен у приморском подручју, са обиљем лексике романског поријекла,¹¹ и грађу која је забиљежена у говору дијалекта са континенталног подручја, гдје је мноштво лексике преузете из турског или посредством турског језика.¹² Различити дијалекатски системи су, опет због различитих услова живота њихових носилаца, у нејадном степену изложени утицају стандардног језика путем којег се у великој мјери преузима тзв. цивилизацијска лексика, што се такође одражава на разлике у њиховим лексиконима.

3.2. Изванјезичке околности условљавају разлике које се тичу обухвата (или уопште заступљености) појединих лексичких скупова¹³ у појединим дијалектима. Језичке специфичности проистичу из специфичности изванјезичке ствар-

8 Према Дејвиду Кристалу, уобичајено је да се селективно анализирају различити нивои језичке организације, јер „селективно усредсређивање на поједине феномене типично је за све лингвистичке студије и део је откривања механизма на којима почива функционисање језика“ (Кристал 1996: 82), а треба имати у виду и то да се данас „сматра да је могуће извршити анализу на једном нивоу само ако се потврде неке претпоставке које се тичу неких других нивоа“ (83).

9 Исп: „Основно начело је да језик чини систем чији су сви делови спојени односом солидарности и зависности“ (Бенвенист 1975: 101).

10 О броју лексема које функционишу у неком језичком систему могуће је само условно говорити (исп. Пешикан 1970: 118), због „великог и неодређеног броја знакова у њему“ (Премк 1997: 33). Вук је у „Предговору другом издању“ свог *Српског рјечника* написао: „... мислим да се у живу језику све народне ријечи не могу ни покупити, јер гдјекоје постају једнако, а кашто и нова значења већ познатијем ријечима“.

11 Исп.нпр. Б-Т 2002.

12 Исп. нпр. Елезовић 1935.

13 Према тумачењу односа и појмовних домена које покриву термини *лексички скуп* и *лексичко поље* Л. Липке, исп. у Прћић 1997: 107–113.

ности, односно из посебности околности у којима се говорници налазе. Логично је да у крајевима у којима се становништво бави риболовом функционише мноштво јединица које у сточарским или земљорадничким крајевима нису ни познате, и обрнуто. Тамо гдје се узгаја дуван функционишу нпр. лексичке јединице којима се означавају сви редови листова дувана на стабљизи: *по̀дбирак*, *на̀дбирак*, *до̀нѣ бра̀ње*, *срѣднѣ бра̀ње*, *по̀двршак*, *надвршак*, *вршак*,¹⁴ од који ни једна неће бити позната у крају гдје се дуван не узгаја, итд. Мноштво је таквих примјера који потврђују да сваки идиом карактеришу лексичке посебности које су у директној зависности од односа говорника према изванјезичкој стварности и начину њене сегментације. То опет значи да сваки дијалекатски систем посјеђује свој сопствени скуп идиоматских карактеристика на свим нивоима, па и на лексичком.

4. Специфичан начин функционисања појединих јединица у локалним идиомима, тј. то како ријечи значе, указује на посебности семантичке структуре лексема. Полисемантичке структуре појединих лексичких јединица, њихов обухват и различита значења сложен је проблем јер се њему у дијалектолошким истраживањима мора приступати и са аспекта језика и са аспекта говора.

4.1. Дијалекатске посебности описују се на основу података прикупљених усменим путем, а усмена ријеч сваки пут одговара једном чину мисли (исп. Потбња 1958: 15), односно представља реализацију само једног значења лексеме. За јасније сагледавање праве вриједности лексеме у језику и идентификацију свих њених значења при лексикографској апроксимацији неопходно је упоредити мноштво њених реализација. У пракси је то тешко постићи, па многи семантички аспекти практично остају недоступни онима који нису нативни говорници тога идиома. Због тога је могуће доносити само уопштене закључке, и то на основу онога што је забиљежено у дијалекатским рјечницима,¹⁵ и на основу властитог језичког осјећања управо нативног говорника.

14 Према Упитнику САНУ р.в., подаци из пункта *Небрижевац* у околини Имотскога.

15 Велики је број проблема са којима се сусреће лексикограф при изради дијалекатског рјечника, а основна тешкоћа коју мора превладати јесте чињеница да лексикографску интерпретацију материјала заснива на ономе што се реализује живом усменом ријечју, на основу које мора утврдити везу између значења и употребе – а да значење као такво у усменој ријечи нигдје није рјечнички формулисано нити фиксирано (исп. Осовјецки 1982: 41). Према ономе што доносе наши дијалекатски рјечници могуће је утврдити да је главна пажња њихових аутора усредсређена на номинативна значења, а да је о полисемантичким структурама лексема на основу тих података тешко судити. Због тога се често стиче утисак да велики дио јединица у дијалекту има само једно значење или да функционише са сасвим оскудном лепезом значења, што је у опреци са чињеницом да је полисемантичких лексема у језику више него моносемантичних и да је полисемија општејезичка категорија, чинилац који суштински омогућава овладавање лексичким системом. Довољно је погледати начин обраде лексема које несумњиво остварују значења и метонимским преносом, па остати у увјерењу да су и лексичка грађа и њена обрада у већини дијалекатских рјечника непотпуни и недовољни за лексиколошка истраживања. Али, увијек треба имати на уму да такве рјечнике не карактерише довољан степен дорађености нити досљедност семантичке разраде каква се настоји постићи у општедескриптивним рјечницима академијског типа, па се о информацијама о семантици могуће обавјештавати не само на основу дефиниција појединих јединица, него и из понуђених примјера којима се значења потврђују. Нпр. у Речнику бачких Буњеваца одреднички чланак у којем је обрађена именица *чаша* доноси дефиницију „мала посуда (обично од стакла) из које се пије“, а из примјера „Попио сам свега дви чаше пива, па ми се већ замутило у глави“ се види да је ту у питању значење „количина течности која стане у ту посуду ...“ (Пеић – Бачлија 1990: 47), а исп. и одредничке чланке *лонац*, *зрнац* и сл. у Речнику говора северне Метохије (Букумирић 2012). Овај други рјечник некада (в. одредницу *чаша*) доноси етнолингвистичке записе у оквиру појединих одредничких чланака, што је свакако веома корисно и информативно, иако одступа од уобичајене лексикографске праксе. Овакви и сл. подаци енциклопедијске

4.1.1. За усмену дијалекатску ријеч веома је значајно то што се реализује у комуникативној ситуацији која је добрим дијелом спонтана (што подразумева различите услове одабира лексеме и недовољну прецизност значења у односу на писану реализацију или реализацију говорењем које има формални карактер). Реализације на синтагматској равни јесу условљене потенцијалима лексеме у сфери парадигматике, а на основу њих се и открива њихов семантички опсег, али се индивидулно разумијевање тога опсега од стране онога који говори може значајно разликовати од општеприхваћеног. Комуникативна ситуација тада неутралише те разлике, тј. омогућава примаоцу поруке правилно разумијевање ријечи, али остаје могућност да таква реализација буде више пута поновљена, а такво значење у довољној мјери апстраховано. На тај начин интерпретација значења онаква како је осјећа онај који говори,¹⁶ иако одступа од онога како су поједине лексеме и њихове семеме стварно функционисале и каква им је била стварна вредност у том идиому, постаће општеприхватљива, подруштљена.¹⁷ Такву врсту промјена у лексикону локалних идиома истраживачи лексике народних говора увијек морају провјеравати и у других говорника и у другачијим контекстима. Само тако ће бити могуће утврдити која су критеријска обиљежја лексеме, које њене семеме су оствариве и какво је њено мјесту у парадигматској сфери унутар лексикона идиома, а самим тим и које су њене диференцијалне карактеристике у односу на стање у другим идиомима.¹⁸

4.1.2. Управо због појединачне, па онда и колективне употребе неке лексеме или некога значења у неком локалном говору, које је различито у односу на употребу у којем другом народном говору (или у неком другом идиому који је резултат другачије врсте раслојавања језика) долази до помјерања и унутар лексикона и унутар полисемантичких структура лексема. Лексичка структура и иначе јесте веома промјенљива при свакодневној комуникацији усменим путем, а такве неформалне говорне ситуације, поред осталог, обиљежавају, спонтаност, непрецизност при избору средстава, као и изражена тенденција ка експресивности. Такав начин употребе језика може трајно мијењати односе унутар семске структуре појединих лексема, неутрализацијом постојећих сема или активирањем оних које стоје као потенцијал, могућа су додавања или неутралисања конотативних компоненти (па се дешава и да тзв. снижена лексика постане уобичајена и изгу-

---

природе у дијалекатским рјечницима увијек имају лингвистичког оправдања када се ради о недовољно познатим денотатима, али и у таквим случајевима мора се водити рачуна о лексикографској методологији, о сразмјери понуђеног текста према ономе што се нуди уз сличне одреднице и о релевантности података који се наводе.

- 16 Разматрајући однос *индивидуално* ~ *колективно* на лексичком плану М. Радовић Тешић појашњава на који начин је појединац „индивидуални носилац креативности“ у језику, односно како лексика писача обогаћује лексички фонд књижевног језика (Радовић-Тешић 2009: 149), а овдје однос *индивидуална реализација* → *колективно прихватање* треба разумјети као питање односа *говор* ~ *језик*, односно процес „преласка једне појаве у другу – ‘говорне’ речи у ‘језичку’ реч“ (Оташевић 2008: 66–67, према Чиркова 1975: 95).
- 17 Тумачећи термин „подруштљен“ Л. Згуста користи цитат Ц.Ц. Берга: „Језички су облици друштвене чињенице тако што се резултат индивидуалног исказа подруштљава, то јест увијек и изнова опонаша, под сличним околностима, од стране чланова заједнице гдје су произведени“ (Згуста 1991: 189).
- 18 Образлажући карактер дијалекатске лексике и тумачећи варирања значења М. Станић је написао: „Значење исте речи на целој површини једног језика разликује се у оноликој мери и онако у коликој се мери и како разликују међусобно „исти“ предмети, радње и појаве које се обележавају том речју“ (Станић 1990: VII), што се не може прихватити уколико се на овај начин не размију различите представе о ономе што је „исто“.

ијекавштини и „пргав, прек ...“: *Змијањци нису нишџа плаћали ... били су загрџи и врлејни људи* (Коч. 6, 188); *Други брајџ, врлејџан човјек и џијаница, још млад се џроскиџао џо свијеџу* (Ђоп. 10, 70), а у доњем Ливањском пољу и са значењем „жив, несташан, немиран“: *О брајџе, џиџо су џи дјеца врлејџна да боџ сачува!* (Бос. Грахово, Билб. 2). Експресивност може значења спецификовати у толикој мјери да се она некада везују за сасвим уско подручје – чак за једно село, што се и вербално означава: *Басџџашани би рекли бакџвџиџ, а Бџџдаџџџни џрчџвџиџ чџдјек*, итд.

4.4. Промјене у изванјезичкој стварности налазе одраза у језику који се мијења, а губљење неке реалије у дијалекту обично значи губитак лексеме, мада се може догодити да она извјесно вријеме опстаје у најстаријих говорника који сличну реалију именују на начин како су именовали ону реалију која је нестала. Општепознато је да *чакџиџре*, *браџе* и (*х*)*лаче* јесу слични одјевни предмети, али нису исто – због чега постоје и лексеме које се значењски разликују, па није сасвим јасна номинација када их говорници замјењују, што се у дијалекту догађа чак и онда када су говорници потпуно свјесни тих разлика. Тако је у говору ливањских Срба од најстаријих могуће чути скоро сасвим потиснуте лексеме *браџе* и *чакџиџре*, када се упућује на *лаче* (и када није са ироничним призвуком). Са друге стране, у овом говору млађи говорници неке реалије које су у ишчезавању непрецизно номинују лексемама које се односе на сегменте стварности који су њима добро познати и на неки начин повезани са онима који се губе. Тако се употребљава *џџља* умјесто *букара*, *лџнац* умјесто *букарица* (није деминутив), *мџрама* умјесто *бџџча* и др.

5. Ово су само неке од карактеристика дијалекатске лексике. И ова врста лексике предмет је лексикологије српског језика, јер су лексика из народних говора и она која функционише у стандарду у односу непрестаног прожимања и допуњавања.²¹ Значај изучавања дијалекатске лексике за цјеловитији опис језика повећава се ако се зна да се дијалекти остварују (углавном) говорењем, и да се управо у дијалектима огледају правци природнога развоја језика. Лексика која функционише у народним говорима увијек је на располагању књижевном језику, улази у њега по потреби, али се и мијења прилагођавајући се новој структури. Семантичке одлике јединица, са системом међусобних веза које им омогућавају оптимално функционисање у дијалекту, уобличене на одређеном нивоу апстракције, преласком у ново окружење захтијевају и ново уобличавање – и нивоа апстракције значења и врста међулексемских веза. Будући да су дијалекти под све израженијим утицајем стандарднога језика и да му због тога своје структурне карактеристике све више приближавају, уобличавајући их по тако наметнутом моделу, и лексичке разлике се све више потиру. То је још један од разлога да лексика народних говора, онаква каква се још чува са свим карактеристикама да-тога идиома које се у њој огледају, забиљежи и опише.

Литература

Белић 1959: Александард Белић, *Речник срџскохрвајџскоџ књижевноџ и народноџ језика*, књига 1, Увод, САНУ, Београд, 1959.

21 „Народни језик ... стално улази у књижевни, а књижевни непрестано постаје живим језиком извесних друштвених средина и постепено се пробија културом и просветом и у народ“ (Белић 1959: XXIV).

- Б-Т 2002: Михаило Бојанић – Растислава Тривунац, *Рјечник дубровачког говора*, Српски дијалектолошки зборник XLIX, Београд, 2002.
- Бенвенист 1975: Emil Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975.
- Букумирић 2012: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метихије*, Београд, 2012.
- Вуковић 1974: Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskoga jezika, I dio*, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
- ВР: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник* (1818), СД II, Beograd, 1966.
- Елезовић 1935: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метихиског дијалекта*, I, II, Beograd, 1932. и 1935.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 1991.
- Кристал 1996: Dejvid Kristal, *Kemбричка енциклопедија језика*, Nolit, Beograd, 1996.
- Кристал 1999: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd, 1999.
- Осовјецки 1982: И.А. Оссовецкий, *Лексика современных русских народных говоров*, Наука, Москва, 1982.
- Оташевић 2008: Ђорђе Оташевић, *Нове речи и значења у савременом стандардном српском језику*, Алма, Београд, 2008.
- Пеић – Бачлија 1990: Marko Peić i Grga Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad -Subotica, 1990.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наши књижевни језик на сто година послије вука*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд, 1970.
- Потебња 1958: А.А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, Москва, 1958.
- Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику, Београд, 1997.
- Прћић 1997: Твртко Прћић, *Семантика и прагматика речи*, Нови Сад, 1997.
- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд, 2009.
- Рамић 2010: Никола Рамић, *О јајтовским изоџлосама*, ФИЛУМ, Крагујевац, 2010.
- Рамић 2012: Никола И. Рамић, *Територијално раслојавање лексикона*, Српски језик XVII, Београд, 2012.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, (Матица хрватска) – Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18, САНУ, Београд, 1959 – 2010.
- Речник СЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Упитник САНУ р.в.: *Упитник за српскохрватски/хрватскосрпски дијалектолошки атлас*, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе, САНУ (радна верзија).
- Станић 1990: Милица Станић, *Ускочки речник*, Београд 1990.
- Траск 2005: Robert L. Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Фелдман 1957: Н.И. Фелдман, *Окказионалне слова и лексикографија*, Вопросы языкознания 4, Москва, 1957.
- Чиркова 1975: Е.К. Чиркова, *О критеријалних одређених окказионалних слов ош нових слов литературног језика*, у *Современная русская лексикография*, Ленинград 1975.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЛЕКСИКЕ

Резиме

У раду се говори о општим карактеристикама дијалекатске лексике и специфичностима дијалекатских лексичких система у оквиру општег лексикона језика. Језичке развојне законитости дјелују на приближно исти начин у свим варијететима језика, па и у варијететима који су последица територијалног раслојавања, а специфичне околности у којима се дијалекти обликују доводе до варирања на поједним нивоима језичке структуре, па и на лексичком. Варијације на лексичком плану, заједно са осталим врстама варијација, обиљежавају дијалекте и издвајају их унутар једног језичког система, али не доводе у питање органско јединство свих тих територијалних варијетета, међусобно и са другим врстама варијетета унутар јединственог језика – због обима и карактера њихових заједничких језичких црта.

Nikola Ramić

Тања З. МИЛОСАВЉЕВИЋ¹
Институт за српски језик САНУ
Београд

ДИЈАЛЕКАТСКА ЛЕКСИКА КОЈОМ СЕ ИЗРАЖАВА ОДНОС ПРЕМА МАТЕРИЈАЛНИМ ДОБРИМА

Рад се заснива на грађи из речника књижевног језика и народних говора која се тиче номиниације и детерминације људи према њиховом материјалном положају и њиховом односу према материјалним добрима. Извори нам нуде богатство назива којима се именују особине човека у зависности од тога какав је његов однос према новцу и материјалним вредностима тога типа. У систему назначеног лексичког слоја народни говори су далеко продуктивнији и показују читаву скалу комплексног човековог односа према новцу. У мотивацији за стварање оваквих назива огледа се став припадника једног дијалекта према непримереном, односно патолошком скупљању/трошењу новца, који се креће од прекорног и осуђујућег до исмевајућег.

Кључне речи: Новац, материјална добра, књижевни језик, дијалекат.

Човек је од искона своје основне нагоне и потребе (за храном и оделом) задовољавао материјалним средствима. Првобитне услове опстанка касније је opleмењивао радом и тежио побољшању услова живота. За то се везује појам властности као битан моменат развоја људског друштва.

Током читаве историје развоја појединачних друштава поседовање материјалних добара одређивало је и место човека у друштву. Природно је да се у вези са тим развијала и одговарајућа комуникациона основа, поготову лексика, којом су се могли сложени односи између људи у вези са добрима означавати.

Према појединачном односу човек – материјално добро стварале су се и речи за именоване јединке која има или нема одговарајућу особину; која на пожељан или непожељан начин стиче или растура материјална добра; као и речи којима ће се одређивати квантитативна и квалитативна вредност одговарајућих добара.

У овом раду позабавићемо се речима којима се означава врло комплексан однос човека и новца. Полазну основу рада представљају *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (РСАНУ)* и *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (МС), затим дијалекатски речници призренско-тимочких говора (*Речник шимочког говора* Јакше Динића (ТР), *Речник лесковачког говора* Бране Митровића (ЛР), *Речник пиротског говора* Новице Живковића (ПР), *Речник говора јужне Србије* Момчила Златановића (РЈС), *Речник говора јабланичког краја* Радмиле Жугић (ЈР), *Речник села Каменице код Ниша* Властимира Јовановића (РК), *Црноштравски речник* Радосава Стојановића (ЦТР)), затим *Речник косовско-метихијског дијалекта* Глише Елезовића (КМР), *Речник српских говора Војводине* (ВР), *Грађа за речник говора Мачве* Анђелке Лазић (РМ), као

¹ tanja77nis@gmail.com

Рад је настао у оквиру пројекта 178020 Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

и речници говора Загарача Драга и Жељка Ђупића (РЗ), Прошћења (код Мојковца) Милоша Вујичића (РјПр) и речници Васојевића Раде Стијовић (РВ), Пиве Светозара Гаговића (РП) и Спича Момчила Поповића и Драгољуба Петровића (ГС)). Имали смо увид и у *Рјечник говора Пошккозарја* Стева Далмације (РјП).

Циљ рада био је да упоредимо лексички фонд овог семантичког поља у стандарду и дијалекту.

Новац подразумевамо у његовом основном значењу („нарочито израђен метал или папир одређеног облика и величине, утврђене вредности, који издаје држава, а служи као опште средство размене добара, уопште *средство плаћања*“, РСАНУ) и у значењу „имовина, богатство, капитал“. У синонимном односу са примарним значењем лексеме *новац* јавља се лексема *паре*, која, употребљена у множинском облику, значи „новац, новчана срдства“. У српским народним говорима турцизам *паре* (тур. para), а јавља се и у деминутивним и аугментативним, односно хипокористичким и пејоративним облицима: *парица*, *паричка*, *парка*, *парешљаќ*, *парушљаќ*, *парољаќи*, *паруљаќи*, *парљаќ*, *парљаће* (дем. од парљаќ у *Речнику јуџа Србије*).

И у стандарду и у дијалекту у употреби су синтагматски изрази у којима се *новац* и *паре* јављају као центри, а одредбе одређују њихово значење: *бели новац* – сребрни новац, сребрњаќ; *гошов новац* – новац у новчаницама којим се може непосредно располагати, готовина; *крућан новац* – новчаница веће новчане вредности; велике *паре*, велика количина новца, у истом значењу и *велике (лејје, шешке) паре*; *ситан новац* – новчанице мале новчане вредности; мала недовољна количина новца, а са истим значењем и израз *мале паре*.

Лексема *новац* се у војвођанским говорима јавља у плуралском облику *новци*. У говору Карашева у Румунији има и фонетски лик *нофци*. У истом говору забележен је израз *дробни новци* – новац мале вредности (ситан новац).

У дијалекат улазе модерни жаргонизми, којима се, такође, именују новчана средства: *кеш*, *гошовина* / *гошовинка*, *шћек*.

Грађу смо разврстали у неколико лексичких скупина.

1. поседовање / одсуство новчаних средстава, материјалних добара;
2. стицање новчаних средстава, материјалних добара (у нормалној мери, прекомерно);
3. чување / трошење новчаних средстава, материјалних добара (у нормалној мери, прекомерно);
4. прекомерно трошење / уздржаност од трошења;
5. називи људи (детерминативи)
  - по „имању“ / „немању“
  - по „чувању“ / „трошењу“.

1. Поседовање / одсуство новчаних средстава, материјалних добара

1.1. поседовање

агљљќ (РК), *богљшћство* / *богљство* / *богљсто*, *богљшћук* (РСАНУ) / *богљшљќ* (ЈР, РК), *богљшћија*, *богљшћиња*, *богљшћија* *богљшћиња*, *богљшћшћук*, *бгљшћшћина* (РСАНУ); *берићћћ* (= богатство, Г.Спича); *гљдгљук* / *гљдгљќ* / *гљдгљљќ* (ТР, КР) / *гљдгљќ* (ВР), *гљдгљшћук*, *гљдгљшћшћво*, *гљдгљшћшћво* (РСАНУ), *гљдгљшћшћво*, *гљдгљшћљќ* (ТР), *гљдгљвање* (РК), *гљдгљвање*, *гљдгљшћг* (ВР), *гљдгљурина* (= гљдгљурина

лук, ВР); *џогашићина* (ПР); *домзлѣк* (ТР) / *домазлѣк* (ЛР) / *домзлук* (= иметак, газдинство ВР); *имање* (РСАНУ), *имањенце* (РЈС), *имање* (РЗ), *имѣтѣк*, *имовина* (РСАНУ), *имовина* (РЈС), *имѣтѣ*, *имѣтлѣк* (ТР), *имуће*, *имућство* (РЗ), *кайићал*, *мал* (= имање, стока, ЦТР); *најрѣдица*.

1.2. одсуство

бѣда (РМС), *босошћина* (РЗ), *џдлица* (РјП), *џолоџузија* (РЈС) / *џолоџузија* (ВР); *џолошћина* / *џолошћина* (КРР) / *џолошћина* (ВР, РЗ) / *џолошћина* (РјП), *џолошћина* и *босошћина* (ЦТР), *џолоћа* (РСАНУ), *кокузлук* (РСАНУ), *нѣмање* / *нѣмање*, *нѣмашићина* (РМС) / *нѣмашићина* (РЗ) / *нѣмашићина* (РЈС), *нѣстѣашица* (РМС), *оскудица* (РМС) / *оскудѣица*; *сирѣмашинѣстѣ*, *сирѣмаштво* / *сирѣмаштво*, *сирѣмашћина* (ПР), *сирѣмашћина* / *сирѣмашћина* (РМС), *сирѣшћинство*, *сирѣшћина* (РМС) / *сирѣшћина* (ПР), *бѣла сирѣшћина*, *џућа сирѣшћина* (= највећа могућа сирѣшћина, РМ), *сирѣшћина* (ПР) / *сирѣшћина* (ТР), *сирѣшћинство*, *сирѣшћина* (ТР), *циџанлук* (= оскудица, сирѣмаштво, РјП), *убоџрство*, *убоџрство* (РМС).

2. Стицање / трошење новчаних средстава, материјалних добара

2.1. стицање у нормалној мери:

- именичке лексеме: *закућување*, *зараћување*, *печалѣње*, *стицање* / *стичање*.
- глаголске лексеме: *доми се* (ТР), *заврши* (= стекне, заради, ТР); *задомаћни* (*се*) (РЗ), *задомити* (= обогатити, увећати материјалним вредностима, РСАНУ) / *задомити* (постатити богатији, закућити, РЗ), *закућити* (= постати имућан домаћин, обогатити се, РСАНУ) / *закућује се* (ТР), *зараћује се* (ТР), *постѣкне*, *печали*; *стѣкне*, *стица* / *стича* (ЈР).
- изрази: *доване се до комаћ* (= почне да зараћује, ТР)

2.2. прекомерно стицање

- именичке лексеме: *бѣгаћење* / *богаћење*, *богаћинење* (РСАНУ).
- глаголске лексеме: *богаћиниће се*, *бѣгаћиниће се*, *бѣгаћиниће се* (РСАНУ), *богаћине* / *богаћине*, *џадеје* / *џазде* / *џазде* (ТР), *џаздиће* (РСАНУ), *џаздиће се* (= обогатити се, ВР), *џадеје* (ТР), *џазди се* (ТР), *иџади* (= стиче у хиљадама, богати се, ТР), *оџазде* (ТР).
- изрази: *кайље са свих сирѣна* (добро се зараћује), *наћи се при новцу* (имати доста новаца, добро стајати материјално).

2.3. нешћинено стицање новца:

- глаголске лексеме: *џрабѣти* (= отимати, красти, РјП), *џребе*, *дерѣ*, *израбљује*, *искоршћѣва*, *краде*, *марисује*, *музе* / *млзе* (ТР), *љушћити*, *наџребе се*, *начука*, *пошкрада*, *ошћима*, *пѣлѣши*, *раби*.
- изрази: *довѣсти коџа до прѣсѣчкоџ шћѣна* (= искоршћити га).

2.4. трошење

- глаголске лексеме: *џладује*, *џладосује*, *џолошћује* (= живи у бедѣ, ПР), *џобѣља се* (РК), *довѣја се*, *живѣшћарити* (= живѣти оскудно, бедно, таворити, Рј.П),

ја́дїт (= проводити живот у беди, РВ), *кавѣдаїти*, *каїу́лийти* (= животари-ти, РјП), *кобеља се* (= једва излази на крај, ТР), *осиромашавати*, *оскудевати*, *прекуйера̀вати* (= сиротињски живети, РС), *прикрїи* (= тешком муком обезбеди најважније, ТР), *сиромашїи*, *сиротиїи* (РМС), *сироти́дати* (РВ).

- изрази: *заїастїи у беду*, *састављати крај с крајем*, *свири у дудук* (= гладује, ЦР), *склаїати крај с крајем*.

3. Чување / трошење новчаних средстава, материјалних добара (у нормалној мери, прекомерно)

3.1. чување

- именичке лексеме: *џомилáње*, *чува́ње* (дијал.), *шїїедљивостї*, *шїїедња*, *шїїе́ђење*, *шїїара́ње*, *шїїека́ње* (РМС).
- глаголске лексеме: *џоміла*, *зџомі́ља*, *залáма* (ТР), *чу́вати*, *шїїеде́ти* (РМС), *шїїека́ти* / *шїїека*, *шїїáра*.
- изрази: *осїављати на сїрану*, *шїура на сїрану*, *шїура на куї*, *сакуїљати беле новце за црне дане* (=штедети за случај потребе невоље, РМС).

3.2. прекомерно чување

- именичке речи: *їеци́лак*, *сїезáње* (= шкртост, РК), *шїврдї́ња* (РКМ), *шїврдїчлук*, *шїврдїчѣње*, *циїїја́ње*, *циїїїлук*, *циїїїлучење* (РМС), *цицијáшење*, *цицијáшлук* (РМС) / *цицијáшлѣк* (РЈС), *цицијáшїтво*, *цицилук*, (РМС), *шкрїїáрење*, *шкрїїичарсїтво*, *шкрїїостї* (РМС), *шїїара́ње* (РК),.
- глаголске речи: *џрчави се* (ТР), *џужви се* (ЦТР), *сїе́гне се*, *сїеза се*, *сїїиска се*, *сїїисне се* (РК), *шїврдичїи* (РМС), *устїеза се* (РК), *циїїїјати*, *цицијáти*, *цицијáшїи*, *цицилучїи* (РМС), *цуцка*, *цицрави* (ЦТР), *шкрїїари*, *шкрїїичари*.
- изази: *сїїиска се ко две паре у врећу*.

3.3. трошење

- именичке лексеме: *издáтїак* (РМС), *шїрдше́ње*, *шїрдшак* (РМС).
- глаголске лексеме: *шїрошáриїи*, *шїрдиїи*, *шїрошкарїи* (РМС).

3.4. прекомерно трошење

- именичке лексеме: *áрч*, *арчїлук* (РСАНУ), *їсáф* (= претерано, прекомерно трошење, прелажење мере у поступцима, РјПр), *рáскућ* (= пропадање домаћинства, РВ) / *рáскуће* (= раскућа, раскућивање, раскућништво, уништење имовине, РЗ); *рáсий*, *рáсїикућење*, *рáсїикућсїтво*, *рáсїиáње* (РМС), *расїїлѣк* (РК), *рáсїиїишїтво*, *рáсїиїностї* (РМС), *расїїува́ње*, *сїїрвѣње* (РК).
- глаголске лексеме: *áрчи* / *хáрчи*, *заїїáра*, *заїїре се* (= упропасти се материјално), *имлзе се* (= истроши се, ТР), *исїошїроши*, *исїрси се*, *исїошїи*, *ушїошїи*, *ошївори се*, *їокока*, *їошїроши*, *їроћѣрда*, *їрси се*, *разбацује се*, *раздомаїїни*, *расврља се*, *расїїа се*, *раскућїи* / *раскућїїи* (се) (= уништи-ти, расути домаћинство, РЗ), *расїїрода́ва*, *расїїошїи*, *ско́ка*, *ску́рца сїїчка*,

сїрца (ТР), *сїрцаїи* (РМ), *їраћи*, *сїраћи* / *сїраћїи* / *сїраћїи* (= брзо, нагло, улудо урошити, потрошити непаметно, РЗ), *сїрви* (РК), *ћерда*.

- изрази: *биїи лак на їрошак*, *бацїи се у їрошак*, *даваїи се у їрошак*; *бацїи* (*бацаїи*) *новац у воду* (*крз прзор*), *їразниїи азну*, *їрошиїи без рачуна*.

Номинација

по „имању“

- именичке лексеме: *берићїи* (РС); *богаїар* (РМС), *богаїаш*, *богаїашчић*, *богаїашко*, *богаїлија*, *богаїаш*, *богаїашца*, *богаїашун* (РСАНУ); *бујер* / *бујер* (ЦТР); *зїзда* (= онај који има новца, велико имање, богаташ, РСАНУ); *зїздаш* (ЦР) / *зїздаш* (ВР), *зїздашк* (ЈР), *зїздеїи*, *зїздица*, *зїздић* (мали газда, скоројевић, РМС), *зїздурина*, *зїлемаш* (= богат, имућан човек, ЛР); *гомазлацїи* (ЦТР), *їараїлија* / *їараїлија*, *їаралија*, *їарлика* (ЈР), *скдројевић* (РМС).

Зб. им.: *богаїиїиња* (РСАНУ), *богаїиїија* (РМС), *зїздини* (КР), *зїздиници* (= богати људи, ТР).

- детерминативи: *богаї* (РСАНУ), *берићїиан* (РС), *добросїојећи*, *їмоїиан*, *їмовїи* (ТР), *їмїиан*, *їмаїиан* (РЗ), *їмуїиїи* (ТР), *їмаїиан* / *їмуїиан* (ЈР) / *їмїи* (*їмуїиан*), *їмїиан* (РЗ), *мозїиан*.
- изрази: *їрули богаїаш*, *їун ко брод*, *їежак ко брод*, *лежи на їаре*, *зїзда човек* (= богат човек), *свдї зїзда* (= економски независан човек).

Номинација

по „немању“

- именичке лексеме: *ал* (пуки сиромаш, РСАНУ), *бдїал* (= сиромаш, просјак, РСАНУ); *богац* (РМС, Рј.П), *ббљак*, *ббжак* / *ббжак* (= сиротиња, просјак, РЈС, РЗ), *зїаок* (= сиромашак, мученик, ГС), *зїлїбочић* (РВ), *зїлїшар* (ЈР, РЈС), *зїлїћ*, *зїлїшавица*, *зїлїшија*, *зїлїшиїар*, *зїлїшиїарка* (РСАНУ), *зїло* (Рј.П), *зїлобдчић* (РВ), *зїлдв* (РП), *зїлїїиїица* (РСАНУ), *зїлогїза*, *зїлогїзан* (ЈР), *зїлогїзан* (РС), *зїлогїзїл* (РП), *зїлогїзїле* (РЗ), *зїлогїзїла* *зїлогїзїиња* (ЦР), *зїлогїзїиња* (ЈР), *зїлогїза* (РК) / *зїлогїзїра* (ТР), *зїлїкоїира* (РСАНУ) / *зїлокоїира* (РК), *зїлокурїан* (РЈС), *зїлїман*, *зїлїмудїл* (РП), *зїломудовић*, *зїломудоїиња* (ЦР), *зїлоїїрдић* / *зїлоїїрдица* (РСАНУ), *зїлоїїїица* (РЈС), *зїлоїїрб* (РЗ), *зїлїшрба* (РСАНУ), *зїлїшрбїл* (РП), *зїлїшрбац*, *зїлїшрбић* (РСАНУ), *зїлоїїрбовић* (РЗ), *зїлїдїхиле* (РСАНУ), *зїлофїзїдївић* (РВ), *зїлїшија* (РП), *зїлїча*, *зїлїа*, *зїлїак* (ЦР, ЛР, ЈР), *зїлїо* (Рј.П), *зїлїовић* (РСАНУ), *зїлїча* (ЦР, ЛР, ЈР), *зїлїгїлїз* (РС), *завалиїа* (РЈС), *завалиїиња* (ТР), *зїзурїда* (= фиг. сиромаш, гоља, ТР); *нїмїац* (РЗ), *їразногїз* / *їрїзногїз* (= који је сиромашан, РЗ), *їразноїїрбиле* (= сиромашан човек, сиротиња, РЗ); *свирїгїз* (= човек који нема ништа, сиромаш, РЗ), *сїрїк*, *сїрїмак* (РМС) / *сїрїма* / *сїрїма* (РЈС), *сїрїмак* (ВР), *сїрїмашак* (РМС), *сїрїмо* (ВР), *сїрїиїан* (РМС), *сїрїиїан*, *сїрїиїановић*, *слїїц* / *слїїц* (ТР), *їбожїр*, *їбожїац*, *їбожїак*, *їбожїр* (РМС).

Зб. им.: *зїлїдија*, *зїлоїїурїа* (РСАНУ) *зїлоїїија* (РЈС), *зїлоїїиїиња* и *босоїїиїиња*, *зїлоїїиїиња* (КР), *сїрїомаш*, *сїрїомашїа* (РМС), *сїрїоїїиїиња*, *сїрїоїїиїиња* (ТР, РЈС) / *сїрїоїїиїиња* (ТР).

- детерминативи: *бїдан*, *зї* / *зїл* (РСАНУ), *зїлїдан* (који пати од немаштинне, ВР); *зїлїгїиїи*, *зїлїгїиїиїиїи*, *зїлїиїиан* (врло сиромашан, РСАНУ),

- žолоžузес (ЦР, ЈР), žолоžуз (ЛР, ВР) / žолоžуз (РјП), žолоžузан (сиромашан, ВР), žолодујас (РК) / žолодујес (ЦР, ЈР), žолокр (РСАНУ), žолокур, žолокурес (= сиромашан, РЈС), žолорук (који је без срдстава за живот, РСАНУ), žолоџрб (= сиромашан, бедан ВР, РЗ), žолошијас (РП) / žолоијјас (= фиг. сиромашан, РЗ), žољав (ЦТ, РК), немашан (ТР), иразножз (сиромашан, Р. Загарача), сироти, сиротији (РЈС), ўбож, ўбожан (РМС).
- изрази: žо као лија, žо као пишићољ, žо као прсти, žо пуше, žо као пушка, žо као шија (= врло сиромашан, РСАНУ), žол ко влаша, žол и бос (ЦТР), имати новце ко жаба глаке (ВР), нема куче за шија да жа уаје, дошо до просјачки шијај (дијал.), шиш и žолиш, шиша и žолиша (= сиротиња, РСАНУ), сирома ко црквени миш, живи ко сирома у богају варош (ВР),

Номинација по „чувању“

- именичке лексеме: žрчавишиина (ТР), žљва (РјП), дрмосер (ТР), зжријач, зжомиљач, пеција (ЦР), скрчољ, сиијса, сиијсар, сиијсара (ТР, ЈР), сиијсољ (ТР), сиијскавац, сиијскољ (ЦР, ТР), сиијслица (ТР), швржч (= тврдица, циција, ТР), шврдица, шврдичина (РМС), шџикућа (ЦТР), шискољ (ПР), цврца (ЦТР), цинција (РС), цјија, цјија (РМС) / цјија (РЈС) цјијаш (РМС), цјија, цјије (РЈС), чувач, цимрија (ЦТР), шкрџавац, шкрџац, шкрџица, шкрџина (РМС), шкрџија (РП), штедјија (РЈС), штедник, штедиша, штедљивац, штедљивина (РМС).
- фиг. ваика, кирјања.
- детерминативи: žажричав (РП), скрчав, сиијсав, сиежнути (ТР, ЈР), сиежан (РП), сиијснати, сиијскав чуваран (дијал.), шкрџи (РМС), шкрџав (дијал.), штедљив (РМС),
- изрази: оће и јаре и паре, , шврд на пјару, човек од рачун (дијал.), хтеиши (желеиши) и овце и новце (РСАНУ)

Номинација по „трошењу“

- именичке лексеме: абипара, арчиара, арчија, пробалица, пустиахија (ЦТР), разјежузица (= вулг. особа која много и неразумно троши, РЈС), расијник (РК) / расијник, раскућа / раскућа / раскуће, раскућеник / раскућник (= расипник, раскућник, РЗ), расикућа, расикућник (ЈР), распурикућа (РК), распурник (дијал.), прошали, прошалија (РЈС), прдшач, прдшација, прдшилац (РМС), прдшација (ВР), прошија (РЈС) / прошија (ЈР).
- детерминативи: арчијив, разбаикарен, разјежан, разуларен, расијљив расијсан, расишићољен, расијасан (дијал.), прошали (РјП), прошика ли (РП) / прдшкали (РјПр), штедар, широкжруд (РМС) / широкожруд (дијал.).
- изрази: има реијки прсти, лак на шрошак, не мож да заврши пјару, завршена жузица (= расипник, пропалица ТР), остал без цвоњак.

Закључак

Извори нам нуде богатство називља којима се именују особине човека у зависности од тога какав је његов однос према новцу и материјалним вредностима тога типа. У систему назначеног лексичког слоја народни говори су далеко про-

дуктивнији и показују читаву скалу комплексног човековог односа према новцу. У мотивацији за стварање оваквих назива огледа се став припадника једног дијалекта према непримереном, односно патолошком скупљању/трошењу новца, који се креће од прекорног и осуђујућег до исмевајућег. Далеко су фреквентније лексеме са негативном конотацијом. Најфреквентније су, готово у свим говорима, лексеме којима се именују „онај који нема новца“, „онај који неразумно троши новац“ и „онај који прекомерно штеди новац“. Отуда велики број вулгаризама и погрдних назива за ове категорије човекових особина.

У великом броју случајева „онај који нема новца, сиромах“ именује се композитима, код којих је први члан придев *žo* (*зол*) у свом основном значењу („наг, без икакве одеће“), а други члан је обично табуисани део тела. Овим типом сложеница исказује се високи степен сиромаштва, крајња беда, али и презрив однос према онима који нису кадри да свој материјални положај поправе. С друге стране, народ је немилосрдан и према онима који имају, тако да се негативан став према имућнима, најчешће, изражава пејоративним наставцима (*џаздеџина*, *џаздурина*), док се према новопеченим богаташима, онима који су стекли иметак на лак начин и онима који себе сматрају добростојећима народ односи са подсмехом и иронијом, на шта указују деминитивни облици (*боџаџашичић*, *боџаџашишко*, *џаздић*, *џаздашко*).

Све што искаче из оквира пристојног, нормалног, у народу је именовано пејоративним лексемама, а то се односи и на номинацију оних који се претерано уздржавају од трошења, какав је случај са продуктивним суфиксом *-ољ* (*скрчољ*, *стийсољ*, *стийскољ*). Блажа су именовања која се односе на „онога који троши без мере“, али донде док то не утиче на породицу, када постаје обележен као неко ко својим недолучним понашањем растура дом (*расџикућа*, *расџурикућа*, *раскућа*, *раскућеник*). Велики број наведених речи и израза односа према новцу и материјалном богатству исказује се преко тзв. пренесеног значења, експресивном лексиком.

Дијалекатски речници српских говора показују изузетну мотивисаност лексике којом се изражава однос према материјалним добрима, као и изричит став народа према свакој врсти претеривања. У готово свим говорима јављају се истоветне лексеме за именовање појединих особина или носиоца тих особина, са специфичним прозодијским, фонетским, понекад и морфолошким ликовима, карактеристичним за говор коме припадају.

Литература

- Јасна Влајић Поповић, *Порекло новца*, Јужнословенски филолог, LXVI, Београд, 2010, стр. 163–185.
- Милош Вујичић, *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*, ЦАНУ, Подгорица, 1995.
- Светозар Гаговић, *Из лексике Пиве (село Безује)*, СДЗБ, LI, Београд, 2004.
- Стево Далмација, *Рјечник говора Пошкочарја*, Глас српски, Бања Лука, 2004.
- Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд, 2008.
- Рајна Драгићевић, *Лексиколођија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
- Глиша Елезовић, *Речник косовско-меџохијског дијалекта*, I, II, Приштина, 1998.
- Новица Живковић, *Речник ипирошког говора*, Пирот, 1987.

- Момчило Златановић, *Речник говора јужа Србије*, Врање, 2011.
- Властимир Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗБ, LI, Београд, 2004.
- Анђелка Лазић, *Грађа за речник говора Мачве*, Шабац, 2008.
- Д. Манић, *Лужнички речник*, Бабушница, 1997.
- Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Лесковац, 1984.
- Речник српских говора Војводине*, 1–9, ред. Д. Петровић, Матица српска – Тиски цвет, Нови Сад, 2000–2009.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – ИСЈ, 1959–2006, књ. I – XVII.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Стана Ристић, *Експресивна лексика у дескриптивном речнику*, ДескрЛ, 2002.
- Petar Skok, *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, JAZU, 1971–1974, knj. I–IV.
- Рада Стијовић, *Из лексике Васојевића*, СДЗБ, књ. 36, Београд, 1990.
- Драго Ђупић, Жељко Ђупић, *Речник говора Загараца*, СДЗБ, XLIV, Београд, 1997.

THE VOCABULARY EXPRESSING THE RELATION TOWARDS MONEY IN THE STANDARD LANGUAGE AND DIALECT

Summary

The work is based on the material from literary language dictionary and traditional speeches referring to nomination and determination of people according to their material status and their relation towards material things.

The sources offer a lot of names characterizing a man with his features depending on his relation towards money and similar material values. The material is separated into several lexical groups: the vocabulary expressing the possession of money, the vocabulary naming a person who possesses money, the vocabulary expressing the earning and keeping money, the vocabulary naming a person who keeps money, the vocabulary expressing the spending of money, the vocabulary naming a person who spends money and the vocabulary naming a person who has no money.

In the system of the marked lexical layer traditional speeches are much more productive and show the whole scale of man's complex relation towards money. The motivation of creating such names actually signifies the attitude of a dialect user towards inadequate i.e. pathological collecting/spending money grading from blaming and judging attitude to the mocking one. A great number of the given words and expressions of the relation towards money and material wealth are shown through the so-called metaphorical meaning, with the expressive vocabulary.

The lexems with negative connotation are more frequent, especially those which name „the one who has no money“, „the one who wastes money unreasonably“ and „the one who exaggerates in saving money“. Therefore there are a lot of vulgarisms and bad names for these categories of man's features.

Tanja Z. Milosavljević

Ненад ИВАНОВИЋ¹

*Институт за српски језик САНУ
Београд*

СУБКОНВЕРЗИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ)²

У раду се разматра *субконверзија* (или „служба речи“) као појава која је широко распрострањена у граматичком и речничком опису српског језика. На основу анализе конверзивних промена и њихове обраде у описној лексикографији, као и у литератури, описују се семантички модели према којима се одвија употреба речи у служби других граматичких класа. Рад истиче значај функционалног приступа за дефинисање „граничних појава“ на међупростору између граматике и лексике.

Кључне речи: субконверзија, граматичка класа, семантички тип, функционални тип, полисемија

Увод

1.1. Термин *субконверзија* преузет је из контрастивне граматике, где се користи да означи случајеве употребе лексема које припадају различитим граматичким класама у истом функционалном контексту. Појам означава непотпуно одвајање односно делимично померање речи на оси између једне и друге класе, које обично подразумева промену њене функције уз истовремено, делимично или потпуно, задржавање полазних категоријалних обележја: акцента, обличне парадигме и елемената семантичке структуре (Ђорђевић 1989: 23 и 29–35). Исту појаву Д. Кристал означава као „функционални помак“ или „парцијалну конверзију“ (Кристал 2004: 205).

Под овим појмом (и комплементарним терминима *трансозиција*, *хијостеза*, *граматичка полисемија* и др.) подразумева се појава при којој се, уопштено речено, реч једне граматичке класе употребљава у служби речи друге граматичке класе, док истовремено задржава део својих полазних морфолошких, семантичких и функционалних обележја. Другим речима, субконверзија представља вид синтаксичко синонимије, или, према Б. Тошовићу (2006: 61 и д.), „лексичко-граматичког камелеонства“ као појаве при којој се, у одређеном дискурсу, припадност речи једној граматичко-семантичкој парадигми укршта са комуникативно-прагматичким обележјима која су карактеристична за другу парадигму. На овај начин, у лексичком фонду настају јединице међукаатегоријалне вредности, што отежава њихово традиционално граматичко одређење.

1.2. У литератури, субконверзија се углавном проучава у оквиру једне класе речи (нпр. прилога, узвика и сл.); приказа специфичних синтаксичко-прагма-

1 nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009) Института за српски језик САНУ, који у целини финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

тичких употреба појединачних лексема (нпр. предлога *од* и *уз*, заменица *сав* и *сваки*, везничких прилога *који* и *што*, лексеме *то* и сл.); односно анализе алолексичких вредности појединих лексема (нпр. безл. обл. гл. *смаитрати*: *смаитра се*, у функцији речце). Из овог разлога остају неистражене њене системске карактеристике, које обухватају: анализу карактера и мотивације целине субконверзијских промена (у оквиру прагматички оријентисаних гледишта о лексичком значењу и врстама речи), опис процеса који се одвијају унутар њих, као и однос субконверзије према конверзији. Истовремено, у радовима посвећеним овој теми изостају и закључци који локализују субконверзију у оквиру система граматичких појава и предлажу њену прецизнију типологију.

1.3. Имајући ово у виду, у раду ћемо укратко изложити теоријске приступе субконверзији у граматицима и литератури, после чега ће уследити приказ модела субконверзијских промена који се ослања на њихову обраду у дескриптивној лексикографији. Поменути модели заснивају се на заједничким прагматичким и контекстуалним условима под којима се одвија замена врста речи у српском језику.

Субконверзија у теоријском опису српског језика: приступи и разматрања

2. Сложена природа промена које се одвијају приликом замене врста речи чини да субконверзија поседује тројаку импликатуру: синтаксичку, семантичко-прагматичку и стилистичку. Из тог разлога, ова појава се не описује увек на исти начин, нити у оквиру исте парадигме. Изложено илуструјемо примерима из грамика Т. Маретића, М. Стевановића, граматице Станојчић-Поповић и граматице П. Мразовић; као и из (одабране) литературе о овом питању.

2.1. У одељку „Синтакса дијелова говора“ своје *Граматице*, Т. Маретић дефинише случајеве међукатегоријалне употребе лексема као случајеве „замене“ у различитим комуникативно-прагматичким контекстима употребе језика. Тако, по њему, у примерима *окој ђвожђе*, *царевина благо* и сл. „именица замјењује придев“; док у примеру „после ћеш срести другога човјека *дје* носи шарана“ прилог *дје* долази уместо односне заменице *који*. Видљиво је да се Маретић не упушта у анализу структуре замена врста речи, већ их обрађује као појединачне употребе речи у посебним говорним ситуацијама, чиме се појам „службе“ локализује у реторичку раван (Маретић 1963: 483, 510 и д.).

2.2. Таквом гледишту блиско је мишљење М. Ковачевића, који при објашњењу ове појаве најпре уочава њену стилску вредност. „Стилска маркираност заснована на супституентности појединих врста ријечи истакнута је још у античкој реторици издвајањем *антимерије* као посебне стилске (реторичке) фигуре, чија фигуративност је темељена на онеобичајењу израза замјеном разних врста ријечи међу собом, тј. употребом неубичајене на мјесту уобичајене врсте ријечи“ (Ковачевић 1999: 53). Примећујући да су „антимеријске структуре у србистици врло слабо описане и са граматичког и са стилистичког становишта“, аутор упућује на „теоријски претпостављену замјену свих десет врста ријечи међу собом“, чиме би се добило „чак 45 врста антимеријских конструкција“ (И.). Међутим, лексичкограматичка анализа овог процеса показује да тих конструкција у актуелној језичкој употреби има мање. Бројеви као врста речи нпр. готово никада не улазе у антимеријске конструкције: како је приметила Б. Тафра (1995: 75), они се по својим категоријалним карактеристикама преливају у именице, придеве и прилоге, па их је тешко држати за хомогену врсту речи.

2.3. М. Стевановић посматра службу као (не)системску морфосинтаксичку појаву. У одељку своје *Грамаџике* посвећеном подели речи на врсте, под појмом „служба речи“ Стевановић подразумева општу функцију одређене граматичко-семантичке класе. Тако је нпр. служба придева да одређују именице, служба именица да означавају појмове итд. Другим речима, Стевановић (великим делом под утицајем Белићевог учења о јединству функције, значења и облика) користи појам „службе“ да повеже конституентску вредност морфолошког типа са синтаксичко-семантичком функцијом која га претпостављено одређује, па је, у складу са овим, за њега једна врста речи у служби друге вид „несагласности између функције и облика“ (Стевановић 1975: 264–267). Поред тога што се ова дефиниција тешко може применити на функционалне речи, она једној системској појави даје статус језичке аномалије, чиме се искључује могућност њених даљих парадигматских разматрања.

2.4. Сродно мишљење о субконверзији као „аномалији“ у граматичком систему има Б. Тафра. Осврћући се на однос граматичког и речничког представљања језика, ауторка експлицитно тврди: „граматика описује све што је суствено, а рјечник описује и аномалије“ (Тафра 2005: 152). Међутим, уз (помало неопрезно написану) реч *аномалија* ауторка ставља фусноту, у којој додаје: „заправо су посриједи *нетипични оствараји*“ (подвукао: Н. И.). Отклон је битан, будући да се између *аномалије* и *нетипичног оствараја* налази цео универзум разлика: оно што је нетипично, када се дубље истражи, може добити и статус језичке правилности; док одређење неке појаве као „аномалије“ дисквалификује њене носиоце.

2.5. Посебан, синтаксостилематички приступ служби врсте речи практикује М. Ђорац (1982). Посматрајући случајеве „службе“ као видове језичке трансформације, аутор у свом опису комбинује ноције врсте речи и њене синтаксичке функције. До субконверзије, по овом аутору, долази транспозицијом различитих типова значења карактеристичних за ту функцију (нпр. просторно-предлошког у временско-прилошко) (Ђорац 1982: 169, 281). Другим речима, сваки члан реченице има своју трансформативну природу, односно скуп семантичких функција који се за њега везују и која се приликом службе реструктурише на синтагматском нивоу (И.: 351).

2.5. У *Грамаџици* Станојчић-Поповић случајеви субконверзије се разматрају у одељку посвећеном врстама речи, као изузеци или одступања од парадигме. Ова појава примарно се разматра из семантичке перспективе. Тако се, на пример, код именичке службе придева упућује на атрибутивну метафору као узрок промене; а заменом значењских елемената лексеме експлицира се и употреба заменица као везника, бројева као придева и прилога, и сл. (Станојчић-Поповић 2002: 75–129). Сличан приступ приметан је и у другим грамаџикама савременог језика, нпр. у *Приручној грамаџици* Е. Барић и сарадника (1979).

2.6. Са друге стране, у прагматички оријентисаним грамаџикама субконверзија се (готово) уопште не региструје. Тако је у *Грамаџици* П. Мразовић, где се практикује хетероген приступ граматичким категоријама прилагођен контекстуалном опису употребе речи. Тако нпр. у поглављу о партикулама ауторка истиче да се партикуле *никако*, *сиђурно*, *свакако* и друге „могу јављати и као прилози“ (Мразовић 2009: 470–471); партикула *нешто* „јавља се и као неодређена заменица“ (стр. 481); партикула *досиша* као прилог (стр. 478); партикула *ено* као узвик (стр. 492); партикула *оно* као заменица (стр. 499), партикула *но* као конјунктор (стр. 498), и сл. Из изложеног је видљиво да П. Мразовић, у складу са концепцијом своје *Грамаџике*, користи формулацију „јавља се као и...“ да би поништила семантички мотивисану хијерархију поделе речи на врсте, при том не

узимајући у обзир да се значење циљне речи најчешће одређује према значењу полазне као маркирано према неутралном.

2.7. Изложен преглед субконверзије у граматицима и пратећој литератури упућује на то да не постоји консензус о дефиницији „службе“ једне врсте речи као друге, као ни о месту ове појаве у оквиру стратификације грамагичког описа српског језика. Поред тога што аутори, готово без изузетка, не говоре о истим обележјима као мотиваторима промена, они не пописују ни исте моделе тих промена. Тако се код Т. Маретића углавном спомињу трансформације везане за прилоге (модели заменица-прилог; прилог-речца; предлог-прилог; везник-прилог); док М. Стевановић, поред њих, обрађује још и моделе заменица-везник и узвик-именица. Модели речца-глагол и узвик-глагол, као и модели везани за однос речца и узвика, готово се нигде не помињу.

Субконверзија у лексикографској пракси (на материјалу из Речника САНУ)

3.1. У савременој дескриптивној лексикографији субконверзија се најчешће представља као вид настанка новог значења речи. Оваква одступања од основног значења издвајају се засебном глосом „у служби“, која служи као маркер промене грамагичке функције лексеме, док се у дефиницији даље спецификују парадигматска обележја те промене.

3.2. У пракси израде Речника САНУ, субконверзија има статус регуларне полисемије. У речничком чланку представља се у засебној, грамагичко-функционалној тачки, што пружа могућност да се у анализи синтетизују прагматички, семантички и др. чиниоци који је мотивишу. Регуларношћу свог појављивања кроз цео лексички фонд Речника, поменути чиниоци упућују на функционалне типове замене врста речи у српском језику.

3.3. Приказ модела субконверзијских промена (до којих смо дошли анализом лексикографске константе у *служби* на грађи из Речника САНУ) представљен је у следећој табели:

ЦИЉНА ВРСТА РЕЧИ – СЕКУНДАРНО ЗНАЧЕЊЕ											
ПОЛАЗНА ВРСТА РЕЧИ – ОСНОВНО ЗНАЧЕЊЕ		именица	придев	прилог	замен.	број	предлог	везник	речца	узвик	глагол
	именица		+	+							
	придев	+									
	прилог	+					+	+	+	+	
	замен.	+		+					+		
	број	+									
	предлог			+				+			
	везник								+	+	
	речца	+		+				+		+	
	узвик	+		+				+	+		
	глагол										

На основу табеле видљиво је да се употреба константе у служби може анализирати на два начина: од полазне према циљној врсти речи, и од циљне према полазној.

3.3.1. Посматрање промена од полазне према циљној врсти речи обезбеђује приказ *семантичких тийова субконверзије* као вида посматрања свих могућности трансформација полазног семантичког садржаја код употребе у другој класи. На основу таквог посматрања, могуће је груписати врсте речи према сродности субконверзијских промена, што, у крајњој линији, доприноси бољем дефинисању општих одлика граматичких класа у српском језику.

3.3.2. Анализа промена од циљне према полазној врсти речи обезбеђује приказ *функционалних тийова субконверзије*, као опсега тенденција ка трансформацији у одређену врсту речи: ка поименичавању, попридевљавању и сл. На основу ње, могуће је издвојити типове субконверзијских промена на граматичком нивоу, и образложити их у оквиру доминантних чиниоца: прагматичких, семантичких и др.

Семантички типови субконверзије

4.1. Као полазне врсте речи се јављају: прилози (6 типова субк. промена); речце и узвици (5); заменице (3); именице (2) и придеви (1); везници и предлози (2); и бројеви (1).³

4.2. Како показује прикупљена грађа, као мотиватори употребе речи у служби других граматичких класа издвајају се три типа лингвистичких фактора, који се могу поделити на: *појмовне, функционалне и израђмајичке*.

а. *Појмовна* мотивација с. прати употребу **именица, придева и прилога** у служби других врста речи;

б. *функционална* мотивација с. прати употребу **предлога, везника и прилога** у служби других врста речи; док

в. *израђмајичка* мотивација с. прати употребу **речца и узвика** у служби других врста речи.

5. *Појмовна мотивација*. У основи појмовне мотивације субконверзијских промена стоји механизам промене семантичког садржаја **именица, придева и прилога** који је индукован метафором. Овај механизам остварује се као померање значења од детерминанте према појму насталом на основу његове перцепције. Перцепција детерминанте може се реализовати као појам, квалитет, став итд., при чему је такво померање обележено апстраховањем основног значења лексеме, које прати њено стављање у нову граматичку функцију.

5.1. Тако се **именице** реализују у служби *придева* (или *придевских атрибутива*) на тај начин што своју појмовну, номинациону вредност, посредством метафоре, преносе у другу граматичку класу. Именице уносе свој изворни денотат у другу врсту речи, обављајући ту функцију референцијом на појам који се успоставља као стандард квалитета, броја, мере и сл. При томе, контекст изражавања остаје исти, али се мења перцепција појма који је у фокусу. Придевска

3 Питање је и да ли глаголи могу стајати у служби других врста речи. Лексикографска обрада глагола као да не допушта ову могућност, пошто глоса у служби не обухвата глаголе као полазну врсту речи. Са овим се не слаже М. Ковачевић, када тврди да глаголске алолексе (употребни облици) могу стајати у служби модалних прилога (као у пр.: *Разуме се да су моји безбедњаци што шрејирали као шрејињу*) и модалних партикула (као у пр.: *Није, разуме се, реч о буквалном суочавању; Мора да је он већ дошао* и сл.) (Ковачевић 2009: 161–171 и 173–192).

служба именица типично се реализује по семантичком моделу: (тактилни) ефекат → (телесна или духовна) особина:

Пром девојка! Била је то лепота (Веселиновић Ј.). Болан нисам знао да си таква ватра ... - У мене нема шале (Ђоровић С.). Мито, ево за тебе девојке! ... град девојка! (Цемовић М.). Ранко је био кремен дете. Био је руку чистих као злато, а вредан као кртица (Дачић Ж.). Познала бих те увек | ... на златну зраку | у баршун-мраку (Спирidonовић Ј.).

5.2. Аналогно изложеном, именице се могу јавити и у служби *прилога*. Таква реализација се најчешће одвија према моделу: облик, својство појма → детерминанта (начина, количине, интензитета):

Ниже локве учинише комад кућице, гдје се настанише (Буковица, Ардалић Ј.). Пошто је комад мислио, пливао и залуду ронио, науми да полоче сву воду (Љубиша С. М.). И народ и главари би често ... дошли валом на кривчев дом (Дучић С.). Старац је и на ту примједбу мраморком ћутао згурен под својим кожухом (Ђопић Б.). Сузе јој капају кишицом на увеле руке (Шеноа А.).

5.3. Механизам метафоризоване перцепције детерминанте заслужан је и за промену семантичког садржаја **придева/прилога** реализованих у служби *именица*. Поменути механизам заснива се на процесу персонификације различитих типова квалитета у измењеним комуникативним дискурсима. Придеви/прилози у именичкој служби реализују се по заједничком моделу: детерминанта (особине, квалитета) појма / радње → облик, својство појма:

Јерковић се нашао прзница, те удари сусједа, а овај имао у руци сјекиру, па замахне оштријем пут Јерковића (Матавуљ С.). Кратко је мушка хаљина од ваљане вуне с рукавима (Живковић М.). Мехмед казује своје песме у једној свеучилишној дворани, сручући мрку и пушећи цигаре (Браник 1887). Не може се некажњиво живјети ... а да ... не знаш, куд би с данас (Михалић С.). Твоје данас, бит ће сутра јуче (Ујевић Т.).

6. *Функционална мотивација*. Функционална мотивација субконверзијских промена повезује употребу **предлога и везника** са функцијама квалификације и интензификације исказа; односно **прилога** са функцијом уређивања односа између речи, синтагми и реченица. Функционалну мотивацију увек прати тенденција употребе функцијске речи у служби пунозначне и обратно, што као резултат има измене семантичке структуре речи, као и стилског контекста исказа у коме се употребљава.

6.1. Карактеристичан пример функционално мотивисане с. представљају **везници** у служби *интензификацијорских речца*. Посматране као речи са примарно конективном улогом у реченици, везници своју функцију уређења односа зависних конституената могу модификовати и под утицајем прагматичких фактора. На тај начин, неки допусни и супротни везници у почетној позицији, уместо да означавају везу између конституената зависних реченица, почињу да наглашавају однос између њих и тиме из категорије семантички празних речи прелазе у речи са интензификаторском функцијом, по моделу: изражавање релација између зависних конституената (синтагми, зависних реченица) → (ситуативно мотивисан) став о садржају исказа (ситуацији, појму):

Они имају све али све што и њихови (Српске новине 1917). Хоћу с места, али с места да ми кажеш: хоћеш ли ме узети? (Веселиновић Ј.). Псује газда Рака, псује – ама не оставља ... ни миша у дувару (Глишић М.). Хоћете ли се грејати? – упита ме кочијаш. – Него?! (Вукићевић И.). Прхутала [шева] испред њега, ма на сву ту љепоту Божју (Турић Ђ.).

6.2. У функционално мотивисану с. типично се убрајају и **предлози** употребљени у служби *прилога*. Код предлога у прилошкој служби, просторна функција се апстрахује у месно, временско или условно значење, по моделу: релација између зависних конституената (предлошких синтагми, зависних реченица) → детерминанта (особина, квалитет) процеса/појма:

Испред шта [→пре него што] ће Смаил-ага ... ударити на Дробњак ... пошље момке те нађу ... Глушца (Невесински). Плуг се врати. Кад бише надомак, газда Никола викну (Веселиновић Ј.).

6.3. Као полазиште функционално мотивисаних субконверзијских промена могу се јавити и **прилози** реализовани у служби *предлога* и *везника*. Ова употреба подразумева коришћење семантичког садржаја прилога у синтаксички мотивисаним функцијама именовања и означавања односа између речи, синтагми и реченица. Оваква промена одвија се према заједничком моделу: детерминанта (особина, квалитет) процеса/појма → изражавање релација између зависних конституената (синтагми/зависних реченица):

Држаше дућан доље подно села, малочак ових сеоских потлеушица (Наметак А.). Ваше војске истурите | По границама' поставите | Кругом влашке Горе Црне (Његош П. П.). Сакупљало [се] друштво и домаће и испријека Драве око карташког стола (Новак В.). Кад нас муче јутрос гдје смо њихови, што би чинили сутра кад би им се отуђили? (Љубиша С. М.).

7. *Прагматичка мотивација*. Код *прагматички* мотивисане субконверзије која карактерише употребу **речца и узвика** у служби других врста речи, реализација њиховог семантичког садржаја, која садржи елементе модалности или експресивности говорничког става, модификује се на тај начин да задобија улогу детерминанте у исказу.

7.1. Тако се код употребе **речца и узвика** у *прилошкој* служби може регистровати вид функционалне супституције, у којој се експресивна функција преображава у семантички елемент, и почиње да се употребљава као модификатив глаголске радње, према моделу: (ситуативно мотивисан) став о исказу (ситуацији, појму) → детерминанта (особина, квалитет) процеса/појма:

Он је урадио све нај, нај (Ред. пр., Р.САНУ). Има жалибоже словенскијех племена, која ... и језик свој изгубише (Богишић В.). Непријатељ ће се морати још у неколико бојева са нама борити, а међутим ће Макс задобити времена, те ће своју војску да сакупи (Руварац К.). У зору: кврц! Нисмо могли даље. Запали смо ... у шкрипац (Ђорђевић К.).

7.2. Према истом моделу, **узвици** као лексичке јединице којима се изражавају осећања/ставови могу стајати у служби *субординативних везника* (којима се уводе зависни елементи у исказ). У овим случајевима, експресивни садржај речца/узвика потиснут је у корист регулисања односа између реченичних конституената по моделу: емоција/емотивно мотивисан став → изражавање релација између зависних конституената (предлошких синтагми, зависних реченица):

Бре ћутао сам, бре викао сам, бре претио - бадава, све зло, те зло (Стерија Ј. П.). Била су пуна кола којекаких ђаконија: о сирчева, о пилића, о воћа, о меда, о погача, о кајмака (Лазаревић Л.).

7.3. Мотивисани прагматичким факторима, **узвици** оноματοпејске природе, као и **показне речце**, могу стајати у служби *глагола*.

7.3.1. Узвици у глаголској служби имају двојну функцију: супституисање, на нивоу реченице, (нагло реализованог) глаголског садржаја, уз истовремени опис

ефекта радње насталог тим садржајем, по моделу: ономатопеја → емоционално/ономатопеична радња (стање, збивање):

Што, зар је то тешко: врд ... врд тамо амо, па ништа (Ранковић С.). Ја по ноћи жиц преко Саве у Топчидер! (Шеноа А.).

7.3.2. Са друге стране, показне речце употребљене у глаголској служби најчешће сигнализирају изненадно појављивање, долажење појма, као у пр.:

Једва ми легли, али њега ето натраг (Јурковић Ј.). Ајте ви, а мене ето (Турић Ј.).

Поред динамизације семантичког садржаја, речце у предикатској функцији задржавају и илокутивне елементе својствене прагматичком контексту њихове употребе. На тај начин се остварује двојна функција речце *ето*: супституисање глаголског садржаја (активности) уз истовремено исказивање имплицитног става о ситуацији насталој тим садржајем (изненађења, радости, нестрпљења итд.).

Функционални типови субконверзије

8. На основу анализе појмовних и прагматичких фактора који се регуларно јављају у анализираној грађи, могу се издвојити четири доминантна функционална типа субконверзије. То су:

а. *Аргументативни тип* (који карактерише употребу речи у служби **именица**);

б. *квалитативни тип* (који карактерише употребу речи у служби **прилога**);

в. *конективни тип* (који карактерише употребу речи у служби **предлога и везника**);

г. *експресивни тип* (који карактерише употребу речи у служби **речца и узвика**).

9. *Аргументативни тип субконверзије*. Под аргументативним типом подразумева се употреба других врста речи у служби **именица**. У аргументативни тип спадају придеви, прилози, заменице, бројеви, речце и узвици, а именичка функција ових врста речи пропраћена је референцијализацијом њиховог семантичког садржаја, коју прате структурне промене на нивоу исказа.

На прагматичкој равни, аргументативни тип је обележен променом реченичног фокуса од именске речи у субјекатској функцији према придевском, бројном, заменичком и др. субјекту. На тај начин, основно значење придева, заменица и бројева у именичкој служби ставља се у апелативну функцију дефинисања главних учесника радње, док се прави субјекат у реченици елидира.

9.1. Заменом правог субјекта квалитативном речју у именичкој служби говорник долази у могућност да, именовањем носиоца радње, заузме субјективан став према ситуацији коју описује. Ово је нарочито уочљиво код **придева** у служби именица, као у пр.: *Слаби постојаху још слабији, а јачима то није помогло да ојачају.*

9.2. Позитивна емоционалност номиналне употребе нарочито је изражена код **присвојних заменица**, код којих се основно значење припадања даље може транспоновати у мотивисана подзначања сродства, блискости у идејама, сродности у понашању и сл.:

Његови су мислили да је створен за свештеника (Матавуљ С.). Његова је у његовој кући као царева (Вукићевић И.). Наше је само док нам нису ту мужеви (Московљевић М.).

9.3. Именичку транспозицију **прилога, узвика и речца** у оквиру овог типа с. такође карактерише појмовно-референцијална генерализација. При таквој употреби, међутим, истовремено се задржава имплицирано значење околности које одликује употребу полазне речи. Захваљујући томе, добијају се именице наглашене конотативности, које у свом значењу супституишу ситуацију коју изворно означавају:

За време **вољног** збисмо се, као обично, у гомилице (Нушић Б.). Уздаси, који су рили | Груди му, слише се у једно **јао** (Станојевић Д.). Видаковићево **'их'** и **'ах'** било је предметом најнесташније сатире (Стерија Ј. П.). Разлика између два **да** може бити већа него између **да** и **не** (Павић М.).

10. *Квалификативни тииј субконверзије*. Под квалификативним типом субконверзије подразумева се употреба других врста речи у служби **прилога**. У квалификативни тип спадају именице, заменице, предлози, речце и узвици. Прилошка функција ових врста речи пропраћена је стављањем њиховог основног значења у службу детерминанте глаголске радње, односно у службу прилошког дела предиката, што у највећем броју случајева значи апстраховање и динамизацију њиховог семантичког садржаја.

10.1. Описане промене посебно су виљиве код прилошке употребе **именица**. У овом типу случајева, апстрактне именице супституишу своју помовну вредност у опште начинско значење које је мотивисано перцепцијом њихове вредности као детерминанте гл. радње:

Кукуруз **красота** расте, само кад се пескуша мало погноји и ваљано приреди (Радић Ђ.). **Замјерка** је жену по имену звати (Јовићевић А.).

10.2. Код **предлога** у прилошкој служби, Речник САНУ региструје апстраховање просторног значења (као једног од базичних предлошких значења) у месно, временско или условно значење. Промена врсте речи изразитија је у случајевима када предлози добијају прилошко значење захваљујући компонентама резултативности и неодређености које одликују њихову просторну употребу:

У позадини Бабуна ... напред прилепски положаји ... **испод**, шарени и збијени Прилеп“ (Лазаревић Б.). Природно у осећању и просто у схватању, то су главне одлике ове поезије ... Нема трзаја за оним **испод** и **изнад** [фиг.] (Богдановић М.). (**в. и пр. под 6.2.**)

10.3. Промена значења као вид функционалне супституције приметна је и код прилошке службе **речца**. У овим случајевима, експресивна функција преображава се у модификатив глаголске радње захваљујући илокутивним елементима за изражавање квантитета, квалитета или интензитета, који прате контекстуалну употребу речце:

Ту нема истине ни **а** – и окачи ноктом о зуб (Вукићевић И.). (**в. и пр. под 7.1.**)

10.4. У аналогiji са изложеним моделом, запажа се и употреба **узвика** као лексичких средстава којима се изражава коментар ситуације. У овим случајевима, емоционална стања или активности које антиципирају узвици концептуализују се као прилози за начин који детерминирају глаголе стања. Таква употреба узвика честа је у савременом урбаном жаргону:

Клопа је **нам** (разг., жарг.); Сав сам некако **гrr** (разг., жарг.); Изгледаш **вау** (разг., жарг.); Он је мало **фију** (разг., жарг.) и сл. (**в. и пр. под 7.1.**)

11. *Конективни тииј субконверзије*. Под конективним типом субконверзије подразумева се употреба других врста речи у служби **предлога** и (чешће) **везника**. У конективни тип спадају прилози, предлози (у везничкој служби), речце и

узвици. Оваква употреба поменутих врста речи подразумева коришћење њиховог семантичког садржаја у функцијама именовања и означавања односа (релација) између речи, синтагми и реченица.

11.1. Субконверзија конективног типа подразумева промену функције **прилога**, при чему се измене у њиховом семантичком садржају тичу прилагођавања новом синтаксичком окружењу. Таква употреба прилога подразумева модификацију њихове основне функције, која својом двојном семантиком захтева нарочити, стилски маркиран контекст у коме се употребљава:

Скочи Кулин колико помамљен (Сарајлија С. М.). Наша се земља свака 24 часа ... одједанпут око своје Осовине обрће, откуда дани и ноћи постају (Спасић М.).

11.2. Изложени закључци могу се применити на опис везничке реализације предлога, речца и узвика. Тако, промена функције **предлога** не значи и комплементарну измену њиховог семантичког садржаја, па се предлози у везничкој служби реализују као конективни елементи са предлошким значењем:

У војску не могу од раматиза, без ако се мора“ (Лалић М.). Ђоркана не зову другачије до ђувегијом и ашиком (Андрић И.). Ех! ... Како ћу и живети до сиротињски! (Веселиновић Ј.).

11.3. Саобразно изреченом, среће се и везничка употреба **речца** као делова конектора интензификаторског типа:

На коју би страну требало обратити пажњу, еда би се књижевни напредак свеколикога народа подигао на висину (Новаковић С.). Узаптио све села до Нишаве, и ником ... није допуштао у какво село, за какав нибуд посао (Милићевић М. Ђ).

11.4. Употреба **узвика** као интенз. конектора везана је за поступак кумулације лексичких елемената у циљу снижавања интензитета исказа:

Бре ћутао сам, бре викао сам, бре претио – бадава (Стерија Ј. П.). (**в. и пр. под 7.2.**).

12. *Експресивни тип субконверзије*. Под експресивним типом субконверзије подразумева се прагматички мотивисана употреба других врста речи у служби **узвика** за изражавање личних осећања, као и у служби **речца**. У експресивни тип улазе прилози, заменице, везници и глаголи; а у оквиру њега јављају се још и модели узвик-речца и речца-узвик, што говори у прилог сродној мотивацији субконверзијских промена код ове две врсте речи.

Гледано са функционалног становишта, и речце и узвици могу се сврстати у лексичке елементе са модусом коментара ситуације или експлицирања намере говорника. Самим тим, употреба других врста речи у служби речца и узвика обележена је сродном променом функције – од успостављања фактуалности, модификације глаголског садржаја или повезивања зависних елемената исказа – према улози модификатора глаголске радње или говорне ситуације у целини. Следствено томе, основно прагматичко обележје овог типа с. представља везивање лексичких јединица за сасвим одређене, стилогене комуникативне ситуације, које обезбеђују експресивну маркираност информације и дају додатна семантичка обележја значењу циљних речи.

12.1. Прототипичан пример овакве употребе представља употреба **везника** у служби речца и узвика. Посматране као речи са примарно конективном улогом у реченици, везници своју функцију уређења односа зависних конституената могу модификовати и под утицајем прагматичких фактора који условљавају њихову употребу на почетку реченице.

12.1.1. На тај начин, неки допусни везници у почетној позицији, уместо да означавају везу између конституената зависних реченица, почињу да наглаша-

вају односе између њих и тиме из категорије семантички празних речи прелазе у речи са интензификаторском функцијом. На тај начин они се користе у служби речца за организовање текста и повезивање његових сегмената, при чему се семантичка кохезија заснива на комуникативно-прагматичким елементима које ове јединице носе у свом лексичком садржају:

И немају душе ... Него, да немају (Козарац И.).

12.1.2. У функцији речца за интензификацију често се користе супротни везници, у ситуацији у којој уводе зависне конституенте који по значењу нису супротни радњи исказа. Оваквом „псеудосупротношћу“ везници се стављају у службу истицања реченичног фокуса, чиме прелазе у речце:

Море, не пита магарац, обара он и учене и fine људе – ем какве једне трговачке синове! (Сремац С.). (**в. и пр. под 6.1.**).

12.2. Са друге стране, до употребе везника у служби узвика долази у случајевима када је исказ у коме су везници употребљени афектиран реторичким средствима кумулације (као гомилања интензификаторских елемената у реченици) или репетиције (као њиховог понављања). Понављање везника у афектираној говорној ситуацији служи као маркер промене његове функције, на тај начин што при сваком понављању везник губи на својој примарној улози и задобија на интензификацији. При томе се примарна везничка функција концептуализује као семантички елемент, а степен експресивности исказа, уређен реторичким средствима, упућује на то хоће ли везник бити употребљен као једна или као друга врста речи:

Ма стани, Ненаде, шта ти је! (Госић Б.). Ма ишао сам, ма тражио, ма питао, ма све ми је то исто (разг.) (**уп. са пр. под 7.2. и 11.4.**).

12.3. Аналогне случајеве субконверзије представља употреба **прилога** у служби речца и узвика, где о избору циљне врсте речи одлучују категоријални елементи прилошког значења у измењеном прагматичком контексту.

12.3.1. Тако се, на пример, у језику прилози често користе у служби модалних речца, којима се изражава лични став говорника према предмету разговора. У овим случајевима, функција модификације глаголског садржаја, која је својствена прилозима, постаје функција модификације садржаја целог исказа, која је својствена речцама. Као модалне речце најчешће се користе прилози са општим значењем места, времена или начина, код којих значењски елементи везани за локализацију радње задобијају функцију нијансирања односа између информације дате у исказу и говорничког става:

То је, напоследку, добро; критичар треба да води рачуна о ономе што песник сам о својим песмама рече (Недић Љ.). Јер, најзад, доскора је Србија ... била тако ... сиромашна ... да ваше евентуалне националне жртве не би имала на шта и да употреби (Секулић И.). А шта му као значе те речи? (Нушић Б.). Какав јој је муж и крв би потекла ... а овамо опет с њиме [љубавником] се виђа (Станковић Б.).

12.3.2. Са друге стране, у служби узвика чешће се употребљавају прилози са општим значењем мере, количине и степена особине, који поседују то инхерентно својство да, када се апстрахују, експлицирају различита душевна и емоционална стања, расположења или ставове говорника који их употребљавају:

Е, ти си, дакле, нови уча! ... Е, баш, баш! (Веселиновић Ј.).

Однос субконверзије према конверзији

13.1. Природа субконверзијских промена најлакше се одсликава када се ова појава постави у однос према конверзији. Познато је да је конверзија као појава ограничена на врсте речи сродне семантичке валентности (нпр. прилоге и именице у пр.: *добро оцењен ђак : оишће добро*; односно прилоге и придеве у пр.: *млада као роса : млада је на свадби била најлејша*). На равни лексичког садржаја, конверзија прилога *добро* и придева *млад* у именицу у наведеним примерима обележена је категоријалном транспозицијом њиховог основног значења, која обухвата: промену граматичке парадигме речи (пропраћену њеним ступањем у нове синонимијске и антонимијске везе), изграђивање нове морфолошке и творбене структуре, као и трансформацију синтаксичке функције.

13.2. За разлику од конверзијске, субконверзијска мрежа је гушћа, и обухвата и случајеве употребе пунозначних речи у служби функционалних и обрнуто, што код конверзије није случај (нпр. *Поставили су страже кружом лоџора* или *Скупило се друштво и домаће и испрека Драве* као прилози у служби предлога; *Њега етио из кафане* или *Де још мало колача* као речце у служби глагола и сл.). У том типу случајева, трансформација једне у другу врсту речи праћена је само једном категоријалном променом, синтаксичке функције речи. И на нивоу лексичког садржаја долази до трансформација, али оне немају категоријалну природу, већ настају путем комбинације семантичких са прагматичким и дискурсно-текстуалним факторима. Другим речима, приликом употребе у новом контекстуалном окружењу на основно значење лексеме наслојавају се комуникативни и аспектualни чиниоци карактеристични за функцију циљне врсте речи.

13.3. На тај начин, као резултат субконверзије настају бисемичне лексичке јединице, код којих полазна врста речи игра улогу у одређењу значења и семантичких процеса који се на овај начин одигравају; док циљна врста речи антиципира функцију и семантичку вредност речи у новом контексту.

13.4. Да би се појаснило место субконверзије у систему граматичких обележја, потребно је упоредити ову појаву са конверзијом у оквиру граматичко-семантичких промена које прате обе појаве (према: Тафра 2005: 101–104). Такав приказ је дат у следећој табели:

тип обележја / појава	Субконверзија	Конверзија
Промена акцента	–	+
Промена морфолошке категорије	+ –	+
Промена творбене категорије	–	+
Промена синтаксичке категорије	+	+
Промена значења	+ (полисемија)	+ (хомонимија)
Ступање у нове (син. / ант.) односе	+ –	+
Пример	<i>Не може се мислити на <u>данас</u>, а да се заборави на <u>јуче</u>.</i>	<i><u>Млада</u> је на свадби била најлејша.</i>

13.5. Из табеле је видљиво да је субконверзија, за разлику од конверзије, пре свега синтаксичко-семантички процес. Промена морфолошке категорије у субконверзији може се сматрати делимичном изменом општих категоријалних обележја полазне врсте речи, која за резултат може имати нпр. лексикализацију облика инструментала (*Наиредовали су јуришем*); одређеног вида придева (*Иши-*

шао га је *истиражни*), и сл. Исто тако, захваљујући томе што реч у новој функцији задржава компоненте полазног значења, њено ступање у нове синонимско-антонимске односе је доста ограничено. Коначно, потребно је напоменути да раван „промене значења“ код субконверзије и конверзије није иста, будући да конверзија увек у речнику подразумева хомонимско одвајање лексеме; док се субконверзија увек тумачи као полисемија.

Закључак

14.1. Посматрана са становишта функционалне семантике, која своју примену налази у лексикографској обради, субконверзија представља вид регуларне граматикалне полисемије. Регуларне – будући да се реализује кроз низ функционалних типова јасно дефинисане граматичке, синтаксостилематичке и морфосемантичке импликатуре; а граматикалне – будући да је њена реализација примарно везана за промену граматичке класе.

14.2. Веза између семантичке и граматичке структуре речи у оквиру овог процеса огледа се у томе што субконверзији подлежу оне речи чији полазни лексички садржај, у концептуалном смислу, може бити схваћен као опште категоријално значење циљне врсте речи. При томе, концептуализација лексичког садржаја у граматичку парадигму може се односити и на пунозначне и на непупнозначне речи. На тај начин, полазне речи се семантички могу груписати према граматичким елементима референције, експресије, динамике, конективности итд. садржаним у њиховом основном значењу.

14.3. У равни граматичког описа, употреба метајезичке константе у *служби* у Речнику САНУ упућује на закључак да дистинкције између граматичких категорија кореспондирају са онтолошким и искуственим категоријама у оквирима комуникативне компетенције говорника, као и са и перспективом коју он заузима према одређеним појмовима из материјалног света. Овакав однос према граматичким категоријама увод је у преиспитивање предефинисаних схватања о граматичким правилима из функционално-семантичког угла. Потврђује се теза Вјежбице (1988: 7–20): да граматичке категорије не егзистирају изнад семиотичких, културних и других уопштавања, концептуализација и репрезентација, већ да чине њихов саставни део.

ЛИТЕРАТУРА

- Apresjan, Juri D. (2000). *Systematic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Барић, Еугенија (ур) *et al.* (1997). Еугенија Барић (ур.), Мијо Лончарић (ур.), Драгица Малић (ур.) и др., *Хрватска граматика, II промијењено издање*, Загреб: Школска књига.
- Белић, Александар (1941). *О језичкој природи и језичком развоју, лингвистичка испитивања*. Посебна издања СКА, философски и филолошки списи, књ. 35, Београд: Млада Србија.
- Белић, Александар (1959). *О језичкој природи и језичком развоју, лингвистичка испитивања (књига II)*. Посебна издања САН, одељење литературе и језика, књ. 10, Београд: Научно дело.
- Ђорђевић, Радмила (1989). *Контрастивна грамика именичке групе*. Београд: Научна књига.

- Ивановић, Ненад (2009). „Прилози у служби других врста речи у српском језику (на материјалу из Речника САНУ)“, *Савремена проучавања језика и књижевности, зборник радова*, Крагујевац: ФИЛУМ. 149–166.
- Ивановић, Ненад (2011). „Типичан граматички контекст речи и његова обрада у лексикографској пракси (на материјалу из Речника САНУ)“, *Проблеми историје, филологије, културе*. ООО „Аналитик“: Магнитогорск; Новосибирск. Вып. 3 (33). 50–55.
- Ковачевић, Милош (1999). „Стилистички аспект граматичких категорија“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 28/2*, Београд: МСЦ. 51–63.
- Ковачевић, Милош (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић, Милош (2006). „О једној специфичној синтаксичко-семантичкој употреби лексема *по*“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 35/1*, Београд: МСЦ. 103–113.
- Ковачевић, Милош (2009). *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Маретић, Томо (1963). *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика, III непромијењено издање*, Загреб: Матица хрватска.
- Мразовић, Павица и Вукадиновић, Зора (2009). Павица Мразовић, Зора Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за странце, II прерађено и допуњено издање*, Београд: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Речник САНУ (1959–2010, I–XVIII). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (слова: А–О)*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски/српски језик САНУ.
- Ристић, Стана – Ивановић, Ненад (2011). „Предлог за модернизацију рада на Речнику САНУ“, *Граматика и лексика у словенским језицима, зборник радова с међународног симпозијума*, Матица српска–Институт за српски језик САНУ, Нови Сад–Београд. 529–553.
- Симић, Радоје (1987). „Уз теорију о врстама речи“, *Наш језик XXVII/3–4*, Београд. 224–241.
- Симић, Радоје (1998). „‘Прагматичка’ и ‘лингвистичка’ теорија о врстама речи“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 27/2*, Београд: МСЦ. 19–29.
- Станојчић, Живојин и Поповић, Љубомир (2002) *Граматика српског језика, 8. прерађено издање*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1975). *Савремени српскохрватски језик 1 (Увод, Фонетика, Морфологија)*, Београд: Научна књига.
- Тафра, Бранка (1995). *Језикословна раздвојба*, Загреб: Матица хрватска.
- Тафра, Бранка (2005). *Од ријечи до рјечника*, Загреб: Школска књига.
- Тошовић, Бранко (2006). „Лексичко-граматичко камелеонство“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 35/1*, Београд: МСЦ. 61–73.
- Ђорац, Милорад (1982). *Мешафорски лингвистички леми*. Београд: Привредно-финансијски завод.
- Crystal, David (2004). „English Word Classes“, in: Aarts, Baas (ed.), Danison, David (ed.), Keizer, Evelien (ed.), Popova, Gergana (ed.). *Fuzzy Grammar (A Reader)*. Oxford: Oxford University Press. 191–212.
- Halliday, M. A. K. ([1984] 2002). *On the Ineffability of Grammatical Categories*, in: *On Grammar*, London: Continuum, 291–332.
- Wierzbicka, Anna (1988). *The Semantics of Grammar*, Amsterdam: John Benjamins.

**SUBCONVERSION IN SERBIAN LEXICON
(SEMANTIC AND FUNCTIONAL ASPECTS)**

Summary

This paper aims to show that, in the modern age, marked by the incorporation of computer technology into linguistic research, the digitization of lexicographical resources represents an important methodological step in modernizing the grammatical description of the Serbian language. We have elaborated on this issue on the basis of machine-readable copy of the *Dictionary of the Serbian Academy*, which comprises 18 volumes (letters: A–O) with over 250.000 lexical entries representing the latest stage of development of the contemporary Serbian language. From this copy of the *Dictionary*, we extracted all entries marked by lexicographical expression *in service of* (e. g. nouns *in service of* adjectives; adverbs *in service of* nouns etc.). This expression is formulated in order to describe cases of *subconversion*, where the word which belongs to one grammatical class is being used as a member of some other class, while retaining its main semantic and functional features. With this data, we then portrayed the main types of subconversion in the Serbian lexicon, by way of two analytical standpoints: from the basic meaning to its realization – and vice versa.

Nenad Ivanović

Сања Ж. БУРОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет²
Катедра за српски језик и књижевност³

УКРШТАЊЕ ГЛАГОЛСКИХ ВРСТА У КОНЈУГАЦИЈИ ГЛАГОЛА (-)МАЋИ/(-)МАКНУТИ

У раду је на примеру конјугације глагола *маћи-макнути* показано које су морфолошке карактеристике овог и осталих глагола са стандардним дублетима у инфинитиву. Морфолошка анализа показала је у којим се облицима у конјугацији јављају дублети, какве су тенденције и у којој мери дублет у инфинитиву утиче на дублетизам у осталим глаголским облицима. У раду су анализирани само прости глаголски облици, а анализа је спроведена на корпусу из књижевности XX века. Утврђено је да су презентски облици само по III, а инфинитивни облици или имају дублет или се један облик наметнуо као фреквентнији.

Кључне речи: морфологија, конјугација, глагол, глаголске врсте

О. Укрштање глаголских врста у конјугацији је појављивање двојаким форми у неком глаголском облику тако да једна форма припада једној, а друга другој глаголској врсти или да се код истог глагола неки облици (нпр. презентски) јављају по једној, а неки (нпр. инфинитивски³) по другој врсти. Уколико се ради о двојаким формама у презенту или у инфинитиву, то утиче и на саму класификацију глагола, односно утиче на то да се један глагол сврстава међу глаголе одређене врсте. У литератури налазимо да се помиње стварање неких глаголских облика по једној, а неких по другој врсти, код истог глагола, али се појава укрштања глаголских врста у конјугацији не спомиње, па према томе и не разматра посебно.

На основу Речника МС, Речника САНУ и Правописа из 1960. године, утврђено је да око 150 основних глагола има укрштања врста у конјугацији. Укрштања се јављају, пре свега, код најфреквентнијих и најважнијих глагола у српском књижевном језику, те зато њихово разматрање добија на важности.

Поред чињенице да је велики број глагола у чијој конјугацији долази до укрштања глаголских врста, значајно је да код појединих глагола укрштања могу бити двострука, трострука или вишеструка.

У овом раду показаћемо како се укрштање глаголских врста остварује код глагола са стандардним дублетима у инфинитиву и то на примеру глагола *маћи/макнути*. Према нормативним речницима српског језика поједини глаголи имају стандардне дублетне облике инфинитива и по I и по III врсти. То су глаголи типа: (-)бећи/(-)бегнути, (-)вићи/(-)викнути, (-)врћи/(-)вргнути,

1 sdjurovic74@gmail.com

2 Rad је урађен у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика*, број 178014 који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Инфинитивски – мисли се на гл. облике који се граде од инфинитивне основе.

(-)дићи/(-)дигнути, десити/(-)денути⁴, (-)лећи/(-)легнути, (-)маћи/(-)макнути,

(-)мрћи/(-)мркнути, (-)нићи/(-)никнути, (-)пући/(-)пукнути, (-)сећи/(-)сегнути,

(-)сџићи/(-)сџигнути, (-)шаћи/(-)шакнути, (-)црћи/(-)цркнути и све њихове префиксалне творенице.

Лингвистичка литература констатује да су од неких глагола инфинитиви подједнако заступљени у стандардном језику нпр. *навићи-навикнути*, а код неких је један од облика чешћи и обичнији од другог (нпр. обичније је *денути*). Основни проблем за анализу облика инфинитива јесте његова ретка употреба у књижевном језику, јер се инфинитив све чешће замењује конструкцијом *да + презент*, чак и у облицима фидура I.

Треба нагласити да су ови глаголски парњаци истог глаголског вида (свршеног) и да не постоји динстинкција глаголског вида која би их разликовала, односно нису видски парњаци већ само облички парњаци.

О овим глаголима писао је Иван Поповић (уп. Поповић: 1952). Иако је рад написан пре више од шездесет година, још је у њему указано на бројне проблеме који се тичу укршћања глаголских врста. Поповић истиче да је словенски глагол сложена творевина и указује да у књижевном језику, у вези с грађењем неких глагола *-ну-* основа, има доста колебања. „Маретић констатује да глаголи као *дићи*, *сџићи*, *црћи*, *маћи* итд. могу образовати и инфинитиве од *-ну-* основа: *дигнути*, *сџигнути*, *цркнути*, *макнути* итд., а да један исти глагол тога типа може имати аорист и са наставком *-ну-* и без њега: *дигох = дигнух ...* И проф. Белић ... допушта напоре *нагнух* и *нагох*; *дигнуо* и *дигоо ...* „ (Поповић 1952: 45–46). Даље, он каже да механичко правило 'какав је инфинитив, такви су и други облици од инфинитивне основе', не одговара стварности нашег књижевног језика, односно не важи код глагола *-ну-* основе. Тако нпр. уз инф. *цргнути*, сасвим је правилан облик радног гл. *придева цргоо*. У овом правцу иду три групе глагола: „ а) глаголи који познају доследно *-н-* и у презентској и у инфинитивној основи (као *понути – понем*; исп. *појити*); б) глаголи који у инфинитивној основи никако не бивају проширени са *-н-*, а у презентској основи га употребљавају (исп. *помоћи – помогох – помогоо* према *помогнем*); в) глаголи који се у употреби овога *-н-* у инфинитивној основи колебају (исп. *дигоо = дигнуо* и сл.) [...] А у све се ове односе мешају и други моменти, на пример утицаји морфолошке аналогije. Код свих глагола ових типова јављају се уствари два основна проблема:

1) граде ли се облици од инфинитивне основе са *-ну-* или без њега, и зашто се граде са *-ну-* или без *-ну-*;

2) какав је однос између облика инфинитива, с једне, и осталих облика од инфинитивне основе, с друге стране“ (Поповић 1952: 47).

Поповић је вршио анализу на корпусу Вуковог Рјечника, и на основу корпуса из књижевности (Л. Лазаревић, С. Сремац, Његош, Матавуљ, Ђипико, Дучић, Ускоковић, Андрић, Кочић, Ђопић, Станковић, Шеноа). У закључку ћемо навести закључке Ивана Поповића и упредити са резултатима нашег истраживања.

Циљ овог рада био је да се на примеру конјугације глагола *маћи/макнути* покаже како дублет у инфинитиву морфолошки утиче на појаву дублетизма у конјугацији. И остали глаголи овог типа понашају се исто или слично, а овај гла-

4 *Десити-денути* ћемо анализирати у оквиру треће врсте јер је облик *денути* данас уобичајен у књижевном језику.

гол одабрали смо због фреквенције и великог броја примера који су били неопходни за утврђивање фреквенције употребе облика.

1. Корпус за истраживање чинило је 70 романа из књижевности XX века, Електронски корпус Д. Витаса и Интернет корпус као контролни корпус.

У раду су анализирани прости глаголски облици у којима се дублети јављају (презент, аорист, глаголски придеви радни и трпни, императив и глаголски прилози садашњи и прошли).

2. Глагол (-)маћи/(-)макнући има велики број префиксалних твореница које су фреквентне у језику и спадају у основну лексику.

То су *домаћи/домакнући, замаћи/замакнући, измаћи/измакнући, огмаћи/огмакнући, омаћи/омакнући, намаћи/намакнући, погмаћи/погмакнући, помаћи/помакнући, примаћи/примакнући, промаћи/промакнући, размаћи/размакнући, смаћи/смакнући, узмаћи/узмакнући, умаћи/умакнући*. Творбени потенцијал префиксалне творбе максимално је реализован.

У РСАНУ, РМС и П60, глагол је обрађен под одредницом **макнути** = **маћи**, а у РСЈ под **маћи**: **маћи** и **макнути**, **макнем** (аор. **макох**, **маче** (**макнух**, **макну**); рад. прид. **макао**, **макла** (**макнуо**, **-ула**)). У облицима презента има облике по III врсти (**макнем**, **макни**), а у инфинитивским облицима јављају се укрштања гл. облика по I и III врсти (**макох/макнух**; **макао**, **-ла**, **-ло/макнуо**, **-ла**, **-ло**; **макавши/макнувши**).

А. Презентски облици

а) Презент

Сада нећу ни да се **макнем** ... (Радовић 1992: 65); Сад је вријеме да **макнем** пером (Ковач 1981: 105); Али није могао ни да се **макне** (Булатовић 1984: 61); Лежао је тако, немоћан да се **макне** (Булатовић 1984: 99); Али није смео да се **макне** (Селимовић 1979: 49); ... сад нема нико од позваних ни прстом да **макне** ... (Андрић РСАНУ); И чим се **макне** присили га да стане на ноге (Тишма 2001: 41); Није могла да се **макне** (Црњански 1996: 95); ... није могла ни да се **макне** због гужве у којој се давила (Киш, Псалам 44); ... да се што пре **макне** из тог стана (Киш, Складиште); Он није маслина што се цијелог живота не **макне** с мјеста (Селимовић² 1979: 12); Не може да се **макне** (Селимовић² 1979: 190); Неко по сваку цену хоће да ме **макне** одатле (Пантић 2004: 141); Капетан занијемо од страха, па ни да трепавицом **макне** (Коч., РСАНУ); Димитрије није могао да се **макне** из смрачења, само је осећао под собом тврдо тло (Ковач 1981: 76); Како год **макнемо** она се скучи уз нас (Петровић 2001: 80); Не можемо ни да се **макнемо** из куће (Киш, Пешчаник); Ништа не можемо, ни да се **макнемо** одавлен (Марковић 2004: 10).

Чим деспот **замакне** за прву окуку ... (Ненадић 2004: 181).

Трудио сам се да му **измакнем** (Павловић, 1993: 57); Који се то камен из темеља **измакне** па све почне да се руши и одроњава? (Селимовић 1979: 84); Ајд, ајд, пожурите само, да ти не **измакне** срећа (Ђопић 1983: 111); Не верујем да је мојој мајци могла да **измакне** грозна чињеница ... (Киш, Рани јади); ... тај ми се други **измакне**, **умагне** ми негде ... (Киш, Пешчаник); Или барем по једно из куће да се **измакне** (Лалић 1983: 105); Измакао се од прозора, не успијевајући да се **измакне** и од гласа у глави (Лубарда 1979: 401); Ако му и то **измакне**, дао би он змију и за тај један трен ... (Ненадић 2004: 84); Сачекао је да се **измакну** у страну (Лубарда 1979: 127); Они се **измакну** на сигурно одстојање ... (Пантић, 2004: 220).

Његове тенденције да **намакне** тек напола ослобођеном српском Паризу ... (Давичо 1952: 57).

Одмакнем се од шатре не бих ли одморио очи ... (Исаковић 1996: 198); Зато му се није дало да се **одмакне** од кључаонице (Киш 1992: 18); Често се сатима мучио а да не **одмакне** иоле од уобичајеног (Петровић 2001: 121); Девојчица је морала да **одмакне** руку од грудног коша (Макс. Д., РСАНУ); Понекад, кад се **одмакне** и одскочи од себе ... (Марков 2003: 126); ... па кад мало **одмакне**, предложити пензионисање (Исаковић 1996: 78); Пожурео је да **одмакне** од узавреле кафане (Селимовић² 1979: 95); Сачекали смо да Живковић **одмакне** и онда полако ... (Пантић 2004: 66).

Мића није могао да се **помакне**, хипнотисан (Давичо 1952: 101); ... није успео ни да се **помакне** с места ... (Киш, Складиште); Све наредбе куда и како да се **помакну** топови (Глишић 1965: 259).

... никоме то није могло да **промакне**, јер се фудбалер не гледа у лице, него у ноге (Исаковић 1996: 56).

Или да **размакне** чаршаве и прође као да ништа није видео? (Давичо 1952: 91); ... он покушава мртвацу да **размакне** прсте обема рукама (Марков 2003: 93); Милутин је био привлачан мушкарац, али тек кад му се поближе приђе и **размакне** онај склоп оштрих црта (Ковач 1981: 57).

Њу њу ја да **смакнем** (Киш, Песме); Док ми се испред очију не **смакне** вријежа опсјене ... (Лубарда 1979: 183).

Једва стиже да **умакне** – јадни вук (Радовић 1992: 45); Немоћан и да **умакне** и да сакрије голотињу (Булатовић 1984: 70); Шибао пролазнике који су се трудили да **умакну** од тог бича (Арсенијевић 1995: 53).

... с муком се савладавајући да пред њима не **умакне** (Тишма 2001: 37); Пуковник није знао да ли да **умакне** пред једном женом (Петровић 2001: 129).

Презент је само по III врсти и код основног глагола и код композита.

б) Императив

Макни ми се с врата бар ти, куго из кафане! (Лалић, 1983: 124); Не лудуј жено! **Макни** Турке, доведи Аустрију (Ковач, 1981: 74); **Макните** је (Нуш., РСАНУ).

Онда се сместа **одмакни** од мене (ЕК); **Одмакни** се 50 метара одавде (ЕК); **Одмакни** се, нећеш ваљда да се умиваш (Исак. А., РСАНУ); Само, **одмакни** се од стола ... (ЕК); Ухвати га под једну руку, ти, Балтазаре, под другу, **одмакните** га од наслона (Пек. Б., РСАНУ).

Сагрера, **помакни** се, и ти Херера ... (ЕК).

Сад му се **примакни!** (Булатовић, 1984: 123); **Примакните** светлу (Киш, Ноћ и магла).

Императив се јавља само по III врсти.

Б. И н ф и н и т и в с к и о б л и ц и

а) Инфинитив

По I врсти:

Нећу се **маћи**, госн докторе (Давичо 1952: 397); Слушај, газда Јевреме, овај ћеш орман **маћи** одавде (Нуш., РСАНУ); ... него су ме ова пашчад прикатанчила уз даску па не могу **маћи** (Лал., РСАНУ).

Па и супружанска права могу се **измаћи** пола године и годину (Дуч. С., РСАНУ); Верујем да ми Лондон неће **измаћи** (ИК); Инфлације у Србији неће **измаћи** контроли пошто је висок августовски раст цена (ИК).

Одмаћи се па опет прићи, сто пута завирити, једнако тражити као први пут ... (Исакковић, 1996: 10).

Наши им нису ни **примаћи** (Марков 2003: 72).

... и да се не може **помаћи** (Киш,Varia); ... друго је све колебљиво, може се **помаћи** и одгодити (Ковач, 1981: 19).

... кога никада није видео и који ће му, већ у првом сусрету, **смаћи** главу (Лубарда 1979: 202); Кад је ухватио једну своју ципелу без везице и покушао је **смаћи**, занео се и умало није пао (Тишма 2001: 57).

Ма где да си, нећеш ми **умаћи** (Булатовић 1984: 71).

По III врсти:

... нећеш моћи ни прстом **макнути** (Андрић 2003: 274); Задуго није смјела **макнути** собом, мрднути се (Ђор. С., РСАНУ); ... зато није било довољно **макнути** главне врачеве ... (ЕК); не можете никуд **макнути** – ником ништа (ЕК); Треба се **макнути** одавде (ЕК); Нећу се све дотле **макнути** из куће (Киш, Пешчаник); Слаб сам тако да нисам у стању **макнути** пером (Ковач 1981: 102).

Нитко неће **измакнути** Господину (ИК); Како се **измакнути** багерима (ИК); **Измакнути** контроли и претворити се у ноћну мору (ИК); Бојим се да ће ситуација **измакнути** контроли! (ИК).

Свеједно, он је упорно чекао, смишљајући куда ће **замакнути** од могућих туђих радозналих погледа (Петровић 2001: 164).

Тешко је било **помакнути** Димитрија В. из онога што је подигао око себе (Ковач 1981: 56); Неће се **помакнути** ни повући рало (Ковач 1981: 164).

... можда ће се **размакнути** ... (Селимовић 1979: 206).

... и **смакнути** уљеза Егиста... (Киш, Песме).

Из анализе корпуса проистиче да се облици инфинитива по I и по III врсти јављају једнако често.

б) Радни глаголски придев

По I врсти:

... да није **макао** прстом ... (Политика, ЕК); ... неколико хиљада година није се **макао** с места (Растко, ЕК); Две године се није **макао** са места (Растко, ЕК); ... да га прстима задавим, **макао** не би (ЕК); Да се нико није **макао!** (ЕК); Да се ниси **макла** ... (Ђосић 1970: 205); ... но никуд није **макла** ни полиција нити су било шта доконали узнемирени паланчани (Марков 2003: 281).

Најпре је у Дунав **замакао** весели Јово Мушкињ (Ненадић 2004: 80); Тек кад је Господин већ **замакао** ... (Најдановић 2002: 14).

Дечак Адријан је испружио руку да му помогне, али се старац престрашено **измакао** (Пекић 2004: 285); Али крвопија то више није осећао – опет му је **измакао** (Тишма 2001: 63); Зашто си се **измакао?** (Ђосић 1969: 164); На жалост, био нам је опет толико **измакао** да га је било немогуће стићи до шуме (Шћепановић 1974: 30); **Измакао** се од прозора, не успијевајући да се измакне и од гласа у глави ... (Лубарда 1979: 401); **Измакао** сам им, не могу са мном (Лубарда 1979: 164); На то се она благо **измакла** у страну и рекла ... (Пантић 2004: 195); Мада у почетку то није могао знати, Леандру није **измакла** (Павић 1997: 19); Била је **измакла** испод мога погледа (Тишма 2001: 143); Ретко је признавао, као сад кад му је **измакла** дефинитивно (Давичо 1952: 116); Кад се све старо **измакло**, кад је сасвим осиромашило, кренуо би у доње крајеве (Ко-

чић 1972: 230); Додаје, брка, мијеша, мијења – да обесцијени оно мало што му је **измакло** (Лалић 1983: 13); **Измакли** су се подаље од вике и смеха (Андрић 1989: 73).

Ма не, друже кувару, њему се оно „царски доручак“ само **омакло** (Исаковић 1996: 57); ... као да му се **омакло** (Ковач 1981: 55); И не једном па да му се каже како му се **омакло** (Ненадић 2004: 66); Други извори тврде да му се **омакла** нога из узенгије (Лубарда 1979: 255).

Једини Мустафа бијаше **одмакао** (Андрић 1986: 48); На седишту се **одмакао** колико се могло (Исаковић 1996: 79); Ни за длаку није **одмакао** (Ненадић 2004: 104); ... најмање **одмакао** у области здравства (Политика, ЕК); Матроз је већ **одмакао** у увођењу европских стандарда (Политика, ЕК); Петковић се онда **одмакао** (Политика, ЕК); Бугарину Радунском **одмакао** цела два поена (Политика, ЕК); ... на изради документа је **одмакао** (Политика, ЕК); **Одмакао** дан, смркава се (Андрић 1986: 55); Сенка бреста се неприметно **одмакла** од њега (Ђосић 1970: 199); Ти си излудила, гадљиво се **одмакла** од њеног даха из безубе дугуљасте рупице ... (Ђосић 1970: 190); Жао му је било што се од ивице кревета никад није даље **одмакла** (Савић 1998: 44); Бегунци нису далеко **одмакли** (Стевановић 1986: 170).

Није се ни **помакао** са свог места (ЕК); Нисам се **помакао**, само сам окренуо главу (ЕК); Данас с прозора нисам **помакао** тешку завесу (ЕК); И тезге сам мало **помакао** (ЕК); Андрија се **помакао** до кревета на средини собе (Ковач 1981: 54); Мада је већ и превише узбуркала мир собе и **помакла** распоред ствари ... (Ковач 1981: 51).

Док се Ђерзелез **примакао** не оста на ледини ни живе душе (Андрић 1986: 26); Кажу да сам се преблизу **примакао** Лаушу (Ненадић 2005: 130); Дечак је **примакао** бицикл до приколице (Ковачевић 2004: 27); Дакле, **примакао** се тако и Анастас, колико је могао (Петровић 2001: 211); Записује нешто затим у школску свеску коју је **примакао** са другог краја стола (Марков, 2003: 153); Кад се уморила од усиљене приче, нагло ми се **примакла** (Савић 1998: 188); И тада је Хера на запрепашћење укућана **примакла** округломе столу и четврту столицу (Павић 1997: 26).

Табор као да је **промакао** и београдским сликарима и графичарима (Капор 2002: 11).

Народ се **размакао** (Ковачевић, 2004: 89); ... и то пахуљасто паперје да би се мало **размакло**, назрели бисте чудесне шаре, попут оних са источњачких ћилимова (Киш 1992: 94); Чекао је док се ватра није толико разгорела да су се турски коњаници мало **размакли** од јаре (Павић 1997: 37); **Размакли** су се да га пропусте (Ненадић 2005: 85); Можда још горима који ће доћи за њима као што смо се већ **размакли** пред Симом који граби све што жели (Лубарда 1979: 190); **Размакли** су грање, вреже павитине и бршљана (Ненадић 2004: 30).

... да се мири са човјеком коме је безразложно **смакао** главу (Лубарда 1979: 158); Очи су ми пуне трња, застајем да их обришем, али кад сам **смакла** длан са њих, он је већ био нестало са места где сам га раније угледала (Ненадић 2005: 98); ... **смакла** капуљачу и открила лице (Ненадић 2004: 132); ... а онда је нагло **смакла** омчу са врата и јурнула према Дунаву (Ненадић 2004: 199).

Овај његов далеки крвни сродник није много **умакао** по изгледу (Марков 2003: 65); ... овај човек **умакао** у иностранство (Политика, ЕК); ... **умакао** одбрани Обилића ... (Политика, ЕК); Он је снагама СФОР-а **умакао** готово испред носа (Политика, ЕК); ... када је у контранпаду **умакао** нашој одбрани ... (Политика, ЕК); Ниједан му није **умакао** (Д. Николић 2005: 270); ... да нам на тој чистој висоравни више не би **умакла** (Шћепановић 1974: 45); **Умакли** преко брода (Лубарда 1979: 382).

Ives Saint-Laurenov крој живо је **узмакао** (Пекић 2004: 80).

По III врсти:

Али он добро зна како сам јак када сам љут, и није се ни **макнуо** (Тишма 2001: 100); Гробар никуд није **макнуо** из варошице (Марков 2003: 232); Није ни прстом **макнуо** (Радовић 1992: 64); ... отишао у Загреб да би се **макнуо** ... (ЕК); Нико није **макнуо** ни прстом (Политика, ЕК); Просто сам се **макнуо** у страну (ЕК); ... и није устао, није се ни **макнуо**, него се још више намршти и пакосно се осмехну (Глишић 1965: 25); ... и није устао, није се ни **макнуо** (Глишић 1965: 25); ... у мало га није **макнуо** по сред звезде (Лаз. Л., РСАНУ).

Она јурну ка вратима, трже браву, **намакнуо** резу! (Ђосић 1970: 220).

Одмакнуо сам се од тог мјеста, као да сам бјежао, и стао уз ограду над ријеком (Селимовић 1979: 45); Давна је ућутао и опет **одмакнуо** свога коња на прописно одстојање (Андрић, РСАНУ); Шапћу један другоме на уво, а затим би се **одмакнули** један од другог (Доман., РСАНУ).

Ипак, није се ни **помакнуо** (Шћепановић 1974: 35); Ја сам се **помакнуо** у страну (Селимовић, 1979: 307); У том моменту се Бранко **помакнуо** (ЕК); Тек умрли деда се **помакнуо** ... (ЕК); ... бојећи се да ипак не би **помакнуо** сидро (Селимовић² 1979: 23); Опазио сам га кад се **помакнуо** (Селимовић 1979: 55); Ништа се није **помакнуло**, ништа се није чуло ... (Селимовић 1979: 64).

Људски грозд се **размакнуо** (Селимовић 1979: 369); ... и **размакнула** колена (Пантић 2004: 144); Стражари су **размакнули** гомилу (Селимовић 1979: 78).

Нису их **смакнули** крај Миљацке, испод Латинске ћуприје (Андрић 1986: 36).

Затворио је врата и **узмакнуо**, уплашен (Селимовић² 1979: 95).

Радни глаголски придев јавља се и по I и по III врсти, али је фреквентнији по I врсти. И по I и по III врсти, скоро равноправно, јавља се *макао/макнуо*, *помакао/помакнуо*, *размакао/размакнуо*, а код осталих префиксалних глагола, који имају облике по обе врсте, облици по I врсти су фреквентнији (нпр. *омакао*, *смакао*).

в) Аорист

По I врсти:

И не **макох** се од његовог гроба (Стевановић, 1986: 135); Благоје **маче** горе-доље јабучицом (Ђоп., РСАНУ).

Брзим кораком изиђе на вратницу и **замаче** низ пут (Ђосић 1970: 198); Нагнавши коња преко јарка, Исакович **замаче** иза других кућа и кудеље (Црњански 1996: 186); Лелеци већ **замакоше** (Петровић 2001: 82).

Фратар **измаче** главу (Андрић 1986: 52); Старац се **измаче** и удари га по рамену (Булатовић, 1984: 32); Чугаљ на превару **измаче** карабин и отперја кроза шуму (Ђоп., РСАНУ); Необично Учино расположење и држање не **измаче** Наниним очима (Ђос. Д., РСАНУ); **Измаче** лелеку и дреци и прокаса кроз влагу дрвећа и грања (Црњански 1996: 21); Хоца Соколовић се **измаче** један корак у страну (Лубарда 1979: 185); **Измакосмо** се у страну иза неког грма (Лубарда 1979: 258); Кад и то би готово Цигани се **измакоше** подаље и придружише сејменима (Андрић 2003: 60).

Кад **одмакох** главним ходником, опазих ... (ЕК); Круто газећи, **одмакох** се готово двадесет метара (ЕК); Затим се мало **одмакох** (ЕК); **Одмакох** своје лице од њеног (ЕК); И **одмакох** столицу (ЕК); Симка се **одмаче** ка ватри (Ђосић 1970: 49); Он се мало **одмаче** (Ђосић 1969: 68).

Али се и не **помакох** (ЕК); **Помакох** се у страну (ЕК); Аћим виде Николу, не **помаче** се и прошапта ... (Ђосић 1970: 160); Вековић се опет **помаче** (Давичо 1952: 197); Мића хтеде да побегне, али се не **помаче** (Давичо 1952: 95); Сви се људи у кахви **помакоше** и начинише му мјеста (Андрић 1986: 47).

Када се мало **примакох** и загледах у ту жгадију насликану на комадима хартије које је Коен улепио заједно и саставио у велику као мапу, опазих да су то војници (Павић 1997: 77); Кад се **примаче** гомили, Мухарем се охлади (Булатовић, 1984: 28); Пијаца се смањи, куће се **примакоше** и стиснуше једна уз другу (Ђосић 1970: 174); **Примакоше се**, надгорњаше се – постаде тијесно за гледање и за дисање (Лалић, 1983: 97).

Чим **промакох** кроз појас тамнозеленог ... (ЕК); . Без сметњи **промакох** кроз врата (ЕК); Без задржавања **промакох** поред тројице средовечних ... (ЕК); ... **промаче** она људска мисао ... (Киш, Час анатомије); Ђена тешка црвена рука **промаче** му тик испред носа (Киш, Енциклопедија мртвих).

Утом се гомила **размаче** и брзим корацима уђе гроф (Глишић 1965: 105); Пред њим се **размакоше** у конку разни непознати људи и жене (Марков 2003: 44); Онда видех како се **размакоше** (Киш, Башта, пепео).

Од како **смакох** оног агу и кренух из чарне горе увек ме омраза нека праћаше (Лубарда 1979: 100); Ех, што! – **смаче** раменима сељак (Ђосић 1983: 170); Бака Милица још једном **смаче** уснама (Лубарда 1979: 261); **Смаче** је зимус ловачка пушка (Радовић 1992: 103).

Леандер тако **умаче** ономе на коњу и његовој сабљи (Павић 1997: 89); Он **умаче** као дух из бајке (Лалић 1983: 280).

По III врсти:

Макнуше се и дућанције, и жене су провиривале иза прозора (Андрић 1986: 95).

Устаде, обуче се и **одмакну** кревет од зида (Ненадић 2004: 6); Медвед **размакну** канце и погледа пријатеља за тренутак (Ковачевић 2004: 26); Кад **промакну** испод њега, учини му се да у ваздуху замириса сир и кајмак (Шћепановић 1974: 11); Јао, нашем господину умало не **смакну** шешир! (Глишић 1965: 252);

Аорист је неупоредиво чешће по I врсти. Може се закључити да је аорист по I врсти примаран, али да су и облици по III врсти још заступљени у језику. Код Андрића се нпр. јавља облик и по I и по III врсти (*макнуше*, али: *измаче*, *помакоше*), што говори о равноправном књижевнојезичком статусу ових облика.

г) Глаголски прилог прошли

По I врсти:

Изашавши из зграде, **одмакавши** неколико корака навише, младић се окрену (Петровић 2001: 246); ... затим се премишља, **одмакавши** се ... (Киш, Ноћ и магла); **Промакавши** поред ковачице, избили смо на чистину (Павловић 1993: 68); Сужених очију, **примакавши** главу сасвим близу голом Лаушевом бедру ... (Ненадић 2005: 24); Новски чита кратковидо, **примакавши** лист лицу (Киш, Ноћ и магла); **Умакавши** у забит Токо и Вук направе себи колибе више бајте (Лубарда 1979: 95).

По III врсти:

И нанишани, **измакнувши** се мало (Булатовић 1984: 56); ... све дотле док, **замакнувши** крај једног шумарка ретких багремова, слуга, стојећи са ногама упртим у кљун ... (Црњански 1996: 25); ... **одмакнувши** је далеко од очију (Киш, Башта, пепео); ... не **примакнувши** се ни за корак, скинуо свој умашњени шешир (Селимовић² 1979: 83); Роса је подигла косу и савила је у пунђу, **промакнувши** кроз чврст сплет власи сребренасту шналу (Ковач 1981: 179).

Глаголски прилог прошли јавља се и по I и по III врсти. По I врсти има више примера, али пошто од глагола *одмаћи/одмакнути* имамо облике и по I и по III врсти (*одмакавши/одмакнувши*) и то код истог писца (Д. Киш), говори да су оба облика равноправна у језику.

д) Трпни глаголски придев

... практично ухапшен и **макнут** у Загреб (ЕК); **Измакнут** далеко од трпезе ... (Марков 2003: 320); Када им је тепих комунизма **измакнут** испод ногу... (ЕК); Госпођа никад раније није избивала а да се не утврди је ли сигурносни ланац добро **намакнут** и кључ дваред окренут (Петровић 2001: 27); Стојан је седео на миндерлуку за један корак **одмакнут** од ње (Лаз.Л., РСАНУ); Сунце је **примакнуто** колико треба да убрзава кружење вјетрова што настају од неједнаког загријевања (Лалић 1983: 23); ... би **помакнут** назад ... (Глишић 1965: 234); Главе су им биле **примакнуте** (Булатовић 1984: 39).

Трпни глаголски придев је само по трећој врсти.

3. Иван Поповић је закључио да се према Вуковом Рјечнику и према анализираном корпусу из књижевности⁵ увек краћи облик јавља код глагола *добећи, врћи, навићи*. Уз *дигнути* Вук увек упућује на *дићи*, а у аористу су код писаца чешћи краћи облици (*диже, дигоше, одигоше, подигоше* и сл.); тако и у радном гл. придеву – чешћи су краћи облици (*дигао, подигао, уздигли* и сл.); „У књижевном језику преовлађује или је искључив краћи облик у аористу и радном придеву. То важи за глаголе: *набрећи, навићи, дићи, клећи, лећи, маћи, умући, сиићи, шегнути, шргнути, нагнути* ... И тамо где постоји колебање између дужег и краћег облика инфинитива – у књижевном језику засад је обичнији краћи облик инфинитива. То се може рећи за ове глаголе: *набрећи, навићи, дићи, лећи, маћи, умући, сиићи*. Једном речју, где год су позната оба облика, и дужи и краћи, књижевни језик – и поред извесног колебања – тежи да сачува старије, краће облике, без *-ну-*, што се нарочито лепо види код глагола *дићи*. ... Све ово, наравно, не значи да свуда у нашем језику увек мора бити тако. У неким нашим говорима се *-ну-* врло јако ширило; други су говори, опет, могли сачувати старије стање. Али ово испитивање показује да извесна стилизација, тежња за архаичношћу, заиста постоји у књижевном језику, иако до потпуне кристализације засада још није дошло“ (Поповић 1952: 57).

Ослањајући се на резултати обимнијег истраживања свих глагола код којих се јављају укрштања врста у конјугацији, па и глагола са стандардним дублетима у инфинитиву, показало се да је облик инфинитива по првој врсти нешто чешћи код гл. *лећи, дићи, сиићи*, а да се код осталих глагола јављају скоро равноправно и краћи и дужи облик.

Код глагола који имају двојак облике инфинитива резултат анализе корпуса је да се презент и императив доследно јављају по III врсти; само глаголи *лећи, дићи, сиићи* и *шаћи* имају инфинитив или само по I врсти (*сиићи*) или је чешћи по првој врсти (*дићи, лећи, шаћи*); аорист се чешће јавља по I врсти, али има глагола код којих се јављају облици и по I и по III врсти (*дигох/дигнух, слегох/слегнух, макох/макнух, мукох/мукнух*); радни глаголски придев јавља се чешће по I врсти, али има глагола код којих се јављају паралелно и облици по III врсти (*викнуо, вргнуо, слегнуо, макнуо, мукнуо, никнуо, џукнуо, сегнуо, шакнуо*) с тим што је примера по III врсти много мање него по I; трпни глаголски придев је само по

5 Писци који чине тај корпус наведени су у уводу рада.

III врсти; глаголски прилог прошли јавља се и по I ((-)бежавши, дижавши, лежавши, сџијавши) и по III врсти (викнувши, макнувши), а само код слежнути и по I и по III (слежавши/слежнувши).

На основу анализе корпуса проистиче да су се глаголи са двојаким обликом инфинитива приближили глаголима III врсте, пошто су презентски облици доследно по III врсти, а само у облику аориста и радног глаголског придева чешћи су облици по I врсти.

Упоређујући ове резултате са резултатима које даје И. Поповић, види се да његова претпоставка да ће се језик развијати у правцу очувања краћих облика није још увек реализована, што не значи да неће, и да већина глагола са двојаким обликом инфинитива још увек чува двојачке форме, али да се код појединих глагола један облик наметнуо као доминантан (само сџићи или само омркнути и сл.).

Ипак, велики проблем за анализу ових облика (инфинитива) представља све ређа употреба и у књижевном и у разговорном језику, тако да је за неке глаголе тешко и претпоставити тенденције. Ми смо на основу материјала који нам је пружила грађа из корпуса покушали да уочимо тенденције, али морамо се оградити да су резултати дати само на основу овог корпуса, док се реална говорна ситуација може мало и разликовати, али одступања би требало да буду минимална, јер је корпус репрезентативан.

4. Конкретно, у вези са укрштањем глаголских врста у конјугацији глагола маћи/макнути можемо закључити да су презентски облици (презент, императив) само по III врсти: макнем – макни. Облици инфинитива равноправно су заступљени и за сада се ни један облик није наметнуо као фреквентнији. Укрштање глаголских врста јавља се у облику аориста где је неупоредиво чешће по I врсти; може се закључити да је аорист по I врсти примаран, али да су и облици по III врсти још заступљени у језику (макох/макнух); код радног глаголског придева – јавља се и по I и по III врсти, али је фреквентнији по I врсти; скоро равноправно, јавља се макао/макнуо, ѿмакао/ѿмакнуо, размакао/размакнуо, а код осталих префиксалних глагола, који имају облике по обе врсте, облици по I врсти су фреквентнији (нпр. омакао, смакао), и глаголског прилога прошлог (макавши/макнувши), односно код облика који се граде од инфинитивне основе осим трпног гл. придева који је код овог и свих глагола овог типа само по III врсти.

г л а г о л	презент	имп.	инфинитив	аорист	радни гл.придев	трпни гл.придев	гл.прилог прошли
(-)маћи/ макнути	макнем	макни	макнути/ маћи	макох макнух	макли/ макнули	макнут	макнувши

Корпус

1. Петар Кочић, *Приповијетке*, Свјетлост, Сарајево, 1972.
2. Милош Црњански, *Сеобе*, Прозаик: Моно, Београд, 1996.
3. Бранимир Ђосић, *Покошено поље I*, Рад, Београд, 1969.
4. Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
5. Иво Андрић, *Приповијетке*, Рад, Београд, 1986.
6. Иво Андрић, *Проклетиа авија*, Свјетлост – Сарајево / Просвета – Београд, 1989.
7. Оскар Давичо, *Песма*, Просвета, Београд, 1952.

8. Бранко Ђопић, *Башића сљезове боје*, Сарајево, 1983.
9. Бранко Ђопић, *Делије на Бихаћу*, СКЗ, Београд, 1975.
10. Михаило Лалић, *Докле гора зазелени*, Нолит, Београд, 1983.
11. Добрица Ђосић, *Корени*, МС – Нови Сад / СКЗ – Београд, 1970.
12. Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сабрана дела, јубиларно издање поводом тридесетогодишњице стваралаштва, Београд, 1979.
13. Меша Селимовић², *Осврво*, Сабрана дела, јубиларно издање поводом тридесетогодишњице стваралаштва, Београд, 1979.
14. Антоније Исаковић, *Господар и слуге*, Просвета, 1996.
15. Александар Тишма, *Најлепше приповејке*, Просвета, 2001.
16. Младен Марков, *Укој оца*, Народна књига, Београд, 2003.
17. Војислав Лубарда, *Преображење*, Напријед, Загреб, 1979.
18. Светлана Велмар-Јанковић, *Ништина*, Стубови културе, Београд, 2001.
19. Данило Киш, *Рани јади*, БИГЗ, Београд, 1992.
20. Бранимир Шћепановић, *Уста јуна земље*, Слово љубве, Београд, 1974.
21. Борислав Пекић, *Беснило*, Београд, 2004.
22. Слободан Селенић, *Пријатељи*, Матица српска, 1981.
23. Видосав Стевановић, *Тесћаменти*, СКЗ, Београд, 1986.
24. Милисав Савић, *Ожљиви тишине*, Рашка школа, 2 издање, 1998.
25. Владимир Арсенијевић, *У пошталубљу*, Библиотека Пешчаник, књ.11, Време књиге, Београд, 1995.
26. Момо Капор, *Легенда о Табору*, Зограф, Ниш, 2002.
27. Добрило Ненадић, *Дорошеј*, Политика: Народна књига, Београд, 2005.
28. Добрило Ненадић, *Десетост и жртва*, Политика: Народна књига, Београд, 2004.
29. Михајло Пантић, *Најлепше приче М.Пантића*, Просвета, Београд, 2004.
30. Милорад Павић, *Унутрашња страна ветра*, Дерета-Просвета, Београд, 1997.
31. Горан Петровић, *Ситничарница „Код срећне руке“*, Народна књига, Београд, 2001.
32. Горан Петровић, *Ојсада цркве Св. сјаса*, Политика: Народна књига, Београд, 2004.
33. Душан Ковачевић, *Мега пева блуз*, Блиц, Београд, 2004.
34. Душан Ковачевић, *Балкански швијун и друге драме*, БИГЗ, Београд, 1990.
35. Вида Огњеновић, *Кућа мртвих мириса*, Просвета, Београд, 2000.
36. Живојин Павловић, *Лайош*, СКЗ, Београд, 1993.
37. Миро Вуксановић, *Семољ земља I*, Политика, библиотека Албатрос, књ.114, Београд, 2006.
38. Миодраг Павловић, *Антологија српског песничства*, СКЗ, Београд, 1984.
39. Душан Радовић, *Антологија српске поезије за децу*, СКЗ, Београд, 1992.
40. Светозар Пилетић, *Сајушници*, Народна библ. Радослав Љумовић, Подгорица, 1998.
41. Радослав Братић, *Најлепше приче Радослава Братића*, избор и предговор: Рајко Петров Ного, Просвета, Београд, 2003.
42. Радован Бели Марковић, *Лажковачка црuga*, Народна књига, 2004.
43. Данило Николић, *Власници бивше среће*, Народна књига, 2005.
44. Милорад Најдановић, *Госћинска соба*, Јефимија, Клуб културе, Крагујевац, 2002.
45. Видан Николић, *Уклетни извори*, Легенда, Чачак, 2006.
46. Миодраг Булатовић, *Црвени пешао лећи према небу*, Просвета, Београд, 1982.
47. Мирко Ковач, *Вратиш од ушробе*, Нолит, Београд, 1981.
48. Лав Н. Толстој, *Рај и мир*, књ. 2, Просвета, Београд, 1965, превели с руског: Станка и Милован Глишић
49. *Сабрана дела Данила Киша*, Електронско издање; Сабрана дела приредила: Мирјана Миоциновић, диск приредили: Александар Лазић и Предраг Јаничић, софтвер: Александар Гогић и Небојша Васиљевић (консултант)
50. ЕК (Електронски корпус, Д.Витас)
51. ИК (Интернет корпус, Google Србија)

Литература

- Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са деклинацијом, речи са конјугацијом*, Изабрана дела Александра Белића; т. 4, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Ђуровић 2009: С. Ђуровић, О неким глаголима на *-аћи* у савременом српском језику, у: М. Ковачевић (ред.) *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I: Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 227–239.
- Ђуровић 2010: С. Ђуровић, Облици аориста глагола стати у савременом српском језику, Београд: *Српски језик*, XV, 447–457.
- Ђуровић 2011: С. Ђуровић, Примери двојакних глаголских форми у језику штампе, у: Зборник радова са научног скупа *Наука и њолистика*, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, књ. 5, том 1, 213–223.
- Maretić 1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, МН, Zagreb
- Mrazović – Vukadinović 1990: Pavica Mrazović – Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad
- Поповић 1952: Иван Поповић, *Инфинитивна основа неких глагола 3 врсте*, Наш језик 4/1–2, 45–57
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб
- РСМ 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад
- РСАНУ 1959- : *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, Српска академија наука и уметности, Београд
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, [израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић], Матица српска, Нови Сад
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I и II*, Научна књига, Београд

THE OVERLAP OF VERB CLASSES IN THE CONJUGATION OF VERBS (-)MAĆI/(-)MAKNUTI

Summary

У раду је на примеру конјугације глагола *маћи-макнути* показано које су морфолошке карактеристике овог и осталих глагола са стандардним дублетима у инфинитиву. Морфолошка анализа показала је у којим се облицима у конјугацији јављају дублети, какве су тенденције и у којој мери дублет у инфинитиву утиче на дублетизам у осталим глаголским облицима. У раду су анализирани само прости глаголски облици, а анализа је спроведена на корпусу из књижевности XX века. Утврђено је да су презентски облици (презент, императив, гл. прилог садашњи) само по III врсти, а инфинитивски облици или имају дублет или се један облик наметнуо као фреквентнији. Укршћање глаголских врста јавља се у облику аориста, радног глаголског придева и глаголског прилога прошлог. Трпни гл. придев је код овог и свих глагола овог типа само по III врсти.

Key words: morphology, conjugation, verb, verb class

Sanja Đurović

Драгана ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ¹
Филолошки факултет Универзитета у Београду
Одсек за српски језик и јужнословенске језике²

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА БОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се, применом концептуалне анализе развијене у оквиру когнитивне лингвистике, разматра концептуализација бола у српском језику, која се – због инхеренте динамичности овог непријатног осећаја – најлакше препознаје у глаголима (уп. *болеши, пашићи /се/, пробадаши, ђећи, раздираши, кидаши, ломииши, зрбаши* и др.; уп. БОЛ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ, БОЛ ЈЕ ФЛУИД, БОЛ ЈЕ ВАТРА, БОЛ ЈЕ ЕЛЕМЕНТАРНА НЕПОГОДА и др.). Већина глагола која се користи у дескрипцији физичког бола учествује и у казивањима о душевној патњи, а правац ширења њихове полисемантичке структуре безмало је закономеран (од телесног према духовном, уп. ПСИХИЧКИ БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКИ БОЛ). Запажено је да су изворни домени физичког бола знатно бројнији, а да се душевни бол поима пре свега као угрожавање од стране другог, непријатељског бића, или елементарне силе која нарушава равнотежу.

Кључне речи: концептуализација бола, појмовна метафора, глаголи.

Увод

Бол је неизбежан пратилац свих живих бића. Овај непријатан доживљај део је искуства сваког појединца, но, његова комплексна природа не дозвољава олаке генерализације када је у питању одређивање самог појма бола, па ни његових појединачних манифестација. Наиме, посматрање и тумачење бола као искључиво телесне сензације било би некомплетно, јер физички бол неминовно утиче на душевно стање човеково, те се разумевању овог осећаја, који је предмет изучавања многих наука, може прићи искључиво као контекстуализованом феномену, не занемарујући при томе психолошку димензију бола, као ни чињеницу да је разумевање бола отежано „услед личног печата који има и психолошког доживљаја који никада у потпуности не може бити подељен са другима“ (исп. Бугарски и др. 2003: 46). Наведено запажање указује на две чињенице које не треба губити из вида ни када је у питању испитивање концептуализације бола у српском језику. Прва се односи на самоћу коју, упркос емпатији ближњих, осећај бола човеку истовремено и намеће и открива, док је друга природно повезана с претходном, те проиходи из психолошког стања изазваног сензацијом бола, а непосредно се огледа у настојању човековом да језиком дочара, ослика и фиксира најзначајније особености овог високо индивидуализованог осећаја. Један од најважнијих циљева говорења о болу и описивања тог осећаја јесте смањивање интерперсоналне дистанце, од чега зависи и успешна борба против бола (нпр. различити облици стручне и/или емпатијске подршке, лечење акутног, хроничног, психичког бола и др.). Пошто се сензација бола доживљава као непожељан

1 drag_stanko@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена* (178006), који финансира Министарство просвете Републике Србије.

догађај једнодобно везан и за тело и за психу појединца, искази којима се описују болна стања често имају акциону структуру, те се у њима – са жељом да се пружи што тачније информације – уобичајено јављају глаголи и глаголске именице, и то као дескриптори виолентности и динамичности бола; неретко се употребљавају и прилози (уз глаголе) и придеви (уз именице, нпр. оштар *бол*, дубока *пациња*, тешка *мука* и сл.), којима се језиком уобличена слика непријатног осећања допуњава и прецизира.

Бол мења перспективу. Кад се бол јави, замрачи све просторе осим оног у коме је. Овај непријатни доживљај има безброј лица, а обресе његове можемо наслутити тек посматрајући исказе и лексичка средства којима је осликан. Пошто бол доживљавамо као делатну силу унутар организма, појава глагола у описима његових различитих манифестација није неочекивана. Стога, ако су, према Витгенштајну, границе језика истовремено и границе нашег света, нећемо много погрешити уколико кажемо да глаголи, у чијим значењима препознајемо појмовне метафоре помоћу којих разумевамо осећај бола осветљавају главне линије концептуалног отиска овог тегобног осећања.

Бол је један од симптома нарушене функције организма. Угрожена хармонија препознаје се по различитим нерегуларностима које узрокују оштећења, а њихово настајање и постојање перципирамо као непријатно осећање – као бол који је пратилац физичке и/или психичке позледе.

Иако се бол увек јавља у организму, а не изван њега, о њему се често говори као о непријатељу или непожељном страном телу или ентитету који прети, долази и напада *своља*. Бол је опасан ујез, те се, у зависности од начина испољавања и учинка који производи, концептуализује као антропоморфан или зооморфан организам, или се, пак, зато што човека доводи у беспомоћан положај, поима као разорна природна сила.

Рећи само „боли ме“/„осећам бол(ове)“ значи дати врло штур податак о пуком присуству бола, зато је очекивано да искази којима се описују болна стања буду информативно богатији. У њима најчешће налазимо неки податак у вези са локализовањем, интензитетом и природом бола. Отуда глаголе често прати прилошка одредба за место (уп. јако ме *зрече у зрлу*, *чуја ме у свомаку*, *пробада ме у леђима* и сл.), а атрибути уз именицу *бол* имају функцију ближег карактерисања ове непријатне сензације (нпр. *оштар*, *шуп*, *изненадан*, *ућоран*, *јак ... бол*). Иако је осећај бола свима познат, није га лако описати. Говор о болу прате ослушкивање унутрашњег стања и бирање речи којима би се, понекад варљиве, особености тог мучног стања што тачније оцртале.

Семантички односи међу блискозначницама лексеме *бол* (*пробада*, *зрч*, *шишишање*, *севање*, *мука*, *шегоба*, уп. Лалевић 2004) откривају прототипичан сценарио бола као угрожавања/рањавања људског бића од стране непријатеља. Стога се наше испитивање концептуализације бола у српском језику, у коме смо, поред великих описаних речника српског језика (РСАНУ, РМС), користили примере из електронског Корпуса савременог српског језика ПМФ³ проф. др Душка Витаса, највећим делом својим ослања на уочавање концептуализације бола уписане у значењску мапу глагола бола.

С обзиром на инхерентно дихотомну природу бола, који се перципира као физичка сензација, али и као специфично душевно стање, у раду ћемо, из-

3 Уз примере ексцерпираних из електронског Корпуса савременог српског језика (скраћено: КССЈ) наводимо све податке о извору који су у Корпусу наведени.

двајањем изворних домена и појмовних метафора преко којих разумевамо осећај бола указати и на разлоге због којих у описима болних стања повлашћено место имају глаголи; такође желимо да, поред типичних глагола бола *болети*, *пати* и *пати* (*се*), *мучити* (*се*), издвојимо онај круг глагола који, захваљујући својој семантици, учествује у формирању доминантних сценарија физичке и психичке патње.

1. Осећај бола примарно припада сфери физиологије. Трпе га сви живи организми, мада је само човек кадар да о овом осећају и говори. Ипак, говорити о болу значи ставити на озбиљну пробу своје изражајне способности, јер варијетети болних стања и њихов индивидуалан доживљај утичу на различите лексичке изборе.

Колико је тешко описати бол показује и лексикографска дефиниција у Речнику САНУ, којом се овај осећај уопштено карактерише као „непријатан“ (уп. РСАНУ: *непријатан* 1. а. *који изазива осећај непријатности, неугодности*. 2. а. *који не брже, не изазива задовољство, не брже, не брже, не брже, не брже*), те, мада је употребљеном атрибуту тешко наћи алтернативу, с обзиром на то да се ради о једном од најважнијих узроковача људских страхова и сваковрсних патњи, вероватно да би се већини говорника српског језика као матерњег овакво објашњење, на први поглед, учинило недовољно одређеним, или чак еуфемистичким. Ипак, дефиниција коју овде наводимо не одступа много од општеприхваћене, утемељене на медицинском испитивању бола и болних стања (в. 1.1):

РСАНУ: **бол**¹ 1. *непријатан осећај због повреде или поремећаја у организму; осећај физичке патиње*; – Осјети страшну бол у нози, у руци, у читавом тијелу (Кол. 1, 29). 2. а. *непријатно душевно осећање, душевна патиња; љубав, жалост*. – Више нисам могла савладати боле срца свога (Мил. М. Ћ. 25, 78).

1.1. Физиолошке аспекте бола тешко је разлучити од психолошких, чак и из угла медицине. Међународно удружење за испитивање бола (The International Association for the Study of Pain, IASP) дефинисало је бол као „непријатно сензорно и емотивно искуство повезано са актуелним или потенцијалним оштећењем ткива или описано у односу на такво оштећење“ (исп. Спасојевић и Брејун-Дорошки 2008: 37).

1.2. Примат физиолошког над психолошким је природан, јер сензорно искуство, будући да већ по рођењу подразумева прва сазнања појединца о свету, претходи психичком. Не упуштајући се у осетљивост семантичких разлика какве постоје, на пример, у енглеском језику, у коме запажамо значењске преливе и диференцијацију у употреби блискозначница *feeling* и *emotion*⁴, учвамамо да у српском језику не постоје лексеме којима бисмо могли прецизно разлучити осећај физичког бола и бола као душевне патње. Разлози за то свакако леже у јанусовској, дакле, двогубој природи концепта осећања уопште, па и осећања бола, које се очитује и у значењима речи *осети*, *осећај*, *осећање*, *осећати*, *осећају* и сл. Стога би ово семантичко развође било немогуће оваплотити употребом нпр. речи *осети* (бола), у значењу физиолошког бола, спрема речи *осећај* или *осећање* (бола) са значењем психичког бола, јер ове лексеме, једнако као и глаголи *осећају* (*се*) и *осећати* (*се*), својом вишезначношћу потврђују претходна за-

4 Опширније разматрајући непоклапање ових двају концепата, А. Вјежбица запажа да се ни у енглеском – а ни у другим језицима који су преузели реч *емоција* – не може говорити о *емоцији глади/жеђи, већ само о *осећају/осећању* глади/жеђи, што показује да и језик поставља јасну вододелницу између физикуса и психе (исп. Вјежбица 1999: 24).

пажања о филогенетском, а потом и о значењском првенству физиолошког над психолошким.⁵

1.2.1. Стога ћемо у овом раду, који нужно подразумева повезивање и прожимност оба концепта бола, под сензацијом бола подразумевати физички осећај бола, а под психичким болом емоцију бола, која може бити и последица физиолошке патње, али и различитих доживљаја, утисака и начина поимања човековог окружења. У том смислу треба разлучивати, с једне стране, физичке реакције човекове на оне спољне подражаје на које појединац не може да утиче, а с друге, психолошки условљене реакције на збивања, понашање других људи и сл., која се могу разликовати тумачити, па отуда и изазвати различите емоције, међу којима и бол. Због тога К. Оутли скреће пажњу на могућност сагледавања емоција у светлу процена, јер „ако један догађај сведочи о томе да се неки наш циљ или интерес позитивно одвија, доживљавамо позитивну емоцију, на пример срећу. Ако неки догађај омете неки наш интерес, доживљавамо негативну емоцију... Емоција је, дакле, посебан начин размишљања о неком догађају. Ништа није ни добро ни лоше, каже Шекспиров Хамлет, већ га мисао чини таквим“ (Оутли 2005: 69).

1.2.2. Значај евалутивног момента у формирању емоција уочио је још Аристотел, а педесетих година прошлог века прихваћен је и у модерној психологији (Оутли 2005: 68–69, 117–144). Ово гледиште јасно кореспондира са ставом А. Вјежбицке да се различите емоције, па и психички бол, могу експликовати путем канонских исказа утемељених на семантичким примитивима (*желећии, осећаћии, ја, догађаћии (се), чинићии/радићии, не, добар, лош* и сл. исп. Вјежбицка 1999: 42), при чему се емотивни бол, једнако као и физичка сензација бола концептуализују као негативни осећаји.⁶

2. Да глаголи имају значајну улогу у концептуализацији бола јасно показују значењски односи између лексема као што су, нпр. *жигаћии, жигнућии, пробадаћии, пробосћии* и именица *жиџ, пробад*, као и између творбено и семантички повезаних глагола, придева и именица, нпр. *скрхаћии* (РМС: 1. а. *разбитићии, сломитћии, здробитћии*. б. *савладаћии, уништићиићии; уйройаситћиићии, дошући*. в. *исцрпјећии, изнурићии*), *скрхан, скрханосћии*.

Свим поменутих глаголима именују се агресивне радње (пробадање, ломљење, уништавање и сл.), али неки од њих, које сврставамо у примарне гла-

5 У РСАНУ читамо: **џсет**¹ 1. физиол. процес који настаје деловањем спољних надражаја на чула; најједноставнији елемент сазнања о спољашњем свету; исп. осећај (1). 2. псих. начин психичког доживљавања у којем се испољава однос човека према бићима, предметима и појавама, осећање; утисак; исп. осећај (2); **џсећати** I. 1. а. добијаћии, примаћии утисак путем чула, примаћии у свести (видог, додиром, мирисом, слухом итд.). 2. а. бићии обузећии неком емоцијом. – Није он више осећао радости у забавама, које му је срце пре тако жељно тражило (Јакш. Ђ. 3, 79), **џмоција** а. псих. један од елемената психичког живота, пријатно или непријатно доживљавање, траћено одрећеним физиолошким променама (Енц. Лекс.). б. осећање (уоћиићии); појачано осећање, тронућосћии, узбућее, афекаћии. У Великом речнику стираних речи и израза И. Клајна и М. Шипке (2008) такође налазимо потврду чињенице да се у српском језику лексема емоција и осећај/осећии, управо због специјализованости прве за именовање психолошких преживљавања, не могу увек употребљавати као синоними, док се сензација везује за физиолошке, чулне доживљаје: **џмоција** [фр. *émotion* према лат. *emovere*, према *movere* покренути] псих. душевно стање, осећање, чувство, сентимент; узбућее, узрујаност, тронућосћ; **сензација** и **сензација** [лат. *sensatio* према *sensus* чуло, према *sentire* осећати] 2. физиол. чулни осећај, утисак.

6 Семантичким метајезиком А. Вјежбицка на следећи начин представља прототипичан сценарио физичког бола: бола (*ме*) – ако се нешто лоше дешава у нечијем делу тела; – та особа осећа нешто у том делу тела; – она (та особа) не жели то да осећа; – ја нешто слично осећам сада (у делу X свог тела) (Вјежбицка 1999: 43, фн 3).

голе бола, својим основним значењем указују на појаву бола уопште (*болети*, *патајити* /се/, *мучити* /се/ и сл.), док се другима манифестације бола уже специфицирају (нпр. *ширецајити*, *ширецајити*, *жигати*, *жигнути*, *бридејити* и др.):

РСАНУ: **мучити** **1. а.** *задавати*, *наносити* (некоме) велики физички бол, *сјављати* на муке, *злостављати*. **б.** *чинити* да неко *пати*, да *осећа* муку, бол, *немир*, *незадовољност*, *задавати*, *сјављати* (некоме) *шегобе*, *пату*. **г.** *бити* извор нечије муке, *болести*. – Како твоја нога ... Кад је овако хладна студен, не мучи ме, као кад је влага (Мат. 8, 123).

П. ~ **се** **1. а.** *подносити* муке, *пати*ње, бол, *прати*, *патајити*. – Легнем у кревет, али никако да заспим. Претуром сам се, мучио сам се (Лаз. Л. 1, 58). **б.** *борити* се с *шешокоћама*, с *бедом*, *шешко живејити*, *злойпатајити* се.

РМС: **пати** неврш. **1.** (од чега) **а.** *имати* какву *болест*, *боловајити*; *прати* *јак* физички бол, *мучити* се. – Не зна чалма шта пати глава. *Н. посл. Вук.* Много [је] патио од главобоље. *Матиош.* **б.** *фиг.* *имати* какво *негајитивно својство*, *какав недостигајак*, *ману*. – Његов начин компоновања [романа] пати од механичког нагомилавања авантура. *ЛМС 1949.*

2. а. *осећати* морални, душевни бол, *пату*. – Зар можемо стати кад нам душа пати? *Змај.* **б.** *осећати* бол *због* *шуђе жалости*, *муке*, *несреће*. – Више [је] патио од њезиних суза него од погибли хајдучке. *Тур. 5.* (прел.) *чинити* да ко *прати*, *мучити* (*кожа*), *задавати* бол (*коме*). – Патила је [маћеха пасторку] глађу и голотињом. *Н. прил. Вук.*

~ **се** *бити* изложен *пату*њама, *мучити* се.

штрѐцати неврш. **1.** *осећати* *ширецање*, бол, *жигати*, *пробајити*. – Одахнем, јер је и мене срце штрѐцало, као да беше у квргама. *Цар. М.*

штрѐцнути сврш. исп. *стрѐцнути* **1.** *сврш.* *према* *ширецајити*, *осејити* бол, *жигнути*. – Њу нешто штрѐцну у грудима. *Матиош.*

РСАНУ: **жигати** и **жигати** неврш. **1. а.** (некога) безл. (ређе са граматичким субјектом „нешто“, „бол“ и сл.) *осећати* болове у виду *жигова*, *пробаје*, *севање*. – Кад ме почне да жига и сева, ја се претурам по трави и поњави, превиијам се као нико мој (Драгашевић Ј., БК 1904, 903). Нешто ме по трбуху жига и чупа (Мил. М. Ћ. 27, 385). У прима ме жига ледено (Франич. Ј. 1, 7). **б.** *бити* *обузет* *жиговима*, *болети* у виду *жигова*, *пробаја*. – Кум Ивана поче жигати десна нога и лева рука (Преодн. 1873, 26). **в.** *изазивати* *повремене болове*, *жигове*; *пулсирајити*. – У спљоочницама им жигала крв (Матић-Хале М., Реп. 1957, 2–3/6).

жигнути сврш. **1. а.** (некога) безл. (ређе са граматичким субјектом „нешто“, „бол“ и сл.) *осејити* бол у виду *жига*, *пробаје*, *севање*. – Изгрдити те тако, да те у бубрегу жигне (Бац. 1, 124). Пробуди се и наставља исте покрете, али га жигне љути бол (Ранк. С. 2, 132). **б.** *бити* *обухваћен жигом*, *пробајом*, *изненадно* и *крајкоштрајно* *заболети*. – Одједном му је ... нога ... жигнула у колену (Петр. В., КБС, 242).

2.1. Наведене глаголе обједињава значење „осећати/трпети/имати болове“. Основна значења, као и код глагола *болети*, односе се на физички бол, а секундарна, и то не код свих, на душевни бол. Запажамо да се глаголи којима се именује појава неспецификованог бола (*болети*, *патајити*, *мучити* и сл.), као и они који тек својим фигуративним значењима указују на облике *наношења бола* (нпр. *ломити*, *сламајити*, *уједајити*, *чујити* и сл.) једнако употребљавају приликом описа физичке и душевне патње, док су глаголи у чијим лексикографским дефиницијама уочавамо специфичније *осликан* физички бол, нпр. *жигнути* = *осејити* бол у виду *жига*, *пробаје*, *севање*, *жигати* = *пробајити*, *жигати*, *болети* на *махове* и сл. уобичајени само у контекстима у којима се говори о физичким тегобама (уп. *осећати жигове*, *пробаје*, *просеве* и сл.; РСАНУ: *жиг* 4. (обично у мн.) *оштар*, *крајкоштрајан бол* у *неком делу* *шла* *који се* *обично* *понавља*, *пробај*.).

2.1.1. Ипак, закономерност у овом смислу не постоји, због чега није могућа подела на глаголе физичке патње и оне којима се именује душевни бол. С обзиром на физиологију бола, а затим и на положај човеков у окружењу у коме живи, ово је и разумљиво, јер се бол најпре доживљава као физичка сензација, а тек потом, са развојем когнитивних способности и укључивањем у друштвени живот, и као тегобно емотивно стање.

2.2. Већина глагола који се тек захваљујући својим фигуративним значењима сврставају у глаголе бола денотирају облике агресивног деловања и/или наносења повреде. Повреда је најчешће изазвана наглим, силовитим, неартикулисаним кретњама, притиском, деловањем какве природне силе (ватре, воде, звука, светлости) или живог бића (човека или животиње):

- Изненада га је *ичеџао* бол.
- Ујела га је за срце.
- Туињало му је у глави.
- Пријиискала га је велика мука. (разг.)

... добро је спавала после буре, и тек сутрадан се опет сетила шамара, и осећала да је цео догађај *пече* (Исидора Секулић, *Хроника паланачког гробља*, Антологија српске књижевности, Учитељски факултет, КССЈ).

2.3. У наведеним примерима употребљени глаголи, а уз њих и многи други, учествују у концептуализацији бола као агресивног покрета и напада, рањавања од стране антагониста (БОЛ ЈЕ РЕЗУЛТАТ АГРЕСИВНОГ ДЕЛОВАЊА НЕПРИЈАТЕЉА).

Све то показује да – настојећи да бол верно осликамо језиком – посежемо за оним речима које су кадре да представе радње и процесе чије су карактеристике најближе нашој представи о начину настанка, облику јављања и учинку бола. Дакле, нема сумње да управо природа бола призива употребу глагола, и то не без разлога. Наиме, инхерентна особеност бола јесте *динамичност*. Одсуство динамике, покрета и промене укинуло би саму могућност његовог постојања. Бол тек из кретње добија ону негативну енергију којом угрожава свог носиоца.

3. У српском језику доминирају два метафоричка сценарија бола. Први је ослоњен на метафору садржатеља – ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ БОЛА (физички бол: ДЕЛОВИ ТЕЛА СУ САДРЖАТЕЉИ ЗА БОЛ; психички бол: ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ПСИХОЛОШКЕ ЕНТИТЕТЕ, уп. Кликовац 2004: 219, СРЦЕ/ДУША ЈЕ ЧОВЕКОВО ЕМОТИВНО СРЕДИШТЕ, СРЦЕ/ДУША ЈЕ САДРЖАТЕЉ ПСИХИЧКОГ БОЛА), док се према другоме бол поима као антагонистички ентитет (БОЛ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ), и то, као живо биће или непријатељска сила која се, зависно од природе и модалитета овог осећања, везује за различите агенсе и начине угрожавања човековог бића (БОЛ ЈЕ ВАТРА, БОЛ ЈЕ ЗВУК, БОЛ ЈЕ ФЛУИД и сл.; уп. Бонч-Осмоловскаја 2009: 114–116). У првом случају угроженост непријатним осећајем доживљава се као нежељени процес који се одиграва унутар човековог тела (уп. схема садржатеља):

... усред колоне корачала је и певала на сав глас и Ала Махмуда не би ли некако превазишла тај оштар бол у *сјомаку* (Саша Божовић, *Теби, моја Долорес*, Београд, Четврти јул, 1984. КССЈ).

... последње што је осетила то је био рески бол у *лојатицима* што су се скијале низ даску ормана и тупи удар, а затим мрак ... (Д. Киш, *Псалм 44*, Службени гласник, КССЈ).

3.1. Метафора садржатеља носи обележје аутореклексивности, јер се нутарње дејство бола перципира, често и пажљиво ослушкује, а потом описује као

трпљење насртаја непријатеља (в. 2.3) чије је поље агресивног деловања омеђено границама телесности. Стога је такав бол најчешће локализован, усмерен на одређени део тела (нпр. Притиска ме у грудима. Имам грч у нози и сл.), мада може обузети и читаво тело, тј. сезати до крајњих граница садржатеља:

Недостајало јој је даха, снаге; срце јој се задржавало и причињавало огроман бол у целом телу ... (Бранимир Ћосић, *Два царства*, Београд, СКЗ, 1928. КСС).

3.1.1. Душевна патња такође се доживљава као унутрашњи, обично дифузан бол који обухвата цео психолошки простор или је пак усмерен на центар човекове осећајности – срце (нпр. У души му је тешко. „Кад срце заболи, мисао је крива...“ и сл.), мада се изрази типа „с болом у срцу“ и сл. често разумевају као квазилокализовани, јер се одредба места може гдекад и изоставити, заменити или додатно локализовати предлошко-падежном конструкцијом у души (уп. с болом у срцу/у души, с болом у срцу и у души):

Она га погледа са једним стравовитим болом у души што зна да неће имати смелости да му опали шамар, као што никад никоме није смела ... (Растко Петровић, *Са силама немерљивим*, Београд, Нолит, 1977. КСС).

... ма колико да је јасно да је све то писано са „сузом у оку и болом у срцу“, исто је тако јасно да свему томе нешто недостаје (Бранимир Ћосић, *Покошено поље*, Београд, Просвета, 1961. КСС).

... са тешким ранама и у срцу и души и данас се сећам мојих из гимназије (Политика, 3. 9. 2008. ККС).

– Кум је дошао. И није сам. – Знам, сине. Њему се *стегло срце*. Више нису ни речи проговорили о томе (Бранимир Ћосић, *Кроз књиге и књижевности*, Београд: Рајковић, КСС).

3.2. Мада непријатељ (чак и када човек сâм ради против себе) припада концепту не-ја, поимање бола као антагониста или непријатељске силе није контрадикторно метафори садржатеља пошто се бол доживљава као телу (или души) стран ентитет и непожељан улез. Бол је антагонистички актант, те се никад не изједначава са актером (објектом) кога напада, већ се његово деловање – без обзира на правац из кога долази – доживљава као агесија која има последице унутар тела. Огуда се, паралелно с метафором садржатеља, бол схвата и као екстерна сила/нападач, при чему се његова разорна природа не мења: БОЛ ЈЕ УДАРАЦ/ БОЛ ЈЕ АГРЕСИВАН ПОКРЕТ УПРАВЉЕН ПРЕМА ОБЈЕКТУ, БОЛ ЈЕ СИЛОВИТ КОНТАКТ С НЕПРИЈАТЕЉЕМ/ХВАТАЊЕ И АГРЕСИВАН ПОКРЕТ ОД ОБЈЕКТА:

... чисто осећа како јој се срце чуја и снага распада – да све то није због тога што полази за недрагог, већ да је због другог нечег ... (Борисав Станковић, *Нечистија крв*, КСС).

3.2.1. Поред тога, метафоре БОЛ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ и ТЕЛО ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА БОЛ, у складу с истакнутом динамичношћу овог осећања, генеришу један од базичних концепата бола – БОЛ ЈЕ ЕНТИТЕТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ:

Како ћу ти казати? Боли, ево 'вако. Ту почне, па *хода* бол, да простиш све *хода* ... (И. Андрић, *Травничка хроника*, КСС).

Боли ли вас само на том месту [лекар мисли на вратни пршљен]? – Не, понекад мало *сиђе*, *стиушта* се све до плећке (разг.).

3.3. Модалитет и јачина бола у непосредној су вези са природом покрета који га изазива. Покрет може имати два смера: *према* објекту (притискати/при-

тисак, пробадати/пробој, бости, убадати/убод, уједати/ујед) и од објекта, када га препознајемо у следећим радњама: *кидајти, ојкидајти, кидане/ојкидане, шти-пајти/штипање* и др.). Агресивност и јачина бола у потоњем случају испољавају се и у хватању једног дела објекта/тела и/или његовом одвајању (*ојкинути, ис-ећи, чујати, шичујати*). Патња која настаје као резултат таквог деловања условљава дубоку укорененост појмовне метафоре БОЛ ЈЕ МУЧИТЕЉ/ЗЛОСТА-ВЉАЧ, а препознајемо је у употреби великог броја глагола (нпр. *кињити, мучити, ломити, штишати, притискати, давити, скрхати* и сл.), који се паралелно користе у описима физичког и психичког бола.

3.4. Веома фреквентни придеви у функцији атрибута уз именицу *бол* јесу антоними *оштар* и *шуй*⁷, што указује на склоност апстраховања нападача и фокусирање на опис настанка повреде, тј. на деловање оружја којим се позледа наноси. Овај метонимијски концепт обично у први план истиче хладно оружје чије сечиво *убада, пробада, сече, реже* и сл. (нож, бодеж, сабља, мач и др.).

3.4.1. У описима физичког бола наведени концепт подржава појмовна метафора БОЛ ЈЕ ПОЗЛЕДА УБОЈИТИМ ОРУЖЈЕМ.

Глагол *сећи* указује на средство наношења бола, а путања бола је путања оружја. Пошто се као субјекат наношења бола обично јавља други човек или сам бол, као интерни непријатељ оличен у предмету којим се радња – која је узрочник бола – врши, концептуализацију психичке позледе покреће најпре метафора ДУХОВНИ БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКИ БОЛ, а потом и аналогија према типу физичког бола приликом рањавања хладним оружјем, тј. оштрицом ножа: ПСИХИЧКИ/ФИЗИЧКИ БОЛ ЈЕ ПОЗЛЕДА УБОЈИТИМ ОРУЖЈЕМ:

Напротив, са годинама и са старошћу јављало се све чешће: увек иста *црна црва* која *мине грудима и пресеке их нарочијим, добро познајим болом* из детињства, који се јасно разликује од свих мука и болова што их је доцније живот доносио. Склопљених очију везир би тада чекао да *црно сечиво прође и бол умине*. (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, КСС).

Осетио сам *оштар бол*, као да ме је неко убо ножем. Сада се осећам неупоредиво боље ... (Политика, 13. 6. 2007. КСС)

Први тип главобоље карактерише присуство интерминентних напада главобоље у форми локализованог *шуйог бола* у пројекцији ранијих оштећења поглавине (Мирослав С. Ковачевић, *Ургентна медицина*, Београд, Службени лист СЦГ, 2005. КСС).

3.5. Начин испољавања бола често се доводи у везу са позледама које обично наноси животиња или човек коме се приписује бестијално понашање (нпр. *уједати, грисати, гребати, раздирајти* и сл.), уп. БОЛ (ФИЗИЧКИ/ПСИХИЧКИ) ЈЕ (РАЗЈАРЕНА) ЖИВОТИЊА. Употреба глагола у чијим семантичким слојевима препознајемо животињу као вршиоца радње указује на јачину бола, неравноправан положај трпиоца, а понекад и на изненадност болних напада (уп. *направити повреду зубима, рилицом; ранијти*):

РМС: **уједати** 1. *несврш. и уч. према ујесити*. 2. *врђајти, нагризајти, задавајти бол*. – Ветар тутњи ... Дим уједа за очи. *Андр. И.*

7 У РМС читамо: **оштар** 1. *који својом шанком ивицом добро сече, реже; супр. туп*. – Маказе [су] биле оштре. *Макс*. **Туп** 2. *који има шиљастог врх, шиљаст*. – Није у боју од мједи оштре пао. *М-И*. 3. *а. који изазива јачу хладноћу или свежину, веома хладан*. **б. који изазива јаке пробади, који се јако осећа**. – У прсима и плећима осећа оштар бол. *Тос.*; **туп** 1. *који није довољно наоштрен, с којим се тешко реже, сече, шестери, брије и сл.* **б. фиг. б. који штишти, који се невријатно осећа, пригушен, по целом телу осећала (о болу)**. – По целом телу осећала је тупе болове, али највише је тиштао прст са кога јој ... мати беше стргла прстен, његов прстен. *Тос.*

ујести 1. зазристи, убости зубом, рилицом и сл., најправити повреду зубима, рилицом и сл., тако да остане траг, рана. 2. фиг. ранисти. – Милошу је говорио: „Ти си ме ово ујео“ (показујући рањену руку). Вук.

3.6. У концептуализацији бола запажамо сличности са концептом *тубе* (исп. Драгићевић 2010: 175-188). Сродност концепата је природна и очекивана, посебно када је у питању психички бол, а једна од прототипичних лексема којима се исказује туга јесте лексема *бол* (исто, 181). Поред тога што се и бол, као и туга, разумевају као ЖИВ ОРГАНИЗАМ, ЖИВОТИЊА, ТЕРЕТ, НАСИЛНИЧКА ФИЗИЧКА СИЛА, ФЛУИД У КОНТЕЈНЕРУ, бол разумевамо и преко појмовних метафора БОЛ ЈЕ ЗВУК, БОЛ ЈЕ ВАТРА, БОЛ ЈЕ ЕЛЕМЕНТАРНА СИЛА (ЗЕМЉОТРЕС, ОЛУЈА).

3.6.1. БОЛ ЈЕ ЗВУК: *Тубњало/тубњало/зубало му је у глави* (разг.). Звук може бити извор, проузроковач бола, обично у ушима или у глави, а такође се може јавити и као пратилац бола у другим деловима тела, нпр. у стомаку. Типични глаголи су: *крчати, зубати, тубњати, крчљати, тубњати, бубњати* и сл. За наведене глаголе карактеристично је да се изузетно ретко јављају у описима психичке патње. Ипак, из Корпуса савременог српског језика издвајамо два таква примера:

Старац је купио рибу и мрмљао: – Лепотице, бол ваш не чујем (А. Исаковић, *Трен 2: Казивања Чејерку*, Београд, Просвета, 1983. КСС).

Нешто је унутар њега *крчало* и ломило се, али држао сам га довољно дуго, и на крају ме је обухватио оном читавом руком (Владимир Арсенијевић, *У тубњалу*, Београд: Рад, 1994. КСС).

3.6.2. БОЛ ЈЕ ВАТРА: *Пече* ме у грлу/стомаку. Дланови су му *бридели* од плескања. *Пеку* ме његове речи (разг.). Различита болна стања која искуствено везујемо за деловање ватре, врелих предмета или других извора јаке топлоте доживљавамо као повреду која *гори, пече, пржи, жари, пали, бриди, тубња* и сл. Ова метафора чешће се везује за телесни, а нешто ређе за психички бол, у чијем опису учествује мањи број глагола типичних за поимање повређивања ватром:

... и потом ми залепила такву шамарчину да ми образ и данас, после 50 година, још *бриди* (Политика, 27. 5. 2007. КСС).

Киселина расквасила окрстале уснице па боли и *пече* (Саша Божовић, *Теби, моја Долорес*, Београд: Четврти јул, 1984. КСС).

Иако их пораз, а још више начин на који су га доживели *пече*, не морају много ни жалити нити се стидети... (Политика, 6. 9. 2000. КСС).

3.7. Сагласно поимању психолошких стања као локације, статичан, дуготрајан бол укалапа се у појмовну метафору БОЛ ЈЕ (болно) МЕСТО, док метафору БОЛ ЈЕ ФЛУИД одликују експанзивност и непредвидљивост. Незауостављивост водене стихије представља погодан оквир за пресликавање динамичности промене болних регија:

Постепено сам сазнавао шта се десило, и бол ме је *потпајао*, као да је *тиха вода наголазила*, и док је још била до чланака, узнемирено сам мислио на страх пред сутрашњим очајањем (М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, 82, КСС).

Бол преплави Винстоново тело...Он овог пута затвори очи (Џорџ Орвел, 1984, Београд, Југославија, 1977. КСС).

Талас бола се повуче скоро истом брзином којом је и наишао (Џорџ Орвел, 1984, Београд, Југославија, 1977. КСС).

3.7.1. Овде се аналогија између бола и силе природе испољава у метафори БОЛ ЈЕ ФЛУИД. Наведени примери указују на активност овог концепта, који је уобичајен и у колоквијалном језику, јер се веома често чује да се „бол шири у правцу Х“, да је бол „преплавио читаво тело“, да се „бол повлачи“ и сл. Човек обухваћен болом је давленик, а неугрожени делови тела су делови кожна до којих водена стихија није допрла. Метафора флуида уклапа се у слику бола као експанзивног зла над којим човек нема контролу. Семантика глагола *шири́ти* (*се*), која уз значење *размицања, распрострањања*, има и значење *чини́ти да нешто насти́не у већим размерама, да узме маха* (РМС 4. б) корелира са сликом стихије. Отуда и глаголи *поши́рају*, *надолази́ти* и др., фигуративно употребљени у наведеном одломку из Селимовићевог романа, сликовито допуњавају *илиму* бола, док се *осека* овог осећаја препознаје у потоњем примеру, ексцерпираним из дела Џ. Орвела.

4. Појмовне метафоре ДУШЕВНИ БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКИ БОЛ и ПСИХИЧКА ПОВРЕДА ЈЕ ФИЗИЧКА ПОВРЕДА препознајемо не само у многим исказима који се могу чути у колоквијалном језику (уп. *Повредио се* маказама. *Повредили су* је његови поступци.), већ и у значењима именице *па́тиња* и глагола *па́ти*, која се – иако их лексикографске дефиниције дате у РМС везују за преживљавање физичког, али и душевног бола – у преовлађујућем броју случајева реализују у казивању о психичком трпљењу (уп. *па́тиња*, *па́ти* 2.а, 2.б, 5):

РМС: *па́тња* ж бол, мука (обично душевна). – Искапио [је] горки калез патње до дна. Шен. Он је ишао тешко и настојао све више да отупи према патњи. Кал.

па́гити несврш. 1. (од чега) а. *има́ти какву болести, боловаши; шри́еши јак физички бол, мучи́ти се*. – Не зна чалма шта пати глава. Н. *јосл.* Вук. Много [је] patio од главобоље. Матош. б. *фиг. има́ти какво нега́тивно својство, какав недосћа́к, ману*. – Његов начин компоновања [романа] *пати* од механичког нагомилавања авантура. ЛМС 1949. 2. а. *осећа́ти морални, душевни бол, па́тињу*. – Зар можемо стати кад нам душа пати? Змај. б. *осећа́ти бол због туђе жалости, муке, несреће*. – Више [је] patio од њезиних суза него од погибли хајдучке. Тур. 5. (прел.) *чини́ти да ко шри́и, мучи́ти (кожа), задава́ти бол (коме)*. – Патила је [маћеха пасторку] глађу и голотињом. Н. *пирш.* Вук.

~ *се би́ти* изложен *па́тињама, мучи́ти се*.

4.1. Бол је увек интрасубјекатски, а поређење физичког бола с душевним је уобичајено јер се оба осећаја концептуализују као озледе (узроковане различитим агенсима) чије су последице сличне, што цитат из романа Филипа Давида *Ходочасници неба и земље* потврђује:

Ове сузе само показују дубину бола, јачег и погубнијег од сваке ране што задаје мач, кољез или нож (Филип Давид, *Ходочасници неба и земље*, Београд, Рад 2000).

У наведеном исказу сузе су спољни израз душевног бола, који се упоређује са физичком озледом оштрим оружјем. У оба случаја ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА БОЛ, а БОЛ ЈЕ (ДЕЛАТНА) НЕПРИЈАТЕЉСКА СИЛА/НЕПРИЈАТЕЉ (КОЈИ ПОЗЛЕЂУЈЕ). Сценарио душевног бола има сва обележја агресије: објекат напада је човек, нападач/непријатељ је бол (психички), место напада је човеков психички свет, резултат напада је рана/позледа (душевна). Учинак бола сагледавамо као резултат каквог *чињења* управљеног против објекта (БОЛ ЈЕ ФИЗИЧКА/ПСИХИЧКА ОЗЛЕДА), а то чињење се, у складу са типом бола, концептуализује као *напад* голим рукама (*згуши́ти, дави́ти, вући* и сл.), оружјем (*пробада́ти, сећи*, уп. антропоморфни концепт бола), канцама, зубима, рилицом (*зрба́ти, уједа́ти, раси́ргати, кидати* и сл.; уп. зооморфни концепт бола); уз то, у улози напа-

дача често се јавља природна сила (уп. *Тресе* ме грозница. Трагична вест га је уздрмала. Страшно се пошресла. и сл., в. 4.2.2):

Кораци се убрзаше и постадоше тврди, а празнина се нека увуче у груди и остаде ту да *дави*, да *жуши* (Саша Божовић, *Теби, моја Долорес*, Београд: Четврти јул, 1984. КССЈ).

Њега је пошресла смрт овог младића кога је као дечака извео из његове сиротиње у Улцињу ... (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, КССЈ).

4.2. Потоњи пример показује да се психолошки може наудити не само наношењем повреде (ране), већ и избацавањем из равнотеже (*пошресити*, *пољуљати*, *уздрмати* и сл.), јер ПСИХИЧКА СТАБИЛНОСТ ЈЕ ФИЗИЧКА СТАБИЛНОСТ. Зато се психолошки проблеми доводе у везу са субјективним осећајем губитка равнотеже, несигурношћу и са непредвидивим реакцијама индивидуе, које могу бити поуздан знак неуравнотежености и лабилности.

4.2.1. Нестабилност има изразито негативан предзнак у свим доменима (уп. нестабилан мир, нестабилан курс валуте, нестабилна влада, нестабилан терен и др.), јер упућује на опасност од сваковрсних облика пропадања, неуспеха и регресије. Слично овоме, глагол *пољуљати* и попридевљени партицип *пољуљан* (уп. пољуљана економија, пољуљан углед, рејтинг и сл.) указују на непоузданост и упозоравају на могућ распад структуре.

4.2.2. Концепту нестабилности опонира концепт чврстине и уравнотежености (уп. бити обема ногама на земљи; имати чврст став; стабилан систем/развој/мир и др.), који се на психичком плану очитује у способности појединца да разложно мисли и сврховито дела, те да ни у кризним ситуацијама – дакле, ни под пресијом бола – „не изгуби равнотежу“. Недостатак ове способности на духовном плану препознајемо као лабилност (уп. *пољуљати*, *уздрмати*, *пошресити* и сл.), па отуда потичу рањивост и извесност лаког предавања пред налетом физичког и/или психичког бола:

Био је, наводи се, *психички нестабилан*, из војске је отпуштен после неколико месеци (Политика, 17. 2. 2008. год.; КССЈ).

... видело се да је и иначе *нестабилан у ходу*, што је продубило стање поремећене свести ... (Мирослав Ковачевић, *Ургентна медицина*, Београд, Службени лист СЦГ, 2005. КССЈ).

4.2.3. Чврста психофизичка структура цењена је у свим културама и свим временима, отуда чак и лаичка процена било ког облика нестабилности – особито када су у питању поузданост и поверење у појединца – води дисквалификацији. Стабилност, чврстина и конзистентност сматрају се предусловом успеха и опстанка, зато припадају базичним параметрима процене човековог виталитета, духовног и интелектуалног капацитета.

4.2.4. Један од могућих узрочника смањене стабилности може бити бол. Стога се душевни бол концептуализује и као РУШИЛАЧКА ПРИРОДНА СИЛА (уп. ЧОВЕКОВО ДУШЕВНО/ПСИХОЛОШКО ЗДРАВЉЕ ЈЕ СТАБИЛНА ГРАЂЕВИНА, БОЛ ЈЕ ДЕСТРУКТИВНА СИЛА). Деструктивност бола распознајемо по силовитом уништавању физичке и духовне вертикале, речју материјалних и психолошких каријатида човековог бића. Зато се физиолошки и психолошки потреси разумевају као претње стабилним, поузданим функцијама и као узроковачи слома:

РМС: **слђм 1. а.** *пошћуна каиасирофа; йораз.* – Војнички слом старе Југославије био је уједно и слом тих странака. *Марј. б.* *душевна клонулост, ушученост.* – У његовом плачном ... гласу има призвук тужалке. То је слом на рубу очаја. *Крл.*

слђмити се 1. а. *фиг.* Тек да се не сломим, тако сам био слабачак. *Киш. 2. фиг. а.* *бишци савладан, унишћен.* – Хафис-паша се сасвим сломи ... на Иванковцу. *Нов. 3. фиг. срушишци се, скрхашци се, йропашци.* – Идеали његови постепено сломише се. *Ранк.*

слђмљен 1. *шрп. йрид. од сломишци (се).* **2.** *фиг. йошцишћен, ушучен.* – Исклесало је читаве легије камених ликова ... уцвиљених жена, мајка сломљених тугом. *Мар.*

4.3. Снага и издржљивост вертикалне осе указују на концепт моћи (уп. Кликовац 2004, МОЋ ЈЕ ГОРЕ; НЕМОЋ ЈЕ ДОЛЕ, 76, 80, 110), али и физичког и психичког здравља (БЛАГОСТАЊЕ ЈЕ ГОРЕ; РАЦИОНАЛНОСТ ЈЕ ГОРЕ, исп. Лејкоф и др. ²1991: 50, 133). Стога се усправан став изједначаје са здрављем и стабилношћу (уп. Главу горе! разг.; РМС: *ўсправан 2. фиг. који изазива пошћовање, йоносишци, дошћојансйвен, одважан.* – Онда се смирио усправан и пркосан. *Бос.; САМОПОУЗДАЊЕ ЈЕ ГОРЕ*), а угрожавање носеће конструкције (*йђлуљашци, уздрманшци*), као и њено урушавање разумевамо преко појмовних метафора ЧОВЕКОВА ФИЗИЧКА/ПСИХИЧКА СНАГА ЈЕСТЕ СПОСОБНОСТ ДА СЕ СУПРОТСТАВИ/ОДОЛИ БОЛУ → ЧОВЕКОВА ФИЗИЧКА/ПСИХИЧКА СНАГА ЈЕСТЕ ОДБРАМБЕНИ БЕДЕМ И ПСИХИЧКО КЛОНУЋЕ ЈЕ ПОСЛЕДИЦА СЛАБЉЕЊА/РУШЕЊА ОДБРАМБЕНИХ МЕХАНИЗАМА (БЕДЕМА).

4.3.1. Угроженост вертикале је најозбиљнија претња виталности, па се дејство рушилачке снаге бола огледа у фигуративним значењима глагола (*с*)*ломитишци, скрхашци (се), срушишци (се)* и сл., која се ослањају на изворне домене чији су заједнички именитељи стабилност и чврстина:

РМС: **скрхати 1. а.** *разбишци, сломишци здробишци.*

~ **се 1. в.** *исрћешци се, изнуришци се; уйропашцишци се, йропашци.* – Мати их је дочекала у вратима. Чекала их је скрхана и утучена. *Пешр. В.*

РМС: **срушити се 1. а.** *прешворишци се у рушевину, йорушишци се, разрушишци се.*

1. б. *доши у сћање йошћуног расирђјства, душевне немоћи.* – Сва клонула, срушена, обезнађена наставила с гласом као да се растаје са животом. *Пец.*

... наша прва сусетка, која је у својој седамдесет и петој години још била права и чврста, тек незнатно *уздрмана* после мужевљеве смрти претходне зиме ... (Раде Кузмановић, *Глу Пак*, Београд, Чигђја штампа, 2002. КССЈ).

Јер, у себи и испод своје спољашње правости, хоца је био тешко *йшћресен* због несреће која се приближавала (Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, Банепревоз, е-књиге, КССЈ).

Очигледно *йсихолошци* потпуно *уздрман*, Типсаревић је у наредном гему истакао белу заставу ... (Политика, 10. 1. 2009, КССЈ).

5. **Закључак.** Анализа примера из Корпуса савременог српског језика открива различите изворне домене бола: живо биће (другог човека као непријатеља, животињу), убојите предмете, звук, ватру, воду (флуид), елементарне силе (земљотрес, олују). Несумњива је необична разуђеност ових домена, што указује на следеће:

- 1) безмало читаво окружење човеково поима се као потенцијалан извор бола, а то говори о осећању угрожености и несигурности човековој (без обзира на бројна средства одбране од бола којима се у XXI веку окружио);
- 2) физички бол изазивају многи (различити) агенси, док се узрочником психичког бола сматра, пре свега, други човек (секундарни узрочник су елементарне силе);
- 3) бол асоцира на динамичне и деструктивне догађаје;

4) бол једнако (а често и једновремено) угрожава физичку и духовну егзистенцију човекову.

У глаголима којима се описују болна стања налазимо отиске бола и препознајемо учинке деловања деструктивних сила супротстављених човеку, његовом здрављу, благостању и душевном миру. Већ и само посматрање болних стања и слушање казивања о болу, посебно када је оно изражајно и сликовито, изазива немир, а често и емпатију са оним ко пати, те и слушалац/читалац бива изложен том непријатном осећању. Ово потврђује и једно од значења глагола *пайиити* (2. б) *осећаиши бол због шуђе жалости, муке, несреће*. Могло би се рећи да глаголи бола – управо зато што је ово осећање свима познато, а појмовне метафоре дубоко урасле у заједничку когнитивну матрицу – изазивају перцептивни ехо, без обзира на то да ли је реч о физичком или психичком болу.

Већина глагола који се користе у дескрипцији физичког бола учествује и у казивањима о душевној патњи, а правац ширења њихове полисемантичке структуре безмало је закономеран (од телесног према духовном). Примат имају типични глаголи бола (*болеиши, пайиити /се/, мучиши /се/*), затим они који подразумевају живо биће као непријатеља који позледу наноси рукама, оружјем (човек) или канџама, рилицом, зубима (животиња): *ударити, давити, гушити (се), притискаити, ломити, пробостити, сећи; ујестити, гребити, раздирати, кидати (се)* и сл. (БОЛ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ, БОЛ ЈЕ ЗЛОСТАВЉАЧ; БОЛ ЈЕ ПОЗЛЕДА УБОЈИТИМ ОРУЖЈЕМ; БОЛ ЈЕ /РАЗЈАРЕНА/ ЖИВОТИЊА). У дочаравању телесне и душевне патње није необична паралелна употреба глагола којима се описује начин понашања флуида у садржатељу: *ширити (се), надолазити, прејлавити* и др. (уп. *Прејлавио га је бол* →/физички, психички, нпр. туга/очај и сл.). Међутим, занимљиво је да се за психички бол, као циљни домен, осим по изузетку, не везују глаголи који гравитирају појмовној метафори БОЛ ЈЕ ЗВУК (*крчаити, зујаити, пишишати, кркљати, шуињаити, бубњаити*). Такође су ретки глаголи из круга метафоре БОЛ ЈЕ ВАТРА који равноправно учествују у описима физичког и психичког бола (*пећи*), док остали указују само на физички осећај бола (нпр. *бридеити, жарити, палиити, горити* и сл.). С друге стране, психички бол се концептуализује као резултат деловања елементарних сила, најчешће земљотреса или олује (БОЛ ЈЕ ЗЕМЉОТРЕС: *уздрмаити, прошресити, пољуљати* и др.; БОЛ ЈЕ ОЛУЈА: *кришити, рушити* и др.).

То нас упућује на закључак да су (а) изворни домени физичког бола знатно бројнији (живо биће, материја, звук, ватра), (б) а да се душевни бол поима пре свега као угрожавање од стране другог, непријатељског бића, или елементарне силе која нарушава равнотежу. Ширина изворних домена физичког бола открива свест човекову о крхкости тела, док се као примарни узроковачи душевног бола препознају виолентне радње човеку блиских бића (други човек, ређе животиња, тј. човек који се понаша попут животиње, уп. *ујестити, кидати*) или природне непогоде (нпр. земљотрес, олуја: *пољуљати, /с/рушити, сломити*), чиме се осветљава социјална утемељеност духовног бола и у језик уписана спознаја о слабости човековој пред непознаницама властите душе и неумољивим силама природе.

Литература

- Бонч-Осмоловскаја и др. 2009: А. Bonch-Osmolovskaya, E. Rakhilina, T. Reynikova, „Conceptualization of Pain: A Database for Lexical Typology“, *LNAI* 5422, 110–123.
- Бугарски и др. 2003: V. Bugarski, Z. Todorovski, D. Vuković, „Psihološki doživljaj bola“, *Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja* XI/4, 45–48.
- Вјежбицка 1999: А. Wierzbicka, „Emotional Universals“, *Language Design 2. Journal of Theoretical and Experimental Linguistics*, Ed. J. de Dios Luque Durán, Granada: Universidad de Granada, 23–69.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Лалевић 2004: Miodrag S. Lalević, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika*, [fototipско изд. 1974. год.], Beograd: Nolit.
- Лејкоф и др. ²1991: G. Lakoff, J. Espenson, A. Schwartz, *Master Metaphor List*, Berkeley: University of California.
- Лејкоф и Џонсон 2003: G. Lakoff, M. Jonson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Оутли 2005: К. Outli, *Emocije: kratka istorija*, Beograd: Clio.
- Спасојевић и Брегун-Дороњски 2008: С. Спасојевић, А. Брегун-Дороњски, „Показатељи постојања бола код новорођенчади“, *Медицински преглед* LXI/1–2, 37–42.

Извори

- РСМ: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (1967–1976).
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XVIII), Београд: САНУ, Институт за српски језик (1959–2010).
- РСЈ 2007: *Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- Клајн и Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Корпус савременог српског језика ПМФ [КССЈ] (<http://korpus.matf.bg.ac.rs/>).

CONCEPTUALIZATION OF PAIN IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this work a conceptualization of pain in Serbian language has been considered by means of conceptual analysis developed within cognitive linguistics which – because of inherent dynamics of this unpleasant feeling – can be recognized more easily in verbs (e.g. *boleti*, *patiti* (*se*), *probadati*, *peći*, *razdirati*, *kidati*, *lomiti*, *grebati*, etc.; compare PAIN IS AN ENEMY, PAIN IS FLUID, PAIN IS FIRE, PAIN IS NATURAL DISASTER etc.). Most of the verbs used for the description of physical pain also participate in statements concerning psychical suffering, and the line of spreading their polysemic structure is almost regular (from physical to psychical, compare PSYCHICAL PAIN IS PHYSICAL PAIN). It can be noticed that the original domains of physical pain are more numerous and that a psychical pain is realized as being endangered by other hostile being or a natural force breaking the balance. The analysis of the example from *The Corpus of Modern Serbian Language* reveals some different original domains of pain – a human being, animal, lethal weapon, sound, fire, water (fluid), natural forces (earthquake, storm). An unusual indentedness of these domains leads to the following:

1) Almost whole human environment can be taken as a possible source of pain which tells about a human's uncertainty and endangered existence (regardless of many means of defence from pain surrounding humans in XXI century);

2) A physical pain is caused by many different agents while it is considered that a psychical pain is caused by other people or some natural forces;

3) A pain associates to some dynamic and destructive events;

4) A pain equally (and often simultaneously) endangers man's physical and psychical existence.

Key words: conceptualization of pain, conceptual metaphor, verbs.

Dragana Veljković Stanković

Јелена Љ. СПАСИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу²
Педагошки факултет у Јагодини
Катедра за филолошке науке

СЛОЈЕВИТОСТ ПОЛИТИЧКОГ ГОВОРА

Рад се бави анализом употребе тропа у политичком говору. Лингвостилистичка анализа политичког говора у раду има за циљ да поређењем двају политичких говора на семантостилистичком плану покаже одлике политичког говора као жанра али и да издвоји семантостилистичке особености српског политичког идиолекта данас. Употребом дескриптивне методе извршена је анализа ексцерпираних тропа, која показује да се може говорити о реторском стилу као секундарном функционалном стилу српског језика, у оквиру ког се политички говор јавља као жанр ораторског подстила. Овај вид јавне комуникације има своје особености на плану фигуративности, које не припадају бирократском језику.

Кључне речи: стилистика, лингвостилистика, јавни језик, политички говор, тропи.

0. Слојевитост политичког говора као једног од видова јавне комуникације условљена је различитим факторима, као што су социјална позиција говорника, тј. друштвена или политичка функција са које иступа, образовање говорника и њихов лични стил, однос међу учесницима комуникације, неопходност избора језичких средстава који одговарају теми и сл. Јавни говор је вишеструко слојевита језичка делатност и опире се сврставању унутар постојећих подела функционалних стилова српског језика. Под слојевитошћу у овом раду подразумевамо различите нивое политичког говора на плану значења, остварене употребом семантостилема. Према Бранку Тошовићу, политички говори припадају друштвено-политичком подстилу административног функционалног стила (Тошовић 2002: 102). Марина Катњић Бакаршић поред пет функционалних стилова говори и о секундарним стиливима и у њих убраја и реторски стил, издвајајући у оквиру овог стила ораторски подстил, у који спада и политички говор, са доминантном убеђивачком функцијом (Катњић Бакаршић 1999: 75). Душка Кликовац истиче да језик политике данас има одређене карактеристике које не припадају бирократском језику, те да би његове особине у нашој средини тек требало проучити (Кликовац 2008: 96). Аристотел пореди стил скупштинских беседа са цртежом у перспективи, на ком „што је више света, то је даља перспектива“, напомињући још да тамо „где је више места за декламацију, ту је мање места ваљаности стила“ (Аристотел 1997: 305). Намена ових говора утиче на њихову егзактност, јер масовни аудиторијум пружа више могућности за коришћење реторским замкама, којима се може помутити расуђивање слушалаца (Аристотел 1997: 305).

1. Полазећи од ових претпоставки, ограничићемо се на текстове политичке тематике који представљају текстурални запис скупштинског говора, дакле реч је

1 elentsche@yahoo.com

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 Динамика структура савременог српског језика, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

о усменој реализацији политичког дискурса, а њихов пренос шири аудиторијум могао је пратити путем телевизије. За потребе писања овог рада направили смо транскрипт ових говора на основу телевизијских снимака који су доступни путем Интернета.

Корпус овог рада чини грађа ексцерпирана из два политичка говора одржана за скупштинском говорницом. Први говор је у Скупштини Србије одржао Саша Миленић, 19.3.2009. године, а други Чедомир Јовановић, 18.3.2009³. Оба говора за своју тему имају изгласавање Закона о забрани дискриминације, који је изгласан 26.3.2009. године, након вишедневног заседања Скупштине Србије. Оба говора имају устаљену структуру (обраћање, увод, централни део, закључак и закључне формуле). Заједничка тематика и основна сврха ових политичких говора чини их компарабилним текстовима. Настојаћемо да међусобним поређењем анализираних говора издвојимо језичко-стилске одлике политичког говора као жанра са једне стране и политичког идиолекта са друге. Идиолекатске црте условљене су пре свега образовањем говорника. Саша Миленић (1967) је дипломирао на групи за филозофију Филозофског факултета у Београду, а публиковао је више десетина новинских написа, књижевних приказа, позоришних критика и есеја у великом броју листова и часописа, као и четири књиге песама. Члан је Удружења књижевника Србије. Запослен је као професор филозофије у Првој крагујевачкој гимназији, заменик је градоначелника Крагујевца и посланик у Скупштини Србије (подаци су преузети са званичне Интернет презентације Града Крагујевца⁴). У свом говору Саша Миленић тежи онеобичењу исказа, што је и иначе карактеристично за његов стил изражавања. Чедомир Јовановић (1971) је дипломирао драматургију на Факултету драмских уметности у Београду. Председник је Либерално-демократске партије и посланик у Скупштини Србије (подаци су преузети са званичне Интернет презентације Либерално-демократске партије⁵). Јовановић у централном делу свог говора често користи различите фигуре понављања и ствара у оквиру њега мање целине, у којима даје осврт на поједине ставове закона.

У раду ћемо користити дескриптивну методу. Будући да у оквиру једног рада немамо простора да се позабавимо читавим репертоаром језичких средстава у званичном политичком говору, задржаћемо се на плану фигуративности.

2.0. Тропи у политичком говору. Употреба тропа и фигура, експресивне синтаксе, емотивне и експресивне лексике, као и фразеологизама је очекивана и дозвољена у политичком говору када је у складу са темом говора (Катнић Бакаршић 1999: 75). У нашем корпусу на плану фигуративности својом учесталашћу доминирају тропи као што су метафора, метонимија, персонификација, као и реторско питање, чија је употреба сасвим очекивана у реторском стилу.

Метафору, метонимију и синегдоху основним тропима чини како учесталост употребе тако и то што леже у основи осталих фигура смисла (Ковачевић 2000: 41). У нашем корпусу не налазимо синегдоху, али се метафора и просторна метонимија издвајају по учесталости употребе, а поред њих налазимо само још персонификацију. Тропи су неједнако заступљени у анализираним говори-

3 Телевизијски снимак говора бр. 1, <http://www.youtube.com/watch?v=GWFQxZCvo1o>, преузето 23.4.2011. Телевизијски снимак говора бр. 2, <http://www.youtube.com/watch?v=-M5vxWWRTzQ&feature=related>, преузето 20.6.2011.

4 http://www.krugujevac.rs/Predsednik_skupstine-107-1, преузето 27.10.2011.

5 http://www.ldp.rs/o_nama/struktura/predsednik.39.html, 27.10.2011.

ма. Док су у говору Чедомира Јовановића веома ретки, у случају Саше Миленића ове семантостилеме представљају доминантно обележје стила.

2.1. Метафора у политичком говору. Метафора је у говору Саше Миленића остварена формом беспредлошке генитивне синтагме, која и иначе спада међу најчешће језичке форме метафоре, а чији фокус представља центар синтагме (Ковачевић 2000: 34). Метафорично су употребљене апстрактне именице „виси-на“, „начело“, „узрост“, али и заједничке именице „пећина“ и „бара“, као што видимо у ексцерпираним примерима: „висине моралног принципа и политичког начела вере у личну слободу и достојанство појединца“, „морални узрост види-ка“, „безизлазну пећину сопствене перспективе“, „млака бара инцеста“ (говор бр. 1). Свака метафора евоцира слику, а ова језичка форма метафора омогућава да се две слике виде у једној (Ковачевић 2000: 36). Наведене генитивне синтагме су посесивне, па метафорично употребљен појам, рецимо „пећина“ улази у неме-тафорично употребљен апстрактни појам „перспектива“ као његов интегрални део. Представа пећине је живља од ове друге, а при том код слушаоца упућеног у филозофију евоцира и слику Платонове пећине, поготово стога што се у истој реченици говори и о „слици ствари виђених из другог угла и другачијег интере-са“. Када у обзир узмемо место одржавања говора, чињеницу да је аудиторијум широк и бројан и да је реч о усменом излагању, намеће се закључак да су ове ме-тафоре примереније жанру есеја него жанру политичког говора. Због отежане перцепције која је постигнута њиховом употребом, сматрамо да су примереније писаном стилу излагања. У говору Чедомира Јовановића нема беспредлошких генитивних метафора.

2.2. Метонимија у политичком говору. Метонимије се јављају на самом почетку и на самом крају политичког говора, дакле у његовим устаљеним и висо-ко формализованим деловима, када говорник наводи назив страначке организа-ције у чије име говори, као што показују примери:

Моја странка „Заједно за Крагујевац“ и наш коалициони партнер Г 17+, дакле, По-сланичка група Г 17+ [→ чланови моје странке „Заједно за Крагујевац“ и чланови нашег коалиционог партнера Г 17+, дакле чланови Посланичке групе Г 17+], на овај закон гледа са висине моралног принципа и политичког начела вере у личну слободу и достојанство појединца. (на почетку говора бр. 1); Овај закон је заправо „стој“ так-вој ретроградној тенденцији, која представља контраеволутивни смер у животу нашег друштва и због тога са својим слоганом „Шумадија у сред света“ „Заједно за Кра-гујевац“ са задовољством, уз свој коалиционог партнера Г 17+, учествује у доношењу овог закона [→ чланови коалиције „Заједно за Крагујевац“ уз чланове странке која је њен коалициони партнер Г 17+]. (на крају говора бр. 1); Па мислим да заправо пар-ламент [→ чланови парламента] никада није био у ситуацији да, дискутујући о јед-ном закону, и посредно кроз ту дискусију о другим, тако пуно говори о себи. (прва реченица говора бр. 2); И данас парламент Србије [→ чланови парламента Србије] никоме не даје то право. (седма реченица говора број 2).

Сами номенклатурни називи (нпр. „[м]оја странка „Заједно за Крагујевац“ и наш коалициони партнер Г 17+, дакле, Посланичка група Г 17+“), који се мо-рају прецизно наводити у формализованим деловима говора, већ су довољно дуги, па се метонимијом омогућава кондензованост исказа.

2.3. Персонификација у политичком говору. Персонификацијом се постиже живост излагања, а апстрактна појава се конкретизује. Налазимо је само у гово-ру Саше Миленића на више места, на пример:

Да ли то значи да сумњамо у социјалну зрелост и морални узрост видика са којих се пружају многи погледи заступани у парламентарној а и скупштинској расправи

о предлогу овог закона? (говор бр. 1); Манипулатори и спин-мајстори су од тог пада направили атмосферу страха и личне идентитетске угрожености, а овај је *страх поштом било лако наоружајти и журнути* у агресију и насиље масовних размера. (говор бр. 1);

У говору налазимо и један пример персонификације који се разликује од претходно наведених, јер се мува, којој говорник даје људске особине, способност говора и егоцентричност, јавља у оквиру условне реченице са иреалним условом, те је основни говорников аксиом тај да мува не говори, а персонификовање анималног је дато у виду претпоставке, као што видимо из реченица ексцерпираних из средишњег дела говора Саше Миленића:

Неповерење према Другом и Различитом уз дискриминацију, до сатанизације и организиване колективне агресије, обележили су деценије за нама. *Са мувом да можда да разговараше вероватно би вам рекла да у себи носи помично средишње светиа и да се стојери васионе ујраво у њој окрећу.* (говор бр. 1).

Паралела повучена између друштвене заједнице затворене у себе и неповерљиве према свему што се од ње разликује и муве која у себи носи помично средишње светиа и у којој се *стојери васионе* окрећу представља моменат изневереног очекивања слушаца. Када се у говору српских политичара јављају параболе, као средство илустровања неке апстрактне и сложене појаве и конкретизовања исказа, оне су обично једноставне за разумевање. Анализирани пример додатно усложњава разумевање поруке, будући да је и сама лексика у оквиру овог исказа, као и у оквиру читавог говора примеренија есеју него скупштинском говору (*ваисшину, попроићен, вредноша* и сл.).

2.4. Реторско питање у политичком говору. Реторско питање је једно од класичних средстава ораторског подстила. Дефинише се као питање на које се не очекује одговор, јер се њиме износи тврдња која је позната адресату и не може се порећи, а у класичном ораторству представља веома корисно убеђивачко средство, којим се утиче на адресатово расуђивање или средство којим се сугерише излив јаких осећања говорника (Вејлс 2000: под „rhetorical question“). Спада у фигуру мисли са прагматичком улогом на реченичном или текстуалном нивоу приликом презентовања аргумента или теме слушаоцу ((Вејлс 2000: под „figure“). У средишњем делу свог говора Чедомир Јовановић је употребио реторско питање четири пута на различитим местима, што показују следећи примери:

О чему говори овај закон?; Ако Бошњаци не могу да говоре својим језиком у Србији или Русини или Словаци, како ће онда моћи да говоре припадници нашег народа својим језиком у некој другој средини?; Да ли има иједног посланика у скупштини који се макар у тренутку свог живота, и посланице, није осетио политички дискриминисан?; А одакле нам право да игноришемо чињеницу да око нас живе другачији људи? (говор бр. 2).

Након сваког од ових питања следи низ изјавних реченица у којима говорник сам даје одговор на постављено питање. Реторским питањима се у анализираним политичком говору заправо отвара нова тематска целина у оквиру њега, а онеобичењем реченичне форме привлачи се пажња слушаца.

У политичком говору јавља се и еротема, тј. „доказивање низом питања да се дође до (спознаје, утврђења) истине било из одговора, било показивањем како се на нешто уопће не може одговорити“ (Симеон 1969: под „erotema“). Политичари се еротемом служе „у циљу извођења другачије обојених закључака, као нарочитим елементом патетике, или нове политичке патетике, која је често на ивици моралности и демагогије“ (Станојевић 2004: 105). Широко поста-

вљеним узастопним реторским питањима постиже се „посебна снага реторичке афективне скале“ (Станојевић 2004: 105). У говору Саше Милениће еротемом је уједно и отежана перцепција, јер је праћена метафоричношћу у језичком руху беспредлошке генитивне конструкције, те у оквиру реторског питања имамо видике који нису достигли високу *социјалну зрелост и морални узрас*:

Да ли то имплицитно значи да ми верујемо да неко међу нама ове вредности не види? Да ли то значи да сумњамо у социјалну зрелост и морални узрас видика са којих се пружају многи погледи заступани у парламентарној а и скупштинској расправи о предлогу овог закона? Ваистину, значи. (говор бр. 1).

Еротему, као посебан облик реторског питања које појачава афективност исказа налазимо само у говору Саше Миленића, који више пажње посвећује стилској страни исказа.

3. Закључак. Анализирани говори имају истоветну структуру са устаљеним деловима говора. У средишњем делу оба говора налазимо велики број стилских фигура, али је њихова заступљеност у овим говорима различита. Анализа изнета у овом раду део је ширег истраживања, током ког смо у нашем корпусу поред тропа уочили и велики број различитих фигура понављања које су ситуационо условљене. У говору Чедомира Јовановића заступљеније су текстуалне фигуре, односно фигуре понављања, најчешће анафора, али и остале фигуре понављања. У излагању Саше Миленића налазимо много више метафора и осталих фигура смисла, јер тежи онеобичењу исказа и ономе што Аристотел назива *отменим говором*⁶. Разлог томе лежи у различитим интенцијама говорника. Први би да убеди у разлоге за усвајање Закона о забрани дискриминације. Другом је поред остваривања убеђивачке функције политичког говора, важна и поетска (лудичка) функција говора. Притом је експресивност политичког говора, условљена филозофским образовањем и развијеним личним стилем и писаног и усменог изражавања говорника и постигнута пре свега великим бројем семанто-стилема, оно што овај политички говор чини ближим есејистичком изражавању него стилу политичког говора. Шематизованост структуре политичког говора, бирократизованост и реторски обрти у служби манипулативности већ су издвојени у досадашњој литератури међу основним карактеристикама жанра политичког говора и на основу њих се он може сврстати у административни стил, као што то чини Бранко Тошовић. Анализом издвојене црте савременог политичког идиолекта на овим просторима, које не припадају бирократском језику, утичу на наш став да се може говорити о реторском стилу као секундарном функционалном стилу српског језика, у оквиру ког се политички говор јавља као жанр ораторског подстила.

Извори

Телевизијски снимак говора бр. 1, <http://www.youtube.com/watch?v=GWfQxZCvo1o>, преузето 23.4.2011.

Телевизијски снимак говора бр. 2, <http://www.youtube.com/watch?v=M5vxWWRtZQ&feature=related>, преузето 20.6.2011.

6 Отмени говор се по Аристотелу „постиче метафорама и заваривањем слушаоца“ (Аристотел 1997: 295).

Званична Интернет презентација Града Крагујевца http://www.krugujevac.rs/Predsednik_skupstine-107-1), преузето 27.10.2011.

Званична Интернет презентација Либерално-демократске партије <http://www.ldp.rs/ona/struktura/predsednik.39.html>, преузето 27.10.2011.

Литература

Аристотел 1997: Аристотел, *Реторика 1, 2, 3*, Нови Сад: Светови.

Вејлс 2000: Katie Wales, *Dictionary of stylistics*, Harlow: Longman.

Катнић-Бакаршић 1999: Марина Катнић-Бакаршић, *Лингвистичка стилистика*, Будимпешта: Open Society Institute, <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001017/01/18.pdf>, преузето 25. 10. 2011.

Кликовац 2008: Душка Кликовац, *Језик и моћ: огледи из социolingвистике и стилистике*, Београд: Библиотека XX век.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и грамајика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Станојевић 2004: Реторика јавне комуникације, *Етика јавне речи у медијима и политици*, Београд: Гораграф, 91–113.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.

STRATIFICATION OF POLITICAL SPEECH

Summary

In this paper an attempt has been made to establish the most frequently used tropes in Serbian political speech. The analysis has been conducted on data collected from two political speeches held at The National Assembly of Serbia in March 2009. The use of the metaphore, metonymy, personification and rhetorical question is caused by different goals of the speakers. Various metaphorical expressions may serve as a powerful tool of influencing judgment and opinion by persuasion. Tropes are not only the means of public persuasion in political speech. The analysis shows that tropes are frequently used by the a politician whose goal is not only to make a direct appeal to the listeners but to create his/her own art of rhetoric and his/her own political idiolect.

Key words: stylistics, linguostylistics, public speech, political speech, tropes.

Jelena Lj. Spasić

Милка В. НИКОЛИЋ¹
 Универзитет у Крагујевцу²
 Училишњски факултет у Ужицу
 Катедра за српски језик и књижевности

СТИЛИСТИКА ДИДАСКАЛИЈА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ДРАМИ

Предмет овог рада јесу стилистички поступци којима се постиже другостепена организација језичких јединица у дидаскалијама у савременој српској драми (последња деценија 20-ог и прва деценија 21-ог века). У неким драмама ремарке излазе из оквира строго дефинисане драматуршке функције. То се постиже посебно осмишљеном језичком формом која, осим што задржава пажњу читаоца, сугерише и додатна – у тексту неискazана – значења. Циљ овог истраживања био је да се испитају стилематички поступци и њихова стилогеност у дидаскалијама савремене српске драме. Приступ је лингвостилистички. Анализа је показала да су најзаступљенији стилематички поступци којима се делује на преуређење стилски неутралног синтаксичког низа: (1) кумулација, (2) осамостаљивање, (3) екскламација, (4) понављање, (5) елипса, (6) пермутација.

Кључне речи: дидаскалије, стилематички поступци, стилогеност, синтаксостилеми, савремена српска драма.

I Увод

Како се објашњава у теорији књижевности, драмски текст, „схваћен као текст посебне врсте“, карактеришу „два функционално различита дијела“ – дидаскалије (индикације, ремарке) и дијалог (Лешић 2008: 388). Према општој дефиницији *дидаскалије* имају инструктивну функцију – то су „кратка објашњења, упућена позоришним умјетницима (али и читаоцима), у којима се описују амбијент, атмосфера, визуелни и акустички аспекти драмске радње или пак глумачке игре“ (Лешић 2008: 388). „Od svih tipova govora u dramskom diskursu najmanje su proučavana stilska obilježja didaskalija, kao i odnosi između didaskalija i dijaloga“ (Катнић Бакаршић 2003: 169).³

Из историје драме познато је да код неких писаца дидаскалије излазе из оквира строго дефинисане драматуршке функције.⁴ То се остварује посебно осмишљеном језичком формом која, осим што изводи читаоца из аутоматизма перцепције, скрива и додатна – у тексту дидаскалије неискazана – значења.

1 milanikl@ptt.rs

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (број 178014), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

3 Ремарке се могу посматрати као „ауторски говор у драми“, сасвим различит од прозног приповедног текста, „гдје се специфично преламање тачака гледишта реализира на различите начине у судносу ауторског говора и говора ликова“ (Катнић Бакаршић 2003: 169).

4 „U nekim, opet, slučajevima indikacije su veoma razvijene, pa čine važan dio teksta. Krleža je, recimo, pomoću vrlo preciznih i razrađenih indikacija sâm, *tekstualno*, režirao svoje drame, pa je svojom scenском imaginacijom čitaocima omogućio da na sasvim određen način *vide i čuju* što se u drami događa“ (Лешић 2008: 388) [истакао З. Л.].

Предмет и циљ рада. – Предмет овог рада јесу језичко-стилски поступци којима се постиже другостепена организација језичких јединица у дидакалијама у савременој српској драми. Будући да драму посматрамо као књижевно дело, нећемо се бавити драматуршким питањима. Дакле, не анализира се шта гледалац види на сцени, него шта читалац сазнаје читајући драмски текст, и то не само из његовог значењског слоја него и из саме језичке организације текста.

Дакле, приступ је лингвостилистички. Циљ рада је да се испитају стилематички поступци и њихова стилогеност у дидакалијама савремене српске драме. Корпус за ово истраживање биле су драме српских писаца из последње деценије 20-ог и прве деценије 21-ог века.

Истраживачки проблем. – По својој суштини, ремарке нису писане за читаоца. Ремарке у неким драмама превазилазе своју референцијалну функцију, односно улогу техничких упутстава режисеру и глумцима, и постају својеврсна „прозна острвца у драми“ (Катнић Бакаршић 2003: 172). Такве дидакалије „саме по себи имају поетску/естетску функцију, а „намењене су и *читању*, *уживању* и *читању*“ (Катнић Бакаршић 2003: 172) [истакла М. Н.]. „Имајући у виду наведене назнаке опште дефиниције појма *didaskalije*, јасно је да је овдје ријеч о relativно autonomnim prozним umecima/segmentima savršeno ne-didaskalijske funkcije, koji su neprevodivi na scenski izraz“ (Јелушић 2007: 160).

У том смислу, поставља се питање: Како дидакалије од текста с инструктивном функцијом постају литерарни текст? На овај начин може се формулисати истраживачки проблем око којег се концентрише наше истраживање стилистике дидакалија у савременој српској драми.

Теоријско-методолошки концепт. – Како наглашавају стилистичари, „стил је могућ тамо где има парадигматске организације текстовних елемената, где међу тим елементима влада логос“ (Милосављевић 2006: 234). Повезивање синтагматског и парадигматског аспекта представља основу дефинисања *стилема*, кључног стилистичког појма. Реч је о „стилистички структурираној форми језичке јединице“, насталој „на подлози јединице са нултим степеном карактеризације, тј. уобичајене језичке јединице, примјеном одређених језичко-стилских поступака“ који доводе до „одступања од минимално карактеризираниог језичког облика“ (Ковачевић 2000: 321–322).

Опозиција између маркиране и немаркиране језичке структуре представља „osnovnu polugu percipције stilskih činjenica“ i „omogućava opažanje stila“ (Vuković 2000: 41).⁵ Поменута дистинкција узима се у овом раду као полазиште лингвостилистичког разматрања дидакалија у савременој српској драми. Приликом анализе и интерпретације резултата узима се у обзир дистинкција између стилематичности и стилогености, односно између језичке структуре и стилистичке функције stileма у конкретном контексту.

II Резултати стилистичке анализе

Драме савремених српских писаца које су разматране у овом истраживању могу се разврстати у три групе према степену одступања од класичне дидакалије. **Прву групу** представљају драме у којима нема одступања од форме и функ-

5 „Kada se kaže da je neka jezična jedinica stilski markirana (obilježena), podrazumijeva se da ona posjeduje dodatno stilsko obilježje, tj. dodatnu stilsku obavijest u odnosu na jezične jedinice koje su stilski neutralne“ (Katnić-Bakaršić 2001: 39).

ције уобичајене ремарке. То су најчешће сажета објашњења о понашању драмских јунака и њиховим психичким стањима:

- (1) НЕНАД: (*Гаси свећу*) Деда још није умро. Прерано си је запалио (Томић, *Слава*, 138).
- (2) МАЈА: (*Уиери пишићољ у њеџа*) Најрадије бих ти просула тај глупави мозак. (*Оставиља пишићољ и излази*) (Томић, *Слава*, 123).
- (3) ВЕСНА: (*Запањено*) Шта то радите? (Томић, *Слава*, 137).

Међутим, велики је број драма у којима су дидаскалије ослобођене на класичну структуру, али се она онеобичава у већем или мањем степену. Стилистика дидаскалија у већини анализираних драма савремених српских писаца није базирана на изразитим одступањима или на нарушавању норме стандардног језика. Драмски писац се најчешће служи општеупотребним језичким средствима подешавајући их у стилистичке сврхе. И зато су ове драме најинтересантније за нашу анализу. Овај тип драма сврставамо у **другу групу**.

У **трећу групу** сврставамо драме са изразито онеобиченом драмском формом, у оквиру које дидаскалија није формално издвојена, или је чак неиздвојива, тј. интерферира с дијалогом. У корпусу овог истраживања мала је заступљеност оваквих драма.

Циљ анализе дидаскалија у савременој српској драми био је да се дође до стилематичких поступака и њихове стилогености. Анализа је показала да су у корпусу најзаступљенији поступци којима се делује на преуређење стилски неутралног синтаксичког низа.⁶ Дидаскалије у драмама савремених српских писаца одликују се следећим стилематичким поступцима: (1) кумулација, (2) осамостаљивање, (3) екскламација, (4) понављање, (5) елипса, (6) пермутација.

Кумулација

Општа карактеристика дидаскалија у корпусу савремених српских драма јесу координативне синтаксичке конструкције. Ова одлика јавља се и код класичне дидаскалије у којој се набрајају детаљи у уређењу сцене или се нижу радње које обављају актери драме. Ево једног од бројних примера где нема отклона од норме:

- (4) НАТА: (*Лагано корача, пење се уза стјејенице, људи се да не просје кафе*) Ево, кафица! (Зупанац, *Бела ружа за Дубњанску улицу*, 237).

Координација је стилски неутрална (општеупотребна) синтаксичка појава, што значи да овде није у питању одступање од општејезичке структуре. Међутим, напоредна конструкција може се – у одговарајућем контексту – употребити у стилистичкој функцији:

- (5) Промена сцене. Хамлет код астролога. Фантастични детаљи – пуњене сове, лисичји репови, гавраново крило, необичне справе, реторте, епрувете, староставне књиге (Игњатовић, *Излазе на даске штри краља од Данске*, 82).

6 У домен стилистичке анализе улазе сви синтаксички поступци који као последицу имају одређени стилски учинак: (а) „nenormalna interpunkcija, razna umetanja, uzvici, izolovanje segmenata kao posebnih rečenica ili, čak, paragrafa“; (б) „poremećaji u prirodnom redu riječi, rečeničnih članova, kao i poremećaji u redu rečenica u okviru složene rečenice“; (в) „obim rečenice, raspored pauza u rečenici i ritam u rečenici“ (Вуковић 2000: 83–84).

- (6) Коло везе с краја на крај. Шајкаче и шубаре, копорани и антерије, редице, опасачи и дукати, чакшире, бриц-панталоне и шарене сукње, чизме, цокуле и опанци (Панић, *Kad ћеш доћи*, 39).

Дијаскалија у петом примеру одликује се исказима реализованим именичким јединицама, као и координативним низом који је посебно истакнут тиме што је интонационо издвојен. Овде се уместо (за читаоца очекиване) две тачке јавља црта, што доприноси стилском маркирању. Бројношћу чланова у конструкцији и одсуством везника и испред последњег члана читаоцу се сугерише да овај низ није завршен, чиме се дочарава у којој мери је испуњен сценски пролог. Исказ је оптерећен детаљима, у чему би се могао тражити стилски ефекат.

Стилогеност у шестом примеру постигнута је интонационим осамостаљивањем координативног низа у посебан исказ. Осим тога, у овом низу остварује се и синегдоха, јер су људи колу представљени деловима одеће и обуће, чиме се читаоцу сугерише да индивидуалност појединца ишчезава у тренуцима кад се игра коло. Сам обим координативног низа (велики број чланова) – задржава пажњу читаоца.

Из лингвостилистике је познато да координативни низ хомофункционалних синтаксичких јединица представља стилематичку основу *кумуляције* као стилске фигуре, при чему се овде остварује једна од њених подврста, која се назива *синатроизам*.⁷ Синатроизам је „гомилање семантички разнородних елемената обједињених једино синтаксичким функцијама“ (Ковачевић 2000: 147). Међутим, критеријум фигуративности подразумева структурно онеобичавање, а то значи да је потребно разграничити нестилогена гомилања хомофункционалних јединица од стилогених. У том смислу, поставља се питање: На чему се темељи фигуративност синатроизма? „Стилематичност оваквих примјера, уколико је има, прије почива на елиптирању него на гомилању, али би се таква стилематичност тешко могла бранити критеријумом ‘необичности’, односно критеријумом ‘одступања у односу на уобичајену употребу’, што је и сматрано суштинском фигуре и њеном дефиницијом“ (Ковачевић 2000: 147–148). Дакле, синатроизам у одговарајућем контексту може бити стилски ефектан, али његова стилогеност не заснива се на критеријуму нагомилавања језичких јединица (в. Ковачевић 2000: 148).

Уколико се у координативним конструкцијама реализује елеменат који се у стилски неутралној варијанти изоставља, онда ће таква синтаксичка структура имати виши ниво стилематичности:

- (7) Војници отварају ватру. Пуцају рафалима у Милосава, у Добрилу, у Смиљану, у колевку. Ликвидација је изненадна, муњевита, без упозорења. Савићи падају као покошена трава. Затим тишина. Облаци барутног дима. Први војник излази напоље, сигнализира батеријском лампом (Панић, *Kad ћеш доћи*, 55).
- (8) Ливада. На ливади три овце. Да ли пасу, да ли блеје, да ли су само уморне?! Дрво. Испод дрвета седи Милисав. Овце чува, али не свира – фрулица му пролистала. Позади брда, шуме, звери, воћњаци, потоци, њиве, стока. И народ како ради. Сунце (Мајсторовић, *Pastür*, 68).

⁷ Свака координација хомофункционалних синтаксичких јединица не може бити кумулација као стилска фигура, о томе шире в. Ковачевић 2000: 145–158.

Примери овог типа показују да остварења синатроизма постају стилематична управо уколико нема редуковања подударних елемената, будући да се на тај начин одступа од уобичајене синтаксичке структуре. У овом случају изневерава се „општеделујуће правило брисања“, тј. јавља се „свјесно понављање истих језичких јединица“ (Ковачевић 2000: 148). У седмом примеру, експлицирањем предлога у посебно се истиче сваки члан, самим тим се интензивира напетост тренутка у коме се одвија овај догађај на сцени. Стилосгеност дидаскалије у осмом примеру постиже се различитим поступцима који су усклађени с извесном ироничном дистанцом коју драмски писац исказује у овом делу. У том смислу употребљена су: (а) интонациона издвајања различитог типа, (б) елипсе, (в) екскламација, (г) али и експлицирање *да ли* на почетку сваке од трију независних клауза у истом исказу.

Осамостаљивање

Драмски писци се у „обликовању“ исказа у дидаскалијама често служе интонационим издвајањем синтаксичких јединица. Реч је о синтаксичком поступку којим се помоћу паузе остварује експресивна сегментација синтаксичког низа, при чему се као стилистички резултат јавља осамостаљивање синтаксичке јединице.⁸ Осамостаљивање је „језичко-стилски поступак којим се интонационо издваја или изолује неки реченични конституент (синтаксема, синтагма или клауза) од своје непосредне синтаксичке околине“ (Ковачевић 2000: 342). На овај начин дезаутоматизује се интонација исказа, постижу преломи и интервали у интонационој линији, а тиме се читаоцу дочарава хијерархија у низовима детаља и осветљавају одређене нијансе значења.⁹

У дидаскалијама савремене српске драме заступљено је „просто издвајање реченичних конституената“, које се одликује тиме што се не мења позиција осамостаљеног конституента у линеарној синтаксичкој структури (Ковачевић 2000: 343). На овај начин настаје најслабији ступањ осамостаљивања. Као формална карактеристика јавља се зарез:

- (9) МИЛОШ: Деде, то овамо да видим!
Преврће књигу по рукама, као цеџаницу (Шеварлић, *Вуци и овце или Србија на Истoku*, 123).
- (10) Vera se izduva, као prazna kesa, sa oznakom neke skupe radnje (Србљановић, *Паг*, 225).

За разлику од исказа у деветом примеру, у коме се интонационо издваја поредбена конструкција, у десетом примеру постиже се јачи стилистички ефекат јер се издвајање реализује два пута – осамостаљена је поредбена конструкција у оквиру исказа, а затим и део те конструкције (падежни атрибут у именичкој синтагми). Упоредивши јунакињу с празном кесом и додавши томе да кеса има оз-

8 Употреба стилске паузе којом се постиже експресивна сегментација синтаксичког низа назива се експресивном бипартицијом реченице, док се за сегменте настале на овај начин предлажу термини: (а) експозиција – за први и (б) поента – „za drugi, glavni i završni“ (Popović 1978: 123).

9 „Измењена интонациона кривуља појачава се, поред осталог, и на подлози контраста: читалац је контрастно перципира на подлози старе, њему познате, већ аутоматизоване синтаксичке интонације, ефекат је доста јак“ (Петковић 1988: 237).

наку скупе радње – „дијаскалијски наратор“ исказује иронични став према том актеру драме.¹⁰

Овом типу припада осамостаљивање које се обележава цртом. Ови случајеви заступљенији су у корпусу него случајеви у којима се интонационо издвајање обележава зарезом:

- (11) Сена на небу. Небо – смела импровизација (Игњатовић, *Излазе на гаске шри краља од Данске*, 76).
- (12) МАКСА: (Прави паузу – значајан је) Оће да вам утрапе једну главну цаду изнад вас (Зупанац, *Бела ружа за Дубљанску улицу*, 228).
- (13) Чубрило прилази Џајки, стоји изнад ње, мрда обрвама заводнички, на-кашљује се двосмислено. Она му узвраћа враголастим смехом. Утом се враћа Десанка са цезвом и шољицама: ошине погледом обоје. Док она ставља цезву на плински штедњак у углу, Чубрило – као ухваћен у похари – врати се брже-боље на своје место. Придружује им се Десанка. Сед-не. Неугодна тишина (Илић, *Еквилибристи*, 16).

У првом примеру изостављен је копулативни глагол, а именски предикатив се одваја цртом, при чему се на необичан и духовит начин описује сцена неба као „смеле импровизације“. Осамостаљени сегменти синтаксичког низа у другом и трећем примеру јесу посебно истакнути коментари дијаскалијског наратора о понашању драмског јунака.

Сложенији тип осамостаљивања настаје интонационим издвајањем одређе-ног реченичног члана и његовим измештањем из уобичајене позиције у линеар-ној синтаксичкој структури.¹¹ Такав је следећи пример, у коме се стилогеност исказа са осамостаљеном именичком јединицом у функцији субјекта – појачава елипсом као стилематичким поступком:

- (14) Са радио-апарата одјекне полетни марш. Међу слушаоцима у дворишту – мук. Милосав искључи апарат. Тешка, претешка тишина. Добрили испадне оклагија, тресне на под. Сви се тргну! (Панић, *Каг ћеш доћи*, 43).

Најјачи степен осамостаљивања – парцелација, који подразумева не само интонационо аутономизовање, него и постпозицију – јавља се у великом броју случајева у дијаскалијама савремене српске драме.¹² Ево карактеристичних при-мера у којима се овим поступком постиже стилистички ефекат:

- (15) Glogov i Stratimirović zaplešu. Strastan tango koji oduzima dah (Србљано-вић, *Паг*, 273).
- (16) Jovan ustaje, uspravi se. Kao da zakoračuje u neki novi svet (Србљановић, *Паг*, 183).

10 „Didaskalijski“ narator je sa-prisutan likovima i kao da tvori neku vrstu nepresonalnog (sveznajućeg, introspektivnog) lika, svagda imantentnog prostoru/vremenu na kome se scena ostavljuje“ (Јелушић 2007: 160).

11 Како објашњавају стилистичари, „издвајање реченичних компонената с њиховом пермутацијом“ подразумева два поступка – један је интонационо издвајање, а други је измештање издвојеног члана из његове примарне позиције у линеарној структури исказа, по правилу, у финалну позицију (в. Ковачевић 2000: 347).

12 Парцелација представља не само интонационо, него и позиционо издвајање (па самим тим и истицање) реченичног конституента, који је на логичком плану саставни део шире синтаксичке це-лине у односу на коју се осамостаљује (Radovanović 1990: 118).

- (17) Dok granate u njihovim glavama grme, Sunčana, majka nad majkama, uz muku i patnju, uprepodobljena i bez ičije pomoći, s poslednjom kontrakcijom i uz krajnji napor porodi – CRKVU. Betonsku, nedovršenu, crkvu u izgradnji, arhitektonsku nakazu, ponos bogatog ktitora, iskupljenje za način na koji je zaradio neizmerno bogatstvo, sa temeljima koji tonu, nakrivljenu i loše centralne kupole (Србљановић, *Паг*, 157).

Парцелисане синтаксичке јединице у прва два примера неубичајене не само по критеријуму форме, него и по садржају који задржава читаочеву пажњу. Последњи пример изразито је стилоген јер се одликује синтаксичком структуром која је ослужена различитим поступцима: (а) осамостаљивањем другог степена којим је интонационо издвојена именице *црква*; (б) графостилемом који додатно истиче ту именицу; (в) потпуним интонационим осамостаљењем (тј. парцелацијом) синтаксичких јединица које су у саставу другог исказа.

Екскламација

Екскламација није уобичајена за класичну дидаскалију (него за исказе у дијалогу). У корпусу савремене српске драме јављају се дидаскалије с екскламативним исказима, и то без екскламативног функтора, дакле, интонација је њихово обележје:

- (18) Добрила и Смиљана се базирају у чуду. Испод багрема засветлуца бледа светлост! (Панић, *Каг ћеш доћи*, 49).
- (19) Дете нишани и пуца у Вујића. Вујић пада. Дете им окреће леђа и пуца у све!!! (Радовановић, *Оригинал фалсификација*, 132).
- (20) Питер устаје, узима секиру. Намешта дрво на пањ, замахује, удара – све то невешто и незграпно! (Панић, *Каг ћеш доћи*, 22).

Узвичне реченице саме су по себи експресивне, што не подразумева да су и обавезно стилогене.¹³ Експресивност екскламативне реченице представља њену базу, а не надградњу, при чему „у њеном оквиру, као и у оквиру других комуникативних типова исказа или реченице, можемо издвојити и стилистички учинковите варијанте“ (Бабић 2005: 15–16). Њима се у одговарајућем контексту може исказати неочекиваност ситуације означене реченицом, као у прва два примера. У трећем примеру синтаксичка структура онеобичава се не само екскламацијом, него и интонационим преуређењем говорног низа на споју претпоследње и последње клаузе, што је означено цртом.

Понављање

Понављање је један од стилематичких поступака којима се онеобичава синтаксички низ у дидаскалијама савремене српске драме. Остварују се дистактна и контактна понављања:

- (21) Радован почне да игра коло. Полако. Неко живо влашко коло. Мало брже, брже, још брже... пуцкета прстима, игра (Стојановић, *Кућа на брду*, 92).

13 Екскламативни искази уопште обојени су модалношћу, и као такви увек су експресивни у односу на неутралне синтаксичке форме. Екскламативним конструкцијама изражавају се следећи типови модалног значења: (1) емоционалност, (2) евалуативно-градуативно процењивање, (3) деиктичко-емфатичка актуализација, и (4) дезидеративност (Бабић 2005: 305).

- (22) Jovan sedne na klupicu. Vera kraj njega.
Ćute. Ćute još.
Zatim progovore u isti mah (Србљановић, *Паг*, 222).
- (23) Jedna žena vrišti koliko je grlo nosi, vrišti kao da joj se utorba cepa, urla i jauče, stenje, zapomaže, kuka i kriči, objavljujući svetu svoj metafizički trenutak – trenutak ispunjenja njene ženske suštine (Србљановић, *Паг*, 169).

Стилистички ефекат који се постиже најчешће се односи на поступно појачавање интензитета неке особине (први пример) или пак на дуготрајност радње (други пример). Трећи пример особен је по томе што се уз поновљени глагол јавља синонимна прилошка јединица којом се означава интензитет радње (*колико је грло носи; као да јој се ушроба цепа*). Стилгености овог исказа доприноси и координативни низ глаголских лексема које по свом семантичком садржају до некле поклапају с претходним (поновљеним) глаголом. На крају, уз понављање јавља се интонационо осамостаљени сегмент исказа.

Елипса

Стилистичка анализа корпуса показује да се у дијаскалијама остварује елипса као стилематички поступак. Како се указује и лингвостилистици, потребно је разликовати *стилистичку* од *драматичке* елипсе. Граматичка елипса спада у синтаксички регуларне и граматички уобичајене поступке који не доводе од дезаутоматизације синтаксичког низа. Код граматичке елипсе „супензија неког елемента представља само његово ‘брисање’ и превођење из сфере формалне у сферу контекстуалне експлицитности“ (Ковачевић 2000: 193). С друге стране, стилистичка елипса захтева од читаоца додатну пажњу за избор одговарајуће лексема при реконструисању целовитог исказа:

- (24) Na kraju VERA – lepa i zrela. Veoma lepa i veoma zrela. Zglobovi na rukama umotani su joj u zavoje, čvrsto stegnute bele zavoje, zavoje koji sprečavaju cirkulaciju krvi, zbog koji su joj šake bele kao dlanovi (Србљановић, *Паг*, 169–170).

Пермутација

Дијаскалије у савременој српској драми одликују се и синтаксостилемима који настају онеобичавањем распореда конституената у општеупотребној синтаксичкој конструкцији.¹⁴ Дакле, јавља се пермутација, тј. „језичко-стилски поступак измијештања језичке јединице из положаја који јој је предодређен у основној граматичко-семантичкој структури“ (Ковачевић 2000: 332):

- (25) Загрљени, клатећи се и пуцајући из пиштоља, излазе (Радовановић, *Оригинал фалсификација*, 56).

Измештањем реченичног или синтагматског члана из његове типичне линеарне позиције наговештавају се одређене семантичке нијансе које би остале неисказане у стилски неутралној синтаксичкој структури.

14 „Stilemom bismo ovdje mogli proglasiti sintakstičku kategoriju promjene u redu riječi. Ali u važnoj hijerarhizaciji prioritet isticanja ovdje imade ritmička reperkusija te mijene. Pa bismo je onda s više takvog prava mogli klasificirati kao fonostilem (fonostilistički prozodem)“ (Pranjić 1985: 69).

Драме с неиздиференцираним дидаскалијама

На крају, напоменимо да се у мањем броју драма које су биле предмет анализе у овом истраживању појављују разноврсна и бројна језичка и графичка онеобичавања. У неким случајевима дидаскалија је „маскирана“ и интерферира са говором ликова – таква је драма *Лице од стакла* (пример 26). У наведеном одломку подвучен је онај део текста који би се могао сматрати дидаскалијом. Драма *Поморанџина кора* (пример 27) има дидаскалије у форми другог лица, у којима су поједине лексеме ослужњене графостилемима:

- (26) – Izvinite, gospođo...
 podignem pogled, od bleštanja sunca ne vidim nu lice. Rukom zaklonim oči
 – Izvinite...
skloni se u stranu
 – Vi mene ne poznajete... Ja stanujem u zgradi prekoputa
 – Pa?
gleda me netremice, uljudnog, zbunjenog lica
 (Караклајић, *Лице од стакла*, 274).
- (27) ON: Hoćeš da popiješ nešto?
Znaš o čemu se radi. Nastavljaš da klimaš glavom.
 ON: Vino?
 ONA: Može.
 ON: Crno?
 ONA: Belo.
Igraš. Nevino. Neprimetno. KONstruktivno.
 ON: Čime se baviš?
 (Пелевић, *Поморанџина кора*, 230–231).

У оваквим драмским текстовима испољава се деконструкција драме као жанра, услед чега се они могу посматрати из перспективе „кризе драмске форме“ о којој говоре проучаваоци модерне и савремене драме. Криза драмске форме уочава се у четири кључна елемента традиционалне (аристотеловске) драме:

„Križa fabule, naravno – što će reći istovremeno nedostatak i rascepkanost radnje – što dovodi do procvata aktuelnih dramaturgija ‘fragmenta’, ‘materijala’, ‘diskursa’. Križa lika, koji, zaboravljen, potisnut, daje prostor Figuri, recitatoru, glasu. Križa dijaloga, a u korist pozorišta čiji su konflikti smešteni u samo srce jezika, govora. Križa odnosa scena-sala praćena poricanjem tekstocentrizma samim tekstem“ (Sarazak 2009: 19).

Драмски текстови овакве структуре захтевају висок степен појачану читаочеву пажњу приликом перцепције, будући да у највећој мери одступају од класичне форме жанра. У том смислу ствара се својеврсна тензија између стилски маркиране језичке јединице и стилски неутралне структуре на чијој подлози настаје стилем. Извор стилистичке информације – а то је „информација о стилистичком потенцијалу форме, о њеној стилистичкој уређености, обојености, изражајности, експресивности“ (Тошовић 2002: 109) – јесте у сучељавању онеобичене (стилематичне) форме са њеном општеупотребном варијантом.

III Закључак

Дидаскалије у савременој српској драми представљају неизоставни део препознатљивог пишневог стила. Према степену одступања од форме и функције уобичајене дидаскалије – издвајају се три групе драма.

(1) У једној су групи драме у којим се не напушта класична ремарка која има инструктивну улогу и која није намењена читаоцу него редитељу и глумцима.

(2) Знатно је више драма у којима дидаскалије одступају од својих препознатљивих карактеристика, али и од своје референцијалне функције. Овакве ремарке имају естетску (поетску) функцију и могу се посматрати као део драмског (уметничког) текста. Неке од оваквих дидаскалија тешко је реализовати на сцени. „Реџу, konstituise se neka vrsta žanrovski hibridnog teksta u kome se transcendirajući narator koji ‘didaskalije’ iskazuje jeste strukturno (resp. semantički) *ravnopravan* dijaloškom diskursu dramskih likova“ (Јелушић 2007: 160) [подвукао С. Ј.].

(3) Мали је број драма које се одликује деконструкцијом драмске форме, у оквиру које дидаскалија није формално издвојена, или је чак неиздвојива, тј. интерферира с дијалогом.

Како показује анализа, у драмским делима савремених српских писаца најзаступљенији су стилематички поступци којима се делује на преуређење стилски неутралног синтаксичког низа: (1) кумулација, (2) осамостаљивање, (3) екскламација, (4) понављање, (5) елипса, (6) пермутација.

Одабраним језичким поступцима на „малом простору“ таквих дидаскалија постиже се: (1) нијансирање понашања и душевног стања јунака; (2) дочаравање атмосфере на сцени; (3) као и исказивање одређеног става према према јунацима и њиховим поступцима, али и према неком проблему или појави у стварности.

Дидаскалије у савременој српској драми одликују се тиме што се избором и начином употребе језичких средстава постиже да сама форма дидаскалија носи додатну информацију, тј. да сугерише додатна – у тексту дидаскалије неисказана – значења, као и идеје повезане са укупним смислом драме.

Извори

Зупанац 1999: М. Зупанац, Бела ружа за Дубљанску улицу, у: *Савремена српска драма*, књ. 5, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Игњатовић 1999: С. Игњатовић, Излазе на даске три краља од Данске, у: *Савремена српска драма*, књ. 5, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Илић 2002: М. Илић, Еквилибристи, у: *Савремена српска драма*, књ. 14, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Караклајић 2006: М. Karaklajić, Lice od stakla, у: V. Jezerkić i S. Jovanov (red.), *Istorija i iluzija, Antologija najnovije srpske drame (1995–2005)*, knj. 1, Novi Sad: Sterijino pozorje, 2006.

Мајсторовић 1999: М. Мајсторовић, Pastir, у: *Савремена српска драма*, књ. 3, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Панић 1999: И. Панић, Кад ћеш доћи, у: *Савремена српска драма*, књ. 4, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Пелевић 2006: М. Pelević, Pomorandžina kora, у: V. Jezerkić i S. Jovanov (red.), *Predsmrtna mladost, Antologija najnovije srpske drame (1995–2005)*, knj. 1, Novi Sad: Sterijino pozorje, 2006.

Радовановић 1999: Р. Радовановић, Оригинал фалсификата, у: *Савремена српска драма*, књ. 3, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Србљановић 2000: В. Srbljanović, Pad, у: *Pad. Beogradska triogija. Porodične priče*, Beograd: Otkrovenje.

Стојановић 1998: С. Стојановић, *Кућа на брду*, у: *Савремена српска драма*, књ. 2, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Томић 1998: Д. Томић, *Слава*, у: *Савремена српска драма*, књ. 2, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Шеварлић 1999: М. Шеварлић, *Вуци и овце или Србија на Истоку*, у: *Савремена српска драма*, књ. 5, Београд: Музеј позоришне уметности, Удружење драмских писаца.

Литература

Бабић 2005: М. Бабић, *Ексламаторне реченице у српском језику* (докторска дисертација), Бања Лука: Филозофски факултет.

Вуковић 2009: N. Vuković, *Putevi stilističke ideje*, Podgorica – Nikšić: Jasen.

Јелушић 2007: S. Jelušić, *Prometejev pad. Intertekstualnost: drama, teatar, film*, Cetinje: FDU.

Катнић-Бакаршић 2001: М. Катнић-Бакаршић, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga – Ljiljan.

Катнић-Бакаршић 2003: М. Катнић-Бакаршић, *Stilistika dramskog teksta*, Zenica: Fondacija za izdavaštvo FBiH.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Лешић 2008: Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Beograd: Službeni glasnik.

Милосављевић 2006: П. Милосављевић, *Теорија књижевности*, Ваљево: Исток.

Петковић 1988: Н. Петковић, *Два српска романа*, Београд: Народна књига.

Поповић 1978: Lj. Popović, *Espresivna segmentacija rečenice i njena komunikativna struktura*, у: *Зборник за филологију и лингвистику*, XXI/2. Нови Сад, 123–151.

Прањић 1985: К. Pranjić, *Jezik i književno djelo*, Beograd: Nova prosveta.

Радовановић 1990: М. Radovanović, *O parcelaciji rečenice kao jezičkom postupku*, у: *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest, 117–163.

Саразак 2009: Ž. P. Sarazak (ред.), *Leksika moderne i savremene drame*, Vršac: KOV.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

СТИЛИСТИКА ДИДАСКАЛИЈА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ДРАМИ

Резиме

Предмет овог рада јесу стилистички поступци којима се постиже другостепена организација језичких јединица у дидаскалијама у савременој српској драми (последња деценија 20-ог и прва деценија 21-ог века). У неким драмама ремарке излазе из оквира строго дефинисане драматуршке функције. То се постиже посебно осмишљеном језичком формом која, осим што задржава пажњу читаоца, сугерише и додатна – у тексту неискazана – значења. Циљ овог истраживања био је да се испитају стилематички поступци и њихова стилогеност у дидаскалијама савремене српске драме. Приступ је лингвистички. Како показује анализа, ремарке су неизоставни део препознатљивог пишчевог стила. Према степену одступања од уобичајене дидаскалије издвајају се три групе драма: (1) у једној су групи драме у којим се не напушта класична ремарка; (2) највише је драма у којима дидаскалије одступају од своје уобичајене референцијалне функцију и постају саставни део уметничког текста; (3) мали је број драма које се одликује деконструкцијом драмске форме. Анализа је показала да су најзаступљенији стилематички поступци којима се делује на преуређење стилски неутралног синтаксичког низа: (1) кумулација, (2) осамостаљивање, (3) ексламација, (4) понављање, (5) елипса, (6) пермутација.

Милка В. Николић

Нада АРСЕНИЈЕВИЋ¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет²
Одсек за српски језик и лингвистику

УПОТРЕБА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ДИЈАСПОРИ: НЕКА ЗАПАЖАЊА У СРПСКО-МАЂАРСКОМ БИЛИНГВИЗМУ

У раду се разматрају интерферентне појаве у језику Срба који живе у Мађарској. На синтаксичком плану уочена је употреба генитива и инструментала као облика који су у одређеним ситуацијама или мање уобичајени у српском језику, или неадекватно употребљени – често уместо других неких облика, или се грешка односила само на њихову структуру, а било је и примера у којима је један од ова два облика замењен другим неодогавајућим падежним обликом. Резултати анализе указују на међујезичке разлоге засноване на правилима типолошки различитих језичких система, али и на унутарјезичке чињенице синхроне и дијахроне равни.

Кључне речи: лингвистика, синтакса, српски језик у дијаспори, генитив, инструментал, интерференција

Традиција изучавања српског као језика друштвене средине, што је од посебног значаја за вишенационалну Војводину, започиње још седамдесетих година прошлог века у окриљу „новосадске“ лингвистичке школе и наставља се до данашњих дана на Одеску за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду. Захваљујући вишедеценијском искуству и традицији да се питању билингвизма и учењу српског језика у таквим условима прилази увек са највишег, научног нивоа, али и са применом резултата у пракси, Катедра за српски као нематерњи језик јединствена је не само у Србији већ и у окружењу.³ Услови заједничког живота различитих народа како на тлу Војводине тако и у границама суседних земаља омогућили су стварање различитих културних и језичких контактних односа, међу којима су за потребе неговања српског као другог језика нарочито важна проучавања његове употребе у срединама с доминантним мађарским, румунским, словачким и другим језицима. При том се такав тип билингвизма не испољава само у срединама у којима доминира нека од националних заједница у Србији већ укључује и наше сународнике у дијаспори⁴.

1 mikinada@yahoo.com

2 Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Недавно је у складу са највишим академским стандардима на њој конципиран студијски програма *Српска филологија у контакту са мађарском/словачком филологијом* који има сврху да оспособи студенте за професије које су од фундаменталне важности за друштвени развој и неговање добрих међуљудских односа.

4 О тумачењу појма *дијаспора* и основним концептима његовог схватања с посебним освртом на језичку продукцију Срба у Мађарској в. Илић 2010.

Проучавање српског као секундарног језика има вишеструки значај, пре свега образовни, који доприноси продуктивном овладавању овим језиком, али и научни – да се увидом у језичка факта која нуде дела настајала ван главних токова развоја стандардног језика – у дијаспори, одређена питања осветле из једног сасвим другог угла. За неостваривање поменутих циљева у потпуности могао би се навести низ субјективних и објективних разлога, о којима је већ подоста и писано (на пример Бурзан 1984; Јерковић 1999: 37).

Овом приликом пажња је усмерена управо на употребу српског језика у дијаспори, конкретно код Срба у Мађарској. С обзиром на то да је ова анализа за део ширих истраживања употребе српског језика у билингвалним условима, могуће је аргументовано истаћи чињеницу да је уочен веома неуједначен степен двојезичности код ових наших сународника. Ипак, у већини случајева ради се о доминантној двојезичности (Генц 1982: 9–12) у којој је српски секундарни језик, с обзиром на то да мали број Срба живи у насељима са већинским мађарским живљем, а према новијим подацима њихов проценат у укупном броју становништва и даље опада⁵.

Проучавање језика Срба у Мађарској од великог је значаја не само због неумитног губљења драгоценог дијалекатског материјала, јер и уз настојање да се локални говори очувају процес њиховог гашења је очигледан, већ и због очувања и неговања српског као матерњег језика⁶ и развоја и подстицања његове језичке продукције која излази из оквира везаних за дијалекте који обухватају само руралне конзервативне варијетете⁷. Поред матице, која у овом подухвату има значајну улогу, од непроцењиве вредности је ангажман тамошњих српских интелектуалаца⁸ – посебно последника у науци и култури. Због тога је овом приликом корпус формиран управо на њиховој језичкој продукцији, превасходно на њеној писаној форми, која је не само лакше доступна за истраживача већ представља израз подложен језичкој корекцији и накнадној стилизацији. При том су одабрана у основи два функционална стила – публицистички, где су као извор послужиле „Српске народне новине“ и лист „Невен“, и књижевни, који је заступљен сегментима из књижевних и књижевно-историјских дела, чији су аутори Петар Милошевић и Јован Јанчкин⁹.

5 Током прве половине 18. века Словени, међу којима већим делом Срби, били су већинско становништво у низу мађарских градова као што је Будим, Сентандреја, Баја, Печуј, Сегедин. Међутим, у односу на стање из 1910. године када је у Мађарској забележен број од 26.248 људи који говоре српским језиком, број српског живља се стално смањивао, тако да је по попису из 2001. пао на 3388 Срба, што је просечно 2–5%, или до 300 Срба у укупном броју становништва у појединим насељима средње и јужне Мађарске. Једино већинско српско место је Ловра, насеље јужно од Будимпеште, а најбројнија српска заједница живи у Батањи где има око 350 Срба. У Мађарској постоји и низ насеља у којима данас нема Срба, али са очуваним сведочанствима њиховог некадашњег присуства, као што су цркве, гробља, топоними (Срби у Мађарској).

6 Овде се термину матерњи језик приписује идентификативна улога (Бугарски 1997: 116), па је за Србе у Мађарској то српски језик, иако он понекад није први усвојени језик, а често и по степену знања заостаје за мађарским.

7 Испитујући српске говоре у околини Будимпеште, Предраг Степановић помиње и говор Сентандреје, али констатује да „тамошњи „варошки говор“ захтева другачије испитивање, па се њиме, као ни остацима говора старог српског грађанства Будима и Пеште“ он неће бавити (Степановић 1994: 130).

8 У односу на остале мањинске заједнице у српској заједници је забележен, с једне стране, највећи проценат високообразованих и, с друге, најмањи проценат неписмених припадника (Срби у Мађарској).

9 Приликом навођења примера ови извори су обележавани скраћеницама. ЈЈ: Ј. Јанчкин. Први српски устанак у народној књижевности. Издан – Будимпешта, 1996; ПМ: Р.Милошевић, *Наџ*

Оно што се могло очекивати, а потврђује и корпус који је овом приликом сачињен, интерференцијом¹⁰ је између осталог обухваћен основни, па тиме и најфреквентнији део реченице – предикат. О грешкама при реализацији обавезног конститутивног елемента реченичне структуре у овој врсти билингвизма на школском узрасту веома детаљно је писала Мирјана Бурзан (1984).¹¹ На појаву оваквих грешака свакако утиче чињеница да се два језичка система у поменутиим сегментима не подударају, али се понекад не може искључити ни аналошки утицај о чему је веома опширно писано у поменутој студији (Бурзан 1984: 29–51; 90–105), с напоменом да се у нашем корпусу, у односу на тај корпус, оне ређе појављују. Ипак овом приликом би се могла издвојити супституција глагола *јесам* глаголом *имаџи*, на пример: У тим песмама *има све лепоше* балканског мелоса (СНН, 17. март, 2005, 11), чији узроци могу бити и шири од поменутих ако се има у виду комплексност релације глагола *esse – habere* и различите пројекције тог односа у многим језицима,¹² па и неким светским¹³ којима се, претпостављамо, служе и српски интелектуалци у Мађарској.

Ипак, с обзиром на то да у посматраном корпусу релативна учесталост интерферентних појава доминира при реализацији именских падежних облика, овом приликом они ће и бити обухваћени детаљнијом анализом. Интересантно је да од низа оваквих, од раније већ познатих, интерферентних појава (Арсенијевић 1990) у нашем корпусу преовлађују оне везане за два падежна облика. Ради се о генитиву и инструменталу, који су у датој ситуацији мање уобичајени или се потпуно искључују у српском језику, или су очекивани а неупотребљени, а има и примера у којима је избор једног од два наведена облика сасвим у складу са правилима српског језика, али је погрешно граматикализован.

На процес „генитивизације“ у стандардном српском језику скренуо је пажњу Иван Клајн (Клајн 1980: 20), а да је стање исто и у језику српско-мађарских (или мађарско-српских)¹⁴ билингвалних особа потврђено је у неким ранијим истра-

ću drugog. Izdan-Budimpešta, 1994. <<http://milosevits.web.elte.hu/ARTnd.htm>. 8. јули 2011; Н: *Невен/Neven*. Култура, књижевност, уметност, прилог Српских народних новина у сарадњи са задужбином Јакова Игњатовића. Главни уредник: Петар Милошевић. Будимпешта, децембар 2004; СНН: *Српске народне новине*. Главни уредник: Милан Степанов. За издавача: Андрија Роцков. Будимпешта, 2. септембар 2004. Нова серија, г. XIV, бр. 36; 9. септембар 2004. Нова серија, г. XIV, бр. 37; 17. март 2005. Нова серија, г. XV, бр. 11; 24. март 2005. Нова серија, г. XV, бр. 12.

10 Пошто појам интерференције у лингвистичкој литератури нема јединствено тумачење, у овом раду дати термин обухвата и процес утицаја и резултате утицаја раније научених садржаја на ново учење (Вајнрајх 1972: 94).

11 Сада се за илустрацију могу навести само неки од забележених случајева. Упечатљиви су резултати интерференције у глаголском виду, на пример: Антилопа је тих дана после девет сати *прошећала* до „Луке“ и завиривала кроз прљаве замагљене прозоре (ПМ); Њихова се власт *засновала* на војној сили (Ј,45), затим у броју, и то тако што се уместо једнине, која у српском конгруира субјекту, без обзира на број осталих учесника у радњи, под утицајем мађарског језика појављује множина: Пошто су се са сељакма *договорили* и он му краву исплатио (СНН, 17. март, 2005, 6); Пошто је навикла да са Коњем *седе загрвени* (ПМ), као и у реализацији предиката заступљених глаголима који имају искључиво повратни облик или је то један од могућих морфолошких облика датог глагола у српском језику: Па би могло изгледати логично што сам, видевши нашу прву песничку збирку, *лађио* перо (Н, дец. 2004, 3); Мађарски авион је у пламену падао према селу. Ударио се о земљу једва неколико десетина метара (СНН, 17.март, 2005, 6).

12 О овом односу у мађарско-српском билингвизму је већ писано (Арсенијевић 1993).

13 Глагол *имаџи* (*habere*) у енглеском и немачком користи се и као граматичка јединица и као пунозначни глагол посесивног значења, за разлику од неких словенских језика (Кордић 2002: 143–145).

14 У овом случају тешко је рећи који је примарни језик, јер знање матерњег језика код високообразованих Срба у Мађарској даје за право да му се можда ипак да примат у односу на

живањима њиховог говора (Арсенијевић 2002). Иако не представља увек и грешку, већ настаје као резултат скривене интерференције¹⁵ подстакнуте све чешћом, мада некада и неуобичајеном, употребом овог облика и код изворних говорника у матичној земљи, дати процес је укључен у ову анализу, а илуструју га следећи забележени примери:

Неки рани радови *Добровића* се и данас чувају (СНН, 9.сеп. 2004, 6); Високи гости из Војводине искористили су да обиђу Музеј Табан у I кварту *Будимпеште* (СНН, 24.март 2005, 3); Хотел је заменио за резиденцију *Тиша* и *Јованке* (СНН, 24.март 2005, 4); Јаков Ненадовић, *млађи браћ Алексе*, рођен је око 1765. (ЈЈ,76)

Употреби генитива уместо одговарајућег придевског образовања посесивног значења погодују ситуације у оба контактна језика.

У мађарском језику језгро посесивне конструкције чини посесум који је актуализован зависним чланом – посесором. Посесум добија лични посесивни наставак у зависности од лица у чијем је поседу, на пример за 3. лице једине: *Анна ануја* – *Анина* мама; *fiú kabátja* – *дечаков* капут (Балог 2000: 449–451). Осим посесивне деklinације посесивност се обележава и посебним знаком, ' - é', који се додаје већ раније идентификованом посесору: *Ez a könyv Annáé* – *Ова књига је Анина* (Андрић 2002: 134–135; 175).

Да се мађарске посесивне конструкције појављују као еквиваленти и једне и друге српске посесивне форме потврђује низ примера које наводе аутори (Микеш, Деже, Матијевич 1973: 67–69) *Коншрасивне грамаиике српскохрватског и мађарског језика*, у свесци бр.3, у којој су се бавили „Питањима еквиваленције номиналних синтагми“¹⁶, од којих су одабрана два за илустрацију: Упрљао је *женин капућ*/Bepiszkitotta az asszony kabátját; Када је цигарету попушио, *жеравицу олушка* је угасио/Amikor elszívta, a csutka paraszt, úgy osztotta el.

С друге стране, и поред препорука да се посесија исказује придевом где год је то могуће (Клајн 1980: 20), „генитивизација“ у српском језику узима маха, посебно у ситуацијама где су посесори познате личности чија имена или презимена стога и нису детерминисана. Како их говорно лице не доживљава као приватне особе, већ као званичне личности, извесну дистанцираност и званичан став према њима обезбеђује управо генитив (Николић 1969; Ивић 1995: 212–214).

Могуће је, такође, да унутарјезички утицај има и дубље корене које свакако треба узети у разматрање. Чување старијих особина у језику исељеника није неуобичајено, па не треба одбацити ни могућност о евентуалној повезаности неких појава које се овде разматрају и књижевноисторијских промена. Резултати дијалекатских истраживања говора Срба у Мађарској и проучавања језика писаца 19. века показују да доминација посесивног генитива, која обележава и Вуков језик (Стевановић 1963–64:116–118) и језик његових савременика са војвођанског подручја, а при том није увек и карактеристика њихових локалних говора, може представљати једну од особина из периода превирања и стабилизације књижевног језика, у односу на посесивни придев као новију, нормом условљену језичку црту (Јерковић 1991: 230).

језик средине у којој живе и раде.

15 Розенцвејг (1972: 25) запажа да двојезичне особе избегавају употребу језичких категорија и правила који се разликују у два контактна језика и то назива скривеном интерференцијом.

16 Истовремено, аутори наводе случајеве у којима се наспрам поменутих језичких средстава за изражавање посесије у српском језику реализују и мађарске сложене именице, на пример: *кокосов орах* ~ *kókuszdíó*; *чланови савешта* ~ *a tanácsstagok* (Микеш, Деже, Матијевич 1973: 69; 72).

Дакле, потпору за реализацију генитивне конструкције, уместо одговарајућег придева, који би у неким од примера био уобичајенији, билингвални испитаници су имали пре свега у мађарском језику, где се појављује именска конструкција с постпонованим обележјем посесивности, или ако ово обележје изостаје, тј. ако је замењено неким другим значењем, генитив би могао бити унутарјезичка црта сачувана као историјско наслеђе, али и подстакнута тренутном ситуацијом у српском језику где је он у све чешћој употреби (Станојчић 1996: 131).

Појава генитива није у свим забележеним примерима резултат само скривене интерференције, већ представља и грешку која прати реакцију појединих глаголских и именских речи. У језику одабраних билингвалних испитаника појављује се уместо неке друге очекиване форме зависног конституента. За илустрацију је одабрано неколико различитих случајева, јер се ни према апсолутној ни према релативној учесталости не издваја одређени синтагматски однос, што је иначе могло послужити као критериј за класификацију огрешења при проучавању језичке продукције на школском узрасту. И поред веома солидног владања српским језиком, код интелектуалаца који живе у Мађарској могу се уочити следеће некоректности.

Најпре ће бити представљени и образложени примери за чије разумевање је од значаја управо претходно изложено обележавање посесивности у мађарском језику. Ради се о појави супституисања других падежних облика слободном генитивном формом у функцији неконгруентног атрибута. Интересантно је да су углавном у питању именске синтагме у којима је управни појам намењен, посвећен зависном конституенту, који је по правилу заступљен личним именом неке особе, као на пример:

Поводом додељивања медаље *Јакова Игњатијевића* [...] (Н, дец. 2004, 2); Почеле су припреме стављања спомен-плоче *Стојану Вујичића* (Н, дец. 2004, 2); Ову књигу аутор посвећује успомени *свога оца Јефтимира и професора* (ЈЈ, насловна)

У првом примеру спорни облик се, који је у функцији номинације управног појма, појављује уместо номинатива (медаља *Јаков Игњатијевић*). У српској граматици се (Станојчић, Поповић, Мицић 1989: 250) као специфичност везана за ту врсту атрибутива наводи управо њихова индеклинабилност.

Ако претпоставимо да је и приликом конституисања ових именских синтагми послужио модел присутан у мађарском језику, у којем је, као што је напоменуто, било који вид оваквог односа посебно морфологизован, онда је јасно што се у обележавању тог унутарсинтагматског односа код билингвалних говорника номинатив, као облик непрозирне маркације, супституише јасно маркираном генитивом формом.

Такође, прописано је и другачије реакцијско решење у другом и трећем примеру, јер се уз именице типа *споменник*, *спомен-плоча*, *ода*, *химна* увек имплицитно прелазни глагол типа *посвећивати*, *наменивати* (*Почеле су припреме стављања спомен-плоче посвећене Стојану Вујичићу*), уз који се реализује именица у дативу (Антонић 2005: 183).

У последњем примеру акузатив с предлогом *на* представља одговарајући комплементни облик именице (успомена *на свога оца*), чије обличко подударење с употребљеним генитивом (*свога оца*) само привидно може навести на погрешан закључак да је, под утицајем мађарског језика, изостављен само предлог. Да то није тако, потврђује се захваљујући управо обједињавању свих сличних случајева, а не њихова појединачна анализа.

С друге стране, свакако не треба занемарити ни општу унутарјезичку тенденцију продора генитива на рачун других падежних облика у самом српском језику.

Са становишта норме појава генитива не може бити толерисана ни у примерима где се он појављује уместо неких других, контекстом одређених падежних облика у глаголској синтагми, на пример:

Али би се усудила да уђе ако је у друштву видела и девојака (ПМ); Ђурчан је уместо *коренићих промена* говорио о „новим акцентима“ (СНН, 9.сеп. 2004, 8); Песма губи од снаге (Ј),73)

У овом случају релевантан фактор у сучељавању двају језика јесте разлика у морфологизацији објекатске допуне, која је у мађарском језику најчешће увек исто маркирана, док у српском језику њен облик зависи од унутарсинтагматског односа.

Објекат реченице у мађарском језику углавном има акузативни наставак *-t'* (*olvasok könyvet* – читам књигу), при чему је именица у том значењу одређена или неодређена што је формализовано присуством или одсуством члана уз њу и одговарајућим типом конјугације. Тенденција да се партиитивност у мађарском језику обележава нултом морфемом није доследна, па су одређени партиитивни објекти обележени наставком *-ból/-ből* (*evett a levesből* – јео је супе), карактеристичним за месне падеже аблативног значења (Деже 1971: 25; Андрић 2008: 91).

Степен обухватности српског објекта изражава се опозицијом акузатива и генитива (Арсенијевић 2007: 387), чији се мађарски еквиваленти разликују утолико што је акузативу коресподентан само одређени објекат (*jege хлеб ~ eszi a kenyeret*), док еквиваленти српског генитива нису маркирани у том погледу. Иако се према овом објекту чешће појављује мађарски неодређени објекат (*jege хлеба ~ eszik kenyeret*), у корелацији с њим се може наћи и одређени објекат са посебно обележеном партиитивношћу: *jege хлеба ~ eszik a kenyérből* (Деже 1971: 23).

У проналажењу разлога за наведене грешке треба узети у обзир чињеницу да због свог јединственог обележавања објеката мађарски језик не може послужити као модел за избор једног од два морфолошка облика који егзистирају као репрезенти српског правога објекта. Чак и када се узме у обзир и то да је мађарска партиитивна синтагма другачије, посебно маркирана, ситуација није знатно боља, јер је српски генитив еквивалентан како одређеним тако и неодређеним мађарским партиитивним објектима. Осложњавању проблема доприноси и познати акузативно-номинативни и акузативно-генитивни синкретизам у самом српском језику.

Посматрајући појединачно наведене случајеве, може се претпоставити да је на појаву генитивног уместо акузативног облика у првом примеру (... видела је и девојака), утицала пре свега неодређеност објекта коју билингвална особа према том обележју повезује с генитивом. С друге стране, могуће да је мађарски утицај на двојезичну особу заснован на маркираности објекта посебним знаком, који је у српском језику при избору очекиваног акузатива (*девојке*) непрозиран, због формалног подударана овог облика с номинативом (*девојке*), па је избор пао на генитив као на варијантно решење (*девојака*).

О колебањима при избору реакцијских облика најбоље сведочи други пример у којем се уместо локатива с предлогом *о* појављује генитив без предлога (...уместо *коренићих промена* причао је о...). Чињеница да је мађарском језику предлошка форма непозната у овом случају није релевантна, јер је друга, постојана, допуна и структурно и семантички коректно реализована. Свакако

да у овом примеру изванредан напор и могућност за грешку представља потреба да се граматичка правила поштују пре саме реализације глагола који управља рекцијом, али овој појави знатно више доприноси присуство предлога *уместо* на који се одабрана генитивна форма непосредно наслања, а који се у српском језику обично комбинује управо с именицом у овом падежном облику, познатом као *суписишиушиивни женишиив* (Антонић 2005: 174). То показује да је у питању и унутарјезички утицај са нормативно неприхватљивим исходом, будући да је одабран чешћи, али не и једини исправни облик који се појављује у српском језику, јер избор обличког решења зависи од функције и облика именице са којом је у супститутивном односу (на пример: дошла је *Мила уместо Нене*; донео је *књижу уместо свеске*; али: причао је с *Милом уместо с Неном*; говорио је о *кореништим променама уместо о новим акценшима*).

Трећи случај представља пример очигледног међујезичког утицаја, јер неподударност рекцијских способности глагола *губиши* у контактним језицима, доводи до продирања правила једног језика у други, најчешће доминантнијег – примарног у секундарни. Уместо очекиваног, глаголом реграног, локативног облика у чијој структури се алтернативно реализују предлози *у* и *на* (нпр. *губити у/на снази*), под утицајем еквивалентног мађарског глагола *veszt*, који у датом контексту добија допуну са аблативним наставком *-ből* (*a testből*) (Бурзан, Петровић, Вајда 1992: 36–37), у посматраној продукцији појављује се падеж сличних семантичких својстава – генитив с предлогом *од* (*губити од снаге).

Другу значајнију групу примера карактерише неадекватна реализација инструментала, било у погледу његове структуре, или уопште његове употребе уместо неког другог падежног облика, а има и случајева у којима је овај облик очекиван, али неоправдано супституисан неким другим обликом.

Познато је да се супстандарна појава која се релативно често среће у једном језику обично запажа и у његовој употреби код говорника којима тај језик није примарни језик. Такву појаву представља управо неадекватно структурирање инструментала у односу на његово примарно обележје, што Стевановић (1979: 462) везује не само за сеоске народне говоре већ и за говор градских средина у Србији, а касније исту појаву потврђује и Клајн (1991: 120–125).

Колебање при избору форме овог падежног облика у посматраном двојезичју испољава се у једном случају појавом предлога *с(а)*, као морфосинтаксичког обележја које је сувишно, па уместо значења средства инструментал добија другачију интерпретацију:

Купили смо клипове кукуруза ... па смо их *са ручном машином* самлели за кукурузни хлеб. (СНН, 17. март, 2005, 6); *Са* радом и сналажљивошћу Ловрани су пребродили тешкоће (СНН, 17. март, 2005, 6); *А* војсковође који нису учили стратегију и маневрисање *са* војском (ЈЈ, 106)

Док појава предлога као социјативног обележја у прва два примера апсолутно није прихватљива, у трећем случају управо је предлог *с(а)* могао послужити као дистинктивно обележје између поменутих инструменталних значења – средства и друштва (*маневрисашии војском ~ маневрисашии [заједно] са војском*). Међутим, дилему у овом примеру решава шири контекст који искључује социјатив, па тиме и појаву предлога.

Овакво поремећено морфолошко разликовање значења у оквиру инструментала према резултатима истраживања Павла Ивића (1966: 198) карактеристично је како за језик Ловре у околини Будимпеште тако и за већину осталих локалних говора, али и за многе друге (Ивић 1954: 227–232), под чијим утицајем се иста појава запажа и у језику неких писаца 19. века, на пример, код Јакова Иг-

њатовића (Јерковић 1972: 245), који је вероватно оставио значајан траг и на развој књижевног језика код Срба у Мађарској, па приликом тумачења наведених грешака све поменуто треба имати на уму.

Осим унутарјезичких разлога који су засновани на чињеници да су и предлошка и беспредлошка форма инструментала вишезначне, на ову врсту интерференције утиче и мађарски као примарни језик испитаника у том смислу што не може послужити као узор, јер наставак *-val/-vel* добијају све именице у инструменталу, на пример: *Elgondolkozva dobolgatott ujjaval az asztonon* – Замишљено је добовао *прстима* по столу; *Annával novemberben ismerkedtem meg* – *Са Аном* сам се упознала у новембру (Андрић 2002: 151).

Практично у мађарском језику се не запажа разлика између еквивалентна претходних примера и оних у којима српски инструментал означава, на пример, карактеристичну појединост вршиоца у тренутку реализације глаголске радње. Зато се међу грешкама запажају и овакви случајеви:

Прошишала је поред Антилопе не приметивши је, загледана чврсто, *пооигнуйим носом* (ПМ); Екипе су на паузу отишле *воштвом Мађарица* (СНН, 2. сеп. 2004, 2)

Појава испуштања предлога запажа се и код изворних говорника у матичној земљи и може се протумачи као хиперкорекција (Клајн 1991: 121), јер у жељи да не погреша употребљавајући предлог *c(a)* тамо где је сувишан, говорник га изоставља и тамо где је неопходан. Код наших испитаника, као што је показано, овакве грешке су инициране с две стране, понекад међујезичком интерференцијом, а уз то и унутарјезичким разлозима, међу којима се може поменути и дијалекатски утицај говора који, у односу на језгро, припадају периферији шумадјиско-војвођанског дијалекта¹⁷.

Тенденција супституисања једних падежних облика неким другим облицима није карактеристична само за језичку продукцију ван матичне земље, али је у таквим условима свакако додатно подстакнута, и под израженијим утицајем локалних српских говора. Као што је већ речено, манифестује се не само као „генитивизација“ већ и као употреба инструментала уместо неког другог падежног облика (Клајн 1991: 121–122), што потврђују и следећи примери :

После боравка у Кечкемету куда је дошао *стипендијом* будимпештанске ликовне академије (СНН, 9. сеп. 2004, 6); А и *тим приликама* је пожалила што је ушла (ПМ); Под разним именима и *са различитим инјензијетом* у пограничним крајевима ... велику несигурност за јавни поредак и за животе сеоског становништва дуго ће стварати паше одметници (ЈЈ,5)

Судећи према мађарским преводним еквивалентима који су проверени код изворних говорника овога језика¹⁸, само би се у првом случају могао наћи ин-

17 Иако се у дијалекатској литератури ова појава помиње у источноцрногорском дијалекту (Стевановић 1933: 109), црмничком говору (Милетић 1940: 531), говору галипољских Срба (Ивић 1957), Јован Јерковић (1991: 113) је бележи и у језику Богобоја Атанацковића као и Јакова Игњатовића (Јерковић 1972: 243), констатујући управо да је вероватно била позната и у говорима родног краја овог писца. Појава исте језичке црте на различитим географским подручјима која међусобно немају додира може указати и на веома стару особину, можда чак и из периода заједничког живљења. Питање да ли је ова особина пренета на подручје Мађарске у једној од више познатих сеоба, или је она за дато подручје аутохтона, требало би да реше пре свега дијалектолози, али чињеница да је код Срба у Мађарској сачувана до данас потврђује карактер системског обележја, а с друге стране историјску старину говора.

18 Као сарадници у овом делу анализе помоћ су пружили професори са Одсека за хунгарологију и са Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, као и неки од студената четврте године студијске групе Српски језик у контакту с мађарским/словачким језиком.

На крају би се укратко могло рећи да поред свих наведених разлога, у прилог мање уобичајеној, па чак и погрешној употреби двају падежних облика иде и чињеница да се ради о падежима чија семантичка маркираност у оквиру система не долази до изражаја. Појави генитива уместо других облика доприноси управо његова семантика по којој се издваја као неутрални члан падежног система са најширим могућностима употребе (Ивић 1983: 211). Такође, и инструментал, као маргинални падеж у корелацији с номинативом, као централним падежом, супротставља се осталим специфично маркираним опозиционим паровима, одсуством посебног обележја (Ивић 1983: 199), што га, као и генитив, сврстава у падеже са најмањом вероватноћом погрешног избора.

Овај сегмент којим је илустрована интерференција у језику наших сународника у дијаспори показује да се ради о веома комплексном проблему који је и синхроно и дијахроно вишеслојан. Прво што се у таквим приликама истиче тиче се односа двају доминантних језичких система који се сучељавају, а често се заборавља на чињеницу, барем када је у питању језик одраслих високообразованих људи, да су они обично не само двојезичне, већ и вишејезичне особе.

У конкретном случају један од основних разлога употребе неадекватне или мање уобичајене реализације српских падежних облика свакако је међујезички утицај, поготово што су у питању два типолошки различита језичка система. С друге стране, интерференција је подстакнута и унутарјезичким разлозима, почев од разних аналогича, тренутних тенденција у српском језику, али и чувања архаичнијих форми и специфичности везаних за историјски развој стандардног језика у социјалним и географским условима у којима се овај језик неговао код Срба у дијаспори. Узимајући у обзир управо чињеницу да је српска заједница у Мађарској данас малобројна и углавном сконцентрисана на подручје око Будимпеште, неки примери који би са становишта норме били оквалификовани као интерферентне појаве, могли би добити своје оправдање ако их посматрамо у одговарајућем ситуационом контексту¹⁹. Знајући да читалачку публику књижевних дела и новинских чланака, који су послужили као корпус, чине пре свега Срби који живе ван матице и који својим локалним говорима припадају периферији шумадијско-војвођанског дијалекта, аутори, образовани људи, свесни улоге језика као најважнијег инструмента човековог друштвеног живота,²⁰ понекад су, претпостављамо, тежили ономе што је, говорећи о грешкама у језику, Ранко Бугарски (1996) закључио – да не треба отворати врата анархији, али стандарде треба поставити „на такву основу која ће омогућити да се лакше сагледају бројне важне импликације просте истине да језик служи људима, а не људи језику“ (Бугарски 1996: 163).

19 О односу стандарда и дијалекта, о динамици језичких промена заснованих на територијалним, социјалним и међукултурним везама, а на примеру српског језика у Мађарској веома је информативан рад Марије Илић (2011).

20 Исто тако низ супстандардних особина (дијалектизама, архаизама, варваризама), које Ј. Јерковић (2000: 274–275) бележи у језику Ј.Игњатовића по мишљењу Д.Вученова одраз су пишчевог настојања да се приближи својим читаоцима користећи најпре аутентичне дијалогe, да би се касније исти језички израз проширио и на нарацију и описе.

Литература

- Андрић 2002: Е. Андрић, *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.
- Андрић 2008: Е. Андрић, *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.
- Арсенијевић 1990: Н. Арсенијевић, *Najfrekventnije interferentne pojave kod učenika mađarske narodnosti u produkciji na srpskohrvatskom jeziku*. Magistarska teza. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.
- Арсенијевић 1993: Н. Арсенијевић, О посесивним и егзистенцијалним реченицама с глаголом *imati* и њиховим мађарским еквивалентима, *Зборник Матџице српске за филологију и лингвистику*, XXXVI/2, Нови Сад: Матица српска, 61- 71.
- Арсенијевић 2002: Н. Арсенијевић, Исказивање посесије и квалификације у језику мађарско-српских двојезичних особа, *Зборник Матџице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/1, Нови Сад: Матица српска, 71- 82.
- Арсенијевић 2007: Н. Арсенијевић, Транзитивност и падежи објекатског значења, *Зборник Матџице српске за славистику*, 71 -72, Нови Сад: Матица српска, 377- 389.
- Балог 2000: Balogh és mások, *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Бенцеди 1974: J.Bencédy, *A mai magyar nyelv*, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Бугарски 1996: R.Bugariski, *Lingvistika o čoveku*, Beograd: Čigoja štampa, 156-164.
- Бугарски 1997: R.Bugariski, *Jezici*, Beograd: Čigoja štampa.
- Бурзан 1984: М.Бурзан, *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti*, Novi Sad: Filozofski fakultet u N.Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
- Бурзан, Петровић, Вајда 1992: М. Burzan, V. Petrović, J. Vajda, *Srpsko-mađarski rečnik glagolske rekcije*, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika u N. Sadu; Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u N. Sadu.
- Вајнрајх 1972: У. Вайнрајх, Одноязычие и многоязычие, *Новое в лингвистике*, VI, Москва.
- Генц 1982: L. Genc, *Rana dvojezičnost i kognitivni razvoj*, Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad – Zavod za izdavanje udžbenika.
- Деже 1971: L. Deže Tipološka razmatranja. *Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika*, 1, Novi Sad: Institut za mađarski jezik i književnost i hungarološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Ивић 1954: М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој* (синтаксичко-семантичка студија), Београд: САНУ.
- Ивић 1956: М. Ивић, Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала, *Наш језик*, VII/7-10, Београд: САН, 260-269.
- Ивић 1983: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*, Biblioteka XX vek, Beograd: Prosveta, 197-207.
- Ивић 1995: М. Ivić, *O zelenom konju*, Novi lingvistički ogledi, Beograd: Biblioteka XX vek, 206-217.
- Ивић 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба, *Српски дијалектолошки зборник*, XII, Београд: САН; Институт за српски језик, 519.
- Ивић 1966: P. Ivić, О srpskom govoru u selu Lovri, *Studia slavica*, Budapest: Akadémiai kiadó, 191-201.
- Илић 2010. М.Илић, Дијаспора и дијаспорична свест: анализа усменог дискурса Срба из Чипа у Мађарској, *Гласник Етнографског института САНУ LVIII/2*: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-0861/2010/0350-08611002144I.pdf>, 1.октобар 2011.

- Илић 2011: М. Илић, Историзам и 'аутентичност' у дијалектологији: пример српског у Мађарској, у: М. Ковачевић (ред.), *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, књ. I, Крагујевац: ФИЛУМ, 323–335.
- Јерковић 1972: Ј. Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић 1991: Ј. Јерковић, *Језик и писци*, Нови Сад: Матица српска; Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду.
- Јерковић 1999: Ј. Јерковић, Неколико напомена о корпусу за граматику стандардног српског језика, у: Ј. Планкош (ред.), *Актуелни проблеми граматишке српског језика*, Суботица – Београд: Градска библиотека Суботица, Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ, 35–43.
- Јерковић 2000: Ј. Јерковић, Језик Јакова Игњатовића и данашњи говори Срба у околини Будимпеште, *Зборник Матице српске за славистику*, XLIII, Нови Сад: Матица српска, 273–279.
- Клајн 1980: I. Klajn, *Jezik oko nas*, Београд: Nolit.
- Клајн 1991: И. Клајн, О склопу реченице, *Језички приручник*, Београд: Радио-телевизија Београд, 117–140.
- Кордић 2002: S. Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 143–170.
- Милетић 1940: Б. Милетић, Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, X, Београд: САН; Институт за српски језик, 211–663.
- Микеш, Деже, Матијевић 1973: М. Mikeš, L. Deže, L. Matijević, *Pitanja ekvivalencije nominalnih sintagmi*, Kontrastivna gramatika srpskohrvatskoh i mađarskog jezika, 3, Novi Sad: Institut za hungarologiju Filozofskog fakulteta u N. Sadu.
- Николић 1969: М. Николић, О посесивном генитиву личних имена, *Наш језик*, н.с. бр. 17, Београд: САН, Институт за српски језик, 282–283.
- Степановић 1994: П. Степановић, *Говори Срба и Хрватиа у Мађарској*, Горњи Милановац: Дечије новине; Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска.
- Антонић 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простја реченица*. У редакцији академика М. Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига. Нови Сад: Матица српска.
- Розенцвејг 1972: Б. Ю. Розенцвејг, *Языкобые контакты*, Ленинград.
- Срби у Мађарској: sr.wikipedia.org/.../Срби_у_Мађарској, 3. септембар 2011.
- Станојчић, Поповић, Мицић 1989: Ж. Станојчић, Љ. Попивић, С. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
- Станојчић 1996: Ж. Станојчић Морфологија, синтакса и фразеологија, *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, Београд: 111–143.
- Стевановић 1933: М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолог* XIII, Београд.
- Стевановић 1963–64: М. Стевановић, Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик, *Јужнословенски филолог*, XXVI, sv. 1–2, Београд, 73–150.
- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. (Грамађички системи и књижевнојезичка норма)*, Београд: Научна књига.

**THE USE OF SERBIAN LANGUAGE IN DIASPORA:
SOME NOTES ON SERBIAN-HUNGARIAN BILINGUISM**

Summary

A study of the language of the Serbs in Hungary has been approached with the intention to use the results of the analysis as a contribution to a productive mastery of the language of our compatriots in the diaspora, but also to illuminate certain issues from a completely different angle by gaining insight into the linguistic facts that offer work evolved outside the mainstream development of a standard language. In a corpus based on language production of Serbian intellectuals were observed interference phenomena associated with two forms of case forms, genitive and instrumental, which were used in situations in which their appearance is less common in the Serbian language, or in which another case form is expected. Certain instances of their substitution by other forms as well as incorrect gramaticalization of these forms have also been recorded. The probability of violations in the use of these particular cases is based on the fact that it is a genitive as a neutral member of the case system with numerous possibilities for the use, and the locative as the least marked member of the case system. The reasons for the occurrence of the interference of this type are of interlinguistic nature, above all, the difference in the functioning of two typologically different languages, Serbian and Hungarian. In addition, interference effects are triggered by intralinguistic reasons as well – various analogies, current trends in the Serbian language, but also by keeping more archaic forms, characteristic for the local dialects, and specificities related to the historical development of the standard language in the social and geographical conditions in which this language was cherished by the Serbs in the diaspora.

Keywords: linguistics, syntax, Serbian diaspora, genitive, instrumental, interference.

Nada Arsenijević

Ана С. ЈОВАНОВИЋ¹, Ивана Ј. ВУЧИНА СИМОВИЋ

Универзитет у Крагујевцу²
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију

ОДЛИКЕ И ПОТРЕБЕ НАСТАВЕ СРПСКОГ КАО ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА

У овом раду указује се на специфичне одлике и потребе наставе српског језика у дијаспори које произлазе из чињенице да њену циљну групу представљају ученици српског порекла за које је овај језик обично завичајни. Доступни подаци о настави српског језика за децу наших миграната показују да је таква настава не само неравномерно распоређена и недовољно заступљена, већ и често методолошки неадекватна. Стога сугеришемо да се креирају посебне стратегије развоја српског као завичајног језика, са којима би се потом услагасили наставни планови и програми. На овај начин омогућило би се не само боље одржање и преношење српског језика у дијаспори, већ и етничког/ националног идентитета наших миграната и њиховог потомства.

Кључне речи: српски језик, дијаспора, језичка политика и планирање, одржавање/ замена језика, завичајни језик, настава језика

1. Увод

Савремена социолингвистичка истраживања указују на чињеницу да језик има истакнуто место у формирању и очувању етничког и националног идентитета, а одржање језика пак зависи од многих фактора који се тичу како разних идеологија говорника (политичких, друштвених, језичких итд.) тако и саме употребе језика у његовом друштвеном контексту. На основу поменутих премиса, новији радови о одржавању/ замени мањинских језика у мигрантском контексту сугеришу да је за одржање етничког/ националног језика и његово преношење на следеће генерације, потребно не само да се подстичу позитивни ставови према језику и његовом одржању у условима живота у дијаспори, већ и да се, кроз разне наставне и ваннаставне активности, одржавају и остали елементи етничког/ националног идентитета миграната. У светлу ових сазнања, као и знања савремене методике наставе језика, потребно је анализирати напоре који се улажу у одржавање активне наставе српског језика у дијаспори и преиспитати њихову плодотворност.

У наставку овог рада, преиспитујемо услове за усвајање и учење етничког/ националног језика будући да они директно утичу на планирање његове наставе, те се окрећемо релевантним дисциплинама које могу дати значајан допринос њеном унапређењу. Потом представљамо околности у којима се реализује настава српског језика у дијаспори и критички анализирамо постојеће облике наставе српског, дајући истовремено неке смернице за њено даље унапређење. Пода-

1 anajovano@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 „Динамика структура савременог српског језика“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

ци изложени у раду резултат су одговорног истраживања и систематизације, али молимо да се узму с резервом будући да немамо увид у званичне извештаје надлежних органа (уколико такви постоје).³

2. Теоријско-методолошки оквир

2.1. Лингвистички термини за означавање различитих односа између језика и говорника

Пре него што приступимо разматрању наставе српског језика у дијаспори, важно је термилошки разграничити техничке изразе којима се у лингвистици одређује однос између језика и говорника који тај језик користи, као што су *матерњи*, *први/ други*, *примарни/ секундарни*, *завичајни* и *стирани језик*. Неопходно је јасно разграничити ове термине будући да одређење циљне групе у овом смислу битно утиче на осмишљавање и реализацију наставе језика.

Постоје различите интерпретације појма *матерњи језик*, у зависности од тога који се аспект овог изузетно сложеног појма⁴ ставља у први план. Обично се под њим подразумева језик који се од рођења први усваја и са којим се појединац идентификује (Бугарски 1997: 116; Туласевић и Адамс 1998: 15). Ипак, како Бугарски наводи, матерњи језик може се дефинисати и на друге начине: према пореклу, степену знања, фреквенцији употребе и, нарочито, према идентитету говорника. Монтрал (2012) указује да се изрази којима се дефинише однос говорника и језика могу поделити на основу три критеријума: редоследа усвајања, функције и социополитичког статуса језика. Уколико узмемо сам редослед усвајања језика као критеријум поделе, говоримо о *првом*, *другом*, *трећем* језику итд. Ако се пак подела заснива на функционалној димензији језика, онда можемо навести да постоје *примарни језик*, онај који је доминантан језик корисника, односно који он најбоље познаје и користи, и *секундарни*, у коме је говорник мање компетентан. На крају, на основу социополитичког статуса језика у датој друштвено-језичкој заједници, они могу бити мањински или већински.⁵

Појмови матерњег и примарног језика често се преклапају, јер матерњи језик може истовремено бити и онај којим се корисник најбоље и најчешће служи. Међутим, такође се често догађа да је матерњи језик секундарни језик кориснику, поготово у савременом свету који се одликује честим миграцијама. Примера ради, особа која се у неком тренутку свог живота преселила на друго говорно подручје, она кроз процес интеграције у већинску културу користи већински језик у неким, а можда и у свим доменима језичке употребе. У случају да код те особе комуникативна компетенција на већинском језику постане боља у односу на компетенцију на матерњем, што је неретко случај, може се рећи да се његов/ њен матерњи и примарни језик разликују, тј. да је већински језик постао при-

3 Овај рад не би био могућ да није било подршке добронамерних појединаца који су нам помогли при прикупљању података и са нама несобично поделили своја истраживања и размишљања. Желимо да им изразимо своју захвалност.

4 Бугарски (1997: 117) указује да су истраживачи који се баве вишејезичношћу склони избегавању појма матерњег језика пошто је његово дефинисање само по себи сложено и често доводи до забуне.

5 Монтрал, међутим, у својој термилошкој диференцијацији не узима у обзир матерњи језик који се тиче свих наведених критеријума: први је по редоследу усвајања, али може бити примарни или секундарни, већински или мањински.

марни. Уколико пак матерњи језик остане доминантан, већински језик ће имати статус секундарног језика.

Термин *завичајни језик*⁶ (енгл. *heritage language*), за који се у литератури још користе и називи етнички и мањински језик (енгл. *ethnic/ minority language*), обично се дефинише као језик који је по редоследу усвајања за појединца био први, али никад није у потпуности усвојен због преласка на доминантни, већински језик (Валдес 2000). Уочава се да постоји извесно подударње између овог појма и појма матерњег језика, јер је за оба својствено да се усвајају као први језици. Међутим, потреба за увођењем термина „завичајни језик“ настала је због специфичности контекста усвајања тог језика: наследни језик усвојен је у друштвеном контексту где се језик породице разликује од већинског језика. У том смислу, завичајни језик представља један вид матерњег језика.

Неки корисници завичајног језика од рођења усвајају и већински језик (*симултани билингвизам*), док су други првобитно живели у једнојезичном окружењу, а постали двојезични тек око пете или шесте године када су почели да похађају школу на већинском језику (*секвенцијални билингвизам*). Без обзира на то о ком виду билингвизма се ради, завичајни језик престаје да буде доминантан током адолесценције (Монтрал 2012). Овај феномен се објашњава чињеницом да говорник нема прилике да језик користи у свим доменама употребе, већ га првенствено користи у интимном окружењу. Осим тога, завичајни језик се обично користи у усменом медију, те његови говорници имају значајно слабију компетенцију у писању. Дакле, профил говорника завичајног језика битно се разликује од профила говорника примарног и/ или матерњег језика, што се, природно, одражава и на специфичне потребе које се јављају при његовом учењу.

Овде треба нагласити и разлику између претходно наведених појмова и термина *странни језик*, који се обично учи у школи, у средини где се тим језиком не служи значајнији проценат становништва, није језик школства, јавних установа, медија итд. (Ричардс и Шмит 2002: 206). У контексту наставе језика, важно је истаћи да се развој комуникативних способности ученика на страном језику не одвија у природном окружењу, те је он у много већој мери упућен на свесне стратегије учења него што је то случај са говорницима матерњег или завичајног језика.

Наведена диференцијација значајно утиче на планирање и реализацију наставе језика будући да свака циљна група има своје особености и потребе. Свакако се мора другачије приступити настави матерњег језика у земљи у којој је тај језик већински, него настави завичајног језика, пре свега због контекста у коме се она одвија. Као што је већ поменуто, говорници завичајног језика имају на располагању прилично ограничен број домена, јер се употреба тог језика првенствено реализује у породичном окружењу. Наравно, у срединама с активном мањинском заједницом, прилике за употребу језика значајно су бројније, али опет не постоји могућност за свеукупну сложеност језичких активности. У том смислу, и у складу са потребама специфичне циљне групе, важно је створити прилике за унапређење језичких активности и стратегија са којима се појединац свакодневно не сусреће.

Што се тиче разлика између завичајног и страног језика, Кејган и Дилон (2008) указују на разлике у фонолошким, граматичким, лексичким, социолин-

6 Бугарски користи термин „завичајни језик“ (1997: 117), али се у литератури понекад среће и појам *наследни језик* као директан превод са енглеског.

гвистичким и писаним компетенцијама. Поменути аутори истичу да корисник завичајног језика предњачи у готово свим компетенцијама, али су његова знања врло интуитивна (не уме да вербализује правила употребе језика) и ограничена углавном на сферу приватног живота. Уколико уопште познаје писани код завичајног језика, та знања су најчешће на почетном нивоу, мада постоји снажан потенцијал за брз развој писаних вештина, пре свега због познавања културног контекста земље порекла.

2.2. Стратегија развоја наставе завичајног језика

Повезаност језика и етничког/ националног идентитета представља битну спону која постаје очигледна посебно током модернизацијских процеса, када је језик постао један од главних симбола етничког/ националног идентитета, уз мањи или већи утицај дотадашњих симбола као што су етничко порекло и вера (Мајхил 2006: 2–3). Та спона између језика и других елемената културног и друштвеног знања веома је комплексна и зависи од низа чинилаца (Вучина Сивовић и Филиповић 2009). Новији радови о одржавању и замени мањинских језика указују да је овај процес условљен како постојањем различитих идеологија говорника, тако и деловањем различитих друштвено-политичких и социолингвистичких фактора. У том смислу, Клајн (2003) разликује факторе који се тичу појединачног говорника (пол, мигрантска генерација, узраст, друштвени статус, образовање, ендогамија/ егзогамија, друштвено-економска мобилност, компетенција у већинском и мањинском језику...) или целокупне говорне заједнице (бројност заједнице, културне разлике/ сличности са већинском групом, религија, претходна социолингвистичка ситуација...). Сем ових фактора, на процес одржавања/ замене завичајног језика утиче и сâм језик који се замењује, као и контекст у коме се дати језик користи (Едвардс 1992). Дакле, да би се подстакло одржавање мањинског језика и његово интергенерацијско преношење, потребно је подстицати позитивне ставове према језику и његовом одржању у условима живота у дијаспори, али и различите активности којима се одржавају и остали елементи етничког/ националног идентитета миграната.

У овом раду, превасходно нас занимају напори које наша земља као матица чини у сврху подстицања учења завичајног језика код наших миграната широм света, те ћемо се усредсредити на разматрање планираних и организованих активности које се у том смислу предузимају. Питања наставе српског језика у одржавању српског као завичајног језика улазе у сферу језичке политике и планирања, мултидисциплинарне научне области новијег датума. То је „организована, циљана и дугорочна активност (...) на различитим аспектима статуса, форме и домена употребе одређеног језичког варијетета“ (Филиповић 2009: 54). Обично је спроводе државне институције, али се може реализовати и изван њих.

У оквиру језичке политике и планирања, стручњаци су се код нас махом бавили односом статуса, језичког корпуса и социолингвистичких конотација српског језика у односу на српскохрватски, хрватски, бошњачки (или босански) и црногорски, као и проблемима угрожености српског језика пред снажним утицајем енглеског као глобалног језика (Филиповић 2009: 63). Филиповић даље истиче како би у наведене теме требало „систематски и систематично укључити питања планирања наставе и учења српског језика као матерњег (...) и као страног (...), која представљају део образовне језичке политике и планирања“ (Филиповић 2009: 64). Овде бисмо још додали да је и систематично планирање и реали-

зација наставе српског као завичајног језика такође важно поље које би требало развијати у оквиру наше језичке политике и планирања.

Значајан допринос сагледавању феномена који се тичу одржавања и замене завичајног језика даје и област истраживања која је сродна језичкој политици и планирању, а носи назив *језичка политика у породици* (енгл. *family language policy*). Интересовање за ову нову област истраживања настало је у последњих петнаест година, након што је препозната кључна улога породице у језичком развоју детета. Тако породична језичка политика пружа целовиту и динамичну слику процеса који се тичу усвајања, учења и употребе језика унутар породице (Кинг, Фогл и Логан-Тери 2008). У исцрпном прегледу литературе која се бави овим пољем, Шварц (2010) истиче да родитељи свесно планирају колико ће њихова деца бити изложена завичајном језику, па самим тим директно утичу на језичку компетенцију детета. Промишљена језичка политика и планирање, обогаћена искуствима из области језичке политике у породици, може утицати на одлуке родитеља и пробудити интересовање да се завичајни језик успешно пренесе на следећу генерацију, чиме се посредно подстиче и одржање етничког/ националног идентитета.

3. Настава српског језика у дијаспори

Настава српског језика се, изван граница Републике Србије, одвија у три основна облика: 1) као настава у оквиру школског система земље пријема; 2) у виду допунске наставе и лектората, који потпадају под надлежност Министарства просвете и науке Републике Србије; и 3) као настава коју ћемо у недостатку бољег термина назвати „незванична“, а која се организује при различитим центрима српске културе, првенствено при Српској православној цркви, али и у приватним школама које организују и финансирају сами родитељи и удружења из дијаспоре. У наставку ћемо изложити основне чињенице и запажања која се тичу сва три облика наставе српског језика, без улажења у детаљније разматрање појединачних случајева који, иако су од важности, не могу овде бити представљени због разумљивих ограничења. Сем тога, преглед смо ограничили на земље у којима је евидентирано веће присуство становника српског порекла.

3.1. Настава српског језика у оквиру школског система земље пријема

У складу са незваничним подацима којима је располагало наше Министарство вера и дијаспоре, настава српског језика реализује се у десет земаља које су предвиделе могућност да се, у складу са наставним планом и програмом земље пријема, реализује настава мањинских језика. То су: Аустралија, Аустрија, Канада, Мађарска, Македонија, неке покрајине СР Немачке, Румунија, Финска, Хрватска и Шведска. У складу са прописима сваке појединачне државе, постоје и разлике у реализацији наставе, али је у основи идеја да се имигрантима пружи могућност школовања на њиховом матерњем/ завичајном језику. У већини случајева, трошкове наставе сноси земља пријема, а они се тичу израде наставног плана и програма, ангажовања наставника, обезбеђивања простора и набавке наставних средстава.

Два су основна модела извођења овакве „интегрисане“ наставе: 1) целокупна настава се реализује на српском језику и 2) српски језик је присутан као додатни предмет.

3.1.1. У оквиру првог модела сви предмети уче се на српском језику. Овакав облик наставе реализује се на ограниченом броју локација, тачније, у Мађарској, Румунији и Хрватској.

У Мађарској је школа „Никола Тесла“ данас једина државно призната установа која има српски као наставни језик у свих 13 разреда (8+нулти-припремни+4). Званично је почела с радом 1. септембра 1993. године под називом Српско забавиште, основна школа, гимназија и ђачки дом. Ова школа има традицију дужу од пола века, а захваљујући подршци више институција земље пријема и матице, као и интересовању родитеља и деце, њен опстанак није угрожен. Школа „Никола Тесла“ истиче да је један од основних циљева школовања стицање знања које омогућава упис на све високошколске установе у Мађарској и Србији. Осим у поменутој школи, настава на српском језику реализује се још у две основне школе: у Батањи (1.-8. разреда) и у Ловри (1.-4. разреда).

У Румунији се овакав модел наставе реализује у две осмогодишње школе и у Гимназији у Темишвару, али постоји бојазан да ће доћи до недостатка стручних кадрова који би могли држати предметну наставу на српском језику, што би директно угрозило реализацију овакве наставе у Румунији.

Коначно, у Хрватској је током 2005/2006. године наставу на српском језику и ћириличном писму похађало 3185 ученика (2151 ученика у основним и 1034 ученика у средњим школама). Не располажемо новијим подацима који би нам дали јаснију слику о прихватању и успеху овог вида наставе у Хрватској.

Овде треба поменути и Македонију, где постоји законска обавеза да се припадницима српске мањине омогући настава на сопственом језику. Наставни план и програм прописује Министарство просвете БЈР Македоније. Уџбеника на српском језику нема, с изузетком буквара или читанке, што значајно отежава реализацију наставе. Године 2009. наставу на српском језику похађало је око 240 ученика, углавном у пограничним областима (Кућевиште, Старо Нагоричане и Табановци). Поражавајућа је чињеница да је након традиције дуге два века, настава српског језика практично пред одумирањем, што потврђује и пример да у Скопљу, где је највећа концентрација српског становништва, више нема ниједне школе где се настава одвија на српском језику.

3.1.2. У оквиру другог модела, српски као мањински језик учи се као додатни предмет, а школовање се реализује на већинском језику. Овакав вид наставе присутан је у Аустралији, Аустрији, Канади, неким немачким покрајинама, Румунији, Финској, Хрватској и Шведској.

Школски систем Аустралије предвидео је наставу мањинских језика, чиме је њихов статус практично изједначен са сваким другим предметом у оквиру наставних планова. У том смислу, српски језик је равноправан с осталим предметима при полагању матурског испита, а доноси и одговарајући број поена при упису на факултет. Настава српског језика реализује се углавном у такозваним „суботњим школама“, државним школама у којима раде наставници који испуњавају критеријуме Министарства просвете за сваку од аустралијских држава. Иако су обезбеђени повољни услови за реализацију наставе српског језика, „суботње школе“ наилазе на слаб одзив будући да деца морају да се у извесној мери одрекну слободног времена викендом. Узроци се свакако налазе у слабој мотивацији деце и родитеља, њиховом неувиђању употребне вредности српског језика и губитку веза са матицом. То потврђују и захтеви представника школа који се највише тичу потреба за уџбеницима, дидактичким материјалима, али и пропа-

гандним, првенствено туристичким материјалима који би код наше популације у Аустралији пробудили веће интересовање за изучавање српског језика.

У Аустрији се настава српског језика реализује у оквиру предмета БКС (босански, хрватски, српски, нем. *Bosnische, Kroatische-Serbisch*), будући да у аустријском Министарству просвете преовладава став да се ради о једном језику. Штавише, уколико би дошло до поделе на три различита језика, велика је вероватноћа да би се број ученика смањило до те мере да би то угрозило њен опстанак. Настава матерњег језика се у нижим разредима основне школе (од првог до четвртог) нуди као факултативни предмет, а у вишим разредима (од петог до осмог), као слободан изборни предмет или као факултативни предмет, са фондом од два до седам часова недељно. За виши степен (сређење школе) није прописан настава план, али је могуће организовати наставу мањинског језика у оквиру школске аутономије. Тако је током 2011/2012. године требало да заживи прва група за БКС у средњој туристичкој школи у Бечу. Учење БКС језика организовано је у виду допунске наставе тако што родитељи на почетку школске године добију упитник за пријаву детета за факултативно похађање језика. Уколико се довољан број родитеља изјасни позитивно, оформљује се одељење у коме се настава реализује у складу са планом и програмом који прописује аустријско министарство просвете.

Важећи канадски прописи предвиђају могућност да се у оквиру редовног школског система уведе и настава мањинског језика по државним субвенцијама, под условом да се оформе групе од најмање 25 ученика. О овој настави, која се реализује само на нивоу основних школа, брину Окружне школске управе (енгл. *District School Boards*), те су оне надлежне за ангажовање лиценцираних наставника, најчешће српског порекла. Настава је организована као допунска ваншколска активност, најчешће викендом у трајању од три часа. По процени Амбасаде Републике Србије у Отави, у Канади је 2006. године ову наставу похађало око 1600 ученика, највише у провинцији Онтарио. У Торонту су 2007. године отворене још три школе за допунско учење српског језика у којима се настава реализује према плану и програму Министарства просвете и науке Републике Србије.

У Немачкој је настава мањинских језика усклађена са покрајинским прописима услед чега на територији СР Немачке постоји сва три претходно поменути типа наставе. Интегрисана настава се реализује у покрајинама Баварска, Баден-Виртемберг, Доња Саксонија, Северна Рајна-Вестфалија и Хесен. У овим покрајинама је за наставу српског језика, која се обавља као допунска настава у трајању од неколико часова недељно, надлежно министарство просвете земље пријема које се стара о ангажовању наставника, обезбеђивању простора, креирању наставног плана и програма. Међутим, у Немачкој се запажа тенденција снажније интеграције имиграната у већинско становништво. Тако је Министарство за просвету и културу Баварске 2004. године донело одлуку о консолидацији државног буџета тако што ће средства коришћена за допунску наставу бити преумерена на допунску наставу немачког језика за децу имиграната. Министарство ипак оставља могућност постојања допунске наставе мањинских језика, али под условом да то финансирају државе матице.

Осим већ поменутог облика наставе искључиво на српском језику, у Румунији један део српске мањине похађа наставу на румунском, а српски слуша као изборни предмет. У 2009. години, ових ђака је било готово три пута више од оних који су наставу слушали само на српском.

У Финској се настава језика организује у оквиру редовног школског система и финансира по плану и програму финског Министарства просвете. Настава се организује једанпут недељно, по два часа за сваку групу, које броје између 3 и 10 ученика. Настава је бесплатна, а присуство факултативно, осим ако ученик жели да положен предмет упише у сведочанство, у ком случају је присуство часовима обавезно. Циљеви наставе матерњег језика одређени наставном регулативом не предвиђају само елементарно знање матерњег језика, већ и познавање културе и историје народа, као и да се код ученика створи свест и разумевање о учењу матерњег језика као важног дела личне и опште културе.

Срби у Хрватској који желе да уче српски језик, а при томе похађају наставу на хрватском језику, српски могу да уче као допунски предмет. Недостатак овог модела јесте чест проблем са недостатком просторија за реализацију наставе, превоз деце и преоптерећеност учитеља, те је и одзив прилично слаб (у 2005/2006. години било је свега 845 ученика).

У Шведској је допунска настава мањинских језика децентрализована, што значи да је организују локалне заједнице задужене за реализацију шведских наставних планова и програма. Ова настава је, уз то, факултативна, те деца могу и не морају да поред похађања редовне шведске наставе иду и на допунску наставу мањинског језика. Српски се тако учи у 11 школа са по два часа недељно, током основног и средњешколског образовања. Учитељи су организовани у Удружење наставника југословенских језика и предају српски, хрватски и босански, а сваки има између 60 и 80 ђака. Забележено је стално смањење броја ученика, као и недостатак наставног материјала, пре свега уџбеника.

3.2. Настава српског језика под окриљем Министарства просвете и науке Републике Србије

Делокруг рада Министарства просвете и науке Републике Србије обухвата, између осталог, „допунско образовање деце домаћих држављана у иностранству“ (Министарство просвете, науке и технолошког развоја 2012). Сем тога, Министарство просвете може (и не мора) да буде укључено у рад лектората за српски језик, те ћемо се у следећем одељку осврнути и на то питање.

3.2.1. Допунска настава српског језика регулисана је *Правилником о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству* (Службени гласник РС бр. 30/09) који је ступио на снагу 06.05.2009. године. Саставни део правилника је посебан програм основног образовања и васпитања за децу наших грађана у иностранству коју реализују редовни и хонорарни наставници. Настава се изводи у складу са планом и програмом који доноси Министарство просвете и науке, а који се тренутно састоји из три предмета: Српски језик, Моја отаџбина Србија и Основи културе српског народа. Овај вид наставе се, по незваничним извештајима српског Министарства спољних послова, током 2009. године реализовао у следећим земљама: Белгији, Грчкој, Данској, неким немачким покрајинама (Баден Виртемберг, Берлин, Бремен, Хамбург и Шлесвиг-Холштајн), Француској и Швајцарској.

Наставом су обухваћени ученици од првог до осмог разреда основне школе, који су организовани у три старосне групе: млађи ниво (први, други и трећи разред), средњи (четврти, пети и шести разред) и старији (седми и осми разред). Настава се обавља у виду три школска часа недељно, „после редовних часова ученика, зависно од обавеза ученика у систему редовног образовања у иностранству“ (Којић, Ђуран и Ђуровић 2009: 88). Министарство просвете израђује Дневнике евиденције образовно-васпитног рада за полазнике, као и матичне књиге еви-

денције и ђачке књижице, на основу којих се полазницима у нашој земљи признају положени предмети допунске наставе, а тиме се поспешује и осећај припадности матици. У школској 2010/2011. години евидентирано је 3928 ученика распоређених у 235 група. Исте године било је запослено 26 редовних и 20 хонорарних наставника.

Допунска настава већ дуго постоји и у време СФРЈ бројала је велики број полазника широм света. Међутим, с политичким дешавањима у последњој деценији 20. века, дошло је до крупних проблема у реализацији овог вида наставе и великог опадања броја полазника. Могући разлози су бројни. На основу пре-скриптивне граматике, учи се стандардни варијетет српског језика иако је он битно различит како од говора културних центара Србије (Филиповић 2009: 66), тако и од бројних локалних варијетета српског језика којима се полазници служе као својим завичајним језиком. Сем тога, програм проистиче из образовне језичке политике српског као матерњег језика (али не и завичајног), уз примену традиционалних метода које језику приступају са структуралистичког становишта, те се занемарују функционални аспекти писмености који су значајно сложенији од пуке способности да се исправно чита и пише. Чест је случај да један просветни радник ради и са стотину ученика организованих у десет група према месту становања, те наставу држи сваки дан у другом месту, што сигурно утиче на његов/ њен учинак. Коначно, присутне су тешкоће које се тичу боравишног статуса наших наставника у земљама пријема, мењање наставног кадра услед чега долази до дисконтинуитета у раду наставних центара, недостатак наставног материјала, неприлагођеност уџбеника, проблем са обезбеђењем простора за наставу, слаб одзив деце, да поменемо само оне најчешће. Наше Министарство просвете чини свесне напоре да разреши неке од ових препрека, те је у том смислу израђен електронски уџбеник који је могуће бесплатно преузети са сајта Завода за уџбенике и наставна средства. Ипак, потребно је активније и систематичније приступити разматрању свих аспеката допунске наставе како би се изнашла ефикаснија решења.

3.2.2. Лекторати представљају центре за изучавање српског језика, књижевности и културе при универзитетима у свету, а важан сегмент њиховог деловања јесте и промоција матичне културе. Лектори за српски језик и књижевност могу да буду ангажовани на основу билатералних програма сарадње, протокола о непосредној универзитетској сарадњи и на индивидуалној основи. Избор лектора врши Министарство просвете и науке Републике Србије, универзитети у Србији или универзитети у земљама ангажовања. По подацима који су добијени од Народне библиотеке, током 2009. године било је активно око 100 лектората у 34 земље.

Услови рада значајно варијају у зависности од земље пријема, услова на конкретном универзитету, опремљености и снажљивости ангажованих лектора. У неким земљама Европе, након реформе универзитета, дошло је до прилагођавања наставних планова и програма што је, у случају српског језика, значило да студенти морају да покажу одговарајуће предзнање из овог језика да би могли да упишу жељену студијску групу у оквиру које се изучава и српски. Стога, универзитети који желе да задрже постојећи лекторат српског језика морају да организују припремни семинар на којем ће полазници стећи основна знања из српског језика. Уколико се не одреагује правовремено, може лако доћи до истискивања српског језика, тим пре што се настава у лекторатима често одвија као БКС, те у многим случајевима од брзине и ажурности заинтересованих страна

зависи који ће језик обезбедити опстанак на датом универзитету. Хитра реакција надлежног министарства на иницијативе за отварање нових лектората или увођење српског језика на страним универзитетима је такође од кључног значаја. Сем тога, мора се уложити напор да се побољшају услови живота и рада наших лектора, јер њихови лични доходи у многим случајевима нису довољни за покривање основних трошкова живота.

3.3. Незванична настава српског језика

У незваничну наставу српског језика убрајамо сваки облик наставе који није под директном надлежношћу министарства просвете било матице, било земље пријема. Најчешће се ради о настави коју организују црквено-школске општине, али и добровољне асоцијације, удружења родитеља, српски клубови и остале асоцијације наших миграната. Иако сваки облик наставе српског језика носи своје особености зависно од низа фактора, у случају незваничне наставе је готово немогуће извући заједничке именитеље. Настава се реализује по различитим наставним плановима (уколико планови уопште постоје), у различитом трајању и интензитету; намењена је деци различитих узраста; реализују је појединци различитих образовних профила итд. Самим тим, исходи овакве наставе, као и њено одржавање, условљени су низом фактора који варијају од индивидуалних, преко друштвених, културних и политичких, а најчешће се ради о спреси свих ових чинилаца. Уколико, упркос свему, покушамо да направимо типичан приказ „незваничне наставе српског језика“, рекли бисмо да се реализује на годишњем нивоу у трајању од неколико часова недељно; наставу обично осмишљавају и реализују учитељи волонтери; наставна средства се обично бирају по критеријуму доступности. Са одласком учитеља и настава се неретко гаси. Ипак, постоје и веома позитивни примери оваквог вида наставе.

Српска православна црква игра веома важну улогу у одржању завичајног језика, не само кроз организацију наставе која може бити реализована са мање или више успеха, него и кроз активности које окупљају српско становништво и на тај начин, посредно, доприносе очувању језика. У том смислу свакако треба поменути недељну литургију, часове веронауке, фолклор, летње кампове и друге активности које се реализују на иницијативу и под покорвитељством црквено-школских општина.

С друге стране, више удружења српске мањине у иностранству показало је снажну иницијативу за покретање наставе српског језика. Случај Албаније је посебно важан и, могло би се рећи, узнемирујућ. Наиме, у албанским матичним књигама не постоје подаци о броју припадника српске мањине што је албанским властима остављало могућност да се не баве питањем организације наставе на српском као мањинском језику, иако се процењује да Срба у Албанији има око 30.000. У таквим околностима, Удружење српско-црногорске мањине „Морача Розафа“ у више наврата је покретало иницијативу за оснивање огледне групе за учење српског језика, али због бројних неповољних околности, као и неразумевања званичника, то им није полазило за руком. Додатна препрека за организовање наставе српског била је и бојазан за безбедност деце, будући да би похађање ове наставе била и јавна декларација етничке припадности. Чињеница да је деведесетих година испред улазних врата тадашњег председника удружења постављена и активирана експлозивна направа само је потврдила страхове родитеља. У новембру 2007. године је ипак дошло до преокрета када је Министарство вера

и дијаспоре одобрило средства за покретање курса, чиме је настава српског заживела у Албанији први пут после 73 година.⁷ У Скадру и Фиру је 2010. године уписано 100 полазника.

Конечно, у последње време све су чешће иницијативе млађих високообразованих миграната (види Вучина Симовић и Јовановић 2011) да се организује настава српског језика којом би се олакшало одржавање завичајног језика код деце, али без њеног нужног везивања за црквене центре. Таквих примера има у САД и Холандији, а вероватно постоје и други случајеви који нам нису познати. Стварање организоване мреже заинтересованих страна и бољи проток информација свакако би олакшало реализацију иницијатива за увођење наставе српског језика у дијаспори.

4. Уместо закључка

Изложени преглед наставе српског језика у дијаспори ни приближно не осликава сву сложеност овог питања и кључну потребу за брзим и систематичним ангажовањем у циљу промоције и унапређења различитих облика учења српског језика у дијаспори. Подаци Министарства вера и дијаспоре из 2008. године показују да само мали број деце и омладине српског порекла похађа неки облик наставе српског и да се тај број креће између 16500 и 17000 полазника, што чини мање од 0,4% нашег становништва у свету. Чак и тамо где настава српског језика постоји, наши мигранти често нису о томе обавештени. Поред тога, често се поставља питање сврсисходности учења мањинских језика у односу на „велике светске језике“, чиме се заборавља да се ради о учењу завичајног језика које би се позитивно одразило на когнитивну (Илић-Марковић 2010), али и емотивну језичку способност ученика.

Настава српског језика у дијаспори несумњиво је оптерећена низом тешкоћа које се тичу правног, финансијског и друштвено-политичког контекста, али поражавајуће је што не постоји ни одговарајући теоријско-методолошки оквир. Видели смо да је настава српског језика најчешће осмишљена по моделу наставе српског као матерњег језика у матици, што овде ни у једном случају није релевантно. Наиме, у свим наведеним случајевима, ради се о настави српског као завичајног језика (сем у случају лектората где је обично у питању настава српског као страног). У литератури је већ наглашено да у настави завичајног језика предност треба давати „макро“ приступу који полази од језичких стратегија и дискурса (Кејган и Дилон 2006), као што је, на пример, *CLIL* метод (*Content Language Integrated Learning*). Неусклађеност наставе са потребама и циљевима миграната и њихове деце, као и велике тешкоће у припреми и реализацији саме наставе, у великој мери потичу из слабе комуникације која постоји међу професионалцима укљученим у питање наставе српског језика у дијаспори. То доводи и до одсуства јасне стратегије која би следила препоруке језичке политике и планирања, као и успешне моделе које друге земље спроводе у сврху одржавања свог етничког/ националног језика. Свакако се ради о активностима које су скопчане са бројним материјалним и организационим потешкоћама, али исто тако увиђамо да њихово отежано спровођење за последицу има веома брзу друштвено-економску и је-

⁷ Од 27. јула 2012. године Министарство вера и дијаспоре престало је да постоји као засебно министарство.

зичку интеграцију наших миграната, као и њихову културну и језичку асимилацију у већинску заједницу.

Литература

- Бугарски 1997: Р. Бугарски, *Језици*, Београд: Чигоја штампа, XX век (*Ранко Бугарски: сабрана дела* 9).
- Валдес 2000: G. Valdés, The teaching of heritage language: Profiles and possibilities, у: J.K. Peyton; D.A. Ranard; S. McGinnis (ур.). *Heritage languages in America: Preserving a national resource*, Washington, DC: Center for Applied Linguistics, McHenry, IL: Delta Systems, 37–77.
- Вучина Симовић и Филиповић 2009: И. Вучина Симовић; Ј. Филиповић, *Етнички идентитети и замена језика у сефардској заједници у Београду*, Београд: Завод за уџбенике.
- Вучина Симовић и Јовановић 2011: И. Вучина Симовић; А. Јовановић, Улога прве генерације говорника српског језика у процесу одржавања/ замене језика у дијаспори, у: М. Ковачевић (ур.). *Српски језик, књижевост, уметност. Зборник радова са V међународног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2010.)*. Књига I: Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности, Крагујевац: ФИЛУМ, 335–349.
- Едвардс 1992: J. Edwards, Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations, у: W. Fase; K. Jaspaert; S. Kroon (ур.). *Maintenance and loss of minority languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 37–54.
- Илић Марковић 2010: Г. Илић Марковић, Двојезична свакодневица – предрасуде и чињенице, српски и немачки у Бечу. *Петти међународни интердисциплинарни симпозијум „Сусреш култура“*, Нови Сад: Филозофски факултет, 779–788.
- Кејган и Дилон 2006: О. Kagan; K. Dillon, Russian heritage learners: So what happens now? *The Slavic and East European Journal*, 50, 83–96.
- Кејган и Дилон 2008: О. Kagan; K. Dillon, Issues in heritage language learning in the United States, у: N. Van Deusen-Scholl; N.H. Hornberger (ур.). *Encyclopedia of language and education, Volume 2: Second and foreign education*, Springer Science+Business Media LLC, 143–156.
- Кинг, Фогл и Логан Тери 2008: К. King; L. Fogle; A. Logan Terry, Family language policy, *Language and Linguistics Compass*, 2(5), 907–922.
- Клајн 2003: М. Clyne, *Dynamics of language contact: English and immigrant languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Којић, Ђуран и Ђуровић 2009: А. Којић; Д. Ђуран; Б. Ђуровић, *Информативни приручник за дијаспору*, Београд: Министарство за дијаспору и ЈП Службени гласник.
- Мајхил 2006: Ј. Myhill, *Language, religion and national identity in Europe and the Middle East: A historical study*, Amsterdam: John Benjamins.
- Министарство просвете, науке и технолошког развоја 2012: Министарство просвете, науке и технолошког развоја, *Делокупљена рада министарства*. <http://www.mpn.gov.rs/sajt/page.php?page=9>. 06.08.2012.
- Монтрал 2012: S. Montrul, Is the heritage language like a second language? *Eurosla Yearbook*. <http://www.nhrc.ucla.edu/media/files/EUROSILA-YEARBOOK-2012-text-yz-rvu.pdf>, 03.08.2012.
- Ричардс и Шмит 2002: J. C. Richards; R. Schmidt, *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*, London: Longman.
- Службени гласник РС бр. 30/09: Службени гласник РС бр. 30/09, *Правилник о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству*, Београд: Службени гласник.
- Тулесевиц и Адамс 1998: W. Tulasiewicz; A. Adams; Contributors, *Teaching the mother tongue in a multilingual Europe*, London, New York: Continuum.

Филиповић 2009: Ј. Филиповић, *Моћ речи. Огледи из критичке социолингвистике*, Београд: Задужбина Андрејевић.

Шварц 2010: М. Schwartz, Family language policy: Core issues in an emerging field, *Applied Linguistics Review*, 1, 171–192.

ОДЛИКЕ И ПОТРЕБЕ НАСТАВЕ СРПСКОГ КАО ЗАВИЧАЈНОГ ЈЕЗИКА

Summary

This paper deals with specific characteristics and needs of teaching the Serbian language in Diaspora, which derive from the fact that its target group are students of Serbian origin for which it usually represents a heritage language.

The data on teaching Serbian to migrants' children in the last ten years, available to the competent ministries of Serbia, which, although quite partial, allow us to conclude that such teaching is not only unevenly distributed and under-represented, but also does not meet students' needs when its methodology or contents are concerned.

Based on these facts, we suggest that specific strategies for development of Serbian as a heritage language are to be created, and then, coordinated with the curricula and teaching materials. Such active conducting of language policy and planning would enable us to better ensure not only the maintenance and transmission of the Serbian language in the diaspora, but also the maintenance of ethnic / national identity of our migrants and their offspring.

Key words: Serbian language, diaspora, language policy and planning, language maintenance/shift, heritage language, language teaching.

Ana S. Jovanović, Ivana J. Vučina Simović

Евелина ГРОЗДАНОВА¹
Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски“
Филолошки факултет

О НЕКИМ ПРАВОПИСНИМ ПРИНЦИПИМА У БУГАРСКОМ И У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Циљ овог рада је да изврши кратак преглед идеја које траже успостављање фонетског правописа у бугарском књижевном језику, истражујући предлоге који су тиме усмерени од краја 19. века до средине 20. века и чији су аутори под великим утицајем правописних идеја Вука Караџића.

Кључне речи: правопис, фонетски правопис, бугарски језик

Пошто је правопис систем у којем су увек могуће и дозвољене одређене конвенције, у њему се могу одражавати различити основни појмови који се одnose на опште научне и идеолошко-политичке позиције и на принципе и схватања различитих културних и друштвених токова. Због тога, у историји бугарског правописа, као и у историји сваког појединачног правописа, није мала улога коју имају идеолошко-политички и научни погледи појединачних друштвених заједница и аутора у обликовању појединих правописних ставова и токова.

Расправа о бугарском правопису највидљивија је у другој половини 19. века у веома сложенем амбијенту. Утицај старе традиције, која још увек није довољно разјашњена научно, руски и грчки пример, као и пример неких словенских народа, природа и ниво филолошких знања и схватања, идеолошко-политичке борбе, неопходност за образовање, културно-друштвена делатност једних или других говорних подручја – све то утиче снажно на развој правописног стања (Андрејчин 1973).

Опште карактеристике и тежње словенских народа у доба њиховог националног препорода стварају услове, упркос географској дистанци и конфесионалним разликама, за плодну комуникацију и апроксимацију. У њиховом културном развоју може се приметити велики број заједничких тенденција које обележавају њихов даљи развој. У процесу формирања књижевних језика код *млађих нација* за време њиховог препорода могу се запазити и конвергентне, и дивергентне тенденције, а као крајњи резултат свих ових процеса је настанак специфичних догађаја у сваком језику.

Идеја о заједничком словенском књижевном језику почела је да крчи свој пут још у 15. – 16. веку, али њене идеје цветају, а њени конкретни резултати успевају у највећој мери у доба Препорода. Ова идеја жива је код свих словенских народа, али у зависности од релевантних друштвено-историјских услова у различитим епохама она има свој посебан садржај, посебан развојни пут, а основни фактори који одређују њен развитак су углавном верски, политички, културни, а у неким случајевима и економски (Иванова 2008: 18).

1 evypool@yahoo.co.uk

Основни путеви и средства за развој бугарске културе током Препорода у тесној су вези највише са европским културним утицајима који долазе директно и чешће посредовано од словенских земаља. Постаје све веће интересовање за матерњи језик. Појам *језик* у свести Бугарина у време националног Препорода неодвојив је од појма *народ* – ознаке националне идентификације. Није случајно да се у списима бугарских књижевника рађа идеја о језику као жаришту националног идентитета и као најважнијем изразу духовности.

Током Препорода у Бугарској постоје неки покушаји да се уведе фонетски правопис, али они остају у сенци, изоловани од много моћнијег етимолошког правца. Али, у трећем кварталу 19. века велики број аутора покушава уводити фонетски принцип, међу њима су Христаки Павловић, Васил Неновић, Иван Добровски, П. Р. Славејков и други.

Њихова делатност, која је остала непримећена од стране истраживача, показује да идеје о демократизацији правописа уопште нису изолована појава, оне су увек биле присутне у правописним дискусијама, проналазиле су своје место у правописној пракси различитих школа, објављене су и у неким уџбеницима. Други извори, помоћу којих су се схватања о фонетском правопису ширила, били су часописи и новине на чијим су се страницама објављивали чланци о књижевнојезичким и правописним питањима, праве се конкретни предлози да се поједностави азбучни састав и постојећа правописна правила. Као што Дијана Иванова запажа, анализа ових публикација, чији број уопште није мали, показује да се овде не ради о изолованим идејама, него је реч о појави у много већим размерима и са много широм применом него што се може прочитати у стручној научној литератури. Ауторка наглашава да је ово доказ да паралелно, уз строгу и умерену етимолошку праксу, постоји и фонетски правописни правац, иако се он јавља спорадично и периферно у бугарском препородном друштву.

Који су разлози појаве ових покушаја? Као што се зна, током читавог 19. века правописно питање остаје једно од оних чији је одговор најтеже пронаћи и остаје актуелно и у следећим деценијама. С времена на време појављују се предлози за промену постојећих принципа и модела и за њихову замену правописом који би био демократскији.

Директна веза са идејама Вука Караџића може се приметити у пракси Ивана Добровског, уредника часописа „Мирозрение“, који је био штампан у Бечу 1850. године.

Појава покушаја увођења фонетског правописа је нормална, она може логички да буде повезана са потешкоћама да се освоји етимолошки правопис, а са друге стране види се и размена идеја и постојећег искуства код суседних Срба, који се служе једноставним правописним правилима.

У стручној литератури одавно су презентоване и коментарисане чињенице да су бугарски књижевници из 19. века добро знали Вукове идеје. Имајући у виду читав низ околности и прилика, екстралингвистичких или лингвистичких, које су повезане са биографијама бугарских књижевника, овај утицај може бити дефинисан као директан или индиректан. Директни утицај се може пратити у случајевима кад су бугарски ученици или студенти дуже боравили у Србији, где су бугарски младићи имали могућност да се боље упознају са идејама српских филолога, да прате књижевнојезичке дискусије и да освоје знања о српском књижевном језику и правопису, а то несумњиво утиче на њихове филолошке концепте.

Најбоље упознат с идејама Караџића и Даничића о фонетском правопису јесте Никола Прванов, он шири те идеје у својој граматици, која је објављена у Русчуку 1870. под називом „Закључак из бугарске граматике“ („Извод из бџлџарскаџа граматџика“). Много пре објављивања граматике Прванов је бранио фонетско правописно начело, које користи у својој пракси – 1863. у Београду објављио је и један буквар. Исти принципи могу се пронаћи и у пракси Васиља Стојанова. Њих двојица били су у блиској сарадњи, заједно пишу текстове за новине „Восток“ („Вџсток“). Упознавши боље и изблиза идеје српских филолога, В. Стојанов преиспитује своје ставове и постаје аутор једног компромисног модела који у себи комбинује оба начела – етимолошко и фонетско. Он излаже свој модел у чланку „Белешке о правописању“ („Бележџи вџрху џравоџисањето“), који је објављен у новинама „Восток“ (бр. 15, 31. августа, 1865). У том тексту он представља азбуку која се састоји од 31 слова (и комбинација слова), међу којима су **ј, ја, џа, јо, ју, џџ**, избацује слово **џ**, а уместо њега нуди комбинацију **џт**, уместо **ја, јо** користи **ја, ју**. Као и остале присталице фонетског правописа у Бугарској, оставља у саставу азбуке слово **џ** истичући да је то потребно да би се ујединио различити изговор у источном и у западном дијалекту (Вачкова 1997: 171, нав. по Иванова 2008).

Постоје и други модели који, иако имају неке сличности са Првановим моделом, нису сасвим у складу са његовом предлогом, што показује да Вукове идеје стижу у Бугарску преломљене кроз бугарску призму филолошког мишљења, асимиловане и прилагођене бугарској књижевној ситуацији.

Један такав модел поједностављеног правописа који доскора није био добро познат, као што истиче Д. Иванова, налази се у теоријским размишљањима Јосифа Ковачева. Његово учешће у друштвеним расправама долази у тренутку када су још живе дискусије о питањима везаним за будућност књижевног језика, а међу њима у првом плану стоји низ нерешених правописних проблема. Ковачевљев став јасно потврђује да се овде не може говорити о Првановом утицају, већ је то Ковачевљев лични пројекат који је детаљно разматран и представљен у целовитом облику. Једно поређење основних правописних позиција код двојице аутора довољан је доказ за сличности и разлике између њих.

Опште су следеће позиције: избацавање слова **џ** и полугласника на крају речи, употреба слова **џ** и **џ**. Но, они се на свим другим позицијама они разликују:

Јосиф Ковачев

1. задржава слова **ја, јо, џ**;
2. задржава слово **џ**;
3. користи комбинацију **џџ** за обележавање [џ];
4. избацује слово **џ**;
5. **џ** се на свим местима обележава са **џ**;
6. избацује слово **џџ**;
7. морфем за одређени члан код именица м.р., јд. је –**џт**;
8. морфем за одређени члан код именица м.р., мн. је –**џџ**;
9. члан се пише спојено;
10. честице за компарацију **по-**, **нај-** пишу се спојено са речју.

Никола Прванов

1. замењује слова **ја, јо, џ** са комбинацијама **џа, ја, ју, џу, џт**;
2. замењује графему **џ** с **ј**;

3. уводи слово **ц**;
4. задржава слово **ѣ**;
5. за обележавање [ѣ] користи три слова: **ѣ, ѣ, ѣ**;
6. користи слово **ѣ**;
7. морфем за одређени члан код именица м.р., јд. је **-ат**;
8. морфем за одређени члан код именица м.р., мн. је **-тѣ**;
9. члан се пише полурастављено;
10. честице за компарацију **по-**, **най-** пишу се одвојено од речи.

Као што се види из поређења, разлике су битне, али обојица књижевника стварају своје моделе на бугарском тлу, имали су у виду живи изговор, но због објективних услова нису били у стању да потпуно игноришу већ успостављену етимолошку традицију у бугарском правопису.

Рецензије поводом Ковачевљевог правописног модела биле су критичне. Преовлађујуће мишљење критичара било је да су ови правописи сувише закаснили и да тадашњој пракси нису биле потребне нове промене и иновације, оно што је требало пракси било је јединство и стабилизација већ успостављених књижевнојезичких и правописних образаца.

Исте године објављен је и други чланак који представља још један модел фонетског правописа. То је чланак Стефана Попова. У Цариградском часопису „Читалиште“ (1875) аутор описује модел који је веома близак моделу који нуди Н. Прванов. У овом моделу азбука са састоји од 32 слова, што је у поређењу са етимолошким правописним принципима прилично радикална промена. Занимљиви случајеви повезани су са следећим тачкама: уводи се слово **і** уместо **и**, уместо **я, ю** пишу се **ја, ју**, комбинација **шт** замењује слово **щ**, користи се **ѣ**, као и слова за јотовање вокале **ѣ** и **ѣ**. За [ѣ] се користи само једно слово – **ѣ**.

Други присталица фонетског правописа је др Георги Мирковић, лекар по занимању, али и искусан филолог. Он наводи свој став у чланку „Нешто о бугарском правописању“ („Нещо за българското правописание“) у часопису „Читалиште“ из 1872. Направивши преглед стања тадашњег правописа, аутор напомиње да велики неуспеси у њему долазе због присуства слова из старобугарске азбуке која се не користе у живом говору. Он даје пример слова **ѣ**, које је у савременом језику јизгубило своју гласовну вредност. Он сматра да је сувишно и коришћење трију слова за обележавање звука [ѣ].

Што се праксе следбеника демократског правописа у 19. веку, тиче треба истаћи да фонетски принцип Вуковог модела никада није био примењен у потпуности и доследно ни код од једног аутора. У наведеним делима јасно се могу видети компромисне варијанте између етимолошког, морфолошког и фонетског принципа, што је израз једног умереног традиционализма и чин против претеране архаизације бугарског правописа током Препорода.

Иако су модели изграђени на основу фонетског принципа лакши за изучавање, они немају довољно заступника у Бугарској из простог разлога што се они појављују спорадично и појединачно, и нису уједињени у шири круг аутора. Њихова шира појава 70-их година 19. века је већ закаснила, у овом периоду правописне борбе прошле су дуги пут у свом развоју.

У новије време такође су се јавили предлози повезани са фонетским начелом у правопису. У свом чланку „За научни и демократски правопис“ („За научен и демократичен правопис“), објављеном у новинама „Књижевни фронт“ („Литературен фронт“), 9. августа, 1962. Ангел Игов предлаже замену слова **ѣ** и **ѣ** са **і** или **ј**, а слова **я** и **ю** са комбинацијама **ја, ју** (**ја, ју**). „Помоћу слова **і** (**ј**) сви ће се вокали лако и доследно јотовати“ – тврди Игов, али према Љубомиру Андреј-

чину, аутор не води рачуна да ће оваква реформа закомпликовати начин писања милионима људи које ће бити тешко убедити да је боље писати два знака уместо једног. Осим тога, на тај начин доћи ће до раскида са једном националном писменом традицијом која чврсто повезује бугарску писменост са руском. Игов разматра и питање о проналаску нових слова за обележавање звучних африката **дж** и **дз**, јер сматра да је дотадашњи начин њиховог обележавања у супротности са фонетским принципом. Други аутор, Иван Александров, у чланку "За тачан и леп бугарски правопис" („*За шочен и хубав български правопис*“) који је објављен у новинама „Књижевни фронт“ из 4. октобра, 1962. предлаже да се за обележавање **дж** користи слово **ш**, а за обележавање **дз** старо слово **с** „дзело“. Андрејчин истиче да аутор није ни свестан шта значи промена звуковне вредности једног слова на вештачки начин, у овом случају слова **ш**.

Осим тога, А. Игов предлаже, а и Ив. Александров има сличну позицију, да се из азбуке избаци слово **ш**, јер обележава два звука. Андрејчин инсистира да ово слово не може сметати, већ је веома погодно, а при томе је и потпуно једнозначно (Андрејчин 1973).

Међутим, сви ови покушаји заслужују пажњу да би се пропратили трагови и корени које остављају у савременом бугарском правопису. Иако фонетско начело није успело да добије неке трајне позиције у правописним расправама у Бугарској, његови предстваници показују један рационалан однос према правописним питањима, утемељују принципе и детаље који се касније прихватају у савременој бугарској ортографији.

Током читавог 19. века бугарска језичка пракса обогатује се и побољшава помоћу културних интеракција са другим народима. Бугарски језик прихвата речи из француског, руског и других језика које су углавном из техничке и културне терминологије. Паралелно са тим запажа се и процес натурализације претходно позајмљених речи претежно грчког и турског порекла. Шездесетих година расправе око основа књижевног језика замењене су живим дискусијама о правопису које су актуелне дуго након Ослобођења. Формирају се неколико правописних школа – етимолошка, фонетска и компромисна (Марков 2003).

Код фонетског принципа писање речи одређује се по њиховом изговору у савременом језику. Може се рећи да је овај принцип релативно најједноставнији и најјаснији, јер његово основно правило гласи: пиши као што говориш. У фонетском правопису постоји потпуно преклапање између изговора и писања. Због тога се фонетски правопис веома лако учи и пружа прилику за већу писменост. Фонетски принцип не само што чува изговор, већ га приказује и стога је посебно погодан за успостављење јединственог књижевног изговора.

Но, уз своје велике и неоспорне предности, фонетски правопис има и знатне недостатке. Пре свега књижевни језик, по својој природи, никад не поседује јединствен, потпуно успостављен и од свих усвојен изговор. У њему се обично запажају неки случајеви колебања који настају због дијалекатских утицаја или несигурности.

Други главни недостатак фонетског принципа јесте то да се да у његовој пуној примени губи веза између различитих облика једне исте речи и између различитих деривата истог корена.

Трећи недостатак јесте то да се врше честе промене у правопису како би се пратиле сталне промене које се дешавају у звучном систему језика. Исто тако фонетски принцип никада не може да буде апсолутно примењен, јер обични систем писања није у стању да у потпуности прикаже говорни звучни облик, пошто говор поседује низ конвенција које проситичу из његовог карактера.

Фонетски принцип, као што је већ истакнуто, један је од основних принципа у бугарском правопису. Он је у максималној употреби и не може се ићи даље у његову примену, а да то није у супротности са фонетским системом бугарског језика и особеностима азбуке. Упркос томе, још увек постоје људи који сматрају да се могу правити нове реформе и промене у бугарском правопису у правцу његовог фонетизирања и поједностављања. Према Стојку Стојковом то је немогућ процес. Подизање нивоа опште писмености неће се десити путем поједностављења правописа, што је већ учињено до крајње тачке, већ путем систематског проучавања и усвајањем постојећег правописног система (Стојков 1954).

Као што наводи Д. Иванова, слабо интегрисан у односу на уобичајену праксу током Препорода, фонетски правописни принцип остаје на периферном месту у бугарској правописној пракси и током 20. века. Овај принцип никада није успео да преузме водећу улогу, а тек средином 20. века има своју улогу као принцип који прати морфолошки, који је узет за основни, на рачун потпуног игнорисања етимолошког правописа.

Литература

Андрејчин 1986: Андрейчин, Л. „Графика и правопис. Правописният въпрос след Освобождението.“ *От Из историјата на нашето езиково стројителство*. Софија: Народна про-света, 1986.

Андрејчин 1973: Андрейчин, Л. „Някои въпроси на българския правопис.“ *Български език, кн.3 – 4*, 1973: 185–191.

Иванова 2008: Иванова, Д. *Недойисани страници към историјата на българския книжовен език, часи първа Славистични ракурси*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2008.

Игов 1962: Игов, А. „За научен и демократичен български правопис.“ *Литературен фронт*, 9. август 1962.

Марков 2003: Марков, Г. *История на българите. Късно средновековие и Възраждане, том 2*. Софија: Знание, 2003.

Ницолова, Радева 1980: Ницолова, Р. Радева В. *Помагало по български правопис и пунктуация*. Софија, 1980.

Русинов 1985: Русинов, Р. *История на българския правопис*. Софија: Наука и изкуство, 1985.

Стојков 1954: Стојков, С. „Българската правописна и графическа система.“ *Език и лиге-рашура, кн.2*, 1954: 117–126.

ABOUT SOME ORTHOGRAPHIC PRINCIPLES IN BULGARIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Summary

In the paper the author examines the ideas that seek to establish the phonetic orthography in the Bulgarian literary language by examining the proposals made by different authors during the late 19th and middle 20th century. The text also examines the way these authors are greatly influenced by the phonetic orthographic ideas of Vuk Karadzic.

Key words: orthography, phonetic orthography, Bulgarian language

Evelina Grozdanova

Dragana M. DROBNJAK¹, Snežana U. GUDURIĆ
*Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za romanistiku*

BELA, CRNA I SIVA BOJA U SRPSKOJ I FRANCUSKOJ FRAZEOLOGIJI²

Predmet ovog rada su srpski i francuski frazemi koji sadrže belu, crnu i sivu boju. Cilj rada je da utvrdimo (ne)istovetnost asocijacija koje navedene boje izazivaju kod govornika srpskog i francuskog jezika. Kontrastivnom analizom srpskih i francuskih frazema utvrdićemo takođe u kojoj meri su oni strukturno i semantički (ne)istovetni, odnosno koje kulturološke koncepte izražavaju. Frazemi će biti analizirani na tri ravni: objektivističko-fizikalističkoj, subjektivističko-psihološkoj i simboličko-konceptualnoj. Građa za rad ekscerpirana je iz više jednojezičnih i dvojezičnih opštih i frazeoloških srpskih i francuskih rečnika.

Ključne reči: frazem, belo, crno, sivo, srpski, francuski

Boje, kao jedna od izvanjezičkih univerzalija, veoma su važan deo svakodnevnog postojanja. U mnogim kulturama boje su sredstvo za iskazivanje društvenog identiteta, političke i verske pripadnosti, odnosno sredstvo simboličkog i asocijativnog komuniciranja.

Boje imaju tri osnovne funkcije (Petrović 1986): 1) objektivističko-fizikalističku (boje su prirodni elementi predmeta spoljašnjeg sveta); 2) subjektivističko-psihološku (boja je individualan, subjektivan doživljaj, odnosno odgovor na nadražaje spoljašnjeg sveta i 3) simboličko-konceptualnu (shodno kulturnim konvencijama i sistemu vrednosti sopstvene društvene zajednice, kao i ličnom estetskom senzibilitetu, pojedinac određenu boju pripisuje stvarima, idejama, obredima i običajima). Poslednje dve funkcije delimično se preklapaju, budući da subjektivni doživljaj koji je zajednički pripadnicima jedne grupe može da preraste u opšti senzibilitet šire zajednice. Tada funkcija boje počinje da se posmatra u kulturnom kontekstu date grupe budući da predstavlja odraz njenih shvatanja, filozofije života, religije i u tom slučaju može da se govori o narodnoj simbolici boja (Ekart Hajmenda, u Petrović 1986: 10).

Predmet ovog članka su srpski i francuski frazemi koji u svom sastavu imaju belu, crnu i sivu boju. Cilj rada je da utvrdimo (ne)istovetnost asocijacija koje ove boje izazivaju kod govornika srpskog i francuskog jezika bez pretenzije da obavezno pronađemo korespondente za svaki srpski i francuski frazem. Kontrastivnom analizom srpskih i francuskih frazema utvrdićemo takođe u kojoj meri su oni strukturno i semantički (ne)istovetni, odnosno koje kulturološke koncepte izražavaju. Premda posmatrani jezici pripadaju indoevropskoj porodici, pripadnost različitim jezičkim grupama, kao i izloženost različitim istorijskim, kulturološkim i drugim činiocima, uticale su na stvaranje osobenih sociolingvističkih miljea. Otuda je sasvim očekivano i razlikovanje u frazeološkom izražavanju u srpskom i francuskom jeziku.

1 dashayuyu@yahoo.fr

2 Rad je urađen u okviru projekta MNTR br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

Korpus je ekscerpiran iz više jednojezičnih i dvojezičnih opštih i frazeoloških srpskih i francuskih rečnika bez pretenzije da bude i sveobuhvatan. Pod frazom podrazumevamo ustaljenu jezičku jedinicu sastavljenu od dveju ili više reči koje ne zadržavaju svoja značenja, već celokupan sklop ima jedinstveno značenje i gramatički i semantički je nepromenljiv (Dragićević 2007). Među frazeme ćemo uvrstiti i frazne imenice, odnosno bezglagolske frazne lekseme realizovane imeničkim sintagmama, najčešće kao kolokacije oblika pridev + imenica u srpskom (Prčić 2008), odnosno imenica + pridev u francuskom jeziku.

1. Bela boja u srpskim i francuskim frazemima

Rečnik simbola (Chevalier, Gerbran 2004: 51) navodi da se „bela boja, kao i njoj suprotna, crna, može postaviti na dva kraja hromatske skale. Pošto je belo apsolutna boja (...) ona označava ili odsutnost ili skup boja. Ona se tako nalazi ili na početku ili na kraju dnevnog života i vidljivog sveta, što joj pridaje idealnu simptotičku vrednost“.

Bela boja je simbol apsolutne istine, onoga koji jeste (Bog, Jehova)³ (Portal 1857). Ona je jedinstvo iz kojeg zrače sve osnovne boje i hiljade nijansi koje boje prirodu.

Bela boja se poistovećuje sa čistotom, nevinošću, čednošću, mirom, devičanstvom, brakom, duhovnošću,⁴ svetošću i životom. Belo upućuje na svetlo, sjaj, sreću, sneg, majčino mleko. Ovakva simbolika belog kao uzvišenog proističe iz karakterističnog sistema raspodela boja svojstvenog indoevropskim narodima u kojem bela boja pripada upravo domenu sveštenog. Bela boja u srpskom folkloru nosi simboliku lepog, čistog, sjajnog, slavnog, neprolaznog i najverovatnije potiče još od starih Slovena koje je bela boja asociirala na istok i na izlazak sunca i time sastavljala smisaonu nijansu zlatne boje (Popović 1991).

S druge strane, bela boja nosi i suprotnu simboliku: strah, starost (bele vlasi), narušeno zdravlje (bolnica) i smrt (pokrov, kosti).⁵

Analizu ćemo započeti na objektivističko-fizikalističkoj ravni i odmah je primetno da u našem korpusu ne postoji primer identične asocijativne veze i potpune strukturalne ekvivalencije u srpskom i francuskom jeziku.

Identične asocijacije različite⁶ formalne strukture pronalazimo u sledećim frazemima:

bele plesti ~ avoir les cheveux blancs

jasno kao beli dan ~ cousu de fil blanc

kose bele kao sneg ~ avoir des cheveux de neige⁷

beo kao krpa, beo kao sir, beo kao kreč ~ blanc comme un drap, blanc comme un cachet

đaspirine, blanc comme un linge, blanc comme la craie

3 U svetom jeziku Biblije bela odeća simbolizuje preporod duše i spas izabranih. U Knjizi Apokalipse navodi se da „onaj koji će pobediti biće obučen u belo“ (Sveto pismo staroga i novoga zavjeta 1956: 212).

4 Pitagora je, na primer, zahtevao da se svete himne pevaju u belim odorama. Zevsovi sveštenici nosili su belu odeću. Srednjovekovno hrišćansko slikarstvo predstavlja Boga obučenog u belo, a isto tako je obučen i Isus posle uskrsnuća. Poglavar Rimske crkve na zemlji nosi božansku, belu, odeću.

5 U antičko doba bela je bila boja mrtvih i, samim tim, boja žalosti. U Srednjem veku bela boja je bila simbol žalosti francuskih kraljica, a istovetnu simboliku nosila je i u našoj narodnoj prošlosti.

6 Pod različitom formalnom strukturom podrazumevamo prisutnost odgovarajućeg naziva za boju, ali neistovetnost formalnog frazeološkog sklopa i u našem radu obeležavaćemo je simbolom ~.

7 Iako u ovom frazemu nije eksplicitno iskazana bela boja, veoma je jasna metafora na kojoj se ovaj frazem zasniva, te smo ga i uvrstili u naš korpus.

Delimičnu formalnu ekvivalenciju, ali sasvim različitu asocijaciju nalazimo u fraznim imenicama *bela vrana* i *merle blanc*⁸, budući da srpski frazem označava osobu koja se ne uklapa u datu sredinu,⁹ a francuski osobu izuzetnih osobina, odnosno nešto veoma retko.

Potpuna formalna ekvivalencija i sasvim različita asocijativna veza primetna je kod frazema *beo kao sneg* ('čisto beo') i *blanc comme neige* ('nevin, nije kriv'), te bi njihovo poistovećivanje bilo pogrešno.

U francuskom jeziku postoji frazem *se faire des cheveux (blancs)* ('brinuti') čija motivacija je sasvim jasna (kosa veoma brzo, čak i za samo nekoliko sati, može da posedi usled velike brige ili nekog emotivnog potresa).

Zanimljivo je da na subjektivističko-psihološkoj ravni nismo pronašle nijedan srpski niti francuski frazem, dok na simboličko-konceptualnoj ravni nijedan frazem koji sadrži belu boju nema formalni i semantički ekvivalent u drugom posmatranom jeziku.

Pojedini frazemi, pored iskazane bele boje, sadrže i naziv neke životinje:

biti zaštićen kao beli medved

ne videti bele mačke

čekati princa na belom konju

*connu comme le loup blanc*¹⁰ ('veoma poznata osoba')

*montrer patte blanche*¹¹ ('pokazati se, prikazati se')

être une oie blanche ('naivna devojka')

*éléphant blanc*¹² ('svako iracionalno ili praktično ostvarenje bez ekonomske dobiti')

U drugim frazemima bela boja upućuje na odsustvo nečega ili nekoga:

gledati nekoga belo (odsustvo razumevanja)

otići u beli svet (odsustvo poznatog)

biti na belom hlebu (odsustvo druge hrane)

ne videti bela dana (odsustvo dnevne svetlosti)

bela kuga (odsustvo rađanja dece)

bela udovica (odsustvo supruga)

passer une nuit blanche ('provesti besanu noć' = odsustvo sna)

examen blanc ('probni ispit' = odsustvo ocene)

8 Ova frazna imenica nastala je metonimijom prema terminu *beli kos* koji upućuje na pticu obolelu od leucizma, genetske bolesti usled koje perje dobija belu, a oči zadržavaju normalnu boju. Ova anomalija u pigmentaciji je veoma retka kod ove vrste, otud i značenje same frazne imenice.

9 Istovetnu semantiku ima i frazna imenica *crna ovca*.

10 U 13. veku postojao je frazem *connu comme le loup* ('vest koja se brzo širila', poput vesti o pojavi vuka u kraju). Tek u 19. veku je ovaj frazem pojačan pridevom *blanc* ('beo'), iako se koristio i frazem *connu comme le loup gris*.

11 La Fonten je popularizovao ovaj frazem u basni *Le loup, la chèvre et le chevreau* (*Vuk, koza i jare*) gde jare koje je majka ostavila samo kod kuće pita gosta (vuka) da se pokaže ukoliko hoće da mu otvori. Pojedini autori smatraju da je poreklo ovog frazema u priči *Vuk i sedam jariča* braće Grim, što je pogrešno, budući da su braća živela vek i po kasnije u odnosu na La Fontena.

12 Ovaj frazem potiče iz zemalja hinduističke ili budističke tradicije. Budina majka je uoči porođaja sanjala belog slona, te su se na osnovu ove legende počeli sakralizovati beli slonovi. Budući da nije bilo dozvoljeno da se oni koriste za rad, postali su prestižan poklon među indijskim prinčevima. Manje bogatim prinčevima ovakav poklon je predstavljao problem, samim tim što je posedovanje belog slona o kojima je trebalo posebno da se staraju, bilo veoma skupo. Francuski frazem je zapravo kalk engleske konstrukcije *white elephant*. U srpskom jeziku frazna imenica *beli slon* nije uobičajena i može se naći samo u prevodima.

mariage blanc ('ugovoren ili „nekonzumiran“ brak' = odsustvo emocija ili ljubavnog čina)

vote blanc ('nevažeći glasački listić' = odsustvo punovažnosti)

faire chou blanc ('ne uspeti', 'ništa ne zaraditi' = odsustvo uspeha, rezultata)

année blanche ('školska ili univerzitetska godina u kojoj su društveni ili politički nemiri onemogućili normalno odvijanje nastave' = odsustvo nastave)

donner carte blanche à quelqu'un ('dati nekome odrešene ruke' = odsustvo ograničenja)¹³

Dok je veoma jasna motivacija frazne imenice **bela smrt** ('smrt usled smrzavanja'), nije sasvim jasno odakle proističe značenje frazema (**biti, uraditi nešto**) kao **bela lala**. Moguće objašnjenje leži u činjenici da je bela lala retka u prirodi, odnosno da prirodno teško niče i rascvetava se, te se neko ko ne želi da nešto spontano sam uradi poistovećuje sa ovim cvetom.

Pojedini francuski frazemi sasvim jasno upućuju na sneg:

passer une semaine blanche ('provesti nedelju dana na snegu')

or blanc ('bogatstvo koje čini sneg i turizam na snegu')

U pojedinim frazemima belom bojom ističe se intenzitet osećanja i stanja:

avoir une peur blanche ('pobeleti, pobledeti od straha')

être blanc de colère, colère blanche ('pobeleti od besa')

être blanc-bleu ('uživati dobar ugled')

ne pas être blanc-bleu ('biti umešan u nešto')

avoir une peur blanche ('jako se plašiti')

Pridevski izraz *à blanc* nalazi se u strukturi nekoliko francuskih frazema. U nekima ima značenje 'do kraja, do maksimuma', u drugima 'u prazno, uzalud':

couper à blanc ('poseći, odseći do kraja')

chauffer à blanc ('zagrejati do maksimuma')

saigner à blanc ('iscediti do poslednje kapi krvi, iskoristiti do maksimuma')

tirer à blanc ('pucati u prazno, ćorcima')

cuire à blanc ('peći pitu bez nadeva')

Frazem *manger son pain blanc* ('uraditi najlakši i najpriятiji deo nekog posla') zabeležen je početkom 15. veka kada je narod jeo hleb tamne boje, budući da je čistije i finije belo brašno bilo namenjeno visokom društvu. U retkim prilikama kada je narod mogao da napravi beli hleb, obično bi ga pojeo odmah, ostavljajući za kasnije manje ukusnu hranu. Srpski frazem *biti na belom hlebu* nije korespondent ovom francuskom frazemu budući da ima sasvim drugačiju semantiku.

U francuskom korpusu našla su se i dva frazema u kojima bela boja ne nosi posebno značenje:

marquer un jour d'une pierre blanche ('posebno obeležiti neki važan datum')

bonnet blanc et blanc bonnet ('nije šija nego vrat')

U našem korpusu nalazi se i nekoliko francuskih frazema koji sadrže imenicu *le blanc* ('bela boja, belina'):

regarder, fixer quelqu'un dans le blanc des yeux ('gledati netremice u nekoga')

rougir jusqu'au blanc des yeux ('pocrveneti do korena kose')

se manger, s'arracher le blanc des yeux ('svađati se kao pas i mačka')

la semaine du blanc ('vreme velikih rasprodaja donjeg veša')

¹³ U srpskom jeziku se frazem *dati „kart blans“* koristi isključivo u obrazovanim krugovima.

2. Crna boja u srpskim i francuskim frazemima

Kao i bela boja, i crna se može svrstati na obe strane hromatske lestvice, pri čemu na jednoj strani predstavlja granicu toplih, a na drugoj granicu hladnih boja (Rečnik simbola 204: 108).

Kao negacija svih boja, crno se povezuje sa prvobitnim haosom, odnosno sa iskonskom tamom i neizdiferenciranim svetom. Crno je simbol greške, ništavila, onoga što ne postoji. Crno je negacija svetlosti, tama, zlo, nesreća, lažnost, tajanstvenost, nepoznato, ono što je skriveno (crno tržište) ili se ne vidi, pretnja, smrt, bol, tuga, beznade, strah, strogost (odeća sudija i sveštenika). Poistovećivanje crnog sa zlokočnim i nesrećnim verovatno potiče od simboličkog trougla koji je u predstavi starih Slovena odgovarao vertikalnim koordinatama sveta gde se razgraničavaju bela, crvena i crna boja. Tako je u ovom sistemu crna boja označavala sever koji je asociirao na hladnoću, nesreću i glad (Popović 1991). Crna boja povezuje se i sa okultizmom, odnosno magijom, usled prenosa negativnog emotivnog doživljaja (crni vrag). Crna boja je u mnogim kulturama simbol žalosti.

S druge strane, crno simboliše odmerenost, eleganciju, prefinjenost, bogatstvo, luksuz, plemenitost, autoritet, moć, dostojanstvo, snagu.

Na objektivističko-fizikalističkoj ravni brojni srpski i francuski frazemi koji iskazuju određeno poređenje pokazuju potpunu formalnu i semantičku ekvivalenciju:

crn kao gavran = noir comme un corbeau

crn kao gavranovo krilo = noir comme une aile de corbeau

crn kao ebanovina = noir comme l'ébène

crn kao ugalj = noir comme du charbon

crn kao mastilo = noir comme de l'encre

crn kao gar, crn kao čač = noir comme de la suie

U pojedinim frazemima koji takođe izražavaju poređenje sa nečim što je crno, приметna je delimična formalna i potpuna semantička ekvivalencija:

crn kao đavo ~ noir comme une taupe

~ noir comme jais

~ noir comme un charbonnier

Francuskom frazemu *il fait noir comme dans un four* uslovno bi mogao da se pridruži srpski frazem *crno je kao u rupi, u pećini*, mada se u upotrebi češće sreće izraz *ne vidi se ni prst pred okom*.

Zanimljivo je da, kao i kod bele boje, u našem korpusu na subjektivističko-psihološkoj ravni ne postoji nijedan srpski niti francuski frazem koji sadrži crnu boju.

Na simboličko-konceptualnoj ravni brojni srpski i francuski frazemi potpune ili delimične formalne ekvivalencije imaju istovetne asocijacije koje povezuju crnu boju sa kakvim negativnim raspoloženjem ili stanjem ili nekim nedozvoljenim poslom:

crni humor = humour noir

imati crne misli = avoir des idées noires

videti sve crno = voir tout en noir, voir les choses en noir, voir noir

predstaviti neku situaciju kao crnu = peindre une situation en noir

raditi na crno = travailler au noir

*baviti se crnom berzom = faire du marché noir*¹⁴

¹⁴ Francuska frazna imenica *marché noir* zapravo je kalk prema nemačkoj imenici *Schwarzmarkt* ('crna berza') koja je nastala u Nemačkoj krajem rata 1914–1918. godine kada je u zemlji vladala velika nemaština.

biti ophrvan crnim mislima ~ broyer du noir

Frazemi *biti na nečijoj crnoj listi* = *être sur la liste noire de quelqu'un* i *biti nekome crn pred očima* ~ *être la bête noire de qqn* jasno upućuju da neko nekome nije posebno mio, dok frazne imenice *crna ovca* = *mouton noir* pokazuju da se pojedinac nije prilagodio datoj sredini.

Pojedini srpski frazemi i frazne imenice nemaju formalne niti semantičke francuske ekvivalente i svaki od njih upućuje na kakvu teškoću, žalost, opasnost:

crni dani

crni petak

crno se piše kome

biti težak kao crna zemlja

zaviti nekoga u crno

Isto tako, i u francuskom delu korpusa postoje frazemi i frazne imenice koji nemaju formalne i semantičke ekvivalente u srpskom jeziku i upućuju na kakvo loše raspoloženje ili stanje:

être noir (u familijarnom govoru) ('biti pijan')

être d'humeur noire ('biti neraspoložen')

être dans son noir ('biti neraspoložen')

être noir de colère ('biti jako ljut')

colère noire ('jak bes')

œil noir ('preteći, mrk pogled')

silence noir ('mrkla tišina')

froid noir ('ciča zima')

Sledeći francuski frazem pokazuje odsustvo razumevanja, odnosno znanja:

être dans le noir (le plus complet) ('ništa ne znati')

Samo jedan frazem u celokupnom našem korpusu, koji sadrži crnu boju, ne upućuje na nešto negativno, nedozvoljeno, zastrašujuće. Naprotiv:

être noir de rire ('plakati od smeha')

U dva srpska i francuska frazema nalazimo i belu i crnu boju, kao i potpunu formalnu i semantičku ekvivalenciju među njima:

staviti, napisati crno na belo = *mettre, écrire du noir sur du blanc*

govoriti čas belo, čas crno = *dire tantôt blanc, tantôt noir*

Ostali frazemi koji sadrže istovremeno belu i crnu i belu boju nemaju formalni niti semantički ekvivalent u drugom posmatranom jeziku:

(ne videti) ni bele ni crne

čuvati bele pare za crne dane

aller, passer, changer du blanc au noir ('promeniti mišljenje, biti prevrtljiv')

dire blanc et noir ('ne biti pristrasan')

vie mêlée de blanc et de noir ('život ispunjen krajnostima')

Pridev *schwarz* ('crn') već se nalazio u konstrukcijama poput *Schwarzarbeit* ('rad [na] crno'), *Schwarz hören* ('slušanje radija bez plaćanja takse')..

3. Siva boja u srpskim i francuskim frazemima

Siva boja je kompromis između bele i crne boje, kompromis između svetlosti i tame. Ona je neutralnost između „rata i mira“, indiferentnost između krajnjeg nemira i potpunog mira (Trstenjak 1987). Kao što je bela boja čistota sama po sebi, crna tmina sama po sebi, tako je siva boja sumraka i mutnog, boja pepela i magle, nepoznatog i zagonetnog, tuge i sete. Siva boja izaziva neodređenost i nesigurnost, čak bezbojnost i beživotnost.

Srpski i francuski frazemi koji sadrže sivu boju nisu brojni u našem korpusu.

Tek poneki francuski frazem oslikava objektivističko-fizikalističku ravan i njihova motivacija je očigledna:

sive ćelije = *cellules grises, matière grise, substance grise*

être, devenir gris (‘posedeti’)

tête grise (‘stara, obično mudra osoba’)

Francuski frazem *se faire des cheveux gris* (‘brinuti’) ima istovetnu semantiku kao i već pomenuti frazem *se faire des cheveux (blancs)*.

Ostali primeri u našem korpusu koji sadrže sivu boju javljaju se na simboličko-konceptualnom nivou. Tako u pojedinim srpskim i francuskim fraznim imenicama nailazimo na potpunu formalnu i semantičku ekvivalenciju. U ovakvim slučajevima najčešće se radi o pozajmljenim frazemima ili frazeološkim kalkovima koji se mogu sresti i u drugim jezicima:

siva eminencija = *éminence grise*

siva ekonomija = *marché gris*

Prva frazna imenica (nastala kalkom upravo prema francuskom obliku) koja upućuje na moćnog savetnika ili na osobu koja nezvanično (i najčešće tajno) drži vlast, obično preko nekog drugog lica, zapravo se poziva na sivu kao boju nečega skrivenog i zagonetnog. I *siva ekonomija* u sebi nosi istovetnu asocijaciju budući da podrazumeva svaku protivzakonitu privrednu aktivnost usmerenu ka sticanju sopstvene koristi, a na štetu države, drugih pojedinaca ili privrednih ustanova.

I francuska frazna imenica *mariage gris*, koja nema formalni ekvivalent u srpskom jeziku, zasnovana je na istoj asocijaciji pošto upućuje na brak koji jedna strana sklapa zbog sopstvenog interesa u koji druga strana nije upućena.

Francuski frazemi *faire grise mine (à qqn)* (‘mrštiti se na nekoga, praviti kiselo lice na nekoga’, ‘dočekati nekoga hladno’) i *en faire voire de grises (à qqn)* (‘nasamariti nekoga’, ‘podvaliti nekome’) takođe nemaju ekvivalent u srpskom jeziku. Prvi navedeni frazem svoju motivaciju pronalazi u sivom kao boji nezadovoljstva, dok je u drugom, poput ranije navedenih frazema, siva simbol lične koristi na štetu druge osobe.

Zaključak

Na osnovu analize ekscerpirane građe možemo zaključiti da većina srpskih i francuskih frazema pripada svakodnevnom razgovornom jeziku, a samo pojedini poslovno-administrativnom stilu, odnosno jeziku trgovine i ekonomije (*siva ekonomija* = *marché gris*, *raditi na crno* = *travailler au noir*, *siva eminencija* = *éminence grise*).

Samo dva primera u našem korpusu čine frazeološki arhaizmi (*bele plesti* i *en voir de grises* (‘biti izložen neprijatnostima’), budući da se oni u današnje vreme gotovo i ne sreću.

Francuski frazemi u našem korpusu znatno su brojniji negoli srpski (84 prema 51). U francuskom delu korpusa najveći broj frazema sadrži belu boju (39), u srpskom

crnu (28), dok je siva boja najmanje zastupljena kako u srpskim (3), tako i u francuskim frazemima (11).

Najveći broj srpskih i francuskih frazema odlikava se na simboličko-konceptualnoj ravni, znatno manji na objektivističko-fizikalističkoj, a niti jedan na subjektivističko-psihološkoj.

Zanimljivo je, čak iznenađujuće, da nijedan srpski i francuski frazem koji sadrži belu boju nema potpuni formalni i semantički ekvivalent u drugom posmatranom jeziku, bilo na objektivističko-fizikalističkoj, bilo na simboličko-konceptualnoj ravni. Pojedini frazemi imaju istovetnu formalnu strukturu, ali ne i semantiku i obrnuto. Uprkos većinskom formalnom i semantičkom nepoklapanju, u najvećem broju frazema u oba jezika bela boja upućuje na odsustvo nekoga ili nečega. U francuskim frazemima belom bojom se, takođe, ističe intenzitet nekog osećanja ili stanja.

Najveći broj srpskih i francuskih frazema koji sadrže crnu boju pokazuje potpunu formalnu i semantičku ekvivalenciju na objektivističko-fizikalističkoj ravni. Na simboličko-konceptualnoj ravni brojni frazemi u oba jezika potpune ili delimične formalne ekvivalencije imaju istovetne asocijacije koje povezuju crnu boju sa kakvim negativnim raspoloženjem ili stanjem ili nekim nedozvoljenim poslom. Pojedini frazemi u oba jezika nemaju formalne niti semantičke ekvivalente iako obično upućuju na kakvu teškoću, žalost, opasnost, odnosno loše raspoloženje ili stanje.

Toliku nepodudarnost u površinskoj strukturi srpskih i francuskih frazema koji sadrže belu, crnu i sivu boju, kao i njihovu semantičku i konceptualnu neistovetnost možemo pripisati upravo različitim istorijskim, kulturološkim i sociolingvističkim faktorima svojstvenim ovim dvema kulturama.

Literatura

Daničić, Karadžić (prevodioci) 1956: Đ. Daničić, V. Karadžić, *Sveto pismo staroga i novoga zavjeta, Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista*, Biograd: izdanje Britanskoga i inostranoga biblijskog društva.

Dragičević 2007: R. Dragičević, *Leksikologija srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike.

Zečević 2007: S. Zečević, *Kult mrtvih kod Srba*, Beograd: Službeni glasnik.

Petrović 1986: S. Petrović, *Metafizika i psihologija slike*, Beograd: Grainia i Prosveta.

Popović 1991: Lj. Popović, O semantici naziva za boje u ruskom, ukrajinskom i srpskom folkloru, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 41, Novi Sad, 149–154.

Portal 1857: F. Portal, *Des couleurs symboliques: dans l'antiquité, le Moyen Age et les temps modernes*, Paris: Treuttel et Würtz.

Prčić 2008: T. Prčić, *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad: Zmaj.

Trstenjak 1987: A. Trstenjak, *Čovek i boje*, Beograd: Nolit.

Rečnici

Drašković 1990: V. Drašković, *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Le nouveau Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française 2009, Paris: Robert.

Milosavljević 1994: B. Milosavljević, *Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka*, Beograd: Srpska književna zadruga.

Rečnik srpskoga jezika 2007, Novi Sad: Matica srpska.

Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU (I-XVI) 1989, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.

Rey 2000: A. Rey, *Le Robert, Dictionnaire historique de la langue française*, Paris: Dictionnaire le Robert.

Trésor de la langue française 1982–1999, Paris.

Chevalier, Gerbran 2004: J. Chevalier, A. Gerbran, *Rečnik simbola*, Novi Sad: Stylos.

LE BLANC, LE NOIR ET LE GRIS DANS LES PHRASÉOLOGIES SERBE ET FRANÇAISE

Résumé

Dans cet article nous nous sommes proposé de comparer les idiomes serbes et français portant sur les couleurs blanche, noire et grise, pour déterminer leur symbolisme et leur concept dans les deux contextes socio-culturels. Une analyse contrastive des idiomes relevés de plusieurs dictionnaires généraux et phraséologiques nous a permis de noter toutes les (non)correspondances formelles et sémantiques entre les deux langues. Notre analyse est effectuée aux niveaux subjectif, objectif et symbolique. Maintes non-correspondances à tout niveau sont dues, non seulement à l'appartenance à des groupes linguistiques différents, mais aussi à l'impact d'autres paramètres de nature diverse qui ont participé à la formation de deux contextes distincts sur les plans socio-économique, historique, culturel et religieux ce qui se reflète aussi dans leur expression phraséologique.

Mots-clés : idiomes, blanc, noir, gris, serbe, français.

Dragana M. Drobnjak, Snežana U. Gudurić

Tijana V. AŠIĆ¹, Milana L. DODIG²
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet

O PROCESUALNOM I EGZISTENCIJALNOM PREDSTAVLJANJU RADNJE U SRPSKOM I FRANCUSKOM JEZIKU³

U ovom ćemo radu pokazati da u prirodnim jezicima, u ovom slučaju u srpskom i francuskom, predikati mogu upućivati bilo na događaje, bilo na činjenice. Iako u ova dva jezika ne postoje eksplicitni markeri evidencijalnosti ili događajnosti, ipak je moguće, upotrebom različitih glagolskih vremena ili modaliteta, naznačiti da predikate treba tumačiti kao zbivanja, odnosno kao fakta.

Ključne reči: događaj, činjenica, negacija, negacija prekida, vremena, aspekt.

1. Šta je događaj?

1.1. Pojmovni identitet događaja

Pitanje pojmovnog identiteta i ontološke prirode onoga što se u jeziku naziva *događajem* jedno je od gorućih pitanja u savremenoj filozofiji.

Iako je svima jasna denotacija ove reči, njena definicija predmet je brojnih rasprava i centralna tema mnogih radova. U njima se pokušava utvrditi po kojim se karakteristikama *događaji* razlikuju od drugih metafizičkih kategorija: objekata, vremenskih intervala, činjenica i svojstava (Parsons 1990).

Bez ulaženja u aktuelne filozofske debate i dopustivši sebi jedan uprošćen pristup ovom problemu, reći ćemo da se entitet *A* smatra događajem ako i samo ako može zadovoljiti sledeća tri uslova (Kasati i Varzi 1996):

- 1) mora se protezati u vremenu i zauzimati određeni prostor (imati spacijalno-temporalne koordinate);
- 2) mora biti inherentno teličan što znači da se u vremenu razvija i dostiže kulminaciju (iz ovoga proizilazi da događaji po definiciji menjaju stanje stvari u svetu);
- 3) da je potencijalan ili aktuelan uzrok ili posledica drugih događaja.

Različiti autori zauzimaju različite pozicije u vezi sa zahtevom da entitet mora biti dinamičan i da mora prouzrokovati promenu da bi bio nazvan *događajem*.

Ovo je pitanje moguće ostaviti po strani ukoliko se pojam *događaja* zameni pojmom *eventualnosti* koja uključuje i stanja i procese (Bah, 1986).

Najpoznatiju klasifikaciju tipova događaja na osnovu njihovih inherentnih svojstava (homogenost, teličnost, trajanje u vremenu) daje Vendler (1957).

1 tijana.asic@gmail.com

2 dodigmilana@yahoo.com

3 Ovaj rad urađen je u okviru projekta Ministarstva za nauku broj 178014.

U svakom slučaju, bez obzira na polemike o prirodi i odlikama ovih entiteta, svi se slažu da ljudski um bez koncepta događaja ne bi bio u stanju da predstavi osnovne kategorije na kojima počiva ustrojstvo našeg sveta: vreme, kauzalnost i intencionalnost (Ladlou, 1999).

1.2. Događaji, temporalna referenca i glagolska vremena

U prirodnim jezicima događaji su najčešće predstavljeni finitnim rečenicama, dakle sintaksičkim strukturama koje poseduju glagol u ličnom obliku.

Ovo podrazumeva da se događajima putem instrukcija koje daju glagolska vremena pripisuje temporalna referenca:

- oni se smeštaju na zamišljenoj vremenskoj osi, kako u odnosu na momenat govora, tako i u odnosu na neki drugi relevantan trenutak ili događaj.

Sve ove informacije možemo izraziti eksplicitno tako što ćemo temporalnu instrukciju glagolskih vremena predstaviti kao kombinaciju tri rajhenbahovske (Reichenbach 1947) temporalne koordinate S, E i R, gde je S momenat govora, E momenat događanja, a R referencijalna tačka, tj. momenat iz kojeg se sagledava predikatopisana eventualnost. Napomenimo da u određivanju temporalne reference iskaza (pa samim tim i događaja predstavljenog iskazom) pored semantičkih instrukcija proceduralnih izraza⁴ učestvuju i pragmatički faktori (kontekstualne inference).⁵

2. Negacija, činjenice i događaji

Jedna od suštinskih razlika između potvrdnih i odričnih iskaza je što se kod prvih podrazumeva određeni momenat u kojem se događaj odigrao, dok se drugim, temporalna referenca ne može pripisati.

U prvom slučaju taj momenat može i ne mora biti eksplicitno dat, dok u drugom njegovu navođenje diskurs čini neprihvatljivim:

- 1) Četvrtog maja u pet minuta pre ponoći Gordana je rodila svoje prvo dete.
- 2) Prošle godine se u našem selu rodilo jedno čudesno dete. (Podrazumeva se da se to dogodilo određenog dana u određeni čas).
- 3) Voja nam nije došao u goste. *To se dogodilo juče u podne.

Negacija:

- 4) Dušan **nije poljubio** Ivu.
- 4a) Dusan **n'a pas embrassé** Iva.
 $\neg \exists x$ poljubiti (Dušan, Iva, e)

Logička formula kojom je predstavljenja odrična rečenica razlikuje se od formule afirmativnog iskaza samo po prisustvu negativnog operatora koji stoji ispred egzistencijalnog kvantifikatora. Reč je dakle o nepostojanju, o odsustvu događaja, a to se u ontološkom smislu može svesti na činjenicu.

Ipak, u fenomenu poznatom pod imenom *negacija prekida* (Saussure 1998, Asic 2010) odrični predikati u aoristu interpretiraju se kao događaji:

4 Proceduralni izrazi daju instrukcije govornicima da izvrše određene operacije bez kojih ne bismo imali logičku formu rečenice, već samo prost sled konceptata (Mешлер 1998: 8).

5 Ukratko, kontekstualne inferencе су закључци који доносимо захваљујући нашим прагматичким знањима а који нам помажу да интерпретирамо исказ.

- 5) Nikakva sveća **ne zaplamsa i ne ugasi se** (Stevanović, Sibila)
 5a) Aucune bougie **ne s'alluma et ne s'étegnit**.
 6) Đeda se nešto namrštio. **Ne diže** glave, **ne dade** mu ruke, samo suvoparno promrmlja:
 - Ži' bio! (Lazarević, *Na bunaru*, 1881: 7)
 6a) Le visage du vieillard s'assombrit. Il **ne leva pas** la tête, **ne tendit pas** la main à son petit-fils, et lui dit seulement d'un ton sec :
 - Bonjour. (Lazarevic, *Au Puits*, 1881: 9)

Dokaz za to je da mu se može pripisati odredba za učestalost, odnosno da se može upotrebiti prilog tipa *zatim*, koji ukazuje na vremensku progresiju između dva predikata:

- 7) U više navrata Jovan se nije zaustavio na benzinskoj pumpi.
 7a) A plusieurs reprises Jean ne s'arrêta pas à la station service.
 8) Jovan se nije zaustavio na benzinskoj pumpi. Potom je krenuo sporednim putem.
 8a) Jean ne s'arrêta pas à la station service. Ensuite il emprunta le périphérique.

Pokušajmo da objasnimo šta se u ovakvim primerima zbiva:

Negacija u osnovnoj funkciji ima širok domašaj u odnosu na iskaz – ona poriče i događaj i njegovu temporalnu referencu.

Kod negacije prekida ta prva interpretacija nije dovoljno informativna – (u Teoriji relevantnosti, (Sperber i Wilson 1986) rekli bismo da iskaz nema dovoljno kontekstualnih efekata), pa se u procesu razumevanja iskaza prelazi na drugu fazu.

Sagovornik zaključuje da je govornik hteo reći nešto više od toga da se ništa nije desilo!

U daljem procesu intepretacije sužava se domašaj negacije tako da se ona odnosi samo na događaj, a ne i na njegovu temporalnu referencu. A pošto temporalna referenca sama bez događaja ne može postojati, inferira se postojanje novog događaja *r* koji nije samo odsustvo događaja *p* već poseduje određenu denotaciju i zauzima mesto na vremenskoj osi.

3. Svršena interpretacija imperfektivnih glagola i interogativni konteksti

U srpskom jeziku, pitanjem u svršenom vidu traži se informacija o nekom očekivanom događaju čiji je rezultat za govornika relevantan u momentu govora. Nasuprot tome, pitanjem sa nesvršenim vidom, govornik želi da se informiše o postojanju nekog događaja u prošlosti, što potvrđuju i prevodi ovih pitanja na francuski jezik:

- 8) Jesi li se udala? (Prošle godine si mi rekla da se za tri meseca udaješ)
 9) Da li ste se (ikada) udavali?
 10) Da li si izašao iz kuće? Treba ti sto godina da se spremiš.
 11) Da li si izlazio danas iz kuće? Kakvo je vreme napolju?
 12) Jesi li otišao na plažu? Obećao si mi da nećeš spavati do podne.
 13) Da li si odlazio na plažu? Kakva je?
 8a) Tu t'es mariée, enfin? (l'année passée tu m'avais dit que tu te marierais dans trois mois).
 9a) Vous êtes vous jamais mariée?

10a) Est-ce que tu es enfin parti(e) /sorti(e)/de chez toi? Tu passes un éternité à te préparer.

11a) Est-ce que tu es déjà sorti(e) aujourd'hui? Quel temps fait-il ?

12a) Est-ce que tu es parti à la plage ? Tu m'as promis que tu ne dormiras pas jusqu'au midi.

13a) Est-ce que tu as visité la plage ? Elle est comment ?

Dakle, kad se radnja posmatra kao fakat, a ne kao proces (vidi o „egzistencijalnom koncipiranju radnje“ u Ivić, 2002: 65 i Padučeva, 1996: 36) onda je u ne samo moguće već i uobičajeno upotrebiti nesvršeni oblik sa značenjem svršenosti, kao u sledećim primerima:

14) Jesi li (ikada) plaćao karticom?

15) Jesi li (ikada) bacao bumerang? Kažu da je mnogo teško.

16) Da li je (ikada) nestajala struja u ovom kvartu?

Da imperfektivni perfekat ovde ima isključivo svršenu interpretaciju vidi se po tome što odgovor na ova pitanja ne može biti tipa:

Jesam, vršio sam radnju A ali nisam izvršio A (npr. ne može se reći *Jesam plaćao karticom, ali nisam platio*)⁶.

A dokaz da nije u pitanju traženje informacije o obaveznom ponavljanju neke radnje u prošlosti je činjenica da se kao odgovor može javiti iskaz: *Da, jedanput*.

4. Perfekat i potencijal za habitualnost

Uporedimo sledeća dva primera (u prvom je upotrebljen perfekat, a u drugom potencijal):

17) Dušan je uveče pio hladno čokoladno mleko

18) Uveče bi Dušan popio šolju hladnog čokoladnog mleka.

Perfektom se opisuje subjektova permanentna odlika (koja je bila na snazi tokom jednog perioda), tj. njegova navika da uveče pije hladno čokoladno mleko:

$\forall t < S$ [veče(t) $\rightarrow$ $\exists e$ [piti hladno čokoladno mleko (e, Dušan) $\wedge e \subseteq t$]]

Sa potencijalom se pak stavlja akcenat na svaku pojedinačnu realizaciju te odlike. Potencijalom se dakle insistira na događajnosti i „ulazi se“ u događaje.

Čini se da iako prvenstveno izražava habitualnost, potencijal na neki način izražava i epizodičnost (u smislu referisanja na pojedinačnu realizaciju događaja).

Ovakav dvostruki način predstavljanja radnje često ima za cilj stvaranje utiska doživljenosti (putem unutrašnje fokalizacije⁷).

Pogledajmo nekoliko primera koji to ilustruju:

19) Svakog jutra **bi**, čim bi se oglasilo zvonce poštarevog bicikla, **požurila** do poštanskog sandučeta, pa kad **bi prepoznala** Nenznančev rukopis, kradom **bi se osamila** u štali njihove kuće u stilu Luja XV, da tamo otvori koverat.

6 Ovo je posledica činjenice da je leksikalizovana implikacija glagola tipa 2, za razliku od glagola tipa 1, dovedenost radnje do kraja. Iz ovoga proizilazi da se kod glagola tipa 1 može nesvršenim oblikom postaviti pitanje koje se odnosi na proces, a ne na rezultat tog procesa. Npr: *Jesi li se ikada pio na Mon Blan?* Jasno je da u tom slučaju možemo imati i овакав одговор: *Jesam se pio, али се никад нисам попио*.

7 Ovaj termin je u književnu analizu i stilistiku uveo sedamdesetih godina Ženet (Genette 1972). U slučaju unutrašnje (interne) fokalizacije, događaji obavezno prolaze kroz filter nečije svesti, bilo da je to svest nekog od junaka pripovesti, bilo da je to svest naratora koji je učesnik ili emotivno angažovani svedok događaja.

Ponekad **bi** ovaj **bio** prazan. Zato **bi** sledeći **iščekivala** sa još većim žarom. (Žarden, *Zebra*, 2002: 15)

- 20) Svaki put kad **bi čitala** njegova pisma, neko nežno sladostrašće **obuzelo bi** joj dušu. (Žarden, *Zebra*, 2002: 16)
- 21) Kamij ipak nije mogla da poveruje da Neznanceve stranice ispisuje Zebra, jer je, za razliku od Neznanca, Gaspar retko govorio o njoj samoj. **Izbegavao je** da ističe njene kvalitete, **zaboravljao bi** na njen rođendan, nikad joj nije davao komplimente za trud u odevanju. Jedva da **bi primetio** kad promeni frizuru. (Žarden, *Zebra*, 2002: 16)

A što se efekata nostalgичnosti i emotivne angažovanosti tiče (o kojima govore Ivić i drugi naši autori), oni su upravo posledica:

1) mogućnosti da se upotrebom perfektivnog glagola referiše na pojedinačne događaje kao i 2) striktnosti odvojenosti intervala u kojem se događaj ponavlja od momenta govora tj. govornikove (i sagovornikove) aktuelnosti.

Iz ovoga proizilazi da se stilski efekti koje potencijal proizvodi mogu smatrati pragmatičkom posledicom njegove semantičke (proceduralno-konceptualne, vidi Ašić 2008) strukture.

U francuskom originalnom tekstu u ovoj funkciji javlja se imperfekt koji je jedino vreme (vidi Stanojević i Ašić 2008 i Ašić i Stanojević, u štampi) kojim može da se izrazi prošla habitualnost.

- 19a) Chaque matin, elle **se précipitait** vers la boîte aux lettres dès que retentissait la sonnette du facteur cycliste et, quand elle **reconnaissait** la graphie de l'Inconnu, elle **allait** en catimini **s'isoler** dans les écuries Luois XV de la maison pour ouvrir l'enveloppe. Parfois, elle **était** vide. Elle n'en **attendait** la prochaine qu'avec plus de ferveur. (Jardin, *Le Zèbre*, 1988: 24–25)
- 20a) A chaque fois qu'elle le **lisait**, une douce volupté **descendait** dans son âme. (Jardin, *Le Zèbre*, 1988: 25)
- 21a) Camille rechignait cependant à croire que les pages de l'Inconnu avaient été écrites par le Zèbre ; car contrairement à l'Inconnu, Gaspard lui **parlait** peu d'elle. Il **se gardait** de la rassurer sur ses facultés, **oubliait** la date de son anniversaire, **ne la complimentait jamais** pour ses efforts vestimentaires. A peine **remarquait-il** ses changements de coiffure. (Jardin, *Le Zèbre*, 1988: 26)

5. Aorist i perfekat u francuskom

Za razliku od perfekta koji je u svim svojim upotrebama u vezi sa momentom govora (vidi Stanojević i Ašić, 2008) bilo tako što uvodi rezultat događaja ili njegovu elaboraciju, francuski aorist uvek je odsečen od S i uvek uvodi novu referencijalnu tačku, zbog čega mu je diskurzivna instrukcija vremenska progresija:

- 22) Dušan sortit de la maison. Il rencontra le méchant magicien Gargamel. Il le salua.

Zbog svega ovoga smatra se da aorist u francuskom, za razliku od perfekta, uvodi događaje!

Perfekta često uvodi činjenice:

- 23) Aujourd'hui j'ai rencontré Gargamel et son chat Azrael m'a griffée. Voilà pourquoi je suis de mauvaise humeur.

Međutim, u određenim vrlo specifičnim upotrebama, francuski aorist može da predstavi događaje. Na to je u svojim radovima ukazao švajcarski lingvista L. De Sosir, nazvavši ovaj fenomen *enkapsulacijom* (Saussure 1998):

- 24) *L'été de cette année-là vit* (e1) plusieurs changements dans la vie de nos héros. François *épousa* (e2) Adèle, Jean-Louis *partit* (e3) pour le Brésil et Paul *s'acheta* (e4) une maison à la campagne.

Prema ovom fenomenu, predikati u aoristu su deo celine – kapsule u kojoj se elaborira jedna konstatacija (videti prvu rečenicu u odlomku, u kojoj se kaže da su se odigrale promene u životima junaka pripovesti).

U tom smislu oni gube na svojoj događajnosti i postaju fakta kojima se potvrđuje osnovna ideja.

Upravo zbog toga, između predikata e1 i potonjih predikata nema vremenske progresije, jer ne dolazi do pomeranja referencijalne tačke u odnosu na prvi, uvodni događaj.

Međutim, među predikatima unutar kapsule može postojati vremenska progresija, u kom slučaju se ona naziva *uređenom*:

- 25) *L'année dernière Jean escalada* (e₁) le Cervin. Le premier jour il *monta* (e₂) jusqu'à la cabane H. Il y *passa* (e₃) la nuit. Ensuite il *attaqua* (e₄) la face nord. Douze heures plus tard il *arriva* (e₅) au sommet.

U odgovarajućim prevodnim ekvivalentima na srpski javiće se perfekat. Naš aorist bi ovde bio isuviše ekspresivan:

- 24a) Tog leta desilo se nekoliko promena u životima naših junaka: Fransoa se oženio Adelom, Žan-Luj je otputovao u Brazil, a Pol je kupio kuću na selu.
- 25a) Prošle godine Jovan se popeo na Cerven. Prvog dana popeo se do kolibe H. Tamo je proveo noć. Potom je krenuo u osvajanje severne strane. Dvanaest sati kasnije on je stigao na vrh.

6. Zaključak

Analizirajući primere na srpskom i francuskom jeziku, uočili smo da u ova dva jezika postoji jaka tendencija da se gramatičkim sredstvima izrazi opozicija između događaja i činjenica.

U srpskom jeziku ona se izražava putem aspekatske opozicije (svršeno-nesvršeno), putem opozicije potencijal-perfekta, a u francuskom putem opozicije *passé composé* – *passé simple*.

U oba jezika negativni operator utiče na to da se predikati tumače kao fakta, mada je moguće, u određenom kontekstu, poništiti takvu interpretaciju – tada govorimo o *negaciji prekida*.

Ostaje da se odgovori na jedno dublje pitanje koje se tiče naše kognicije sveta, a to je da li se opozicija o kojoj smo govorili može svesti na jednu bazičniju opoziciju, razliku između konkretnog i apstraktnog, koja je jedan od osnovnih stubova u sistemu naše kategorizacije stvarnosti (Ašić 2011).

Literatura

- Ашић 2007: Т. Ашић, С оне стране потенцијала у: Зборник 36. Међународног састанка слависта у Вукове дане, Београд, 137–151.
- Ашић 2008: Т. Ашић, Espace, temps, prépositions, Genève, Droz.
- Ашић 2011: Т. Ашић, Nauka o jeziku, Beograd: Beobook i Filum.
- Ашић и Станојевић 2007: Т. Ашић и В. Станојевић, О употреби глаголских времена у разговорном српском језику – зашто аорист ипак опстаје? у: Зборник скупа Српски језик, књижевност и уметност, Крагујевац : ФИЛУМ.
- Ашић и Станојевић (у штампи): Т. Ашић i V. Stanojević, Expressing habituality in French and English u: Zbornik matice srpske za filologiju i književnost, Novi Sad.
- Бах 1986: Е. Bach, The Algebra of Events. Linguistics and Philosophy 9,
- Дејвидсон 1967: D. Davidson, The Logical Form of Action Sentences in: N. Rescher ed, pp. 81–95.
- Женет 1972: G . Genette, Figures III, Paris: Seuil.
- Ивић 1995: М. Ивић, Лингвистички огледи, Београд: Библиотека XX век.
- Ивић 1981: М. Ивић, Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости, Београд: Јужнословенски филолог, XXXVII, стр. 13–24.
- Ивић 2002: М. Ивић, Ред речи, Београд: Библиотека XX век.
- Ладлоу 1999: Р. Ludlow, Semantics, Tense and Time. An Essay in the Metaphysics of Natural Language, Cambridge: MIT Press.
- Мешлер и др. 1988: J. Moeschler et al., Le temps des événements, Paris: Kimé.
- Мешлер 2000: J. Moeschler, Le Modèle des Inférences Directionnelles , Cahiers de Linguistique Française 22, 57–100.
- Падучева 1996: Е. Подучего, Семантишке истраживања, Москва.
- Паненова и Згал (1987): J. Panenova & Sgal, Verbal categories, meaning and typology in Papers presented to V Nedjalkov on the occasion of his 70th birthday, ed by Kulikov L & Vater H, Tubingen, 205–213
- Парсонс 1990: Т. Parsons, Events in the Semantics of English. A Study in Subatomic Semantics, Cambridge: MA, and London: MIT Press, pp. 3–39 – pp. 127–142.
- Рајхенбах 1947: Н. Reichenbach , Elements of Symbolic Logic, New York: The Free Press.
- Сосир 1998: L. de Saussure, Le temps dans les énoncés négatifs in Moeschler J. et al., Le temps des événements, Paris : Kimé, 271–290
- Сосир 2000: L. de Saussure, Pragmatique temporelles des énoncés négatifs, Genève, Université de Genève.
- Спербер и Вилсон 1986: D. Sperber & D. Wilson, Relevance. Communication and Cognition, Oxford: Blackwell.
- Станојевић и Ашић 2008: В. Станојевић и Т. Ашић, Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Станојевић 2007: В. Станојевић, Аорист у српском и у француском језику: семантичке и прагматичке разлике у: Међународни састанак слависта у Вукове дане 2006, Београд.
- Сварт и Молендајк 1999: Н. de Swart and А. Molendijk, Negation and the Temporal Structure of Narrative Discourse in: Journal of Semantics 16, pp. 1–42.
- Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола у: Пипер и сарадници, Синтакса савременог српског језика: проста реченица, Институт за српски језик САНУ, Београд–Нови Сад : Београдска књига, Матица српска, стр. 345–476.
- Вендлер 1957: Z. Vendler, Verbs and times in: Philosophical Review 56, 143–160.

Korišćena književna dela

Жарден 1992: A. Jardin, *Le Zèbre*, Paris: Le Grand Livre du Mois.

Жарден и Павловић 2002: A. Žarden i V. Pavlović, *Zebra*, Beograd: Signatura

Лазаревић 1999: L. Lazarević, *Na bunaru i druge pripovjetke*, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Лазаревић: L. Lazarevic, *Au Puits*, <http://bibliotheque-russe-et-slave.com/Livres/Lazarevic%20-%20Au%20puits.htm> 03.09.2011.

Стевановић 2004: V. Stevanović, *Sibila*, Banja Luka: Besjeda

**ON EVIDENTIAL AND FACTUAL REPRESENTATION
OF ACTIONS IN SERBIAN AND FRENCH**

Summary

In this paper we present and discuss various linguistic means by which in Serbian and French predicates are represented either as events or facts. Though in these two languages there are no special markers of evidentiality or eventuality, it is still possible, using different tenses or modalities, to indicate that predicates should be interpreted as events or as a fact. The main difference between Serbian and French is in the usage of verbal aspect in this conceptual opposition.

Key words: event, fact, negation, rupture negation, tenses, aspect

Tijana Ašić, Milana Dodig

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за романистику

АСОЦИЈАТИВНА АНАФОРА У СРПСКОМ И У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду испитујемо тзв. асоцијативне анафоричне употребе именичких синтагми у српском и у француском језику, са циљем да установимо који се типови релација између анафоричне синтагме и њеног антецедента могу сматрати индикатором овог типа употреба. У раду констатујемо да су три типа релација релевантна за идентификовање асоцијативне анафоре како у српском тако и у француском језику. То су: однос мерономије, однос локализације и функционални однос.

Кључне речи: именичка синтагма, асоцијативна анафора, француски језик, одређени члан, српски језик

1. Увод

Предмет овог рада је један тип анафоричких употреба именичких синтагми на које у србистици до сада није скретана пажња, не само зато што их није лако идентификовати, него и зато што није у питању прототипична анафора. Наиме, прототипична анафора подразумева употребу две кореферентне именичке синтагме, тј. синтагме које означавају исти референт. Пример (1) показује да се однос кореференције може успоставити између неке неодређене синтагме (у овом случају *неко дете*) и одговарајуће одређене именичке синтагме оличене било у именици с демонстративом, било у заменици за треће лице, било у одговарајућој именици без детерминатора (*то дете / оно / дете*):

(1) Пред капијом је *неко дете*. *То дете / Оно / Дете* се игра.

Анафоричне употребе о којима ће бити речи у овом раду илуструју примери (1) и (2):

(2) Док је *коњ* пасео, *коњаник* се одмарао у хладу.

(3) *Одсекао је хлеб* па је одложио *нож*.

Синтагме *коњаник* и *коњ* у примеру (2) нису кореферентне, али се друга не може интерпретирати без прве. Наиме, именица *коњаник*, односно њен денотат, асоцијативно је повезана са именицом *коњ*. Другим речима, денотати ове две именице повезани су тако да саговорник (или читалац) типично закључује да *коњ* о којем је реч у зависној реченици примера (2) служи као превозно средство *коњанику* о којем говори главна реченица истог примера. У примеру (3) асоцијативна веза успоставља се између именице *нож* и глаголског предиката *одсекао је*

1 veranva@sbb.rs

2 Овај рад настао је у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика стиркутура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

хлеб. Хлеб се нормално сече ножем, а не неким другим средством. Овај тип анафоре, за који се у општелингвистичкој литератури користи термин *асоцијативна анафора* (Хокинс 1978, Шарол 1995, Корблен 1995, Клајбер 2001, Лебнер 1998 итд.), није лако идентификовати у српском језику будући да није везан за неку специфичну синтаксичку позицију, нити за неки посебан језички израз. Штавише, овај се тип анафоре по форми практично не разликује од нормалних, прототипичних анафоричких употреба (нпр. Узео је *нож*, одсекао хлеб, па је нож³ оста- вио на сто), као ни од неких неанафоричких употреба.⁴

Асоцијативна веза која се успоставља са неким елементом из претходног дискурзивног контекста (тј. не нужно само реченичног) заснована је на некој стереотипној, тј. устаљеној вези (углавном заснованој на друштвеним конвенцијама) између њихових денотата. Тако се, у примеру (3), између именица *хлеб* и *нож* успоставља функционалан однос заснован на конвенцији по којој се хлеб сече ножем. Пример (4) није природан, а то је управо зато што он погрешно имплицира да виљушка има исту функцију као и нож.

(4) ??Одсекао је хлеб па је одложио виљушку.

На француски, као језик са чланским системом, именице *коњаник* и *нож* из примера (2) и (3) превешће се одговарајућим синтагмама са одређеним чланом:

(5) Un cheval paissait, alors que le chevalier se reposait dans l'ombre.

(6) Il coupa le pain, puis rangea le couteau.

Штавише, одређени члан је једино решење када треба изазити овај тип анафоре у француском језику, а то је чињеница која сама по себи завређује посебну пажњу.

Циљ овога рада је да укаже на факторе који омогућавају овакве анафоричне употребе како у српском тако и у француском језику. У том смислу указаћемо на односе између асоцијативне анафоре и њеног антецедента који се могу сматрати релевантним за идентификовање овог типа употреба. Пре него што пређемо на ово питање (у поглављу 3), указаћемо (у поглављу 2) на основна својства и типове номиналне анафоре уопште.

2. О анафори уопште

По Дикроу и Тодорову (1972), под анафором се подразумева упућивање на неки (претходни) сегмент истог дискурса.⁵ Код номиналне анафоре, тај сегмент би била нека номинална синтагма из претходног (реченичног или дискурзивног) контекста, која би у том случају функционисала као антецедент:⁶

(7) Марија ми је рекла да јој се то не свиђа.

3 Подвучена именица је анафорички употребљена.

4 Не треба посебно наглашавати да у српском именице без детерминатора могу бити, зависно од контекста, како референцијално одређене, тако и референцијално неодређене. Тако, у реченици *Узми нож*, именица *нож* може, на пример, имати деиктичко значење '*тај нож*', тј. нож присутан у говорној ситуацији, али може значити и 'било који нож' у ситуацији у којој се не може идентификовати нож, нити је комуникативни акценат на поменутој идентификацији. О референцијалној одређености и неодређености именица без детерминатора погледати у Станојевић (2010).

5 «Un segment de discours est dit anaphorique lorsqu'il est nécessaire, pour lui donner une interprétation (même simplement littérale), de se reporter à un autre segment du même discours» (Дикроу и Тодоров 1972).

6 У примерима (7) и (8) подвучен је анафорични елемент.

- (8) Јуче сам срео *Марију* пред факултетом. Питао сам *је* долази ли на предавање.

Номинална анафора, дакле, подразумева присуство једне друге, кореферентне синтагме у дискурзивном контексту – њеног антецедента. За разлику од анафоре пак, деикса (тј. егзофора), подразумева однос између неког језичког израза и његовог референта присутног у говорној ситуацији. Каткада, међутим, није лако одредити да ли је реч о деикси или анафори, као у примеру (9), а за разлику од примера (10) у којем је јасно да је лична заменица *он* анафорично употребљена:

- (9) Ево доктора Марковића. *Он* ће ти то боље објаснити.

- (10) Могу да ти препоручим доктора Марковића. *Он* ће ти то боље објаснити.

Сличан приступ анафори налазимо у *Синтакси савременој српској језика* где читамо следеће: „Неке речи и облици имају својство да уместо непосредног означавања нечега што је изван реченице и њеног контекста упућују на друге делове исте реченце и њеног контекста, па преко њих и на елементе означене ситуације“. (Пипер и др. 2005: 925). Напоменимо и то да се овде под анафором подразумева превасходно тзв. „слободна“, а не она „везана“ анафора, какву познајемо из генеративистичке синтаксичке литературе, и коју егземплификују само они изрази чији се кореферентни антецедент мора наћи у истом минималном домену (нпр. у истој клаузи) у којем они сами фигурирају.⁷

По неким ауторима, анафоричне именичке синтагме су некомплетне одређене дескрипције (Реканати 1987; Корблен 1995), које се од тзв. комплетних, раселовских (Russell 1905) одређених дескрипција (нпр. *l'actuel président de la France, l'auteur de la Peste*), разликују по томе што њихов садржај није довољан да издвоји једну и само једну индивидуу која би одговарала њиховом опису. Комплетне именичке синтагме референцијално су аутономне (Шарол 1995: 76), што значи да омогућавају идентификацију референта независно од контекстуалне информације (која укључује временски параметар)⁸.

2.1 Типови анафоре

Према томе преноси ли верно или не дескриптивни садржај именичке синтагме (ИС) у функцији антецедента, анафора може бити директна или индиректна. Директна анафора подразумева лексичку главу (тј. именицу) идентичну лексичкој глави синтагме у позицији антецедента (као што је именица *писмо* у примеру 11).⁹ Ако је антецедент праћен експанзијом (тј. неким модификатором), ова последња типично није присутна у анафоричној ИС. У примеру (12) то је препозиционална синтагма *од кованој звожђа* (као модификатор именице *клуџа*), а у примеру (13) синтагма *од џрућа* (која модификује именицу *сточић*):

7 Таква би у српском била повратна заменица *себе/се*, која мора имати у истој клаузи кореферентан антецедент. Наиме, у реченици *Марија каже да се Зора разболела*, заменица *се* за антецедент узима субјекат подређене клаузе у којој се непосредно налази. То је, наиме, именица *Зора*, а не *Марија*.

8 Нпр. *Председник владе Србије* означава јединствену особу само ако се у интерпретацији ове именичке синтагме као параметар узме моменат исказивања, тј. шири презент, а то је у конкретном случају (тј. марта 2012, у време писања овог рада) Мирко Цветковић.

9 Примери 11–15 су из романа *Претпоследње путовање* Гордане Ђирјанић.

- (11) Тек што су установили заједничку адресу, стигло им је *писмо* из компаније Ледарт. (...) *Писмо* је било њој упућено и обавештавало је да је извлачењем добила прстен од двадесетчетворокаратног белог злата са аутентичним рубином. (стр. 42)
- (12) На *клуџи од кованог звозђа*, заправо на наслону *клуџе*, седи харлекин са својим инструментом, пребира по жицама и тихо певуши своју тугованку. (стр. 6)
- (13) Сишла је с чашом и бокалом воде и примакла Алекси *стичокић од црућа*. (...) Слушај, ево нечег лепог. Бацао је на земљу прочитане рекламе и расцепљене коверте, а на *стичокић* остављао само оно што је ваљало чувати. (...)

Индијектна анафора подразумева тзв. прекласификацију референта, односно његово другачије именовање од онога путем антецедента (види примере 14 и 15):¹⁰

- (14) Да не бисмо устајали и искључивали главни телефон, дефинитивни прекид уследио би тек после четвртог или петог позива. Ја бих спустила апарат на под, оставила отворену слушалицу и затрпала је с пар јастучића којих је у кревету увек било на претек. (стр. 12)
- (15) Идемо бродићем у *Кагис*, Хадријаном трећим. Уплывљавамо. Хоћемо да изађемо кроз лучке капије у *џраг*, а они се ухватили у људски ланац, не дају. (стр. 6)

И за директну и за индијектну анафору својствено је то да обе кореферирају са својим антецедентом. У француским еквивалентима наведених примера директне и индијектне номиналне анафоре, употребљен је одређени члан.¹¹ Тако се у примеру (16), као француском еквиваленту примера (11), анафоричка веза успоставља између синтагми *une lettre* и *la lettre*, док се у (17), француској верзији примера (12) ова веза успоставља између *un banc en fer forgé* и *du banc*. Надаље, у преводу примера (13) на француски, који наводимо под бројем (18) анафорички однос повезује синтагме *une petite table de rotin* и *la table*.

- (16) A peine avaient-ils eu une adresse commune qu'ils avaient reçu *une lettre* de la compagnie *Ledart*. A ce moment-là les banques d'adresses n'étaient pas encore contrôlées par la loi, ni la technologie publicitaire si élaborée et arrogante qu'aujourd'hui. *La lettre* était adressée à elle et l'informait qu'elle avait gagné un anneau d'or blanc à vingt-quatre carats orné d'un rubis authentique.
- (17) Sur *un banc en fer forgé* ou plutôt sur le dossier *du banc*, se trouve assis un arlequin avec son instrument, dont il frôle *les cordes* tout en fredonnant sa chanson triste.
- (18) Elle redescendit avec un verre et un pichet d'eau et approcha d'Alex *une petite table de rotin*. (...) Ecoute, voici une bonne nouvelle, s'écria-t-il en jetant au sol les prospectus déjà lus et les enveloppes déchirées, et en ne laissant sur *la table* que ce qu'il fallait garder.

10 Преузимајући термин Зузане Тополињске, Пипер и др. (2005: 936) говоре овде о тзв. квазианафори.

11 Реч је о француској верзији романа *Прејшоследње путовање* (*L'avant-dernier voyage*), Гордане Бирјанић, из преводичаког пера Брижите Младеновић.

Најзад, у француском преводу примера (14) и (15), који илуструју тзв. индиректну анафору, релевантна релација успоставља се између синтагми *le téléphone* и *l'appareil* (у 19), односно између *Cadix* и *la ville* (у 20).

- (19) Pour éviter de nous lever pour débrancher *le téléphone*, nous ne coupions définitivement qu'après le quatrième ou cinquième appel. Je posais *l'appareil* sur le plancher, laissais l'écouteur ouvert tout en le recouvrant de quelques coussins dont notre lit foisonnait toujours.
- (20) Je nous imagine voguant vers *Cadix* dans un petit bateau, L'Hadrien III. Nous entrons dans le port. (...) Nous voulons pénétrer dans *la ville* par l'entrée du port, mais ils ont constitué une barrière humaine et nous en interdisent l'accès.

За разлику од директне и индиректне анафоре, које неки аутори попут Хокинса (1978) зову *стирикџином анафором*, постоје и употребе код којих нема кореференције са антецедентом. У питању је *асоцијативна анафора*, о којој говоримо у следећем поглављу овог рада.

3 Асоцијативна анафора

За употребе одређених именичких синтагми (ИС) које у дискурс уводе нови референт (у даљем тексту дискурсни референт) и при томе стоје у специфичној асоцијативној вези са неким претходним дискурзивним сегментом, у лингвистичкој литератури се користи термин *асоцијативна анафора* (Хокинс 1978, Шарол 1995, Корблен 1995, Лебнер 1998, Клајбер 2001).

Следећа својства (а–д) одликују асоцијативну анафору како у српском, тако и француском језику:

а) Анафорична ИС и њен атенцедент не кореферирају, што значи да овај тип анафоричних ИС уводи нови (тј. до тада непоменути) дискурсни референт.

б) Антецедент не мора бити нека ИС (као у примеру 2 који понављамо под 21), него и неки други језички израз са којим анафорична ИС може успоставити неки асоцијативни однос. Таква је, на пример, глаголска синтагма *одсећи хлеб* у примеру (22).

(21) Док је *коњ* пасео, *коњаник* се одмарао у хладу.

(22) *Одсекао је хлеб* па је одложио *нож*.

ц) Немогућност конструисања са неодређеним детерминаторима типа *један* / *неки* у српском, односно са неодређеним детерминаторима *un* / *des* / *plusieurs* у француском, без обзира што овако употребљене ИС уводе нови дискурсни референт:

(23) ??Коњ је пасео, а *један/неки коњаник* се одмарао у хладу.

(24) ??Одсекао је хлеб, па је одложио *један/неки нож*.

На француски ће се овако употребљене ИС преводити искључиво уз употребу одређеног члана, што је још један аргумент у прилог тврдњи да асоцијативна анафора искључује неодређене детерминанте.

(25) Un cheval paissait, alors que *le cavalier* se reposait dans l'ombre.

(26) Il soupa le pain, puis rangea *le couteau*.

д) Асоцијативна анафора не може се увести ни демонстративом, како у српском (види 27 и 29) тако и у француском (28 и 30):

(27) *Коњ је пасео, а *штај коњаник* се одмарао у хладу.

(28) *Un cheval paissait, alors que *ce chevalier* se reposait dans l'ombre.

(29) *Одсекао је хлеб, па је одложио *тај нож*.

(30) *Il coupa le pain, puis rangea *ce couteau*.

Чак и да је антецедент анафоре присутан у говорној ситуацији, а њен референт доступан перцепцији, асоцијативну анафору не би могла увести именичка синтагма са демонстративом.

(31) *Ова кућа* је напуштена. *Та улазна врати су разваљена.

Овде би ваљало истаћи да стриктне анафоричке употребе (тј. директна и индиректна анафора), не само да нису инкомпатибилне са употребом демонстратива, него су чак јако фреквентне управо са демонстративом (види пример 32).

(32) Видео је *неког човека* како лежи у каналу. *Тај човек* је био пијан.

Рецимо и то да је асоцијативна анафора само један подтип асоцијативних употреба одређених именичких синтагми. Наиме, асоцијативне могу бити и деклитичке употребе ИС, које онда подразумевају везу са неким елементом ширег комуникативног контекста. Тако, се, на пример, исказ *Чекам Њорџу* може изрећи као одговор на питање саговорника зашто не једем главно јело. Другим речима, као што постоје анафоричке употребе које нису асоцијативне (тзв. стриктна анафора, на коју смо указали у одељку 2.1), тако постоје и асоцијативне употребе које нису анафоричне.

Питање које се сада логично намеће је следеће: Који се све односи са претходним контекстом могу сматрати асоцијативно-анафоричним? Тачан и исцрпан одговор на њега омогућио би не само дубљи увид у асоцијативну анафору као лингвистички феномен, него би учинио олакшао и аутоматско превођење са језика без чланског система какав је српски, на француски као језик са чланом. Ово питање је пре свега емпиријско, што значи да се одговор на њега не може дати полазећи од неке опште хипотезе, као ни на основу постојећих знања која имамо о анафори и о асоцијативним употребама именичких синтагми. Колико-толико исцрпан одговор на њега може се дати само на основу подробне анализе довољно репрезентативног корпуса. Ми смо у нашем истраживању релевантних асоцијативно-анафоричних релација идентификовали неколико њих које се, судећи бар по ономе што смо уочили у корпусу, успостављају између анафоре и њеног (некорелативног) антецедента. Корпус чине примери ексцерпирани из романа Гордане Ђирјанић *Претпоследње љушовање*, као и њихови француски еквиваленти у преводу Брижите Младеновић. Превод нам је био од користи не само као емпиријска подлога за анализу асоцијативних употреба одређених ИС у француском, него и као индиректна потврда да је у српском оригиналу на снази асоцијативно-анафорична употреба. На основу превода, ми смо, заправо, тестирали уочене релације. Ишли смо, наиме, следећом логиком: Ако се у присуству неке релације Р између две некорелативне ИС у француском преводу мора употребити одређени члан, онда је то потврда да је Р асоцијативно-анафорична релација. Идеја је, наиме, да ако су две некорелативне ИС на неки начин (тј. неком релацијом) повезане, а француски еквивалент друге у низу ИС захтева уз то одређени члан и само одређени члан, онда се може говорити о асоцијативно-анафоричној релацији између те две ИС. У следећем поглављу указујемо на релевантне релације које би се могле третирали као асоцијативно-анафоричне како у српском тако и у француском.

3. Типови односа асоцијативне анафоре и антецедента

Анализом корпуса, издвојили смо као релевантне следеће типове односа између анафоричне ИС и њенаг антецедента: а) Однос *мерономије* (тј. однос дела и целине), б) однос *локализације* и ц) *функционални однос*.

3.1 Однос мерономије (*шј. однос дела и целине*)

Између именичке синтагме у улози асоцијативне анафоре и њеног антецедента, може се успоставити мерономијски однос, тј. однос дела и целине између денотата две именичке синтагме. У таквом се односу, у примеру (33), налазе именице *моџор* и *враџа* с једне стране, према именици *кола*, с друге стране. Наиме, у питању је мотор поменутих кола, део кола, што важи и за врата, која се помињу у истом примеру. У француском преводу, који наводимо одмах иза оригинала, синтагме *le moteur* и *la portière* остварују исту релацију према синтагми *la voiture*. Из чињенице да је одређени члан овде обавезан (тј. да се не може употребити ниједан други детерминатор), закључујемо да је однос мерономије релација која сигнализује асоцијативно-анафоричну употребу именичких синтагми како у српском, тако и у француском.

(33) Није то био ни први ни последњи пут да се зауставе испред куће, да ужурбано изведу напорну операцију излажења из кола, (...) Долорес је угасила *моџор*, истрчала да Алекси отвори *враџа*, помогла му да избаци ноге из кола, пружила му своје раме да се ослони и изађе, а онда га повела око предњег трапа аутомобила. (стр. 35)

Се n'était ni la première ni la dernière fois qu'ils s'arrêtaient devant la maison, qu'ils accomplissaient hâtivement la pénible opération consistant à descendre de la voiture, (...). Dolorès éteignit le moteur, se précipita hors de la voiture pour ouvrir la portière à Alex, l'aïda à sortir ses jambes, lui présenta son épaule pour qu'il puisse s'y appuyer et descendre, puis le fit contourner la partie avant de l'auto.

Антецедент није увек изражен, а не мора ни бити под условом да се може реконструисати на основу асоцијативне везе са анафоричном синтагмом, као у следећем примеру:

(34) Онда улазимо у *стари град* који воња на морску трулеж и фекалије. Кроз *ошворене балконе*, међутим, допиру и други, јачи мириси, који неутралишу смрад. (стр. 6)

Nous entrons alors dans la vieille ville qui pue la pourriture marine et les matières fécales. Mais par les fenêtres ouvertes des balcons parviennent d'autres effluves, plus forts, qui neutralisent par intervalles cette puanteur.

Јасно је, наиме, да дотични балкони нису делови старог града, него се налазе на кућама старог града у Кадису. Антецедент је дакле имплицитан, али се лако може реконструисати на бази односа локализације, о којем је реч у следећем одељку. Рецимо овде још само то да поменути однос у конкретном случају значи да су куће, о чијим је балконима реч, заправо локализоване у старом граду.

3.2 Однос локализације

Антецедент је локализатор, тј. интерпретира се као простор у којем је смештен ентитет означен асоцијативно-анафоричном ИС. Локализатор се не мора на-

лазити у непосредном дискурзивном окружењу у којем се налази анафорична ИС.

Цветини шрџ и *пијаца* у примеру који следи упућују, заправо, на цветни трг и пијацу града Кадиса.

(35) Идемо бродићем у *Кагис*. Онда се, као, спуштамо ка *цветином шрџу*, крај *пијаце*. (стр. 5–6)

Je nous imagine voguant vers *Cadix* dans un petit bateau. Puis nous descendons vers *le marché aux fleurs*, qui se trouve à côté de *celui aux légumes*.

На француски су ове две синтагме исправно преведене одређеним чланом, који је уз то овде једино могуће решење. Самим тим, има основа за тврдњу да је и однос локализације један од индикатора асоцијативно-анафоричних употреба ИС у оба језика.

3.3 Функционалан однос

Однос између асоцијативне анафоре и антецедента може бити и такав да једно има неку функцију у односу на друго. Овакав, функционални однос налазимо између именица *радња* и *продавачица* у примеру: *Ушао је у радњу. Продавачица га је поздравила.* (*Il entra dans le magasin. La vendeuse le salua.*). Примери (36) и (37) из нашег корпуса илуструју ову релацију. У примеру (36) синтагме *болничко особље*, *медицинске сестре*, *сиремачице*, *помагачи* и *лекари* успостављају јасан функционалан однос са установом у којој раде, а то је болница о којој је реч у претходном контексту. Потврду да је и функционални однос релевантан за идентификовање асоцијативно-анафоричних употреба налазимо у обавезној употреби одређеног члана у преводу поменутих синтагми на француски.

(36) Ако га је њена брижљивост каткад вређала, било је то само зато што га је подсећала на оно иза, на *болницу* у којој је проживео недеље разјарености и страха, које су претходиле људској помирености, на оне недеље непрекинутог крика, док се још опирао, а *болничко особље* му на најгрубљи могући начин одмаглило. Отписали су га. У својој тобожњој професионалности, и тобожњој брижњости намах су почели да га третирају као неразумно дете. Прво *медицинске сестре*, којима је довољан био један поглед на његов картон, затим, по угледу на њих, *сиремачице* и *помагачи*, а ево, већ и *лекари*, који као да су пропустили на својим студијама најважнији испит. (стр. 58)

Si son attention le blessait parfois, c'était uniquement parce qu'elle lui rappelait ce qui se trouvait en arrière-plan, l'hôpital où il avait passé des semaines de fureur et de peur, qui avaient précédé une résignation naturelle, des semaines de lamentations continues, tant qu'il refusait encore d'accepter la réalité et que *le personnel hospitalier* se comportait avec lui de la façon la plus maladroite et grossière qui fût. Ils l'avaient rayé de la liste des vivants. A travers leur attitude soi-disant professionnelle et attentive, on sentait qu'ils s'étaient mis à le traiter comme un enfant déraisonnable. Tout d'abord *les infirmières*, qui se contentaient d'un unique coup d'œil sur son dossier de maladie, puis, suivant leur exemple, *les femmes de ménage* et *les aides-soignants*, et à présent *les médecins*, qui, pendant leurs études, semblaient avoir raté l'examen principal.

У примеру (37) асоцијативно-анафоричне синтагме су *трговаца* и *колица с робом*, будући да се налазе у функционалној релацији са претходно уведеном синтагмом *шезге*. Пијачне тезге служе да трговци на њима излажу и продају робу, а колица да доведу робу. Очигледна је, дакле, функционална веза између тезге, трговаца и колица с робом у овом примеру.

- (37) Алекса је волео гужву, волео је да се меша са обичним људима, и некад, кад је ходао и одабирао своју јутарњу руту по приморском градићу, обавезно би прошетао пијачним тргом и улицама око пијаце које су кипеле од јутарње вреве: шарене *шезге* пуне бофла, морис запаљеног босилка, повици *трговаца* који се шаљиво надгласавају међу собом. Пробијао се између *колица с робом*, знојавих тела у покрету и људи заустављених да чаврљају у најпрометнијем теснацу (...). (стр. 61)
- Alex aimait la foule, aimait se mêler aux gens ordinaires, et autrefois, quand il pouvait encore marcher et choisir son itinéraire matinal dans la petite ville côtière, il se promenait obligatoirement sur le marché et dans les rues adjacentes qui bouillonnaient du tumulte matinal : *les étals colorés surchargés de camelote, l'odeur du basilic qui brûlait, les éclats de voix des marchands qui s'amusaient à parler plus fort les uns que les autres. Il se frayait un passage entre les carrioles de marchandises, les corps en mouvement couverts de sueur et les gens arrêtés pour bavarder dans le passage le plus étroit et le plus fréquenté (...).*

4. Закључак

Асоцијативна анафора спада у оне лингвистичке феномене који подразумевају синтаксичке рестрикције које се не могу објаснити у оквиру једне реченице, него је, веома често, неопходан шири дискурзивни контекст. Једна од таквих рестрикција у француском јесте искључиво употреба одређеног члана, а у оба језика немогућност употребе неодређених или показних детерминатора уколико је именичка синтагма у асоцијативно-анафоричној употреби. Одређене именичке синтагме у овом типу употреба реферишу на ентитете који претходно нису поменути, а не морају бити ни присутни у говорној ситуацији. Другим речима, нови ентитети не уводе се увек ни само неодређеним номиналним синтагмама (типа: *un N, des N, quelques N, trois N* и сл. у француском), него их под одређеним условима могу уводити и синтагме са одређеним чланом.

Анализом корпуса, констатовали смо да се између асоцијативно-анафоричне ИС и њеног антецедента могу успоставити бар три типа релација. То су: однос мерономије, однос локализације и функционалан однос. Идентификовање ових релација у конкретним употребама именичких синтагми од великог је значаја и за аутоматско превођење са српског на француски. Наиме, пошто асоцијативна анафора подразумева употребу одређеног члана уз именицу у француском, њено прецизно идентификовање у српском практично искључује могућност грешке у избору детерминатора при превођењу на француски.

Литература

Дикро и Тодоров (1972): O. Ducrot, T. Todorov Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, Paris, Seuil.

- Корблен 1995: F. Corblin *Les formes de reprise dans le discours*. Presses Universitaires de Rennes: Rennes.
- Клајбер 2001: G. Kleiber, *L'anaphore associative*, Paris, PUF.
- Лебнер 1998: S. Löbner, *Definite Associative Anaphora*. (manuscript) <http://user.phil-fak.uniduesseldorf.de/~loebner/publ/DAA-03.pdf>
- Милнер 1982: J.-C. Milner, *Ordres et raisons de langue*, Paris, Seuil.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: простиа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад, Матица српска, стр. 345–475.
- Реканати 1987: F. Récanati, „Contextual dependance and definite descriptions“ in *Proceedings of the Aristotelician Society*, pp. 57–73.
- Расел 1905: B. Russell, On Denoting, *Mind* 14 (56): 479–493.
- Станојевић 2010: В. Станојевић, О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику, у: М. Ковачевић (ред.), *Интердисциплинарности и јединство савремене науке*, књ.4, том 1, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 123–135.
- Хокинс 1978: J. A. Hawkins, *Definiteness and Indefiniteness. A study in Reference and Grammaticality Prediction*, Croom Helm, London.
- Шарол 1995: M. Charolle, „Anaphore associative. Problèmes de délimitation“. Dans: C. Schnedecker et al., *L'anaphore associative, aspects linguistiques, psycholinguistiques et automatiques*. Paris, Klincksieck, 67- 92.

ASSOCIATIVE ANAPHOR IN SERBIAN AND IN FRENCH

Summary

The aim of this paper is to examine the usage of the associative anaphoric noun phrases in Serbian and in French. Our goal is to bring out the relation established between the associative anaphor and its antecedent, in order to be able to identify this kind of usage both in Serbian and in French. The Serbian, a language without article, does not have a marker for this type of anaphor, unlike the French, where the definite article is obligatory used if certain factors that trigger this type of usage of the noun phrase are present. We have found out that there are three types of relations which are relevant to identify the associative anaphoric usage of a noun phrase. These are: the **the meronomic relation**, the spatial localization and the functional relation between the anaphor and its antecedent.

Key words : noun phrase, anaphor, associative anaphor, French language, Serbian language

Veran Stanojević

Даница НЕДЕЉКОВИЋ¹
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу²

О ЈЕДНОМ ТИПУ КАУЗАЛНИХ И КАУЗАЛНО-ФИНАЛНИХ ПРИЛОГА У НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ И ЕКВИВАЛЕНТНИМ ПЕРИФРАСТИЧКИМ ИЗРАЗИМА У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на корпусу који чине текстови публицистичког функционалног стила ипитују могућности изражавања значења каузалних и каузално-финалних прилога немачког језика, изведених помоћу изузетно продуктивног суфикса *-halber*, конкурентним прилошким изразима. Будући да српски језик не познаје наведени творбени образац као кореспондент, еквивалентни перифрастички изрази каузалног и каузално-финалног значења обично попуњавају празно место у систему прилога српског језика. Циљ нам је да утврдимо структуралне и семантичке особености таквих израза у језицима које поредимо.

Кључне речи: декомпоновање прилога, синтагматски прилошки израз, предлошко-именички прилошки изрази, облигаторни детерминатор, супститубилност, каузални / каузално-финални прилози, деривација

0. Увод

У немачком језику изузетно продуктивни суфикс *-HALBER* може се дефинисати као каузални суфикс у ширем смислу³, будући да је полисеман, те да (обично апстрактна) именица од које се прилог изводи с једне стране означава разлог, узрок (не)вршења одређене радње (нпр. *krankheitshalber*, *umzugshalber*, *altershalber*, *anstandshalber*), али и намеру, циљ, мотив, као у примерима *gerechtigkeitshalber*, *probehalber*, *besserungshalber*, *spafeshalber* (уп. Duden 2005:772; Motsch 1999:248–9). Како Моч (уп. исто) даље наводи, у каузалном значењу изражена је релација CAUS (x,y), дакле: 'x ist Ursache von y' (нпр. *Er hat sich **anstandshalber** entschuldigt.* → '*Anstand ist die Ursache dafür, dass er sich entschuldigt hat*'), док је у финалном значењу могућа њихова парафраза на следећи начин: 'um N durchzuführen / zu erreichen', као у примеру *Elkes Bein darf nur **probehalber** belastet werden.* (→ '*nur um eine Probe durchzuführen*' [Д.Н.]). На наведену семантичку издиференцираност се, међутим, у литератури често недовољно указује, па се суфикс *-halber* обично сврстава у чисто каузалне суфиксе (уп. Fleischer / Barz 1995:287; Altmann / Kemmerling 2000:165).

1 dbmarjan@eunet.rs

2 Овај рад урађен је у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 У германистичкој лингвистици термином „каузалност у најширем смислу“, поред каузалног значења у ужем смислу, обухваћено је и финално, консекутивно, концесивно и кондиционално значење, будући да сва наведена значења (која се често међусобно преплићу) као надређено семантичко обележје имају „+caus“ (уп. Schröder 1983: 78). О преплитању наведених значења у српскохрватском језику уп. Ковачевић (1988: 43–51).

Разлог томе могла би бити чињеница да узрок и циљ стоје у веома блиској семантичкој вези: „Циљ је у ствари, како је то одавно и у филозофији и у лингвистици уочено, само усложњени узрок“ (Ковачевић 1988: 210), те да се, будући да финално значење подразумева узрочно, али не и обрнуто, јер сваки узрок не подразумева циљ (уп. исто, 47), оно увек може изразити и помоћу лексичких јединица узрочног значења⁴.

Отуда ће у нашем раду прилози изведени помоћу суфикса *-halber* бити подељени у три групе: 1) прилози са контекстуално неусловљеним каузалним значењем (нпр. *krankheitshalber*); 2) прилози са контекстуално неусловљеним финалним значењем, уз могућност трансформације у каузално (нпр. *sicherheitshalber*) и 3) каузално-финални прилози, тј. они са контекстуално условљеним каузалним или финалним значењем (нпр. *gesundheitshalber*). Подела је извршена са циљем да се утврди на који се начин присуство семантичке компоненте узрока и(ли) циља у суфиксу *-halber* одражава на процес декомпоновања прилога деривираних на овај начин.

Под појмом **декомпоновање прилога** се у србистичкој лингвистици подразумева формирање прилошких израза као падежних или предлошко-падежних конструкција, функционално-семантички блиских или еквивалентних неком прилогу, па отуда често и њиме заменљивих (уп. Ковачевић 2007: 14). Полазећи од класификације прилошких израза, извршене у наведеном раду, где су издвојена три основна модела њиховог формирања: 1) *предлошко-заменички* 2) *предлошко-именички* и 3) *синтагматски модел* (уп. исто), анализом грађе из нашег корпуса дошли смо до закључка да се у немачком језику прилози изведени помоћу суфикса *-halber* у декомпонованом облику остварују на два начина: као изрази *синтагматског* и *предлошко-именичког типа*, с тим што у српском наспрам еквивалентних прилошких израза оба типа у највећем броју случајева не постоји конкурентна прилошка лексема, те они попуњавају празно место у систему каузалних и каузално-финалних прилога. Изузетак представља једна релативно мала група деадјективских прилога са примарно каузалним значењем, који се декомпонују на исти начин као и немачки прилози изведени помоћу суфикса *-halber*. Ту спадају: каузални прилог *иревенишно*, потом такође каузални прилози *ојравдано* и *неојравдано*, којима се не изражава конкретан узрок, већ се он само квалификује, као и прилози каузално-финалног значења *пословно*, *службено* и *приватно*, код којих је увек у мањој или већој мери присутна и модална компонента.

1. Синтагматски прилошки изрази

Синтагматски прилошки изрази се у немачком и српском језику реализују искључиво као **предлошко-падежне конструкције**, у којима се као носилац лексичко-граматичке семантике јавља предлог *AUS*_{дат.} одн. *ИЗ*_{ген.}, који у изрази-ма овог типа нема своје основно, директивно-аблативно, већ каузално значење, док се категоријална сема изражава именицом **GRUND** у немачком, одн. **РАЗЛОГ** у српском језику. И поред чињенице да наведене именице изражавају најопштије узрочно значење, анализа корпуса показала је да на овај начин у немачком језику могу да се декомпонују сви прилози изведени помоћу суфикса *-HALBER*, незави-

4 „... свака циљна [реченица] може [се] трансформисати у узрочну експлицитним навођењем глагола *жеље* или *хиђења* уз који сад циљна клауза добија вредност семантичке допуне“ (Ковачевић, 1988: 210).

сно од тога да ли се именицом у његовој основи означава *разлог* или *циљ* (не)вршења радње, што се објашњава већ навођеном тврдњом да је у финалном значењу каузално увек пресупонирано. Улогу носиоца диференцијалне семантике у изразу синтагматског модела може преузети *именица* или *придев*, мада наведене могућности нису у подједнакој мери карактеристичне за језике које поредимо.

1.1. Именица у функцији облигаџорног детерминаџора

Изрази овог типа се у немачком језику остварују у две (синонимне) варијанте, па тако *именица*, носилац диференцијалне семантике, може да се јави или а) као прва (детерминативна) конституента детерминативне *сложенице*, или б) као генитивски атрибут именице *GRUND*, што представља *парафразу* горе наведене сложенице. Са друге стране, сложенице детерминативног типа нису карактеристичне за српски језик (уп. Клајн (1) 2002: 44), који најчешће прибегава аналитичким облицима, те се у српском као еквивалент јавља само варијанта б). Док се у немачком језику именица *GRUND* реализује искључиво у множини, у српском број није прецизно дефинисан, пре свега услед поклапања генитивске форме сингулара и плурала именице *РАЗЛОГ*, а непостојања флектираног атрибута који би отклонио недоумице. Упореди:

а) AUS _{дат.} + именица-GRÜNDEN	X
б) AUS _{дат.} + GRÜNDEN + именица (ген.)	ИЗ _{ген.} + РАЗЛОГА + именица (ген.)

Будући да у немачком језику слагање представља најзаступљенији творбени модел, а детерминативне сложенице најфреквентније творбене конструкције, јасно је зашто у нашем корпусу доминирају примери прилошких израза под а), који у српском језику немају кореспондент. Упореди:

1) Sein Nachfolger ist in aller Freundschaft aus Gesundheitsgründen [→ <i>gesundheitshalber</i>] zurückgetreten. (DER SPIEGEL, 8 / 2008, 105)	X
2) ..., viele aus der SED-Generation können sich aus Altersgründen [→ <i>altershalber</i>] nicht mehr aktiv am Parteileben beteiligen. (DIE ZEIT, 31 / 2007, 4)	X
3) Kasparow hat seine Frau zur Geburt ihrer Tochter im vergangenen Jahr aus Sicherheitsgründen [→ <i>sicherheitshalber</i>] nach New York geschickt. (DIE ZEIT, 30 / 2007, 2)	X
4) Wenn die B.s aus Gewissensgründen [→ <i>gewissenshalber</i>] diesen Weg nicht mitgehen wollten, werde man einen anderen Pflegedienst suchen. (DER SPIEGEL, 46 / 2006, 173)	X

Са друге стране, модел б), који у немачком језику представља само варијанту модела а), тј. његову *парафразу*, у српском језику једини је вид реализације синтагматских прилошких израза са именицом као облигаторним детерминатором, мада такви изрази нису често у употреби, што би се с једне стране могло објаснити њиховом везаношћу за одређени функционални стил (пре свега административно-правни), а с друге давањем предности изразима са конгруентним атрибутом, уколико творбене могућности то дозвољавају (уп. Ковачевић 1988: 189), о чему ће више бити речи у следећем поглављу. Ради илустрације, наводимо за оба језика по неколико примера модела б), који су

(услед недостатка потврда) само **формални** еквиваленти, с тим што у случају постојања семантичке подударности израза српског језика са уобичајнијим и фреквентнијим изразима модела а) немачког језика упућујемо на горе наведене, нумерисане примере. Упореди:

Wenn sie überhaupt kein Einkommen bezöge und **aus Gründen der Einfachheit** [→ *einfachheitshalber*] auch keine Sonderausgaben geltend machen könnte, würde sie bei konstantem Zuwendungssatz 300 Dollar erhalten. (DIE ZEIT, 16 / 2007, 22)

... : ein Mann ohne Unterleib, **aus Gründen des Anstands** [→ *anstandshalber*] von der Hüfte an aufwärts gefilmt, und doch ein Skandal sondergleichen. (DIE ZEIT, 33 / 2007, 35)

Daher hält es Hans-Jörg Albrecht, ... , „**aus Gründen der Gerechtigkeit** [→ *gerechtigkeitshalber*]“ für geboten, den ehemaligen Terroristen nicht noch einmal zu inhaftieren: ... (SPIEGEL, 1 / 2006, 40–1)

Он је навео и да није тачно да су Роми одбили да пређу у Бољевце **из разлога безбедности** [→ $\emptyset$], већ зато што кажу да тамо немају од чега да живе, а не желе да се баве пољопривредом. (VREME 953, 9.4.2009., 18) – в. горе пример 3)

Полиција је забранила приступ местима несреће, али не искључиво **из разлога сигурности** [→ $\emptyset$]. (VREME 559, 20.9.2001., 34) – в. горе пример 3)

Иако постоји законска одредба на основу које младићима „**из разлога савести** [→ $\emptyset$]“ уместо редовног војног рока може бити одређена двогодишња цивилна служба, ... (VREME 502, 19.8.2000., 20) – в. горе пример 4)

1.2. Придев у функцији облигаторног детерминатора

Прилошки изрази са придевом као облигаторним детерминатором у српском језику реализују се на два начина, па се увек флектирани придев с једне стране јавља у позицији **између** предлога и именице, што је случај и у немачком језику, а с друге у **постпозицији**, што представља мање уобичајену и стилски маркирану варијанту, коју немачки језик уопште не познаје. Упореди:

а) AUS_{дат.} + придев + GRÜNDE

б) X

ИЗ_{ген.} + придев + РАЗЛОГА

ИЗ_{ген.} + РАЗЛОГА + придев

У немачком језику изрази овог типа далеко су ређе у употреби у односу на модел са именицом као облигаторним детерминатором, будући да за њихову реализацију постоје извесна ограничења, с једне стране **творбене природе** – немогућност извођења придева од дате именице (нпр. *umzugshalber*, *studienhalber*, *übungshalber*, *probehalber*), а са друге стране **семантичке природе**, када истокоренски придев мења значење целог израза (нпр. *einfachheitshalber* ≠ *aus einfachen Gründen*). Отуда се синтагматски изрази овог типа у немачком језику јављају као семантички еквиваленти само оних прилога од чије је творбене основе могуће извести придев, који у функцији неиспустивог детерминатора не утиче на промену значења целог израза (нпр. *aus geschäftlichen Gründen*, *aus finanziellen Gründen*, *aus gesundheitlichen Gründen*). Са друге стране, могућности изражавања каузалног и каузално-финалног значења на овај начин далеко су веће у српском језику, с тим што наспрам већине израза овог типа не постоји конкурентна прилошка лексема, будући да истокоренски прилози немају каузално, већ **модално значење** (нпр. *из безбедносних разлога* ≠ *безбедносно*; *из здравствених разлога* ≠ *здравствено* и многи други), те они попуњавају празно место у систему. Наведено ћемо илустровати следећим примерима, наводећи у српском обе могућности њихове реализације:

- a)
- X Рио је постао град бандита!⁴, каже Геиса, која би, да може, као и сваки други становник Рио де Жанеира, према испитивању објављеном прошлог месеца, напустила Рио **из сигурносних разлога** [→ Ø]. (VREME 802, 18.05.2006., 66)
- Der Bahn-Rangierer hatte seinen Job mit Mitte Fünzig **aus gesundheitlichen Gründen** [→ *gesundheitshalber*] aufgeben müssen, seitdem bezieht er Berufsunfähigkeitsrente. (DER SPIEGEL, 11 / 2006, 107) Непуних месец дана пре бушења зида, Хонекер се додуше повукао „**из здравствених разлога** [→ Ø]“, али је иза њега остала прогноза како ће Берлински зид живети „бар сто наредних година“. (VREME 983, 5.11.2009., 36)
- Zu den Finanziers der Iaso gehören mit Abbott, GlaxoSmithKline, Roche und Sanofi-Aventis gleich vier Pharmakonzerne von Weltrang, die eine Diätwelle vor allem **aus finanziellen Gründen** [→ *finanzhalber*] begrüßen würden. (DER SPIEGEL, 20 / 2007, 38) Она се исцрпљује у самодовољном заплету, у не много вештом преплитању комичне сторије о раскривавању облапорног сер Фалстафа, који се, искључиво **из финансијских разлога** [→ Ø], удвара двома часним виндзорским госпођама, ... (VREME 850, 19.4.2007., 57)
- б)
- X Осим тога, чак и кад се не гледа сувише изблиза, што лично избегавам **из разлога хигијенских** [→ Ø], виде се рупе и шавови. (VREME 413, 19.6.1998., 15)
- X Општине будождерима рашчишћавају остатке минираних српских кућа и остављају чисте плацеве. **Из разлога естетских** ... [→ Ø] (VREME 501, 12.8.2000., 22)

Изузетак представља већ спомињана група деадјективских прилога контекстуално неусловљеног каузалног значења (*превенитивно, ојправдано, неојправдано*), који су у српском језику увек заменљиви прилошким изразима, уколико неки други разлози не ометају процес супституције (нпр. уметање допунског детерминатора, в. последњи пример). У немачком језику наспрам прво наведеног израза не постоји лексикализован прилог (*präventionshalber*), мада његова употреба у говорном језику није искључена, док значење прилога *ојправдано* и *неојправдано* није могуће изразити прилошким изразом или прилогом, будући да се као семантички еквивалент јавља адјектив (*entschuldigt, unentschuldigt*). Упореди:

- Oberrichter Boetticher plagt die „unglaubliche Vorstellung, **aus präventiven Gründen** [→ Ø] die Gehirne von Kindern und Jugendlichen zu scannen“, um auf diese Weise die jungen Intensivtäter rechtzeitig auszusortieren aus der Gesellschaft. (DER SPIEGEL, 19 / 2008, 72) „Пожар је угашен и мањег је интензитета него што се претходно сматрало“, изјавио је портпарол Саграда фамилије прецизирајући да су посетиоци **евакуисани из превентивних разлога** [→ *превенитивно*]. (BLIC 5097, 20.4.2011., 6)
- X Она није вечерас са нама **из оправданих разлога** [→ *ојправдано*], али поручила нам је да ако будемо гласно певали да ће да нас чује. (BLIC 5153, 18.6.2011., B12)

X

Према мишљењу нашег саговорника, уколико родитељи из **различитих неоправданих разлога** [→ ?] повуку своју децу из школе, постоји закон који важи за све држављане Републике Србије. (VREME 977, 24.9.2009., 31)

Са друге стране, прилози *пословно*, *службено* и *приватно* конкурентни су прилошким изразима само уколико је у њиховом значењу поред узрочне при-сутна и *циљна* компонента, док изрази са чисто узрочним значењем немају при-лошки еквивалент (в. последњи наведени пример). У немачком језику израз *aus privaten Gründen* попуњава празно место у систему. Упореди:

... , doch den Internet-Unternehmer reizt der Wettbewerb vor allem **aus geschäftlichen Gründen** [→ *geschäftshalber*]. (DER SPIEGEL, 16/ 2006, 180)

При том, свега 18 одсто Хрвата би *посетило* Србију, *ради* посете рођацима, или **из пословних разлога** [→ *пословно*]. (VREME 778, 1.12.2005., 8)

Im Anschluss erklärt der Käufer jedoch, er könne **aus privaten Gründen** [→ Ø] das Auto nicht nehmen, und bittet den Verkäufer, den Betrag unter Abzug seiner Kosten an eine bestimmte Adresse im Ausland zu transferieren. (DER SPIEGEL, 9 / 2007, 38)

Увећани капацитети, погодна времена путовања и конкурентна понуда услуга у ваздуху и на земљи добро су прихваћени од стране пословних путника, као и од оних који *путују из приватних разлога* [→ *приватно*]; ... (VREME 942, 22.1.2009., 43)

Demnächst wird der Plagiatsjäger **aus privaten Gründen** [→ Ø] nach Dresden ziehen. (DIE ZEIT, 29 / 2007, 38)

Наши ривали из групе су знатно ослабљени, Стив Неш (Далас) **из приватних разлога** [→ Ø] неће играти за Канаду, ... (VREME 607, 22.8.2002., 54)

2. Предлошко-именички прилошки изрази

За разлику од синтагматског модела, који истим лексичким средствима изражава каузално и финално значење, изразима предлошко-именичког типа као блокираним спојевима предлога и именице (детерминатив у немачком језику има искључиво улогу носиоца морфолошког обележја рода, броја и падежа, а не дистинктивну функцију) могуће је у немачком језику изразити све значењске компоненте суфикса *-halber*, па чак и оне нијансе неприсутне у самом прилогу. Разлог томе јесте постојање великог броја предлога који учествују у формирању израза овог типа, а то су: предлози са доминантним каузалним значењем (*WEGEN, AUFGRUND, INFOLGE, AUS*), потом каузално-финални предлози (*HALBER, UM...WILLEN, ZULIEBE*) као и финални предлог *ZU*. Њима су у српском језику еквивалентни предлошко-именички изрази који садрже каузалне предлоге *ЗБОГ, УСЛЕД* и *ИЗ*, потом примарно финални предлог *РАДИ*, као и каузално-финалне предлоге *ЗАРАД* и *ПОРАДИ*, који у највећем броју случајева немају прилошки еквивалент. Од малобројних прилога каузалног и каузално-финалног значења на овај начин могу да се декомпонују само они изведени од именице (*превентивно, пословно, службено*, али не и *приватно, оправдано* и *неоправдано*).

При том је могућност или немогућност реализације прилошког израза са неким од наведених предлога директно условљена значењем именице од које је конкурентни прилог изведен, тј. семантичким типом узрока који се датом именицом изражава, што се односи и на еквивалентне конструкције српског језика. Пошавши од семантичке типологије узрока извршене у студији *Узрочно семантичко поље* М. Ковачевића (1988), где су (у српскохрватском језику) издвојени следећи типови узрока: *ефектиор*, *моћив*, *кријтеријум*, *разлог* и *повод*, анализом грађе из нашег корпуса дошли смо до следећих закључака:

Најпре, да у немачком језику одређени типови узрока, пре свега узрок *ефектиор* као изазивач несвесног, спонтаног типа (нпр. *Eckel*, *Wut*, *Scham*, *Glück*, *Freude*...) уопште не учествују у грађењу прилога наведеног творбеног обрасца, док други типови узрока (пре свега узрок *разлог*) спадају у врло фреквентне и потенцијално могуће творбене основе за деривате овог типа.

Потом, прилошки изрази са предлогом *HALBER*_{ген.} формално и семантички најближи прилозима изведеним помоћу хомоформног суфикса, увек представљају њихове конкурентне форме, будући да се и предлогом и суфиксом могу изразити обе значењске компоненте (узрочна и финална). У српском језику се, услед непостојања јединственог предлога којим би равноправно била обухваћена оба значења, као еквиваленти јављају изрази са предлозима датих семантичких класа. На пример:

Für die Forschung werden sie jedoch **der Einfachheit halber** [→ *einfachheitshalber*] meist unter der Bezeichnung „Asian Americans“ zusammengefasst. (DIE ZEIT, 18 / 2007, 44)

Цртеж 2: Континуум спремности на реформу према стратегији компромиса (Цртеж не садржи све релевантне странке **због једноставности** [→ Ø]) (VREME 848, 5.4.2007., 19)

So hatte das Organisationskomitee ... sämtliche Eintrittskarten mit einem Funkchip versehen lassen. »**Der Sicherheit halber** [→ *sicherheits-halber*]«, ... (DIE ZEIT, 7 / 2008, 66)

Други, опет, наводе да је у то време био „склоњен“ у Кину, **сигурности ради** [→ Ø]. (VREME 955, 23.4.2009., 65)

У варијанти када доминира каузална компонента, предлог *HALBER* синониман је, па самим тим и увек заменљив, предлогом *WEGEN*, који има најопштије каузално значење, као и његов кореспондент у српском језику, каузални предлог *ЗБОГ*. Именица коју наведени предлози региреју припада семантичком типу узрок *разлог*, и у оба језика јавља се у генитиву, с том разликом што предлог *због* увек стоји у препозицији, док *wegen* може да заузме положај како испред, тако и иза именице. На пример:

Mit »so was« meinen sie die NPD und die dreißig Prozent Arbeitslosen in Sachsen-Anhalt und vor allem diesen Patienten der Krebsstation, der **wegen der Krankheit** [→ *krankheitshalber*] seinen Job verlor. (DIE ZEIT, 20 / 2008, 15)

Његов отац, познати адвокат, успео је, релативно брзо да га ослободи лекарским уверењем да је наводно психички поремећен, па се **због болести** [→ Ø] изјаснио за Стаљина. (VREME 972, 20.8.2009., 63)

Um keine weiteren Kunstschändungen herauszufordern, vor allem aber **wegen der Kosten** [→ *kostenhalber*] wird die Restaurierung standhaft vertagt. (DIE ZEIT, 36 / 2007, 64)

Доста њих познајем, постали смо пријатељи, живе у карантину **због посла** [→ Ø] и сваки слободан дан користе да посете породицу. (VREME 920, 21.8.2008., 40)

Међутим, услед семантичке блискости значења узрока и циља, те недовољне издиференцираности граматичких средстава за њихово изражавање (уп. Ковачевић 1988:45), примарно каузалним предлозима *wegen* и *zбог* може да се изрази и а) каузално-финално, па чак и б) чисто финално значење, као у следећим примерима:

а) Über sieben Millionen kommen in diesem Jahr in die spanische Metropole am Mittelmeer, mehr als die Hälfte nicht nur zum Spaß, sondern der Geschäfte wegen [→ *geschäftehalber*]. (DER SPIEGEL, 34 / 2007, 111)

Ипак, већина странаца је долазила званично или због послова [→ *пословно*], па министарство за туризам процењује да је прошле године само 2000 странаца дошло у Албанију на одмор. (VREME 350, 5.7.1997., 36)

б) Seine Frau leidet an Multipler Sklerose. Auch deshalb war Herrmann glücklich, bei der Allianz zu arbeiten, wegen der Sicherheit [→ *sicherheitshalber*]. (DER SPIEGEL, 31 / 2006, 66)

Испоставило се да пристаниште базе ЈСО није довољно безбедно за „Џени Брендон“, ... , те је због сигурности [→ $\emptyset$] премештен на вез спортског друштва Бродоградитељ, односно у морину. (VREME 534, 29.3.2001., 33)

Обрнута ситуација, међутим, у немачком језику није могућа, будући да се чисто финални предлог *ZU*_{дат.} никада не користи за изражавање каузалног, већ искључиво финалног значења⁵, за разлику од српског језика, у коме се, поред каузално-финалних предлога *ЗАРАД* и *ПОРАДИ*, примарно финални предлог *РАДИ*_{ген.} употребљава и у узрочном значењу, иако норма то не прописује (уп. Станојчић / Поповић 2004: 287). Како истиче Ковачевић (1988: 184), наведени предлог се „иако без логичких и језичких упоришта, „аналогски“ [се] усталио и у узрочној (не само циљно-узрочној) употреби, а *поради* и *зарад* све се чешће употребљавају нарочито у новинарском језику и у узрочном и у циљном значењу, вјероватно због тога што „премошћују“ нормативне захтјеве о употреби приједлога *због* и *ради*.“⁶ Наведено ћемо у српском језику илустровати на примеру каузалног прилога *превентивно*, док ћемо у немачком делу (лева колона) навести примере израза са каузално-финалним предлозима *UM... WILLEN* (циркумпозиција, генитив) и *ZULIEBE* (постпозиција, датив), који су блискозначни наведеним српским предлозима. Упореди:

Und dann sind wir wieder an jenem Ort, wo die Wahrheit um der Gerechtigkeit willen [→ *gerechtigkeitshalber*] verhüllt wird, vor Gericht, diesmal vor einem amerikanischen Militärgericht. (DER SPIEGEL, 15 / 2006, 146)

Такође радимо и на прегруписавању сопствених потенцијала, управо због превентиве [→ *превентивно*] за кризна времена која су пред нама.“ (VREME 962, 11.6.2009., 49)

5 На пример: Denn die Polizeigesetze aller Länder erlauben die Raserei nur bei echter Gefahr in Verzug – nicht zur Übung [→ *übungshalber*]. (DER SPIEGEL, 16 / 2008, 58); Als die Kultusminister die neue Orthografie erstmals auf den Lehrplan setzen ließen, sagten sie, es sei zur Probe [→ *probehalter*]. (DER SPIEGEL, 1 / 2006, 126)

6 Ради илустрације, аутор (уп. исто, 185), између осталих, наводи и следеће примере каузално употребљеног предлога *ради*: Они мисле да је он ту, да пати *ради кухарске дужности*, да је озлојеђен (Плочар, 172/3); ... , и мене је убрљао у њих, и не ишчуђава се *ради шога* (Селимовић, 50).

Als er kurz nach der Verlobung stirbt, bricht gleichzeitig die Nazizeit aus und Helene zusammen. Und heiratet schließlich, **um der Sicherheit willen** [→ *sicherheitshalber*], einen biersaufenden, nazitreuen, dumpfbackigen Ingenieur: Peters Vater. (DER SPIEGEL, 37 / 2007, 61)

Der Sicherheit zuliebe [→ *sicherheitshalber*] empfiehlt der TCS Sommer- und Winterreifen. (www.tcs.ch/main/de/home/der_tcs/.../MM_Ganzjahr-esreigen_D.pdf)

То што Бојана овог пута није ништа разбила одмах ми је било сумњиво, ... , па смо ипак, **превентиве ради** [→ *превентивно*], послали екипу за спасавање да је потражи и скине са симса. (VREME 760, 28.7.2005., 67)

Или, ко ће натерати људе да стоје у редовима по домовима здравља само зарад превентиве [→ *превентивно*] и да уз све то још плаћају партиципацију? (VREME 787, 2.2.2006., 34)

За разлику од горе наведених предлога, контекстуално неусловљени **каузални** предлози *AUFGRUND* и *INFOLGE* у немачком, одн. *НА ОСНОВУ* и *УСЛЕД* у српском језику (сви наведени регирају генитив) могу да се употребе **искључиво у каузалном** значењу, будући да у својој сем-структури садрже додатно семантичко обележје 'криптеријума' у првом одн. 'околношти које доводе до неке последице' у другом случају (уп. Ковачевић 1988: 56–7; 143). У немачком језику изразе овог типа могуће је супституисати конкурентним прилогом, са којим стоје у односу *парцијалне синонимије*, будући да приликом супституције нужно долази до неутрализације наведених семантичких обележја, те свођења њиховог значења на значење семантички немаркираног предлога *wegen* / *због*. У нашем корпусу далеко су фреквентнији изрази са предлозима *infolge* / *услед*, будући да се изрази са предлозима *aufgrund* / *на основу* првенствено везују за одређене функционалне стилове (нпр. језик науке, администрације или пословни језик), док се у свакодневној комуникацији предност даје немаркираном предлогу *wegen* / *због* (уп. Schröder 1983: 80), па тако у нашем корпусу за српски језик не налазимо адекватне потврде. Упореди:

Wer sein Haus bereits hoch beliehen hat oder **aufgrund seines Alters** [→ *altershalber*] als nicht mehr kreditwürdig gilt, könnte es schwer haben, Geld zu bekommen. (DIE ZEIT, 38 / 2007, 24);

Viele, die aufgrund der Arbeitsmarktsituation in manchen Branchen oder einfach nur **infolge ihres Alters** [→ *altershalber*] (...) keinen Job mehr bekommen ... machen sich inzwischen beinahe notgedrungen selbstständig. (DIE ZEIT, 20 / 2008, 56)

Yelland, dem **infolge einer Krankheit** [→ *krankheitshalber*] als Kind die Haare ausfielen, wurde als Schüler ständig schikaniert. (DER SPIEGEL, 16 / 2007, 204)

Скоро половина пензионера који су своју пензију зарадили радећи у некој институцији, било приватној или државној, отишла је у пензију **услед старости** [→ *Ø*]. (VREME 601, 11.7.2002., 4)

Аристодем се, међутим, врати у Спарту и буде извргнут руглу и презиру јер, додаје Херодот, „да су се обојица заједно вратила **услед болести** [→ *Ø*] у Спарту, чини ми се да им Спарτανци не би то узели за зло, ... (VREME 847, 29.3.2007., 68)

Такође, спецификовано **узрочно** значење имају и изрази са предлогом *AUS-*_{дат.} у немачком, одн. *ИЗ*_{ген.} у српском језику, будући да регирају искључиво именице семантичког типа **узрок мотив** (*стимулајтор*), а то су оне којима се изражава „неко унутрашње психолошко стање, унутрашња побуда за свесну ак-

цију агенса“ (Ковачевић 1988: 54–5), нпр. *Höflichkeit, Anstand, Gefälligkeit, Pflicht, Interesse* у немачком, одн. *учтивости, пристојности, љубазности, обавеза* у српском језику. На пример:

Das, was man zu bereden hat, lässt sich meistens in 20 Minuten erledigen, aber **aus Höflichkeit** [→ *höflichkeitshalber*] redet man 60 Minuten, wobei man im Allgemeinen 20 Minuten für das Vorspiel rechnet, 20 Minuten für den Anlass des Treffens und 20 Minuten für das Nachspiel. (DIE ZEIT, 30 / 2007, 6)

Das Küken, das aus dem Ei schlüpft, nennt den Fuchs bald »Papa«. Der wiederum unterdrückt seine Fressgelüste, nicht **aus Anstand** [→ *anstandshalber*], sondern **aus Hunger!** (DIE ZEIT, 42 / 2007, 68)

Међутим, код неких прилога немачког језика (нпр. *spafeshalber, vergnügenshalber* и *vorsichtshalber*) значење именице може да се интерпретира на два начина: или као *унутрашња побуда* за вршење одређене радње (дакле узрок *стимулаџор*), или као *циљ, намера*, при чему је у оба случаја присутно заједничко семантичко обележје *'свесно вршење радње'*, те се декомпозити таквих каузално-финалних прилога остварују у опозицији *AUS – ZU* у немачком, одн. *ИЗ – РАДИ* у српском језику, зависно од семеме (каузалне или финалне) коју говорник жели да фаворизује. На пример:

*Er ist der Erste, der irgendetwas freiwillig tut, offensichtlich **aus Vergnügen** [→ *vergnügenshalber*] und ohne eine Gegenleistung zu fordern.* (DER SPIEGEL, 8 / 2007, 158)

Der Ingenieur ist nicht **zum Vergnügen** [→ *vergnügenshalber*] auf der Piste, sondern beruflich. (DIE ZEIT, 9 / 2008, 65)

Der Anwalt Nemat Ahmadi in Teheran sagt, dass er „**aus Vorsicht** [→ *vorsichtshalber*]“ sein Büro immer mit den Angestellten verlasse. (DIE ZEIT, 6 / 2008, 17)

Und hätten wir nicht kurz vorm Ziel **zur Vorsicht** [→ *vorsichtshalber*] die Hinterachse gewechselt, wäre es sogar über eine Stunde gewesen. (DER SPIEGEL, 37 / 2007, 81)

Прошли, јунско-јесењи викенд у Београду почео ми је стогодишњицом матуре којој је ретко веселу црту ударио стари синдикални другар: **из учтивости** [→ Ø] климатавши уз некакав турбо-ХариМата-мутант, додао је: ... (VREME 805, 8.6.2006., 55)

Само **из пристојности** [→ Ø] парафразираћу фразу Александра Тијанића, ону због које неки и данас хоће да га изведу на суд. (VREME 872, 20.9.2007., 4)

Надам се да ће се ситуација у Србији стабилитовати и да ће грађани Србије игре на срећу играти преваходно **из забаве** [→ Ø], а не да би решавали сопствена егзистенцијална питања. (VREME 906, 15.5.2008., 31)

Избројао сам 17 тапкања, чисто **ради забаве** [→ Ø] – рекао је Бекер, да би и Касл уз оно „престни, Новаче, молим те“, опет дошао до тог броја и узвикнуо „Вау“. (BLIC 5170, 5.7.2011., 31)

... , сећа се Зелко и додаје да су му после рекли како га је у тим тренуцима **из предострожности** [→ Ø] на нишану држало неколико припадника специјалних снага. (VREME 952, 2.4.2009., 31)

Да би то илустровали, с огорчењем показују продавницу Планет преко пута из које је, **предострожности ради** [→ Ø], изнета сва роба. (VREME 917, 31.7.2008., 15)

3. Закључак

Анализа спроведена на корпусу који се базира на публицистичком функционалном стилу показала је да се немачки прилози изведени помоћу полисемног суфикса *-halber* декомпонују на два начина: као изрази *синџагмајског* и *предлошко-именичког* типа. У српском језику такође су као семантички еквиваленти

заступљена оба наведена модела, с тим што у највећем броју случајева наспрам таквих израза не постоји конкурентна прилошка лексема, већ они попуњавају празно место у систему каузалних и (каузално)-финалних прилога.

Синтагматски прилошки изрази увек се реализују лексичким средствима најопштије каузалне семантике (предлог *aus* / из и именица *Grund* / разлог), независно од значења (каузалног или финалног) које се њима изражава. У изрази овог типа функцију облигаторног детерминатора може да преузме именица или придев, с тим што је варијанта са именицом карактеристична за немачки језик, у коме се она најчешће јавља као детерминативна конституента сложенице (нпр. *aus Kostengründen*), а ређе као генитивски атрибут именице *Grund* (нпр. *aus Gründen der Einfachheit*). У српском језику именица као носилац диференцијалне семантике реализује се искључиво у виду генитивског атрибута, будући да слагање није карактеристично за српски језик, мада су далеко фреквентнији изрази са флектираним придевом у истој функцији, који може да заузме позицију испред или (ређе) иза именице *разлог* (нпр. из *здравствених разлога* vs. из *разлога естетских*). У већини случајева изрази овог типа нису заменљиви постојећим истокоренским прилогом, будући да он нема каузално, него модално значење. Наведена варијанта, увек са придевом у препозицији, у немачком језику није толико фреквентна, пре свега услед немогућности извођења придева од именице као облигаторног детерминатора.

Изразима *предлошко-именичког* типа могуће је у оба језика прецизно изразити све значењске компоненте суфикса *-halber*, па чак и оне нијансе неприсутне у самом прилогу, услед постојања великог броја предлога који учествују у њиховом формирању. У немачком су то каузални предлози *wegen*, *aufgrund*, *infolge*, *aus*, потом каузално-финални предлози *halber*, *um...willen*, *zuliebe*, као и финални предлог *zu*, који у српском за еквиваленте имају каузалне предлоге *због*, *услед* и *из*, потом примарно финални предлог *ради*, као и каузално-финалне предлоге *зарад* и *поради*. Анализа је показала да се предлози чисто каузалног значења у оба језика могу употребити и за изражавање финалности, док обрнута варијанта у немачком није могућа (финални предлог *zu* не може да изрази узрок), док у српском није искључена, иако са становишта норме не представља прихватљиву варијанту. Са друге стране, каузални предлози спецификоване семантике (*aufgrund*, *infolge*, *aus* у немачком, *на основу*, *услед* и *из* у српском језику), управо због додатне значењске компоненте, могу да се употребе само у каузалном значењу. Супституција таквих израза прилозима у немачком језику могућа је уз нужни губитак допунских семантичких компоненти.

Извори

DER SPIEGEL – немачке недељне новине

DIE ZEIT – немачке недељне новине

VREME – недељне новине из Београда

BLIC – дневне новине из Београда

Литература

- Алтман / Кемерлинг 2000: Altmann, Hans / Silke, Kemmerling: *Wortbildung fürs Examen*, Studien- und Arbeitsbuch, Linguistik fürs Examen, Band 2, Westdeutscher Verlag GmbH, Wiesbaden.
- Дуден 2005: Duden: *Die Grammatik*, Unentbehrlich für richtiges Deutsch., 7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Auflage, Band 4, Dudenverlag, Mannheim.
- Ковачевић, Милош 1988: *Узрочно семантичко поље*, 1. издање, Свјетлост, Сарајево.
- Ковачевић, Милош 2007: Синтакса и семантика прилошких израза, у: *Србистичке теме*, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 11–48.
- Клајн, Иван 2002: *Творба речи у савременом српском језику*. Прилози граматици српскога језика 1, Београд.
- Моч 1999: Motsch, Wolfgang: *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*, Walter de Gruyter: Berlin / New York.
- Шредер 1983: Schröder, Jochen: Präpositionen in Kausaladverbialien, in: *DaF*, 20. Jahrgang, Hrsг.: Herder Institut der Karl-Marx-Universität, Leipzig, 78–86.
- Станојчић, Живојин / Љубомир, Поповић (2004) : *Грамаћика српскога језика*, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Флајшер / Барц 1995: Fleischer, Wolfgang / Irmhild, Barz: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, 2., durchgelesene und ergänzte Auflage, Tübingen.

VON EINEM TYP KAUSALER UND KAUSAL-FINALER ADVERBIEN DEUTSCHER SPRACHE UND IHREN PERIPHRASTISCHEN ÄQUIVALENTEN IM DEUTSCHEN UND IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

Im Mittelpunkt dieser Arbeit stehen die deutschen Adverbien kausaler und kausal-finaler Bedeutung, die von den (abstrakten) Nomen mit Hilfe des äußerst produktiven Suffixes *-halber* abgeleitet werden. Anhand von Beispielen aus Presstexten wurde der Versuch unternommen festzulegen, auf welche Weise die kausale oder / und finale Komponente des genannten Suffixes die Realisationsmöglichkeiten des (meist) gleichbedeutenden periphrastischen Ausdrucks beeinflusst. Darüber hinaus werden die Äquivalente im Serbischen, das kein korrespondentes Wortbildungsmuster kennt, ermittelt. Grundsätzlich werden zwei Modelle periphrastischer Ausdrücke unterschieden, die in der vorliegenden Arbeit gründlich nach der Form und Semantik untersucht werden.

Danica Nedeljković

Предраг Ј. Мутавџић¹, Дарко Ж. Тодоровић, Ана В. Сивачки

Универзитет у Београду
Филолошки факултет²

Катедра за неохеленске студије
Катедра за албански језик и књижевност

КУЛИНАРИЗМИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ, ГРЧКОМ И АЛБАНСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду се контрастивно и компаративно анализира део фразеологизама у савременом српском, грчком и албанском језику који у себи садрже неки кулинарски елемент. Циљ рада је да се утврде њихове структурално-семантичке подударности и разлике на основу којих су сврстани у неколико посебних група: фразеологизми са подударним кулинаризмима у сва три језика, различити фразеологизми са истим кулинаризмима, фразеологизми са различитим кулинаризмима, српски фразеологизам садржи кулинаризам, док у грчком и албанском он одсуствује у језику.

Кључне речи: кулинаризми, фразеологизми, српски, грчки, албански, подударност, неподударност

1. Уводно разматрање

У свом делу *Фуџуристичка кухиња* (La cucina futurista) Маринети (F. T. Marinetti, 1876–1944) записао је следеће: „Људи мисле, сањају и делају сходно ономе што једу и пију“. Управо ова максима, визионарска изнета 1932. године, недвосмислено је предвидела оно што је већ медицинска наука поуздано утврдила – да заиста постоји узрочно-последична веза између онога што користимо у свакодневној исхрани и наших поступака. Још од древних времена, преко хране (односно намирница) коју конзумирамо врши се културно, религијско и цивилизацијско одређење људи, што ће рећи да је она веома важан, а каткада и пресудан симбол у људском животу у виду посебног гастрономског идентитета. Тако се, на пример, француски идентитет тесно везује за бели хлеб и пецива, а јужно-италијански за сос од парадајза. Каткада храна постаје и снажно оружје које је политички и социјално мотивисано.³

Како без хране нема људског опстанка, она је временом ушла у лексичко-семантички корпус готово свих језика на свету, при чему јој је дат шири, метафорички, смисао. Из тог разлога развио се један број фразеолошких израза

1 predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

3 Познато је из историје да су Турци додатно прогањали хришћане због тога што гаје и једу свиње, Италијани се код нас у поспрдно називају „жабарима“, пошто једу жабље батаке, док Енглези у сленгу Французе зову frogs, али то је због језика и француских „крекетавих“ гласова. За Енглезе су Италијани у сленгу Италијане прозвани „sprags“, „spaghetti“ док су у Италији и у Француској Немци пејоративно прозвани „купусарима“ (у енглеском сленгу: „krauts“), баш због њихове склоности да често једу јела од купуса. Холанђани су за Енглезе „butterboxes“ (Green 1988: 112)

који садрже називе појединих намирница, такозваних **кулинаризама**, као логичка последица директне зависности човека од хране. Под кулинарском фразеологијом (γαστρονομική φρασεολογία, frazeologij e gastronomisè) подразумевамо све оне фразеолошке изразе (дакле, идиоме, фразе, изразе, клишее, стереотипе) у језику у којима је главни елемент лексема везана или директно за храну или за посуђе које се користи за њену припрему. Разноврсност и бројност ових фразеологизама у сва три језика директно одражавају оно што представља изворно културно и специфично национално обележје у језику⁴.

4 Захваљујући својој старини и цивилизацијском континуитету, грчки језик заузима сасвим специфично место међу балканским (и европским) језицима. Иако је проблематика кулинарских фразеологизама у нашем раду разматрана методом доследне синхрониске анализе, сматрали смо да не би било наодмет указати – бар у виду кратког историјског додатка – на чињеницу да су грчки кулинаризми стари колико и најстарији књижевни споменици овог језика, као и да неки од кулинарских изрза који су и данас у колоквијалној употреби (овде спадају и неки од горе наведених) имају своје прототипе или аналогне облике у кулинарским класичног грчког језика. Не придржавајући се неког строгог начела при њиховом избору и груписању, наводимо, пре ређења ради, само неке од карактеристичних кулинарских фразеологизама који се срећу у делима античких писаца:

„јести“, „храна“:

- θυμὸν ἔδωκ, „јести (своје) срце“ („јести се“, „ждерати се у себи“), *Одисеја* 10.379;
- δουλίαν ἔξειν τροφήν, „јести ропску храну“ (допасти ропства), Софокле, *Ајанти* 499;
- ωρεός ... καταφαγεῖν, „живе прождрети“ (о свирепом понашању према коме), Ксенофонт, *Анабаз* 4.8.14, *Хеленска историја*, 3.3.6 (ωμὸν ἐσθίειν); уп. *Илијада* 4.35 (ωμὸν βεβρωθεὶς), *Одисеја* 18.87 (ωμά δάσασθαι);
- βιότον τε τεόν καὶ κτήματ' ἔδοντα, „прождирати имовину“, *Одисеја* 2.123;
- λιψὸν δὲ ὀσατερ ὄψω διαχρήσθε, „хранити се глађу“, „јести глад“ (о великој издржљивости), Ксенофонт, *Кируидеја* 1.5.12.

„кувати“:

- λίθον ἐψει, „кувати камен“ („млатити празну сламу“), Аристофан, *Осе* 280;
- μαγειρικός „куварски“ (тј. мајсторски, како ваља, прописно), Аристофан, *Ахарњани* 1015, *Вишезови* 376, *Мир* 1017;

„посуђе“:

- το θερμόν του οβελού „(ухватити се за) врели крај ражња“ (прићи ствари са погрешног краја) Софокле, фрг. 814;
- τα σύκα σύκα, τὴν σκάφην δὲ σκάφην ονομάσω, „смокве звати смоквама, а корито коритом“ (назвати ствари њиховим правим именом), Лукијан, *Како писати историју* 41.

„хлеб“, „проја“:

- αγαθή και μάζα μετ' ἄρτον, „кад нема хлеба, добра је и проја“, Зенобије (паремиограф, II в. н. е.) 1.12 (ed. Leutsch-Schneidewin);
- δούλιον ἄρτον ἔδωκ, „јести ропски хлеб“ (допасти ропства), Архилох, 2.6 (ed. T. Bergk, suppl. E. Diehl);
- δουλίαν μάζης „ропска проја“, Есхил, *Агамемнон* 1041.

„месо“:

- χόρδεν' ομοῦ τα πράγματα, правити „мешано месо“, „замешати“ (sc. политичке прилике), Аристофан, *Вишезови* 214.

„млеко“:

- ορνίθων γάλα, „од птице млеко“, Аристофан, *Осе* 508, *Пшнице* 1673;
- εν σπαράγνοις και γάλαξιν εἶναι, „бити у пеленама и млеку“ (бити „у повојима“ – о уметности), Елијан, *Шарена историја* 8.8.

„мед“:

2. Теоретске поставке

Свака кулинарска фраза јесте бинарна (аналитичка) и описна, што значи да је она лексички сложена конструкција, односно представља један вишелексемски spoj (Мршевић-Радовић, 1987: 13). У српској лексикологији овакав spoj одређује се као фразеологизам, а у грчкој или као израз (έκφραση) или као идиом (ιδίωμα). Мицис (Μίτσις, 2004), поред термина идиом, употребљава и назив хеленизми

– μήτε μοι μέλι μήτε μέλισσα „ни мед, ни пчела“ („ни хладно ни топло – о осећањима), Сапфо, фр. 113.

„вино“:

– οἶνος τω φρονεῖν ἐπισκοτεῖ, „вино помрачује ум“, Еубул (комедиограф, IV в. п. н. е.), 135 (ed. Kock)

– οἶνος καὶ ἀλᾶθεια/ἀλήθεια, „вино и истина“ Алкеј, 57 (ed. Bergk); Теокрит, 29.1 (уп. οἶνος ... ἀληθής, „вино је ... истинито“, Платон, *Гозба* 217e);

– οἶνω τον οἶνον ἐξελαύνειν, „вином терати вино“ = „чашицом терати мамурлук“ („клин се клином избија“), Антифан (комедиограф, IV в. п. н. е.), 300.1 (ed. Kock).

„со“:

– οὐδ’ ἄλα δοῦναι „не дати ни соли“ = „не удостојити ни најбедније милостиње“, нпр. *Одисеја* 17.455; Теокрит 27.61);

– των αλών συγκατεδηδοκέναι μέδιον, „заједнички појести ваган соли“ (о старим пријатељима), *Comica Adespota* (ed. T. Kock) 176; уп. Аристотел, *Еудемова ешика* 1238a2–3;

– οἱ περί ἄλα καὶ κύαμον, „они (окупљени) око соли и боба“ (тј. пријатељи), Плутарх, *Гозбени разговори* 684e;

– ἄλες καὶ τράπεζα, „со и софра“ (тј. пријатељство; уп. ὄρκον δ’ ενοσφίσθης μέγαν, ἄλας τε καὶ τράπεζαν „погазио си велику заклетву, со и софру“, Архилох, 96 (ed. T. Bergk); που ἄλες; που τράπεζα; „где је со? где је софра?“, Демостен, *О нејошнено извршеном посланству* 189; τους ἄλας παραβαίνειν, „погазити пријатељство“ (дословно: „погазити со“), *ibid.* 191; τους της πόλεως ἄλας περί πλείονος ποιήσασθαι της ξενικής τραπέζης, „више ценити отаџбину него туђину“ (дословно: „више ценити отаџбинску со него туђинску софру“), Есхин, *Против Ктесифонтиа* 224;

– αλών δε φόρτος ἐνθεν ἦλθεν, ἐνθ’ ἔβη, „товар соли – одакле дошао, онамо и отишао“ („пошто купио, пото продао“), Зенобије, 2.20 (ed. Leutsch-Schneidewin);

– ἄλασιν ὑεῖ „пада киша соли“ (о великом обиљу) *Suid.* 1078.

„смокве“:

– та сῦκα сῦκα ονομάζειν „смокве звати смоквама“ (уп. под „посуђе“);

– сῦκα μ’ αἰτείς, „тражити смокве“ („извољевати“), Аристофан, *Осе* 302;

„лук“:

– ἵνα μήποτε φάγη σκόροδα, μηδέ κύαμον μέλανας „појести (бели) лук и црни боб“, „ољутити се“, тј. „појести“ ратне трошкове, Аристофан, *Лисистрата* 690;

– φύλλω πράσον το των ἐρώντων συνδέδεται βαλλάντιον „код заљубљених је кеса (за новац) везана струком прзилука“ (тј. лако се дреши), *Comica Adespota* (ed. T. Kock) 197;

„горушица“:

– κάβλεψε νάπτ, погледати оштро, љутито (νάπτ = „горушица, слачица“), Аристофан, *Вишезови* 631; уп. βλέποντ’ ορίγανον, *Жабе* 603);

– ὅσω διαφέρει сῦκα καρδάμων, „онолико колико се смокве разликују од горушице“ („као бог и шеширџија“) Хениох (комедиограф, IV в. п. н. е.) 4.2 (ed. T. Kock);

„чорба“:

– ζῶμος μέλας (спартанска) црна чорба – метафорички: крвопролиће, уп. Теофраст, *Карактери* 8.6.3.

(Одреднице су преузете из: Liddell–Scott, 1996)

(ελληνισμοί), док Анастасијади-Симониди и Ефтимију користе термин стереотипни изрази (στερεότυπες εκφράσεις; Αναστασιάδη-Συμεωνίδη-Ευθυμίου, 2006). Са друге стране, Симеонидис користи најуопштенији термин фразеологија (φρασεολογία, Συμεωνίδης, 2000). У албанској литератури користе се изрази фразеологизам (frazeologjizëm), фразеолошки израз (shprehje frazeologjike), фразеолошка јединица (njësi frazeologjik), фраза (lokucion frazeologjik), идиом (idiomë) и слично. Немачки лексикограф Флајшер сматра да би најоправданији назив могао бити фразеоексем, који, као појам, обухвата једну сложену или вишесложену лексемску јединицу (Fleischer 1997: 63).

Попут огромног броја других фразеологизама, и кулинарски фразеологизми могу бити:

1. фиксиране метафоричке творевине, у виду фразеологизма и метафора, те
2. културно-специфични феномени.

Кад је реч о фразеологизму, Мунова га је оквалификовала као сложени термин двоструког значења у општој употреби (Moon 1998: 3). Према дефиницији коју даје Merriam-Webster Dictionary, под идиомом се подразумева „израз у употреби у језику који му је својствен. . . са значењем које не може бити изведено на основу појединачног значења свих његових конститутивних елемената“.⁵ Поред идентичне дефиниције идиома у *Речнику савременог албанског језика* (Fjalor i gjuhës së sotme shqipe), овај појам се изједначава с термином фразеолошка јединица (njësi frazeologjike), и додаје се да се „употребљава искључиво у фигуративном значењу и не може се дословно превести на неки други језик“.⁶ Албански аутор Јани Томај фразеологизмима приписује репродуктивност, идиоматичност и фигуративност (Thomai 1981).

Метафора као други облик фиксираног израза у језику јесте вид „фигуре говора у којој се користи једна реч или израз, а који денотира какав предмет или идеју, уместо неке друге да би се указала сличност или аналогија између њих“.⁷ Према Ноулсу и Муновој, метафоре су прави примери некихжевног недословног језика и служе ради упоређења и/или идентификације (Knowles-Moon, 2006: 7–8). Кад је реч о упоређењу, оно је у метафори увек имплицитно. На пример, реч **хлеб**, **ψωμί**, **bukë** дословно се односи на животну намирницу, али у фразеологизму <узети коме хлеб>, који у грчком и албанском има нешто модификоване еквиваленте <χάνω το ψωμί μου> („изгубити свој хлеб“), <ia pres kafshatën e gojës> („узети коме залагај из устију“) – поприма шире конотативно и апстрактније значење – постаје ознака за „посао“, „службу“, „рад“, пошто је веза каузална а не аналошка: хлеб постаје логична „последница“ рада, оно што се заради.

Културно-специфични феномени припадају оној сфери кулинарске фразеологије коју је можда и најтеже превести, односно најтеже је приближити њихово значење. Према Тегелберговој, у сваком језику постоји вокабулар у коме се рефлектују сви специфични културни елементи једног народа (Tegelberg 2005: 1): они, с једне стране, могу имати своје приближне преводне еквиваленте на другом језику, или их је, с друге стране, немогуће превести, чак ни приближно. На пример, преводни еквивалент грчког израза γίνοцаи σταφίδα (буквално „постави грождје“) на српском би могао најадекватније гласити „бити пијан као летва/

5 <http://www.merriam-webster.com/dictionary/idiom>

6 <http://www.fjalori.shkenca.org/>

7 <http://www.merriam-webster.com/dictionary/metaphor>

мајка“; на албанском „i bërë tarë“ („пијан као чеп“), док за српски израз (х)алал ти ћуфте ни у грчком ни у албанском не постоји адекватан превод, осим можда приближног „μπράβο σου!“; „bravo!“ или „hallall i qoftë“ (алал ти било). С треће стране, српски фразеологизам просто као пасуљ не може се ни приближно превести, па у грчком носи једино метафорични смисао „игрице“ („παχιδιάκι“), док у албанском има значење или „лаког посла“ („punë fort e lehtë“) или „попут хлеба и сира“ (si bukë e djathë).

3. Циљ и методологија рада

Кулинарски фразеологизми, осим што чине независан лексичко-семантички подсистем унутар фразеолошког система једног језика, припадају и сфери језичких универзалија. У суштини, разликују се како на основу саме структуре тако и по семантичкој улози коју у њима имају одабране лексичке јединице, такозвани кулинаризми.

Основни циљ нашег рада представља покушај да контрастивно, компаративно и конфронтативно упоредимо унутрашњу структуру једног броја одабраних кулинарских фразеологизама у три несродна савремена балканска језика – српском, грчком и албанском – на основу њихове идентичности, поклапања или непоклапања у значењу. Уједно, наша је основна тежња да истражимо како је могуће на најадекватнији и најпрецизнији начин пренети кулинарске фразеологизме на грчки и албански као циљне језике, као и да утврдимо да ли постоји и у ком обиму постоји, односно не постоји међујезичка подударност између њих.

4. Корпус кулинарских фразеологизама у савременом српском, грчком и албанском језику

Као грађа за анализу кулинарских фразеологизама послужили су следећи извори:

A) једнојезични речници:

Речник српскохрватског књижевног језика. (1995). Нови Сад: Матица Српска.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Τεγόπουλος-Φυτράκης. (1995). *Ελληνικό λεξικό* (δέκατη έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία.

Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe I-II. (1981). Biblioteka Linguistikë. Prishtinë: Rilindja.

Fjalor i gjuhës së sotme shqipe (1980). Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Tirana: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

Fjalor i gjuhës së sotme shqipe (2001). Shkenca.org

B) двојезични грчко-српски, српско-грчки, албанско-српски, српско-албански речници:

Albanско-srpskohrvatski rečnik (1. izdanje). (1981). Priština: Albanološki institut u Prištini.

- Војаци, Ана. (1997). *Српско-грчки речник*. (3. издање). Θεσσαλονίκη: s.e.
Мутавџић, Предраг. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. (1. издање).
Београд: ИК Јасен.
Марковић, Александра. (2001). *Српско-грчки речник*. (1. издање).
Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.
Oxford Albanian-English Dictionary (edited by Leonard Newmark). (1999).
Oxford: Oxford University Press.
Srpskohrvatsko-albanski rečnik. (1981) (2. izdanje). Priština: Albanološki institut
u Prištini.
Стојановић, Миодраг – Балаћ, Александар. (2009). *Грчко-српски речник* (2.
издање). Београд: Завод за уџбенике.

C) *двојезични речници на сџраним језицима:*

- Collins Ελληνο-αγγλικό λεξικό*. (2003). Glasgow: Harper Collins Publishers
Collins Greek-English Dictionary. (1997). Glasgow: Harper Collins Publishers.
Dizionario Greco moderno-Italiano, Italiano-Greco moderno. (2006). Bologna:
Perugia Edizioni.
Drimo, Ali – Bezhani, Hamlet. (1996). *Deutsch-Albanisches Wörterbuch: Band 1:
A-M*. Wiesbaden: Otto Harassowitz Verlag.
Drimo, Ali – Bezhani, Hamlet. (1996). *Deutsch-Albanisches Wörterbuch: Band 2:
N-Z*. Wiesbaden: Otto Harassowitz Verlag.
Fjalor rusisht-shqip. (2005). Tiranë: EDFA.
Murati, Qemal. (2004). *Fjalor i Fjalëve shqipe në maqedonishten dhe idiomatikë
shqiptaro-maqedonase*. Prishtinë: Logos – A.
Stavropoulos, D. N. (1995). *Oxford Greek-English Learner's Dictionary*. (7th
edition). Oxford: Oxford University Press.
Stavropoulos, D. N. – Hornby, A. S. (2011). *Oxford English-Greek Learner's
Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
Stefanllari, Illo. (2000). *English-Albanian Dictionary of Idioms*. New York:
Hippocrene Books inc.
Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1997). *Γερμανο-ελληνικό λεξικό*. (2^η έκδοση).
Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1996). *Ελληνο-γερμανικό λεξικό*. (1^η έκδοση). Εκδόσεις
Κακουλίδης.

5. Структура кулинарских фразеологизама

Посматрано са логичко-семантичке тачке гледишта, кулинарски фразеоло-
гизми припадају сфери „спољашњих елемената“, а структурално у сва три језика
чини их склоп од једне глаголске лексеме и једног номиналног конституента из-
раженог на три начина:

а) вербалом и номиналом:

зарађивати свој хлеб

βγάζω / κερδίζω το ψωμί μου
e nxjerr bukën e vet / e fitoj bukën e gojës

јести великом / златном кашиком

τρῶω με χρυσά κουτάλια
ha me lugë të florinjtë

мешати крушке и јабуке / бабе и жабе /

уродити плодом / дати плод

φέρνω καρπό/-ούς
jer fryt

од овог посла хлеба нема

η δουλειά αυτή δεν έχει ψωμί
nuk ha bukë me këtë zanat

δεν αντιπαραβάλλονται οι γάιδουροι με τα άλογα („не упоређују се магарци са коњима“)

përzhiet si bolla me ngjalëm („меша се као гуја са јегуљом“)

b) вербалом и предлошко-падежном конструкцијом:

тражити и од птице млеко

ζητώ και του πουλιού γάλα
të kërkosh qumësht nga shpendët

одвојити жито од кукоља

χωρίζω την ήρα από το σιτάρι
ndaj bykunj nga gruri

радити за кору хлеба

κερδίζω μια μπουκιά ψωμί
punoj për një kafshatë bukë

c) само номиналном синтагмом:

сладак као мед

γλυκός σαν μέλι
i ëmbël mjaltë

неслана шала

ανάλοτα αστεία
fjalë pa kripe

јабука раздора

το μήλο της έριδος
mollë shërrri

за кору/комад хлеба

για ένα κομμάτι ψωμί
për një copë bukë

Укупан број анализираних кулинарских фразеологизама у сва три језика износи 416 забележених примера (српски 154, грчки 143, албански 119).

6. Типологија фразеолошких еквивалената

На основу извршене анализе свих забележених кулинарских фразеологизама и након упоређења српских са одговарајућим грчким и албанским примерима, добијена је следећа типологија у виду шест структуралних типова еквивалената:

- фразеолошки изрази са истим кулинаризмом,
- фразеолошки изрази са истим вербалом, а неидентичним кулинаризмом у грчком и албанском, или у једном од та два језика,
- фразеолошки изрази са истим или различитим вербалом, док у фразеологизму одсуствује кулинаризам у неком од три језика,
- фразеолошки изрази са различитим или нултим вербалом у грчком или албанском, а истим кулинаризмом,
- фразеолошки изрази са истим кулинарским фразеологизмом у српском и албанском, не и у грчком,
- нефразеолошки изрази.

6.1. Фразеолошки изрази са истим кулинаризмом

У оквиру ове групе кулинарских фразеологизама постоји један већи степен подударности – реч је о таквим лексичким склоповима који имају своје адекватне преводне еквиваленте у грчком и српском језику. Од 122 оваква фразеологизма (што укупно чини 29,32%), 88 показује и на формалном (структуралном) и на логичко-семантичком пољу потпуну идентичност у сва три језика. У питању су:

a) вербални фразеологизми:

крстити вино

βαφτίζω το κρασί

правити кисело лице

κάνω ξινιμένα μούτρα

pagëztoj verën

thartoj fytyrën („киселити лице“)

скинути/покупити кајмак
παίρω τον αφρό/την κρέμα
i marr kajmakun

јести коме цигерицу
πρήζω το συκάτι σε κάποιον
ma hengre melçinë

(на)правити папазјанију
τα κάνω τουρλού
bëj turli

b) номинални фразеологизми, исказани у облику предлошко-падежних конструкција; њихов број је далеко већи у односу на претходне:

кувати се у властитом сосу
βράζω στο ζουμί (μου)
kaverdiset me dhjamin (yndyren) e vet

(за)тражити чију главу на тањиру
ζητάω την κεφάλη κάποιου επί πίνακι
ia dua kokën e dikujt në tepsì

узети / отети коме хлеб из уста
παίρω το ψωμί από το στόμα κάποιου
i marr / rrëmbej kafshatën nga goja dikujt

ићи у кревет са кокошкама
κοιμάμαι με τις κότες
flej me pulat

гледати у шољу
λέω φλυτζάνι
shikoj në filxhan

тражити и од птице млеко
ζητώ και του πουλιού γάλα
të kërkosh qumësht nga shpendët

доливати уље на ватру
ρίχνω λάδι στη φωτιά
hedh vaj në zjarr

вадити кестење из ватре
βγάζω τα κάστανα από την φωτιά
i nxjerr gështenjat nga zjarri

појести џак соли са киме
φάω μαζί ψωμί κι αλάτι με κάποιον
ha një thes me kripë me dikë

c) дескриптивни фразеологизми, односно фразеологизми који метафорички служе у језику да би указали на какво нестварно упоређење или на алузију. У највећем броју случајева реч је о истом кулинаризму:

јабука раздора
το μήλο της έριδος
mollë sherri

забрањено воће
ο απαγορευμένος καρπός
(„плод“)
retë e ndaluar

хлеба и игара (дати, понудити)
άρτον και θεάματα
bukë dhe cirk

бити као риба на сувом
είμαι σαν ψάρι έξω από το νερό
mbetem/ndjehem si peshku pa ujë

стиснути као сардине
στριμωγμένοι σαν σαρδέλες

бити са киме мед и млеко
είμαι μέλι-γάλα με κάποιον

jemi ulur (rrimë) si sardele

shkoj mjaltë e qumësht me dikë

бити тврд орах

είμαι σκληρό καρύδι

jam një **arrë e vështirë**

кисело је жрожђе

ξινά σταφύλια / όμφακες εισίν

uthulla është e thartë

(„сирће је кисело“)

6.2. *Фразеолошки изрази са истим вербалом, а неидентичним кулинаризмом у жрчком и албанском или у једном од њих два језика*

Компаративна анализа показала је да се код извесног броја кулинарских фразеологизама (19 примера или 4,56%) уочава неподударност кулинаризама у сва три језика који учествују у њиховом формирању. На пример:

вадити коме маст

βάζω κάποιου λάδι

i nxjerr vaj dikujt („уље“)

док си рекао „кекс“

όσο να πεις κρεμμύδι („лук“)

sa cel e mbyll sytë („у трен ока“)

као шлаг на торти

каи се еπιστέγασσα („и као кров / врхунац“)

si çaçë mbi bukë („шаум по хлебу“)

(у)пасти као секира у мед

πέφτει σαν την μύγα μες στο γάλα („мува у млеко“)

bie si thika / serpata në mjaltë („нож“ / „секира“)

6.3. *Фразеолошки изрази са истим или различитим вербалом, док у фразеологизму одсутствује кулинаризам у неком од њих два језика*

Целокупан број ових фразеологизама (134, што је 32,21%) разврстали смо у два фразеолошка подтипа:

а) *фразеолошки изрази садрже исти или семантички приближан вербал, док кулинаризам у њему има/нема свој идентични преводни евивалент у неком од сва њих два језика:*

кошта ме као светог Петра кајгана

με κόστιζε ο κούκος απρόνι („коштала ме кукавица као славуј“)

e bleva diçka si frëngu **pulen** („платио сам нешто као француску кокошку“)

рећи попу поп, а бобу боб

λέω **сұқа сұқа** και τη σκάφη σκάφη („звати смокву смоквом, а корито коритом“)

i quaj **gjërat me emrin e tyre** të vërtetë („назвати ствари њиховим правим именом“)

смеје се као луд на брашно

γελά σα να του καθαρίζουν **αβγά** („као да му чисте јаја“)

qesh si budalla („као будала“)

raguaj ujin për verë („платити воду за вино“)

продати рог за свећу
αγοράζω γοουρούνι στο σακί („купити свињу у цаку“)

për një sorë bukë („за један комад хлеба“)

για ένα κομμάτι ψωμί
бадава, за цабе

имати **кнедлу** у грлу

έχω έναν κόμβο στο λαιμό μου („чвор“)
e kam arrë në gojë („орак у устима“)

Δεν μπορείς να έχεις και την πίτα σωστή και τον σκύλο χορτάτο („не можеш имати и целу питу и пса ситог“)

Ju **nuk mund të keni tortë dhe ta hani atë** shumë („не можете и торту да имате и да је поједете“)

Не можеш имати и **јаре** и паре.

(у)давити кога у мало воде/**чаши** воде

πνίγομαι σε μια κουτάλια νερό („у кашици воде“)
mbytem dikush me një rikë ujë („у капи воде“)

б) кулинарски фразеологизам се преводи групим лексичким средствима, при чему је реч о такозваним нефразеолошким изразима:

πες αλεύρι („кажи брашно“)

кажи „драгичка“

marr me mend/bëj hesap („појмити“)

имати **пилећу** памет

έχω κοκόρου γνώση („петлово знање“)

i ka mendtë rupël („лаку памет“)

та κάνω σαλάτα

раскупусати шта / направити хаос
bëj rrëmujë

βάζω κρέας

угојити се
shendosh

6.4. *Фразеолошки изрази са исјим или сличним кулинарским фразеологизмом, али различитим или нултим вербалом у жрчком и албанском*

Укупан број забележених фразеологизама овога типа је релативно мали, свега десет, што преставља 2,4% случајева њиховог испољавања. Такви би били наредни примери:

и од старе коке супа је добра

η γριά κότα έχει το ζουμί („матора кока има сока“)

puļë e vjetër, çorbë e mirë („стара кокошка, чорба добра“)

јести коме цигерицу

πρήζω το σκώτι σε κάλοιο („ознојити коме цигерицу“)

ma hëngre melçinë („изјео ми цигерицу“)

мирише на (мајчино) млеко

πιες το γάλα σου („попиј то млеко“)

i ka buzët me qumësht („има усне са млеком“)

6.5. Фразеолошки изрази са истим кулинарским фразеологизмом у српском и албанском, не и у жрчком

Контрастивна и компаративна анализа показала је да у 87 случајева (20,91%) српски кулинарски фразеологизам и структурно и семантичко-логички има свој адекватни преводни еквивалент на албанском, док се у грчком уочава следећа ситуација:

- присутан је исти структурни склоп, али је у њему различит или вербал или кулинаризам; на пример:

живети о/на хлебу и води

περνάω με ψωμί και νερό („пролазити“)

jetoj me bukë e ujë

лично као јаје јајету

μοιάζουν σαν δύο σταγόνες νερό („две капи воде“)

i ngjajnë njëri tjetrit si veza vezës

скинути/покупити кајмак

παίρνω τον αφόρ/την κρέμα

marr kajmakun

Не гоји се прасе уочи Божића.

Κίνησε ο Εβραίος στο παζάρι κι ήταν Σάββατο.
(„Пошао Јеврејин на пазар на суботу“)

Nuk majmet dashi për një natë.
(„Не гоји се ован за једну ноћ“)

- реч је о сасвим посебном фразеологизму; ових примера је далеко више од претходних (68 наспрам 19); нпр.:

а) живети као бубрег у лоју

ζω / περνάω μπέικα

jetoj si veshka në mes të dhjhamit

б) (посао) иде као по лоју

δουλεύει ρολόι

(puna) shkon si në vaj

в) жут као лимун

κίτρινος σαν κερí („свећа“)

i verdhë si limon

г) тражити преко хлеба погаче

ουκ εν τω πολλώ το ευ

kërkoj bukë mbi pogaçe

д) кад на врби роди грожђе

σε τρία τέρμηνα

kur të bëjë shelgu rrush

ђ) бити добар као хлеб

είμαι καλόκαρδος/έχω καλή καρδιά („бити добродушан“)

jam i mirë si buka

е) бостанџији краставце продавати

έλα παππού να σου δείξω τ' αμπέλια σου
(„хајде, деда, да ти покажем твоје ви-
нограде“)

i shes kastraveca bostanxhiut

ж) иде/продаје се као алва

πουλιέται σα νερό („вода“)

shihet si hallvë

6.6. Нефразеолошки изрази

6.6.1. Српски кулинарски фразеологизам без идентичног поклапања у грчком и албанском

Један број српских кулинарских фразеологизама (реч је о 34 забележена или 8,17%) има своје преводне еквиваленте на грчком и албанском који су најчешће таквог карактера да у њима не постоји неки кулинаризам или, што је ређе, кулинаризам постоји, али није идентичан. Такви су следећи примери:

наћи/налазити длаку у јајету

gjeј halë në përqeq („налазити кошчицу у перпећу⁸“)
γυρεύω ψύλλους στα άχηρα („јурити бубе у стоговима“)

бео као сир

άσπρος σαν πανί („крпа“)
i bardhë si bora („снег“)

зрно по зрно погача, камен по камен палача

φασούλι το φασούλι, γεμίζει το σακούλι („пасуљ по пасуљ напуни врећу“)
gur-gur, bëhet mur, mur-mur bëhet kalaja („камен по камен зид, зид по зид кула“)

запржити коме чорбу

συγυρίζω κάποιον για καλά
ia ndreq qejfin

дувати у исту тикву

та κάνω πλακάκια με κάποιον („постављати плочице са киме“)
me një vrimë i bie fyellit („на једну рупу свирати у свиралу“)

бити мањи од макова зрна

(μου) πάει τριάντα μία („иде /ми/ тридесет један“)
e ha turpin me buke („појео је срам са хлебом“)

наћи се/бити у сосу

μπαίνω σε μπελά/-δες („ући у белај“)
jam në merak („бити на муци“)

8 Пëрреқ (перпећ) је традиционално албанско јело које личи на питу са сиром.

обрати зелен бостан

αλλάζω το αδόξατο („променити непроменљиво“)
e ka kullotur livadhin („ливаду је попасао“)

све је то лук и вода

та όλα είναι γλυκανάλατα („све је слатко-слано“)
të gjitha janë lëng ndër lakra („све је то сок међу зељем“)

солити коме памет

χώνω στο κεφάλι κάποιου („утувљивати коме шта у главу“)
i shes mend dikujt („продавати памет коме“)

млатити глогиње

δέρνω θάλασσα („орати море“)
rrah ujë në havan („тући воду у авану“)

проћи кроз сито и решето

τραβάω πολλά („пролазити кроз свашта / много)
i rrahur me vaj e me uthull („млаћен/тучен уљем и сирћетом“)

6.6.2. Албански кулинарски фразеологизам без идентичног поклапања у српском и грчком

Из нашег корпуса учили смо у свега пет случајева (или 1,20%) постојање оваквог структуралног фразеолошког типа:

shkrihem si kripa në ujë („истопити се као со у води“)
испарити, шмугнути, нестати
γίνομαι καπνός („постати дим“)

i ofroj bukën e kripën dikujt („понудити коме хлеб и со“)
угостити кога
φιλοξενώ

kam tiganin në zjarr, peshkun në det („имати тигањ на ватри, а рибу у мору“)
правити рачун без крчмара
λογαριάζω χωρίς τον ξενοδόχο („рачунати без гостионичара“)

6.6.3. Грчки кулинарски фразеологизам без идентичног поклапања у српском и албанском

Од свих кулинарских фразеологизама које смо забележили у грчком, у свега 42 забележена примера (10,09%) не постоје одговарајући преводни еквиваленти на српском и албанском, односно, у њима одсуствује кулинаризам:

τρέμω σαν ψάρι („дрхтати као риба“)
дрхтати као прут
dridhem si gjethë („лист“)

τα πάω ζάχαρη με κάποιον („слагати се као шећер са киме“)
лако се са неким зближити
tregohem i afërt dhe i përzemërt me të tjerët („показати се блиским и срдачним са другим)

δεν τρώω λάχανα („не јести поврће“)

не бити од јуче

nuk jam i parjekur/ra përvojë („не бити непечен/без искуства“)

κολλάω σαν την μύγα στο μέλι („лепити се као мува на мед“)

ићи као мува на лепак

ngesi si miza në rrjetë („заглавио је као мува у мрежу“)

Закључак

У нашем раду ограничили смо се на један одређен број кулинаризама који никако не могу бити њихов прави или потпуни опис и попис у српском, грчком и албанском језику. Ослањајући се управо на те кулинаризме, представили смо анализирани корпус, начин грађења као и саму структуру кулинаризама у сва три језика.

На основу наше кратке и синоптичке контрастивне и компаративне типолошко-структуралне анализе кулинарских фразеологизама у наведеним језицима, може се увидети да постоји како велики број идентичних кулинарских фразеологизама тако и приличан број оних фразеологизама који се могу окарактерисати као посебни, односно као културно-специфични за један језик. Другим речима, они осликавају различите концептуализације сваке националне културе. Стога је и добијена слика разнолика, а у оквиру ње посебно се истичу три фразеолошка типа:

1. тип 6.1. има највећи проценат подударности између сва три језика,
2. тип 6.5. исказује највећи степен подударности између српског и албанског,
3. тип 6.6.2. има најмањи степен подударности између сва три језика.

И поред чињенице да су у сва три језика најбројнији кулинарски фразеологизми са вербалом, може се са великом поузданошћу рећи да су ипак доминантни такозвани номинални фразеологизми, чија је структура, по правилу, вишесложена.

Када је реч о кулинаризмима који, као кључни конституенти, учествују у градњи кулинарских фразеологизама у сва три језика, највећи степен заступљености имају следећи – **хлеб, со, млеко, мед, вода, јаје, лој**, за којима следе сви остали. Разлог зашто ових кулинаризама има далеко више лежи у чињеници да су они условљени културним и социјалним планом, с једне стране, односно да су диктирани гастрономским и прехрамбеним могућностима, са друге. Такође, појава истих или приближних кулинаризама у фразеолошким јединицама у сва три језика указује на готово идентичне гастрономске навике сва три народа, на њихов подударни начин исхране, на исти менталитет као и на исти метафорички начин размишљања. Ово ће рећи да управо овакви кулинарски фразеологизми нису својствени само једном народу и његовом уском националном карактеру, већ, шире сагледано, имају смисао и значај језичких универзалија својствених безмало свим језицима на свету.

Литература

Αναστασιάδη-Συμωνίδη 2006: Α. Αναστασιάδη-Συμωνίδη – Α. Ευθυμίου, *Οι Στερεότυπες Εκφράσεις και η Διδακτική της Νέας Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας*, Αθήνα: Πατάκη.

- Fleischer 1997: W. Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Green 1998: Jonathon Green, *The Slang Thesaurus*, London, New York [etc.]: Penguin Books.
- Knowles–Moon 2006: Murray Knowles – Rosamund Moon, *Introducing Metaphor*, London: Routledge.
- Liddell–Scott 1996: Henry George Liddell – Robert Scott, *A Greek-English Lexicon* (revised and augmented throughout by Sir H. S. Jones), Oxford: Clarendon Press.
- Μίτσης 2004: Ν. Μίτσης, *Η Διδασκαλία της Γλώσσας υπό το πρίσμα της επικοινωνιακής προσέγγισης*. Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου, Αθήνα: Gutenberg.
- Moon 1998: Rosamund Moon, *Fixed Expressions and Idioms in English*, Oxford: Clarendon Press.
- Мршевић-Радовић 1997: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синџаге у савременом српскохрватском језику*. Књига LX, Београд: Филолошки факултет.
- Συμωνίδη 2000: Χρ. Συμωνίδης, *Εισαγωγή στην Ελληνική Φρασεολογία*, Θεσσαλονίκη: Κώδικας.
- Tegelberg 2005: Elisabeth Tegelberg, „Språkproblem och kulturkonflikter“. у: *Tvärsnitt 1:05 Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Сайтографија

<http://www.fjalori.shkenca.org/>
www.merriam-webster.com

FOOD-RELATED IDIOMS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN, GREEK AND ALBANIAN LANGUAGES

Summary

The present paper deals with a comparative and contrastive analysis of a certain portion of phraseologisms containing culinary constituents in contemporary Serbian, Greek and Albanian. The purpose of the Paper was to determine structural-semantic concordances and differences thereof, based on which they have been divided into several groups: phraseologisms with corresponding culinary constituents in all three languages, different phraseologisms with the same culinary constituents, phraseologisms with different culinary constituents, and Serbian phraseologisms containing a culinary constituent, which is absent in corresponding Greek and Albanian idioms.

Based on the performed analysis of all recorded culinary phraseologisms and upon comparison between the Serbian and pertinent Greek and Albanian ones, six different structural types of equivalents have been obtained, whereas three amongst them have particularly stood out: type 6.1 has demonstrated the highest level of concordance between all three languages; type 6.5 has shown the highest level of concordance between Serbian and Albanian; whilst the lowest degree of concordance between the three languages has been found in type 6.6.2.

Although the most numerous culinary phraseologisms in all three languages in question are those containing a verb, the so-called nominal phraseologisms have been found to be dominant, whilst the following culinary constituents have demonstrated the highest level of predominance in all three languages: bread, salt, milk, honey, water, eggs, and suet, followed by all others. The occurrence of the same or similar culinary constituents in phraseological units in all three languages certainly draws attention to almost identical culinary habits of all three peoples, their same mentality and congruent metaphorical manner of thinking.

Key words: food, idioms, Serbian, Greek, Albanian, classification, structure, concordance

Predrag Mutavdžić-Darko Todorović-Ana Sivački

Божинка ПЕТРОНИЈЕВИЋ
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

ОГЛАШАВАЊЕ РАДНИХ МЕСТА НА УНИВЕРЗИТЕТУ – жанр, дискурс, текстна врста (На материјалу немачког и српског језика)¹

У приложеном раду се на материјалу немачког и српског језика истражују елементи структуре једне конкретне текстне врсте с циљем да се јасно утврде елементи структуре на основу којих се ова, као текстна врста, одваја од других њој надређених структура, стављајући акценат на културолошко-језички образац. Истовремено се чини покушај да се она и њој надређене структуре доведу у везу са другим терминима, одомаћеним у овдашњој лингвистици, а фунгирају као њени синоними попут жанра и дискурса.

Кључне речи: жанр, дискурс, текстуална врста, функционални стил, конкурс, макроструктура, елементи структуре – облигаторни / факултативни, језик-структурни маркер, културно-социолошки образац, упоредна анализа

1. Горе назначена тема те начин њене формулације отвара питање да ли је у овом прилогу реч о истој категорији, синонимно употребљених различитих термина, те је ли реч о једној једнодимензионалној категорији. Површно гледано, рекло би се да су ови термини синонимно употребљени, с превагом термина *жанр*, следи *дискурс*, а посве ретко *текстна врста*; њихова употреба и назив неретко су детерминисани одређеном школом или правцем у лингвистици иако не треба губити из вида да су они предметом и различитих научних дисциплина.

Термин *жанр*, изразито заступљен у србистичкој али и другим славистичким филологијама из функционално–стилистичке перспективе, примарно је предмет *функционалне стилистике*, с акцентом на језику и његовој функцији без облигаторно надређеног хиперонима *лингвистике*; он инсистира на примату форме а не на садржају, мада се све чешће указује на померања у правцу да теорија функционалних стилова својим правим објектом сматра *везани текст*, те да је она примарно текстуална дисциплина неодвојива од *лингвистике текстне* (уп. Тошовић, Б. 1988, 77; слично и Badurina, L., ZAGREBAČKA SLAVISTIČKA ŠKOLA – WWW.HRVATSKIPLUS.ORG). Katnić Bakarsić, M. (2001, 66–68) примећује да се *функционални стил* донекле поклапа са једним од низа значења термина *дискурс*, док га Бадурина изједначава са *дискурским стил*ом, а функционални *подстил* са *жанром*; за њу је, иначе, појам дискурса кључна реч теорије и анализе дискурса али и дискурсне стилистике (уп. Badurina, L., op.cit.2/13). Детаљније о стању ствари у овој области види код: Стојановић, Андреј (2002: 79–103): <http://www.rastko.rs/filologija/stil/2002/06Stojanovic.pdf>) и Кнежевић, Zlatko (2008: 95–102).

Дискурс је у поређењу са *жанром* и *текстном врстом* наглашено полисемна јединица, коју је тешко моносемирати, почев од дисциплина које овај термин по-

¹ Рад је рађен у оквиру научног пројекта 178014: *Динамика структура српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

крива, преко општег значења, чак и у овде назначеном контексту, он је појмовно-терминолошки различито одређен и један од најпротивречнијих термина.

Појам дискурс најближи је појму текста, иако га умногоме надилази (уп. Mils, 2009, Rellstab, H. Daniel 2008). Ако је у почетку дискурс и подразумевао појединачан текст, он одавна то више није; он не обухвата више само усмену интерперсоналну комуникацију већ допушта различите интерпретације, рекли бисмо, одређене *теме* у виду различитих скупина исказа и текстова везаних за њу. Но, још увек не постоји јединствена теорија, а ни методологија и поред тога што познаје лингвистику као хипероним. У којој мери је дискурс тешко омеђива коте-горија, можда на најбољи начин илуструју напред наведена рецензија Релштаб Даниеле (уп. Rellstab, H. Daniel, op.cit) те зборник радова под називом *Дискурс и дискурси* у коме читалац не наилази на дефиницију самог појма дискурс изузев за данашње стање ствари најприближнији опис који каже: *Лингвистичка мисао и лингвистички опис повезани су са временом у коме су настали и одражавају савремене идеологије иако што успостављају језичке идеологије* (Dološal 2010: 114); посебну пажњу у предметном зборнику заузима прилог под називом *Универзално и специфично у антрополилингвистици разговорног језика* (у садржају Зборника забележен под именом *Општа и специфична обележја културне и неформалне комуникације* (Polovina, 185). Назначени прилог говори о *разговорном (конверзацијском) функционалном стилу*, мислећи на дискурс, прелазећи директно на језички опис, не суштински различит од оног у функционалној стилистици – без семантичке макроструктуре, што на најбољи начин илуструје тесну везу између на први поглед различитих научних дисциплина.

Полазну основу појма текстна врста (у немачком *Textsorte*) чини текст, схваћен у ширем и ужем смислу, у ширем не само као језички сегмент са својом унутартекстуалном структуром (предмет *лингвистике текста*), већ примарно са *функцијом* и *семантичком макроструктуром* као одразом социокултуролошке специфичности комуникативне ситуације, подразумевајући под овом комуникативно *релативно важећи образац* као спој ситуативних, комуникативно-функционалних и структурних (граматичких и тематских) својстава), (уп. Brinker, Klaus, 2005,126); у ужем смислу *текстуална врста* пресупонира хијерархију: **тип > класа > врста** (детаљније о овоме код Сабине Цанкл (Zankl, Sabrina (2009): epub.ub.uni-muenchen.de/); скуп најразличитијих текстуалних врста са истом *функцијом* чини *тип текста* (уп. Heinemann, M./Heinemann: 2002; Turmair: 2001; Reiß, K./Vermeer: 1984), при чему је могуће истовремено припадање једне врсте различитим текстним типовима. Текстне врсте са заједничким обележјима али *различитим обрасцима*, па самим тим и језичким структурама, чине *текстну класу*. Скуп текстова са идентичним образцем који се може подвести под исту класу и исти текстни тип чини *текстну врсту*; она је та која дозвољава трансфер из једног језика у други или тражи његову прераду па је отуда и предметом *транслатологије*, која показује културолошке али и језичке обрасце; неретко јој је надређен хипероним *лингвистика*, а научна дисциплина чији је она предмет истраживања називана је осим напред наведених и лингвистиком текстних врста, нем. *Textsortenlinguistik* (уп. Lopez, Justo Fernandez, <http://www.hispanoteca.eu/Lexikon%20der%20Linguistik/t/TEXTSORTEN%20%20Clases%20de%20textos.htm>). Поред термина: *типологија текста, лингвистика текстних врста* у германистичкој лингвистици постоји и назив *дискурсна лингвистика*, али се између њих не ставља знак једнакости, о чему најбоље сведочи Шиве, Јирген (Schiewe, Jürgen (2009): http://www.leidykla.eu/fileadmin/Kalbotyra_3/60_3/94-103.pdf)

На основу напред реченог могло би се устврдити да текстна врста у ужем смислу одговара категорији жанра, без апсолутног поклапања, те да и текстна врста и жанр пресупонирају функцију која се термилошки различито означава; текстуална лингвистика са поддисциплином стилологија текста (нем. *Texttypologie / Textsortenlinguistik*) те транслатологија подводе ову под текстни тип (нем. *Texttyp*), а функционална стилистика под функционални стил. Обележја попут: ‚објективност‘ ^ ‚прецизност‘ ^ ‚тачност‘ узимају се тако као обележја информативног текстног стила, под који се могу подвести различите текстне врсте са идентичном функцијом, док функционална стилистика та иста обележја узима као маркере научно-функционалног стила (уп. Katnić-Bukaršić, М., 2001, 75–78; слично Тошовић, Б., 2002, 333). Ништа другачије није ни у случају – уговор, уштни налог или рачун, које функционална стилистика дефинише као жанрове и подводи их под административни стил (уп. Katnić-Bakaršić 2001: 88–93), а реч је о текстним врстама облигационог текстног типа (уп. Brinker, Klaus 2005). Хијерархијско устројство, како га види типологија текста, неминовно уводи и категорију класе између врсте и типа, која по правилу функционише као хипероним за различите текстне врсте са заједничким обележјима али не и истим текстним обрасцима. За разлику од типологије текста стилистика не нуди ништа више између та два пола до уско језичку специфичност сваког жанра. Слично је и са односом дискурс и жанр.

2. Недавно је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу пријављена и на Универзитету прихваћена докторска теза под називом Дискурс оглашавања на Интернету: Упоредна анализа оглашавачких жанрова (уп. Банковић, Марко (2011): <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1820-17681117311B>), тема у директној вези са овде горе нашем насловљеном. Из самог назива види се да она не ставља знак једнакости између дискурса и жанра, али успоставља хијерархијски однос тако што очигледно први означава класу текстова на одређену тему а друга жанр, синонимно употребљен за текстну врсту. Тако гледано би и наша тема, Оглашавање радних места на универзитету, морала бити жанром односно текстном врстом; она као и друге које за хипероним имају оглашавање припадале би „персуазивном стилу дискурса“, тачније комбинацији два текстна типа: информативног и апелативног, будући да информативност и убеђивање представљају главне карактеристике оглашавања.

Полазећи управо од ове две функције, а конфронтирани с чињеницом да на универзитету постоје различита радна места, све у зависности од њихове врсте, у настави и ван ње, неминовно је очекивати да се она због различите семантичке макроструктуре оглашавају као Оглас или Конкурс, независно од медија. Наше истраживање свели смо на Конкурс радних места на филологијама као подврсти Оглашавања радних места на универзитету. Конкурс дефинишемо као текстну врсту, с циљем да, контрастирањем те текстне врсте дођемо до његове макроструктуре, те утврдимо разлике у односу на друге текстне врсте које подпадају под оглашавање као класу.

3. Овај рад анализира конкурсе на филологијама у Србији и Немачкој, изостављајући Швајцарску и Аустрију, које би, независно од заједничког језика, показале нешто другачију макроструктуру. Свака од њих представља посебно уређену државу што преведено на језик струке значи посебност комуникативних ситуација које делом детерминишу текстни образац. Анализом су обухваћена четири огласа из Србије, од чега два са Филолошког факултета у Београду, један са ФИЛУМ-а и један са Филозофског факултета у Новом Саду, те три са Фило-

зофског факултета Универзитета Хајнрих Хајне у Дизелдорфу, један у прилогу, један са Техничког факултета у Дармштату (Центар за језике), један са Универзитета у Потсдаму, те један са Фридрих- Шилер-универзитета у Јени. Сви оглашени конкурси преузети су са интернета и приложени су у додатку.

Циљ овог прилога је да се утврде сличности и разлике у структури текстне врсте **Конкурс** у Немачкој и Србији на материјалу на немачком и српском језику. У ту сврху анализирани су следећи сегменти:

- делови конкурса;
- њихов статус (облигаторни/факултативни);
- структура конкурса;
- језик.

3.1. Делови конкурса

Сваки конкурс, независно од земље из које потиче, састоји се од одређеног броја делова од којих су неки облигаторни а други факултативни. Ови делови чине макроструктуру конкурса. Без обзира на облигаторност и факултативност, они су, у зависности од земље до земље, структурирани према одређеном историјско-културолошком обрасцу дотичне земље, што се лепо може видети из следеће табеле.

Делови конкурса у Србији	Делови конкурса у Немачкој
1) Назив и лоџо факултета	1) Назив и лоџо факултета
2) Назлов и назив радног места	2) Информације о факултетима
3) Информације о уговору на одређено време	3) Информације о уговору на одређено време
4) Законом прописани услови за радно место	4) Назлов и назив радног места
5) Потребна документација	5) Задаци и опис радног места
6) Адреса на коју се шаљу пријаве	6) Потребна документација
7) Рок за конкурисање	7) Услови конкурса
8) Додатне информације	8) Адреса на коју се шаљу пријаве
	9) Наглашена предност жена и инвалида у односу на друге кандидате
	10) Рок за конкурисање
	11) Додатне информације

Из датог табеларног прегледа јасно се читавају сличности и разлике у структури конкурса. Приметно је да је структура немачких конкурса разгранатија од оних у Србији. Делови попут: *Информације о факултету, његовој историји, дејстваван опис радног места и услови који се кандидату нуде*, а не законом прописани услови, *места жене* на универзитету као и особа са инвалидитетом, спадају засигурно у оне делове макроструктуре који наглашавају *апелитивну функцију* предметне текстне врсте. Та функција се ни у чему не ишчитава из конкурсног материјала у Србији. Ако се изузме гола чињеница да се неке саопштава да постоји радно место за некога ко има интереса да ради на факултету, те да је то место престижно, што се подразумева, све друго се чини да има наглашену *информативну функцију*. Заклањање иза законских прописа и упућивање на њих чини управо ову функцију доста замагљеном.

3.2. Статус делова

3.2.1. Облигаторни делови

Као што је напред речено, конкурси могу имати различите делове и различиту структуру, иако се може приметити један основни образац по коме су састављени. Неки могу бити краћи, неки дужи, све у зависности од колико се делова састоје. Они делови који су нужни за структуре једне текстне врсте су *облигаторни*, док они који проширују његову структуру спадају *факултативне*. Ови последњи могу се јавити као делови структуре али могу бити и изостављени.

Поређењем српских и немачких конкурс-огласа, долази се до закључка да су немачки знатно богатији и опширнији од српских; напред наведена табела вели да их је у српском 8 а у немачком чак 11. Али и код једних и код других **обавезно** се јављају следећи делови, без којих је **конкурс** незамислив:

- Назив радног места;
- Назив институције;
- Адреса за пријаву на конкурс;
- Услови конкурса;
- Потребна документација.

3.2.1.1. Овде набројани делови 1–5 имају статус *облигаторних*. Постоје, међутим, у немачком и делови који су облигаторни а у српским се и не појављују као делови предметне текстне врсте и обрнуто. Тако део под 4., **Услови конкурса**, спада у облигаторне делове у Србији и обавезно упућује на закон (уп.

opšti i posebni uslovi predviđeni su čl. 65. Zakona o visokom obrazovanju (Sl. glasnik RS, br. 76/2005, 100/07, 97/08 i 44/2010), Statutom Univerziteta u Kragujevcu (br. 89 od 15.01.2010. god.) i Odlukom o izmenama i dopunama Statuta Univerziteta u Kragujevcu br. 2001/3 od 07.12.2010. god. (www.kg.ac.rs), Statutom Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu, br. 01-1800 od 25.09.2008. godine i Zakonom o radu (Sl. glasnik RS, br. 24/2005 i 61/2005) i drugim aktima Fakulteta i Univerziteta u Kragujevcu.

док се код немачких овај јавља појединачно, као код Филозофског факултета у Диселдорфу, уз опаску да се по правилу ради о закону одређене покрајине (уп.

Einstellungsvoraussetzungen sind neben den allgemeinen dienstrechtlichen Voraussetzungen gem. § 36 des Gesetzes über die Hochschulen des Landes Nordrhein-Westfalen insbesondere pädagogische Eignung, besondere Befähigung zu wissenschaftlicher Arbeit sowie zusätzliche wissenschaftliche Leistungen.

Поред позивања на Закон, кандидату се у Немачкој експлицитно указује и на друге *способности које мора да поседује*, не би ли добио ово радно место. Овај део не постоји у српским огласима.

Потребна документација, под 5, има статус *облигаторног* дела и у немачким и у српским конкурсима, али је број ових у српским далеко већи него у немачким. Упореди:

Kandidati podnose:

- пријаву са биографијом,
- диплому одговарајуће дисциплине
- списак радова и радове

ИЛИ

Dokumenta koja je potrebno dostaviti:

- пријава на конкурс;
- биографија и стручна биографија (на CD-у и у штампаној форми);
- overena kopija diploma;
- overena kopija izvoda iz matične knjige rođenih;
- uverenje o državljanstvu (original);
- potvrda nadležnog organa (Policijske uprave) da kandidat nije osuđivan.
- Fotokopije dokumenata moraju biti overene i ne starije od 6 meseci.

У немачким конкурсима у ове спадају: биографија, публикације, потврда о педагошком искуству и раду на пројектима. Упореди:

Bewerbungen sind mit den üblichen Unterlagen (Lebenslauf, Publikationen, Lehr- und/oder Projekterfahrung) unter Angabe der Kenn-Nummer an das Sprachenzentrum der TU Darmstadt, z.Hd. Frau Prof. Dr. Britta Hufeisen, Hochschulstr. 1, 64289 Darmstadt, zu senden.

Адреса на коју се шаље документација, под 3, спада у оближњорне делове, с том разликом што у српским огласима ова увек мора бити адреса факултета или правне службе; код Немаца се документација шаље одређеном лицу: декану или професору, што сведочи о флексибилности и значају који се у тој земљи придаје овим личностима као институцији, што се посебно односи на професоре.

Рок за подношење пријава и конкурсног материјала у немачким гласилима спада у облигаторне делове, у којима се наводи последњи дан као крајњи рок; код српских огласа овај део је начешће облигаторан, али су забележене и друга два појавна облика, да рок није наведен (Филолошки факултет Београд) или да је тачно датумима омеђен рок (ФИЛУМ Крагујевац).

3.2.2. Факултативни делови

Информације о факултету у расписаном конкурс у као његовом делу познаје само немачки и то као факултативни (уп. Heinrich Heine, Düsseldorf, прилог); српски конкурси не познају овај структурни елемент.

Положај жена и особа са инвалидитетом као структурни елемент конкурса познају само немачки факултети, док је српским посве непознат, што је очито слика друштва и положаја жена и инвалида на универзитету и универзитету у друштву. Овај сегмент среће се у скоро свим огласима који су били доступни нашој анализи, па га сматрамо облигаторном, иако га сврставају и у факултативне у случају да конкурс расписују приватни факултети. Овај податак остаје

непроверен с обзиром на чињеницу да у Немачкој нисмо наишли на приватне филолошке факултете.

Додатне информације спадају у *факултетиван* део текста и у српским и у немачким огласима, зато што се јављају само у неким огласима, чешће у немачким него у српским. Оне служе прецизирању и не стављају акценат на исте ствари. Упореди:

Nepotpune i neblagovremene prijave neće se uzimati u razmatranje.

или

Wir bitten darum, Bewerbungsunterlagen nur in Kopie und nicht in Mappen vorzulegen, da die Unterlagen nicht zurückgesandt werden. Diese werden nach Abschluss des Auswahlverfahrens vernichtet.

3.2.3. На основу напред изнетог, долазимо и до структуре огласа (конкурса) и позиције делова у њему, што се може видети из приложене табеле.

СРПСКИ	НЕМАЧКИ
НАЗИВ ИНСТИТУЦИЈЕ И ЛОГО РАДНО МЕСТО Уговор на одређено време УСЛОВИ ПОТРЕБНА ДОКУМЕНТАЦИЈА АДРЕСА ЗА ПРИЈАВУ (Рок за конкурсисање) (Додатне информације)	НАЗИВ ИНСТИТУЦИЈЕ И ЛОГО Информације о институцији Уговор на одређено време РАДНО МЕСТО Задаци и опис радног места УСЛОВИ ПОТРЕБНА ДОКУМЕНТАЦИЈА Место женене и инвалида Рок за конкурсисање АДРЕСА ЗА ПРИЈАВУ (додатне информације)

Очито је да постоје разлике у макроструктури огласа (конкурса) у Србији и Немачкој, што је и очекивано ако се има у виду да на малом испитаном материјалу из Србије постоје и разлике у структури и позицији делова конкурса, као нпр. оних Филолошког факултета у Београду и ФИЛУМ-а у Крагујевцу. То сведочи о непостојању текстног обрасца у Србији за истраживану текстну врсту.

4. Језик

Успоредбом оглашеног немачког и српског конкурсног материјала уочавају се битне разлике у језику српских и немачких огласа (конкурса); језик зависи примарно од делова самог конкурса, који су по правилу одвојени једни од других и чине засебне целине. Највеће разлике очитују се у првом делу – **Назив институције и лого**; у српским огласима (конкурс) институција фунгира по правилу као *аџенс* и аналогно томе као *субјекат* вербалне колокације – *Факултет расписује конкурс*; за разлику од српских огласа, немачки стављају акценат на *радно место*, иначе *пацијенс*, изражено модалитетном конструкцијом као колокацијом – *ist + zu + besetzen*. Сам факултет се у немачким огласима јавља као *си-*

штитивни догађај за место на коме се налази понуђено радно место; **радно место** је и у једним и у другим огласима (конкурсима) означено номиналним фразом, а конкретно место као фах или предмет у виду предлошке фразе са нуклеусом **за** у српском, односно **für** у немачком. **Уговор на одређено време**, изузев у случају редовног професора, у српским огласима (конкурсима) је правило, и језички је маркирано ситуативном предлошким фразом као колокацијом на 3. или 5. година, где је предлог **на** нуклеус. Радна места, према немачким конкурсима, могу бити свободна (unbefristet), независно од звања, или на одређено време (befristet); ова друга назначена су у конкурсима по правилу ситуативном предлошким фразом, са предлозима **auf /für (auf drei Jahre / auf Lebenszeit/ für die Dauer von zwei Jahren)**. **Услови** су у српским огласима таксативно набројани, један испод другог у виду номиналних фраза; у немачким огласима ови су изражени колокацијом у виду вербалне фразе: Die Einstellungsvoraussetzungen ergeben sich aus: следи закон и документа која из тога проистичу; ова структура важи по правилу за наставничка звања, док код сарадничких, посебно лекторских места, превагу имају номиналне фразе, таксативно набројане једна испод друге под називом **Qualifikationen**. (уп. лектор за норвешки) као и у српском. Посебан део у немачким конкурсима чини **опис радног места**; он има облик текста у виду једног краћег или подужег пасуса **без посебно маркираних језичких структура** (уп. прилог Дизелдорф и Дармштат). Напред је речено да овог дела нема у српским конкурсима. **Потребна документација** је обавезни део у конкурсима и немачког и српског говорног подручја. У српским се овај део изражава различитим облицима- колокацијом у облику вербалне фразе: кандидати подносе: испод су наведена потребна документа, таксативно, у виду номиналних фраза (Филолошки) / номинална фраза са релативном реченицом: документа која треба доставити: испод тога таксативно набројана у виду номиналних фраза (Филум)/ модалитетном вербалном фразом у инфинитном облику уз пријаву на конкурс доставити: таксативно један испод другог у облику номиналне фразе набројана документа. Овај обавезни део конкурса немачки изражава колокацијом у виду модалитетне вербалне фразе Bewerbungen sind mit den üblichen Unterlagen zu richten an, следе тражена документа у загради. **Место жене и инвалида** у немачким конкурсима има наглашено апелативну функцију и започиње колокацијом у виду вербалне фразе: Bewerbungen von Frauen /geeigneter Schwerbehinderter sind erwünschenswert, следи краћи текст као објашњење. **Рок за конкурсисање** у предметним конкурсима се различито језички исказује; у српском он може бити изостављен (Филолошки Београд), изражен номиналном колокацијом: трајање конкурса од.....до... (ФИЛУМ), или вербалном фразом: рок за пријављивање траје 15 дана (Филозофски Ниви Сад); у немачким конкурсима се јавља искључиво предлошка фраза **bis zum + datum;** **адреса** као облигативни део конкурса исказује се у српским огласима вербалном колокацијом: пријаве слати на наведену адресу: испод тога назив факултета. У немачким огласима се среће исто вербална колокација, најчешће: richten sie Ihre Bewerbung an: следе декан, професор и сл.

Литература:

- Badurina, Lada: Jezičko raslojavanje i tipovi diskursa. <http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Badurina_Raslojavanje.pdf> 4.5.2012.
- Банковић, Марко (2011): Дискурс оглашавања на Интернету – текстуални огласи на енглеском језику – анализа жанра. <<http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=1820-17681117311B>> 4.5.2012
- Brinker, Klaus (2005): *Linguistische Textanalyse*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Dološal, Ursula (2010): Rod, gramatika, diskurs: Slučaj nemačkog jezika, u: *Diskurs i diskursi*. Zbornik u čast Svenki Savić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, str. 107–118.
- Heinemann, M./ Heinemann, W. (2002): *Grundlagen der Textlinguistik: Interaktion-Text-Diskurs*, Niemeyer, Tübingen.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2001): *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga, Sarajevo
- Knežević, Zlatko: Žanr van stega: fluidnost jednog analitičkog pojama. <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/knezevic_fluidnost_pojma_zanr.pdf> 4.5.2012.
- Lopez, Justo Fernandez (2011): Lexikon der Linguistik. <<http://www.hispanoteca.eu/Lexikon%20der%20Linguistik/t/TEXTSORTEN%20%20Clases%20de%20textos.htm>> 4.5.2012.
- Mils, Sara (2009): Diskurs. <<http://karposbooks.com/diskurs-mils-zlatna-greda.htm>> 4.5.2012.
- Polovina, Vesna (2010): Univerzalno i specifično u antropolingvistici razgovornog jezika, u: *Diskurs i diskursi*, Zbornik u čast Svenki Savić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, str. 185–194.
- Reiß, K /Vermeer, H.J. (1984): *Grundlagen einer allgemeinen Translationstheorie*, Niemeyer, Tübingen.
- Rellstab, Daniel H. (2008): Rezension zu Warnke, Ingo H. (ed.): *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*. Berlin/New York: Walter de Gruyter. (= *Linguistik – Impulse & Tendenzen* 25), u: *Linguistik online* 33,1/08
- Стојановић, Андреј: Функционална стилистика на српском језичком подручју. <<http://www.rastko.rs/filologija/stil/2006/02Stojanovic.pdf>> 4.5.2012.
- Schiewe, Jürgen: Satz-Text-Diskurs. Überlegungen zum Status und zu den Aufgaben der Textlinguistik. <http://www.leidykla.eu/fileadmin/Kalbotyra_3/60_3/94-103.pdf> 4.5.2012.
- Thurmair, Maria (2001): Text, Texttyp, Textsorten, u: Helbig, G. et al (Hrsg.): *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*, Walter de Gruyter, Berlin, S. 271–311.
- Тошовић, Бранко (1988): *Функционални стилови*, Свјетлост, Сарајево.
- Zankl, Sabrina: Wirtschaftssprachliche Textsortenanalyse. Russischsprachige Firmenprofile im Internet. <http://epub.ub.uni-muenchen.de/11301/1/Zankl_Sabrina_Wirtschaftssprachliche_Textanalyse.pdf> 4.5.2012.

Додатак:

Filološki fakultet Beograd

Raspisuje konkurs za radno mesto

Viši lektor za užu naučnu oblast germanska filologija, predmet: nemački jezik

na određeno vreme od 3 godine

Uslovi:

- VII/1 stepen stručne spreme (filološki ili njemu odgovarajući fakultet), opšti uspeh na osnovnim studijama najmanje 08,00
- smisao za nastavni rad,
- objavljeni stručni, odnosno naučni radovi i
- radno iskustvo u nastavi.
- Ostali uslovi utvrđeni su članom 70 Zakona o visokom obrazovanju i
- članom 114 Statuta Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Kandidati podnose:

- prijavu sa biografijom,
- diplomu odgovarajuće discipline,
- spisak radova i radove.

Prijave slati na navedenu adresu:

Filološki fakultet
Studentski trg 3
11000 Beograd

Filološki fakultet Beograd

Raspisuje konkurs za radno mesto

Docent za užu naučnu oblast južnoslovenska filologija

na određeno vreme od 5 godina.

Uslovi:

- VIII stepen stručne spreme, naučni stepen doktora nauka iz naučne oblasti za koju se bira.
- Ostali uslovi utvrđeni su članom 64. Zakona o visokom obrazovanju i članom 106. Statuta Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Kandidati podnose:

- prijavu sa biografijom,
- diplomu odgovarajuće discipline,
- spisak radova i radove

Prijave slati na navedenu adresu:

Filološki fakultet u Beogradu
Studentski trg 3
11000 Beograd

Raspisuje konkurs za radno mesto

Saradnik u zvanju asistenta za užu naučnu oblast teorijske književne discipline i opšta književnost

na određeno vreme od 3 godine

Uslovi:

- opšti i posebni uslovi predviđeni su čl. 65. Zakona o visokom obrazovanju ('Sl. glasnik RS', br. 76/2005, 100/07, 97/08 i 44/2010), Statutom Univerziteta u Kragujevcu (br. 89 od 15.01.2010. god.) i
- Odlukom o izmenama i dopunama Statuta Univerziteta u Kragujevcu br. 2001/3 od 07.12.2010. god. (www.kg.ac.rs), Statutom Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu, br. 01-1800 od 25.09.2008. godine i Zakonom o radu ('Sl. glasnik RS', br. 24/2005 i 61/2005) i drugim aktima Fakulteta i Univerziteta u Kragujevcu.

Dokumenta koja je potrebno dostaviti:

- prijava na konkurs;
- biografija i stručna biografija (na CD-u i u štampanoj formi);
- overena kopija diploma;
- overena kopija izvoda iz matične knjige rođenih;
- uverenje o državljanstvu (original);
- potvrda nadležnog organa (Policijske uprave) da kandidat nije osuđivan.
- Fotokopije dokumenata moraju biti overene i ne starije od 6 meseci.

Prijave slati na navedenu adresu:

Filološko-umetnički fakultet
Jovana Cvijića bb
34000 Kragujevac

Nepotpune i neblagovremene prijave neće se uzimati u razmatranje.

Trajanje konkursa od 26.01.2011. do 09.02.2011.

HEINRICH HEINE
UNIVERSITÄT DÜSSELDORF

Die Heinrich-Heine-Universität bildet mit über 16.000 Studentinnen und Studenten den Schwerpunkt des Hochschul- und Wissenschaftsstandortes Düsseldorf.

Mit ihren fünf Fakultäten, der Juristischen Fakultät, der Medizinischen Fakultät, der Philosophischen Fakultät, der Mathematisch-Naturwissenschaftlichen Fakultät und der Wirtschaftswissenschaftlichen Fakultät, fördert sie die enge interdisziplinäre Zusammenarbeit auf regionaler und internationaler Ebene.

An der Philosophischen Fakultät der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf ist zum nächstmöglichen Zeitpunkt folgende Professur zu besetzen:

W3-Professur für Englische Sprachwissenschaft

Die Stelleninhaberin/Der Stelleninhaber soll das Fach Englische Sprachwissenschaft in voller Breite unter Einschluss der historischen Sprachwissenschaft in Lehre und Forschung vertreten. Eine langfristige Mitarbeit am linguistischen Schwerpunkt der Fakultät (Forschergruppe bzw. SFB) ist unbedingt erforderlich. Ferner werden vorausgesetzt: hervorragende Forschungsleistungen in international angesehenen Publikationsorganen, kompetitiv erworbene Drittmittel, Erfahrungen im internationalen Wissenschafts- und Lehrbetrieb sowie eine engagierte Mitwirkung an den anglistischen sowie interdisziplinären Studiengängen der Philosophischen Fakultät.

Einstellungsvoraussetzungen sind neben den allgemeinen dienstrechtlichen Voraussetzungen gem. § 36 des Gesetzes über die Hochschulen des Landes Nordrhein-Westfalen insbesondere pädagogische Eignung, besondere Befähigung zu wissenschaftlicher Arbeit sowie zusätzliche wissenschaftliche Leistungen.

Bewerbungen von Frauen sind ausdrücklich erwünscht. Frauen werden bei gleicher Eignung, Befähigung und fachlicher Leistung bevorzugt berücksichtigt, sofern nicht in der Person eines Mitbewerbers liegende Gründe überwiegen.

Die Bewerbung geeigneter Schwerbehinderter und gleichgestellter behinderter Menschen im Sinne des SGB IX ist erwünscht.

An der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf werden Stellenbesetzungen grundsätzlich auch in Teilzeit vorgenommen, soweit nicht im Einzelfall zwingende dienstliche Gründe entgegenstehen.

Bitte richten Sie Ihre aussagefähige Bewerbung mit den üblichen Unterlagen (jedoch ohne Publikationen) unter Angabe der Kennziffer 03 B 11-3.1 bis zum 12.05.2011 an den

Dekan der Philosophischen Fakultät
der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf
Universitätsstraße 1 · 40225 Düsseldorf

Wir bitten darum, Bewerbungsunterlagen nur in Kopie und nicht in Mappen vorzulegen, da die Unterlagen nicht zurückgesandt werden. Diese werden nach Abschluss des Auswahlverfahrens vernichtet.

Öffentliche Stellenausschreibung

An der **Universität Potsdam** ist an der **Humanwissenschaftlichen Fakultät** im **Profilbereich Bildungswissenschaften, Professur Grundschulpädagogik Deutsch** möglichst zum 01.02.2011 die Stelle

Akademische/r Mitarbeiter/in
Entgeltgruppe 13 TV-Länder (Tarifgebiet Ost)
Kenn-Nr. 139/2010

mit einer wöchentlichen Arbeitszeit von 20 Stunden für den Zeitraum von zwei Jahren mit Option der Verlängerung zu besetzen. Es besteht Gelegenheit zur Promotion; möglichst im Themenbereich Schriftspracherwerb/Graphomotorik.

Aufgaben

- Übernahme von Forschungsaufgaben im Bereich Schriftspracherwerb/Graphomotorik (Grundschule und Vorschulbereich),
- Mitwirkung bei der Entwicklung und Evaluation einer Lernsoftware,
- Durchführung von Lehrveranstaltungen im Bereich Grundschulpädagogik Deutsch (2 SWS).

Voraussetzungen

- einschlägiger wissenschaftlicher Hochschulabschluss (z.B. Erziehungswissenschaft, Germanistik/Deutsch, Linguistik oder Psychologie).
- fundierte Kenntnisse im Bereich des Schriftspracherwerbs (Lesen und Schreiben), ggf. auch zum gestörten Erwerb und/oder dem Zweit(schrift)spracherwerb,
- sehr gute Englischkenntnisse (rezipieren, produzieren, präsentieren), gute PC-Kenntnisse (v. a. Office und Statistikprogramme),
- Fähigkeit zur interdisziplinären Zusammenarbeit, sowie Engagement, Zuverlässigkeit, Fähigkeit zum selbstständigen Arbeiten und Verantwortungsbewusstsein.

Erfahrungen auf dem Gebiet der Graphomotorik/Handschriftenaufzeichnung und/oder der Entwicklung von Lernsoftware sind von Vorteil, werden aber nicht vorausgesetzt; mindestens jedoch die Bereitschaft sich in diese Themenbereiche einzuarbeiten. Weiterhin erwünscht sind Erfahrungen im Bereich psycholinguistischer Methoden und/oder der empirischen Bildungswissenschaft.

Der Lehrstuhl bietet Ihnen ein auf dem neuesten Stand der Technik ausgestattetes Labor (Handschriftaufzeichnung, Augenbewegungsmessung) in einem nicht nur wissenschaftlich äußerst attraktiven Umfeld.

Weitere Auskünfte erteilt Prof. Dr. Guido Nottbusch (E-Mail: gnottd@uni-potsdam.de).

Die Universität strebt eine Erhöhung des Anteils von Frauen im wissenschaftlichen Bereich an und fordert deshalb Frauen nachdrücklich zur Bewerbung auf. Bewerbungen von Schwerbehinderten werden bei gleicher Eignung bevorzugt.

Ihre Bewerbungsunterlagen senden Sie bitte **unter Angabe der Kenn-Nr. 139/2010 bis zum 31.12.2010** an die **Universität Potsdam, Humanwissenschaftliche Fakultät, Grundschulpädagogik Deutsch, Prof. Dr. Guido Nottbusch, Campus Golm, Haus 9, Raum 1.02, Karl-Liebknecht-Str. 24-25, 14476 Potsdam** oder als pdf-Datei per Email an gnottd@uni-potsdam.de.

Potsdam, 01.12.2010

Friedrich-Schiller-Universität Jena

Institut für Anglistik und Amerikanistik

Stellenausschreibung

Reg.-Nr. 02/10

Am Institut für Anglistik und Amerikanistik der Friedrich-Schiller-Universität Jena ist im Bereich **Sprachpraxis** zum **1. April 2010** die **halbe Stelle**

eines Lektors / einer Lektorin (50%)

zu besetzen. Die Einstellung erfolgt für zwei Jahre. Es besteht die Möglichkeit der Verlängerung, sofern an einer wissenschaftlichen Qualifikation gearbeitet wird. Die Vergütung erfolgt nach TV-L 13.

Zu den Aufgaben gehört insbesondere das Unterrichten sprachpraktischer Veranstaltungen zu allen Fertigkeiten auf den Kompetenzstufen B2 bis C2. Dies schließt die Vermittlung von akademischen Schlüsselqualifikationen ein. Das Deputat beträgt derzeit 9 Lehrveranstaltungsstunden, sofern an einer wissenschaftlichen Qualifikation gearbeitet wird 6,75 LVS.

Voraussetzungen:

- muttersprachliche Kompetenz im Englischen
- ausgezeichnete Deutschkenntnisse
- einschlägiger Hochschulabschluss
- Qualifikationen und Lehrerfahrung auf Hochschulniveau im Unterrichten von Englisch als Fremdsprache

Frauen sind besonders aufgefordert, sich zu bewerben. Schwerbehinderte werden bei gleicher fachlicher Eignung, Befähigung und fachlicher Qualifikation bevorzugt.

Bewerbungen sind spätestens bis zum **28. Februar 2010** zu richten an:

Institut für Anglistik / Amerikanistik
z. H. Herrn Dr. Frank Mattern
Friedrich-Schiller-Universität Jena
Ernst-Abbe-Platz 8 D – 07743 Jena

Für die Rücksendung der Bewerbungsunterlagen ist ein ausreichend frankierter Rückumschlag beizulegen, ansonsten werden nicht berücksichtigte Unterlagen nach 6 Monaten vernichtet.

Am Sprachenzentrum ist ab dem nächstmöglichen Termin die Stelle für eine

Lehrkraft für Englisch - halbtags

in einem zunächst auf 3 Jahre befristeten Arbeitsverhältnis zu besetzen.

Das Sprachenzentrum sucht eine neue Kollegin bzw. einen neuen Kollegen für den Bereich Englisch für Hörer aller Fakultäten, insbesondere für die Schwerpunkte Schreiben in der Fremdsprache Englisch und englische Fachsprachen (Natur- und Ingenieurwissenschaften).

Sie werden intensiv und eng mit den Fachkolleginnen zusammen arbeiten und außerdem für den Bereich Englisch im neu zu gründenden SchreibCenter verantwortlich zeichnen. Deshalb sollten Sie sowohl Deutsch als auch Englisch auf der Stufe C2 beherrschen bzw. als L1 sprechen und sich sowohl mit dem deutschen Schul- und Universitätssystem wie auch mit den tertiären Bildungssystemen englischsprachiger Länder auskennen. Sie sind in der Lage, sich in englischsprachige Fachtexte der Natur- und Ingenieurwissenschaften und ihre Textsorten einzuarbeiten um mit Studierenden dieser Fächergruppen zu arbeiten. Weiterhin haben Sie Interesse daran, sich an der konzeptionellen Weiterentwicklung des Sprachenzentrums - insbesondere des Blended Learnings und des E-Learnings - zu beteiligen. Sie haben keine Angst vor Weiterbildung und ebenso Interesse daran, mit Hilfe Ihrer eigenen Expertise andere fortzubilden.

Sie bringen einen einschlägigen Studienabschluss (Anglistik/Englisch, 1. und 2. Staatsexamen, Magister, Master, Diplom, Promotion oder Äquivalent) und Unterrichtserfahrung (einschließlich E-Teaching) in der Erwachsenenbildung mit, wollen in unserem dynamischen Team und auch fächerübergreifend arbeiten und kooperieren.

Die Technische Universität Darmstadt strebt eine Erhöhung des Anteils der Frauen am Personal an und fordert deshalb besonders Frauen auf, sich zu bewerben. Bewerberinnen oder Bewerber mit einem Grad der Behinderung von mindestens 50 oder diesen Gleichgestellte werden bei gleicher Eignung bevorzugt. Die Vergütung erfolgt nach dem Tarifvertrag für die Technische Universität Darmstadt (TV - TU Darmstadt).

Bewerbungen sind mit den üblichen Unterlagen (Lebenslauf, Publikationen, Lehr- und/oder Projekterfahrung) unter Angabe der Kenn-Nummer an das Sprachenzentrum der TU Darmstadt, z.Hd. Frau Prof. Dr. Britta Hufeisen, Hochschulstr. 1, 64289 Darmstadt, zu senden.

Kenn.-Nr. 3

Bewerbungsfrist: 08.03.2011

STELLENAUSSCHREIBUNG IM KONTRAST – TEXTSORTENANALYSE AM BELEGMATERIAL DER PHILOLOGISCHEN FAKULTÄTEN IN DEUTSCHLAND UND SERBIEN

Zusammenfassung

Die Stellenausschreibung an den philologischen Fakultäten als Textsortenvariante unterliegt einem eher kulturspezifischen als allgemein geltenden Muster. Sie hat zwei Funktionen – informative und appellative und gehört somit sowohl zum informativen als auch zum appellativen Texttyp. In Bezug auf die Stellenausschreibung als Textklasse ist diese insofern spezifisch, als sie sich auf den spezifischen universitären Bereich bezieht, der bestimmten Restriktionen unterliegt.

Die Bestandteile der Stellenausschreibung bilden ihre Makrostruktur, deren Strukturelemente Teiltexte sind; manche von diesen sind obligatorisch, manche fakultativ; die letzteren sind meist extralinguistisch determiniert und sprachenunabhängig. Das Ziel dieses Beitrags ist gerade der Versuch, die gemeinsamen (obligatorischen) Teiltexte als Invariante aufzuzeigen und diese von den fakultativen abzugrenzen, die ihrerseits als kulturspezifisch gelten und dem Sprachwandel unterliegen. Auf diese Weise sind die gewonnenen Erkenntnisse nicht nur für die Textsortenlinguistik von hoher Relevanz, sondern vor allem für die angewandte Translatologie.

Im Gegensatz zu anderen Textsorten von Stellenanzeigen als Textklasse sind die Stellenanzeigen an den Philologien, wohl für Deutschland geltend, was auf diejenigen in Serbien nicht unbedingt zutreffen muss; Die gleichen Parallelen sind auch mit der Sprache zu ziehen, vor allem die Wortwahl und die syntaktischen Strukturen betreffend; die Sprache hängt offensichtlich mit den Teiltexten zusammen.

Božinka Petronijević

Савка Н. БЛАГОЈЕВИЋ¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Центар за стране језике

Маја Д. Вукић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за српски језик

ТЕКСТУАЛНИ КОНЕКТОРИ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ЛОГИЧКИХ ОДНОСА У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ²

У раду се приказују резултати истраживања заснованог на запажањима да текстуални конектори, поготову они за изражавање логичких односа, у академском типу дискурса играју значајну улогу у обезбеђивању његове кохерентности и помажу већем степену његове комуникативности, али се другачије користе у различитим језицима. Из тог разлога, упоређивани су конектори у српском и енглеском академском дискурсу да би се дошло до закључка о томе да ли међу њима постоје они који су специфични за један, односно други језик, или имају већи број функција, па могу представљати проблем ауторима из српске говорне средине када своје радове пишу на енглеском језику за међународну академску заједницу.

Кључне речи: текстуални конектори, академски дискурс, српска говорна средина, међународна академска заједница

1. Увод

Текстуални конектори, који се у англистичкој литератури јављају и под називом *текстуални конективи*, *дискурсни маркери*, па чак и као *речи сигнализације* (signal words) представљају занимљив предмет истраживања како у теоријској лингвистици, тако и у оквиру анализе дискурса и корпусне лингвистике (Холидеј–Хасан 1976, Хобс 1985, Нот–Сандерс 1998, Марки 2000, Вебер и др. 2003), а такође су предмет и компаративних и контрастивних изучавања, какво је и истраживање које ће бити представљено овим радом.

У србистици и кroatистици о текстуалним конекторима, као о подтипу реченичних прилога, писала је најпре М. Ивић (1978: 1–16) и означила их као прилошке изразе "који су у функционалном погледу блиски конјункцијама. Реч је о модификаторима који садржину дате реченице постављају у одређени семантички однос према претходном саопштењу указујући тиме уједно на њихову међусобну повезаност" (ibid.: 4). За такву врсту језичких средстава касније су у литератури коришћени и други термини: *конектори* (Силић 1984, Велчић 1987); *конективи* (Гловацки Бернарди 2004: 67); *текстуални конектори* (Поповић Пецић 2009: 31; Кликовац 2008, Ковачевић 2007; 55), *дискурсне ознаке* (Нигоевић 2010);

1 savkab@filfak.ni.ac.rs

2 Овај рад настао је у оквиру пројекта *Динамика стурктура српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство за науку и образовање Републике Србије.

дискурсни маркери (Ристић 2004; Поповић 2010); дискурсни конектори (Ристић 2004); конектори, погодно: организатори текста (Мразовић 2009: 725–736); конектори, као погодно реченичних прилога (Прањковић 2001). Сва ова изучавања била су само у оквиру српског језика, а како се у последње две деценије посебна пажња посвећује контрастивном приступу овом проблему, тако што се упоређује начин на који текстуалне конекторе користе аутори из енглеске говорне средине³ и они који не припадају енглеском говорном подручју, а пишу на енглеском за потребе међународне читалачке публике (Мауранен 1993, Гренцер–Тајсон 1996, Алтерберг–Теипер 1998, Ленко–Шиманска 2008, Благојевић 2008), те је управо овај приступ примењен у овом раду. Упоређивана је употреба и карактеристике појединих текстуалних конектора у текстовима на енглеском и текстовима који припадају истом функционалном стилу српског стандардног језика.

Контрастивни приступ у проучавању текстуалних конектора базира се на запажању да се текстуални конектори користе другачије у различитим језицима: аутор неког текста одлучује се за употребу одређеног конектора у односу на то како жели да читаоци интерпретирају његов текст, а тај избор варира у зависности од матерњег језика самог аутора (Ханстон–Томсон 2000). Овакво запажање иницирало је и наше истраживање текстуалних конектора и њихову употребу у српском и енглеском академском дискурсу, будући да текстуални конектори у овом типу дискурса играју значајну улогу у обезбеђивању његове кохерентности (Халидеј–Хасан 1976: 226; Лоренц 1999: 55, Добрева–Савова 2004: 242), која помаже већем степену комуникативности, односно успешнијој рецепцији код читалачке публике.

2. Циљ истраживања и очекивани резултати

Како смо на основу прочитане литературе и сопственог емпиријског рада на корпусу утврдиле да текстуални конектори имају већи број функција у академском дискурсу, ми смо се одлучиле за врсту оних конектора који имају функцију логичког повезивања реченица и већих дискурских целина у оквиру једног текста. Пошле смо од чињенице да академски дискурс, одн. текстове који припадају академском подстилу научног функционалног стила, „одликују цјеловитост, повезаност, логичност, прецизност...“ (Тошовић 2002: 354), особине које су овде присутне у већој мери него у осталим функционалним стилима. Из тог смо се разлога одлучиле да анализу текстуалних конектора за изражавање логичких односа заснујемо на грађи из текстова овог типа и очекивале да се прецизност као иманентна особина текстова овог типа у потпуности може односити и на конекторе којима се изражавају логички односи.

Циљ нашег рада био је да се на основу анализираниог академског корпуса на српском и енглеском језику утврде конектори који изражавају логичке односе и класификујемо их на основу значења које сваки од њих испољава у датој дискурсној целини, да би потом био примењен контрастивни приступ при обради добијених података. Наша намера била је да утврдимо да ли су дискурсне функције селектованих текстуалних конектора истоветне у оба корпуса, да ли постоје текстуални конектори који су специфични за један, односно други језик и да ли се међу њима могу издвојити текстуални конектори који имају већи број функ-

3 У литератури они се најчешће обележавају као Ns ('native speakers', изворни говорници енглеског језика) и као NNs ('non-native speakers', не-изворни говорници енглеског језика).

ција, те стога могу представљати проблем аутору из српске говорне средине када чита радове из своје академске дисциплине на енглеском језику, или их користи када радове пише на енглеском језику за међународну академску заједницу.

Грађа за наш рад ексцерпирана је из 40 научноистраживачких радова објављених у зборницима радова и научним часописима из области филологије и трију друштвених наука: психологије, социологије и филозофије писаних на енглеском и српском језику⁴.

3. Дефинисање текстуалних конектора и њихова подела

Текстуални конектори⁵ најчешће се дефинишу као средства која се користе да повежу делове текста, тј. елементе дискурса и означе однос између њих (Бајбер 1998) и служе као путокази који читаоцу помажу да увиди начин на који ће се дати текст развијати. Како делују изван клауза у реченици, они у синтаксичком смислу имају периферну улогу у реченици и служе за остаривање кохезије текста, одн. не припадају реченичној граматички, већ граматички дискурса (Халидеј–Хасан 1976; Кверк 1985).

По својој синтаксичкој функцији текстуални конектори су углавном конјункти „јер представљају коментар који није ауторитет, већ коментар на врсту везе између две јединице различите величине“ (Ђорђевић 1997: 656) и изражавају „говорничку процену везе између две лингвистичке целине“ (*ibid*: 643). Како они остварују различита значења у датом тексту, то се и њихова класификација најчешће врши према семантичком критеријуму.

У академском дискурсу текстуалним конекторима могуће је изразити више различитих типова односа, а у анализираном корпусу идентификовани су следећи:

- 1) логичка повезаност међу деловима целине,
- 2) темпорално-спацијални односи,
- 3) редослед пропозиционог садржаја,
- 4) подсећања на изложени пропозициони садржај,
- 5) најављивање излагања пропозиционог садржаја,
- 6) истицање теме пропозиционог садржаја и
- 7) преформулација пропозиционог садржаја.

Наведена класификација текстуалних конектора извршена је према С. Благојевић (2008) и представља модификовани модел Вилијама Ванде Копла (1985), односно то је класификација прилагођена структури подстила коме припадају анализирани текстови и који је применљив на текстове из оба посматрана језика, енглеског и српског.

4 Корпус је направљен на основу радова из истоветних области како би се лакше могла вршити компарација добијених резултата. За научне радове мањег обима, а не за монографије из ових области, одлучиле смо се како би се при доношењу основних закључака, што је могуће више, неутралисале стилске одлике аутора.

5 Од свих термина за упућивање на средства којима се успоставља кохезија на нивоу текста, а које смо набројали на почетку рада, одлучиле смо се за термин *текстуални конектор*, али ћемо се у раду користити и неким од већ поменутих термина, и то увек у синонимном значењу.

4. Конектори за изражавање логичких односа

Конектори за изражавање логичких односа и у енглеском и у српском језику представљају обимне скупове језичких средстава различите лексичко-граматичке природе. Они повезују појмове и идеје у датом тексту на различите начине, тако што их, нпр. изједначавају, објашњавају, указују на њихову узрочно-последичну везу, или их повезују тако да се може извести закључак, или се, пак, те идеје стављају у однос супротстављености. И у једном и у другом анализираном корпусу, утврђено је да текстуални конектори имају исте функције⁶ у академском дискурсу, и то су функције исказивања: 1. изједначавања, 2. проширивања, 3. објашњавања, 4. узрочно-последичних односа, 5. супротстављености, 6. допусности и 7. извођења закључка.

На основу наведених функција, текстуални конектори могу се класификовати у седам основних група, које су исте и за српски и за енглески језик. Међутим, ово разврставање и класификација конектора ни у једном ни у другом језику нису праволинијски – неки конектори се на основу своје функције могу сврстати у више класификационих група. То значи да су неки од ексцерпираних текстуалних конектора полисемични. Управо ти конектори могу представљати проблем како приликом превођења тако и код њихове употребе, па скретање пажње на њихову полисемичну природу јесте, како смо већ назначили, посебан циљ овог рада.

4.1. Конектори за изражавање логичких односа у енглеском академском дискурсу

На основу грађе, из текстова писаних на енглеском језику који припадају академском дискурсу издвојени су следећи конектори као средства за успостављање текстуалне кохезије изражавањем логичких односа међу јединицама текста:

above all, accordingly, again, after all, also, alternatively, as a result, as a consequence, aside from this, at the same time, but, by the same token, consequently, conversely, equally, for example, for instance, for this reason, further, furthermore, hence, however, in addition, in fact, in contrast, instead, in like manner, likewise, more, moreover, namely, nevertheless, nonetheless, on the contrary, otherwise, on the one hand, on the one hand/ on the other hand, rather, similarly, since, still, therefore, though, thus, to the contrary, what is more, yet.

У анализираном материјалу евидентиране су и три јединице које имају полисемично значење и оне су истакнуте подвлачењем.

Ексцерпирани конектори којима се изражавају логички односи, на основу значења које имају у датој дискурсној целини, могу се поделити на оне са значењем:

1. изједначавања – *at the same time, by the same token, equally, in like manner, likewise, similarly;*
2. проширивања – *above all, again, also, aside from this, further, furthermore, in addition, moreover, what is more;*
3. објашњавања – *for example, for instance, in fact, namely, thus;*

⁶ На овом месту мисли се на основне функције, а евидентно је да је могуће (из)вршити даљу семантичку анализу и издвајати подтипове.

4. узрочно-последичних односа – *accordingly, as a consequence, as a result, consequently, for this reason, since, therefore, thus*;

5. супротстављености – *alternatively, but, conversely, however, in contrast, instead, on the contrary, on the one hand ... on the other hand, to the contrary*;

6. допусности – *however, nevertheless, nonetheless, rather, still, though, yet*;

7. извођења закључка – *after all, hence, otherwise, then, therefore, thus*.

На основу груписања конектора на овај начин, лако се може уочити да се конектори *thus, however, therefore*⁷ могу разврстати у више група, што указује на њихову полисемичну природу, а о томе ће бити речи у сегменту рада који следи.

2.1.2. Примери нађени у анализираном материјалу разврстани су у једну или другу семантичку групу након примене теста супституције на сваком од наведених конектора. Супституенти су били неки од конектора из исте семантичке групе, па уколико је смисао дискурсне целине после увођења супституента у реченицу у потпуности остао непромењен, онда смо дати конектор сврстали у исту групу којој и супституент припада⁸. У супротном, када је утврђено значење различито од оног које има супституент, вршена је провера помоћу супституента из друге семантичке групе и тај конектор је сврставан у семантичку групу којој припада и супституент.

Поступак који је примењен за разврставање полисемичних конектора у одговарајуће групе можемо илустровати користећи пример конектора *thus*, који, како је то анализа датог материјала показала, може да има значење објашњавања (1), може изразити узрочно-последични однос (2) и имати значење извођења закључка (3):

(1) Moves towards a more mixed economy of care with more plural provision are justified largely in terms of providing greater individual choice for those in need of care, but it may also be promoting more “compulsory altruism”. (Land and Rose 1985) on the part of family cares. **Thus**, with the concept of care, the ethical issues that underlie contemporary welfare state restructuring, are drawn to the centre of analysis (ЕП₃: 292)⁹.

(2) Order of describing one's own behavior (athletics-mathematics first or punctuality- studiousness first) also had no impact. **Thus**, neither variable is discussed further (ЕП₅: 220).

(3) Likewise, in “Le voix de l’homme”, Nancy affirms the imperative; however, he affirms it as that which commands that our response to the “question of duty” be a non-response, a holding-open of this question – which would seem to prelude the imperative’s offering any determinate practical directive. **Thus**, I would say, there is always a certain reserve or retreat in Nancy’s writing where the imperative voice is concerned (ЕФ₁: 30).

У примеру (1), конектор *thus* могуће је заменити неким из групе конектора са значењем објашњавања (нпр. конектором *namely*) и да се, притом, смисао дискурсне целине не промени. На основу овог закључка, конектор *thus* из наведеног

7 То су конектори које смо у наведеној подели означили подвлачењем.

8 Под дискурсном целином подразумеваћемо најмање две реченице које се налазе у контактном положају и између којих постоји семантичка веза, а верификатор типа везе управо ће бити конектор.

9 Ознаке уз илустрације употребе анализираних конектора састоје се из више података и односе се на: 1) језик на коме су извори (Е-енглески; С-српски), 2) на научну област коме текст припада (Ф-филологија; П-психологија; Ф_{ил}-филозофија; С-социологија), 3) редни број текста из нашег корпуса и 4) број стране у публикацији у којој је штампан цитирани део текста.

примера, уврстићемо у групу конектора текстуалне конекције за изражавање логичких односа са значењем објашњавања.

Конектор *thus* из примера (2) могуће је заменити било предлошком фразом *for this reason* или прилогом *consequently*, који припадају групи конектора којима се изражавају узрочно-последични односи, и да се притом значење исказа не мења, али га није могуће заменити једним од конектора из групе којом се упућује на објашњавање, нпр. *for example*. На основу тога конектор *thus* из овог примера сврставамо у групу везивних средстава на нивоу текста којима се изражавају узрочно-последични односи.

Конектор *thus* из примера (3) могуће је заменити неким из групе конектора са значењем извођења закључка, као нпр. *therefore*, па ћемо, сходно томе, конектор из овог примера сврстати у конекторе који имају функцију извођења закључка.

На основу разматрања контекста, утврдили смо да за енглески конектор *thus* преводни еквиваленти на српском језику могу бити следећи: *заправо* (1), *иако* (2), *стиoga* (3). Међутим, морамо рећи да наведени поступак утврђивања значења конектора често није једноставан, јер се показало да је у извесном броју случајева било могуће заменити одређени конектор са два конектора који припадају различитим семантичким групама, а да се смисао дискурсне целине, притом, није променио, као што је то случај када су у питању конектори који означавају узрочно-последичне односе или имају значење извођења закључка, што је условљено сродношћу семантике између ове две групе. Тако, нпр. у примерима који следе, конектор *therefore* може се адекватно заменити било конектором *as a result*, који припада групи конектора који означавају узрочно-последичне односе (први пример) или конектором *hence*, из групе конектора који имају значење извођења закључка (други пример):

The concept of care also has purchase at the micro-level, and part of its duty here is that it is enlightening about the content and context of a core element of both women's work and the individuals' experience of welfare in society. It bears, therefore, some promise in accounting for the gender nature of social relations within the context of welfare state provision and more general societal arrangements for welfare (EC₂: 286).

Justice, as with any other normative concept of value, necessarily excludes or oppresses some other. Deconstruction, therefore, drives an insatiable quest for justice: our conception and achievement of justice can never be fulfilled because justice always contains an Other – a trace of injustice (Еф_{ин11}:65).

Слична полисемична природа може се уочити и код конектора *however*, који може садржати у себи и компоненту контраста, те може означавати однос супротстављености датих елемената. Он се може заменити било којим конектором из те групе (нпр. конектором *on the contrary*), и у том случају српски преводни еквивалент била би партикула *међушим*:

More recent work extended these findings to judgments of traits and abilities (Dunning&Cohen,1992). However, researches never directly tested whether people activated information about their own behaviour when providing judgments of others (ЕП₈:225).

Међутим, овај исти конектор може изражавати и непотпун контраст између датих елемената, односно може да потенцира делимичну сличност између њих. То значи да може имати функцију изражавања допусности и могуће га је заменити било којим конектором из те групе, нпр. конектором *nevertheless*. У том случају, адекватан преводни еквивалент у српском језику била би лексема *ипак*:

No claim is made that the findings of this modest study are representative, let alone conclusive about the state, as it were, of the sociology “nation”. However, they are “indicative”, “sensitizing”, in Herbert Blumer’s terminology (Van den Hoonaard 1997), and generally corroborative of aspects of stratification in society at large that, as sociologists, we might reasonably expect to find and from which sociology itself has no special immunity (EC₇:325).

Како наведени конектори указују на логичну повезаност између елемената у тексту, то је њихова прецизна употреба веома значајна, јер у противном може да дође до интерпретације која није била ауторова интенција.

4.2. Конектори за изражавање логичких односа у српском академском дискурсу

У анализираном материјалу на српском језику пронађен је такође велики број језичких средстава која имају функцију указивања на логичке односе што постоје међу елементима дискурсне целине:

али, дакле, додуше, елем, заправо, зајо, значи, иначе, ипак, истовремено, јер, међушим, наиме, на пример, напротив, на сличан начин, насупротив шоме, на њај начин, ојет, осим шога, ошуда, према шоме, примерице, пришом, при шоме, поред шога, с друге стиране, с једне стиране ... с друге стиране, сшога, сходно шоме, шако, шакође, уз шо, уосталом, у складу са овим, у ствари, ишавише.

По значењу, могу се разврстати у следеће групе:

1. изједначавања: ишо шако, на сличан начин, шакође, у складу са овим;
2. проширивања: иначе, истовремено, осим шога, поред шога, при шоме, пришом, с друге стиране, сем шога, уз шо, ишавише;
3. објашњавања: дакле, друкчије речено, другим речима, заправо, једноставније речено, наиме, на њај начин, на пример, односно, примерице, шако, шачније речено, у ствари, ишо ће рећи;
4. узрочно-последичних односа: зашо, јер, ошуда, следствено шоме, сходно шоме, сшога;
5. супротстављености: али, иначе, међушим, напротив, насупротив шоме, с друге стиране, с једне стиране ... с друге стиране, уместо шога;
6. допусности: без обзира на шо, додуше, ипак, и поред шога, ојет, иа ипак, уосталом, ујкос шоме, у сваком случају;
7. извођење закључка: дакле, елем¹⁰, зашо, према овоме, према шоме, значи, самим шим, сшога, украјко.

Желимо да нагласимо да је, у циљу стварања једноставније поделе, под неки од типова подвођено више сродних значења, одн. значења која деле исте семе (објашњавање = експликација + прецизирање; супротстављеност = контрастност + супститутивност...).

Међу конекторима са везивном функцијом на нивоу текста у српском језику такође смо уочиле оне који се могу сврстати у више типова, али се, како

10 У савременом српском језику партикула *елем* знатно се чешће употребљава у говору за подсећање на препозицијски садржај. На партикулу *елем* у функцији текстуалног конектора за указивање на логички однос извођења закључка наишли смо само на једном месту у грађи (Израз “*smoreni svet*” је наша преформулација Horkhajmerovog izraza “*verwaltete Welt*” управљани или свладани svet, izvedena pomoću izraza koji u slengu upotrebljavaju npr. studenti i mlada generacija uopšte, kad izraz *smarati*, biti “*smarać*”, znači biti onaj koji umrtvljuje i uništava život. *Elem*, “*smoreni svet*” је oznaka за savremeni svet vladavinski etabliran на reduktivnom tipu racionalnosti kao principu obračunljivosti i razmene (СФил₁₈: 64)), али сматрамо да тај пример ипак не треба потпуно занемарити.

закључујемо само на основу ексцерпираних примера, полисемичност текстуалних конектора остварује на два плана: 1) на нивоу типа, на шта ћемо скренути посебну пажњу (нпр. један од ексцерпираних конектора за изражавање логичких односа заменљив је такође конектором за изражавање логичких односа, али другог подтипа (*дакле* → објашњавање : закључивање; *иначе* → супротност : проширивање), и 2) међу различитим типовима конектора (*истовремено* → темпоралност : логички односи, *односно* → преформулација препозиционог садржаја : логички односи; *елем, дакле* → подсећање на препозициони садржај : логички односи и сл.)¹¹.

4.2.1. Један од вишезначних конектора из нашег корпуса јесте партикула *дакле*. На основу речника српског језика (РСАНУ, РМС¹, РМС²), који су један од основних инструмената за рад при превођењу на српски и са српског језика, не би се могло закључити да се овом партикулом¹² могу исказати различити типови логичких односа. Наиме, као примарно одређење ове лексема наводи се да је то речца која стоји "на почетку исказа којим се казује последица, одн. логичан закључак оног што је претходно речено: према томе, стога, отиуд, самим тим, значи" (РМС²), а затим и њена улога у враћању на тему излагања и сл. У србистици и кроатистици лексема *дакле* углавном се одређује према значењу као конклузивна конектор-партикула (Силић 1984: 109), одн. као партикула у функцији конектора закључивања (Мразовић 2009: 736, Поповић Пецић 2009)¹³. Међутим, још је М. Велчић указала на полисемичност партикуле *дакле* пишући о овом конектору као конектору закључивања – конклузиву и као конектору појашњења – експликативу (Велчић 1987: 84–93). Тачност тврдње М. Велчић потврђује и наша грађа, из које смо издвојили конектор *дакле* у извођења закључка (1) и функцији објашњавања (2):

(1) Отпор zaposlenih u obrazovnim institucijama prema deci sa posebnim potrebama negativno se odražava na kvalitet rada, a negativni stavovi odraslih mogu negativno uticati na prihvatanje dece sa posebnim potrebama od strane вршњака, што отежава njihovu адаптацију. **Dakle**, neophodna je blagovremena informisanost i edukacija vaspitača, roditelja dece, pa i stanovništva u lokalnoj zajednici, putem seminara i konferencija, kao i medijskih kampanja koje bi prezentovale vrednosti inkluzivnog obrazovanja (СП₃: 75).

(2) Tejlrova osnovna pretpostavka je da, ukoliko pojedinac prihvati načela naučne organizacije rada, uz najmanje moguće ulaganje napora postići će najbolje rezultate i dobijati najvišu moguću platu, a to vodi visokom zadovoljstvu poslom. **Dakle**, prema ovoj doktrini novac, tj. materijalna nagrada je dovoljan uslov zadovoljstva poslom (СП₁₂: 62).

У примеру (1) конектор *дакле* замењив је неким од конектора са значењем извођења закључка (*зато, према овоме, према томе, значи, самим тим, стога...*), што је у складу и са синонимима понуђеним у РСАНУ, РМС¹ и РМС². У примеру (2) припадност текстуалног конектора *дакле* конекторима за указивање на објашњавање као подтип конектора за исказивање логичких односа утврђена је

11 Због просторне ограничености, овај план полисемичности конектора детаљније ће бити обрађен неком другом приликом.

12 У РМС¹ ова лексема се означава као "везник којим се казује закључак или последица", док је у једногломном Матичином речнику (РМС²) означена као речца којом се исказује исто значење.

13 Овде би требало поменути и граматике у којима се и даље лексема *дакле* изједначава са граматичким конекторима, са координаторима. Тако, у вези са координираним реченицама "у закључном (konkluzivnom) odnosu" И. Клајн (2005: 238) каже да се оне граде "prvenstveno s veznicima ili prilozima *dakle, (i) zato, stoga, te, pa*" (исто: 238), не наводећи које средство припада којој од поменутих врста речи.

(и проверена) тестом супституције конекторима који припадају овом подтипу (*друкчије речено, другим речима, заправо, једноставније речено, наиме, односно, примерице, иако, иначије речено, у ствари, што ће рећи*), а овакво решење не нуди ниједан од поменутих једнојезичних речника српског језика. Употребом неког од конектора са значењем извођења закључка мења се донекле значење поруке.

4.2.2. Прилог *иначе* у основном значењу синониман је с изразима "у друкчијем, супротном случају, у противном" (РСАНУ, РМС¹, РМС²), што се може односити и на *иначе* у функцији текстуалног конектора¹⁴. Међутим, у нашој (скромној) грађи текстуални конектор *иначе* фреквентнији је у значењу проширивања, одн. изношења нових информација, где је замењив конекторима *осим штога, поред штога, при томе, ипшом, с друге стране, сем штога, уз то, ишавише*:

Будући да су обе потврде из дела С. Крешића, код кога срећемо и именицу *истиовишости*, *-ости* f. „истоветност“: Присегом [he se] њезина истовитост посведочити (РСА), могло би се радити и о индивидуалној употреби. **Иначе**, придев *истиовиш* синониман је придеву *истиовишан* у значењима: „потпуно једнак, идентичан; исти... (СФ₉: 305).

Код горе посматраног полисемичног конектора *дакле* два се типа значења (извођење закључка и објашњење) могу подвести под исти шири логичко–семантички тип (однос импликације). Тако се мења нијанса у значењу поруке, али не и основни тип, уколико дође до замене овог конектора приликом превода неким од конектора било из групе конектора са значењем извођења закључка било из групе конектора објашњења¹⁵. С друге стране, конектор *иначе*, кога смо приказале у значењу проширивања, јавља се у нашем корпусу и у значењу супротстављености:

...znamo da je sad i ta "večnost" večnosti dovedena u pitanje. **Иначе**, zabuna i smetenost unutar teorije umetnosti mogli bi biti kompletni (СФ₁₄: 127).

У оваквом контексту конектор сигнализира могућност извршења само једне од радњи. Супституција би, дакле, без промене семантике поруке, могла бити извршена само у оквиру групе конектора са значењем супротстављености. Замена конектором са значењем проширења довела би до упућивања на (из)вршење обеју радњи, чиме би смисао поруке био потпуно другачији. Полисемичност овог конектора може, дакле, знатно утицати на квалитет превода и на само разумевање интенције аутора.

5. Уместо закључка

Након анализе грађе формирале смо табелу у којој су паралелно приказани корпуси језичких средстава за изражавање логичких односа у текстовима из академског дискурса писаних на српском и енглеском. Оваквим методолошким поступком – засебном анализом текстова на енглеском и српском чији су аутори носиоци ових језика као матерњег, а не поређењем текстова на једном од језика

14 М. Ивић (1978: 5) скреће пажњу на то да је *иначе*, поред осталих, конектор који "конективни карактер [...] комбинује са функцијом реченичног кондензатора.

15 У грађи смо пронашле и конекторе *штога* и *зашто*, које смо сврстале у два типа конектора за изражавање логичких односа међу деловима текста: конекторе за извођење закључка и узрочно-последичних односа. Због сродности семантике супституција неког од ових конектора конекторима из друге, сродне групе не изазива велику промену у семантици поруке. Због тога их само помињемо овом приликом.

са њиховим преводима на други – желеле смо избећи замку негативног трансфера и створити корпус и класификацију језичких средстава за изражавање логичких односа која неће бити унапред условљена особинама неког од посматраних језика. Резултате које смо добиле представиле смо у облику табеле која може бити практична помоћ свима ауторима из српске говорне средине који желе да своје радове објављују на енглеском језику за међународну читалачку публику, а нашим радом желеле смо да скренемо посебну пажњу на оне текстуалне конекторе чија неадекватна употреба може да буде погрешно протумачена код говорника из друге говорне средине.

КОНЕКТОРИ ЗА ИЗРАЖАВАЊЕ ЛОГИЧКИХ ОДНОСА НА НИВОУ ТЕКСТА У АКАДЕМСКОМ ДИСКУРСУ		
ТИП ЛОГИЧКОГ ОДНОСА	КОНЕКТОРИ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ	КОНЕКТОРИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
изједначавање	<i>at the same time, by the same token, equally, in like manner, likewise, similarly</i>	<i>истио иако, на сличан начин, иакође, у складу са овим</i>
проширивање	<i>above all, again, also, aside from this, further, furthermore, in addition, moreover, what is more</i>	<i>иначе, истовремено, осим тога, поред тога, ири томе, иришом, с друге стране, сем тога, уз то, ишавише</i>
објашњавање	<i>for example, for instance, in fact, namely, thus</i>	<i>дакле, друкчије речено, другим речима, заправо, једноставније речено, наиме, на тај начин, на пример, односно, примерице, иако, иачније речено, у ствари</i>
узрочно-оследични однос	<i>accordingly, as a consequence, as a result, consequently, for this reason, since, therefore, thus</i>	<i>зато, јер, отиуда, следствено томе, сходно томе, стога</i>
супротстављеност	<i>alternatively, but, conversely, however, in contrast, instead, on the contrary, on the one hand/on the other hand, to the contrary</i>	<i>али, иначе, међутим, , насупрот томе, с друге стране, с једне стране / с друге стране, уместо тога</i>
допусност	<i>however, nevertheless, nonetheless, rather, still, though, yet</i>	<i>без обзира на то, додуше, ипак, и поред тога, оиш, иа ипак, уосталом, упркос томе, у сваком случају</i>
извођење закључка	<i>after all, hence, otherwise, then, therefore, thus</i>	<i>дакле, елем, зато, према овоме, према томе, значи, самим тим, стога, украјко</i>

Пошто је корпус на коме је вршено истраживање релативно мали, свесне смо чињенице да приказани материјал није свеобухватан и да подела може претрпети и неке промене, али се надамо да може представљати добру основу за даље истраживање у овој области.

Литература

- Алтерберг –Тепер 1998: B. Alterberg & M. Tapper, The use of adverbial connectors in Swedish learners' written English, in: S. Granger (ed.), *Learner English on Computer*, London and New York: Longman, 80–93.
- Благојевић 2008: Savka Blagojević, *Metadiskurs u akademskom diskursu*, Niš: Filozofski fakultet.
- Бајбер 1998: D. Biber et al., *Corpus Linguistics. Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ванде Копл 1985: W. J. Vande Kopple, Some exploratory discourse on metadiscourse, *College Composition and Communication*, N° 36.
- Вебер и др. 1999: B. Webber et al., Anaphora and discourse structure. *Computational Linguistics* 29(4), 589–637.
- Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Гловацки Бернарди 2004: Zrinjka Glovacki Bernardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Гренџер–Тјансон 1996: S. Granger. & S. Tyson, Connector usage in the English essay writing of native and non-native EFL speakers of English, *World Englishes*, N°15, 19–29.
- Добрева–Савова 2004: Елка Добрева, Ивелина Савова, *Текстололингвистика*, Шумен: Универзитетско издателство "Епископ Константин Преславски.
- Ђорђевић 1997: Radmila Đorđević, *Gramatika engleskog jezika*, Beograd.
- Ивић 1978: Милка Ивић, О српскохрватским реченичним прилозима, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, Београд: Институт за српскохрватски језик, 5–16.
- Кверк 1972: P. Quirk, R. et al. (1972) *A Grammar of Contemporary English*. Londres: Longman.
- Кликовац 2008: Душка Кликовац, О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице **тај**, *Зборник Мајице српске за славистику*, 3, 178–192.
- Нот–Сандерс 1998: A. Knott & T. Sanders, The Classification of Coherence Relations and their Linguistic Markers: An Exploration of Two Languages. *Journal of Pragmatics*, 30, 135–175.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Улога форичких замјеничких односа у структурисању реченице*, у: Србистичке теме, Крагујевац: Филум, 49–70.
- Ленко–Шиманска 2008: Agnieszka Leńko-Szymańska, Non-native or non-expert? The use of connectors in native and foreign language learners' texts, *Acquisition et interaction en langue étrangère*, 2, <http://aile.revues.org/4213>, (12. 4. 2011).
- Лоренц 1999: G. Lorenz, Learning to cohere: Causal links in native vs. non-native argumentative writing, In *Coherence in Spoken and Written Discourse: How to Create it and how to describe it*, W. Bublity, U. Lenk & E. Ventola (eds), 55–75. Amsterdam: John Benjamins.
- Марки 2000: Daniel Marcu, *The Theory and Practice of Discourse Parsing and Summarization*, The MIT Press.
- Мауранен 1993: Ana Mauranen, *Cultural Differences in Academic Rhetoric*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Мразовић 2009: Pavica Mrazović (u saradnji sa Zorom Vukadinović), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci –Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Нигоевић 2010: Magdalena Nigoević, *Diskursne oznake u hrvatskom i talijanskom jeziku (kontrastivna analiza)*, Zadar: Sveučilište u Zadru, doktorska disertacija.
- Поповић 2010: Ljudmila Popović, *Elektronski diskurs ukrajinskog i srpskog jezika*, Filološki fakultet, Beograd, www-gewi.uni-graz.at/gralis/.../BKS.../2/Popovic-24-03-2008.ppt, (23. 3. 2010).
- Поповић Пецић 2009: Ana Popović Pecić, Koordinator i vezni adverbijali kao obeležja veze među rečenicama: prevođenje sa engleskog na srpski, *Philologia*, 7, 25–36. http://www.philologia.org.rs/Files/broj_7.pdf (22. 4. 2011)
- Прањковић 2001: Ivo Pranjković, *Sintaktičke inovacije u hrvatskome standardnom jeziku (1945–1995)*, u: Druga hrvatska skladnja (sintaktičke rasprave), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Ристић 2004: Stana Ristić, Partikule kao jedinice semantičke kohezije, *Српски језик – сџуџије српске и словенске*, 9/1–2, 505–514.
- РМС¹: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- РМС²: *Речник српскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- Силић 1984: Josip Silić, *Od rečenice do teksta – teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Zagreb: Sveučilišna naklada – Liber.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални сџилови*, Београд: Београдска књига.
- Ханстон–Томсон 2000: S. Hunston & G. Thomson, *Evaluation in Text*. Oxford: Oxford University Press.
- Хобс 1985: J.R. Hobbs, On Coherence and Structure of Discourse, Report No. CSLI – 85–37.
- Холидеј–Хасан 1976: Halliday, M. A. K. & R.Hasan, *Cohesion in English*. London: Longman.

TEXT CONNECTORS FOR EXPRESSING LOGICAL RELATIONS IN SERBIAN AND ENGLISH ACADEMIC DISCOURSE

Summary

The paper presents the results of the research based on observations that text connectors, especially those used for expressing logical relationships, play an important role in academic discourse by providing its coherence, but are used differently in different languages. With this in mind, we examined the use of text connectors in two discourses – Serbian and English, first, by classifying them according to the meanings they express in a given context, and then by comparing them in order to find out the ones that are specific for one or another language, or may have more than one discourse functions. The corpus consisted of 40 scientific papers published in conference proceedings and scientific journals in the field of philology and the three social sciences: psychology, sociology and philosophy written in English and Serbian. Our findings showed that the three connectors (*thus, therefore, however*) from the English corpus, and the two from the Serbian corpus (*dakle, inače*) exhibit different meanings within different contexts. So, it is necessary to point at the polysemous character of these connectors in order to prevent Serbian academics from misusing them when writing their scientific papers in English for international academic readership.

Key words: text connectors, Serbian academic discourse, English academic discourse, discourse functions, scientific papers, international academic readership

Savka N. Blagojević, Maja D. Vukić

Бранка Л. МИЛЕНКОВИЋ¹
Филолошко-уметнички факултет²
Крагујевац

ЕЛЕМЕНТИ КОМУНИКАТИВНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ У ПИСАНОМ ДИСКУРСУ СТУДЕНАТА НА МАТЕРЊЕМ И СТРАНОМ ЈЕЗИКУ

Писање представља слојевиту активност у којој је комуникативност битан фактор при рецепцији датог текста. Међутим, може се уочити да комуникативност на релацији писац-реципијент, понекад изостане, будући да бројни фактори утичу на њену реализацију. Из тог разлога, проучавали смо комуникативне елементе и степен њихове заступљености у писаном дискурсу студената на универзитетском нивоу, упоређујући комуникативна својства есеја које су писали студенти Србистике и Англистике на српском и енглеском језику. На основу добијених резултата закључили смо да анализирани комуникативни елементи писаног дискурса у извесној мери осликавају културолошке тенденције одређеног језика, што није у складу са, данас све више присутном, идејом да писани дискурс мора са собом да носи комуникативни императив који је универзалан, а не одлике писања на одређеном језику.

Кључне речи: комуникативна компетенција, писање за академске потребе, Заједнички европски референтни оквир за живе језике, елементи вишег реда писања

Познато је да мултидимензионалне активности, међу које убрајамо и писање, често задају потешкоће онима који их усвајају и савладавају. Сведоци смо да у пракси велики број ученика приступа процесу писања са стрепњом, страхом и несигурношћу, свесни да као креатори неког текста морају да прођу кроз многобројне фазе да би произвели текст који на жељени начин комуницира са реципијентом. Стога се писање, како на матерњем тако и на страном језику, мора схватити и као циљ, али и као средство успешне комуникације на нивоу писац – читалац.

1. Усвајање вештине писања на матерњем и страном језику

С обзиром да вештина писања може бити схваћена веома широко, било да говоримо о вештини писања на матерњем или на страном језику, немогуће је јасно дефинисати општи профил *способности писања* јер се способност може односити како на једноставно, механичко хватање белешки, на савладавања реченичних конструкција на страном језику, али и на много сложенију активност, као што је писање различитих врста персуазивних текстова, као што је нпр. и дисертација. Стога ћемо се у овом раду осврнути на комуникативне аспекте вештине писања, и то на универзитетском нивоу, код студената Србистике и Англистике који за академске потребе пишу есеје на српском, односно енглеском је-

1 brancca.milenkovic@gmail.com

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 под називом *Динамика структуре српског језика* који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије

зику. Међутим, пре тога, неопходно је, најпре, дефинисати и појаснити приступ вештини писања на матерњем, а потом и на страном језику.

1.1. Дефинисање вештине писања на матерњем језику

Вигел (Weigle, 2002: 4) износи своје мишљење да „како бисмо најбоље схватили потешкоће у писању на страном језику, потребно је направити поређење са писањем на матерњем језику“. Премда сва деца већ говоре матерњи језик у тренутку када отпочну са својим формалним образовањем, и поред тога, вештину писања потребно је подучавати како би се задовољили предвиђени циљеви усвајања ове вештине на различитим нивоима. Када говоримо о способности писања на универзитетском нивоу, „писање се посматра не само као стандардизовани систем комуникације, већ и као неизоставно средство за учење и усвајање градива“. (Weigle 2002: 5) Анализом написаног, могуће је установити колико су савладане когнитивне вештине предвиђене захтевима универзитетског образовања. Тако се код писања на матерњем језику у оквирима високог школства очекује „оригиналност мишљења, развој идеја, валидност логичног расуђивања писца“, а од секундарног значаја је „прецизност, механика писања, стилске одлике, као и тоналитет текста“. (Weigle 2002: 5) Неспорно је да се на матерњем језику учи и научи писање на базичном нивоу, али се може поставити питање успешности комуникације код сложенијих писаних форми (нпр. код есеја). Управо ово питање лежи у основи истраживања које ће бити објашњено у овом раду.

1.2. Дефинисање вештине писања на страном језику

Усвајање вештине писања на страном језику одвија се под другачијим околностима и разнолики су ситуациони оквири у којима се ова вештина усваја. Постоје бројни чиниоци који могу утицати на ниво усвајања вештине писања на страном језику и то у погледу језичког нивоа и профила ученика, у погледу сврхе писања, као и у погледу потребе усвајања вештине писања. У овом раду одређујемо се према универзитетском нивоу усвајања страног језика, где се од студената очекује да су савладали страни језик на нивоу говорника матерњег језика. На тај начин можемо посматрати виши ниво писања који се превасходно односи на комуникативност писаног дискурса, при чему се савладавање основних начела писања на страном језику – подразумева.

1.3. Општи модел вештине писања

Циљ овог рада представљаће компаративну анализу писаног дискурса на матерњем и на страном језику и стога је потребно сагледати један општи модел писаног дискурса теоретичара Вапаси (1982), који се заснива на првобитном моделу који је увео Јакобсон 1960. године. У Табели 1 представљен је модел који је сачињен за потребе међународног истраживања вештине писања у школи.

Према Табели 1 јасно је да од шест различитих сврха писања, код пет од њих је присутан императив комуникације са другим реципијентом коме је текст упућен. Одатле произилази потреба да појединце који усвајају вештину писања, било на матерњем, било на страном језику, упутимо на комуникативне елементе који морају бити присутни у писаном дискурсу. Из тог разлога, сматрамо да је комуникативни приступ настави писања на универзитетском нивоу најадекватнији приступ у постизању таквог циља.

	Когнитивн о процесуира ње	РЕПРОДУКОВАЊЕ	ОРГАНИЗАЦИЈА /РЕОРГАНИЗАЦИЈА	ИНВЕНТИВНОСТ /ГЕНЕРИСАЊЕ
ИНТЕНЦИЈЕ /СВРХА ПИСАЊА	садржај / реципијент	Језички предодређен / предодређена информација	ПОЗНАТА спацијална/ феномен, темпорална ментални концепти	НОВА А.ЛЕТЕРНАТИВНА спацијална/ феномен, темпорална ментални концепти
1. учење /усвајање	ПИСАЦ	Преписивање, Диктат	Препричавање Белешка приче резиме (на основу концепт читања, парафраза слушања)	Коментари на маргинама - Метафоре - Аналогије
2. преношење осећања	ПИСАЦ ДРУГИ РЕЦИПИЈЕ НТИ	Ток свести	Биографска Описни прича текст Лични дневник Лична писма	Рефлексивно писање - Есеји о личном доживљају
3. информисање	ДРУГИ РЕЦИПИЈЕ НТИ	Цитирање (навођење), попуњавање образаца	Наративни Путоказ Извештај Дескрипција Вести Технички Упутства опис Телеграм Биографија Обавештење Научни Циркулар извештај / Експеримент	Есејистичко излагање - Есеј дефиниције - Академски есеј /чланак - Књижевна анализа - Коментар
4. убеђивање	ДРУГИ РЕЦИПИЈЕ НТИ	Цитирање (навођење) ауторитета / експерта	Писмо за Реклама пријављивање Писмо или савет Изношење личних ставова и мишљења	Аргументативно / Персуазивно писање -Едиторијал -Критички есеј / чланак
5. забављање	ДРУГИ РЕЦИПИЈЕ НТИ	Цитирање (навођење) поезије и прозе	Понуђен Портрет Завршетак- у речима Напиши причу Напиши Неформални Крај приче есеј Препричај причу	Писање у забавне сврхе -Пародија -Рима
6. контактирање	ДРУГИ РЕЦИПИЈЕ НТИ	разгледнице	Разгледнице, писма	

Табела 1. Општи модел писаног дискурса
(Вапаси 1982) (преузето, Weigle 2002: 9)

2. Комуникативни приступи настави вештине писања на универзитетском нивоу

Комуникативни приступ настави писања омогућује постављање јасне сврхе и јасног контекста унутар којег студенти пишу. Уколико не постоје јасни оријентири за писање који довољно мотивишу на активност, као што су сврха писања и циљана публика, без овакве карике процес писања неће ваљано комуницирати идеју и неће досећи даље од сопственог представљања идеја. Ова нераскидива веза између писца и читаоца, према речима теоретичара, упућује на идеју да, како Хакин и Флауер (Huckin & Flower 1990: 347) истичу, „текст више не представља пуки артифакт процеса писања, већ примарну и есенцијалну спону између писца и читаоца“. Према томе, осим конвенција писања неопходно је студентима пружити адекватно знање и познавање суштински битних елемената

вишег реда³ писања који се налазе у оквирима комуникативне компетенције⁴, а која је неизоставни део подучавања вештине писања.

Писање за академске потребе⁵ на нивоу Ц2, према *Заједничком европском референтном оквиру за живе језике*⁶, подразумева померање фокуса са основних начела у настави вештине писања на појам свести о организовању и развоју идеја, а првенствено са освртом на рецептивни пријем код антиципираног читаоца.

Истраживање приказано овим радом обухватило је, најпре, анализу вештине писања студената енглеског језика основних академских студија на нивоу Ц2, а потом, анализу истоветног нивоа писања и на матерњем језику (одн. на српском језику) код студената Србистике, да би извршили адекватну компарацију два начина писања на универзитетском нивоу. Наиме, Ц2 ниво у усвајању енглеског као другог језика може се довести у корелацију са знањем матерњег језика на нивоу академских студија студената Србистике, што нам могу потврдити и дескриптори који су *Заједничким европском референтном оквиром за живе језике* описали сваки ниво савладавања страног језика. Шоу и Вејр Shaw, D.& Cyril J. W. 2007:13) дају опис Ц2 нивоа према Европском Савету (2001) и упућују на дескрипторе у оквиру:

- **писане продукције** где би ученик требало да буде у могућности да пише јасне и идејно кохерентне сложене текстове који су стилски примерени и ефективни; такође, где би ученик требало да пише текстове који су логично структурирани како би читаоцу омогућили да пронађе кључне идеје; као и у оквиру
- **писане интеракције** где би ученик требало да се јасно и прецизно изражава и комуницира са реципијентом на флексибилан и ефективан начин.

У овом истраживању, наведени дескриптори обухваћени су критеријумом за анализу комуникативних елемената вештине писања, како на матерњем тако и на страном језику.

3 Бин истиче да су елементи *вишег реда*, који се тичу генерисања идеја, организације, развоја теме и јасноће писаног дискурса супериорнији у односу на *елементе нижег реда* везане за стил, граматички тачне исказе и механику писања. (Bean 1996: 226–227)

4 Према мишљењу Брауна, „*комуникативна компетенција* је онај аспект наше компетенције који нам омогућује да преносимо поруке и интерпретирамо значења у процесу комуникације са другим људима и у оквиру одређеног контекста”. (Brown 1987: 199)

5 Преводни еквивалент *писане за академске потребе* за појам *academic writing*, који је у савременој лингвистици веома распрострањен, преузет је од Благојевић, која упућује на то да „академски дискурс представља један апстрактан појам који се реализује у виду конкретног академског производа”. (2008: 14)

6 Према Савету Европе, *Заједнички европски референтни оквир за живе језике* има за циљ да: 1. постави заједничке оквире за језичке силабусе, курикулуме, тестирање, уџбенике и сл., на нивоу целе Европе, 2. да дескрипторима опише начине и вештине путем којих се језик може учити како би се користио ефективно и у комуникативне сврхе, и да. 3. превазиђе културолошке аспекте усвајања језика и дефинише заједничке нивое усвајања језика. (Council of Europe 2001a:1). Такође, *Заједнички европски референтни оквир за живе језике* највише се бави тестирањем и на тај начин својим оквирним дескрипторима за сваки ниво усвајања језика олакшава компаративну анализу различитих европских језика. (Council of Europe 2001a: 21)

3. Истраживање

Предмет овог истраживања јесте поређење есеја писаних на енглеском као страном језику и на српском, односно матерњем језику, а са циљем препознавања комуникативних елемената писања у погледу употребе *елемената вишег реда* писања.

Корпус који је коришћен за ово истраживање представља 16 есеја студената Србистике из предмета Српски модернизам и 16 есеја студената Англистике из стручног предмета Интегрисане вештине енглеског језика 3. Узимајући у обзир културолошки различите облике писаног дискурса, еквивалентност и паралелу између писања на матерњем и страном језику, налазимо искључиво у употреби комуникативних елемената. Према томе, предмет анализе обухватају *елементи вишег реда писања* којима се постиже комуникативност у тексту јер, према теоретичару Бину (Bean 1993: 226), у писању можемо правити разлику између *елемената нижег реда* и *елемената вишег реда* у писаном дискурсу:

Елементи нижег реда	Елементи вишег реда
– стил писања, граматичност и механика писања (спелинг (L2), интерпункција и сл.)	– развој идеја, организација идеја и мисли, јасноћа писаног дискурса

Табела 2. *Елементи нижег/вишег реда* у оквиру вештине писања (Bean 1993: 226)

Бин (Bean 1996: 227) објашњава да *елементи нижег реда* „нису нижи у погледу значаја, већ се не могу узимати у обзир пре него што се задовоље оквири *елемената вишег реда*“, управо због иманентног својства текста да комуницира идеју. На основу дескриптора за Ц2 ниво (према *Заједничком европском референтном оквиру за живе језике*), као и карактеристика *елемената нижег* и *вишег реда* писања на које упућује Бин, сачињен је адаптирани инструмент који је представљен у Табели 3 и који је послужио за анализу корпуса.

1. Писање идејно јасних (јасно изношење пропозиционог садржаја), кохерентних реченица (употреба кохезије – референтних речи, синонима, хиперонима, хомонима и сл.)
2. Прецизност и јасноћа исказа у погледу употребе прецизног вокабулара, фраза, израза и реченица
3. Употреба формалног регистра (одсуство скраћеница, фразалних глагола, предлошких фраза и сл. што указује на употребу конверзационог стила) – академски дискурс
4. Логично повезивање реченица и пасуса – употреба речи и фраза које на стратешким местима јасно 'воде' реципијента на макроплану текста (потпуна свест о циљаном реципијенту)
5. Интеракција са реципијентом – присуство писца у тексту употребом коментара, *'инклузивно ми'*⁷, апелативног тоналитета, питања, а чиме се остварује дијалогска форма са реципијентом (потпуна свест о циљаном реципијенту)

Табела 3. Карактеристике *елемената вишег реда* у писаном дискурсу на универзитетском нивоу

Због хетерогеног карактера сваке групе узети су подједнако у обзир радови у којима су студенти освојили и лошије и боље резултате (тачније, анализи-

⁷ *'Инклузивно ми'* представља синтезу аутора и читаоца у доживљају идеја. „Оваква форма одлика је жанрова са апелативном функцијом, функцијом дјеловања на адресате“ (Катнић Бакаршић 1999: 77), а са циљем стварања истомишљеника, саучесника од реципијената.

рано је по 8 радова са нижим и по 8 радова са вишим оценама и на српском и на енглеском језику).

4. Резултати истраживања и дискусија

Квантитативном анализом на Табели 4 и Табели 5 можемо сагледати у којој мери су заступљени комуникативни елементи у есејима обе групе, као и начин на који су резултати дистрибуирани према нижим, односно вишим оценама које су студенти остварили.

q	Есеји са нижом оценом								Есеји са вишом оценом								укупно	
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8		
1. Јасно развијање идеја у реченицама (кохезија / кохерентност)					+	+							+	+			+	31.25%
2. Прецизност и јасноћа исказа					+				+	+		+					+	31.25%
3. Формални, академски дискурс				+	+	+			+	+	+	+	+	+			+	62.5%
4. Логично повезивање реченица и параграфа (потпуна свест о циљаном реципијенту)				+	+	+		+	+	+	+							37.5%
5. Интеракција са реципијентом (потпуна свест о циљаном реципијенту)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+					+	+	81.25%

Табела 4. Елементни вишег реда писања према постигнутим резултатима у есејима на српском као матерњем језику

q	Есеји са нижом оценом								Есеји са вишом оценом								укупно	
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8		
1. Јасно развијање идеја у реченицама (кохезија / кохерентност)					+	+		+		+	+						+	37.5%

2. Прецизност и јасноћа исказа		+			+	+	+	+			+	+	+	+	+		+	+	87.5%		
3. Формални, академски дискурс													+	+	+			+	+	62.5%	
4. Логично повезивање реченица и параграфа (потпуна свест о циљаном реципијенту)																			+	25%	
5. Интеракција са реципијентом (потпуна свест о циљаном реципијенту)		+	+			+	+												+	+	87.5%

Табела 5. Елементи вишег реда писања према постигнутим резултатима у есејима на енглеском као страном језику

Представљени резултати анализирани су у квалитативном смислу према редоследу пет основних параметара елемената вишег реда писања, који су обухваћене инструментом Табеле 3.

4.1. Јасно развијање идеја у реченицама (кохезија /кохерентности)

Према добијеним резултатима употреба кохезивних средстава у писању на матерњем (31.25%) и страном језику (37.5%) јасно упућује на неопходност подучавања ових елемената писања. У писаном дискурсу студената Србистике, реченична конструкција у погледу граматичности није представљала значајан предмет наше анализе, будући да сви студенти вешто владају матерњим језиком. Међутим, као што се може видети из резултата нашег истраживања, и код радова оцењених нижом, али и вишом оценом, процентуално мали број студената јасно развија пропозициони садржај текста. Анализом смо установили да основни проблем код употребе кохезивних средстава нису текстуални конектори који везују реченице и клаузе и тиме нарушавају граматичност текста, већ употреба референтних речи које упућују на већ речено. Честа је појава да текстови на српском језику обилују дугим реченицама и пасусима и често јасноћа текста може бити нарушена уколико се појам не понови у неком облику у даљем тексту. У есејима студената Србистике наилазимо на бројну, па и прекомерну примену референтних речи, било у анафоричкој или катафоричкој употреби. У недостатку других референтних јединица есеји обилују употребом заменица, али учестало понављање истих, често узрокује нејасно упућивање на пропозициони садржај према којем се одређују.

„Дакле, **оно** се односи на догађаје од петог марта...“; „**То** може да нас завару...“; „**Ово** Писмо је настало...“; „**Оно** је својеврсни епилог овог романа...“

Кохезија се, међутим, постиже и бројним другим језичким јединицама попут синонима, хиперонима, хомонима и слично, али овакви примери веома су

оскудни у радовима студената Србијске и стога је неопходно размотрити ово питање подробније, а наставни материјал проширити упућивањем на употребу кохезивних средстава у писању.

У радовима студената Англистике кохезивна средства подједнако представљају проблем и код студената са нижом и са вишом оценом. Међутим, интересантно је то што они преваходно имају потешкоће у употреби текстуалних конектора који везују клаузе и реченице и тиме често долази до нарушавања граматичности и јасноће исказа. Стога, често се јавља изостављање текстуалних конектора, понављање истих заменица, али и везивање клауза унутар реченица зарезом, као знаком интерпункције, уместо употребом адекватне релативне заменице или везника.

„Emma is the character, leads a life full of adventures, enjoys the moments, takes risks and does not hesitate is a good model of how people behave following their instincts.“

Због додатних когнитивних препрека у усвајању вештине писања на страном језику, студенте Англистике неопходно је експлицитно подучавати елементима кохезије и кохерентности и представити им бројне текстуалне конекторе који се користе у кохерентном излагању.

4.2. Прецизност и јасноћа исказа

Интересантно је да питање прецизности и јасноће исказа у погледу лексике, фраза, целих реченица, релевантније за студенте приликом писања на матерњем (31.25%) него на страном језику (87.5%). Евидентна је употреба бројних речи и фраза код студената Србијске које представљају општа места у тексту и не преносе јасно пропозициони садржај, имајући на уму рецептивни пријем и интерпретацију идеја. Идеје у том смислу остају недоречене и парцијално дефинисане, што може битно утицати на интерпретацију текста код реципијента:

„Он је у **евентуалном** губитку...“; „То представља **реално** тло...“; „...својеврсни медијум кроз који **пролазе** ликови у књизи ...“; „Постоје многе **ствари** које утичу на такву ситуацију...“

Из тог разлога, неопходно је упутити студенте на основне комуникативне оквире писања, давањем инструкције да би требало да пишу имајући непрестано свог читаоца на уму. Видовсон (Widdowson 2007: 6) истиче да „препознавање текста није исто што и интерпретирање текста.“ Једино употребом комуникативних елемената писања писци могу обезбедити јасну и недвосмислену интерпретацију својих текстова код реципијента, а интерпретативна вредност текста могла би бити предмет анализе неких будућих истраживања.

Супротно писању на матерњем језику, студенти Англистике у есејима своје реченице формулишу јасно, уз прецизно изражавање пропозиционог садржаја. Свакако, спорадично се јавља употреба уопштених речи и израза, али у много мањој мери него код студената Србијске. Подучавањем граматике, лексике, а посебно у оквиру вежби преводјења и писања императив је употреба речи, израза, фраза које експлицитно и јасно износе пропозициони садржај, што наговештава следећи пример из корпуса:

„One of the serious problems nowadays is that people spend less time with their families.“
„The day is not well-balanced if most of our time is spent working.“ “If we continue in this manner we will lose our tradition and real values and we will turn ourselves into senseless machines.“

Тек спорадично јавља се непрецизност у исказима попут општих места у следећим примерима:

„But when **the things** went wrong...“; „...under the water, drowning, she showed **stuff** like enormous strength and somehow saved herself.“

Међутим, савладавањем страног језика и све флуентнијим начином изражавања, оваква места непрецизног изражавања постају незнатна, што се може и констатовати на основу резултата добијених истраживањем.

4.3. Формални, академски дискурс

Писање за академске *пошреб* представља својеврсни облик академског дискурса чија је писана реализација академски текст. Формални⁸ начин изражавања јесте једноставно надоградња вештине *писања за академске пошреб* и стога, формални академски дискурс представља изазов у писаном дискурсу како на матерњем, тако и на страном језику.

Код писања на матерњем језику добијени резултати јасно упућују на тенденцију усвајања формалног израза усавршавањем вештине писања (62.5%). Примери неформалног израза у писању на матерњем језику били су бројнији код студената са нижим оценама.

„Селимовићеви јунаци... **мајсторски** осликани...“; „Прво чудо Исус **изводи**...“; „Идеја је **тесно** повезана са...“; „*Пешчаник* нам **доноси** слику...“

Међутим, резултати упућују на знатан напредак у употреби формалног регистра код радова студената са вишим оценама.

Формални начин изражавања је комуникативни елемент који је теже усвојити у оквиру вештине писања на страном језику. „Како когнитивни процеси активности писања постају бројнији и сложенији, активност постаје тежа јер изискује већи когнитивни капацитет.“ (Harris, K. R. & Graham, S. 1996: 195) Самим тим није изненађујуће што су се студенти са лошијим резултатима на есејима определили превасходно за граматичност својих исказа, а свесно избегли задовољавање формалног начина изражавања (0%), што је потврђено и резултатима истраживања. Следећи примери сведоче о бројним неформалним елементима исказа у есејима студената са лошијим оценама.

„I am **caught up** in a circle from which I **can't** escape. Time **has caught us up** in a machine with no end.“

Охрабрујућа је констатација да усавршавањем страног језика они постају флуентнији и свеснији значаја комуникативног елемента формалног академског дискурса који све више потом примењују, што је и евидентно у резултатима студената са вишом оценом (62.5%).

4.4. Ложишно повезивање реченица и параграфа (*пошћуна свест* о циљаном реџијенџу)

Питање организације идеја у идејно конципиране параграфе представља један од веома битних комуникативних елемената у писању за академске потребе. Поред разумевања пропозиционог садржаја текста на стратешким местима, не-

8 Под *формалним* начином изражавања Свејлз и Фик подразумевају текст који је стилски прилагођен академском дискурсу употребом прецизне лексике и израза, избегавање употребе предлошких глагола, избегавање употребе скраћеница, директних питања, другог лица, као и кроз употребу концизних исказа на синтаксичком плану. (Swales & Feak 1994: 17–20)

опходно је увести одређене метадискурсне маркере који 'воде' и помажу реципијенту у интерпретацији текста. Како Хајланд (Hyland 2005: 175) истиче, језик је увек резултат интеракције, а механизми *метадискурса*⁹ пружају нам могућност артикулисања и конструисања ове интеракције. Употребом *метадискурса* и активирањем свести о антиципираном реципијенту, писац олакшава комуникативну активност и постиже жељени циљ у јасном преношењу своје поруке. Реципијента кроз текст 'воде' речи и изрази који на стратешким местима указују на макро-структуру текста која има свој почетак, средишњи део и крај. Такође, повремено осврт на исказани пропозициони садржај или усмеравање на оно што ће уследити, код реципијента, у сваком тренутку, остварује когнитивну идејну целину и олакшава читање и интерпретацију текста.

Добијени резултати, међутим, указују на потребу за експлицитним подучавањем овог аспекта писања: утврдили смо да и студенти матерњег језика, као и студенти страног језика, тек спорадично 'воде' своје читаоце кроз текст и тиме показују ограничену свест о циљаном реципијенту. Навешћемо само неке од примера квалитетне употребе ове реторичке стратегије:

„У даљем раду наша пажња биће усмерена на...“; „Можемо на крају закључити...“;
 „**To begin with** the story does not reveal a true impression of Becka...“; „**Additionally**, her most interesting trait was...“; „**In conclusion** we can say that the character did not succeed in being interpreted because...“

Интересантно је да код радова на матерњем језику чак већи број студената са оствареним нижим оценама 'води' своје читаоце кроз текст у односу на студенте који су остварили више оцене. Стога, будућа истраживања могу за предмет анализе имати сам критеријум оцењивања есеја, како код писања на матерњем језику, тако и код писања на страном.

Резултати писања на страном језику показују, међутим, узлазну путању у активирању свести о циљаном реципијенту и потреби да писац свом читаоцу олакша интерпретацију и 'води' га кроз свој текст када су у питању радови са нижим и вишим оценама.

4.5. *Интеракција са реципијентом (пошћуна свести о циљаном реципијенту)*

Своју свест о циљаном реципијенту писац може исказати и директним интервенисањем унутар свог текста, чиме експлицитно упућује читаоца на начин на који он треба да доживи пропозициони садржај. Хајланд (Hyland 2005: 4) ближе дефинише постојеће теорије о елементима који чине *метадискурс* и упућује на то да је њиховом употребом „писац не само у могућности да трансформише сувопаран текст у кохерентну прозу, која је свесна реципијента, већ да га доведе у везу са одређеним контекстом и путем текста пренесе своју личност, свој кредибилитет, свест о читаоцу и однос према поруци коју текст носи.“ Стога, интервенисање унутар текста подразумева уметање пишчевих коментара, употребу апелативног тоналитета, 'инклузивног ми', а неретко и постављање директног питања читаоцу, које је увек чисто реторичког типа.

Резултати анализираних есеја и на матерњем и на страном језику јесу охрабрујући јер указују на констатацију да подједнако и студенти Србистике (81.25%)

9 Теоретичари (Вилијамс 1981; Коупл 1985; Кризмор 1989) појам *метадискурса* дефинишу као дискурсне маркере како би показали на који начин писци и говорници интервенишу унутар свог дискурса како би утицали на његову рецепцију код особе која га прима. (Хајланд 2005: 3)

и студенти Англистике (87.5%) у великој мери остварују дијалoшкy форму са реципијентима и желе да утичу на рецептивни пријем пропозиционог садржаја. Кроз следеће примере можемо уочити бројне и разноврсне елементе ове интеракције.

„Због тога је сада потребно преиспитати...“; „...намеће се питање...“; „Свакоме од нас читалаца намеће се бројне асоцијације...“; „Али и зашто би? И да ли бисмо ми то уистину желели?“

„The first impression of Becka is...“; „...but let's see what Becka had to put up with...“; „Let's not judge Becka...“; „Does anyone lead a well-balanced life today?“; „But we must make effort to fix the situation.“

На основу саме дистрибуције ових примера код есеја са нижим и вишим оценама, међутим, јавља се још једном супротност код критеријума оцењивања приликом писања на матерњем и писања на страном језику. Док је интеракција са реципијентима присутна код студената матерњег језика са нижим оценама, тај аспект писања у одређеној мери изостаје код оних који су остварили више оцене. Критеријум оцењивања писања на страном језику, још једном, пак, указује на диспропорцију у приступу вештини писања на матерњем и страном језику. Насупрот овој констатацији, код студената страног језика постоји узлазна тенденција у употреби елемената интеракције у есејима оних који су остварили више оцене у односу на оне који су добили ниже оцене.

5. Закључак

Можемо закључити да очигледно постоји разлика у појединим ставовима према вештини писања на матерњем и страном језику у погледу употребе експлицитних комуникативних елемената писања. На основу спроведеног истраживања дошли смо до следећих закључака:

- Студенти Србистике преваходно имају потешкоће у разноврсној употреби референтних речи у тексту, док је, с друге стране, студенте Англистике потребно упутити на текстуалне конекторе који везују клаузе и реченице како би произвели граматичан текст.
- Прецизност употребе речи, фраза, израза и самих реченичних конструкција такође је потребно истаћи, првенствено у оквиру вештине писања на матерњем језику, и на тај начин тежити јаснијој, концизнијој употреби језика. Такође студентима је неопходно нагласити да се нагомилавањем непотребних језичких елемената у реченици нарушава успешна комуникација пропозиционог садржаја.
- Формални академски дискурс, као што смо истраживањем потврдили, јесте императив писаног дискурса за академске потребе, а студенти подједнако и на матерњем и на страном језику поседују свест о жанру академске заједнице и антиципираном реципијенту.
- Премда студенти и на матерњем и на страном језику остварују дијалoшкy форму са читаоцима, неопходно је у већој мери истаћи комуникативне елементе писања у погледу логичног повезивања реченица и параграфа код обе групе студената.

И на крају, можемо истаћи да би се будућа истраживања која се тичу анализе студентских есеја могла кретати ка утврђивању валидног критеријума за оцењивање писања на матерњем и на страном језику у погледу ближе интерак-

ције писца и реципијента, односно ка побољшању критеријума који се сада примењује на нашим филолошким катедрама. Премда се у овом раду нисмо бавили анализом критеријума за оцењивање есеја са становишта прихватљивих комуникативних елемената у писању, ово питање представљало би интересантну окосницу анализе која може указати на поједине културолошке тенденције које се испољавају у начину писања на универзитетском нивоу.

Литература

- Катњић-Бакаршић 1999: М. Катњић-Бакаршић *Лингвистичка стилистика*, Будимпешта: Open Society Institute, Center for publishing development.
- Bean 1996: J. C. Bean *Engaging Ideas, The Professor's Guide to Integrated Writing, Critical Thinking, and Active Learning in the Classroom*, San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Brown 2000: D.H. Brown *Principles of Language Learning and Teaching*, 4th ed., New York: Addison Wesley Longman.
- Council of Europe 2001: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris & Graham 1996: K.R. Harris & S. Graham *Making the Writing Process Work – Strategies for Composition & Self-Regulation*, Massachusetts: Brookline Books, Cambridge.
- Huckin & Flower 1990: T. Huckin & L. Flower Reading for points and purposes. *Journal of Advanced Composition*, 11(2), 347–362.
- Hyland 2005: K. Hyland *Metadiscourse*, New York & London: Continuum.
- Shaw & Weir 2007: S.D. Shaw & C.J. Weir *Studies in Language Testing : Examining Writing*, Cambridge: CUP.
- Swales & Feak 2005: J.M. Swales & C.B. Feak *Academic Writing for Graduate Students*, Michigan: The University of Michigan Press.
- Vähäpääsi 1982: A. Vähäpääsi On the specification of the domain of school writing. In A.C. Purves and S. Takala (eds.) *An International perspective on the evaluation of written composition* (pp. 265–289). Oxford: Pergamon.
- Weigle 2002: S. C. Weigle *Assessing Writing*, Cambridge: CUP.
- Widdowson 1996: H. G. Widdowson *Teaching Language as Communication*, 10th impression, Oxford: OUP.

COMMUNICATIVE ELEMENTS IN L1 AND L2 WRITTEN DISCOURSE OF UNDERGRADUATE STUDENTS

Summary

Many factors affect (un)successful communication in written discourse. Communication is a crucial element of interpretation in written discourse, establishing a writer-recipient relationship. However, it is not uncommon for a piece of writing to fail to transmit the idea and establish this crucial relationship between the writer and the target audience. Therefore it is necessary to observe and note communicative elements in written discourse of undergraduate papers. This study analyzes communicative elements of L1 and L2 written discourse of undergraduate students. Research results indicate that communicative competence of writing is frequently a reflection of cultural tendencies in writing. We may conclude based on the results that communicative trait of written discourse should not be a matter of cultural value but of universal need to transmit a message across to the target audience.

Key words: communicative competence, academic writing, CEFR, higher-order elements

Branka Milenković

Снежана ВУЧКОВИЋ¹
 Филолошки факултет
 Универзитета у Београду

ПРИЧАМ ТИ ПРИЧУ ИЛИ КАКО МОЋ ИДЕОЛОШКИ КОНСТРУИШЕ ЈАВНИ ДИСКУРС²

У раду се на примеру неких фраза које срећемо у савременом јавном, медијском говору жели показати како преовлађујући идеолошки модел утиче на јавни дискурс у смислу да он постаје централно поље модерног политичког деловања.

Кључне речи: постмодерна идеологија, језик медија, дискурс моћи, логоцентризам, језички нарцизам

Под појмом *постмодернизам* обично подразумевамо низ промена у економском, политичком и културном животу савремених друштава које су везане за настанак постиндустријске, информатичке цивилизације и савремене, медијске културе.³ Све већа подвојеност између постмодерног релативизма и старих универзалних вредности праћена је и отклоном од филозофске, критичке оријентације у промишљању света и живота. Критичку дистанцу сменило је опште учествовање, креацију – деконструкција, семантику – реторика, над означеним диже се сенка означитеља. Идеје дисконтинуитета, деконструкције, односно променљивости, неусловљености итд., које је постмодерна у смени идеолошких парадигми донела, налазе свој одраз и у језику. Преовлађујући језички модалитет савременог глобалног друштва одликује се превлашћу знакова над стварношћу (што је већ класични постулат Ж. Бодријара), односно својврсном аутономијом и апсолутношћу одређених појмова којима се стварност не представља, већ изнова конструише.

Медији у наше доба нису више само преносници информација, они креирају нашу стварност, естетизују наше искуство. Представа коју они нуде није проста репрезентација стварности. „Прича“ постаје важнија од живота. Она се исцрпљује у поштапалицама и клишеима који су тренутно у моди и понавља недовољно у дијалозима који то заправо нису. Медијска стратегија *сминовања јавности* свој најадекватнији превод налази у старом, данас већ заборављеном изразу *причам ти причу*. Прича тако заузима место централног, медијски инсценираног догађаја у коме учесници своје глумљено животно искуство размењују за тренутак пажње тзв. „јавности“. „Срећна свест“ (израз је Маркузеов) учесника у „причи“ је друштвено безопасна и чини га задовољним чланом свеопште „држа-

1 snezanabaukvuckovic@gmail.com

2 Рађено у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси (178006)*.

3 У савременој филозофској литератури често се истиче да овај термин има нејасно или недовољно јасно значење. Он је постављен веома широко, од одређења да се односи на епоху постиндустријског друштва, преко тога да представља израз одређеног стања свести, до – на пример – схватања италијанског семиотичара, естетичара и књижевника У. Ека који сматра да свака историјска епоха има и своју постмодерну фазу.

ве благостања“ у којој „успех“ остаје као једина алтернатива. Уз свеопште поједностављење језика, редукцију његових облика и израза, стварност полако бива замењена њеним знацима. Тако сви постајемо сведоци како међу тзв. „еуро-речима“ почне да се бескрајно репродукује нека за чији се смисао не пита, јер је симбол, знак нове, владајуће идеолошке парадигме.

Навешћу само неке од ових речи да бих илустровала како моћ, била она политичка, корпоративна или каква друга, идеолошки конструише јавни дискурс.

Одрживи развој, одрживост. Синтагма *одрживи развој* се из свог основног домена (заштите животне средине тј. израза за развој заснован на обновљивим изворима енергије) почела ширити и временом је добила готово неограничено поље значења и интерпретација. Тако, на пример, једна млада PR-девојка самосвесно саопштава: „PR индустрија ради у служби одрживости, а самосвест је вредност која постаје нова PR тема“ (недељник „Време“, бр. 1074). Употреба ове синтагме у крајње полисемичним ситуацијама доводи до тога да она добија некакво метафизичко дискурзивно утемељење, те се више и не пита за њен стварни смисао, она постаје реч којом се тргује, задобија поверење, показује елоквенција, модерност, образовање.

Корисник. У савременим постиндустријским друштвима произвођаче су сменили потрошачи, те питање демократије нужно осцилира око питања колико ко може да троши. Интегративне везе у друштву засноване су на потрошњи, а не на солидарности, социјалној правди, етици. Зато у јавном говору све врви од речи као што су *корисници услуга, корисници права, кориснички сервис* и сл. Корисничке и менаџерске групе замениле су стару поделу на класе. Корисник је заправо потрошач, као нова, постмодерна потчињена класа. Он нема никакав увид у ресурсе који му се са смешком додељују и обично је условљен у погледу начина на које може да их користи. Читава друштва и државе постају *корисници* разних *развојних уговора, сјудуја учинака и изводљивости, програма стратешких прилагођавања, имплементација* овога и онога. И сви они у великој мери имају тоталитарну природу иако су представљени афирмативним терминима који конотирају могућност избора и акције.

Цивилно друштво, цивилизацијске вредности, цивилизацијске дужности итд. У традиционалном поимању *цивили* су првенствено „неборци“, односно грађани, грађанска лица (за разлику од војника, свештеника и других униформисаних особа). Латинско *civitas* означавало је „град, градску заједницу људи, општину“. Овај појам се налази не само у основи формирања римске културе, него је кључан и за настанак модерне западне цивилизације коју је од њених почетака карактерисао развијен градски живот са одговарајућим установама које су уобличавале законе и начине владања. Данашња употреба ове речи сведочи о низу неосемантизација које су прошириле њено семантичко поље све до потирања њеног основног значења. Тако се под синтагмом *цивилизацијске вредности* углавном подразумевају вредности западне културе. Оне се промовишу као универзалне вредности, па се са позиција моћи говори о једнакости људи као једној од основних *цивилизацијских шековина*. Маргинална, сиромашна, неразвијена друштва почињу да добијају атрибуте нечега што је „не-западно“. С друге стране, *цивилно друштво* – у тумачењу традиционалне социологије демократски оријентисано друштво које се залаже за равноправност свих грађана и поштовање правног поретка и закона – данас може конотирати и друштво интелектуалаца чији се политички ангажман исцрпљује у деконструкцији појмова, у неделатном, самодопадљивом преиспитивању могућности разних интерпретативних

модела, али без ангажовања у смислу мобилизације одређених друштвених група, или, боље речено – класа.

У паноптикуму нове парадигме старе речи не само да губе своју историјску значајност (јер је то и иначе један од пратилаца семантичке еволуције речи), већ бивају употребљене у контекстима који су од њихових првобитних домена употребе несамерљиво удаљени. Неосемантизоване, десакрализоване, речи *грађини* и *кредити* постају симболи новог доба и једино још етимолошки речници чувају трагове њихове везе са старим религиозним значењима. Оно што је некада означавало „милост“ или „излив милости“ (лат. *gratia*) почиње да изражава појам „бесплатности“, а реч која је изражавала „чин поверења (у неког бога) за који се претпоставља да ће бити узвраћен (у виду божанске милости удељене вернику)“, остаје везана само за економски живот, те прешавши пут од лат. *credō* – „поверити нешто са извесношћу да ће бити враћено“ – постаје предујмом нашег успеха.⁴

Принцип задовољства, на коме је утемељено савремено потрошачко друштво, уткан је у дискурс моћи владајућег идеолошког система. У јавном говору реалне представе добијају некакву лажну софистицираност (у медијима понављану фразу – *демократски квалитетни стандарди* – препознајемо, тако, и као стилски симптом губљења осећаја за језик). Она је често праћена некаквом повишеном егзалтацијом и претераном експресивношћу (све је *ужасно важно*) која, ваљда, треба да нагласи радост због *првог пушта* (упор. политички слоган *Србија на правом путу*), свеопштег учествовања у потрошњи, „конзумацији“ културе, и сл. Све те *стабилизације, консолидације, систематска и конструктивна решења, процедуре, кредибилитети, регулативе* дати су у афирмативним контекстима којима је само циљ да „улепшају“ стварност, док остају прикривена велика нетранспарентна поља деловања. Употреба емотивно обојеног језика је стратегија која повезује и политички и маркетиншки говор. Глас председника одјекује гласом брижног патерфамилијаса који разуме и *жели да верује* (честа фраза у говору српских политичара) да учествује у животима различитих људи своје заједнице. Еуфемизација и тзв. неутрални, политички коректни дискурси замењују оно што заиста треба да буде означено. Синтагма *са ових простора* се тако показује као циљана промоција оног идеолошког обрасца који не жели да размишља о блиској прошлости „ових простора“, *циљане мере* су врло строге и често сасвим неправедне санкције; *нормализација односа са Косовом* односи се на условљавање које подразумева укидање српских институција на северу Косова; *наставак процеса придруживања* говори заправо о релативности иманентној самом појму времена; *реструктурисање друштвених и економских односа* и разна *структурна прилагођавања* обично се односе на несметан уплив капитала („помоћи“) за који су неопходне реформе чији терет подносе они којима је помоћ намењена, те се поменути називи односе на рестрикцију плата и кредитирање уз високе каматне стопе, приватизацију јавних предузећа, девалвацију локалне монете итд. Иза ове реторичке мимикрије налази се одбијање да се изговоре и неке непријатне истине. Дискурс моћи креира не само догађаје, него и чињенице. Култура скандала их потискује и слаби информативне захтеве публике. У дигиталном добу могуће је и брисање догађаја из стварности: зато што је сребренич-

4 О развоју значења ових речи, још од њихових праиндоевропских почетака, пише Емил Бенвенист у својој гласовитој књизи *Речник индоевропских услова* (Бенвенист 2002: 107–113; 124–126).

ка трагедија остала изван „медјиске пажње“, она за највећи број Срба практично није ни постојала.

Проблем је у томе што овакав логоцентризам односно својеврсни језички нарцизам замењује говор о универзалним људским категоријама: човек, развој, природа, култура, традиција итд. У том поступку су заправо скривене политичке могућности овог језика. Језик постаје централно поље политичког деловања. Он постаје структура која репродукује саму себе. Говор се преноси са ствари, предмета и њихових суштина на питање интерпретативних модела, речи и њихових значења. Име кружи око смисла ствари не дотичући га. Масовни медији само симулирају политичку транспарентност док „моћ идеолошки конституише језик“⁵, а велика мрежа информација прикрива стварни смисао.

Можемо само претпоставити како ће неупотребљивост и испражњеност тог метафизичког дискурса деловати на наш јавни говор онда када усвојимо више стотина хиљада страница докумената потребних за приступање Европској унији. *Acquis communautaire*, како се збирно назива целина европских процеса које морамо усвојити да бисмо постали члан ЕУ, износи више од 120 000 страница истоветних решења за велико мноштво различитих народа и култура. Отвориће се широко поље фрагментаризованих и до у бескрај партикуларизованих „малих наратива“ дискурса моћи из чијег се круга тешко излази.

У лингвистици, односно језичком планирању, језичкој политици време је да се постави једно марксистичко питање: дакле – *Шта да се ради?*

На бројним научним скуповима на тему језичке глобализације већ су постављана питања, разматрани проблеми, предлагана нека решења. Познато је већ да медији због своје доступности имају све већи утицај на језичке промене и да је због тога веома важно да лектори запослени у њима раде свој посао. Познат је и проблем тзв. „секундарне неписмености“ настале некритичким преузимањем страних речи, страних културних модела и сл. Али, све док не буде описано и прописано где је примена стриктне језичке норме обавезна и нефлексибилна и све док се то слово не буде дословно поштовало – ми ћемо бити сведоци како поменуте језичке промене захватају све шире језичке сфере и регистре, како улазе и у свакодневни говор и временом ћемо схватити да примена јасне језичке норме може за неке мале језике значити опстанак.

А за све ово је, неким за наду, неопходна претходна промена владајуће културне и идеолошке – да се иронично послужимо речима постмодерних теоретичара – *парадигме*.

Литература

Бенвенист 2002: Емил Бенвенист, *Речник индоевропских услова*, Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Бодријар 1991: Жан Бодријар, *Симболичка размена и смрт*, Горњи Милановац: Дечије новине.

5 О постмодернизму, концептуалном заокрету који је он донео у друштвене науке, али и о томе како – у једном антрополошком (не и чисто лингвистичком) контексту – „моћ идеолошки конституише језик“, пише и Нада Секулић у чланку под називом *Постмодернизам и крај антропологије* (Секулић 2002: 343–366).

Секулић 2002: Нада Секулић, „Постмодернизам и крај антропологије“, *Социологија*, vol. XLIV (2002), № 4, 343–366.

Фуко 1971: Мишел Фуко, *Ријечи и ствари*, Београд: Nolit.

Хабермас 1988: Jirgen Habermas, *Filozofski diskurs moderne*, Zagreb: Globus.

**ПРИЧАМ ТИ ПРИЧУ ИЛИ
КАКО МОЋ ИДЕОЛОШКИ КОНСТРУИШЕ ЈАВНИ ДИСКУРС**

Summary

The prevailing language modality of the modern global society is characterized by predominance of signs over reality, of the signifier over the signified. Language becomes the central field of modern political action and the focus is transferred from things, objects, essences onto the question of interpretative models, words and their meanings.

Snežana Vučković

Марко М. Јанићијевић¹
Државни универзитет у Новом Пазару
Депаршман за филолошке науке

ЕВРОПЕИЗАЦИЈА СРПСКОГ УСТАВНОГ ДИСКУРСА

У овом истраживању, из перспективе критичке анализе дискурса, разматрамо синтаксичко-семантичке стратегије и њихове прагматичке ефекте у актуелном Уставу Србије и његовом претходнику у поређењу са Европском конвенцијом о људским правима и Уговором о Уставу за Европу, као репрезентативним нормативним инструментима глобализације. Показују се, одражавајући европеизацију, заједнички обрасци структурирања дискурских јединица, махом посвећених људским правима, укључујући стратегије у погледу реченичне конструкције и неких лексичких решења, уз осврт на однос новог, (западно)европског дискурса према дотадашњем друштвеном дискурсу и контексту у поменутих домаћим уставима. Стога, савремени процеси глобализације путем српског правног језика, који их мистификује, остварују се сигурно више од две деценије.

Кључне речи: дискурс, устав, европеизација/глобализација, синтакса, семантика, прагматика

1. Увод

Српски језик се и сам глобализује као битан сегмент друштва, а као такав је често и виновник глобализације. Језик законских аката, због њихове улоге у трансформацији имагинарног у реално, одличан је пример за то.

У овом истраживању, из перспективе критичке анализе дискурса, разматрамо синтаксичко-семантичке стратегије и њихове прагматичке ефекте у актуелном Уставу Србије (2006) и његовом претходнику из 1990. у поређењу са Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода (1950; у даљем тексту: Конвенција) и Уговором о Уставу за Европу (*Treaty Establishing a Constitution for Europe*, 2004; у даљем тексту: Устав ЕУ) као репрезентативним нормативним инструментима европеизације, као вида глобализације. Полазимо од хипотезе да се европеизација Србије очитује и у заједничким обрасцима структурирања дискурских јединица поређених фундаменталних законских аката. Доказујући ту хипотезу, у упоредној анализи задржавамо се на највише на деловима који нормирају људска права, због универзалности тог аспекта друштвених односа, уз осврт на однос новог, (западно)европског дискурса према дотадашњем друштвено-правном дискурсу, оличеном у Уставу СФРЈ из 1974. г., према и друштвеном контексту, који се најбоље очитава у прелазном Уставу из 1990.

2. Резултати анализе

2.1. У анализираном корпусу, и унутар аката и између њих, као типичан је уочен синтаксичко-семантички паралелизам у дискурсној структури и стратегији јединица закона – чланова који нормирају људска права:

1 trupko@sezampro.rs

1. ПРАВИЛО ,јемчи се / слободно (неприкосновено/неповредиво) је / свако има [право]’, односно ,everyone is entitled to / has the right to’+

2. ИЗУЗЕТАК

– *пјермисија (допуштање)* изузетка: ,[неко право] може се ограничити законом’, односно ,no one shall be deprived of [a right]’ / ,[a right] may/shall be subject to [restrictions]’ и сл. +

– *легиџимација (ојправдање)* изузетка: ,(само ако је то неопходно у демократском друштву) ради заштите (интереса) јавне/националне безбедности, здравља, морала [и сл.]’; односно ,in the interests of national security or public safety’, ,for the protection of health or morals’ и сл.

Изузетак понекад изостаје у Уставу Србије из 2006. и Конвенцији, у Уставу Србије из 1990. чешће, а у Уставу ЕУ скоро увек. Структура члана некад допуњује наведену матрицу елаборацијом правила: правило – елаборација правила – изузетак од правила. Препуштање одређења изузетка вољи законодавца врло је учестало и као стратегија изузимања и као стратегија елаборације.

Дате паралеле сувише су регуларне да би се могле објаснити случајношћу и/или пуком универзалношћу људске нормативноправне делатности, већ се могу сматрати последицом процеса европеизације српског нормативног права, укључујући језик као његов органон. Следећи примери нам то илуструју.

Део I Конвенције – ,Права и слободе’, као и њени саставни протоколи, матрицу правило-изузетак реализују у појединачним члановима у по једном параграфу, а често и по једном реченицом, за оба дела матрице. Следећи случај садржи и елаборацију правила, реализовану клаузом ,include’.

(1)

Article 9. Freedom of thought, conscience and religion

1 Everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right *includes* freedom to change *his* religion or belief and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief, in worship, teaching, practice and observance.

2 Freedom to manifest one’s religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are *necessary in a democratic society* in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others. (Конвенција)

Устав ЕУ (чл. II-70), у оквиру Дела II (‘The Charter of Fundamental Rights of the Union’) изоставља изузетак понављајући само први параграф наведене норме уз формално разграничење на две реченице и изостављање родно ексклузивне личне заменице 3. л. јд.²

У складу са дотадашњом уставотворном традицијом, посматрани домаћи уставни ,констатују’ јемства аналогних ,слобода’ рефлексивнопасивним конструкцијама. Рефлексивни облик пасива, апстраховањем агенса, једновремено: (а) доприноси већој отуђености, те мањој приступачности радње, односно њеног предмета – пацијенса (слобода ...), иако је реч о ,неотуђивим [или природним] правима’ (Устав РС 2006: чл. 3, 19), а, с тим у вези, (б) представља радњу аксиоматичном, ,природно’ неминовном, што одговара поменутој концепцији права. Уз то, мањој извесности извршења радње доприноси и несвршеност глагола ,јамчи-

2 Ипак, у случају колокације ,man-made disaster’, Устав ЕУ (чл. I-43, итд.), конотира дискриминацију, будући да ,man’ конотира ,мушкарца’ (уп. ,human-made’).

ти/јемчити' наспрам, рецимо, свршеног глагола ,зајемчити' у Уставу СФРЈ (1963: чл. 39; Устав СФРЈ 1974: чл. 166).

У Уставу Србије из 1990. дата норма је сужена, а остварена је у два члана. Елаборација је реализована у првом од њих као релативна реченица ,обухватати', док изузетак изостаје.

(2)

Члан 41

Јамчи се слобода вероисповести, која обухвата слободу веровања, исповедања вере и вршења верских обреда.

...

Члан 45

Јамчи се слобода савести, мисли и јавног изражавања мишљења. (Устав РС 1990)

Устав Србије из 2006. парафразира дати узор из Конвенције, издвајајући елаборацију у засебну реченицу.

(3)

Слобода мисли, савести и вероисповести

Члан 43.

Јемчи се слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се они промене према сопственом избору.

...

Свако је слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници с другима, као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења.

Слобода испољавања вере или уверења може се ограничити законом, само ако је *неопходно у демократском друштву*, ради заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених Уставом, јавне безбедности и јавног реда или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње.

... (Устав РС 2006)

Између кореспондената из Конвенције и Устава РС од 2006. посебно се уочава паралела која се тиче изузетака од општег правила. У оправдању изузетака, аутори оба акта деонтички се обавезују високим степеном модалности – *неопходношћу*, обележеним управо модалним придевом ,necessary'/,неопходан', на пропозицију главне клаузе (,то'), позивајући се на вредности (пресупонираног) ,демократског друштва' као (морално) ,исправне'.

2.2. И наредни примери показују напредак глобализацијских процеса у Уставу Србије из 1990, који се огледа у проширивању семантичког опега права својине као пацијенса, а поготово у Уставу из 2006. г., који се очитује у вишем степену ослањања на синтаксичко-семантичке обрасце Конвенције.

(4)

Protection of property

Every natural or legal person is entitled to the *peaceful enjoyment of his possessions*. No one shall be deprived of his possessions except *in the public interest and subject to the conditions provided for by law* and by the general principles of international law.

The preceding provisions shall not, however, in any way impair the right of a State to enforce such laws as it deems necessary to control the use of property in accordance with the general interest or *to secure the payment of taxes or other contributions or penalties*. (Конвенција: Протокол)

Наиме, у односу на Устав СФРЈ (1974: чл. 78), њему формално подређени Устав Србије из 1990. модификатором ,на пољопривредно земљиште и на друге непокретне и покретне ствари' проширује семантички опсег пацијенса ,својина'. Бенефактив ,грађанин' је, пак, мањег семантичког опсега у односу према свом кореспонденту из Конвенције, ,every natural or legal person', јер потоњи може укључивати и категорију недржављана.

(5)

Члан 61

Грађанину се јамчи *својина на пољопривредно земљиште и на друге непокретне и покретне ствари*, а на шуме и шумско земљиште у законом утврђеним границама.

...

Члан 63

Непокретности се могу, уз правичну накнаду која не може бити нижа од тржишне цене, експроприсати или се својина на њима може ограничити, ако то захтева општи интерес утврђен на основу закона. (Устав РС 1990)

У Уставу из 2006. г., као и у Конвенцији и Уставу ЕУ, људско право се некад концептуализује као ,задовољство', а тако и у случају права својине – ,уживање својине и других имовинских права', према ,enjoyment of possessions' из Конвенције. Лексичке паралеле су и у легитимацији изузетака (курзив). Даље, оба примера садрже два изузетка реализована у посебним реченицама, где је први изузетак у односу на правило исказано првом реченицом, а други у односу на комплекс правила и првог изузетка.

(6)

Право на имовину

Члан 58.

Јемчи се *мирно уживање својине и других имовинских права* стечених на основу закона. Право својине може бити одузето или ограничено само у *јавном интересу утврђеном на основу закона*, уз накнаду која не може бити нижа од тржишне.

Законом се може ограничити начин коришћења имовине.

Одузимање или ограничење имовине *ради најлаше пореза и других дажбина или казни*, дозвољено је само у складу са законом. (Устав РС 2006)

Наредна илустрација европеизације јесте у виду ,права на правично суђење'.

(7)

Article 6

Right to a fair trial

1. In the determination of his civil rights and obligations or of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public *hearing* within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law. Judgment shall be pronounced publicly but the press and public may be excluded from all or part of the trial *in the interests of morals, public order or national security in a democratic society, where the interests of juveniles or the protection of the private life of the parties so require*, or to the extent strictly necessary in the opinion of the court in special circumstances where publicity would prejudice the interests of justice. (Конвенција)

Док Устав ЕУ (чл. II-107) и у овом случају изоставља наведени изузетак, Устав из 1990. конзервативан је у погледу датог права, јер у потпуности понавља чл. 227 Устава СФРЈ из 1974, задржавајући и ,чување тајне' као могуће оправдање изузетка, које нема у његовим посматраним корелатима – заправо ,тајност' саме себе ради.

(8)

Члан 97

Расправљање пред судом је јавно.

Ради чувања тајне, заштите морала, интереса малолетника или заштите других општих интереса, законом се одређује у којим се случајевима у расправи може искључити јавност. (Устав 1990)

Устав из 2006 скоро у потпуности парафразира кореспондентно правило из Конвенције са синтаксичким разликама у реду конституената и реализацији правила зависносложеном реченицом, пошто је номинализација ‚hearing ... by ... tribunal‘ развијена у координиране клаузе ‚расправити‘ и ‚одлучити‘. Слично је и са изузетком, који је нешто мањег обима него у Конвенцији, али одржава интертекстуални однос са законом.

(9)

Право на правично суђење

Члан 32.

Свако има право да независан, непристрасан [sic] и законом већ установљен суд, правично и у разумном року, јавно *расправи и одлучи* о његовим правима и обавезама, основаности сумње која је била разлог за покретање поступка, као и о оптужбама против њега. ...

Јавност се може искључити током читавог поступка који се води пред судом или у делу поступка, само ради заштите *интереса националне безбедности, јавног реда и морала у демократском друштву, као и ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку*, у складу са законом. (Устав РС 2006)

Како видимо, у анализиралим актима, а нарочито домаћим, обилато се користи деонтичка модалност, која се, услед полисемичности ‚исправног‘ и ‚погрешног‘, може појмовнометафорички асоцирати са епистемичком модалношћу, што се користи у циљу приближавања норме, као представе жељеног, чињеници, као представи реалног, чему посебно доприноси и употребљени тзв. ванвременски презент.

Ипак, услед деагентизације пасивом, односно маскирања бенефактора права, човек је упућен на комплекс нижеразредних аката, правничку помоћ, сложен поступак остваривања права, што практично може резултовати ускраћењем тог права.

2.3. Однос (западно)европског, као новог, и социјалистичког, као старог, дискурса. Јасно је да анализирани текстови не корелирају само међусобно, већ су, по самој суштини својој, у перманентној интеракцији и са динамиком (друштвене) стварности, чији су и део, а из претходних примера види се и да интертекстуалност осветљава (друштвену) промену, као и обратно (уп. Ферклаф 2005). Однос (западно)европског, као новог, и социјалистичког, као старог, дискурса нарочито је интересантно посматрати с обзиром на њихову релативну *практичну адекватност*³ (термин из: Сејер 2000), која би подразумевала реалистичност дискурса као водича за праксу. Тај однос најбоље се испољава у прелазном Уставу Србије из 1990, који унеколико инкорпорира дискурс федералног социјалистичког Устава из 1974, а у исто време артикулише одјеке посткомунистичких промена у Европи, што се могло уочити и из претходних примера.

³ Термин се односи на кореспонденцију доживљаја искуства са очекивањима на основу дискурне репрезентације; уп. *истинитости*.

Устав СФРЈ из 1974. г. је, највећим делом, практично дерогиран новим уставима њених република чланица с почетка 90-тих година (в., нпр., Ницовић 2007: 668). Упоредимо из Устава Србије од 1990:

(10)

(а) Сувереност припада свим грађанима Републике Србије. (чл. 2)

(б) Јамчи се слобода политичког, синдикалног и другог организовања и деловања и без одобрења, уз упис у регистар код надлежног органа. (чл. 44)

(в)

Члан 55.

Економско и социјално уређење заснива се на слободном привређивању свим облицима својине на јединственом тржишту робе, рада и капитала; на самосталности предузећа и свих других облика организовања; на управљању и присвајању по основу својине и рада; као и на праву запослених и праву других грађана на социјалну сигурност.

Држава, мерама развојне, економске и социјалне политике, под једнаким условима, подстиче повећање економског и социјалног благостања грађана.

Члан 56.

Јамчи се друштвена, државна, приватна и задружна својина и други облици својине.

Сви облици својине имају једнаку правну заштиту.

...

(г) Слободни су размена робе и услуга и кретање капитала и радника. (чл. 64)

Успостављајући, како видимо, другачије суштинске – либералистичке – вредности, редом (а) 'грађанску сувереност', (б/в) политички/економски плурализам и једнакост, (в) 'слободу предузетништва', (г) 'слободну размену', наведене одредбе, свака појединачно, у контрарном су пропозиционалном односу са одговарајућим одредбама устава СФРЈ, које прописују 'владајући положај радничке класе' (Устав СФРЈ 1974: III), 'слободни удружени рад' и принцип друштвене својине (н. д.: чл. 10–12), усмеравање привредног и друштвеног развоја и усклађивање односа на тржишту друштвеним планирањем на основама самоуправљања' (н. д.: чл. 252), и сл. Тако је отворен пут друштвене транзиције, трансформације из социјалистичког у либералнокапиталистички систем.

С друге стране, вредносне категорије 'социјална сигурност' и 'социјално благостање' задржане су из социјалистичког система. Посвећујући се тим категоријама, устав долази у интерференцију са успостављањем система либералног капитализма, где 'слободно [тј. саморегулативно] тржиште' одређује обим тих категорија, а не државна интервенција (уп. Квјек 2007), тако да оне, у ситуацији неформираниог слободног тржишта, добрим делом остају у сфери жељеног. Жеља законодавца да одједном гради неки вид социјалне државе нема одговарајуће друштвено-економско упориште у стварности, тако да ни сам устав, не поседујући довољан ниво практичне адекватности, нема солидну рационалну основу за дуготрајност. Продукујући несинхронизовану комуникацију између власти и поданика, као и између различитих друштвених група, хибридни социјално-економски дискурс датог Устава нарушава припремно правило – услов успешности говорног акта и успешне комуникације (реципијент – поданик – није у мо-

гућности да изврши чин на који је наведен – да поступа у складу са исказаном ‚вољом‘ законодавца), а, вероватно, и услов искренности (према Серл 1991).

3. Закључна реч

Анализа је показала да се савремени процеси глобализације остварују у више димензија српског нормативноправног дискурса: лексичкој и синтаксичкој, текстуалној и интертекстуалној. Устав Србије од 1990. г. уводи глобализацију претежно кроз семантички план и у реалности социјалистичког друштвеног система одиста постаје њен виновник. Устав из 2006. надовезује се европеизацијом дискурса људских права и на синтаксичком и на семантичком плану, постављајући основу евроинтеграцијама у том домену друштвених односа.

На тај начин, мада актуелнији него раније, ти процеси нису почели са новим миленијумом, већ трају сигурно више од две деценије, иако су знатним делом остали мистификовани у својој језичкој естетизацији, тј. неексплицирани систематском анализом. Посебан значај такве критичколингвистичке анализе посматраног жанра је управо у експликацији његове практичне (не)адекватности, од које зависи остварљивост жељене друштвене (транс)формације.

Литература

- Квјек 2007: М. Kwiek, *The University and the Welfare State in Transition: Changing Public Services in a Wider Context*, in: D. Epstein et al., *World Yearbook of Education 2008. Geographies of Knowledge, Geometries of Power: Framing the Future of Higher Education*, New York: Routledge, 32–50.
- Ницовић 2007: Ј. Ницовић, *Уставни развој Србије: 1804–2006*, 2. допуњено изд., Београд: Sezam medico.
- Сејер 2000: А. Sayer, *Realism and Social Science*, London: Sage.
- Серл 1991: Dž. R. Serl, *Govorni činovi: Oglad iz filozofije jezika*, Beograd: Nolit.
- Ферклаф 2005: N. Fairclough, *Critical discourse analysis in trans-disciplinary research on social change: transition, re-scaling, poverty and social inclusion*, *Lodz Papers in Pragmatics*, 1, Lodz, 37–58.

Извори

- Конвенција: *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. <<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>>. 3.11.2010.
- Устав ЕУ – Treaty establishing a Constitution for Europe, *Official Journal of the European Union* C series, No 310 (16 December 2004).
- Устав РС 1990: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 1 (1990).
- Устав РС 2006: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 98 (2006).
- Устав СФРЈ 1963: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XIX/14 (10. април 1963).
- Устав СФРЈ 1974: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XXX/9 (21. фебруар 1974).

EUROPEANISATION OF SERBIAN CONSTITUTIONAL DISCOURSE

Summary

Serbian language is itself globalising, being critical part of the society, and as such, it is often an instigator of globalisation. The language of written law with its role in transforming the imaginary into real makes an excellent example. In this paper, from the perspective of critical discourse analysis, we consider syntactic-semantic strategies and their pragmatic effects in the current constitution of Serbia (2006) and its predecessor (1990) in comparison with the Convention on Human Rights (1950) and the Constitution for Europe (2004), as the representative normative instruments of europeanisation, which is a form of globalisation. We assume the hypothesis that the europeanisation of Serbia manifests itself in some patterns of structuring discourse units which are shared between the compared fundamental laws. Approving that hypothesis, in the comparative analysis we mostly focus on the parts which provide for human rights, because of the universality of that aspect of social relations, along with a brief view of the logical-pragmatic relationship of the new west(european) discourse to the present socio-legal discourse, represented by the SFRY Constitution of 1974, and to the social context, which is best reflected in the transitive Constitution of 1990. It is proved that the contemporary globalisation processes in the Serbian legal language, though more intriguing than before, haven't begun with the new millenium, but have undoubtedly lasted for more than two decades, yet have by a great deal remained mystified in their linguistic aestheticisation.

Key words: discourse, constitution, europeanisation/globalisation, syntax, semantics, pragmatics.

Marko M. Jančićević

Марина ЈАЊИЋ
Училишски факултет у Врању
Универзитет у Нишу

Валентина ПЕТРОВНА МАЙКОВА

к.ф.н, доцент кафедре философије Московског државног универзитета леса (МГУЛ), доцент Сергејевског филиала Московског државног индустријалног универзитета (СПФ МГИУ)

РУСИЈА И СРБИЈА: У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ ИЛИ ВАН ЊЕ? – МЕТАФОРИЗАЦИЈОМ ДО КОНЦЕПЦИЈЕ СТВАРНОСТИ

Употреба књижевног језика у различитим друштвеним делатностима видно је маркирана специфичностима датог функционалног раслојавања. Но, упркос лаичким очекивањима да је сувопарност и доследност карактеристика говора политике, у штампаним медијима ове теме обрађене су, не ретко, сликовито, речито и, наравно, двосмислено, што свакако иде у прилог и новинарском перу, али и политичким кодексу убеђивачког карактера. На изабраним примерима аутентичних реченица покушаћемо да илуструјемо богатство језичке креације процесом метафоризације с једне, и моћ језика као тајног политичког оруђа за обликовање ставова и мишљења јавности, са друге стране. Наиме, док метафора као стилска фигура, јединица (литерарне) стилистике, има за задатак да језички израз учини необичним, неочекиваним, дакле лепим и ефектним, когнитивна лингвистика је посматра унутар самог мисаоног процеса као пример једног од организационих принципа човековог појмовног система. Тако, метафора не доприноси само експресивности политичког дискурса, већ, поред привидно примарне стилске употребе, има превасходни задатак когнитивног обликовања свести гласачке већине. Захваљујући метафоризацији, политичари и новинари имају могућност креирања друштвене стварности, па се и овога пута потврђује правило да језик служи за и изражавање мисли и осећања, но, много чешће и за њихово вешто прикривање.

У раду смо упоредили типичне политичке појмовне метафоре употребљене у међународним спољнополитичким интеракцијама са Европском унијом у јавним политичким дискурсима српских и руских штампаних медија како бисмо уочили принципе концептуализације ЕУ у овим по пореклу сродним језицима. Резултати су показали да се донекле исте метафоре јављају у политичким дискурсима Русије и Србије, али се разликују њихове употребне вредности. Ниме, док је у Срба Европска унија перцепирана позитивно, у руском језику конотација је претежно негативна.

Кључне речи: Европска унија, Русија, Србија, појмовна метафора, когнитивна лингвистика, политички дискурс, перспективизација стварности

Увод

Друштвена кретања којима је обележена друга половина прошлог и првих десетлећа овога века била су усмерена ка јачању и доминацији економски најјачих светских сила међу којима се, поред Америке, Кине, Русије, нарочито издваја Европска унија. Несумњиво је да су њене активности дале печат свим, па и језичким дешавањима у Европи и шире. Као што је познато, Србија није део Европске

уније, али су њена најинтензивнија настојања (бар када је о владајућој апаратури реч) да то убрзо и постане.

Рефлекс друштвених збивања у језичким конструкцијама је аксиом, али је вредно дискусије питање на који начин стварност диференцира језик или можда долази до обрнутог процеса у коме језик осликава стварност. Врло жива лингвистичка истраживања у овом правцу доказала су да је језик моћно средство концептуализације стварности које своје тајанствено оружје проналази у метафори. Сматра се да је метафора присутна у самом корену настанка и развика читавог човековог језичког и менталног света. Метафора, као најважнији креативни језички агенс, у основи је граматичког устројства света, односно, она представља језичку концептуализацију света. Досадашња истраживања концептуализације стварности уз помоћ појмовних метафора (Џонсон, Лејкоф, Музолф, Расулић, Кликовац, Силашки, Ђуровић, Радић Бојанић) указују на универзалне сликовне схеме које су резултат животних универзалија, тј. образаца људске егзистенције у саврменим условима живота.

Метафора је, као језички феномен, позната у најранијим временима промишљања о језику, али њена популарност још од Аристотелове *Поетике* не јењава. Но, док је метафора у античкој Грчкој тумачена пре свега као стилска фигура, данас је она на нарочит начин позиционирана у лингвистичкој теорији, не губећи на сјају експресивног бојења језика. Овакав, нови језички статус, она добија 70-их година прошлога века, пре свега у бројним радовима Лејкофа и Џонсона, али и многих других лингвиста који су своја становишта утемељили на платформи когнитивних феномена као што су: перцепција, мишљење, памћење, учење, разумевање језика. Тумачење когнитивне лингвистике полази од људског ума као сложеног система који врши комјутације или информационе процесе – тј. прима, складишти, проналази, преиначује и преноси информације (Кликовац 2004). У постулатима когнитивне лингвистике, језичко значење стоји паралелно са психолошким процесом концептуализације, тј. прављењем конкретних концепата (конструката) од апстрактних појавности. Дакле, свет и његове сензације примамо пре свега рецепторима (вида, слуха, додира, укуса, мириса), али и мишљу и емоцијама када је реч о духовним, апстрактним садржајима. Но, њихов доживљај, тј. разумевање и тумачење, се поједностављује конкретизацијом уз помоћ језичких симбола, чија је семантика свеобухватна (а не само језичка). Дакле, реч јесте језички симбол, али значење речи односи се на свет који нас окружује па њено основно значење бива проширено на нова изведена значења. Значење се реализује концептуализацијом, тј. формирањем језичких појмова за илустрацију комплексних друштвених релација на апстрактном нивоу. Тако и настаје појмовна метафора, као ментални концепт доживљаја реалног живота; тј. као конкретни појам о апстрактним садржајима из стварности, аналогија на сродне конкретне појавности.

У том смислу, појмовна метафора није поетска слика, ни језички украс, него је конкретизовано виђење апстрактних релација. Она је део мисаоно-језичког процеса, логичка метода организације појмовног система индукцијом¹ на путу од једноставног ка сложеном, од ближег ка даљем. Дакле, појмовна метафо-

1 **Индукција** је логичка метода тј. врста посредног закључка код којег се полази од појединачног ка општем. То значи да оно што важи за сваки појединачни случај једне врсте, важи за целу врсту. Индуктивни закључак дели се на потпун и непотпун. Ако се у премисама (полазни суд) наброји сваки поједини случај неке врсте па се закључи о целој врсти, онда је то потпуна индукција. Ако се на основу неколико примера неке врсте закључи о читавој врсти онда је то непотпу-

ра олакшава концептуализацију стварности тиме што се један појам (теже сазнатљив, апстрактан) објашњава уз помоћ другог појма и то оног који је добро познат, лако сазнатљив, конкретан (Лејкоф и Џонсон). Домен конкретног појма назива се изворни, јер он „уступа“ своју структуру другом појму који се путем њега тумачи, а чији се домен назива циљни. “Појмовна метафора подразумева да постоји скуп систематских онтолошких кореспонденција између изворног и циљног домена, такав да елементи једног домена одговарају елементима другог. Успостављање таквих појмовних кореспонденција назива се *пресликавање*“ (Lakoff 1993 и Kövecses 2002: 6–8 у Кликовац 2004: 14). Они су објашњавали важност појмовних метафора у аналитичко-синтетичкој перцепцији света око нас у смислу бољег разумевања апстрактних друштвених сфера. Појмовне метафоре су нужне, будући да нема другог начина језичког обликовања стварности и не ретко се проглашавају катахрезама (присилним тропима)², па остају ван подручја стилистике. Оне су чак пример језичке економије, свеприсутне су у свакодневној комуникацији, а не само у литерарној, и остају на једном нивоу општности. Управо због те карактеристике уопштености, трајности, континуираности, оне су **доследне метафоре**.

Једна од најупечатљивијих доследних метафора јесте и ментална схема Европске уније која, као организовани друштвени феномен, креира друштвену стварност већ деценијама, а тиме и језичке обрасце којима се посредно обликује свест и мисао о њој међу људима, Аристотеловим „anthropos zoon politikon“, тј. политичким бићима. Главно политичко оруђе у индиректном и неосетном формирању жељеног мишљења јесу когнитивне (појовне) метафоре које, по потреби, могу постати и најмоћније оружје у остваривању жељених политичких циљева. Политичке идеје и ставови, процеси интеграције, удруживања, циљеви и визије, најбезболније и најуверљивије се могу представити, или боље речено неосетно наметнути, уз помоћ појмовних метафора заснованих на пресликавању по нечему сродних конкретних ентитета на апстрактне. Дакле, феномен познат као Европска унија становнике Европе и света није оставио равнодушним ни на који начин, а нарочито у когнитивном смислу који је директно заслужан за формирање друштвених и индивидуалних ставова и судова о њој. Да бисмо погледали у слику метафоричног огледала Европске уније, која се посредством медија и политичких странака креира у нашем и руском друштву, нужно је најпре поћи од самих факата везаних за овај економско-политички савез.

Европска унија

По дефиницији (<http://sr.wikipedia.org/sr>), **Европска унија** (скраћено: **ЕУ**) је међувладина и наднационална унија (заједница) двадесет седам **европских држава**³. Она своје корене води од **Европско-економске заједнице** (ЕЕЗ) основане

на индукција. Ако су све премисе истините, онда је у потпуној индукцији сигурно истинит и закључни суд. То не можемо тврдити за непотпуну индукцију (<http://sr.wikipedia.org/sr>).

2 „Prvo i najraširenije shvaćanje **katahreze**, koje se uostalom podudara i s njezinom etimologijom, govori nam da je ona prisilni trop, trop iz nužde, nužna zloporaba. Katahreza je, dakle, upotreba postojeće riječi za stvari i ideje koje nemaju vlastitoga imena u jeziku. Riječ dobiva drugo značenje, koje najizrazitije upućuje na neoznačene stvari i ideje. Izveden je iz grčke riječi *katákhresis* (zloporaba, kriva upotreba), a latinski mu je parnjak *abusio*“ (Bagić 2010). www.matica.hr/.../Na_pocetku_bijase_figu...

3 Државе чланице Европска уније: Аустрија, Белгија, Бугарска, Реп. Чешка, Данска, Естонија, Финска, Француска, Немачка, Грчка, Мађарска, Ирска, Италија, Летонија, Литванија, Луксембург,

Римским уговором 1957. од стране шест европских држава. Од тада се Европска заједница проширила придруживањем нових држава-чланица и стекла већу моћ. Ова заједница оформљена је под садашњим именом Уговором о Европској унији (више познатим под именом Мастрихтски уговор) 1992. године. Она ствара јединствено тржиште путем система закона који се примењује у свим државама чланицама, што гарантује слободан проток људи, роба, услуга и капитала. Здржава заједничку трговинску, пољопривредну и политику у области рибарства и регионалног развоја. Европска унија је увела 1999. заједничку валуту евро, коју је до сада усвојило 13 држава чланица. Политичке активности Европске уније се испољавају у многим сферама, од политике здравства и економске политике до иностраних послова и одбране. Контрола пасоша на граничним прелазима држава-чланица је укинута Шенгенским споразумом. У зависности од развијености сваке земље понаособ, организација Европске уније се разликује у различитим областима. ЕУ је дефинисана као:

- федерација у монетарним односима, пољопривреди, трговини и заштити животне средине;
- конфедерација у социјалној и економској политици, заштити потрошача, унутрашњој политици и као
- међународна организација у спољној политици. Главна област на којој ЕУ почива је јединствено тржиште које се базира на царинској унији, јединственој монети (усвојеној од стране 12 чланица), заједничкој пољопривредној политици и заједничкој политици у сфери рибарства.

Европска унија је најмоћнија регионална организација која тренутно у свету постоји. Као што се из претходног може видети, у неким областима где су државе чланице свој суверинитет препустиле Европској унији, може се рећи да је Европска унија федерација или конфедерација. Унија нема право да премести додатно овлашћења других чланица на себе без допуштења одређене чланице. Исто тако, одређени број чланица руководи самостално својим политикама од националног интереса, као што су инострани послови, одбрана, валута. Захваљујући оваквом устројству, Европска унија се не може дефинисати ни као интернационална организација ни као конфедерација или федерација. Могло би се рећи да је sui generis целина. Европска унија простире се на површини од 4,325,675 km² (слика бр. 1) на којој живи око 500 милина људи.

Концепт Европске уније у јавном дискурсу Србије и Русије

Чињенице указују да је реч о својеврсној наднационалној и политичкој организацији основаној да би се њеним чланицама омогућио бољи, богатији и срећнији живот регулисан заједничким општеважећим законским регулативама на пољу економије, права и ширег друштвено-политичког миљеа. Из ове дефиниције кристалишу се питања наднационалног у односу на национално, тј. унификације културног идентитета у односу на различитост културних ентитета, као и питање поистовећивања европског географског простора са простором Европске уније. Речју, наш циљ је да установимо како изгледа Европска унија у сликовној схеми јавног политичког српског и руског дискурса штампаних медија. Ана-

---

Малта, Холандија, Пољска, Португалија, Румунија, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска, Уједињено Краљевство, Кипар.

Сл. бр. 1: Географска карта Европске уније

лизирана језичка грађа прикупљана је средином 2011. године истраживањем новинских политичких чланака у најпознатијим дневним листовима

1. Србије: *Политика*, *Блиц*, *Вечерње новости*, *Прес*, *Европски форум*, *Нин* и
2. Русије: *Московский Комсомолец*, *Аргументы и Факты*, *Ведомости*, *Российская газета*, *Интернет-издание РБК*, *Известия*, *Комсомольская правда*.

Европска унија у српској дневној штампи

Доминантна сликовна схема уз помоћ које перцепирамо Европску унију јесте слика **све/са/држатеља**. **Садржавање** је засновано на животном концепту просторности, односно простирања, постојања димензија, граница, садржаја којим је испуњен одређени простор. Тако нпр.: кућа, соба, ауто, улица, парк, школа, канцеларија су омеђене просторности испуњене очекиваним садржајем, чије границе прелазимо или не прелазимо због нечега што је тамо присутно или није присутно. Релације које подразумевају чланство у Европској унији сликовито се представљају **путевима, стазама, путањама, путовањима**. Будући да у реалном животу материјалне ствари имају материјалне вредности, у метафизичком простору вредности се мере на **скали**, тј. **хијерархијској лествици** на чијем је врху највећа вредност, док је на најнижој позицији најмања вредност. Стога, просторни односи **горе-доле** илуструју односе **вредно-безвредно**. Друштвени односе организујемо тако да из простора, поступком метафоризације и њој сродним поступцима метонимизације, прототипизације и концептуализације, деривирамо остале релације и значења. Тако се животни концепт просторности разгранао у систем сродних појмовних метафора, начинивши мрежу метафоричног доживљаја апстраховане стварности. Управо је уланчани низ метафора и њихових подметафора: **особа, тело, кућа, грађевина, део-целина, породица, фамилија, равнотежа, путовање и пут(ања) (горе, доле, право), скала (ниско, високо)** репрезентативни модел сликовне схеме, надметафоре, **садржатеља** којом тумачимо друштвени феномен Европске уније. Но, како уз садржатеља семантичком аналогнијом препознајемо и **сведржатеља, самодршца**, ова метафора се даље грана на подметафоре **владара, судије, добротинеља, моћника**.

Осим ове доминантне мреже концептуалне метафоризације, учили смо и друге занимљиве, важне, али нешто ређе прототипе у којима се политика види

као: **игра, авантура, рат, море, саобраћај, брод, ветрењача, шах, бокс, фудбал и томе слично.**

Важно је нагласити да се најчешће густа мрежа појмовних метафора преплиће унутар једног примера (па се унутар реченице могу уочити заједно нпр: метафора особе, метафора путовања, метафора моћника, метафора скале).

У све ово ће нас уверити изабрани примери:

Метафора **садржатеља**, и њене подметафоре **територије, ограничене целине, простора**: *Истовремено, приближавање земаља региона Европи, укључујући Србију, отвара простор за решавање њихових проблема. Стога Европска унија, према његовим речима, мора да схвати да остављање Балкана изван њених граница има своју цену. ...и термин за почетак преговора о приступању ЕУ. У том смислу, обнова дијалога са Приштинском под окриљем ЕУ и постизање првих резултата у оквиру дијалога биће суштински елементи на основу којег ће се проценивати напредак постигнути на том пољу. Ми, регион југоисточне Европе, треба сами убрзано да отклонимо препреке ка проширењу граница и вредности ЕУ-а на све земље југоисточне Европе. Уколико на територију ЕУ и уђе неко неосиђурано возило из Србије, ми (УОС) ћемо сносити штећу“, Proširenje Evropske unije (Европски форум).*

Метафора тврђаве, куће, грађевине: *Državi koja se nalazi u otvorenom sporu sa drugom državom, a ne pokazuje ubedljiv trud da taj spor reši, treba držati podalje od vrata Evropske unije.... Ближе бриселској капији... Sadašnji predsedavajući, ...moraju da nađu način za postizanje konsenzusa među velikim brojem različito orijentisanih članica, kao i velikog broja nas aspiranata koji uporno kucamo na njihova vrata. To nije do kraja pošlo za rukom Velikoj Britaniji, ...ali je ova zemlja trajno zadužila Balkan za približavanje briselskoj kapiji.*

Метафора **особе**, при чему се истиче **моћник** који захтева и наређује и она друга страна која би требало да буде **послушник**: *посебно у светлу чињенице да је наша земаља изручењем Рашика Младића испунила једну од кључних обавеза према Хашком суду. Брисел „обећава“ Србији нове услове. Наводећи искуства других земаља, она је објаснила да мишљење ЕК може да буде негатиивно ...а чак је и највећи оштимиста и председник Владе Србије Божидар Ђелић морао да призна да ће „Србији ће бити оштећан наставак пута ка ЕУ због одбијања наше државе да прихвати услов Ангеле Меркел“.... обнова дијалога са Приштинском Према његовим речима, Квинија (САД, Велика Британија, Немачка, Француска, Италија) сада очекује од власити српског председника Бориса Тадића да пронађу начин да одустану од свој става да неће предати Приштини север Косова. ... НАТО, каже се, доноси са собом безбедности, стабилности, као и повећан ниво инвестиција, спречава могућности ма каквог бомбардовања у будућности и обезбеђује најмоћнијег војног савезника на свету... Галучи је у ауторском тексту за портал Трансконфликт оценио да тиме Брисел од српских власити заправо тражи да се уклоне барикаде на северу Косова и да се спроведе оно што Приштина тражи ... и указује да „земље које су заговорници тренутног модела косовске независности врше велики притисак на Србију да, у циљу добијања статуса кандидата, пристаје на годашње услове. Од vitalnog је значаја да дијалог између Београда и Приштине сада пружи даље резултате, што ће побољшати живот грађана и унапредити мир, безбедност и стабилност у региону. Тадић: Почетак преговора са ЕУ у 2012. На питање мађарских новинара да ли за Србију приступање ЕУ значи да треба да се одрекне Косова, Цветковић је истакао да Србија до сада није имала Косово као услов „у смислу признавања“. Уверен сам да је идеја Европске уније та која заслужује подршку,*

иако иринуино није једноставио објасниии зашто, када и сама има проблеме. „Европа треба да се припреми за банкрот Грчке, да би ублажила реакције финансијских иржишћа“, сматра Сорос. ЕУ има највише иеи до шест недеља да осмисли чврсти план за решавање дужничке кризе на Егеју, прецизирао је проишог викенда Кристиан Лагард, извршни директор ММФ-а. Према неким информацијама, две најужајније чланце ЕУ, Немачка и Француска, врше одређени притисак да мишljenje ЕК буде интонирано „хладно“, уколико се до следеће среде не обнови дијалог Београда и Приштине, с тим што Париз заузима мало мекши став од Берлина, сматрајући да пред Србију не треба стављати „немогуће услове“. Европа је спора, али достижна. ...и истакао да је „ишог добар начин да се доведу нове инвестиције у земљу и важно за најпредак земље и народа. Комисија је donela мишljenje о захтеву Србије за чланство у ЕУ и препоручила је да земља добије status kandidata. Берзе у ишог изгледа више не верују. ЕУ зурју у грчки банкрот.

Метафора **хода, путовања, пута** (често) са **препрекама**: Она је догала да „нема места причаиши о шоме да ово није било довољно усешно“ и да одлуку Брирела треба поимаириши као „један од корака на пуишу европских иишеграција“. Жан Леонети, француски министар за европска иишања каже: ЕУ не пошавља препреке на пуишу европских иишеграција Србије већ ираиши Србију у процесу њене иртрансформације ... Тадић је у иредстојеће задатке државе на пуишу ка ЕУ убројао борбу иротив корупције, организованог криминала, реформу ирвосоуђа... ..“ Hans Vinkler, државни секретар Аустрије, ексклузивно за „Европски форум“: „Svaki korak ka poboljšanim демократским standardima и структурama је korak napred prema više mira и stabilnosti и Evropi. Dakle, taj put је neјasan, тежак, neizvestan, захтеван, па се по њему крећемо korak по korak. „Европска комисија може да буде мало смелија и својој препоруци од појединих држава чланца, али не може да иде pet корака napred ако зна да ће skočiti и празно“. Које још **барикаде** треба да се превазиђу на пуишу ка Евроиш? ... Белић је одговорио да је „ово све иишог се дешава својеврсни европски шопили зеи“ када неке европске државе износе „благо речено“ разне захтеве, иишог су пре Србије ирлазиле и друге земље на пуишу ка ЕУ. Ви сше већ ошварили веома значајне најоре на европском пуишу, посебно у вези са сарадњом са Међународним судом за раише злочине, унуиришним реформама, регионалним помирешем, и ми вас охрабрујемо да нашавише шим пуишем за добробити грађана Србије... Идемо ирема њој, јер боље оиције нема“, рекао је Тадић на конгресу Демократишке омладине. ...и догао да се радује следећем кораку у ирравцу ЕУ иишеграција за све државе на Балкану. Директорка Канцеларије Владе Србије за европске иишеграције Милица Делевић навела је да је позишиван извештај важна пошврда доброг ирравца крешања Србије ка ЕУ и догала да је неоиходан нашавак реформи. SRBIJA је направила историјски korak napred, препоруком Европске комисије да се земљи додели status kandidata, ишче, и ексклузивном интервиуу за „Новости“, европски комесар за проиренеје и европску политику суседства Štefan File, пред посету Београду. Сматрамо да је успела да икористи историјску шансу и ostvari велике korake и процесу својих европских интеграција. Такође, предлажемо отваранје претпријемних преговора, чим Србија постигне даљи напредак и оствариванју једног кључног приоритета, који смо идентифковали, а то је да се уине даљи koraci и normalizovanju односа с Kosovom и складу с условима из процесa Stabilizacije и придруживанја. Pre svih ovih охрабрујућих корака, Бугарска и Румунија су и пролеће 2005. потписале споразуме о приступанју, Svaki korak ka poboljšanim демократским standardima и структурama је korak napred prema više mira и stabilnosti и Evropi. ... nameravamo да идентифкујемо даље korake како би се та европска перспектива за регион конкретизовала. Не смемо допустити да се надето и међукораку између

pridruživanja i članstva. Spekulacije oko toga kada i gde se završava put u pravcu EU-a bile bi jalove i rizične, jer je poenta jasna: bez pune saradnje put ne vodi nikuda. .... Stipatus kandidata za Srbiju sve je izvesniji, ali je dalje napredak ka Европској унији под великим знаком питања. Србија је и у прошеклим месецима показала да се неке „црвене линије“ не могу прелазити макар и по цену даљег напредовања ка ЕУ. Решавање проблема дијалогом и преговорима је европски пут, а један од цијева разговора је да се и Београд и Приштина приближе Европи. Разговарати један с другим на овај начин је само по себи важан корак и европском правцу.

Метафора: ЕУ је праведник и добротвор: У циљу давања не помоћи, Европска унија располаже једном ај хок инструментом, инструментом претписујуће помоћи (ИПА) од 1,3 милијарде евра за Србију за период од 2007. до 2013. То је веома велики износ и он сведочи о напорима које ЕУ и грађани ЕУ усмеравају ка Србији. Цветковић: Не смео да губимо елан у реформама на пути ка ЕУ, Ђелић: Европа не сме да буде неправедна према Србији. Многи су нам рекли да ће Европа бити строга, али праведна када се буде бавила Србијом, али је битно да не постане неправедна. Аhtisarijev plan је, како је оценио Petrović, šansa i za državu Srbiju jer se radi o "dvosmernoj saradnji", odnosno o pomoći srpskoj zajednici i o jačanju poverenja kod međunarodne zajednice na putu ka Evropi. Европа неће оставити Грчку на цедиду, поручио је јуче Оли Рен. Немачка је и дефинитивно одлучила да планира савање економски посрнутих држава чланица Еврозоне и шме сиречи пропадање евра, али и саме Европске уније. Овим гласањем немачки парламентарци, не само што си дали глас за сав Грчке, евра и ЕУ..

Метафора: Европска унија је породица, фамилија: Наглашавајући да помоћ не може да буде новчана, професор Стојиљковић објашњава да је заправо реч о подрци политичких фондација које делују у оквиру политичких фамилија чије су овдешње партије најчешће придружени чланови, (јер да будеће у европским политичким породицама које имају своје посланичке групе у Европском парламенту мораће да будеће чланица ЕУ, односно они који нису у стипату кандидатуре и придруживања имају стипатус посматрача или придруженог члана). Све фондације које овде раде, а постоји их више од десет – две-три америчке, две-три немачке, холандске. ... не сиранке припадају одређеним шиповима европских фамилија, од народњачке до социјалистичких. Неки су (политичари) овде венчани за Европу, неку су венчани за Србију, а Чедо је венчан за своју жену.

Метафора шаха: Ван Ромеј је оценио да је хапшење и изручење Младића „храбар, веома важан“ пошез Србије, значајан за помрење у региону.

Метафора забаве: Дмириј Олегович Роџозин амбасадор је Русије при НАТО-у у Бриселу: Европејци немају довољно поверења. Защо они дају предност застарелој и неефикасној форми Северноатлантске алијансе, пре него некој ризичној авантури са Русима.

Метафора игре: Они су у истом листу навели да је немачка канцеларка Ангела Меркел шоком разговора с председником Србије Борисом Тадићем у Београду поручила да је „српска политичка игра око Косова завршена“ и да питање Косова мора да буде решено пре уласка Србије у ЕУ.

Метафора фудбала: Лопта је сада на вашој сирани шерена и на вама је да нам покажете да сће сиремни да идеће напред.

Метафора бокса: Mesec dana nakon što је наша земља dobila из Брисела „зелено светло“ за почетак преговора са Европском унијом о потписивању Споразума о стабилизацији и придруживању (SSP) одржана је прва званична рунда преговора ЕУ-SCG. До потписивања SSP, које се очекује и новембру ове године, предвиђено је да се одрже

još tri tehničke runde pregovora o liberalizaciji trgovine, kao i dve zvanične runde, o pitanjima pravosuđa i unutrašnjih poslova, i poslednja, na kojoj se očekuje parafi ranje SSP.

Метафора мира: Сарадња и помирење у региону иду руку под руку са европским интеграцијама, поручио је председник ЕУ на заједничкој прес конференцији са Тадићем. Орбан је нагласио да Мађарска „не верује у оградe, већ у добросуседске односе и не бисмо желели да припадамо ЕУ у којој нису и наши суседи“.

Метафора историје: Лидер Демократске странке и председник Србије Борис Тадић оценио је јуче да би историјски чин и највише постигнуће државе било уколико би почетком 2012. године почели преговори о уласку Србије у ЕУ. SRBIJA је napravila istorijski korak napred, препоруком Европске комисије да се земљи дodeli status kandidata... Smatramo da je uspela da iskoristi istorijski šansu...

Метафора рушевине: Na ruševinama ovog ambicioznog plana, који је организацију двадесетpetорice требало да институционални прилагоди производњу проширења, već pola godine zjapi opasni vakuum из којег се не може разазнати куда се ЕУ тачно креће и шта želi да у будућности postane.

Метафора рата: Vodio se pravi „rat“ око извештаја ЕК, шта је presudilo да он, ipak, bude позитиван?, Унија у финансијском и политичком расцепу бије бицику за остваривање заједнице, ушозорава Жозе Мануел Барозо. То је prilika за све нас и regionu da se izborimo за nastavak procesa зарочетог на Solunskom samitu 2003. (...) убрзао борбу против корупције, организованог криминала, реформу правосуђа...

Метафора саобраћаја: Ovom evropskom dvojcu najverovatnije će se pridružiti и Мађарска, која је најавила да би zbog Zakona o restituciji mogla да spusti rampu за нашу кандидатуру. Mesec dana nakon što је наша земља dobila из Brisela „zeleno svetlo“ за почетак преговора са Европском унијом о потписивању Споразума о стабилизацији и придруживању (SSP)...

Метафора мора: Talaszjmo, dakle, заједно, dokazujući да је puna evropeizacija Balkana, која подразумева и članske karte Evropske unije, jedina dobra opcija и за нас и за Evropu.

Метафора брода: То nije до краја пошло за руком Великој Британији, koja је на kormilu двадесетpetорке bila до краја decembra. Шта су све austrijski званичници govorili најављујући šestomesečno „preuzimanje EU kormila.“

Метафора ветрењаче: Ако ставови Европског савета буду дунули ветар у леђа владајућој коалицији, она ће пре расписати изборе него што ће ризиковати да немају већину око неког закона“, уверен је. Напомињући да унутар ЕУ „нису били најповољнији ветрови за даље проширење“ јер је прошле криза направила велике штете у економији земаља чланица.

Метафора позоришта: Vlast и Србији очекује да ће Европска комисија 12. oktobra dati препоруку за status kandidata, а могућа су tri scenarija uslovljavanja: crnogorski, hrvatski и makedonski.... НАТО не само да није добио своје политичко лице, које би се разликовало од звездастог-пуџастог америчког профила, већ је управо и ојачао своју улогу војно инструментна сила политичке САД. Видишност Balkana је и Evropi и zbog toga је у redu што је EU dobila ulogu да olakša ове razgovore. Zajednički nastup država regiona. Austrija sada stupa na scenu и којој треба pomiritи две strane. Sadašnji predsedavajući, као и Finska која preuzima tu ulogu и другој polovini године.

Метафора емисије: Политички аналитичар Бранко Радун мисли да све зависи од процене ДС-а, односно од ситуације у буџету, ситуације на Косову, али и од тога какви ће сигнали долазити из ЕУ. Poruka koju kao region moramo stalno slati је да је идеја . “Dalje širenje Evropske unije не sme се обуставити, а посебно се

Balkanu ne smeju upućivati signali o obustavi prijema novih članica. Ne možemo u ovom trenutku stati na kočnicu i našim partnerima na Balkanu signalizirati da sada više ne želimo ništa da čujemo o njima.

Метафора скале: *Veze između EU i Srbije će sada biti podignute na novi i kvalitativno viši nivo. Posle više godina neizvesnosti i izostanka uspeha, većina zemalja se popela stepenicu više u odnosima sa EU-om.*

Метафора трговине: *Патријарх Иринеј: Огрицање од Косова је стипрашна цена уласка у ЕУ. Оdlazak Kosova је цена рачуна vladavine Slobodana Miloševića који демократска Србија мора да плати.*

Завршићемо са метонимијом као логичком поентом наведених метафора: **Европа је Европска унија:** *Меркелова: Пројадне ли евро, пројадне Европа. Ми видимо европску перспективу као ујединјујући element међу великим деловима становништва и демократских снага и земљама овог региона“. Као и у земљама чланицама ЕУ, важно је Европу представљати грађанима на прави начин. Истовремено, приближавање земаља региона Европи, укључујући Србију, ошвара простор за решавање њихових проблема. Европског саветца Херманом ван Ромпејом о европској перспективи Србије. Европа неће оставити Грчку на цедилу, поручио је јуче Оли Рен.... а један од циљева разговора је да се и Београд и Приштина приближе Европи. .... односно о помоћи српској заједници и о jačanju поверења код међународне заједнице на путу ка Европи.*

Европска унија у руској дневној штампи⁴

Свака метафора не „живи“ сама по себи, већ се остварује у одређеном контексту, тексту, дискурсу. Прималац може разумети метафору уколико разуме контекст у коме се она реализује. На пример, геостратегијску ситуацију Русије у овом тренутку (лето 2011) карактерише интеракција и сукоб интереса четири светских центара моћи: САД, Европска Унија, Кина и Русија. Објективно, Русија је најслабија од њих. То је резултат „реформи“. Да би се разумело шта је снашло нашу земљу, послужићемо се метафором. Сликовито, она се може представити човеком на вешалима, који је на минут пре вешања ослобођен сигурне смрти јер су целати заспали. Осуђеник је искористио моменат и побегао. Шта је сада неопходно Русији? И шта треба човеку одбеглом са вешала? Дакле, Русија мора гарантовати да ће се развијати у складу са поштовањем сопствених интереса. У односу на остале велесиле, Русија је од њих слабија војно, заостаје у технологији, има демографских проблема. Са друге стране, има и веома важне предности: огромне залихе природних ресурса, огромно тржиште, заклон испод нуклеарног кишобрана...

Суштина политике политичког врха Русије јесте очување слободе деловања и независности, као и да постану јак центар светске моћи. Сваки од врхунских светских играча покушава да придобије Русију на своју страну, истовремено правећи и друге искорак. Европска унија и Русија заинтересоване су за интеграцију, али је неопходно да се ово питање решава пажљиво, полако, како би се изнашли прави начини сарадње корисни за обе стране. За Русију веома је важно тржиште Европске уније. Развитку трговинско-економске сарадње између Русије и Европске уније доприноси географска близина, комплементарност при-

4 Рад коаутора, доц. др Валентине Мајкове, која је користила и коментарисала материјал из руских листова: Московский Комсомолец, Аргументы и Факты, Ведомости, Российская газета, Интернет-издание РБК, „Известия“, „Комсомольская правда“, објављених средином 2011. године.

вредних грана и инфраструктура, те дугогодишња пословна традиција. Европска унија главни партнер је Русије, са учинком од (више од) половине прихода Русије. Руска федерација је један од три главна снабдевача Европске уније гасом и други по значају снабдевач Европе нафтом. Ово уводно објашњење поткрепљено је примерима из руских новина.

Лист „Российская газета“ у јулу 2011. године пише да су „сломљена копча“ између Европске уније и Русије око „Трећег енергопакета“ који би требало да ступи на снагу почетком марта наредне године. Овај документ, за регулисање европске енергетске ситуације, ограничио би право на контролисање транспортне мреже енергетских компанија као што је Гаспром, довео је до неслагања са Москвом. Руски премијер оштро је иступио против новембарске иницијате Берлина, под називом „пљачка“, а у вези са активностима приступања треће стране (Европе) транспортним капацитетима Русије. Руски премијер (Путин) уверавао је јавност да за Москву није профитабилан велики узлет цена „црног злата“. Он је одобравао речи шефа Европске комисије „да је руска електропривреда залог добробити Европе“ и додао да „Треба дати самим људима да се одреде за своју судбину и своју будућност, без икаквог мешања са стране“, продужио је Путин. „...Неопходно је поштовати оно што се дешава у другим земљама, ни ком случају се не сме у то мешати.“ („Надо дать людям самим определять свою судьбу и свое будущее естественным путем, без всякого вмешательства извне, – продолжал Путин. – Нельзя кальку переносить на другие регионы мира, привычную и удобную. Надо с уважением относиться к тому, что происходит в других странах, ни в коем случае нельзя туда вмешиваться“).

Лист „Московский комсомолец“ 10. јуна 2011. пише да се Европа отвара. Русија и ЕУ до краја јула сагласиће се око преласка на безвизни режим, најавио је 10 јуна на конференцији за новинаре у Нижњем Новгороду руски председник Дмитриј Медведев на крају 27. Самита Русија-Европска унија и додао: „Ми смо у процесу кретања ка безвизном простору. Имамо посебан план. До краја јула 2011. усагласићемо се и доћи до крајњег резултата. Раније је Медведев рекао да су „Русија и Европска унија направила значајан напредак у разговорима о безвизном режиму.“

На исту тему лист „Аргументы и Факты“ објављује 14. јануара 2011. чланак о томе да ће Руси моћи лакше путовати на Запад. Сергеј Лавров је рекао: „очекујемо да ће ове године ово питање затворити у потпуности. Не постоје никакве техничке и организационе препреке да се безвизни режим не оствари рекао је он. ... Тренутно, Русија покушава да се договори са појединим земљама ЕУ о олакашицама.“

Лист „Московский Комсомолец“ 4. јуна 2011. пише о љутњи дана, да је с редовном оштром критиком Европска унија обрушила се (напала) Русију. Овога пута гнев наших „заклетих партнера“ није изазвао случај Ходорковског или друго нарушавање људских права на „у „zemlji pobednicke opozicione vlasti““. Европљани не могу да пронађу извор цревних болести на старом континенту, а ипак негодују: како то? Зашто Руси не желе да једу наше поврће? ... Представник ЕУ у Москви, Фернандо Валнезуела, одбацио је у страну дипломатску пријатност и проговорио језиком ултиматума: Ми видимо ову забрану као озбиљан проблем (питање). Мере Русије су неосноване и неодмерене. Русија је у завршној фази преговора да се придружи Светској трговинској организацији. У СТО постоји споразум о посебним санитарним и фитосанитарним стандардима. Таквим понашањем, Русија делује против њих. И из тих разлога ми захтевамо хитно уки-

дање забране. Ако би Русија била члан СТО, увођење једностране забране на увоз европског поврћа било би немогуће. Правила светског трговачког клуба налажу да свакој забрани претходе консултације. Али, у СТО нас не пуштају. Зашто бисмо онда били дужни да се придржавамо правила СТО? Али сада, захтевају да се придржавамо правила, ... Да ли је нормално да такву земљу, као што је Русија, већ више од 10 година маринирају у увредљивом статусу вечитог кандидата за чланство? И како морално оправдати позицију господина Валензула? На крају крајева, цивилизовани Европљани нам говоре: „Извор заразе не знамо. Али ви свеједно једите наше поврће, драги Руси. Можда ће вас погодити“.

Међутим, шалу на страну. „Рат поврћа“ између Европе и Русије је превише сложен феномен да бисмо могли извучити недвосмислене моралне закључке. Забранивши увоз европског поврћа у РФ, наш главни санитарни лекар Гендиј Онишченко задуго је стекао је свемоћног политичког оружја. Када се Кремљ свађа с неким од бивших братских република, одмах постаје јасно да њихови пољопривредни производи не пролазе по руским санитарним нормама. Посматрање „рата краставаца“ – радња је, наравно, интересантна. Али ризик тровања тим истим краставцем убија свако задовољство.

Русија ће спасити свет, и не само светошћу, као је у раном 16. веку рекао старац Филофеи, већ напредном науком и технологијама. „Московский комсомолец“ извештава 15. јуна 2011. о раду Ханты-Мансийске Межнародног ИТ-форума, где су биле представљене напредне технологије, најбољи гадети, најновија достигнућа ИТ индустрије. Лист даље пише о проналасцима Русије у области космичке индустрије који су тако моћни да могу да заштите Земљу од опасности (објеката) из свемира. (Россия спасет мир, и не только святостью, как об этом еще в начале 16 века сказал старец Филофей, но передовой наукой, передовыми технологиями. „Московский комсомолец“ сообщает 15 июня 2011, о работе с 7 по 11 июня в Ханты-Мансийске Международного ИТ-форума., где были представлены самые передовые технологии, самые крутые гаджеты, новейшие разработки ИТ-индустрии)⁵.

На основу ових коментара, издвајамо следеће метафоре:

Метафора **особе**: Русија води дијалог с ЕУ, ...повлачићи се пред Евројом, Русија се осећа пониженом (Россия чувствует себя униженной), Србија зове Русију у помоћ... Евроја је болесна. (Евроја больна). Руски премијер је опширо испуио против новембарске иницијативе Берлина.. Тренући, Русија покушава да се договори са појединим земљама ЕУ о олкашицама. Када се Кремљ свађа с неким од бивших брајских република. ...да је Русија најгора варијанша (Мы сжалкиваемся с этими вещами во многих странах, уровень коррупции и других проблем везде разный, и я не могу сказать, что Россия — худший вариант.) У последње време, ситуација је веома шужна (В последнее время дело обстоит довольно печально),

5 И опширније: Вероятность столкновения с Землей космических объектов размерами до 300 метров, которые могут вызвать общепланетную катастрофу, достаточно велика. Современный уровень развития российских ракетно-космических технологий позволяет решить эту проблему. Государственным ракетным центром имени академика В. П. Макеева совместно с Российской академией наук разработана концепция предотвращения столкновения Земли с опасными космическими объектами с помощью ракетно-космической системы, которая базируется на существующих („Союз-2“) и перспективных („Русь-М“) ракетах-носителях и имеет в своем составе специальные разведывательные и ударные космические аппараты. При разработке и вводе в эксплуатацию такой системы вероятность столкновения Земли с опасными космическими объектами будет практически исключена.

Мере Русије су неосноване и неодомерене. Русија је у завршној фази преговора да се придружи Светској трговинској организацији (Мере Русије јављају се као неопходним и непропорционалним). Русија је у завршној фази преговора да се придружи Светској трговинској организацији (Мере Русије јављају се као неопходним и непропорционалним). Русија је у завршној фази преговора да се придружи Светској трговинској организацији (Мере Русије јављају се као неопходним и непропорционалним).

Метафора (вербалног) рата: сукоб интереса, „слоњена коња“ између Европске уније и Русије, Руски премијер је оштро испутио против новембарске иницијативе Берлина, наш главни санитарни лекар Генадиј Онишченко задуго је синекао је свемоћног политичког оружја. У Думи су спреми на светски дипломатски рат, је Evropski savez је погодно оstrom kritikом Rusiju. „Рат поврћа“ између Европе и Русије је превише сложен феномен...

(„Овоиная война“ между Европой и Россией — слишком сложное явление, чтобы мы могли делать однозначные моральные выводы) , дуел две нуклеарне силе („Недобрая воля“ не приведут у дуэли двух ядерных держав) . Посматрање „раша краснавацама“ – радња је, наравно, интересантна. (Наблюдајте за „огу речним войнама“ — занятие, конечно, интересное). Али ризик шровања тим истим краснацем убија свако задовољство (Но риск опривитсья тем же самым огурицом убивает все удовольствия).

Метафора простора: Svaki od svetskih igraca staraju se da Rusiju okrenu na svoju страну, istovremeno podmetajuci nogu drugima. Али, у СТО нас не пуштају (Но ВТО нас јока уорно не пускају). Ne treba uobicajeni i povoljan naцрт prenositi na druge regione sveta. Представник ЕУ у Москви, Фернандо Валнезуела, одрбаио је у сцрану димпломатску пријатност и проговорио језиком ултиматума... (Представител ЕС в Москве Фернандо Валенсуела отбросил в сторону дипломатические приятияности и заговорил језиком ултиматумов)... „очекујемо да ће ове године ово питање заворити у пошуности. Налази се на прагу другог шаласа светске кризе. („Находясь на пороге второй волны мирового кризиса“). Искрено говорећи, у земљама ЕУ бирократија је веома озбиљан проблем (Честно говорећи, та је бюрократија в сцранах Европског сојуза — очень серьезная проблема). Шалу на сцрану (Впрочем, шутки в сторону).

Метафора кретања и пута: ... Наша држава је спремна за прелазак на безвизни режим, Ми смо у процесу кретања ка безвизном просиору, (Россия и Европейский союз до конца июля намерены согласовать переход к безвизовому режиму, – заявил 10 июня на пресс-конференции в Нижнем Новгороде Президент РФ Дмитрий Медведев по окончании 27-го саммита „Россия – ЕС“. „Мы в процессе движения к безвизовому просиранству. У нас ест специальныи план. До конца июля 2011 года мы едо согласуем и в ипоге придем к конечному результату). ...Ситуација је нестабилна, потребни су даљи кораци... (Ситуация нестабильная, требуются дальнейшие шаги, заявила она). „... слоњена коња“ између Европске уније и Русије око „Трећег енергопакета“ који би требало да ситуи на снагу почетком марта наредне године. До краја јула 2011. усагласићемо се и доћи до крајњег резултата ...како је далеко дошла Украина на свом пуцу у Европу, (Главный предмет обсуждения – как далеко ушла Украина на своем пути в Европу). ...ка својој будућности цу истинским цушем. И ЕУ и Русија су заинтересоване за интеграцију, али решење овог питања треба тражити без журбе, пажљиво, јолако, тражећи могуће путеве сарадње. (И Европейский союз, и Россия заинтересованы в дальнейшей интеграции, но подходящи к решению этого вопроса осторожно, не спеша, поскольку находятся в поисках взаимовыгодных путей сотрудничества).

Метафора скале: ... политичког врха Русије. Садашњи ниво развоја руског ракетно-космичке технологије могу решити овај проблем. (Сегодняшний уровень развития российских ракетно-космических технологий позволяет решить эту проблему).

Метафора мора: Налазимо се на прагу друзог шаласа светске кризе. Све државе се морају понашати одговорно, а не да ушито своју привреду („Все государство должно вести себя ответственно, а не шито свои экономики“).

Метафора болести: „...могу повући за собом парализу финансијског система.. (..можеш повлечь за собой паралич финансовой системы).

Метафора игре: Сваки од врхунских светских играча покушава да придобије Русију на своју страну (Каждый же из мировых игроков наперебой пытается перешагнуть Россию на свою сторону...).

Метафора шаха: Светска политика је велика шаховска табла... (Мировая политика – большая шахматная доска, но не надо превращать ее в большую пешочницу).

Метафора авијације: „Москва не одговара високи узлети цена црног злата ... (Российский премьер заверил, что Москве не выгоден резкий взлет цен на „черное золото“).

Политика је догађај: ... у којој учествују политичке стране, ... како је највио Владимир Вукићевић, пужилац за рајне злочине, учеће руских истражишела ће бити од користи.

Политика је договор: Русија и ЕУ до краја јула ће сагласити око преласка на безвизни режим,.. Имамо посебан план. До краја јула 2011. усагласићемо се и доћи до крајњег резултата. Раније је Медведев рекао да су Русија и Европска унија направила значајан напредак у разговорима о безвизном режиму. „Диалог с Евросюзом“;

ЕУ је експресни воз: Онда је еворјски експрес прошао поред украјинске станице, чак ни не успоривши (Тогда еврейский экспрес проследовал мимо украинской станции, даже не сбавив скорости).

Политика је кухињски лонац: Да ли је нормално да такову земљу, као што је Русија, већ више од 10 година маринирају у увредљивом стању у вечитој кандидатури за чланство?

Метафора грађевине: „неко заштвара браве противоракетне одбране, а неко ће отворити сва врата (капије)... („Кто-то собираетсья закрываться от всего мира на противоракетные „Замки“, а кто-то жотов распахнуть все ворота“), Европа је отворена.

Метафора пожара: *Evropļani nikako ne mogu da nadju izvor razbukthane crevne infekcije...*

Политика је књига: Окренули смо страну финансијске кризе .... (Мы перевернули страницу финансового кризиса“; — приободрял президент Франции Николя Саркози).

Метонимија: **Европа је ЕУ, запад је ЕУ:** Како је далеко дошла Украјина на свом пућу у Европу. Европа је отворена. Руси ће лакше пућовати на Запад.

Закључак

У изабраним политичким изјавама српских политичара и новинара кристалише се визија Европске уније као ограђене територијалне целине са јединственим друштвено-политичким устројством, грађевине опасане бредима, са јасно издиференцираним барикадама према Балкану, који само географски припада Европи. Стога, Европска унија је метонимијски синоним за Европу. Србија,

која није политички и економски део Европске уније, метафорично се доживљава као неко ко је изопштен из заједнице среће и благостања и у том сликовитом приказивању, иако територијално блиска, фиктивно веома удаљена на временској оси садашњост – перспектива или хијерархијској лествици низак – висок. Европска унија је персонализовани строги судија који поставља услове, задатке и нормативе, награђује или кажњава по потреби, док се Србија, метафорично виђена као особа, труди да испуни те задатке како би заузела своје место под окриљем прогресивне целине. То настојање Србије да дође до циља најчешће се приказује метафором путање, кретања или путовања. Тако, Србија временском путањом путује ка Европи (тј. Европској унији) која је њен циљ, а то кретање је кретање унапред, пошто је будућност метафорично представљена испред говорника. Она је испред јер је унапред испланирана визија будућности, а то значи, циљ је виђен имагинарним очима, анализиран и осмишљен. Самим тим, не може бити иза, јер оно што се десило већ је доживљено на путу који смо већ прошли. Оно што нас очекује или оно што ми очекујемо да се деси подразумева кретање у сусрет њему, ка њему па будућност метафорично концептуализујемо на месту испред нас. Јер, у физичком свету крећемо се унапред, ка начему, у нефизичком свету повратка назад нема. Ако нема прогреса, напретка, остварења циљева онда значи да је метафорично путовање обустављено па имамо утисак да тапкамо у месту. Наравно, све је то начин језичке концептуализације стварности, тј. стварање конкретне слике за једну тако сложу апстракцију која се зове будућност. Анологно томе, државни и политички успех је на невидљивој а подразумевајућој скали вредности увек позициониран на вишем нивоу, успех је уздицање увис, освајање висина, док нижи ниво подразумева пад, клизање, пропадање. Помоћу језика стварамо слику хијерархијске лествице у којој је деградација представљена ниско, полазна основа је база, а циљеви које треба остварити су високо и до њих се стиже степен по степен. Тако концептуализујемо имагинарну представу хијерархијске лествице међудржавних вредности на којој је Србија сада на ниским позицијама. Њен спас, дакле, њен успех, је у европским интеграцијама које она мора да заслужи испуњавањем задатих услова, а то значи да се степен по степен пење ка врху успеха.

Слика Европске уније коју концептуализују појмовне метафоре у руској штампи је потпуно другачија. Иако је реч о квалитативно истим метафорама, тј. њиховим циљним доменима, изворни домени се разликују. Практично, у штампи, а то значи и визији руског народа, ЕУ није представљена у позитивном смислу, па су метафоре садржатеља (спасиоца света), моћника, владоца, судије, праведника на страни Русије. У овим метафорама нема пута ка Европској унији, изузев подругљиве констатације да „идући тим путем“, Украјина нигде није стигла. Русија иде сопственим „путем“. Онолико, колико се Србији жури да што пре постане члан ЕУ, толико Русија детаљно, успорава и промишља о могућностима заједничких интереса. Метафоре договора и сарадње јесу присутне као могућа обострана добит, али се као препреке јављају метафоре рата којима се описују односи између ове две велесиле. Међу њима влада неповерење, одмеравање снага, јер евидентно да ЕУ није прави пријатељ Русији и да не поштује њене интересе. Но, Русија је довољно јака не само да брани своје интересе, већ и да брине о целом свету. Она је спремна за одбрану човечанства од опасности из свемира. А то је велика ствар!

Сасвим је онда јасно зашто је примера са ЕУ било много мање у руској штампи но у српској, јер Русији приступање ЕУ није ни преокупација, а очигледно ни намера.

Занимљиво је да и Руси као и Срби идентификују Европску унију са Европом, тј. са Западом.

Појмовним метафорама: игре, шаха, спорта, скале, кухиње, саобраћаја... експресивно су обојене политичке радње, док генерално појмовно утемељене политика проналази у животном концепту просторности код оба језика.

Литература

- Будаев, Э.В. & Чудинов, А.П. Историческая динамика политической метафоры, proceedings of USPU, Linguistics, Vol. 19, 2006.
- Kövecses Zoltan (2002). *Metaphor. A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Мухин А. А. Информационная война в России. М., 2000.
- Радановић-Фелеберг Татјана (2009). *Путовање Србије у Европу на Ђинђићевим метафорама*, Ријеч, бр.1, Никшић.
<http://www.ff.ac.me/dokumenta/Rijec%20I/Tatjana%20Radanovic%20Feldberg.pdf> посећено: 19. 6 2011.
- Романов А. А. Конфликтный дискурс политика // Политический дискурс в России-3: Материалы рабочего совещания. М., 1999.
- Русский язык конца XX столетия (1985–1995). М., 1996.
- Силашки, Ђуровић, Радић-Бојанић (2009). *Јавни дискурс Србије*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.
- Ungerer, Friedrich, Hans-Jörg Schmid (1996). *An introduction to cognitive linguistics*. London and New York: Longman.
- Феденева Ю. Б., Чудинов А. П. Метафорическое моделирование в российском политическом дискурсе // Политический дискурс России-3: Материалы рабочего совещания. М., 1999.
- Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале // Русская речь. 2001. № 1.
- Чудинов А.П. *Политическая лингвистика*. М.: Флинта. 2008. 232.

Извори

Политика, Блиц, Вечерње новости, Прес, Европски форум, Нин, Московский Комсомолец, Аржументы и Факты, Ведомости, Российская газета, Интернет-издание РБК, Известия, Комсомольская правда.

RUSSIA AND SERBIA IN THE EU OR OUTSIDE OF IT? - USING THE METAPHORIZATION FOR THE CONCEPT OF REALITY -

Summary

In this paper we compare the typical political conceptual metaphors which are used in international foreign political interactions with the EU in the public political discourse of Serbian and Russian newspapers in order to highlight the principles in the conceptualization of the EU at these related languages. The results showed that the same conceptual metaphors occurring in the political discourses of Russia and Serbia, but their use-values are different. Namely, while the European Union is perceived positively by Serbs, in the Russian language it has mostly negative connotations.

Keywords: European Union, Russia, Serbia, conceptual metaphor, cognitive science, political discourse, reality.

Marina Janjić, Valentina Petrovna Maškova

Тијана С. ВЕСИЋ ПАВЛОВИЋ¹
 Универзитет у Београду
 Машински факултет

МЕТАФОРЕ ПЛОВИДБЕ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ: КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП

Предмет рада су лексеме у српском и енглеском језику које означавају појмове везане за пловидбу, а проширују значење на апстрактне појмове. Теоријски оквир за анализу јесте когнитивнолингвистички приступ значењу, односно, теорија појмовних метафора. На основу анализе примера из корпуса српског и енглеског језика утврђено је да се лексеме које се примарно односе на пловидбу користе за концептуализацију различитих апстрактних домена, пре свега, државе и њених институција, организација као и разноврсних аспеката људског живота. У закључку се дискутују сличности и разлике између два језика у погледу карактеристичних метафоричких пресликавања са изворним доменом пловидбе бродом.

Кључне речи: лексеме везане за пловидбу, појмовна метафора, српски језик, енглески језик.

1. Увод

У проучавању језичког значења велика пажња посвећује се случајевима у којима лексема има више значења, односно, у којима се испољава појава полисемије. Р. Драгићевић (2010) наводи да се у српској лексиколошкој терминологији термин полисемија употребљава у два значења: као вишезначност, способност лексеме да има више значења и као заједничко име за четири најчешћа механизма којима се вишезначност остварује, то јест, за метафору, метонимију, синегдоху и платисемију. Основни разлог за настајање полисемије јесте чињеница да је око нас знатно више предмета и појава него лексема за њих (Драгићевић 2010). Стога недостатак лексике не указује да је неки језик сиромашан, већ да се у означавању различитих појмова служи полисемијом или деривацијом. Скуп свих значења једне речи (њена полисемантичка структура), обухвата примарно/основно/номинационо значење или примарне семантичке реализације и секундарна значења или секундарне семантичке реализације. Примарност основног значења огледа се управо у томе што из њега настају секундарна значења (Драгићевић 2010: 130–133).

Проучавање језика, прецизније, језичког значења, и човековог искуства оличеног у њему добија једну специфичну димензију у теоријском оквиру когнитивне лингвистике. Као основна идеја ове гране лингвистике истиче се појмовна, односно, искуствена основа лингвистичких категорија. Језик се посматра као складиште знања о свету, односно, као структурисани скуп значењских категорија које људима помажу да обраде нова и складиште информације о старим искуствима. Језик се анализира као начин за организацију знања који одражава

¹ tvesic@mas.bg.ac.rs

потребе, интересовања и искуства људи и култура у којима они живе. У складу с овим теоријским претпоставкама, значење се изједначава с концептуализацијом, а проширење лексичког значења најчешће објашњава метафоричком или метонимијском мотивисаношћу. Анализа лексема у српском и енглеском језику у овом раду управо је заснована на теорији појмовних метафора коју су утемељили Лејкоф и Џонсон (Lakoff/Johnson 1980), а детаљно развили и допунили многи други аутори у области когнитивне семантике и с њом повезаних дисциплина (Lakoff 1987, Johnson 1987, Gibbs 1994, Kövecses 2002 итд.). Теорија постулира да је људски појмовни систем у основи метафоричан и да има централну улогу у дефинисању реалности. Метафоричко значење не посматра се као посебна врста значења, већ се тврди да метафора настаје као резултат посебних процеса у конструисању значења (Croft/Cruse 2004). Метафорички изрази представљају површинске, језичке реализације појмовних пресликавања, а њихова суштина је у разумевању и доживљавању једне ствари, мање доступне искуству, помоћу друге, искуствено ближе и доступније (Lakoff/Johnson 1980: 5). Два појмовна домена на којима се метафора заснива јесу изворни, тј. домен из кога потичу метафорички изрази за разумевање другог појмовног домена, и циљни домен, који се разумева путем изворног домена. Изворни домен обухвата области које су веома блиске искуству (на пример, грађевине, новац, биљке, животиње, кретање, садржатеље итд.), док су циљни домени много апстрактнији и не тако присутни у сфери искуства (рецимо, емоције, друштво, нација, политика, време, комуникација итд.). Између два домена успостављају се односи пресликавања, по формули: циљни домен је изворни домен. Метафорички процеси поштују принцип једносмерности који подразумева да је доминантан правац од конкретнијег ка апстрактном, али не и обрнуто (Kövecses 2002). Гранање лексичког значења објашњава се успостављањем низа метафоричких пресликавања између изворног и циљног домена. Овај претпостављени модел успешно је примењен у низу језичких анализа већег или мањег обима на материјалу лексема енглеског и српског језика (Klikovac 2000, Rasulić 2006, Vesić Pavlović 2011 итд.).

Једна од основних премиса когнитивне лингвистике јесте теза да је појмовни и лингвистички систем човека утемељен у људском физичком, когнитивном и друштвеном искуству (Johnson 1987, Lakoff 1987, Lakoff/Johnson 1999, Gibbs 2006 и др.). Нераздвојивост ума, тела и света, као и културних и когнитивних модела указује на важну идеју да је метафора карактеристика интеракција између људског тела и света, а не феномен који настаје у појединцу, па је стога немогуће проучавати когницију одвојено од човекове интеракције с културним светом. Иако се људи рађају као „универзална бића“, перцептуални апарат се постепено сужава у складу с лингвистичким и културним окружењем у коме се живи. Следи да проучавање семантичке структуре језика омогућава увид у културне образце, као и образце понашања и размисљања заједнице у којој се тај језик говори (Dirven et al. 2007). Заснованост метафора на, пре свега, телесном искуству човека које је универзално имплицира да су и саме метафоре универзалне. Међутим, универзално телесно искуство на коме су потенцијално засноване универзалне метафоре не користи се на исти начин или у истој мери у различитим језицима и варијететима тако да, иако у два језика може да се појави иста појмовна метафора, на њен лингвистички израз утичу разлике културно-идеолошке природе (Kövecses 2006). Следи да у појединим случајевима језички израз појмовних метафора може да открије суптилне, али значајне разлике о културама, што је вео-

ма релевантно за тему овог рада, будући да је домен пловидбе донекле различито заступљен у искуству говорника два анализирана језика.

2. Предмет анализе

Предмет овог рада су лексеме које изражавају појам пловидбе и с њим повезане елементе, па се пре свега треба осврнути на карактеристике овог изворног домена. Кретање по води може се сматрати једним од базичних искустава, услед његове свеprisутности у окружењу људи на планети Земљи. Имајући у виду да теорија појмовних метафора инсистира на тесној вези између језика и културног искуства, могуће је претпоставити да ће метафоричка гранања значења испитиваних лексема бити чешћа у енглеском језику, пошто је овај вид искуства, историјски гледано, примарнији говорницима британског енглеског. Како истичу Чартерис-Блек и Енис (Charteris-Black/Ennis 2001), метафоре засноване на домену кретања по води повезане су с геофизичким карактеристикама британског острва, па њихово постојање у језику одражава носталгију за поморском доминацијом на којој је изграђено славно британско царство.

Пловидба, односно, путовање водом може се посматрати као специфичан тип сликовне схеме путање.² Сливковне схеме по структури су сложене и састоје се из већег броја аспеката које је могуће анализирати одвојено. Као последица ове унутрашње сложености, различите компоненте путање (почетак, циљ, пут који их спаја) профилишу се употребом различитих лексичких јединица (Evans/Green 2006). У случају пловидбе, схема путање укључује више специфичних елемената: пловно средство, његове делове, активности везане за чин пловидбе и управљања пловилом, људе задужене за пловидбу, потенцијалне проблеме при пловидби, природне елементе који утичу на њен ток и сл. За сваки од ових елемената, издвојен је скуп лексема које их изражавају у српском и енглеском језику. Списак ни изблиза не исцрпљује могуће чланове овог семантичког поља у оба језика, већ обухвата оне најважније. У складу с предложеном поделом, следеће лексеме представљале су предмет анализе за српски и енглески језик:

- Пловно средство: *брод, лађа, чамац, барка; ship, boat, bark.*
- Делови пловила: *кормило, крма, џрамац, једро, весло, јарбол, сигро; helm, rudder, stern, prow, sail, oar, mast, anchor.*
- Активности везане за чин пловидбе и управљања пловилом: *пловити, испловити, уипловити, једрити, веслати, кормиларити, крманити, усигрити се; to sail, to sail away, to row, to steer a boat, to anchor.*
- Људи задужени за пловидбу: *капетан, морнари, кормилар, посада; captain, sailors, helmsman, crew.*
- Потенцијални проблеми при пловидби: *шонути, насукаити се, бродолом; to sink, to beach, to shipwreck.*
- Природни елементи који утичу на ток пловидбе: *пљима, осека, олуја, бура; ebb, flow, tides, storm, tempest.*
- Одреднице на пловном путу: *светионик, лука, пристаниште; lighthouse, harbour, port.*

2 Сливковне схеме дефинишу се као динамични обрасци перцептуалне интеракције и моторичке активности који се изнова понављају и дају структуру искуству (Johnson 1987: XIV). Базичне схеме које су изузетно значајне за организацију искуства обухватају садржавање, путању, део и целину, центар и периферију, везу, силу, скаларност, циклус, напред-назад, лево-десно итд.

Извор грађе за анализу за српски језик представља корпус савременог српског језика Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, док је за енглески језик коришћен Британски национални корпус.³ Претрагом су обухваћене све морфолошки повезане форме анализираних лексема. Након детаљне обраде добијених примера, издвојена су најфреквентнија појмовна пресликавања, која ће у наставку бити детаљније представљена и илустрована репрезентативним примерима из корпуса.

3. Метафоричка пресликавања изворног домена пловидбе

На основу анализе корпуса утврђено је да за следеће лексеме нису пронађене метафорички мотивисана значења: *барка, посада, весло, прамац, јарбол, кошва, морнари, веслаји, једрици* у српском, односно, *bark, rudder, stern, prow, oar, mast, row, captain, sailors, beach, lighthouse, harbour* у енглеском језику. Примећује се да оне означавају претежно делове пловила и радње који немају виталну улогу у одређивању даљег тока путовања. За остале лексеме у корпусу се појавио барем по један пример метафоричког проширења значења. Будући да појам пловидбе бродом обухвата многобројне и разноврсне елементе, издвајају се и веома разноврдне појмовне метафоре. Најчешћи циљни домени потврђени у овом корпусу јесу држава, организација и живот, а издвајају се и појединачни ентитети који се концептуализују помоћу групе лексема које означавају природне околности које утичу на пловидбу.

3.1. Метафоричка концептуализација државе

Метафора државе као брода помиње се у анализи друштвеног устројства, а порекло води из шесте књиге Платонове републике. Платон поистовећује управљање државом са управљањем бродом и истиче како су филозофи особе погодне да управљају државом у својству капетана. Грејди (Grady 2007) разрађује ову метафору у оквиру когнитивнолингвистичке парадигме наводећи основни скуп асоцијација између путовања бродом и функционисања државе. Државна политика и активности концептуализују се као маршрута путовања брода, кључне одлуке у том процесу представљају управљање бродом, напредак и успеси државе концептуализују се као напредовање брода ка дестинацији, а неуспеси и проблеми као потешкоће при пловидби. Околности које утичу на државу, на пример, на политичком или економском нивоу, поистовећују се с временским условима који утичу на пловидбу по мору.

У овом истраживању, реализације метафоре држава је брод у корпусу за српски језик далеко су најбројније. Концептуализација државе као брода првенствено се реализује лексемама *брод* и *лађа* које означавају државу у целини, уз повољне (*стигао је брод Србије к мирном и тихом пристаништу*) или неповољне околности у државној политици (*брод њн ризика* или *тоне десноцентристички брод*). Смер у коме држава иде поистовећује се с курсом пловидбе (*овданије друштво коначно је уловило у благодети киниализма*). Нарочито продуктиван је концепт кормила и лексеме које га означавају (*кормило, кормилар, кормиларици, крма*). Пошто означава активност управљања бродом која има пресудни утицај на даљи распоред и коначни успех путовања, кормиларење

3 Корпуси су доступни на следећим електронским адресама: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs> и <http://www.natcorp.ox.ac.uk>.

се пресликава на водећи положај у држави, односно, онога ко преузима вођство (*кормило државе преузела пошћпредседница Глорија Макайагал Аројо / председник сћао на кормило земље / (...) на челу наше државе и усћешно кормилари нашим бродом / предаћии Вам у руке крму државе*). У корпусу за енглески језик ова метафора јавља се у више реализација, али не с тако великим бројем примера као у српском. Концептуализација државе као брода реализује се лексемом *ship (the indispensable captain of the ship of state)*, а курс државне политике као смер кретања брода (*to set our sails to the new winds which will blow through the nineties*). Концепт кормиларења такође је продуктиван у означавању важних руководећих места у држави (*the figurehead at the helm of reform / the helm of the ship of state / helmsmen for the national economy*).

Као направа која причвршћује брод за жељену тачку и омогућава му да остане на одређеном месту, сидро има велики метафорички потенцијал у означавању државне стабилности у оба језика (*Београд се честћо види као сидро сћабилности целоћ региона / the present Federal Republic would remain firmly anchored in Nato / an anchor of stability and prosperity in a rapidly changing continent*). С друге стране, светионик, као грађевина која служи за оријентацију бродова помоћу светлосних сигнала које емитује, у овом апстрактном домену у српском језику означава државу која представља узор на „путу“ (*Србија је светионик слободе и демократије / Црна Гора је била светионик у који су ућњешћени ућирали своје погледе са надом*). Такође, у српском језику, лука која за брод представља крајњу тачку и успешан завршетак путовања за државу представља постизање успеха у државној политици (*наш државно-национални брод са олујноћ мора историје склонићии у мирније луке / Ђинћић: Крећемо се ка сигурнићим лукама*). Неуспех се концептуализује као бродолом, будући да је денотација ове лексеме насукнуће и разбијање брода уз губитак посаде и путника, односно, његово потпуно уништеће (*Наша дипломатија је од расћаа СФРЈ доживела ћрави бродолом / With you, Mr. Mayor, at the helm, I feel we shall be in no danger of a shipwreck*).

3.2. Метафоричка концепћуализација организација

Сложеност структуре организација као апстрактних система условљава неопходност њихове концептуализације великим бројем изворних домена. Тако се у оба језика издваја значајан број примера за концептуализацију организација у целини или њихових појединих аспеката помоћу појмова из изворног домена пловидбе бродом. То су, пре свега, политичке партије и спортски клубови, као и друштвене организације различитог типа (синдикати, позоришта, филхармонија итд.). Слично као и код концептуализације државе, успешна пловидба означава повољне аспекте у развоју организације (*ДОС је брод од квалићешћине граће, који има добар ветћар у једрима и мудроћ каћешћана*), док се проблеми у пловидби користе за концептуализацију пропадања (*Звездин кошаркачки брод шћоне*). Нарочито продуктивна је метафора управљање организацијом је кормиларење која се реализује лексемама *кормилар, кормиларићии, кормило* у српском, односно, *helm* и *helmsman* у енглеском језику. У питању су разноврсне организације: *кормило рећрезентћације Швајцарске / кормило Евроћске заједнице / кормило „Форда“ / кормило Аћшћелба 212 / кормило Београдске филхармоније*; а њихове паралеле у енглеском виде се у примерима *at the helm of the club / at the helm of his two highly successful businesses / helm of central and especially local newspapers / a helmsman in the America syndicate*. Такође, у српском језику се, као и за државу, издваја и ме-

тафора неуспех је бродолом, с конотацијом потпуног неуспеха и пропадања, реализована следећим примерима: *бродолом који је задесио социјалистичке / бродолом "црвено-белих" у Виџу / пивара је уз подршку Владе Републике Србије (...) успела да изађе из финансијског бродолома.*

На основу утврђених метафоричких пресликавања из домена пловидбе у домен државе и организација, могуће је издвојити низ заједничких елемената у међудоменским пресликавањима:

брод → држава/организација (*брод Србије / ДОС је брод од квалитетне грађе / captain of the ship of state*)

траса кретања брода → активности државе/организације („курс“ којим креће „југословенска лађа“)

кормиларење → управљање државом/организацијом (*кормило власти / корма државе / кормило Београдске филхармоније / helm of the ship of state / helm of the club / helmsman in the America syndicate*)

кретање брода ка циљу/пловидба ка циљу → успех државе/организације (*Крећемо се ка сигурнијим лукама*)

неуспеси/проблеми у функционисању државе/организација → бродолом (*Звездин кошаркашки брод шоне / бродолом "црвено-белих"*)

3.3 Концептуализација живота као пловидбе

Ова метафора издваја се као посебан случај метафоре живот је путовање, која представља устаљени облик концептуализације живота у европским језицима и културама. Она припада великом метафоричком систему структуре догађаја, као специфична реализација метафоре дугорочне сврсисходне активности су путовања, а на нижим нивоима њена даља реализација је, на пример, метафора љубав је путовање (Lakoff 1993). Пошто се живот у култури говорника енглеског и српског језика често доживљава помоћу појмовног пресликавања живот је путовање, то ствара и посебан поглед на свет, у коме је живот сврсисходно путовање у коме људи имају одређене циљеве који се представљају као дестинације, с културно прописаним правцем и фазама које у појединим временским периодима треба достићи да би се живот сматрао успешним. Типичне концептуализације животних фаза помоћу кретања у простору обухватају рођење је долазак, живот је путовање и смрт је одлазак (Özçalışkan 2003), уз различите спецификације начина путовања, средства, врсте подлоге и сл.

У корпусу примера који показују да се живот концептуализује као пловидба, издвајају се они у којима су повољне животне околности концептуализоване помоћу глатке пловидбе кроз таласе (ОВАН: *мирно пловидбе и срећно завршавају све зајочетне полове / животи грађана (ће) уловити у нормалне воде / life is not just sailing through on a mill pond / I sailed through the menopause*). Вода се повезује с лакоћом кретања, што је засновано на представи чврстог тела које наилази на мањи отпор када се креће кроз воду него при кретању по чврстој површини (Charteris-Black & Ennis 2001). Такође, оно што је из ових примера евидентно јесте представа о појединим етапама у животу/путовању као ограниченом делу водене површине. Вода којом путник на броду плива од почетка до краја путовања „издељена“ је на посебне делове који означавају важне периоде у животу (*нормалне воде / брачне воде*). Стабилно уточиште у животу означава се појмом луке (*у Атини која је његова животиња лука Веселиновић је веома цењен / моји сапушници кренули су у ову непредвиђену пустиловину из луке стокојног жи-*

воиша), који може да означава и крај путовања (*мој брод полако пристијаје у луку која се зове пензија*). Као и у случају домена државе, узорци у животу концептуализују се као светионик, с конотацијом веома важних људи на које се треба угледати и који метафорички представљају светлост (*овај уметник слика недантно (...), што је наук усвојен од прешходника и светионика оличених у Вермеру, Енџру, Далију и Месонијеу / постоје људи у свакој држави који су својеврсни интелектуалци светионици културе*). Лоше околности при пловидби пресликавају се на неповољне прилике у животу (*усмерили су њихов породични брод и све љушнике у буру која је следила / у свом породичном албуму, сачуваном кроз све ње живоине олује и даље је стајала ша пожушела, фантомска фотографија мога оца / деловати непоколебљиво упркос живоиним олујама и дневним незадовољствима*).

Нарочито је продуктивна концептуализација брака помоћу путовања бродом, као подврста метафоре љубав је путовање. Апстрактни домен љубави често се систематски концептуализује помоћу путовања, а елементи овог сложеног изворног домена профилишу различите аспекте љубавне везе. Улоге изворног домена пресликавају се на циљни домен тако што љубавници постају путници који путују одређеним врстом превоза дуж неке трасе на којој могу да наиђу и на препреке кретању (Evans/Green 2006). У конкретном случају путовања бродом, односно, метафоре љубав је пловидба, у српском језику је нарочито продуктивна концептуализација брака као одређеног сегмента воде на путовању у који се упловљава, као у примерима *Новица (ће) по други пут уловити у брачне воде / човек шек уловио у брачне воде / у Бранкин животи је уловио други мушкарца*. Неуспех у браку или љубавној вези се структурира као бродолом (*жали се на свој брачни бродолом правна инжењерка из Пироша / У Кини је милион и 200 хиљада бракова доживело бродолом / шај љубавни бродолом (...) није било оно најглавније што се одиравало у Срби / she moved like a sleep-walker, her heart shipwrecked within her*).

3.4. Метафоре везане за природне околности при пловидби

Посебна група примера обухвата изразе који означавају временске прилике при пловидби, пре свега, морем. Радић и Халупка-Решетар (Radić/Halupka-Rešetar 2006) утврдиле су постојање метафоре бурна реакција је олуја у енглеском језику (на пример, *the book caused a storm in America*), која је слична метафори бес/насиље је олуја, истичући њену културну условљеност. У овом корпусу показује се да постоји иста метафора, заједно с метафором бурна реакција је бура, реализована лексемама *олуја* и *бура* у српском, односно, *storm* и *tempest* у енглеском језику. Оне се лексички гранају тако да означавају немире, потресе, односно, сукобе разне врсте (социјалне, економске, политичке, емоционалне), као у следећим примерима: *олуја штероризма / душевна олуја / бурних и олујних рајних година / олујних страсти / политичка олуја / живоине олује; a storm of laughter / a storm of interest / a storm of protest / the storm of emotion; бура око прекинуће кошаркашке утакмице / љубавних бура / бура око дуванског дима; a worldwide tempest of economic recession / a tempest is raging within him / Greg blenched before the tempest he had stupidly unleashed*.

Концепт плиме и осеке (*плима, осека; ebb, flow*) односи се на подизање и спуштање нивоа океана или мора услед деловања привлачне силе Месеца и Сунца, што узрокује њихову употребу у означавању наглог повећања, односно, смањења интензитета, количине или учесталости. Оваквим пресликавањем

структурира се велики број ентитета, што се види у примерима за оба анализирана језика: *пљима најпљоснији / пљима уважавања / пљима пљашењике / пљима генералских чинова / пљиме еуфорије / пљиме одушевљења / пљими дипломатске реторике / пљима срџбе; осека посетилаца / осека у пословању због леињих одмора / осека у економским односима две земље / осека пљо стваралаштва / осека интересовања за студије / осеке њиховој оштимизма / осеке продуктивности; the ebb and flow of their conversation/ the ebb and flow of workers / ebb and flow of opinion / the ebb and flow of relationships / ebb and flow of the art world / the ebb and flow of emotion.*

4. Закључак

Предмет овог рада била је анализа вишезначности групе лексема које означавају појам пловидбе у српском и енглеском језику и метафоричких пресликавања која се налазе у основи гранања њиховог лексичког значења. Когнитивнолингвистички приступ језику, коришћен као теоријски оквир, показао се веома плодним за истраживање полисемичности лексема које примарно означавају појам пловидбе. На основу примера добијених претрагом репрезентативних корпуса српског и енглеског језика утврђено је да неке од испитиваних лексема које потичу из изворног домена пловидбе метафорички проширују своја значења у означавању апстрактних појмова, док мањи део у том смислу није продуктиван. Искуство путовања по води пружа основу за концептуализацију различитих домена и ентитета код говорника оба анализирана језика. Српски и енглески језик показују сличности у погледу главних метафоричких праваца проширења значења лексема које означавају појмове из изворног домена пловидбе (држава је брод, организација је брод, живот је путовање бродом/пловидба), као и њихових подметафора (управљање државом/ организацијом је кормиларење, љубав је пловидба), док се разлике јављају у њиховим конкретним реализацијама на површинском нивоу, као и физички већем броју примера за поједине метафоричке концептуализације у српском, које могу бити последица структуре корпуса на коме је истраживање извршено за енглески језик. Треба истаћи да предмет анализе нису били енглески идиоми везани за појам брода и пловидбе бродом који су метафорички мотивисани испитиваним лексемама (на пример, *to be in the same boat, to rock the boat, to sail close to the wind, to stick one's oar into something* итд.), а који би вероватно значајно увећали број примера у којима се јављају метафоричка значења у енглеском језику. Такође, разноврсност утврђених појмовних метафора и њихових реализација у оба анализирана језика, као и могућност укључивања у анализу додатних лексема повезаних с појмом пловидбе и посматрања начина на који оне развијају вишезначност, чини ову тему интересантном за нека даља истраживања. Као и у многим другим когнитивнолингвистичким студијама, намеће се закључак да је језичко значење неопходно посматрати у ширем контексту телесног, културног и социјалног искуства, па вредност утврђивања појмовних метафора управо лежи у томе што показују на који начин се аспекти проживљеног искуства повезују с другима и нуде могуће објашњење зашто се то дешава (Grady 2007).

Литература

- Весић Павловић 2011: T. Vesić Pavlović, Plant metaphors in the realm of economy, in: N. Tomović, J. Vujić (eds.), *ELLSIIR Proceedings, Proceedings of the International Conference English Language and Literature Studies: Image, Identity, Reality, Volume I*, Belgrade: Faculty of Philology, 335–348.
- Гибс 1994: R. Gibbs, *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Гибс 2006: R. Gibbs, *Embodiment and Cognitive Science*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Грејди 2007: J. Grady, Metaphor, in: D. Geeraerts and H. Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 188–213.
- Дирвен и др. 2007: R. Dirven, F. Polzenhagen, H.G. Wolf, Cognitive linguistics and cultural studies, in: D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 1203–1221.
- Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексиколозија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Еванс, Грин 2006: V.Evans, M. Green, *Cognitive Linguistics: An introduction*, Hillsdale, NJ/Edinburgh: Lawrence Erlbaum Associates/Edinburgh University Press.
- Кевечеш 2002: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical introduction*, New York: Oxford University Press.
- Кевечеш 2006: Z. Kövecses, *Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Кликовац 2000: D. Klikovac, *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet.
- Крофт, Круз 2004: W. Croft, D.A. Cruse, *Cognitive linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лејкоф 1987: G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*, Chicago: Chicago University Press.
- Лејкоф 1993: G. Lakoff, The contemporary theory of metaphor, in: A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*. 2nd edition, New York: Cambridge University Press, 202–251.
- Лејкоф, Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Лејкоф, Џонсон 1999: G. Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*, New York: Basic Books.
- Озчалишкан 2003: S. Özçalışkan, Metaphorical motion in crosslinguistic perspective: A comparison of English and Turkish, *Metaphor and Symbol*, Vol. 18, No. 3, 189–228.
- Радић, Халупка Решетар 2004: B. Radić, S. Halupka-Rešetar, *Metaphor and metonymy in some weather-related terms in English*, in: K. Rasulić, I. Trbojević (eds.), *ELLSII 75 Proceedings, Volume I*, Belgrade: Faculty of Philology, 297–306.
- Расулић 2004: K. Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo: Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Чартерис-Блек, Енис 2001: J. Charteris-Black, T. Ennis, A Comparative study of metaphor in Spanish and English financial reporting, *English for Specific Purposes: An International Journal*, Vol. 20, No. 3, 249–266.
- Џонсон 1987: M. Johnson, *The Body in the Mind: the Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago: The University of Chicago Press.

**METAFORE PLOVIDBE U SRPSKOM I ENGLSKOM JEZIKU:
KOGNITIVNOLINGVISTIČKI PRISTUP**

Summary

The paper explores the set of lexemes denoting the concepts related to navigation in English and Serbian, focusing on the ramification of their meaning in denoting abstract concepts. The theoretical framework for the analysis is provided by cognitive linguistics, whose basic assumption is the grounding of concepts and language in experience, primarily in human bodily experience. Having analysed the examples from the representative corpora of Serbian and English, it is established that lexemes related to navigation are used for conceptualisation of various abstract target domains, such as the state and its institutions, different organisation types, as well as diverse aspects of human life. The prevailing conceptual metaphors found in the corpora are state is a ship, organisations are ships and life is sailing, which further branch into submetaphors, such as, for example, running the state/organisation is steering the ship or love is sailing. The analysis confirms the assumption of cognitive linguistics that presence of the domain of sailing in experience brings about its presence in the structuring of abstract conceptual domains. The concluding part discusses the similarities and differences between two languages with respect to characteristic metaphors mappings in the source domain of navigation while emphasising the need for further research in this field.

Key words: lexemes related to navigation, conceptual metaphor, Serbian, English.

Tijana S. Vesić Pavlović

Gordana D. DIMKOVIĆ TELEBAKOVIĆ¹*Univerzitet u Beogradu
Saobraćajni fakultet*

STRUKTURA UVODA NAUČNIH RADOVA NA SRPSKOM JEZIKU U OBLASTI SAOBRAĆAJNOG INŽENJERSTVA

U ispitivanju strukture naučnih radova na srpskom jeziku u oblasti saobraćajnog inženjerstva potvrđena je hipoteza da se Svejzov model (Swales 1981a, 1990) ili Toulmin-Zapenov model (Toulmin 1972; Zappen 1983) mogu primeniti na uvode naučnih radova na srpskom jeziku za navedene oblasti. Uočene su izvesne specifičnosti u načinu pisanja uvoda naučnih radova kod nas. Uz pomoć analize korpusa od šest naučnih radova pokazano je o kojim posebnostima se radi. One ne izlaze iz okvira univerzalne naučne kulture.

Cljučne reči: analiza žanra, uvodi naučnih radova, saobraćajno inženjerstvo

1. Cilj i metod

Cilj rada je ustanovljavanje strukture uvoda naučnih radova na srpskom jeziku u oblasti saobraćaja.² Analiza obuhvata šest uvoda originalnih naučnih radova iz oblasti telekomunikacija, vazdušnog, drumskog, vodnog i kombinovanog saobraćaja. U istraživanju je korišćen Svejzov model (Create a Research Space Model – CARS model – up. Swales 1990: 141), koji ima sledeće komponente:

deo 1: ODREĐIVANJE TEME RADA

korak 1: Isticanje važnosti teme i/ili

korak 2: Generalizacija teme i/ili

korak 3: Pregled prethodnog istraživačkog rada

deo 2: UTVRĐIVANJE POLAZNOG STAVA

korak 1A: Kontratvrđnja ili

korak 1B: Naznačavanje određenog nedostatka ili problema ili

korak 1C: Postavljanje pitanja koja traže odgovore

korak 1D: Nastavljanje tradicije

deo 3: REŠAVANJE POLAZNOG STAVA

korak 1A: Isticanje cilja rada ili

korak 1B: Uvod u istraživački rad

korak 2: Objavljivanje osnovnih rezultata do kojih se došlo

korak 3: Naznačavanje strukture rada

1 gargatel@verat.net ili g.dimkovic@sf.bg.ac.rs

2 Autorka je ranije istraživala strukture uvoda naučnih radova napisanih na engleskom jeziku u oblasti saobraćajnog inženjerstva (v. Dimković Telebaković 2003, 2008, 2009). Neki rezultati su saopšteni na međunarodnoj konferenciji "Genre Variation in English Academic Communication", održanoj na Univerzitetu u Bergamu, Italija, 23–25. juna 2011.

U radu je takođe pokazano da se u nekim slučajevima u određenju delova naučnog rada može primenjivati i Tulmin Zapenov model (Toulmin 1972; Zappen 1983), jer naučni radovi u oblasti tehnike često imaju strukturu teksta „problem-rešenje“. Drugim rečima, Svejlzov deo 1 (Move 1) odnosi se u Tulmin Zapenovom modelu na cilj i sadašnje stanje u oblasti, deo 2 (Move 2) na problem, a deo 3 (Move 3) na rešavanje problema.

2. Analiza korpusa, rezultati i diskusija

Prvi analizirani naučni rad je iz oblasti telekomunikacija i sadrži sledeća poglavlja: *Uvod – Metod – Analiza dobijenih rezultata – Zaključak*. Ovakvu strukturu ima veliki broj naučnih radova. Ovde poglavlje *Analiza dobijenih rezultata* u stvari obuhvata dva dela, i to su *Rezultati* i *Diskusija*. Što se tiče poglavlja *Uvod*, ono izgleda ovako:

<i>Uvod</i>	
deo 1	<p>Kontrola saobraćaja i njihovo rutiranje u komunikacionim mrežama su već duže vreme predmet intezivnog istraživanja. U poslednje vreme ova istraživanja, na osnovu njih publikovani radovi i studije, sve se više bave postojećim i budućim multiservisnim mrežama. Razlog za ovo treba tražiti u sadašnjem i budućem uvođenju novih širokopoljasnih servisa, za koje postoji veliki interes korisnika, a koji su izrazito profitabilni. Postojeća rešenja fiksnog i fiksnog hijerarhijskog rutiranja ne mogu da odgovore na sve zahteve koji se postavljaju pred širokopoljasje multiservisne mreže, a da to bude i ekonomski opravdano. Savremene pretplatničke mreže, komutirane i distribucione, ne mogu da podrže sve širokopoljasje servise. Distribucione mreže, kao mreža kablovske TV, obezbeđuju širokopoljasje prenos do pretplatnika, potencijalno i sa binarnim protocima i do 10 GB/s, ali je prenos jednosmeran od tačke do više tačaka i ne postoji mogućnost komutacije za interaktivne servise. Telefonska mreža, omogućava komutiranu vezu između bilo koje tačke u svetu, uz sofisticiranu signalizacionu infrastrukturu u celoj mreži, ali sa najviše 64 kb/s. Da bi se omogućili potpuno interaktivni širokopoljasje servisi do individualnih pretplatnika, i distribucione i komutirane mreže moraju da se unaprede u širokopoljasje komutirane distribucione pretplatničke mreže. Zbog toga, kao rezultati istraživanja, predloženo je i koristiti se više metoda dinamičkog rutiranja, kao što su rutiranje u realnom vremenu, nehijerarhijsko, dinamički kontrolisano, alternativno, adaptivno, rutiranje zavisno od vremena i stanja, itd.</p>
deo 2	<p>Tokom poslednje decenije optička tehnologija se razvila do nivoa koji već suštinski omogućava ovu evoluciju mreže. Optička transmisiona tehnika se razvija mnogo brže od elektronske komutacione tehnike, a optička komutaciona tehnika dostigla je stadijum u kome se može smatrati ekonomičnom za mnoge aplikacije. To je takođe tehnika kojom se mogu zadovoljiti svi kriterijumi vezani za kvalitet servisa kao što je kašnjenje manje od 100 ms ili čak 50 ms za neke interaktivne video aplikacije [1, 2]. U optičkim mrežama se čini da je rutiranje talasnih dužina najpogodnije, iako mnogi problemi u vezi sa njim još nisu rešeni, a neki nisu ni dovoljno dobro shvaćeni, kao što su alokacije talasnih dužina ili dinamička ekvalizacija optičkog pojačanja [3, 4].</p>
deo 3	<p>Korisnici širokopoljasnih servisa zahtevaju i njihov visok kvalitet. Kvalitet servisa u mrežama, sa tačke gledišta pretplatnika, može se izraziti sledećim parametrima:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>propusnost mreže</i> - podrazumeva maksimalan binarni protok u datoj mreži, ili na pojedinim relacijama u mreži, - <i>srednje kašnjenje</i> - srednja vrednost kašnjenja na nekoj relaciji u mreži,
deo 1	<p>korak 2</p> <p>korak 1</p> <p>korak 1*</p> <p>korak 1*</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - <i>najveće kašnjenje</i> - maksimalna vrednost ukupnog kašnjenja na nekoj relaciji koja se može prihvatiti, - <i>džiter kašnjenja</i> - fluktuacija kašnjenja u mreži ili na pojedinim relacijama, - <i>verovatnoća gubitka informacija</i> - neprihvatljiva verovatnoća greške, verovatnoća gubitka paketa i slično, - <i>cena</i> pojedinih servisa, itd. <p>Neki od parametara su obično međusobno suprotstavljeni, na primer cena nekog servisa i ostali parametri koji određuju kvalitet.</p> <p>Od brojnih parametara koji izražavaju kvalitet servisa, moguće je izabrati propusnost, dozvoljeno kašnjenje i verovatnoću greške i na osnovu njih sprovesti rutiranje i kontrolu saobraćaja u multiservisnim optičkim mrežama, uz optimalno korišćenje resursa ovakvih mreža [5]. Prethodno dobijeni rezultati ovde su detaljnije razmatrani. Takođe je metod dinamičkog rutiranja, zasnovan na kvalitetu servisa koji je opisan u [6], modifikovan za korišćenje u multiservisnim optičkim mrežama. Urađena je simulacija realne situacije, u kojoj su sa izvorišnog čvora različite vrednosti ponuđenog saobraćaja, za koje je neophodna veoma velika propusnost uz značajna ograničenja u pogledu kašnjenja i verovatnoće greške, usmerene ka istom odredištu i prikazani su njeni rezultati. Predložena metoda omogućava proširenje i na ostale parametre kvaliteta.</p>	<p>korak 1*</p> <p>korak 1*</p> <p>korak 1*</p> <p>korak 3</p> <p>korak 1B</p>
deo 3		
<p>Aćimović-Raspopović, V., Lazović, S., i Bakmaz, M., Primer dinamičkog rutiranja zasnovanog na kvalitetu servisa u optičkim komunikacionim mrežama, <i>Telekomunikacije 2</i>, 1997: 13-18.</p>		

dijagram 1.

U uvodu se nalazi pet definicija ključnih termina, što je označeno kao korak 1* u delu 1, što je novina. S obzirom na dužinu analiziranog *Uvoda* (87 redova), moguće je očekivati da ima ponavljanja delova i koraka (up. Cooper 1985; Crookes 1986; Hopkins i Dudley Evans 1988). U dijagramu 1, deo 1 i deo 3 ukazuju na cikličnost koja je predstavljena u strukturi uvoda na sledeći način:

deo 1 (korak 2, korak 1) – deo 2 (korak 1B) – deo 3 (korak 1, korak 1B) – deo 1 [korak 2, (korak 3 (korak 1*, korak 1*, korak 1*, korak 1*, korak 1*) korak 3)] – deo 3 (korak 1B).

Šta pokazuje ova struktura? Ona potvrđuje da Svejzov model *Uvoda* naučnog rada odgovara osnovnim delovima analiziranog *Uvoda* – deo 1, deo 2 i deo 3. To bi dalje moglo da znači da su autori članka koristili određene obrasce diskursa koji su karakteristični za jedan naučni žanr, što bi moglo da podupre Vidovsonovu tezu (up. Widdowson 1979: 61) o postojanju univerzalne naučne kulture. U ovom trenutku nije, međutim, moguće tvrditi da je raspored pojedinih koraka i delova stvar stila izlaganja pisaca, odnosno njihovog načina mišljenja. Ostaje zbog toga otvoreno pitanje da li razlike govore o karakteristikama lokalne naučne kulture srpskog jezika ili o prirodi piševog stila.

Za dalje razjašnjavanje pitanja potrebno je analizirati nove uvode u naučnim radovima. U dijagramu 2 prikazana je struktura *Uvoda* iz oblasti drumskog saobraćaja.

Uvod u dijagramu 2 sadrži tri dela: Predmet, Problem i Cilj, kako ih označava sam autor rada. Ovakva struktura *Uvoda* u osnovi odgovara Svejzovom CARS modelu. Analiza je pokazala da *Uvod* čine:

	<p><i>1. Uvod</i></p> <p>1.1 Predmet</p> <p>Predmet razmatranja ovog članka su osnovni pokazatelji nivoa usluge na deonici autoputeva koje u opštem slučaju mogu sačinjavati (Slika 1):</p> <ul style="list-style-type: none"> - odseci autoputa koji su izvan uticaja zona preplitanja i rampi, - odseci autoputa u zoni uticaja preplitanja i - odseci autoputa u zoni uticaja rampi. 	korak 2
deo 1	<p>Centralno mesto u članku posvećeno je postupcima utvrđivanja pokazatelja nivoa usluge, pre svega postupcima utvrđivanja primarnog pokazatelja, a to je brzina toka, kao i pitanju utvrđivanja repernih vrednosti šestostepene skale pokazatelja nivoa usluge za sve odseke autoputa.</p>	korak 1
	<p>1.2 Problem</p> <p>Brzina saobraćajnog toka (slobodnog, normalnog i zasićenog) ima ključnu ulogu u oblikovanju putne mreže u procesu planiranja i projektovanja, u eksploataciji, kao i u operativnom upravljanju saobraćajnim tokovima. Brzina toka je jedan od pokazatelja kojim se definiše nivo usluge deonica puteva.</p>	
	<p>Prema Drugom izdanju američkog priručnika za kapacitet puteva (HCM-1965.g. brzina toka je imala primarnu ulogu u definisanju nivoa usluge na putnim deonicama.</p> <p>Međutim, prema Trećem izdanju američkog priručnika za kapacitet puteva (HCM-1985.g.) brzini toka je, umesto primarne, neopravdano dodeljena sekundarna uloga u definisanju nivoa usluge deonica puteva.</p> <p>Na odsecima puteva u zonama preplitanja prema Drugom izdanju američkog priručnika za kapacitet puteva brzina toka kao pokazatelj nivoa usluge nije figurisala. Međutim, prema Trećem izdanju američkog priručnika za kapacitet puteva (HCM-1985.g.) brzini toka u preplitanju i nepreplitanju dodeljena je primarna uloga.</p>	korak 3
deo 2	<p>Na odsecima u zoni uticaja rampi, prema citiranim priručnicima, brzina toka nije uvrštena čak ni u red sekundarnih pokazatelja. Naime, prema citiranim <u>priručnicima na odsecima autoputeva u zonama uticaja rampi</u>, nivo usluge je definisan veličinom toka na krajnjoj desnoj traci, odnosno <u>relacijom tok/kapacitet s obzirom na krajnju desnu voznu traku autoputa</u>. Budući da su odseci autoputa iza ulivne rampe i ispred izlivne rampe takođe odseci autoputa, to je sa teorijskog i praktičnog aspekta apsurdno što i za ove odseke brzini toka nije dodeljena uloga merodavnog pokazatelja za definisanje nivoa usluge. Isključivanjem brzine toka kao pokazatelja za definisanje nivoa usluge, na odsecima autoputa u zonama uticaja rampi, defakto se isključuje pokazatelj koji po svojoj prirodi ima integrativnu ulogu u optimiziranju tehničko-eksploatacionih karakteristika autoputa po meri zahteva saobraćaja i ekonomske racionalnosti. Dakle, sa nekoherentnim sistemom merodavnih pokazatelja za definisanje nivoa usluge na pojedinim odsecima autoputa defakto je negiran stav da se na autoputevima sa idealnim tehničkim karakteristikama omogućavaju uslovi neprekinutih i neometenih tokova.</p>	korak 1B korak 1*
	<p>1.3 Cilj</p> <p>Opšti cilj rada je unapređenje analitičkog instrumentarija za analizu uslova saobraćaja na deonicama autoputa kroz pokazatelje nivoa usluge.</p>	korak 1A
deo 3	<p>Unapređenje analize uslova saobraćaja s obzirom na neadekvatnost pokazatelja za definisanje nivoa usluge koji su prisutni u vladajućoj svetskoj literaturi, fokusirano je na odseke autoputa u zonama uticaja rampi. Polazni stav u unapređenju analize uslova saobraćaja na svim odsecima autoputa</p>	korak 1B

uključujuću i odseke u zoni uticaja rampi zasniva se na ideji da brzina toka, kao i pokazatelj, mora imati primarnu ulogu u definisanju nivoa usluge.

Konkretni ciljevi su:

- utvrđivanje merodavnih pokazatelja za definisanje nivoa usluge na svim odsecima autoputa, korak 1A
- definisanje analitičke podrške za praktično utvrđivanje svih merodavnih pokazatelja nivoa usluge, posebno brzine toka kao primarnog pokazatelja na svim odsecima autoputa, i
- utvrđivanje repernih vrednosti merodavnih pokazatelja šestostepene skale nivoa usluge na svim odsecima autoputa.

Kuzović, Lj., Prilog definisanju merodavnih pokazatelja nivoa usluge na autoputevima, *Saobraćaj u gradovima* 5, 1995: 3-16.

dijagram 2.

deo 1 (korak 2, korak 1, korak 3) – deo 2 (korak 1B, korak 1*, korak 1B) – deo 3 (korak 1A, korak 1B, korak 1A).

U ovom analiziranom uvodu, jedna definicija nalazi se u delu 2, a korak 1B ponavlja se u delu 2 i korak 1A u delu 3.

Bilo je interesantno posmatrati dalja poglavlja ovoga rada. Poglavlje pod brojem dva „Utvrdjivanje merodavnih pokazatelja za definisanje nivoa usluge na deonici autoputa“ sadrži sledeće delove: *deo 2 (korak 1A) – deo 1 (korak 1, korak 3) – deo 3 (korak 1B)*, što predstavlja proširenje *Uvoda*.

Ostaje da ukažemo na lingvističke eksponente koji su nam pomogli da odredimo pojedine delove i korake. Neki od njih su: ‘Predmet razmatranja [...]’ (deo 1 korak 2), ‘Centralno mesto u članku [...]’ (deo 1 korak 1), navođenje literature (deo 1 korak 3), ‘[...] nije uvrštena čak ni [...]’ (deo 2 korak 1B), ‘Opšti cilj rada [...]’ i ‘Konkretni ciljevi su [...]’ (deo 3 korak 1A), ‘Unapređenje analize [...] fokusirano je na [...]’ (deo 3 korak 1B). Ovi lingvistički izrazi imaju svoje ekvivalente u engleskom jeziku (v. Dimković Telebaković 2003, poglavlje VII), pa je i u ovom slučaju moguće zaključiti da u pisanju naučnih radova naučnici koriste univerzalne konvencije bez obzira na kom jeziku pišu.

Sledeći *Uvod* (dijagram 3), koji ćemo analizirati, već na samom početku ukazuje na ispravnost zaključka da uvodi radova iz oblasti inženjerstva mogu da imaju shemu problem – rešenje, što je u skladu sa Tulmin-Zapenovim modelom (Zappen 1983).

Iz dijagrama 3 može se videti da *Uvod* analiziranog rada ima strukturu:

deo 1 (korak 2, korak 1, korak 3) – deo 3 (korak 1B, korak 1*, korak 3).

Drugo poglavlje rada – *Postavka problema* – predstavlja deo 2 prema Svejzovom modelu, tako da rad ima strukturu *Uvod – Problem/Metod – Rezultat/Diskusija/Provera rezultata – Zaključna razmatranja*.

Značajno je istaći da se autori rada pozivaju na literaturu i dosadašnje rezultate u ovoj oblasti sa preciznim objašnjenjima termina koje koriste dalje u radu. Jasno je naznačeno šta znače ‘zadovoljavajuće vrednosti ukupnih troškova’ u delu 3 korak 1*. Definisanje ključnih termina u naučnom radu predstavlja važan napredak u pisanju uvoda. Jasne definicije mogu da pomognu pri ustanovljavanju teorije. Posmatran u celini, ovaj rad sadrži sve elemente naučnog rada. To pokazuje da su poštovane

<i>Uvod</i>		
deo 1	<p>U najvećem broju istraživanja problema rutinga saobraćajnih sredstava pretpostavljeno je da je potražnja u svim čvorovima deterministička veličina. S druge strane, u određenim slučajevima, potražnja u čvorovima može da bude slučajna promenljiva. Primere stohastičke potražnje u čvorovima možemo da sretnemo u različitim transportnim aktivnostima. U slučajevima stohastičke potražnje u čvorovima pretpostavlja se da je vrednost potražnje poznata tek po dolasku saobraćajnog sredstva u čvor. Rute saobraćajnog sredstva potrebno je projektovati pre nego što su poznate vrednosti potražnje u čvorovima.</p>	<p>korak 2</p> <p>korak 1</p>
	<p>Različiti aspekti rutinga problema izučavani su od strane Tillman-a (1969), Golden-a i Stewart-a (1978), Golden-a i Yee-a (1979), Stewart-a (1981), Dror- a i Trudeau-a (1986), Dror-a i ostalih (1989), Teodorovića i Pavkovića (1992) i Popovića (1992). U ovom radu razmatran je stohastički rutin problem u slučaju kada u opsluzi učestvuju saobraćajna sredstva različitog kapaciteta. Takođe je pretpostavljeno da u mreži postoji jedan depo iz koga polaze i u koji se po obavljenoj opsluzi vraćaju saobraćajna sredstva.</p>	<p>korak 3</p>
	<p>Poznato je da se u slučaju standardnog, kao i stohastičkog rutin problema gde se opsluga obavlja vozilima istog kapaciteta, teži minimizaciji ukupnog pređenog rastojanja. Kada se radi o rutin problemu sa heterogenom flotom, obično se traži rešenje koje minimizira ukupne transportne troškove. Najčešće postoji više mogućih skupova ruta za koje se dobijaju 'zadovoljavajuće' vrednosti ukupnih troškova. Pod 'zadovoljavajućim' podrazumevamo vrednosti manje od nekog unapred zadatog nivoa troškova. Među takvim skupovima ruta bira se 'skup ruta za realizaciju' uzimajući u obzir neke od dobijenih pokazatelja kvaliteta rešenja.</p>	<p>korak 1 B</p> <p>korak 1 *</p>
<p>U sekciji 2 ovog rada data je postavka razmatranog problema. Sekcija 3 sadrži predlog za rešavanje postavljenog problema, kao i pojedine korake u njegovom rešavanju. Sekcija 4 se bavi zaključnim razmatranjima.</p>		<p>korak 3</p>
<p>Teodorović, D., Krčmar-Nožić, E. i Pavković, G., Stohastički rutin problem u slučaju heterogene flote, <i>Zbornik radova sa XX simpozijuma o operacionim istraživanjima</i>, SYM-OP-IS '93, Beograd, 1993: 331-334.</p>		

dijagram 3.

konvencije naučne kulture i da je ponuđen postupak koji može da reši problem smanjenja ukupnih troškova transporta. Štaviše, konstatovano je da je ovaj pristup nalaženja zadovoljavajućih skupova putanja primenljiv na standardni problem putanja sa heterogenom flotom, pa može da se smatra da ponuđeno rešenje ima opštiju vrednost. Na ovaj način autori članka vrednuju rezultate istraživanja, ističući pozitivne vrednosti (up. Dimković-Telebaković 2003: 315).

Dalja analiza nas, čini se, vodi ka zaključku da je model naučnog rada *Uvod – Problem/Method – Rezultat/Diskusija – Zaključak* čest u oblasti saobraćaja. S druge strane, ona će pokazati da poglavlje *Uvod* ne sadrži uvek ni većinu koraka, odnosno delova koji se očekuju prema Svejlvom modelu *Uvoda*. Evo kako izgleda jedan takav primer (dijagram 4), uzet iz oblasti vazdušnog saobraćaja.

Strukturu ovog *Uvoda* čine sledeći delovi:

deo 1 (korak 1, korak 1*, korak 3, korak 1*, korak 1, korak 2, korak 1, korak 3) – deo 3 (korak 1B).

<i>Uvod</i>	
	<p>Višekriterijumsko odlučivanje predstavlja donošenje odluke u slučaju postojanja više kriterijuma koji su često međusobno konfliktni.</p> <hr/> <p>Problemi višekriterijumskog odlučivanja mogu se, prema Hwang-u Yoon-u (1981), podeliti u dve kategorije:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ višekriterijumsko rangiranje ■ višekriterijumsko programiranje. <hr/> <p>Višekriterijumsko rangiranje zapravo predstavlja izbor optimalne alternative iz skupa alternativa u slučaju postojanja kriterijuma tj. atributa. Kod višekriterijumskog rangiranja ciljne funkcije su ugrađene u attribute, broj alternativa je konačan i predstavljene su diskretno.</p> <hr/> <p>Višekriterijumsko programiranje jeste problem projektovanja, za razliku od višekriterijumskog rangiranja koji predstavlja problem selekcije tj. izbora.</p> <hr/> <p>Problemi višekriterijumskog odlučivanja se pojavljuju u svakodnevnom životu. Na primer, izbor zaposlenja zavisi od faktora kao što su mesto (lokacija), plata, radni uslovi itd. Izbor muža (žene) zavisi od izgleda, inteligencije, obrazovanosti, karaktera, materijalnog stanja. Izbor studija zavisi od stepena zadovoljavanja afiniteta, perspektive zaposlenja, dužine trajanja studija, mesta (lokacije) fakulteta. Kupovina cipela zavisi od izgleda cipela, udobnosti, cene, boje cipela itd.</p> <hr/> <p>Od 1957. godine kada je prvi put radeno višekriterijumsko rangiranje do danas razvijeno je mnogo metoda među kojima su najpoznatije ELECTRE, TOPSIS, PROMETHEE, itd.</p>
deo 1	<p>korak 1 korak 1*</p> <p>korak 3</p> <p>korak 1* korak 1</p> <p>korak 2</p> <p>korak 1</p> <p>korak 3</p>
deo 3	<p>U ovom radu izvršena je modifikacija metode PROMETHEE u slučaju kada su težine kriterijuma fuzzy brojevi. Modifikovana metoda PROMETHEE je ilustrovana primerom izbora rute London - Beograd.</p> <p>Kalić, M. i Pavković, G., 'Izbor optimalne rute London-Beograd primenom modifikovane metode Promethee', <i>Zbornik radova</i> sa XX simpozijuma o operacionim istraživanjima, SYM-OP-IS '93, Beograd, 1993: 379-382.</p>
	korak 1B

dijagram 4.

Iako deo 2 nije u *Uvodu* prisutan, on se nalazi u postavci problema koja je dobila istaknuto mesto time što je poseban odeljak u radu posvećen njoj.

U *Uvodu* iz oblasti vodnog saobraćaja (dijagram 5) koji ćemo sada analizirati, izvršeno je poređenje numeričkih rezultata za srednje relativno vreme čekanja plovila na sidrištu do kojih su došli različiti autori. Aproksimativni izrazi i formule pomogli su autorima da izvedu određene zakonitosti u zaključku.

Na osnovu analize, dobijena je sledeća struktura *Uvoda*:

deo 1 (korak 1, korak 3).

Struktura otkriva da mnogi delovi nedostaju u *Uvodu*. Što se tiče strukture celog naučnog rada, ona izgleda ovako: *Uvod – Metodi – Diskusija – Zaključak*.

Sledeći rad ima strukturu *Uvod – Problem/Method – Primena metoda – Zaključak*, pri čemu poglavlje *Problem* delom predstavlja deo 2 prema Svejzovom modelu. Sam *Uvod* sadrži sledeće elemente prikazane u dijagramu 6:

deo 1 (korak 1) – deo 2 (korak 1B) – deo 1 (korak 3) – deo 3 (korak 1A).

<i>Uvod</i>	
deo 1	<p>Osnovni cilj primene teorije masovnog opsluživanja ili teorije redova u analizi i planiranju rada luka je određivanje srednjeg relativnog vremena čekanja ili srednjeg vremena čekanja plovila u redu (na sidrištu) u jedinicama srednjeg vremena opsluživanja u zavisnosti od zauzetosti pristajališta, broja pristajališta, broja brodova prisutnih u luci, broja brodova u sastavu ili drugih eksploatacionih pokazatelja rada flote i luke.</p> <hr/> <p>Ovim istraživanjima prethode radovi Saaty, 1961., Page, 1972., Kazakov, 1979. i 1984., Agerschou et al., 1983., Chandhry and Templeton, 1983., Irhin i dr., 1986., Korobkin, Kolobov i Visockiy, 1986., Vahrušev, 1986., Radmilović, 1992., i Radmilović i Hrle, 1994.</p> <p>Kao što je pokazano u navedenim radovima, numerički rezultati se mogu dobiti za srednje relativno vreme čekanja plovila za sisteme masovnog opsluživanja sa čekanjem $M/M/c$; $M/D/c$; $M/E_k/c$; $E_2/E_2/c$; $M^{X=\text{constant}}/M/c$; $M^{X=(1-a)} a^{m-1}/M/c$; $M^X/D/c$ u Kendall-ovoj notaciji.</p> <p>Iz ovih sistema masovnog opsluživanja uočava se da brodovi uglavnom dolaze u luke po Poisson-ovoj raspodeli, bilo da su u pitanju pojedinačni ili grupni dolasci, dok se raspodela vremena opsluživanja brodova u lukama najčešće menja po Erlangovoj raspodeli sa različitim brojem faza $k=1, 2, \dots$.</p>
	korak 1
	korak 3
<p>Radmilović, Z. i Hrle, Z., 'Poređenje numeričkih rezultata za srednje relativno vreme čekanja plovila na sidrištu', XXIII simpozijum za operaciona istraživanja, Sym-op-is '96., Beograd, 1996 : 808-811.</p>	

dijagram 5.

Ovakav sastav analiziranog uvoda pokazuje da autori slobodnije kombinuju određene delove i korake. Moguće je uočiti da se deo 1 ponavlja (deo 1, deo 2, deo 1).

3. Zaključak

Analiza šest uvoda naučnih radova iz različitih oblasti saobraćaja pokazala je da se Svejlzov model iz 1990. godine može primeniti na uvode naučnih radova koji su napisani na srpskom jeziku, što je najpotpunije ilustrovano u dijagramima 1, 2 i 6. Dalje, uočeno je da se neki elementi ponavljaju (npr. u dijagramu 1, deo 1 i deo 3) i da se u uvodima nalaze definicije koje određuju osnovne pojmove (v. dijagrame 1, 2, 3 i 4), što se javlja i u uvodima napisanim na engleskom jeziku (up. Dimković Telebaković 2003: 313, 318, 321, 324–326). Postojanje definicija u uvodima navodi na zaključak da se Svejlzov model može proširiti novim elementom – korakom 1* (up. Swales 1981b; Darian 1982).

Analizirani uvodi takođe su ukazali na određene specifičnosti uvoda napisanih na srpskom jeziku. One se ogledaju u sledećem:

- autori koji pišu naučne radove na srpskom jeziku u oblastima saobraćajnog inženjerstva slobodnije kombinuju delove i korake u uvodima, što pokazuje dijagram 4 i naročito dijagram 5;
- postoji težnja da se prošire uvodi, što je vidljivo u radovima vezanim za dijagrame 2, 3 i 4 iz oblasti drumskog i vazdušnog saobraćaja, i

<i>Uvod</i>		
deo 1	Za realizovanje pretovarnih procesa u većim sistemima karakteristično je postojanje najčešće nehomogenog skupa transportnih sredstava koja ispostavlja zahtev za pretovarom i isto tako nehomogenog skupa pretovarnih sredstava koja te zahteve ispunjavaju. Troškovi koji se povezuju sa radom pretovarnog sistema, kao i kvalitet pretovarne usluge direktno zavise od načina povezivanja transportnih i pretovarnih sredstava u vremenu. Obzirom da su posmatrani troškovi najčešće funkcionalno povezani sa vremenom koje transportna sredstva provode u sistemu, redosled opsluge transportnih sredstava i izbor pretovarnog sredstva koje će opsluživati svako transportno sredstvo predstavljaju ključne veličine na osnovu kojih se definišu osnovne performanse logističkog sistema. Prema tome, definisanje plana rada pretovarnih sredstava predstavlja jednu od osnovnih aktivnosti koja na operativnom nivou vodi optimalnom funkcionisanju pretovarnog sistema	korak 1
deo 2	Ovakvo definisani problem u literaturi, do skora, nije šire razmatran	korak 1B
deo 1	Sa ovom oblasti mogu se povezati radovi [2] i [3], u okviru kojih se optimizira angažovanje pretovarnih postrojenja za istovar pomorskih brodova i rad [4], gde je razmatran generalizovani zadatak utovara i istovara transportnih sredstava, koji je rešavan metodom genetskih algoritama.	korak 3
deo 3	U ovom radu učinjen je pokušaj da se generalizovani problem optimalnog plana rada pretovarnih sredstava reši primenom heuristike poznate kao Ant System.	korak 1A
Cvetić, S. i Vidović, M., 'Mogućnosti i efekti optimizacije operativnog planiranja nekih klasa pretovarnih procesa', <i>Zbornik radova sa XXIV simpozijuma o operacionim istraživanjima</i> , SYM-OP-IS '97, Beograd, 1997: 687-90.		

dijagram 6.

- uvodi mogu da sadrže segmente označene podnaslovima, što je ilustrovano u dijagramu 2.

Rezultati istraživanja navode nas na zaključak da u uvodima naučnih radova napisanih na srpskom jeziku postoje elementi univerzalne naučne kulture, ali i posebnosti koje su obeležja lokalne naučne kulture.

Literatura

Видовсон 1979: H. G. Widdowson, *Explorations in Applied Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.

Дариен 1982: S. Darian, The role of definitions in scientific and technical writing: forms, functions and pragmatics, in: J. Hoedt et al. (eds.), *Pragmatics and LSP*, Copenhagen: Copenhagen School of Economics/UNESCO, 27–49.

Димковић Телебаковић 2003: G. Dimković Telebaković, *Savremeni engleski jezik struke i nauke*, Novi Sad – Moskva: Naše slovo.

Димковић Телебаковић 2008: G. Dimković Telebaković, English Tenses in Use, in: H. Pârlog, L. Frențiu (eds.), *Romanian Journal of English Studies*, Timișoara: Editura Universității de Vest, 113–123.

Димковић Телебаковић 2009: G. Dimković Telebaković, Academic Cultural Conventions for RA Introductions, u: I. Lakić, N. Kostić (ur.), *Zbornik radova Jezici i kulture u kontaktu /*

Languages and Cultures in Contact – Conference Proceedings, Podgorica: Institut za strane jezike / Institute of Foreign Languages, 43–48.

Запен 1983: J. P. Zappen, A rhetoric for research in sciences and technologies, in: P. V. Anderson, R. I. Brochman, C. R. Miller (eds.), *New essays in technical and scientific communication*, Farmingdale, New York: Baywood, 123–138.

Крукс 1986: G. Crookes, Towards a validated analysis of scientific text structure, in: *Applied Linguistics* 7, 57–70.

Купер 1985: C. Cooper, Aspects of article introductions in *IEEE* publications, unpublished M.Sc. dissertation, Birmingham: University of Aston.

Свејлз 1981a: J. Swales, *Aspects of article introductions*, Birmingham, UK: The University of Aston, Language Studies Unit.

Свејлз 1981b: J. Swales, Definitions in science and law: a case for subject-specific ESP materials, in: *Fachsprache* 81/3, 106–112.

Свејлз 1997 (1990): J. Swales, *Genre Analysis: English in academic and research settings*, Cambridge: Cambridge University Press.

Тулмин 1972: S. Toulmin, *Human understanding: the collective use and evolution of concepts*, New York: Princeton University Press.

Хопкинс, Дадли Еванс 1988: A. Hopkins and T. Dudley Evans, A genre-based investigation of the discussion sections in articles and dissertations, in: *English for Specific Purposes* 7, 113–122.

THE STRUCTURE OF RESEARCH ARTICLE (RA) INTRODUCTIONS IN SERBIAN IN TRAFFIC AND TRANSPORT ENGINEERING FIELDS

Summary

In order to reveal the structure of six RA introductions from the fields of telecommunication and air traffic, road and combined transport and waterway transport and traffic engineering, a genre analysis based on Swales' (1990) model was carried out. Linguistic devices helped the determination of certain Moves and Steps in the investigated introductions. It has been found that authors flexibly choose Moves and Steps when writing RA introductions in Serbian, that parts of introduction texts can be subtitled and that introductions are frequently extended by providing the reader with more details of the topic after the Introduction section, which is in accordance with Swales' (1981a) model (Move 1 Step B). The inclusion of definitions that determine the main concepts (illustrated in diagrams 1, 2, 3 and 4) can be of importance for theory establishment. This characteristic of introductions is considered to be a recent development of RA introductions, as it was not identified in RA introductions published in the 1980s (cf. Swales 1981b and Darian 1982). The issue of cyclicity is also discussed here since Steps and Moves tend to reoccur in three analysed introductions. The obtained results open a debate on universal scientific culture, local scientific culture and author's style of RA writing.

Key words: genre analysis, RA introductions in Serbian, traffic engineering.

Gordana Dimković-Telebaković

Julijana J. VUČO¹
 Univerzitet u Beogradu
 Filološki fakultet
 Katedra za italijanski jezik i književnost²

O JEDNOM MANJE POZNATOM SRPSKO-ITALIJANSKOM REČNIKU

U radu se opisuje „Džepni riječnik srpsko – hrvatsko – italijanski, autora Predraga N. Ilića, objavljen u Nikšiću 1941. godine kao odjek na potrebu lakše upotrebe i razumevanja razgovornog italijanskog u tada aktuelnom istorijskom političkom, društvenom i kulturnom kontekstu.

Cljučne reči: nastava i učenja L2, italijanski jezik, srpsko-hrvatsko-italijansko rečnik, Crna Gora

Pojačano interesovanje za učenje italijanskog jezika s ove strane Jadrana, kao i prisustvo i potreba italijanskih govornika za razumevanjem i upotrebom srpskog jezika, četrdesetih godina prošlog veka u Crnoj Gori, imalo je kao posledicu publikovanje nekoliko knjižica koje će, delom, zadovoljiti pomenute potrebe. Ovu grupu publikacija činili su: priručnik za učenje italijanskog jezika s frazama i kratkim gramatičkim opisima³ (Vučo 2012a), italijanska gramatika koja je mogla da posluži onima koji su se upuštali u učenje ovog jezika⁴, dvosmerni srpsko-hrvatsko-italijanski rečnik⁵ i priručnik za učenje srpskog jezika⁶, namenjen strancima, Italijanima, koji su se u tom istorijskom trenutku nalazili u Crnoj Gori.

Ovakva vrsta izdavačke produkcije bila je očekivana, s obzirom na istorijski trenutak italijanske okupacije (Andrijašević, Rastoder 2006: 407), ili, po rečima italijanskih autora, period italijanske uprave u Crnoj Gori (Vignoli 2002). O takvom kontekstu pojačanog interesovanja za italijanski jezik sa balkanske strane Jadrana, i pojačane potrebe italijanskih vlasti za divulgacijom jezika administratora govori i Santoro (Santoro 2006: 351), smatrajući da je Crna Gora od prvog trenutka bila tvrd orah za italijansku upravu koja se, nakon ustanka 13. jula 1941, ustalila tek sredinom avgusta iste godine.

Na osnovu italijanskih izvora (Santoro 2005: 351), italijanska administracija nameravala je da u Crnoj Gori uspostavi red i stabilnost, o čemu nedvosmisleno govore izveštaji italijanskog civilnog komesara u Crnoj Gori Guljelma Rulija i odluke

1 julivuco@gmail.com

2 Ovaj rad izrađen je u okviru projekta *Dinamika, struktura srpskog jezika*, 178014, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

3 Atanasija Veljović, *Srpsko-italijanski razgovori sa jezgrom italijanske gramatike i sa izgovorom italijanskih riječi*. Nikšić, Knjižara i štamparija „Progres“ Milutina Radoičića, 1942, 119. str.

4 Predrag N. Ilić, *Gramatika italijanskog jezika*, Nikšić, Knjižara i štamparija „Progres“ Milutina Radoičića, 1941, 62. str.

5 Predrag N. Ilić, *Džepni riječnik srpsko-hrvatsko-italijanski, Dizionario tascabile serbo-croato-italiano*, Nikšić: Libreria Editrice „Progres“ M.J.P., 1941 (Nikšić, Tipografia Milutina Radoičića), 125. str.

6 Predrag N. Ilić, *Manuale pratico della lingua serbo-croata (compilata a cura di prof. Predrag N. Ilić*. Nikšić, Tipografia della Libreria Editrice Milutina Radoičića, 1942, 47. str.

kojima je ovaj italijanski upravitelj propisao način širenja italijanske kulture. Cilj Rulijeve administracije bio je da se lokalna inteligencija osvoji latinskom kulturom, te da nakon vojne represije, sprovedene posle ustanka 1941, usledi period mira i saradnje. U Rulijevim izveštajima Santoro (idem) uočava stav da Crna Gora raspolaže visokim procentom obrazovanog stanovništva, ali da među ovom, delom komunizmom zadojenom i prema italijanskoj upravi nepoverljivom grupacijom, treba sprovesti metodičnu akciju obazovanja. Kao dodatnu aktivnost već postojećem delovanju političke propagande, koja će privući intelektualce mirnim, metodičnim i obazrivim delovanjem, potrebno je stvoriti uslove da se osposobe da čitaju knjige, časopise i poznata dela italijanske književnosti na italijanskom jeziku. Stav civilnog administratora Rulija koji se prepoznaje u pomenutim dokumentima, reflektujući politiku italijanskog okupatora, podrazumeva divulgaciju italijanskog jezika. Prenošenje kulturnog uticaja politički dominantne zemlje, po njegovom mišljenju, ne može se obaviti bez italijanskog jezika kao instrumenta.

Istorijska zbivanja reflektovala su se na crnogorsku kulturnu sredinu, te su ohrabrila izdavačke aktivnosti, s jedne strane vezane za realne potrebe u svakodnevnom kontaktu italijanskog administratora i lokalnog stanovništva, a sa druge usmerene ka pospešivanju i pojačavanju italijanskog uticaja na okupiranoj teritoriji.

Posebno pitanje postavlja se u vezi sa korisnicima ovih priručnika (vidi opširije u Vučo 2012a i Vučo 2012b). Osim pomenutih građana koji su delili istorijski trenutak i živeli svakodnevni život, pohađali škole i živeli život pod italijanskim administratorom, sa ili na dva jezika, među kojima su bili i lokalni simpatizeri koji su želeli suverenu i nezavisnu državu, ustavnu monarhiju, uz pomoć italijanskih vojnih snaga, korisnici ovih publikacija mogli su biti i Italijani u Crnoj Gori ili u kontaktu sa okupiranom teritorijom, iz vojnih i administrativnih, ali i trgovinskih ili drugih razloga. Iz pomenutih publikacija može se rekonstruisati dinamična razmena brojnih trgovinskih, političkih i kulturnih aktivnosti na teritoriji na obe obale Jadranskog mora.

Sva izdanja štampana su u nikšičkoj knjižari-štampaniji „Progres“, vlasnika Milutina Radoičića, u periodu između 1941. i 1943. godine.

U ovom radu razmotrićemo neke aspekte vezane za sadržaj, *Džepnog riječnika srpsko-hrvatsko-italijanskog (Dizionario tascabile serbo-croato-italiano)*, u daljem tekstu *Riječnik*, autora Predraga N. Ilića.

Podaci o životu autora *Riječnika*, Predraga N. Ilića, nisu nam bili dostupni, iako bi bili od velikog značaja jer bi na osnovu saznanja o obrazovanju i eventualnim ostvarenim kontaktima Ilića sa Italijom i italijanskim jezikom mogli da izvedemo jasnije stavove o motivima za pisanje priručnika, o kvalitetu ponuđenog jezika, izboru građe, itd.

Riječnik ima 125 stranica, formata 15 cm, sadrži više od 6000 reči što ukazuje da se radi o malom rečniku, ali ne i najužeg obima. U Pogovoru (str. 125), potpisanom od strane autora sa datumom juli 1941. godine, dakle, ubrzo nakon dolaska okupatora, autor obaveštava da broj reči obuhvaćenih njegovim izborom „daleko premašuje broj rije i predviđen za najnužniju upotrebu“ (Ilić 1941: 125). Autor jasno iskazuje da je njegova namera da sačini praktičan priručnik koji će biti korišćen za komunikativne potrebe, te da su iz rečnika odstranjene odrednice koje bi zamagljivale taj cilj: „autor se trudio da eliminiše sav vokabularni balast, zadržavajući se prvenstveno na riječima svakodnevne govorne upotrebe“. Ovakav iskaz upućuje nas na zaključak da je autor Ilić da je imao jasnu ideju u koncipiranju svog rečnika, da je imao veoma razvijenu svest o upotrebnoj vrednosti jezika uopšte, ne tako čestu u vremenu kada je *Riječnik* nastao, nazivajući „balastom“ reči koje nisu namenjene svakodnevnoj komunikaciji.

Pismo na kome je *Riječnik* štampan je latinica. U skladu sa tim, rečnik je uređen abecednim redom. U autorovom komentaru u Pogovoru rečnika, izražena je potreba da se ovaj izbor naglasi i objasni. Autor jasno zauzima stav u vezi sa pismom na kome je *Riječnik* napisan, što se i uklapa u sam naziv dela koji obuhvata tri jezika i jednosmeran je, od srpskog i hrvatskog ka italijanskom. Latinično pismo, prema autorovim rečima, korišćeno je „samo iz jednog razloga“ jer omogućava širu distribuciju rečnika (Ilić 1941: 125). Isti razlog autor navodi za abecedni, umesto azbučnog reda koji koristi u navođenju odrednica. Obrazlažući svoj izbor autor potvrđuje da je motiv za štampanje ovog delca veliko interesovanje za italijanski jezik jer se za štampanjem rečnika „oseća velika potreba“.

Rečnik ima veoma jednostavnu i praktičnu strukturu. Nakon naslovne strane sledi uvodna stranica sa skraćenicama korišćenim u daljem tekstu, lista od oko 6000 reči nizanih abecednim redom, prilog u vezi sa fonetikom italijanskog jezika i pogovor u kome se objašnjavaju razlozi za pisanje ovog dela, podaci o jeziku i ostala uputstva za upotrebu. U Pogovoru, „radi lakše orijentacije“, autor „navodi red prema kome su sređivane riječi: a, b, c, č, ć, d, (dj), (dž), e, f, g, h, i, j, k, l, (lj), m, n, (nj), o, p, r, s, š, t, u, v, z, ž“. Uz ove informacije autor obaveštava čitaoca da je „mjestimično, radi lakšeg izgovora, zadržan u italijanskim riječima znak za glas **j**, umesto modernog **i**, ali je to samo radi olakšanja učenicima“. Uz svest o aktuelnim promenama u italijanskoj grafiji, autor se postavlja kao didaktičar, posmatrajući svoje delo u funkciji priručnika za učenje italijanskog jezika.

Osnovni, polazni jezik rečnika je srpski, odnosno hrvatski, sa italijanskim kao ciljnim jezikom na kome se daje značenje reči. Dvojezičnost naslova poštuje se na naslovnoj strani, kod naslova „Skraćence – Abbreviature“, dok su tekstovi dva priloga na kraju rečnika, o fonetici i pogovor, napisani samo na jednom jeziku, srpskom, odnosno hrvatskom. Nedosledno do tada primenjenoj dvojezičnosti, fonetska uputstva naslovljena su samo na italijanskom jeziku *Fonetica*, dok je naslov, kao i tekst *Pogovora* samo na srpskom, odnosno hrvatskom jeziku.

U dodatku *Fonetica* (str. 124), na kraju rečnika, autor Ilić daje uputstva vezna za izgovor glasova i povezuje ih sa odgovarajućim grafemima u italijanskom jeziku. Na pregledan način, u tabeli, poredeći ih sa „našim“ jezikom, daje objašnjenja i uputstva kako se izgovaraju italijanski glasovi. Od slova *a* do *z*, Ilić veoma jednostavnim uputstvima objašnjava „način izgovora“ italijanskih slova.

Za one znakove koji se izgovaraju kao u našem jeziku uputstvo rešava jednostavnim poređenjem „kao kod nas“, ili „kao naše“, npr:

„a - kao i kod nas“;

„b - kao naše b.“

Na sažet način i jasnim uputstvom, Ilić sažima pravila o izgovoru italijanskih znakova. Evo nekoliko najzanimljivijih primera:

„c - ispred **e** i **I** kao sredina između našeg **i**; inače uvijek kao **k**. (Dvostruko **cc** izgovara se kao jednostruko, samo sa jačim naglaskom);

„g - ispred **e** i **i** kao sredina našeg **dž** i **đ** ispred **le** i **li** kao naše **lj**; ispred **n** kao naše **nj**“;

„k - u čisto talijanskim rečima se ne javlja“.

Ova objašnjenja, u većini slučajeva, mogu korisniku da posluže kao oslonac, ali ima i nepreciznosti:

„w, x, y, z - ne javlja se u čisto talijanskim riječima; izgovaraju se približno kao u njemačkom jeziku.“

Slovo „z“ Ilić ovde poistovećuje sa grupom znakova koji ne spadaju u italijansku abecedu, što je netačna informacija.

Ilić u *Riječniku* nedosledno koristi znak za glas **đ** (124) koje se javlja i kao digram **đj** (125).

Odrednice *Riječnika* organizovane su na veoma jednostavan način. Sadrže reč na srpskom ili hrvatskom jeziku, skraćenicu koja ukazuje na rod kod imenica ili na vrstu reči i, kod gotovo svih odrednica, samo jedno značenje na italijanskom jeziku, npr:

marama, **f** fazzoletto (43);
pažljiv, **a** attento (71);
ratovati, **vn** guerreggiare, far la guerra (93).

Na samom početku *Riječnika*, str. 5, ponuđena je lista skraćenicu kojom su obuhvaćeni podaci na koje će se nalaziti tokom čitavog rečnika, vezani za vrste reči, jedninu i množinu, rod, vrste glagola. Termini koje Ilić koristi u najvećoj meri se poklapaju sa onim u današnjoj upotrebi, dok za razlikovanje prelaznih (verbo transitivo) i neprelaznih (verbo intransitivo) glagola koristi nazive koji odstupaju od onih u današnjoj upotrebi u italijanskim normativnim gramatikama:

va – verbo attivo – prelazni glagol (5);
vn – verbo neutro – neprelazni glagol (5).

Autor Ilić ne pravi razliku između polaznih jezika rečnika, srpskog odnosno hrvatskog. Kroz čitav rečnik, ravnopravno, bez posebnih oznaka i razlika, nalaze se odrednice koje ukazuju na istu italijansku reč do čijeg se značenja može doći preko dve različite odrednice na srpskom ili hrvatskom.

hrišćanin, **m** cristiano (25), i kršćanin, **m** cristiano (38);
ljekar, **m** medico (41), i lije
nik, **m** medico (41);
osama, **f** – solitudine (66), i samo
a, **f** – solitudine (97).

U *Riječniku* se nalaze i dubleti koji se mogu definisati kao regionalizmi, ili sinonimi:

krtola, **f** pomo di terra, patata (38), i krompir, **m** pomo di terra, patata (38);
minduša, **f** orecchino (44), i naušnica, **f** orecchino (52);
pirinač, **m** riso (72), i oriz, **m** riso (66).

Riječnik sadrži znatan broj turcizama koji svedoče o istorijskom sociokulturnom kontekstu kojim se autor rukovodio prilikom izbora leksema, što nas upućuje na činjenicu da je *Riječnik* lokalnog karaktera i da je pisan za upotrebu pretežno na teritoriji na kojoj je objavljen:

bula, **f** donna turca (12);
čaršija, **f** piazza di mercato (13);
ćaba, **f** città santa (15);
đumruk, **m** dazio, gabella (20);
đuture, **av.** in blocco (20);
efendija, **m** signore (21);
ferman, **m** firmano (21);
fes, **m** berretta rossa (21);
fildžan, **m** chicchera (senza manico) (21), itd.

Očekivalo bi se da rečnik koji je objavljen u ratnom periodu, kao u sličnim priručnicima objavljenim kod istog izdavača, za iste potrebe divulgacije italijanskog jezika (vidi Vučo 2012a) obiluje terminima koji označavaju ratna zbivanja, oružje ili se mogu povezati sa istorijskim periodom nastanka i potrebama. Međutim, osim nekoliko leksema koji se povezuju sa temom rata i oružja, ne nalazimo one koji bi se doveli u vezu sa tada aktuelnim zbivanjima:

barjaktar, **m** portabandiera (8);
 barutana, **f** polveriera (8);
 puška, **f** fucile, scioppo (91);
 rat, **m** guerra (92);
 ratovati, **vn** guerreggiare, far la guerra (93).

Dalja istraživanja usmerena ka eventualnim prethodnim ili sličnim priručnicima i rečnicima na ostalim stranim jezicima u upotrebi u regionu, poznavanju autora i njihove biografije mogli bi da daju potpuniji uvid u kvalitet *Riječnika* i ostalih dela iste namene objavljenih u Crnoj Gori početkom Drugog svetskog rata.

Zaključak

Džepni riječnik srpsko – hrvatsko – italijanski, autora Predraga N. Ilića, objavljen u Nikšiću 1941. godine, kao i slični priručnici iz tog vremena nastali su kao odjek na potrebe izazvane pojačanim prisustvom i upotrebom italijanskog jezika u tada aktuelnom istorijskom političkom, društvenom i kulturnom kontekstu. Njihove specifičnosti jesu u skladu sa lingvističkom situacijom u regionu u kome su objavljeni. U glotodidaktičkom smislu usklađeni sa sličnim izdanjima sa jakim pragmatičkim naglaskom. Iako metodički nesavršeni i nesistematični, mogli su da posluže naglo narasloj potrebi za jezičkim posredovanjem i komunikacijom na italijanskom jeziku. Može se zaključiti da je autor Ilić bio motivisan potrebom za praktičnom primenom rečnika, da je imao jasnu ideju u koncipiranju svog rečnika, veoma razvijenu svest o upotrebnoj vrednosti jezika uopšte. U rečniku se među 6000 reči nalaze regionalizmi i turcizmi vezani za sociokulturni kontekst regiona u kome je rečnik nastao.

Literatura

- Andrijašević, Rastoder 2005: Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*. Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica.
- Martinović 2007: D. Martinović, *Knjižarstvo Crne Gore do 1941. godine*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica.
- Santoro 2005: S. Santoro, *L'Italia e l'Europa Orientale. Diplomazia culturale e propaganda 1918 – 1943*, Franco Angeli, Milano.
- Vinjoli 2002: G. Vignoli, *La vicenda italo-montenegrina*, ECIG, Genova.
- Vučo 2012a: J. Vučo, O nekim izdanjima za divulgaciju italijanskog jezika u Crnoj Gori u periodu 1941–1943, U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, ur. Snežana Gudurić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Vučo 2012b: J. Vučo, Da li žene govore u srpsko italijanskom konverzijskom priručniku iz 1943. godine?, U: *Od margine do centra: feminizam, književnost, teorija*, ur. Aleksandra Nikčević-Batričević, Institut za crnogorski jezik i književnost, Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore, Nikšić.

Riassunto

Nel presente contributo viene analizzato il dizionario tascabile *Džepni riječnik srpsko-hrvatsko-italijanskog* (*Dizionario tascabile serbo-croato-italiano*), pubblicato nel 1941 nella tipografia Progres di Niksic. Il volumetto è una tra le opere per la divulgazione della lingua italiana, pubblicate nel Montenegro nel periodo dell'occupazione italiana dal 1941 al 1943 che, come gli altri manuali di lingua italiana, furono stampati nel Montenegro come risposta alle crescenti necessità d'uso dell'italiano nell'allora attuale contesto storico, politico, sociale e culturale.

Parole chiave: insegnamento di L2, lingua italiana, dizionario serbo-croato-italiano, Montenegro

Julijana J. Vučo

Ивана ПАЛИБРК¹

Филолошко-уметнички факултет у Крађујевцу

ГРАФОСТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТ СМС ПОРУКА

У раду² се представља лингвостилистичка анализа СМС порука. Квантитативно-квалитативна анализа не обухвата све нивое, већ само графостилистички и правописни. Класификација и опис уочених појава, као и њихова употреба упоређују се са резултатима новијих истраживања, пре свега у енглеском језику. Део рада бави се самим утицајем енглеског на графостилистички аспект СМС порука.

Кључне речи: СМС поруке, графеме, графостилеми, правопис, интерпункција, ортографија

1. Увод

СМС као лингвистички феномен и језик СМС-а уопште, предмети су бројних радова, монографија и дисертација. Откад је овај вид комуникације „заживео“ средином деведесетих, оно што се са језиком дешава у самом процесу размене не престаје да привлачи пажњу истраживача широм света, нарочито од 2000. г. до данас. Овом формом нису се бавили само лингвисти већ и новинари, социолози и психолози, сви са једним циљем – да одгонетну начине и узроке језичких и других „трансформација“ као и да утврде, опишу и објасне механизме које употребљавамо приликом стварања порука. Значај наведених анализа не лежи само у чињеници да је само 2008. године у току једног месеца у САД-у послато преко 75 милијарди порука (Тошић, Палибрк 2010: 175) или да су 2009. године УН, на пример, објавиле да више од 60 процената светске популације, дакле нешто више од 4.1 милијарде људи има приступ мобилном телефону (Терлоу, Поф 2010: 1). Бројке, иако значајне, саме по себи, не говоре ништа о онима који поруке шаљу али говоре о популарности СМС комуникације, што оправдава потребу за детаљнијим анализама. Иако је СМС најмлађе достигнуће комуникационе технологије, студије о њему спроведене су у свим већим земљама, а ми ћемо се овде осврнути на оне у Немачкој (Доринг), Норвешкој (Линг), Шведској (Хард аф Сегерстад), Финској (Раутианен), Кенији (Бараса), Великој Британији (Терлоу, Кристал, Шортис) и САД-у (Барон, Херинг). О СМС-у у систему српског језика нема опширнијих студија или бар студија тог обима.

У нашим претходним радовима, бавили смо се појединачним аспектима система, те су у раду *О СМС-у као жанру разговорног сџила* приказане опште одлике порука на фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком нивоу (в. Тошић, Палибрк 2010: 176–180). Поље текстуалних порука свакако је неисцрпно и стални је предмет лингвистичке анализе, у зависности од тога који је критеријум примењен. У нашем следећем раду *Text Messages in Serbian: Focusing on Lexicon* (Палибрк, Тошић 2012: у штампи) обрађен је лексички аспект, а овај

1 ivana_palibrk@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика стурктура српског језика*, бр. 178014, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

је рад посвећен графолошком. Пре него што укажемо на разлоге који су мотивисали осврт на графолошки ниво, подсетићемо се укратко како је у литератури представљен и појашњен појам саме графеме.

У Речнику *стилисткике* графема се дефинише као најмања дистинктивна јединица писаног система једног језика, позната као „слово“ или симбол. Проучавање тих јединица обухвата и друга својства везана за писани односно графички медијум: знаке интерпункције, поделу на параграфе, размаке, итд. (Вејлз 2001: 182) Кулмас у својој монографији о писаним системима језика графему представља као апстрактну јединицу датог писаног система и као тип слова (Кулмас 2003: 36). Ми ћемо видети да се графема не односи ипак само на слова, већ и на друге писане симболе. Роџерс је дефинише као контрастивну јединицу писаног система, паралелну са фонемом или морфемом. Збир графема које означавају сегментне јединице, самогласнике и сугласнике, традиционално представља писмо једног језика. Несементне графеме су оне коришћене за интерпункцију, бројеве, размак, итд (Роџерс, 2005:10). У књизи *How Language Works* Кристал каже да је термин графема настао према аналогiji са фонемом и да, дакле, представља најмању јединицу која може да обележи разлику у значењу. Графема је апстрактна јединица која може имати више облика и више функција, тј. може представљати појединачне звуке, затим речи или делове речи, док интерпункцијске графеме показују везу и границе између граматичких јединица које често немају никакве везе са говорним језиком (Кристал 2007: 106). Ми ћемо у раду посматрати све графички онеобичајене језичке јединице. Међутим, због неслагања у дефиницијама, неки аутори, како наводи Роџерс, сматрају да је графемска анализа немогућа јер термин графема у суштини није подробно дефинисан (Роџерс 2005:11).

1.1 Историја и проблема

Један од разлога који нас је навео да се фокусирамо на графолошки ниво представља чињеницу да је у лингвостилистици поменути ниво углавном је занемарен. Стилистичка анализа књижевних текстова најчешће не укључује и анализу овог нивоа, док се понешто о њему може наћи у оквиру анализа новинарског језика, у смислу просторног представљања текста и улоге графема у: изгледу страна, истицању важних информација, и сл. Графолошки ниво у сенци је свих других који укључују оба плана манифестације – и говорну и писану, јер је говорно утемељен и односи се само на писану, секундарну реализацију говора (при чему се секундарност огледа у томе што сви језици имају говорну али не и писану реализацију). Досадашња испитивања обрађивала су интерпункцију и правопис и њихове улоге у писаној презентацији текста. (Ковачевић 2011: 222) Да бисмо покушали да пронађемо одговор на питање зашто је графолошки ниво само успутна ставка у стилистичким анализама, морамо поћи од односа усменог и писаног језика. Кроз историју, јављају се три начина виђења овог односа: да је писани језик примарни, затим да је говорни примарни а писани секундарни и последње – да су једнаки и међузависни. Од античког доба до 20. века важило је да је писани језик примарни, усмени зависи од писаног и из њега се изводи (Аристотел и Платон тврде управо супротно, што је основа модерних схватања). У 20. веку структуралисти, почев од Сосира, преко Јесперсена и Блумфилда, инсистирају на томе да су језик и писање два одвојена система и да писање постоји само да би се представио говор или у екстремнијој варијанти – писање није језик

већ само начин представљања језика путем видљивих ознака. Наиме, језик као урођена способност и као апстрактни систем може бити предмет лингвистике. Писање је рукотворина стара само неколико хиљада година и као таква има потенцијал да промени „окружење“, али не и саму „природу“ језичке способности. Уколико се језик посматра као есенцијални део људске природе, писање представља пуки технолошки напредак. Ипак, сложеност међуодноса говора и писања остаје у потпуности неистражена (Кулмас 2003: 10). Халидеј сматра да писање није верна представа говора и њихов је однос сложен, форме замењују једна другу, обе имају своју вредност и обе су једнако важне, нема примарне и секундарне манифестације језика (Сегерстад 2002: 37). Тачно је да већина језика нема писану реализацију, али да ли то значи да би стога било оправдано не оствртати се на писање приликом учења језика? Ако је језичка способност урођена и универзална, а неки језици имају писану реализацију, то значи да сви могу да је имају. Управо приликом лингвистичких истраживања „неписаних“ језика, њихов се говор бележи, односно записује. Својства писаног језика и говора се разликују, али све физичке манифестације језика (у које спада и говор) морају бити предмет интересовања лингвистике (Кулмас 2003: 11). С обзором да су лингвостилистичке анализе у основи структуралистичке, не чуди што графолошки ниво у њима не заузима значајно место.

Међутим, када су у питању текстуалне поруке, сасвим је јасно зашто језичка анализа, управо са графолошког аспекта, може бити важна. Обрађени случајеви у нашем истраживању могу се посматрати и са других аспеката, тј. описани примери могу припадати другим нивоима. Оно што се истиче јесте оно што је видљиво, визуелне ознаке и својства на било ком језичком нивоу.

Друго, у свим студијама, без обзира да ли то посматрају као девијацију или креативност, било да су противници, поборници или само објективни посматрачи, аутори као основну карактеристику СМС порука наводе неформалну или „опуштenu“ (не)употребу правописних правила и интерпункције, бројне необичајене или нетипичне скраћенице, употребу емотикона и уопште графичко богатство у начинима представљања језика. Ниаме, Кристал у књизи *Txting: the Gr8 Db8* као дистинктивна обележја порука набраја пиктограме, ребусе, различите врсте скраћивања, који не представљају новину у лингвистици, јер постоје и трају миленијумима. По њему, оно што јесте ново је стварање нових форми употребом старих али на нове начине (Кристал 2008: 11). Слично бележе Терлоу и Браун 2003. у покушају да оповргну тврдње медија како „нет генерација“ која не брине о нормама и правилима, „измишља“ језик до границе непрепознатљивости. Линг и Барон 2007. и Сегерстад 2002. такође су забележили низ нестандартних појава, што се слаже и са нашим претходним истраживањима. Ипак, иако желите да кршите језичку норму или да се једноставно играте језиком, знате да поруке саговорнику морају бити разумљиве и стога оваква јединствена мешавина ипак мора садржати и стандардни језик. Сви поменути слажу се у томе да је језик порука хибрид писаног, припремљеног и контролисаног и усменог, односно спонтаног говора. У својој докторској дисертацији Сегерстад пита да ли се језик, односно сва коминукација посредством компјутерских технологија, може сматрати новим, трећим медијумом. Слаже се са Кристалом у оцени да језик СМС-а није ни писани ни говорни језик него нова врста интеракције која развија сопствена системска правила да се прилагоди новим околностима (Сегерстад, 2002: 53). Кршење правила подразумева претходно познавање правила. За овај језик, такозвани *Txtese* (рецимо – „текстерски“ или „тексташки“) Линг

каже да на језичком нивоу представља транс-лингвистичког трансвестита (Линг 2005: 7). Као што видимо, многа дистинктивна обележја порука потичу из графичког приказа усменог говора, који показује највећи степен иновације, што је још један од разлога ове графостилистичке анализе.

Треће, ако је језик форма, графостилистичка анализа је само један од начина изучавања форме, онај основни. Иако су детаљне студије језика СМС-а у другим језицима можда исцрпили ово поље, у српском то није случај. Херинг у свом раду о контекстуализацији дигиталног дискурса наводи да је у досадашњим студијама препознала предлоге да се од „нижих“ нивоа анализе као што су правопис и типографија коначно оде више и пређе даље јер су превазиђени. Ипак, по њеном мишљењу, највећи допринос познавању структурних карактеристика језика комуникације посредством компјутера, дошао је баш из тог нивоа (Херинг 2011: 1). Треба напоменути да је употреба графичких средстава индивидуална појава и не зависи само од језичких или прагматичких фактора, већ и од културолошких и социолошких: пола, старости, образовања, занимања и сл. Наравно, не сме се заборавити технолошка писменост, која се подразумева али и приступ развијенијим технологијама и техничким достигнућима. На шта се тачно мисли у вези са поменутиим факторима, која је њихова улога и у каквом су односу са графолошким нивоом, да ли и колико на њега утичу – конкретно и детаљније објаснићемо у самој анализи корпуса, на одговарајућим примерима који илуструју природу тог односа.

2. Графолошки ниво у претходним студијама

Анализа овог нивоа различито је представљена код свих аутора, јер не постоји јединствена подела графолошких средстава као што не постоје ни стриктна правила о томе ко, кад и у којој ситуацији користи дата средства. Маркирани елементи, као што је већ поменуто, представљају својеврсну мешавину правилног и неправилног. Интересантно је и парадоксално да се одсуство неправилног и нестандардног у графолошком смислу посматра као девијација, као маркирано, нарочито у неформалним контекстима. У својој студији Терлоу и Барон (2003: 9) као „нове“ лингвистичке форме наводе: 1) скраћивање финалних слова, сажимање медијалних, губљење слова Г у партиципу и герунду; 2) акрониме и иницијализме; 3) словне и нумеричке хомофоне; 4) правописне грешке и грешке у куцању; 5) неконвенционални правопис и 6) акценатске стилизације. Засебно се помињу типографски симболи, насупрот словним, као што су поновљени знаци узвика и емотикони. Дејвид Кристал (2008: 35) издваја: 1) логограме који подразумевају словне, нумеричке и остале симболе који се употребљавају да представе реч или део речи, и пиктограме – емотиконе; 2) иницијализме; 3) изостављање слова – у средини и на крају; 4) нестандардни правопис, често као ознаку неформалног или дијалекта; и 5) скраћивање на почетку или крају. Херинг у е-граматици из 2011 прави поделу на типографске и ортографске карактеристике. У типографске спадају несловни симболи – бројеви, знаци интерпункције, специјални симболи, нестандардна употреба великог слова, емотикони, поновљени знаци интерпункције и слова и бројеви који стоје уместо речи и делова речи. У ортографске убраја „лабаву“ правописну норму, различите врсте скраћивања, фонетски мотивисане замене слова, писање које имитира свакодневну или дијалекатску варијанту, „визуелни дијалекат“ и писање које осликава прозодијске и нелингвистичке елементе. Херинг (2011: 2) такође помиње

преклапања између типографског и ортографског нивоа. Сегерстад у дисертацији наводи следеће лингвистичке одлике СМС-а: 1) интерпункција, 2) правопис, 3) граматика и 4) графичка средства. У свим се студијама, дакле, врши неки вид графостилистичке анализе, мада се ни у једној она тако не зове, односно не препознаје као таква.

3. Анализа корпуса

Наше поруке су сакупљане у периоду од априла до септембра 2011. године такозваном „грудва“ техником узорковања – чланове породице и пријатеље замолили смо да нам проследе неке своје поруке, они су питали своје пријатеље и познанике и тако редом. Речено им је да њихови лични подаци неће бити употребљавани, али и да, уколико прослеђују туђе поруке, претходно морају да добију дозволу пошиљаоца. Учествовало је 83-оје испитаника, старости између 17 и 59 година. Највећи број порука прикупљен је од испитаника старих између 24 и 34 године. Међу учесницима било је средњошколаца, студената, запослених у различитим делатностима, пензионера, сви најмање средњошколског образовања. Прикупљено је 457 порука, укупно 7370 речи, 31489 знакова, што чини 16.13 речи, односно 68.9 знакова по поруци.

Да бисмо избегли конфузију у смислу подела и именовања појава, а на основу детаљног прегледа литературе предложимо један могући приступ графостилистичком аспекту СМС порука. Наша анализа посматра два плана: правописни, који обухвата све правописне маркираности – употребе великих и малих слова, дуплирања истих, њихове функције; маркираност интерпункцијских знака и свих врста скраћивања. Друга ставка, типографски план, односи се на емотиконе и остале несловне симболе. Пролазом кроз ове микронивое приметимо да се маркирана ортографска и маркирана типографска средства преклапају или јављају заједно. Треба напоменути да не представљају све забележене форме графостилемске и нису сви поступци графостилемски (користе се вековима при представљању говора). Дакле, неки су поступци лингвистички општепознати, али се у више случајева њима производе нове писане форме, писмом онеобичајене јединице, а то је управо оно што тражимо.

3.1 Правописни план

Овде издвајамо:

а) „слободну примену“ правописних правила. Наиме, велико слово се користи углавном само на почетку, понекад и иза тачке, што може да зависи од врсте телефона. Малим почетним словима пишу се и властита имена. Ово није својствено искључиво СМС-у, већ и осталим видовима електронске комуникације;

б) нестандартну, маркирану интерпункцију која се огледа у понављању интерпункцијских знакова (128 примера). Интересантан је „знак прекида“, односно „три тачке“. *Правопис српскога језика* (Пижурица et al 2007: 147) наводи да три тачке означавају недореченост или непотпуност. У нашим порукама три тачке често се јављају као две (јер то захтева мање напора, времена и заузима мање простора) али бележимо и супротно, више од три тачке. Дуплирањем осталих знакова – узвичника и упитника представљају се прозодијски елементи, најчешће интонација:

(1) *nemam?!?!?!?; sta to znaci??*

У корпусу налазимо и поруке које се у потпуности састоје од овако поновљених упитника и узвичника са различитим семантичко-прагматичким функцијама.

в) различите врсте скраћивања, које саме по себи не представљају ништа ново. У ствари, механизми су стари, али налазимо потпуно нове облике којима се изражава сама срж овакве комуникација – кратко (подразумева лако и брзо) и јасно (понекад само „познаваоцима“). Корпус садржи стандардне, а затим и *ad hoc* скраћенице:

(2) овакве подразумевају познавање контекста – *zaust* (зауоставила), *traz* (тражим), *por* (поруку), *v*, *t*, *b* – уместо имена особа.

Акроними/ иницијализми су честа појава, али налазимо потпуно нове, карактеристичне за СМС (15 примера):

(3) *ljt* (љубим те), *vtp* (волим те пуно), *z te* (зовем те).

Јављају се изостављање иницијалног или финалног дела речи, бројне скраћенице из енглеског, као и медијално изостављање вокала и консонаната, опет својствено СМС-у (26 примера):

(4) *msm* (мислим), *dns* (данас), *nzm* (не знам), *vcrs* (вечерас), *vrv* (вероватно);

г) такозвани „визуелни дијалекат“ који подразумева поштовање начела „пиши као што говориш“ и интересантна је појава у језицима у којима однос графема – фонема није 1:1, какав је енглески. На пример, једно истраживање тврди да фонемама енглеског језика (којих има четрдесет и четири) одговара чак хиљаду сто двадесет графема (Кулмас 203: 184). Оно што је у српском интересантно и иновативно вођено је другим делом наведеног начела – „читај како је написано“. Српско писмо има ту могућност, али се морају користити дијакритике, што није могуће на свим телефонима. Тамо где постоји опција, ти знаци заузимају много више меморије (рачунају се као више знакова). У нашем корпусу само петоро испитаника користи дијакритике у свим својим порукама. Остали (најчешће због постизања недвосмислености, али и у оквиру игара речима) користе графеме из других језика – *sh* и *ch* за *ш* и *ч*, *u* за *ai* или *aj*, *x* за *кс* и *q* за *ку* (16 примера):

(5) *chekiranje*, *shisha*, *kysh* (каиш), *qq tyko* (куку мајко), *ql* (кул), *fax*.

W се користи приликом тепања, али понекад само стоји уместо слова *v* и више је знак припадности одређеној групи него лингвистички маркер.

Само шест порука не садржи никакве интерпункцијске знаке. У шездесет осам порука у потпуности се поштују сва правила.

3.2 Типографски план

На овом плану налазимо:

а) емотиконе (203 примера), међу којима су најбројнији такозвани „смешици“ и „тужићи“, али јављају се и друге комбинације симбола:

(6) \0/ (радост), O_o (чуђење);

б) случајеве где се несловни симболи користе уместо речи или делова речи и у нашем корпусу забележено је само 10 таквих, углавном преузетих из енглеског језика: *b4*, *2morrow*, *l8r*. Из српског забележена су само два примера:

(7) *ni1* (ниједан) и *o5* (опет);

в) понављање словних симбола или наизменична употреба великих и малих слова у функцији емфазе:

(8) *braaavooo, miliceee, morrrre; kOlko, bRRRate.*

За то се неретко користе и друге типографске могућности, као што су употреба великих слова или размака:

(9) *NEMAM; c r k n i t e; MOLIM TE, INTERVENISI!*

г) употреба великог слова, уместо размака, да би се уштедело на простору (јавља се при крају поруке):

(10) *HtelaSamAliNijeMoglo; StaSiDrugoTrazio.*

4. Дискусија

Из приложеног можемо видети да су најбројнији графостилеми емотикони и нестандартна интерпункција. Ово се слаже са нашим претходним истраживањима али не и са другим студијама. У свом истраживању Терлоу и Браун бележе тридесет девет емотикона (2003: 4), док Линг и Барон четири године касније бележе само два (2007: 294). С друге стране, морамо узети у обзир чињеницу да је највећи број порука прикупљен од релативно млађе популације. „Манипулација“ словних симбола и интерпункцијских знакова осим што је понекад условљена самим типом комуникације и, осим што изражава креативност, ствар је избора и умећа. Механизми се не примењују увек, у сваком контексту и са свим саговорницима, а то је у вези са природом овог жанра. Наведени примери и поступци идеални су представници онога што Џеф у својим социолингвистичким студијама назива „ортографском метонимијом“, тренутним препознавањем ортографије, тј. извесних карактеристичних писаних навика и пошљаоца од стране примаоца (Џеф, 2000: 504). Поред тога, све наведене, понекад нестандартне примене графичких симбола и интерпункције представљају код, у извесном смислу. То даље значи да учесници у комуникацији знају код и њиме баратају. Примери „визуелног дијалекта“ и новонасталих и за СМС карактеристичних иницијализама (в. примере 3 и 5) подразумевају знање лингвистичких правила, а пример 7 укључује чак вештине препознавања неких фонолошких и морфолошких особина језика. Поменути пети пример не односи се само на познавање писаних навика и правила српског већ и енглеског језика. Утицај енглеског пре свега на лексичком нивоу, где је највидљивији, није предмет овог рада, али се може посматрати и кроз нивое овде обрађене. На правописном плану, „визуелни дијалекат“ и уопште овакав образац представљања преузети су управо из енглеског. На типографском плану, модели хомографа (в. тачку 3.2 б) у наше СМС-ове „ушли“ су такође из енглеског, али не кроз СМС, већ кроз друге видове електронске комуникације (в. Кристал 2003: 114).

Што се тиче просечног броја знакова у поруци, Бизвангер (2008: 10) наводи да у енглеском поруке у просеку садрже 91 знак, у немачком 98. Наш корпус у овоме показује знатну разлику у бројкама са својих приближно 69 знакова. Као што је објашњено у нашој претходној студији, разлике у дужини порука могу се приписати другачијим писаним навикама или различитим морфолошким системима.

5. Закључак

На крају морамо поменути Сандру Барасу (2010: 42–44) и њена четири принципа: принцип брзе комуникације, најмањег напора, ограничења мода и неформалне комуникације (Бараса 2010: 42). Са графостилистичког аспекта, принципи брзе комуникације и мањег напора мотивишу већину графостилемских поступака (осим неуобичајених понављања словних симбола и интерпункцијских знакова пошто они захтевају више времена, одн. напора). С друге стране, поменути поступак може се приписати принципу ограничења мода који подразумева налажење начина да се у потпуности изрази и избегну могуће неспоразуми или погрешне интерпретације и то на ограниченом виртуалном простору. Последњи принцип огледа се у томе што смо од појединих (истих) учесника добијали и графолошки „скромне“ и тј. мање маркиране и графолошки „богате“ поруке. Таква разноврсност последица је управо степена формалности ситуације или степена блискости са саговорником.

Мора се имати у виду да побројана правописна и типографска средства нису карактеристична искључиво за СМС, јер се јављају и у другим видовима електронске комуникације. Међутим, сви принципи графичких скраћивања, кршење правописних правила и неретка „злоупотреба“ интерпункције који проишле из принципа најмањег напора и ограничења мода, свакако су продукт СМС комуникације. Да ли разлике у анализама нашег и осталих корпуса леже у величини самих корпуса, тј. броју обрађених порука, или у системским разликама српског и других језика или можда у социо-културној и технолошкој позадини приче о СМС-у, самој текстуалној размени и учесницима у њој? То ће, надамо се, одгонетнути нова, опширнија испитивања овог типа. Оваква врста анализе такође скреће пажњу на статус односа писаног језика и говора.

Један од циљева овог рада није био да докаже да су графолошке одлике најважније или да је графостилистичка анализа најприкладнија и једина права, већ да се не може занемарити. Циљ овог рада био је да учини корак ближе одговору на питање који истаживачи широм света, бавећи се истом проблематиком, постављају – да ли овај „језик“ представља „трећи медијум“. Ипак, неоспорна је чињеница да у основи онога што чини СМС, као један од жанрова комуникације посредством компјутерских технологија, лежи графолошка дистинктивност.

Литература:

- Бараса 2010: S. Barasa, 'Language, Mobile Phones and Internet: A Study of SMS Texting, Email and SNS Chats in Computer Mediated Communication (CMC) in Kenya'. <http://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/16136/1/Language%2C+Mobile+Communication.pdf> . 8. април 2011.
- Бизвангер 2008: M. Bieswanger, '2 abbrevi8 or not 2 abbrevi8: A contrastive analysis of different shortening strategies in English and German text messages'. <http://studentorgs.utexas.edu/salsa/proceedings/2006/Bieswanger.pdf>. 12. април 2011.
- Вејлз 2001: K. Wales, *A Dictionary of Stylistics*, Harlow: Pearson Education Limited
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, *Графостилемаџика Ноћове поезије*, у: Поезија Рајка Петрова Нога: зборник радова, приредио Станиша Тутњевић, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, 221–246.
- Кристал 2003: D. Crystal, *English as a Global Language*, New York: CUP
- Кристал 2007: D. Crystal, *How Language Works*, London: Penguin Group

- Кристал 2008: D. Crystal, *Txtng: the Gr8 Db8*, Oxford: Oxford University Press.
- Кулмас 2003: F. Coulmas, *Writing Systems: An Introduction to their Linguistic Analysis*, New York: CUP
- Линг 2005: R. Ling, 'The socio-linguistics of SMS: An analysis of SMS use by a random sample of Norwegians' in R. Ling & P. Pedersen (Eds.), *Mobile communications: Re-negotiation of the social sphere* (pp. 335–349). London: Springer. http://www.richardling.com/papers/2005_SMS_socio-linguistics.pdf 15. април 2011.
- Линг, Барон 2007: R. Ling & N. Baron, 'Text Messaging and IM: Linguistic Comparison of American College Data' in *Journal of Language and Social Psychology* 26 (3): 291. <http://jls.sagepub.com/content/26/3/291>. 15. април 2011.
- Пешикан 2007: М. Пешикан *et al.*, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска
- Роџерс 2005: Н. Rogers, *Writing Systems: A Linguistic Approach*, Oxford: Blackwell Publishing
- Сегерстат 2002: Y. Hard af Segerstad, *Use and Adaptation of Written Language to the Conditions of Computer-Mediated Communication*. Göteborg: Göteborg University. http://www.ling.gu.se/~ylvah/dokument/ylva_diss.pdf. 16. април 2011.
- Тарлоу, Браун 2007: С. Thurlow & А. Brown, 'Generation Txt? The sociolinguistics of young people's textmessaging' in *Discourse Analysis Online*, 1 (1). <http://www.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/a3/thurlow2002003-paper.html> 1. мај 2011.
- Тарлоу, Поф, 2010: С. Thurlow, & М. Poff, 'Text-messaging' in S. C. Herring, D. Stein & T. Virtanen (Eds.). *Handbook of the pragmatics of CMC*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. <http://faculty.washington.edu/thurlow/papers/thurlow&poff%282010%29.pdf> 25. април 2011.
- Тошић, Палибрк 2010: Т. Тошић и И. Палибрк, О СМС-у као жанру разговорног стила, у: *Наслеђе*, Крагујевац: ФИЛУМ, 173–182
- Херинг 2011: S Herring, 'Grammar and Electronic Communication' in C. Chapelle (Ed.), *Encyclopedia of applied linguistics*. Wiley-Blackwell. <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/e-grammar.2011.pdf>. 15. април 2011.
- Џеф 2000: А. Jaffe, 'Introduction: Non-standard orthography and non-standard speech' in *Journal of Sociolinguistics* 4/4, Wiley: Blackwell Publishers Ltd., 497–513. <http://onlinelibrary.wiley.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/doi/10.1111/1467-9481.00127/pdf>. 14. октобар 2011.

GRAPHOSTYLISTIC ASPECT OF TEXT MESSAGES

Summary

The paper presents graphostylistic aspect of Serbian text messages. The analysis, both quantitative and qualitative, is carried out solely on a graphological level. This allows us to evaluate various and varying definitions of the term 'grapheme' itself, the route which puts forward serious and frequent omissions of the graphological level from the stylistic studies. Inevitably, not only is the question of the nature of writing raised, but the problem of the relationship between speech and writing as well.

All the previous researchers, whose findings are summarized and presented briefly, state that the 'language' of SMS is a hybrid of the prepared and planned written and the spontaneous speech, thus considered a new type of interaction developing its own systemic rules in order to adapt to the new contexts.

Our paper focuses on 'the visual irregularities' as they exemplify the Ivana Palibrk e marked, graphically deviant units ('graphostylemes') that we are dealing with. The analysis is divided into two parts: orthography/spelling (the marked uses of lower case/ upper case letters or punctuation marks, their reduplications) and typography (typographic procedures, emoticons and other non-alphabetic symbols). The new 'graphically-induced' and graphically distinctive forms (such as *o5*, *qq*, *myka*, *tvp*, *ljt*) are given prominence in our subsequent commentary.

Key words: text messages, grapheme, graphostyleme, spelling, punctuation, orthography, typography

Ivana Palibrk

Борян ГЕОРГИЕВ ЯНЕВ¹, Иван ПЕТРОВ ЧОБАНОВ
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
 Филологически факултет*

ЗА СРЪБСКИТЕ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ЧРЕЗ КОНВЕРСИЯ

Наред със съкращаването и деривацията, конверсията е основен механизъм за образуване на лични антропоними от апелативната лексика на даден език (както от архаични и диалектни форми, така и от активни в синхронен аспект думи). Тази лексикална транспозиция с особено развитие в семантиката (по-скоро в опозицията *колективност* ~ *конкретност*) е особено интересна в славянските езици. Настоящата статия анализира женските лични имена у сърбите, възникнали от апелативи без промяна в структурно отношение. Прилага се морфологичният и семантичният анализ, които отчитат най-активните при конверсионното образуване части на речта и разкриват етноспецификите и субкултурните практики на сърбите при подбора на апелативна лексика за образуване на оними.

Ключови думи: конверсия, апелативи, женски лични имена, структура, семантика

Конверсията като един от начините на попълване на лексикалния състав е особено разпространен в аналитични езици като английския и се определя като „образуване на нова дума по пътя на преминаването на дадената основа в друга парадигма на словоизменението“ (Ахманова 1969). Разглежда се като разновидност на деривацията, но без специални словообразователни афикси. При преминаването от един клас в друг лексемата променя своята синтактична функция, приема и релационните афикси, служещи за морфологичен показател. Има автори, които определят конверсията като морфолого-синтактичен начин на словообразуване (ЛЭС 1990). При подбора и ексцерпцията на материала, както и при неговия анализ се придържахме към тълкуването на термина конверсия в тесния смисъл на думата, т.е. – конверсия има само тогава, когато е налице пълно съвпадане на изходния апелатив и получения от него антропоним.

В настоящето изследване прилагаме този термин, за да определим най-точно процеса на обогатяване на системата на женските лични имена в сръбския език от готови лексикални единици – апелативи, принадлежащи към различни части на речта (*съществителни нарицателни имена, прилагателни имена, наречия и глаголни форми*).

Попадайки в системата на собствените лични имена, те вече се подчиняват на правилата на словоизменение, характерни за съществителните имена, в случая – съществителните собствени. Като пример ще посочим женските сръбски лични имена, получени по пътя на конверсията от формата за женски род на съответното прилагателно име или нелична глаголна форма (вербоид) – миналите страдателни причастия. При женските лични имена, образувани чрез конверсия, се наблюдава омонимия на флексията за женски род на прилагателното име

1 byanev@uni-plovdiv.bg

или миналото страдателно причастие и на флексията формант на личното име (срв. *бистър-а*: **БИСТР-А**; *гиздав-а*: **ГИЗДАВ-А**; *дивн-а*: **ДИВН-А** и др.).

Антропонимичните системи на близкородствените славянски езици, формиранни под влиянието на извънлингвистични фактори, се различават по наличието на лични имена, мотивирани от апелативи. Тук става въпрос за дохристианските езически имена, които днес се срещат само в южнославянските езици. Конверсията е един от старинните начини на обогатяване на системата на личните имена, като това в най-голяма степен засяга прякорите и прозвищата. Лични имена, мотивирани от нарицателни, липсват в антропонимиконите на източнославянските и западнославянските езици, при които след приемането на християнството езическите имена, най-често от славянски произход, престават да се употребяват. Конверсията е явление, което не се среща в антропонимната система на всеки социум.

Някои от мотивиращите изходни лексеми принадлежат към пласта на архаичната и остарялата лексика и са се запазили само в състава на топоними или на лични или фамилни имена.

В резултат на конверсията едноосновни женски сръбски лични имена се образуват преди всичко от домашна славянска лексика и по-рядко от чужда, най-вече турска, при което апелативът не променя своята материална обвивка, т.е. графичният облик се запазва, т.е. „съществуващите в езика пълнозначни думи по пътя на онимизацията се превръщат в лични имена“ (Ковачев 1987: 137).

В процеса на онимизация се наблюдават следните основни промени:

- обикновените лексикални единици губят своята семантика, престават да назовават понятие (десемантизират се);
- тяхното предназначение е да назовават определено лице без оглед на неговите психически или физически качества;

Лексикалната транспозиция *същестъвительното име* → *същестъвительното име* се явява основният вид конверсия в антропонимията, тъй като става въпрос за преход от нарицателно в собствено съществително име, при което е налице трансформация на общото / родовото в конкретното / индивидуализиращото, а това е достатъчно основателна причина да приемем за абсолютна конверсия промяната на *nomina apellativa* в *nomina propria*.

Обект на наблюдение в настоящето изследване са антропонимни единици, образувани от съществителни нарицателни имена, прилагателни имена и вербоними (минали страдателни причастия), ексцерпирани от речника на **Милица Грковић** – „*Речник личних имена код Срба*“, Београд, 1977 г., представени в края на статията в индекс.

В него освен името посочваме само тълкуването, което ги съпътства. Апелативите, от които по пътя на конверсията са възникнали разглежданите сръбски женски лични имена, не са преведени на български език, тъй като по-голямата част от тях принадлежат към общославянския лексикален фонд, а други са навлезли от турския език и се срещат и двата езика.

Не са обект на анализ сръбските женски лични имена, образувани от други собствени имена, например: от названия на реки: **ВОЛГА, ДРИНА, МОРАВА, НИШАВА, СИТНИЦА, СТРУМИЦА**; от названия на населени места: **ВЕРОНА**; от названия на етноси: **ВЛАХИЊА, ГРКИЊА, ЈАРМЕНКА, СЛОВЈАНКА, СЛО-**

ВЕНКА. Според србската лингвистична традиција, както и в редица други европeйски езици, етнонимите се односят към системата на собствените имена.

I Женски србски лични имена, образувани от съществителни имена:

С оглед на семантиката на апелативите, послужили за образуването на женски србски лични имена, които в основата си са пожелателни (за здраве, дълголeтие, продължаване на рода, успехи в живота, смелост, положителни качества), те могат да бъдат разпределени в следните тематични групи:

1. Названия на растения, цветя, дървета: **БУЛКА, ВИШЊА, ВРБА, ВРБЕНА, ГЕОРГИНА, ДРЕНКА, ДУЊА, ЂУРЂЕВКА, ЈАБУКА, ЈАГЛИКА, ЈАГОДА, ЈАСИКА, КАЈСИЈА, КАЛИНА, КОНОПЛА, КУПИНА, ЛАЛА, ЛАТИНКА, ЛОЗА, ЉУБИЧИЦА, МАЛИНА, МАСЛИНКА, НАРАНЂА, ОМАРА, ПЕРУНИКА, ПШЕНА, ПШЕНИЦА, РАКИТА, РУЖА, ТРАВИЦА, ТРЕШЊА, ТРЊИНА;**
2. Названия на животни, птици и насекоми: **ВИДРА, ГОЛУБИЦА, ГРЛИЦА, КОШУТА, КУМРИЈА, КУНА, ПЧЕЛА, СРНА, УТВА;**
3. Названия на жителка на населено място или район: **БЕОГРАЂАНКА, БОСАНКА, ГРАЂАНКА;**
4. Названия на небесни тела: **ДАНИЦА, ЗВЕЗДА, ЗОРА;**
5. Названия на професии: **ВЕЗИЉА;**
6. Названия на накити и скъпи платове, от които се шият женски дрехи: **ГРИВНА, КАДИВА, КОПРЕНА, СРМА;**
7. Названия на божества и христијански ценности: **БОГИЊА, ВЕРА, ВЕСНА, ДЕВА, МАДОНА, НАДЕЖДА, НЕДЕЉА, ПРАВДА, СЛАВА;**
8. Название, карактеризиращи вњншния вид: **ДУНДА, ЛЕПОЈКА, ЛЕПОТИЦА;**
9. Название, определјачи социалниј статус на лицето: **КАДУНА, КНЕГИЊА, КРАЛИЦА;**
10. Названия на роднински одношения: **ЦУРА;**

Разнообразието е значително по-малко в сравнение с това на изходните апелативи, които мотивират мжжките србски лични имена.

II Женски србски лични имена, образувани от прилагателни имена:

Давайки на детето име, образувано от прилагателно, родителите влагат своето желание бјдещето му да се сврзва с:

1. Живот и здраве: **ЖИВА;**
2. Успех в живота: **ВЕЛИКА, ВИДНА, ВИША;**
3. Сила и храброст: **БУЈНА;**
4. Положителни качества на характера: **БЛАГА, БЛАГОРОДНА, БЛАЖЕНА, БУДНА, ВЕРНА, ГОРДА, ДИВНА, ДОБРА, ЈАСНА, МЕДЕНА, МИЛА, МИЛОСНА, МИЛОСТИВА, МИРНА, МУДРА, НЕВИНА, НЕЖНА, РАДОСНА, РУМЕНА, РУСА, СЛАЂАНА, УБАВА, ХУБАВА, ЦВЕТНА, ЧУДНА;**
5. Телесна хубост: **БИСТРА, ВЕДРА, ВЕСЕЛА, ГИЗДАВА, КРАСНА, КУСА, ЛЕПА, МАЛА, НЕБЕСНА;**

III Женски сръбски лични имена, образувани от глаголни форми (вербоиди):

В тази група обособяваме личните имена, възникнали от минали страдателни причастия. В сръбската антропонимна система не се откриват примери за конверсия на глаголи (за разлика от българския, където освен от причастни форми се натъкваме и глаголни примери – напр.: **Бера, Пея, Сея, Сџоя** и по-архаичните - **Веза, Теша, Троя**). Образоването на имена от причастия (най-вероятно като най-близки изразители на дейността и последствията от нея) се среща и в западните езици.

Може да заключим, че във всички езици, в чиито антропонимни системи се наблюдават процеси на конверсия, има форми, образувани от минали страдателни причастия. В сръбската антропонимна система женски лични имена от този тип са: **ВОЉЕНА, ЖЕЉЕНА, КРШТЕНА, МАЖЕНА**.

Тези имена се свързват с вярата в магическата сила на словото, която допринася за събъването на желанието в семейството да се появи дългоочакваното дете, в случая момиче.

IV Женски сръбски лични имена, образувани от наречие:

Този модел е представен само от името **ДОСТА** - образувано е от наречието *достџа*. Тълкуването на вложената семантика не е еднозначно: а) заклинателно име при нежелано многодетство на момичета – „доста са ни вече момичета, да се роди и момче”; б) защитно име при детска смъртност – „доста вече са ни умирали, поне тая да оцелее“. (Илчев 1969: 180).

Известна част от разгледаните имена не могат да бъдат категорично окачествени като конверсионни поради наличието на възможност за двойко етимологизиране. Става въпрос за следните две основни групи:

1) По принцип от всяко мъжко лично име може да се образува женско, например: **БЛАГ: БЛАГА, БЛАЖЕН: БЛАЖЕНА, БУДАН: БУДНА, БУЈАН: БУЈНА, ВЕСЕЛ: ВЕСЕЛА, ВИДАН: ВИДНА, ВОЉЕН: ВОЉЕНА, ГРУБ: ГРУБА, ДОБРЕ: ДОБРА, КУСО: КУСА, МАЛИ: МАЛА, МИЛ (МИЛ, МИЛА, МИЛЕ): МИЛА, МИРЕН: МИРНА, МУДРЕ: МУДРА, РУМЕН: РУМЕНА, РУС: РУСА, СЛАВ: СЛАВА, СЛАЃАН: СЛАЃАНА, ЦВЕТАН: ЦВЕТНА, ЧУДАН: ЧУДНА**. По тази причина за същите може да се смята, че имат двойна мотивация – те са образувани от формата за женски род на прилагателното име или от съответното мъжко лично име.

2) Нееднозначна е мотивацията на женските лични имена, могат да се изведат от формата за женски род на прилагателното име или са хипокористики от съкратени едноосновни или сложни лични имена, например: **БЛАГА** (< **БЛАГОМИРКА, БЛАГОРОДНА**; < *блаџ-а*), **БУЈНА** (< **БУЈИСЛАВА**; < *бујн-а*); **ДОБРА** (< **ДОБРОСЛАВА**; < *добр-а*); **ЖИВА** (< **ЖИВОСЛАВА**; < **ЖИВ-А**); **ЛЕПА** (< **ЛЕПОСЛАВА**; < *леп-а*); **МАЛА** (< **МАЛИНА**; < *мал-а*); **МИЛА** (< **МИЛОСЛАВА, РАДМИЛА**; < *мил-а*); **РУСА** (< Русалија; < *рус-а*); **ЧУДНА** (< **ЧУДОМИРА**; < *чудн-а*).

Сред ексцерпираните от нас примери се срещат и женски лични имена, които се извеждат само от съответното изходно нарицателно име от женски род (**БЕОГРАЃАНКА, БОГИЃА, БОСАНКА, БУЛКА, ВЕЗИЃА, ВЕРА, ВЕСНА, ВИДРА, ВИШЃА, ВРБА, ВРБЕНА, ГЕОРГИНА, ГОЛУБИЦА, ГРАЃАНКА, ГРИВНА, ДАНИЦА, ДРЕНКА, ДУНДА, ДУЃА, ЃУРЃЕВКА, ЗВЕЗДА**,

ЗОРА, ЯБУКА, ЯГЛИКА, ЯГОДА, ЯСИКА, КАДИВА, КАДУНА, КАЈСИЈА, КАЛИНА, КНЕГИЊА, КОНОПЉА, КОПРЕНА, КОШУТА, КРАЉИЦА, КУМРИЈА, КУНА, КУПИНА, ЛАЛА, ЛАТИНКА, ЉУБИЧИЦА, МАДОНА, МАЛИНА, МАСЛИНКА, НАДЕЖДА, НАРАНЂА, НЕДЕЉА, ОМАРА, ПЕРУНИКА, ПРАВДА, ПЧЕЛА, ПШЕНА, ПШЕНИЦА, РАКИТА, РУЖА, СРМА, ТРАВИЦА, ТРЕШЊА, ТРЊИНА, УТВА, ЦУРА), от формата за женски род на прилагателното име (**БИСТРА, БЛАГОРОДНА, ВЕЛИКА, ГОРДА, ДИВНА, ЈАСНА, КРАСНА, МЕДЕНА, МИЛОСНА, МИЛОСТИВА, НЕБЕСНА, НЕВИНА, НЕЖНА, РАДОСНА, ХУБАВА, ЧАРНА**), от формата за женски род на миналите страдателни причастия (**ЖЕЉЕНА, КРЉТЕНА, МАЖЕНА**).

В сръбската антропонимична система се срещат редица мъжки и женски лични имена, оформени с флексията формант **-А**, образувани от нарицателни имена от женски род или от формата за женски род на прилагателните имена (**ГРЛИЦА, ДЕВА, ДОСТА, ЗОРА, ЛОЗА, МИЛА, РУСА, СЛАВА, СРНА**).

Всички разгледани по-горе лични имена можем да отнесем към групата на пожелателните имена, които са много повече от защитните.

Пожелателните имена значително превишават броя на защитни и това намира своето обяснение в характера на славянския мироглед като цяло. Присъствието на защитните имена има по-древен и езически характер. С пожелателните лични имена „близките на назованите деца са пожелавали у тях да се появят едни или други физически или психически (душевни) качества, да преживеят при подходящи материални и обществено-политически условия“ (Илчев 1969: 10). В тях е закодиран стремежът на предците ни да обвържат новия член на социума посредством името му с най-важните човешки добродетели, да му осигурят здраве, дълъг и безпрепятствен живот, душевна и физическа красота, сила и смелост. В личните антропоними се откриват основните положителни човешки качества. По-ранни в темпорално отношение, а и по-многобройни са конкретните пожелателни имена, те имат точна семантика и се свързват с материални обекти от действителността.

Защитните имена се характеризират се с изместване на семантичния позитивизъм от вложеното предпазващо значение. Много често тези имена имат дори отблъскващ смисъл, в по-голямата си част представляват номинализирани апелативи с „отрицателно значение“ (доколкото може да има такава в една изкуствена триада „позитивна – неутрална – негативна семантика“).

Сред ексцерпираните от нас женски сръбски лични имена се срещат само две защитни имена, мотивирани от грозни, грубо звучащи имена, предизвикващи асоциации с нещо лошо, вредно, неприятно: *оџи прилагаџелни имена: ГРУБА, ЧАРНА*), докато при мъжките преномени те са много повече срв.: *прилагаџелни имена: ГАЛ, ЦРНИ, МРЗАН* и др.; съществителни имена: *ГНУСА, ЗЛОБА, МРША* и др. Те са предназначени да запазят новороденото от злите сили, лоши погледи, болести, за да може да оцелее и живее дълго.

Границата между пожелателните и защитните имена е много тънка. Традиционно оценявани като предпазни, много имена имат по-скоро пожелателен характер и обратно. От обективната действителност обаче се подбират десигнати с адекватни на бита и ценностната система характеристики.

В славянските лични имена се открива полезна информация за културата и духа на етноса също толкова успешно, колкото и в историческите, писмени и културни паметници. Неслучайно ги оприличават на съкратена история на вътрешния бит и духа на народа. Те помагат на учените по-добре да осъзнаят ос-

новните нюанси в светоусещането на прадедите ни. Съвременното състояние на антропонимната система показва, че има названия, от които вече не се образуват лични имена. Споменатата тенденция засяга главно остарелите и диалектните думи, каквито може да открием във всички обособени по-горе групи.

Конверсията е старинен и особено активен процес и при възникването на прякорите и прозвищата, където мотивацията в избора е по-образна и експресивно заредена. Както забелязахме в славянските езици, в случая – в сръбския език, тя играе съществена роля и при образуването на лични антропоними, независимо че немалка част от тях са архаични (не са актуални с оглед на съвременното състояние на сръбската личноименна система), други са териториално ограничени, тъй като произлизат от определена диалектна дума, а вътрешномиграционните процеси в страната в посока към по-големите градове, където определящи са принципите на масовата култура, водят до ограничение и в тяхното разпространение и употреба. Затова можем да определим конверсията като културен и лингвистичен феномен, характерен за славянските езици от балканския ареал.

Библиография

- Ахманова 1969: Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Изд. «Советская энциклопедия», Москва, 1969.
- Грковић 1977: М. Грковић, Речних личних имена код Срба, Београд: Вук Караџић.
- Иванова 1985: Н. Иванова, П. Радева, *Ош „А“ до „Я“ имената на българиџе*, София: Народна младеж.
- Илчев 1969: Ст. Илчев, Речник на личните и фамилените имена у българиџе, София, 1969, Издателство на БАН.
- Ковачев 1987: Ковачев Н. Българска ономастика. Изд. „Наука и изкуство“ р София, 1987.
- ЛЭС 1990: Лингвистический энциклопедический словарь. Изд. „Советская энциклопедия“, Москва, 1990.
- Толстой 1976: Толстој И.И. Српскохрватско-руски речник, Изд. „Русский язык“, Москва, 1976)
- Янев 2011: Янев Б., Чобанов, И. За сръбските мъжки лични имена, образувани чрез конверсия. В сб.: *Књижевни (сџандарџни) језик и језик књижевности*. Крагујевац, 2011, Изд. „Интерагент“, ред. Проф. др Милан Ковачевић, 421–435.

И Н Д Е К С

на СРЪБСКИТЕ ЖЕНСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА (МОТИВИРАНИ ОТ АПЕЛАТИВИ), ЕКСЦЕРПИРАНИ ОТ *РЕЧНИК ЛИЧНИХ ИМЕНА КОД СРБА*, БЕОГРАД, 1977, ОТ МИЛИЦА ГРКОВИЋ

БЕОГРАЂАНКА – назив места (*Београд*) узет за основу имена;

БИСТРА – придев *бистр-а* узет за лично име;

БЛАГА – од *Благомирка*; *Благородна* итд., а може бити да је придев *благ-а* узет за лично име;

БЛАГОРОДНА – превод грч. имена; а може бити да је придев *благородн-а* узет за лично име;

- БЛАЖЕНА** – женски облик према мушком имену *Блажен* које је превод грч. имена, а може бити да је придев *блажена* узет за лично име;
- БОГИЊА** – изведено од корена *бог* + *иња* ; *богиња*;
- БОСАНКА** – изведено од *Бос(а)* + *анка* , може бити да је назив за жену из *Босне* узет за лично име;
- БУДНА** – изведено од *Буд(а)* + *на*; *буд-ан*, *буд-на*;
- БУЈНА** – изведено од корена *буј* + *на* (корен *буј* је посведочен у имену *Бујислава...*; *буј-ан*, *бујн-а*;
- БУЛКА** – изведено од *Бул (а)* + *ка*, а може бити да је назив цвета *булка* узет за лично име;
- ВЕДРА** – придев *ведра* узет за лично име;
- ВЕЗИЉА** – занимање узето за лично име;
- ВЕЛИКА** – придев *велик-а* узет за лично име, или је изведено од *Вел (а)* + *ика*;
- ВЕРА** 'превод грч. имена – једна од хришћанских врлина и име хришћанске светитељке;
- ВЕРНА** – може бити да је придев *верна* узет за лично име;
- ВЕСЕЛА** – придев *весела* узет за лично име;
- ВЕСНА** – име словенске богиње пролећа;
- ВИДНА** – изведено од *Вид (а)* + *ана*; *вид-ан*, *вид-на*;
- ВИДРА** – назив животње узет за лично име;
- ВИШЊА** – прасловенски назив дрвета и плода *вишња* узет за лично име;
- ВОЉЕНА** – трпни придев глагола *волејти* узет за лично име;
- ВРБА** – назив биљке узет за лично име ;
- ВРБЕНА** – назив цвећа узет за лично име;
- ГЕОРГИНА** – нем. *Georgina* – назив цвећа, узет за лично име;
- ГИЗДАВА** – придев *гиздава* узет за лично име;
- ГОЛУБИЦА** – назив птице узет за лично име;
- ГОРДА** – грч. име . Народ ово име везује за придев *горд*;
- ГРАЂАНКА** – назив за жену из града узет за лично име;
- ГРИВНА** – могуће да је назив накита узет за лично име;
- ГРЛИЦА** – назив птице узет за лично име као *Голубица*, *Кумрија*;
- ГРУБА** – придев *груба* узет за заштитно име;
- ДАНИЦА** – општословенски назив за јутарну звезду узет за лично име (може бити да је *Даница* била астрална богиња словенског пантеона);
- ДЕВА** – атрибут Богородице (*дева*) узет за лично име;
- ДИВНА** – придев *дивна* узет за лично име ;
- ДОБРА** – од *Добривојка*, *Доброслава*; *добар*, *добра*;
- ДОСТА** – од *Досџана*; *досџа!*; *дост* – *госџи*, *џијашељ*;
- ДРЕНКА** – заштитно име постало од назива дрвета *дрен* + *ка* (у народном веровању ово дрво се употребљава као хамалија против урока и болести);
- ДУНДА** – име одмила (*дунда* значи „чељаде више него обично пуно и једро“;
- ДУЊА** – грч. – назив дрвета и плода узет за лично име;
- ЂУРЂЕВКА** – по празнику Ђурђевану, или цветну *ђурђевоку* настало је ово име;
- ЖЕЉЕНА** – трпни придев глагола *желејти* узет за лично име;
- ЖИВА** – од *Живана*, *Живослава*; *жива*; жив (жива, живо): *Живан*: *Живана*; *Живка*;
- ЗВЕЗДА** – назив небеског тела узет за лично име, али је могуће да је превод имена *Stella*;
- ЗОРА** – од *Зорислава*, а може бити да је назив за доба дана узет за лично име;
- ЈАБУКА** – назив плода и дрвета јабуке узет за лично име;
- ЈАГЛИКА** – назив цвећа узет за лично име;
- ЈАГОДА** – назив плода узет за лично име;
- ЈАСИКА** – назив дрвета узет за лично име;
- ЈАСНА** – придев *јасна* узет за лично име;
- КАДИВА** – тур. *kadife* , свилена баршунаста тканина;
- КАДУНА** – тур. *kadm* – *госпођа*;

- КАЈСИЈА** – тур. *kausi*, назив дрвета и плода узет за лично име;
КАЛИНА – назив цвећа узет за лично име;
КНЕГИЊА – титула узета за име;
КОНОПЉА – назив биљке узет за лично име;
КОПРЕНА – могуће је да је назив за неко танко ткање узет за лично име као имена *Кадифка*, *Свилка*, итд.;
КОШУТА – назив женске јелена узет за лично име;
КРАЉИЦА – владарска титула узета за лично име;
КРАСНА – изведено од корена *крас* + на; красан, красна;
КРШТЕНА – придев *кршћена* узет за лично име;
КУМРИЈА – тур. – *kitmi* – грлица, гутутка;
КУНА – назив животиње узет за лично име;
КУПИНА – назив шумске биљке, односно његог плода узет за лично име;
КУСА – име одмила (овде је придев *кус* у значењу *крашћак*, *мали*);
ЛАЛА – тур. *lale* – назив цвећа узет за лично име, а може бити и хипокористик од *Лазарка* и *Лашинка*;
ЛАТИНКА – назив цвећа *лашинка* узет за лично име као *Георгина*, *Калина*, *Ружа*, итд., а може бити да је етноним *Лашинка* утицао на распротсрањеност овог имена;
ЛЕПА – од *Лейојка*, *Лейосава*; *леј*, *леја*, *лејо*;
ЛЕПОЈКА – изведено од корена *леј* + *ојка*, или је именица *лејојка* у значењу *лејошница* узета за лично име;
ЛЕПОТИЦА – в. *Лейојка*;
ЛОЗА – од *Лозана*; *лоза*;
ЉУБИЧИЦА – назив цвећа узет за лично име, а може бити и хипокористик од *Љубица*;
МАДОНА – лат. *Madonna* – госпођа, епитет Богородице;
МАЖЕНА – трпни придев глагола *мазиши* узет за лично име;
МАЛА – од *Малина* или је придев *мала* узет за име одмила;
МАЛИНА – прасловенски назив биљке *малине* и његог плода узет за лично име;
МАСЛИНКА – превод имена *Olivia* < лат. *oliva* – маслина; *маслинка* (*И.И. Толстој*. Српскохрватско-руски речник, Москва, 1976)
МЕДЕНА – придев *медена* узет за лично име;
МИЛА – од *Милица*, *Милосава*, *Радомила*, итд., и придев *мила* може бити узет за лично име;
МИЛОСНА – придев *милосна* узет за лично име;
МИЛОСТИВА – придев *милоштива* узет за лично име;
МИРНА – изведено од корена *мир*+на; *миран*, *мирна*, *мирно*;
МУДРА – придев *мудра* узет за лично име;
НАДЕЖДА – превод грч. календарног имена – једна од хришћанских врлина. У прошлом веку ово име је дошло код нас под руским утицајем;
НАРАНЦА – назив дрвета и плода узет за лично име;
НЕБЕСНА – превод грч. имена – *небесна*, име музе из античке митологије;
НЕВИНА – придев *невина* узет за лично име, а може бити варијанта имена *Невена*;
НЕДЕЉА – превод грч. имена – *недеља*, дан господњи;
НЕЖНА – изведено од *Неж(а)* + на; *нежан* *нежна*;
ОМАРА – може бити да је настало по имену дрвета као *Јаворка*, *Јасенка*;
ПЕРУНИКА – изведено од мушког имена *Перун* + *ика*, или је назив цвећа *перуника*, које је посвећено словенском богу Перуну;
ПРАВДА – именица *правда* узета за лично име;
ПЧЕЛА – назив инсекта узет за лично име;
ПШЕНА – од *пшеница*, а може бити да је назив цвећа *пшена* узет за лично име;
ПШЕНИЦА – назив биљке узет за лично име;
РАДОСНА – придев *радосна* узет за лично име;

РАКИТА – назив једне врсте врбе узет за лично име;
РУЖА – назив цвета узет за лично име;
РУМЕНА – придев *румена* узет за лично име;
РУСА – придев *руса* (значи румена, црвена) узет за лично име или је хипокористик од *Русалија*;
СЛАВА – хипокористик од имена са кореном *слав* (*Радослава*, *Славомирка*, итд.); слава;
СЛАЂАНА – придев *слађахна* узет за лично име (придев са наставком – *ахан* умањена значења према компаративу *слађи* као *млађахан*, *љубахан*, итд.);
СРМА – тур. *sırta* – танка сребрна жица;
СРНА – назив животње узет за лично име као *Кошутња*;
ТРАВИЦА – деминутив од *шрава* узет за лично име;
ТРЕШЊА – назив дрвета и плода узет за лично име;
ТРЕЊИНА – назив дрвета и плода узет за лично име као *Вишња*, *Дуња*, *Кајсија*;
УБАВА – придев *убава* у значењу *лепа*, *красна* узет за лично име ;
УТВА – назив једне врсте дивље патке која се помиње у народним песмама као *утва* златокрила, узет за лично име;
ХУБАВА – в. *Убава* и *Убавка*;
ЦВЕТНА – изведено од корена *цвети* + *на*; *цветиан*, *цветиња*;
ЦУРА – име одмила (*цура* у неким нашим говорима значи *девојка*);
ЧАРНА – придев *чарна* у значењу *црна* који се често среће у поезији, узет за лично име;
ЧУДНА – изведено од корена који је у имену *Чудомир*; *чудан*, *чудна*;

О СРПСКИМ ЖЕНСКИМ ЛИЧНИМ ИМЕНАМА НАСТАЛИМ КОНВЕРЗИЈОМ

Резиме

У Срба се, поготово код монолексемских имена, запајају процеси онимизације, у резултату којих прономени настају углавном од домаће, али исто тако и од стране апелативне лексике, не мењајући свој основни облик (тј. чувајући облик апелатива). Тај модел за грађење преномена назива се **конверзијом** и није карактеристичан за сваки антропонимски систем. Мотивне речи у творби таквих личних имена су све врсте пунозначних речи (дакле, основне врсте речи).

За тај секундарни процес номинације карактеристично је присуство мноштво архаичних, дијалекатских и ретких речи, које су, међутим, условиле појаву преномена довољно популарних и у савременом антропонимском систему.

Српска имена (настала од готових лексичких јединица), а исто тако и бугарска – као емблематични представници словенског ономастикона – можемо, у зависности од **њихове функције**, размавати у два правца: 1) имена којима се детету при рођењу упућује *нека жеља* (пожељна имена); 2) имена чија је функција да штите новорођенче од злих сила (заштитна имена). Антропоними који су објекат истраживања овог чланка (углавном домаћи /врло ретко – страног порекла, при том од турских и грчких позајмљеница одавно ушлих у језик/) подлежу не само структурној, него и семантичкој анализи – према лексичком значењу полазне речи пре процеса онимизације. Издвојене тематске групе омогућају увид у вредносни систем и етнокултурне специфичности Срба.

Кључне речи: конверзија, апелатив, лични антропоним, пунозначне речи, структура, лексичка семантика.

Борјан Јанев, Иван Чобанов

Гергана АТАНАСОВА ПЕТКОВА

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет

Катедра „Общо езиковедие и история на българския книжовен език“

ЖЕНСКИТЕ РИМСКИ МИТОЛОГИЧНИ ИМЕНА В СРЪБСКАТА АНТРОПОНИМИЧНА СИСТЕМА В СРАВНЕНИЕ С БЪЛГАРСКАТА И РУСКАТА

Обект на настоящето изследване е системата на женските римски митологични имена и влиянието, което оказва върху българската, сръбската и руската антропонимична система. Основна цел е техният пълен списък, включващ и вариантите им, да бъде представен. Те са групирани според произхода им, т. е. дали дадено име произлиза от съществително нарицателно, от съществително собствено, от прилагателно име, от вербоид и т. н. и според принципите, използвани при деривацията на техните еквиваленти в български, сръбски и руски.

Ценно би било и проследяването на първоначалното значение на името, когато това е възможно.

Отбелязани са случаи, при които мъжко лично име е образувано от женско римско митологично име. Приложен е списък и на канонизираните имена в Сърбия и Slavia Orthodoxa.

Разглежданите примери са ексцерпирани основно от The Concise Dictionary of Classical Mythology на Пиер Гримал, Речник на личните и фамилни имена у българите от Стефан Илчев, Речник личних имена код срба от Милица Грковић и Словарь русских личных имен от Н. А. Петровский.

Ключови думи: женско римско митологично име, канонизирано име

Обект на настоящето изследване са женските лични имена, латински по произход. Ексцерпирани са само тези от тях, които се използват в рамките на римската митология. Селектираните имена са сравнени с имената, представени в български, руски и сръбски.

Своите наблюдения осъществяваме върху 72 женски лични имена в българската антропонимична система, 54 в руската и 9 в сръбската. Римските имена в славянските езици са ексцерпирани от специализираните антропонимични речници за съответния език, а именно „Речник на личните и фамилни имена у българите“ от Петър Илчев и „Български именник“ от Йордан Заимов, „Словарь русских личных имен“ на Н. А. Петровский и „Речник личних имена код Срба“ на Милица Грковић. Като основен източник на информация за римските митологични имена е използван „The Concise Dictionary of Classical Mythology“ от Пиер Гримал. Всички допълнителни източници на информация са поместени в библиографията в края на текста.

Имената са разделени в няколко групи в зависимост от техния произход (гръцките по произход имена са отделени), сфера на употреба, изходен апелатив и принцип на образуване на еквивалентите им в славянските езици.

I Женски митологични имена от латински произход:

1. Имена на главни божества¹: *Ceres, Diana, Juno/Iuno, Minerva, Venus*
2. Имена на второстепенни божества: *Anna Perenna, Aurora, Bellona, Caca, Canens, Carmenta/Carmentis, Carna, Egeria, Fatua, Fauna, Febris, Ferentina, Feronia, Flora, Fornax, Fors, Furina/Furrina, Gratia, Iuventus/Iuventas/Iuventa, Juturna/Iuturna, Lara, Libera, Libitina, Lua, Lucina, Luna, Maia/Maja, Marica, Mater matuta, Mefitis, Ops, Pomona, Proserpina, Robigo (Robigus)/Rubigo (Rubigus)², Salacia, Tellus (Terra Mater), Vacuna, Victoria, Vesta*
3. Прякори на божества: *Bona Dea, Moneta*
4. Имена на митологични героини: *Rhoma/Roma, Tarpeia/Tarpeja*
5. Имена на първостепенни митологични персонажи: *Acca Larentia, Amata, Dido, Fama³, Fames, Fides, Fortuna, Hersilia, Iustitia, Laetitia, Lavinia, Mors, Nana, Nerio/Neria/Nerienne, Palanto, Pales, Pax, Pietas, Rhea Silvia/Rea Silvia, Salus*
6. Имена на второстепенни митологични персонажи: *Camilla, Ocrisia/Ocresia, Valeria*

II Женски митологични имена от гръцки произход:

1. Имена на второстепенни божества: *Aetna/Aetne (Αἴτνη), Isis (Ισις), Panacea (Πανάκεια)*
2. Имена на първостепенни митологични персонажи: *Entoria (Εντορία), Homonoia (Ὁμονοία), Hygieia (Υγίεια), Iaso (Ἴασώ), Iliia (Ἰλία), Leucaria (Λευκαρία), Manto (Μαντώ), Nicostrate (Νικοστράτη), Poine (Ποινή), Pompo (Πόμπων)*
3. Имена на второстепенни митологични персонажи: *Prochyta/Prochyte (Προχύτη)*

III Женски митологични имена, латински по произход, образувани от4:

1. Съществително име: *Aurora* (< aurora, ae, f – „зора“), *Bellona* (< bellum, i, n – „война“), *Caca* (< Cacus, i, m – гигант, син на Вулкан), *Carmenta/Carmentis* (< carmen, inis, n – „песен; заклинание“), *Carna* (< caro, carnis, f – „месо“), *Diana* (< вероятно от deus, dei, m – „бог“), *Fama* (< fama, ae, f – „мълва, клюка“), *Fames* (< fames, is, f – „злак“), *Fatua* и *Fauna* (< Faunus, i, m – бога на овчарите и техните стада), *Febris* (< febris, is, f – „шрепка“), *Fides* (< fides, ei, f – „вяра“), *Flora* (< flos, floris, m – „цветие“), *Fortuna* (< fortuna, ae, f – „щастие, късмет“), *Iustitia* (< iustitia, ae, f – „правда, справедливост“); *Iuventus/Iuventas/Iuventa* (< iuventus, tutis, f – „млагост“), *Libera* (< Liber, eris, m – римски вариант на Дионисий < liber, era, erum – „свобо-

1 Дванадесет божества, наречени *Dii Consentes*, са били най-почитаните в древността (Хенсен 2004: 27–28).

2 *Robigo* и *Robigus* (с варианти *Rubigo* и *Rubigus*) са две божества (първото от женски род, а второто от мъжки), които бдят над никнешото и зреещо жито (Гримал 1990: 388).

3 Името е по-скоро късна алегория на мълвата, измислена от Вергилий, отколкото истински митологичен персонаж (Гримал 1990: 153).

4 В тази и в следващата група са класифицирани само имената с ясна етимология.

- ден“), *Lucina*⁵ (< *lucus*, i, m – „свещенна жора“ или *lux*, *lucis*, f – „свещлина“), *Maia*/*Maia* (от гр. дума със значение „майка“), *Ops* (< *ops*, *opis*, f – „богатайство; сила“), *Rax* (< *rax*, *racis*, f – „мир“), *Pomona* (< *potum*, i, n – „плодно дръвче“); *Robigo* (*Robigus*)/*Rubigo* (*Rubigus*) (< *robigo*/*rubigo*, *inis*, f – „ржж“), *Rhoma*/*Roma* (образувано от гр. по произход дума със значение „сила“), *Venus* (< *venus*, *eris*, f – „любов; красота“), *Victoria* (< *victoria* – „победа“)
- Прилагателно име: *Luna* (със значение „блестяща“), *Vasuna* (< *vasum* – „празен“)
  - Вербонд: *Amata* (< *amata* – „обичана“ < *amatus*, a, um < *amo*, 1 – „обичам“), *Canens* (< *canens* – „пеещ; пеец“ < *cano*, 3 – „пее“), *Ceres* (< *creo*, 2 – „раждам“), *Moneta* (< *moneo*, 2 – „съветвам“)
  - Атрибутивна синтагма: *Bona Dea* (< Adj.+N; *bona* (< *bonus*, a, um) – „добра“ и *dea*, ae, f – „богиня“)

Най-голям е броят на имената, образувани от съществително име, от които четири (*Casa*, *Fatua*, *Fauna*, *Libera*) са образувани от друго собствено име – на божество от мъжки пол (*Cacus*, *Faunus*, *Liber*).

На второ място по продуктивност е семантичната група на глаголите, следвана от тази на прилагателните имена, а от атрибутивната синтагма се извежда само едно име.

IV Женски митологични имена, гръцки по произход, образувани от:

- Съществително име: *Aetna*/*Aetne* (*Αἴτνη*) (<вероятно от *Aetna*, име на вулкан), *Hygieia* (*Υγιεία*) (със значение „здраве“), *Iaso* (*Ἴασώ*) (със значение „лечишел“), *Manto* (*Μαντώ*) (със значение „предиказашелка“), *Rapasea* (*Ραπάκεια*) (със значение „могъщ лечишел“)

В ексцерпирания материал за настоящето изследване в качеството на изходни апелативи на имената от гръцки произход служат само съществителни имена. А *Aetna*/*Aetne* (*Αἴτνη*) е единственото от тях, образувано от друго собствено име (името на вулкана Етна).

V Класификация според моделите на образувание на представените в български, руски и сръбски женски митологични имена:

- Имена, образувани от формата за *Nom. sg.*

LAT: *Acca Larentia* > BG: Ака Ларенция, RUS: Акка Ларенция; LAT: *Aetna*/*Aetne* (*Αἴτνη*) > BG: Ейна, RUS: Эйна; LAT: *Amata* > RUS: Амаша; LAT: *Anna Perenna* > BG: Ана, RUS: Анна; LAT: *Aurora* > BG, RUS: Аврора, SRB: Аурора; LAT: *Bellona* > BG: Белона, RUS: Белонна; LAT: *Bona Dea* > BG: Бона Деа; LAT: *Camilla* > BG: Камила, RUS: Камилла; LAT: *Carmentis*/*Carmentis* > BG, RUS: Карменция; LAT: *Carna* > BG, RUS: Карна; LAT: *Diana* > BG, RUS: Диана, SRB: Дијана; LAT: *Egeria* > BG: Егерия, RUS: Эгерия; LAT: *Fama* > BG: Фама; LAT: *Fames* > BG: Фамес; LAT: *Fauna* > BG: Фауна, RUS: Фавна; LAT: *Ferentina* > RUS: Ферентина; LAT: *Feronia* > BG, RUS: Ферония; LAT: *Fides* > BG: Фидес; LAT: *Flora* > BG, RUS, SRB: Флора, RUS: Флорина, Флориана, Флоринда; LAT: *Fornax* > BG: Фор-

5 Името *Lucina* няма безспорна етимология, поради което са посочени и двата апелатива, от които се предполага, че е образувано.

накс; LAT: *Fortuna* > BG, RUS: Фортуна; LAT: *Furina/Furrina* > BG, RUS: Фурина; LAT: *Gratia* > BG: Грация, SRB: Грација; LAT: *Hersilia* > BG: Херсилия, RUS: Герсилия; LAT: *Hygieia* (Ἥγεια) > BG: Хиџия; LAT: *Iliā* (Ιλιά) > BG: Илия, BG, RUS: Илия; LAT: *Iustitia* > BG: Юстиция; LAT: *Iuventus/Iuventas/Iuventa* > BG: Ювентиа; LAT: *Iuturna/Iuturna* > BG, RUS: Юиурна; LAT: *Laetitia* > SRB: Летиција; LAT: *Lara* > BG: Лара; LAT: *Lavinia* > BG, RUS: Лавиния; LAT: *Libitina* > BG, RUS: Либитина; LAT: *Lua* > BG, RUS: Луа; LAT: *Lucina* > SRB: Лукина, Лукиња; LAT: *Luna* > BG, RUS: Луна⁶; LAT: *Maia/Maja* > BG: Мая, RUS: Майя, SRB: Маја; LAT: *Manto* (Μαντώ) > BG, RUS: Манџо; LAT: *Marica* > BG, RUS: Марика; LAT: *Minerva* > BG, RUS: Минерва; LAT: *Moneta* > BG: Монетиа; LAT: *Nana* > BG: Нана; LAT: (*Nerio/Neria/Neriane*) > RUS: Нериена⁷; LAT: *Ocrisia/Ocresia* > RUS: Окрезия; LAT: *Ops* > BG: Оис; LAT: *Pales* > BG, RUS: Палес; LAT: *Panacea* (Πανάκεια) > BG: Панакея⁸, Панацея; LAT: *Pax* > BG: Пакс; LAT: *Pomona* > BG, RUS: Помона; LAT: *Prochyta/Prochyte* (Προχύτη) > BG, RUS: Прохийиа; LAT: *Proserpina* > BG: Просерпина, BG, RUS: Прозерпина; LAT: *Rhea Silvia/Rea Silvia* > BG, RUS: Рея Силвия; LAT: *Robigo* (*Robigus*)/*Rubigo* (*Rubigus*) > BG: Робиџо, Рубиџо; LAT: *Rhoma/Roma* > BG: Рима, RUS: Рома; LAT: *Salacia* > BG: Салация, RUS: Салакия; LAT: *Tarpeia/Tarpeja* > BG, RUS: Тарпея; LAT: *Tellus (Terra Mater)* > BG: Телус (Тера, Тера матер); LAT: *Vacuua* > BG, RUS: Вакуна; LAT: *Victoria* > BG, RUS: Викџория, Викџорка, SRB: Викџорија; LAT: *Vesta* > BG, RUS: Вестиа

2. Имена, образувани от работната основа, т. е. от формата за *Gen. sg.* чрез изпускане на завършека за падежа:

LAT: *Canens* > BG: Каненџиа; LAT: *Ceres* > BG, RUS: Церера; LAT: *Dido* > BG, RUS: Дидона; LAT: *Fornax* > RUS: Форнака; LAT: *Isis* (Ισις) > BG: Изига, RUS: Исига; LAT: *Iuno/Iuno* > BG, RUS: Юнона; LAT: *Nerio (Neria/Neriane)* > RUS: Нериена⁹; LAT: *Ops* > RUS: Оиа; LAT: *Rhoma/Roma* > BG: Римка; LAT: *Venus* > BG, RUS: Венера

3. Имена, образувани чрез буквален превод на латинското митологично име:

LAT: *Bona Dea* > BG: Добрџиа боџиня, RUS: Блаџая боџиня; LAT: *Fama* > BG: Мџлва; LAT: *Ferentina* > BG: Ферентинско божество; LAT: *Fortuna* > BG: Съџба; LAT: *Iuventus/Iuventas/Iuventa* > RUS: Боџиня юностџи

Най-голям е броят на имената в славянските антропонимични системи, образувани от формата за *Nom. sg.* на женското римско митологично име. Любопитно е да се отбележи, че в подобно изследване върху мъжките римски митологични имена и тяхната адаптация в български, руски и сръбски най-продуктивна се оказва работната основа на латинското име (Петкова (под печат)).

Един-единствен е случаят, в който е налице еднаква форма на римско митологично име и в трите славянски езика – Флора. Най-често съвпада оформлението на дадено име в два от разглежданите езика, а именно в български и руски: Вакуна, Венера, Вестиа, Дидона, Карменџиа, Карна, Лавиния, Либитина, Луа, Луна, Манџо, Марика, Минерва, Палес, Помона, Прохийиа, Рея Силвия, Тар-

6 В български името не е образувано директно от римското митологично име, а е навлезнало в антропонимичната система чрез румънския му вариант.

7 Ако се сметне, че руския еквивалент на името е образувано от вариант на латински *Neriane*.

8 Изговор на името по гръцки образец.

9 Ако се сметне, че руския еквивалент на името е образувано от вариант на латински *Nerio*.

пея, Ферония, Фурина, Церера, Юнона, Юшурна. Възможно е наред с еднакво звучащото в български и руски име да е налице име, различно в сръбски: **BG, RUS: Аврора, SRB: Аурора; BG, RUS: Диана, SRB: Дијана**. Това се дължи на различните орфографски принципи в трите близкородствени езика.

По-чести обаче са случаите, при които в отделните антропонимични системи се срещат различни форми на дадено римско митологично име: **BG: Ака Ларенция, RUS: Акка Ларенция; BG: Ана, RUS: Анна; BG: Белона, RUS: Белонна; BG: Егерия, RUS: Эгерия; BG: Ейна, RUS: Эйна; BG: Изига, RUS: Исига; BG: Камила, RUS: Камилла; BG: Ойс, RUS: Оиа; BG: Рима, Римка, RUS: Рома; BG: Салация, RUS: Салакия; BG: Фауна, RUS: Фавна; BG: Форнакс, RUS: Форнака; BG: Херсилия, RUS: Герсилия; BG: Ференшинско божество, RUS: Ференшина; BG: Ювента, RUS: Богина юности; BG: Грация, SRB: Грација**. Срещат се и три различни форми в трите езика –

BG: Мая, RUS: Майа, SRB: Маја, но това пак е резултат на действащите орфографски правила.

Различията между съответствията на даденото римско митологично име в трите славянски езика се дължат предимно на нееднаквите принципи на транслитерация, използвани в отделните езици. Наблюдава се тенденцията изписването на името в сръбски и руски да стои орфографически по-близо до латинския оригинал на митологичното име (**BG: Белона, RUS: Белонна** (< **LAT: Bellona**); **SRB: Грација** (< **LAT: Gratia**). Влияние оказва и принципът на образуване на еквивалентите, т. е. дали е използвана формата за Nom. sg., или работната основа (формата за Gen. sg. чрез изпускане на завършека за падежа) на латинското име (**LAT: Ops** > **BG: Ойс, RUS: Оиа; LAT: Fornax** > **BG: Форнакс, RUS: Форнака**).

Поради наличието на няколко форми на дадено име в един от трите разглеждани езика (**BG: Бона Деа/Добраша богиня; Илия/Илия; Мълва/Фама; Панакея/Панацея; Прозерина/Просерина; Рима/Римка; Робиго/Рубиго; Съдба/Форшуна; Телус/Тера/Тера майстер; SRB: Лукина/Лукиња**) е възможно да наблюдаваме едновременно съществуване на общи форми за два от езиците: буквален превод и транслитерирани **BG: Бона Деа/Добраша богиня,**

RUS: Благая богиня;

BG: Илия/Илия,

RUS: Илия;

BG: Прозерина/Просерина,

RUS: Прозерина;

BG: Съдба/Форшуна,

RUS: Форшуна.

Редица римски митологични имена са навлезли само в български (**BG: Каненя; Лара; Монейя; Мълва, Фама; Нана; Панакея, Панацея; Пакс; Робиго, Рубиго; Телус, Тера, Тера майстер; Фамес; Фидес; Хигия; Юстиция**), само в руски (**RUS: Амайя; Нериена; Окрезия**) или само в сръбски (**SRB: Лейиция; Лукина, Лукиња**).

В рамките на всяка от трите антропонимични системи съществуват различни варианти на едно и също римско митологично име.

В рамките на българската антропонимична система:

1. Два варианта на едно име: *Lia (Λία)* > **BG**: Илия, Илия; *Panacea (Πανάκεια)* > **BG**: Панакея¹⁰, Панацея; *Proserpina* > **BG**: Просерпина, Прозерпина; *Rhoma/Roma* > **BG**: Рима, Римка; *Robigo (Robigus)/Rubigo (Rubigus)* > **BG**: Робиго, Рубиго;
2. Повече от два варианта на едно име: *Tellus, Terra Mater* > **BG**: Телус, Тера, Тера матер.

В рамките на руската антропонимична система:

1. Два вариант на едно име: *Victoria* > **RUS**: Виктория, Викторка;
2. Повече от два варианта на едно име: *Flora* > **RUS**: Флора, Флориана, Флорина, Флоринда.

В рамките на сръбската антропонимична система:

1. Два варианта на едно име: *Lucina* > **SRB**: Лукина, Лукиња.

От изложените примери е видно, че най-богата с латински имена е българската антропонимична система, следвана от руската и сръбската. В почти всички случаи името има два варианта. Всички тези варианти се използват и като паспортни имена, т. е. като официални.

Предпоставките за образуване на повече от един вариант в славянските езици на едно римско име са: 1. образуване едновременно на транслитерирана и преводна форма на едно римско име (**BG**: Бона Деа, Добрайша богиня); 2. Наличие на повече от един вариант на името още в латински (**BG**: Робиго, Рубиго); 3. Вариантите са повлияни от различните начини на произнасяне на името, възникнали под влиянието на старогръцки език (**BG**: Панакея, Панацея); 4. Допълнително разширяване на латинското име чрез добавяне на суфикси (**BG**: Рима, Римка; **BG, RUS**: Виктория, Викторка).

Любопитни са случаите, при които от еквивалент на женско римско митологично име е образувано мъжко лично име: **LAT**: *Flora* > **RUS**: Флора, Флориана, Флоринда > Флор, Флориан, Флориндо, Фрол; **LAT**: *Rhoma/Roma* > **BG, RUS**: Рим, **BG**: Римен, Римин, Римион.

От ексцерпираните имена канонизирани са следните:

1. Име на католическа светица: **LAT**: *Amata, Camilla, Diana, Flora, Floriania, Victoria*;
2. Име на православна светица: **BG, RUS**: Лавиния;
3. Име на католическа и православна система: **LAT**: *Lucina* (**SRB**: Лукина, Лукиња);
4. Име на католически светец: **RUS**: Флор (**LAT**: *Florus*), **RUS**: Флориан (**LAT**: *Florianus*);
5. Име на православен светец: **RUS**: Фрол.

По-особен е случаят с името *Fides*, чийто буквален превод в руски *Vera* е име на православна светица. Открива се и случай на омонимия между римското митологично име *Valeria* и канонизираното от Католическата и Православната църква име, образувано от римското родово име *Valerius* (< valeo, 2 – „здрав съм“).

От изложената по-горе информация става ясно, че броят на формите на римски митологични имена е най-голям в български, а най-малък – в сръбски. Това се отнася и за вариантите им в рамките на съответната антропонимична система. Обяснение на този факт може да бъде потърсено в по-късния етап, в

¹⁰ Изговор на името по гръцки образец.

който имена от латински произход навлизат в сръбската антропонимична система и то под влияние на християнската религия. Обикновено това са имена на светци, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква, образувани от апелативи.

Библиография

- Hansen, William. *Handbook of Classical Mythology*. ABC-Clio. Santa Barbara, California, 2004.
- Grimal, Pierre. *The Concise Dictionary of Classical Mythology*. Basil Blackwell. Oxford, 1990.
- Oxford Latin Mini Dictionary*. Oxford University Press. New York, 1997.
- Батаклиев, Г. *Антична митология (сборник)*. „д-р Петър Берон“. София, 1989.
- Влахов, С. *Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет (чужди собствени имена в езиковия свят на българина)*. „Петър Берон“/УИ „Св. Климент Охридски“. София, 1996.
- Войнов, М., Милев, Ал. *Латинско-български речник*. „Наука и изкуство“. София, 1990.
- Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*. „Вук Караџић“. Београд, 1977.
- Дворецкий, И. Х. *Латинско-русский словарь*. „Русский язык“. Москва, 1976.
- Заимов, Йо. *Български именник*. Издателство на БАН. София, 1994.
- Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. Издателство на БАН. София, 1969.
- Немировский, А. И. *Мифы и легенды народов мира*, т. 2 Ранняя Италия и Рим. „Мир книги“, 2004.
- Овидий. *Метаморфози* (превод от старогръцки език: Георги Батаклиев). „Народна култура“. София, 1974.
- Петкова, Г. *The System of Masculine Roman Mythological Names (Compared with its Equivalents in Bulgarian, Russian and Serbian)*. Под печат в Studia Latina Upsaliensia.
- Петровский, Н. А. *Словарь русских личных имен*. „Советская энциклопедия“. Москва, 1966.
- www.behindthename.com
- <http://kurufin.narod.ru/>

Индекс на римските женски митологични имена

- Acca Larentia** – 1. Красива девойка, любимка на *Херкулес*, донесла благополучие на Рим; 2. Съпруга на овчаря *Фаустул* (2, 6, 8);
- Aetna/Aetne (8)** (*Αἴτνη*) – Дъщеря на *Уран* и *Гея*; името ѝ вероятно произлиза от това на вулкана Етна, намиращ се на остров Сицилия (2, 4, 6, 8, 12);
- Amata** – От лат. *amata* – „**обичана**“ (4, 8, 14). Съпруга на *Латин* и майка на *Лавиния* (2, 4, 8, 14);
- Anna Perena** – Римска богиня, почитана в свещенната гора, намираща се на *Via Flaminia*. Според други източници тя е сестра на *Дидона*, превърнала се във водна нимфа (2, 4, 6, 8);
- Aurora** – Името означава „**зора**“ (12). Латински еквивалент на гр. *Еос*, персонификация на зората (2, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 14);
- Bellona** – От лат. *bellum* – „**война**“ (4, 8, 12). Римска богиня на войната, считана понякога за съпруга на *Марс* (2, 4, 6, 8, 12);
- Vona Dea** – От лат. *bona* – „**добра**“ и *dea* – „**богиня**“. Прозвище на *Фауна*, смятана за съпруга или сестра на *Фаун* (2, 4, 6, 8);
- Sasa** – Римска богиня, сестра на *Как* (2)

- Camilla* – Дъщеря на *Метаб*, крал на волските (2, 4, 8, 14);
- Canens* – Със значение „*ивец*“ (12). Нимфа, дъщеря на *Янус* и съпруга на цар *Пик* (2, 12);
- Carmenta/Carmentis* (6) – От лат. *carmen* – „*предсказание*“, „*исен*“ (2, 4). Майка или съпруга на *Евангър*. Имала е пророческа дарба. Почитана е и като богиня на раждането и затова е наричана с още две имена – *Prorsa* (с *злавата найрег*) и *Postversa* (с *краката найрег*), двата начина, по които едно бебе може да бъде (2, 4, 6, 8); **BG**: *Карментиа* (4, 6);
- Carna* – От лат. *caro* – „*месо*“, „*илъш*“ (4). Нимфа, живееща на брега на река *Тибър*; помагала при прогонването на вампири (2, 4, 6, 8);
- Ceres* – От лат. *creo, 2* – „*раждам*“ (8). Римски еквивалент на гр. богиня на плодородието *Деметра* (2, 4, 6, 8, 12);
- Diana* – Римски еквивалент на гр. богиня на лова *Артемидида* (2, 4, 5, 6, 10, 8, 12, 14);
- Dido* – Основателка и владетелка на *Кртаген* (2, 4, 6, 8, 12);
- Egeria* – Римска нимфа, съпруга на цар *Нума Помпилий* (2, 4, 6, 8, 12);
- Entoria* (Εντωρία) – Любовница на бог *Сайурн* (2)
- Fama* – От лат. *fama* – „*новина*“, „*кльока*“ (4, 12). Олицетворение на мъвата (2, 4, 6, 12);
- Fames* – От лат. *fames* – „*злаг*“ (4, 12). Alegoria на глада; превод от гр. *Limos* (2, 4, 12);
- Fatua* – Древна форма на *Fauna* (6)
- Fauna* – Сестра и съпруга на *Фаун* (2, 4, 6, 8);
- Febris* – Богинята на треската (2)
- Ferentina* – Име на нимфа (2, 6, 8);
- Feronia* – Богиня на изворите и горите, чийто култ бил широко разпространен в Централна Италия (2, 4, 6, 8);
- Fides* – От лат. *fides* – „*вяра*“ (4). Персонификация на вярата (2, 4);
- Flora* – От лат. *flos* – „*цвят*“, „*цветие*“ (4). Олицетворение на природната сила, която кара дърветата да цъфтят (2, 4, 5, 6, 8, 14);
- Fornax* – Богинята на фурните, където се пече хляб (2, 6, 8);
- Fors* – Богиня на шанса (2)
- Fortuna* – От лат. *fortuna* – „*късмет*“, „*щастие*“ (4, 5, 12). Персонификация на късмета (2, 4, 5, 6, 8, 12);
- Furina/Furrina* (6) – Име на нимфа (2, 6, 8);
- Gratia* – Римска богиня на красотата (7, 10)
- Hersilia* – Сабинянка, съпруга на *Ромул* (2, 4, 6, 8, 12);
- Homonoia* (Ὁμόνοια) – Персонификация на хармонията; в Рим е наричана *Конкордия* (*Concordia*) (2)
- Hygieia* (Ἑυεία) – От гр. произход със значение „*здраве*“ (4). Дъщеря на *Асклеий*, персонификация на здравето (2, 4, 5, 10);
- Iaso* (Ἰασώ) – От гр. произход със значение „*лечител*“ (4, 12). Дъщеря на *Асклеий* и сестра на *Хиџия* (2)
- Pia* (Ἰλία) – Провище на *Реа Силвия*, майката на *Ромул* и *Рем* (2, 4, 6, 8, 12);
- Isis* (Ἰσις) – Египетска богиня, съпруга на *Озирис* и майка на *Хор*; култът ѝ бил широко разпространен в гръко-римския свят (2, 4, 6, 5, 8, 12, 14);
- Iustitia* – От лат. *iustitia* – „*правда*“, „*справедливост*“ (4). Персонификация на правдата (2, 4);
- Iuventus* (*Iuventas, Iuventa*) – От лат. произход със значение „*младост*“ (4,12). Богиня на младостта и по-специално пазителка на подрастващите (2, 4, 8, 12, 14);
- Juno/Iuno* (6) – Римски еквивалент на гр. богиня *Хера*; пазителка на жените и по-специално на омъжените жени (2, 4, 5, 6, 8, 12, 14);
- Juturna/Iuturna* (3) – Име на нимфа, което първоначално е било *Diuturna* (2, 4, 6, 8);
- Laetitia* – Персонификация на щастието (7)
- Lara* – Нимфа, чието истинско име било *Lata*, или „*кльока*“ (2, 6);
- Lavinia* – Дъщеря на цар *Лавин* и на *Аматиа* (2, 4, 6, 8, 12);
- Leucaria* (Λευκαρία) – Вероятно дъщеря на цар *Лавин* и съпруга на *Еней* (2)

- Libera** – Женски еквивалент на *Liber* (2)
- Libitina** – Римска богиня, свързана с ритуалите по погребването на мъртвите (2, 4, 6, 8);
- Lua** – Древно римско божество, свързано със *Сапури*; богиня на чумата (2, 4, 6, 8);
- Lucina** – От лат. *lucus* – „свещенна горичка“, а по-късно името е свързвано *lux* – „светлина“; римска богиня на раждането (7);
- Luna** – От лат. произход със значение „блестяща“ (4, 12). Римска богиня на луната (2, 4, 6, 8, 10, 12);
- Maia/Maja (10)** – От гр. произход със значение „майка“ (4, 12). 1. Една от *Плеядите*; 2. Майка на *Меркурий* (2, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 14);
- Manto (Μαντώ)** – От гр. произход със значение „предсказател“ (4, 12). Според *Виргилий* гр. Мантуа е наречен на нея (2, 4, 6, 8, 12);
- Marica** – Нимфа; според *Виргилий* тя е майка на цар *Лагин* и съпруга на *Фаун А* (2, 6, 8);
- Mater matuta** – Римска богиня на растежа (2)
- Mefitis** – Считана е понякога за богиня на чумата (2)
- Minerva** – Римски еквивалент на гр. богиня *Атина* (2, 4, 5, 6, 8, 12);
- Moneta** – От лат. *monere*, 2 – „съветвам“ (8); прякор на *Юнона* (2, 4, 6, 8);
- Mors** – Персонификация на смъртта (2)
- Nana** – Дъщеря на речни бог *Сангарий* (*Sangarius*) (2, 4);
- Nerio/Neria (8)/Neriane (8)** – В римската традиция това е името на съпругата на *Марс*; богиня на доблестта (2, 8);
- Nicostrate (Νικοστράτη)** – Изполваното в Гърция име на майката на *Евандър*; в Рим е известна като *Карменция* (*Carmentia*) (2)
- Ocrisia/Ocresia** – Дъщеря на царя на *Корникул* (*Corniculum*) (2, 8);
- Ops** – От лат. произход със значение „богатство“, „сила“ (4, 12). Римската богиня на благоденствието (2, 4, 6, 8, 12);
- Palanto** – Според *Варон*, име на възлюбената на *Херкулес*, от когото родила син, цар *Латин* (2)
- Pales** – Дух-пазител на стадата; любопитно е, че понякога този дух е от мъжки пол, а понякога от женски (2, 4, 8);
- Panacea (Πανάκια)** – Със значение „могъщ лекувател“ (4). Дъщеря на *Асклеий*, богиня, символизираща силата да се лекува с билки (2, 4, 5);
- Pax** – От лат. *pax* – „мир“ (4). Персонификация на мира (2, 4);
- Pietas** – Персонификация на чувството за дълг към боговете, отечеството и семейството (2)
- Poine (Ποινή)** – Персонификация на наказанието (2)
- Pomona** – От лат. *potum* – „овошка, плодно дръвче“ (8, 12). Римска нимфа на плодовете (2, 4, 6, 8, 12);
- Pompo (Πόμπων)** – Дъщеря на *Нума Помпилий* (2)
- Prochyte/Prochyta (3) (Προχύτη)** – Троянка, свързана с мита за *Еней* (2, 6, 8);
- Proserpina** – Богинята на Подземното царство (2, 6, 8, 12);
- Rhea Silvia/Rea Silvia** – 1. Майката на *Ромул* и *Рем*; 2. Жрица, в която *Херкулес* се влюбил (2, 4, 6, 8, 12);
- Robigo/Robigus (6)/Rubigo (8)/Rubigus (8)** – *Robigo* и *Robigus* са божества, мъжко и женско, които се грижат за зреенето на житото (2, 4, 6, 8);
- Roma** – От гр. произход със значение „сила“; героиня, на чието име е кръстен гр. Рим (2, 5, 6, 8, 10, 12);
- Salacia** – Римско божество на морето, персонификация на солената вода (2, 4, 6, 8);
- Salus** – Персонификация на здравето (2, 8)
- Tarpeia/Tarpeja (8)** – Римска героиня (2, 4, 12);
- Tellus** – Персонификация на продуктивната сила на земята; известна още като *Terra Mater* (2, 4, 5, 6, 8, 12);

Vacuna – От лат. *vacuum* – „празен“ (8). Сабинска богиня, свързвана с *Диана*, *Минерва* и дори *Виктория* (2, 4, 6, 8);

Valeria – Младо момиче с лечителска дарба (2)

Venus – От лат. произход със значение „красота“ (4, 12). Римски еквивалент на гр. богиня на любовта и красотата *Афродити* (2, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 14);

Vesta – Римска богиня, пазителка на дома (2, 4, 5, 6, 8, 12, 14);

Victoria – Римска богиня на победата (4, 8, 10, 14, 16).

Индекс на женските латински имена в сръбската антропонимична система:

Аурора (7) (<*Aurora*)

Викторија (7) (<*Victoria*)

Грација (7) (<*Gratia*)

Дијана (7) (<*Diana*)

Лейтиција (7) (<*Laetitia*)

Лукина, *Лукиња* (7) (<*Lucina*)

Маја (7) (<*Maia/Maja*) (10)

Флора (7) (<*Flora*)

Индекс на женските латински имена в руската антропонимична система:

Аврора (8, 14) (<*Aurora*)

Акса Ларенция (8) (<*Acca Larentia*)

Амата (8, 14) (<*Amata*)

Анна (8) (<*Anna Perena*)

Белонна (8) (<*Bellona*)

Благая богиня (8) (<*Bona Dea*)

богиня юности (8) (<*Iuventus (Iuventas, Iuventa)*)

Вакуна (8) (<*Vacuna*)

Венера (8, 14) (<*Venus*)

Веста (8, 14) (<*Vesta*)

Виктория, *Викторка* (8, 14, 16) (<*Victoria*)

Герсилия (8) (<*Hersilia*)

Диана (8, 14) (<*Diana*)

Дидона (8) (<*Dido*)

Егерия (8) (<*Egeria*)

Этна (8) (<*Aetna/Aetne* (8) (Αἴτνη))

Илия (8) (<*Iliā* (Ιλία))

Исида (8, 14) (<*Isis* (Ισις))

Камилла (8, 14) (<*Camilla*)

Карменция (8) (<*Carmenta/Carmentis* (6))

Карна (8) (<*Carna*)

Лавиния (8) (<*Lavinia*)

Либитина (8) (<*Libitina*)

Луа (8) (<*Lua*)

Луна (8) (<*Luna*)

Майя (8, 14) (<*Maia/Maja*) (10)

Манто (8) (<*Manto* (Μαντώ))

Марика (8) (<*Marica*)

Минерва (8) (<*Minerva*)

Нериена (8) (<*Nerio/Neria* (8)/*Neriane* (8))

Окресия (8) (<*Ocrisia/Ocresia*)

Опа (8) (<*Ops*)

Палес (8) (<Pales)
 Помона (8) (<Pomona)
 Прозерпина (8) (<Proserpina)
 Прохиса (10) (<Prochyte/Prochyta (3) (Προχύτη))
 Рея Силвия (8) (<Rhea Silvia/Rea Silvia)
 Рома (8) (<Roma)
 Салакия (8) (<Salacia)
 Тарпея (8) (<Tarpeia/Tarpeja (8))
 Фавна (8) (<Fauna)
 Ферентина (8) (<Ferentina)
 Ферония (8) (<Feronia)
 Флора (8, 14) (<Flora)
 Форнака (8) (<Fornax)
 Фортуна (8) (<Fortuna)
 Фурина (8) (<Furina/Furrina (6))
 Церера (8) (<Ceres)
 Юнона (8, 14) (<Juno/Iuno (6))
 Юшурна (8) (<Juturna/Iuturna (3))

Индекс на женските латински имена в българската антропонимична система:

Аврора (4, 5, 6, 10, 12) (<Aurora)
 Ака Ларенция (6) (<Acca Larentia)
 Ана (4, 6) (<Anna Perena)
 Белона (4, 6, 12) (<Bellona)
 Бона Деа (4), Добриша богиня (4, 6) (<Bona Dea)
 Вакуна (4, 6) (<Vacuna)
 Венера (4, 5, 6, 10, 12) (<Venus)
 Вестия (4, 5, 6, 12) (<Vesta)
 Виктория (4, 10), Викторка (10) (<Victoria)
 Грация (10) (<Gratia)
 Диана (4, 5, 6, 12, 10) (<Diana)
 Дидона (4, 6, 12) (<Dido)
 Егерия (4, 6, 12) (<Egeria)
 Ейна (4, 6, 12) (<Aetna/Aetne (8) (Αἴτνη))
 Изидя (4, 6, 5, 12) (<Isis (Ισις))
 Илия (6), Илия (4, 12) (<Iliā (Ιλία))
 Камила (4) (<Camilla)
 Каненция (12) (<Canens)
 Карменция (4, 6) (<Carmenta/Carmentis (6))
 Карна (4, 6) (<Carna)
 Лара (6) (<Lara)
 Лавиния (4, 6, 12) (<Lavinia)
 Либитина (4, 6) (<Libitina)
 Луа (4, 6) (<Lua)
 Луна (4, 6, 10, 12) (<Luna)
 Мантио (4, 6, 12) (<Manto (Μαντώ))
 Марика (6) (<Marica)
 Мая (4, 5, 6, 10) (<Maia/Maja (10))
 Минерва (4, 5, 6, 12) (<Minerva)
 Монетия (4, 6) (<Moneta)
 Мълва (6), Фама (4, 12) (<Fama)
 Нана (4) (<Nana)

Оџс (4, 6, 12) (<Ops)
Пакс (4) (<Pax)
Палес (4) (<Pales)
Панакеџа (џр. изџовор) (4); Панацеџа (лаџ. изџовор) (4, 5) (<Panacea (Πανάκεια))
Помона (4, 6, 12) (<Pomona)
Просерпина (6), Прозерпина (12) (<Proserpina)
Прохиџа (3) (<Prochyte/Prochyta (3) (Προχύτιή))
Реџ Силвия (4, 6, 12) (<Rhea Silvia/Rea Silvia)
Рима, Римка (10) (<Roma)
Робиџо (4, 6), Рубиџо (4) (<Robigo/Robigus (6)/Rubigo (8)/Rubigus (8))
Салаџия (4, 6) (<Salacia)
Сџдба (6), Форџуна (4, 5, 6, 12) (<Fortuna)
Тарпеџа (4, 12) (<Tarpeia/Tarpeja (8))
Телус (4, 5, 6, 12), Тера, Тера машер (4, 5, 12) (<Tellus)
Фамес (4, 12) (<Fames)
Фауна (4, 6) (<Fauna)
ферентинско божесџтво (6) (<Ferentina)
Ферония (4, 6) (<Feronia)
Фидес (4) (<Fides)
Флора (4, 5, 6) (<Flora)
Форнакс (6) (<Fornax)
Фурина (6) (<Furina/Furrina (6))
Херсилџия (4, 6, 12) (<Hersilia)
Хиџиџа (4, 5, 10) (<Hygieia (Υγιεία))
Церера (4, 6, 12) (<Ceres)
Ювенџта (4, 12) (<Iuventus (Iuventas, Iuventa))
Юнона (4, 5, 6, 12) (<Juno/Iuno (6))
Юсџиџиџия (4) (<Iustitia)
Юџурна (4, 6) (<Juturna/Iuturna (3))

ЖЕНСКА РИМСКА МИТОЛОШКА ИМЕНА У СРПСКОМ АНТРОПНИМИЈСКОМ СИСТЕМУ У ПОРЕЂЕЊУ СА БУГАРСКИМ И РУСКИМ

Резиме

Објекат овог истраживања је систем женских римских митолошких имена и његов утицај на антропонимџски систем српског, бугарског и руског језика. Главни циљ текста је представити потпуни списак тих имена и њихових варијанти. Имена су разврстана у различите групе у зависности од свог порекла, односно у зависности од тога да ли је дато име изведено од заједничке именице, властите именице, придева, вербида итд., и према начелима коџа се примењују у деривацији њима одговарајућих имена у српском, бугарском и руском језику.

Вреди забележити и примарно значење датог имена, у случајевима када је то могуће.

Забележени су и случајеви у којима је мушко властито име изведено од женског римског митолошког имена. У тексту је представљен и списак канонизованих имена у Србији и у оквиру Slavia Orthodoxa.

Разматрани примери ексцерпирани су углавном из следећих извора: *The Concise Dictionary of Classical Mythology* Пиера Гримала, *Речник на личниџе и фамиљни имена у бџлџариџе* Стефана Илчева, *Речник личних имена код Срба* Милице Грковић и *Словарь русских личных имен* Н. А. Петровског.

Кључне речи: женско римско митолошко име, канонизовано име

Gergana Atanasova Petkova

Милена ПЕНЧЕВА НЕЦОВА¹, Гергана АТАНАСОВА ПЕТКОВА
 Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

ЗА МЪЖКИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА ОТ БИБЛЕЙСКИ И ХРИСТИЯНСКИ (ГРЪЦКИ) ПРОИЗХОД В СРЪБСКАТА АНТРОПОНИМНА СИСТЕМА В СРАВНЕНИЕ С АНГЛИЙСКАТА

В настоящето изследване се съпоставят две различни по своя произход и характер личноименни системи, като се търсят общите черти между тях, възникнали под влиянието на християнството. В анализа на корпуса се прилага морфологичен и семантичен анализ и се подчертават тенденциите при образуването на ими с библейски и християнски (гръцки) произход на апелативите.

Ключови думи: мъжки лични имена, апелативи, светец, конверсия, суфикси, композит

Обект на изследване в настоящата статия е съпоставката на сръбските и английските мъжки лични имена от гръцки произход. Разглежданите сръбски антропоними (128 в основна форма и 1560 във вариант) са ексцерпирани от „Речник личних имен код Срба“ на Милица Гъркович, а английските (53 в основна форма и 74 във вариант) – от „Oxford Dictionary of First Names“ на П. Ханкс, К. Хардкасл и Ф. Ходжес.

Изследваните имена са разпределени в няколко групи, обособени според семантиката на изходния апелатив, сферата на употреба и според характера на изходната дума като част на речта. По-особено място в изложената по-долу класификация заемат тези антропоними, чиито носители са канонизирани. Те от своя страна са допълнително разпределени в три подгрупи в зависимост от това дали са канонизирани само от Православната църква, само от Католическата църква, или и от двете.

I. Класификация според мотивирация апелатив:

1. Образувани от съществително нарицателно име:

А. Чрез конверсия в рамките на изходния език (гръцки) с изпадане на суфикса в сръбски и английски: **SRB-M:** *Анџел*, **ENG-M:** *Angel* < Άγγελος < άγγελος – „вестийшел, прайиеник“; **SRB-M:** *Апостол* < Απόστολος < απόστολος – „посланик, айосиол“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Вукол* < Βουκόλος < „пасишур“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Георџије*, **ENG-M:** *George* < Γεώργιος < γεωργός – „земегелец“; **SRB-M:** *Карпос* < Κάρπος < κάρπος – „плог“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Козма*, **ENG-M:** *Cosmo* < Κοσμάς < κόσμος – „святї, вселена“; **SRB-M:** *Леон*, **ENG-M:** *Leo* < Λέων < λέων – „лѡв“; **SRB-M:** *Мина* < Μηνάς < μηνάς – „луна, месец“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Мирон*, **ENG-M:** *Myron* < Μύρων < μύρων – „миро“; **SRB-M:** *Никиџа*, **ENG-M:** *Nikita* < Νικήτης < νικητής – „победишел“; **SRB-M:** *Петџар*, **ENG-M:** *Peter* < Πέτρος < πέτρος – „камѡк“; **SRB-**

1 milena.netsova@gmail.com

на легендарен герой от Троянската война, което вероятно произлиза *vóστος* – „завръщане; пътешествие“;

б) от име на историческа личност: **SRB-M:** *Никанор* < *Νικάνωρ*, **ENG-M:** # със значение „виждащ победата“;

в) от име на християнски светец: **SRB-M:** *Гордијан* < *Γορδιανός* / *Γόρδιος*, име на християнски светец, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Мартирије* < *Μαρτύριος*, име на християнски мъченик и светец, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Нифун* < *Νήφωνος*, име на християнски светец, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Сисоје* < *Σισώης*, име на християнски светец, **ENG-M:** #;

Б. От топоним: **SRB-M:** *Аркадије* < *Αρκάδιος* със значение „аркадеи, родом от Аркадия“ < от наименованието на областа Аркадия, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Јеладије* < *Ελλάδιος* < *Ελλάς* – „Елада“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Севастиијан*, **ENG-M:** *Sebastian* < *Σεβαστιανός* < лат. *Sebastianus* – „севастийски, родом от Севастия“

В. От етноним: **SRB-M:** *Маћедон* < *Μακεδών* със значение „македонец“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Маргариде* < *Μαρδάριος* < име на јужноарменско племе, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Савин* < *Σαβίνος* < име на италијанско племе сабини, **ENG-M:** #. **Образувани от прилагателно име:**

А. С помошта на суфикси в грчкиот јазик:

а) грчки суфикс *-ιος* (за образување на имена от м. р. (Симеонидис 2006: 183)): **SRB-M:** *Анастасије* < *Αναστάσιος* < *ἀνάστασις* – „взкръснал“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Арсеније* < *Ἀρσένιος* < *ἄρσην* – „мъжествен, смел“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Генадије* < *Γεννάδιος* < *γεννάδας* – „благодороден; благодороднически“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Григорије*, **ENG-M:** *Gregory* < *Γρηγόριος* < *γρήγορος* – „бдиелен“; **SRB-M:** *Евзеније*, **ENG-M:** *Eugene* < *Εὐγένιος* < *εὐγένης* – „благодороден, благодороднически“; **SRB-M:** *Евсевиче* < *Εὐσέβιος* < *εὐσεβής* – „благочестив“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Евстахије*, **ENG-M:** *Eustace* < *Εὐστάθιος* < *εὐσταθής* – „добре стојач, тврдо стојач“; **SRB-M:** *Епифаније* < *Ἐπιφάνιος* < *ἐπιφανής* – „видим, јавен; знаен, известен“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Иларије* < *Ἰλάριος* < *ίλαρός* – „весел“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Иларион* < *Ἰλάριος* < *ίλαρός* – „весел“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Левтирије* < *Ἐλευθέριος* < *ἐλεύθερος* – „слободен, независим“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Макарије* < *Μακάριος* < *μάκαρ* – „благодолен, щастлив“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Методије* < *Μεθόδιος* със значение „врвјач по правия път“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Некитарије* < *Νεκτάριος* < *νέκταρ* – „нектар, божествено пиџие“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Парвеније* < *Παρθένιος* < *παρθένος* – „девствен, целомъдрен“, **ENG-M:** #;

б) грчки суфикс *-ος* (за образување на имена от м. р.): **SRB-M:** *Јевдоким* < *Εὐδόκιμος* < *εὐδόκιμος* – „ползвач се с голема слава“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Никон* < *Νίκωνος* < *νίκωνος* – „победоносец“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Разум*, **ENG-M:** *Erasmus* < *Ἐράσμιος* < *ἐράσμιος* – „любим, възлюбен“; **SRB-M:** *Трифон* < *Τρύφωνος* < *τρυφών* – „нежен, изнежен“, **ENG-M:** #.

в) грчки суфикс *-ων* (рядък суфикс за образување на имена от м. р.): **SRB-M:** *Агаџон* < *Ἀγάθων* < *ἀγαθός* – „добар“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Филимон* < *Φιλήμων* *φίλημα* – целувка със значение „сочувствувач“, **ENG-M:** #.

г) отрицателна частица *ἀ-* и суфикс *-ιος* (за образување на имена от м. р.): **SRB-M:** *Акакије* < *Ἀκάκιος* < *ἀ-* (отрицателна частица) + *κακός* „зъл, лош“ > „не прави зло“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Амвросије*, **ENG-M:** *Ambrose* < *Ἀμβρόσιος* < *ἀ-* (отрицателна частица) + *βροτός* „смрт“ – „безсмртен“;

3. Образувани от глагол:

А. С помошта на суфикси:

а) гръцки суфикс *-ιος* (за образуване на имена от м. р. (Симеонидис 2006: 183)): **SRB-M:** *Аксентиџије* < *Αιξέντιος* < *αἰξάνω* – „расиџа, порасиџвам“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Алексије*, **ENG-M:** *Alexis* < *Ἀλέξιος* < *ἀλέξω* – „защиџавам“, **SRB-M:** *Мелетиџије* < *Μελετιός* < *μελετάω* – „стџарая се“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Алиџиџије* < *Ἀλύπιος* < *ἄ-* (*α-*), отрицателен префикс и *λύπη* – „винаги щастлив“, **ENG-M:** #;

б) гръцки суфикс *-ος* (за образуване на имена от м. р.): **SRB-M:** *Дамџан*, **ENG-M:** *Damian* < *Δαμιανός* < *δαμάζω* – „побеждавам, усмирявам“, **SRB-M:** *Дмиџирофан* < *Δημήτροφάνης*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Проходор*, **ENG-M:** *Prochorus* < *Πρόχορος* < *προχωρέω* – „вџрвя напџред, пџридвџивям се“;

4. Имена с повече от една еџтимологиџа на изходниџа айелатџив:

SRB-M: *Аркадије* < *Ἀρκάδιος* 1. „аркадеџ, родом отџ Аркадиџа“ < от наиманованието на област Аркадиџа, (www.kurufin.narod.ru), **ENG-M:** #; 2. От џрктос – „мечка“ (www.etymologica.com); **SRB-M:** *Дамаскин*, **ENG-M:** *Damask* < *Δαμασκηνός* – 1. Човек от Дамаск (Гркович); 2. От наименованието на плат; 3. Изведено от цветето дамаскинска роза; (Hanks 2006); **SRB-M:** *Дука* < *Δούκας*, име на християнски светеџ; **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Пахомије* < *Παχώμιος* < 1. *παχύς* – „тџлъст“ (www.kurufin.narod.ru); 2. От дума с коптски произход със значение „сокол“; (www.kurufin.narod.ru); **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Родион* < *Ῥοδίων* < *Ῥωδίων* – 1. Продавач на рози (Гџркович 1977); 2. *ρόδεος* – „розов“ (www.kurufin.narod.ru); 3. От *Ῥόδιον* – „жиџиел на осџиров Родос“ (www.kurufin.narod.ru); 4. От *ῥῶος* – „џерой“ (www.kurufin.narod.ru); **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Киџприџан*, **ENG-M:** *Cyprian* < *Κυπριανός* – 1. „родом отџ Киџџър“ (www.kurufin.narod.ru) или 2. *κυπάρισσος* – „кипџарисово дџрво“ (www.etymology.com), **ENG-M:** #;

б. Имена с неџсна еџтимологиџа на изходниџа айелатџив: **SRB-M:** *Анџим* < *Ἄντιμος*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Евлогије* < *Εὐλόγιος*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Јевросим* < *Εὐφρόσυνος*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Миџирофан* < *Μητροφάνης*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Неофиџи* < *Νεόφυτος*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Пимен* < *Ποιμήν*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Рисим* < *Χαρίσιμος*, *χάρις* ‘џраџиџа’ **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Софроније* < *Σωφρόνιος*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Созонџи* < *Σώζων*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Сџиридон* < *Σπυρίδων*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Сисоје* < *Σισώης*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Трофим* < *Τρόφιμος*, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Филоџеџ* < *Φιλόθεο* < *φίλος* „пџриџиџел“ и *θεός* – „боџ“, **ENG-M:** #; близџък до Бога. 7. Сложни имена:

А. Образовани отџ прилаџаџиџелно и сџщесџивџиџелно име: **SRB-M:** *Аџаџионик* < *Ἀγαθόνικος* < *ἀγαθός* – „добџър“ + *νίκη* – „победа“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Евсџираџиџије* < *Εὐστράτιος* < *εὖ* – „добџър“ + *στρατός* – „войник“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Евџимије* < *Εὐθύμιος* < *εὖ* – „добџър“ + *τιμή* – „чесџи, пџчесџи“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Јероџеџ* < *Ἱερόθεος* < *ἱερός* – „свещен“ + *θεός* – „боџ“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Ксенофон* < *Ξενοφῶν* < *ξένος* – „чужд, чуждоземен“ + *φωνή* – „џлас“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Аранџел* < *ἀρχάγγελος* – „џлавен анџел“, (на гръцки: *αρχι-*, „џлавен, сџџарџи, идваџи пџрџво“ и на гръцки: *ἄγγελος* – „весџиџиџел, пџсланџик, пџраџиџеник“, **ENG-M:** #;

Б. Образовани отџ џлагол и сџщесџивџиџелно име: **SRB-M:** *Александр*, **ENG-M:** *Alexander* < *Ἀλέξανδρος* < *ἀλέξω* – „защиџавам“ + *ἄνδρος*, родителен падеџ от *ἄνџър* – „мџж, човек“; **SRB-M:** *Никифор* < *Νικηφόρος* < *νίκη* – „победа“ + *φέρω* – „нося“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Теокџисџи* < *Θεόκτιστος* < *θεός* – „боџ“ + *κτίζω* – „сџздавам, пџворџа“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Хараламџије* < *Χαραλάμπης* < *χάρις* – „радосџи, блаџодаџи“ + *λάμπω* – „свџеџџа, освџеџџавам“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Христофор*, **ENG-M:** *Christopher* < *Χριστοφόρος* < *Χριστός* – „Хрисџиос“ + *φέρω* – „нося“.

В. Образовани отџ две сџщесџивџиџелни имена: **SRB-M:** *Андроник* < *Ἀνδρόνικος* < *ἄνδρος*, родителен падеџ от *ἄнџър* – „мџж, човек“ + *νίκη* – „победа“,

ENG-M: #; SRB-M: Дорошеј < Δωρόθεος < δῶρον – „дар, подарък“ + θεός – „бог“;
 ENG-M: #; SRB-M: Досишеј < Δωσίθεος < δῶρον – „дар, подарък“ + θεός – „бог“;
 ENG-M: #; SRB-M: Исидор < Ἰσίδωρος < Ἴσις – „Изида, име на египетска божица“ + δῶρον – „подарък, дар“, ENG-M: #; SRB-M: Никодим, ENG-M: Nicodemus < Νικόδημος < νίκη – „победа“ + δήμος – „народ“; SRB-M: Никола, ENG-M: Nicholas < Νικόλαος < νίκη – „победа“ + λαός – „народ“; SRB-M: Рисаниџе < Χρυσάνθος < χρυσός – „злато“ + ἄνθος – „цвете“; ENG-M: #; SRB-M: Теодор, ENG-M: Theodore < Θεόδωρος < θεός – „бог“ + δῶρον – „дар“; SRB-M: Теодосија < Θεόδωσιος < θεός – „бог“ + δόσις – „дар“, ENG-M: #; SRB-M: Теофан < Θεοφάνης < θεός – „бог“ + φάνης – „явление“, ENG-M: #; SRB-M: Теофил, ENG-M: Theophilus < Θεόφιλος < θεός – „бог“ + φίλος – „приятел“; SRB-M: Теохар < Θεοχάρης < θεός – „бог“ + χάρις – „щастие, радост“, ENG-M: #; SRB-M: Тимоџе, ENG-M: Timothy < Τιμόθεος < τιμή – „чест, почит“ + θεός – „бог“; SRB-M: Филарет < Φιλάρетος < φίλος – „приятел“ + ἀρετή – „добродетел, доблест“, ENG-M: #; SRB-M: Филип, ENG-M: Philip < Φίλιππος < φίλος – „приятел“ + ἵππος – „кон“; SRB-M: Христодул < Χριστόδουλος < Χριστός – „Христос“ + δούλος – „роб“, ENG-M: #;

Г. Образувани ош наречие и прилагателно име: SRB-M: Панајош < Παναγώτης < παν – „всичко“ + ἅγιος – „свят“, ENG-M: #;

Д. Образувани ош наречие и съществително име: SRB-M: Панкраџе, ENG-M: Pancras < Παγκρατής < παν – „всичко“ + κράτος – „власт“, SRB-M: Панџедејмон < Παντελεήμων < παντες – „всичко“ + ἔλεος – „милост“, ENG-M: #;

Най-голяма е групата на антропонимите, образувани от композити, следвана от тези, образувани от еднокоренно съществително нарицателно и прилагателно име. В групата на сложните имена категорично преобладават тези, които са съставени от две съществителни нарицателни имена. При съпоставка с английските лични имена забелязваме следните закономерности:

- Най-голямо съответствие има при сложните имена с вербална основа в състава си (40%) и при имената, възникнали от друг антропоним (41%);
- Забележително е съответствието при имената, образувани от съществителни нарицателни имена (37%) или от комбинация от такива (38%);
- В изследвания корпус антропонимите, мотивирани от съществителни нарицателни имена, представляват около една четвърт (27%). Следват ги тези, произхождащи от сложни имена (23%);
- Наблюдават се два основни начина за образуване на лични имена – чрез прибавяне на словообразователни суфикси (най-вече -iос, в 22% от изследваните имена) и посредством конверсия (11% от изследваните имена).

II. Семантична класификация: -

1. Имена, образувани от наименования на животни: SRB-M: Леон, ENG-M: Leo – лъв; SRB-M: Леонџе, ENG-M: # – лъв; SRB-M: Филип, ENG-M: Philip – обичащ конете; SRB-M: Аркадије < Ἀρκάδιος 1. „аркадец, родом ош Аркадия“ < от наиманованието на областта Аркадия, (www.kurufin.narod.ru), ENG-M: #; 2. От ἄρκτος – „мечка“ (www.etymologica.com);

2. Имена, изразяващи черти на характера: SRB-M: Акакије, ENG-M: # – не причиняващ зло; SRB-M: Андреј, ENG-M: Andreas – храбър, мъжествен; SRB-M: Арсеније, ENG-M: # – юначен, възвишен; SRB-M: Генадије; ENG-M: # – благороден; SRB-M: Герасим; ENG-M: # – честен; SRB-M: Григорџе, ENG-M: Gregory – буден; SRB-M: Дамјан, ENG-M: Damian –, смирен; SRB-M: Евџеније, ENG-M:

Eugene – благороден; **SRB-M:** *Евлозије*; **ENG-M:** # – благоразумен; **SRB-M:** *Евстийије*, **ENG-M:** *Eustace* – твърд; **SRB-M:** *Евтимиије*; **ENG-M:** # – добропочитан; **SRB-M:** *Ейифаније*; **ENG-M:** # – виден, уважаван; **SRB-M:** *Иларије*, **ENG-M:** # – весел, засмян; **SRB-M:** *Иларион*; **ENG-M:** # – весел, засмян; **SRB-M:** *Иринеј*, **ENG-M:** # – мирен; **SRB-M:** *Јевдоким*, **ENG-M:** # – похвален; **SRB-M:** *Јевросим*; **ENG-M:** # – радостен; **SRB-M:** *Левтјерије*; **ENG-M:** # – свободен; **SRB-M:** *Мелетиије*; **ENG-M:** # – внимателен, усърден; **SRB-M:** *Методије*; **ENG-M:** # – целеустремен; **SRB-M:** *Нифун*; **ENG-M:** # – разумен, трезвен; **SRB-M:** *Панкратиије*, **ENG-M:** *Rancras* – всемогъщ; **SRB-M:** *Пантелејмон*; **ENG-M:** # – всемилостив; **SRB-M:** *Прокоиије*; **ENG-M:** # – който утпява; **SRB-M:** *Разум*, **ENG-M:** *Erasmus* – разум; **SRB-M:** *Рисим*; **ENG-M:** # – честен, почтен; **SRB-M:** *Софроније*; **ENG-M:** # – благоразумен; **SRB-M:** *Тихон*, **ENG-M:** *Тучо* – късметлия; **SRB-M:** *Трифон*; **ENG-M:** # – обича веселието; **SRB-M:** *Филарей*; **ENG-M:** # – добродетелен; **SRB-M:** *Хараламиије*; **ENG-M:** # – искрящ от радост;

3. Имена, изразяващи физически черти и възрастови характеристики: **SRB-M:** *Аксеніије*; **ENG-M:** # – нарастващ; **SRB-M:** *Анџим*; **ENG-M:** # – в добро здраве, цветущ; **SRB-M:** *Мавро*, **ENG-M:** *Maurice* – тъмен, черен; **SRB-M:** *Пахомије*; **ENG-M:** # – широкоплещест; **SRB-M:** *Пајсије*; **ENG-M:** # – дете; **SRB-M:** *Порфирије*, **ENG-M:** # – пурпурен; **SRB-M:** *Ксенофон* < *Ξενοφών* < *ξένος* – „чужд, чуждо-земен“ + *φωνή* – „глас“, **ENG-M:** #;

4. Имена, свързани с природни реалии: **SRB-M:** *Анаџолије*; **ENG-M:** # – изгрев, изток; **SRB-M:** *Мина*; **ENG-M:** # – месец, луна; **SRB-M:** *Некџарије*; **ENG-M:** # – нектар, питие; **SRB-M:** *Карџос*; **ENG-M:** # – плод; **SRB-M:** *Козма*, **ENG-M:** *Cosmo* – свят, вселена; **SRB-M:** *Пелаџије*; **ENG-M:** #; – морски; **SRB-M:** *Висарион* < *Βησπρίων* < *βήσση* – „залесена долина“, **ENG-M:** #; **SRB-M:** *Киџријан*, **ENG-M:** *Cyriac* < 2. *κυπάρισσος* – „кипарисово дърво“; **SRB-M:** *Родион* < *Ροδίων* < *Ῥωδίωv* – 1. Продавач на рози (Гъркович 1977); 2. *ρόδεος* – „розов“ (www.kurufin.narod.ru); 3. От *Ρόδιον* – „жиџел на остров Родос“ (www.kurufin.narod.ru); 4. От *ήρωας* – „џерой“ (www.kurufin.narod.ru); www.etymology.com), **ENG-M:** #;

5. Имена, означаващи абстрактни понятия с положителна конотация: **SRB-M:** *Аџаије*, **ENG-M:** # – любов; **SRB-M:** *Аџаион*, **ENG-M:** # – благод, доброта; **SRB-M:** *Фоџије*, **ENG-M:** # – светлина; **SRB-M:** *Хариџон*, **ENG-M:** # – прелест, добрина;

6. Имена, означаващи положителна насоченост към личността: **SRB-M:** *Филимон*, **ENG-M:** # – възлюбен; **SRB-M:** *Евтимиије*; **ENG-M:** # – добропочитан; **SRB-M:** *Алимиије*, **ENG-M:** # – винаги щастлив;

7. Имена, свързани с общи професии и социални дейности: **SRB-M:** *Александар*, **ENG-M:** *Alexander* – защитник на хората; **SRB-M:** *Алексије*, **ENG-M:** *Alexis* – защитник; **SRB-M:** *Василије*, **ENG-M:** *Basil* – царски; **SRB-M:** *Георџије*, **ENG-M:** *George* – земеделец; **SRB-M:** *Кирил*, **ENG-M:** *Cyril* – господарски; **SRB-M:** *Пимен*, **ENG-M:** # – пастир; **SRB-M:** *Дука*; **ENG-M:** # – водач, генерал; **SRB-M:** *Евџираџије*; **ENG-M:** # – добър войник; **SRB-M:** *Трофим*, **ENG-M:** # – изхранващ семейството; **SRB-M:** *Прохор*, **ENG-M:** *Prochorus* – вървя напред, придвижвам се; **SRB-M:** *Дамаскин*, **ENG-M:** *Damask* < *Δαμασκηνός* – 1. Човек от Дамаск (Гркович); 2. От наименование на плат; 3. Изведено от цветето дамаскинска роза; (Hanks 2006);

8. Имена, съдържащи съществителното *νίκη* – „победа“: **SRB-M:** *Аџаионик*; **ENG-M:** # – побеждава с доброто; **SRB-M:** *Андроник*; **ENG-M:** # – победител на мъжете; **SRB-M:** *Никанор*; **ENG-M:** # – виждащ победата; **SRB-M:** *Никуфор*;

ENG-M: # – който носи победата; SRB-M: *Никиџа*; ENG-M: *Nikita* – победител; SRB-M: *Никодим*, ENG-M: *Nicodemus* – победа на народа; SRB-M: *Никола*, ENG-M: *Nicholas* – победа на народа; SRB-M: *Никон*, ENG-M: # – побеждаващ;

9. Имена, съдържащи съществителното *θεός* – „бог“: SRB-M: *Дороџеј*, ENG-M: # ; дар от бога; SRB-M: *Досиџеј*; ENG-M: # ; дар от бога; SRB-M: *Јероџеј*; ENG-M: # ; SRB-M: *Теогор*, ENG-M: *Theodore*; SRB-M: *Теогосија*, ENG-M: # ; SRB-M: *Теокџициј*; ENG-M: # ; SRB-M: *Теофан*, ENG-M: # ; SRB-M: *Теофил*, ENG-M: *Theophilus*; SRB-M: *Теохар*; ENG-M: # ; SRB-M: *Тимоџије*, ENG-M: *Timothy*; SRB-M: *Филоџеј*, ENG-M: # ;

10. Имена, непосредствено свързани с религиозни вярвания и практики:

А. Срещани в сръбски и английски: SRB-M: *Амвросије*, ENG-M: *Ambrose* – божествен; SRB-M: *Анџел*, ENG-M: *Angel* – вестител; SRB-M: *Аџанасије*, ENG-M: *Athanasius* – безсмъртен; SRB-M: *Мирон*, ENG-M: *Myron* – миро, благовоние; SRB-M: *Петар*, ENG-M: *Peter* – камък; SRB-M: *Севасџијан*, ENG-M: *Sebastian*; SRB-M: *Стефан*, ENG-M: *Stephen* – венец; SRB-M: *Христофор*, ENG-M: *Christopher* – който носи Христа; SRB-M: *Димиџрије*, ENG-M: *Demetrius* < *Δημήτριος* < *Δημήτηρ* – „Деметра, гръцката богиня на плодородието“; SRB-M: *Дионисије* ENG-M: *Dionysius* < *Διονύσιος* < *Διόνυσος* – „Дионисий, гръцки бог на виното и веселието“; SRB-M: *Ираклије*, ENG-M: *Hercules* < *Ἡράκλειος* < *Ἡρακλῆς* – „Херакл (букв. слава на Хера)“;

Б. Срещани само в сръбски: SRB-M: *Анастасије*, ENG-M: # – възкръснал; SRB-M: *Апостол*, ENG-M: # – посланик, апостол; SRB-M: *Аранџел*, ENG-M: # – главен ангел; SRB-M: *Вукол*, ENG-M: # – пастир; SRB-M: *Горџијан*, ENG-M: # – име на християнски светец; SRB-M: *Евсвије*; ENG-M: # – набожен, благочестив; SRB-M: *Киријак*; ENG-M: # – неделен; SRB-M: *Кирик*; ENG-M: # – проповедник; SRB-M: *Макарије*; ENG-M: # – блажен; SRB-M: *Марџирије*; ENG-M: # – мъченик; SRB-M: *Неофиј*, ENG-M: # – новопокръстен; SRB-M: *Панајош*; ENG-M: # – пресвети; SRB-M: *Парџеније*; ENG-M: # – целомъдрен; SRB-M: *Рисанџије*; ENG-M: # – златно цвете; SRB-M: *Созонџ*; ENG-M: # – спасител; SRB-M: *Соџир*, ENG-M: # ; – спасител; SRB-M: *Сџавра* – кръст; SRB-M: *Христоџул*, ENG-M: # – христов слуга; SRB-M: *Дмиџрофан* < *Δημήτροφάνης*, ENG-M: # ; SRB-M: *Исџор* < *Ἰσίδωρος* < *Ἰσις* – „Изида, име на еџипетска богиня“ + *δῶρον* – „подарък, дар“, ENG-M: # ;

В семантичната класификация преобладаваща е групата имена, изразяващи черти на характера (30%). Тук наблюдаваме само положителни качества – отрицателните напълно липсват. Това е напълно разбираемо в светлината на християнството. Всички изброени имена са имена на светци или мъченици и техният начин на живот и отдадеността им в служение на Бога е пример за подражание от обикновените миряни.

При съпоставяне със съответните английски антропоними ясно се забелязват следните закономерности:

- Относително високо е съответствието в групата имена, свързани с животни – 67%;
- При имената, съдържащи съществителното *νίκη* – „победа“ и съществителното *θεός* – „бог“, също има висока степен на съответствие с английските антропоними – съответно 38% и 27%, което се дължи на силното гръцко влияние в периода на античността и ранното християнство.
- При всички останали антропоними съответствията са редки, а най-малко са в групата, касаеща физическите характеристики на личността (17%).

III. Канонизирани светци:

– Католически и православни:

Агапије, Агатон, Агатоник, Аксентије, Александар, Алексиие, Анастасиие, Анатолије, Ангел, Андреј, Арсеније, Атанасиие, Василије, Генадије, Георгиие, Герасим, Григорије, Дамјан, Димитрије, Дионисиие, Доротеј, Доситеј, Евгеније, Евлогије, Евсевије, Евстатије, Евтимије, Иларије, Иларион, Ираклије, Иринеј, Исидор, Јевдоким, Јевросим, Јеротеј, Кирил, Козма, Леон, Леонтије, Мањро, Макарије, Мелетије, Методије, Мирон, Нестор, Никанор, Никита, Никифор, Никодим, Никола, Пајсије, Панкратије, Пантелејмон, Пахомије, Пелагије, Петар, Пимен, Порфирије, Прокопије, Прохор, Рисантије, Спиридон, Стефан, Теодор, Теодосија, Теофан, Теофил, Тимотије, Тихон, Трифон, Трофим, Филимон, Филип, Филотеј, Фотије, Харитон, Христофор.

– Католически: Аранђел

– Православни: Ксенофон, Филарет, Харалампиие.

В изледвания корпус от сръбски мъжки лични имена наблюдаваме изразена тенденция за словообразуване – чрез суфикса *-иос*, който на сръбски преминава в *-(и)је* и чрез конверсия. Глаголите и съществителните имена, както и комбинациите от тях, са основен източник за образуване на антропоними. Съответствия в английските лични имена се регистрират едва при 41% от изследваните единици, което се обяснява със спецификите на изследваните езикови ареали, откъдето произтича и последвалото влияние на църквата – Католическа и Православна. Интересен е фактът, че почти всички имена на светци, сред в сръбските мъжки лични имена, са канонизирани както по православния, така и по католическия календар.

Индекс на сръбските имена

Агаџије: Агаџиј, Агаџија, Гаџа, Гаџа; **Агаџион:** Гаџа; **Агаџионик:** Гаџа; **Акакије:** Ака, Акан; **Аксентије:** Авксентије, Ака, Акса, Аксица, Аксо, Аксеније, Аксентиј, Аксентија, Аска, Сентија; **Александар:** Але, Алекса, Александер, Александра, Александрије, Аца, Ацика, Ацке, Ацко, Ацо, Аша, Ашко, Ашо, Лаца, Лацика, Лацко, Лацо, Лачко, Леја, Лејко, Лејо, Лека, Лекан, Леке, Лекица, Леко, Лекса, Лела, Лелко, Лело, Лељко, Лељо, Леса, Лесандар, Леско, Леса, Лесул, Леца, Леча, Леша, Лешан, Лешин, Лешко, Лешо, Лештар, Локе, Љако, Љацо, Сале, Салић, Салица, Саљо, Санда, Сандаг, Сандаљ, Санде, Сандо, Сандра, Сандре, Сандро, Сандул, Сане, Саница, Санко, Санча, Санчин, Сања, Сања, Сањан, Саша, Сашко, Сџашиа, Сџашин, Сџашко, Сџашо, Сџоша, Сџошић, Сџошо, Цаја, Цака, Цакан, Цаке, Цале, Цанда, Цане, Цанко, Цано, Цаца, Шатија; **Алексије:** Алекса, Алексеј, Алексиј, Алексија, Аца, Ацика, Ацке, Ацко, Ацо, Аша, Ашко, Ашо, Јалекса, Леја, Лејко, Лејо, Лека, Лекан, Леке, Лекица, Леко, Лекса, Лексија, Лексије, Лексо, Лела, Лесија, Леско, Леса, Лесул, Лијеш, Лијешо, Љако, Љацо; **Алимије:** Алемџија, Алемџије, Аленџија, Аленџије, Анастија, Анастиас, Анастиасиј, Анастиаско, Анаш, Нака, Нако, Наско, Налел, Настџа, Настџас, Настџасије, Настџадин, Настџо, Настџос, Настџосије, Наџко, Наче, Наша; **Анаџолије;** **Анџел:** Анџелко, Анџело, Анџел, Анџелије, Анџелинко, Анџелко, Анџелко, Гела, Гело, Геле; **Андреј:** Андра, Андраш, Андре, Андреја, Андрејан, Андрејаш, Андреџа, Андрија, Андријаш, Андрић, Андрица, Андро, Андрош, Андрушко, Јајо, Јандрија, Јандра, Јандрац, Јандраш, Јандре, Јандреја, Јандрија, Јандрица, Јандро; **Андроник;** **Анџим;** **Апостол:** Апа, Апче, Постол; **Аранђел:** Аранђео,

Аранђел, Аранко, Гела, Гело, Геле, Рака, Раке, Ракетиа, Ракић, Ракица, Рако, Ракојко, Ракоч, Ракул, Рана, Ранђел, Ранђео, Ране, Раника, Ранић, Раниша, Ранкан, Ранко, Рано, Ранча, Ранче; **Аркадије:** Аркадиј, Аркадија; **Арсеније:** Арса, Арсе, Арсен, Арсениј, Арсенија, Арсика, Арсица, Арсо, Реса, Ресан, Ресоје, Сена, Сенадин; **Ашанасије:** Ашанас, Аншанас, Асо, Ашанасиј, Ашанасија, Ашанаско, Ашанацко, Ашо, Афнасије, Така, Таке, Тала, Тале, Талоје, Тана, Танасиј, Танасија, Танасије, Танасица, Танаско, Танацко, Танач, Тане, Танко, Тано, Тануш, Танча, Тањо, Таса, шасан, Тасе, Таске, Таско, Тасо, Тасовац, Таца, Таша, Ташко, Ташо; **Василије:** Босиљ, Босиок, Ваја, Вајо, Вака, Васа, Васач, Васе, Васијан, Васика, Васил, Васиљачко, Василиј, Василија, Василко, Васиљко, Васка, Васко, Васо, Васоје, Ваце, Ваши, Вашко, Циле; **Висарион:** Виса, Висоје, Висотиа; **Вукол:** Вукола, Вуколај, Вукоља, Вукоман, Вукоња; **Генадије:** Гена, Гено, Генадија, Генча, Генчина, Ђенадије, Ђаја, Ђане, Ђаша, Ђашо, Ђела, Ђеле, Ђелко, Ђело, Белош, Ђена, Ђенадија, Ђенда, Ђенко, Ђено; **Георѓије:** Геѓа, Геја, Гејо, Гејћа, Гела, Гело, Геле, Георѓ, Георѓиј, Георѓија, Георѓиц, Гера, Герѓа, Герѓо, Геша, Гешан, Гешо, Гоѓа, Гоѓо, Гоча, Гоћа, Гоца, Гоша, Гоше, Гошо, Ђаја, Ђеорѓије, Ђеѓа, Ђорђе, Ђеорђе, Ђеорѓиј, Ђеорѓије, Ђећа, Ђека, Ђеко, Ђела, Ђеле, Ђелко, Ђело, Ђелош, Ђена, Ђера, Ђерѓо, Ђерђа, Ђерђе, Ђерђо, Ђерко, Ђеркан, Ђеро, Ђића, Ђићан, Ђика, Ђикан, Ђико, Ђоћа, Ђођо, Ђоја, Ђојо, Ђока, Ђокан, Ђоке, Ђокица, Ђоко, Ђола, Ђолаш, Ђоле, Ђоло, Ђоље, Ђона, Ђонеша, Ђонић, Ђоно, Ђонче, Ђонча, Ђора, Ђорѓо, Ђорђа, Ђорђан, Ђорђен, Ђорђенко, Ђорђи, Ђорђиј, Ђорђија, Ђорђије, Ђорђило, Ђорђо, Ђоре, Ђорко, Ђоро, Ђоца, Ђоша, Ђошо, Ђућа, Ђућан, Ђуза, Ђуја, Ђуја, Ђујан, Ђујић, Ђујица, Ђујишко, Ђујко, Ђујо, Ђука, Ђукан, Ђуканац, Ђуканда, Ђукица, Ђуко, Ђула, Ђулаш, Ђуле, Ђуље, Ђуне, Ђур, Ђура, Ђураћ, Ђурај, Ђурак, Ђуран, Ђурас, Ђураш, Ђурац, Ђураш, Ђурашин, Ђурашко, Ђурђан, Ђурђаш, Ђурђе, Ђурђен, Ђурђеш, Ђурђешило, Ђурђијан, Ђурђије, Ђурђина, Ђурђиц, Ђурђица, Ђуре, Ђурен, Ђуретиа, Ђуреш, Ђуреша, Ђуриков, Ђурика, Ђурил, Ђурин, Ђурина, Ђуринко, Ђуриц, Ђурица, Ђуриша, Ђурка, Ђурко, Ђуро, Ђуроје, Ђурош, Ђуриша, Ђуса, Ђушо, Ђуша, Ђуше, Ђушо, Јеја, Јејо, Јорѓа, Јорѓаћ, Јорѓашије, Јорѓо, Јорко, Јука, Јукан, Јукетиа, Јукетиш, Јура, Јурај, Јурас, Јураш, Јурац, Јурач, Јураш, Јурашин, Јуре, Јурија, Јурица, Јуриша, Јурка, Јурко, Јуро, Јуроје, Јурош, Цаца, Цода, Цока, Цоља, Цоне, Цора, Цоре, Цорца, Цорцо, Цоца, Цука, Цуна, Цура, Цурко, Цурца, Цуца; **Герасим:** Ђерасим, Ђера, Ђерко, Ђеркан, Ђеро; **Гордијан:** Гордан, Горданко, Гордин, Гордо, Гоца, Гоце; **Гриѓорије:** Глиѓор, Глиѓорије, Гиѓа, Гиѓо, Гиѓоје, Гија, Гила, Гиле, Гило, Гиљо, Глиѓа, Глиѓо, Глиѓор, Глиѓориј, Глиѓорија, Глиѓорије, Глира, Глиша, Глишан, Глишенда, Глишица, Глишо, Грѓа, Грѓе, Грѓо, Грегор, Грегорије, Гриѓор, Гриѓорије, Грића, Грица, Гриша, Грѓур, Грша, Гршо, Грца; **Дамаскин;** **Дамјан:** Дака, Дакица, Дакан, Дако, Дама, Дамијан, Дамин, Дамљан, Дамњан, Дамче, Дања, Дањо, Димијан, Димјан, Димљан; **Димитрије:** Гмитиар, Гмија, Дида, Дика, Дикај, Дикан, Дике, Дикић, Дико, Дила, Диле, Дилко, Дима, Димина, Димитиар, Димитиараш, Димитиарашко, Димитири, Димитириј, Димитирија, Димиш, Димко, Димка, Димно, Димо, Димча, Димче, Димчо, Димша, Димишо, Диса, Дисе, Дица, Дицко, Дича, Диче, Дичко, Дичо, Диша, Дишко, Дишо, Дмија, Дмијар, Дмитиарашило, Дмитиарашин, Дмитириш, Дмитирије, Дмитирић, Дмитиро, Миша, Митиар, Митијаја, Митиан, Митија, Митика, Митике, Митико, Митикош, Мишо, Митран, Митраш, Митрашин, Митрић, Митрићко, Митро, Митруљ; **Дионисије:** Дила, Диле, Дилко, Диса, Дисе, Дионисиј, Диониз, Дисе, Дица, Дицко, Дича, Диче, Дичко, Дичо, Диша, Дишко, Дишо, Була, Буље, Буне, Бунисије, Буса, Буша, Буше, Бушо; **Дмитрофан;** **Доротије:** Доруш; **Доситеј:** Доса, Доси, Доситије; **Дука:** Дукадин, Дукан, Дукица, Дуко, Дукоје, Дукоша,

Индекс на английските имена

Acacia: Keisha; **Agatha:** Aggie; **Agatha:** Aggie; **Alexander:** Al, Alex, Alec, Ale, Alick, Lexie, Lexy, Lex, Sandy, Xander, Alistair (sc.gaelic)-Allaster, Alistar, Alistar, Zander, Xander; **Alexis:** Alex, Al, Lex; **Ambrose;** **Anastasia:** Stacia, Stacy, Stacie, Stacey, Staci; **Andreas:** Andrew, Andy, Andie, Drew; **Angel;** **Athanasius;** **Basil:** Baz; **Charissa:** Carissa, Karissa, Charis, Cherise; **Christopher:** Kristopher, Chris, Kit, Christy; **Cosmo;** **Cyprian;** **Cyril:** Cyrille; **Damask;** **Damian:** Damien, Damon; **Demetrius:** Demi; **Dionysius:** Dennis, Denis, Denys, Den, Denny, Den; **Dorothea:** Dora, Dorothy, Dory, Dotty; **Erasmus;** **Eudocia;** **Eugene:** Gene; **Eustace;** **George:** Georgie, Geordie; **Gregory:** Gregor, Greg, Gregg, Greig; **Hercules;** **Hilary:** Hillary; **Irene:** Eireen, Eileen, Eirene; **Isidore:** Isidora, Isadora, Izzy, Izzie; **Jan;** **Leo:** Leon; **Leontina;** **Maurice:** Morris, Mo; **Myron;** **Nestor;** **Nicholas:** Nicolas, Nickolas, Nick, Nik, Nico, Nicol, Nicky, Colin, Collin; **Nicodemus;** **Nikita;** **Pancras;** **Peter:** Pete, Pitt, Piers, Pierce; **Philip:** Phil, Pip, Phillip; **Prochorus;** **Sebastian:** Seb, Bastian; **Stephen:** Steven, Stephan, Stefan; **Theodore:** Theo, Ted, Teddy; **Theodosia;** **Theophilus;** **Tiffany:** Tiffani; **Timothy:** Tim, Timmy; **Tycho;** **Xenia:** Xena

Литература

Ханкс 2006: P. Hanks, K. Hardcastle, F. Hodges. *Oxford Dictionary of First names*. Oxford, OUP.
Грковић 1977: М. Грковић. *Речник личних имена код Срба*. Београд, Вук Караџић
Симеонидис 2006: Х. П. Симеонидис. *Грџкојџо влияние върху системајџа на българскијџе собствени имена*. Софија: Ах-Ба-Ка
<http://kurufin.narod.ru/html> [18.09.2011 в 10.15]
<http://www.etymologica.com/page41.htm> [11.09.2011 в 17.25]

ЗА МЪЖКИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА ОТ БИБЛЕЙСКИ И ХРИСТИЯНСКИ (ГРЪЦКИ) ПРОИЗХОД В СРЪБСКАТА АНТРОПОНИМНА СИСТЕМА В СРАВНЕНИЕ С АНГЛИЙСКАТА

Резиме

Истраживана лична имена подељена су у неколико група, у зависности од семантике изворног апелатива, сфере употребе и карактера изворне речи. Посебно место у представљеној класификацији припада оним антропонимима чији су носиоци канонизовани.

Најбројнија је група антропонима који су формиран од композита, следи група антропонима који су формиран од заједничке именице, која се састоји од једног корена, плус придева. У групи сложених личних имена јасно доминирају она која се састоје од две заједничке именице. Највећа сличност у поређењу са енглеским личним именима запажа се код сложених личних имена која у својем корену имају глаголску основу и код имена која су настала од другог антропонима. Вредна пажње је сличност код имена која су формирана од заједничке именице или од комбинације заједничких именица, ова група антропонима представља четвртину свих примера.

У семантичкој класификацији преовлађује група личних имена која описују црте карактера. При томе се овде запажају искључиво позитивне особине – негативне се уопште не појављују. То је потпуно нормално у светлу хришћанства. Велика сличност посматра се у поређењу са релевантним енглеским антропонимима у групи личних имена која садрже име животиња и код личних имена која садрже именицу *νίκη* - „победа“ и именицу *θεός* - „Бог“, што се може објаснити специфичности-ма истраживаних језичких ареала. Код свих осталих антропонима број сличности је мањи, а најмањи је код антропонима који садрже физичке особине појединца.

Милена Пенчева Нецова, Герѓана Ашанасова Пешикова

Жељка Љ. БАБИЋ¹

Универзитет у Бањој Луци

Филолошки факултет

Студијски програм енглеског језика и књижевности

ПРЕВОД У СЛУЖБИ ТУМАЧА КУЛТУРЕ

У овом раду покушаће се осветлити проблем превођења културолошких разлика кроз рад на корпусу који представља превод дјела Ђумпе Лахири *Имењак* (Jhumpa Lahiri, *The Namesake*) уз коришћење апаратуреконтрастивне анализе примјене на морфосинтаксички језички ниво. Роман и сам представља тумачење гледишта једног представника супкултуре у језику-извору, тако да ће се у језику-циљу покушати одредити начини и стратегије које је преводилац морао примјенити када се хватао у коштац са превођењем концепата и појмова који нису блиски или су страни читаоцу у језику-циљу.

Кључне ријечи: језикокултура, знак, наука о превођењу, именичка синтагма

Увод

Развој технологије имао је за посљедицу да се понекад наука о превођењу и њени постулати остављају по страни при самом приступу превођењу, те се тежи за што већим бројем преведених страница у што мањем временском року. Наравно, сву кривицу за овакав приступ преводу не сносе сами преводиоци, него прије свега тржиште које их немилосрдно тјера да у кратком временском року, брже од конкуренције, „произведу“ превод неког дјела, најчешће књижевног. Понекад се, заиста, може рећи да је у питању производ, а не књижевни превод, а он као такав и није подложен критици.

Теоријски осврти на појмове културе и превођења

У покушају да се, као и много пута раније, сагледа комплексност односа језика и културе, а самим тим и науке о превођењу, у овом раду пошло се од поставке Едварда Сапира (Сапир 1956: 69) који тврди да је „језик води ч кроз друштвену стварност“, да је људски род остављен на милост и немилост језику који представља и друштвени медијум за изражавање. Сапир иде и даље у својим тврдњама и смјело истиче да никада било која два језика нису толико слична да би се могло сматрати да они представљају исту друштвену реалност. Сапир тако истиче улогу познавања културе језика-циља и сматра да без ње превод и није могућ.

Разматрајући ову нераскидиву везу превода и културе, застанимо на тренутак и осврнимо се на сам проблем дефинисања превода. У овом раду полази се од дефиниције о постајању три врсте превода које даје Роман Јакобсон (Јакобсон 1959: 232–239) који разликује:

1. интралингвални превод или објашњење уз помоћ других ријечи (intralingual translation or rewording), који представља интерпретацију вербалних знакова уз помоћ других знакова унутар истог језика,

¹ zeljka.babic@unibl.rs

2. интерлингвални превод или прави превод (interlingual translation or translation proper), који представља интерпретацију вербалних знакова уз помоћ средстава из неког другог језика и
3. интерсемиотички превод или трансмутација (intersemiotic translation or transmutation), који представља интерпретацију вербалних знакова уз помоћ знакова из невербалног знаковног система.

Јакобсон не уводи појам превода културолошких одлика језика-извора. Веома је интересантна и његова поставка *правог превода*. Да ли то значи да постоји и лажни, онај који није прави? Можемо да претпоставимо да под овим појмом Јакобсон управо и подразумејева културолошке елементе који су неминовно дио сваког процеса превођења.²

Схватајући важност културолошких аспеката при превођењу, Анри Гобар (Гобар 1976: 34) сматра да при превођењу језичка заједница или културолошко поље на свом располагању имају могућност избора између четири врсте језика или, како их он назива, поткодова:

1. вернакулар, који за њега представља локални језик, језик који се производи спонтано, који баш и није најприхватљивији облик комуникације и који једини може да одговара појму матерњег језика,
2. вехикулар (прелазни језик), који може бити национални или регионални, кога говорник може да учи због потребе за комуникацијом,
3. референцијални језик, који је везан за културолошке, усмене и писане изворе и који омогућује да једна заједница има традицију и да се веже са класичним радовима из своје прошлости и
4. митолошки језик, који има улогу највишег ракурса и чија несхватљивост представља необорив доказ да је тај језик свет.

Ова подјела истиче појам референцијалног језика, који у француском у себе укључује појам страног језика. Страно у себе укључује и друго, тако одједном имамо покушај да се другост исказана у језику-извору замијени сличном у језику-циљу. На овај начин превод добија сасвим нови циљ, он не представља увођење неког новог језика, него представља постављање дијалекта на ниво културолошког или националног језика.³

Овај кратак методолошки увод био би непотпун без помињања тзв. полисистемске⁴ групе (the Polysystems Group), која је наставила да проширује објекат истраживања ван непосредног оквира текста и која је свој рад заснивала на радовима Итамара Евен-Зохара, Гидеона Турија и Џејмса Холмса и на основу чијих

2 Ово је само једна од могућих интерпретација Јакобсонове трипартитне подјеле. Дерида је жестоко напао ову подјелу са сасвим другог становишта. Он истиче да је сам Јакобсон дао превод само два појма (интралингвални и интерсемиотички), а да једино појам интерлингвални није превео нити му је дао било какву одредницу, те је самим тим имплицирао да постоји нешто што није у реду са друга два типа, те да је једини прави, истински превод онај који се назива интерлингвалним. Види Бејкер и Малмкјер 2000.

3 О појму другости у преводу видјети у Бабић 2011.

4 (Поли)систем у анализи норми превођења Евен-Зохара показао је да се разлике између текстова језика-извора и језика-циља могу објаснити као низ радњи којима управљају норме матерњег језика. Лианеријева (Лианери 2001) наводи да је, према Евен-Зохару, полисистем мултидимензионалан и да може да послужи прилагођавању таксономија које се вежу за књижевне науке (подјела на умјетничку и популарну књижевност), транслатологију (подјела на оно што јесте и није превод) и на друштвене односе (подјела на доминантне и доминиране друштвене групе).

теоријски радова ће култура коначно добити мјесто у науци о превођењу које сада заузима.

Сумирајући науку о превођењу из осамдесетих и деведесетих година двадесетог вијека, Генцлер (Генцлер 2001: 70) наводи да су двије најважније теоријске тековине науке о превођењу у посљедњих двадесет година прелаз са теорија оријентисаних на изворни текст на теорије везане за текст на језику-циљу, те прелаз који укључује културолошке факторе и лингвистичке елементе у транслатолошке моделе. Сљедбеници његових поставки углавном своја истраживања заснивају на функционално-лингвистичким постулатима.

Овај кратак преглед теорија науке о превођењу везаних за појам културе завршићемо размишљањима теоретичарке Сузан Беснет. Она сматра (Беснет и Лефевр 1998: 6) да је најважније било почети проучавати културолошку интеракцију између језика, а не само проучавати превођење и обучавати преводиоце, уз истицање да је превођење изузетно важно за интеракцију између култура.

Појам језикокултуре

Мајкл Агар увео је појам *линџвакултуре* (linguaculture) као природни наставак и пандан термину *линџвакултура* (linguaculture) Пола Фридриха. Само превођење оба термина с енглеског језика на српски је изванредно тешко, јер термини и у енглеском не поштују правила творбе ријечи, него су нека врста комбинације сложенице и скраћенице. У овом раду овај појам преведен је на српски језик као *језикокултура* и овај термин ће се користити само за термин којим се у својим истраживањима бави Агар.

Фридрих је увео концепт *линџвалкултуре* да би указао на однос између језика, политичке економије и идеологије, и на први поглед се не чини погодним за било какву чисто језичку обраду, јер је изузетно политички обојен. Но, када се ова идеолошка позадина остави по страни, види се да Фридрих омогућава посебан приступ језичким проблемима културе. Он свој појам *линџвакултуре* дефинише као „домен искуства који спаја и саставља вокабулар, многе семантичке аспекте граматике и вербалне аспекте културе; и граматика и култура ослањају се на заједничку културу док их неко стално користи и док се њима служе људи. Ја ћу за овај јединствени, али на другим нивоима, интерно различити домен или цјелину користити назив *линџвакултура*, или, конкретно грчка *линџвакултура*, сеоска *линџвакултура* јужног Вермонта, итд.“⁵ Сама дефиниција јасно истиче Фридрихов покушај премошћавања јаза између језика и културе тако што ће се истаћи управо оне ствари које их повезују. Агар је искористио ову везу истичући да сваки говорник, користећи језик у одређеној околини, ствара свој јединствен систем који је назвао *језикокултура*. Агар је лингвистички антрополог, те покушава да занемари разлику између нпр. државе и народа, сматрајући да појам *језикокултура* покрива оба. Према његовим ријечима, ово је новостворени концепт који представља „друштвену чињеницу. Он ограничава оно што можете

5 Фридрих 1989: 307: “a domain of experience that fuses and intermingles the vocabulary, many semantic aspects of grammar, and the verbal aspects of culture; both grammar and culture have underlying structure while they are constantly being used and constructed by actual people on the ground. I will refer to this unitary but, at other levels, internally differentiated domain or whole as linguaculture, or, concretely, Greek linguaculture, rural southern Vermont linguaculture, and so on.” (Курзив је дат у оригиналу. Превела Жељка Бабић.)

рећи и успоставља начин на који треба да говорите“.⁶ Агар сматра да су језик и култура толико међусобно повезани да их није никако могуће одијелити једно од другог, те да када се разматра било какав лингвистички концепт, неопходно је у њега укључити и културу. Овако сам Агар дефинише овај свој концепт:

Нова језикокултура је нешто што измислите, нешто што освојите у борби са старим, нешто што руши старе зидове друштвених чињеница и што дозвољава приступ новом дискурсу. Нова језикокултура је начин да се промијени свијет тако што се промијенити оно о чему се може мислити, што се може рећи и учинити.⁷

Карен Рисајен (Рисајен 2006: 199) експлицитно тврди да појмове језик и култура не можемо одвојити, те сматра да ову трдњу доказује „анализа концепта језикокултуре унутар три гледишта“, а то су:

- социолошко гледиште: језикокултура у језичкој пракси,
- психолошко гледиште: језикокултура у језичким изворима и
- гледиште оријентисано системски: језикокултура у „лингвистичким системима“.

На крају, треба напоменути да овом концепту когнитивни лингвисти уопште не придају пажњу. Неке нагукнице можемо наћи код Крамшове (1993), али у њеним каснијим радовима, поготово значајној монографији *Језик и култура* (1998), он се уште и не спомиње. Претпоставља се да је то управо зато што концепт обухвата и социолошко, а не само психолошко гледиште.

Методолошке основе истраживања

Корпус за истраживање у овом раду представља роман Ђумпе Лахири *Имењак* и његов превод на српски језик. Разлог одабира овог романа је једноставан: оригинал сам по себи представља низ културолошких слојева који се огледају и кроз језик наратора и кроз саме ликове. У ранијем истраживању појма другости у преводу, јасно је показано да се њено присуство може открити и у самом оригиналу, али и паралелно као глас преводиоца у преводу на српски језик. Пошто се овај рад усмјерио на домен језика и културе, покушало се показати на који начин и уз помоћ којих средстава је преводилац успио (или није) да пренесе културолошки обиљежене дијелове романа, с тим да се рад искључиво усредредио на трансфер лингвистичких феномена. Ово су и били разлози да се за инструмент истраживања узме контрастивна анализа. Сматрало се да ће резултати бити валидни, пошто је превод изашао у едицији „Бисери светске књижевности“, те се претпоставило да је рад прошао неопходну лектуру и коректуру.

Морфосинтаксички ниво анализе

Роман „Имењак“ написан је у садашњем простом времену (the Present Simple Tense) које у енглеском језику омогућава изражавање и прошлости и садашњости и будућности, и обично се у оваквом облику користи у новинарском стилу да би

6 Агар 1994: 209: *Linguaculture is a social fact. It sets limits on what you can say and sets up expectations of how you're supposed to talk.*

7 Ibid, idem: “The new linguaculture is something you invent, something you win in a struggle with the old, something that tears down the old social fact walls and lets new discourse in. The new linguaculture is a way to change the world by changing what it is that can be thought, said, and done.” (Превод Ж.Б.)

се радњи дало на живости и да би се успоставио ритам говора у писаном тексту. Преводац је покушао да задржи ритам користећи историјски презент, али понекад је ипак користио и облике перфекта и то углавном на оним мјестима где је ауторка користила енглески садашњи перфект. Само инсистирање ауторке на садашњем простом времену са културолошког становишта постаје јасно већ у првом поглављу, јер нам је као читаоцу одмах дато на знање да је главна јунакиња Ашима студирала енглески језик на факултету, чак га и предавала, тако да само на једном мјесту, у тренутку када је Ашима у агонији због порођајних болова, имамо примјер погрешне употребе множине именица, али и то не схватамо као нешто што Ашиму одваја од остатка друштва, јер се ово тумачи као омашка, а не као грешка.

„Hoping for a boy or a girl?” Patty asks.

„As long as there are ten finger and ten toe,” Ashima replied. (N, 7)

„Надате се дечачу или девојчици?, пита је Пети.

„Само да има свих десет прстију на руци и ноги“, одговара Ашима. (И, 14)

И сам превод нам показује немогућност преношења омашке везане за трансфер са матерњег језика говорника (хинду) на језик-циљ (енглески), јер под утицајем бола говорник користи *међујезик* обојен флексијом хиндуа.

Оно што упада у очи након пар прочитаних страна јесте чињеница да се у именичкој синтагми српског језика премодификација врши на истом мјесту као и у енглеској, што за посљедицу има низ чудних израза. Треба нагласити да и овдје преводац не показује досљедност, него од синтагме до синтагме, без неког система или бар нама јасног одређења, енглеске премодификаторе понекад преводи премодификацијом, а понекад постмодификацијом.

..., a servant is pouring after-dinner tea into steaming glasses, arranging Marie biscuits on a tray. (N, 5)

..., слуга након вечере сипа чај у замагљене чаше, и ређа *Marie* бисквите на послужавник. (И, 12)

... his grandmother would insist that she scrub himself with a cake of Margo soap as soon as he arrived. (N, 17)

... бака ће инсистирати да се изриба комадом *Margo* сапуна чим буде стигао. (И, 24)

Овдје се поставља питање на који начин протумачити превод културолошки обојених синтагми. Наиме, у синтагми *after-tea dinner* дошло је некакве врсте проширења значења, ако се узме у обзир чињеница да се у индијској култури подразумева да ће се послје вечерњег obroka пити посебна врста чаја, што у преводу није сматрано значајним. У исто вријеме, дају се преводи синтагми *Marie biscuits* и *Margo soap*; бисквит се у српском језику односи на подлогу за торте или колаче и представља лажни пар с енглеским појмом *biscuit* који је посебна врста кекса, док премодификација означава марку произвођача који је чувен по кексима искључиво округлог облика. Исто можемо рећи и за превод марке сапуна која је јединствена по томе што се производи искључиво у Индији.

Када су у питању синтагме које у себи носе ријеч *улица*, енглеска постмодификација постаје премодификација у српском, без и једног супротног случаја у цијелом роману.

In the kitchen of her parents' flat on Amherst Street, ... (N, 4)

У кухињи, у стану њених родитеља у улици *Amherst* ... (И, 12)

..., though Ashima has recently found a kind butcher on Prospect Street ... (N, 5)

..., мада је недавно пронашла једног љубазног касапина у улици *Prospect* ... (И, 13)

..., the sight of them making him feel that his family doesn't really live on Pemberton Road. (N, 80)

Увек од њих има утисак да његова породица не живи у *Pemberton Roadu*. (И, 85)

Видљиво је да овдје преводилац узима улогу тумача, интерпретатора (interpreter) правила српског правописа, јер не само да не врши транслитерацију назива улица, него уводи и правило да се ријеч *street* унутар синтагме преводи, а ријеч *road* оставља у изворном облику, тако да читалац има утисак да се ради о неком насељеном мјесту, а не мањој улици. Чак се и адресе пресликавају из енглеског језика.

The address is 67 Pemberton Road. (N, 51)

Адреса гласи 67 *Pemberton Road*. (И, 58)

Треба примјетити још једну интересантну појаву у преводу именичких синтагми. Понекад се може стећи утисак да је преводилац онај који одлучује шта превести, шта објаснити у фусноти, а шта оставити у оригиналу, транслитерисано или дато у курзиву латиницом. Тако имамо сљедеће примјере:

It was one thing, even, for it to be typed on his applications to five Ivy League colleges, as well as to Stanford and Berkeley. (I, 99)

Једно је, чак и то кад стоји откуцано на пријавама на пет колеџа Ајви Лиге, као и пријавама на Стенфорд и Баркли. (И, 105)

The only one he guessed correctly was Robert Zimmerman, Bob Dylan's real name. He had no idea that Molière had been born Jean-Baptiste Poquelin and that Leon Trotsky was born Lev Davidovich Bronstein. That Gerald Ford's name was Leslie Lynch King, Jr., and that Engelbert Jumperdinck's was Arnold George Dorsey. (N, 99)

Једино које је погодио било је Роберт Зиммерман – право име Боб Дилана. Није имао појма да је Молијер рођен као Жан-Баптист Покелин, а да је Лав Троцки рођен као Лев Давидович Бронштајн. Да је име Џералда Форда било Лезли Линч Кинг Јр., а да је Енглберт Хампердинк*уствари Арнолд Џорџ Дорси. (фуснота: Хампердинк је енглески поп певач из друге половине 60-тих година 20. века.) (И, 104–5)

У првом је примјеру преводилац превео све властите именице и самим тим ставио читаоца у позицију да потражи у некој од енциклопедија који је то универзитет под именом Баркли. Изговор Баркли постоји у британском енглеском, али познати универзитет у САД јесте Беркли и није било потребе за увођењем новог термина умјесто већ устаљеног.

Други примјер није ни потребно превише коментарисати, јер он као да представља слику односа преводиоца према неким од културолошких термина у роману. Оно на чему Агар инсистира при преузимању концепта *језикокултуре* јесте не само превод *per se* него и упознавање читаоца са културолошким аспектима текста на језику-извору.

У раду смо се намјерно осврнули само на културолошке фразе које спадају у домен опште културе и за које се претпоставља да ће их неки од читалаца моћи и препознати. Погледајмо сада шта се дешава са именичким синтагмама које представљају називе умјетничких дјела и телевизијских емисија.

Every afternoon Ashima sleeps, but before nodding off she switches the television to Channel 2, and tells Gogol to watch *Sesame Street* and *The Electric Company*, in order to keep up with the English he uses at nursery school. (N, 54)

Сваког поподнева Ашима спава, али пре него што задрема пребаци програм на други канал и каже Гогољу да гледа *Улицу Сезам* и *Electric Company* како би могао да иде укорак са енглеским који прича у вртићу. (И, 61)

... reading *The Cat in the Hat*. (N, 50)

... како им чита *The Cat in the Hat*.* (фуснота: „Мачак са шеширом“, позната књига за децу, сада и филмована.)

She is reading a well-thumbed paperback copy of *Pride and Prejudice* with the other children, Gogol included, watch *The Love Boat* and *Fantasy Island*, piled together on top and around the sides of his parents' bed. (N, 73)

Чита раскупусано цепо издање „Поноса и предрасуде“ док друга деца, укључујући ту и Гогоља, гледају дечије емисије *The Love Boat* и *Fantasy Island*, гурајући се на кревету и око кревета његових родитеља. (И, 79)

He would have preferred *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy*, or even another copy of the *The Hobbit* to replace the one he lost last summer in Calcutta,... (N, 75)

Више би волео да је то „Аутобус стоперски водич кроз галаксију“ или чак још један примерак „Хобита“ уместо оног што га је прошлог лета изгубио кад је био у Калкути, ... (И, 80)

И ови примјери јасно показују да се превођењу културолошких појмова прилази на изразито особен начин. Оно што је аутору познато, преводи се, понекад уз коришћење веома необичних рјешења (И, 80), а остале синтагме се остављају у истом облику у коме се налазе у језику-извору. Једина ствар која овдје остаје непозната јесте разлог који је навео преводиоца да чувену ТВ серију из седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека која се приказивала на нашим ТВ екранима представи као дјечију. Одговор на ово питање је двострук: или је преводиоцу било потпуно свеједно на који начин да се позабави преводом ове синтагме или је преводилац припадник млађе генерације, тако да није могао да зна да је серија приказивана на нашим просторима.

И следећи примјер може се протумачити на сличан начин.

..., listening to side 3 of the *White Album* on his parents' cast-off RCA turntable. (N, 74)

... преслушава трећу страну *Белог албума* на старом грамофону... (И, 79)

He puts on his *Abbey Road CD*, ... (N, 269)

Пушта свој *Abbey Road CD*, ... (И, 269)

Главни јунак обожава Битлсе и они се често појављују у роману. Ипак, поставља се питање како је могуће да читалац зна да је у првом случају ријеч о њима пошто се овдје појављује само назив албума. Да ли је и сама натукница да се ради од грамофонској плочи довољна да просјечни читалац схвати о коме се

ради? У другом случају видимо да преводилац наставља да прати систем организације именичке енглеске фразе, у коме је јасно да је компакт диск управна ријеч. Овдје се нановно намеће питање како да читалац схвати да се ради о чувеном албуму Битлса, јер употреба италика може да сугерише да се ради о нечему што носи име дато у италику, а да ли је то компакт-диск, плоча или можда компјутерски програм је остављено на размишљање читаоцу.

Овај кратак списак илустрација завршићемо преводом синтагме која означава професију једног од јунака овог романа.

She calls out to her husband, Ashoke, a doctoral candidate in electrical engineering at MIT, who is studying in the bedroom. (N, 2)

Дозива свог мужа, Ашока, кандидата за докторат из електроинжењерства на МИТ-ију, који учи у спаваћој соби. (Фуснота: *Институт за технологију у Масачусетсу. (И, 9)

Ashoke has been hired as an assistant professor of electrical engineering at the university. (N, 48)

Ашок је примљен за професора-асистента електротехнике на универзитету. (И, 53)

Негдје између почетка и средине књиге, дакле од увођења појама *electrical engineering*, ова синтагма добила је своје одговарајуће значење, тако да ако је читалац био довољно стрпљив и пажљив могао је да пронађе и њено право значење унутар превода. Оно што је опет остављено тумачењу у језику-циљу јесте шта појмови *кандидат за доктора* и *професор-асистент* треба да представљају. Преводилац као да се поиграва са читаоцем читаво вријеме. Док се не погледа оригинал понекад се стиче сасвим погрешан утисак о приповједачу у језику-извору. Он је оваквим преводима у језику-циљу изузетно обиљежен, социјално, образовно, културолошки. Али приповједач у језику-извору није такав. Питање је да ли је дозвољено тумачити и културу у језику-циљу и на тај начин у потпуности одступити од оригинала? Преводилац „Имењака“ нигдје не показује да се је то запитао.

Закључак

Назив рада који инсистира на преводиоцу као тумачу културе инспирисан је збирком кратких прича ауторке за који је добила Пулицерову награду, *Тумач болести* (The Interpreter of Maladies). И сам превод овог дјела Ђумпе Лахири јесте само једно од тумачења значења, јер се ријеч *maladies* може превести и као невоља, бољки, душевних и тјелесних мука. Поставља се питање да ли је дозвољено да преводилац тумачи и културу? Наравно да јесте, јер је он најближа спона између оригинала и читаоца. Ми, као читаоци, пружамо безрезервно повјерење преводиоцу да нас упуту и води кроз свијет који му је (бар тако вјерујемо) ближи него нама. Но, када се преводилац нађе пред дјелом у коме се налазе и дијелови који су понекад културолошки непознати и њему самом, онда искључиво од њега зависи на који ће начин да нам приближи културолошке аспекте. Некада се то чини успјешно, а некада не. Али, циљ овог рада није био критика превода, нити се он тиме бавио. Рад је само показао да, ако се преводилац већ и одлучи да на себе преузме улогу тумача, онда је се треба и држати и не дозволити флукуације унутар дјела, као и неконзистентност. Агаров концепт *језикокултуру* прије свега истиче психолошку димензију превода, дакле могућност да се осје-

ти *družosī* кроз глас преводиоца сасвим одвојен од гласа приповједача. Осјећај *družosī* је оно што треба сваком преводу, али постоји разлика између нечега што је другачије и што је страно. И овдје се поново враћамо на поставке Романа Јакобсона. Еко сматра да је Јакобсон био под великим утицајем поставки Чарлса Сандерса Пирса да је „превод знак ка другом систему знакова“.⁸ Пирс користи превод у фигуративном смислу. Еко истиче да Пирс „не користи као метафору, него као *pars pro toto*“⁹, и закључује „превод је дио интерпретације *genusa*, који управљају одређени принципи који одговарају преводу“.¹⁰ Проблем настаје, као у примјерима који су овдје дати, када означитељ и означено не представљају репрезентацију знака, него лично тумачење културолошких ознака. Понекад је то прихватљиво, али некада може бити и опасно, јер преводилац на себе преузима улогу судије о томе шта је важно, а шта не, и на тај начин не дозвољава читаоцу да стекне увид у све одлике текста на језику-извору, чиме се читаоцу онемогућава да ужива у свим тананим одликама дјела, било да су оне језичке, било књижевне, било културолошке. С обзиром на чињеницу да данашња технологија читаоцу омогућава приступ многобројним информацијама, неопходно је да се и преводиоци позабаве проблемом превода превасходно цијенећи и указујући поштовање не само према аутору и дјелу чијем су превођењу приступили, него и будућем читаоцу као неодвојивом чиниоцу комплексне цјелине зване превођење.

Литература

- Агар, 1994: М. Agar, *Language shock: understanding the culture of conversation*. New York: Morrow.
- Бабић, 2011: Ž. Babić, Otherness in Translation: The Case of Jhumpa Lahiri's *The Namesake*. У М. Кнежевић и А. Никчевић Батричевић (eds.). *On the Limits of Theory: Papers on English Language and Literary Studies*. Nikšić: Faculty of Philosophy, 179–189.
- Бејкер и Малмкјер, 2000: М. Baker and К. Malmkjær, *Routledge encyclopedia of translation studies*. London: Routledge.
- Беснет и Лефер 1998: S. Bassnett and A. Lefevere, *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Генцлер, 2001: E. Genzler, *Contemporary Translation Theories*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Гобар, 1976: H. Gobard, *L'Aliénation linguistiques*. Paris: Flammarion.
- Јакобсон, 1959: R. Jakobson, On Linguistic Aspects of Translation у R. A. Bower (ed.). *On Translation*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Еко, 2001: U. Eco, *Experience in Translation*. Toronto: University of Toronto Press.
- Евен-Зохар, 1978: I. Even-Zohar, *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics.
- Крамш, 1998: С. Kramsch, *Language and Culture*. Oxford: OUP.
- Лахири, 2003: J. Lahiri, *The Namesake*. Houghton Mifflin Co: Boston—New York.
- Лацири, 2004: Ђ. Лахири, *Имењак*. Београд: Политика—Народна књига.

8 Eco (2001), 69: translation of a sign into another sign.

9 Ibid, idem: превод се посматра дијелом тумачења.

10 Ibid, 80: translation is a species of the genus interpretation, governed by certain principle proper to translation.

Лианери, 2001: A. Lianeri, On Defining Norms and Laws: A Western Discourse on Translation Production? U *Workshop Conference: Translation and Translation Theories East and West, Papers from Workshop 1: Basic Issues In The Intercultural Study of Translation*. (University College London, 9th—10th July, 2001).

Рисајен, 2006: K. Risager, *Language and Culture: Global Flows and Local Complexity*. Derby: Cromwell Press Ltd.

Сапир, 1956: E. Sapir, *Culture, Language and Personality*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Тури, 1978: G. Toury, The nature and role of norms in literary translation. U J. Holmes, R. Lambert and R. Van den Broeck (eds). *Literature and Translation: New Perspectives in Literary Studies*. Leuven: ACCO.

Фридрих, 1989: P. Friedrich, Language, Ideology, and Political Economy. *American Anthropologist* 91, 295–312.

ПРЕВОД У СЛУЖБИ ТУМАЧА КУЛТУРЕ

Summary

Since the introduction of the term languaculture in linguistic anthropology by Michael Agar in 1994, there has been much attention paid to establishing inextricable connection of the two terms, language and culture, in many linguistic fields, especially translation studies. This paper has tried to justify such a view through the comparative study of translation of specific morphosyntactic structures found in the novel *The Namesake* written by Jhumpa Lahiri and its translation into Serbian. The research on translations of a limited number of culturally-charged English noun phrases has shown that one should raise awareness of necessity of paying attention to specific languacultural issues and structures, especially with translators of literary texts. The times of the know-it-all translators are over, and, therefore, the judgement of the importance and non-importance of particularities within the translation itself should not be in their hands any more.

Key words: languaculture, sign, translation studies, noun phrase.

Željka Lj. Babić

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Скупштина града Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2011)

Књига I
СТРУКТУРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Одговорни уредник
Проф. др Милош Ковачевић

Коректура
Тања Танасковић
Бојана Вељовић

За издавача
проф. Слободан Штепић
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник
Ненад Захар

Штампа
ГЦ Интерагент, Крагујевац

Тираж
150

ISBN

